

સર્વ હક શ્રી આગમોદય સમિતિના સેક્રેટરીઓને આધીન છે.

All rights reserved for the " Secretaries Shri Agamoday Samiti. "

શ્રી વીરશાસન પ્રિન્ટીંગ પ્રેસમાં શાહ રતીલાલ દેશવલાલે છાપ્યું.

૬૦ હાજારપેટાની પોળ—અમદાવાદ.

શાહ વેળીચંદ મુરચંદ શ્રીમતી આગમોદય સમિતિ માટે શેઠ દેવચંદ

લાલભાઈ નેન પુસ્તકોદાર દ્વંડની ૧૧૪-૧૧૬, અવેરી બજાર,

મુંબાઈની જોડીસમાંથી પ્રસિદ્ધ કર્યું.

- ૧૭૭૩-૧૭૭૫ ઉપરોક્ત સંશયમાં જે યુક્તિઓ છે તે ભાષ્યકાર કરે છે.
- ૧૭૭૬-૧૭૮૨ જેવું કારણ તેવું કાર્ય થાય છે. એથીજ ભગવાન્તરમાં જીવોની વિચિત્રતા થાય છે એમ ભાષ્યકાર જણાવે છે.
- ૧૭૮૩-૧૭૮૫ પુનઃ સુધર્મની ચંકાનો ઉત્તર કહે છે. પ્રશ્નોત્તર રૂપે.
- ૧૭૮૬-૧૭૯૦ સ્વભાવનું સ્વરૂપ વિચારીને તેનાથી જીવાન્તરની સદૃશતાનો નિષેધ કરે છે.
- ૧૭૯૧-૧૭૯૫ સ્વભાવ એ નિષ્કારણના નથી તેમજ વસ્તુતો ધર્મ હોય તો પણ સદૃશ ન હોય એમ ખતાવે છે.
- ૧૭૯૬-૧૭૯૭ સર્વથા સરખાપણું નથી જેમ જણાવે છે.
- ૧૭૯૮-૧૭૯૯ ઉપરોક્ત દૃષ્ટાન્તથી સિદ્ધ કરે છે.
- ૧૮૦૦-૧૮૦૧ સદૃશપણું જાનવાથી વેદના પદો પ્રજ્ઞ અપ્રમાણ થશે એમ જણાવે છે.

છઠ્ઠા મંડિક ગણધર.

- ૧૮૦૨-૧૮૦૪ તેમનું આવતું, તેમને નામ અને જોત વડે બોલાવે છે અને તેમનો બંધ-મોક્ષ સંબંધ મનોગત સંશયનો પ્રાદુર્ભાવ.
- ૧૮૦૫-૧૮૧૨ જે યુક્તિઓ વડે મંડિક બંધ-મોક્ષનો અભાવ માને છે તેનો ભગવન્ત ખુલાસો કરે છે.
- ૧૮૧૩-૧૮૧૬ ઉપરની યુક્તિઓનું ખંડન કરીને જે સત્ય છે તે કહે છે.
- ૧૮૧૭-૧૮૧૯ જે યોગ અનાદિ છે, તે અનન્ત છે, એ એકાન્ત સત્ય નથી એમ જણાવે છે.
- ૧૮૨૦-૧૮૨૨ જીવ કર્મનો સંબંધ અનાદિઅનન્ત અને અનાદિસાન્ત છે, એમ જણાવે છે.
- ૧૮૨૩-૧૮૩૦ ભવ્યાભવ્યતાના તદ્દાવતનું કારણ કહે છે.
- ૧૮૩૧-૧૮૩૨ સર્વગ્રંથોનાની ખાતરી કરવા દરેકોષ પ્રશ્ન પુછવાને કહે છે.
- ૧૮૩૩-૧૮૩૬ જે ભવ્યો હોય અને મોક્ષ ન, જમ, તેને અભવ્ય કેમ ન કહેવાય. એમ શંકા કરે છે.
- ૧૮૩૭-૧૮૩૯ મોક્ષ નિત્ય નથી એમ કહેવામાં આવે તો તેનો ખુલાસો પ્રશ્નોત્તરથી કરે છે.
- ૧૮૪૦-૧૮૪૨ કર્મ ચક્ર વિચુક્ત આત્મા પણ નિર્જરીત સંયોગવાળો થયો જોઈએ, અને એથી તો તેને પુનઃ બંધ થશે. એવી શંકા કરે છે તેના ઉત્તરમાં “ ના ” પુનઃ તેને બંધ નથી થતો, ને વળી તે મોક્ષ નિત્ય છે, તેવું કારણ ખતાવે છે.
- ૧૮૪૩-૧૮૪૪ વસ્તુતઃ સર્વ કંઈ વસ્તુ ઉત્પાદ-અથ ને ક્રીડ્ય સ્વરૂપ છે એમ જણાવે છે.
- ૧૮૪૫-૧૮૪૬ આત્મા ક્રિય નથી, તે વાત કહે છે. પ્રશ્નોત્તર રૂપે.
- ૧૮૫૦-૧૮૫૫ મુક્તાત્માઓ ગતિવાળા હોવાથી સિદ્ધ ક્ષેત્રની આગળ પણ કેમ નથી જતા ? એ શંકાનું સમાધાન અને તેને અત્રે ધર્માસ્તિકાય ને લોકની સિદ્ધિ કરે છે.
- ૧૮૫૬-૧૮૫૮ મોક્ષ સ્થાનમાંથી સિદ્ધનું પુનઃ પતન નથી થતું તે કહે છે.
- ૧૮૫૯-૧૮૬૦ સિદ્ધાત્માઓની આદિ નથી અને અર્થ હોવાથી પરિમિત ક્ષેત્રમાં સર્વ મમાય છે.
- ૧૮૬૧-૧૮૬૨ ૧૬ વાક્યાનુસારે બધું મોક્ષની સિદ્ધિ કરે છે એટલે સામા ચારસો શિષ્યો સહિત દીક્ષા લીધી.

સાતમા મંદિક ગણધર.

- ૧૮૬૪-૧૮૬૬ ભગવતે જોઈને નામ અને જોત પૂર્વક બોલાવ્યા અને દેવ સુધી છે પણ નથી એનો સંશય વિરૂદ્ધ એવાં વેદ પદો સાંભળવાથી થયો છે પણ તે પદોનો સાચો અર્થ નથી જાણતો-એમ કહે છે.
- ૧૮૬૭-૧૮૬૯ એ વેદ પદોનો અર્થ ભાષ્યકાર વિસ્તારથી કહે છે.

- ૧૮૭૦-૧૮૭૧ અહીં સમવસરણમાં દેવોને જોયા પહેલાં પણ તે સંશય યોગ્ય નથી, એમ જણાવે છે.
 ૧૮૭૨-૧૮૭૫ ચંદ્રદિ વિમાનો સંબંધી ઠેકઠીક શંકાઓનું સમાધાન કરે છે.
 ૧૮૭૬-૧૮૮૧ તે છતાં જિન કલ્યાણકદિ જે જે કારણે દેવો અહીં આવે છે તે કારણો જણાવવા અને ખીજા કારણોથી દેવોની સિદ્ધિ જણાવવા માટે કહે છે.
 ૧૮૮૨-૧૮૮૩ } દેવોના અમાવે અમિહોત્રાદિ ક્રિયા નિષ્ફળ થાય.
 ૧૮૮૪ } એમ જણાવતા વેદથી દેવોની સિદ્ધિ બતાવે છે. એટલે પોતાનો સંશય છેદ થવાથી પોતાના માઝત્રણસો શિષ્યો મહિત ભગવંત પાસે દીક્ષા લીધી.

આઠમા અકષિત ગણધર.

- ૧૮૮૫-૧૮૮૭ તેમને ભગવંત નામ અને ગોત્ર સહિત યોજાવી તેમના મનોગત નર્દસ્ટિ વિષયક સંશયને વ્યક્ત કરે છે અને તે સંશય વેદપદોનો સત્ય અર્થ નહિ સમજવાથી થયેલ છે એમ જણાવે છે અને તેના ખુલાસો કહેવાને શરૂ કરે છે.
 ૧૮૮૮-૧૮૯૧ એજ અર્થ વિસ્તારથી કહેવાને ભાષ્યકાર કહે છે.
 ૧૮૯૨-૧૮૯૫ ઈન્દ્રિય પ્રત્યક્ષ તે ખરૂં પ્રત્યક્ષ નથી, માત્ર તે ઉપચારથીજ પ્રત્યક્ષ છે, વસ્તુતઃ તે પરોક્ષજ છે એમ પ્રશ્નોત્તરપૂર્વક બતાવે છે.
 ૧૮૯૬-૧૯૦૦ ઇન્દ્રિયજન્ય જ્ઞાન પ્રત્યક્ષજ ન કહેવાય તે જણાવી નારકાની સિદ્ધિ કરે છે.
 ૧૯૦૧-૧૯૦૩ } પુનઃ અનુમાનથી નારકાની સિદ્ધિ કરે છે એટલે પોતાનો સંશય છેદ થવાથી પોતાના
 ૧૯૦૪ } ત્રણસો શિષ્યો સહિત ભગવંત પાસે દીક્ષા લીધી.

નવમા ગણધર અચલભ્રાતા.

- ૧૯૦૫-૧૯૦૭ તેમને નામ અને ગોત્ર સહિત યોજાવે છે અને તેમનો મનોગત પુન્ય-પાપ સંબંધી સંશયને વ્યક્ત કરે છે અને આ સંશય વિરૂધ્ધાર્થવાળાં વેદનાં પદો સાંભળવાથી થયો છે.
 ૧૯૦૮ ઉપરોક્ત સંશય સ્પષ્ટ કરવાને ભાષ્યકાર કહે છે.
 ૧૯૦૯-૧૯૧૧ એકંતુ પુન્ય, અથવા એકંતુ પાપ અથવા ઉભય મિશ્ર એકજ વસ્તુ જ્ઞાનવાવાળાના મતમાં જે રીતે સુખ દુઃખની પ્રાપ્તિ થાય છે તે કહે છે.
 ૧૯૧૨-૧૯૨૦ પુન્ય-પાપની સ્વતંત્રતા છે, અને જગતની વિચિત્રતા સ્વાભાવિક છે, એ ચોથા અને પાંચમા વિકલ્પનું સ્વરૂપ કહે છે.
 ૧૯૨૧-૧૯૨૦ પ્રકાન્તરે પુન્ય-પાપની સિદ્ધિ કરે છે. તેમાં અનુરૂપ કાર્ય કારણભાવ ને સર્વત્ર તુલ્યા-તુલ્યતા બતાવે છે.
 ૧૯૨૫-૧૯૨૭ અમૂર્ત સુખદુઃખના હેતુ, મૂર્ત એવું પુન્ય-પાપ કર્મ છે તે વાત ઉદાહરણથી કર્મ સિદ્ધિ ને તેની મૂર્તતા સિદ્ધિ કરે છે.
 ૧૯૨૮-૧૯૩૩ સુખ-દુઃખનું અસમવાયિ ને દેહાદિકનું સમવાયિ કારણ કર્મ હોવાથી પુણ્ય પાપ-રૂપ સિદ્ધિ.
 ૧૯૩૪-૧૯૩૫ ત્રીજા અને ચોથા પક્ષમાં દ્રષણ બતાવે છે.
 ૧૯૩૬-૧૯૩૮ એક સમયે શુભાશુભ રૂપ મિત્ર યોગ ન હોય, તે વાત ઉદાહરણથી સમજાવે છે.
 ૧૯૪૦-૧૯૪૧ પુન્ય-પાપનું લક્ષણ અને તે ગ્રહણ કરવાની રીતી.
 ૧૯૪૨-૧૯૪૩ વર્ણાદિ શુભાશુભ શુણ્યવાળાં કર્મ હોઈ શકે ? તેનો ઉત્તર.
 ૧૯૪૪-૧૯૪૫ વિભાગ આધારના દષ્ટાન્તે સમજાવે છે.
 ૧૯૪૬-૧૯૪૭ } પુન્ય પાપનો સ્વભાવથી ભેદ બતાવી, વેદમાં કહેલ નીતિથી પુણ્ય-પાપની સિદ્ધિ કરે
 ૧૯૪૮ } છે, એટલે તેમનો સંશય છેદ થવાથી પોતાના ત્રણસો શિષ્યો સહિત દીક્ષા લીધી.

દશમા ગણધર મેતાર્થ.

૧૯૪૯-૧૯૫૧
૧૯૫૨-૧૯૫૫

તેમને નામ અને ગોત્ર સહિત બોલાવે છે, અને દેવ અને નરકાદિ પરલોક સંબંધી તેના મનો-ગત સંશય વ્યક્ત કરે છે અને વિરૂદ્ધ એવા વેદ પદો સાબળવાથી એવો સંશય ઉત્પન્ન થયો છે એમ જણાવીને તેનો ખરો અર્થ જણાવવાને કહે છે. જ્યૈતન્ય એ જીતનો ધર્મ નથી, તેમ આત્મા સર્વગત અને નિષ્ક્રિય નથી, તેમજ પરલોક પ્રમાણથી સિદ્ધ છે તે બતાવે છે.

૧૯૫૬-૧૯૫૮

મેતાર્થની પુનઃ શકા અને તેનું સમાધાન.

૧૯૫૯-૧૯૬૧

૧૯૬૨-૧૯૬૫

ઉત્પત્તિમાન હેતુથી ધર્માદિ વસ્તુ નિત્ય કેવી રીતે રહેવાય તેનો સુક્ષિપ્તપૂર્વક ખુલાસો કરતા ઉત્પાદ વ્યય અને મુવપણની વ્યાપકતા જણાવે છે.

૧૯૬૬-૧૯૭૦

૧૯૭૧

ઉત્પાદાદિ ધર્મથી અને વેદ વાક્યથી પરલોકની સિદ્ધિ કરી ઉપમહાર કરે છે, એટલે પોતાનો સંશય છેદ થવાથી પોતાના ત્રણસો શિષ્યો સહિત ભગવન્ત પાસે દીક્ષા લીધી

અગીઆરમા પ્રભાસ ગણધર.

૧૯૭૨-૧૯૭૪

૧૯૭૫-૧૯૭૬

તેમને નામ અને ગોત્રથી બોલાવ્યા અને મોક્ષ સંબંધી તેના મનોગત સંશય વ્યક્ત કરે છે, અને વિરૂદ્ધ એવા વેદ પદો સાબળવાથી એવો સંશય ઉત્પન્ન થયો છે, એમ જણાવી તેનો ખરો અર્થ જણાવવાને કહે છે.

૧૯૭૭-૧૯૮૦

શ્રવ કર્મનો અનાદિ સંબંધ સંયોગ છતા તેનો વિયોગ ચાપ એટલે કૃતકર્મ સંસારનો નાશ થાય પણ શ્રવનો નાશ ન થાય એમ બતાવે છે.

૧૯૮૧-૧૯૮૪

૧૯૮૫-૧૯૮૬

૧૯૮૭-૧૯૮૯

૧૯૮૨-૨૦૦૨

શ્રવ અને મોક્ષ વિનાશી નથી પણ અવિનાશી છે એ વાત કહે છે પ્રકાશ-તરે મુક્તિમાનું નિત્યપણ તેમજ નિત્યનિત્ય-પણ કહે છે “કિ દીયસ્સ વ નાત્તો મિલ્લાણ” એવો જે પહેલા પૂર્વ પક્ષ ક્યો હતો તેનો ઉત્તર આપે છે પ્રશ્નોત્તરરૂપે શબ્દાદિ વિષયનો ઉપભોગ નહિ છતા પણ સુક્રાંતમા સુખ રહિત નથી, તેમ અઘાની પણ નથી. તે બતાવે છે

૨૦૦૨-૨૦૦૪

૨૦૦૫-૨૦૦૭

પુન્ય પાપના અભાવે મુક્તિમાને સુખનો અભાવ હોય એમ પ્રભાસ કહે છે.

૨૦૦૮-૨૦૧૦

તેના જવાબમા સસારી સુખ તે દુષ્ખર છે વાસ્તવિક સુખ તો મોક્ષમાજ છે એમ જણાવી મુક્તિમાને અનત સુખ સ્વાભાવિક છે એમ જણાવે છે જેઓએ અહંકાર તથા કામને છૂટી લીધા છે અને જેઓ મન, વચન અને કાયાનો વિકાર કરીને રહિત છે અને જેઓને પરની આશાઓ શાન્ત પામી છે તેવા ભાવિત આત્માને અહિંયાજ મોક્ષ છે

૨૦૧૧-૨૦૧૨

સાસારિક સુખ દુષ્ખરનો આધાર શરીર છે, પણ મોક્ષ સુખનો આધાર શરીર નથી એ વાત બતાવે છે

૨૦૧૩-૨૦૧૪

૨૦૧૫-૨૦૧૮

૨૦૧૯-૨૦૨૧

મુક્તિમાનું શાન અને સુખ અનિત્ય નથી પણ નિત્ય છે

વેદોક્ત કથનથી મોક્ષની અને નિરૂપસુખની સિદ્ધિ કરે છે

“વાયસત” એ પદનો અર્થ કરતા ‘ઈદાનિષ્ઠ’ વિષયોથી પ્રીત્યપ્રીતિનો અભાવ દેખાડે છે.

૨૦૨૨-૨૦૨૩

૨૦૨૪

મુક્તાવસ્થામા સુખના સદ્ભાવની સિદ્ધિ કરી ઉપસહાર કરે છે એટલે તેમનો સંશય છે. થવાથી પોતાના ત્રણસો શિષ્યો સહિત દીક્ષા લીધી

ગણધરવાદ-સમાપ્ત

૨૦૨૫

ઉપરાંત ગણધરોની ઉત્પત્તિના કાળગુણ-સેત્ર-કાનાદિ અગીયાર દ્વારો જણાવવાને દાર ગાયા કહે છે.

આ ગાયા પછી ૬૪૩-૬૫૩ સુધીની અગીઆર ગાયાઓની ભાષ્યકારે વ્યાખ્યા નથી કરી તે માત્ર મૂળ સાથે ગુજરાતી અર્થ માત્ર આપે છે તેની વિગત.

૬૪૩-૬૪૫ ક્ષેત્રદ્વારનો અવરતપાર્થ, એટલે દરેક ગણધરોના ક્યા ક્યા ક્ષેત્રમાં થયા તે બતાવે છે.

૬૪૬ કાળદ્વારનો અવરતપાર્થ-ક્યા ક્યા ગણધરોના ક્યા ક્યા નક્ષત્રમાં જન્મ લેનો તે બતાવે છે.

૬૪૭-૬૪૮ ગણધરોના માતા પિતાઓનાં નામ.

૬૪૯ ગોત્રદ્વાર-ગોત્રો જણાવે છે.

૬૫૦-૬૫૧ ગ્રહસ્થ પર્વાય બતાવે છે.

૬૫૨-૬૫૯ છન્દસ્થ પર્વાયદ્વાર (આ બે ગાયાઓનો ગુજરાતી અર્થ સખચો રહી ગયો છે.)

૨૦૨૬ કાળદ્વાર પહેલાં કરીને પછી ક્ષેત્ર નિર્ગમદ્વાર કરીશું એમ જણાવે છે.

૨૦૨૭-૨૦૨૯ કાળનું દ્રવ્ય-તરંગપણું તથા કાળ શબ્દની વ્યુત્પત્તિ કહે છે.

૨૦૩૦-૨૦૩૧ ક્રમકાળાદિના બેદો કરી, ભાવકાળ જણાવી, આ અધિકારમાં કયો કાળ લેવો તે કહે છે.

(૨૦૩૧ મી ગાયા પછી ત્રીયેની એક ગાયાની ભાષ્યકારે વ્યાખ્યા નથી કરી તે ગુજરાતી અર્થ સાથે આપી છે.)

૬૩૨ જીવ અને અજીવની.

૨૦૩૨-૨૦૩૪ ક્રમ કાળ અને તેની ચાર પ્રકારની સ્થિતિ ભાષ્યકાર કહે છે.

૨૦૩૫-૨૦૩૬ અદ્વાકાળનું સ્વરૂપ અને તેના બેદો કહે છે.

૨૦૩૭-૨૦૩૮ યથાયુક્તકાળનું સ્વરૂપ તથા તેના ભેદ કહે છે.

૨૦૩૯-૨૦૪૦ ઉપક્રમ કાળનું સ્વરૂપ અને તેના ભેદ કહે છે.

(આ ૨૦૪૦ મી ગાયા પછી ત્રીયેની ૬૬૬ થી-૭૨૩ ગાયાઓની ભવિષ્યકારે વ્યાખ્યા નથી કરી.)

૬૬૬-૬૭૭ સમાચારીના બેદો દશ પ્રકારે ઉપક્રમ કાળ સંબંધી સમાચારી.

૬૭૮-૬૮૧ વિનિત અને અવિનિતનું સ્વરૂપ.

૬૮૨-૬૮૭ “ મિષ્ઠામિ કુક્કઢ ” એ પદના અક્ષરોનો સંક્ષેપથી અર્થ કહે છે.

૬૮૮-૬૯૦ ધમ્માકાર, મિષ્ઠાકાર, અને તથાકાર પરિચિત હોય તેને સદ્ગતિ કુર્હા નથી એમ કહે છે.

૬૯૧-૬૯૬ અને ૧૨૦-૧૨૦ ભાષ્યની એમ નવ ગાયા વડે આવશ્યકી તથા નેપેથિકી એ બે દ્વાર કહે છે.

૬૯૭-૭૨૩ આ પૃથ્વાદિ દ્વારો કહે છે.

૨૦૪૧-૨૦૪૩ યથાયુક્ત ઉપક્રમકાળ અને ઉપક્રમના નિમિત્ત કહે છે.

૨૦૪૪-૨૦૪૫ સમાચારી ઉપક્રમ કાળનું અને યથાયુક્ત ઉપક્રમ કાળનું સ્વરૂપ ભાષ્યકાર મહા-રાજ કહે છે.

૨૦૪૬-૨૦૪૮ બીજા કર્મોનાં પણુ ઉપક્રમની સિદ્ધિ.

૨૦૪૦-૨૦૫૧ કર્મોનાં ઉપક્રમ સહેતુક થાય છે, એમ સિદ્ધ કરે છે.

૨૦૫૨-૨૦૫૩ ઉપક્રમના અભાવે મોક્ષ પ્રાપ્તિનો અભાવ સિદ્ધ કરે છે.

૨૦૫૪-૨૦૫૫ માધ્યાસાધ્ય રોમની જેમ કર્મ પણુ સોપાક્રમી અને વિરૂપાક્રમી સિદ્ધિ કરે ;

૨૦૫૬-૨૦૫૭ પ્રમાણથી કર્મનું સોપાક્રમપણું સિદ્ધિ કરે છે.

૨૦૫૮-૨૦૬૨ કર્મનું સોપાક્રમપણું સિદ્ધ કરવામાં બીજી વ્યક્તિઓ બતાવે છે.

- ૨૦૬૩ } પ્રશસ્ત અને અપ્રશસ્ત દેશકાળનું સ્વરૂપ
૨૦૬૪-૨૦૬૫ }
- ૨૦૬૬-૨૦૬૭ કાળા કાળનું સ્વરૂપ
૨૦૭૦-૨૦૭૨ પોરિષિ કાળનું સ્વરૂપ
૨૦૭૩-૨૦૭૪ વર્ણકાળનું સ્વરૂપ અને પર્વાયકાળની સિદ્ધિ.
૨૦૭૫-૨૦૭૬ ભાવકાળનું સ્વરૂપ.
૨૦૭૭-૨૦૮૧ ઔદયિકાદિ ભાવોના સાદિ સાન્તાદિ ભાગના ભેદ જ્યાં થતે છે ત્યાં થતાં છે.
૨૦૮૨-૨૦૮૩ અહીં પ્રસ્તુત આધિકારમાં ક્યા કાળનું પ્રયોજન છે તે જણાવે છે
૨૦૮૪ ૧ ભાવ નિર્ગમ જણાવે છે, તેમાં પ્રમાણકાળ સિવાયના બીજા ભેદો પણ જોવાની
૨૦૮૫-૨૦૮૬ ૨ વિધિ, તથા ક્ષેત્ર નિર્ગમ બતાવી ઉપનને ધ્વા વગેરે ત્રિપદી પ્રમાણને ભાવકાળની
એક રૂપતા જણાવે છે.
- ૨૦૯૦ પુરૂષ લક્ષણદાર કહે છે
૨૦૯૧-૨૦૯૪ દ્રવ્ય-અભિલાષ ચિન્હ-વેદ-ધર્મ-અર્થ-ભોગ અને ભાવનું સ્વરૂપ જણાવે છે
૨૦૯૫-૨૦૯૭ ભાવ પુરૂષનું સ્વરૂપ કહે છે
૨૦૯૮-૨૦૯૯ કારણદાર કહે છે
૨૧૦૦-૨૧૦૪ કારણદારાન્તર્ગત તદ્દ્રવ્યકારણ અને અન્યદ્રવ્યકારણનું સ્વરૂપ ભાષ્યકાર મહારાજ કરે છે.
૨૧૦૫-૨૧૦૮ નિમિત્ત કારણ નૈમિત્તિક કારણ, સમવાયિ કારણ અને અસમવાયિ કારણનું સ્વરૂપ
૨૧૦૯-૨૧૧૧ સ્વાદ્વાદ-મતાનુસાર કારણથી કાર્ય જિન્ન જિન્ન છે તે જણાવે છે
૨૧૧૨-૨૧૧૮ છ પ્રકારે વ્યતિરિક્ત કારણ કહે છે, તેમાં કર્તા વગેરેની કારણતા સિદ્ધિ કરે છે
૨૧૧૯-૨૧૨૧ ભાવકારણ તે તેના પ્રશસ્ત અને અપ્રશસ્ત એવા બે ભેદ કહે છે
૨૧૨૨-૨૧૨૪ શા માટે તિર્થેકેશ સામાયિક કહે છે ? એવો પ્રશ્ન અને ઉત્તર કહે છે
૨૧૨૫-૨૧૩૦ ગણધરશાદિ સામાયિક અધ્યયન વિગેરે શા માટે શ્રવણ કરે છે ? તે શકા અને તેનો ઉત્તર કહે છે
- ૨૧૩૧-૨૧૩૨ પ્રત્યયદાર કહે છે
૨૧૩૩-૨૧૩૫ દ્રવ્ય અને ભાવ પ્રત્યયનું સ્વરૂપ
૨૧૩૬-૨૧૪૦ સામાયિક એ જીવનો પર્વાય હોવાથી માત્ર કેવળ જ્ઞાનનેાજ વિષય થઈ શકે અવધિ અને મન પર્વાય જ્ઞાન પુદ્ગળ વિષયી હોવાથી તેનો વિષય સામાયિક કેવો રીતે માય ? તેનો ઉત્તર.
- ૨૧૪૧-૨૧૪૫ પ્રકારાન્તરે આત્મા-સૂર અને શાસ્ત્ર એ ત્રણ પ્રત્યય કહે છે.
૨૧૪૬-૨૧૪૮ લક્ષણદાર.
૨૧૪૯-૨૧૫૬ લક્ષણના બાર પ્રકારો કહે છે
૨૧૫૭-૨૧૬૦ ગત્યાગતી લક્ષણ તે ચાર પ્રકારે છે, તે ઉદાહરણપૂર્વક કહે છે
૨૧૬૧-૨૧૬૪ નાનાત્વ, નિમિત્ત અને ઉપાદ-વ્યય લક્ષણનું સ્વરૂપ
૨૧૬૫-૨૧૬૮ વિનાશ વસ્તુનું લક્ષણ કેવી રીતે હોઈ શકે તેનો તથા જ્યો વિનાશને સર્વથા વસ્તુજ નથી માનતા તેનો ખુલાસો કરે છે
૨૧૬૯-૨૧૭૧ વસ્તુ માનનો ભાવાભાવોભય સ્વભાવતા
૨૧૭૨-૨૧૭૬ વીચ લક્ષણ અને ભાવલક્ષણનું સ્વરૂપ
૨૧૭૭-૨૧૭૯ ભાવલક્ષણનો આધકાર સ્પષ્ટ કરે છે

નયદ્વાર.

- ૧૧૦
૧૮૧-૨૧૮૫ } નય એટલે શું અને તેના કેટલા ભેદ છે તે કહે છે.
- ૧૮૬-૨૧૮૮ નૈગમયનું સ્વરૂપ.
- ૧૮૯-૨૧૯૧ નૈગમની અપેક્ષાએ સામાન્ય વિશેષવાદ.
- ૧૯૨ આ નય વિશેષ પદાર્થનું સ્વરૂપ જેની રીતે માને છે તે નિરૂપણ કરે છે.
- ૧૯૩-૨૧૯૭ નૈગમનું સામાન્યવાદિ-પણ તથા વિશેષવાદિપણ હોવા છતાં મિથ્યાત્વનું કારણ બતાવે છે.
- ૨૧૯૮-૨૨૦૨ સત્તાને જુદી માનનારાઓનું ખંડન અને સામાન્ય વિશેષનું યથાસ્થિત સ્વરૂપ.
- ૨૨૦૩-૨૨૦૭ સંગ્રહનયની વ્યાખ્યા અને, પર, અપર, અને પરાપર એવી સામાન્ય માન્યતા કહે છે.
- ૨૨૦૮-૨૨૧૧ પદાર્થ માત્ર સત્તારૂપજ, છે, એમ પ્રતિપાદન કરવાને કહે છે.
- ૨૨૧૨-૨૨૨૧ વ્યવહારનયની વ્યાખ્યા, તેની માન્યતા અને વ્યવહારનું વિસ્તારથી સ્વરૂપ.
- ૨૨૨૨-૨૨૨૬ ઋણુસૂત્રનયની વ્યાખ્યા અને માન્યતા જણાવે છે.
- ૨૨૨૭-૨૨૩૦ શબ્દનયની વ્યાખ્યા અને માન્યતા.
- ૨૨૩૧-૨૨૩૫ ઋણુસૂત્ર નયથી શબ્દ નયની વિશેષતા, અને શબ્દનયની વક્તવ્યતા, સિંગાદિ ભેદે શબ્દ ભેદ.
- ૨૨૩૬-૨૨૪૦ સમભિરૂઢ નયની માન્યતા જણાવે છે અને તેની વ્યાખ્યા કહી ખ્યાનિ ભેદે ભેદ માનવાનું કારણ.
- ૨૨૪૧-૨૪૪૪ વસતિ, અને અસ્થકાદિ દૃષ્ટાન્તોમાં આ નયનો પુર્વના નયથી ભેદ જણાવે છે.
- ૨૨૪૫-૨૨૫૦ રાત્રના કારણજૂત વિષયને પણ પ્રમાણ માનવામાં આવે તો પ્રમાણ અને અપ્રમાણની વ્યાખ્યા ટકે નહિ એમ કહી સમભિરૂઢ નયની વ્યાખ્યા અને પ્રરૂપણ.
- ૨૨૫૧-૨૨૫૩ એવંજૂત નયની વ્યાખ્યા, અને માન્યતા.
- ૨૨૫૪-૨૨૫૬ સમભિરૂઢ નયની માન્યતામાં દુષણ આપે છે.
- ૨૨૫૭-૨૨૫૯ દેશ અને દેશીની એકતા માનવામાં દુષણ આપે છે.
- ૨૨૬૦-૨૨૬૩ ઈ પદનું એક અધિકરણ ન હોઈ શકે તેથી કર્મધારાય સમાસ ન થાય એમ તેઓ જણાવે છે.
- ૨૨૬૪ } નયના ઉત્તર ભેદ જણાવે છે, નયની વ્યાખ્યા તે વિશેષીઓ છતાં સમીચીનતા.
- ૨૨૬૫-૨૨૬૭ } અજના દૃષ્ટાન્તે સર્વનય સમુદ્ધની શાસનતા.
- ૨૨૬૮-૨૨૭૦ સમુદ્ધિત નયો વસ્તુને સમસ્ત પ્રકારે જણાવે છે તે વાત બીજા ઉદાહરણથી જણાવે છે.
- ૨૨૭૧-૨૨૭૪ નયનો વિચાર ક્યાં કરવો અને ક્યાં ન કરવો તે કહે છે.
- ૨૨૭૫-૨૨૭૬ નૈગમાદિ ત્રણ નયોની વ્યાખ્યા કરવાની આજ્ઞા.
- ૨૨૭૭-૨૨૮૦ } સમવતારદ્વાર-એટલે કે એ નયોનો સમવતાર ક્યાં થાય અને ક્યાં ન થાય તે કહે છે
- ૨૨૭૮-૨૨૮૩ } ક્યાં પુરૂષ વિશેષથી આરંભીને એ પ્રથમ ભાવ થયો ? તે જણાવવાને નિયુક્તિકાર
- ૨૨૮૪-૨૨૮૫ ભાષ્યકાર મહારાજ કહે છે.

(પૃથક્ત્વનો કાળ ને તે કરનાર આચાર્યની ઉત્પત્તિ.)

આચાર્યૈરાચાર્ય (વજ્રસ્વામી) મહારાજની ઉત્પત્તિ અહિં નીચેની ગાથાઓ વડે તેમની સ્તુતિ અથકારે કરી છે. અને આ ગાથાઓની બ્યાખ્યા ભાષ્યકારે કરી નથી અર્થ સાથે મૂળ આપી છે,

૭૬૪ ૭૭૬ શ્રી વજ્ર સ્વામીની સ્તુતિ.

- ૨૨૮૬-૨૨૮૭ અપ્રમથ્યનો કાળ બતાવે છે.
- ૨૨૮૮ અતુલ્યોગ પ્રથક કરવાનું કારણ.
- ૨૨૮૯-૨૨૯૩ ઉપરોક્ત ગાથાનો વિશેષાર્થ કહેવાને, નવ વિભાગનો વિચિત્ર કરવાનું કારણ બતાવે છે.
- ૨૨૯૪-૨૨૯૫ ચરણ કરણાદિ કથા, કથા અતુલ્યોગ, શ્રુત વિભાગમાં છે તે જણાવે છે.
- ૨૨૯૬-૨૨૯૮ નીત્યનો, ઉચ્છેદ કરવા છતાં સ્પરિણની, નિન્દવતા ન હોવાનાં કારણ અને આગળ
- ૨૩૦૦ આવનારી ૨૩૦૩ થી ગાથાની પ્રસ્તાવના કહે છે.
- ૨૩૦૧-૨૩૦૩ સ્પરિણની નિન્દવતા ન હોવાનાં કારણો.
- ૨૩૦૪-૨૩૦૫ નિન્દવતાની ઉત્પત્તિ, ઉત્પત્તિ સ્થાન, અને કાળ.
- ૨૩૦૬-૨૩૦૬ પહેલાં બહુરત નિન્દવનું દર્શન ક્યાં, અને કેવી રીતે થયું તે બતાવે છે.
- ૨૩૦૮-૨૩૧૨ ક્ષિપ્રમણને કૃત માનવામાં પૂર્વ પક્ષથી દોષો.
- ૨૩૧૩-૨૩૧૪ અસાધ્યમાં નિત્ય ક્રિયા દોષની અધિકતા છે, એમ જમાલીના સર્વ પૂર્વ પક્ષનો સ્થવિરો અતુલ્યને ઉત્તર આપે છે.
- ૨૩૧૫-૨૩૧૭ દોષ ક્રિયાકાલ નામના દોષનું ખંડન.
- ૨૩૧૮-૨૩૨૦ જમાલિના કથનો સ્થવિરો ઉત્તર આપે છે દરેક સમયે ભિન્ન ભિન્ન કાર્યનો ઉત્પાદ
- ૨૩૨૧-૨૩૨૩ જમાલિ પુન પૂર્વ પક્ષ કરે છે. અને સ્થવિરો ઉત્તર આપે છે
- ૨૩૨૪-૨૩૨૨ નવ વિભાગ, દક્ષી બીજાઓ વચ્ચે દાહ દષ્ટાન્તે બોધ.
- ૨૩૨૩-૨૩૨૬ બીજા નિન્દવ અન્યવાદોની ઉત્પત્તિ.
- ૨૩૨૫-૨૩૨૬ ઉપરોક્ત અર્થને વિશેષ પ્રતિપાદન કરવા જે રીતે તિથ્યગુપ્ત નિન્દવ થયો
- ૨૩૨૭-૨૩૨૮ સર્વ જીવ પ્રદેશોમાં પૂર્ણતાની સમાનતા દેખાડે છે.
- ૨૩૨૯-૨૩૩૦ કષ્ટક ન્યૂનમાં ઉપચારનો સદ્ભાવ.
- ૨૩૩૧-૨૩૩૨ એવ શૂન નયે સંપૂર્ણ વસ્તુની માન્યતા
- ૨૩૩૩-૨૩૩૪ આત્મસાવ વનમાં ભિન્ન શ્રી શ્રાવકથી પ્રતિબોધ.
- ૨૩૩૫-૨૩૩૫ એ પ્રમાણે પ્રતિબોધ પામીને ગુરૂ સાથે વિચરવા લાગ્યો
- ૨૩૩૬-૨૩૩૭ ત્રીજા નિન્દવની ઉત્પત્તિ.
- ૨૩૩૮-૨૩૩૯ એમ અર્થ વિસ્તારથી હવે ભાષ્યકાર કહે છે.
- ૨૩૩૯-૨૩૪૦ ભિન્ન પ્રતિબોધી માર્ગક બાજુ આચાર્યવાજા સંધુઓની વચના.
- ૨૩૪૦-૨૩૪૧ સકાથી આદાર ઉપાધિ આદની ચક્ર અમાલતા
- ૨૩૪૨-૨૩૪૩ વેશ અને અવહારનું બલવાનપણું
- ૨૩૪૩-૨૩૪૪ રાજમહિના બલમદ રાજથી સમજાયું.
- ૨૩૪૫-૨૩૪૬ ચોથા નિન્દવની ઉત્પત્તિ.
- ૨૩૪૬-૨૩૪૭ ઉપરોક્ત અર્થને ભાષ્યકાર વધારે સ્ફુટ કરે છે.
- ૨૩૪૮-૨૩૪૯ પૂર્વોક્ત સૂત્રની સમાન બીજા સૂત્રથી સમાધાન કહે છે.
- ૨૩૪૯-૨૩૫૦ સિદ્ધાન્તોપલે સંતાનથી અપદના.

- ૨૪૦૧-૨૪૦૫ ક્ષણિકવાદમાં જ્ઞાન તૃપ્તિ વિગેરેનો-અસંભવ.
- ૨૪૦૬-૨૪૦૭ પ્રથમ ક્ષણના સર્વ નાશ ઉત્તરક્ષણે રૂઢિનો અભાવ.
- ૨૪૦૮-૨૪૧૦ ક્ષણિક વાદમાં બીજા પશુ પ્રકૃતિ.
- ૨૪૧૧-૨૪૧૩ ક્ષણિકવાદના હેતુથી જ ક્ષણિકવાદનો નિરાસ કરે છે.
- ૨૪૧૪-૨૪૧૬ ક્ષણભંગુરના સર્વ બ્યાપ નથી પણ તે પર્યાયનો મત છે.
- ૨૪૧૭-૨૪૨૩ એકાન્તિક પર્યાયાર્થિક નયે ક્ષણિકવાદ માનવા સર્વ વ્યવહારનો ઉછેદ થાય તે જણાવે છે.
- ૨૪૨૪-૨૪૨૫ પાંચમા નિન્દવની ઉત્પત્તિ.
- ૨૪૨૬-૨૪૨૮ ઉપરોક્ત હકીક્તને બાધકાર વિસ્તારથી કહે છે.
- ૨૪૩૪-૨૪૩૫ સધળા ઇન્દ્રિયો સાથે મન એકી વખતે સંબંધ નથી મામતું.
- ૨૪૩૬-૨૪૩૯ એક ઉપયોગથી બીજા ઉપયોગમાં મન જાય તો અનેક દોષો પ્રાપ્ત થાય છે.
- ૨૪૪૦-૨૪૪૫ સામાન્ય અને અનેકપ્રયોગનો ભેદ બતાવે છે.
- ૨૪૪૬-૨૪૫૦ પુનઃ સામાન્ય-વિશેષ જ્ઞાન સંબંધી ચંકા અને સમાધાન.
- ૨૪૫૧-૨૪૫૨ છઠ્ઠા ત્રેશિક નિન્દવની ઉત્પત્તિ અને તેના મતનું નિરૂપણ.
- ૨૪૬૨-૨૪૬૪ ઉપરોક્ત કથન આગમથી અને યુક્તિથી અસિદ્ધ કરે છે.
- ૨૪૬૫-૧૪૬૭ જેમ શરીર અને પ્રુચ્છાદિમાં સ્ફુરણાદિ વડે જીવ પ્રદેશો જણાય છે; તેમ અંતરાલમાં પણ કેમ જણાતા નથી તેનો પ્રમાણ.
- ૨૪૬૮-૨૪૭૧ જીવનો અંકશઃ નાશ માનવામાં અનેક દોષો થાય છે.
- ૨૪૭૨-૨૪૭૫ પ્રુચ્છાદિ અવયવોથી જીવ પ્રદેશ છેલ્લા છતાં પણ તે જીવ છે, નોજીવ નથી એમ જણાવે છે.
- ૨૪૭૬-૨૪૮૦ સમભિરૂઢ નયવાળા ને ઉત્તર.
- ૨૪૮૧-૨૪૮૯ રાજસભામાં રાહગુપ્ત સાથે તાર ચડે કયો અને જીતે.
- ૧૪૯૦-૨૪૯૭ એક સો ચુમ્બાળીસ પ્રશ્નોના ઉદાહરણ.
- ૨૪૯૮-૨૫૦૧ દેશનો વિભાગ પણ પૃથ્વી છે એ બાબત દેશાનાથી સિદ્ધ કરે છે.
- ૨૫૦૨-૨૫૦૪ નિષેધ પક્ષની અપેક્ષામાં વાચનાનું ઉદાહરણ તમા પ્રસ્તુત અર્થમાં સર્વ સાચના રૂપ પ્રશ્નોનાનું અવતરણ.
- ૨૫૦૫-૨૫૦૬ અવયવય રહિત વસ્તુ જેજ પ્રકારે આપી શકાય તે કહે છે.
- ૨૫૦૭-૨૫૦૮ રાહગુપ્તનો અસંભવ અને તેનું બીજું મામતું પ્રકૃતિ કહેવાનું કારણ.
- ૨૫૦૯-૨૫૧૧ ગોષ્ઠા માહિત્ત નામના સાતમા નિન્દવની વિપ્રતિપત્તિ.
- ૨૫૧૨-૨૫૧૫ ગોષ્ઠામાહિત્તનું વિન્ધ્ય મુનિ પાસે અવશ્ય પાળી ભાતસર અભ્યવસાય કયો તે બતાવે છે.
- ૨૫૧૬-૨૫૧૭ જીવકર્મનો સંબંધ શરીરનીરની પેઠે માનવો ભોજ્ય નથી પણ સર્પ, કંચુકની પેઠે માનવો યોગ્ય છે એટલે કે બદ્ધસ્થિતિ-નિશ્ચિત કર્મનો જીવ સાથેનો તાલ-ભ્ય સંબંધ.
- ૨૫૧૮-૨૫૨૧ નવમા પ્રત્યાખ્યાન પૂર્વમાં જે વિપ્રતિ પત્તિ થય તે કહે છે.
- ૨૫૨૨-૨૫૨૭ જીવ કર્મનો સંબંધ સર્પકંચુક-વદ માનવાથી અનેક દોષો પ્રાપ્ત થાય છે. તે જણાવે છે.
- ૨૫૨૮-૨૫૩૦ શરીરની અંદર અને બહાર કર્મોનું સંચરણ માનવામાં દોષો પ્રાપ્ત થાય છે તે જણાવે છે.

- ૨૫૩૧-૨૫૩૩ જીવ-કર્મનો સંબંધ ક્ષીરતીરની મોઢકે માનવા છતાં વિયોગની પ્રત્યાખ્યાનના સંબંધમાં વિપ્રતિપતિ દૂર કરવાને કહે-છે.
- ૨૫૩૪-૨૫૩૫ શક્તિ-રૂપ અપરિમાણ માનવામાં બીજા પણ અનેક દોષો બતાવે છે.
- ૨૫૩૬-૨૫૩૭ અપરિમાણ એટલે સર્વ અનાગત કાળ, અથવા અપરિણ્દ કહેો તે તે પણ અયોગ્ય છે એમ બતાવે છે.
૨૫૪૧. સપરિમાણ પ્રત્યાખ્યાનમાં આસંસા દોષ નથી.
- ૨૫૪૨-૨૫૪૫ અપરિમાણ પ્રત્યાખ્યાન કરનાર મૃધાવાદી છે.
- ૨૫૪૬-૨૫૪૯ અત્યંત કદાચદૃષ્ટી ગોષ્ટામાહિસનું સંધ બહાર થયું.
- ૨૫૫૦-૨૫૫૨ દિગંબરની ઉત્પત્તિના નગરાદિ.
- ૨૫૫૩-૨૫૬૧ શિવશ્રૂતિને જે પ્રકારે વિપ્રતિપતિ યંત્ર તે સવિસ્તર જણાવે છે.
- ૨૫૬૨-૨૫૬૯ જાણ, અને મુર્ખાના કારણ માનીને વસ્ત્રાદિ છોડવામાં અયોગ્યતા.
- ૨૫૭૦-૨૫૭૧ વસ્ત્રાદિમાં દેહાદિની માફક સંરક્ષણ રોદાદિનો અભાવ.
- ૨૫૭૨-૨૫૭૪ વસ્ત્રાદિનું નિશ્ચયથી અપરિગ્રહપણું.
- ૨૫૭૫-૨૫૭૯ વસ્ત્રાદિ શું સંયોગપકાર કરે છે? તેના ઉત્તરમાં વસ્ત્રાદિથી યતો સંયોગપકાર અને આચાર્ય જ્ઞાનાદિની શક્તિ.
- ૨૫૮૦-૨૫૮૪ વસ્ત્રાદિની અપરિગ્રહતા અને જિનેશ્વરની સવસ્ત્રતા.
- ૨૫૮૫-૨૫૯૦ સાધુ અને જિનેશ્વરની અવેશકતાનું સ્વરૂપ.
- ૨૫૯૧-૨૫૯૩ તીર્થકરના અનુકરણમાં તીર્થલુછેદનો પ્રસંગ.
- ૨૫૯૪-૨૫૯૭ જિનેશ્વર મહારાજના ઉપદેશ અનુસારીજ બિનકલ્પની સત્તા અમરતા.
- ૨૫૯૮-૨૬૦૧ અવેશક પરિગ્રહની માફક કુષાદિ પરિગ્રહેલો પ્રસંગ.
- ૨૬૦૨-૨૬૦૫ કલ્પિત, વિનાશનો ઉપકરણાભાવે સંયમનો અભાવ ને સમિતિનો અસદ્ભાવ.
- ૨૬૦૬-૨૬૦૭ પૂર્વોક્ત રીતે સમજાવ્યા છતાં શિવશ્રૂતિ સમજાવે નહિ, અને વસ્ત્ર તથા દષ્ટ. ઉપા-શ્રવણી બહાર નીકળી ગયો.
- ૨૬૧૦-૨૬૧૧ સવ નિન્દવો એક બીજાને બુદ્ધિ દોષો આપે છે.
- ૨૬૧૨-૨૬૧૫ આ દોષોનો વિસ્તાર ભાષ્યકાર બતાવે છે.
- ૨૬૧૬-૨૬૧૭ નિન્દવોની માન્યતા ગંગારનો હેતુ છે કે મોક્ષનો હેતુ છે તે કહે છે.
- ૨૬૧૮ નિન્દવો મારેના આધારમાં આધારની તાત્પર્યતાત્પર્યતા.
- ૨૬૧૯-૨૬૨૦ મોક્ષના કારણમાં આદિનાં ત્રણ નયોની માન્યતા.
- ૨૬૨૧-૨૬૨૪ અજુસ્ત તથા તે પછીના ત્રણ નયોને જે સામાયિક મોક્ષમાર્ગપણું ધૃષ્ટિ છે, તે જણાવે છે.
- ૨૬૨૫-૨૬૩૨ જીવ દ્રવ્યનું સામાયિકપણું.
- ૨૬૩૩-૨૬૩૪ મહાનતાત્મિક આદિ સામાયિકમાં સર્વ દ્રવ્યનો ઉપયોગ બતાવે છે.
- ૨૬૩૫-૨૬૩૭ દ્રવ્યાયિક તથા પર્વાયાયિક નયના અતે સામાયિકનો વિચાર કરે છે.
- ૨૬૩૮-૨૬૪૦ પર્વાયાયિક નયનું કંઈક વિદ્યેન સ્વરૂપ કહે છે.
- ૨૬૪૧-૨૬૪૫ બાહ્યતાઓના અગ્રિપ્રાપ્તે દ્રવ્ય અને પર્વાય નયનો ખેડ જણાવે છે.
- ૨૬૪૬-૨૬૪૮ દ્રવ્ય પર્વાય નયનો વિચાર.
- ૨૬૪૯-૨૬૫૪ (૨૬૪૩) મી ગાથાનાં કનરાધનું બાહ્યતા કરતાં પદ વિમર્શનું મમાપાન.
- ૨૬૫૫-૨૬૫૭ દ્રવ્યાયિક નયનું વિચારણી સ્વરૂપ.

- ૨૬૬૮-૨૬૭૨ એજ વાતને પ્રધારે સ્પષ્ટ કરવાને પર્વાણું જ્ઞાન વિષયપણું.
- ૨૬૭૩-૨૭૭૪ સામાયિકના પ્રકારનું દ્વાર કહે છે.
- ૨૬૭૫-૨૬૭૮ સમ્યક્ત્વાદિ સામાયિકના બેદ જણાવે છે.
- ૨૬૭૯-૨૬૮૩ સામાયિક કોને કહે છે ? તેનું દ્વાર કહેવાને નિસર્ગાદિ સમ્યક્ત્વાદિના બેદ જણાવે છે.
- ૨૬૮૪,
- ૨૬૮૫-૨૬૮૯ સર્વ સાવચ્છ ચેત્ત્વની વિરતિ કરતાં, યુક્ત્યને કરી રીતે અનુમતિ દોષ લાગે છે ? તે નિર્બુક્તિકાર અને ભાષ્યકર બતાવે છે. સામાયિકવાળા આત્માનું સ્વરૂપ, ને શ્રાવકનું સામાયિક; સામાયિકની પારંવાર કર્તવ્યતા ને તે વાળાનું જ મધ્યસ્થપણું. (અહીં ૮૦૨ ગાથાવડે આ અર્થને બોધે છે.)
- ૨૬૯૦-૨૬૯૨ કયું સામાયિક કયાં હોય તે જણાવવાને ત્રણ દ્વાર ગાથાઓ કહે છે.
- ૨૬૯૫-૨૬૯૬ પ્રથમ ક્ષેત્રદ્વારની અપેક્ષાએ ઉર્ધ્વ લોકાદિમાં સમ્યક્ત્વાદિની પ્રાપ્તિ.
- ૨૬૯૭ } દ્વ્ય-દિશાનું સ્વરૂપ તેર પ્રદેશની સ્થાપનાને દેસ પ્રદેશનું ખંડન.
- ૨૬૯૮-૨૭૦૦ }
- ૨૭૦૧-૨૭૦૪ તાપ ક્ષેત્ર, દિશા-પ્રગાપક દિશા-અને ભાવ દિશાનું સ્વરૂપ.
- ૨૭૦૫-૨૭૦૬ } અહીં પ્રસ્તુતમાં કઈ દિશાનું પ્રયોજન છે ? તે જણાવીને ક્ષેત્ર દિશાનું જે પ્રયો-
- ૨૭૦૭ } જન છે તે કહે છે.
- ૨૭૦૮ } સમ્યક્ત્વાદિ પ્રાપ્તિના છ આરા આદિના કાળદ્વાર કહે છે.
- ૨૭૦૯-૨૭૧૦ }
- ૨૭૧૧-૨૭૧૨ } ગતિદ્વાર અને મંત્રિદ્વારથી સામાયિકનો વિચાર કરે છે.
- ૨૭૧૩ }
- ૨૭૧૪ } ઉચ્ચવાસદ્વાર, નિઃશ્વાસ દ્વાર, અને દષ્ટિદ્વાર કહે છે.
- ૨૭૧૫-૨૭૧૬ }
- ૨૭૧૭-૨૭૧૮ આહારકદ્વાર, પયોમિકદ્વાર.
- ૨૭૧૯ } સુમદ્વાર, અને જન્મદ્વાર બતાવે છે.
- ૨૭૨૦-૨૭૨૨ }
- ૨૭૨૩ } સ્થિતિદ્વાર
- ૨૭૨૪-૨૭૨૫ }
- ૨૭૨૬ } વેદદ્વાર-સંઘાદ્વાર-અને કથાપદ્વાર.
- ૨૭૨૭ } આયુદ્વાર-અને જ્ઞાનદ્વાર
- ૨૭૨૮-૨૭૨૯ }
- ૨૭૩૦ } યોગદ્વાર-ઉચ્ચોગદ્વાર-અને શરીરદ્વાર.
- ૨૭૩૧-૨૭૩૭ }
- ૨૭૩૮-૨૭૪૯ સંસ્થાનદ્વાર, સંઘવર્ણુદ્વાર, અને માનદ્વાર
- ૨૭૪૦ } લેસ્થાદ્વાર.
- ૨૭૪૧-૨૭૪૨ }
- ૨૭૪૩-૨૭૪૬ પરિણામદ્વાર, વેદનાદ્વાર અને સચુદ્ધાતદ્વાર,
- ૨૭૪૫ }
- ૨૭૪૬ } નિર્વેજનદ્વાર, ઉદ્ધર્તનદ્વાર
- ૨૭૪૭-૨૭૪૮ }
- ૨૭૪૯-૨૭૫૦ આશ્રવકર્ણુદ્વાર-અર્ણકારદ્વાર-ચયનદ્વાર-આસનદ્વાર-સ્થળદ્વાર અને ચક્રમણુદ્વાર
- ૨૭૫૧ } મા દ્વ્ય-પર્વાયમાં સામાયિક હોય ? તે કહે છે.
- ૨૭૫૨-૨૭૫૪ }

૨૭૫૫-૨૭૬૦ સર્વ પંચમિતિના ચારિત્રમાં ઉપયોગ નથી એમ કહ્યું છે તે માટે તેનો વિચાર કહે છે.
(અહીં અદાર ગાથાઓ મુગમ દોવાથી વ્યાખ્યા કરી નથી. તેથી તે મુળ અર્થ સાથે આપી છે.

૮૭૧ ફુલ્લભતા.

૮૭૫ મનુષ્યપણ પામવાની ફુલ્લભતાનાં દસ દૃષ્ટાંત.

૮૭૬-૮૮૦ મનુષ્યપણ દારીને મરણ વખતે આપેલા કહે છે તે બતાવે છે.

૮૭૧-૮૪૮ ફુલ્લભ મનુષ્યપણ - મલા ન્હાં પણ તેર કાકીયાથી સામાયકની પ્રાપ્તિ
'ધરી' ફુલ્લભ સુરક્ષા છે. તે બતાવી શુદ્ધ-ભુદા નિમિત્તથી સમ્યક્ દર્શ,
નની દેશવિરતિની, અને સર્વ વિરતિની પ્રાપ્તિ આપ છે.

૨૭૬૧

૨૭૬૨-૨૭૬૩

કાળદારમાં સાંધાવિક્રનો જન્મ-પ અને ઉત્કૃષ્ટ કાળ.

૨૭૬૪-૨૭૬૬

કલિદાર-તેમાં મન્યદુર્લાદિ સાંધાવિક્ર અમુક સંમયે કેટલા પામતાં હોય, કેટલા પૂર્વે પામેલા હોય, અને કેટલા તેથી પડેલાં હોય તે બતાવે છે.

૨૭૬૭-૨૭૭૪

"સેવી જલ્લભ મામો સુવંતિ" એ પદની વ્યાખ્યા.

૨૭૭૫-૨૭૭૬

૨૭૭૭-૨૭૭૮

સાન્તરદાર, અવિરદાર અને વિરદાર.

૨૭૭૯-૨૭૮૧

ભવદાર અને આકર્ષદાર.

૨૭૮૨-૨૭૮૩

સ્પર્શના દાર.

૨૭૮૪-૨૭૮૭

નિરૂપિત દાર.

૨૭૮૮-૨૭૯૧

સમ્યક્ત્વ સામાયકની નિર્ધારિત,

૨૭૯૨-૨૭૯૮

૨૭૯૯

સર્વ વિરતિ ચારિત્રની નિરૂપિત-વ્યુત્પત્તિ અથવા પર્ચાય કહે છે.

(અહીં (૧૫૧) થી મુળ ગાથાની ગાથા છે. તેમાં સંબંધ નોડેલા નથી તે નોડેલા.)

(અહીં ૮૬૧ થી-૮૮૬ ગાથાઓની વ્યાખ્યા કરી નથી માટે તે મુળ અર્થ સાથે આપી છે.)

૮૬૬, મુનિનું સ્વરૂપ,

૮૬૭-૮૬૮ અમણનું સ્વરૂપ-એ પ્રમાણે સાંધાવિક્રનો બીજો પર્ચાય કર્યો.

૮૬૯-૮૭૦ ચંદ્રાવતસંક, અને ચેતાવંતું દૃષ્ટાન્ત.

૮૭૧, કાલકાચાર્પ.

૮૭૧-૮૭૯ વિદ્યાર્થી પુત્રનું દૃષ્ટાન્ત-અને નિરૂપિતદારની સમાપ્તિ.

૮૮૦-૮૮૪ સત્તાનાં લક્ષણો બજાવતાં તેમાં વર્ણવાને બજાવેલા કર દોષોનું વર્ણન.

૮૮૫-૮૮૬ સત્તાના આક ગુણ.

૨૮૦૦-૨૮૦૪

સત્ત સ્પર્શિક નિર્ધારિત કહે છે.

૨૮૦૫-૨૮૦૭

નમરકારનું વ્યાખ્યાન કહેવાને અનુચિતદારો કરે છે.

૨૮૦૮-૨૮૧૧

" સપજાણુપજો " વિગેરે પદોની વ્યાખ્યા.

૨૮૧૨-૨૮૧૫

આઘ નૈમમ નયના ચતની કંઠા કરવા પૂર્વક વિશેષવાદિ નયોની સ્વપક્ષ સિદ્ધિ.

૨૮૧૬-૨૮૧૮

આઘ નૈમમ નયના અભિપ્રાયે ચાનાદિ ચારે વિકલ્પોની નિત્યત્વ સિદ્ધિ.

૨૮૧૦-૨૮૨૬

બીજા નયો, એજ ઉપરોક્ત હેતુથી ચાનાદિનું અનિત્યપણ સાધે.

- ૨૮૨૭-૨૮૩૪ "જાલકો તિથિદ સામિતા," ઇત્યાદિ ગાથાનું વ્યાખ્યાન.
 ૨૮૩૫-૨૮૩૯ શબ્દાદિ ત્રણે નયના અભિપ્રાયે નમસ્કારની ઉત્પત્તિનું કારણ.
 ૨૮૪૦, નિષેધ, પદ અને પદાર્થ દ્વાર.
 ૨૮૪૧-૨૮૮૬ નામ-સ્થાપનાદિ ચાર પ્રકારના નમસ્કારનું સ્વરૂપ
 ૨૮૪૭-૨૮૫૫ નામાદિ નમસ્કારનો નયો વડે વિચાર.
 ૨૮૫૬-૨૮૬૦ "નેપાદ્યં પર્વ" ઇત્યાદિ ૨૮૪૭ મી ગાથાનું વ્યાખ્યાન અને પ્રરૂપણા, દ્વાર.
 ૨૮૬૧-૨૮૬૨ પ્રરૂપણા દ્વાર શું છે-તે દ્વાર કહે છે.
 ૨૮૬૩-૨૮૬૯ એ જ દ્વારમંથી-પહેલું "નમસ્કાર શુ છે ૧" એ દ્વાર કહે છે.
 ૨૮૭૦-૨૮૭૭ નમસ્કાર કેનો છે એ દ્વાર કવાને "પુલ્કવદિવલ્લભો," ઇત્યાદિ ગાથાની વ્યાખ્યા કરે છે.
 ૨૮૭૮-૨૮૮૬ મગ્ધનયના મતે નમસ્કારનું સ્વામિત્વનો વિચાર.
 ૨૮૮૨ શબ્દાદિ ત્રણ નયના મતે નમસ્કારનું સ્વામિત્વ.
 ૨૮૯૩ } "કેનદ્વાર" નમસ્કાર શા વડે થાય છે,
 ૨૮૯૪-૨૮૯૯ }
 ૨૯૦૦-૨૯૦૧ "કદિમલ દ્વાર" નમસ્કાર શામા હોય છે તે કહે છે.
 ૨૯૧૨ } નમસ્કાર કેટલો કાળ હોય છે, તે દ્વાર.
 ૨૯૧૩-૨૯૧૭ }
 ૨૯૧૮-૨૯૨૪ } નવ પ્રકારની પ્રરૂપણા.
 ૨૯૨૫-૨૯૨૬ }
 ૨૯૨૭ } શબ્દથી સૂચવેલી પાંચ પ્રકારની પ્રરૂપણા
 ૨૯૨૮-૨૯૩૩ }
 ૨૯૩૪-૨૯૩૯ ચાર પ્રકારે નમસ્કારની પ્રરૂપણા.
 ૨૯૪૦-૨૯૪૩ વસ્તુ દ્વાર.
 ૨૯૪૪ } અરિહતાદિ પાંચ મોક્ષના હેતુ છે તેમાં અરિહતને મોક્ષનો હેતુ કહે છે
 ૨૯૪૫-૨૯૪૯ }
 ૨૯૫૦-૨૯૫૬ } નમસ્કાર કરવાને યોગ્ય સિદ્ધ ભગવાનનો અવિનાશી હેતુ કહે છે
 ૨૯૫૭-૨૯૫૮ } આચાર્ય ઉપાધ્યાય અને સાધુને નમસ્કારની યોગ્યતાનો હેતુ શા ? છે તે કહે છે.
 ૨૯૫૯ }
 અહીં "જદ નિવ્યુદ્ધ પુરમર્ગ" ઇત્યાદિ સત્તર ગાથાઓ ઉપરોક્ત અર્થ પ્રતિપાદન કરનારી છે તે સુત્રમ હોવાથી. તેનું વ્યાખ્યાન ભાષ્યકારે અને ટીકાકારે નથી કર્યું
 ૨૯૬૦ } પ્રકારાન્તરે નમસ્કારની યોગ્યતામા અરિહતોના શુભો
 ૨૯૬૧-૨૯૬૮ }
 ૨૯૬૯-૨૯૭૭ ન્યાભિપ્રાયથી સમ્બોધનો વિચાર.
 ૨૯૭૮-૨૯૮૨ કથાઓની વ્યાખ્યા.
 ૨૯૮૩-૨૯૮૬ ઇન્દ્રિયોનું સ્વરૂપ
 ૨૯૮૭-૩૦૦૩ ઇન્દ્રિયોનું સ્વરૂપ.
 ૩૦૦૪-૩૦૦૭ પરિપહોની અને ઉપમર્ષોની વ્યાખ્યા
 ૪૦૦૮-૩૦૦૯ }
 ૩૦૧૦-૩૦૧૧ } "નામચંત્રા નમોરિદ્ધા" એ પદની વ્યાખ્યા તથા નમસ્કારનું કળ કહે છે.

- ૩૦૧૫ } અર્હનમસ્કારની મહાર્થતા બતાવે છે,
 ૩૦૧૬-૩૦૧૭
 ૩૦૨૪
 ૩૦૨૫-૩૦૨૬
- ૩૦૨૭ } કર્મસ્ય રૂપ સિદ્ધિનું સ્વરૂપ વિસ્તારથી કહે છે.
 ૩૦૨૮-૩૦૩૨
- ૩૦૩૩-૩૦૫૮ } “વીરકાલ રથ જતુ” એ ગાથાની ભાષ્યકાર વ્યાખ્યા કરે છે.
 ૩૦૩૯-૩૦૪૭ “નાઠળ વેયગિચ્છ” ઇત્યાદિ ગાથાનું વ્યાખ્યાન.
 ૩૦૪૮-૩૦૫૧ “જગદ્દા સાદીયા” ઇત્યાદિ ગાથા ઉત્તરાર્ધનું વ્યાખ્યાન.
 ૩૦૫૨-૪૦૬૪ “વંદ કલાદ” ઇત્યાદિ ગાથાનું વ્યાખ્યાન.
 ૩૦૬૫-૩૦૬૯ શૈલેશી સંપદનો અર્થ, તેનું કાળ માન અને ત્યાં કયું જ્ઞાન હોય છે.
 ૩૦૭૦-૩૦૮૧ મનના અભાવે જ્ઞાન કેવી રીતે થાય ? તેના વિચાર શૈલેશી અવસ્થામાં થું કરે છે
 ૩૦૮૮-૩૦૯૪ કેટલા કાળે સિદ્ધ થાય ? ઇત્યાદિ વસ્તુનું સ્વરૂપ.
 ૩૦૯૫-૩૦૯૯ બે ઉપયોગની એકતાના સંબંધમાં શંકા સમાધાન કહે છે.
 ૩૧૧૩-૩૧૩૫ ક્રમસર ઉપયોગદયની સિદ્ધિ.
 ૩૧૩૬-૩૧૪૦ } “લાય” ઇત્યાદિ ૩૧૪૧ મી ગાથાની પ્રસ્તાવના.
 ૩૧૪૧
- ૩૧૪૨-૩૧૫૦ ઉપરોક્ત નિર્બુદ્ધિની ગાથાનું વ્યાખ્યાન.
 ૩૧૫૧-૩૧૫૬ ઉપરોક્ત વિષયનું શંકા સમાધાન.
 ૩૧૫૮-૩૧૬૯ } આગળ બે કહેવાનું છે તેની પ્રસ્તાવના કહે છે.
 ૩૧૬૦-૩૧૬૨
- ૩૧૬૩-૩૧૭૫ સિદ્ધ ભગવાનની અવગાહના સંબંધી કહે છે.
 ૩૧૭૬-૩૧૭૭ } સિદ્ધ ક્ષેત્રમાં સિદ્ધો કેવી રીતે રહે છે. તથા સ્પર્શના કહે છે.
 ૩૧૭૮-૩૧૮૮
- ૩૧૮૯-૩૧૯૦ } આમાર્થ ભગવાનનું સ્વરૂપ
 ૩૧૭૧-૩૧૯૫
- ૩૧૯૬-૩૧૯૯ } ઉપાખ્યાય ભગવાનનું સ્વરૂપ.
 ૩૧૯૯-૦૨૦૦
- ૩૨૦૧-૩૨૦૨ આલેપકાર અને પ્રસિદ્ધિકાર કહે છે.
 ૩૨૦૩-૩૨૦૪ ઉપાખ્યાય ભગવાનનું સ્વરૂપ
- ૩૨૧૦ } ક્રમદાર
 ૩૨૧૧-૩૨૧૨
 ૩૨૧૩
 ૩૨૧૪-૩૨૨૧
- ૩૨૨૨-૩૨૨૪ } પ્રયોજન તથા ફળનું વર્ણન.
 ૩૨૨૫-૩૨૩૫ ઉપરોક્ત અર્થનું વિવરણ કરે છે.
 ૩૨૩૬-૩૨૪૭ પ્રયોજન તથા ફળનું શંકા સમાધાન.
 ૩૨૪૮-૩૨૪૯ “કાપ અને પ્રસાદ રહિત હોવાથી” એ હેતુની અનેકાન્તતા અને વિરૂદ્ધતા સિદ્ધ કરે છે
 ૩૨૫૦-૩૨૬૨ ધર્મા-ધર્મને પ્રમળતા અને કાપને અનુસરવામાં હોય શું ? તેનો વિચાર.
 ૩૨૬૩-૩૨૭૧ અનેકાર્થ રૂપ હેતુની અનેકાન્તિકતા અને પાચેની સિદ્ધતા સિદ્ધ કરે છે.

- ૩૨૭૧-૩૨૭૬ અપરિગ્રહતારૂપ હેતુનું નિરાકરણ.
- ૩૨૭૭-૩૨૮૧ “ વિમૂર્તિભાવાત્તે ” એ હેતુનો તિરસ્કાર કરે છે.
- ૩૨૮૨-૩૨૯૪ “ દૈદાદિભાવાત્તિ ” એ હેતુનું નિરાકરણ.
- ૩૨૯૫
૩૨૯૬-૧૨૯૮
૩૨૯૯
૩૩૦૨-૩૩૦૮ } સામાયિક મુત્ર સંબંધી મુત્ર સ્પર્શિક નિયુક્તિ.
- ૩૩૦૨-૩૩૦૮ નામ સ્થાપના અને દ્રવ્ય કરણનું સ્વરૂપ.
- ૩૩૦૯-૩૩૧૫ ધર્માસ્તિકાયના સાદિ અનાદિરૂપે કરણતાની સિદ્ધિ.
- ૩૩૧૬-૩૩૧૯ બીજી રીતે જીવ પ્રયોગ કરણ તથા પ્રકારે કહે છે.
- ૩૩૨૦-૩૩૨૫ ઉપરના કથનનું વ્યવહાર નિશ્ચયની અપેક્ષાએ સમાધાન કરે છે.
- ૩૩૨૬-૩૩૩૨ ઔદારિકના સંઘાત-પરિશાટ-અને ઉભયનો અંતરઘાળ.
- ૩૩૩૩-૩૩૩૭ વૈકિય ચરીરના સંઘાત-પરિશાટ-અને ઉભયનું કાળ માન કહે છે.
- ૩૩૩૮
૩૩૩૯-૩૩૪૦ } આહારક-તૈજસ-અને કાર્મણ સંબંધી-સંઘાત-પરિશાટ-અને ઉભયનો કાળ કહે છે.
- ૩૩૪૧-૩૩૪૨ એ પ્રમાણે જીવ પ્રયોગ કરણ કહ્યું હવે અજીવ પ્રયોગ કારણ કહે છે.
- ૩૩૪૩-૩૩૪૫ ક્ષેત્ર કરણનું સ્વરૂપ.
- ૩૩૪૬-૩૩૫૦ કાવ કરણનું સ્વરૂપ.
- ૩૩૫૧-૩૩૫૫ ભાવકરણનું સ્વરૂપ.
- ૩૩૫૬-૩૩૫૮
૩૩૫૯
૩૩૬૦-૩૩૬૨ } શબ્દ કરણાદિ તથા નોમ્યુતકરણનું સ્વરૂપ.
- ૩૩૬૩
૩૩૬૪-૩૩૬૯ } કૃતાકૃતાદિ સાત અનુયોગ દ્વારો વડે સામાયિક કરણને વિચાર કહે છે.
- ૩૩૮૨-૩૩૮૪ સામાયિક “ કાલે ક્ષુ ” એ દાર કહે છે.
- ૩૩૮૫-૩૩૯૦ કયા દ્રવ્યોમાં તે સામાયિક કરાય છે.
- ૩૩૯૧-૩૩૯૫ ક્યારે સામાયિકનો કરનાર થાય છે. એ પ્રશ્નો ઉત્તર જુદા નયોના અભિપ્રાયનું-સાર આપે છે.
- ૩૩૯૬
૩૪૦૭-૩૪૦૦ } નયનો આશ્રમે પ્રજાગ-અથવા આલોચના દાર.
- ૩૪૦૩
૩૪૦૪ } વિનયદાર, દિગ્બલિગ્રહદાર, અને કાળદાર.
- ૩૪૦૮-૩૪૧૦
૩૪૧૧-૩૪૧૩ } નક્ષત્ર દાર, ગુણ ૨ પદ દાર અને અભિભાદાર દાર.
- ૩૪૧૩-૩૪૧૬ કરણ કેટલા પ્રકાર- ૧૨ તે દાર કહે છે.
- ૩૪૧૭-૩૪૧૯ સામાયિક કેવી રીતે પ્રાપ્ત થાય તે દાર.
- ૩૪૨૦
૩૪૨૧-૩૪૩૦ } “ કરોમિ મટઃ મામાયિકમ્ ” એ સંબંધમાં કિષ્કિની શ્લોક અને સમાધાન કહે છે.
- ૩૪૩૧-૩૪૩૮ ઉપરના પ્રશ્નોનો ઉત્તર.

યશોવિજય ગ્રંથમાલા તરદથી છાપેલા વિશેષાવશ્યક મૂળમાં મોટા અક્ષરની નીચેની ગાથાઓ નિર્ચુક્તિની દ્રષ્ટિને મુકી છે, પણ ખરી રીતે તે ગાથાઓ હરિભદ્રચરિતા અભિપ્રાય મુજબ તે નિર્ચુક્તિની નથી તથા (આગમોદય સમિતિ) તરદથી છપાવેલ હમારી જે આવશ્યક મૂળ નિર્ચુક્તિ તથા હરિભદ્રચરિતાની ટીકા સહિત છાપેલ છે તેમાં નિર્ચુક્તિની જે ગાથાઓ છાપી છે તે મુજબ તે નિર્ચુક્તિની નથી.

મૂલમાં છાપેલી.	વિશેષાવશ્યક ટીકા,	આ. મૂલ સામ્ય.
૧૩૯	૧૫૪૮	
૧૪૨	૧૬૦૬	
૧૪૩	૧૬૦૭	
૧૪૮	૧૬૪૬	
૧૪૯	૧૬૪૭	
૨૩૩	૨૨૬૪	૧૨૪
૨૪૧	૨૩૦૬	૧૨૫
૨૪૨	૨૩૦૭	૧૨૬
૨૪૩	૨૩૩૩	૧૨૭
૨૪૪	૨૩૩૪	૧૨૮
૨૪૫	૨૩૫૬	૧૨૯
૨૪૬	૨૩૫૭	૧૩૦
૨૪૭	૨૩૮૯	૧૩૧
૨૪૮	૨૩૯૦	૧૩૨
૨૪૯	૨૪૨૪	૧૩૩
૨૫૦	૨૪૨૫	૧૩૪
૨૫૧	૨૪૫૧	૧૩૫
૨૫૩	૨૪૫૩	૧૩૬
૨૫૪	૨૪૫૩	૧૩૭
૨૫૫	૨૪૫૪	૧૩૮
૨૫૬	૨૪૮૯	૧૩૯
૨૫૭	૨૪૯૦	
૨૫૮	૨૪૯૧	
૨૫૯	૨૪૯૨	
૨૬૦	૨૪૯૩	
૨૬૧	૨૪૯૪	
૨૬૨	૨૪૯૫	
૨૬૩	૨૫૦૪	
૨૬૪	૨૫૦૬	૧૪૦
૨૬૫	૨૫૦૮	૧૪૧
૨૬૬	૨૫૧૦	૧૪૨
૨૬૭	૨૫૧૭	૧૪૩

256	2496	188
256	2490	184
290	2441	183
291	2442	182
288	2398	140
269	2301	
266	2302	
266	2303	
300	2308	
324	3336	192
363	3380	193
369	3383	
366	3389	
366	3386	
360	3386	
361	3340	
368	3363	192
364	3802	1-1
363	3808	
369	3804	
366	3803	
366	3809	
400	3806	
401	3806	
402	3810	
404	3802	

અમારી (આગમોદય સમિતિ) તરફથી છપાવેલ આવશ્યકસૂત્રમાં નિર્ણયિતની ગાથાઓ
હાથી છે, પણ છાપેલ વિશેષાવશ્યક લાભ્યમાં સકારણ લીધેલ નથી તેની નોંધ.

૧૬	૧	૯૨૮ થી ૯૫૨	૨૫
૭૯	૧	૯૬૦ થી ૯૭૪	૧૫
૧૨૨ થી ૧૨૬ (૧૩૨૭-૧૩૩૩)	૫	૯૭૭ થી ૯૯૨	૧૬
૧૪૬ થી ૬૦૦	૪૫૫	૯૯૫ થી ૯૯૯	૫
૬૪૩ થી ૬૫૯ (૨-૨૫)	૧૭	૧૦૦૩ થી ૧૦૦૭	૫
૬૬૨	૧	૧૦૦૮ થી ૧૦૧૭	૧૦
૬૬૬ થી ૭૨૩ (૨૦૪૦)	૫૮	૧૦૨૫	૧
૭૬૪ થી ૭૭૨	૯	૧૦૨૭	૧
૭૭૫-૭૭૬	૨	૧૦૨૯ થી ૧૦૩૫	૭
૭૯૫	૧	૧૦૩૭-૩૮	૨
૮૦૨ (૨૬૯૦)	૧	૧૦૪૦ થી ૧૦૪૫	૬
૮૩૧ થી ૮૪૮	૧૮	૧૦૪૭ થી ૧૦૪૮	૨
૮૬૬ થી ૮૮૬	૨૧	૧૦૫૦ થી ૧૦૫૭	૮
૯૦૫ થી ૯૧૭	૧૩	૧૦૫૯ થી ૧૦૬૪	૬
૯૧૯ થી ૯૨૨	૪		

$$૭૧૬+૩૫૦ (લીધેલ) = ૧૦૬૬$$

બૃહત્કલ્પ લાભ્ય પીઠિકા અને વિશેષાવશ્યક લાભ્યની કેટલીક ગાથાઓની સરખામણી.

કલ્પપીઠિકા	વિશેષાવશ્યક લાભ્ય I	૭૫ I	of ૪૯૭ બી ૪૯૮
૫ (એ)	of ૨૪ d	૭૭	... ૫૦૦
૨૪ (એ) y	of ૭૮	૭૯ ay	of ૫૦૩
૩૦	of ૭૯	૮૦ ay	of ૫૦૮ B b .
૩૯ b	of ૮૦ એ	૮૧	... ૫૦૯
૨૫	of ૮૯ f	૮૨ f	of ૫૧૦ f
૨૬ એ	... ૯૧ એ	૩૧૨ by	of ૧૩૬૭ Ba
૨૬ બી ૨૭	of ૯૧ બી ૯૨	૧૮૮	... ૧૩૮૪
૪૦	of ૨૪૧ f	૧૯૧	of ૧૩૮૬
૪૨	... ૪૫૩	૧૫૨	... ૧૩૮૭
૪૩ બી	... ૪૫૬ a d	૧૫૪	... ૧૩૯૨
૫૫	of ૪૬૪ એ	૧૭૧	... ૧૪૦૯
૪૬ બી	of ૪૬૯ એ	૧૭૨ f -	... ૧૪૧૧ f
૫૦, ૫૨	of ૪૬૯	૧૯૬ એ	of ૧૪૧૭ એ
૪૬ એ ૪૮ f	of ૪૭૦	૧૯૫ d	of ૧૪૧૭ d
૫૪ બી	of ૪૭૩ એ	૧૯૫ એ	of ૧૪૧૯ B
૫૪ એ	of ૪૭૪ f	૧૯૭ b	of ૧૪૨૦ d
૬૦ એ	of ૪૭૬ એ	૧૯૮ a	of ૧૪૨૧ B
૬૧ f	of ૪૭૮ f	૨૦૨	of ૧૪૨૩
૬૯ બી	of ૪૯૦ By	૨૦૦ d	of ૧૪૨૫ d
૭૩ f	of ૪૯૬, ૪૯૭ એ	૩૩૫	... ૧૪૫૪
		૩૩૬-૩૬૨	... ૧૪૫૫-૧૪૮૨

વિ. ભા. I

	૭	...	કલ્પલાખ્ય	I	૩૨૬
	૨૩૪ (૩)	...		IV	૧૪૦ એ
	૪૩૪ (બી)	cf	આ. નિં	VIII	૧૬૬ એ
	૪૩૫	cf	"	VIII	૧૬૬ ^૧ .
	૬૯૩	...	"	I	૧૭ ^૧
	૭૦૬	...	"	I	૫૫ ^૧ (૨)
II	૯૫૭-૯૬૦	...	ઉત્તરો નિર્ણયિત		૨૯-૩૨
	૧૨૭૫ એ	cf			Avasyaka-Erzahengen p 204-
	૧૩૧૦	...	આં નિં	II	૪૧'
III	૪૬૭	...	...	VIII	૮૫'
	૫૩૮	...	...	XX	૬૧
	૫૮૬	...	અવહાર લાખ્ય	X	૬૬૩
IV	૮૯ એ	cf	આં નિં	VIII	૧૨૧'
	૯૧' f	...	" "	VIII	૧૨૧ ^૫ f
	૯૮	...	" "	VIII	૧૨૬ ^૨
	૧૨૫	...	કલ્પલાખ્યપીઠિકા		૧૨૩
	૧૫૩ એ	cf	આં નિં	VIII	૧૬૬' a
V	૬૫૬	...	?		
	૬૬૪ f	...	આં નિં	XII	૧૨૦-૧૧૯
	૭૩૨	...	આં નિર્ણયિત		૧૦૯૦
	૭૩૭	...	દશાશ્રુત ૨૬૪ નિર્ણયિત		૨૯૬

પ્રસ્તાવના

આ મહાન ગ્રંથ તે સામાજિક સુર ઉપર વિચરતો હોય છે. સામાજિક વિષે પાશ્વર્યસૂત્રને હાલ પ્રચલિતમાં પ્રતિભરૂ સૂત્રકૃત્રીએ લીધે. તેમાં જ આનરવઃ (સામાજિક-સુવર્ણચિંતાન, સુસ્વદન, પ્રતિભરૂ કવેચર, પ્રત્યાજ્ઞાન) છે. તે સૂત્ર અનિષ્ટ છે; એણે ત્રણ નિષ્કારથી નિષ્પન્ન નથી. અને મૂલ સૂત્ર પૈત્રી એક છે. તે સૂત્ર ઉપર ભટ્ટનાદુર્યાનીએ નિષ્કૃતિ પ્રાપ્ત પદમાં રચી છે. ચિનત્તમ મહાનરવાર્યે પાશ્વર્ય ઉપર સૂત્રી પ્રાપ્ત પદમાં રચી છે. તથા એક સાચા મહાનરવાર્યે ભટ્ટનાદુર્યા પદમાં રચ્યું છે; જે સ્વતંત્ર મહત્ત્વ નથી, પણ તેમાંથી કેટલીક ગદ્યાઓ શ્રીમાન દુરિતસૂત્રીએ પોતાની કૃતિમાં યોગી છે.

શ્રીમાન દુરિતસૂત્રી મહાનરવાર્યે આ સૂત્ર તથા નિષ્કૃતિ ઉપર યીઃ રચી છે. આ સૂત્ર ઉપર હાલ હયાત સંસ્કૃત યીઃઓ પૈત્રી તે પ્રથમ છે. અને તે પત્રી આ ઉપર ઘણું સાદિત્ય છે. મહાવજિર મહાનરવાર્યે કેટલાક ભાગ ઉપર યીઃ રચી છે. તેમ મહાનરી હેમચન્દ્રવાર્યે દુરિતસૂત્રી કૃતિ ઉપર યીષ્પત્તઃ લખેલ છે, વગેરે વિસ્તૃત સાદિત્ય છે (જે મારે જૈન ગ્રંથાવલીના પાના-૧૮ થી ૩૮ સુધી).

પ્રથમ પાશ્વર્ય એણે સામાજિક ઉપર ઇતિહાસકિમ્બાગ્રમરૂે ભાષ્ય પ્રાપ્ત પદમાં રચ્યું છે. ખરી રીતે તો તે સામાજિક પ્રથમ પાશ્વર્ય ઉપર શ્રીમાન ભટ્ટનાદુર્યાનીએ રચેલ નિષ્કૃતિ પૈત્રી કેટલીક ગદ્યા ઉપર તે વિચરતું છે અને તે પહેલાં એક નામ અજ્ઞાત આચાર્યશ્રીએ પાશ્વર્ય ઉપર ભાષ્ય રચેલ હોવાથી તેનું નામ વિદ્યેય પાશ્વર્ય ભાષ્ય એમ રખેલ છે. તે ઉપર પોતે યીઃ રચી છે. પણ તે ઉપર અન્ય નથી. તે ઉપર બીજી યીઃ કેટલાકાર્યે લખી છે તેની તાલપત્ર ઉપર સંવત ૧૧૩૬ માં લખાયેલી નકલ ભાષ્યરૂ રીતર્ય કન્થકીકૃત્તમાં છે, તે યીઃ કપાલ નથી. અને આ વિદ્યેયપાશ્વર્ય ભાષ્ય ઉપર ત્રીજી યીઃ શ્રીમાન મહાનરી હેમચન્દ્રવાર્યે શિષ્યકૃતઃ નામની રચી છે. અને તે શ્રી વયોવિજય જૈન ગ્રંથમાત્રામાંથી અનારસમાં કપાયેલ છે. તે યીઃ ઉપરથી આ અનુવાદ સ્થાવી મૂલ સાથે તે અનુવાદ કપવામાં આવેલ છે.

આ ગ્રંથ વહેા મહન છે, તેથી તેણે અનુવાદ વરૂઃ વિશ્વન માર્કસ સિવાય બરોબર થઈ શકે તેમ નથી, અને તેથી આ અનુવાદમાં કુદિએ આવવાનો સંભવ છે. વિદ્વાન વર્ગ આ ગ્રંથને આગવ વાંચી મુલાકાવવાશે મેહલતઃ કૃપા કરશે એવી ખાસ વિનંતિ છે. વિશ્વાદુ-કમ્પિસ વિમત્તવાર અપેલ છે તે ઉપરથી વિષય સંજ્ઞાવિનિગતર પુણ્યોઃ અને કરેલ નથી.

નિષ્કૃતિની મૂલ પ્રતોમાં ગદ્યાઓ હાલ માત્રમ પડે છે તે પૈત્રી મૂલ ભટ્ટનાદુર્યાનીએ રચેલ કેટલી અને કન્થકી તેમજે અન્ય-વગેરે વિચર છે. કારણકે હાલ તા મહાનરવાર્યે નિષ્કૃતિની પ્રતોમાં મૂલ ભાષ્યસર તથા વિદ્યેયપાશ્વર્ય ભાષ્યસર વગેરેની ગદ્યાઓ આવે છે. દુરિતસૂત્રી મહાનરવાર્યે કેટલી ગદ્યાઓ નિષ્કૃતિની ગદ્ય છે તે, થલે અગ્રે આનરેકવ સ્મૃતિમાં કપાયેલ પુસ્તકમાં જાણેલ છે. પણ આ સંજ્ઞામાં વહી વધારે મરેચકા સ્વાની વરૂઃ રહે છે. એક દુનિરવારે પાશ્વર્ય સુકેંકર કેટલીક ગદ્યાઓ નિષ્કૃતિની માને છે તેની નકલ મલી છે, કમનઘીવે મહાનરી હેમચન્દ્રવાર્યે નિષ્કૃતિસર અને મૂલ ભાષ્યસર વચ્ચેના ભેદ સ્ફરમાં લીધે નથી. ઇતિહાસકિમ્બાગ્રમરૂઝાગ્રે વિદ્યેયપાશ્વર્ય ભાષ્યમાં સામાજિક પાશ્વર્ય ઉપરની નિષ્કૃતિની ગદ્યાઓ પૈત્રી કેટલી લીધી છે તે ગાત્ર નિર્ણય સ્થાની વરૂઃ છે. આ સંજ્ઞામાં સ્વોપત્ર યીઃ થલે

અકાશ પાડી શકત, પણ તે ઝોલબ્ય છે, તેથી આ સંબંધમાં કોટયાચાર્ય તથા મલધારી હેમચન્દ્રાચાર્ય મહારાજ વિશેષાવશ્યક લાભ્ય પૈકીની કંઈ કંઈ અને કેટલી ગાથાઓ નિર્ણય-કિતની ગણે છે તેના નિર્ણય કરવો યોગ્ય છે વિશેષાવશ્યક મૂલની ખરેખર કેટલી ગાથાઓ છે તે પણ વિચારવા યોગ્ય વિષય છે. પણ આ બધો વિષય પ્રાકૃત અને સંસ્કૃત ગ્રંથોના અખર વિદ્વાનો માટે ખાસ વિચારસ્પદ છે. તેમને જર્મની દેશ માફાઇબર્ગ યુનીવર્સિટીના સંસ્કૃત ગ્રોફેસર ડોક્ટર લાઇમેને કરેલ વિચારો મદદ રૂપ થઈ પડશે, સુપર રોયલ ચાર પાનાનો ફરમો એવા સો પાનાનો અધુરો ગ્રંથ તેમને આ સાહિત્ય સંબંધી છપાવેલ છે. પણ તેમને કામ પડતું મુકેલ છે. આ સરખામણીના કંપેરેટીવ ટેબલો તેમને કર્યા છે, આ સંબંધમાં દિગમ્બર ગ્રંથ મૂલાચાર પણ જોવા જેવો છે, આ સંબંધમાં મારો પ્રાકૃતનો બોધ નહિ હોવાથી સ્વતંત્ર નિર્ણય ઉપર આવવું મુશ્કેલ છે. તેથી વિદ્વાનોને આ મહત્વના વિષય ઉપર પરિચય કરવા ખાસ વિનંતિ છે.

જિનભદ્રગણિ ક્ષમામણી તથા મલધારી હેમચન્દ્રાચાર્ય ચૈતાંબર જૈન સાહિત્યમાં મુપ્રસિદ્ધ મહાન તાત્ત્વજ્ઞતા આચાર્ય ભગવાન છે. હેમચન્દ્રાચાર્ય ધણા પુસ્તકો લખ્યા છે, આ દીકા સવત ૧૧૭૫ માં જયસિંહ રાજના રાજ્યમાં રચેલ છે.

હરિભદ્રસૂત્ર મહારાજ વિશેષાવશ્યક લાભ્યની ધણી ગાથાઓ દીકામાં સાક્ષી ઉતારે છે, અને તેથી તેનું વિવરણ મૂળ લાભ્યની ગાથાઓ પેઠે કરતા નથી.

જિનભદ્રગણિ ક્ષમામણીનો ૬ હી સદીમાં ચોક્કસ કાળ નિર્ણય કરવાને પુરતા સાધન નથી.

આ ગ્રંથનો વિષય અક્ષરશઃ સમજવા માટે ખાસ મનન પૂર્વક સ્થિર ચિત્તે બને ત્યાં મુધિ સામાયિકમાં વાંચવા વિચારવા વિનંતિ છે.

આ અનુવાદ શા. સુનીલાલ વર્ધમાને લખેલ છે. એક ગુર્જરાબ્દે તથા અમદાવાદના રહીશ શા. મગનલાલ ઉમેદરાને મુખ્યતાએ મુદ્રારેલ છે.

ઓક્ટોબર ૧૯૨૬

મુખાક.

{

જીવજીવંદ સાંસ્કૃતિક, ઝવેરી.

આગમેદય સમિતિના સેક્રેટરી.

॥ ૐ અર્હ ॥

॥ શ્રીપરમાત્મે નમઃ ॥

શ્રીમન્નિજનસદ્ગણિક્ષમાશ્રમણવિરચિત—

વિશેષાવશ્યકભાષ્ય

તથા

મંલધારિ શ્રી હેમચંદ્રસૂરિકૃત શિષ્યહિતા નામની વૃત્તિના

અનુસારે ગુજરાતી અનુવાદ

ભાગ બીજો.

ગણધરવાદ.

તે જીવ પ્રત્યક્ષાદિ કોષપણ પ્રમાણથી સિદ્ધ નથી, એમ જણાવવાને શ્રીગૌતમ ગણ-
ધરના વિચારો શ્રી મહાવીર મહારાજ કહે છે કે—

જીવે તુહ સંવેદો પચ્ચક્કલં જં ન ઘિપ્પઇ ઘઠો વ ।

અચ્ચંતાપચ્ચક્કલં ચ નત્થિ લોણ સ્વપુપ્ફં વ ॥ ૧૫૪૯ ॥

ન ય સોડણુમાણગમ્મો જમ્હા પચ્ચક્કલપુવ્વંયં તંપિ ।

પુવ્વોચ્છલદ્ધસંવંધસરણઓ લિંગ-લિંગીણં ॥ ૧૫૫૦ ॥

ન ય જીવલિંગસંવંધદરિસણમમ્મ જઓ પુણો સરઓ ।

તલ્લિંગદરિસણઓ જીવે સંપચ્ચઓ હોજ્ઞા ॥ ૧૫૫૧ ॥

નાગમમ્મોડવિ તઓ મિજ્ઞઇ જે નાગમોડણુમાણઓ ॥

ન ય કસ્સઇ પચ્ચક્કલો જીવો જસ્સાંગમો વયણં ॥ ૧૫૫૨ ॥

જં ચાગમા વિરુદ્ધા પરોપ્પરમઓડવિ સંસઓ જુત્તો ।

સંવંપ્પમાણવિસયાર્હઓ જીવોત્તિ તે વુદ્ધી ॥ ૧૫૫૩ ॥

હું ગૌતમ ! તને જીવ સંબંધી સંદેહ છે, કારણ કે તે ઘટની પેઠે પ્રત્યક્ષ જણાતો નથી, જે લોકમાં અત્યંત અપ્રત્યક્ષ છે, તે આકાશપુષ્પની પેઠે વિદ્યમાન પણ નથી. વળી તે આત્મા અનુમાનગમ્ય પણ નથી, કેમકે સર્વે અનુમાનો પ્રત્યક્ષથી પૂર્વે ઉપલબ્ધ લિંગ અને લિંગીના સંબંધના સ્મરણથી થાય છે. અને જીવની સાથે કોષપણ તેવા લિંગના સંબંધનું દર્શન પૂર્વે થયું નથી; કે જેથી પુનઃ તેનું લિંગ જોવાથી અને તે સંબંધના સ્મરણથી જીવમાં સંપ્રત્યય-પ્રતીતિ થાય. તથા આગમગમ્ય પણ આત્મા નથી, કારણ કે આગમ અનુમાનપ્રમાણથી લિપ્ત નથી, વળી કોષને જીવ પ્રત્યક્ષ જણાયો નથી, કે જેથી તેનું વચન આગમરૂપ મનાય. અને જે આગમો છે, તે પરસ્પર વિરૂદ્ધ

છે, તેથી પણ આત્મામાં સંશય યુક્ત છે, માટે આત્મા સર્વપ્રમાણના વિષય રહિત છે, એમ તાર્ મનવું છે. ૧૫૪૯ થી ૧૫૫૩.

હું આશ્ચર્યમાન ઇન્દ્રિયોત્તેજીતમ ! તને જીવને સાધનાર આગમ પ્રમાણને સદ્ભાવ અને પ્રત્યક્ષાદિના અભાવ એમ બન્ને પ્રકારના હેતુથી આત્મા સંબંધી આવેલો સંદેહ છે, કે આત્મા છે, કે નથી ? ” હવે તેમાં નાસ્તિકપણના હેતુઓ કહે છે-પ્રત્યક્ષપણથી અત્યન્ત ન જણાતો હોવાથી આત્મા નથી, લોકમાં જે અત્યન્ત અપ્રત્યક્ષ છે, તે આકાશ-પુષ્પની જે નથીજ; અને જે પદાર્થ વિદ્યમાન હોય છે, તે ઘટ-પટ આદિની જે પ્રત્યક્ષ જણાય છે, તે કે અણુઓ અપ્રત્યક્ષ છે, પરંતુ ઘટાદિ કાર્યપણે પરિણામ પામેલા તે પ્રત્યક્ષપણને પામે છે, તેથી તે અણુઓ છે એમ મનાય છે. તેવી રીતે આત્મા કદિપણ પ્રત્યક્ષ થતો નથી, માટે આત્માનો અત્યન્ત અભાવ છે.

વળી આત્મા અનુમાન પ્રમાણથી પણ ગમ્ય નથી, કારણ કે અનુમાન પ્રત્યક્ષ પૂર્વક પ્રવર્તે છે. જેવડે અતીન્દ્રિય અર્થ જણાય તે લિંગ, અથવા તિરોહિત (અદૃશ્ય) અર્થને જે જણાવે તે લિંગ, ધૂમ-કૃતકત્વ વિગેરે લિંગ જણવાં, અને એ લિંગ જેને જણાવનાર હોય તે અગ્નિ-અનિત્યત્વ આદિ લિંગી જણવા. એ લિંગ અને લિંગીના પ્રથમ પાક-શાળા આદિમાં અન્ય-વ્યતિરેકથી વ્યાપ્તિભાવ પ્રત્યક્ષથી જણીને પછી કોઈ વખત અદૃશ્ય અથવા પર્વતની નજીકમાં આકાશ પર્યન્ત ગએલી ધૂમ લેખા ભેળને પૂર્વે મહણ કરેલ સંબંધનું સ્મરણ થાય, જેમકે-જ્યાં જ્યાં આ હોય ત્યાં ત્યાં અગ્નિ હોય, એમ જે પૂર્વે પાકશાળાદિમાં ભેળેલ છે, તેમ અહીં પણ ધૂમ જણાય છે, માટે અહીં અગ્નિ હોવો ભેળેલો. આ પ્રમાણે લિંગ મહણ અને સંબંધનું સ્મરણ એ ઉભયથી પ્રમાતા અગ્નિરૂપ લિંગિને જણે છે. એ પ્રમાણે અહીં આત્મારૂપ લિંગીની સાથે કોઈપણ તેવા લિંગના પ્રત્યક્ષથી સંબંધ સિદ્ધ છે નહિ; કે જેથી તે સંબંધનું સ્મરણ કરવાથી અને તેનું લિંગ ભેવાથી આત્મા સંબંધી પ્રત્યય (પ્રતીતિ) થાય; એ આત્મા અને તેના લિંગને પ્રત્યક્ષથી સંબંધ સિદ્ધ થાય તો આત્મા પણ પ્રત્યક્ષથી સિદ્ધ થાયજ, અને તેથી અનુમાન કરવું નિરર્થક થાય, કેમકે પ્રત્યક્ષથીજ આત્માની સિદ્ધ થઈ જાય. દેવદત્તની જે સૂર્યને દેશાન્તરની પ્રાપ્તિ થાય છે, તેથી તે ગતિમાન છે. આવો સામાન્યદૃષ્ટ એવા નામના અનુમાનથી સૂર્ય આદિની ગતિની જે જીવની સિદ્ધિ થશે. એમ પણ ન કહેવું. કારણ કે દૃષ્ટાન્તના ધર્મી દેવદત્તમાં સામાન્યથી ગતિપૂર્વક દેશાન્તર પ્રાપ્તિ પ્રત્યક્ષપણે નક્કી કરીને સૂર્યમાં પણ પ્રમાતા ગતિ સિદ્ધ કરે છે, તેથી તે યોગ્ય છે, પરંતુ અહીં જીવની વિદ્યમાનતાની બાબતમાં કોઈ પણ દૃષ્ટાન્તમાં જીવની વિદ્યમાનતા વિના નહિ રહેનારો કોઈ પણ હેતુ પ્રત્યક્ષથી જણાતો નથી, એટલે સામાન્યદૃષ્ટ અનુમાનથી પણ જીવની સિદ્ધિ થતી નથી.

વળી આગમથી પણ આત્મા સિદ્ધ થઈ શકતો નથી, કેમકે આગમ પણ અનુમાન નથી ભૂલું નથી, પરમાર્થથી તો તે અનુમાન રૂપજ છે, કારણ કે શબ્દપ્રમાણનેજ આગમ કહેવાય છે, અને એ શબ્દ એ પ્રકારના છે, દૃષ્ટ અર્થ વિષયવાલો અને અદૃષ્ટ અર્થ વિષયવાલો, તેમાં શબ્દથી દૃષ્ટ અર્થ વિષયની જે પ્રતીતિ થાય, તે વસ્તુતઃ અનુમાનથીજ થાય છે, જેમકે કોઈ વખત પ્રથમ પહોળા પેદારો-જિંચા કાંકા-ગોળ શાવા આદિ આકારવાળા ઘટ પદાર્થમાં “ ઘટ ” શબ્દનો પ્રયોગ થતો ભેળને પછી કોઈ વખત “ ઘટ લાવ ” એવો શબ્દ સાંભળીને પહોળા જેટલા આકારવાળો પદાર્થ ઘટ કહેવાય છે, એવા

પદાર્થમાંજ ઘટ શબ્દનો પ્રયોગ થાય છે, પૂર્વે કુંભારની દુકાન આદકમાં આવા પદાર્થમાં એજ શબ્દનો પ્રયોગ થયો હોતો, અને અત્યારે પણ એજ ઘટ શબ્દ સંભળાય છે, માટે પહોળા પેટ આદિ આકારવાળો પદાર્થ મારે લાવવો જોઇએ, આ પ્રમાણે અનુમાન કરીને પ્રમાતા ઘટ લાવે છે, એટલે દ્વિતીય સંબંધી શબ્દ પ્રમાણ વસ્તુતઃ અનુમાનથી જુદું નથી. એ પ્રમાણે અહીં શરીર વિના અન્યત્ર આત્મા શબ્દનો પ્રયોગ થતો જણાતો નથી, કે જ્યાં “આત્મા” એવો શબ્દ સાંભળીને “આત્મા” છે એવો પ્રત્યય થાય, વળી સ્વર્ગ-નરકાદિ અદૃષ્ટ અર્થ વિષય શબ્દ જ્ઞાન પણ અનુમાનથી જુદું નથી, જેમકે અવિસંવાદી વચન આપે તે કહેલ હોવાથી ચંદ્ર-સૂર્યના ઉપસાગ આદિ વચનોની (એટલે બ્રહ્માદિની) પછે સ્વર્ગ-નરકાદિ અદૃષ્ટ અર્થ વિષયક વચન પ્રમાણ છે, આ પ્રમાણે જે જ્ઞાન થાય એ પણ અનુમાનથી ભિન્ન નથી. અહીં એમ એવા પ્રકારના કોઇ આશ્ચર્ય પુરૂષને જોતા નથી, કે જેને આત્મા પ્રત્યક્ષ થયો હોય અને તેથી તેણે વચન આગમરૂપ માની લઇએ.

વળી જુદા જુદા દર્શનવાળાના આગમો પરસ્પર વિરોધી છે, એટલે આગમથી પણ આત્મા સંબંધી સંશયજ રહે છે, પણ નિશ્ચય નથી થતો, નાસ્તિકો આત્માનો અભાવજ પ્રતિપાદન કરે છે, તેઓ કહે છે કે-“હું ભદ્રે! જેટલી આ ધ્વન્દ્વિય ગાયર છે, તેટલીજ દુનિઆ છે, તે સિવાય પુન્ય-પાપ-પરલોક આદિ કંઈ નથી, કેમકે (પોતાની ખડેનને ફેસાવવા તેણે વર્ષનાં પગલાં બનાવી સવારે પડિતો અહિં વરૂ આપ્યો હશે એમ કહેવા લાગ્યા ત્યારે તેણે કહ્યું કે) પ્રચ્છન્નપણે આપણે હાથે કરેલાં આ પગલાંઓ કે જેને પડિતો વર્ષનાં પગલાં કહે છે, તે તું જો. નાસ્તિકો આ પ્રમાણે કહીને આત્માનો અભાવ પ્રતિપાદન કરે છે. અને ભદ્ર પણ એવુંજ કહે છે કે “વિજ્ઞાનઘન પથેતેભ્યો મૂતેભ્યઃ સમુત્થાય તાન્યેવાનુ ચિનદ્યતિ, ન પ્રેત્ય સંજ્ઞાસ્તિ” એટલે વિજ્ઞાનઘન-આત્મા એ પંચભૂતોથી ઉત્પન્ન થકેને તે ભૂતોનો નાશ થએથી તે આત્માનો પણ નાશ થાય છે, તેથી મરણ પામ્યા પછી પરલોક નથી. તથા બૌદ્ધો કહે છે કે “ન રૂપં મિશ્રવઃ । પુલ્કલઃ” હું ભિક્ષુઓ પુલ્કલ (જવ) ને રૂપ નથી. ઇત્યાદિ આગમવચનો આત્માનો અભાવ પ્રતિપાદન કરનારા છે; અને વળી કેટલાક આગમોમાં આત્માનું અસ્તિત્વ પણ સંભળાય છે. વેદમાં કહ્યું છે કે “નહિ વૈ સશરીરસ્ય પ્રિયામિયયોરપહતિરસ્તિ, અશરીરં વા વસંતં પ્રિયામિયે ન સ્પૃશતઃ સશરીરીને પ્રિય-અપ્રિય-એટલે સુખ દુઃખનો વિયોગ નથી, અને અશરીરીને પ્રિયાપ્રિય-સુખદુઃખ સ્પર્શતા નથી.” તથા “અગ્નિહોતં જુહુવાત્ સ્વર્ગકામઃ” સ્વર્ગની ઇચ્છાવાળાએ અગ્નિહોત્ર (યજ્ઞ) કરવો. વળી કપિલમુનિનાં આગમમાં “અસ્તિ પુરુષોડકર્તા નિર્ગુણો મોક્ષા ચિદ્રૂપ.” ઇત્યાદિ આગમવચનો આત્માનું અસ્તિત્વ પ્રતિપાદન કરે છે. આ રીતે આગમો પરસ્પર વિરૂદ્ધ ભત બતાવનારા હોવાથી આગમપ્રમાણથી પણ આત્માની વિષમભાવતા સિદ્ધ થતી નથી.

આ ત્રણ પ્રત્યક્ષ-અનુમાન-અને આગમપ્રમાણ વૈશેષિક દર્શનની અપેક્ષાએ કહ્યાં છે, એ સિવાય ઉપમાનપ્રમાણથી પણ આત્મા સિદ્ધ નથી થતો. કારણ કે “જેવી ગાય, તેણે ગવય (રોજ)” ઇત્યાદિ દૂર રહેલા પદાર્થમાં આદર્યપણાની યુક્તિને ઉપમાનપ્રમાણ ઉત્પન્ન કરે છે, અહીં ત્રિભુવનમાં પણ આત્મા સમાન અન્ય પદાર્થ નથી, કે જે પદાર્થને જોવાથી તેના સમાન આત્મા છે એવી પ્રતીતિ થાય. કાળ-આકાશ-દિશા વિગેરે આત્માની સમાન છે, એમ કહેવામાં આવે, તો તે અયોગ્ય છે, કારણ કે એ પદાર્થોની માન્યતાજ વિવાદ અસ્ત છે, એટલે તે તેના જેવાં છે, એમ કેમ કહી શકાય ? વળી એવો કોઇ પદાર્થ જોએલો કે સાંભળેલો નથી. કે જે આત્મા વિના ઘટી ન શકે. જેથી આત્માની

સિદ્ધિ થાય, મરે આત્મા સર્વપ્રમાણના વિષયથી બાહિર છે, એમ તારી માન્યતા છે, કારણ કે પદાર્થતુ' અસ્તિત્વ સિદ્ધ કરનાર એવા પાંચે પ્રમાણના વિષય રહિત આત્મા હોવાથી પદાર્થનો અભાવ સિદ્ધ કરનાર છુટા અભાવ નામના પ્રમાણનો એ વિષય છે, એટલે કે આત્મા નથી. ૧૫૪૯ થી ૧૫૫૩.

ઉપરોક્ત પ્રથમ ગણધરની આત્મા સંબંધી શંકાતું સમાધાન લગવાનું મહાવીરના મુખે શ્રીમાન આચાર્યશ્રી કરે છે.

ગોયમ ! પચ્ચવસુ ચ્ચિય જીવો જં સંસયાહિવિનાણં ।

પચ્ચત્તલં ચ ન સજ્જં જહ સુહ-દુક્કલં સદેહમ્મિ ॥ ૧૫૫૪ ॥

કયવં કરેમિ કાહં ચાહમહં પચ્ચા ઇમાઓ ય ।

અપ્પા સપ્પચ્ચત્તલો તિકાલકક્કાવણ્ણાઓ ॥ ૧૫૫૫ ॥

કિહ પઠિવણ્ણમંહંતિ ય કિમત્થિ નત્થિત્તિ સંસઓ કિહ ણુ ? ।

સહ સંસયમ્મિ વાયં કસ્સાહં પચ્ચઓ જુત્તો ? ॥ ૧૫૫૬ ॥

જહ નત્થિ સંસહ ચિય કિમત્થિ નત્થિત્તિ સંસઓ તસ્સ ? ।

સંસહ્ વ સલ્લવે ગોયમ ! કિમસંસયં હોજ્જા ? ॥ ૧૫૫૭ ॥

ગાતમ ! આત્મા તને પણ પ્રત્યક્ષ છે, કેમકે તે સિવાય તને આ સંશયાદિ વિજ્ઞાન થાય નહિ. માટે જેમ પોતાના શરીરમાં અનુભવસિદ્ધ મુખ-દુઃખો અન્ય પ્રમાણથી સધાતા નથી. તેમ પ્રત્યક્ષ સિદ્ધ આત્મા પણ (અન્યપ્રમાણથી) સિદ્ધ કરાતો નથી. અથવા “ જો” કહ્યું, હું” કહે” છું-હું” કરીશ. ઇત્યાદિ ત્રિકાળવિષયી કાર્યના ઉપદેશવડે એમાંનાં હું ” પ્રત્યયથી તે આત્મા પ્રત્યક્ષ છે. “ હું છું ” એમ કેવી રીતે માન્યું ? એમ કહેવામાં આવે તો, “ હું છું ? કે નથી ? ” એવો સંશય કેવીરીતે થાય ? અને એવો સંશય થાય, તો આ “ હું છું ” એવો પ્રત્યય કેને થાય ? અને જો સંશયીજ ન હોય, તો “ હું” કે નહિ ? ” એવો સંશય કેને થાય ? માટે ગાતમ ! સ્વરૂપમાં સંશય હોય, તો ખીણું સંશય રહિત શું હોય ? ૧૫૫૪ થી ૧૫૫૭.

હું ગાતમ ! આત્મા તને પણ પ્રત્યક્ષ છે, તો પછી અન્યપ્રમાણ કહેવાથી શું ? કારણકે તારા હૃદયમાં જે આ સ્વસંવેદન સિદ્ધ સંશયાદિ વિજ્ઞાન સ્ફુરે છે, તેજ આત્મા છે, સંશયાદિ જ્ઞાન આત્મા સિવાય હોઈ શકે નહિ, માટે આત્મા પ્રત્યક્ષ છે; અને જે પ્રત્યક્ષ હોય, તે અન્ય પ્રમાણથી સિદ્ધ કરાતું નથી જેમ પોતાના શરીરમાં મુખ-દુઃખ વિગેરે સ્વાનુભવગમ્ય છે, તેમ તે પણ સમજવું. પ્રત્યક્ષ સિદ્ધ છતાં પણ શૂન્યવાદી આગલ તે સધાય છે, એમ કહેતો હોય, તો તે અયોગ્ય છે, કેમકે સર્વપ્રત્યયો પ્રત્યય હોવાથી સ્વપ્રત્ના પ્રત્યયની પેઠે આલબન રહિત છે. ઇત્યાદી શૂન્યવાદીએ કહેલ આધિક પ્રમાણત્વ ત્યાં નિરાકરણ કરેલું છે. પણ અહીં પ્રત્યક્ષ આત્મમાહકમાં કોઈ આધિક પ્રમાણ નથી માટે આત્મા પ્રત્યક્ષ છે. ૧૫૫૪.

અથવા જો” કહ્યું-હું” કહે” છું-હું” કરીશ. જો” કહ્યું, હું” કહ્યું” છું, હું” કહીશ. જો” જાણ્યું, હું” જાણ્યું” છું, હું” જાણીશ. ઇત્યાદિ પ્રકારે ત્રિકાળ વિષયી કાર્ય ઉપદેશ કરતાં, તેમાં જે “ જહ-હું ” પ્રત્યય થાય છે, એ પ્રત્યયથી આત્મા પ્રત્યક્ષ છે, આ અહં” પ્રત્યય લિંગ રહિત હોવાથી અનુમાનથી નથી થતો, તેમ આગમાદિ પ્રમાણથી પણ નથી થતો, કેમકે પ્રમાણ નહિ અજ્ઞાનના બાળ-ગોપાળ અગિર” પણ અ-જ્ઞાનમાં સ્વસંવેદન

અહં પ્રત્યયની પ્રતીતિ થાય છે, અને ઘટ-પટાદિમાં એવી પ્રતીતિ નથી થતી. માટે આત્મા પ્રત્યક્ષ છે. ૧૫૫૫.

જીવનો અભાવ હોય તો “ હું ” એમ તમે કેવી રીતે માનેા છે ? કેમ કે વિષય-નો અભાવ છતે વિષયીનો અભાવ હોય છે, શરીરમાંજ એ “ હું ” પ્રત્યયનો વિષય છે, એમ કહેતો હોય, તો તે અયોગ્ય છે, કારણકે એમ હોય, તો જીવ રહિત શરીરમાં પણ “ હું ” એવો પ્રત્યય થવો જોઈએ. વળી જીવ સંબંધી અહં-હું એવો પ્રત્યય થએ “ હું છું ” કે નથી ” એવો સંશય તને કેવી રીતે થાય ? કેમકે “ હું ” એવા પ્રત્યયથી બ્રાહ્મ આત્માના સદ્ભાવથી “ હું છું, ” એવો નિશ્ચય થવો જોઈએ. અથવા આ આત્માના અસ્તિત્વ સંબંધી સંશયમાં “ હું ” એવો પ્રત્યય કેને થાય ? કેમકે આત્માના અભાવે તેવો પ્રત્યયજ ન થાય. ૧૫૫૬.

વળી જો સંશયીએવો પ્રથમ આત્માજ ન હોય તો “ હું છું ” કે નથી ? ” એવો સંશય કેને થાય ? કેમકે સંશય એ વિજ્ઞાન નામનો ગુણજ છે, અને શુભો સિવાય શુદ્ધી હોઈ જ શકે નહિ, શરીર ત્યાં ગુણી છે, એમ કહેવામાં આવે, તો તે સર્વથા અયોગ્ય છે, કારણ કે શરીર મૂર્ત અને જડ છે, જ્ઞાન અમૂર્ત અને બોધસ્વરૂપ છે. આથી કરીને અનુરૂપ (નહીં સરખા) પદાર્થોના ગુણ-ગુણીભાવ સંભવે નહિ અને સંભવે તો આકાશ અને રૂપ આદિ પદાર્થોના પણ ગુણ-ગુણીભાવ માનવો પડે, વળી જેને આત્મસ્વરૂપમાં સંશય હોય, તેને કર્મના બધ-મોક્ષ-ઘટ-પટ આદિ બીજી વસ્તુઓ પણ સંશય રહિત કયાંથી હોય ? નજ હોય, અર્થાત્ તેને સર્વ વસ્તુમાં સંશયજ હોય કેમકે આત્માના અસ્તિત્વનો નિશ્ચય હોય, તોજ શેષ વસ્તુનો નિશ્ચય થાય. વળી “ હું ” એવા પ્રત્યયથી પ્રત્યક્ષ જણાતા આત્માને ગોપવનારને “ શબ્દ અશ્વાવણ છે, ” ઇત્યાદિ વચનની પેઠે પ્રત્યક્ષ વિરૂદ્ધ નામનો પક્ષાભાસ દોષ પ્રાપ્ત થાય છે, તથા “ શબ્દ નિત્ય છે, ” ઇત્યાદિ વચનની પેઠે તેમજ કથન અનુમાનવિરૂદ્ધ પણ છે. “ હું સંશયી છું ” એમ પ્રથમ માનીને પછી “ હું નથી, ” એમ કહેનારને “ કર્તા અનિત્ય છે, આત્મા અચેતન છે ” ઇત્યાદિ સાંખ્ય દર્શનના વચનની પેઠે અભ્યુપગમવિરોધ નામનો દોષ પ્રાપ્ત થાય છે, બાળ-ગોપાળ-સ્ત્રી આદિને પ્રસિદ્ધ એવા આત્માના અપભાવ કરનારજ વચન “ શરીર-ચંદ્ર નથી ” ઇત્યાદિ વચનની પેઠે લોકવિરૂદ્ધ છે. “ હું છું, ” કે નથી ? ” એમ બોલનારજ વચન “ મારી માતા વન્ધ્યા છે, ” ઇત્યાદિ વચનની પેઠે સ્વવચન વ્યાધાતવાળું છે, આ રીતે પ્રત્યક્ષાદિ બાધિત પક્ષમાં પક્ષધર્મ પણે ત્હારો હેતુ હોવાર્થા તે અસિદ્ધ છે, હિમવાનના પલતું પરિમાણ-અને પિશાચ આદિમાં પાંચમાંથી એકે પ્રમાણ પ્રવર્તતું નથી, તેથી પાંચ પ્રમાણના વિષય રહિત અસત્ હોય એવો ત્હારો હેતુ અનેકાન્તિક પણ છે, અને અનુમાન પ્રમાણથી આત્મા સિદ્ધ થાય છે, તેથી ત્હારો હેતુ વિપક્ષમાં રહે છે, માટે તે હેતુ વિરૂદ્ધ પણ છે. ૧૫૫૭.

બીજી રીતે આત્માને પ્રત્યક્ષ સિદ્ધ કરે છે.

ગુણપચ્ચલત્તણઓ ગુણીવિ જીવો ઘટોન્વપચ્ચલ્લો ।

ઘટઓઽવિ ઘેપ્પહ ગુણી ગુણમેત્તમ્મહણઓ જમ્હા ॥ ૧૫૬૮ ॥

અન્નોઽણ્ણો વ ગુણી હોજ્જ ગુણેહિ, જહિ નામ સોઽણ્ણો ।

નનુ ગુણમેત્તગદ્ધને ઘેળપ્ત જીવો ગુણી સચલં ॥ ૧૫૫૯ ॥

અહ અહો તો એવં ગુણિણો ન ઘટાદઓઽવિ પચક્લા !

ગુણમેત્તગદ્ધનાઓ જીવમ્મિ કઓ વિચારોઽયં ? ॥ ૧૫૬૦ ॥

ગુણપ્રત્યક્ષથી ગુણી આત્મા પણ ધરની પેઠે પ્રત્યક્ષ છે; કેમકે રૂપાદિ ગુણ માત્ર અહણ થવાથી ગુણી-ધર પણ અહણ થાય છે, ગુણોથી ગુણી ભિન્ન છે કે અભિન્ન છે? જો ગુણોથી ગુણી અભિન્ન છે, તો ગુણમાત્રના અહણથી ગુણી-જીવ પણ સાક્ષાત્ અહણ થાયજ; અને જો ગુણોથી ગુણી ભિન્ન હોય, તો ગુણમાત્ર અહણ કરવાથી ઘટાદિ ગુણી પણ પ્રત્યક્ષ ન થવા જોઈએ, તો પછી જીવને વિષે તેના અભાવનો વિચાર શાથી થાય છે? ૧૫૫૮ થી ૧૫૬૦.

સ્મૃતિ-જિજ્ઞાસા-ચિકીર્ષા-નિગમિયા-સંશય વિગેરે જ્ઞાન વિશેષ આત્માના ગુણો છે નં તે સ્વસ્તવેદ્ય પ્રત્યક્ષ સિદ્ધ હોવાથી તે ગુણો વાળો આત્મા પણ પ્રત્યક્ષ છે, જેના ગુણો પ્રત્યક્ષ હોય, તે ગુણી પણ પ્રત્યક્ષ હોય છે, જેમ રૂપાદિ ગુણ પ્રત્યક્ષ હોવાથી તેના ગુણવાન ધર પ્રત્યક્ષ છે, તેવી રીતે અહીં પણ ઉપરોક્ત જ્ઞાનાદિ ગુણો પ્રત્યક્ષ હોવાથી તે ગુણવાન આત્મા પણ પ્રત્યક્ષ છે.

ગુણ પ્રત્યક્ષ થવાથી ગુણી પણ પ્રત્યક્ષ થાય છે, એ હેતુ અનેકાન્તિકે છે, કેમકે આકાશનો ગુણ શબ્દ પ્રત્યક્ષ થાય છે, પણ તે ગુણવાન આકાશ પ્રત્યક્ષ નથી થતું. આ પ્રમાણે શંકા ન કરવી, કેમકે શબ્દ એ આકાશનો ગુણ નથી, પણ રૂપ આદિની પેઠે ઇન્દ્રિય આદ્ય હોવાથી પ્રુદ્ગળનો ગુણ છે, એટલે તે ગુણ પ્રત્યક્ષ થવાથી આકાશ ક્યાંથી પ્રત્યક્ષ થાય? નજ થાય.

ગુણ પ્રત્યક્ષ થવાથી ગુણીને શું? એમ કહેતો હોય, તો પૂછીએ છીએ કે ગુણોથી ગુણીને શું ભિન્ન માને છે? કે અભિન્ન માને છે?, જો અભિન્ન માનતો હોય, તો જ્ઞાનાદિ ગુણ ને અહણ કરવા માત્રથીજ તે ગુણવાન આત્મા પ્રત્યક્ષથી અહણ કરાય, એમ સિદ્ધ થયું. કેમકે જે જેનાથી અભિન્ન હોય, તેનું તેને અહણ કરવાથી અહણ થાય છે, જેમ વસ્ત્રમાં રહેલો રંગ વસ્ત્રથી અભિન્ન હોવાથી, વસ્ત્ર અહણ કરવાથી તે રંગ પણ અહણ કરાય છે, તેમ અહીં પણ જ્ઞાનાદિ ગુણોથી અભિન્ન તે ગુણવાન આત્મા છે, તેથી તેના ગુણો અહણ થવાથી તે ગુણવાન આત્મા પણ પ્રત્યક્ષપણે અહણ થાય છે, અને જો ગુણોથી ગુણી ભિન્ન છે, એમ માનતો હોય, તો ઘટ આદિ ગુણી, તેના રૂપાદિ ગુણોનું પ્રત્યક્ષ થવાથી જે અહણ થાય છે તે અહણ ન થયું જોઈએ. કેમકે જે જેનાથી ભિન્ન હોય, તે તેનું અહણ થવાથી અહીંત ન થાય, જેમ ઘટ અહણ થવાથી તેથી ભિન્ન એવા પરતું અહણ નથી થતું, તેમ અહીં પણ ગુણોથી ભિન્ન એવા ગુણોનું અહણ થવાથી ગુણી અહણ થવો ન જોઈએ. આ પ્રમાણે ઘટાદિમાં પણ અઅહણતાનો દોષ સમાન છતાં, કેવળ આત્માના અભાવનોજ વિચાર શાથી થાય છે? કદિ એમ કહેવામાં આવે કે દ્રવ્ય વિના ગુણો હોતા નથી, તેથી રૂપાદિ ગુણો પ્રત્યક્ષ થએ, ઘટાદિ દ્રવ્ય પ્રત્યક્ષ થત્ય છે તો આત્મામાં પણ એજ પ્રમાણે છે. ૧૫૫૮-૯-૬૦.

વળી ગુણી અને ગુણો ભિન્ન માનવાથી ગુણના પ્રત્યક્ષથી ગુણી પ્રત્યક્ષ થાએ અથવા ન થાએ, એ નિરાદ્ય મૂઠી દગ્ગે, તો પણ જ્ઞાનાદિ ગુણોથી ભિન્ન એવો ગુણી આત્મા છે, એમ માનવા છતાં પણ આત્મા સિદ્ધ થાય તે જણાવવા કહે છે.

અહ મદ્રસિ અતિય ગુણી ન ઉ દેહત્યંતરં તઓ કિંતુ ।
 દેહે નાણાણુણા સો ચિય તેમિં ગુણી જુતો ॥ ૧૫૬૧ ॥
 નાણાદઓ ન દેહસ્સ મુત્તિમત્તાહો ઘઘસ્સેવ ।
 તમ્હા નાણાણુણા જસસ સ દેહાહિઓ જીવો ॥ ૧૫૬૨ ॥
 ઇય તુહ દેસેણાયં પચ્ચવત્તો સવ્હા મહં જીવો ।
 અવિહયનાણત્તણઓ તુહ વિણ્ણાણં વ પઢિવજ્જ ॥ ૧૫૬૩ ॥
 एवं ચિય પરદેહેણુમાણઓ મેણ્હ જીવમત્તિયત્તિ ।
 અણુવિત્તિ-નિવિત્તીઓ વિન્નાણમયં સરુવે વ ॥ ૧૫૬૪ ॥

તું એમ માનીશ કે ગુણી છે, પણ તે ગુણી શરીર શિવાય બીજો નથી, શરીર-માંજ જ્ઞાનાદિ ગુણો છે, તેથી તે જ્ઞાનાદિ ગુણવાન ગુણી શરીર છે, એમ કહેવું તે અયોગ્ય છે. (આ માન્યતા ઠીક નથી, કેમકે) ઘટની પેઠે શરીર મૂર્તિમાન હોવાથી તેના જ્ઞાનાદિ ગુણો નથી, માટે જ્ઞાનાદિ ગુણો જેના છે, તે શરીરથી અતિરિક્ત-લિપ્ત આત્મા છે. એ પ્રમાણે તને આત્મા દેશથી પ્રત્યક્ષ છે, અને મને અપ્રતિહત જ્ઞાનથી તારા સંશય જ્ઞાનની પેઠે સર્વથી તે આત્મા પ્રત્યક્ષ છે, માટે આત્મા છે, એમ અંગીકાર કર. ૧૫૬૧-૧૫૬૨-૧૫૬૩.

હું ગૌતમ ! તું એમ કહીશ, કે જ્ઞાનાદિગુણોવાળો ગુણી છે, એ સંબંધમાં મારે વિવાદ નથી, પરંતુ શરીરથી લિપ્ત હોય એવો ગુણી કેઈ આત્મા પદાર્થ નથી, કે જેમાં એ જ્ઞાનાદિ ગુણો હોય, મારું તો એમ માનવું છે કે જેમ રૂપાદિ ગુણવાળો ગુણી ઘટ છે, તેમ જ્ઞાનાદિ ગુણવાળો ગુણી પણ હલ્લુ છે. કારણ કે જ્ઞાનાદિ ગુણો, ગૌરતા-કૃશતા-સ્થૂલતા આદિની પેઠે શરીરમાંજ જણાય છે, માટે તે જ્ઞાનાદિ તે શરીરનાજ ગુણો છે.

તારી એ માન્યતા અયોગ્ય છે, કેમકે ઘટની પેઠે શરીર મૂર્તિમાન અને અક્ષુ-માદ્ય હોવાથી અમૂર્ત એવા જ્ઞાનાદિ ગુણો તે શરીર સંબંધી નથી હોતા, અને દ્રવ્ય વિના ગુણો નથી રહેતા, તેથી જે જ્ઞાનાદિ ગુણોના જેવો અમૂર્ત અને અચાક્ષુષ છે, તેજ શરીરથી અતિરિક્ત એવો ગુણી-આત્મા જણવો.

જ્ઞાનાદિ ગુણો શરીરના નથી, એ કથન પ્રત્યક્ષ વિરૂદ્ધ જણાય છે, કેમકે એ ગુણો શરીરમાંજ પ્રત્યક્ષ જણાય છે. તે કહેવું પણ અયુક્ત છે. આયુ' વચન અતુમાનથી બાધિત છે. કારણ કે ઇન્દ્રિયોથી અતિરિક્ત જ્ઞાતા-જાણનાર, ઇન્દ્રિયોના ઉપરમ થયા છતાં પણ ઇન્દ્રિયોપરે જણેલા પદાર્થનું સ્મરણ કરે છે. “ જે જેનો ઉપરમ થતાં પણ તેથી જાણેલ અર્થનું સ્મરણ કરે છે, તે તેનાથી લિપ્ત હોય છે, જેમ પાંચ બારીઓથી જાણેલ અર્થનું બારીઓ બંધ કર્યા છતાં પણ તેનાથી લિપ્ત એવો દેવદત્ત સ્મરણ કરે છે, તેમ અહીં પણ જાણવું. આ સંબંધી વધુ વિસ્તાર આગળ વાયુબૂતના પ્રદેશમાં કરીશું એટલે અહીં વધુ નથી કહેતા.

એ રીતે સ્વશરીરમાં તને પણ દેશથી આત્મા પ્રત્યક્ષ છે, હઘસ્થને સર્વ વસ્તુ દેશથીજ જણાય છે. સર્વ પદાર્થ સ્વ અને પરપર્યાયથી અનન્ત પર્યાયવાળા છે. અને હઘસ્થ પ્રત્યક્ષપણે સાક્ષાત્ તે વસ્તુના અચુક લાગનેજ જાણી શકે છે. વળી પ્રત્યક્ષથી વીપકઆદિના પ્રકાશપરે ઘટાદિ પદાર્થ દેશથી પ્રકાશિત છતાં પણ વ્યવહારથી પ્રત્યક્ષ કહે-

વાય છે, સર્વથા પ્રકારે તે કેવળીનેજ સર્વ વસ્તુ પ્રત્યક્ષ છે. એટલે મને અપ્રતિહત જ્ઞાન હોવાથી આત્મા સર્વથા પ્રકારે પ્રત્યક્ષ છે, જેમ તારૂં સશયજ્ઞાન અતીન્દ્રિય છતાં પણ મને પ્રત્યક્ષ જણાય છે, તેમ આત્મા પણ જણાય છે. માટે આત્મા છે, એમ અંગીકાર કર.

એ પ્રમાણે જેમ સ્વશરીરમાં આત્મા છે, તેમ પરશરીરમાં પણ આત્મા છે, એમ અનુમાનથી માન, જેમ 'પોતાનું' શરીર આત્માવાળું હોવાથી તેની ઇષ્ટાનિષ્ટમાં પ્રવૃત્તિ નિવૃત્તિ દેખાય છે, તેમ પરશરીરની અંદર પણ ઇષ્ટાનિષ્ટમાં પ્રવૃત્તિ-નિવૃત્તિ દેખાય છે, માટે તે આત્માવાળું છે. જે આત્મા વિનાનું છે, તેને ઘટની જેઠે ઇષ્ટા-નિષ્ટમાં પ્રવૃત્તિ નિવૃત્તિ નથી. આ અનુમાનથી પરશરીરમાં પણ આત્મા છે, એમ માન. ૧૫૬૧ થી ૧૫૬૪

અનુમાનપ્રમાણથી પણ આત્માની સિદ્ધિ થઈ શકે છે એમ જણાવે છે.

જં ચ ન લિંગેહિં સમં મદ્રસિ લિંગી જાઓ પુરા ગહિઓ ।
 સંગં સસેણ વ સમં ન લિંગઓ તોડણુમેઓ સો ॥ ૧૫૬૫ ॥
 સોડણેગંતો જમ્હા લિંગેહિં સમં ન દિદ્વુષ્ઠોડવિ ।
 ગહલિંગદરિસણાઓ ગહોડણુમેઓ સરોરમ્મિ ॥ ૧૫૬૬ ॥
 દેહસ્સડિથિ વિહાયા પડનિયયાગારઓ ઘડસ્તેવ ।
 અક્ત્વાળં ચ કરણઓ દંદાઈળં કુલાલો વ ॥ ૧૫૬૭ ॥
 અત્તિંદિય-વિસયાળં આયાણાદેયમાવઓડવસ્સં ।
 કમ્માર ઇવાદાયા લોણ સંદાસ-લોહાળં ॥ ૧૫૬૮ ॥
 મોત્તા દેહાઈળં મોજ્જત્તળઓ નરો વ્વ મત્તસ્સ ।
 સંઘાયાહત્તળઓ અત્તિય ય અત્તી ઘરસ્તેવ ॥ ૧૫૬૯ ॥

તું એમ માને છે કે લિંગ સાથે લિંગી પૂર્વે કોઈએ ગ્રહણ નથી કરેલ, તેથી સસલાના શીંગડાની જેઠે લિંગથી તે આત્મા અનુમેય નથી. (તારૂં એ કથન અથોથ્ય છે, કેમકે) તે હેતુ અનેકાન્તિક દોષવાળો છે. કારણ કે લિંગ સાથે પૂર્વે નહિ જોયેલ એવી પંજુ પિશાચ્યહીનતા તેના લિંગ જોવાથી, શરીરમાં કોઈ પિશાચ્યાદિ છે, એમ અનુમાનથી જ્ઞાત થાય છે. વળી શરીર ઘટની જેઠે પ્રતિનિયત આકારવાળું હોવાથી, તેના કર્તા કોઈ છે, તથા હિન્દ્રિયો દંડાદિની જેઠે કરણભૂત હોવાથી કુંભારની જેઠે તેના કોઈ અધિક્ષાતા છે, વળી લોકમાં સાંસા અને લોખંડની જેઠે હિન્દ્રિય અને વિષયોના આદાન-આદેયભાવ હોવાથી, હુહારની જેઠે ત્યાં કોઈ આદાતા (ગ્રહણ કરનાર) હોવો જોઈએ. તથા શરીરાદિક આહોન શાદિની જેઠે ભોજ્ય હોવાથી અનુભ્યની જેઠે તેના કોઈ ભોક્ષા હોવો જોઈએ. અને ઘરની જેઠે શરીર સંઘાતાદિરૂપ હોવાથી તેના કોઈ સ્વામી પણ હોવો જોઈએ. ૧૫૬૫ થી ૧૫૬૯.

હું ગૌતમ ! તું એમ માને છે કે લિંગથી લિંગી-આત્મા અનુમેય નથી. કેમકે સસલાના શીંગડાની જેઠે કોઈએ પણ પૂર્વે કોઈપણ લિંગથી લિંગી આત્માને જાણેલ નથી. એટલે લિંગ-લિંગીના પૂર્વે સંબંધ ગ્રહણ ન થવાથી લિંગવડે આત્મા અનુમેય નથી. તારી આ માન્યતામાં હેતુ અનેકાન્તિક છે, કેમકે ભૂત વળજેલાના લિંગની સાથે લિંગી ભૂતાદિ પૂર્વે નહિ જોવા છતાં પણ અકારણ હાર્ય-ગાયત-રૂદન-હાથ-પગ-ભ્રુકુટી આદિના વિકારરૂપ લિંગ દર્શનથી શરીરમાં ભૂતઆદિ છે, એમ અનુમાન દેખાય છે. ને તે બાળકોને પણ પ્રતીત છે. /

વળી શરીર આદિમાન અને પ્રતિનિયત આકારવાળું હોવાથી, ઘટની પેઠે તેના કોઈ કર્તા છે, જેનો કોઈ કર્તા નથી, તે આકાશની પેઠે આદિમાન અને પ્રતિનિયત આકારવાળું હોતું નથી. અહીં શરીરનો જે કર્તા છે, તે આત્મા છે. ‘પ્રતિનિયત આકાર ગ્રેહ આદિનો છે, પણ તેનો કોઈ કર્તા નથી. માટે ઉપરોક્ત હેતુ અનેકાન્તિક છે, એમ ન કહેવું; કારણ કે તે સાથે આદિમાન વિશેષણ પણ જોડવું. એટલે એ દોષ નહિ આવે. તથા જેમ ચક્ર-ચીવર-માટી-સૂત્ર-દંડ વિગેરે કરણોના આધિષ્ઠાતા-સ્વામી કુંભાર છે, તેમ ઇન્દ્રિયો પણ કરણભૂત હોવાથી તેનો કોઈ સ્વામી છે, ન જે સ્વામિથી રહિત છે, તે આકાશની પેઠે કરણ નથી, અહીં કરણભૂત ઇન્દ્રિયોનો જે સ્વામી છે, તે આત્મા છે. તથા જેમ લોકમાં સાણસો અને લોખંડનો ગ્રહણ કરનાર હુહાર છે, તેમ જ્યાં જ્યાં આદાન-આદેયભાવ છે, ત્યાં ત્યાં તેના ગ્રહણ કરનાર અવશ્ય હોવો જોઈએ. અહીં ઇન્દ્રિય અને વિષયોના આદાન-આદેય ભાવ છે, તેથી તેનો આદાતા-ગ્રહણ કરનાર કોઈપણ છે, અને તે જે છે, તે આત્મા છે. આથી વિપરીત જ્યાં આદાતા-ગ્રહણ કરનાર નથી, ત્યાં આકાશની પેઠે આદાન-આદેય-ભાવ પણ નથી. વળી ભોજન-વસ્ત્ર વિગેરે ભોજ્ય હોવાથી તેનો ભોક્તા પુરૂષ છે, તેમ શરીર પણ ભોજ્ય હોવાથી તેનો કોઈ ભોક્તા છે. જેનો કોઈ ભોક્તા નથી, તે ગદેડાના શીંગડાની પેઠે ભોજ્ય પણ નથી. અહીં શરીરોદિ ભોજ્ય છે, માટે તેનો ભોક્તા આત્મા છે. તથા શરીર વિગેરે સંઘાતરૂપ-મૂર્તિમાન-ઇન્દ્રિયવાળું અને ચક્ષુશ્રાદ્ધ હોવાથી, જેમ સંઘાતરૂપાદિવાળા ધર વિગેરેનો સ્વામી છે, તેમ તેના શરીરનો પણ સ્વામી છે. જે સ્વામિ વિનાતું છે, તે આકાશપુષ્પની પેઠે સંઘાતાદિ સ્વરૂપ પણ હોતું નથી, શરીર વિગેરે સંઘાતાદિ સ્વરૂપ છે, માટે તેના સ્વામી પણ છે. અને તે આત્મા છે. ૧૫૬૫ થી ૧૫૬૮.

“શરીરનો કોઈ કર્તા છે,” ઇત્યાદિ કથનથી શરીરોદિના કર્તા વિગેરે સિદ્ધ થાય છે, પણ પ્રસ્તુત આત્માની સિદ્ધ નથી થતી, એમ તું કહેતો હોય, તો તેના ઉત્તરમાં અમે કહીએ છીએ કે,

જો કત્તાઈ સ જીવો સજ્જવિરુદ્ધોત્તિ તે મઈં હોજ્જા ।

મુચ્છાઈપસંગાઓ તં ન સંસારિણો દોસો ॥ ૧૬૭૦ ॥

જે કર્તા વિગેરે છે, તે જીવ છે, મૂર્તિવાદિના પ્રસંગથી આ અનુમાનો સાધ્ય વિરુદ્ધનાં સાધક થશે, એમ તારી જુદી થાય, તો તેમાં-સંસારી જીવને સાધવામાં એ મૂર્તિવાદિ દોષ નથી આવતા. ૧૫૭૦.

હમણાં ઉપર શરીર-ઇન્દ્રિય વિગેરેનો કર્તા-અધિષ્ઠાતા-આદાતા-ભોક્તા અને અર્થો પછે કહેલ છે, તે સર્વ જીવ છે, તે શિવાય અન્ય ઇન્દ્રિય વિગેરે તેનો કર્તા વિગેરે માનવામાં આવે તો તે યુક્તિ રહિત છે, ‘એ હેતુઓ જે સ્વરૂપ વાળો અમૂર્ત આત્મા સાધ્ય કરવો છે તેની વિરુદ્ધતા સાધનારા હોવાથી વિરુદ્ધ હેતુઓ છે; કેમકે ઘટાદિ પદાર્થોના કર્તા કુંભારોદિ મૂર્તિમાન-સંઘાત રૂપ-અને અનિત્યતાદિ સ્વભાવવાળા છે, એટલે જીવ પણ એવાજ સિદ્ધ થશે, આથી સાધ્ય વિરુદ્ધ સાધનારા આ હેતુઓ છે, એમ તારી માન્યતા હોય તો તે અયોગ્ય છે, કેમકે સંસારી જીવને સિદ્ધ કરતાં આ દોષ નહિ આવે, કેમકે તે આત્મા આઠ કર્મપુદ્ગળના સમૂહ યુક્ત અને સશરીરી હોવાથી કંથયિત મૂર્તિવાદિ ધર્મવાન છેજ. ૧૫૭૦.

બીજા અનુમાનથી આત્માની સિદ્ધિ કરે છે.

અતિય ચિય તે જીવો સંસયઓ સોમ્મ ! યાણુપુરિસો વ ।

જં સંદિદ્ધં ગોયમ ! તં તત્ત્વઽન્નત્થ વડત્થિ ધુવં ॥૧૫૭૧॥

एवं नाम_विसाणं खरस्स पत्तं न तं खरे चैव ।

अन्नत્थ तदत्थि चिय एवं विवरीयमाहेऽवि ॥ १५७२ ॥

હે શૈભ્ય ! ગૌતમ ! સ્થાણુ અને પુરૂષના સંશયની પેઠે તને સંશય હોવાથી આત્મા છે, કેમકે જે સંખ'થી સંશય હોય, તે ત્યાં અથવા અન્યત્ર અવશ્ય હોય છે, તું કહીશ કે ' જો એમ હોય, તો ગધેડાનાં શીંગડાં પણ હોવાં જોઈએ ? ' ના એમ ' નહિ ' ; પરંતુ ગધેડામાં શીંગડાં ન હોય, પણ અન્યત્ર તો તે હોયજ. એજ પ્રમાણે વિપરીત-બ્રહ્મણમાં પણ સમજવું, ૧૫૭૧ થી ૧૫૭૨.

હે ગૌતમ ! તને જીવ સંખ'થી સંશય થયો છે, માટે અવશ્ય જીવ છે. કેમકે જે જે સંખ'થી સંશય થાય, તે તે વસ્તુ અવશ્ય હોય છેજ, જેમ સ્થાણુ અને પુરૂષમાં ઝિંચાઈ-પહોળાઈ વિગેરે જે સમાનધર્મી છે તેનું પ્રત્યક્ષ થવાથી, અને ગતિ-મસ્તક બજવાળવું-પક્ષીના માળા-લતાતું ચડવું વિગેરે પુરૂષ તથા સ્થાણુ બન્નેના જુદા જુદા ધર્મો પ્રત્યક્ષ ન થવાથી, માત્ર ઉલયગત ધર્મોનું સ્મરણ થતાં સ્થાણુ અથવા પુરૂષ એ બેમાંના એકનો નિશ્ચય કરવાને ઇચ્છનારાને " આ શું છે ? " એવો વિમર્શરૂપ સંશય થાય છે. આવા પ્રકારના સંશયમાં તે સ્થાણુ અથવા પુરૂષાદિ વસ્તુનો અભાવ નથી, કેમકે જે વસ્તુજ ન હોય, તેના સંશય ક્યાંથી થાય ? નજ થાય. એજ પ્રમાણે આત્મા અને શરીરના સામાન્ય વિશેષ ધર્મ જણનાર પ્રમાતાને એ ઉલયના સામાન્ય ધર્મ પ્રત્યક્ષ થવાથી અને વિશેષધર્મ પ્રત્યક્ષ ન થવાથી, તે સંખ'થી સ્મરણ થતાં બેમાંથી એકનો નિશ્ચય કરવાને ઇચ્છનારાને " આ આત્મા છે ? કે કેવળ શરીરજ છે ? " એવો વિમર્શરૂપ સંશય થાય છે. આવા સંશય જો આત્મા અને શરીર એ બે પદાર્થો સ્વતંત્રપણે હોય, તોજ થાય છે. બેમાંથી એકનો પણ અભાવ હોય, તો તે ન થાય. અહીં કહી તું એમ કહીશ કે ' અરણ્યાદિમાં સ્થાણુ-પુરૂષનો સંશય થએ, ત્યાં અથવા અન્ય સ્થળે બેમાંથી એક વસ્તુ હોય છે, પણ બન્ને વસ્તુ નથી હોતી, તો પછી વિદ્યમાન વસ્તુ-માંજ સંશય થાય, એમ કેમ કહો છો ? ' તારું આ કથન મારો અભિપ્રાય જણવા વિનાતું છે, કારણ કે અમે એવું કંઈ નથી કહિતા, કે તેજ સ્થળે ઉલય વસ્તુ હોવી જોઈએ, અમે તો એમ કહીએ છીએ કે જે સંખ'થી સંદેહ થાય, તે વસ્તુ ત્યાં અથવા અન્યસ્થળે અવશ્ય હોય છેજ. (હોવીજ જોઈએ) માટે સંશયનાં વિષયપણથી જીવ છેજ.

જો એ પ્રમાણે જે સંખ'થી સંશય થાય, તે વસ્તુ અવશ્ય હોવી જોઈએ, એમ કહિતા હો, તો કેમકે ગધેડાના શીંગડા સંખ'થી સંશય થાય, જેમકે " આ ગધેડાનાં શીંગડાં છે કે અન્ય બળદ આદિનાં છે ? " આથી તો તે ગધેડાનાં, શીંગડાં પણ હોવાં જોઈએ, એમ થયું. જો તું એ પ્રમાણે કહિતો હોય, તો તેના ઉત્તરમાં અમે કહીએ છીએ કે હમણાંજ ઉપર કહ્યું છે, કે ત્યાં અથવા અન્યત્ર વિદ્યમાન વસ્તુ હોય, તો તેમાં સંશય થાય છે, અવિદ્યમાન વસ્તુમાં નથી થતો. ગધેડાનાં શીંગડાં નથી, એટલે કે ગધેડાને શીંગડાનો અભાવ છે, પણ અન્યત્ર બળદ વિગેરેને તો તે છેજ. માટે કાંઈ દોષ નથી. આજ પ્રમાણે સ્થાણુમાં આ પુરૂષજ છે ? " ઇત્યાદિ વિપર્યય કોઈ કરે તો પણ આજ ન્યાય-શુદ્ધિ સમજવી. કેમકે સ્થાણુમાં પુરૂષનો વિપરીત ગ્રહ થાય, તે સ્થાણુથી વિપરીત પુરૂષ વિદ્યમાન હોય તોજ થાય છે. અન્યથા નથી થતો. એ પ્રમાણે તમારા અભિપ્રાય પ્રમાણે

શરીરને વિષે આત્માનું નાસ્તિત્વ માન્ય છે, પણ આત્માનું સર્વથા નાસ્તિપણું ઘટતું નથી.

વળી બીજા પ્રકારે આત્માની સિદ્ધિ કરે છે.

અત્યિ અજીવવિવક્ત્રો પઢિસેહાઓ ઘટોઽવદસ્સેવ ।

નત્યિ ઘટોત્તિ વ જીવત્યિત્તપરો નત્યિસદ્દોઽયં ॥ ૧૫૭૩ ॥

પ્રતિષેધથી (જીવની સિદ્ધિ થાય છે) અઘટનો પ્રતિપક્ષી જેમ ઘટ છે તેમ અજીવનો પ્રતિપક્ષી જીવ છે. “ ઘટ નથી ” ઇત્યાદિની યેઠે “ જીવ નથી ” એમાંનો એ “ નથી ” શબ્દ “ જીવ છે ” એમ સિદ્ધ કરે છે. ૧૫૭૩

જીવરૂપ વ્યુત્પત્તિવાળા શુદ્ધપદનો પ્રતિષેધ કરવાવાળો અજીવ છે તેથી તેના પ્રતિપક્ષવાન છે. કેમકે જ્યાં વ્યુત્પત્તિવાળા શુદ્ધપદનો નિષેધ હોય છે, ત્યાં તેના પ્રતિપક્ષ હોય છે. જેમ અર્ધ તે ઘટરૂપ પ્રતિપક્ષવાન છે. કેમકે અવદ એમ કહેવામાં વ્યુત્પત્તિવાળા શુદ્ધપદનો નિષેધ કર્યો છે, તેથી તેના પ્રતિપક્ષી ઘટનો સદ્ભાવ અવશ્ય હોવો જોઈએ. અને જે પ્રતિપક્ષવાન નથી, ત્યાં વ્યુત્પત્તિવાળા શુદ્ધપદનો નિષેધ પણ નથી. જેમકે અ-અરવિષાણુ-ડિત્થ ઇત્યાદિ, અહીં અઅરવિષાણુ એટલે અરવિષાણુરૂપ સમાસવાળા અશુદ્ધપદનો નિષેધ કર્યો છે, તેથી અર-ગધેડાનું શીંગડું તે અરવિષાણુ એવી વ્યુત્પત્તિ છતાં પણ ગધેડાનું શીંગડું એવો તેના પ્રતિપક્ષી કોઈ પદાર્થ નથી. “ અ ડિત્થ. ” એમાં ડિત્થ પદ વ્યુત્પત્તિ-વિનાનું છે, એટલે સમાસ રહિત છે, તે પણ ડિત્થરૂપ કોઈ વ્યુત્પત્તિવાળો શુદ્ધ પદાર્થ તેના પ્રતિપક્ષી હોવાજ નોંધએ એમ નથી. આજ પ્રમાણે “ અહીં ઘટ નથી ” એવો, શબ્દ, પ્રયોગ અન્યત્ર ઘટના સદ્ભાવ વિના થતો નથી. કેમકે જેનો નિષેધ કરાય છે, તે પદાર્થ ઘટની યેઠે અન્ય સ્થળે હોય છેજ. તે પ્રમાણે અહીં પણ “ આત્મા નથી ” એવો આત્માનો નિષેધ કરનાર શબ્દ કોઇપણ સ્થાને આત્માના સદ્ભાવ વિના થઈ શકે નહિ. કેમકે જે સર્વથા હોયજ નહિ, તેના ગધેડાના શીંગડાને પાંચભૂત સિવાય કહ્યા ભૂતની યેઠે નિષેધ હોતો નથી. આટલા ઉપરથી જે ટું આત્માનો નિષેધ કરે છે, તેથી એ, નિષેધજ આત્માનો સદ્ભાવ સિદ્ધ કરે છે. મટિ આત્મા છે, એમ અગીકાર કર. ૧૫૭૩.

ગૌતમ—ગધેડાના શીંગડા જેવા અવિધમાન પદાર્થનો પણ નિષેધ તો જણાય ન છે, તો તમે કહેલો નિષેધના હેતુ અનુકાન્તિક દાપ યુક્ત છે?

લગવન્તઃ—ના દાપવાળો નથી, કેમકે—

અસઓ નત્યિ નિસેહો સંજોગાઢપઢિસેહઓ સિદ્ધં ।

સંજોગાઢચ્ચકંપિ સિદ્ધમત્યંતરે નિયયં ॥ ૧૫૭૪ ॥

અવિધમાન પદાર્થનો નિષેધ સ લવતોજ નથી, (કેમકે) સંયોગાદિના પ્રતિષેધથી તે સિદ્ધ થાય છે, સંયોગાદિચાર પણ અર્થાન્તરમાં અવશ્ય સિદ્ધ હોય છે. ૧૫૭૪.

જે કોઈ પદાર્થનો નિષેધ કરાય છે, તે પદાર્થ અન્ય સ્થળે તો વિધમાન હોય છે, જ, પરન્તુ તેના અમુક સ્થળે સંયોગ-સમવાય-સામાન્ય કે વિશેષ, એ ચારનો નિષેધ કરાય છે, સર્વથા તેના અભાવ નથી કહેવાતો. જેમકે—“ દેવદત્ત ઘરમાં નથી. ” આ વચનમાં ઘર, અને દેવદત્ત વિધમાન છે, તેના સંયોગ માત્રનો નિષેધ કરાય છે, સર્વથા એમનો અભાવ નથી કહેતા. “ ગધેડાનાં શીંગડાં નથી. ” આ વાક્યમાં ગધેડા અને શીંગડાં વિધમાન છે, માત્ર તે એનો સમવાય નિષેધો છે. “ બીજો ચન્દ્ર નથી. ” આમાં એક ચન્દ્ર વિધમાન છે, પણ

ખીજે નથી, એટલે ચંદ્રના સામાન્યતા નિષેધ કર્યો છે, સર્વથા ચંદ્રનો અભાવ નથી કહ્યો. “ ઘટ જેવડાં મોતી નથી. ” અહીં મોતીઓના ઘટપ્રમાણતારૂપ વિશેષતા નિષેધ કર્યો છે, પણ સવથા મોતીના અભાવ નથી કહ્યો. આજ પ્રમાણે “ આત્મા નથી, ” એ વચ્ચે નથી વિદ્યમાન આત્માનો કોઈ સ્થળે કોઈની સાથે સંયોગ માત્ર નથી, એમ તારે માનવું જોઈએ, જેમકે શરીર આત્મા નથી. પરંતુ આત્માનો સર્વથા અભાવ ન માનવો જોઈએ.

ગોતમ:-જે એ પ્રમાણે જેના નિષેધ કરાય, તે વસ્તુ હોય છેજ એમ કહેતા હો તો મારે વિષે ત્રણ લોકાં સ્વામિપણું છે, તમે વીગેરે એ નિષેધ કરાયલું છે માટે, અને સમવાય આદિ ચાર પ્રતિષેધનો પાંચમો પ્રતિષેધ પ્રકાર પણ છે, તમારા વડે નિષેધ કરાયેલો છે માટે, એમ માનવું જોઈએ, કારણકે તમેજ કહો છો કે જેનો નિષેધ કરાય છે, તે વસ્તુ હોય છેજ.

લગવન્ત:-ગોતમ ! તારી એ માન્યતા અશોચ છે; કેમકે જેમ મોતીઓના ઘટ-પ્રમાણ રૂપ વિશેષતા નિષેધ કરાય છે, તેમ ત્રિલોકની ધૃત્વરતા રૂપ વિશેષ માત્રનાજ તારામાં નિષેધ કરાય છે, સર્વથા ધૃત્વરતા નિષેધાતી નથી, કેમકે સ્વશિષ્યાદિની ધૃત્વરતા તો તારામાં વિદ્યમાન છે. વળી પ્રતિષેધની સંખ્યામાં પણ પાંચમી સંખ્યાનો નિષેધ છે, સર્વથા પ્રતિષેધનો અભાવ નથી, કેમકે ચાર સંખ્યા વિશિષ્ટ પ્રતિષેધ તો છેજ.

ગોતમ:-તમે જે કહો છો, તે સંબંધ વિનાનું જણાય છે; કેમકે મારામાં ત્રિલોકનું સ્વામિત્વ નથી, તેનાજ નિષેધ થાય છે, અને પાંચ સંખ્યા વિશિષ્ટ સંબંધનો પ્રતિષેધ, જે અવિદ્યમાન છે, તેનાજ નિષેધ કરાય છે, વળી સંયોગ-સમવાય-સામાન્ય-અને વિશેષ તે ચુદ્ધ દેવદત્ત અને ખરવિશાણાદિમાં અવિદ્યમાન છે, તેનાજ નિષેધ કરાય છે. આથી “ જેનો નિષેધ કરાય, તે વસ્તુ છેજ ” એમ કહેવું તે કેવળ સંબંધ વિનાનુંજ છે.

લગવન્ત:-મહાતુલાવ ! એમ નહિ. ચુદ્ધ આદિમાંજ દેવદત્તાદિના સંયોગ વિગેરેનો નિષેધ છે, અન્યત્ર નિષેધ નથી. એટલેકે ધરની સાથે દેવદત્તનો સંયોગ નથી, અન્યત્ર ક્ષેત્ર-દુકાન ગામ આદિની સાથે છે, એવીજ રીતે ધરનો સંયોગ પણ દેવદત્તની સાથે નથી, ખીજા ખારણા-ગોદડા વિગેરેની સાથે છે. એજ પ્રમાણે શીંગડાનો સમવાય ગધેડામાં નથી, બળક-ગાય આદિમાં તો છે, ખીજા ચંદ્રના અભાવથી, ચંદ્રમાં સામાન્ય નથી, પણ ખીજા ઘટ-પટ-ગાય આદિમાં તો છે. ઘટ જેવડું પ્રમાણ મોતીઓમાં નથી, અન્યત્ર કહોળા વિગેરેમાં તો છેજ. ત્રિલોકનું સ્વામિત્વ તારામાં નથી, પણ અન્યત્ર તીર્થંકરાદિમાં તો છેજ. પાંચ સંખ્યા પ્રતિષેધમાં નથી, પણ અન્યત્ર અતુત્તર વિમાનાદિમાં તો છેજ. આ અપેક્ષાએજ અમે કહીએ છીએ કે “ જેનો નિષેધ કરાય છે, તે વસ્તુ સામાન્યથી છેજ. ” પણ એમ નથી કહેતા કે “ જેનો જ્યાં નિષેધ કરાય, તે વસ્તુ ત્યાંજ હોવી જોઈએ, ” કે જેથી તે કહેલો કાષ્ટ આવે.

“ હું પણ શરીરમાંજ આત્માનો નિષેધ કરું છું, અન્યત્ર નિષેધ નથી કરતો, ” એમ કહેતો હોય, તો તે શોચ છે, કેમકે અમે જે જીવની સિદ્ધિ માટે આટલો યત્ન કરીએ છીએ, તે તેથી સિદ્ધ થયો, તો પછી તેની સિદ્ધિ માટે ખીજી શુદ્ધિ નકામી છે, કેમકે શરીર આશ્રયથીજ આત્મા સિદ્ધ થાય છે, શરીર વિના આત્મા અન્ય સ્થળે હોતો નથી, શરીરમાંજ આત્મા છે, એમ લક્ષણથી જણાય છે. આથી એમ ન કહેવું, કે શરીર એજ આત્મા છે. કેમકે એમ માનવાથી “ જીવે છે, મરી ગયો-મૂર્છા પામ્યો. ” એ વિગેરે વ્યવહારની વ્યવસ્થા નહિ બને. એ સંબંધી આગળ વિરોધથી કહેવાયો. ૧૫૭૪.

પુનઃ પ્રકારાન્તરે આત્માની સિદ્ધિ કહે છે.

જીવોત્તિ સત્યયમિણં મુદ્ધત્તણઓ ઘઠામિહાણં વ ।

જેનત્યેણ સયત્થં સો જીવો, અહ મઈ હોજ્જા ॥ ૧૫૭૫ ॥

અત્યો દેહો ચ્ચિય સે તં નો પજ્જાયવયણમેઆઓ ।

નાણાણુણો ય જઓ મણિઓ જીવો ન દેહોત્તિ ॥ ૧૫૭૬ ॥

ઘટના નામની પેઠે શુદ્ધપદ હોવાથી, જીવ એ નામ સાર્થક છે, જે અર્થ વડે તે વિધમાનાર્થક છે, તે અર્થ જીવ છે. જીવ એટલે દેહ, એવો અર્થ તું માનતો હોય, તો પર્યાયવચનના લિપ્તપણાથી ભેદ હોવાને લીધે, તે અર્થ સાચો નથી. વળી જીવ જ્ઞાનાદિ શુણ્ણવાળો કહ્યો છે અને દેહ તેવો નથી. ૧૫૭૫ થી ૧૫૭૬.

જેમ ઘટ એ નામ વ્યુત્પત્તિવાળું અને શુદ્ધપદ વાળું હોવાથી સાર્થક છે, તેમ જીવ એ નામ પણ વ્યુત્પત્તિવાળું અને શુદ્ધપદવાળું હોવાથી સાર્થક છે. તેથી વિપરીત જે નામ અરવિષાણાદિની પેઠે વ્યુત્પત્તિવાળું અને શુદ્ધપદ વાળું નથી હોતું તે નામ સાર્થક પણ નથી હોતું. જે નામ કિંથાદિની પેઠે શુદ્ધ પદ વાળું હોય, પણ વ્યુત્પત્તિવાળું ન હોય, તે નામ પણ સાર્થક નથી હોતું. તેમજ જે નામ સમાસયુક્ત વ્યુત્પત્તિવાળું હોય, પણ શુદ્ધપદવાળું ન હોય, તે નામ પણ અરવિષાણાદિની પેઠે સાર્થક નથી હોતું. આ કારણથી વ્યુત્પત્તિયુક્ત શુદ્ધપદવાળું જે નામ હોય છે, તે સાર્થકજી હોય છે એમ સમજવું.

અહીં કહી તું એમ માને, કે ‘ જીવ એટલે શરીર સમજવું’, પણ શરીર સિવાય અન્ય અર્થ એ જીવ પદનો નથી, કેમકે શરીરજી સર્વવ્યાપાર કરતું જણાય છે, જેમકે શરીરથી કોઇ કોઇને મારે છે ત્યારે કહેવાય છે કે આ જીવ આ જીવને મારે છે. આ કારણથી જીવ એટલે શરીર એમ કહેવુંજ યોગ્ય છે. તારી એ માન્યતા અયોગ્ય છે, કારણકે શરીર અને જીવનો પર્યાય વચનથી ભેદ છે, જ્યાં જ્યાં પર્યાય વચનથી ભેદ છે, ત્યાં ત્યાં ઘટ અને આકાશની પેઠે ભુદાઈ છે, જેમકે-ઘટ-કુટ-કુંલ-કણશ વિગેરે ઘટના પર્યાય છે, અને આકાશ-એમ-અન્તરિક્ષ-નભસ વિગેરે આકાશના પર્યાય છે. અહીં પ્રસ્તુતમાં પણ જીવ-જન્તુ-અણુમાન-પ્રાણી સત્ત્વ-ભૂત-આત્મા વિગેરે જીવના પર્યાય છે, અને શરીર-વપુ-કાય-દેહ-કલેવર વિગેરે શરીરના પર્યાય છે, આ પ્રમાણે પર્યાયવચનમાં ભેદ છતાં પણ, જે વસ્તુને એકજ માનવામાં આવે; તો સર્વત્ર એકતાનો પ્રસંગ આવે ને તે બાધક થાય. વળી શરીરજી સર્વ વ્યાપાર કરતું જણાય છે, એમ કહ્યું, તેમાંતો શરીરના સાહચર્યથી ઊભું રહેવું વિગેરે કાર્ય થતાં હોવાથી શરીરમાં જીવનો ઉપચાર કરાય છે. અને એવું પણ કહેવાય છે કે “ તેમાંથી જીવ ગયો, હવે આ શરીર બાળી નાંખો. ” તથા આત્મા જ્ઞાનાદિ શુણ્ણવાળો છે, અને દેહ જડ છે, તો પછી શરીર એજ જીવ કેમ કહી શકાય ? આજ અંથમાં પૂર્વે કહ્યું છે, કે શરીર ઘટની પેઠે મૂર્તિમાન હોવાથી જ્ઞાનાદિ શુણ્ણવાળું નથી. તથા શરીર અને ઇન્દ્રિયથી આત્મા લિપ્ત છે, કેમકે ઇન્દ્રિયથી જાણેલ અર્થનું બારીમાં રહેલા પુરૂષની પેઠે તેને સ્મરણ થાય છે. ૧૫૭૫ થી ૧૫૭૬.

એ પ્રમાણે અનેક યુક્તિથી સમજાવ્યા છતાં ઇન્દ્રભૂતિ હજી બોધ ન પામ્યા, એટલે કરુણાસાગર ભગવન્ત પુનઃ કહે છે કે.

જીવોઽતિય વઓ સચં મત્તયણાઓઽવસેસવયણં વ ।

સન્વણ્ણવણયઓ વા અણ્ણમયસન્વણ્ણવયણં વ ॥ ૧૫૭૭ ॥

ભય-રાગ-દોસ-મોહાભાવાઓ સત્ત્વમણિવાઈં ચ.।

સત્ત્વં ચિય મે વયણં જાઈંયમજ્જત્યવયણં વ ॥ ૧૫૭૮ ॥

• ફહ સત્ત્વળુત્તિ મઈં જેણાહં સત્ત્વસંસયચ્છેઈં ।

પુચ્છમુ વ જં ન જાણસિ જેણ વ તે પચ્ચઓ હોજ્જા ॥ ૧૫૭૯ ॥

તારા સંશયાદિ સર્વ વચનોની પેઠે “ જીવ છે ” એ કથન મારું વચન હોવાથી સત્ય છે. (જે વચન ખોટી સાક્ષીની પેઠે સત્ય નથી, તે મારું વચન નથી.) અથવા “ જીવ છે ” એ કથન સર્વજ્ઞનું વચન હોવાથી, તને ઈષ્ટ એવા સર્વજ્ઞના વચનની પેઠે સત્ય છે. વળી મારા સર્વ વચનો હું ભય-રાગ-દ્વેષ-ને ત્રોડ (અજ્ઞાન) રહિત હોવાથી હોય રહિત અને સત્ય છે, જે ભયાદિ રહિત છે, તેહું વચન માર્ગ જાણનાર મધ્યસ્થ પુરુષની પેઠે સત્ય છે. હું પણ ભયાદિ રહિત છું, તેથી મારાં સર્વ વચન સત્ય અને હોય રહિત છે. કદી ‘ તમે સર્વજ્ઞ છો, તથા ભયાદિને અભાવ છે એમ કેમ મનાય ? એવી તને શંકા હોય, તો તે અચુક છે, કેમકે હું સર્વસંશયનો છેદનાર છું અને સર્વસંશયનો છેદનાર તેજ સવજ્ઞ કહેવાય છે. અને તે આખતમાં જે તું સ્વર્ગ, મૃત્યુ અને પાતાલ એમ ત્રણ લોકમાં રહેલી વસ્તુ ન જાણતો હોય, તે મને પૂછ, કે જેથી તારા સર્વ સંશયોના હું છઠ્ઠ કડં અને તેથી તને મારે વિષે સર્વજ્ઞપણાનો પ્રત્યય થાય. ૧૫૭૯.

હવે ઉપસહાર કરતા ભગવન્ત કહે છે કે.

एवमुवाओगर्लिंगं गोयम ! सव्वप्पमाणसंसिद्धं ।

સંસારી યર-યાવર-તસાઈંમેયં મુણે જીવે ॥ ૧૫૮૦ ॥

હે ગૌતમ ! એ પ્રમાણે ઉપધોગ લિંગવાળો આત્મા સર્વ પ્રમાણથી સિદ્ધ છે, તેના સંસારી અને શ્રેષ્ઠ પામેલા તેમજ ત્રસ અને સ્થાવર, આદિ શબ્દ થકી સૂક્ષ્મ બાદર પધાર્થો અપધાર્થો આદિ લેહો જાણવા. ૧૫૮૦.

એવી રીતે આત્માની સિદ્ધિ કયાં પછી આ સબંધમાં વેદાન્તવાદી એમ કહે છે કે આત્માના ધણા પ્રકાર હોઈ શકે નહિ, કેમકે આત્મા સ્વત્ર એકજ છે. તેઓ કહે છે કે- “ એકજ જૂતામાં દરેક જૂતામાં રહેલો છે, તે એક છતાં પણ પાણીમાં ચન્દ્રની પેઠે અનેક પ્રકારે જણાય છે; જેમ તિબરના હોપવાળો મનુષ્ય વિચુદ્ધ આકાશને લિંગ લિંગ માત્રાઓ વડે સંકીર્ણ માને છે, તેમ આ નિર્ભળ-નિર્વિકલ્પ બ્રહ્મ મલિનતા પામેયું હોય તેમ અવિદ્યા વડે ભેન્ન રૂપે જણાય છે, જેનાં મૂળે ઊંચે છે, શાખા નીચે છે અને છંદા જેનાં પાંદડાં છે, એવો જ આત્મા તેને વેદ જાણનાર અવ્યય એકાત્મ્ય કહે છે. તથા “ પુરુષ વયેદં મિ સર્વ, યદ મૂનં યચ્ચ માન્યં, યતામૃતત્વસ્યેજ્ઞાન, યદગ્નેનાતિરોહતિ, યદેજતિ, યદ નૈજતિ, યદ દૃરે, યદુ જન્તિકે, યદન્તરસ્ય સર્વસ્ય, યદુ સર્વસ્યાસ્ય વાદ્યતઃ. ” એટલે આ ચેતન અચેતન વાળું જે દેખાય છે તે સર્વ પુરુષ-આત્માજ છે. જે થઈ ગયું, જે થશે, જે શ્રેષ્ઠનો સ્વામી છે, જે આહાર વડે શુદ્ધિ પામે છે, જે કંપે છે જે ચાલે છે એવા અથાદિ, જે પર્વતાદિ સ્થિર તે, જે શેષ વિગેરે દ્રવ છે, જે નજીકમાં છે, જે સર્વ ચેતન અચેતનની અદર અને બહાર છે, તે સર્વ પુરુષજ-આત્માજ છે, ઈત્યાદિ પ્રકારે તેઓ આત્મા સર્વત્ર એકજ છે, એમ માને છે, પણ તે અધોગ્ય છે, તે મારે કહે છે કે.

જઈ પુણ સો ઇગો ચિય હવેજી વોમં વ સવ્વપિંદેસુ ।
 ગોયમ ! તદેગલિંગં પિંદેસુ તહા ન જીવોડ્યં ॥ ૧૫૮૧ ॥
 નાળા જીવા કુંભાદયો વ્વ શ્રુતિ લક્ષણાદિમેયાઓ ।
 સુદ્ધ-દુક્લ-વંધ-મોક્ષાભાવો ય જઓ તદેગત્તે ॥ ૧૫૮૨ ॥
 જેણેવઓગલિંગો જીવો મિત્તો ય સો પડસરીરં ।
 ઉવઓગો ઉવરિસા-વગરિસઓ તેણ તેડગ્ગતા ॥ ૧૫૮૩ ॥

જો એ પ્રમાણે નર-નારક આદિના સર્વ શરીરોમાં, આકાશની પેઠે, એકજ આત્મા હોય, (પણ સંસારી ને ભોક્ષ ઈત્યાદિ લિખ લિખ ન હોય) તો હે ગાત્રમ ! જેમ એ આકાશ સર્વપિંડોમાં-સર્વ સ્થળે લિખના રહિત એકલિંગ વાળું છે, તેમ આ જીવ પણ દરેક પિંડમાં એકલિંગવાળો જણાવો બેઠ્યો, (પણ તેમ નથી; કારણકે દરેક પિંડમાં-શરીરમાં તે લિખ છે, લક્ષણના ભેદથી લક્ષ્યના પણ ભેદ હોય છે.) વળી જગતમાંના જુદા જુદા સર્વ જીવો, ધરાદિની પેઠે, લક્ષણ આદિના ભેદથી લિખ લિખ છે, (જે લિખ લિખ નથી; તેના આકાશની પેઠે લક્ષણ ભેદ પણ નથી.) અને જો આત્મા સર્વત્ર એકજ માનવામાં આવે; તો સુખ-દુઃખ-બંધ-અને ભોક્ષના અભાવ થાય. માટે ઉપયોગ લક્ષણવાળો આત્મા છે, ને તે આત્મા દરેક શરીરમાં લિખ લિખ છે, કેમકે દરેક શરીરમાં ઉપયોગની ન્યૂનાધિકતાથી અનન્તા ભેદ થાય છે, તેથી જીવો પણ અનન્તા છે. ૧૫૮૧-૧૫૮૨-૧૫૮૩.

ઇગત્તે સવ્વગયત્તઓ ન સોક્કલાદઓ નમસ્સેવ ।
 કત્તા મોત્તા મંતા ન ય સંસારી જહાડ્ડગાસં ॥ ૧૫૮૪ ॥
 ઇગત્તે નરિય સુદ્ધી મહ્વઘાવત્તિ દેસનિરુવ્વ ।
 વહુતરયદ્ધત્તણઓ જ ય મુક્કો દેસમુક્કો વ્વ ॥ ૧૫૮૫ ॥

આત્માને એક અને સર્વગત માનવાથી તેને આકાશની પેઠે ભોક્ષ વિગેરે ધરશે નહિ, વળી આકાશની પેઠે આત્મા કર્તા-લોક્તા-મતા અને સંસારી નહિ કહી શકાય, આત્માને એકજ માનવાથી આખા શરીરે રોગી અને અલ્પ ભાગમાં નીરોગી મનુષ્યની પેઠે સુખી નહી ગણાય, તેમજ ઘણા ભાગમાં સર્વથા બધાએલ અને અલ્પ ભાગમાં જુદા એવા મનુષ્યની પેઠે કોઈ મુક્ત નહી કહેવાય. અને તેમ થવાથી સુખાદિકની અસિદ્ધિ થાય માટે જીવોનું અનેકપણું છે. ૧૫૮૪-૧૫૮૫.

આત્મા એકજ અને સર્વવ્યાપિ છે, એમ માનવામાં આવે તો આકાશની પેઠે આત્માને સુખ-દુઃખ-બંધ-ભોક્ષ વિગેરે સંભવશે નહિ. કેમકે જ્યાં મુખ દુઃખ વિગેરે હોય છે ત્યાં દેવદત્તની પેઠે સર્વગત-સર્વવ્યાપિપણું હોતું નથી. વળી એ રીતે આત્માને એકજ માનવાથી આત્માને કર્તા-લોક્તા-મન્તા-સંસારી વિગેરે વિશેષણ વાળો પણ નહી કહી શકાય, કેમકે જે એક છે, તે આકાશની પેઠે કર્તા-લોક્તાદિ નથી. તથા નારકી તિર્યચ વિગેરે અનન્તા જીવો અનેક પ્રકારના શારીરિક અને માનસિક દુઃખથી પીડિત છે, અને તેના અનન્તભો ભાગ જ માત્ર સુખી છે, એજ રીતે અનન્તા જીવો બધાએલા છે, અને તેના અનન્તભો ભાગજ મુક્ત છે, આથી એ સર્વને એકજ માનવાથી કોઈ પણ જીવ સુખી

નહી કહેવાય, કારણકે જેમ આજે શરીરે રોગી અને અંગુલી આદિ એક ભાગમાં નીરોગી મનુષ્ય રોગીજ કહેવાય છે, તેમ આત્મા પણ ઘણા ભાગે દુઃખ મુક્ત અને અદુઃખ ભાગે મુખવાળો હોવાથી દુઃખીજ કહેવાશે. તેજ પ્રમાણે કોઈ જીવ મુક્ત પણ નહિ કહેવાય, કેમકે ઘણા ભાગમાં અધ્યાત્મ અને ધોડાજ ભાગમાં મુક્ત હોય છે, આ પ્રમાણે આત્માની એકતામાં તેને મુખ દુઃખને અધ મોક્ષ ધરશે નહિ, જે કારણથી એકપણામાં મુખાદિકની અનુપપત્તી છે. તે હેતુથી જીવોનું અનેકપણું સિદ્ધ થાય છે. ૧૫૮૪-૧૫૮૫.

જીવો તણુમેત્તયો જહ કુંભો તમ્ગુણોવલંભાઓ ।

અહ્વાણુવલંભાઓ મિત્તમ્મિ ઘડે ઘટસ્સેવ ॥ ૧૫૮૬ ॥

તમ્હાંકતા મોત્તા ઘંવો મોક્ષવો સુદં ચ દુક્કલં ચ ।

સંસરણં ચ બહુત્તા-ડસન્વગયસેસુ જુત્તાઈ ॥ ૧૫૮૭ ॥

આત્મા શરીરપ્રમાણજ છે, કેમકે તે આત્માના ગુણે ત્યાંજ જણાય છે. જેમ ધરનો આકાર દેખાય ત્યાંજ ધરો છે એમ કહેવાય છે, અથવા જે જ્યાં પ્રમાણો વડે ન જણાય તેનો ત્યાં અભાવ હોય છે. જેમ ભિન્ન ઘરમાં ઘર નથી જણાતો તેમ શરીરથી બહાર આત્મા જણાતો નથી, ને શરીર બહાર આત્મા નથી માટે આત્મા ઘણા અને અસંખ્યગત આત્માઓ માનીએ તોજ તેને કર્તા-લોકાદ્યા-અધ-મોક્ષ-મુખ-દુઃખ વિગેરે ધર્મો ધરી શકે, અન્યથા નહી, એ પ્રમાણે પ્રમાણ કરીને સિદ્ધ એવા જીવને તું અંગીકાર કર. ૧૫૮૬ થી ૧૫૮૭.

ગોયમ ! વેયપયાર્ણં ઇમાણમર્થં ચ તં ન યાણાસિ ।

જે વિજ્ઞાનઘણો જિય મૂર્ણિતો સમુત્થાય ॥ ૧૫૮૮ ॥

મળ્લસિ મજ્જંગેસુ ષ મયમાવો મૂયસમુદયબ્ધુઓ ।

વિજ્ઞાનમેત્તમાયા મૂણ્ણુ વિણસ્સઈ સ મૂઓ ॥ ૧૫૮૯ ॥

અસ્થિ ન ય પેચસગ્ગા જે પુવ્વપ્પેડમિહાણમમ્મગોત્તિ ।

જે મળિયં ન મવાઓ મવંતરં જાહ જીવો ત્તિ ॥ ૧૫૯૦ ॥

જૌતમ ! એ પૂર્વે જણાવેલ વેદના પદનો અર્થ તું બરાબર જાણતો નથી, કેમકે તું એમ માને છે કે વિજ્ઞાન અથવા જે સમુદાય, તે પૃથ્વી આદિ જૂતોથી ઉત્પન્ન થયેને, મઘના કારણમાં મદભાવની પેઠે, જૂતસમુદાયથી ઉત્પન્ન થયેલો વિજ્ઞાનમાત્ર આત્મા, જૂતોનો નાશ થએ તરત જૂતને વિષે નાશ પામે છે. માટે તેની ત્રિત્ય સંજ્ઞા નથી, કે તેનું પૂર્વભવમાં અમુક નામ હતું એણું કંઈજ નથી, અને તેથીજ કહું છું કે જીવ એકભવથી બીજા ભવમાં જતો નથી. ૧૫૮૮-૧૫૮૯-૧૫૯૦.

ગોયમ ! પયત્થમેવં મજ્જંતો નત્થિ મજ્જસે જીવં ।

વર્ધનરેસુ ય પુણો મળિઓ જીવો જમત્થિત્તિ ॥ ૧૫૯૧ ॥

અગ્નિહવણાદ્ધિરિયાફલં ચ તો સંસયં કુણસિ જીવે ।

મા કુદ્ધ ન પયત્થોડ્યં ઇમં પયત્થં નિસામેહિ ॥ ૧૫૯૨ ॥

હું જૌતમ ! ॥ વિજ્ઞાનઘન પયેતેમ્થો મૃતેમ્થ સમુત્થાય તાગ્યેવાનુ વિમદ્ધતિ

ન પ્રેત્ય સંજ્ઞાસ્તિ. ” ઇત્યાદિ વેદના પદોના યથાર્થ અર્થને તું જાણતો નથી, કેમકે તું તેનો એવો અર્થ માને છે કે ‘ પૃથ્વી આદિ ભૂતોના વિજ્ઞાન અંશોનો જે સમુદાય, તે વિજ્ઞાન-ધન. અહિંજે એવકાર છે, તે આત્મવાદિએ માનેલ ભૂતગમુદાયથી અતિરિક્ત અને જ્ઞાન-દર્શનાદિશુભોના આશયભૂત એવો જે આત્મા તેનો નિષેધ કરવાને અર્થ છે. એટલે કે પૃથ્વી આદિ ભૂતોના વિજ્ઞાન અંશોના સમુદાય તેજ આત્મા છે પણ તે સિવાય જ્ઞાનાદિ ગુણ-વાન્ આત્મા નથી, જેમ ધાતકી વિગેરે મદિરાના કારણોમાં મઠ લાવ છે, તેમ પૃથ્વી આદિ ભૂતોમાં વિજ્ઞાનલાવ છે, એ આત્મા પૃથ્વી આદિ લિપ્ત લિપ્ત ભૂતોથી થનો નથી, પણ સમુદિત ભૂતોથી ઉત્પન્ન થએલ છે, નરકાદિ પરભવથી પણ આવેલ નથી, ને તેથીજ એવો વિજ્ઞાનમાત્ર આત્મા, પૃથ્વીઆદિ ભૂતોનો વિનાશ થએ, તેની પાછળ તરતજ (તે પણ વિજ્ઞાન માત્ર રૂપ આત્મા) વિનાશ પામે છે, પણ આત્મવાદીઓ કહે છે, તેમ તે આત્મા કોઈ અન્ય ભવમાં નથી જતો. કેમકે પ્રેત્ય સંજ્ઞાજ નથી, એટલે કે પરભવમાં તે નારકી અથવા દેવ હોતો, અને હવે તે મનુષ્ય થયો, એ પ્રમાણે પૂર્વભવમાં આત્માનું કોઈ નામ નથી. આજ કારણથી કહ્યું છે કે આત્મા ઉત્પન્ન થઇને નાશ પામે છે, પણ એક એકભવથી બીજાભવમાં નથી જતો, ‘ હે ગૌતમ ! શ્રુતિનો એ પ્રમાણે અર્થ તું માને છે, તે અધોઅધ છે, કેમકે— ૧૫૮૮-૧૫૮૯-૧૫૯૦.

હે ગૌતમ ! એ પદોનો અર્થ એ પ્રમાણે માનવાથી “ જીવ નથી, ” એમ તું માને છે. અને વળી (ન દ વે સશરીરસ્ય પ્રિયા-પ્રિયયોરપહતિરસ્તિ, અશરીરં વા વસન્તં પ્રિયાપ્રિયે ન સ્પૃશતઃ इत्यादि) બીજા વેદવાક્યોમાં “ જીવ છે ” એમ કહ્યું છે. તથા (અમિદોષં જુહુવાત્ સ્વર્ગકામઃ) ઇત્યાદિ વચનવડે અગ્નિહોત્ર આદિ ક્રિયાનું ફળ જણાવવાથી પરભવ છે, એમજ જણાય છે. આ પ્રમાણે પરસ્પર વિરૂદ્ધ વેદવાક્યોના અર્થથી, તું આત્મામાં સંશય કરે છે, કે “ આત્મા છે, યા નહિ ? ” પણ મહાતુલાવ ! એવો સંશય ન કર. કેમકે એ વેદના પદોનો અર્થ એમ નથી, પણ આગલ હું કહું છું. તે પ્રમાણે છે, તું તે અર્થને સાંભળ. ૧૫૯૧-૧૫૯૨.

विष्णाणाओऽण्णो विष्णाणघण्णोत्ति सन्वसो वावि ।

स भवइ भूएहिंतो घटविष्णाणाइभावेणं ॥ १५९३ ॥

ताई चिय-भूयाइं-सोऽणु, विणस्सइ विणस्समाणाइं ।

अतथंतरोवओगे कमसो विण्णेयभावेणं ॥ १५९४ ॥

पुन्वावरविष्णाणोवओगओ विगम-संभवसहावो ।

विष्णाणसंतईए विष्णाणणोऽयमविणासी १५९५

વિજ્ઞાનથી અલિપ્ત એવો જીવજ વિજ્ઞાનધન છે, અથવા દરેક પ્રદેશ અનનત વિ-જ્ઞાન સમૃદ્ધથી વ્યાપ્ત હોવાથી ‘આત્માજ’-વિજ્ઞાન-ન છે, તે ઘટ-પદાદિ ભૂતોથી ઘટાદિ વિજ્ઞાનલાવે આત્મા બીજા ઉપયોગ વાળો થાય છે; અને તે વિજ્ઞાનના આલંબન ભૂત ઘટાદિ વિનાશ પામેથી, આત્મા પણ અતુકમે અર્થાન્તરમાં ઉપયોગવાળો થવાથી તે વિજ્ઞેયલાવેજ વિનાશ પામે છે. (સર્વથા વિનાશ પામે છે એમ નહિ, પણ) પૂર્વાપર વિજ્ઞાનના ઉપયોગથી વિનાશ અને ઉત્પાદ સ્વભાવ વાળો આત્મા છે, અને વિજ્ઞાનસં-તતિવડે આ વિજ્ઞાનધન-આત્મા અવિનાશી છે, ૧૫૯૩-૧૫૯૪-૧૫૯૫.

અહીંયાં વિજ્ઞાનધન જીવ કહેવાથી વિશિષ્ટ જ્ઞાન તે વિજ્ઞાન, અથવા જ્ઞાન-દર્શન

ઉપયોગ તે વિજ્ઞાન, એ વિજ્ઞાનનું અભિજનપણું હોવાથી વિજ્ઞાન સાથે એકરૂપતાએ નિષ્ક-
 ડપણું પામેલ આત્મા તે વિજ્ઞાનધન કહેવય. અથવા આત્માનાં દરેક પ્રદેશો અનન્તાનન્ત
 વિજ્ઞાનપર્યાયના સમૂહથી વ્યાપ્ત હોવાથી વિજ્ઞાનધન કહેવાય. પણ શબ્દ નિશ્ચયવાચી હોવાથી
 આત્મા વિજ્ઞાનચતુષ્ છે, પણ નૈયાયિક વિગેરેના અભિપ્રાય પ્રમાણે તે આત્મા સ્વરૂપે વિજ્ઞાન
 રહિત જ રહેવાવાળો, અને તેમાં શુદ્ધિ સમવાય સંબંધે થાય છે એવો નથી તેથી એ અભિ-
 પ્રાયનો નિરાસ કરવા માટે એવકાર છે, એ વિજ્ઞાનધન-આત્મા ધર-પર-આદિ જ્ઞેયવસ્તુ રૂપ
 ભૂતોથી ઉત્પન્ન થઇને, એટલે કે “ આ ધર છે, આ પર છે, ” ઇત્યાદિ વિજ્ઞાનભાવે ધરાદિ-
 જ્ઞાનપર્યાયરૂપે થઇને, ને જ્ઞાનના અવલંબન ભૂત ધરાદિભૂતો, અનુક્રમે કોઈ આવરણ
 આવવાથી અથવા અન્યમનસ્કતાદિ કારણથી આત્માને અર્થાન્તરમાં ઉપયોગ થએથી
 વિજ્ઞેયભાવે એટલે જ્ઞાનના વિષયમણ્ણથી બચારે વિનાશ પામે, ત્યારે તે પછી તે બોધરૂપ
 પર્યાયવડે વિજ્ઞાનધન આત્મા પણ નાશ પામે છે. અર્થાત્ જ્ઞેય ધરાદિ ભૂતોથી જ્ઞાન પ-
 ર્યાયવડે આત્મા ઉત્પન્ન થઇને, કાળક્રમે વ્યવધાન આદિના કારણથી બીજા પદાર્થમાં
 ઉપયોગ થવાથી, જ્ઞેયભાવે તે ભૂતો નાશ પામે છે તેની પાછળ તદ્જ્ઞાનભાવે આ આ-
 ત્મા પણ નાશ પામે છે; પરંતુ તે સાથે એટલું યાદ રાખવું કે આત્મા સર્વથા નાશ નથી
 પામતો, કેમકે એકજ આત્મા ત્રણે સ્વભાવવાળો છે. બચારે અન્ય અર્થમાં ઉપયોગ થાય,
 ત્યારે તે આત્મા પૂર્વના જ્ઞાનોપયોગની અપેક્ષાએ વિનાશસ્વરૂપ છે, બીજા જ્ઞાનોપયોગની
 અપેક્ષાએ ઉત્પાદ સ્વરૂપ છે, અને અનાદિ કાળથી પ્રવર્તેલ સામાન્ય વિજ્ઞાનભાગની પ-
 રંપરાથી અવિનષ્ટ સ્વભાવવાળો છે. આજ પ્રમાણે સર્વ વસ્તુ ઉત્પાદ-બ્યય-અને દ્યૌવ્ય
 સ્વભાવ વાળી છે, કોઈ પણ વસ્તુ એવી નથી, કે જે સર્વથા ઉત્પન્ન થાય, અને સર્વથા
 વિનાશ પામે, ૧૫૬૩-૧૫૬૪-૧૫૬૫.

“ ન પ્રેત્ય સંજ્ઞાસ્તિ ” એ પદનો યોગ્ય અર્થ કહે છે.

ન ચ પેચનાણસજ્ઞાડવતિટ્ઠહ સંપજોવઓગાઓ ।

વેજ્ઞાણવળામિવત્તો જીવોડય વેયવયમિહિઓ ॥ ૧૫૯૬

एवंपि भूयधम्मो नाणं तब्भावभावओ बुद्धी ।

तं नो तदभावमिहિ जं नाणं वेयसमयमि ॥ १५९७ ॥

अत्यमिह आइच्चे चंदे संतासु अग्नि-वायासु ।

किंनोइरयं पुरिसो ? अप्पज्જોइत्ति निद्दिद્दો ॥ १५९८ ॥

तदभावे भावाओ भावे चाभापओ न तद्धम्मो ।

जह घटभावामावे विपज्जयाओ पढो भिन्नो ॥ १५९९ ॥

વર્તમાન ઉપયોગને લીધે પૂર્વ મંજા રહેતી નથી, તેથી વેદપદોમાં આ જીવને
 વિજ્ઞાન ધન નામે કહેલ છે. કદી તું એમ માને કે ‘ એ પ્રમાણે તો જ્ઞાન ભૂતધર્મ છે,
 એમ થયું; કેમકે ભૂતનો મદભાવ હોય, તો જ્ઞાનનો પણ મદભાવ હોય, પણ તારી તે
 આન્યતા અપોષ્ય છે, કેમકે ભૂતનો અજ્ઞાવ હોય, તો પણ જ્ઞાન હોય છે, એમ વેદમાં કહેલું
 છે કે સૂર્ય-ચંદ્ર ગસ્ત થએ છતે, અગ્નિ અને વાણી ગાન્ત થએ છતે, આ પુરૂષને કઈ બચો-
 ત છે ? એ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં આત્મ જ્યોતિ-જ્ઞાનાત્મક છે. એમ કહેલ છે. તેથી ભૂતનો

અભાવ હોય, તો પણ જ્ઞાનનો સદ્ભાવ હોય છે, અને ભૂતોનો સદ્ભાવ હોય, તો પણ જ્ઞાનનો અભાવ હોય છે; માટે જેમ ધરના ભાવ અને અભાવમાં વિપરીતપણાથી પર તેથી ભિન્ન છે, તેમ જ્ઞાન પણ તેનો ભૂતનો ધર્મ નથી. ૧૫૬૬-૧૫૬૭-૧૫૬૮-૧૫૬૯.

વર્તમાન સાંપ્રત કાલીન વસ્તુના ઉપયોગને લીધે, પૂર્વકાલમાં જે જ્ઞાન સંજ્ઞા હતી તે નથી હોતી, જેમકે જ્યારે ધરનો ઉપયોગ નિવૃત્ત થાય, અને ધરનો ઉપયોગ ઉત્પન્ન થાય, ત્યારે પૂર્વના ધરોપયોગની સંજ્ઞા નથી હોતી, પરંતુ પરજ્ઞાનોપયોગ સંજ્ઞા હોય છે. માટે વિજ્ઞાનચન એવા નામથી વેદ પદોમાં આત્માજ કહેલ છે, તેથી હે ગાતમ! આત્મા છે, એમ ઠુ' અંગીકાર કર.

આ સંબંધમાં તને એમ પણ શંકા થતા હોય, કે 'તમારા કહેવા મુજબ તો જ્ઞાન એ ભૂતોનો ધર્મ થયો એટલેકે ભૂત સ્વભાવાત્મક જ્ઞાન થયું'. કેમકે ભૂતોથી ઉત્પન્ન થએલું જ્ઞાન ભૂતો નાશ પામેથી નાશ પામે છે, એમ તમે કહ્યું, એ ઉપરથી તો એમ સિદ્ધ થયું, કે ભૂતનો સદ્ભાવ હોય, તો જ્ઞાનનો પણ સદ્ભાવ હોય, અને ભૂતનો અભાવ હોય, તો જ્ઞાનનો પણ અભાવ થાય છે. જેના સદ્ભાવમાં જે હોય, અને જેના અભાવમાં જે ન હોય; તે જેમ અંદ્ર અને ચન્દ્રિકા તેમ તે તેનો ધર્મ હોય છે. એજ પ્રમાણે જ્ઞાન, પણ ભૂતની સાથે અન્વય-વ્યતિરેકપણે વર્તે છે. માટે જ્ઞાન એ ભૂતોનોજ ધર્મ છે.'

ઉપરોક્ત તારી શંકા અધોગ્ય છે, કેમકે નીલ-પીત આદિ ભૂતગ્રાહક વિશિષ્ટ જ્ઞાનજ ભૂતની સાથે અન્વય-વ્યતિરેકપણે વર્તે છે, પણ સામાન્યજ્ઞાન એ પ્રમાણે વર્તેલું નથી, કેમકે વેદમાં પણ ભૂતનો અભાવ હોય ત્યારે પણ જ્ઞાન છે, એમ કહ્યું છે. યાજ્ઞવલ્ક્ય અને સમ્રાટ્ આચાર્ય શ્રુતિમાં કહે છે કે "અસ્તમિતે આદિત્યે, ચન્દ્રમસ્યસ્તમિતે, જ્ઞાન્તેડમૌ જ્ઞાન્તાયાં વાચિ, કિજ્યોતિરેવાયં પુરુષઃ ? આત્મજ્યોતિઃ," મતલબ કે સૂર્યાદિ અસ્ત થએ કંઈ જ્યોતિ હોય છે ? આત્મ જ્યોતિ, જ્યોતિ એટલે જ્ઞાન. અર્થાત્ આત્મજ્યોતિ જ્ઞાનનાત્મક છે. આ પ્રમાણે વેદ જણનારાઓએ જ્ઞાનધર્મ વાળો આત્મા કહેલ છે, માટે જ્ઞાન એ ભૂતનો ધર્મ નથી, પણ આત્માનો ધર્મ છે. કેમકે યુક્તાવસ્થામાં ભૂતનો અભાવ છતાં પણ જ્ઞાન હોય છે, અને મૃતક શરીરમાં ભૂતો છતાં પણ જ્ઞાનનો અભાવ હોય છે, ઉદાહરણ તરીકે જેમ ધરનો ભાવ અને અભાવ હોય, ત્યારે ધરનો એથી વિપરીતપણાથી અભાવ અને ભાવ પણ હોય છે, તેથી પર એ ધરનો ધર્મ થતા નથી, તેમ આહી પણ ભૂતના ભાવાભાવ છતાં પણ જ્ઞાનનો અભાવ ને ભાવ હોય છે, તેથી તે તેનો ધર્મ નથી. પણ આત્માનો ધર્મ છે. એમ માન. ૧૫૬૬-૧૫૬૯.

એ પ્રમાણે કેટલાક વેદના પદોનો અર્થ કહીને, હવે ઉપસંહાર કરતા સત્તા સર્વ વેદના પદોનો અર્થ સંક્ષેપથી બતાવે છે.

एसि वेयपयानं न तमत्यं वियसि अहव सन्वेसि ।

अत्यो किं होज्ज सुईविण्णाणं वत्थुमेओ वा ? ॥ १६०० ॥

जाई दन्वं किरिया गुणोऽहवा संसज समाजुत्तो

अयमेवेति नवायं न वत्थुधम्मो जओ जुत्तो ॥ १६०१ ॥

सव्वं चिय सव्वमयं स-परप्पज्जायओ जओ निययं ।

सव्वमसव्वमयंयि य विविच्चरुवं विक्कखाओ ॥ १६०२ ॥

સામળવિસેસમઓ તેળ પયત્યો વિવક્ષયા જુતો ।

વત્યુસ્સ વિસ્સરુવો પજ્ઞાયાવેક્ષયા સવો ૧૬૦૩

વેદના એ પદોનો અથવા સર્વ પદોનો અર્થ તું નથી જાણતો, તું એમ વિચારે છે કે શ્રુતિવિજ્ઞાન તે વેદપદોનો અર્થ છે ? કે વસ્તુનો ભેદ તે અર્થ છે, ? જાતિ અર્થ છે, કે દ્રવ્ય અર્થ છે ? ગુણ અર્થ છે કે ક્રિયા અર્થ છે ? આવો સંશય કરવો તને યોગ્ય નથી, કારણ કે આ એમજ છે, આ એમ નથીજ, એ પ્રકારે વસ્તુધર્મનો એકાંતે નિશ્ચય કરવો શક્ય નથી, કેમકે સર્વ વસ્તુ સ્વ-પર પર્યાયથી નિશ્ચયે સર્વમય છે, અને વિવિક્તરૂપ વિવક્ષાથી સર્વ વસ્તુ અસર્વમય પણ છે. તે કારણથી સામાન્ય-વિશેષમય વિવક્ષાવડે પદાર્થ કહેવો યોગ્ય છે, કેમકે વસ્તુનું સર્વથી અભિન્નપણું ને ભિન્નપણું પર્યાયની અપેક્ષાએ છે.

એ પૂર્વે કહેલ વેદપદોનો અર્થ જે પ્રમાણે મેં કહ્યો, તે પ્રમાણે તું નથી જાણતો, તેથી તું જીવ સંબંધી સંશય કરે છે. અથવા બીજા પણ સર્વવેદ પદોનો અર્થ તું નથી જાણતો, તેથી તે તે પદો સંબંધી તને એવો સંશય થાય છે, કે એ પદોનો અર્થ શું હશે ? જેમ ભેરી વિગેરે વાજિત્રોના અવાજનો શબ્દ થાય છે, તે શબ્દ-અવાજ અર્થે હશે ? કે જે ધટ આદી શબ્દ બોલવાથી તે પદાર્થ સંબંધી વિજ્ઞાન થતું જણાય છે, તે તેમનો અર્થ હશે ? અથવા ધટ શબ્દ કોઈએ કહ્યો હોય, તે સાંભળીને “પહોળા પેટાર આદિ આકારવાળું” પાણી ભરી રાખવાનું અધિકરણ ધટ પદાર્થ આણે કહ્યો, પણ ધટ વિગેરે નથી કહ્યો, એ પ્રમાણે જે વસ્તુનો ભેદ જણાય છે, તે તેમનો અર્થ છે ? અથવા જેમ “ગાય” એવો શબ્દ બોલવાથી ગાય જાતિનું ભાન થાય છે, તેમ તે જાતિરૂપ એ પદોનો અર્થ હશે ? અથવા “દંડી-ધત્યાદિ” કહેવાથી દંડઆદિએ શુક્લ ધુસ્વરૂપ દ્રવ્ય સમજાય છે, તેમ દ્રવ્ય તેનો અર્થ હશે ? કે દોડે છે, ધત્યાદિ શબ્દોની પેઠે દોડવાદિ રૂપ ક્રિયા તેમનો અર્થ હશે ? શુક્લ (સફેદ) રક્ત (રાતું) ધત્યાદિ શબ્દોની પેઠે શુક્લ-રક્ત આદિ શુણ્ણ તેઓનો અર્થ છે ? આ પ્રમાણે તને સંશય થાય છે, તે અચોગ્ય છે, કેમકે “આ, આ પ્રમાણેજ છે, પણ આ પ્રમાણે નથીજ.” એ પ્રકારે કોઇ પણ વસ્તુના ધર્મનો એકાંત નિશ્ચય કરવોજ અચોગ્ય છે. શબ્દ પણ વસ્તુ વિશેષજ છે, અને તેથી “આ શબ્દ આવા પ્રકારના અર્થનેજ પ્રતિપાદન કરનાર છે, અને આવા પ્રકારના અર્થને પ્રતિપાદન કરનાર નથીજ.” એ રીતે પણ એના ધર્મનો નિશ્ચય કરવો યોગ્ય નથી, કેમકે સર્વ વાચ્ય-વાચકાદિ વસ્તુ નિશ્ચય સ્વ-પર પર્યાયવડે સામાન્ય વિવક્ષાથી સર્વાત્મક છે; અને કેવળ સ્વપર્યાયની અપેક્ષાએ વિવિક્તરૂપ-સર્વથી ભિન્ન છે, એટલે વિવક્ષાવડે સર્વ વસ્તુ અસર્વમય પણ છે. આ કારણથી સર્વ પદોનો અર્થ વિવક્ષાના વશથી સામાન્યમય અથવા વિશેષમય કહેવો યોગ્ય છે, પણ એકાંતે “આ પ્રમાણેજ અર્થ છે, આ પ્રમાણે નથીજ” એમ કહેવું અચોગ્ય છે. કારણ કે સર્વ પદાર્થો વાચ્ય અથવા વાચકપણે વસ્તુના સ્વભાવ પર્યાયની અપેક્ષાએ વિવિધ પ્રકારે છે. આ કારણથી સામાન્ય વિવક્ષાવડે ધટશબ્દ સર્વાત્મક હોવાથી દ્રવ્ય-ગુણ-નક્યા વિગેરે સર્વ અર્થનો વાચક છે, અને વિશેષ વિવક્ષાવડે ધટશબ્દ પ્રતિનયતરૂપ હોવાથી પહોળા પેટારાદિ આકારવાળા પદાર્થનો વાચક છે, કેમકે વાચ્ય-પણે તેનેજ તે પ્રતિપાદન કરવામાં રૂઢ છે. એજ પ્રમાણે બીજા શબ્દ પણ વિશેષ વિવક્ષાથી જે દશ-કાળાદિમાં જે અર્થનો વાચકપણે રૂઢ મિદ્ધ હોય, તે શબ્દ તેના વાચક-પ્રતિપાદક જણવા અને સામાન્યવિવક્ષાવડે, સર્વશબ્દ સર્વનો વાચક છે, તથા સર્વ

એ પ્રમાણે સર્વ વિશ્વેતુ' સ્વરૂપ જાણનાર શ્રીમાન્ ભગવાન્ મહાવીર પ્રભુએ સમ-
સ્ત પ્રકારે પરતે બોધ કરવાના ઉપાયમાં કુશળપણવડે કરીને તીક્ષ્ણધારવાળા કુહાડાથી
ગાઠ લતાઓનો સમૂહ જેમ છેદાય, તેમ નિપુણ્યક્રિતઓવડે આસન્નકલ્યાણી ધન્દભૂતિના
સર્વ સંશય છેદી નાંખ્યા, બ્યારે એ પ્રમાણે સર્વથા સંશયનો નાશ થયો ત્યારે આમાન્
ધન્દભૂતિગૌતમે—

જરા અને મરણથી મુકાએલા મહાવીર જિનેશ્વરે, તેના સંશયનો છઠ્ઠ કથો, એટલે તે ઇન્દ્રભૂતિએ પોતાના પાંચસો શિષ્યો સહિત પાપનો નાશ કરનાર કલ્યાણકારી દીક્ષા અંગીકાર કરી, ૧૬૦૪.

અહીં આત્મવાદના સ્થળમાં જે પ્રત્યક્ષ અનુમાન આગમ પ્રમાણોત્ સ્વરૂપ કહ્યું છે, તે આગળ ક્રમવ્યાધિના વાદસ્થળોમાં પણ સમાન છે, તેથી ત્યાં પણ તે પ્રમાણ યોગ્ય લેવું અને જે કંઈ ન્યાયિ વિશેષ છે, તે ત્યાં સંક્ષેપથી કહીશું. ૧૬૦૫.

नामेण य गोक्षेण य सव्वण्णूसव्वदारसाण ॥ १६०९ ॥ । ६०३ ।

કિં મન્ને અસ્થિ કમ્મં ડયાહુ નત્થિત્તિ સંસઓ તુજ્ઞં ।

વેયપયાણ ચ અર્થં ન યાણમી તેસિમો અર્થો ॥ ૧૬૧૦ ॥ ૧૬૦૪ ।

તે ઇન્દ્રભૂતીએ દીક્ષા લીધેલા છે એમ સાંભળીને બીજા અગ્નિભૂતિ ગણધર અમર્ષ પૂર્વક આવે છે (અને વિચારે છે કે) હું ‘ત્યાં જઈને તે શ્રમણનો પરાભવ કરીને મારા ભાઈને પાછો લાવીશ. ’ વળી તે વિચારવા લાગ્યા કે ‘જરૂર તે માયા ઇન્દ્રજાલિક હોવો જોઈએ, તેણે છળ-નિગ્રહ સ્થાનાદિકે ઇન્દ્રભૂતિને છળ્યો-કંચ્યો છે, અથવા કોણ જાણે ત્યાં તેની પાસે શું હડીકત બની હશે. પણ જો તે મારા એક પણ પક્ષ (શત્રુનો) યોગ્ય ઉત્તર આપશે, તો હું તે સાધુનો શિષ્ય થઈશ, ’ એ પ્રભાણે (મનમાં) કહી (વિચારીને તે જિનેશ્વર પાસે ગયા. ત્યાં ગયા એટલે જન્મ-જરા-અને મરણથી રહિત સર્વજ્ઞ અને સર્વદર્શી જિનેશ્વરે તેમને નામ અને ગોત્ર વડે બોલાવ્યા; અને કહ્યું કે હું અગ્નિભૂતિ ! તું એમ માને છે કે ‘ કર્મ છે, કે નથી? ’ આવો તને સંશય છે. તેવું કારણ એ છે કે તું તે વેદ પઢાનો અર્થ બરાબર જાણતો નથી. ૧૬૦૬ થી ૧૬૧૦.

ઇન્દ્રભૂતિના બીજા ભાઈ અગ્નિભૂતિને પૂર્વોક્ત બનાવની ખબર પડી એટલે તે કોઈ પૂર્વક વિચારવા લાગ્યો કે, જરૂર તે સાધુ કોઈ માધિક અથવા ઇન્દ્રજાલિક હોવો જોઈએ, નહિંતો જેને ત્રિભુવનમાં કોઈ પણ પરાભવ ન પમાડી શકે એવા મારા ભાઈ ઇન્દ્રભૂતિને કેમ હતી શકે ! અથવા એ દુષ્ટ જરૂર છળ-જાતિ-નિગ્રહ સ્થાન આદિમાં કુશળ હોવો જોઈએ તેથીજ તેણે જગદ્ગુરુ એવા મારા ભાઈનું ચિત્ત ભ્રમિત કરી નાંખ્યું. અથવા તે બંનેનો વાદ થયો, ત્યાં શું બન્યું એ કોને ખબર ? કેમકે હું તો ત્યાં હતો નહીં, એટલે હવે હું પોતેજ ત્યાં જઈને દેવ-દાનવ અને માનવના સમૂહને ઇન્દ્રજાલથી ભ્રમાવનાર તે ધૂર્ત સાધુનો પરાભવ કરીને મારા ભાઈને પાછો લાવીશ. પરંતુ જો તે હેતુ અને ઉદ્દેશ્ય પૂર્વક મેં કહેલા પક્ષનો ઉત્તર આપવા વડે પાર પામશે, અર્થાત્ તેના યોગ્ય ઉત્તર આપશે, તો હું તેના શિષ્ય થઈશ. ‘ આ પ્રભાણે વાગ્ગર્જના કરીને તે અગ્નિભૂતિ કલ્યાણકારી ભગવન્તે શ્રીમાન્ મહાવીરેશ્વરની પાસે આવ્યા. તેને આવેલા જાણીને, જન્મ-જરા અને મરણથી મુક્તિએલા સર્વજ્ઞ સર્વદર્શી ભગવાન્ મહાવીરે, તેમને તેના નામ અને ગોત્ર વડે બોલાવ્યા, કે ‘ હું અગ્નિભૂતિ ગોત્રમ ! તને કુશળ છે ? , આ પ્રભાણે તેમને બોલાવ્યા, એટલે તેમણે વિચાર્યું કે ‘ શું આ મારું નામ પણ જાણે છે ? અરે ! પણ એમાં શું આશ્ચર્ય ! હું જગતપ્રસિદ્ધ છું, એટલે મને કોણ ન જોણજે ? પરંતુ જો આ સાધુ મારા મનનો સંશય જાણીને દૂર કરે, તો કંઈક આશ્ચર્ય જેવું થાય. ’

તેમને એ પ્રભાણે વિચાર કરતા જાણીને ભગવન્તે કહ્યું કે ‘ હું અગ્નિભૂતિ ગોત્રમ ! તું એમ વિચારે છે કે—“ મિથ્યાત્વ આદિ હેતુ યુક્ત જ્ઞાનાવરણ આદિ જે કર્મ ઇવ વડે કરાય છે, તે કર્મ કહેવાય છે નહીં કર્મ છે, કે નથી? ” આવો તને સંશય છે, પણ તે અયોગ્ય છે, કેમકે તને એવો સંશય થવામાં કારણભૂત પરસ્પર વિરૂદ્ધ અર્થ વાળાં વેદનાં પડ્યા છે. એ વેદનાં પડાનો અર્થ તું બરાબર નથી જાણતો, તેથી તમને એવો સંશય થાય છે. એ વેદના પડાનો અર્થ હું કહું છું, તે સાંભળ. ’ ૧૬૦૬ થી ૧૬૧૦.

યમ્મે ત્વહ સંવેદો મન્નસિ તં નાણગોયરાઈયં ।

ત્વહ ત્વમણુમાણસાહનમણુમ્મયં ફરં જસ્સ ॥ ૧૬૧૧ ॥

અત્યિ સુદ-દુક્તહેઝ કજ્જાઓ વીયમંકુરસેવ ।

સો દિદ્ધો વેવ મઈ વમિચારાઓ ન તં જુતં ॥ ૧૬૧૨ ॥

જો તુલસાહણાળં ફલે વિસેસો ન સો વિણા હેંઝં ।

કજ્જત્તણઓ ગોયમ ! ઘડો વ્વ, હેઝ ય સે કમ્મં ॥ ૧૬૧૩ ॥

તે કર્મ કોઈપણ પ્રમાણ-જ્ઞાનને ગાયર નથી, એમ તું માને છે, તેથી તને કર્મમાં સંશય છે. (પણ તે અયોગ્ય છે, કેમકે) સુખાદિ અનુભવરૂપ જેવું ફળ છે એવું કર્મ મને પ્રત્યક્ષ છે અને તને તે અનુમાનસાધ્ય છે. જેમ અંકુરરૂપ કાર્યના હેતુ બીજ છે, તેમ સુખ-દુઃખાનુભવ કાર્ય હોવાથી તેના કોઈ હેતુ છે. (ને તે કર્મ છે.) જો તે અનુભવના વિપાદિ દષ્ટ હેતુ છે, એમ તું કહેતો હોય, તો તે પણ અયોગ્ય છે, કેમકે તેમ માનવામાં વ્યભિચાર છે. જે તુલ્યસાધનવાળા મનુષ્યાદિને ફળમાં વિશેષ-તદ્વાપત જણાય છે, તે તદ્વાપત ઘટાદિની પેઠે કાર્યરૂપ હોવાથી હેતુ વિનાનો નથી, ને એમાં જે હેતુ છે, તે કર્મ છે. ૧૬૧૧-૧૬૧૨-૧૬૧૩.

હું આશ્ચર્યમન ! અગ્નિભૂતિ ! જ્ઞાનાવરણાદિપણે રહેલ પરમાણુના સમૂહરૂપ કર્મમાં તને સંશય છે. તું એમ માને છે કે જ્ઞાનાવરણાદિકર્મ અતીન્દ્રિય હોવાથી ખરવિપાણની પેઠે પ્રત્યક્ષ નથી. છતાં પૂર્વ પ્રમાણે જીવની પેઠે કર્મને પણ સર્વ પ્રમાણાત્મક જ્ઞાન ગાયર રહિત માને છે, પરંતુ ભદ્ર ! એમ ન માન. કેમકે એ કર્મ મને તો પ્રત્યક્ષ છે, અને તને પણ તે અનુમાન ગમ્ય છે, એટલે સર્વપ્રમાણ-જ્ઞાનના વિષય રાહત છે, એમ નહીં કહી શકાય. કારણકે સુખ-દુઃખાનુભવાત્મક તેવું ફળ છે.

(અગ્નિભૂતિ:-) જો મને કર્મ પ્રત્યક્ષ કેમ નથી ? એમ તું કહેતો હોય તો એ તારું કહેવું અશુદ્ધ છે ! હું ભદ્ર ! કોઈને કોઈ વસ્તુ પ્રત્યક્ષ હોય, તો તે વસ્તુ બીજાને-પણ પ્રત્યક્ષ હોયજ એવો કંઈ નિયમ નથી, કેમકે સિંહ (અષ્ટાપદ) હંસ વિગેરે સર્વજનોને પ્રત્યક્ષ નથી, પણ તે નથી એમ નહિ કહી શકાય, કેમકે બાળકોને પણ તેની પ્રતીતિ છે. માટે તારા સંશયની પેઠે મને કર્મ પ્રત્યક્ષ છે, એમ અંગીકાર કર, કેમકે સર્વજ્ઞપણાથી મેં તે પ્રત્યક્ષ જોએલ છે. હું સવજ છું એની શી સાબીતી ? એવો તને સંશય થતો હોય, તો તને જે શંકા હોય, તે પૂછ-હું તેવું સમાધાન કરું.

જેમ અંકુરરૂપ કાર્યના બીજ હેતુ છે, તેમ દરેક પ્રાણીમાત્રને પ્રસિદ્ધ એવા-સુખ-દુઃખરૂપ કાર્યના કોઈ હેતુ છે, અને એમાં જે હેતુ છે, તે કર્મ છે.

અગ્નિભૂતિ:- પુષ્પમાળા-ચંદન-સ્રી વિગેરે સુખના હેતુઓ પ્રત્યક્ષ છે, અને સર્પ-વિષ-કંટક વિગેરે દુઃખના હેતુ પણ પ્રત્યક્ષ છે, આ પ્રમાણે સુખ-દુઃખના દષ્ટ હેતુનો ત્યાગ કરીને કર્મરૂપ અદૃષ્ટ હેતુ કલ્પવાથી શા ફાયદો ? દષ્ટ હેતુ તજીને અદૃષ્ટ હેતુ માનવો એ કેવળ અયોગ્ય છે.

ભગવન્ત:- તારું તે માનવું અયોગ્ય છે, કેમકે એમ માનવામાં વ્યભિચાર દોષ છે. ઇષ્ટાનિષ્ટ શબ્દાદિ વિષયરૂપ સુખ-દુઃખના સાધન તુલ્ય છતાં પણ તેના સુખ-દુઃખાનુભવરૂપ ફળમાં જે તરતમતા જણાય છે, તે તરતમતા કોઈ અદૃષ્ટ હેતુ વિના સંભવતી નથી, કેમકે તે ઘટની પેઠે કાર્ય છે. એ કાર્યમાં વિશેષતા-તદ્વાપત કરનાર અદૃષ્ટ હેતુ છે, ને તે કર્મ છે, એમ તું કયુલ કર. ૧૬૧૧-૧૬૧૩.

કર્મેની સિદ્ધિ માટે પુનઃ બીજાં અનુમાન કહે છે,
વાલસરીરં દેહંતરપુવ્વં ઇંદિયાઈમત્તાઓ ।

જહ વાલદેહપુવ્વો જુવદેહો, પુવ્વમિહ કમ્મં ॥ ૧૬૧૪ ॥

કિરિયાફલભાવાઓ દાણાઈળં ફલં કિસીણ વ્વ ।

દાણાઈફલં તં ચિય મળપ્પસાવાહ જહ બુદ્ધી ॥ ૧૬૧૫ ॥

કિરિયાસામળ્લાઓ જં ફલમસ્સાવિં તં મયં કમ્મં ।

તસ્સ પરિણામહુવં સુહ-દુક્ખફલં જઓ મુજ્જો ॥ ૧૬૧૬ ॥

જેમ યુવાનનું શરીર બાળશરીર પૂર્વક છે, તેમ બાળશરીર પણ ઇન્દ્રિયાદિવાળું હોવાથી શરીરાન્તર પૂર્વક છે, તેની પૂર્વે જે શરીર છે, તે કાર્મણ શરીર છે. ક્રિયા માત્ર ફળવાળી હોય છે, જેમ કૃષિક્રિયા તેમ દાનાદિ ક્રિયા પણ (કેહ અદૃષ્ટ) ફળવાળી છે. મનઃપ્રસન્નતા વિગેરે એજ દાનાદિ ક્રિયાનું ફળ છે, એમ કહેવામાં આવે, તો (મનઃ પ્રસન્નતા પણ ક્રિયાસ્વ હોવાથી) ક્રિયાની સમાનતાવાળી છે તેથી તેનું પણ જે ફળ છે, તે કર્મ માનેલ છે. કેમકે તેના પરિણામરૂપે સુખ-દુઃખ રૂપ ફળ તેનાથી પુનઃ પુનઃ થાય છે. ૧૬૧૪-૧૬૧૫-૧૬૧૬.

વળી હે અભિભૂતિ ઐતમ ! જેમ યુવાન શરીર બાળશરીર પૂર્વક છે, તેમ પ્રથમનું બાળશરીર પણ ઇન્દ્રિયવાળું-સુખી-દુઃખી-શ્વાસોશ્વાસ-નિશ્વેષાન્શ્વેષ-લવનાદિવાળું હોવાથી, તે કેહપણ બીજા શરીરપૂર્વક છે. પૂર્વજન્મમાં થઈ ગયેલા શરીરપૂર્વક એ સાચા બાળ શરીર છે, એમ ન કહેવું, કારણકે તે પૂર્વજન્મનું શરીર અપાન્તરાલ ગતિમાં નથી હોતું, એટલે તત્પૂર્વક બાહ્યશરીર કહી શકાય નહીં. અને શરીર વિનાના આત્માને નિયતગર્ભ-નિયતકેશ-અને નિયતસ્થાનની પ્રાપ્તિ પૂર્વક શરીરની પ્રાપ્તિ થતે નહીં. કેમકે તેમ થવામાં ત્યાં કેહ નિયામક કારણ નથી. તે શરીર પ્રાપ્તિમાં સ્વભાવ એજ કારણ છે, એમ પણ ન કહેવું, કેમકે આગળ તે સ્વભાવવાદ સંબંધી નિરાકરણ કરાશે. મારે તે બાળશરીરની પૂર્વે જે બીલું શરીર અમે કહીએ છીએ તે કાર્મણ શરીર છે, અને કાર્મણ શરીર તે કર્મભયજ છે.

કૃષિક્રિયા જેમ ધાન્યાદિ ફળવાળી છે, તેમ ચેતને આરંભેલ-દાનાદિ ક્રિયાઓ પણ ફળવાળી છે, તેઓનું ફળ તે કર્મ છે. વળી જે ક્રિયા નિષ્ફળ હોય છે, તે ક્રિયા પરમાણુ આદિની ક્રિયાની જે ચેતને આરંભેલી પણ નથી હોતી. અહીં દાનાદિ ક્રિયાઓ ચેતને આરંભેલી હોય છે, તેથી તે ફળવાળી હોય જ છે.

અભિભૂતિ:—ટુટલીએક કૃષિ વિગેરે ક્રિયાઓ ચેતને કરેલી હોય, તે છતાં પણ તે ક્રિયાઓ કેહ વખત નિષ્ફળ જણાય છે, તો પછી ચેતને કરેલી ક્રિયા ફળવાળીજ હોય એમ કેમ કહી શકાય ?

બગવન્તઃ—ફળવાલા અભિપ્રાય વડે કરીને તે ક્રિયાને આરંભ કરેલો છે. પરંતુ જો કે એમાં જે કેહ વખત નિષ્ફળતા જણાય છે, તેમાં તે સંબંધી બરાબર જ્ઞાન ન હોય તેથી અથવા તે સંબંધી તથા પ્રકારની પ્રાપ્તિ ન હોય, તેથી ક્રિયા નિષ્ફળ થતી જણાય છે. તેજ પ્રમાણે દાનાદિ ક્રિયા પણ-મનઃ શુદ્ધિ વિગેરે સામગ્રી સ્થિતિ હોય, તો તે પણ નિષ્ફળજ થાય. એમાં કંઈ કાપ નથી. પણ જો તેથી ફલ થતું ન

હોય તે તે ક્રિયા કરવા કોઈ તૈયાર થાય નહીં. ફળના કારણ તરીકે ક્રિયા સિદ્ધ હોવાથીજ તે શરૂ કરે છે, પછી ફલની અપ્રાપ્તિ સહચારિના વૈગુણ્યથી થાય છે.

અગ્નિભૂતિ:—અસ્તુ, તમે કહો છો તેમ દાનાદિ ક્રિયાનું ફળ હો; પરંતુ જેમ કૃષિ વિગેરે ક્રિયાનું ધાન્ય પ્રાપ્તિ વિગેરે દૃષ્ટફળ છે, તેમ તે દાનાદિક્રિયાનું પણ મન:પ્રસન્નતા વિગેરે દૃષ્ટફળ છે, છતાં કર્મરૂપ અદૃષ્ટફળ માનવાથી શા લાભ છે ?

ભગવન્ત:—મનની જે પ્રસન્નતા તે પણ ક્રિયારૂપજ છે, એટલે દાનાદિ તથા કૃષિ વિગેરે ક્રિયા જેમ ફળવાળી છે, તેમ તે મનની પ્રસન્નતા પણ ફળવાળી છે, અને તેનું ફળ તે કર્મજ છે. કેમકે કર્મના ચોગથી તેના પરિણામ રૂપે દરેક સમયે પ્રાણીઓને વાર-વાર જે શુભ-દુઃખરૂપ ફળ ઉત્પન્ન થાય છે અને મનની પ્રસન્નતારૂપ દાનાદિ ક્રિયાનું ફળ તે પણ કર્મથીજ થાય છે.

અગ્નિભૂતિ:—તમે હાથમાં કહ્યું કે “દાનાદિ ક્રિયાનું ફળ કર્મ છે” એ ઉપરથી દાનાદિ ક્રિયાજ કર્મનું કારણ છે, એમ કહ્યું અને અહીં હવે મનની પ્રસન્નતા વિગેરેને કર્મનું કારણ કહો છો, તો એ પ્રમાણે કહેવાથી તમારા કથનમાં પરસ્પર વિરોધ આવે છે.

ભગવન્ત:—અમારા કથનમાં વિરોધ નથી, કેમકે મનની પ્રસન્નતા વિગેરે ક્રિયા કર્મનું અનન્તર કારણ છે, અને તે મનની પ્રસન્નતાનું કારણ દાનાદિ ક્રિયા છે, એટલે કારણના કારણમાં કારણપણાનો ઉપચાર કર્યો છે, તેથી કંઈ દોષ નથી.

હોજ્ઞ મળોવિત્તીષ દાનાફકિષ વ જઈ ફલં બુદ્ધો ।

તં.કિ નિમિત્તતાઓ પિંદો વ ઘટસ્સ વિન્નેઓ ॥ ૧૬૧૭ ॥

एवंपि दिदृक्फलया किरिया न कम्मफला पसत्ता ते ।

सा तम्मत्तफलं चियं जहं मंसफलो पसुविणासो १६१८ ॥

पायं च जीवलो गो वट्टइ दिदृक्फलामु किरियामु ।

अदिदृक्फलामु पुण वट्टइ नासंखभागोऽपि ॥ १६१९ ॥

દાનાદિ ક્રિયા એજ મન:પ્રસન્નતાનું ફળ છે, એવી યુદ્ધિ જો થતી હોય, તો તે અયોગ્ય છે, કેમકે પિંડ જેમ ઘટનું નિમિત્ત છે, તેમ તે પણ તેનું નિમિત્ત છે. એ પ્રમાણે પણ દાનાદિ ક્રિયા દૃષ્ટફળવાળી થઈ, પરંતુ તમારા કહેવા મુજબ કર્મરૂપ ફળવાળી ન થઈ, જેમ પશુહિ સા તે માંસભક્ષણરૂપ દૃષ્ટ ફળવાળી છે, તેમ તે દાનાદિ ક્રિયા પણ સ્વાધાદિરૂપ દૃષ્ટફળવાળી છે. અને લોક પણ ઘણું કરીને દૃષ્ટફળવાળી ક્રિયામાંજ પ્રવર્તે છે, અદૃષ્ટફળવાળી ક્રિયામાં તો તેનો અસંખ્યાતરો ભાગ પણ પ્રવર્તે તો નથી. ૧૬૧૭-૧૮-૧૯

અગ્નિભૂતિ:—દાનાદિ ક્રિયાથી મનની પ્રસન્નતા વિગેરે થાય છે, અને તેથી આપ-વાની ઇચ્છાના પરિણામની વૃદ્ધિ થવાથી પુનઃ પુનઃ તે વ્યક્તિ દાન દે છે. આથી મનની પ્રસન્નતાનું ફળ તે દાનાદિ ક્રિયાજ છે, પણ અદૃષ્ટ એનું કર્મ નથી. કારણ કે તે દૃષ્ટફળથી હેતુ સિદ્ધ થાય છે, તો પછી કર્મરૂપ અદૃષ્ટ ફળ માનવાથી શું પ્રયોજન ?

ભગવન્ત:—એમ નહીં, જેમ માટીના પિંડ તે ઘટનું નિમિત્ત છે, તેમ દાનાદિ ક્રિયા પણ મનની પ્રસન્નતાનું નિમિત્ત છે. કારણ કે કોઈ શુભાદને દાનઆદિ કરવાથી ચિત્તને આહુલાદિ વિગેરે થતા જણાય છે. માટે જે જેનું નિમિત્ત હોય, તે તેનું ફળ કહી શકાય નહિ, કેમકે એમ કહેવું એ અતિવિદ્ધ છે.

અભિભૂતિ:—પરંતુ તમે કહેલા કૃષિઆદિના દુષ્ટાન્તથી પણ દાનાદિ સર્વ ક્રિયાઓ દુષ્ટફળવાળીજ સિદ્ધ થાય છે, કર્મરૂપ અદુષ્ટ ફળવાળી નથી થતી, કેમકે જેમ કૃષિવિગેરે ક્રિયા ધાન્યાદિ પ્રાપ્તિરૂપ દુષ્ટ ફળવાળી છે, તેમ દાનાદિ ક્રિયા પણ પ્રશંસા વિગેરે કોઇપણ દુષ્ટ ફળવાળી છે, તો પછી અદુષ્ટફળવાળી માનવાથી શું પ્રયોજન છે? કંઇજ નહીં. સંક્ષિપ્તમાં એટલુંજ કહેવાતું છે કે સર્વ ક્રિયા દુષ્ટફળવાળીજ છે, એમ માનવું યોગ્ય છે, પરંતુ અદુષ્ટફળવાળી છે, એમ માનવું યોગ્ય નથી. ઉદાહરણ તરીકે પશુવિનાશરૂપ ક્રિયા માંસપ્રાપ્તિરૂપ દુષ્ટફળવાળીજ છે. કેમકે એવો કોઈ મનુષ્ય નથી, કે તે પશુહિંસા અધર્મરૂપ અદુષ્ટ ફળ માટે આરંભે, પરંતુ માંસલક્ષણરૂપ દુષ્ટફળને માટેજ આરંભે છે. માટે સર્વ ક્રિયા દુષ્ટફળવાળીજ છે. અને વળી લોકો પણ ઘણે ભાગે કૃષિ-વાણિજ્ય વિગેરે દુષ્ટફળવાળી ક્રિયામાંજ પ્રવૃત્તિ કરે છે, અદુષ્ટફળવાળી દાનાદિ ક્રિયામાં તો તેનો અસંખ્યાતમો ભાગ પણ પ્રવૃત્તિ કરતો નથી, ઘણાજ અદુષ્ટફળનો તેમાં પ્રવૃત્તિ કરે છે. આ સર્વ કહેવાતું તાત્પર્ય એ છે, કે જેમ હિંસાદિ અશુભક્રિયામાં અદુષ્ટફળનો અભાવ છે, તેમ દાનાદિ શુભક્રિયાના અદુષ્ટફળનો પણ અભાવ થશે. ૧૬૧૭-૧૬૧૮-૧૬૧૯.

ઉપરોક્ત દૃષ્ટાંતોના પરિહાર કરવાને ભગવન્ત કહે છે કે—

સોમ્મ ! જત ચિય જીવા પાયં દિટ્ઠપ્પલાસુ વટંતિ ।

અદિટ્ઠપ્પલાઓ વિ હુ તાઓ પદિવજ્જ તેનેવ ॥ ૧૬૨૦ ॥

હજાર અદિટ્ઠરહિયા સવ્વે મુચ્છેજ્જ તે અજત્તેણ ।

અદિટ્ઠારંમો ચેવ કિલેસવહુલો હવેજ્ઞાહિ ॥ ૧૬૨૧ ॥

હું સૌમ્ય ! જે કારણથી જીવો ઘણાભાગે દુષ્ટફળવાળી ક્રિયામાંજ પ્રવર્તે છે, તેજ કારણથી તે ક્રિયાઓ અદુષ્ટફળવાળી પણ છે, એમ અંગીકાર કર. અન્યથા અદુષ્ટ રહિત સર્વ જીવો યત્ન વિના સંસારથી મુકાઇ જાય, અને અદુષ્ટાર ભ બહુ કલેશવાળો થાય. ૧૬૨૦-૧૬૨૧.

હું સૌમ્ય ! અભિભૂતિ ગૌતમ ! જે કારણથી જીવો ઘણા ભાગે કૃષિવાણિજ્ય-હિંસા વિગેરે દુષ્ટ ફળવાળી અશુભ ક્રિયામાં પ્રવર્તે છે, અને અદુષ્ટફળવાળી દાનાદિ શુભક્રિયામાં ઘણા થોડા જીવો પ્રવર્તે છે, તેજ કારણથી તે અશુભ ક્રિયાઓ દુષ્ટફળવાળી અને અદુષ્ટફળવાળી ઉભય પ્રકારે છે, એમ અંગીકાર કર. જો કે કૃષિ-હિંસા વિગેરે ક્રિયા કરનારાઓ દુષ્ટફળ માટેજ તે ક્રિયાઓ આરંભે છે, અધર્મને માટે નથી આરંભતા, તોપણ તેઓ તેવું પાપરૂપ અદુષ્ટફળ ભોગવે છેજ. જો એમ ન હોય, તો અનન્ત સંસારી જીવો કેવી રીતે હોઈ શકે ? તેઓ હિંસાદિ અશુભ ક્રિયાતું અદુષ્ટફળ ઇચ્છતા નથી; તોપણ પાપરૂપ અદુષ્ટ ફળ બાંધીનેજ તેઓ અનન્ત સંસારમાં ભસે છે; અને દાનાદિ ક્રિયા કરનારાઓ થોડા હોય છે, તોપણ તેઓ તેવું ધર્મરૂપ અદુષ્ટ ફળ પામીને અનુક્રમે સંસારથી મુકાય છે.

અભિભૂતિ:—દાનાદિ શુભ ક્રિયા કરનારાઓએ જે ધર્મરૂપ અદુષ્ટ ફળ ઇચ્છતું છે, તે તેઓને ભલે થાય; પરંતુ જે કૃષિ-હિંસાદિ ક્રિયા કરનારાઓએ અધર્મરૂપ અદુષ્ટ ફળ ઇચ્છતું નથી, તે તેમને કેવી રીતે થાય ?

ભગવન્ત:—જે અવિકલ-સંપૂર્ણ કારણ હોય છે, તે પોતાતું કાર્ય ઉત્પન્ન કરવામાં કોઇની પણ ઇચ્છાની અપેક્ષા નથી રાખતું, તે તો પોતાતું કાર્ય કરે છેજ, જેમ કોઈ એકત ધાન્ય વાવતો હોય, તે વખતે તેની અજ્ઞાત અવસ્થામાં કોઈ કોદરાતું બીજ ત્યાં પડી ગયું હોય, પછી તે બીજ જગ વિગેરે મામગીરૂપ અવિકલ (સંપૂર્ણ) કારણ પા-

મીને એકતની ઇચ્છા વિના પણ ઉગી નીકળે છે, તેમ કૃષિ-હિંસા વિગેરે પણ અવિકલ કારણવાળાં હોવાથી અધર્મરૂપ કાર્યને ઉત્પન્ન કરે છેજ, એમાં તેના કર્તાની ઇચ્છા કંઈ ઉપયોગમાં નથી આવતી. જે વિવેકી જનો હોય છે, તેઓ દાનાદિ ક્રિયામાં પણ ફળની ઇચ્છા નથી કરતા, તેપણ અવિકલ કારણતાથી તે ક્રિયાઓ વિશિષ્ટ પ્રકારનું ધર્મરૂપ ફળ ઉત્પન્ન કરે છેજ. માટે શુભ અથવા અશુભ ક્રિયાનું સર્વનું શુભ અથવા અશુભ અદૃષ્ટ ફળ હોય છેજ. અન્યથા એટલે જો કૃષિ-હિંસા વિગેરે અશુભ ક્રિયાઓનું અદૃષ્ટ ફળ ન હોય, તો તે ક્રિયા કરનારાઓ મૃત્યુ પામ્યા બાદ તરતજ યત્ન વિના સંસારથી મુક્ત થઈને મોક્ષ પામે, અને તેથી પ્રાયઃ સંસાર શૂન્ય થઈ જાય. તથા અદૃષ્ટ ફળવાળી દાનાદિ ક્રિયાઓનો આરંભજ સંસાર પરિભ્રમણનું કારણ થવાથી અતિકલેશવાળો-દુરંત થાય, કેમકે દાનાદિ ક્રિયા કરનારાઓ તે કરવાવડે કરીને અદૃષ્ટફળનો બંધ કરે, અને તેથી જન્માન્તર-માં તેનો વિપાક અનુભવીને પુનઃ દાનાદિ ક્રિયામાં પ્રવૃત્તિ કરે, એ પ્રમાણે વારંવાર થવાથી તેઓને અનંતસંસારની પરંપરા પ્રાપ્તિ થાય. આ પ્રમાણે થવાથી પરિણામ એ આવે કે કૃષિ હિંસા વિગેરે કરનારાઓ સર્વને અદૃષ્ટ સંચયના અભાવે મોક્ષ પ્રાપ્ત થાય, અને તેથી ક્રિયા કરનાર કોઇપણ સંસારમાં જણાય નહીં, તેમજ તેનો અશુભ વિપાક અનુભવનાર પણ એકે જણાય નહીં, માત્ર દાનાદિ શુભ ક્રિયા કરનારા અને તેનો શુભ ફળ વિપાક ભોગવનારાજ જણાય; પરંતુ એણું કંઈ જણાતું નથી. ૧૬૨૦-૧૬૨૧.

જમણિદ્વભોગમાજો बहुतरगा जं च नेह मइपुज्वं ।

अहिद्वानिद्वफलं कोइवि किरियं समारभए ॥ १६२२ ॥

तैण पडिच्च किरिया अहिदेगंतियफला सच्चा ।

दिद्वાનેગંતફલા સાડવિ અદિદ્વાણુભાવેણ ॥ ૧૬૨૩ ॥

अहवा फलाउ कम्मं कज्जत्तणओ पसाहियं पुज्वं ।

परमाणवो घटस्स च किरियाण फलं तयं भिन्नं ॥ १६२४ ॥

અદૃષ્ટ અનિષ્ટ ફળવાળી ક્રિયા કોઇપણ યુદ્ધિપૂર્વક નથી કરતા તેપણ જે કારણથી અશુભ ફળ વિપાક ભોગવનારા પ્રાણીઓ ધણા છે, તે કારણથી સર્વ ક્રિયાઓ અદૃષ્ટ એકાન્ત ફળવાળી છે. એમ અંગીકાર કર. અને દૃષ્ટ અનેકાન્તફળવાળી ક્રિયાઓ છે, તે પણ અદૃષ્ટના અનુભાવથીજ છે, અથવા ફળના તદ્દાવતથી તેણું કારણ કર્મ છે અને તે તદ્દાવત કાર્યરૂપ હોવાથી કર્મને સાધનોર પૂર્વે સિદ્ધ કર્યું છે. જેમ પરમાણુઓનું કાર્ય ઘટ છે, તેમ ક્રિયાઓનું ફળ કર્મ છે, ને તે કર્મરૂપ ફલ ક્રિયાઓથી ભિન્ન છે. ૧૬૨૨-૧૬૨૩-૧૬૨૪.

આ જગતમાં દુઃખી જીવો ધણા જણાય છે, અને સુખી જીવો બહુ થોડા જણાય છે, એથી જણાય છે કે હે સૌમ્ય (અગ્નિભૂતિ) ! કૃષિ-વાણિજ્ય હિંસા વિગેરે ક્રિયાથીજન્ય અશુભ કર્મરૂપ અદૃષ્ટફળ દુઃખી જીવોને હોય છે, અને દાનાદિક્રિયાજન્ય શુભકર્મરૂપ અદૃષ્ટફળ સુખી જીવોને હોય છે, કારણ કે અશુભ ક્રિયા કરનારા બહુ વિશેષ હોય છે અને શુભક્રિયા કરનારા બહુ અલ્પ હોય છે.

અગ્નિભૂતિ:—અશુભક્રિયા કરનારાઓને પણ જો અદૃષ્ટફળ હોય, તો દાનાદિ શુભ-ક્રિયા કરનારાઓની પેઠે તેઓ પણ અશુભ અદૃષ્ટફળની ઇચ્છા કેમ કોઈ કરતા નથી જણાતા ?

ભગવન્ત:—અદૃષ્ટ અશુભ ફળવાળી ક્રિયા કોઇપણ યુદ્ધિપૂર્વક આરંભતું નથી,

તે કારણથી કોઈ પણ તેની ઈચ્છા કરતા જણાતા નથી. માટે એમ અંગીકાર કર કે સર્વ ક્રિયાઓ એકાન્ત અદૃશ્યવાળી છે. કારણ કે સર્વક્રિયાઓનું અદૃશ્ય તો એકાન્તિક છે, ને જે ક્રિયાઓનું દૃશ્ય છે, તે તો અનેકાન્તિક છે, એટલે કે કોઈક ક્રિયાનું દૃશ્ય થાય છે અને કોઈકનું નથી થતું. એ દૃશ્યનું જે અનેકાન્તિક પણ છે તે પણ અદૃશ્ય પ્રભાવથીજ છે એમ માનવું. કેમકે સમાન સાધનથી આરંભેલી સમાન ક્રિયાઓમાં પણ કેટલાકને દૃશ્યતા વિધાત જણાય છે અને કેટલાકને વિધાત નથી જણાતો, એ બધું અદૃશ્ય હેતુ સિવાય ધરે નહીં. ને એ અદૃશ્ય હેતુ, તે કર્મ છે, ને તે ફલની વિષમતાના કારણરૂપે પૂર્વે સિદ્ધિ કરેલ છે. કેમકે તુલ્ય સાધનોના દૃશ્યમાં પણ જે વિશેષ-તદ્વાપત જણાય છે, તે વિશેષ તદ્વાપત કાર્ય રૂપ છે, અને જે કાર્ય છે, તેનું કારણ અવશ્ય હોય છેજ. જેમ પરમાણુઓ ધરતું કારણ છે, તેમ અહીં વિશેષતારૂપ દૃશ્યમાં જે કારણ છે, તે કર્મ છે. એ કંમ સર્વ ક્રિયાઓનું અદૃશ્ય છે અને તે તેનાથી ભિન્ન છે, કર્મ તે કાર્ય છે અને ક્રિયાઓ તો કારણ છે, કાર્ય અને કારણ પરસ્પર ભિન્ન હોય છે. ૧૬૨૨—૧૬૨૩—૧૬૨૪.

કર્મ મૂર્તિમાન છે, તત્સંબધી પ્રત્યોત્તર.

આહ નણુ મુત્તમેવં મુત્ત ચિય કજ્જમુત્તિમત્તાઓ ।

इह जह मुत्तत्तणओ घढस्स परमाणवो मुत्ता ॥ १६२५ ॥

तह सुहसंवित्तीओ संवंधे वेयणुमवाओ य ।

वज्जवलाहाणाओ परिणामाओ य विण्णोमं ॥ १६२६ ॥

आहार इवानल इव घडु व्व नेहाइकयवलाहाणो ।

खीरमिवोदाहरणाइं कम्मवित्तगमगाइं ॥ १६२७ ॥

એ પ્રમાણે તો કંમ મૂર્તિમાન થયું, હા, કાર્ય મૂર્તિમાન હોવાથી કારણ પણ મૂર્તિમાન હોય છે, જેમ ધર મૂર્તિમાન હોવાથી તેનું કારણ પરમાણુઓ પણ મૂર્તિમાન છે તથા આહારની પેઠે જેના સંબંધ થવાથી મુખાનુભવ થાય, અગ્નિની પેઠે જેના સંબંધ થવાથી વેકનાનુભવ થાય, ચીકાશથી મજબૂત થએલા ધરની પેઠે જેના સંબંધ થવાથી બ્રાહ્મ વસ્તુથી મજબૂતતા થતી હોય અને દૂધની પેઠે જે પરિણામિ હોય, તે મૂર્તિમાન જણાવું, કત્યાદિ કર્મને મૂર્તિમાન સિદ્ધ કરવાનાં ઉદાહરણો છે.

અગ્નિભૂતિ:—જે શરીરાદિ કાર્યો બેઠને તેના કારણભૂત કર્મની સિદ્ધિ કરે છે, તો તે શરીરાદિ કાર્ય મૂર્તિમાન-રૂપી હોવાથી, તેનું કારણ જે કર્મ તે પણ મૂર્તિમાન-રૂપી સિદ્ધ થશે.

ભગવન્ત:—અમને તે ઇષ્ટ છે, કેમકે જેનું કાર્ય મૂર્તિમાન હોય છે, તેનું કારણ પણ ધરના કારણભૂત પરમાણુની પેઠે મૂર્તિમાન હોય છે, અને જેનું કાર્ય મૂર્તિમાન નથી તેનું કારણ પણ જ્ઞાનના કારણભૂત આત્માની પેઠે મૂર્તિમાન હોતું નથી, માટે કર્મ મૂર્તિમાન છે.

અગ્નિભૂતિ:—જે એ પ્રમાણે કારણ અને કાર્યના સંબંધથી કર્મને રૂપી સિદ્ધ કરતા હો, તો હું પુણ્ય કે મુખ-દુઃખ વિગેરે પણ કંમનું કાર્ય છે, એ મુખ-દુઃખાદિ કાર્ય અમૂર્ત હોવાથી તેનું કારણ જે કર્મ તે પણ અમૂર્ત સિદ્ધ થશે, અને મૂર્ત કારણથી અ-

મૂર્ત કારણી એવા અમૂર્તકાર્યની ઉત્પત્તિ થવી તે તો અયોગ્ય છે, વળી એકજ વસ્તુમાં મૂર્તપણું અને અમૂર્તપણું હોવું બીલકુલ અયોગ્ય છે, કેમકે એ પરસ્પર અત્યન્ત વિરૂદ્ધ છે.

ભગવન્તઃ— સુખ-દુઃખ વિગેરે આત્માના ધર્મ હોવાથી આત્મા તેઓનું સમવાયિ કારણ છે, અને કર્મ તો તેમાં અન્ન-પાણી-સર્પ વિષ આદિની પેઠે નિમિત્ત કારણ છે. માટે એથી કંઈ એમાં દોષ આવતો નથી.

વળી કર્મ રૂપી છે, તેને સિદ્ધ કરવામાં ચાર હેતુના ચાર દૃષ્ટાંતો જણવાં. ૧ જેનો સંબંધ થવાથી, સુખાદિનો અનુભવ થાય, તે અશનાદિ આહારની પેઠે મૂર્ત હોય છે, અને જે આકાશની પેઠે અમૂર્ત હોય છે, તેનો સંબંધ થવાથી સુખાદિનો અનુભવ પણ થતો નથી. અહીં કર્મના સંબંધથી સુખ-દુઃખાદિનો અનુભવ થાય છે, માટે તે મૂર્તિમાન છે. ૨ વળી જેનો સંબંધ થવાથી, વેદના ઉત્પન્ન થાય, તે અગ્નિની પેઠે મૂર્તિમાન છે. અહીંયાં કર્મના સંબંધથી વેદના થાય છે, માટે તે રૂપી છે. ૩ તથા આત્માના જ્ઞાનાદિ ધર્મોથી ભિન્ન છતાં પુષ્પમાળા-ચંદન-સ્ત્રી વિગેરે બાહ્યવસ્તુવડે, ચિકાશથી મજબુત થતા ધૂટની, પેઠે બળવાન થાય છે, તેથી તે મૂર્ત હોય છે. મિથ્યાત્વાદિરૂપ હેતુવડે કર્મને ઉપ-ચયરૂપ બળ પ્રાપ્ત થાય છે, માટે તે રૂપી છે. અને ૪ વળી કર્મ રૂપી છે, કેમકે તે આત્મા-દિથી વ્યતિરિક્ત (ભિન્ન) છતાં રૂઢની પેઠે પરિણામિ છે. ઇત્યાદિ હેતુ અને ઉદાહરણો કર્મને રૂપી સિદ્ધ કરનારાં જણવાં. ૧૬૨૫-૧૬૨૬-૧૬૨૭.

અહ મયમસિદ્ધમેયં પરિણાગાલ્પિ સોઽવિ કજ્જાઓ ।

સિદ્ધો પરિણામો સે દહિપરિણામાદિવ પયસ્સ ॥ ૧૬૨૮ ॥

અભાદિવિગારાણં જહ વેચિત્તં વિણાવિ કમ્મેણં ।

તહ જહ સંસારીણં હવેજ્જ કો નામ તો દોસો ? ॥ ૧૬૨૯ ॥

“ પરિણામિ હોવાથી ” (કર્મ રૂપી છે.) એ હેતુ અસિદ્ધ છે, એમ માનતો હોય, તો તે અયોગ્ય છે; કેમકે કર્મના કાર્ય તરીકે શરીરાદિરૂપ પરિણામ જણાય છે, તેથી તે શરીરરૂપ પરિણામી કાર્ય હોવાથી કર્મનો પરિણામિભાવ અવશ્ય સિદ્ધ છે. (જેનું કાર્ય પરિણામિ જણાય, તે પોતે પણ પરિણામિ હોય છે, એમ નિશ્ચય થાય છે.) જેમ દહીંનો ઊશરૂપે પારણામ થાય છે, તેથી તે દહિનું કારણ રૂઢ પણ પરિણામિ છે. એમ જણાય છે. તેવી રીતે તે કર્મમાં પણ જણવું, વલી અગ્નિભૂતિ કહે છે કે જેમ-આકાશ વિગેરેના વિકારોનું વિચિત્રપણું કર્મ વિના પણ જણાય છે, તેમ સંસારી છવોનું પણ સુખ-દુઃખાદિ ભાવે વિચિત્રપણું માનીએ તો શું દોષ છે ? ૧૬૨૮-૧૬૨૯.

• એના ઉત્તરમાં કશ્ચાણુ ભગવન્ત મહાવીર દેવ કહે છે કે—

કમ્મમ્મિ વ કો મેઓ જહ વજ્જક્લંથચિત્તયા સિદ્ધા ।

તહ કમ્મપોગલાણવિ વિચિત્તયા જીવસહિયાણં ॥ ૧૬૩૦ ॥

ઘજ્ઞાણ ચિત્તયા જહ પઢિવન્ના કમ્મણો વિસેસેણ ।

જીવાણુગયસ્સ મયા મત્તીણ વ સિપ્પિનત્યાણં ॥ ૧૬૩૧ ॥

કર્મમાં પણ વિચિત્રતા માનવામાં શા ભેદ છે ? જેમ બાહ્ય સ્કંધની વિચિત્રતા સિદ્ધ છે, તેમ જીવ સહિત કર્મપુદ્ગલોની વિચિત્રતા પણ સિદ્ધ છે. જો બાહ્ય પુદ્ગલોની

વિચિત્રતા માને છે તો પછી કર્મ પુદ્ગલોની વિચિત્રતા તો જીવ સહચરિત હોવાથી વિશેષ કરીને માનવી જોઈએ, જેમ ચિત્રકારે બનાવેલ ચિત્રામલોના જીવાદ આકારવાલા પુદ્ગલોમાં વિચિત્રતા છે તેમ અહિં પણ જણવું.

ગન્ધવનગર-ઈન્દ્રધનુષ્ય આદિ અભ્રવિકારોની શુદ્ધ-દેવમંદિર-પ્રાદાર-વૃક્ષ-કૃષ્ણ-નીલ-રક્ત આદિભાવે વિચિત્રતા હું ક્ષમાય! તું-માને છે, તો પછી કર્મની અંદર વિચિત્રતા માનવામાં તને શું રોધ છે? જેમ સર્વજનોને પ્રતીત એવા ઈન્દ્ર-ધનુષ્યઆદિ બાહ્યપુદ્ગળ સ્કંધોની વિચિત્રતા તને માન્ય છે, તેમ આન્તરીક કર્મસ્કંધોમાં પુદ્ગળમયતા સમાન હોવાથી અને તે જીવ સહિત હોવાથી મુખ-દુઃખાદિ ઉત્પન્ન કરવા વડે વિશેષ કરીને વિચિત્રતા તું કારણ છે, તો પછી તેની વિચિત્રતા કેમ નથી માનતો? અભ્ર (વાંદળાં) વિગેરે બાહ્યપુદ્ગલો વિવિધરૂપે પરિણામ પામે છે, તો પછી જીવે અહણ કરેલા કર્મ-પુદ્ગલો વિવિધ પ્રકારે પરિણામ પામે એમાં શું આશ્ચર્ય છે? કહેવાતું તાત્પર્ય એ છે કે જીવે અહણ નહીં કરેલ અભ્રાદિ-બાહ્ય પુદ્ગલોની વિવિધાકાર પરિણતિરૂપ વિચિત્રતા તે માની છે, તો જીવાતુગત કર્મપુદ્ગલોની તેવી વિચિત્રતા તારે અવશ્ય માનવી જોઈએ. જે ચિત્રકાર આદિ શિલ્પિએ અહણ કરેલ ચિત્ર-લેખ-કાષ્ટ કર્માતુગત પુદ્ગલોની પરિણામવિચિત્રતા છે, તે વિચિત્રતા વિશ્વસ્યપરિણામથી પરિણામ પામેલ ઈન્દ્રધનુષ્ય આદિના પુદ્ગલોના પરિણામની વિચિત્રતાથી વિશિષ્ટપ્રકારની છે, એમ જણાય છે, તેવી રીતે જીવે અહણ કરેલ કર્મપુદ્ગલોની પણ મુખ-દુઃખાદિ જનનરૂપ વિચિત્રતા વિશિષ્ટ પ્રકારની છે. ૧૬૩૦-૧૬૩૧.

तौ जइ तणुमेत्तं चिय हवेज्ज का कम्मकप्पणा नाम ? ।

कम्मपि नणु तणु चिय सण्हयरम्भंतरा नवरं ॥ १६३२ ॥

को तीय विगा दोसो घूलए सव्वहा विमुक्कस्स ।

देहगहणाभावो तओ य संसारवोच्छिती ॥ १६३३ ॥

सव्वदिमोक्खावती निकारणउ व्व सव्वसंसारो ।

भवमुक्काणं च पुणो संसरणमओ अणसिंसो ॥ १६३४ ॥

જો એ પ્રમાણે વિચિત્ર પરિણતિ કહેતા હો તો તે પરિણતિ શરીરમાત્રજ છે, તેમાં કર્મની કલ્પના કરવડું શું પ્રયોજન છે? એમ ન કહેવું, કેમકે કર્મ પણ શરીરજ છે, માત્ર તે અતિસૂક્ષ્મ અને અભ્યન્તર છે, એટલું વિશેષ છે. એ સૂક્ષ્મશરીર ન માનવાથી શો રોધ આવે? સ્થૂલ-શરીરથી મુક્ત થએલા જીવને લવાન્તરમાં તે વિના રહી અહણ ન થાય, અને તેથી સંસારનો વિચ્છેદ થાય. એમ થવાથી સર્વને મોક્ષ પ્રાપ્તિ થાય, અથવા કારણ સિવાય સર્વને સંસાર પ્રાપ્ત થાય, અને લવથી મુક્તિ મેળવે તે પણ પુનઃ સંસાર પ્રાપ્ત થાય, એમ થવાથી મોક્ષમાં પણ સ્થિતિ ન થાય. ૧૬૩૨-૩૩-૩૪.

અગ્નિભૂતિ:—જો અભ્રવિકારની જેઠે કર્મપુદ્ગલોની વિચિત્ર પરિણતિ માનીએ, તો પછી જેમ વિચિત્રતા સ્વભાવથીજ થાય છે, તેમ સમસ્ત જનોને પ્રત્યક્ષ આ શરીર પણ મુરપ-કુરપ-મુખ-દુઃખાદિ ભાવે સ્વભાવથીજ પરિણામ પામે છે, એમ માનવુંજ બસ છે, પરંતુ વચ્ચે તેની વિચિત્રતાના હેતુભૂત કર્મની કલ્પના કરવી નિર્ધર્ક છે. કેમકે સર્વપુદ્ગલોના પરિણામની વિચિત્રતા સ્વભાવથીજ સિદ્ધ થાય છે.

ભગવન્ત:—અભ્રવિકારની જેઠે શરીરની વિચિત્રતા માનીએ છીએ, કર્મ પણ સૂક્ષ્મ

શરીરજ છે; માત્ર એ અતિસૂક્ષ્મ-અતીન્દ્રિય-અને અભ્યન્તર હોવાથી જીવની સાથે ગાઠ સંગ્લિષ્ટ છે (સંબંધવાળું છે.) અને તેથી જેમ અબ્રાહિ વિકારની પેઠે બાહ્ય સ્થૂલ શરીરની વિચિત્રતા મનાય છે, તેમ કર્મશરીર (કર્મણ્ણશરીર)ની વિચિત્રતા પણ માનવી-જેઈએ.

અગ્નિભૂતિ:—અબ્રાહિ વિકારની પેઠે બાહ્ય સ્થૂલ શરીરની વિચિત્રતા પ્રત્યક્ષ જણાય છે, તેથી તે માની શકાય છે, પરન્તુ આન્તરિક કર્મરૂપ સૂક્ષ્મ શરીરની વિચિત્રતા કેવી રીતે માની શકાય ? કેમકે તે સૂક્ષ્મશરીર તો સર્વથા અપ્રત્યક્ષ છે, એટલે જો તેને ન માનીએ તો શો દોષ આવે ?

ભગવન્ત:—જો તે સૂક્ષ્મ કર્મણ્ણશરીર ન માનવામાં આવે, તો મૃત્યુકાળે સ્થૂલ શરીરથી મૂકાએલ જીવને ભવાન્તરમાં પુનઃ સ્થૂલ શરીરની પ્રાપ્તિના કારણભૂત જે સૂક્ષ્મ શરીર છે તે વિના તે સ્થૂલ શરીરની પ્રાપ્તિ ન થાય. કેમકે કારણ વિના અન્ય શરીરનું અલણ થઇ શકે નહિ, અને તેથી કરીને અન્ય શરીરની પ્રાપ્તિ વિના મરણ પામ્યા બાદ શરીર રહિત થવાથી સર્વ જીવોને યત્ન વિનાજ સંસારનો છેદ થાય. અને એમ થવાથી સર્વજીવોને મોક્ષ પ્રાપ્તિ થાય, અથવા શરીર વિનાના જીવોને પણ સંસારમાં રખડવાનું થાય, અને તેથી નિષ્કારણ સર્વને સંસાર ભ્રમણ થાય, એજ પ્રમાણે ભવથી મૂકાએલા સિદ્ધોને પણ અકસ્માત-કારણ સિવાય સંસાર ભ્રમણ થાય, અને એજ પ્રમાણે પાણું મોક્ષગમન થાય, આ રીતે થવાથી મોક્ષમાં પણ સ્થિતિ ન થાય. વિચિત્રતાના કારણભૂત કર્મને ન માનવાથી આ વિગેરે દોષો પ્રાપ્ત થાય છે, માટે વિચિત્રતાના કારણભૂત કર્મને તું અંગીકાર કર. ૧૬૩૨-૧૬૩૩-૧૬૩૪.

મુક્તસ્તામુત્તિમયા જીવેણ કહં હવેજ્ઞ સંવંધો ? ।

સોમ ! ઘટસ્સ વ્વ નમસા જહ વા દવ્વસ્સ ફિરિયાણ ૧૬૩૫ ॥

અહવા પચ્ચક્કં ચિય જીવોવનિવંધણં જહ સરીરં ।

ચિદ્દહ કમ્મયમેવં ભવંતરે જીવસંજુતં ॥ ૧૬૩૬ ॥

મૂર્તકર્મનો અમૂર્ત આત્મા સાથે સંબંધ કેમ થઈ શકે ? સૌમ્ય ! જેમ ઘટનો આકાશ સાથે, અથવા દ્રવ્યનો ક્રિયા સાથે સંબંધ થાય છે તેમ આ સંબંધ હોય છે અથવા પ્રત્યક્ષ જણાવું જીવના સંબંધવાળું આ સ્થૂલ શરીર જેમ વર્તે છે, તેમ ભવાન્તરમાં ગતિ કરતા જીવની સાથે લાગેલું કર્મણ્ણ શરીર છે, તે તું અંગીકાર કર. ૧૬૩૫—૧૬૩૬.

અગ્નિભૂતિ:—તમે કર્મ મૂર્ત છે, એમ પૂર્વે કહ્યું છે, તો તે મૂર્તકર્મનો અમૂર્ત એવા આત્મા સાથે સંયોગ સંબંધ અથવા સમવાય સંબંધ કેવી રીતે થઈ શકે ? આથી મને તો કર્મની સિદ્ધિમાં એ બીજું પણ છિદ્ર જણાય છે.

ભગવન્ત:— ભદ્ર ! જેમ મૂર્ત એવા ઘટનો અમૂર્ત એવા આકાશની સાથે સંયોગ સંબંધ છે, તથા અંગુલિ આદિ દ્રવ્યનો સંકેત્યન-પ્રસારણ આદિ ક્રિયાની સાથે સમવાય સંબંધ છે, તેમ અહીં પણ આત્મા અને કર્મનો સંબંધ છે. અથવા જેમ આ બાહ્ય સ્થૂલ શરીર જીવની સાથે સંબંધ વાળું પ્રત્યક્ષ ચેષ્ટા કરતું જણાય છે, તેવી રીતે ભવાન્તરમાં જતા જીવની સાથે સંબંધવાળું કર્મણ્ણ શરીર પણ અંગીકાર કર. ધર્મ અધર્મ નિમિત્ત વાળું, જીવની સાથે સંબંધવાળું બાહ્ય શરીર ચેષ્ટા કરે છે, એમ તું કહેતો

હોય, તો એમ તને પુછીએ છીએ કે એ ધર્મ અધર્મ મૂર્ત છે કે અમૂર્ત છે ? જો મૂર્ત છે એમ કહેતા હોય તો તેમનો અમૂર્ત આત્માની સાથે સંબંધ કેવીરીતે છે ? ગમે તે પ્રકારે તેમનો આત્મા સાથે સંબંધ છે, એમ માનતા હોયતો પછી કર્મના તેની સાથે તેવી રીતે સંબંધ કેમ નથી માનતા ? અને જો ધર્મ અધર્મ અમૂર્ત છે એવું તારું મતવ્ય હોય, તો બાહ્ય-મૂર્ત-સ્થૂળ શરીરની સાથે તે અમૂર્તનો સંબંધ કેવીરીતે થાય ? કેમકે તારા અભિપ્રાયે મૂર્તની સાથે અમૂર્તનો સંબંધ અશક્ય છે, અને તેઓના સંબંધ વિના બાહ્ય શરીરની એકાના તેઓ નિશ્ચિત થાય, એ તો અતિપ્રસંગ થાય, અને જો અમૂર્ત ધર્મ અધર્મના બાહ્ય મૂર્ત શરીરની સાથે સંબંધ છે, એમ માનતા હો, તો એવું એને કર્મનો પણ તેવી રીતે સંબંધ માનવામાં તને શું દોષ છે ? ૧૬૩૫-૧૬૩૬.

મૂર્તકર્મ વડે અમૂર્ત આત્માને અનુમંદ ઉપધાત કેમ થાય ? તે શકાતું સંમોધાન કરતાં બેઠાં વચનથી કર્મની સિદ્ધિ કું છે.

મુક્તિનામુક્તિમયો જ્ઞવાંયા-ડણ્ણમહા કહે હોજા ? ।

જહ વિણ્ણાણાઈર્ણ મહરાપાણો-સહાઈર્હિ ॥ ૧૬૩૭ ॥

અહવા નેમંતોડ્યં સંસારી સન્વહા અમુત્તોત્તિ ।

જમણાઈકમ્મસંતરપરિણામાવજ્જલ્લો સો ॥ ૧૬૩૮ ॥

સંતાણોડ્ણાઈઓં પરોપ્પરં હેઝહેઝભાવાઓ ।

દેહસ્સં યં કમ્મસ્સં યં ગોયમં । વીયં-કુરાણં વં ॥ ૧૬૩૯

કમ્મે વાસહ ગોયમં । જમણિહોત્તાઈં સગ્ગકામસ્સ ।

વેયવિહિયં વિહણ્ણંદાંણાઈફલં ચ લોપમ્મિ ॥ ૧૬૪૦ ॥

મૂર્તકર્મવડે અમૂર્ત આત્માને અનુમંદ ઉપધાત કેમ થાય ? ઉત્તર-જેમ અદિશપાન અને ઔપધાદિવડે વિજ્ઞાનાદિને (અનુમંદને ઉપધાત) થાય છે તેમ, અથવા આ સંસારી જીવ એકાન્તે સર્વથા અમૂર્તજ નથી, કેમકે તે અનાદિ કર્મસંતતિના પરિણામને પામેલ છે, (તેથી કથચિત્ત રૂપી છે.) અને હે અગ્નિભૂતિ ગોતમ ! બીજા અને અકુરની પેઠે શરીર અને કર્મનો પરસ્પર હેતુ અને હેતુમુદાસાવ હોવાથી કર્મસંતાન અનાદિ છે, વળી હે ગોતમ ! જો કર્મ ન હોય, તો સ્વર્ગની ઇચ્છવાળાએ અગ્નિહોત્તાઈ કરવા, એમ જે વેદમાં કહ્યું છે તે, અને લોકમાં કરાતા દાનાદિ, તેના બધા ફળનો વિધાત થાય. ૧૬૩૭-૧૬૩૮ ૧૬૩૯-૧૬૪૦.

અગ્નિભૂતિ:- મૂર્તકર્મવડે અમૂર્ત આત્માને હર્ષ-પરિતાપ વિગેરે અનુમંદ ઉપધાત કેવી રીતે થઈ શકે ? જેમ અમૂર્ત આકાશને મૂર્તિમાન ચંદન અગ્નિવાળાદિકથી અનુમંદ કે ઉપધાત નથી થતો, તેમ અમૂર્ત આત્માને પણ તે ન થવો જોઈએ.

ભગવન્ત:- વિજ્ઞાન-વિચાર કરવાની ઇચ્છા-ધીરજ-સ્મૃતિ વિગેરે આત્માના અમૂર્ત ધર્મો છે, તેમને અદિશપાન-ચતુરે-વિષ-અને ક્રીડી વિગેરેના ભક્ષણથી ઉપધાત થાય છે, અને દ્રવ-સાકર-પીથી ભરેલ ઔપધિ વિગેરે ખાવાથી અનુમંદ થાય છે, તેમ અહો પણ સમજવું.

અથવા આ સંસારી આત્મા એકાન્તે સર્વથા અમૂર્ત નથી, કેમકે અનાદિ કર્મ સંતતિથી પરિણામાન્તરને પામેલો છે, આત્મા અગ્નિ અને લોહાદિયના સંબંધના ન્યાયે

કર્મની સાથે મળેલો છે ને કર્મ મૂલિ માન હોવાથી આત્મા પણ તેનાથી કથંચિત્ અનન્ય હોવાને લીધે અમૂર્ત છતાં પણ કથંચિત્ મૂર્ત છે. આથી કરીને મૂર્તકર્મવડે અમૂર્ત ચેતના-મય આત્માને અતુગ્રહ-ઉપધાત થાય છે, અને આકાશ અમૂર્ત તથા અચેતન હોવાથી તેને તેનાથી અતુગ્રહ-ઉપધાત નથી થતા.

વળી હું જાતમ ! બીજા અને અંકુરની પેઠે શરીર અને કર્મના પરસ્પર હેતુ હેતુમદ્ભાવ હોવાથી કર્મ સન્તાન અનાદિ છે. જેમ બીજાવડે અંકુરે થાય છે, અને અંકુર-શથી પુનઃ બીજા થાય છે, તેમ શરીરવડે કર્મ થાય છે, અને કર્મવડે પુનઃ શરીર થાય છે, એ પ્રમાણે વારંવાર અનાદિકાળથી પરસ્પર કાર્ય અને કારણભાવ હોય છે. જે વસ્તુ-ઓના એ પ્રમાણે અન્યોઅન્ય હેતુ-હેતુમદ્ભાવ હોય છે, તે બીજાંકુર-અથવા પિતા પુત્રની પેઠે અનાદિ સંતાનવાળું હોય છે. અહીં શરીર અને કર્મના પરસ્પર તેવો ભાવ છે, તેથી કર્મ સન્તાન અનાદિ છે. અને જો કર્મના બીલકુલ અભાવ માનવામાં આવે, તો સ્વ-ર્ગની ઇચ્છાવાળાને અગ્નિહોત્રાદિવડે સ્વર્ગોદિગ્ધ ફળ વેદમાં કહ્યું છે તે, અને લોકમાં દાનાદિ ક્રિયાઓનું ફળ સ્વર્ગોદિ કહ્યું છે તે સર્વના વિરાત થાય છે. એ સર્વ અથાગ્ય છે, માટે અનાદિ સંતાનવાળું કર્મ છે એમ માન ૧૬૩૭-૧૬૩૮-૧૬૩૯-૧૬૪૦.

વિધિની વિચિત્રતા કરનાર કર્મ ન માનતાં ઇશ્વરાદિ માનવામાં આવે, તો તેમાં જે અનેક દોષો પ્રાપ્ત થાય તે કહે છે.

કમ્મમણિચ્છંતો વા સુદ્ધં ચિય જીવમિસ્સરાઈ વા ।

મણસિ દેહાઈર્ણં જં કત્તારં ન સો જુત્તો ॥ ૧૬૪૧ ॥

જવગરણાભાવાઓ નિચ્ચેઠા-ડમ્મત્તયાઈઓ વાવિ ।

ઈસરદેહારંમેડવિ તુલ્લયા વાડળવત્થા વા ॥ ૧૬૪૨ ॥

કર્મના અભાવ માનીને શરીર વિગેરેના કર્તા કેવળ શુદ્ધજીવ અથવા ઇશ્વરાદિ છે, એમ તું માનતો હોય તો તે પણ અથાગ્ય છે; કેમકે ઉપકરણના અભાવથી ચેષ્ટારહિત હોવાથી અને અમૂર્તાદિસ્વરૂપ હોવાથી કર્મ વિના જીવ વિગેરે શરીરાદિ કાર્ય કરી શક્તા નથી. ઇશ્વરના શરીરાદિ ભમાં પણ એજ દોષ આવશે અથવા અનવસ્થા થશે. ૧૬૪૧-૧૬૩૨.

હું અગ્નિભૂતિ ! કર્મ સિવાય કેવળ શુદ્ધ આત્મા-ઇશ્વર-અવ્યક્ત-કાળ-નિયતિ-ચદ્-આ વિગેરેને શરીરાદિના કર્તા તરીકે તું મ નીશ, તો તે પણ અયુક્ત છે; કારણ કે દંડાદિ ઉપકરણ વિનાના કુંભારની પેઠે કર્મ રહિત એવો આત્મા કે ઇશ્વરાદિ પણ શરીર વિગેરે કાર્યને ઉપકરણના અભાવે કરતા નથી. જીવ વિગેરેને શરીરાદિ આરંભવામાં કમ વિના બીજી ઉપકરણ ધટતું નથી, કેમકે ગાંઠાદિ અવસ્થામાં એ સિવાય અન્ય ઉપકરણ સંભવે નહી. તેમજ કર્મ વિનાનો જીવ શુક (વીર્ય) અને શોણીત (રૂધીર) આદિ પણ મદુલ ન કરે. વળી આકાશની પેઠે નિષ્ક્રિય-અમૂર્ત-અશરીરી-અને સર્વગત હોવાથી તેમજ પર-માણુની પેઠે એકજ હોવાથી કર્મ વિના કોઈ જીવ શરીરાદિને આરંભે તો નથી. શરીરવાન ઇશ્વર દેહાદિ સર્વ કાર્યો આરંભે છે, એમ જો કહીશ, તો તે પણ અથાગ્ય છે, કારણ કે તેમાં ઉપરોક્ત દોષ આવશે. કેમકે દંડાદિ ઉપકરણ વિનાના કુંભારની પેઠે કર્મ વિનાનો ઇશ્વર ઉપકરણ રહિત હોવાથી પોતાનું શરીર કરી શકતો નથી. કોઈ અન્ય ઇશ્વર તે ઇશ્વરનું

શરીર કરે છે, એમ કહેતો હોય, તો અગ્નિ પૃથ્વીએ જીએ કે એ ધર્મર પણ શરીરવાળો છે, કે શરીર વિનાનો છે? જો શરીર વિનાનો હોય, તો તે ઉપર કહ્યા મુજબ ઉપકરણ સહિત હોવાથી શરીર કરી શકે નહીં; અને જો શરીરવાળો અન્ય ધર્મર તે ધર્મરનું શરીર કરતો હોય, તો તેના શરીરને કરનાર પણ અન્ય શરીરવાળો ધર્મર હોવો જોઈએ, તેના પણ શરીરને કરનાર અન્ય ધર્મર હોવો જોઈએ. એ પ્રમાણે છેવટ અનવસ્થા પ્રાપ્ત થાય, અને તેમ માનવું તો સર્વથા અનિષ્ટ છે. માટે શરીર વિગેરેના કર્તા ધર્મર છે, એમ માનવું સર્વથા અયુક્ત છે, પરંતુ કર્મ સહિત જીવજ તેના કર્તા છે. એમ માનવું તે યુક્તિયુક્ત છે. વળી જો ધર્મર પ્રયોજન સિવાય શરીરાર્થ કરે, તો તે ઉન્મત્ત જેવોજ ગણાય, અને તેમ કરવામાં કોઈ પ્રયોજન માનવામાં આવે તો તે ધર્મરનું ધર્મરપણું ન રહે. કારણ કે અનાદિ શુદ્ધ આત્માને કેહાદિ કરવાની ધરજા હોઈ શકે નહિ, કેમકે ધરજા તે શબ્દવિકલ્પસ્વરૂપ છે, ઇત્યાદિ અહીં ધણું કહી શકાય એમ છે, પરંતુ અન્ય વિસ્તારનાં ભયથી અહીં નથી કહેતા. એજ યુક્તિઓથી વિષ્ણુ-બ્રહ્મા વિગેરે પણ કર્તા તરીકે ઘટી શકતા નથી. એમ સમજવું ૧૬૪૧-૧૬૪૨.

અહવ સહાવં મન્નસિ વિષ્ણાણઘણાદ્યેયવુચ્ચાઓ ।

તહ बहुदोसं गोयम ! तार्णं च पयाणमयमत्यो ॥ ૧૬૪૩ ॥

छिन्नस्मि संसयन्मी जिणेण जर-मरणविप्पमुक्केणं ।

સો સમણો પવ્વહંઓ પંચહિં સહ લંઢિયસણ્હિ ॥ ૧૬૪૪ । ૬૦૫ ॥

કેહાદિની વિચિત્રતાનું કારણ સ્વભાવ માનવામાં આવે, તો તેમાં પણ અનેક દોષો આવે છે. અથવા વિજ્ઞાનઘન આદિ વેદપદાથી શરીરાર્થિનો કર્તા સ્વભાવ માનીશ, તો તેમ માનવાથી પણ હે ગાતમ ! બહુ દોષ આવશે; તે પદાનો સત્યઅર્થ આ પ્રમાણે છે. એ પ્રમાણે જરા અને મરણથી મુક્ત થએલા જિનેશ્વરે તે પદાનો અર્થ કરીને તેના સંશયનો છેદ કર્યો, એટલે પાંચસો શિષ્યો સહિત તેણે દીક્ષા અંગીકાર કરી.

" વિજ્ઞાનઘન પવિત્રેભ્યો મૃતેભ્યઃ " ઇત્યાદિ વેદવાક્ય સાંભળીને કેટલાએક લોક શરીરાર્થિનો કર્તા તરીકે સ્વભાવનેજ માને છે, એ પ્રમાણે માનનારાઓ કહે છે કે " સ્વભાવવાદીઓ સર્વ હેતુની અપેક્ષા વિનાજ પદાર્થોની ઉત્પત્તિ કહે છે, તેઓ પોતાનું કારણ પણ કંઈ કહેતા નથી, તેઓ કહે છે કે કમલને વીરે કંટાદિની વિચિત્રતા કોણ કરે છે? મારના પીછા વિગેરેનું વિચિત્રપણું કોણે કર્યું છે? (કોણે નહીં.) અહીં દુર્ગીયામાં જે કંઈ છે, તે સર્વ હેતુ વિનાનુંજ છે, જેમ કંટાઓનું તીક્ષ્ણ પણ વિગેરે સ્વાભાવિક છે, તેમ આ મુજબ વિગેરે પણ સ્વાભાવિક છે, એમાં કંઈ હેતુ નથી. "

એ પ્રમાણે જેમ તેઓ માને છે, તેવી રીતે જો તું પણ માનતો હોય, તો એ માન્યતામાં પણ ઘણા દોષો આવે છે. કેમકે જે લોક શરીરાર્થિનો કર્તા સ્વભાવ માને છે, તે સ્વભાવ, કોઈ વસ્તુવિશેષ છે, અકારણતા છે, કે વસ્તુનો ધર્મ છે? આ ત્રણમાંથી તે શું છે? સ્વભાવ કોઈ વસ્તુવિશેષ છે, એમ તો નહીં કહી શકાય, કારણકે તે વસ્તુ છે, એમ જણાવનાર કોઈ પ્રમાણ નથી, અને અપ્રમાણિક વસ્તુને પણ વસ્તુરૂપે માનતો હોય તો તારા અભિપ્રાયે કર્મ પણ અપ્રમાણિક છે, તેને પણ તું વસ્તુરૂપે કેમ નથી માનતો? વળી એ વસ્તુવિશેષ રૂપ જો સ્વભાવ છે, તો તે મૂર્ત છે, કે અમૂર્ત? જો મૂર્ત હોય, તો

“ સ્વભાવ ” એવા જુદા નામથી કર્મજ્ઞ માન્યું ગણાય, અને જો તે અમૂર્ત હોય, તો તે ઉપકરણ રહિત હોવાથી આકાશની પેઠે કોઈપણ પદ્ધતિ થઈ શકે નહીં. વળી શરીરાદિ મૂર્ત કાર્યનું અમૂર્ત એ સ્વભાવ કારણ થાય તે યોગ્ય પણ ન ગણાય. માટે સ્વભાવ તે કોઈ વસ્તુવિશેષ નથી.

હવે જો સ્વભાવ તે અકારણતા છે, એમ માનવામાં આવે, તો એનો અર્થ એવો થયો, કે કારણ વિના દેહાદિ સર્વ ઉત્પન્ન થાય છે, એમ થવાથી તો કારણનો અભાવ સર્વત્ર સમાન હોવાથી એકીસાથે સર્વ શરીરાદિ ઉત્પન્ન થવાં જોઈએ. વળી એ પ્રમાણે માનવાથી શરીરાદિ હિતુ વિના અકસ્માત્ ઉત્પન્ન થાય છે, એમ માનવું પડે, અને એમ માનવું તે તો સર્વથા અયુક્ત છે, કેમકે જે અકસ્માત્-હિતુ વિના ઉત્પન્ન થાય છે, તે અભ્ર વિગેરેના વિકારની પેઠે આદિમાન પ્રતિનિયતઆકાર વાળું નથી હોતું; અને શરીરાદિ તો આદિમાન તથા પ્રતિનિયતઆકારવાળા હોય છે, માટે તે આકસ્મિક ન ગણાય, પરંતુ કર્મરૂપ હિતુ સહિત ગણાય. કેમકે તે દેહાદિ ધટની પેઠે પ્રતિનિયતઆકાર વાળા હોવાથી ઉપકરણ વાળા તેના કર્તાએ તે કરેલા છે, એમ જણાય છે, અને ગર્ભાદિ અવસ્થામાં કર્મ સિવાય બીજું ઉપકરણ ધટી શકે નહિ. માટે તે કર્મરૂપ હિતુ યુક્ત છે.

સ્વભાવ એ વસ્તુનો ધર્મ છે, એમ કહેવામાં આવે, તો તેમાં વિજ્ઞાનાદિની પેઠે જો આત્માનો ધર્મ હોય, તો તે આકાશની પેઠે અમૂર્ત હોવાથી શરીરાદિનું કારણ થઈ શકે નહીં. અને જો સ્વભાવ કોઈ મૂર્ત વસ્તુનો ધર્મ છે, એમ કહેવામાં આવે તો કંઈ હરકત નથી, કેમકે કર્મ એ પુદ્ગલાસ્તિકાયનો પર્યાયજ છે, અને તેનો તેવો સ્વભાવ છે, એટલે મૂર્તવસ્તુનો ધર્મ માનવામાં કંઈ દોષ નથી.

વળી હે અગ્નિભૂતિ ! “ પુરુષ પવેદં સર્વ ” ઇત્યાદિ વેદવાક્ય સાંભળીને પણ તને કમસંબંધી સંશય થયો છે. કારણકે એ પદોનો અર્થ તું એવો માને છે કે “ આ પ્રત્યક્ષ જણાતું સર્વ ચેતનાચેતન સ્વરૂપ, જે થઈ ગયું છે તે, જે થવાનું છે તે, જે મોક્ષનો સ્વામી છે તે, જે આહાર વડે વૃદ્ધિ પામે છે તે, જે પણ આદિ ચાલે છે તે, જે પર્વતાદિ નથી ચાલતા તે, જે ગ્રેહ આદિ દૂર છે તે, જે નજીકમાં છે તે, જે સર્વની અભ્યન્તર છે અને જે સર્વની બહાર છે તે, એ સર્વ પુરૂષજ-આત્માજ છે, એથી અતિરિક્ત કર્મ નામે કોઈ વસ્તુ સત્તા નથી. તથા “ વિજ્ઞાનઘનાદિ ” વગેરે વેદનાં પદો પણ કર્મનો અભાવ પ્રતિપાદન કરનારાં છે, એમ તું માને છે. કારણકે એ ઉભય પદોમાં અવધારણુ વાચી જે એવકાર છે તે કર્મની સત્તાના અભાવને સિદ્ધ કરનારાં છે એમ તું માને છે.

જે વેદના પદોનો અર્થ તું એ પ્રમાણે માને છે તે અર્થ તે પ્રમાણે નથી, પરંતુ તેનો અર્થ હું કહું છું તે પ્રમાણે છે, તું લક્ષ પૂર્વક સાંભળ. “ પુરુષ પવેદમ્ ” ઇત્યાદિ વેદનાં પદો આત્માની સ્તુતિ કરનારાં, તેમજ જાતિઆદિ મદનો ત્યાગ કરવા માટે અદ્વૈત-ભાવ પ્રતિપાદન કરનારાં છે; પરંતુ કર્મની સત્તાનો અભાવ પ્રતિપાદન કરનારાં નથી. વેદનાં કેટલાંક વાક્યો વિધિવાદ પ્રતિપાદન કરનારાં છે, કેટલાંક વાક્યો અર્થવાદ પ્રતિપાદન કરનારાં છે, અને કેટલાંક વાક્યો અનુવાદ પ્રતિપાદન કરનારાં છે, તેમાં “ અગ્નિદોષં જુહુ-યાત્ સ્વર્ગકામઃ ” એટલે સ્વર્ગની ઇચ્છા વાળાએ અગ્નિહોત્ર (યજ્ઞ) કરવો. ઇત્યાદિ વાક્યો વિધિવાદને કહેનારાં છે. અથવાદ બે પ્રકારે હોય છે; સ્તુતિઅથવાદ અને નિન્દા-અર્થવાદ, તેમાં “ પુરુષ પવેદં સર્વમ્ ” ઇત્યાદિ વાક્યો, અને “ સ સર્વવિદ્ ય-સ્વેપ મહિમા ધુવિ દિવ્યે વ્રદ્રપુરે જ્યેષ્ઠોઽસ્મિ આત્મા સુપ્રતિષ્ઠિતસ્તમશ્વરં વેદયતે ” યસ્તુ

સ સર્વજ્ઞઃ સર્વવિત્ સર્વમેવાવિવેશ.” ઇત્યાદિ વાક્યો-તથા “પ્રકયા પૂર્ણયાઽઽહુતયા સર્વાન્ કામાનધાપ્નોતિ” ઇત્યાદિ વાક્યો સ્તુતિરૂપ અર્થવાદને પ્રતિપાદન કરનારાં છે. પ્રકયા પૂર્ણયા આદિ વાક્યો વિધિવાદ પ્રતિપાદન કરનારાં કેમ ન ગણાય? એમ શંકા થતી હોય, તો તેના ઉત્તરમાં કહેવાયું કે જો એ વાક્યોને વિધિવાદ પ્રતિપાદન કરનારાં માનવામાં આવે તો શેષ અગ્નિહોત્રાદિ અનુષ્ઠાનને નિર્થકપણાનો પ્રસંગ થાય, “ય વ પ્રથમો યજ્ઞો યોઽન્નિષ્ઠોમઃ, પ્રોઽન્નેનૃજ્ઞાન્નિઽન્વેન યજતે સ ગતેમશ્ચયતત્” અહીં આ વાક્યમાં પશુમેધ વિગેરે પ્રથમ કરવાની નિન્દા કરી છે, તેથી એ વાક્ય નિન્દાર્થ પ્રતિપાદક ગણાય, “દ્વાદશ માસાઃ સંવત્સરઃ” “અગ્નિરુષ્ણઃ” “અગ્નિર્હિમસ્ય મેવર્જઃ” આ વિગેરે વાક્યો અનુવાદ પ્રતિપાદન કરનારાં છે, કેમકે એમાં લોકપ્રસિદ્ધ અર્થનું જ કથન કર્યું છે. એ ત્રણ પ્રકારના વાક્યોમાંથી અહિં આ “પુરુષ પવેદં સર્વં” ઇત્યાદિ વેદનાં પદો સ્તુતિરૂપ અર્થવાદ કરવામાં તત્પર છે. તથા “વિજ્ઞાનઘન વડેતેભ્યઃ” ઇત્યાદિ પદોને અર્થ આ પ્રમાણે ગણવો. જેમકે વિજ્ઞાનઘન એવો આત્મા ભૂતોથી ભિન્ન છે, અને તે-શરીરાદિ કાર્યનો કર્તા છે, તે કર્તા હોવાથી તેને કાર્ય કરવામાં કોઇ કરણ હોયું જોઇએ એમ અનુમાન કરાય છે, જ્યાં જ્યાં કર્તા અને કાર્યનો ભાવ હોય, ત્યાં ત્યાં અવશ્ય કરણ હોયું જોઇએ. જેમ હાથ અને લોહાના પાટના સદ્ભાવ હોવાથી ત્યાં કરણભૂત સાંકડો હોય, છે તેમ અહીં પણ આત્માને શરીરાદિ કાર્ય કરવામાં જે કરણભૂત થાય છે, તે કર્મ છે, માટે કર્મ છે, એમ અંગીકાર કર. અને વળી સાક્ષાત્ કર્મની સત્તા પ્રતિપાદન કરનારાં વેદવાક્યો પણ છે, “પુણ્યઃ પુણ્યેન કર્મેણ, પાપઃ પાપેન ક્રમણ” એટલે પવિત્ર કાર્યથી પુણ્ય અને અપવિત્ર કાર્યથી પાપ થાય છે. આ પ્રમાણે-આગમથી પણ કર્મની સિદ્ધિ થાય છે. માટે તત્સંબંધિ સંશયનો ત્યાગ કરીને કર્મ છે એમ નિશ્ચયથી અંગીકાર કર.

એ પ્રમાણે જરા અને મરણથી મુક્તિએલા એવા શ્રીમાન્ જિનેશ્વર ભગવન્તે અગ્નિ-ભૂતિજ્ઞના સંશયનો નાશ કર્યો, એટલે તેઓએ પાતાના પાંચસો શિષ્યો સહિત ભગવન્ત પાસે દીક્ષા મહણ કરી. ૧૬૪૪

હવે ત્રીજા ગણધર સંબંધી વક્તવ્યતા કહે છે.

તે પવ્વહ્ણ સોઽં તદ્વિઓ આગચ્છર્ઈ જિણસગાસં ।

વચ્ચામિ ણ વંદામી વંદિત્તા પઙ્ગુવાસામિ ॥ ૧૬૪૫ । ૬૦૬ ॥

સીસત્તેણાવગયા સંપયમિદં-મિમ્બૂહ્ણો જસસં ।

તિહ્ણયણકયપ્પણામો સ મહામાગોઽભિગમણિજ્ઞો ॥ ૧૬૪૬ ॥ (મહ્ણનિ) ૦

તદભિગમણ-વંદણો-વાસણાણા હોઙ્ગ પૂયપાવોઙ્ગ ।

વોચ્છિણ્ણસંસઓ વા વોહું પત્તો જિણસગાસે ॥ ૧૬૪૭ ॥ (મહ્ણનિ) ૦

આમટ્ટો ય જિણેણં જાહ-જરા-મરણવિપ્પમુક્કેણં ।

નામેણ ય ગોત્તેણ ય સવ્વણ્ણસવ્વદરિસીણં ॥ ૧૬૪૮ । ૬૦૭ ॥

તજીવતસ્સરીરંતિ સંસઓ નડવિ યં પુચ્છસે કિંચિ

વેયપયાણ ચ અત્યં ન યાણસી તેસિમો અત્યો ॥ ૧૬૪૯। ૬૦૮ ॥

તે ઇન્દ્રભૂતિ અને અગ્નિભૂતિએ દીક્ષા લીધી એમ સાંભળીને ત્રીજા વાયુભૂતિ નામના જે દ્વિજેપાધ્યાય તે જિનેથર પાસે આવે છે, પ્રથમ તે વિચારે છે કે ‘હવે હું ત્યાં જઈને તેમને વંદન કરીશ, વંદન કરીને તેમની સેવા કરીશ, કેમકે હુમણાંજ ઇન્દ્રભૂતિ અને અગ્નિભૂતિ જેના શિષ્ય થયા છે, અને જેને ત્રિભુવનના લોકો પ્રણામ કરે છે, એવા એ મહાભાગ્યની પાસે ખુલ્લે જણું જોઈએ. અને તેમની પાસે જઈને તેમને વંદન-ઉપાસનાદિ કરીને હું પાપ રહિત થાઉં. તેમજ સંશય રહિત પણ થાઉં. એ પ્રમાણે વિચારીને તે જિનેથર પાસે આવ્યા, એટલે જન્મ-જરા અને મરણથી મુક્તિએલા સર્વજ્ઞ-સર્વદર્શી ભગવાન જિનેથરે તેમને નામ અને ગાત્રપૂર્વક બોલાવ્યા-‘હું વાયુભૂતિ ગાત્રમ ! તને એવો સંશય છે કે જે શુભ છે તેજ શરીર છે, કે અન્ય કંઈ છે ? આવો સંશય છે, તો પછી મને તે તું પૂછતો કેમ નથી ? એ સંશય તને વિદ્યુદ્ધ એવાં વેદનાં પદો સાંભળવાથી થયો છે, પણ તે વેદપદોનો અર્થ તું જાણતો નથી, તેનો ખરો અર્થ હું કહું છું તે પ્રમાણે છે.’ ૧૬૪૫-૧૬૪૯.

વસુદ્ધાંભૂયસમુદયસંભૂયા વેયણત્તિ તે સંકા ।

પત્તેયમદિદ્ધાવિ હુ મજ્જંગમઓ વ્વ સમુદાણ ॥ ૧૬૫૦ ॥

જહ મજ્જંગેસુ મઓ વીસુમદિદ્ધોડવિ સમુદણ હોવં ।

કાલંતરે વિણસ્સહ તહ ભૂયગણમ્મિ વેયણં ॥ ૧૬૫૧ ॥

પૃથ્વી આદિ ભૂતોના સમુદાયથી થએલ ચેતના છે, કેમકે મદ્યના અંગોની પેઠે તે પ્રત્યેકમાં ન જણાતાં સમુદાયમાંજ જણાય છે. એમ તને શંકા છે. જેમ મદ્યના લુદા લુદા અંગોમાં મદ નથી જણાતો, પણ તેના સમુદાયમાં તે ઉત્પન્ન થઈને કાળાન્તરે નાશ પામે છે, તેમ ચેતના પણ ભૂતસમુદાયમાં ઉત્પન્ન થઈને કાળાન્તરે નાશ પામે છે. ૧૬૫૦-૧૬૫૧

પૃથ્વી-અપ્-તેજ-અને વાયુ. એ ભૂતોના સમુદાયથી પૂર્વે અસત (અછતી) એવી ચેતના ઉત્પન્ન થાય છે, જેમ ધાતકી યુગ્મ-ગોળ વિગેરે મદ્યના લુદા લુદા અંગોમાં મદ નથી જણાતો, પણ તે ધાતકીયુગ્મપાદિના સમુદાયમાં તે જણાય છે; તેવીજ રીતે પૃથ્વી-આદિ લુદા લુદા ભૂતોની પ્રત્યેક અવસ્થામાં ચેતના નથી જણાતી, પણ તે ચેતના, ભૂતોના સમુદાયમાં તો પ્રત્યક્ષપણે જણાય છે, માટે ચેતના તે ભૂતના સમુદાયનો ધર્મ છે. વળી જેમ મદ્યના અંગોમાં પ્રત્યેક અવસ્થામાં નહીં જણાતો મદલાવ, તેના સમુદાયમાં ઉત્પન્ન થઈને, તે પછી કેટલોક વખત રહીને કાળાન્તરે તે મદલાવ નાશ પામે છે, તેવીજ રીતે પ્રત્યેક ભૂતમાં નહીં જણાતી ચેતના, ભૂતના સમુદાયમાં ઉત્પન્ન થઈને કેટલોક વખત રહીને કાળાન્તરે તથાપ્રકારની વિનાશક એવી સામગ્રી મળવાથી નાશ પામે છે. આ ઉપરથી અવયવ-વ્યતિરેકથી નિશ્ચય થાય છે કે ચેતન્ય એ ભૂતોના સમુદાયનો ધર્મ છે. કેમકે જે પ્રત્યેક સમુદાયમાં ન જણાતાં તેના સમુદાયમાંજ જણાય, તે તેના સમુદાયમાત્રનોજ ધર્મ હોય છે. જેમ પ્રત્યેક મદ્યાંગમાં નહીં જણાતો મદ, મદ્યાંગના સમુદાયમાં જણાય છે, તેથી તે તેઓનો ધર્મ છે. તેમ ચેતના પણ ભૂતના સમુદાયમાંજ

ઉત્પન્ન થાય છે, પૃથક્ નથી થતી, માટે તે તેના ધર્મ છે; ધર્મ અને ધર્મી પરસ્પર અલેદ હોય છે, લેદ માનવામાં આવે, તો ઘટ અને પટની જેમ તે બન્નેના પરસ્પર ધર્મ-ધર્મી ભાવ ઘટે નહીં માટે જે ચૈતન્યરૂપ જીવ છે, તે શરીરજ છે, કેમકે ચૈતના એ ભૂતોનો ધર્મ છે, અને શરીર તે ભૂતોનો સમુદાય છે, અને એ બન્ને ધર્મ-ધર્મી અલેદ હોવાથી એકજ છે.

વળી બીજા વેદવાક્યોથી જીવ શરીરથી ભિન્ન છે, એવું પણ સંભળાય છે, જેમકે " નદિ વ સ્થરીરસ્ય પ્રિયાપ્રિયયોરણહતિરસ્તિ, અસ્થરીરં વા ષતંત પ્રિયાપ્રિયે ન સ્પૃશતઃ : " એટલે શરીર વાળા આત્માને પ્રિયાપ્રિયનો અભાવ નથી, અને શરીર વિનાના શુદ્ધ આત્માને પ્રિયાપ્રિય સ્પર્શતા નથી. આથી તને ઉપર મુજબ સંશય થયો છે, પણ તે અયોગ્ય છે, કારણકે—

પત્તેયમભાવાઓ ન રેણુતેલ્લં વ સમુદયે ચેયાં ।

મજ્જંગેસુ તુ મઓ વીમુંપિ ન સન્વસો નતિય્મ ॥ ૧૬૫૨ ॥

ભમિ-વણિ-વિતળ્યાઈ પત્તેયંપિ હુ જહા મયંમેસુ ।

તહ જહ મૂપ્પસુ મપે ચેયા તો સમુદયે હોજ્જા ॥ ૧૬૫૩ ॥

જહ વા સન્વામાવો વીમું તો કિં તદંગનિયમોઽયં ? ।

તસ્સમુદયનિયમો વા અન્નેમુવિ તો હવેજ્જાહિ ॥ ૧૬૫૪ ॥

જેમ પ્રત્યેક રેતીના કણમાં તેલનો અભાવ હોવાથી તેના સમુદાયમાં પણ તે નથી હોતું; તેમ પ્રત્યેક ભૂતોમાં ચૈતનાના અભાવથી તે ભૂતના સમુદાયમાં પણ તે ચૈતના નથી હોતી; વળી મઘના પૃથક્ પૃથક્ અગોમાં મઘનો સર્વથા અભાવ પણ નથી; પણ જેમદરેક લુદા લુદા મઘાંગમાં ભ્રમણ શક્તિ તુષિ કરવાની શક્તિ-તુપા રહિત કરવાની શક્તિ વિગેરે લુદા લુદા મઘના શુભો છે, તેમ જો ભૂતોમાં પણ કંઈક કંઈક ચૈતના હોય તો તે સમુદાયમાં સ પૂર્ણ થાય, અને જો લુદા લુદા મઘાંગમાં સર્વથાજ મઘશક્તિનો અભાવ હોય, તો તે મઘના અગોજ કેમ કહેવાય ? અથવા તેના સમુદાયથી મઘ થાય છે, એવો નિયમ શાથી થાય ? બીજા પદાર્થો અળવાથી પણ મઘ થવું જોઈએ. ૧૬૫૨-૧૬૫૩-૧૬૫૪.

જેમ પ્રત્યેક રેતીના કણમાં તેલ સર્વથા ન હોવાથી તેના સમુદાયમાં પણ તેલ નથી થતું; તેમ ભૂતોની પ્રત્યેક અવસ્થામાં પણ સર્વથા ચૈતનાનો અશ માત્ર પણ ન હોવાને લીધે ભૂતના સમુદાયમાં પણ તે ચૈતના થાય નહિ. આ ઉપરથી એવો નિયમ ચરિતાર્થ થાય છે, કે જે જેઓની પૃથક્ પૃથક્ અવસ્થામાં સર્વથા નથી હોતું, તે તેઓના સમુદાયમાં પણ નથી હોતું; અને જે જેઓના સમુદાયમાં હોય છે, તે તેઓની પૃથક્ અવસ્થામાં પણ હોય છે, જેમ તલની અદર તેલ પૃથક્ અવસ્થામાં હોય છે તો સમુદાય અવસ્થાએ પણ હોય છે. આહી ભૂતોની પૃથક્ પૃથક્ અવસ્થામાં ચૈતના બીલકલ જણાતી નથી, તેથી ચૈતના ભૂતના સમુદાયથી થએલ છે, એમ કહી શકાય નહીં, પરંતુ ભૂતસમુદાયથી અતિરિક્ત કેાણપણ કારણથી તે ધ્રુવેવ છે, અને તે કારણ ચૈતનાની અનુભૂતા હોવાથી અનુર્ત એવો જીવ છે એમ માનવું જોઈએ.

વાયુભૂતિ:— જે પ્રત્યેક લુદી લુદી અવસ્થામાં ન હોય, તે તેના સમુદાયમાં પણ હોય, એવો જે તમે નિયમ કહ્યો, તે યોગ્ય નથી; કેમકે મઘના કારણે, જે ધાતકી પુ-

ધાર્મિક છે, તેમાં પ્રત્યેક જુદી જુદી અવસ્થામાં મદ નથી જણાતો પરંતુ તેના સમુદાયમાં તો તે મદભાવ જણાય છે.

ભગવન્તઃ—ધાતકીપુષ્પાદિકરૂપ મદના અંગોમાં પૃથક્ પૃથક્ અવસ્થામાં મદનો સર્વથા અભાવ નથી હોતો, પરંતુ તે દરેકમાં ન્યૂનાધિક મદનો અંશ હોય છે જ, જેમકે ધાતકીના પુષ્પોમાં ચિત્તભ્રમ કરવાની શક્તિ છે, ગાળ-દ્રાક્ષ-સેલડી આદિના રસોમાં તૃપ્તિ કરવાની શક્તિ છે, પાણીમાં તૃપ્તિ રહિત કરવાની શક્તિ છે, એ સિવાય બીજા પણ મદના અંગોમાં યથાસંભવ જુદી જુદી શક્તિ હોય છે. એજ પ્રમાણે જુદા જુદા પૃથ્વી આદિ ભૂતોમાં પણ જો કંઈક અંશે ચેતન્ય શક્તિ હોય, તો તેઓના સમુદાયમાં સંપૂર્ણ ચેતન્ય પ્રગટ થાય, પણ ભૂતના પૃથક્ પણામાં ચેતના નથી, એટલે તે ચેતના ભૂત-સમુદાયથી પણ થએલ નથી.

અને વળી જો ધાતકીપુષ્પાદિ મદના અંગોમાં પૃથક્ અવસ્થામાં સર્વથા મદ શક્તિનો અભાવ હોય, તો તે ધાતકીપુષ્પાદિકને મદના અંગો-કારણોજ કેમ કહેવાય ? અંથવા મદના અર્થો જનો તે ધાતકીપુષ્પાદિ શાધીને તેનો સમુદાય કરીને શા માટે મદ બનાવે છે ? બીજા ભસ્મ-પાથર-છાણુ વિગેરે પદાર્થો એકઠા કરીને શા માટે મદ ન બનાવે ? ૧૬૫૨-૧૬૫૩-૧૬૫૪.

ભૂયાળં પત્તેયંપિ ચેયળા સમુદયં દરિસણાઓ !

જહ મર્જંગેસુ મઓ તદ્દત્તિ હેઝ ન સિદ્ધોઽયં ॥ ૧૬૫૫ ॥

નણ પચ્ચક્કવિરોહો ગોયમ ! તં નાણુમાણમાવાઓ !

તુહ પચ્ચક્કવિરોહો પત્તેયં ભૂયચેયત્તિ ॥ ૧૬૫૬

ભૂતિંદિઓવલદ્ધાણુસરણઓ તેહિં મિત્તરૂવસ્સ !

ચેયા પંચગવક્કોવલદ્ધપુરિસસ્સ વા સરઓ ॥ ૧૬૫૭ ॥

જેમ પ્રત્યેક મદના અંગોમાં મદ છે, તેમ ભૂતોના સમુદાયમાં ચેતના જણાય છે, માટે પ્રત્યેક ભૂતોમાં પણ ચેતના છે, એમ તું કહેતો હોય, તો તે હેતુ પણ અસિદ્ધ છે, એમ ન કહેવું કે તમે કહો છો તે પ્રત્યક્ષ વિરૂદ્ધ છે. કેમકે ગૌતમ ! હું કહું છું તેમાં અતુ-માન આત્મ સાધક છે, પણ પ્રત્યેક ભૂતમાં ચેતના છે, એમ કહેવાથી તારા વચનમાં પ્રત્યક્ષ વિરોધ છે, પાંચ બારીએથી જાણેલ અર્થનું સ્મરણ કરનાર પુરુષની પેઠે ભૂતરૂપ ધ્વન્દ્વ-યથી જાણેલ અર્થનું સ્મરણ કરનાર, જે ચેતના તે ભૂતેન્દ્રિયથી કોઈ ભિન્ન રૂપનો ધર્મ છે.

વાયુભૂતિ ! આ ઉપરથી કદાચ તું એમ કહીશ કે ‘ જુદા જુદા મદના અંગોમાં પણ કિંચિત્ મદ સામર્થ્ય છે, તેથી તેના સમુદાયમાં તે સંપૂર્ણ પણે જણાય છે, અને એજ પ્રમાણે જુદા જુદા ભૂતોમાં પણ કિંચિત્ કિંચિત્ ચેતના છે, ને તે ભૂતોના સમુદાયમાં સંપૂર્ણ પણે પ્રગટ થવાથી જણાય છે, જુદી જુદી અવસ્થામાં ચેતના અલપ હોવાથી પ્રગટ નથી જણાતી અને તેના સમુદાયમાં તે સંપૂર્ણ થાય છે, તેથી તે પ્રગટ જણાય છે, ’ તારું એ કથન સર્વથા અયોગ્ય છે, કેમકે ચેતના એ આત્માનો ધર્મ છે અને આત્મા તે ભૂતસમુદાયની અન્તર્ગત છે, આત્માના અભાવે ભૂત સમુદાયમાં ચેતના હોતી નથી, તેથી “ ચેતના ભૂતના સમુદાયમાં જણાય છે. ” એવો તારો હેતુ અસિદ્ધ છે. અને જો ચેતના ભૂત સમુદાય માત્રનોજ ધર્મ હોય, તો મૃતશરીરમાં પણ ચેતના હોવી

જેમજે. મૃતશરીરમાં તે વખતે વાયુ ન હોવાથી ચેતના નથી જણાતી એમ કહેવામાં આવે તો તે અયોગ્ય છે, કારણકે નક્કીકાદિના પ્રયોગથી તેમાં વાયુ દાખલ કરીએ તો પણ તે નથી જણાતી. તે વખતે-તેમાં તેજનો અભાવ છે, તેથી ચેતના નથી જણાતી, એમ કહેવું એ પણ અયુક્ત છે, એવાજ પ્રયોગથી મૃત શરીરમાં જો તેજને દાખલ કરીએ, તો પણ ચેતના જણાતી નથી. વિશિષ્ટ પ્રકારના તેજ અને વિશિષ્ટ પ્રકારના વાયુના અભાવે ત્યાં ચેતના નથી જણાતી. એમ કહેવામાં આવે, તો તેમાં આત્મ સત્ત્વ સિવાય બીજી વિશિષ્ટતા શી છે ? કોઈજ નહિ; એમ કહેવાથી તો તમેજે પણ આત્મ સત્ત્વજ ત્યાં માન્યું જણાય.

વાયુભૂતિ:— ભૂત સમુદાયમાં જણાતી ચેતના ભૂત સમુદાયની નથી, એ તમારું કથન સર્વથા વિરૂદ્ધ જણાય છે, કારણકે જેમ ઘટમાં જણાતા રૂપાદિ ધર્મો ઘટના નથી, એમ કહી શકાય નહિ, તેમ ભૂતસમુદાયમાં જણાતી ચેતના ભૂતસમુદાયની નથી એમ કહી શકાય નહિ.

ભગવન્ત:—જોતમ ! તે અયુક્ત છે, કારણકે જેમ પૃથ્વી અને જળના સમુદાય માત્રમાં જણાતાં વનસ્પતિ વિગેરે તે પૃથ્વી જીવના સમુદાય માત્રથીજ થએલ છે, એમ કહી શકાય નહિ, કેમકે વનસ્પતિ આદિના બીજથી તે વનસ્પતિ વિગેરે થએલ છે, તેવી રીતે અહીં પણ પૃથ્વીઆદિભૂતાત્મક શરીરમાં જણાતી ચેતના ભૂતસમુદાય માત્રથી થએલ કહી શકાય નહી, કેમકે તે ચેતના ભૂતસમુદાયથી અતિરિક્ત એવા આત્માથી થએલ છે. માટે મારા કથનમાં વિરોધ નથી, પરન્તુ “પ્રત્યેક ભૂતમાં ચેતના છે,” એમ કહેવાથી તારા વચનમાંજ પ્રત્યક્ષ વિરોધ છે.

ચેતના આત્માનો ધર્મ છે એ કથન કંઈ વચન માત્ર નથી. પણ યુક્તિપૂર્વક અને સાત્ય છે. કેમકે-જે એક વ્યક્તિ અનેક સાધનોથી જાણેલ અર્થનું સ્મરણ કરે છે, તે વ્યક્તિ તે સાધનોથી, મહેલની પાંચ બારીઓથી જાણેલ અર્થનું સ્મરણ કરનાર દેવદત્ત જેમ મહેલ અને બારીઓથી ભિન્ન છે તેની ધેડે શરીર અને તેની પાંચ ઇંદ્રિયો દ્વારા અર્થ જાણનાર સંભારનાર હોવાથી ભિન્ન છે; અને જે ભૂતેન્દ્રિયાત્મક સમુદાયથી ભિન્ન નથી, તે શબ્દાદિ આદ્ય વિશિષ્ટ એકમનોવિજ્ઞાનની ધેડે અનેકવડે જાણેલ અર્થનું સ્મરણ કરનાર નથી, કારણકે જો અનેક સાધનોથી અર્થ જાણીને તેનું સ્મરણ કરતાં છતાં પણ, સ્મરણ કરનાર તે સાધનોથી અભિન્ન હોય, તો બારીઓથી અર્થ જાણનાર દેવદત્ત પણ બારીરૂપ થાય. એમાં ઇન્દ્રિયોજ અર્થ મહુલ કરે છે, તે સિવાય અન્ય કોઈ અર્થ મહુલ નથી કરતું; એમ કહેવામાં આવે, તો તે પણ અયોગ્ય છે, કેમકે ઇન્દ્રિયોનો ઉપરમ થયા છતાં પણ-ઇન્દ્રિયોથી જાણેલ અર્થનું સ્મરણ થાય છે, અને કોઈ વખત ઇન્દ્રિયોનો વ્યાપાર છતાં પણ અર્થ જોધ નથી થતો, આ સંબંધી હુમલાંજ આગળ કહેવાશે. ૧૬૫૫-૧૬૫૬-૧૬૫૭.

આત્મસાધક બીજું અનુમાન કહે છે.

તદુવમેડંચિ સરણમો તત્ત્વાવારેડંચિ નોવર્તમાઓ ।

ઈંદિયમિન્નસ્ત મઈ પંચગવલાણુમચિનો વ્ચ ॥ ૧૬૫૮ ॥

ચરલબ્મત્રેણ વિગારગહ્ણમો તદ્દહિમો પુરં અતિય ।

પુન્નાવરવાતાવળગહ્ણવિગારાદુરિસો વ્ચ ॥ ૧૬૫૯ ॥

સર્વિન્દિઓવલદ્વાણુસરણઓ તદહિઓડ્ણુમંતવ્નો ।

જહ પંચભિન્નવિન્નાણપુરિસવિન્નાણસંપન્નો ॥ ૧૬૬૦ ॥

પાંચ બારીઓથી વસ્તુને જોનાર વ્યક્તિ, એ બારીઓથી લિપ્ત છે, તેમ જ્ઞાનરૂપ મતિ ઇન્દ્રિયોથી લિપ્ત છે, કેમકે ઇન્દ્રિયથી જાણેલ અર્થતું, ઇન્દ્રિયોનો ઉપરમ થયા છતાં પણ સ્મરણ થાય છે, અને કોઈ વખત ઇન્દ્રિયોનો વ્યાપાર છતાં પણ અર્થતું જ્ઞાન નથી થતું. તથા પૂર્વાપર વાતાયનથી અર્થ ગ્રહણ કરનાર પુરૂષ જેમ એ વાતાયનથી લિપ્ત છે, તેમ આત્મા અન્ય સાધનવડે અર્થ જાણીને અન્ય સાધનવડે વિકાર પામે છે, માટે તે આત્મા રૂપ વ્યાક્રત દેહોન્દ્રિયથી અવરય લિપ્ત છે. વળી પાંચ જુદા જુદા જ્ઞાનવાળા પાંચ પુરૂષોથી પાંચે જ્ઞાનવાળો છઠ્ઠો પુરૂષ જેમ જુદો છે, તેમ સર્વ ઇન્દ્રિયોથી જાણેલ અર્થતું સ્મરણ કરનાર એવો છઠ્ઠો આત્મા તે ઇન્દ્રિયોથી લિપ્ત છે, એમ અનુમાન થાય છે. ૧૬૫૮-૧૬૫૯ ૧૬૬૦

ધઠાદિ જ્ઞાનરૂપ મતિ, ઇન્દ્રિયોથી લિપ્ત કોઈ વ્યક્તિની છે, કારણકે ઇન્દ્રિયોનો ઉપરમ થયા છતાં-અધત્વ-બહેરાપણું વિગેરે હીનેન્દ્રિય અવસ્થામાં ઇન્દ્રિયનો વ્યાપારનો અભાવ થાય છે છતાં પણ, ઇન્દ્રિયદ્વારાજે જાણેલ અર્થતું સ્મરણ તો થાય છે. અથવા ઇન્દ્રિયોનો વ્યાપાર છતાં પણ કોઈક વખત અનુપયોગ અવસ્થામાં વસ્તુતું જ્ઞાન નથી થતું, જે ઇન્દ્રિયોનું પદાર્થને જાણનાર હોય, તો આંખો ખુલ્લી છતાં, ઓત્તારાદિ ઇન્દ્રિયો સારી છતાં, રૂપ-શબ્દ આદિ વસ્તુઓ ચોક્કસ દેશમાં હોવા છતાં પણ ઉપયોગ શૂન્ય ચિત્તવાળાને વસ્તુનો અવબોધ નથી થતો, તેનું શું કારણ? આથી એમ જણાય છે, કે ઇન્દ્રિયોના સમૂહથી કોઈ અતિરિક્ત એવી વ્યક્તિને એ વસ્તુનો અવબોધ થાય છે. જેમ પાંચ-બારીઓથી સ્ત્રી આદિ વસ્તુને જોનાર વ્યક્તિ એ પાંચે બારીઓથી લિપ્ત છે તેમ, આ ઉપરથી એવો નિયમ ચરિતાર્થ થાય છે, કે જેનો ઉપરમ થયા છતાં પણ તેવડે જાણેલ અર્થતું જે વ્યક્તિ સ્મરણ કરે છે, તે વ્યક્તિ બારીઓવડે જાણેલ અર્થતું બારીઓ અધ કયાં પછી પણ સ્મરણ કરનાર દેવદત્તની પેઠે લિપ્ત છે. અહીં આત્મા પણ ઇન્દ્રિયોનો ઉપરમ થયા છતાં અધત્વ-બહેરાપણું વિગેરે હીનેન્દ્રિય અવસ્થામાં પૂર્વે ઇન્દ્રિયોથી ગ્રહણ કરેલ અર્થતું સ્મરણ કરે છે, તેથી આત્મા ઇન્દ્રિયોથી લિપ્ત છે. વળી જેનો વ્યાપાર છતાં પણ જે વડે જાણી શકાતા અર્થતું જ્ઞાન જેને ન થાય તે વ્યક્તિ ખુલ્લી બારીઓથી શૂન્ય ચિત્તે જોનાર દેવદત્તની પેઠે તે સાધનોથી લિપ્ત છે.

વળી આત્મા ઇન્દ્રિયોથી લિપ્ત છે, કેમકે અન્ય ઇન્દ્રિય વડે ગ્રહણ કરીને-અન્ય ઇન્દ્રિયવડે વિકાર પામે છે, જે અન્યવડે જાણીને અન્યવડે વિકાર પામે છે, તે તે બન્નેથી લિપ્ત હોય છે. જેમ મહેલની અગાસી પર ફરનાર દેવદત્ત પૂર્વ તરફની બારીઓથી સ્ત્રીને જોઈને પશ્ચિમ તરફની બારીઓથી, તે સ્ત્રીને હસ્તાદિવડે સ્તન સ્પર્શાદિ વિકાર બતાવતો સતો તે બન્ને બારીઓથી જુદો છે, તેમ આ આત્મા પણ ચતુરવડે કોઈને આંબલી ખાતો જોઈને જીભાએ લાળ ઝરવાદિરૂપ વિકાર પામે છે, માટે આત્મા તે બન્નેથી લિપ્ત છે. અથવા અન્યવડે જાણીને અન્યવડે ગ્રહણ કરે છે, માટે આત્મા ઇન્દ્રિયોથી લિપ્ત છે, જેમકે ધટ-પટાદિ પદાર્થ ચતુરવડે જાણીને હસ્તાદિવડે આત્મા તેને ગ્રહણ કરે છે. માટે આત્મા એ બન્નેથી લિપ્ત છે.

તથા સર્વ ઇન્દ્રિયોથી જાણેલ અર્થનો સ્મરણથી આત્મા ઇન્દ્રિયોથી લિપ્ત છે. જેમ

ધ્મિઠાવશાત્ સ્પર્શ રસ આદિ પાંચ ભિન્ન ભિન્ન જ્ઞાનવાળા-પાંચ પુરુષોથી, એ પાંચે જ્ઞાનવાળો છોડે પુરુષ બહુદો હોય છે, તેમ પાંચ ઈન્દ્રિયોથી જાણેલ જુદા જુદા સ્પર્શોદિથી તે સ્પર્શોદિ પાંચેના જ્ઞાનવાળો આત્મા તેથી ભિન્ન છે. મતલબ એ છે કે-જેવડે જાણેલ અર્થોનું સ્મરણ કરનાર એક હોય, તે તેનાથી ભિન્ન હોય છે.

અહીં કહી એવી શંકા થાય કે શબ્દોદિ ભિન્ન ભિન્ન વિજ્ઞાનવાળા પાંચ પુરુષોની પેઠે, પાંચ જુદી જુદી ઈન્દ્રિયોને પણ જ્ઞાન હોવું જોઈએ, ને જો એમ ન હોય, તો ઉપ-રોક્ત હેતુ અસિદ્ધ ગણાય, એ શંકા અથોચ છે, કેમકે ધ્મિઠાવશાત્ એવું જે વિશેષણ આપ્યું છે, તેથી કંઈ દોષ આવતો નથી. કારણકે ઈન્દ્રિયોને ધ્મિઠા હોતી નથી, અથવા સહકારિ કારણપણે ઉપલબ્ધિનું કારણ માત્ર ઈન્દ્રિયોમાં છે, એટલે ઉપચારથી ઈન્દ્રિયોને પણ જ્ઞાન માનીએ તો કંઈ વિરોધ નથી. અથવા આ ઉદાહરણ તો પ્રતિપત્તિના ઉપાય માત્ર છે, અતીન્દ્રિય પદાર્થોના સદસાવની પ્રતીતિ માટે આગમ અને શુક્તિ એ ઉભયજ સંપૂર્ણ દષ્ટિનું કારણ છે. ૧૬૫૮-૧૬૫૯-૧૬૬૦.

ભૂતોથી આત્મા ભિન્ન છે, એમ સિદ્ધ કરવાને બીજાં પણ અનુમાનો કહે છે.

વિજ્ઞાનંતરપુર્વં કાલજ્ઞાનમિદં નાજનાવાઓ ।

જહ કાલનાજપુર્વં જુવનાજં તં ચ દેહહિં ॥ ૧૬૬૧ ॥

પદ્મો યજાહિલાસો અજ્ઞાહારોહિલાસપુર્વોઽયં ।

જહ સંપયાહિલાસોઽણુમૂઝો સો ય દેહહિં ॥ ૧૬૬૨ ॥

કાલસરીરં દેહંતરપુર્વં દિદ્યાઇમચાઓ ।

જુવદેહો કાલાદિવ સ જસ દેહો સ દેહિત્તિ ॥ ૧૬૬૩ ॥

અજ્ઞામુહ-દુઃસ્વપુર્વં મુહાઇ કાલસ સંપદમુહૈવ ।

અણુમૂઝમયત્તજઓ અણુમૂઝમઓ ય જીવો ત્તિ ॥ ૧૬૬૪ ॥

જેમ યુવકનું જ્ઞાન જ્ઞાનપૂર્વક છે, તેમ બાળજ્ઞાન પણ જ્ઞાનરૂપ હોવાથી અન્ય જ્ઞાનપૂર્વક છે ને તેથીજ તે જ્ઞાન પણ આ શરીરથી ભિન્ન છે. વળી બાળકનો પ્રથમ સ્તંનાભિલાષ, માંત્રત અભિલાષની પેઠે અન્ય આહારના અભિલાષ પૂર્વક છે. ને એ-અભિલાષ અનુભવવાત્મક હોવાથી શરીરથી ભિન્ન છે. તથા યુવાન શરીર જેમ બાલ્ય શરીર પૂર્વક છે, તેમ બાલ્ય શરીર ઈન્દ્રિયવાળું હોવાથી અન્ય શરીરપૂર્વક છે, તે શરીર જેનું છે, એવો તે શરીરવાળો આત્મા આ શરીરથી ભિન્ન છે. તેમજ બાળકનાં સુખ-દુઃખ વિગેરે માંત્રત સુખ-દુઃખની પેઠે અનુભવવાત્મક હોવાથી અન્ય સુખ-દુઃખ પૂર્વક છે. અને એ-અનુભવ-મય આત્મા છે. (તે શરીરથી ભિન્ન છે.) ૧૬૬૧-૧૬૬૨-૧૬૬૩-૧૬૬૪.

હે વાયુમૂર્તિ જોતમ! આત્મા ભૂતથી વ્યતિરિક્ત છે, એમ સિદ્ધ કરવાને બીજાં પણ અનુમાનો કહે છે તે માંલજ. જે બાળ વિજ્ઞાન છે. તે અન્ય વિજ્ઞાનપૂર્વક છે, કેમકે તે વિજ્ઞાન સ્વરૂપ છે માટે, જે વિજ્ઞાન હોય છે, તે અન્ય વિજ્ઞાનપૂર્વક હોય છે. જેમ યુવકનું વિજ્ઞાન બાળવિજ્ઞાન પૂર્વક હોય છે, તેમ અહીં જે વિજ્ઞાનપૂર્વક બાળવિજ્ઞાન છે, તે વિજ્ઞાન આ શરીરથી ભિન્ન છે, કેમકે પૂર્વ શરીરનો ત્યાગ થાય છતાં આ શરીરના વિજ્ઞાનનું તે કારણ છે. જે વિજ્ઞાન યુગ્મ છે, તે તેના યુગ્મ-આત્મા મિત્રાય હોઈ શકે નહિ. માટે આત્મા શરીરથી-ભિન્ન છે, પણ શરીરજ આત્મા છે એમ નહીં.

વાયુભૂતિ:—બાળવિજ્ઞાન, વિજ્ઞાનસ્વરૂપ હોવાથી, અન્ય વિજ્ઞાનપૂર્વક છે, એમ જે તમે કહ્યું છે, તેમાં કહેલો હેતુ પ્રતિજ્ઞા કરેલ અર્થનોજ એક વિભાગ છે, એટલે એ હેતુ અસિદ્ધ છે.

ભગવન્ત:—ના, એમાં વિશેષનો પક્ષ કર્યો છે, ને વિશેષને પક્ષ કરવાથી સામાન્ય તે હેતુ થાય, પણ અસિદ્ધ ન થાય. જેમકે—“વર્ણાત્મક શબ્દ મેધના શબ્દની પેઠે અનિત્ય છે.” આ પ્રયોગમાં હેતુ અસિદ્ધ નથી પણ સામાન્ય છે; તેવી રીતેજ અહીં પણ “બાળ વિજ્ઞાન અન્ય વિજ્ઞાન પૂર્વક છે,” એમ વિશેષનો પક્ષ કર્યો છે. પરન્તુ “સામાન્ય વિજ્ઞાન અન્ય વિજ્ઞાન પૂર્વક છે.” એમ પક્ષ નથી કર્યો, કે જેથી અમે કહેલ હેતુ, “શબ્દ, શબ્દ હોવાથી અનિત્ય છે.” એવા પ્રયોગની પેઠે પ્રતિજ્ઞા કરેલ અર્થનો એક ભાગ થઇને અસિદ્ધ થાય.

વળી બાળકનો પ્રથમ સ્તનાભિલાષ, અભિલાષાત્મક હોવાથી, સાંપ્રત અભિલાષની પેઠે અન્ય અભિલાષ પૂર્વક હોય છે. જે અભિલાષપૂર્વક બાળકનો પ્રથમ સ્તનાભિલાષ છે, તે અભિલાષ શરીરથી જુદો છે, કેમકે પૂર્વશરીરનો ત્યાગ થયા છતાં પણ અહીંના અભિલાષનું તે કારણ છે. એ અભિલાષ છે તે શુણ્ણ છે, ને શુણ્ણ શુણ્ણ સિવાય હોઇ શકે નહિ, માટે એ શુણ્ણના આશ્રયભૂત જે શુણ્ણ છે, તે બીજું કંઈ નહિ પણ શરીરથી જુદો એવો આત્માજ છે.

“વાયુભૂતિ:—એ અનુમાનમાં કહેલો હેતુ અનેકાન્તિક દોષવાળો છે, કેમકે બધાએ અભિલાષ, અભિલાષપૂર્વક નથી હોતા. જેમ મોક્ષના અભિલાષ મોક્ષના અભિલાષ પૂર્વક નથી હોતા. તેમ આ અભિલાષ પણ કેમ ન હોય ?

ભગવન્ત:—જાતમ ! તે કહ્યું એ પ્રમાણે અમે “સ્તનાભિલાષ અન્યસ્તનાભિલાષ પૂર્વક છે,” એમ વિશેષથી બે કહ્યું હોત, તો અમારો હેતુ અનેકાન્તિકદોષવાળો થાય, પણ અમે તો એમ કહ્યું છે કે—સ્તનાભિલાષ અન્ય સામાન્ય અભિલાષપૂર્વક હોય છે. એટલે ઉપશોક્ત દોષ આવતો નથી. એજ પ્રમાણે મોક્ષના અભિલાષ પણ અન્ય સામાન્ય અભિલાષ પૂર્વક હોય છેજ.

તથા બાહ્યશરીર ઇન્દ્રિયવાળું હોવાથી, અન્ય શરીર પૂર્વક છે. જે ઇન્દ્રિયવાળું હોય છે, તે અન્યશરીરપૂર્વક હોય છે. જેમ યુવકનું શરીર બાહ્યશરીર પૂર્વક હોય છે, તેમ બાહ્યશરીર પણ અન્ય શરીર પૂર્વક હોય છે. જે શરીર પૂર્વક બાહ્યશરીર હોય છે, તે આ શરીરથી ભિન્ન હોય છે, કેમકે પૂર્વ શરીર નાશ પામ્યા છતાં પણ આ શરીર ઉત્પન્ન થાય છે. અને જેનું એ શરીર છે, તે ભવાન્તર ગામી એવો તથા શરીરથી ભિન્ન એવો આત્મા છે, પણ શરીર એજ આત્મા છે, એમ નહિ. વળી આ આઘ બાળકનું સુખ, સાંપ્રતસુખની પેઠે અતુલવાત્મક હોવાથી અન્યસુખ પૂર્વક છે. જે સુખપૂર્વક આ બાળ સુખ છે, તે શરીરથી જુદું છે, કેમકે તેનો નાશ થયા છતાં પણ આ સુખનું તે કારણ છે. અને વળી એ સુખ તે શુણ્ણ છે, ને શુણ્ણ શુણ્ણ સિવાય રહી શકે નહીં, આથી તે શુણ્ણના આશ્રયભૂત જે શુણ્ણ છે, તે શરીરથી જુદો છે. આથી સુખાતુલ્યવચ્ય આત્મા છે, એમ સિદ્ધ થયું. આ સ્થળે દુઃખ-શોક-રાગદ્વેષ વિગેરે હેતુઓ પણ એજ પ્રમાણે યોજવા. ૧૬૬૧ થી ૧૬૬૪.

પૂર્વેજીવ અને કમની સિદ્ધિમાં જે અનુમાનો કહ્યાં છે, તે અનુમાનો અહીં પણ ફરીથી મંદ બુદ્ધિવાળાઓની સ્મૃતિ માટે કહે છે.

સંતાળોડળાઈ જ પરોપ્પરં હેઝ-હેઝભાવાઓ ।

દેહસ્સ ય કમ્મસ્સ ય ગોયમ ! વીયં-કુરાણં વ ॥ ૧૬૬૫ ॥

તો કમ્મ-સરીરાણં કત્તારં કરણ-કજ્જભાવાઓ ।

પઠિવજ્જ તદબ્બહિં અં દંઢ-ઘઠાણં કુલાલં વ ॥ ૧૬૬૬ ॥

અત્થિ સરીરવિદ્ધાયા પડ્ડનિયયાગારઓ ઘઠસ્સેવ ।

અવસ્થાણં ચ કરણઓ દંઢાઈણં કુલાલો વ ॥ ૧૬૬૭ ॥

અત્થિદિય-વિસયાણં આયાણાદેયમાવઓડવસ્સં ।

કમ્માર ઇવાદાયા છોપ સંઘાસ-લોહાણ ॥ ૧૬૬૮ ॥

મોત્તા દેહાઈણં મોજ્જત્તણઓ નરો વ્વ મત્તસ્સ ।

સંઘાયાદત્તણઓ અત્થિ ય અત્થો ઘઠસ્સેવ ॥ ૧૬૬૯ ॥

જો કત્તાઈ સ જીવો સજ્જવિરુદ્ધોત્તિ તે મદ્દ હોજ્જા ।

મુત્તાઇપસંગાઓ.તં નો સંસારિણો ટોસો ॥ ૧૬૭૦ ॥

હે જોતમ ! બીજ અને અંકુરની પેઠે શરીર અને કર્મનો હેતુ-હેતુમહલાય છે, તેથી કર્મસંતાન બનાવે છે. વળી દંઢ અને ઘટથી કુભાર જેમ ભિન્ન છે, તેમ કર્મ અને શરીરનો અનુક્રમે કરણ તથા કાર્ય ભાવ હોવાથી, તેના કર્તા તેઓથી ભિન્ન છે, એમ અંગીકાર કર. તથા શરીર જેમ ઘટની પેઠે (આદિ હોવા સાથે) પ્રતિનિધત આકારવાળું હોવાથી તેના કોઈ કર્તા છે. અને ઇન્દ્રિયો દંઢ આદિની પેઠે કરણભૂત હોવાથી કુભારની પેઠે તેના કોઈ અધિષ્ઠાતા છે. લોકમાં સાંસાર અને લોખંડની પેઠે ઇન્દ્રિય અને વિષયોના આદાનવ્યાદેય ભાવ હોવાથી લુહારની પેઠે ત્યાં કોઈ આદાતા (અલણ કરનારો) હોવો જોઈએ શરીર વિગેરે આહારાદિકની પેઠે લોખંડ હોવાથી અનુબંધની પેઠે તેના કોઈ લોક્તા હોવો જોઈએ. વળી શરીર સઘાતાદિરૂપ હોવાથી ધરની પેઠે તેના કોઈ સ્વામી છે. (ઉપર કહ્યાં મુજબ) જે કર્તા વિગેરે છે, તે જીવ છે. મૂર્તપણાદિના પ્રસંગથી (હેતુ) સાધ્યથી વિરુદ્ધનો સાધક થશે. એમ તારી જુદી થાય, તે તેમાં સસારી જીવને સાધવો છે તેથી તેમાં એ દોષ નથી આવતો. (આ ગાથાઓનો વિસ્તારાર્થ પૂર્વે ગાથા ૧૫૬૭ થી ૧૫૭૦ મુદ્ધીમાં આવી ગયા છે, ત્યાંથી જોઈ લેવો.) ૧૬૬૫-થી ૧૬૭૦

અહીં 'આદ્યમતાનુસારે એમ કહેવામાં આવે કે સર્વ પદાર્થો ક્ષણવિનાશી હોવાથી જીવ પણ શરીરની સાથેજ નાશ પામે છે, એટલે વસ્તુતઃ આત્મા શરીરથી જુદો છે, એમ સિદ્ધ કરવાનો પ્રયાસ કરવાથી શો લાભ છે ? એના ઉત્તરમાં અમે કહીએ છીએ કે—

જાડસ્સરો ન વિગઓ સરણાઓ વાલજાડસરણો વ્વ ।

જહ વા સદેસવચં નરો સરંતો વિદેસમ્મિ ॥ ૧૬૭૧

અહ મત્તસિ સ્વણિઓડવિ હુ મુપરડ વિજ્ઞાણસંતરુણાઓ ।

તદ્વિ સરીરાદણ્ણો સિદ્ધો વિજ્ઞાણમંતાઓ ૧૬૭૨ ॥

બાળઅવસ્થામાં બનેલ બનાવ જેમ વૃદ્ધઅવસ્થાવાળો સભારે છે, અથવા સ્વદેશમાં બનેલ બનાવ પરદેશમાં ગએલો મનુષ્ય સભારે છે, તેમ પૂર્વજન્મને સભારવાથી તે વાળો જીવ નાશ પામેલ નથી તે આત્મા ક્ષણિક છતાં પણ વિજ્ઞાત સતતિવાલો આત્મા

હોવાથી પૂર્વજન્મને સંભારે છે એમ તું માનતો હોય, તો તેથી પણ વિજ્ઞાનસંતાન શરીરથી ભિન્ન છે એમ સિદ્ધ થાય છે. ૧૬૭૧-૧૬૭૨.

જેમ બાળ અવસ્થામાં બનેલ બનાવ પુરૂષ વૃદ્ધ વૃદ્ધાવસ્થામાં સંભારે છે, અથવા સ્વદેશમાં બનેલો બનાવ પરદેશમાં ગએલો. પુરૂષ સંભારે છે, તેથી તે (સંભારનાર) નાશ પામેલો નથી, તેમ જે જાતિસ્મરણવાળો આત્મા હોય છે, તે પૂર્વભવનું શરીર નાશ પામ્યા છતાં પણ તે ભવના બનાવ જે સંભારે છે, તેથી તે પણ નાશ પામેલો નથી. તાત્પર્ય એ છે કે જે અન્ય દેશ-કાળાદિમાં અનુભવેલા અર્થનું સ્મરણ કરે છે તે બાલ્ય-કાળમાં અનુભવેલ અર્થનું વૃદ્ધાવસ્થામાં સ્મરણ કરનાર દેવદત્તની પેઠે વિદ્યમાન હોય છે; અને જેમાં અનુભવનાર નાશ પામેલ હોય છે તેમાં પાછળવાળાને ઉત્પન્ન થયા બાદ કંઈ સાંભરતું નથી. આ ઉપરથી એમ નહીં કહી શકાય, કે પૂર્વ પૂર્વક્ષણમાં અનુભવેલું હોય, તે તેના સંસ્કારથી ઉત્તરોત્તર ક્ષણમાં સંભારે છે, કારણ કે પૂર્વ પૂર્વના ક્ષણો અન્ય સિવાય સર્વથા નાશ પામે છે, તેથી ઉત્તરોત્તર ક્ષણો સર્વથા જુદાજ છે. એટલે અન્યે અનુભવેલું હોય, તે અન્ય સંભારે એવું કદિ બનેજ નહિ, અને જો એમ બને, તો દેવદત્તે અનુભવેલું હોય, તે યજ્ઞદત્તને પણ સાંભરવું જોઈએ.

આત્મા ક્ષણભંગુર છતાં પણ વિજ્ઞાન સંતતિના સામર્થ્યથી પૂર્વવૃત્તાન્ત સંભારે છે, કેમકે ક્ષણસંતાન હંમેશાં અવસ્થિત હોય છે. એમ કહેવામાં આવે, તો તેના ઉત્તરમાં કહેવાતું કે એમ માનવાથી પણ જ્ઞાનરૂપ સંતાનનો આગળના શરીરમાં સંક્રમ થવાથી ભવાન્તરમાં પણ તેનો સદ્ભાવ સિદ્ધ થાય છે, અને સર્વ શરીરોથી વિજ્ઞાનસંતાન અર્થાન્તરપણે સિદ્ધ થાય છે, તેથી કરીને અવિચ્છિન્ન વિજ્ઞાનસંતાનાત્મક આત્મા શરીરથી ભિન્ન છે, એમ સિદ્ધ થાય છે. ૧૬૭૧-૧૬૭૨.

એ પ્રમાણે પરભવની અપેક્ષાએ સ્મરણથી આત્માનો અવિનાશ ભાવ જણાવ્યો. હવે આ ભવની અપેક્ષાએ તેનો અવિનાશભાવ કહે છે. અથવા તો તે ક્ષણિકજ નથી. એમ જણાવવાને કહે છે.

ન ચ સ્વહેવ खणिञं नाणं पुञ्चोवलद्धसरणाओ ।

खणिओ न सरइ भूयं जह जम्माणंतरविनट्ठो ॥ ૧૬૭૩ ॥

जस्सेगमेगवंधणमेगतेण खणियं च विण्णानं ।

स्वखणियविण्णानं तस्साजुत्तं कदाचिद्वि ॥ ૧૬૭૪ ॥

जं सविसयनिययं चिय जम्माणंतरहयं च तं किह पु १ ।

नाहिति सुवहुयविण्णानविसयाखणभंगयार्हणि ॥ ૧૬૭૫ ॥

પૂર્વે જાણેલ અર્થનું સ્મરણ થાય છે, તેથી જ્ઞાન સર્વથા ક્ષણિક નથી, કેમકે જે ક્ષણિક હોય તેને ઉત્પન્ન થયા પછી તરતજ નાશ પામેલાની પેઠે પૂર્વોપલબ્ધ અર્થનું સ્મરણ થતું નથી. જે એક એટલે બીજા ક્ષણની સહાય વિનાતું જ્ઞાન છે, તેને સર્વકાલનું ક્ષણિકવિજ્ઞાન થવું અથવા કહેવું તે સર્વથા અયોગ્ય છે. કેમકે તે એક આલંબનવાળું છે અને એકાન્તે ક્ષણિક છે. વળી સ્વવિષય નિયત એવું જે પ્રમાતાનું જ્ઞાન છે તે ઉત્પન્ન થયા પછી તરતજ નાશ પામેલું હોય છે, તેથી અતિઘણા વિજ્ઞાનના વિષય સંબંધી ક્ષણભંગુરાદિ ધર્મો કેવી રીતે જાણી શકે ? ન જાણી શકે. ૧૬૭૩-૧૬૭૪-૧૬૭૫.

જ્ઞાન સર્વથા ક્ષણિક છે એમ ન કહી શકાય, (કથંચિત્ ક્ષણિક કહેવાય) જ્ઞાન શા કારણથી ક્ષણિક નથી ?, તેના ઉત્તરમાં કહેવાતું પૂર્વે બાલ્યકાલાદિમાં જાણેલ અર્થનું

વૃદ્ધાવસ્થાદિ કાળમાં સ્મરણ થાય છે. તેથી કરીને જો જ્ઞાન એકાન્તે ક્ષણિક હોય, તો એ પ્રમાણે સ્મરણ ન થાય. જે એકાન્તે ક્ષણિક હોય છે, તેને ઉત્પન્ન થયા પછી તરત નાશ પામેલાની જેમ અતીત અર્થાત્ સ્મરણ નથી થતું. એ રીતે જ્ઞાનને ક્ષણિક માનવાથી સ્મરણનો સર્વથા અભાવ થાય.

પદ્મવિજ્ઞાનસંતતયઃ સત્ત્વાઃ એક વિજ્ઞાનસંતતિવાળા જીવે છે ” એ વાક્યથી ક્ષણિકવાદી બોદાવું એક-અસહાયવાળું જે જ્ઞાન, તે “ સર્વમપિ વસ્તુ ક્ષણિક ” સર્વ વસ્તુ ક્ષણિક છે, એ પ્રમાણે સર્વ વિષયને જણાવનાર કે જાણનાર કદિ પણ થઈ શકે નહિ, છતાં બોદો સર્વ ક્ષણિકતાવાળું વિજ્ઞાન માને છે. તેઓ કહે છે કે “ વત્ સત્ સત્ સર્વ ક્ષણિકમ્ ” જે છે, તે સર્વ ક્ષણિક છે ” તથા ક્ષણિકાઃ સર્વસંસ્કારાઃ સર્વ સંસ્કારો ક્ષણિક છે, આ પ્રમાણે ક્ષણિકતાબાદી જ્ઞાન એકવચ્ચમાં સંભવે નહિ, કેમકે જો ત્રિભુવનાન્તર્ગત સર્વ પદાર્થો સન્નિભુ રહીને તેણે જ્ઞાન કોઈ ઉત્પન્ન કરે, તો એમ જણાય, કે “ આ સર્વ પદાર્થો ક્ષણિક છે. ” પણ એ પ્રમાણે સર્વ પદાર્થોથી જ્ઞાન ઉત્પન્ન થતું, કારણ કે બધાં તે જ્ઞાને ક્ષણિક હોવાથી પ્રતિનિયત એક આલંબનવાળાં છે, તે તેથી સર્વ વસ્તુસમૂહમાં વ્યાપેલી ક્ષણિકતા કેવી રીતે જાણી શકે ? નજ જાણી શકે. પણ જો સર્વ પદાર્થો વિષયી જ્ઞાનોની એકી સાથે ઉત્પત્તિ માનવામાં આવે અને આત્માને તે અર્થાત્ સ્મરણ કરનાર માનવામાં આવે, તો સર્વ પદાર્થોની ક્ષણિકતાવું જ્ઞાન થાય, પરંતુ ક્ષણિકપક્ષમાં સર્વ અર્થ બાહ્ય અનેક જ્ઞાનોની ઉત્પત્તિ એકીસાથે આની શકાય નહિ.

વળી એકાર્થ વિષયી વિજ્ઞાન છતાં પણ જો તે ઉત્પન્ન થયા બાદ તરતજ નાશ ન પામતું હોય, તો સર્વ પદાર્થો સંબધી ક્ષણિકતા જાણી શકે, કારણ કે તે અવિનાશી-પણામાં અવસ્થિતપણે રહેલું હોવાથી ભુદા ભુદા પદાર્થને ઉત્પન્ન થયા પછી તરતજ ઉપરમ પામતા જોઈને “ અમારા સિવાય અને અમારા સંગતિય સિવાય સર્વ વસ્તુ ક્ષણિક જ છે ” એમ જણાય. પરંતુ એમ જણાવું નથી; કારણ કે બોદાવું જ્ઞાન એકાન્તે ક્ષણિક થયેલી છે, દીર્ઘકાળ પચન્ત રહેનાર નથી, એટલે તેમને સર્વ વસ્તુગત ક્ષણિકતાનું જ્ઞાન કેવી રીતે થઈ શકે ? નજ થઈ શકે. તથા જે સ્વવિષય માત્રમાં નિયત અને ઉત્પન્ન થયા પછી તરતજ નાશ પામનાર પ્રમાતાવું વિજ્ઞાન, તે અતિ ઘણા વિજ્ઞાન સંબધી ધર્મે, જેવા કે ક્ષણભંગ-નિરાતમકપણ-સુખી-દુઃખી વિગેરે, એ અનેક ધર્મોને કેવી રીતે જાણી શકે ? નજ જાણી શકે. આટલે પ્રમાતાવું જ્ઞાન અક્ષણિકજ માનવું જોઈએ. અને જ્ઞાન એ શુદ્ધ હોવાથી તેને અવગ્રહ શુદ્ધી સિવાય તે બીજાવું સંબધી હોઈ શકે નહિ. આટલે આત્મા શરીરથી ભુદો છે, એમ આ ઉપરથી સિદ્ધ થયું. ૧૬:૩-૧૬૭૪ ૧૬૭૫

ગિર્ણિજ્ઞ સત્વર્ગં જઈ ય મદં સવિસયાણુમાણાઓ ।

તંપિ ન જઓડ્ણુમાણં જુત્તં સત્તાઈસિદ્ધીઓ ॥ ૧૬૭૬ ॥

જાણેજ્ઞ વાસણાઓ સાવિ જુ વાસિચ-વાસણિજ્ઞાણં ।

જુત્તા સમેચ દોળેં ન ર જમ્માણંતરદયસ્સ ॥ ૧૬૭૭ ॥

એકાલંબનવાળું અને ક્ષણિક એવું વિજ્ઞાન છતાં પણ તે સ્વવિષયાનુમાનથી સર્વ વસ્તુગત ક્ષણભંગરતા મહત્ત્વ કરે, એમ માનવામાં આવે, તો તે પણ અધોગ્ય છે, કેમકે વિજ્ઞાન અને વિષયોની મત્તા વિગેરેની સિદ્ધિ હોય. તો તે ધટી શકે. વાસનાં એ પ્રમાણે જાણે છે, એમ કહેવામાં આવે. તો તે વાસના-પણ વાસક અને વાસનીય એ

ખંનેના (સ્થિરપંચાના) સંબંધથી ઘટો શકે, પણ ઉત્પન્ન થયા પછી તરતજ નાશ પામે તેને ન ધટી શકે. ૧૬૭૬-૧૬૭૭.

વાયુભૂતિ ! ક્ષણિકવાદી કદાચ એમ કહેવા માગે કે એકાલંબનવાળું અને ક્ષણિક છતાં પણ સ્વ ને વિષયની ક્ષણિકતાના અનુમાનથી પ્રમાણાતું જ્ઞાન સર્વ વસ્તુગતની ક્ષણિકતા જાણી શકે છે; કારણ કે જેમ “મારો વિષય ક્ષણિક છે. અને હું ક્ષણિક છું” એ પ્રમાણે વિજ્ઞાનની સમાનતાથી બીજા વિજ્ઞાનો અને વિષયની સમાનતાથી બીજા સર્વ વિષયો પણ ક્ષણિક છે. આ રીતે સ્વ અને વિષયોના અનુમાનથી સર્વ વસ્તુસમૂહની ક્ષણિકતા વિગેરે ગ્રહણ થાય છે. તેઓનું એ કથન પણ યુક્ત નથી, કારણકે એ સ્વ-વિષયાનુમાન, અન્ય વિજ્ઞાનો અને અન્ય વિષયોની સત્તાદિની પ્રસિદ્ધિમાંજ ધટી શકે, અન્યથા ન ધટી શકે. કારણકે જે સત્તારૂપેજ અપ્રતીત હોય એવા શબ્દાદિમાં કૃતકત્વાદિ હેતુઓવડે અનિત્યતાદિ ધર્મો કેણે સાધે ?, તેમ અહીં પણ સત્તારૂપેજ અપ્રસિદ્ધ એવા ધર્મોમાં ક્ષણિકતાદિ ધર્મ કેવી રીતે સધારે ?, વળી એકાલંબનવાળું જે ક્ષણિક વિજ્ઞાન તે આ પ્રમાણે જાણી શકે પણ નાહ કે અન્ય જ્ઞાનો છે, અને તેના વિષયો છે, વળી તે જ્ઞાનો અને વિષયોના સ્વવિષયજ્ઞાનોત્પાદક વિગેરે ધર્મો છે. અને જો એ પ્રમાણે જ્ઞાન ન થાય, તો એ સર્વમાં ક્ષણિકતા કેવી રીતે સિદ્ધ થઈ શકે ? કારણકે જેમાં જેમાં એ ક્ષણિકતા ધર્મ સિદ્ધ કરવાનો છે, તે તે ધર્મોનીજ પ્રસિદ્ધિ નથી.

વળી તેઓ કદી એમ કહે કહે કે સ્વવિષયાનુમાનથીજ બીજા વિજ્ઞાનાદિની સત્તા વિગેરે સિદ્ધ થઈ શકશે, જેમકે-હું છું, તેમ અન્ય જ્ઞાનો પણ છે, તથા જેમ મારો વિષય છે તેમ બીજા જ્ઞાનના વિષયો પણ છે, વળી જેમ-હું અને મારો વિષય ક્ષણિક છીએ તેમ અન્ય જ્ઞાનો અને અન્ય જ્ઞાનના વિષયો પણ ક્ષણિક છે, એ પ્રમાણે સર્વની સત્તા અને ક્ષણિકતા સ્વવિષયાનુમાનથી સિદ્ધ થશે.

તેઓનું એ કથન પણ સર્વથા અયોગ્ય છે. કારણકે સર્વ ક્ષણિકતા માહુંક જ્ઞાન કણ વિનાશી હોવાથી, ઉત્પન્ન થયા પછી “હું મરેલા જેવો છું” અને ક્ષણિક છું” એમ પોતાને પણ જાણી શકતું નથી, તો પછી અન્ય જ્ઞાનો છે, અને તેના વિષયો છે, એ પ્રમાણેનું જ્ઞાન તો તેને ક્યાંથીજ થાય ?, અને વળી એવું કણવિનાશી જ્ઞાન પોતાના વિષય માત્રની પણ ક્ષણિકતા નથી જાણતું, કેમકે તેમના મતે તે જ્ઞાન અને વિષય બંનેનો સમાન કાળમાંજ નાશ થાય છે. જો કદી તે જ્ઞાન પોતાના વિષયને નાશ પામતો જોઈને, તદ્દગત ક્ષણિકતાનો નિશ્ચય કરીને, પછી કાળાન્તરે પોતે નાશ પામે, તો તેને સ્વવિષયગત ક્ષણિકતાનો યોધ થાય, પણ એમ તેઓ માનતા નથી, તેઓ તો જ્ઞાન અને વિષય પોતપોતાનો કણ ઉત્પન્ન કરીને સમકાળેજ નાશ પામે છે, એમ માને છે. વળી-બ્રાહ્મો સ્વ-સવેદન પ્રત્યક્ષથી કે ઇન્દ્રિયપ્રત્યક્ષથી ક્ષણિકતા નથી માનતા પણ અનુમાનથી માને છે,

એ સિવાય તેઓ એમ કહેવા માગે કે પૂર્વ પૂર્વ વિજ્ઞાનક્ષણે, ઉત્તરોત્તર વિજ્ઞાનક્ષણેમાં એવા પ્રકારની વાસના ઉત્પન્ન કરે છે, કે જે વાસનાવડે-એકાલંબનવાળું ક્ષણિક વિજ્ઞાન, બીજા જ્ઞાનો અને તેમના વિષયોના સત્તા-ક્ષણિકતા વિગેરે ધર્મો જાણે છે, આથી સર્વ ક્ષણિક છે એવું જ્ઞાન માનવામાં અમારે કંઈ વિરોધ નહીં આવે.

તેઓનું એ કથન પણ અયોગ્ય છે, કારણકે એ વાસના પણ વાસક અને વાસનીય બંને વિદ્યમાનનો સંયોગ હોય, તોજ ધટી શકે, પણ ઉત્પન્ન થયા પછી તરતજ નાશ પામે તેને ન ધટી શકે. જો વાસક અને વાસનીય સંયોગવડે બંનેનું અવસ્થાન માનવામાં

આવે, તો ક્ષણિકતા ન ટકી શકે, અને વળી એ વાસના પણ ક્ષણિક છે ? કે અક્ષણિક છે ?, એ તે ક્ષણિક હોય, તો તેનાથી સર્વ ક્ષણિકતાનું જ્ઞાન કેવી રીતે થાય ? અને અક્ષણિક હોય, તો સર્વ ક્ષણિક છે એવી તમારી પ્રતિજ્ઞાની હાની થાય. એ રીતે બોદોનો ક્ષણિકવાદ કોઈ પણ રીતે શુદ્ધિ સંજત નથી. ૧૬૭૬-૧૬૭૭.

હવે સ્વપક્ષ બતાવીને ઉપસંહાર કરે છે.

વહુવિષ્ણાણપ્પમ્મવો જુગવમ્મણેમત્તયાઽહ્વેગસ્સ ।

વિષ્ણાણાવત્થા વા પહુચ્ચવિત્તીવિધાઓ વા ॥ ૧૬૭૮ ॥

વિષ્ણાણાણવિષ્ણાણે દોસા ઇચ્છાદયો પસંચંતિ ।

ન ચ ટિય-સંભૂય-ચ્છુપવિષ્ણાણમયમ્મિ જીવમ્મિ ॥ ૧૬૭૯ ॥

તસ્સ વિચિત્તાવરણક્વઓવસમાજ્ઞાઈ ચિત્તલ્લાઈ ।

સ્વણિયાણિ ય કાલંતરવિત્તીણિ ય મહિવાણાઈ ॥ ૧૬૮૦ ॥

નિચ્ચો સંતાણો સિં સઘ્વાવરણપરિસંત્વણ જં ચ ।

કેવલમુદિયં કેવલભાનેણાણંતમવિકર્પં ॥ ૧૬૮૧ ॥

ધણા વિજ્ઞાનની ઉત્પત્તિ, એકીસાથે અનેક અર્થને અહણ કરવાપણું, એક વિજ્ઞાનને એકીસાથે સર્વ અર્થનું અહણ કરવાપણું, વિજ્ઞાનની અવસ્થા, અને પ્રતીત્યવૃત્તિના વિધાત ઇત્યાદિ દોષો ક્ષણ વિનાશી જ્ઞાન માનવાથી થાય છે; પરંતુ ઉત્પાદ-વ્યય-ને પ્રવ સ્વરૂપ એવો વિજ્ઞાનવાળો આત્મા માનવાથી એ દોષો નથી થતા. તેવા આત્માને વિચિત્ર પ્રકારના ક્ષયોપશમથી અએલા વિવિધ પ્રકારના ક્ષણિક અને કાળાન્તર પર્યન્ત રહેનારા અતિ-જ્ઞાનના ભેદો થાય છે. એ ભેદોનો સામાન્ય જ્ઞાન માત્ર સંતાન નિત્ય હોય છે, અને સવ આવરણનો ક્ષય થવાથી કેવળજ્ઞાન થય છે, તે કેવળભાવે અનન્તકાળ સુધી અવસ્થિત રહે છે, તેથી તે એકજ છે. ૧૬૭૮-૧૬૭૯-૧૬૮૦-૧૬૮૧.

ઉપર કહી ગયા મુજબ ક્ષણ વિનાશી જ્ઞાન માનવામાં આવે, તો આ પ્રમાણે અનેક દોષો પ્રાપ્ત થાય છે. એક તો ક્ષણિકવાદીએ ત્રણુવનાન્તર્વર્તિ સર્વ અર્થ અહણવાને માટે એકીસાથે ધણા જ્ઞાનોની ઉત્પત્તિ માનવી ભેદએ અને એ જ્ઞાનના આશયભૂત તે અર્થને સ્મરણ કરનાર આત્માને અવસ્થિત માનવો ભ્રમ. ને એમ ન માનવામાં આવે, તો “જે છે, તે સર્વ ક્ષણિક છે સર્વ સંસ્કાર ક્ષણિક છે. સર્વે ભાવો નિરાશક છે,” ઇત્યાદિ સર્વ ક્ષણિકતાદિ વિજ્ઞાન ઉત્પત્તિ ન થાય. અને એ એ પ્રમાણે ધણાં જ્ઞાનો વગરે માનવામાં આવે તો સ્વમતનો ત્યાગ થાય.

ક્ષણ વિનાશી જ્ઞાન માનવામાં બીજો એ દોષ આવે કે એકજ વિજ્ઞાનને એકી સાથે ત્રણુવનાન્તર્ગત સર્વઅર્થને અહણ કરવાપણું થાય. એ પ્રમાણે સર્વ અર્થને અહણ કરે, તોજ સર્વ ક્ષણિકતાદિ વિજ્ઞાન થાય. પણ એમ જણાતું નથી અને મનાતું એ નથી. અથવા ત્રીજો દોષ એ પ્રાપ્ત થાય, કે વિજ્ઞાનની દીર્ઘ કાળપર્યન્ત અવસ્થા માનવી પડે, કે જે અવસ્થાથી વિજ્ઞાન હ્રમ્ભેશાં અવસ્થિત રહીને અન્ય અન્ય વસ્તુની નશ્વરતા (નાશ-પણું) ભ્રમને તે સર્વની ક્ષણિકતા બને. પણ આ રીતે માનવાથી માત્ર વિજ્ઞાનરૂપ ના-નાન્તરથી આત્માજ માનેવો ગણાય.

ઉપરોક્ત બહુ વિજ્ઞાનોત્પત્તિ વિગેરે ન માનવામાં આવે, તો પ્રતીત્ય વિધાત નામે ચોથો

દોષ પ્રાપ્ત થાય. અહીંયાં આ રહસ્ય બ્રહ્મણું કે જે કારણની અધિક્ષાએ કાર્યની ઉત્પત્તિ થાય, પરન્તુ કાર્ય અવસ્થામાં કારણનો અન્વય (સંબંધ) ન હોય, આને બાહ્ય પ્રતીત્યવૃત્તિ કહે છે. હવે આ પ્રમાણે પ્રતીત્યવૃત્તિ બોધે માને, તો અતીતાર્થણું સ્મરણ વિગેરે સર્વ વ્યવહારનો ઉત્તેજ થાય. અને જે અતીત અનેક સંકેતાદિ જ્ઞાનના આશ્રયવાળો આત્મા તે તે વિજ્ઞાનરૂપે પરિણામથી અન્વયી છે, એમ માને તો પ્રતીત્યવૃત્તિનો વિધાત થાય. કારણકે એમ માનવામાં આત્માને અન્વયી માનવો પડે છે. એ પ્રમાણે ક્ષણવિનાશી વિજ્ઞાન માનવાથી અનેક દોષો પ્રાપ્ત થાય છે. પરન્તુ જે ઉત્પાદ-વ્યય-અને ધ્રુવ એવો વિજ્ઞાનમય આત્મા માનવામાં આવે તો એ દોષો પ્રાપ્ત ન થાય, એટલે કે કથંચિત્ દ્રવ્યરૂપે સ્થિત, કથંચિત્ ઉત્તર-નવીન પર્યાયરૂપે ઉત્પન્ન, અને કથંચિત્ પૂર્વપર્યાયરૂપે વિનષ્ટ એવા વિજ્ઞાનરૂપે આત્માને માને તો ઉપર કહેલા દોષો ન થાય. આ ઉપરથી એ સિદ્ધ થયું કે સર્વ વ્યવહારની સિદ્ધ માટે ઉત્પાદ-વ્યય અને ધ્રુવપણા યુક્ત એવો આત્મા શરીરથી જુદો છે એમ માનવું જોઈએ. કારણકે યથાક્રત્ત્વરૂપવાળા આત્માને, વિચિત્રપ્રકારના મતિજ્ઞાનાવરણના ક્ષયોપશમથી થએલા વિવિધ પ્રકારના મતિજ્ઞાનના ભેદો ઘટે છે, તે આત્મા પર્યાયરૂપે ક્ષણિક અને દ્રવ્યરૂપે નિત્ય હોવાથી કાળાન્તર અવસ્થાથી થાય છે. ઉપલક્ષણથી શ્રુત-અવધિ અને મનઃપર્યવજ્ઞાનાવરણના વિચિત્રક્ષયોપશમથી અનુક્રમે વિવિધ પ્રકારના શ્રુત-અવધિ-અને મનઃપર્યવ જ્ઞાન પણ આત્માને થાય છે. તથા કેવળજ્ઞાન પોતાના આવરણનો સર્વથા ક્ષય થવાથી થાય છે. મતિજ્ઞાનાદિના ભેદોનો સામાન્યથી જ્ઞાનરૂપ સંતાન હસ્તેશાં અવિચ્છિન્ન હોય છે, અને કેવળજ્ઞાન જે માટે ભેદ રહિત કહ્યું છે, તેથી કરીને તે તો સર્વથા સ્વઆવરણનો ક્ષય થવાથી અનન્ત-કાલસ્થાયી થાય છે. આ જ્ઞાન કેવળભાવે અનન્તકાળ પર્યન્ત અવસ્થાથી અને અનન્ત અર્થન વિષય કરનાર હોવાથી અનન્ત છે. ૧૬૭૯-૧૬૮૦-૧૬૮૧.

પુનઃ વાયુભૂતિ લગવાનને પૂછે છે અને લગવાન તેનો ઉત્તર આપે છે-.

સો જહ દેહાદન્નો તો પવિસંતો વ નીસરંતો વા ।

કીસ ન દીસહ, ગોયમ ! દુઃખિહાણુવલ્લિખો સા ય ॥ ૧૬૮૨ ॥

અસઓ સ્વરસંગસ્સ વ સઓઽવિ દૂરાહભાવઓઽભિહિયા ।

સુહુમા-સ્મુત્તત્તણઓ કમ્માણુગયસ્સ જોવસ્સ ॥ ૧૬૮૩ ॥

જો આત્મા શરીરથી ભિન્ન છે, તો તે શરીરમાં પ્રવેશ કરતો અથવા નીકળતો કેમ નથી જણાતો ? જાતમ ! અનુપલબ્ધિ બે પ્રકારે છે. એક તો ખરશૃંગની પેઠે અવિધ-માન પદાર્થની અને બીજી દૂર આદિ ભાવથી વિદ્યમાન પદાર્થની, તેમાં સૂક્ષ્મ કર્માણુગત અમૂર્ત એવા જીવની અનુપલબ્ધિ છે, તે વિદ્યમાન પદાર્થની છે, અવિધમાનની નથી. ૧૬૮૨-૧૬૮૩.

વાયુભૂતિ:—જો આત્મા શરીરથી ભિન્ન હોય, તો જેમ ઘટ્ટદિમાં કોઈ પક્ષી વિગેરે પેસણું નીકળણું જણાય છે, તેમ તે આત્મા પણ શરીરમાં પેસતો-નીકળતો કેમ નથી જણાતો ?

લગવન્ત:—જાતમ ! પદાર્થ નહીં જણાવવામાં અનુપલબ્ધિ કારણ છે, પણ તે અનુપલબ્ધિ બે પ્રકારે છે, એક તો અવિધમાન પદાર્થની અનુપલબ્ધિ અને બીજી વિદ્યમાન પદાર્થની અનુપલબ્ધિ, તેમાં અધશૃંગ-ખરશૃંગ-વધ્યાપુત્ર વિગેરે નથી જણાતા, તે

અવિધમાનપદાર્થની અનુપલબ્ધિ કહેવાય, અને સ્વર્ગ-નરક વિગેરે જે ભાવો દરેક હોવાથી નથી જણાતા, તે વિધમાન પદાર્થની અનુપલબ્ધિ કહેવાય, આ અનુપલબ્ધિ એકવીસ પ્રકારે છે. ૧ અતિદૂર હોવાથી, ૨ અતિ નજીક હોવાથી, ૩ અતિ સૂક્ષ્મપણથી, ૪ મનની અનવસ્થાથી, ૫ ઇન્દ્રિયની અપદ્ધતાથી, ૬ મતિની મંદતાથી, ૭ અશક્યપણથી, ૮ આવરણથી, ૯ પરાભવથી, ૧૦ સમાનતાથી, ૧૧ અનુપયોગથી, ૧૨ ઉપાયના અભાવથી, ૧૩ વિસ્મરણથી, ૧૪ ખોટા ઉપદેશથી, ૧૫ મોહ-અજ્ઞાનથી, ૧૬ વિદર્શનથી, ૧૭ વિકારથી, ૧૮ ક્રિયાના અભાવથી, ૧૯ શાસ્ત્ર નહિ સાંભળવાથી, ૨૦ કાળની દીર્ઘતાથી, અને ૨૧ સ્વભાવ વિપ્રકર્ષથી, જેમકે ૧ સ્વર્ગ-નરકાદિ પદાર્થ અતિ દૂર હોવાથી નથી જણાતા, ૨ (પોતાની) આંખનો મેલ પાંપણો વિગેરે અતિ નજીક હોવાથી નથી જણાતા, ૩ પરમાણુ વિગેરે અતિ સૂક્ષ્મ હોવાથી નથી જણાતા, ૪ મનની અનવસ્થાથી શબ્દ વગેરે હોય છતાં ન જણાય, ૫ ઇન્દ્રિયોની અપદ્ધતાથી કંઈક બહાર હોય એવા મનુષ્યને ન સંભળાય, ૬ મતિમંદતાથી-શાસ્ત્રના સૂક્ષ્મ અર્થનો બોધ ન થાય, ૭ કાન-મસ્તક-પીઠ વિગેરે અશક્યપણથી ન જોઈ શકાય ૮ આંખોપર હાથ દીધાથી અથવા સાદી ભીત વિગેરેના આવરણથી હાથ વગેરે પણ ન જણાય, ૯ સૂર્યના તેજમાં પરાભવ પામેલ તારાઓ વિગેરે ન જણાય, ૧૦ મગ-અડક આદિ પોતાની સમાન ભતિની વસ્તુના ઢગલામાં પડવાથી સમાનતાથી ન જણાય, ૧૧ ઊંધી ગયેલા મનુષ્યને જેમ પથારીનો સ્પર્શ નથી જણાતો તેમ હરકેઈ વિષય અનુપયોગથી ન જણાય, ૧૨ ગાય-ભેંસ આદિના દૂધનું પ્રમાણ જણવાની ઇચ્છા વાળો, જેમ શુંગ આદિથી તેનું પ્રમાણ ન જાણી શકે, કારણકે તે જણવાનો તે ઉપાય નથી અથવા આકાશનું માપ ન જાણી શકાય, કારણકે તેવો ઉપાય નથી, ૧૩ વિસ્મૃતિથી-ભૂલી જવાથી, ૧૪ પ્રતિરૂપ કરીને બેતાવેલા સોનાને ઠગાઈથી-ખોટા ઉપદેશથી ન જાણી શકાય, ૧૫ મોહ અજ્ઞાનથી જવાદિ પદાર્થ ન જાણી શકાય, ૧૬ સર્વથા અંધ હોય એવાને રૂપી પદાર્થ ન જણાય, ૧૭ પૂર્વે અનેકવાર જાણેલ હોય છતાં વૃધાવસ્થાદિના વિકારથી ન જાણી શકાય, ૧૮ વૃક્ષનાં મૂળ વિગેરે પૃથ્વી ખોદવા વિગેરેની ક્રિયાના અભાવથી ન જણાય, ૧૯ શાસ્ત્ર અવજ્ઞના અભાવથી તેનો અર્થ ન સમજાય, ૨૦ ભૂત-ભવિષ્યકાળની દીર્ઘતા-દૂરપણથી રૂપભદ્ર-પદ્મનાભ વિગેરે ન જણાય, ૨૧ આકાશ અને પિશાચ વિગેરે સ્વભાવના વિપ્રકર્ષપણથી ન જણાય, આ પ્રમાણે વિધમાન પદાર્થની એકવીસ પ્રકારે અનુપલબ્ધિ થાય છે. એટલે કે પદાર્થ છતાં પણ એકવીસ પ્રકારના કારણથી નથી જણાતો. અહીં કર્મભૂત સંસારી-જીવ વસ્તુતઃ આકાશની પેઠે અમૂર્ત છે. અને કાર્મણ શરીર (કર્મ પરમાણુનો સમુદાય-વિકાર) છે તે પણ પરમાણુની પેઠે સૂક્ષ્મ છે. તેથી વિધમાન છે, તો પણ નથી જણાતા. પણ ખરે શરૂની પેઠે અવિધમાન છે, ને તેથી નથી જણાતા એમ નહીં. કારણકે અનુમાનથી તેની સત્તા સિદ્ધ કરેલ છે. ૧૬૮૨-૧૬૮૩.

હવે વેદાંત વચનથી આત્મા શરીરથી જુદો એમ સિદ્ધ કરે છે.

દેહાણ્ણે વ ત્રિષ્ જમગિહોત્તાઈ સમ્ગામપ્સત્ ।

વેપવિદિયં વિદ્ધ્ણઈ દાણાફલં ચ લોયમ્પિ ॥ ૧૬૮૪ ॥

વિજ્ઞાણગ્રણાઈર્ણં વેયપયાળં તદ્વત્યમવિદંતો ।

દેહાણ્ણં મન્નસિ તાળં ચ પપાળમયમત્યો ॥ ૧૬૮૫ ॥

છિન્નમિ સંસયંમી જિણેણ જરા-મરણવિપ્પમુક્કેણં ।

સો સમણો પઘ્વહ્મો પંચહિં સહ સ્વંડિયસણ્હિં ॥૧૬૮૬। ૬૦૯॥૧૪૭॥

આત્માને શરીરથી અનન્ય માનવાથી, સ્વર્ગની ઇચ્છાવાળાને જે અગ્નિહોત્રાદિ કરવાતું વેદમાં કહ્યું છે તેથી અને લોકમાં દાનાદિતું કૃણ, તેનો વિધાત થાય. વળી “વિજ્ઞાન ધનાદિ” વેદનાં પદોનો અર્થ તું બ્રહ્મતો ન હોવાથી આત્માને શરીરથી અનન્ય માને છે. પણ તે વેદનાં પદોનો અર્થ આ પ્રમાણે છે. એ પ્રમાણે જરા અને મરણથી મુક્તિએલા શ્રીજિનેશ્વરે તેના સંશયનો છેદ કર્યો, એટલે તેણે યોગાના પાંચસો (શબ્દો સહિત દીક્ષા અંગીકાર કરી. ૧૬૮૪-૧૬૮૫-૧૬૮૬.

વળી હે જાતબ ! આત્મા શરીરથી અનન્ય હોય, એટલે શરીર એજ આત્મા હોય, તો સ્વર્ગની ઇચ્છાવાળાએ અગ્નિહોત્રાદિ અનુષ્ઠાન કરવું. એમ જે વેદમાં કહ્યું છે, તેનો વિધાત થાય; કારણકે શરીર તો અગ્નિવડે બાળીને અહીંજ લસ્ય કરાય છે, એટલે પછી જીવના અભાવે કેને સ્વર્ગ પ્રાપ્તિ થાય ? તેમજ તે શરીરવડે કરેલ દાનાદિતું કૃણ પણ કેને થાય ? તથા “વિજ્ઞાનધનાદિ” વેદનાં પદો પરસ્પર વિરુદ્ધ અર્થવાળા ‘સાંભળીને તને આ સંશય થયો છે. (આ સંબંધી ચર્ચા પૂર્વે પ્રથમ ગણધરવાદમાં આવેલ છે, ત્યાંથી જોઇ લેવી.) વિજ્ઞાન ધન છે નામ જેવું એવો આત્મા ભૂતોથી અતિરિક્ત-બુદ્ધ છે, એમ પ્રતિપાદન કરનારાં વેદ વાક્યો પણ તું બોલે છે, જેમકે “સન્થેન લભ્યસ્તપસા દ્યૌષ દ્રઘ્નચર્વેણ નિર્ત્ય જ્યોતિર્મયો વિશુદ્ધો યં પश्यन्ति ધીરા યતયઃ સંયતારમાનઃ” એટલે કે સત્ય-તપ-અને બ્રહ્મચર્યથી આ જ્યોતિર્મય શાશ્વત આત્મા લભ્ય છે. તેને ધીર સંયમી યોગીઓ જોઈ શકે છે. આ પ્રમાણે અનેક વેદ વાક્યો ભૂતથી અતિરિક્ત આત્મા છે, એમ પ્રતિપાદન કરે છે. માટે આત્મા શરીરથી બુદ્ધ છે, અને ચેતના એ આત્માનો ધર્મ છે, પણ ભૂતોનો ધર્મ નથી. એમ અંગીકાર કર.

એ રીતે અનેક શુક્તિઓથી વાયુભૂતિના સંશયનો કૃપાનિધિ ભગવન્તે છેદ કર્યો, એટલે તે વાયુભૂતિએ યોગાના પાંચસો (શબ્દો સહિત ભગવન્ત પાસે દીક્ષા અંગીકાર કરી. ૧૬૮૪-૧૬૮૫-૧૬૮૬.

॥ તૃતીયો ગણધર વાદઃ સમાપ્તઃ ॥

—:—

હવે ચોથા ગણધર સંબંધી વક્તવ્યતા કહે છે.

તે પઘ્વહ્મ સોડં વ્રિયત્તુ આગચ્છર્હિં જિણસગાસં ।

વચ્ચામિ ણ વંદામિં વંદિત્તા પઙ્ગુવાસામિ ॥ ૧૬૮૭ । ૬૧૦ ॥૧૪૮॥

આમદ્ધો ય જિણેણં જાહ-જરા-મરણવિપ્પમુક્કેણં ।

નામેણ ય ગોત્તેણ ય સવ્વણ્ણસવ્વદરિસી ણં ॥ ૧૬૮૮ । ૬૧૧॥૧૪૯॥

કિં મણ્ણે અતિથ મૂયા ઉદાહુ નત્થિત્તિ સંસઓ તુજ્ઞ ।

વેયપયાણ ય અત્થં ન યાણસી તેસિમો અત્થો ॥૧૬૮૯ । ૬૧૨॥૧૫૦॥

તે વાયુભૂતિએ દીક્ષા લીધી એમ સાંભળીને વ્યક્તનામા દ્વિજોપાધ્યાય ભગવન્ત પાસે આવવા નીકળે છે, અને વિચારે છે કે ‘હું ત્યાં જઈશ, તેમને વાંદીશ, અને વાંદીને તેમની સેવા કરીશ.’ (તે ત્યાં ગયા એટલે) જન્મ-જરા અને મરણથી મુક્તિએના સર્વ-જ્ઞ-સર્વદર્શી જિનેશ્વર ભગવન્તે તેમને નામ અને ગોત્ર પૂર્વક બોલાવ્યા; અને કહ્યું કે (હે વ્યક્ત !) પૃથ્વીઆદિ ભૂતો છે, કે-નહી, આવો સંશય તને (વિરૂદ્ધ વેદપદો સાંભળવાથી) થયો છે; પણ તે વેદપદોનો અર્થ તું નથી જાણતો. (તેથી એવો સંશય થયો છે,) ૧૬૮૭-૧૬૮૮-૧૬૮૯.

વાયુભૂતિ દ્વિજોપાધ્યાયે ભગવન્ત પાસે દીક્ષા લીધી, એમ જ્યારે વ્યક્ત નામના દ્વિજોપાધ્યાયે જાણ્યું, ત્યારે તેઓતું પણ અભિમાન ગળી ગયું; અને તે પણ વિચારવા લાગ્યા કે ‘હવે હું પણ તે ભગવંતની પાસે જાઉં, તેમને વદના કરી તથા તેમની સેવના કરીને મારો સંશય દૂર કરું.’ આ પ્રમાણે વિચાર કરીને તે સમવસરજમાં આવ્યા, એટલે ભગવન્તે તેમને તેમના નામ અને ગોત્ર પૂર્વક બોલાવીને કહ્યું-‘હે આરાજકદવાણી વ્યક્ત ! તને એવો સંશય છે, કે પૃથ્વી-અપ્-તેજ-વાયુ-અને આકાશ, આ પાંચ ભૂતો છે કે નથી ? આવા પ્રકારનો સંશય, તને પરસ્પર વિરૂદ્ધ વેદપદો સાંભળવાથી થયો છે. તે વેદપદો આ પ્રમાણે છે, “સ્વપ્નોપમે વૈ સકલમિત્યેષ દ્વદ્વાવિચિરઙ્ગજ્ઞતા વિદ્યેયઃ” એટલે આ સર્વ જગત સ્વપ્ન સમાન છે, માત્ર આ બ્રહ્માવાક્ય-પરમાર્થ પ્રકાર તેજ જાણવા યોગ્ય છે. આ પદો ભૂતોનો અપલાપ કરનારા છે. અને પાંચા વૃષ્ટિથી વૃષ્ટિથી દેવતા આપો દેવતા” આ વિગેરે પદો ભૂતોની સત્તા પ્રતિપાદન કરનારા છે. આ રીતે પરસ્પરવિરૂદ્ધ અર્થ પ્રતિપાદન કરનારાં વેદ વાક્યો સાંભળીને તને એવો સંશય થયો છે. પરન્તુ ખરી રીતે તું એ વેદપદોનો અર્થ અને શુક્તિતું તાત્પર્ય નથી જાણતો, તેથીજ એવો સંશય ફરે છે. એ પદોનો ખરો અર્થ તો હું કહું છું તે પ્રમાણે છે, અને તે તું લક્ષપૂર્વક સાંભળ. ૧૬૮૭-થી-૧૬૮૯.

એ અર્થ સ્પષ્ટ કરવાને લાખ્યકાર કહે છે કે—

મૂપસ્ય તુજ્ઞ સંકા મુવિણય-માયોવમાઈં હોજ્ઞ ત્તિ ।

ન વિચારિજ્ઞતાઈં મયંતિ જં સઘઠા જુત્તિ ॥ ૧૬૯૦ ॥

મૂયાદયંસયાઓ જીવાદસુ કા કહન્તિ તેં મુદ્દે ।

તં સઘસુણસંકી મજ્ઞસિ માયોવમં લોયં ॥ ૧૬૯૧ ॥

પૃથ્વીઆદિ સર્વ ભૂતો સ્વપ્ન સમાન-માયા જેવા છે એમ તને ભૂતો વિષે સંશય છે. એ પ્રમાણે આધારભૂત ભૂતોના સંશયથી-તેના આધેય જે છવાદિ પદાર્થો તેમાં સંશય હોય તેની તો વાતજ શી ? આ રીતે સર્વ લોકને તું માયા જેવો માને છે, તેથી તું સર્વશૂન્યતાની શંકાવાળો છે, પણ તારી એ માન્યતા વિચાર કરતાં સર્વથા શુક્તિ રહિત છે. ૧૬૯૦-૧૬૯૧

આયુષ્યમાન વ્યક્ત ! તું એવું માને છે કે જેમ કેટલાં નિર્ધન પુરૂષ સ્વપ્નમાં પોતાના શુભના આંગણમાં હાથી-મોઝાનો સમૂહ, સુવર્ણ રાશિ વિગેરે, નહીં હોવા છતાં જુએ છે, ઈન્દ્રજાળ વિલસિતની માયામાં પણ અવિધમાન એવા સુવર્ણ-મણિ-માણિક્ય મોતી-રજ-તનાં વાસણો-ખગીયા-પુષ્પ-ફળ વિગેરે અવિધમાન વસ્તુઓ દ્રષ્ટિગોચર થાય છે; તેવી રીતે આ પૃથ્વી વિગેરે ભૂતો પણ અવિધમાન છતાં જણાય છે, એટલે વસ્તુતઃ તે પણ સ્વપ્ન અને ઈન્દ્રજાળમાં જોએલા વસ્તુઓ જેવાંજ છે. તારી આ માન્યતા સર્વથા શુક્તિ રહિત છે, વળી જ્યારે ભૂતોમાં સંશય હોય, ત્યારે છવાદિ પદાર્થમાં પણ સંશય હોવોજ

જોઈએ, કારણ કે એ જીવાદિ પદાર્થો, પણ ભૂતના વિકર-શરીરમાં અધિષ્ઠિત છે. આથી કરીને પૃથ્વી આદિ ભૂતો અને જીવાદિ પદાર્થો, તારા અભિપ્રાયે અવિદ્યમાન છે. એટલે સર્વ શૂન્યતાની શંકાવાળો તું હોવાથી આખા વિશ્વને માયા સરખું તેમજ સ્વપ્ન અને ધ્વન્દ્વગળું બેઠું માને છે. ૧૬૯૦-૧૬૯૧.

સર્વ શૂન્ય છે, તે સંબંધમાં અનેક યુક્તિઓ કહે છે.

જહ કિર ન સઓ પરઓ નોમયઓ ણવિય અન્નઓ સિદ્ધી ।

ભાવાળમ્બેક્ષાઓ વિયત્ત ! જહ દોહ-હસ્સાળ ॥ ૧૬૯૨ ॥

અતિયત્ત-ઘટેગાળેગયા વ સવેગયાદોસાઓ ।

સવ્વેડળખિલપ્પા વા સુણ્ણતું સવ્વહામાવા ॥ ૧૬૯૩ ॥

જાયા-ડજાઓ-મયઓ ન જાયમાળં વ જાયપ્પ જમ્મહા ।

અળવત્થા ડમાવો-મયદોસાઓ સુણ્ણયા તમ્મહા ॥ ૧૬૯૪ ॥

હેઝ-પચ્ચયામાગિગ વીસુભાવેસુ નો ય જં કઙ્ગ

દીસદ્દ સામગિમયં સવ્વાભાવે ન સામગ્ગી ॥ ૧૬૯૫ ॥

પરમાગાદરિસણઓ સવારામાગવુહુમયાઓ ય ।

હમયાણુવલંભાઓ સવાણુવલલ્લિઓ સુણ્ણ ॥ ૧૬૯૬ ॥

હું વ્યક્ત ! જેમ સ્વથી, પરથી-ઉભયથી અને અન્યથી હ્રસ્વ-દીર્ઘની-સિદ્ધિ નથી; તેમ પદાર્થોની પણ એ સ્વઆદિ અપેક્ષાઓથી સિદ્ધિ નથી. વળી અસ્તિત્વ અને ધ્વજ, એ બંનેની એકતા છે, કે અનેકતા છે ? એ ઉભયમાંથી કોણ પણ રીતે માનતાં-સર્વની એકતા આદિ દોષો, સર્વ ભાવો, અનભિલાષ્ય, અને સર્વ પદાર્થોની સર્વથા શૂન્યતા પ્રાપ્ત થશે. ઉત્પન્ન થએલું; નહિ ઉત્પન્ન થએલું; અને ઉભય સ્વરૂપવાળું; ઉત્પન્ન થતું હોય, તે ઉત્પન્ન થતું નથી; કારણ કે એથી અનવસ્થા, અને અભાવ. એ ઉભય દોષ થાય છે, માટે સર્વ શૂન્યતાજ યોગ્ય છે. તથા હેતુ-પ્રત્યયરૂપ સામગ્રીની જુદી જુદી અવસ્થામાં કાર્ય નથી જણાતું; પણ સમ્પૂર્ણ-સામગ્રીમાંજ જણાય છે, અને સર્વ અભાવમાં સામગ્રી નથી હોતી. તેમજ પાછળનો ભાગ જણાતો નથી અને આગળનો ભાગ અતિ સૂક્ષ્મ છે, આથી ઉભયનો અનુપલંભ થવાથી સર્વનો અનુપલંભ થાય છે, માટે સર્વ શૂન્યતાજ ઉચિત છે. ૧૬૯૨ થી ૧૬૯૬

હું આસન્નકલ્યાણી વ્યક્ત ! તું જે સર્વ શૂન્યતા માને છે, તેમાં તું-આ પ્રમાણે યુક્તિઓ યોજે છે, કે કાર્ય કારણાદિ ભાવને અપેક્ષિયપણું છે, તે હેતુ માટે પોતાથી, પરથી, ઉભયથી, કે એ સિવાય અન્યથો પણ પદાર્થની સિદ્ધિ નથી થતી. કારણકે જે કોણ પદાર્થોના સમુદાય છે, તે સર્વ કાર્યરૂપ અથવા કારણ રૂપ હોવો જોઈએ. ને તેથી જે કાર્ય હોય, તે કારણવડે કરાય છે, એટલે તેના કાર્યત્વ વ્યવહાર કારણને આધીન હોય છે, પરન્તુ કાર્યનું કાર્યપણું તે સ્વભાવથી સિદ્ધ નથી; એજ પ્રમાણે કારણ, કાર્ય કરે છે, તેથી તેના કારણત્વ વ્યવહાર કાર્યને આધીન છે, પણ તેનું કારણપણું કંઈ સ્વતઃ સિદ્ધ નથી. આ રીતે જે સ્વતઃ (પોતાથી) સિદ્ધ નથી, તે અરવિશાળની પેઠે પરતઃ (બીજાથી) પણ સિદ્ધ નથી, અને તેથી કરીને કાર્ય કારણાદિ ભાવ પોતાથી કે પરથી વિદ્યમાન નથી. સ્વ-પર ઉભયથી કાર્યાદિ ભાવની સિદ્ધિ માનવામાં આવે, તો તે પણ અયોગ્ય છે, કારણકે પૂર્વોક્ત પ્રમાણે જુદી જુદી રીતે સિદ્ધિ નથી, તો પછી તેના સમુદાયમાં ઉભયથી તો સિદ્ધિ

ક્યાંથી જ થાય ? જેમ રેતીના ભુદા ભુદા કણીયામાં તેલનો અભાવ હોવાથી, રેતીના કણના સમુદાયમાં પણ તેલની ઉત્પત્તિ નથી હોતી, તેમ ત્યાં પણ સમજવું.

વળી જો ઉભય પક્ષથી કાર્યાદિભાવની સિદ્ધિ માનવામાં આવે, તો ઇતરેતર આશય-કામ આવે; કારણકે જ્યાં સુધી કાર્યની સિદ્ધિ ન થાય, ત્યાં-સુધી કારણની સિદ્ધિ ન થાય અને જ્યાં સુધી કારણની સિદ્ધિ ન થાય, ત્યાં સુધી-કાર્યની સિદ્ધિ પણ ન થાય. માટે ઉભય પક્ષથી પણ કાર્યાદિ ભાવની સિદ્ધિ નથી થતી. તેમજ આ ઉભય પક્ષ સિવાય અન્યથી પણ સિદ્ધિ નથી થતી. કેમકે સ્વ-પર-અને ઉભય સિવાય અન્ય વસ્તુનો અભાવ હોવાથી ભાવોની સિદ્ધિ નિર્હેતુક થાય. ઉદાહરણ તરીકે જેમ પ્રદેશીની (અગુડા પાસેની) આંગળી અંગુડાની અપેક્ષાએ દીર્ઘ-લાંબી જણાય છે, અને મધ્ય આંગળીની અપેક્ષાએ હ્રસ્વ-ટુંકી જણાય છે, વસ્તુતઃ એ આંગળી સ્વતઃ હ્રસ્વ કે દીર્ઘ નથી, સ્વતઃ હ્રસ્વ-દીર્ઘ ન હોવાથી, પરતઃ-ઉભયતઃ-અને અન્યતઃ પણ તેની હ્રસ્વ કે દીર્ઘપણની સિદ્ધિ થતી નથી. એટલે સર્વશૂન્યતા માનવીજ ચોખ્ખી છે. કારણ કે પદાર્થની વિદ્યમાનતાજ ચાલતી નથી. જેમકે અસ્તિત્વ અને ધર, એ ઉભયની એકતા છે, કે અનેકતા છે ? જો એકતા હોય, તો સર્વ પદાર્થની એકતાનોજ પ્રસંગ થશે. કેમકે જે જે છે, તે તે ધર છે, એમ અસ્તિત્વમાં ધરના પ્રવેશ થવાથી, સર્વને ધરપણુની પ્રાપ્તિ થશે, પણ પરાદિ ભુદા પદાર્થ નહીં કહેવાય; અથવા ધર, સર્વની અસ્તિતાથી અભિન્ન હોવાને લીધે, ધર સર્વાત્મક થશે. અથવા ધર છે તેજ અસ્તિતા છે, એમ કેવળ ધર માત્રમાંજ અસ્તિતાનો સમાવેશ થવાથી, અન્યત્ર અસ્તિતાના અભાવને લીધે, ધર સિવાયના સર્વ પદાર્થનો અભાવ થવાથી માત્ર એક ધરજ અવશેષ રહેશે, અથવા એ ધરનો અભાવ થશે, કેમકે અધરથી વ્યાપ્ત (ધર સિવાયના પદાર્થથી ભર્ર હોય) તેજ ધર કહેવાય છે, હવે જ્યારે ધરના પ્રતિપક્ષભૂત અધર (ધર સિવાયના પદાર્થ) નો જ અભાવ હોય ત્યારે કોની અપેક્ષાએ “ ધર ” છે, એમ કહેવાય ? નજ કહેવાય. આથી સર્વશૂન્યતાજ માનવી શુક્તિ વાળી છે. હવે બીજા વિકલ્પથી ધર અને અસ્તિત્વનું અન્યપણું-અનેકતા બાનાંએ તો પણ ધર, અસ્તિત્વ રહિત હોવાને લીધે ગધેડાના શીંગડાની જેટ અવિદ્યમાન છે, કેમકે જે વિદ્યમાન ભાવ હોય, તે અસ્તિતા રૂપે કહેવાય, અને એ અસ્તિતાના આધાર ભૂત ધર-પરાદિ પદાર્થ છે તેમાં અસ્તિતાથી ભિન્નતા હોવાને લીધે અસ્તિતાનો પણ અભાવજ થાય; કેમકે આધારથી તે આધેય અન્ય હોવાને લીધે, આધાર (વના આધેય હોઈ શકે નહીં. આ રીતે અસ્તિત્વની સાથે ધર-પરાદિની એકતા અને અનેકતાના વિકલ્પ બંને કહેલા ન્યાયથી સર્વની એકતા વિગેરે દોષો પ્રાપ્ત થાય, અથવા સર્વ પદાર્થ અનભિવાપ્ય થાય, અથવા સર્વથા શૂન્ય થાય, અથવા સર્વથા તેમનો અભાવ થાય.

વળી જે ગધેડાના શીંગડાની જેટ ઉત્પન્ન નથી થતું, તે તો અવશ્ય અવિદ્યમાનજ હોય છે, એટલે તે સંબંધી ચર્ચા કરવી નિર્રથક છે; અને લોકમાં જે ઉત્પત્તિવાળું કહેવાય છે, તેની ઉત્પત્તિ પણ શુક્તિ પૂર્વક વિચાર કરતાં ધરતી નથી; જેમકે ઉત્પન્ન થએલ હોય, તે પુનઃ ઉત્પન્ન થતું નથી, કેમકે ઉત્પન્ન થએલા ધરની જેટ ઉત્પન્ન થએલું હોય છે, ને તેથી તેને ઉત્પન્ન થવાનું હોતું નથી અને જો ઉત્પન્ન થએલું પણ પુનઃ ઉત્પન્ન થાય છે, એમ કહેવામાં આવે, તો પુનઃ પુનઃ ઉત્પન્ન થવાથી અનવસ્થા પ્રાપ્ત થશે. અને બીજા વિકલ્પથી નહીં ઉત્પન્ન થએલું. ઉત્પન્ન થાય છે, એમ કહેવામાં આવે, તો કદિપણ નહિ ઉત્પન્ન થએલાં ગધેડાનાં શીંગડાં પણ ઉત્પન્ન થવાં લેઈએ, કેમકે

અનુત્પન્નપણું તો એમાં પણ સરખું જ છે. હવે ત્રીજા વિકલ્પથી ઉત્પન્ન અનુત્પન્ન રૂપ હોય તે ઉત્પન્ન થાય છે, એમ કહેવામાં આવે, તો તે પણ અયુક્ત છે, કારણ કે પ્રત્યેકમાં કહેલા દોષો ઉભયમાં પણ આવે છે. વળી એ ઉત્પન્ન અનુત્પન્ન ઉભય રૂપ વસ્તુ વિદ્યમાન છે, કે અવિદ્યમાન છે? જો વિદ્યમાન હોય, તો તે ઉત્પન્ન થએલું જ કહેવાય, પણ ઉત્પન્ન-અનુત્પન્ન ઉભયરૂપ ન કહેવાય, કેમકે એમાં ઉપર કહેલ દોષ આવે છે. અને જો એ ઉભયરૂપ વસ્તુ નથી, એમ કહેવામાં આવે તો પણ તે ઉભયરૂપ વસ્તુ ન કહેવાય પણ અનુત્પન્નજ કહેવાય, અને તેમાં પણ ઉપર કહેલ દોષ પ્રાપ્ત થાય છે.

ઉત્પન્ન થતું હોય તે ઉત્પન્ન થાય છે, એમ જો કહેવામાં આવે તો તેમાં પણ ઉપરોક્ત વિકલ્પોથી એજ દોષ પ્રાપ્ત થશે. કેમકે એ ઉત્પન્ન થતી વસ્તુ વિદ્યમાન છે, કે અવિદ્યમાન છે? જો વિદ્યમાન હોય, તો તે ઉત્પન્ન થએલજ છે, અને એ અવિદ્યમાન હોય, તો તે ઉત્પન્નજ નથી થએલ, આ ઉભય પક્ષમાં પણ ઉપર કહેલ દોષજ આવે છે, આ રીતે અનવસ્થા વિગેરે દોષોના પ્રસંગથી પદાર્થોની ઉત્પત્તિ સંભવતી નથી, એટલે જગતની શૂન્યતા માનવી, એજ ઠીક લાગે છે.

વળી ઉપાદાનકારણ અને નિમિત્તકારણરૂપ સામગ્રીની પૃથક્ અવસ્થામાં તે કાર્ય નથી જણાતું, પરંતુ સંપૂર્ણ સામગ્રીની અવસ્થામાં જણાય છે; આથી કાર્યનો સર્વથા અભાવજ યોગ્ય છે, અને સર્વના અભાવમાં સામગ્રીનો સદ્ભાવ નથી હોતો એટલે સર્વથા શૂન્યતાજ છે. તાત્પર્ય એ છે કે હેતુ (ઉપાદાનકારણ અને પ્રત્યેક નિમિત્તકારણ) સ્વજન્ય અર્થને એક પછી એક કરે છે? કે મળીને કરે છે? એક પછી એક તો નથી કરતા, કેમકે તેમ જણાતું નથી, એટલે એકેકથી કાર્યનો અભાવ હોવાથી સામગ્રીમાં પણ કાર્યનો અભાવજ હોય છે, જેમ રેતીના જુદા જુદા કણમાં તેલનો અભાવ હોવાથી તેના સમુદાયમાં પણ તેલ નથી હોતું, તેમ અહીં પણ જણવું. આ રીતે સર્વ કાર્યની ઉત્પત્તિનો અભાવ હોવાથી સામગ્રીનો સદ્ભાવ નથી રહેતો, અને અનુત્પન્ન સામગ્રીનો પણ સદ્ભાવ નથી રહેતો એટલે જગતની સર્વ શૂન્યતાજ પ્રાપ્ત થાય છે.

અને જો વસ્તુ અદૃશ્ય હોય છે, તે વસ્તુ ગદ્યદાતા શીંગડાની પેઠે જણાતી ન હોવાથી અવિદ્યમાનજ હોય છે, એટલે તે સંખ્યાથી સ્વર્ગ કરવી નકામી છે, અને ઘટ-પટ-સ્તંભ-લીંત વિગેરે દૃશ્ય વસ્તુ છે, તે વસ્તુનો પાછળનો અને મધ્યનો ભાગ, આગળના ભાગથી અન્તરિત-આવરિત હોવાથી જણાતા નથી, એટલે તે પણ અવિદ્યમાન છે, વળી આગળનો ભાગ અવયવ વાળો હોવાથી, તે ભાગ પણ ધીમ આગળના ભાગથી અન્તરિત છે, એ ભાગ પણ વળી ધીમ આગળના ભાગથી અન્તરિત છે, એ પ્રમાણે છેક આગળનો ભાગ પરમાણુના પ્રતરૂપ અતિ સૂક્ષ્મ હોવાથી નથી જણાતો. આ પ્રમાણે ઉપરોક્ત ન્યાયે પાછળનો ભાગ અને સર્વની આગળનો ભાગ, એ ઉભય ભાગ જણાતા ન હોવાથી સર્વ વસ્તુ સમ્રૂહની ઉપલબ્ધિ નથી થતી, માટે સર્વ જગત શૂન્ય છે. ૧૬૮૨-થી-૧૬૮૬.

એ પ્રમાણે વ્યક્તના દૃઢ્યગત સંશયને યુક્તિપૂર્વક ખતાવીને શ્રીમાન મહાવીર દેવ તેના શંકાને છેદ કરવાને કહે છે કે-

મા કુળ ત્રિયત્ત ! સંયમસદ્ ન સંસયસમુન્મવો જુતો ।

સ્વકુલમ-સ્વર્તિસિદ્ધુ વ, જુતો સો યાણુ-પુરિસેમ્ ॥ ૧૬૯૭ ॥

- કો વા વિસેસદેહ સવામાવેડવિ યાણુ-પુરિસેસુ ।
 સંકા ન સ્વપુષ્પાઈસુ વિવજ્જઓ વા કહં ન મવે ? ॥ ૧૬૯૮ ॥
 પચ્ચસ્વઓડણુમાણાદાગમઓ વા પસિદ્ધિસ્ત્યાણં ।
 સઘપ્પમાણવિસયામાવે કિહ સંસઓ જુત્તો ? ॥ ૧૬૯૯ ॥
 જં સંસયાદઓ નાણપજ્જયા તં ચ નેયસંવદ્દં ।
 • સઘલ્લેયામાવે ન સંસઓ તેણ તે જુત્તો ॥ ૧૭૦૦ ॥
 સંવિ સ્વિય તે માવા સંસયઓ સોમ ! યાણુ-પુરિસો વ ।
 અહ દિદ્દંતમસિદ્ધં મણ્ણસિ નણુ સંસયામાવો ॥ ૧૭૦૧ ॥

હે વ્યક્ત ! ભૂતોનો અભાવ માનીને સંશય ન કર. કેમકે તેનો અભાવ હોય તો આકાશ પુષ્પ અને ખરશુંગની પેઠે સંશય ન થાય, પણ અભાવનોજ નિશ્ચય થાય, જે વિદ્યમાન હોય તેનોજ સ્થાણુ અને પુરૂષની પેઠે સંશય થવો યોગ્ય છે. અથવા સર્વ અભાવમાં-સર્વ શૂન્યતામાં પણ સ્થાણુઅદિમાં સંશય થાય છે, અને આકાશ પુષ્પાદિમાં નથી થતો, એમાં વિશેષ હેતુ કયો છે? કેમકે વિશેષ હેતુના અભાવે તો સર્વત્ર સંશય થવો જોઈએ, અથવા નિયામકના અભાવે વિપર્યય થવો જોઈએ (આકાશ પુષ્પાદિમાં સંશય થાય, અને સ્થાણુ આદિમાં ન થાય એ વિપર્યય) વળી પ્રત્યક્ષ-અનુમાન- અને આગમ પ્રમાણોથી જ્યારે પદાર્થોની પ્રસિદ્ધિ થાય, ત્યારે કોઈ વખત વસ્તુમાં સંશય થાય, પણ જ્યારે સર્વ પ્રમાણ અને તેના વિષયનો અભાવ હોય, ત્યારે ક્યાંથી સંશય થાય ? કેમકે સંશય-વિપર્યય-અનુમાન-પ્રત્યક્ષ-નિશ્ચય-એ જ્ઞાનના પર્થાય છે, અને તે જ્ઞેયની સાથે સંબંધ વાળા હોય છે, જ્યારે સર્વ શૂન્યતા માનવામાં આવે, ત્યારે જ્ઞેયનો પણ અભાવ થાય છે. એટલે તને તે સંશય શુદ્ધ નથી. હે સૌમ્ય ! (તને જેનો સંશય છે.) તે ભાવો વિદ્યમાન છે. કારણ કે તને તે સંબંધી સંશય થાય છે. જેનો સંશય થાય, તે વસ્તુ સ્થાણુ-પુરૂષ આદિની પેઠે વિદ્યમાન હોય છે. જે વસ્તુ આકાશપુષ્પની પેઠે અવિદ્યમાન હોય છે, તે વસ્તુમાં સંશય નથી થતો, આમાંનું સ્થાણુ અને પુરૂષનું દૃષ્ટાન્ત અસિદ્ધ માનતો હોય, તો તે અશોભ્ય છે, કેમકે સ્થાણુ-પુરૂષાદિ સર્વ ભાવોને તું સામાન્યથી અવિદ્યમાન માને છે, એટલે સર્વ ભાવોના અભાવમાં સંશયનો પણ અભાવજ થાય ૧૬૯૭-થી-૧૭૦૧.

સ્વપ્નમાં તો પૂર્વ અદૃષ્ટાદિ નિમિત્તથી સદેહ થાય છે તેથી સ્વપ્નના નિમિત્તો અને સ્વપ્ન એ એ વસ્તુની સિદ્ધિ કરતાં કહે છે.

- સવામાવેડવિ મઈ સંદેહો સુમિણ્ણ વ, નો વં ચ ।
 જં સરણાઈનિમિત્તો સિમિણો ન ઉ સઘદામાવો ॥ ૧૭૦૨ ॥
 અણુભૂય-દિદ્દ-ચિત્તિય સુય-પયડવિચાર-દેવયા-ડણ્ણો ।
 સિમિણ્ણસ્સ નિમિત્તાઈ પુણ્ણં પાવં ચ નામાવો ॥ ૧૭૦૩ ॥
 વિણ્ણાનમયત્તણઓ ઘડવિણ્ણાણં વ સિમિણઓ માવો ।
 અહવા વિહિયનિમિત્તો ઘટો વ નેમિત્તિયત્તાઓ ॥ ૧૭૦૪ ॥—

સ્વપ્નમાં (વસ્તુનો) સર્વથા અભાવ છતાં પણ સદેહ થાય છે, એમ કહેતો હોય,

તો તે અયોગ્ય છે, કારણ કે સ્મરણાદિ નિમિત્તથી તે થાય છે, પણ સર્વથા તેનો અભાવ નથી. પૂર્વાતુલ્ય, જોએલું, ચિન્તવેલ, અવણ, પ્રકૃતિ વિકાર, દેવતા, સજળ પ્રદેશ, પુન્ય અને પાપ એ સ્વપ્નનાં નિમિત્તો છે, માટે સર્વથા તેનો અભાવ નથી. અથવા ઘટના જ્ઞાનની પેઠે સ્વપ્ન વિજ્ઞાનમય હોવાથી ભાવરૂપ છે, અથવા કહેલાં નિમિત્તોથી તે ઘટની પેઠે નિમિત્તવાળું છે, માટે તે ભાવરૂપ છે. ૧૭૦૨ થી ૧૭૦૪

વ્યક્ત! કહાય તું એમ કહેવા માગે કે ‘સ્વપ્નમાં વસ્તુનો સર્વથા અભાવ છતાં પણ સંશય થાય છે જેમકે કોઈ નિર્ધન પામર અતુલ્ય સ્વપ્નમાં પોતાના ગૃહના આંગણામાં આ હસ્તી છે, કે પર્વત છે ? આમ સંશય કરે છે, એમાં વસ્તુતઃ કંઈ નથી, છતાં પણ એવો સંશય થાય છે, તેમ અન્યત્ર પણ વસ્તુના અભાવમાં સંશય થઈ શકે. તારૂં આ કથન સર્વથા અયોગ્ય છે, કેમકે સ્વપ્નમાં જે સંદેહ થાય છે, તે પૂર્વે જોએલ અથવા અતુલવેલ કે અતુલવતું સ્મરણ એ આદિ નિમિત્તથી થાય છે, પણ સર્વથા વસ્તુના અભાવથી નથી થતો, જો સર્વથા વસ્તુના અભાવથી પણ સંશય-સંદેહ થતો હોય, તો હજી ભૂર્વાગેરે જે કદી પણ નથી હોતું તેમાંએ સંદેહ થવો જોઈએ, કારણ કે ઉભયત્ર અભાવ સમાન છે.

વળી સ્વપ્ન નિમિત્ત સિવાય થતું નથી, સ્વપ્ન થવામાં અનેક નિમિત્તો છે, તેમાંના કેટલાંક આ પ્રમાણે છે. સ્નાન-ભોજન-વિલેપન (વગેરે પૂર્વે અતુલવેલ વસ્તુ સ્વપ્નમાં જણાય, તે સ્વપ્ન અતુભૂત નિમિત્તવાળું કહેવાય. હાથી-પોણા વગેરે પૂર્વે જોએલ વસ્તુ સ્વપ્નમાં જણાય, તે દૃષ્ટાર્થ નિમિત્તવાળું સ્વપ્ન કહેવાય. સ્ત્રીની પ્રાપ્તિ વગેરે જણાય, તે ચિન્તિતાર્થ નિમિત્તવાળું સ્વપ્ન કહેવાય. સ્વર્ગ-નરક વગેરે સાંભળેલી વસ્તુ જણાય, તે શ્રુતાર્થ નિમિત્ત સ્વપ્ન કહેવાય. વાયુ-પીત્ત વગેરેથી થએલ પ્રકૃતિના વિકાર, તેથી સ્વપ્ન થાય, તે પ્રકૃતિ વિકાર નિમિત્ત સ્વપ્ન કહેવાય. અતુકૂળ અથવા પ્રતિકૂળ દેવતા ના નિમિત્તથી સ્વપ્ન થાય, તે દેવનિમિત્ત સ્વપ્ન કહેવાય. જળવાળા પ્રદેશમાં જે સ્વપ્નમાં વિશેષ જણાય છે તેમાં તે પ્રદેશ જલવાળો છે તેજ નિમિત્ત છે, તથા ઇષ્ટ સ્વપ્ન અને અનિષ્ટ સ્વપ્ન થાય, તેમાં પુન્ય અને પાપ નિમિત્ત છે. વસ્તુ સ્વભાવથી આ રીતે સ્વપ્ન પણ ભાવસ્વરૂપ હોવાથી ‘સ્વપ્નની માફક જગત ગૂન્ય છે’ એમ કેમ કહી શકાય ? નજ કહી શકાય, કારણકે ધરવિજ્ઞાનની પેઠે સ્વપ્ન પણ વિજ્ઞાનમય હોવાથી ભાવસ્વરૂપ છે. અથવા ઘટની પેઠે પૂર્વે કહેલા નિમિત્તોથી ઉત્પન્ન થાય છે, માટે તે ભાવ સ્વરૂપ છે.-૧૭૦૨-૧૭૦૩-૧૭૦૪.

સર્વ ગૂન્યતા માનવામાં આવે, તો સ્વપ્ન-અસ્વપ્ન વગેરે વ્યવહારનો અભાવ થાય, તે બતાવે છે.

સવાભાવે ચ કચો સિમિણસિમિણોત્તિ સચ્ચમલિયંતિ ।

ગંધવપુરં પાઠલિપુત્તં તત્પોવયારત્તિ ? ॥ ૧૭૦૫ ॥

કર્જંતિ કારણંતિ ચ સઙ્ગમિણં સાદર્ણંતિ કત્તત્તિ ।

વત્તા વયણં વચ્ચં પરપક્વોઽયં સપક્વોઽયં ? ॥ ૧૭૦૬ ॥

કિં વેહ થિર-દવો-સિણ-ચલયા-ડરુવિત્તણાં નિયયાઈં ।

સદાદઓ ચ ગેઝ્ઝા સોત્તાઈયાઈં ગહણાઈં ? ૧૭૦૭ ॥

સમયા વિવજ્જઓ વા સંવ્વાગહણં વે કિં ન સુણ્ણોમેમ ।

કિં સુણ્ણયા વ સમ્મં સમ્માહો કિં વ મિચ્છત્તં ? ॥ ૧૭૦૮ ॥

કિહ સ-પરો-મયબુદ્ધી કહં ચ તેસિં પરોપ્પરં સિદ્ધી ।

અહ પરમર્હઈ મળ્ણઈ સ-પરમર્હવિસેસણં કત્તો ? ॥ ૧૭૦૯ ॥

સર્વ શૂન્યતા માનવામાં આ સ્વપ્ન છે આ સ્વપ્ન નથી, આ સત્ય છે, આ-મિથ્યા છે, આ (વાદલાના વિકારરૂપ કલિપત) ગંધર્વ નગર છે, આ પારલીપુત્ર નગર છે, આતથ્ય છે, આ ઉપચારિક છે, આ કાર્ય છે, આ કારણ છે, આ સાધ્ય છે, આ સાધન છે, આ કર્તા છે, આ વક્તા છે, આ વચન છે, આવાચ્ય છે, આ સ્વપક્ષ છે, આ પરપક્ષ છે. ઈત્યાદિ વિશેષ ક્યાંથી થાય ? વળી આ સ્થિત છે, આ દ્રવ્ય છે, આ ઉષ્ણ છે, આ ચપળ છે, આ અમૃત છે, શબ્દાદિ આદ્ય છે, શ્રોત્રાદિ આહુક છે, વિગેરે નિયત સ્વરૂપ શાથી થાય ? તથા સર્વ શૂન્યતામાં સર્વની સમાનતા, વિપર્યય, અને સર્વ અમૃતહુણ કેમ ન થાય ? અથવા શૂન્યતા એ જ્ઞાન તે સદ્મત છે, કે મિથ્યાત્વ છે ? તથા સ્વ-પર-અને ઉલ્લપ એવી બુદ્ધિ કેવી રીતે થાય ? તેમની પરસ્પર સિદ્ધિ કેવી રીતે થાય ? બીજાની બુદ્ધિથી એમની સિદ્ધિ થાય, એમ કહેવામાં આવે, તો સ્વમતિ અને પરમતિ એવો તદ્દાવત શાથી થાય ? ૧૭૦૫-થી-૧૭૦૮.

હો વ્યક્ત ! વસ્તુઓ સર્વથા અભાવ માનવીને સર્વ શૂન્યતા માનવામાં આવે, તો બ્યવહારમાં અનેક પ્રકારની હાની પ્રાપ્ત થાય. જેમકે “આ સ્વપ્ન છે, અને આ સ્વપ્ન નથી. આ સત્ય છે, આ અસત્ય છે, આ મિથ્યા છે, આ ગંધર્વપુર છે, અને આ પારલીપુત્ર છે, આ ઉપચાર રહિત-તથ્ય શુદ્ધ ચતુષ્પદ વિશેષ સિંહ છે, અને આ ઔપચારિક સિંહ મરુદ્ધ વિશેષ જે માણુવક તે છે. વળી આ ઘટ-પટાદિ કાર્ય છે, અને આ મૃત્પિંડાદિ કારણ છે. આ અનિત્યતા વિગેરે સાધ્ય છે, અને આ કૃતકપણું વિગેરે સાધન છે. કુલકાર આદિ ઘટ વિગેરેના કર્તા છે, આ વક્તા છે, આ ત્રિઅર્ચયથી-અથવા પંચ-અવયવી વચન છે, તથા આ શબ્દસમૂહનું આ વાચ્ય છે, આ સ્વપક્ષ છે, આ પરપક્ષ છે, આ વિગેરે બ્યવહારની વિશેષતા શૂન્યતામાં નિયત શાથી જણાય ? વળી પૃથ્વી વિગેરેનું સ્થિતપણું, પાણી વિગેરેનું દ્રવપણું (પ્રવાહીપણું) અગ્નિની ઉષ્ણતા, વાયુની ચપળતા, આકાશનું અમૃતપણું વિગેરે હુએશના નિયત સ્વભાવો; તેમજ શબ્દ-રૂપ-ગંધ વિગેરે આદ્ય છે, અને શ્રોત્ર-ચક્ષુ-ગ્રાણ વિગેરે ઇન્દ્રિયો તેના આહુક છે, ઈત્યાદિ નિયમની સિદ્ધિ સર્વ શૂન્યતામાં કેવી રીતે થશે ?

અથવા સર્વ શૂન્યતામાં સ્વપ્ન-અસ્વપ્ન, સત્ય-અસત્ય વિગેરેના તદ્દાવતનું કારણ ન હોવાથી, જેણું સ્વપ્ન, તેણું અસ્વપ્ન અને જેણું અસ્વપ્ન તેણુંજ સ્વપ્ન એમ સર્વ સમાનતા કેમ ન થાય ? અથવા જે સ્વપ્ન હોય, તે અસ્વપ્ન અને અસ્વપ્ન હોય તે સ્વપ્ન ઈત્યાદિ વિપર્યય પણ કેમ ન થાય ? તેમજ સર્વ શૂન્યતામાં સ્વપ્ન-અસ્વપ્ન વિગેરે સર્વનું અમૃતહુણ કેમ ન થાય ? ભ્રાન્તિથી સ્વપ્ન-અસ્વપ્ન આદિનું અહણ થાય છે, એમ કહેતો હોય તો તે અયુક્ત છે, કારણકે દેશ-કાળ-સ્વભાવ વિગેરેના નિયતપણાથી તે તે પદાર્થ અહણ કરનાર જ્ઞાનની ઉત્પત્તિ થાય છે. વળી ન્યમ અસ્વપ્નાદિના અહણનું કારણ જે હું ભ્રાન્તિનું કહે છે તે ભ્રાન્તિ વિદ્યમાન છે કે અવિદ્યમાન છે ? જો વિદ્યમાન હોય, તો સર્વ શૂન્યતા ક્યાં રહી ? અને ભ્રાન્તિ અવિદ્યમાન હોય, તો પદાર્થ અહણ કરનાર જ્ઞાન

ભ્રાન્તિ રહિત હોવાથી સર્વ ભાવો વિદ્યમાન છે પણ સર્વ શૂન્યતા નથી. અથવા આ સંબંધમાં તને બીજું 'યુક્ત' કે સર્વ શૂન્યતા માનવામાં, વિદ્યમાન પદાર્થોની શૂન્યતા માનવી, એ શું સમ્યક્ સદ્બલ છે, અને વિદ્યમાન પદાર્થોની વિદ્યમાનતા માનવી એ શું મિથ્યા ગ્રહ છે? આ પ્રમાણે માનવામાં તારી પાસે વિશેષ હેતુ કયો છે કે જેથી તું સર્વ-શૂન્યતા માને છે ?

તથા “ પદાર્થોની સિદ્ધિ સ્વતઃ નથી ” ઇત્યાદિ માનવામાં, હસ્ત-દીર્ઘ-અને હસ્તદીર્ઘ સ્વરૂપવાળા પદાર્થમાં, આ હસ્ત છે. આ દીર્ઘ છે, અને આ હસ્તદીર્ઘ છે, એ પ્રકારની બુદ્ધિનો તું એકી સાથે આશ્રય કરે છે, તો પછી તેવા પદાર્થની પરસ્પર અસિદ્ધિ કેવી રીતે કહે છે? કેમકે પદાર્થની સર્વની શૂન્યતા કહે છે, અને તે સાથે આ હસ્ત છે, આ દીર્ઘ છે, ઇત્યાદિ પણ કહે છે. એમ પૂર્વાપર વિરૂદ્ધ બોલતું સર્વથા અયુક્ત છે. તાત્પર્ય એ છે કે પદાર્થોની સત્તામાં, માત્ર અપેક્ષાને કારણ છે, એમ નહીં, પણ તે સાથે સ્વવિ-પયજ્ઞાન ઉત્પન્ન કરવાદિરૂપ અર્થક્રિયાકારીપણું પણ કારણ છે. અને તેથી કરીને જે હસ્ત દીર્ઘ ઉભય તે સ્વસંબંધી જ્ઞાન ઉત્પન્ન કરે છે, તે હોય છેજ. એટલે તેમનો અભાવ કેવી રીતે બનાવ? અને વળી મધ્યમ અંશુલીની અપેક્ષાએ, પ્રદેશીની અંશુ-લીમાં હસ્તપણું નહીં છતાં પણ છે, એમ કહેવાય છે. ઇત્યાદિ જે તું માને છે, તે-પણ અયોગ્ય છે. કારણકે જો મધ્યમ અંશુલીની અપેક્ષાએ પ્રદેશીની અંશુલી સ્વતઃ સર્વથા અવિદ્યમાન છતાં પણ તેમાં હસ્તપણું છે, એમ હોય તો પછી ગધેડાનાં શીંગડાં કે જે સર્વથા અવિદ્યમાન છે, તેમાં પણ હસ્તપણું હોય જોઈએ, અને અતિદીર્ઘ એવા ઇન્દ્ર-ધ્વજ આદિમાં પણ તે હોય જોઈએ. કેમકે અવિદ્યમાનતા ઉભયસ્થળે સમાન છે. વરતુતઃ સ્વતઃ વિદ્યમાન એવી પ્રદેશીની અંશુલી અનન્તધર્માત્મક હોવાથી તે તે સહકારી કાર-ણોની સમીપે, તે તે રૂપે જણાતી હોવાથી, તે તે પ્રકારતું જ્ઞાન ઉત્પન્ન કરે છે, પણ સર્વથા અવિદ્યમાન અંશુલીમાં અપેક્ષામાત્રથીજ હસ્ત-દીર્ઘાદિજ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે એમ નહીં. એ પ્રમાણે દીર્ઘ ઉભયાદિમાં પણ આ દીર્ઘ, આ ઉભય ઇત્યાદિ સ્વંપર ઉભય બુદ્ધિ બીજાના મતની અપેક્ષાએ કરે છું. પણ મારી માન્યતા પ્રમાણે તો સ્વતઃ સિદ્ધ એવા સ્વ વિષય જ્ઞાન ઉત્પન્ન કરનાર હસ્ત-દીર્ઘ આદિ કંઈજ નથી. એટલે મારી માન્યતામાં પૂર્વાપર વિરોધ કોઈ પણ રીતે નથી આવતો, એમ જો તું કહેતો હોય, તો સર્વ શૂન્યતામાં આ સ્વમત છે અને આ પરમત છે ” એવો સ્વ-પરભાવનો તફાવત પણ ક્યાંથી થાય? નજ થાય, અને જો સ્વ-પરભાવ માનતો હો, તો શૂન્યતાનો અભાવ થશે, ૧૭૦૫-૧૭૦૯.

જુગવં કમેણ વા તે વિણ્ણાણં હોજ્જ દીહ-હસ્તેસુ ।

જહ્ જુગવં કાઝ્વેક્ખા કમેણ પુવ્વમ્મિ કાઝ્વેક્ખા ? ॥ ૧૭૧૦ ॥

આઝ્મવિણ્ણાણં વા જં વાલસ્સેહ તસ્સ કાઝ્વેક્ખા ? ।

તુલ્હેસુ વ કાઝ્વેક્ખા પરોપ્પરં લોચણદુગે વ ? ॥ ૧૭૧૧ ॥

ત્તિં હસ્સાઓ દીહે દીહાઓ ચેવ ત્તિં ન દીહમ્મિ ? ।

કીસ વ ન સ્વપુપ્ફાઝ ત્તિં ન સ્વપુપ્ફે સ્વપુપ્ફાઓ ? ॥ ૧૭૧૨ ॥

(વળી) દીર્ઘ અને હસ્ત-પદાર્થમાં તે તે રૂપે જણાતું જ્ઞાન, એકજ કાળે થાય

છે, કે અતુકમે થાય છે? જો એકજ કાળે થતું હોય, તો કોને કોની અપેક્ષા રહી? અને અતુકમે થતું હોય, તો પ્રથમ જ્ઞાનમાં કંઈ અપેક્ષા છે? અથવા બાળકને જન્મની અનન્તરજ જે પ્રથમ વિજ્ઞાન થાય છે, તેમાં તેને કંઈ અપેક્ષા છે? અથવા લોચનદ્વિકની પેઠે તુલ્ય પદાર્થમાં પરસ્પર કોને કોની અપેક્ષા હોય? તેમજ હસ્વથી દીર્ઘમાં અને દીર્ઘતાનું કેમ જ્ઞાન થાય છે? અને દીર્ઘથી દીર્ઘમાં કે હસ્વથી હસ્વમાં કેમ જ્ઞાન થતું નથી? તથા આકાશપુષ્પથી હસ્વ-દીર્ઘમાં અને આકાશપુષ્પથી (આકાશપુષ્પમાં) તે તે રૂપે જ્ઞાન કેમ નથી થતું? ૧૭૧૦-૧૭૧૨.

વ્યક્ત! હસ્વ-દીર્ઘ પદાર્થમાં તે તે આકારે જણાતું જ્ઞાન જે થાય છે, તે જ્ઞાન એકજ કાળે થાય છે, કે અતુકમે થાય છે? જો એકજ કાળે-થતું હોય, તો તે બન્ને એકી સાથે સ્વપ્રતિભાસિજ્ઞાનમાં જણાતા હોવાથી, કોને કોની અપેક્ષા રહી? અને જો અતુકમે તેણે જ્ઞાન થતું હોય, તો પ્રથમ સ્વપ્રતિભાસિ જ્ઞાનવડે હસ્વાદિ પદાર્થનું અહંજ થવાથી ઉત્તરકાળમાં દીર્ઘાદિ પદાર્થને અહંજ કરવામાં કંઈ અપેક્ષા છે? કોઈ નહીં. આ ઉપરથી એ સિદ્ધ થાય છે કે, અધુ આદિ સામગ્રીના સદ્ભાવ સતે, બીજાની અપેક્ષા વિના સર્વ પદાર્થો પોતપોતાના જુદા જુદા રૂપે સ્વપ્રતિભાસિજ્ઞાનમાં જણાય છે, એટલે સર્વ પદાર્થોની સિદ્ધિ સ્વભાવથીજ છે.

અથવા તરતના જન્મેલા બાળકને જન્મની અનન્તર જે પ્રથમ વિજ્ઞાન થાય છે, તે જ્ઞાન કંઈ અપેક્ષાએ થાય છે? વળી હસ્વમાં નહિ, તેમ દીર્ઘમાં નહિ, પરંતુ ચક્ષુચ્ચાલની પેઠે પરસ્પર તુલ્ય વસ્તુમાં એકીકાળે તે બન્નેને તુલ્યરૂપે અહંજ કરનાર સ્વપ્રતિભાસિ જ્ઞાન કરવામાં પરસ્પર કંઈ અપેક્ષા છે? કોઈ નથી. આટલે અગુહી વિગેરે પદાર્થોનું સ્વરૂપ અન્યની અપેક્ષાએ નથી, પરંતુ સ્વપ્રતિભાસિજ્ઞાન વડે અન્યની અપેક્ષા સિવાય-તેઓ સ્વરૂપથીજ અહંજ થાય છે. અને ઉત્તરકાળમાં તે તે રૂપની જિજ્ઞાસામાં, તેના તેના પ્રતિપક્ષના સ્મરણ આદિ સહકારી કારણોથી દીર્ઘ-હસ્વ વિગેરે વ્યવહાર અવર્તે છે. એટલે પદાર્થ માત્ર સ્વરૂપથીજ સિદ્ધ છે.

વળી જો સર્વ શૂન્યતા હોય, તો હસ્વ પદાર્થથી દીર્ઘ પદાર્થમાં દીર્ઘપણના જ્ઞાનનો વ્યવહાર કેવી રીતે થાય? અને દીર્ઘની અપેક્ષાથીજ દીર્ઘ-જ્ઞાનનો વ્યવહાર કેમ ન થાય? કેમકે શૂન્યતા ઉભય રથળે સમાન છે. વળી એજ પ્રમાણે દીર્ઘથી દીર્ઘમાં અને હસ્વથી હસ્વમાં પણ તેવો જ્ઞાન અને વ્યવહાર કેમ ન થાય? તેમજ આકાશપુષ્પથી પણ દીર્ઘ અને હસ્વ પદાર્થમાં દીર્ઘ-હસ્વના જ્ઞાન ને વ્યવહાર, અને આકાશપુષ્પથીજ આકાશ પુષ્પમાં હસ્વ-દીર્ઘ જ્ઞાનનો વ્યવહાર કેમ નથી થતો? કારણકે એમાં પણ શૂન્યતા સમાન છે, એ પ્રમાણે જ્ઞાન વ્યવહાર નથી થતો, આટલે ભાવો-પદાર્થો વિદ્યમાન છે, પણ જગતની શૂન્યતા નથી. ૧૭૧૦-૧૭૧૧-૧૭૧૨.

किंवाऽवेकत्वाच्चि यं होज्ज मई वा सभाव एवायं ।

सो भवोति सभावो वंझापुत्ते न सो जुत्तो ॥ १७१३ ॥

होज्जाऽवेकत्वाओ वा विष्णार्णं वाऽभिहाणमेत्तं वा ।

दीहति व हस्संति व न व सत्ता सेसधम्मा वा ॥ १७१४ ॥

इहरा हस्साभाये सवविणासो हवेज्ज दीहस्स ।

न य सो तम्हा सत्तादओऽणवेकत्ता घटाईणं ॥ १७१५ ॥

અથવા સર્વ શૂન્યતામાં અપેક્ષાથી શું? સ્વભાવથીજ અપેક્ષાવડે-હસ્વાદિ વ્યવહાર થાય છે. એમ કહેવામાં આવે, તો તે અથોગ્ય છે, કેમકે પોતાનો ભાવ, તે સ્વભાવ, એવો સ્વભાવ વધ્યાપુત્ર જેવા અવિદ્યમાન પદાર્થમાં ઘટે નહી, કારણકે અપેક્ષાથી વસ્તુમાં વિજ્ઞાન થાય, અથવા હસ્વ-દીર્ઘ એવું નામ માત્ર સિદ્ધ થાય, પરંતુ વસ્તુની સત્તા અને શેષ ધર્મો તો અપેક્ષા માત્રથી સિદ્ધ ન થાય. અન્યથા જો એમ ન હોય, તો હસ્વના અભાવે, દીર્ઘનો સર્વથા અભાવ થાય પણ તેમ જણાતું નથી. મારે ધરાદિ સત્તા વિગેરે અન્યની અપેક્ષા વિનાજ સિદ્ધ છે. ૧૭૧૩-૧૭૧૪-૧૭૧૫.

જો વસ્તુનો સર્વથા અભાવ હોય, તો હસ્વાદિને દીર્ઘાદિની અપેક્ષાથી શું લાભ! કારણકે અપેક્ષા માત્રથી એ શૂન્યતાથી પ્રતિકૂળ છે. સ્વભાવથીજ અપેક્ષાવડે હસ્વ-દીર્ઘ આદિ વ્યવહાર થાય છે. એમ કહેવામાં આવે, તો તે અથોગ્ય છે, કારણકે “અગ્નિ બળે છે, આકાશ નથી બળતું” આમાં જેમ સ્વભાવ હેતુ છે, તેમ તરા-કહેવામાં નથી. કેમકે વધ્યાપુત્ર જેવા અવિદ્યમાન પદાર્થમાં સ્વભાવ માનવો એ સર્વથા અથોગ્ય છે. પોતાનો ભાવ, તે સ્વભાવ, અને બાકીનો પરભાવ કહેવાય એવો સ્વ અને પરભાવ માનવાથી શૂન્યતાની હાની થશે, અથવા ભલે અપેક્ષા માનો, પણ એથી તમારી શૂન્યતા સિદ્ધ નહી થાય.

અથવા સ્વતઃ સિદ્ધ વસ્તુમાં અન્ય અપેક્ષાથી “હસ્વ-દીર્ઘ” એવું નામ માત્રથી વિજ્ઞાન સિદ્ધ થશે, પરંતુ અન્ય અપેક્ષાથી વસ્તુની સત્તા નહી સિદ્ધ થાય, તેમજ હસ્વ-દીર્ઘાદિ ધર્મ સિવાય રૂપ-રસાદિ ધર્મો પણ સિદ્ધ નહી થાય. કેમકે વસ્તુની સત્તા અને રૂપાદિ ધર્મો ગ્રહણ કરનાર જ્ઞાન સ્વતઃ ઉત્પન્ન થાય છે એટલે અન્ય અપેક્ષાથી સ્વતઃ સિદ્ધ વસ્તુની સત્તાદિનો અભાવ કેવી રીતે થાય? અને બ્યારે સત્તા વિગેરેના અભાવસિદ્ધ ન થાય, ત્યારે જગતની શૂન્યતા પણ ક્યાંથી સિદ્ધ થાય?,

વળી જો ધરાદિ પદાર્થના સત્તાદિ ધર્મો અન્યની અપેક્ષાવાળા હોય તો હસ્વ વસ્તુના સર્વ નાશમાં દીર્ઘ વસ્તુનો પણ સર્વ નાશ પ્રાપ્ત થાય, કેમકે દીર્ઘ સત્તાદિ ધર્મો હસ્વ વસ્તુની સત્તાની અપેક્ષા વાળા માનેલા છે. પરંતુ એ પ્રમાણે હસ્વનો નાશ થતાં દીર્ઘ વસ્તુનો સર્વથા નાશ નથી જણાતો. આથી નિશ્ચય થાય છે કે-ઘટ વિગેરેના સત્તા-રૂપ આદિ ધર્મો અન્ય અપેક્ષા વાળાજ નથી અને એમ હોવાથી શૂન્યતાનો અભાવ થાય છે. ૧૭૧૩-૧૭૧૪-૧૭૧૫.

અપેક્ષાથી પદાર્થની સિદ્ધિ સ્વતઃ, અને ઉભયથી નથી. એમ જે તાર્ક-કથન છે, તેમાં અપેક્ષારૂપ હેતુ વિપક્ષમાં રહેતો હોવાથી વિરૂદ્ધ છે. તે રજાડવાને કહે છે.

જાવિ અવિક્ષ્વાડવિક્ષણમવિક્ષણગોડવિક્ષણજિમ્પણવિક્ષલ ।

સા ન મયા સવેમ્ભવિ સંતેસુ ન મુન્નયા નામ ૧૭૧૬ ॥

કિંચિ સઓ તદ્ પરઓ તદુભયઓ કિંચિ નિચસિદ્ધંપિ ।

જલઓ ઘટઓ પુરિસો તદ્ વવહારઓ નેયં ॥ ૧૭૧૭ ॥

નિચ્છયઓ પુણ વાહિરનિમિત્તમેતોવઓગઓ સત્તં ।

હોઇ સઓ જમમાવો ન સિદ્ધિ નિમિત્તમાવેડવિ ॥ ૧૭૧૮ ॥

હસ્વાદિને દીર્ઘાદિની અપેક્ષા કરનાર જે છં કહે છે, તે પણ કર્તા-ક્રમ-ક્રિયારૂપ

હોવાથી, મનાય તેમ નથી. એ કર્તા-કર્મ-અને ક્રિયારૂપ ત્રણ પદાર્થની અપેક્ષાએ સર્વ વિષમાન હોવાથી શૂન્યતાનો અભાવ થાય છે, આથી કરીને તે કહેલો હેતુ વિપક્ષમાં રહેતો હોવાથી અસિદ્ધ છે. વળી કેટલાક પદાર્થ કર્તાની અપેક્ષા વિના કારણરૂપ દ્રવ્યના સંપ્રાપ્તથી એધની પેઠે સ્વતઃ સિદ્ધ થાય છે, કેટલાક પદાર્થ ધરની પેઠે કર્તાની અપેક્ષાએ પરથી સિદ્ધ થાય છે, અને કેટલાક પદાર્થ સ્વ-પર ઉભયથી સિદ્ધ થાય છે. (જેમકે માતા-પિતા અને સ્વકૃત કર્મથી પુરૂષનો જન્મ) કેટલાક પદાર્થ આકાશની પેઠે નિત્ય સિદ્ધ છે, આ સર્વ વ્યવહાર નયની અપેક્ષાએ જાણવું. પણ નિશ્ચયથી તો માત્ર બાહ્ય-નિમિત્તની અપેક્ષાએ વસ્તુ સ્વતઃ સિદ્ધ થાય છે. કારણ કે બાહ્ય નિમિત્ત છતાં પણ અરવિશાણુ વિગેરે અભાવ સ્વરૂપ વસ્તુ કદી પણ સિદ્ધ નથી થતી. માટે ઉભય નયની અપેક્ષાએ માનવું એજ એટલું છે. ૧૭૧૬-૧૭૧૭-૧૭૧૮.

‘હવે.’ “અસ્તિત્વ અને ધરની એકતા છે કે અનેકતા છે” ઈત્યાદિ પૂર્વપક્ષનો ઉત્તર આપે છે.

અત્યિત્ત-ઘડેગાળેગયા ય પજ્ઞાયમેત્તચિતેયં ।

અતિય ઘડે પઢિવલ્લે, ફરરા સા કિં ન સ્વરસિંગે ? ॥ ૧૭૧૯ ॥

ઘઠ-સુન્નયન્નયાણિ સુન્નયા કા ઘઠાહિયા સોમ્મ ! ।

પગત્તે ઘઠઓ ચિય ન સુન્નયા નામ ઘઠધમ્મો ॥ ૧૭૨૦ ॥

વિન્નાણ વયણ-વાઈળમેગયા ઝ ન્દત્તિયા સિદ્ધા ।

અળત્તે અળ્ળાળી નિવ્વયગો વા કહં વાઈ ? ॥ ૧૭૨૧ ॥

“ઘડો છે” એમ માન્યા પછી, અસ્તિત્વ અને ધરની એકતા-અનેકતાનો જે વિચાર તે માત્ર તેના પર્યાયનો વિચાર છે, પરંતુ એથી ધરના અભાવ નથી, અન્યથા- (જો તેનો અભાવ હોય), તો અરશૂંગમાં વધ્યાપુરમાં પણ એવો એકતા-અનેકતાનો (વકલ્પ કેમ નથી કરાતો ? વળી ઘટ અને શૂન્યતા એ ઉભય અન્ય છે, કે અનન્ય છે ? જો અન્ય હોય, તો હું સૌમ્ય ! ઘટ નિવાય એથી અધિક કંઈ શૂન્યતા છે ? (કોઈ નહીં) અને જો અનન્ય હોય, તો પણ તે ઘટજ છે, કેમકે અત્યક્ષથી તે ઘટજ જણાય છે, પણ શૂન્યતા રૂપ ઘટનો ધર્મ કોઈ પણ પ્રમાણથી નથી જણાતો. વળી “સર્વ (વિશ્વત્રય) શૂન્ય છે” એવા પ્રકારનું તાદ્ વિજ્ઞાન અને વચન એ ઉભયની પણ અસ્તિતાની સાથે એકતા છે કે અનેકતા છે ? જો એકતા હોય, તો વસ્તુની અસ્તિતા સિદ્ધ થઈ, અને જો અનેકતા હોય, તો અજ્ઞાની અને વચનરહિત વાદી પત્થરના સમૂહની પેઠે શૂન્યતા કેવી રીતે સિદ્ધ કરી શકે ? નજ કરી શકે. ૧૭૧૯-૧૭૨૧

ઘઠસત્તા ઘઠધમ્મો તત્તોડળળ્ળા પઠાહો મિળ્ળો ।

અત્યિત્તિ તેળ મળિણ કો ઘઠ એવેતિ નિયમોડ્યં ? ॥ ૧૭૨૨ ॥

જં વા જદત્તિ તે તં ઘઠોત્તિ સવ્વઘટયાપમંગો કો ? ।

મળિણ ઘઠોત્તિ વ કહં સવ્વત્તિત્તારોહોત્તિ ? ॥ ૧૭૨૩ ॥

અત્યિત્તિ તેળ મળિણ ઘઠોડઘઠો વો ઘઠો ઝ અત્થેવે ।

ચૂઓડચૂઓ વ દુમો ચૂઓ ઝ જહાં દુમો નિયમા ॥ ૧૭૨૪ ॥

ઘટની અસ્તિતારૂપ ઘટની સત્તા, તે ઘટનો ધર્મ છે. અને તે ધર્મ ઘટથી અલિપ્ત છે, પટાદિ સર્વથી સિત્ત છે. આથી કરીને “ ઘટ છે ” એમ કહેવાથી “ આ ઘટજ છે ” એવો નિયમ ક્યાંથી થયો ? (કેમકે પોતપોતાની સત્તા પટાદિ સર્વ પદાર્થમાં છે, એટલે તેઓ પણ વિવિધમાનજ છે.) વળી “ જે જે છે, તે તે સર્વ ઘટ છે. ” એ કથનમાં સર્વ પદાર્થ ને ઘટપણનો પ્રસંગ કેવી રીતે થાય ? (કેમકે જ્યારે ઘટની સત્તા ઘટમાંજ છે, અન્યત્ર નથી; ત્યારે જ્યાં જ્યાં ઘટનું અસ્તિત્વ છે, ત્યાં ત્યાં ઘટ છેજ, એથી સર્વ પદાર્થને ઘટ-પણની પ્રાપ્તિ નથી થતી.) અને વળી “ ઘટ છે, ” એમ કહેવાથી સર્વ પદાર્થની અસ્તિતાનો અવરોધ કેવી રીતે થાય ? તથા ઘટ સર્વાત્મરૂપે કેવી રીતે થાય ? નજ. થાય. (કેમકે ઘટની સત્તાવડે ઘટ છે, એમ કહેવાથી કંઈ ઘટનું સર્વાત્મકપણું નથી જણાવું.) આથી એ સિદ્ધ થાય છે કે-જેમ “ વૃક્ષ ” એમ કહેવાથી અમ્મ અથવા તે સિવાય ગમે તે સિંખડો વગેરે સમજાય છે, (કેમકે વૃક્ષપણું સર્વ વૃક્ષોમાં છે.) પણ “ આમ્ર ” એમ કહેવાથી તે વૃક્ષત્વજ સમજાય છે, (કેમકે વૃક્ષત્વ સિવાય આમ્રપણું હોઈ શકે નહિ.) તેમ અહીં પણ ઘટની સત્તા તે ઘટનો ધર્મ હોવાથી ઘટમાંજ હોય છે, અન્યત્ર નથી હોતી અને સામાન્ય સત્તા બધા પદાર્થોમાં છે-તેથી કરીને “ અસ્તિ ” (છે) એમ કહેવાથી ઘટ અથવા તે સિવાય પટાદિ સમજાય છે, (કેમકે પોતપોતાની સત્તા સર્વ પદાર્થમાં છે.) પણ “ ઘટ ” એમ કહેવાથી તે ઘટની અસ્તિતાજ સમજાય છે, કેમકે ઘટની પોતાની સત્તા ઘટમાં હોય છેજ. ૧૭૨૨-૧૭૨૩-૧૭૨૪

હવે ઉત્પન્ન થએલ ઉત્પન્ન નથી થવું, ઇત્યાદિ પૂર્વપક્ષનો ઉત્તર આપે છે.

કિં તં જાયંતિ મર્દં જાયા-ડજાઓ-ભયંપિ જદજાયં ।

અહ જાયંપિ ન જાયં કિં ન સ્વપુષ્કે વિચારોડયં ? ॥ ૧૭૨૫ ॥

જહ સન્વહા ન જાયં કિં જમ્માર્ણતરં તદુવલમ્બો ? ।

પુર્વં વાડગુવલંભો ? પુણોડવિ કાર્લતરહયસ્સ ? ॥ ૧૭૨૬ ॥

જહ સન્વહા ન જાયં જાયં સુગ્ગવવર્ણં તહા ભાવા ।

અહ જાયંપિ ન જાયં પગાસિયા સુગ્ગયા કેળ ૧. ॥ ૧૭૨૭ ॥

એવી કઈ ઉત્પન્ન થએલ વસ્તુ છે કે જે ઉત્પન્ન નહિ ઉત્પન્ન અને ઉત્પન્ન અવુત્પન્ન વસ્તુને વું અવુત્પન્ન માને છે ? ઉત્પન્ન છતાં પણ અવુત્પન્ન છે, (એમ કહેતો હોય) તો આકાશપુંખમાં પણ એવો વિચાર કેમ નથી કરાતો ? વળી જે વસ્તુ સર્વ પ્રકારે ઉત્પન્ન થએલ ન હોય, તો તેનો ઉત્પત્તિ પછી ઉપલંભ કેમ થાય છે ? અને, તે પહેલાં તથા કાળાન્તરે નાશ પામ્યા પછી તેનો ઉપલંભ કેમ નથી થતો ? વળી (શૂન્યતા સંબંધી વિજ્ઞાન અને વચન જેમ સર્વથા પ્રકારે ઉત્પન્ન નથી છતાં ઉત્પન્ન થએલ માને છે, તેવી રીતે બીજા ભાવો પણ કેમ નથી માનતો ? અને જે ઉત્પન્ન થએલ છતાં નહિ ઉત્પન્ન થએલ માને, તો તે શૂન્યતા શા વડે પ્રગટ કરી ? ૧૭૨૫-૧૭૨૬-૧૭૨૭

હું વ્યક્ત ! એવી કઈ વસ્તુ વું માને છે કે જેની ઉત્પત્તિ ઉત્પન્ન, અવુત્પન્ન, અને ઉત્પન્ન અવુત્પન્નાદિ પ્રકાર વડે વું નિષેધે છે. કોઈ પણ રીતે ઉત્પન્ન થએલ વસ્તુ તારે માન્ય હોય, તો તે વસ્તુની વિવિધમાનતાવડે શૂન્યતાનો અભાવ થયો, અને તેથી કરીને પૂર્વે “ ઉત્પન્ન થએલ ઉત્પન્ન થાય છે, કે નહિ ઉત્પન્ન થએલ ઉત્પન્ન થાય છે ?

કે ઉત્પન્ન અનુત્પન્ન, ઉત્પન્ન થાય છે. ઇલાદિ શૂન્યતાની સિદ્ધિ માટે કહેલ વિકલ્પો નિરર્થક થાય છે. અને જો ઉત્પન્ન અનુત્પન્નાદિ વિકલ્પના આશ્રયભૂત એ વસ્તુ ઉત્પત્તિ રૂપે તને માન્ય ન હોય, ને તેને અનુત્પન્નરૂપજ માનતો હોય, તો “ઉત્પન્ન છતાં પણ અનુત્પન્ન” એમ કહેવાથી તારા વચનમાં વિરોધ આવે છે. વળી ઉત્પન્ન વસ્તુની સત્તા નહિ માનવાથી, ઉત્પન્ન-અનુત્પન્નાદિ વિકલ્પો આશ્રય રહિત થવાથી નિરર્થક થાય છે. અને જો એ વિકલ્પોના આશ્રયભૂત વસ્તુ સિદ્ધ નહિ છતાં પણ તેમાં પૂર્વોક્ત વિકલ્પો થઈ શકે, એમ કહેતો હોય, તો આકાશપુષ્પમાં પણ એવા વિકલ્પ કેમ નથી કરતો? તેમાં પણ અવિદ્યમાનતા સમાન છે, બીજાઓએ ઉત્પન્ન રૂપે માનેલ વસ્તુ માનીને હું એ વિકલ્પો કંઈકું, એમ પણ તારાથી નહીં કહેવાય, કારણ સ્વ-પર-ભાવ માનવાથી શૂન્યતામાં હાનિ આવશે.

વળી સર્વ પ્રકારોવડે ધટ-પટાદિ કાર્ય ઉત્પન્ન થતું નથી, એમ તું અને તારા જેવા શૂન્યવાદીઓ કહે છે, તો તેના સંબંધમાં અગ્રે પૂછીએ છીએ કે-મૃત્તિકાદિ અવસ્થામાં નહીં જણાએતો ધટ, કુંભાર વિગેરે સામગ્રીવડે ઉત્પન્ન થવા પછી તે શાથી જણાય છે? અને તેની ઉત્પત્તિ પહેલાં તે કેમ નથી જણાતો? વળી કાળાન્તરે લાકડી આદિના પ્રહારથી ભાંગી નાખ્યા પછી તે કેમ નથી જણાતો? જો એ ધટાદિ વસ્તુ અનુત્પન્ન હોય, તો આકાશપુષ્પની પેઠે તે કદિ પણ જણાયજ નહીં, પણ જે કોઇ વખત જણાય, અને કોઇ વખત ન જણાય, એવું તો ઉત્પન્ન થએલ વસ્તુમાંજ ધરી શકે.

વળી “સર્વે જગત્ શૂન્ય છે” એવા પ્રકારે તું જે શૂન્યતા સંબંધી વિજ્ઞાન અને વચન, તે જેમ ઉત્પન્ન-અનુત્પન્નાદિ પ્રકારવડે-ઉત્પન્ન-અનુત્પન્ન રૂપે કોઇ પણ રીતે ઉત્પન્ન થએલ છે, તેમ ધટ-પટાદિ પદાર્થો પણ ઉત્પન્ન થએલા માનવા બેધએ, અને જો શૂન્યતા સંબંધી વિજ્ઞાન અને વચન ઉત્પન્ન થએલ છતાં અનુત્પન્ન માનતો હો, તો તે વિજ્ઞાન અને વચન વિના આ શૂન્યતા તે શા વડે પ્રગટ કરી? માટે આથી પણ શૂન્યતાનો અભાવજ સિદ્ધ થાય છે. ૧૭૨૫-૧૭૨૬-૧૭૨૭.

હવે ઉત્પન્ન થએલ ઉત્પન્ન નથી થતું, અને અનુત્પન્ન પણ ઉત્પન્ન નથી થતું, એ પૂર્વપક્ષનો ઉત્તર આપે છે.

જાયઃ જાયમજાયં જાયાજાયમહ જાયમાણં ચ ।

કલ્મસિહ વિવક્ષાપ્ત ન જાયપ્ત સન્નિહા કિંચિ ॥ ૧૭૨૮ ॥

રુચિતિ જાહ જાયો કુંમો સંઘાણઓ પુણરજાયો ।

જાયાજાયો દોદિવિ તસ્તમયં જાયમાણોત્તિ ॥ ૧૭૨૯ ॥

પુલ્કકઓ હ ધટતયા પરપજ્ઞાપર્હિં તદુમર્પિં ચ ।

જાયંતો ય પટતયા ન જાયપ્ત સવ્હા કુંમો ॥ ૧૭૩૦ ॥

વોમાહ નિચજાયં ન જાયપ્ત તેજ સવ્હા સોમ્મ ! ।

ઇપ દચ્ચતયા સત્તં મયણિજ્ઞં પજ્જવર્ગેપ ॥ ૧૭૩૧ ॥

આ વિધમાં કેટલાંક કાર્ય વિવક્ષાવડે ઉત્પન્ન થએલાં ઉત્પન્ન થાય છે, કેટલાંક અનુત્પન્ન તે ઉત્પન્ન થાય છે, કેટલાંક ઉત્પન્ન અનુત્પન્ન ઉત્પન્ન થાય છે, કેટલાંક ઉત્પન્ન થતાં ઉત્પન્ન થાય છે, અને કેટલાંક સર્વથા ઉત્પન્નજ નથી થતાં, એ બીવી વિવક્ષાઓ એવી રીતે

છે કે રૂપીપણાવડે ઘટ, ઉત્પન્ન થએવ ઉત્પન્ન થાય છે, ઘટાકારરૂપે અનુત્પન્નઘટ ઉત્પન્ન થાય છે, એ ઉભયબંડે ઉત્પન્ન અનુત્પન્ન ઘટ ઉત્પન્ન થાય છે, અને વર્તમાનસમયે ક્રિયા થતી હોવાથી ઉત્પન્ન થતો ઘટ ઉત્પન્ન થાય છે. પૂર્વોત્પન્ન ઘટ, ઘટરૂપે અને પરપર્યાયવડે તથા ઉભયબંડે, ઉત્પન્ન થતો નથી, તેમજ ઘટપણે ઉત્પન્ન થતો ઘટ પણ પટપણે સર્વથા ઉત્પન્ન નથી થતો. વળી આકાશ વિગેરે નિત્યોત્પન્ન હોવાથી કદીપણ ઉત્પન્ન થતાંજ નથી. માટે હે સામ્ય ! એ પ્રમાણે દ્રવ્યપણે કોઈપણ ઉત્પન્ન થતું નથી, અને પર્યાયરૂપે તો તે સર્વની ભજના છે. ૧૭૨૮ થી ૧૭૩૧.

આ વિધિમાંના ઘટ-પટાદિ જે કાર્ય છે તેમાંનાં કેટલાંક કાર્ય મૂલ્ય ગાથાના અર્થમાં લખ્યા પ્રમાણે થયેલ આદિ થાય છે, તેનાં ઉદાહરણો નીચે પ્રમાણે છે, જેમ કે-ઉત્પન્ન થએલાં હોય, તે ઉત્પન્ન થાય છે. જેમ રૂપીપણાવડે ઘટ ઉત્પન્ન થએલ હોય, તે ઉત્પન્ન થાય છે, કેમકે ઘટરૂપની પૂર્વે માટીનું રૂપ હોય છે, એટલે રૂપીપણાની અપેક્ષાએ ઉત્પન્ન થએલ જ ઘટ ઉત્પન્ન થાય છે. અને સંસ્થાનપણે-ઘટાકારરૂપે તો ઘટ ઉત્પન્ન થએલો નથી તે ઉત્પન્ન થાય છે, કેમકે મૃત્તિપટાદિ અવસ્થામાં તેવો આકાર ન હોતો. રૂપિપણા વડે માટી અને ઘટાકાર એ ઉભય પ્રકારે ઉત્પન્ન અનુત્પન્ન એવો ઘટ ઉત્પન્ન થાય છે. કારણ કે એ ઉભય પ્રકારથી ઘટ ભિન્ન નથી હોતો. તથા અતીત કાળ નાશ પામેલ છે, અને અનાગત તકાળ ઉત્પન્ન નથી થએલ, એટલે એ ઉભયકાળમાં ક્રિયા નથી હોતી, માત્ર વર્તમાન સમયેજ ક્રિયા હોય છે, તેથી વર્તમાન સમયેજ-ઉત્પન્ન થતો ઘટ ઉત્પન્ન થાય છે. એ રીતે છુટી છુટી અપેક્ષાએ ઘટ-પટાદિ કાર્ય-ઉત્પન્ન થાય છે.

વળી કેટલાંક કાર્ય ઉપરોક્ત ચિકલ્પોમાંથી કોઈ પણ ચિકલ્પના પ્રકારથી નથી થતાં. જેમકે પૂર્વે કરાએલો ઘટ, પુનઃ ઘટરૂપે ઉક્ત પ્રકારમાંથી કોઈ પણ પ્રકારે નથી થતો, કારણ કે તે ઘટરૂપે પ્રથમજ થએલ છે. તેમજ પટાદિગત પરપર્યાયવડે પણ ઘટ નથી થતો, કેમકે ઘટના સ્વપર્યાય તો પ્રથમજ થએલ છે, અને પરપર્યાયની અપેક્ષાએ તો કોઈને પણ કેલ્પના પરપર્યાય નથી હોતા. એ પ્રમાણે ઉત્પન્ન થએલ પટની તથા અનુત્પન્ન અરુપિપણાની પેઠે પૂર્વે કરાએલો ઘટ પરપર્યાય વડે ઉત્પન્ન થતો નથી. વળી વર્તમાન ક્રિયા સમયે ઉત્પન્ન થતો ઘટ, પટપણે નથી ઉત્પન્ન થતો, કારણ કે ઘટાદિ સ્વરૂપે થતું કાર્ય કદી પણ પટાદિ જે પરરૂપે છે તે સ્વરૂપે નથી થતું. એજ પ્રમાણે આકાશ વિગેરે પણ કદિ ઉત્પન્ન નથી થતાં, કેમકે તે હંમેશાં અવસ્થિત છે, એટલે પુનઃ ઉત્પન્ન નથી થતાં. એ રીતે ઘટ-પટ-આકાશ વિગેરે સર્વ વસ્તુ દ્રવ્યપણે કદિ પણ ઉત્પન્ન નથી થતી, કેમકે તે તે રૂપે તે સત્ત્વ અવસ્થિત હોય છે. અને પર્યાયરૂપે તો એ સર્વની ભજના છે. એટલે કે પૂર્વોત્પન્ન એવાં ઘટાદિ કાય રૂપાદિ સ્વપર્યાય વડે ઉત્પન્ન નથી થતું, પણ અનુત્પન્ન સ્વપર્યાયવડે તે થાય છે, અને પરપર્યાયવડે તો કોઈ પણ પ્રકારે ઉત્પન્ન નથી થતું. એ સર્વ ચિકલ્પો પ્રાયઃ ઉપર કહી ગયા છીએ. ૧૭૨૮ ૧૭૨૯-૧૭૩૦-૧૭૩૧.

હવે સર્વ કાર્ય સામગ્રીમય જણાય છે, પણ સર્વના અણાવે સામગ્રી કયાંથી હોઈ શકે ? એ પૂર્વપક્ષનો ઉત્તર આપે છે.

દીસદ્ સામગિમયં સવમિહસ્થિ ન ય સા, નણુ વિરુદ્ધં ।

વેષ્પઽ વ ન પચસ્વં કિં કચ્છમરોમસામગ્ગો ? ॥ ૧૭૩૨ ॥

સામગિમગ્ગો વત્તા વચર્ણં ચત્થિ જદ્ તો કમ્મો મુગ્ગં ? ।

અહ નતિય કેળ મળિઅં ? વચનાભાવે સુચ્યં કેળ ? ॥ ૧૭૩૩ ॥

જેળં ચિત્ર ન વત્તા વચળં વા તો ન સંતિ વચળિજ્ઞા ।

ભાવા તો સુણમિટં વચનમિટં સચ્ચમલિયં વા ? ॥ ૧૭૩૪ ॥

જડ સચ્ચં નાભાવો અદાલિયં નળ્પમાણમેયંતિ ।

અન્નુવગયંતિ વ મડં નાભાવે જુઝ્ઞવ તંપિ ॥ ૧૭૩૫ ॥

સર્વ (વસ્તુ) સામગ્રીમય અહીં જણાય છે, પણ સર્વના અભાવે સામગ્રી નથી. એ તહાઈ કથન સર્વથા વિરુદ્ધ છે; કેમકે સર્વ સામગ્રી પ્રત્યક્ષ જણાય છે. (અવિદ્યાથી એમ જણાય છે.) એમ કહે તો કાચખાના રોમની સામગ્રી કેમ પ્રત્યક્ષ નથી જણાતી ? બળી સામગ્રીમય વક્તા અને તેનું વચન (એ બંને છે, કે નથી ?) જો છે, તો શૂન્યતા ક્યાં રહી ? અને એ નથી, તો શૂન્યતા કોણે કહી ? અને કોણે સાંભળી ? જે કારણથી વક્તા અને વચન નથી, તે કારણથી વચનીય ભાવો પણ નથી, એટલે આ જગત શૂન્ય છે. તો એ વચન સત્ય છે ? કે અસત્ય છે ? જો સત્ય હોય, તો શૂન્યતા નથી; અને અસત્ય હોય, તો તે પ્રમાણ નથી. ગમે તે રીતે શૂન્યતા માનીએ છીએ, એમ કહે તો હોય, તો સર્વના અભાવમાં એ પણ ઘટતું નથી. ૧૭૩૨-૧ ૩૩-૧૭૩૪-૧૭૩૫,

આ વિદ્યમાં સર્વે પદાર્થો સામગ્રીમય જણાય છે, પણ સર્વના અભાવે સામગ્રી જ નથી; એટલે આ જગત શૂન્ય છે. એ પ્રમાણે જે તારી માન્યતા છે, તે સર્વથા વિરુદ્ધ છે. કારણ કે વચન ઉત્પન્ન કરનાર કંઈ આપ તાલુ વિગેરે સામગ્રી પ્રત્યક્ષથી જણાય છે. એટલે સામગ્રીનો અભાવ ક્યાં છે ? કામ-રત્ન-ભય ઉત્પાદ અને અવિદ્યાથી મનુષ્યને અવિદ્યમાન અર્થ પણ જણાય છે, એટલે વસ્તુનાં એ કંઈ જ નથી, એમ જો હું કહેતો હોય, તો કાચખાના રોમને ઉત્પન્ન કરનાર સામગ્રી પ્રત્યક્ષ કેમ નથી જણાતી ? અવિદ્યમાનતા તો બંને સ્થાને સમાન છે. અર્થાત્ જેમ વચનોત્પાદક સામગ્રી જણાય છે, તેમ તે પણ જણાવી જોઈએ, અથવા તો બંને ન જણાવી જોઈએ. અથવા કાચખાના રોમને ઉત્પન્ન કરનાર સામગ્રી જણાય, અને વચન ઉત્પન્ન કરનાર સામગ્રી ન જણાય, એમ વિપર્યય પણ કેમ ન થાય ? કારણ કે અવિદ્યમાનતા સર્વત્ર સમાન માનેલ છે.

વક્તા ! એ સંબંધમાં હું તને પૂછું છું કે હૃદય-મસ્તક-કંઈ આપ-તાલુ-જીભ-વિગેરે સમુદાયાત્મક સામગ્રીમય વક્તા અને તેનું વચન, એ ઉત્પન્નવસ્તુ કે નહિ ? જો છે તો જગતની શૂન્યતા ક્યાં રહી ? કેમકે વક્તાને વચનના સંભાવે તેમાં વ્યભિચાર પ્રાપ્ત થાય છે. હવે જો એ વક્તા અને વચન ઉત્પન્ન નથી એમ કહેવામાં આવે, તો ઉત્પન્નના અભાવે આ જગત શૂન્ય છે એમ કોણે કહ્યું ? અને પ્રતિપાદ અથવા વચનીય (વચન-ગ્રાહક) ભાવોના અભાવે તે શૂન્ય વચન કોણે સાંભળ્યું ? કેમકે અભાવજ મર્વ શૂન્યતામાં માન્ય નથી.

જે કારણથી વક્તા અને વચનનો અભાવ છે, તેજ કારણથી વચનીય ભાવો-પદાર્થોના પણ અભાવ છે, એટલે વસ્તુનાં આ જગત શૂન્ય છે. એમ કહેતો હોય તો પુનઃ તને પૂછીએ છીએ કે એ વક્તા-વચન-અને વચનીય પદાર્થોનો અભાવ પ્રતિપાદન કરનાર વચન સત્ય છે, કે અસત્ય છે ? જો એ વચન સત્ય હોય, તો પૂર્વે કહેલા પદાર્થોનો અભાવ નહીં થાય, અને જો વચન અસત્ય હોય તો તે અપ્રમાણ હોવાથી શૂન્યતા સિદ્ધ નહીં થાય, એમ ઉલ્લેખ રીતે શૂન્યતાનો અભાવ જ થશે.

અમે તે રીતે શૂન્યતા પ્રતિપાદન કરનાર વચન અમે અંગીકાર કર્યું છે, એટલે અમારું વચન પ્રમાણ હોવાથી શૂન્યતાની સિદ્ધિ છે. એમ તું કહેવા માગે, તો તે પણ અયોગ્ય છે, કારણ કે તે જે અંગીકાર કર્યું છે, તે સત્ય છે, કે અસત્ય છે? ઇત્યાદિ વિકલ્પોના પ્રશ્નાત્તરમાં ઉપરોક્ત દોષ આવશેજ. વળી અંગીકાર-કરનાર વ્યક્તિ, અંગીકાર, અને અંગીકાર કરવા યોગ્ય વસ્તુ એ ત્રણેના સદ્ભાવ હોય, તોજ અંગીકાર કરવાપણું તારે ધટી શકે, અન્યથા ન ધટી શકે. ૧૭૩૨-૧૭૩૩-૧૭૩૪-૧૭૩૫.

સિકયામ્ કિં ન તેષાં સામગ્રીઓ નિલેસુડિ કિમતિ ? ।

કિં વ ન સર્વં સિદ્ધિ સામગ્રીઓ સ્વપુષ્પાણં ? ॥ ૧૭૩૬ ॥

સર્વં સામગ્રિમયં નેગંતોડયં જઓડુરપણ્સો ।

અહ સોડિ સપ્પણ્સો જત્યાવત્યા સ પરમાણુ ॥ ૧૭૩૭ ॥

દોસઈ સામગ્રિમયં ન યાણવો સંતિ નણું વિરુદ્ધમિદં ।

કિં વાડણુમભાવે નિષ્કણમિણં સ્વપુષ્પેર્હિં ? ॥ ૧૭૩૮ ॥

વળી રેતીના કણરૂપ સામગ્રીથી તેલ કેમ નથી નીકળતું, અને તલરૂપ સામગ્રીથી નીકળે છે? અથવા આકાશપુષ્પરૂપ સામગ્રીથી પણ સર્વ કાર્ય કેમ નથી સિદ્ધ થતું? વળી સર્વ વસ્તુ સામગ્રીથી જન્યજ છે, એવો એકાન્ત નિયમ નથી. કેમકે અણુ અપ્રદેશી હોવાથી તે કોઈથી જન્ય નથી, તે અણુ પણ સપ્રદેશી છે. એમ તું માને તો જ્યાં તને અણુબુદ્ધિ થાય, ત્યાં તે પરમાણુ અપ્રદેશી છે. સર્વ સામગ્રીમય જે જણાય છે તેજ વસ્તુ છે, પણ અણુઓ નથી એમ કહેવું, તે સર્વથા વિરુદ્ધ છે. કારણ કે અણુઓના અભાવ હોય, તો આ સર્વ કાર્ય સમુદાય, શું આકાશપુષ્પથી થએલ છે? ૧૭૩૬-૧૭૩૭-૧૭૩૮.

મહાતુભાવ ! જે સર્વ પદાર્થોના અભાવજ હોય, તો લોકમાં જે આ સર્વ પ્રતિનિયત વ્યવહાર પ્રવર્તે છે, તેના ઉચ્છેદ થાય. જેમકે રેતીના કણરૂપ સામગ્રીથી તેલ નથી નીકળતું, અને તલ વિગેરે સામગ્રીથી નીકળે છે, તેનું શું કારણ? અથવા આકાશપુષ્પરૂપ સામગ્રીથીજ સર્વ કાર્ય સમૂહ કેમ નથી થતો? એમ ન થવામાં બાધક પ્રતિનિયત કાર્ય-કારણભાવ છે. માટે સામગ્રીની સત્તા હોવાથી કોઈ પણ પ્રકારે સર્વથા અભાવ નથી ધરતો, પણ યથા સ્વભાવ સામગ્રીથી પદાર્થની ઉત્પત્તિ થતી ધટે છે, એટલે જગત શૂન્ય છે, એમ સિદ્ધ નથી થતું.

વળી સર્વ વસ્તુ સામગ્રી જન્ય છે, એવો કંઈ એકાન્ત નિયમ નથી; કારણ કે દ્વયછુક-ત્રયછુક સ્કંધ સપ્રદેશી હોવાથી તેઓ અણુઆદિ સામગ્રીથી જન્ય છે, પરંતુ જે પરમાણુ છે, તે અપ્રદેશી હોવાથી કોઈથી પણ ઉત્પન્ન નથી થતા, એટલે તે સામગ્રીજન્ય નથી, કેમકે પરમાણુ, મૂર્ત-અપ્રદેશી-સર્વતુ અન્ય કારણ-નિત્ય-એકવર્ણ-એકગંધ-એક રસ એ સ્પર્શવાળો છે, અને તે કાર્યરૂપ લિંગથીજ ગમે છે. એ પરમાણુ સપ્રદેશી છે, એમ જો કહેતો હોય, તો તને જ્યાં પરમાણુ બુદ્ધિ થાય, તે પરમાણુ લઈએ તો તે તો સામગ્રી જન્ય નથી એમ માનવોજ પડશે.

સામગ્રીજન્ય નથી, માટે તે પરમાણુઓજ નથી એમ જો કહીશ તો તારા પોતાના વચનમાંજ વિરોધ આવશે. કેમકે તે પૂર્વે કહેલ છે, કે “સર્વ સામગ્રીમય જણાય છે.” આ વિધિમાં તને જે કંઈ સામગ્રીમય-સામગ્રીજન્ય જણાય છે, તે સર્વ પરમાણુના

સમુદાયરૂપ છે. આથી તે 'ચોતેજ' ચોતાના વચનથી અણુઓનું પ્રતિપાદન કર્યું છે, એટલે તેનો અભાવ કેવી રીતે કહી શકીશ ? વળી જો પરમાણુઓનો અભાવ હોય, તો આ સર્વ ઘટ-પટાદિ કાયનો સમુદય શું આકાશપુષ્પ ? ચમોલ છે ? કારણ કે જો પરમાણુ ન હોય તો ઘટાદિ ઉત્પન્ન કરનાર મુત્તિપંડાદિ સામગ્રી પણ ન હોય, માટે સર્વ સામગ્રી પણ ન હોય, માટે સર્વ સામગ્રીભય જણાય છે એમ જે તું કહે છે, તે સામગ્રી પરમાણુઓજ છે, ૧૭૩૬-૧૭૩૭-૧૭૩૮.

હવે ૧૬૬૬ માં ગાથામાં જે કહ્યું છે કે પાછળનો ભાગ નથી જણાતો, અને સર્વનો આગળનો ભાગ અતિસૂક્ષ્મ હોવાથી નથી જણાતો માટે સર્વ શૂન્ય છે, ઈત્યાદિ, તે પૂર્વપક્ષનો ઉત્તર કહે છે.

દેસસ્સારાભાગો વેપ્પઃ ન ચ સોત્તિ નણુ વિરુદ્ધમિણં ।

સઘાભાવે ચ ન સો વેપ્પઃ કિં સ્વરવિસાળસ્સ ? ॥ ૧૭૩૯ ॥

પરમાગાદરિસણઓ નારાભાગોઽવિ કિમણુમાણં તે ? ।

આરાભાગગ્રહણે કિં વ ન પરમાગતંસિદ્ધી ? ॥ ૧૭૪૦ ॥

દૃશ્ય વસ્તુનો આગળનો ભાગ જણાય છે, પણ તે નથી. એ કથન વિરૂદ્ધ છે; કારણ કે સર્વના અભાવમાં અરવિષાણનો પણ આગળનો ભાગ કેમ નથી જણાતો ? વળી પાછળનો ભાગ નથી જણાતો તેથી આગળનો ભાગ પણ નથી. એમ કહેવામાં ક્યું અનુમાન છે ? અથવા આગળનો ભાગ મહુણ કરવાથી, પાછળના ભાગની શું સિદ્ધિ નથી થતી ? થાય છેજ, ૧૭૩૬-૧૭૪૦.

દૃશ્ય વસ્તુ છતાં પણ તેના પાછળનો ભાગ નથી જણાતો, અને આગળનો ભાગ જણાય છે; પરંતુ તે આગળનો ભાગ પણ ભુદા ભુદા પરભાગની કલ્પનાવડે પૂર્વે કહ્યા મુજબ સૂક્ષ્મ હોવાથી નથી જણાતો એટલે તે પણ નથીજ. આ કથન સર્વથા વિરૂદ્ધ છે, કારણ કે “તે જણાય છે, પણ નથી.” એમ કહેવું એ “ભારી માતા વધ્યા છે” એના જેવું છે. ભરી રીતે તો સર્વનો અભાવ છે, પણ ભ્રાન્તિથી તે જણાય છે, એમ કહેવામાં આવે, તો તે પણ અયોગ્ય છે, કારણ કે સવનો અભાવ છતાં પણ જો આગળનો ભાગ જણાય છે, તો પછી અભાવ સ્વરૂપ અરવિષાણનો આગળનો ભાગ કેમ નથી જણાતો ? અથવા અભાવ સ્વરૂપ સર્વત્ર વૃત્ત્ય હોવાથી અરવિષાણ જેવા પદાર્થનો આગળનો ભાગ જણાય, અને ઘટ-પટાદિ જેવા પદાર્થનો આગળનો ભાગ ન જણાય, એમ વિપર્યય પણ કેમ નથી થતો.

વળી “પાછળનો ભાગ નહીં જણાવાથી આગળનો ભાગ પણ નથી.” એમ કહેવામાં તું કેવું અનુમાન કરે છે ? કેમકે જે આગળનો ભાગ, અગ્નિની ઉષ્ણતાની જેમ પ્રત્યક્ષપણે સર્વ લોકને સિદ્ધ છે, તેને અનુમાન વડે તું કેવી રીતે બાધ આપે છે ? પાછળનો ભાગ હોય, તો આગળનો ભાગ હોય શકે, અન્યથા ન હોય શકે, એ પ્રમાણે આગળનો ભાગ અપેક્ષાવાળો છે, તેથી આગળના ભાગથી પાછળના ભાગનું જ્ઞાન અનુમાનથી ઘટે પણ પાછળનો ભાગ નહિ જણાવાથી આગળનો ભાગ પણ નથી, એમ કહીને આગળના ભાગનો અપભાવ કરવો, એ સર્વથા અસર્વજ્ઞ છે. લાખ્યકાર મહારાજ પણ એમજ કહે છે કે આગળના ભાગને જોવાથી પાછળના ભાગનું અનુમાન ઘટી શકે છે. એમકે-” દૃશ્યવસ્તુનો પાછળનો ભાગ છે, કારણ કે તેના સંબંધવાળો આગળનો ભાગ

જણાય છે, જેના સંબંધવાળો એક ભાગ જણાય તેનો બીજો ભાગ હોય છેજ. જેમ આકાશનો પૂર્વ ભાગ જણાવાથી તેનો અપરભાગ પણ છે; તેમ અહીં પણ ઘટ-પરાદિ વસ્તુનો આગળનો ભાગ જણાય છે, તેથી તેનો પાછળનો ભાગ પણ છે.

વળી આગળના ભાગના બુદ્ધિ બુદ્ધિ આગળના ભાગવડે સર્વની આગળના ભાગની જે કલ્પના પણ કરી છે, તે કલ્પના પણ તારા અનુમાન વડે નહીં ઘટી શકે. કારણ કે ત્યાં પણ પાછળનો ભાગ અવિદ્યમાન હોવાથી સર્વની આગળના ભાગની કલ્પના અધો-અ છે. વસ્તુતઃ આગળનો ભાગ જણાય છે, માટે પાછળનો ભાગ પણ છે, એ અનુમાન જ થાય છે. ૧૭૩૯-૧૭૪૦.

સઘાભાવેડવિ કઓ આરા-પર-મજ્ઞભાગનાગત્તં ।

અહ પરમર્દેષ્ મળ્લણ્ણ સપરમર્દવિસેસણં કત્તો ? ॥ ૧૭૪૧ ॥

આર-પર-મજ્ઞભાગ પઢિવળ્ણા જડ ન સુળ્ણયા નામ ।

અપ્પઢિવળ્ણેસુ વ કા વિકપ્પણા સ્વરવિસાણસ્સ ? ॥ ૧૭૪૨ ॥

સઘાભાવે ચોરાભાગો કિં દીસણ ? ન પરમાગો ? ।

સઘાગર્હણં વ ન કિં ? કિં વા ન વિવજ્ઞઓ હોઈ ? ॥ ૧૭૪૩ ॥

(વળી જો) સર્વનો અભાવ હોય, તો આગળનો ભાગ-પાછળનો-ભાગ અને મધ્ય ભાગ એવો તફાવત ક્યાંથી થાય ? બીજાના મતની અપેક્ષાએ એમ કહેવાય છે. (એમ કહેતો હોય,) તો સ્વમત અને પરમતનો તફાવત પણ કેવી રીતે થાય ? આગળનો પાછળનો અને મધ્યનો ભાગ ॥ એમ જો માનતો હો, તો શૂન્યતા ક્યાં રહી ? એ ભાગો ન માનતો હો, તો ગધેડાના શીંગડા જેવા પદાર્થના વિકલ્પ શા માટે કરે છે ? અથવા સર્વવસ્તુના અભાવમાં આગળનો ભાગ કેમ જણાય છે ? અને પાછળનો ભાગ કેમ નથી જણાતો ? અથવા (ઉભયતું) સર્વથા અમ્બહણ કેમ નથી થતું ? અથવા એથી વિપરીત અમ્બહણ પણ કેમ નથી થતું ? ૧૭૪૧-૧૭૪૨-૧૭૪૩

પરમાગદરિસણં વા ફલ્લિહાર્દિણંતિ તે ધુવં સંતિ ।

જડ્વા તેવિ ન સંતા પરમાગાદરિસણમહેજ ॥ ૧૭૪૪ ॥

સઘાદરિસણં ચિય ન મળ્લણ્ણ કીસ, મળ્લણ્ણ તન્નામ ।

પુલ્લેસુવગયહાણી પલ્લવલવિરોહયા ચેવ ॥ ૧૭૪૫ ॥

સ્ફટિક વિગેરે પદાર્થોના પાછળનો ભાગ જણાય છે, એટલે તે તો અવશ્ય છેજ. જો તે પણ નથી (એમ કહેતો હોય) તો પાછળનો ભાગ નહીં જણાવાથી (આગળનો ભાગ પણ નથી.) એ હેતુ અસિદ્ધ થશે, તેથી સર્વ નહીં જણાવાથી (સર્વ ભાવો નથી.) એ હેતુ કેમ નથી કહેતો ? એ હેતુ કહીશ તો પૂર્વે અંગીકાર કરેલાની હાનિ, અને પ્રત્યક્ષવિરોધ થશે. ૧૭૪૪-૧૭૪૫.

પાછળનો ભાગ નહીં જણાવાથી પદાર્થોની અવિદ્યમાનતા તું પ્રતિપાદન કરે છે, તે પણ અધોઅ છે, કારણ કે સ્ફટિક-અથરથ વિગેરે પારસ્પરિક પદાર્થોના પાછળનો ભાગ જણાય છે. તેથી તે ભાવો તો અવશ્ય છેજ. એટલે “ પાછળનો ભાગ નહીં જણાવાથી ” એ હેતુવડે સર્વ પદાર્થોની અવિદ્યમાનતા-શૂન્યતા સિદ્ધ નથી થતી. સ્ફટિક

વિગેરે પદાર્થો પણ નથી, એમ કહેતો હોય, તો તે' માનેલ પાછલો ભાગ ન દેખાવારૂપ હેતુ એ સંશયિકાદિ સર્વપદાર્થની શન્યતા સિદ્ધ નથી કરતો તેથી અહેતુ થશે, કેમકે તે તે પદાર્થનો પાછલનો ભાગ પણ જણાય છે.

હવે જો આથી કરીને એવો અવ્યાપક હેતુ તરુને “ સર્વ નહી જણાવાથી કોઈ પણ ભાવો નથી.” એમ કહીને આવા વ્યાપક હેતુથી શન્યતા સિદ્ધ કરવા યત્ન કરીશ, તો હમણાં “ સર્વ નહી જણાવાથી ” એમ કહેવાથી પૂર્વે “ પાછળનો ભાગ નહી જણાવાથી ” એમ જે અંગીકાર કર્યું છે. તેની હાની થશે. વળી ગામ-નગર-નદી મધુદ-ઘટ-પટ-વિગેરે પદાર્થ પ્રત્યક્ષ જણાય છે, તેથી હેતુ પ્રત્યક્ષ વિરૂદ્ધ થશે.

જે હેતુ સર્વ સપક્ષમાં વ્યાપક ન હોય, પણ વિપક્ષથી સર્વથા નિષ્પત્ત હોય, તો તેને હેતુ કહી શકાય છે, જેમ કે શબ્દ પ્રયત્ન સિવાય નથી થતો માટે અનિત્ય છે. આમાં સર્વ અનિત્ય અર્થ કંઈ પ્રયત્ન સિવાય નથી થતા એમ નથી, વિદ્યુત-ત્રેષ વિગેરે પ્રયત્ન સિવાય થનારા પણ અનિત્ય છે. તેવી રીતે આહી' પણ સર્વ પદાર્થોના પાછળના ભાગનું અદશન નથી થતું, પરંતુ ઘણા પદાર્થોના પાછળના ભાગ નથી જણાતા, આથી કરીને તે પદાર્થોમાં આ હેતુ શન્યતાને સિદ્ધ કરે છે, માટે તે સદ્હેતુ છે !

એ પ્રમાણેનો તારો અચાવ પણ અયોગ્ય છે, કારણ કે ત્યાં એ હેતુમાં વ્યતિરેક વ્યાપ્તિ ધરે છે, જેમકે “ જે અનિત્ય નથી. તે આકાશની થેઠે પ્રયત્ન સિવાય બનેલ છે.” અને આહી' વ્યતિરેક વ્યાપ્તિ લઇએ તો બધાં શન્યતા નથી, ત્યાં શું છે ? વસ્તુની વિદ્યમાનતા, કે અન્ય કંઈ ? વળી પાછળનો ભાગ નથી જણાતો એમ નહી, પણ જણાય છે. આથી કરીને સર્વ શન્યવાદી ! તારે કદિ પણ વ્યતિરેક વ્યાપ્તિ સિદ્ધ થશે નહી. મટે તારો હેતુ તે હેતુ નથી. ૭૪૫.

નતિય પર-મજ્જમાગા અપચ્ચક્ષત્તઓ મઈ હોજા ।

નણુ અવલ્લ ટ્યાવત્તી અપ્પચ્ચક્ષત્તહાળી વા ॥ ૧૭૪૬ ॥

અતિય અરચ્ચક્ષત્તપિ હુ જહ બવ્વઓ સંસયાડવિજ્ઞાણં ।

અહ નતિય મુગ્ગયા કા ? કામ વ કેળોવલલ્લા વા ? ॥ ૧૭૪૭ ॥

પરભાગ અને મધ્યભાગ એ બે અપ્રત્યક્ષ હોવાથી નથી, એમ કહેવામાં આવે; તો હન્દિય અને અર્થની સત્તા પ્રાપ્ત થાય, અથવા અપ્રત્યક્ષપણની હાની થાય. વળી જેમ તારૂં સંશયાદિ વિજ્ઞાન છે, તેમ તે હન્દિયાદિ અપ્રત્યક્ષ છતાં પણ છે. અને જે તે સંશયાદિ વિજ્ઞાન નથી, (એમ કહેવામાં આવે,) તો તે શન્યતા કંઈ ? કોની શન્યતા ? અને કોણે જાણી ? ૧૭૪૬-૧૭૪૭.

ગવિકાના શીંગડાની થેઠે પરભાગ અને મધ્યભાગ અપ્રત્યક્ષ હોવાથી નથી. એ બંને ભાગ નથી એટલે તેની અપેક્ષાએ કહેવાતો આગળનો ભાગ પણ નથી, માટે સર્વ શન્યતા છે. એમ કહેવાને તારી છુદ્ધિ તૈયાર થાય, તો તે અયોગ્ય છે, કારણ કે પ્રતિ-અક્ષ એટલે હન્દિય : હન્દિય પ્રતિ જે હોય, તે પ્રત્યક્ષ, તેમ ન હોય તે અપ્રત્યક્ષ. આ અપ્રત્યક્ષ હેતુ કહેવાથી હન્દિય અને અર્થની સત્તા પ્રાપ્ત થાય છે, અને તેની સત્તા સિદ્ધ થવાથી શન્યતા અંગીકાર કરવામાં તે અપ્રત્યક્ષત્વની હાની થશે. અથવા શન્યતામાં અપ્રત્યક્ષપણ લક્ષણ હેતુની હાની થશે. અથવા હન્દિય અને અર્થના અભાવે પ્રત્યક્ષ-અપ્રત્યક્ષનો વ્યવહાર નહિ થઈ શકે.

વળી જેમ તારૂં સંશયાદિ વિજ્ઞાન બીજાઓને અપ્રત્યક્ષ છતાં પણ છે; તેમ કોઈકે વસ્તુ અપ્રત્યક્ષ છતાં પણ છે; જેમ તે અપ્રત્યક્ષ સંશયાદિ છે, તેમ પરભાગ અને મધ્યભાગો પણ અપ્રત્યક્ષ છતાં પણ છે. આથી તે કહેલા અપ્રત્યક્ષ હેતુ અનેકાન્તિક દોષવાળો છે. અને જો તારૂં સંશયાદિ વિજ્ઞાન પણ ન હોય, તો શ્યતા કય? અથવા કોની શ્યતા? અને એ શ્યતા કોણે જાણી? કારણ કે તે સંબંધમાં તનેજ સંશય છે, અને જો તે સંશય જ ન હોય, તો પછી બીજા કોને ગામ-નગર વિગેરે વિદ્યમાન પદાર્થમાં વિપ્રતિપત્તિ છે? કોઈને નહિ. ૧૭૪૬-૧૭૪૭

એ પ્રમાણે અનેક યુક્તિયોથી શ્યતા દૂર કરીને હવે પૃથ્વી આદિભૂતોની સિદ્ધિ માટે ભગવાન મહાવીરદેવ વ્યક્તને ઉપદેશ છે કે-

પચ્ચક્ષેષુ ન જુતો તુહ ભૂમિ-જલા-ડનલેસુ સંદેહો ।

અનિલા-ડગ્ગાસેસુ ભવે સોડવિ ન જુતોડ્ણુમાણાઓ ॥ ૧૭૪૮ ॥

અતિથ અદિસ્સાડડપાડ્યફરિસાઈનં ગુણી ગુણત્તણઓ ।

રૂવસ્સ વઢો વ ગુણી જો તેસિ સોડનેલો નામ ॥ ૧૭૪૯ ॥

અતિથ વસુહાડ્માર્ણ તોયસ્સ વઢો વ સુત્તિમત્તાઓ ।

જં ભૂયાણં ભાણં તં વોમં વત્ત ! સુવત્તં ॥ ૧૭૫૦ ॥

વ્યક્ત ! તારે તારા સ્વસ્વરૂપની પેઠે, પ્રત્યક્ષ એવા પૃથ્વી-જળ અને અગ્નિમાં સંશય કરવો યોગ્ય નથી; અપ્રત્યક્ષ એવા વાયુ અને આકાશમાં સંશય થાય, તો તે પણ યોગ્ય નથી, કેમકે અતુમાનથી તેની પણ સિદ્ધિ થાય છે. જેમકે-પ્રાસ થએલાં સ્પર્શ-શબ્દ-સ્વાસ્થ્ય-કંપ વિગેરે શુણ્ણ દૃશ્યમાન હોવાથી, તેના કોઈ શુણ્ણ અદૃશ્ય છે, જેમ રૂપ વિગેરે શુણ્ણ હોવાથી ધટ તેના શુણ્ણ છે, તેમ સ્પર્શ વિગેરે શુણ્ણ હોવાથી, વાયુ તેના શુણ્ણ છે. વળી જળના આધાર જેમ ધટ છે, તેમ પૃથ્વી-પાણી અગ્નિ-અને વાયુના કોઈ આધાર છે, હે વ્યક્ત ! તે ભૂતોને જે આધાર, તેજ આકાશ છે. ૧૭૪૮-૧૭૪૯-૧૭૫૦.

एवं पचचक्षाइप्पमाणसिद्धाई सोम ! पढिवज्ज ।

जीव-सरीराहारोवओगधम्माई भूयाई ॥ १७५१ ॥

किह सज्जीवाई मई वल्लिङ्गाओडनिलावसाणाई ।

वोमं विमुत्तिभावादाधारो चेव न सज्जीवं ॥ १७५२ ॥

હે સૌમ્ય ! એ પ્રમાણે જીવ અને શરીરને આધારાદિ ઉપયોગ ધર્મવાળા એ ભૂતો પ્રત્યક્ષાદિ પ્રમાણથી સિદ્ધ છે, એમ તું અંગીકાર કર. અને વળી શસ્ત્રોપહત સિવાય પૃથ્વી-અપ્-તેજ અને વાયુ એ ચાર ભૂતો સચેતન છે. શાથી કહો છા કે એ સચેતન છે? તેમાં જીવનું લક્ષણ જણાય છે માટે, તથા આકાશ અમૂર્ત હોવાથી કેવળ આધાર ભૂતજ છે, તેથી તે સજીવ નથી. ૧૭૫૧-૧૭૫૨

હવે પૃથ્વી અને વનસ્પતિ સજીવ છે, તેનું ભાગ કહે છે,

जम्म-जरा-जीवण-मरण-रोहणाऽऽहार-दोहलाऽऽमयओ ।

रोग-विमिच्छाईहि य नारिन्व सवेयणा.तरवो ॥ १७५३ ॥

છિક્કપ્પરોડ્યા છિક્કમેત્તસંકોયઓ કુલિંગો વ્વ ।

આસયસંચારાઓ વિયત્ત ! વણ્ણોવિયાણાઈ ॥ ૧૭૫૪ ॥

સમ્માદઓ ય સાવ-પ્પવોદ-સંકોયણાઈઓઽમિમયા ।

વડલાદઓ ય સદ્દાઈવિસયકાલોવલંભાઓ ॥ ૧૭૫૫ ॥

મેંસંકુરો વ્વ સામાણનાઈરુવંકુરોવલંભાઓ ।

તરુણ-વિદ્દુમ-લવણો-વલાદઓ સાસયાવત્થા ॥ ૧૭૫૬ ॥

પૃથ્વી સચેતન છે, કારણ કે સ્ત્રીની પેઠે તેઓને જન્મ-જરા-જીવન-મરણ-ક્ષતસં-રોહણ-આહાર-દોહદ-રોગ અને તેની ચિકિત્સા વિગેરે થાય છે, વળી વ્યક્ત ! સ્પૃષ્ટપ્રેરે-દિકા (સીસામણી) વિગેરે વનસ્પતિ સ્પર્શભાગથીજ કીડાની પેઠે સંક્રાંત્ય પામે છે, હતા વિગેરે પોતાના આશ્રય માટે સંચાર કરે છે, શમી વિગેરે નિદ્રા-પ્રબોધ અને સંક્રાંત્યાદિ ધર્મવાળા છે, તથા બકુલાદિ પૃથ્વી સ્પર્શાદિ પાથે વિપયના ઉપલંભવાલા છે તેથી સચેતન માનેલા છે, વળી વનસ્પતિને સમૃદ્ધ-પરવાળાં-સવણ-પત્થર વિગેરે પદાર્થો સ્વજન્મ સ્થાનમાં સચેતન છે, કેમકે માંસના અંકુરની પેઠે તેમને સમાન જાતિરૂપ અંકુર પ્રાપ્ત થાય છે. ૧૭૫૩ ૧૭૫૪-૧૭૫૫ ૧૭૫૬.

જન્મ-જરા-જીવન-મરણ ક્ષતસંરોહણ-આહાર-દોહદ-રોગ-અને રોગની ચિકિત્સા જેમ સ્ત્રીને થાય છે, તેમ વનસ્પતિને પણ થાય છે. તેથી વનસ્પતિ સચેતન છે. અહીં કહિ કોઈ એમ કહે કે “ તે દહી ઉત્પન્ન થયું, વિષ જીવ્યું, કમુળો નાશ પામ્યા ” એ પ્રમાણે એ સચેતન પદાર્થમાં પણ જીવન-મરણાદિનાં વ્યવહાર કરાય છે, તે પછી ઉપ-રોક્ત હેતુથી વનસ્પતિ સચેતન છે, એમ કેમ કહેવાય ? એના ઉત્તરમાં કહેવાયું કે વન-સ્પતિમાં ઉપર કહેલા, જન્મ જરા વિગેરે સર્વ ચૈતન્યનાં સિંગ-ચિન્હ જણાય છે, તેથી મનુષ્યની પેઠે તેમાં ઉપચાર સિવાય તેવો વ્યવહાર થાય છે, અને દહી વિગેરે પદાર્થમાં તે પ્રતિનિયત કોઈકજ ઉત્પત્તિ આદિ વ્યવહાર કરાય છે, અને તે પણ ઉપચારથી, નહીં કે વસ્તુતઃ એવો વ્યવહાર થાય છે.

વળી સ્પૃષ્ટપ્રેરેદિકા વિગેરે વનસ્પતિ કીડા વિગેરેની પેઠે સ્પર્શભાગથીજ સંક્રાંત્ય પામે છે, હતા-વેલા વિગેરે સ્વરક્ષણ માટે વાડ-વૃક્ષ-વંડી વિગેરે ઉપર આશ્રય માટે ચડે છે, શમી વિગેરે મનુષ્યની પેઠે, નિદ્રા-પ્રબોધ-સંક્રાંત્યાદિ પામે છે, બકુલ, અશોક, કુશ-બક, વિરહક, ચંપક, તિલક, વિગેરે પૃથ્વી યોગ્યકાળે શબ્દ-રૂપ-ગન્ધ-રસ-સ્પર્શરૂપ વિષ-યોના અનુક્રમે ઉપસાગ કરે છે, સૂમાંડી બીજોડ વિગેરે વનસ્પતિને દોહદ થાય છે, તે તેમને પૂરવાથી શીઘ્ર રૂળે છે. ઇત્યાદિ લક્ષણોથી વનસ્પતિ સજીવ છે એમ માનવું.

વળી વૃક્ષને સમૃદ્ધ-પરવાળાં-સિધવ-પત્થર વિગેરે પોતાની ઉત્પત્તિના સ્થળમાં સચેતન છે, જેમ હરસ અથવા મમાના માંસના અંકુર પુનઃ ઉત્પન્ન થાય છે, તેમ તે પરવાળાં આદિ પદાર્થો પણ છદી નાંખ્યા હોય છે છતાં પુનઃ તે સ્થળે તેના પણ અંકુર ઉત્પન્ન થાય છે.

અહીં એવી શંકા થાય કે પૃથ્વીઆદિ ભૂતોમાં સચેતનપણું સિદ્ધ કરવાનું છે, તે મૂકીને વનસ્પતિમાં તે પ્રથમ સિદ્ધ કરીને પછી પૃથ્વીમાં તે સિદ્ધ કરવાનું શું પ્રયોજન છે ? તેના ઉત્તરમાં કહેવાયું કે વનસ્પતિ એ પૃથ્વીના વિકારભૂત છે, તેથી તેના પાંચ ભૂતોમાં પૃથ્વીભૂતમાંજ અન્તર્ભાવ થાય છે, વળી વનસ્પતિમાં ચૈતન્ય લક્ષણ જેવું સ્પષ્ટ

જણાય છે, તેનું પત્થરાદિમાં નથી જણાતું. આ કારણથી પ્રથમ વનસ્પતિમાં એ કૃત્ય ને પછી પૃથ્વીમાં ચેતન્ય સિદ્ધ કર્યું છે. ૧૭૫૩-૧૭૫૪-૧૭૫૫-૧૭૫૬.

હવે પાણી-અગ્નિ અને વાયુમાં ચેતન્ય સિદ્ધ કરે છે.

ભૂમિક્ષયસાધાવિયસંભવઓ દદુરો વ્વ જલમુતં ।

અહવા મચ્છો વ સમાવનોમંભૂયપાયાઓ । ૧૭૫૭ ॥

અપરપેરિયતિરિયાનિયમિયદ્ગિમગઓડગિલો ગો વ ।

અનલો આહારાઓ વિદ્ધિ-ત્રિગારોવલમ્બાઓ ॥ ૧૭૫૮ ॥

તળવોડળઘ્મોદ્ધિગારમુત્તજાદ્ધઓડગિલંનાઈ ।

સત્વાસત્યહયાઓ નિજીવ-સજીવરૂવાઓ ॥ ૧૭૫૯ ॥

ભૂમિ ખોદવાથી સ્વાભાવિકપણે નીકળેલું પાણી ડેડકાની પેઠે સચેતન છે, અથવા સ્વાભાવિક આકાશમાંથી પડતું પાણી મત્સ્ય-ની પેઠે સચેતન છે. તેમજ ખીખીએ કૃપા સિવાય આભુમાભુ અનિયમિતપણે ગમન કરતા હોવાથી વાયુ પણ ગાયની પેઠે સચેતન છે. તથા (કાષ્ટરૂપ) આહારથી વૃદ્ધિ અને વિકાર જણાતા હોવાથી મનુષ્યની પેઠે અગ્નિ સચેતન છે. અભ્યાસના વિકારથી લિંગ છતે મૂર્ત આત્માના હોવાથી પૃથ્વીઆદિ ચારે ભૂતાનાં શરીર અશસ્ત્રોપહત હોય તો સજીવરૂપ છે, અને શસ્ત્રોપહત હોય તો નિર્જીવ છે. ૧૭૫૭-૧૭૫૮-૧૭૫૯.

પ્રકાશાન્તરે પૃથ્વીઆદિ એકેન્દ્રિયમાં જીવન સિદ્ધ કરે છે.

સિજ્ઞંતિ સોમ્મ ! વહુસો જોવાં નવસત્તંભવો નવિ ય ।

પરિમિયદેમો લોગોં ન સંતિ ચેમિદિયા જેસિ ॥ ૧૭૬૦ ॥

તેસિ ભવવિચ્છિત્તો પાચ્છ નેદ્ધા ય સા જઓ તેણ ।

સિદ્ધમ્મંતા જીવા મૂયાહારા ય તેડસસ્સ ॥ ૧૭૬૧ ॥

एव न हिंसाभावो जीवघर्णंति य तं जओडभिहिअं ।

સત્યોવહયમનોરં ન ય જીવઘર્ણંતિ તો હિંમા ॥ ૧૭૬૨ ॥

न य घायउत्ति हिंसो नाघाएँनोत्ति निच्छयमहिंसो ।

ન ત્રિરલજીવમહિંસો ન ય જીવઘર્ણંતિ તો હિંસો ॥ ૧૭૬૩ ॥

अहर्णतोवि हु हिंसो दुट्टत्तणओ मओ अहिमरो व्व ।

ચાહિંતો નવિ હિંસો મુદ્ધત્તણઓ જહા વેજ્જો ॥ ૧૭૬૪ ॥

पंचसमिओ तियुत्तो नाणी अविहिंसओ न विवरीओ ।

દ્યૌઃ વ સંપત્તી સે મા વા જીવોત્તરોદ્ધેણ ॥ ૧૭૬૫ ॥

વળી હે સૌભય ! ઘણા જીવ શોધ પામે છે, અને નવા જીવોની ઉત્પત્તિ નથી થતી, તેમજ આ લોક પરિભ્રમ છે. એટલે જો વનસ્પતિ આદિ જીવો છે, એમ જોયો ન માને તેમના મતે સંસારનો નાશ પ્રાપ્ત થાય, અને એ પ્રમાણે સંસારનો નાશ કોઈના પણ મતે ઘટ નથી. તે કારણ માટે પૃથ્વીઆદિ ભૂતાના આધારવાળા તે વનસ્પતિ વિગેરે અવસ્થા અનન્તા જીવો છે, એમ માનવું સિદ્ધ થાય છે. ૧૭૬૬.

જો આ પ્રમાણે પૃથ્વી આદિ (અનન્તા) જીવોથી લોક વ્યાપ્ત હોય, તો સંય-
મીઓને ખોરાક આદિ લેવા પડે તેથી અહિંસામત પાળી શકાય નહીં. (એમ શંકા
થાય, તો તેના ઉત્તરમાં કહેવાયું કે) હુમણાજ તે માટે કહેલું છે, કે શાસ્ત્રોપહત પૃથ્વી
આદિ અજીવ છે, (એટલે અકૃત-અકારિતાદિ આહારાદિનો પરિભ્રામ થાય છે તેથી યતિ-
ઓના મતનો નિર્વાહ થવામાં હરકત નથી) “લોક જીવોથી વ્યાપ્ત છે.” એટલાજ માનથી
હિંસા સંભવતી નથી. યજી “ઘાતક છે” એટલાજ ઉપરથી હિંસક ન કહેવાય, તેમજ
અઘાતક છતાં પણ નિશ્ચયનયના મતે અહિંસક નથી. “અદ્ય જીવ છે” એટલા ઉપરથી
પણ અહિંસક નથી, તેમજ “જીવોથી વ્યાપ્ત છે” એટલા ઉપરથી હિંસક છે, એમ પણ
ન કહેવાય. પરંતુ રાજાઆદિના ઘાતની ચેષ્ટા કરનારની જેટલું દુષ્ટ અધ્યવસાયથી ક્રોધને માર્યા
વિના પણ હિંસક છે, અને શુદ્ધ અધ્યવસાયથી વૈદ્યની જેટલું બીજાને પીડા કર્યા છતાં પણ
અહિંસક છે. એટલે એમ સમજવાયું કે હિંસા કરતો છતો પણ અહિંસક અને નહિ હિંસા
કરતો છતો હિંસક છે. કારણ કે પાંચ સંમિતિ અને ત્રણ શુભિવાળા જ્ઞાની પુરૂષથી, (સ્વરૂપ
અને તેની રક્ષાનો જાણ) જીવરક્ષાના પરિણામવાળો અને તેમાં જયજ્ઞા કરનાર હોવાથી
કદાચ હિંસા થઈ જાય, તોપણ તે અહિંસક છે, અને જે તેવા અધ્યવસાયથી વિપરીત
પરિણામવાળો હોય, તો તે હિંસકજ છે. સાધુ વિગેરેને જીવઘાતથી હિંસા થાય, અથવા
ન પણ થાય. ૧૭૬૫.

કારણ કે—

અમુખો જો પરિણામો સા હિંસા સો હ વાહિરનિમિત્તં ।

યોદ અવેક્ષેજ્ઞ નવા જન્મહાડ્યેગેતિયં વચ્ચં ॥ ૧૭૬૬ ॥

અમુખપરિણામહેજ્ઞ જીવાવાહોત્તિ સો મયં હિંસા ।

જસ્ત હ ન સો નિમિત્તં સંતોવિ ન વસ્ત સા હિંસા ॥ ૧૭૬૭ ॥

સહાદઓ રક્ષકા ન વીયમોહસ્ત ભાવસુઙ્ઘીઓ ।

જહ તહ જીવાવાહો ન સુદ્ધમણસોવિ હિંસા ॥ ૧૭૬૮ ॥

નિશ્ચયનયની અપેક્ષાએ જે અશુભ પરિણામ, તેજ હિંસા કહેવાય છે, તે અશુભ
પરિણામરૂપ હિંસા બાદ જીવહિંસારૂપ નિમિત્તથી થાય છે, અને કોઈ વખત તંદુલ
ભારૂપાદિની જેટલે તેવા નિમિત્તની અપેક્ષા વિના પણ થાય છે, માટે બાદ નિમિત્ત અને-
કાન્તિક છે. જીવઘાત કરવાના હેતુરૂપ અશુભ પરિણામ તે હિંસા કહેવાય છે. અને જેને
તેવા પરિણામરૂપ હેતુ ન હોય, તેને જીવઘાત થયા છતાં પણ હિંસા નથી કહી. જેમ
વીતરાગને ભાવશુદ્ધિથી શબ્દાદિ વિષયો પ્રીતિજનક નથી થતા, તેમ શુદ્ધ પરિણામવાળાને
જીવઘાત થયા છતાં પણ તે હિંસાનું નિમિત્ત નથી થતા. ૧૭૬૬-૧૭૬૭-૧૭૬૮.

રાગદ્વેષ સંહિત ભગવન્ત વીતરાગદેવને જેમ શબ્દ-રૂપ વિગેરે દંષ્ટ વિષયો પ્રીતિજન-
ક નથી થતા અથવા જેમ શુદ્ધાત્માને માતા સ્વરૂપવતી છતાં તેના પર વિષયાભિલાષ
નથી થતો; તેમ શુદ્ધપરિણામવાળા યતનાવન્ત યુનિને જીવઘાત થયા છતાં પણ તે હિં-
સાનું કારણ નથી થતું. માટે બાદ નિમિત્ત એ અશુભપરિણામ ઉત્પન્ન કરવામાં
અનેકાન્તિક છે.

આથી કહીને હે બદ ! આસત્ર કલ્યાણી વ્યજ ! પૃથ્વી આદિ પાંચે ભૂતા છે, એમ

અંગીકાર કરે, અને તેમાંના પ્રથમના ચાર સચેતન છે, એમ પણ કયુલ કરે. વળી “સ્વપ્રોપમં વૈ સકલમ્” આ સર્વ સ્વપ્ન જેવું છે, ઇત્યાદિ વેદપદોથી જે કહ્યું છે, તે ભવભયથી ઉદ્ભવ પામેલા ભવ્યજીવોને સ્ત્રી-પુત્ર-ધન વિગેરેની અસારતા જણાવીને તેવા ભવ્યાત્માઓ ધનાદિ વસ્તુ ઉપરની આસક્તિ તથા દ્વેષને મુક્તિ માટે યત્ન કરે, એટલા માટે કહ્યું છે; પણ તેથી સર્વ ભૂતોનો અભાવ નથી કહ્યો; માટે હે સૌમ્ય ! તું તારા મનના સંશય મૂકી દે, અને ભૂતોનું અસ્તિત્વ અંગીકાર કરે. ૧૭૬૮.

એ પ્રભાણે—

છિન્નામ્મિ સંસયમ્મી જિણેણ જરા-મરણવિપ્પમુક્કેણં ।

સો સમણો પવ્વહ્ણો પંચહિં સહ ચંડિયસણ્હિં ॥૧૭૬૯॥ ૬૧૩ ॥ ૧૫૨ ॥

જન્મ-જરા-અને મરણથી મુક્તિએલા જિનેશ્વરે તેના સંશયનો છેઃ કર્યો, એટલે તે વ્યક્ત સ્વામિએ પોતાના પાંચસો શિષ્યો સહિત દીક્ષા અંગીકાર કરી. ૧૭૬૯.

॥ અહીં ચોથા ગણધરનો વાદ સંપૂર્ણ થયો. ॥

હવે પાંચમા ગણધર સંબંધી વક્તવ્યતા કહે છે.

તે પવ્વહ્ણ સોઽં સુહમ્મ આગચ્છહ્ણ જિણસગાસં ।

વચ્છામિ ણ વંદામિં વંદિત્તા પજ્જુવાસામિ ॥ ૧૭૭૦ ॥ ૬૧૪ ॥ ૧૫૨ ॥

આમટ્ટો ય જિણેણં જાહ્-જરા-મરણવિપ્પમુક્કેણં ।

નામેણ ય ગોત્તેણ ય સવ્વણ્ણસવ્વદરિસીણં ॥ ૧૭૭૧ ॥ ૬૧૫ ॥ ૧૫૩ ॥

કિં મન્ને જારિસો ઇહમવમ્મિ સો તારિસો પરમવેડવિ ।

વેયપયાણ ય અર્થં ન યાણસી તેસિમો અત્થો ॥ ૧૭૭૨ ॥ ૬૧૬ ॥ ૧૫૪ ॥

તેઓએ (ચાર દ્વિજોપાધ્યાયોએ) દીક્ષા લીધી એમ સાંભળીને મુધર્મ નામે દ્વિજોપાધ્યાય પણ ભગવન્ત પાસે આવે છે, તે વિચારે છે, કે હું તેમની પાસે જઈશ, વાંદીશ અને વંદના કરીને સંશય દૂર કરીને તેમની સેવા કરીશ. એમ વિચારીને તે ભગવન્ત પાસે આવ્યો, એટલે જન્મ-જરા-અને મરણથી મુક્ત થએલા સર્વજ્ઞ-સર્વદર્શી જિનેશ્વર ભગવન્તે, તેને નામ અને ગોત્રથી બોલાવ્યો; અને કહ્યું કે (પરસ્પર વરૂદ્ધાર્થ) વાળાં વેદપદો સાંભળીને) તું એમ માને છે કે આ ભવમાં જેવો મનુષ્યાદિ જન્મ છે, તેવો જ પરભવમાં પણ મનુષ્યાદિ થશે, કે કેમ ? (એવો તને સંશય છે.) પણ તું તે વેદપદોનો અર્થ જાણતો નથી, તેથી એવો સંશય કરે છે, તેના મત્ય અર્થ હું કહું તે પ્રભાણે છે. ૧૭૭૦-૧૭૭૧-૧૭૭૨.

પૂર્વોક્ત રીતે દંદ્રભૂતિ વિગેરે ચાર પંડિતોએ ભગવન્ત પાસે દીક્ષા લીધી એમ જાણીને મુધર્મનામા પાંચમા દ્વિજોપાધ્યાય ભગવન્ત પાસે આવ્યા, તેમને આવેલા જાણીને કણ્ણસિન્ધુ ભગવન્તે તેમને નામ અને ગોત્ર પૂર્વક બોલાવીને કહ્યું કે હે મુધર્મ ! તને એવો સંશય છે કે “ આ ભવમાં જેવો મનુષ્યાદિ જન્મ છે, તેવો જ જન્મ પરભવમાં

ધતો હશે કે કેમ ? ” તને આવો સંશય થવામાં પરસ્પર વિરૂદ્ધ અર્થ પ્રતિપાદન કરનારાં વેદના પદો કારણભૂત છે. તે પદો આ પ્રમાણે છે. પુરુષો વે પુરુષત્વમશ્રુતે, પદ્મવઃ પશુત્વં, એટલે પુરુષ મરણ પામીને પુરુષ થાય છે અને પશુઓ મરીને પશુ થાય છે. તથા “ શૃંગાલો વે ય ય જાયતે યઃ સપુરીયો દદાતે ” જેને વિષ્ણુ સાંહિતા બાળવામાં આવે છે, તે શિઆળ થાય છે. આમાંનું ‘પહેલું’ વાક્ય ભાવાન્તરમાં જનારો જીવ પુનઃ તેવોજ ભવ પામે છે, એમ પ્રતિપાદન કરે છે, અને બીજું વાક્ય ‘પહેલાં’ ભવના જન્મથી વિરૂદ્ધ જન્મ પામવાનું કહે છે. આ રીતે પરસ્પર વિરૂદ્ધ અર્થ પ્રતિપાદન કરનારાં વેદ વાક્યો સાંભળીને તને એવો સંશય થયો છે; પરંતુ તારો એ સંશય અયોગ્ય છે, કારણ કે તે પદોના અર્થ તું સમજે છે, તેવો નથી, પણ હું કહું છું તે પ્રમાણે છે, તે તું લક્ષ્યપૂર્વક શ્રવણ કર ૧૭૭૨ ઉપરોક્ત સંશયમાં જે શુદ્ધિઓ છે, તે લાભકાર કરે છે.

કારણસરિસં કલ્પં વીયસ્તેવઽહુરોત્તિ મળ્લતો ।

ઈદમ્વસરિસં સવં જમયેસિ પરંઽવિ તમજુચં ॥ ૧૭૭૩ ॥

જાઈ સરો સિંગાઓ ભૂતળઓ સાસવાણુલિતાઓ ।

સંજાયઈ ગોલોમા-ઽવિલોમસંજોગઓ દુઝ્વા ॥ ૧૭૭૪ ॥

ઈતિ રુવસ્તાયુચ્ચેદે જોણિવિહાણે ય વિસરિસેહિતો ।

દીસઈ જમ્હા જમ્મં સુહમ્મ ! તં નાયમેગંતો ॥ ૧૭૭૫ ॥

. તું એમ માને છે કે જેણે કારણ હોય તેનું કાર્ય હોય છે, કેમકે જેવું બીજા તેવો અંકુર થાય છે, તેવીજ રીતે પૂર્વ જન્મ, આગલના ભવનું કારણ છે, અને તેથી કરીને જેવો આ જન્મ છે, તેવોજ સર્વ પુરુષાર્થ જન્મ પરલભમાં પણ હોવો જોઈએ, તારું એ માનણું અયોગ્ય છે. કારણ કે શૃંગથી પણ શર (શરગટ) નામની વનસ્પતિ થાય છે, અને સરસવના અપુલેપથી ભૂતજી નામનો ઘાસનો સમૂહ થાય છે, વળી ગોલોમ અને અવિલોમથી પણ દુર્વા થાય છે. વળી એજ પ્રમાણે વૃક્ષાયુર્વેદમાં, યોનિવિધાન એટલે યોનિપ્રાભુતમાં અનેક વિસદૃશદ્રવ્યના સંયોગથી સર્પ-શિંહ વિગેરે પ્રાણિયો, અને મણિ-શુવર્ણ વગેરે વિવિધ પદાર્થોના જન્મ બતાવ્યો છે. આટલે સુધાર્થ ! “ કારણાદૃશ્ય કાર્ય હોય ” એવો કંઈ એકાન્ત નિમિત્ત નથી. ૧૭૭૩-૧૭૭૫.

અથવા જેવું કારણ તેનું કાર્ય થાય છે, એથી જ ભવાન્તરમાં જીવોની વિચિત્રતા થાય છે, એમ જણાવતા થી લાભકાર કહે છે કે—

અદ્વ જઓ ચિય વીયાણુરુવજમ્મં મયં તઓ ચેવ ।

જીવં મેળ્હ મત્રાઓ મર્વતરે ચિત્તપરિણામં ॥ ૧૭૭૬ ॥

જેણ મર્વકુરવીયં કમ્મં ચિત્તં ચ તં જઓઽભિહિયં ।

હેઝવિચિત્તત્તળઓ મર્વકુરવિચિત્તયા તેણં ॥ ૧૭૭૭ ॥

જઈ પદિવલ્લં કમ્મં હેઝવિચિત્તત્તઓ વિચિત્તં ચ ।

તો તપ્પલંપિ ચિત્તં પવલ્લ સસારિણો સોમ્મ ! ॥ ૧૭૭૮ ॥

અથવા જેમ બીજાને અનુરૂપ એવા કાર્યની ઉત્પત્તિ તું માને છે, તેમ ભવથી ભવાન્તરમાં પણ ભતિ-કૃત્તાદિ વિચિત્ર પરિણામરૂપે જીવને માન; કારણ કે સંસારાંકુરના બીજ ભૂત

જે કર્મ છે તે હેતુની વિચિત્રતાથી વિચિત્ર છે, ને તેથી સંસારરૂપ અંકુરની પણ વિચિત્રતા છે, હેતુની વિચિત્રતાથી કર્મતું વિચિત્રપણું પણ જો તું માનતો હોય, તો હે સૌભાગ્ય! સંસારી જીવને નર-નરકાદિરૂપ તેણું ફળ પણ વિચિત્ર થાય છે, એમ અંગીકાર કર. ૧૭૭૬-૧૭૭૭-૧૭૭૮.

ચિત્તં સંસારિત્તં વિચિત્તકમ્મફલભાવંઓ ફેઝ ।

• ૬૬ ચિત્તં ચિત્તાણં કમ્માણ ફલં વ લોગમ્મિ ॥ ૧૭૭૯ ॥

ચિત્તા કમ્મપરિણાઈ પોગ્ગલપરિણામઓ જઠ્ઠા વજ્ઞા ।

• કમ્માણ ચિત્તયા પુણ તદ્દેરવિચિત્તભાવાઓ ॥ ૧૭૮૦ ॥

અહવા ૬૬ભવસરિસો પરલોગોડવિ જડ સમ્મઓ તેણ ।

કમ્મફલંપિ ૬૬ભવસરિસં પડિવજ્જ પરલો ॥ ૧૭૮૧ ॥

કિં મળિયમિહં મણુયા નાનાગડકમ્મકારિણો સંતિ ।

જડ તે તપ્પલભાજો પરેવિ તો સરિસયા જુત્તા ॥ ૧૭૮૨ ॥

લોકમાં જેમ કૃષિ-વાણિજ્યાદિ વિચિત્ર કર્મોતું ફળ વિચિત્ર જણાય છે, તેમ જ વિચિત્ર કર્મના ફળરૂપ સંસારી જીવોતું નરકાદિરૂપ સંસારીપણું વિચિત્ર છે. જેમ અભ્ય-પુશ્ત્રી આદિ બાહ્યપુદ્ગલોના પરિણામ વિચિત્ર છે, તેમ કર્મ પરિણતિ પણ પુદ્ગલ પરિણામાત્મક હોવાથી વિચિત્ર છે. (જે વિચિત્ર પરિણતિરૂપ નથી હોતું; તે આકાશની પેઠે પુદ્ગલપરિણામાત્મક પણ નથી હોતું.) કર્મની જે વિચિત્રતા છે તે તેના મિથ્યાત્વાદિ હેતુની વિચિત્રતાથી છે. અથવા જે આ ભવના જેવો જ પરભવ તું માને છે; તો કર્મતું ફળ પણ આ ભવની ક્રિયાના જેવું જ પરલોકમાં અંગીકાર કર, આ સમજી કહેવાથી એ સિદ્ધ થયું કે-આ ભવમાં વિવિધ ગતિના હેતુભૂત વિચિત્રક્રિયા કરનારા મનુષ્યો જણાય છે, તો પરલોકમાં પણ તેઓ તે ક્રિયાને અનુરૂપ ફળ ભોગવનાર થશેજ. ૧૭૭૯-થી-૧૭૮૨.

• પુનઃ સુધર્મની શાંકનો ઉત્તર કહે છે.

અહ ૬૬ સફળં કમ્મં ન પરે વો સવ્વહા ન સરિસત્તં ।

અકયાગમ કયનાસા કમ્માભાવોડહવા પત્તો ॥ ૧૭૮૩ ॥

કમ્માભાવે ય કઓ મવંતરં ? સરિસયા વ તદભાવે ।

નિકારણઓ ય મવો જડ નો નાસોડવિ તહ ચેવ ॥ ૧૭૮૪ ॥

કમ્માભાવેડવિ મઈ કો દોસો હોજ્જ જડ સમાવોડયં ।

જહ કારણાણુરૂવં ઘઢાઈ કજ્જં સહાપેળં ॥ ૧૭૮૫ ॥

આ લોક સંબંધી કર્મ સફળ છે, પણ પરલોક સંબંધી કર્મ સફળ નથી; (એમ કહેતો હોય) તો સદૃશપણું સર્વથા નહીં ઘટે. અને તેથી અકૃતઆગમ-કૃતનાશ તથા કર્મના અભાવ પ્રાપ્ત થશે. વળી કર્મના અભાવે ભવાન્તર નહીં થય, ભવાન્તરના અભાવે સદૃશતા પણ નહોં થાય; અને જે નિષ્કારણ ઉત્પત્તિ માનવામાં આવે, તો નાશ પણ તેમજ થશે. (કદી તું એમ કહેશે કે-) કર્મના અભાવે પણ ઉત્પત્તિ થશે, એમાં શું

ટ્રાય છે? કેમકે એવો જ સ્વભાવ છે, જેમ કારણાત્મરૂપ ધરાદિ કાર્ય સ્વભાવથી થાય છે, તેમ તે પણ સમજવું (આ સ્વભાવવાદનું ખરું આગલની ગાથામાં સમજવાશે) ૧૭૮૩-થી-૧૭૮૫.

સુધર્મ:-આ ભવમાં થતું જેતી આદિ ક્રિયારૂપ કર્મ જ ફળવાળું છે, પરંતુ સંખ્યાધી જે દાનાદિ ક્રિયારૂપ કર્મ તે ફળવાળું નથી, અને એ કર્મ ફળવાળું નથી, એટલે પરલોકમાં જીવતું વિસદૃશપણું પણ નથી.

ભગવન્ત:-જો એમ હોય, તો જીવોનું સદૃશપણું સર્વથા નહિ ધટે, કારણ કે તે સદૃશપણું પણ કર્મથીજ થાય છે, અને પરંતુ સંખ્યાધી ક્રિયારૂપ કર્મ તો તું નિષ્ક્રિય માને છે, એટલે તેની નિષ્ક્રિયતામાં સદૃશપણોના અભાવ થાય છે.

સુધર્મ:-કર્મના અભાવે પણ જીવનું સદૃશપણું થાય, જેમકે મૃત્તિકાથી માર્તિક ધડા થાય.

ભગવન્ત:-જો એમ હોય, તો તે સાદૃશ્યપણું અકૃત-નિર્હતુક થાય, અને દાન-હિંસાદિ ક્રિયાના ફળરૂપ કર્મના નાશ થાય અથવા દાનહિંસાદિ ક્રિયા નિષ્ક્રિય માનવાથી મૃગથી કર્મબન્ધ પણ ન થાય. જો પ્રમાણે કર્મના અભાવે કારણના અભાવ થવાથી ભવાન્તર જ્યાંથી થાય? અને ભવાન્તર ન થાય, તો પછી સાદૃશ્યપણું તો ક્યાંથીજ થાય?

સુધર્મ:-જેમ જડ પદાર્થોનાં કાર્યોને કારણે સરખાંજ થાય છે તેમ કર્મના અભાવે પણ ભવાન્તરનું સાદૃશ્યપણું થાય છે,

ભગવન્ત:-જો એમ હોય, તો કારણ સિવાય ભવાન્તર થાય છે, એમ થયું, અને એમ માનવાથી ભવનો નાશ પણ કારણ સિવાયજ માનવો જોઈએ. અને એમ થાય તો પછી તપ-નિયમાદિ અત્યુદાનનો પ્રયાસ નિર્થક થાય. વળી જેમ તું નિષ્કારણ ભવાન્તર માને છે, તેમ જીવોનું વિસદૃશપણું પણ નિષ્કારણ કેમ નથી માનતા? કેમકે કારણનો અભાવ ઉભયત્ર સમાન છે.

સુધર્મ:-કર્મ વિના પણ સ્વભાવથીજ ભવાન્તર થાય છે, જેમ મૃત્તિકાદિ કારણાત્મરૂપ ધરાદિ કાર્ય, કર્મ વિના પણ પોતાના સ્વભાવથીજ ઉત્પન્ન થાય છે, તેવી રીતે સદૃશપ્રાણીઓના જન્મની પરંપરારૂપ ભવ પણ સ્વભાવથીજ થાય છે.

ભગવન્ત:-એમ નથી, ધરૂપ કાર્ય પણ કંઈ સ્વભાવથીજ નથી થતું; તેને પણ કર્તા-કરણ આદિની અપેક્ષા છે, તેવી રીતે આહી પણ શરીરરૂપ કાર્યનાં કર્તા અને કરણ હોય છે. અર્થાત્ જેમ કુંભાર અને ધરથી ચક્રાદિકરણ સિત્ત જણાય છે, તેમ શરીરાદિરૂપ કાર્યથી તે કાર્યનો કરનાર જે આત્મા તે કર્તા છે ને તેમાં કરણ તરીકે કર્મ છે.

સુધર્મ:-ધરાદિ કાર્ય પ્રત્યક્ષ સિદ્ધ હોવાથી કુંભાર વિગેરે તેના કર્તા-કરણ આદિ હોઈ શકે; પરંતુ પરભવનાં શરીરાદિ કાર્ય તો અજ્ઞાદિનાં વિકારની પેઠે સ્વભાવથીજ થાય છે, એટલે એમાં ક્રોધદિરૂપ કરણ હોય એવું કંઈ જણાતું નથી.

ભગવન્ત:-તારું એ કથન અયોગ્ય છે, કારણ કે ધરની પેઠે શરીરાદિ જે કાર્ય છે તે અદિમાન અને પ્રતિનિયત આકારવાળું હોવાથી સ્વાભાવિક નથી, વળી "કારણના જોડાને કાર્ય થાય" એમ માનીને પરંપરામાં તું સાદૃશ્યપણું માને છે, તે સાદૃશ્યપણું

પણ અભ્રોદિ વિકારના દૃષ્ટાન્તમાં ઘટતું નથી. કેમકે એ અભ્રાદિવિકાર સ્વકારણભૂત પુદ્ગળ દ્રવ્યના આકારાદિથી આત વિલક્ષણ થાય છે. ૧૭૮૩-૧૭૮૪-૧૭૮૫.

સ્વભાવનું સ્વરૂપ વિચારીને તેનાથી ભવાન્તરની સદૃશતાનો નિષેધ કરે છે.

હોજ્જ સહાવો વત્થું નિકારણયા વ વત્થુયમ્મો વા ? ।

જઇ વત્થું ણત્થિ તઓડણુવલલ્હીઓ સ્વપુર્ણ વ ॥ ૧૭૮૬ ॥

અચ્ચંતમણુવલલ્હોડવિ અહ તઓ અત્થિ નત્થિ કિં કમ્મં ? ।

હેજ વ તદત્થિત્તે જો નણ કમ્મસ્સવિ સ એવ ॥ ૧૭૮૭ ॥

કમ્મસ્સ વાભિહાણં હોજ્જ સહાવોત્તિ હોડ કો દોસો ।

નિચ્ચં વ સો સમાવો સરિસો એત્થં વ કો હેજ ? ॥ ૧૭૮૮ ॥

સો મુત્તોડમુત્તો વા જઇ મુત્તો તો ન સવ્વહા સરિસો ।

પરિણામઓ પયંપિવ ન દેહહેજ જઇ અમુત્તો ॥ ૧૭૮૯ ॥

ઉવગરણાભાવાઓ ન ય હવઇ સુદમ્મ ! સો અમુત્તોડવિ ।

કજ્જસ્સ મુત્તિપત્તા મુહસંવિત્તાદિઓ ચેવ ॥ ૧૭૯૦ ॥

વળી સ્વભાવ એ વસ્તુ છે ? નિષ્કારણતા છે ? કે વસ્તુધર્મ છે ? જો વસ્તુ છે એમ કહેતો હોય, તો તે જણાતો ન હોવાથી આકાશપુષ્પની પેઠે વસ્તુજ નથી; અને અત્યંત નહિ જણાવા છતાં પણ જો તે છે એમ કહે છે તો વળી કર્મ નથી, એમ કેમ કહે છે ? અથવા તેની અસ્તિતામાં જે હેતુ માને છે, તેજ હેતુ કર્મની અસ્તિતામાં પણ છે, અને એથી સ્વભાવને કર્મનું બીજું નામ કહેવામાં આવે તો શું કાપ છે ? અથવા એ સ્વભાવ નિત્ય સદૃશ છે, એમાં કંથો હેતુ છે ? વળી એ સ્વભાવ મૂર્ત છે, કે અમૂર્ત છે ? જો તે મૂર્ત હોય, તો તે મૂર્ત વસ્તુ દ્વંદ્વની પેઠે અથવા મૂર્તપણાથી અભ્રાદિના વિકારની પેઠે પરિણામિ હોવાથી તેનું સદૃશપણું સર્જના ન થઈ શકે. અને જો એ અમૂર્ત હોય, તો તે આકાશની પેઠે અનુપકરણરૂપ હોવાથી શરીરનો હેતુ ન થાય; તેમજ હે મુધર્મ ! શરીર-મુખસ વિત્તિ વિગેરે કાર્યો મૂર્તિમાન હોવાથી સ્વભાવ અમૂર્ત ન હોઈ શકે. (આ સંબંધી વિશેષ વિવેચન પૂર્વે ૧૬૨૫-૧૬૨૬ માં ગાથામાં આવી ગએલ છે, તેથી અહીં ધુન: તે નથી કહેતા.) ૧૭૮૬ થી ૧૭૯૦.

વળી સ્વભાવ એ નિષ્કારણતા નથી. તેમજ વસ્તુનો ધર્મ હોય તો પણ સદૃશ ન હોય એમ બતાવે છે.

અહવાડકારણઽ ચિય સમાવઓ તોવિ સરિસયા કત્તો ? ।

કિપકારણઓ ન મને વિસરિસયા ? કિં વ વિચ્છિત્તી ? ॥ ૧૭૯૧ ॥

અહવ સહાવો ધમ્મો વત્થુસ્સ, ન સોડવિ સરિસઓ નિચ્ચં ।

અપ્પાય-ટ્ટિઙ્ગ-મગ્ગા ચિત્તા જં વત્થુપજ્ઞાયા ॥ ૧૭૯૨ ॥

અથવા સ્વભાવથી એટલે કારણ વિનાજ ભવોત્પત્તિ થાય છે, (એમ કહીશ) તો પણ સદૃશતા ક્યાંથી થશે ? કારણ વિના વિસદૃશતા પણ કેમ ન થાય ? અથવા ભર-વિસ્ફોટ પણ કેમ ન થાય ? અને સ્વભાવ એ વસ્તુ ધર્મ હોય, તો તે વસ્તુધર્મ પણ

હુમ્મેશાં સદૃશ નહીં થટે, કેમકે ઉત્પાદ-સ્થિતિ-અને નાશ વિગેરે વસ્તુના વિચિત્ર પદ્ધતિઓ દ્વારા જાણાય છે. ૧૭૯૧-૧૭૯૨.

સ્વભાવથીજ એટલે અન્ય કોઈ પણ કારણ સિવાય ભવોત્પત્તિ થાય છે, તારી એ માન્યતાથી પણ પરભવમાં સદૃશતા કેવી રીતે ધટી શકે ? કારણ કે કારણ સિવાય જેમ સદૃશતા થાય છે, તેમ વિસદૃશતા પણ કેમ ન થાય ? અથવા અકસ્માત્ ભવનો વિચ્છેદ પણ કેમ ન થાય ? વળી કારણ સિવાય અકસ્માત્ એ પ્રભાણે જો થતું હોય, તો કારણ સિવાય ગદ્યગાનાં શીંગડાં પણ થવાં જોઈએ. અને શરીર વિગેરેના પ્રતિનિયત ને આદિવાળો આકાર પણ અભાવિકારાદિની પેઠે ન થવા જોઈએ. માટે સ્વભાવ એ અકારણતા નથી.

હવે સ્વભાવ એ વસ્તુનો ધર્મ છે, એવી માન્યતાથી પણ સ્વભાવ હુમ્મેશાં સદૃશ રૂપે નહીં થટે, એટલે શરીરાદિની સદૃશતા પણ તેથી હુમ્મેશાં કેવી રીતે ધટી શકે ? કારણ કે ઉત્પાદ-સ્થિતિ અને નાશરૂપ વિચિત્ર પ્રકારના વસ્તુ પદ્ધતિઓ હોય છે; તે હુમ્મેશાં અવસ્થિત-સદૃશરૂપે નથી હોતા; કેમકે નીલાદિ વસ્તુના ધર્મોની અન્ય અન્યરૂપે પરિણતિ પ્રત્યક્ષ જાણાય છે.

વળી આ સ્વભાવ જે વસ્તુધર્મ છે, તે આત્માનો ધર્મ છે, કે પુદ્ગલનો ધર્મ છે ? જો તે આત્માનો ધર્મ હોય, તો તે આકાશાદિની પેઠે અમૂર્ત હોવાથી શરીરવિગેરેનું કારણ ન બને. અને જો તે પુદ્ગલનો ધર્મ હોય, તો તે કર્મજ છે, કેમકે કર્મ એ પુદ્ગલાદિતકાષ્ઠનો ધર્મ છે. ૧૭૯૧-૧૭૯૨.

કમ્મસ્સવિ પરિણામો મુહમ્મ ! ધમ્મો સ પોગલમ્મયસ ।

હેઠુ ચિત્તો જગમો હોઈ સહાચોત્તિ કો દોસો ? ॥ ૧૭૯૩ ॥

અહવા સર્વં વર્થુ પદ્ધત્તર્ણ ચિય મુહમ્મ ! ધમ્મેહિં ।

સંભવડ્યેઈ કેહિવિ કેહિઈ તદવત્થમચ્ચંતે ॥ ૧૭૯૪ ॥

તં અપ્પણોવિ સરિસં ન પુવ્વધમ્મેહિં પચ્છિમિદ્ધાણં ।

સયલ્લસ તિહુઅણસ વ સરિસં સામ્મણધમ્મેહિં ॥ ૧૭૯૫ ॥

એ વસ્તુધર્મરૂપ સ્વભાવ પુદ્ગલમય એવા કર્મને પારજ્ઞામરૂપ ધર્મ છે, અને એ ધર્મ મિથ્યાત્વાદિ હેતુની વિચિત્રતાથી થવાવાળા જગનની વિચિત્રતામાં કારણપણું છે ને વિચિત્ર સ્વભાવવાળો છે. એટલે તેનાથી પરભવમાં આત્ર સદૃશ્યપણુંજ થાય છે, એમ નહિ, પરંતુ વિચિત્રપણું પણ થાય છે. અથવા હું મુધર્મ ! એક પરભવ તો શું ? પણ ત્રિભુ નાન્તર્ગત સર્વ ધટ-પટાદિ વસ્તુ કેટલાએક સમાન અસમાન પદ્ધતિઓએ પ્રતિસમયે ઉત્પન્ન થાય છે, કેટલાક સમાન અસમાન પદ્ધતિઓએ નાશ પામે છે, અને કેટલાક તેવા પદ્ધતિઓએ અવસ્થિત રહે છે. આથી એકજ ભવવસ્તુનું પોતાના પૂર્વ પૂર્વ ધર્મોએ ઉત્પન્ન-તર ધર્મોની સાથે પણ સમાનપણું નથી. સામાન્ય ધર્મોએ તો ત્રિભુવનાન્તર્ગત સર્વ વસ્તુનું સમાનપણું છે. ૧૭૯૩-૧૭૯૪-૧૭૯૫.

સર્વથા સદ્ભાવણું નથી એમ જાણવા હું છે કે—

કો સદેવ સરિસોઽસરિસો વાં રૂઢવે પરમવે વા ? ।

સરિસાસરિસં સવં નિધાનિચ્છાઈરૂવં ચ ॥ ૧૭૯૬ ॥

જહં નિગર્હિપિ સરિસો ન જુવા શ્રુવિ વાલ-બુદ્ધધર્મેહિં ।

જગઓડવિ સમો સત્તાઈર્હિં તહ પરમવે જીવો ॥ ૧૭૯૭ ॥

કોઈક પદાર્થ અન્યપદાર્થ સાથે અથવા પોતાની સાથે આ લવમાં પણ સમાન અસમાન હોય છે, તો પછી તે પરલવમાં તેમ હોય, એમાં શું નવાઈ? વળી સર્વ વસ્તુ સર્વ પદાર્થની સાથે આ લવમાં પણ સમાન અસમાનરૂપે હોય છે, એટલે પરલવમાં સમાનપણું જ હોય છે, એમ કેમ કહેવાય? વળી સર્વ વસ્તુ નિત્ય-અનિત્ય આદિ અનન્તધર્માત્મક છે, જેમ કોઈ શુભાન પુરૂષ આ લવમાં પોતાના અતીત-અનાગત બાળ-વૃદ્ધાદિ પર્યાયવડે સર્વથા પોતાની સમાન નથી, ને સત્તા વિગેરે સામાન્ય પર્યાય વડે સર્વ વસ્તુની સાથે સમાન છે, તેવી રીતે આ જીવ પણ પરલોકમાં સર્વની સાથે સમાન અસમાનરૂપે છે. માત્ર સમાનરૂપે જ છે, એમ નહીં. ૧૭૯૬-૧૭૯૭.

ઉપરોક્ત હકીકત દુષાન્તથી સિદ્ધ કરે છે.

મણુઓ દેવોમૂઓ સરિસો સત્તાઈર્હિં જગઓડવિ ।

દેવાઈર્હિં વિસરિસો નિચાનિચોવિ એમેવ ॥ ૧૮૦૮ ॥

ઉર્કારિસા-ડવકરિસા ય ન સમાણાવિ જેણ જાઈં ૫ ।

સરિસગાહે જમ્હા દાણાફલેં વિહા તમ્હા ॥ ૧૭૯૯ ॥

દેવપણે થએલ મનુષ્ય અને સર્વ જગત સત્તાદિ પર્યાયવડે સમાન છે, પણ દેવતાદિ પર્યાયવડે સમાન નથી; વળી એજ પ્રમાણે સર્વ નિત્યાનિત્ય પણ છે. એકાંત સદૃશપણું માનવાથી સમાન જાતિમાં ઉત્કર્ષ-અપકર્ષ નહીં ઘટે, અને તેથી દાનાદિ ક્રિયાનું ફળ વૃથા થશે. ૧૭૯૮-૧૭૯૯.

મરણ પામીને દેવપણું પામેલ મનુષ્ય અને સમગ્ર જગત તે સત્તા વિગેરે પર્યાયથી સદૃશ-સમાન છે, પણ દેવતા-મનુષ્યાત્વ આદિ પર્યાયવડે સદૃશ નથી; એ પ્રમાણે કોઈ પણ રીતે એકાન્તથી સદૃશપણું ઘટતું નથી. વળી પદાર્થમાત્ર દ્રવ્યપણે નિત્ય અને પર્યાયપણે અનિત્ય છે.

શુદ્ધમં:—હું એકાન્તથી પરલવમાં સદૃશપણું નથી કહેતો, પરંતુ સમાન જાતિના અન્યથ માત્રથીજ તેમ કહું છું; એટલે કે પુરૂષાદિ મરીને પુરૂષાદિજ થાય, પણ આદિ મરીને પણ આદિજ થાય.

લગવન્ત:—તારું એ કંથન પણ અયોગ્ય છે, કેમકે પુનર્જન્મ અથવા પરલવ એ કરેલા કર્મેનિ અનુસારજ થાય છે, અને એ કર્મ મિથ્યાત્વાદિ વિચિત્ર હેતુથી થાય છે, તેથી કર્મવડે થએલ પરલવ પણ વિચિત્રજ થવો સંભવે છે, પણ સમાન જાતિના અન્યથ ત્યાં ઘટતો નથી.

વળી સદૃશપણું મહણ કરવાથી સમાન જાતિમાં ઉત્કર્ષાપકર્ષ ઘટશે નહિ, એટલે કે જે આ લવમાં ધનવાન હોય, તે પરલવમાં પણ ધનવાન થાય, અને જે દરિદ્રી હોય તે પરલવમાં પણ દરિદ્રી થાય; એ પ્રમાણે જો હોય તો આ લવથી પરલવમાં કોઈ પણ રીતે ઉત્કર્ષ-અપકર્ષ નહિ થાય, પરંતુ એકાન્તે સદૃશતા-સમાનતાજ થશે. ભલે ઉત્કર્ષાપકર્ષ ન થાય, એમાં શું હાનિ છે? એમ જો તું કહેતો હોય, તો એ પ્રકારના ઉત્કર્ષ-અપકર્ષના અભાવે દાનાદિ ક્રિયાઓ નિર્થક થશે. એટલે કે લોકો પોતાના ઉત્કર્ષ મરિ-

(૮૨) શૃંગાલાદિ અને સ્વર્ગ ફલની શ્રુતિથી લાવદ્વયની વિસદ્દશતા બોધ અને દીક્ષા.

પરલવમાં દેવતાદિની સમૃદ્ધિ મેળવવાને માટે દાનાદિ ક્રિયા કરે છે, હવે જો ઉપર કહ્યા મુજબ ઉત્કર્ષાપર્ક ન હોય, તો કોઈ દરિદ્ર મનુષ્ય આ લવમાં દાન-તપ-તીર્થસ્નાન વિગેરે કરીને મરણ પામી પરલવમાં પણ દરિદ્ર જ થાય, અને જો એમ થાય, તો પછી કયેલ દાનાદિ ક્રિયાતું ફળ કયાં રહ્યું ? માટે સદ્દશતા મોનવી એ અધ્યોગ્ય છે. ૧૭૯૮-૧૭૯૯ વર્ષી સદ્દશપણું માનવાથી વેદનાં પંદો પણ અપ્રમાણ થશે એમ જણાવતા કહે છે કે—

જં ચ સિગાલો વૃદ્ધ પસ જાયણ વેયવિહિયમિદ્ધાર્હં ।

સગ્ગીયં જં ચ ફલે ત્તદસંવુદ્ધં સરિસંચારે ॥ ૧૮૦૦ ॥

છિન્નમ્મિ સંસયમ્મિ જિણેણ જરમરણવિપ્પમુક્કેણં ॥ ૧૬૦ ॥

સો સમણો પઙ્ગવ્વહો પંત્રાહે સહ સ્વંહિયસપ્પહિં ॥ ૧૮૦૧ । ૬૧૭ ॥

“ વિશ્વાસહિત જેને બળાય છે તે મરીને શિયાળ થાય છે ” તથા “ સ્વર્ગની ઇચ્છાવાળાએ અગ્નિહોત્ર કરવો (મંચુપનિપદ ૬-૩૬) ” ઇત્યાદિ સ્વર્ગીય ફળ જે વેદમાં કંઈ છે તે બહુ સર્વથા સદ્દશપણું માનવાથી અસંબદ્ધ થશે. એ પ્રમાણે જરા અને મરણથી શુકાએલા જિનેશ્વર લગવન્તે તેના સંશયનો છાં ક્યોં એટલે તેણે પાતાના પાંચસો શિષ્યા સહિત લગવન્ત પાસે દીક્ષા લીધી. ૧૮૦૦-૧૮૦૧.

વળી હે ભદ્ર મુદ્ધર્મ ! જો પરલવમાં પણ સદ્દશતાજ માનવામાં આવે, તો “ શૃંગાલો જે વણ જાયતે યઃ સપુરીયો દમ્ભતે ” એટલે જે પુરૂષને વિશ્વા સહિત બળાય છે, તે પરલવમાં શિયાળ થાય છે, ઇત્યાદિ જે વેદમાં કંઈ છે, તે અસંબદ્ધ થશે, કેમકે તારી માન્યતા મુજબ તો પુરૂષ મરીને પુરૂષ જ થાય, અન્ય કોઈ ન થાય, એટલે પુરૂષ હોય તે મરણ પામીને પરલવમાં શિયાળ કેવી રીતે થાય ? તથા “ અમિદોજ્જ જુદુવાલ સ્વર્ગ-કામઃ ” સ્વર્ગની ઇચ્છાવાળાએ અગ્નિહોત્ર કરવો. “ અમિદોમેન યમરાજમમિજવતિ ” (મંચુપનિપદ ૬-૩૬) અગ્નિહોત્ર ચણવડે તે યમના રાજ્યને છોડે છે એમણે છે. ઇત્યાદિ સ્વર્ગીય ફળ સ્થપનાર વેદપંદો પણ અસંબદ્ધ થશે, કેમકે તારા અભિપ્રાયે મનુષ્ય મરીને દેવ થાયજ નહિ.

“ પુરુષો વૈ પુરુષત્વમચ્ચુતે, પશવઃ પશુત્વં ” પુરૂષ મરીને પુરૂષપણું જ પામે છે, અને પશુઓ મરીને પશુપણું જ પામે છે. એ વેદ-પંદોનો અર્થ આ પ્રમાણે છે, કે જે કોઈ પુરૂષ આ જન્મમાં સ્વભાવથીજ ભદ્ર વિનીત-અસર રહિત હોય, તે મનુષ્યનામ અને મનુષ્યગોત્રનું કર્મ બાંધીને મરણ પામ્યા પછી મનુષ્યત્વ-પુરૂષત્વ પામે છે, પરન્તુ સર્વ મનુષ્યો નિયમા એમજ થાય છે એમ નહિ. અન્યકર્મવશાત્ અન્યગતિમાં કોઈ ભુદાજરૂં પણ ઉત્પન્ન થાય છે. એ પ્રમાણે કોઈક પશુઓ પણ આયાં વિગેરે દાવને લીધે પશુનામ અને પશુગોત્ર કર્મ બાંધીને પરલવમાં પેશું થાય છે, પણ સર્વ પશુઓ એ પ્રમાણે પશુ જ થાય છે, એમ નહિ, કેમકે જીવની ગતિ કર્મને આધીન છે. આ પ્રમાણે પરમહુપાણુ જગદીશ્વર મહાવીર દેવે મુદ્ધર્મસ્વામીના સંશયનો નાશ કર્યો, એટલે મુદ્ધર્મ-સ્વામિએ પાતાના પાંચસો શિષ્યા સહિત લગવન્ત પાસે દીક્ષા લીધી. ૧૮૦૦-૧૮૦૧.

॥ ૬તિ પંચમગજધરવાદઃ સમાપ્તઃ ॥

હવે છઠ્ઠા ગણધરતું આવવું ને સંશયનો પ્રાદુર્ભાવ.

તે પવ્વહાણ સોઝં મંહિઅ આગચ્છઈ જિણસગાસં ।

વચ્ચામિ ણ વંદામિં વંદિત્તા પજ્જુવાસામિ ॥ ૧૮૦૨ । ૬૧૮ ॥ ૧૬૧ ॥

આમદ્ધો ય જિણેણં જાહ-જરા-મરણવિપ્પમુક્કેણં ।

નામેણ ય ગોત્તેણ ય સવ્વણ્ણૂસવ્વદરિસીણં ॥ ૧૮૦૩ । ૬૧૯ ॥ ૧૬૨ ॥

કિં મન્ને વંધ-મોક્ખા સંતિ ન સંતિત્તિ સંસઓ તુજ્ઞં ।

વેયપયાણ ય અત્થં ન યાણસીતેસિમો અત્થો ॥ ૧૮૦૪ । ૬૨૦ ॥ ૧૬૩ ॥

તેણે દીક્ષા લીધી, એમ સાંભળીને મંહિકનામા દ્વિજેપાધ્યાય, લગવન્ત પાસે આવે છે, 'તે વિચારે છે કે હું' ત્યાં જાઉં, તેમને વાંહુ, પદન કરી સંશય નિવારીને તેમની પર્યુપાસના કરું. તેઓ ત્યાં ગયા એટલે જન્મ-જરા-અને મરણથી મુક્તિ મળી સર્વજ્ઞ-સર્વ-દર્શી જિનેશ્વરે તેમને નામ અને ગોત્રથી બોલાવ્યા. બોલાવીને કહ્યું કે હું મંહિક ! તું એમ માને છે કે 'બંધ અને મોક્ષ છે કે નહિ ?' આવો સંશય તને વેદપદોના અર્થથી થયો છે, પણ તું તે પદોનો અર્થ ખરોખર નથી જાણતો. ૧૮૦૨ થી ૧૮૦૪.

પોતાના સંશયનો છેઠ થવાથી મુધર્મસ્વામીએ લગવન્ત પાસે દીક્ષા લાધી. એમ જાણીને મંહિક નામા દ્વિજેપાધ્યાય પોતાના શિષ્યો સહિત જિનેશ્વર પાસે આવ્યા એટલે કર્ણજાણુ લગવન્તે તેમને નામ અને ગોત્ર પૂર્વક બોલાવીને કહ્યું કે— હું મંહિક ! તને એવો સંશય છે કે "બંધ અને મોક્ષ છે કે નહિ ?" વિરૂદ્ધ અર્થવાગી વેદના પદોનો શ્રુતિ-ઓ સાંભળવાથી તને એ અગોચર સંશય થયો છે, તે શ્રુતિઓ આ પ્રમાણે છે, "સ ય વચિગુણો વિમુક્તે વચ્યતે સસરતિ યા, ન મુચ્યતે મોચયતિ યા, ન યા ય વાઘમમ્યન્તરં યા વેદ" આ શ્રુતિનો અર્થ તું એવો સમજે છે કે સત્ત્વ-રજસ-તમોગુણ રહિત, વિષ્ણુ-સર્વગત એવો આ આત્મા પુન્ય-પાપવડે બંધાતો નથી, વળી તદ્દતુસારે જુદી જુદી ગતિમાં જતો પણ નથી, તેમજ કર્મથી મુક્તો નથી, તેમ બીજાને મુક્તવતો નથી, કેમકે બંધનોજ અભાવ છે, મહદ્-અહંકાર વિગેરે બાહ્ય વસ્તુ અને આક્યન્તર જે સ્વસ્વરૂપ તે પણ એ જાણતો નથી. કારણકે જ્ઞાન એ પ્રકૃતિનો ધર્મ છે અને પ્રકૃતિ તે અચેતન છે, આ પ્રમાણે આ પદો જીવને કર્મના બંધ, મોક્ષનો અભાવ પ્રતિપાદન કરે છે. તથા "ન હ વૈ સશરીરસ્ય પ્રિયાઽપ્રિયયોરપદતિરસ્તિ, અશરીરં ષાવ સન્તે પ્રિયાઽપ્રિયે ન સ્પૃશતઃ (છાન્દોગ્યોપનિષદ્ ૮-૧૨-૧)" એટલે શરીરવાલા કેાધને પણ પ્રિયાપ્રિયનો અભાવ નથી અને અશરીરીને પ્રિયાપ્રિય કદિ પણ સ્પર્શતા નથી. અર્થાત્ બાહ્ય-અક્યન્તર અનાદિ શરીર સંતાન મુક્ત હોવાથી સંસારી જીવને સુખ—દુઃખનો અભાવ નથી અને અશરીરી એટલે અમૂર્ત આત્માને સુખ દુઃખ સ્પર્શતા નથી, કેમકે તેના કારણભૂત કર્મનાજ તેને અભાવ છે, આ વેદ પદો બંધમોક્ષતું પ્રતિપાદન કરનાર છે. આ પ્રમાણે પરસ્પર વિરૂદ્ધ અર્થ પ્રતિપાદન કરનારાં વેદપદો સાંભળીને તને સંશય થયો છે, પણ તે અગોચર છે, કેમકે એ પદોનો અર્થ જેમ તું જાણે છે, તેમ નથી, પણ હું કહું છું તે પ્રમાણે છે, તે તું લક્ષ-પૂર્વક સાંભળ. ૧૮૦૨-૧૮૦૩-૧૮૦૪.

જે શુદ્ધચોવડે મંડિક બન્ધ—મોક્ષનો અભાવ માને છે. તેનો લગવન્ત ખુલાસો કરે છે.

तं पन्नसि जइ वंधो जोगो जीवस्स कम्मणा समयं ।

पुंश्च पच्छा जीवो कम्मं व समं व ते होज्जा ? ॥ १८०५ ॥

न हि पुण्यमहेतुं खरसिंगं वाऽऽयसंभवो जुत्तो ।

निकारणजायस्स य निकारणत्तं चियं विणासो ॥ १८०६ ॥

अहवाऽणाइ चिय सो निक्कारणओ न कम्मजोगो से ।

अहं निष्कारणओ सो, मुक्कस्सवि होइइ स भुज्जो ॥ १८०७ ॥

होज़ व स निचमुको वंधाभावम्पि को व से मोखो ? ।

न हि मृकञ्चवणसो बंधाभावे मओ नभसो ॥ १८०८ ॥

(પૂર્વોક્ત વેદ પદ્ધતિ સાંભળીને) હે આશ્ચર્યમાન મંડિક! તું એમ માને છે કે જો જીવને કર્મની સાથે સંબંધ હોય તો તે સંબંધ આદિમાન છે કે અનાદિ છે? જો સંબંધ આદિમાન હોય, તો પહેલાં જીવ અને પછી કર્મ ઉત્પન્ન થાય? અથવા પહેલાં કર્મ અને પછી જીવ ઉત્પન્ન થાય? કે બન્ને સાથેજ ઉત્પન્ન થાય? જો પહેલાં જીવ અને પછી કર્મ થાય (એમ કહેવામાં આવે) તો તે અયોગ્ય છે, કારણ કે કર્મની સત્તાજ પહેલાં ન હોવાથી ગથેડાના શીંગડાની પેઠે હેતુ સિવાય આ સંસારીપણે આત્માની ઉત્પત્તિ જ સંભવે નહિ, (જે નિર્હેતુક હોય છે, તે ગથેડાના શીંગડાની પેઠે ઉત્પન્ન થતું નથી, અને જે ઉત્પન્ન થાય છે, તે ઘટની પેઠે નિર્હેતુક નથી હોતું.) જે કારણ સિવાય ઉત્પન્ન થાય છે, તેનો નાશ પણ કારણ સિવાય થાય છે. કર્મની પહેલાં આત્મા અનાદિકાળ સિદ્ધ છે, તેથી તેમાં સહેતુક-નિર્હેતુકની ચિન્તા શાભાટે કરવી? એમ કહેવામાં આવે, તો તેને કારણ સિવાય આકાશની પેઠે કર્મનો બંધ નહિ ધટે; કારણ સિવાય પણ કર્મ બંધ થાય, એમ કહેવામાં આવે, તો મુક્ત જીવને પણ પુનઃ બંધ પ્રાપ્ત થશે, અને વગર કારણે કર્મ ધવાથી મોક્ષનો જ અભાવ થશે. અથવા કર્મબંધના અભાવે આત્મા નિત્ય મુક્ત કહેવાશે, અથવા બંધના અભાવે જીવને મોક્ષનો વ્યવહાર કેવી રીતે કરાશે? કારણ કે જેમ અબદ્ધ આકાશને, મોક્ષને, વ્યવહાર નથી કરતા, તેમ અબદ્ધ આત્માને, પણ, મોક્ષનો, વ્યવહાર નહિ કરાય. (જે બદ્ધ હોય તેનોજ મોક્ષ થાય.) ૧૮૦૫-૧૮૦૬-૧૮૦૭-૧૮૦૮.

न य कम्मस्सवि पुहं कत्तरभावे सम्पुब्भवो जुत्तो ।

निष्कारणओ सोवि य तह जुगवृष्पत्तिभावे य ॥ १८०९ ॥

न हि कदा कज्जति य जुगवृष्यत्तीर्णं जीव-कम्पाणं ।

जुत्तो ववएसोऽयं जह लोए गोविसाणाणं ॥ १८१० ॥

होज्जाणाईओ वा संवंधो तहवि न घटए मोक्खो ।

जोऽणार्हं सोऽणंतो जीव-नद्वाणं च संबधो ॥ १८११ ॥

इय जुत्तीए न घटइ सुवइ य मुहँए बंध-मोखोत्ति ।

तेण तुह संसओऽयं न य कज्जोऽयं जहा सुणाम् ॥ १८१२ ॥

જીવની પહેલાં પણ કર્મની ઉત્પત્તિ નહિ થયે,   મં બન્ધુ ત્યારે તેના કર્તા

જે જીવ તેનો અભાવ હોય છે, અને કર્તા સિવાય કર્મ હોય શકે નહિ, જો કારણ સિવાય પણ કર્મની ઉત્પત્તિ હોય, તો તેનો નાશ પણ કારણ સિવાય જ થાય. વળી જો જીવ અને કર્મ બન્ને સાથે ઉત્પન્ન થાય, એમ કહેવામાં આવે (તો તે પણ નહિ બને, કેમકે નિહૈતુક હોવાથી પ્રત્યેક પક્ષમાં કહેલા દાવો એ બન્નેને નિહૈતુક માનવામાં પણ આવશે.) વળી એકીસાથે ઉત્પન્ન થતા ગાયના શીંગડાની પેઠે જીવ અને કર્મની યુગપત્ ઉત્પત્તિમાં કર્તા અને કાર્યનો વ્યવહાર પણ નહિ ધટે, અને જો જીવ તથા કર્મનો અનાદિ સંયોગ માનવામાં આવે, તો પણ મોક્ષ નહીં ધટે; કેમકે જીવ અને આકાશના સંબંધની પેઠે જે વસ્તુ અનાદિ હોય છે, તેનો અન્ત નથી થતો. એટલે કે જેમ આકાશની સાથે જીવનો સંબંધ કદિપણ દૂર નથી થતો; તેમ કર્મની સાથેનો સંબંધ પણ જીવથી કદી દૂર નહિ થાય, અને એથી મોક્ષનો અભાવ થશે. આ રીતે યુક્તિ પૂર્વક બંધ મોક્ષ છે એમ ધટ્ટું નથી, અને વેદની શ્રુતિઓમાં તે છે એમ પણ સંભળાય છે. આથી તને સંશય થયો છે. પણ તારે તેવો સંશય ન કરવો જોઈએ. ૧૮૦૯-૧૮૧૨.

હવે ઉપરની યુક્તિઓનું ખંડન કરીને જે સાત્ય છે, તે કહે છે.

સંતાણોઽણાઈઓ પરોપ્પરં દેહ-દેહભાવાઓ ।

દેહસ્ત ય કમ્મસ્ત ય મંડિય ! વીયં-કુરાણં વ ॥ ૧૮૧૩ ॥

અતિય સ દેહો જો કમ્મકારણં જો ય કજ્જમણસ્સ ।

કમ્મં ચ દેહકારણમતિય ય જં કજ્જમણસ્સ ॥ ૧૮૧૪ ॥

કત્તા જોવો કમ્મસ્સ કરણમો જહ ઘંડસ્સ ઘડકારો ।

एवं चिय दैहस्सवि कम्मकरणतंभवाउत्ति ॥ ૧૮૧૫ ॥

કમ્મં કરણમસિદ્ધં ચ તે મઈ કજ્જઓ તયં સિદ્ધં ।

किरियाफलओ य पुणो पढिवज्ज तमगिगूइ व ॥ ૧૮૧૬ ॥

હું મનાઉં ! બીજ અને અંકુરની પેઠે શરીર અને કર્મનો પરસ્પર હેતુ-હેતુમહત્વાવ હોવાથી તેઓનો અનાદિ સંતાન છે. જેમકે શરીર એવું છે, કે જે આગળ થવા વાળા ભવના કર્મનું કારણ છે અને અન્ય અતીત ભવના કર્મનું કાર્ય છે, તેવી રીતે અનાદિ સંસારમાં જે જે આગળના શરીરનું કારણ અને અતીત શરીરનું કાર્ય છે, તે તે શરીર અને કર્મનો અનાદિ સંતાન છે. જેમ કંઠાદિ કરણયુક્ત કુંભાર ધટ્ટો કર્તા છે, તેમ કર્મરૂપ કરણયુક્ત જીવ કર્મનો કર્તા છે; ને એ પ્રમાણે જ કર્મરૂપ કરણથી શરીરનો કર્તા પણ આત્મા છે. કર્મ અતીન્દ્રિય હોવાથી તેને કરણ ન કહી શકાય, એમ ટું માનતો હોય, તો તે અયોગ્ય છે; કારણ કે (ધર્માદિની પેઠે) શરીરાદિ કૃતક હોવાથી તેનું કોઇક કરણ છે, ને એમાં જે કરણ છે તે કર્મ જ છે. અથવા કુંભાર અને ધટ્ટોની પેઠે કર્તા અને કાર્યરૂપપણાથી આત્માનું અને શરીરનું કોઈ કરણ છે, એમાં જે શરીરાદિ કરનાર આત્માનું કરણ છે તે કર્મ જ છે. આ પ્રમાણે શરીરાદિરૂપ કાર્યથી તે કર્મની સિદ્ધિ છે. વળી (દાનાદિ ક્રિયાઓ કૃપિ આદિ ક્રિયાની પેઠે ચેતને આરંભેલી હોવાથી જીવવાળો છે ને તેનું જે જીવ તે કર્મ છે. (આવી રીતે) ક્રિયાના જીવથી પણ તેની સિદ્ધિ છે. માટે અગ્નિભૂતિની પેઠે ટું કર્મ (બંધ) છે, એમ અંગીકાર કર. ૧૮૧૩ થી ૧૮૧૬.

જે સંયોગ અનાદિ છે, તે અનન્ત છે, એ એકાન્ત સત્ય નથી, એ જણાવે છે કે—

જં સંતાણોડ્ઞાઈ તેનાળંતો ચ ણાયમેમંતો ।

દૌસડ સંતોડવિ જઓ કલ્પડ વીયં-કુરાઈણં ॥ ૧૮૧૭ ॥

અળ્ળયરમણિવ્વત્તિયકજ્ઞં વીયં-કુરાણ જં વિહયં ।

તત્ત્વ હઓ સંતાણો કુંવકુદિ-અંડાહ્યાણં વ ॥ ૧૮૧૮ ॥

જંહ વેહ કંચણો-વલસંજોગોડ્ઞાઈસંતડ્ઞમોડવિ ।

વોચ્છિજ્ઞડ સોવાયં ત્હ જોગો જીવ-કમ્માણં ॥ ૧૮૧૯ ॥

જે અનાદિ સંતાન હોય, તે અનન્તજ હોય, એમ એકાન્તે ન કહી શકાય, કારણકે બીજા અને અંકુરનો અનાદિ સંતાન છતાં પણ તેનો અન્ત જણાય છે, વળી જેમ બીજા અને અંકુરમાંથી કોઈ પણ એક વસ્તુ કાર્યને ઉત્પન્ન કર્યા સિવાય નાશ પામે, તે તેમાં તેનો સંતાન-પરંપરા પણ નાશ પામે છે, એજ પ્રમાણે કુદડી અને ઇંડામાં તથા પિતા અને પુત્રમાં પણ સમજવું. અથવા જેમ સુવણ અને ઉપલ (પાથર)નો અનાદિ કાળથી આદ્યે આવેલો સંયોગ અગ્નિ આદિના તાપથી દૂર કરાય છે, તેમ જીવ અને કંથનો સંયોગ દૂર કરાય છે, તેથી ભાક્ષ થાય છે. ૧૮૧૭-૧૮૧૮-૧૮૧૯

સુવર્ણ અને માટીના જીવો નવા નવા થાય છે છતાં તે પુરૂષલો તેા અનાદિના પ્રવાહવાળા છે. અથવા મેરૂ સરખા સ્થાનની અપેક્ષાએ આ અનાદિ સંયોગ લેવામાં હરકત નહિ, તેના કોઈક ભાગમાંથી તેવા કોઈ સંયોગે સોતું કહણવવામાં આવે ત્યારે અનાદિ સંયોગનો પણ વિભાગ થાય. જગત્ ઇંધરે કરેલું છે એમ નહીં માનનારાઓ માટેજ આ દુષ્ટાન્ત છે, જેઓ ઇંધરે કરેલું જગત્ છે એમ માને છે તેઓને માદ પ્રાગભાવ લેવો કે અતીત સમયોની પરંપરા દુષ્ટાન્ત તરીકે લેવી. કેમકે તેની આદિ નથી અને અંત છે, કારણકે અતીતકાલ અને પ્રાગભાવ પણ અનાદિ સાંત છે. ૧૮૧૭-૧૮૧૯

જીવ-મનનો અંબધ અનાદિ અનન્ત અને અનાદિ સાન્ત છે, એમ જણાવતા કહે છે કે,

તો ફિં જીવ-નહાણ વ અહ જોગો કંચણો-વલાણં વ ? ।

જીવસ્સ ચ કમ્મસ્સ ચ મળ્ણડ દુવિહોડવિ ન વિરુદ્ધો ॥ ૧૮૨૦ ॥

પદ્મોડ્ઝ્યાડમ્બવાણં મંબવાણં કંચણો-વલાણં વ ।

જીવત્તે સામણ્ણે મંબોડમ્બોત્તિ કો મેઓ ? ॥ ૧૮૨૧ ॥

દોડ વ જડ કમ્મરુઓ ન વિરોહો નારગાઈમેર વ્વ ।

મળ્ણડ ચ મંબ્વા-ડમ્બ્વા સખાવઓ તેણ સંદેહો ॥ ૧૮૨૨ ॥

જીવ અને કંથનો આહોમાંહે અંબધ, જીવ અને આકાશની પેઠે અનાદિ અનન્ત છે ? કે સુવર્ણ અને પાથરની પેઠે અનાદિ સાન્ત છે ? (એના ઉત્તરમાં) કહીએ છીએ કે બન્ને પ્રકારનો અંબધ અવિરુદ્ધ છે. પહેલો જીવ ને આકાશના જેવો અનાદિ અનન્ત અંબધ અસંખ્યોને છે તથા બીજો સુવર્ણ અને પાથરની પેઠે અનાદિ સાન્ત અંબધ અંબ જીવોને છે, જીવત્ત સર્વમાં સમાન છતાં અંબ અને અસંખ્યમાં શાથી તફાવત છે ?

(જીવત્વ સમાન છતાં પણ નારક (નારકો) તિર્થચાદિરૂપ તદ્વાત જેવી રીતે છે, તેવી-
રીતે ભવ્ય-અને અભવ્યપણાંરૂપ તદ્વાત પણ છે, આ પ્રમાણે પણ નહીં કહી શકાય,
કારણકે નારકાદિપણાનો તદ્વાત કર્મજનિત છે, સ્વાભાવિક નથી; ને તેવી રીતે) ભવ્યા-
ભવ્યત્વનો તદ્વાત પણ નારકાદિની પેઠે કર્મ જન્ય હોય, તો કંઈ વિરોધ નથી, પણ
એ ભવ્યાભવ્યત્વનો તદ્વાત તમે તો સ્વાભાવિક કહો છો, તેથી સંદેહ થાય છે.

ભવ્યાભવ્યત્વના તદ્વાતનું કારણ કહેછે.

દ્વવાસ્તે તુલે જીવ-નહાણં સમાવૃત્તો મેઓ ।

જીવા-ડજીવાઈગઓ જહ તહ મવ્ને-ચરવિસેસો ॥ ૧૮૨૩ ॥

एवंपि भवभावो जीवत्तंपि सभावजाईओ ।

પાવઈ નિચો તમ્મિ ય તદવત્ત્યે નતિય નિવ્વાણ ॥ ૧૮૨૪ ॥

जह घटपुवाभावोऽणाइसहावोऽवि सनिहणो एवं ।

જહ મવ્ત્તાપ્રાવો મવેજ્જ કિરિયાણ કો દોસો ? ॥ ૧૮૨૫ ॥

જેમ જીવ અને આકાશમાં દ્રવ્યત્વ-સત્ત્વ-પ્રમેયત્વ-જ્ઞેયત્વ ત્રિગેરે ધર્મે સમાન છતાં
પણ, તેમાં જીવત્વ અને અજીવત્વ આદિ ભેદ સ્વાભાવિક છે; તેમ જીવોમાં પણ જીવપણું
સમાન છતાં એ ભવ્ય-અભવ્યપણાનો ભેદ છે. એ પ્રમાણે ભવ્યભાવ જીવત્વની પેઠે ભો
સ્વાભાવિક હોય, તો તે ભવ્યભાવ નિત્ય-અવિનાશી થશે. અને તે અવિનાશી એવા
ભવ્યભાવમાં ભોક્ષ નહીં થાય. (કેમકે “ગિદ્ધના જીવો ભવ્ય નથી, તેમ અભવ્ય પણ
નથી,” એમ કહેવામાં આવે છે માટે તે અવિનાશી ભવ્યો ભોક્ષને અયોગ્ય છે,) એમ ન
કહેવું, કારણકે જેમ ધરનો પૂર્વઅભાવ અનાદિ સ્વભાવવાળો છે, છતાં પણ તેનો ધરની
ઉત્પત્તિ સમયે નાશ જણાય છે, તેવી રીતે જ્ઞાન-ક્રિયાવડે એ અનાદિ સ્વભાવવાળો ભવ્ય-
ભાવનો નાશ થાય, તો શો દાવ છે ? કંઈ નહીં. ૧૮૨૩-૧૮૨૪-૧૮૨૫.

अणुदाहरणमभावो खरसंगंपिव मई न तं जम्हा ।

માવો ચિય સ વિસિદ્ધો કુંખાણુપ્પત્તિમેત્તેણં ॥ ૧૮૨૬ ॥

एवं भवुच्छेओ कोट्टागारस्स वा अवचयंति ।

તં નાણતત્તણઓઽણાગયકાલં વરાણં વ ॥ ૧૮૨૭ ॥

जं चातीना-ऽणायकाला तुल्ला जओ य संसिद्धो ।

एको अणंतमागो भव्वाणमईयकालेणं ॥ ૧૮૨૮ ॥

एस्सेण तत्तिव चिय जुत्तो जंतोऽपि सब्बभव्वाणं ।

જુત્તો ન સમુચ્છેઓ હોજ્જ મઈ કહમિણં સિદ્ધં ? ॥ ૧૮૨૯ ॥

भव्वाणमणंतत्तणमणंतमागो व किं व मुक्को किं ? ।

કાલાદઓ વ મંદિય ! મહ વયણાઓ વ પઢિવજ્જ ॥ ૧૮૩૦ ॥

ધરનો જે પૂર્વ અભાવ તે ઉદાહરણ ન થાય, કેમકે તે અભાવસ્વરૂપ હોવાથી ગણ-
ના શીર્ષાગની પેઠે અવસ્થરૂપ છે, એમ ઠં કહેતો હોય તો તે અયોગ્ય છે, કારણકે એ

ઘટનો પૂર્વ અભાવ, ભાવરૂપજ છે, માત્ર તેના કારણભૂત-અનાદિકાળથી પ્રવર્તેલ જે માદીના પુરુષાણનો સમૂહ તેથી ઘટની ઉત્પત્તિજ નથી થઈ, એટલેજ કેવળ તેમાં તફાવત છે. વળી થોડે થોડે ધાન્યથી હીન થતો કોઠાર, કાળાન્તરે જેમ સર્વથા ખાલી થઈ જાય છે, તેમ કાળ અનન્તાનતો હોવાથી 'છ માસના અન્તે પણ એક ભવ્ય જીવ અવશ્ય મોક્ષે જાય તો તેથી અતુકમે હીન થવાથી સર્વ ભવ્યજીવોથી સંસાર કાળાન્તરે શૂન્ય થઈ જાય, એમ કહેવામાં આવે તો તે પણ અયુક્ત છે, કેમકે ભવ્ય જીવોનો સમૂહ, અનાગત એટલે ભવિષ્યકાળ અને આકાશની પેઠે અનન્ત છે, એટલે તેનો વિચ્છેદ કદી પણ થાય નહિ, કેમકે અતીત-અનાગત કાળ સમાન છે, અને અતીતકાળે એક નિગોદના અનન્તમા ભાગે ભવ્ય જીવો મોક્ષે ગયા છે, ભવિષ્યકાળમાં પણ તેટલાજ મોક્ષે જશે, માટે સર્વ ભવ્ય જીવોનો વિચ્છેદ માનવો યોગ્ય નથી. ભવ્યજીવો અનન્તા છે, અને તેનો અનન્તમા ભાગ મોક્ષે જશે, એમ શાથી માની' શકાય? એમ તું પૂછતો હો, તો હું મરિક! કાળ અને આકાશ આકિની પેઠે ભવ્યો અનન્ત છે, તેથી તેમનો કાળ-અને આકાશની પેઠે સર્વથા વિચ્છેદ નથી થતો, આ પ્રમાણે તું મારા વચનથી અંગીકાર કર. ૧૮૨૬ થી ૧૮૩૦

તમે કહો છો, તે સાત્ય છે, એમ શાથી મનાય? એમ શંકા થતી હોય તો—

સન્ધૂયમિર્નં ગિરહસ્તુ મહ વયનાઓઽવસેસવયર્ણ વ ।

સન્વણ્ણુત્તાઈઓ વા જાણયમજ્જત્યવયર્ણ વ ॥ ૧૮૩૧ ॥

મળ્ણસિ ફિહ સન્વણ્ણુ સન્વેસિ સન્વસંસયચ્છેયા ।

દિઠ્ઠતામાવમિમિવ પુચ્છસ જો સંસઓ જસ્સ ॥ ૧૮૩૨ ॥

મે' જે કહું તે સર્વ સાત્ય છે, એમ પ્રહસ કર. કારણકે હું' સર્વેશ વીતરાગ છું, તેથી શાપક અધ્યસ્થ પુરુષની પેઠે માર' વચન તારા સંશયાદિ સર્વ વચનની પેઠે સાત્ય છે. તમે સર્વેશ છો કે નહિ, તેની શી ખાતરી? એવો તને સંશય થતો હોય, તો તેના ઉત્તરમાં કહેવાયું કે હું' સર્વના સંશયનો છેદ કર'છું. આમાં બીજા કોઈ ઉકાઠરણની જરૂર નથી, છતાં તને જે કંઈ પણ સંશય હોય તે પૂછ, હું' તેનો છેદ કર'. જેથી તને પોતાને પ્રતીતિ થાય. ૧૮૩૨-૧૮૩૨.

જે ભવ્યો હોય અને મોક્ષે ન જાય, તેને અભવ્ય કેમ ન કહેવાય ?

મળ્ણાવિ ન સિજ્જિસ્સંતિ. કેઠ કાલેણ જડ્ધિ સન્વેણ ।

નણુ તેવિ અમહચ્ચિયં ફિં વા મળ્ણત્તર્ણ તેસિં ? ॥ ૧૮૩૩ ॥

મળ્ણહ મળ્ણો જોમ્મો ન ય જોમ્મત્તેણ સિજ્જઈ સવો ।

જહ જોમ્મમિમિવ દલિણ સવત્થ ન કોરણ પઢિમા ॥ ૧૮૩૪ ॥

જહ વા સ ઇવ પાસાણ-કળ્લગજોમ્મોઽવિ જડ્ધિ જોમ્મેઽવિ ।

ન ત્રિણ્ણજ્ઞ સવો ચ્ચિય સ વિવજ્ઞહ જસ્સ સંપત્તી ॥ ૧૮૩૫ ॥

ફિં પુણ જા સંપત્તી સાં જોમ્મસ્સેવ ન ડ અજોમ્મસ્સ ।

તહ જો મોક્ષો નિયમા સો મળ્ણાર્ણ ન ઇયરેસિં ॥ ૧૮૩૬ ॥

ભવ્ય છતાં પણ જેઓ કોઈ કાળે પણ મોક્ષે ન જાય, તો પછી જેઓનો મોક્ષ ન થાય તેઓને અભવ્ય કેમ ન કહેવા ? તેઓને ભવ્ય કહેવામાં શું વિશેષતા છે ? (એ

પ્રધ્વંસાભાવની પેઠે કૃતક છતાં શોધવું નિત્યપણું ને સ્વરૂપાવસ્થાનજ શોધ. (૮૯)

પ્રશ્નના ઉત્તરમાં કહેવાયું કે) લબ્ય એટલે સિદ્ધિગમન થાય, (પણ સિદ્ધગતિમાં જાયજ એવો અર્થ ન સમજવો.) થોડાતામાત્રથીજ સર્વે સિદ્ધ થશે એમ ન સમજવું. (પણ સિદ્ધ ગતિમાં જવાની સામગ્રી મળે તોજ તે સિદ્ધિ પામે.) જેમ સુવર્ણ-પાપાણ-કાષ્ટ વિગેરેના દર્શીઆમાં પ્રતિમા થવાની થોડાતા હોય છે, પણ તે સર્વ દર્શીઆમાંથી પ્રતિમા નથી કરાતી. પણ જેને થા ય સામગ્રી મળે છે, તેનીજ પ્રતિમા કરાય છે, અથવા જેમ સુવર્ણ અને પાપાણનો થોગ જુદો પાડી શકાય એમ છે, છતાં કંઈ સર્વનો વિયોગ નથી થતો, પણ જેને વિયોગની સામગ્રી મળે છે તેનોજ વિયોગ થાય છે. મતસ્ય કે-થોડા-સામગ્રી થોડાતાવાળાને મળે તોજ કાર્ય થાય, ન મહેલે તો નહીં થાય, પણ અથોડાતા-વાળાને સામગ્રી મળે તો પણ કાર્યની સિદ્ધિ નથી થતી, તેવીજ રીતે જે શોધ થાય છે, તે અવશ્ય લબ્યનેજ થાય છે, પણ અલબ્યને નથી થતો. ૧૮૩૩-૧૮૩૪-૧૮૩૫-૧૮૩૬.

શોધ નિત્ય નથી, એમ કહેવામાં આવે તો, તે મારે કહે છે કે—

કયગાઈમત્તનાઓ મોક્ષો નિચો ન હોઈ કુંમો વ ।

નો પર્ડસામાવો યુવિ તદ્દમ્માવિ જં નિચો ॥ ૧૮૩૭ ॥

અણુદાહરણમમાવો ઇસોડ્ધિ મઈ ન તં જઓ નિયઓ ।

કુંમવિનાસવિસિદ્ધો માવો ચિય પોગલમયોડ્યં ॥ ૧૮૩૮ ॥

કિં વેગંતેણ કયં પોગલમેત્તવિલયમ્મિ જીવસ્સ ।

કિં નિવ્વત્તિયમહિયં નમસો ઘડમેત્તવિલયમ્મિ ? ॥ ૧૮૩૯ ॥

કૃતકાદિ (ધર્મવાળો) હોવાથી ધરની પેઠે શોધ નિત્ય નથી. (એમ કહેવામાં આવે તો) તે અથોડા છે, કારણકે પ્રધ્વંસાભાવ કૃતક છતાં પણ નિત્ય છે, અભાવ એ અવસ્તુરૂપ હોવાથી તેનું ઉદાહરણ નહીં ધટે. એમ કહેવામાં આવે, તો તે પણ ઉચિત નથી; કેમકે નિશ્ચિત કુંભ વિનાશરૂપ વિશેષણે વિશિષ્ટ એવો પુદ્ગલાત્મકભાવ એજ પ્રધ્વંસાભાવ છે. (તેથી એ ઉદાહરણ થોડા છે.) અથવા જેમ ધરમાત્રનોજ વિનાશ થવાથી આકાશમાં શું વિશિષ્ટ કરાય છે? કંઈજ નહીં, તેવીજ રીતે કર્મ પુદ્ગલ માત્રનોજ વિનાશ થએથી જીવમાં શું વિશેષ કરાય છે? કે જેથી શોધને એકાન્તે કૃતક કહેવાય? ૧૮૩૭-૧૮૩૮-૧૮૩૯.

મહિઃ—શોધ નિત્ય-અવિનાશી નથી, પણ ધરની પેઠે કૃતક હોવાથી-પ્રયત્ન પછી થતો હોવાથી અને આદિમાત્ર હોવાથી અનિત્ય-વિનાશી છે.

ભગવન્તઃ—તાઈ કહેવું અથોડા છે, કેમકે તે કહેલો હેતુ વિપક્ષમાં રહે છે, તેથી તે અનેકાન્તિક છે. જેમકે ધર વિગેરેના પ્રધ્વંસાભાવ કૃતકાદિ સ્વભાવવાળો છે, તોપણ તે નિત્ય છે; અને જો તેને અનિત્ય કહેવામાં આવે, તો ઘટાદિ પુનઃ તદ્દરૂપે થવા જોએ.

મહિઃ—પ્રધ્વંસાભાવ, અભાવરૂપ હોવાથી વસ્તુરૂપ નથી, એટલે તેનું ઉદાહરણ આપ નહિ કહી શકો.

ભગવન્તઃ—એ પ્રધ્વંસાભાવ અવસ્તુરૂપ નથી, પણ વસ્તુરૂપ છે; કારણ કે નિશ્ચિત કુંભવિનાશરૂપ જે વિશિષ્ટ પુદ્ગલાત્મકભાવ (કપાલ-ઠીંકા થવાદિ રૂપ) એ પ્રધ્વંસાભાવ છે. એટલે અમે કહેલ ઉદાહરણ થોડા છે. તેથી શોધને કૃતકાદિ સ્વભાવવાળો માનવામાં આવે

તેપણુ તે અનિત્ય નહિ કહી શકાય. --આપણે મોક્ષ કૃતક છેજ નહિ, કેમકે આત્મા અને કર્મ પુરુષાર્થનો વિયોગ એજ મોક્ષ કહેવાય છે. જ્યારે તપ-સંયમ આદિના પ્રભાવે આત્માથી કર્મો જુદાં પડે છે, ત્યારે આત્માનું એમાં શું કરાય છે? કે જેથી મોક્ષને કૃતકાદિ સ્વભાવવાળો માનીને તેમાં અનિત્યતા કહે છે? તે વખતે આત્મા સ્વસ્વરૂપમાંજ સ્થિત થાય છે, એટલે એમાં કંઈ વિશેષતા નથી કરાતી, કે જેથી તે કૃતક કહેવાય.

મહિંક:--આત્મા અને કર્મનો વિયોગ કરાય છે, તેથી તે કૃતક છે, અને કૃતક હોવાથી મોક્ષ અનિત્ય છે.

ભગવન્ત:--મુદ્ગરાદિ વડે ઘટ માત્રનોજ વિનાશ થતાં આકાશમાં શું વિશેષતા થાય છે? કંઈજ નહીં. તેવી રીતે અહીં પણ કર્મ માત્રનો વિનાશ થવાથી આત્મામાં શું વિશેષતા છે? કે જેથી મોક્ષને કૃતક માનીને અનિત્ય કહે છે.

મહિંક:--જેમ ઘટનો વિનાશ કરાય છે, તેમ કર્મનો પણ વિનાશ કરાય છે; તેથી તે કૃતક છે, એ પ્રમાણે કૃતક હોવાથી સર્વ કર્મના ક્ષય રૂપ મોક્ષ અનિત્ય છે.

ભગવન્ત:--તદાક્ષ એ કથન ઠીક નથી, કેમકે જેમ ઘટનો વિનાશ થતાં પણ આકાશનો સદ્ભાવ હોય છે, તે તેથી તે આકાશથી ઘટવિનાશ કંઈ સિદ્ધ નથી. અને એથી આકાશની કંઈ વિશેષતા નથી કરાતી, કારણ કે તે હુમ્મશમાં અવસ્થિત હોવાથી નિત્ય છે. એવી રીતે અહીં કર્મનો વિનાશ થતાં જે કેવળ આત્માનો સદ્ભાવ છે, તે આત્મ સદ્ભાવથી કર્મ વિનાશ કંઈ જુદાં નથી, અને એથી આત્મામાં કંઈ વિશેષ નથી કરાવું; કેમકે તે પણ આકાશની જેટલે નિત્ય હોય છે. આટલે મોક્ષ કૃતક નથી, અને કૃતક ન હોવાથી આનંદ પણ નથી. જો કે કથયિત્ત તો તે અનિત્ય છેજ, કેમકે દ્રવ્ય અને પર્યાયરૂપે સર્વ વસ્તુ નિત્યાનિત્ય છે. ૧૮૩૭-૧૮૩૮-૧૮૩૯.

મહિંક:--જેવે જે કર્મ પુરુષનો નિર્જરીને તજી દીધેલાં હોય છે, તે કર્મ પુરુષનો લોકમાંજ રહે છે. આથી કરીને જેમ ઘટ રૂપથી વિયુક્ત થએલ આકાશ, ઘટના વિનાશથી તેના કપાલાદિ પુરુષોના સંયોગવાળું થાય છે; તેમ કર્મથી વિયુક્ત આત્મા પણ નિર્જરિત સંયોગવાળો થવો જોઈએ, અને એથી તો પુનઃ તેને બંધ થશે.

ભગવન્ત:--ના પુનઃ તેને બંધ નથી થતો, ને વળી તે મોક્ષ નિત્ય છે, કારણ કે--

સો'ણવરાહો વ પુણો ન વચ્ચણ વંચકારણાભાવા ।

નન્દતોગ ચ વંચહેઠ ન ચ તે વસ્સાસરીરોત્તિ ॥ ૧૮૪૦ ॥

મળ્લદ મો તસ્સ પસૂદ્ધં વીયાભાવાદિંકુરસ્સેવ ।

જદ જોગ્ગો તસ્સ કર્મ્મ ન ચ તસ્સ તયં તઓ નિચો ॥ ૧૮૪૧ ॥

જદ વા સ પેણઓ નહં વ નિચો મઓ સ દન્વનયા ।

ન ત્રિજુજ્જદ સંધ્ધો મદ્ધિ તં નાણુમાણાઓ ॥ ૧૮૪૨ ॥

કિં પુણ જા સંપં

તદ જો મોક્ષો નોગ વગેરે બંધના હેતુઓ, શરીરના અભાવે મુક્તામાંને

અભ્ય છતાં પણ જેઓ કોઈ કાસંયોગ ન થવાથી બંધ નથી થતો. વળી જેમ બીજના થાય તેઓને અલભ્ય કેમ ન કહેવા? તેઓ પુનઃ જન્મ નથી ગતે.

જાણું, ને તે કર્મરૂપ બીજા શુક્તાત્માને ન હોવાથી સ્વોત્પત્તિરૂપ અંકુર થતો નથી, માટે તે શુક્ત નિત્ય છે, તે શુક્તાત્મા દ્રવ્ય સ્વરૂપ અને અમૂર્ત હોવાથી આકાશની જે રીતે દ્રવ્યપણે નિત્ય છે. આથી આત્મા સર્વગત છે એમ ન કહેવું, કેમકે એ પક્ષ અતુમાને કરીને બાધિત થાય છે. (જેમ દ્રવ્ય સ્વરૂપ અમૂર્ત આકાશ દ્રવ્યપણે નિત્ય છે, તેમ સર્વગત પણ છે, એવીજ રીતે આત્મા પણ સર્વગત સિદ્ધ થશે. એમ કહેવામાં આવે, તો તે અયુક્ત છે, કારણકે તે હેતુ વિપરીતધર્મની સિદ્ધિ કરે છે, તેથી તે વિરૂદ્ધ છે, જેમકે કુંભારે કર્તા હોવાથી અસર્વગત છે, તેમ આત્મા પણ કર્તા હોવાથી અસર્વગત છે. અહીં આત્માનું કર્તાપણું અયુક્ત નથી, કેમકે જો એમ ન હોય, તો તે આત્મા ભોક્તા-અદૃષ્ટ વગેરે ધર્મ-વાળો ન હોઈ શકે.) ૧૮૪૦-૧૮૪૧-૧૮૪૨.

વસ્તુતઃ સર્વ કાંઇ વસ્તુ ઉત્પાદ-વ્યય ને પ્રોવ્યસ્વરૂપ છે.

‘ કો વા નિચગાહો સર્વં વિય વિમવ મંગ વિમ્મિયં ।
પજ્જાયંતરમેત્તપ્પણાદનિચ્ચાઈવવપ્પસો ॥ ૧૮૪૩ ॥
મુકારસ કોડવકાસો સોમ ! તિલોગસિહરં, ગઈં કિહ સે ? ।
કમ્મલહુવાનહાગરપિણામારૂઈ મણિયમિદં ॥ ૧૮૪૪ ॥

અથવા તે એકાન્ત નિત્ય છે, એવો આગ્રહ શામાટે હોવો જોઈએ ? વસ્તુતઃ સર્વ પદાર્થ ઉત્પાદ-વ્યય અને પ્રોવ્યમય છે; પર્યાયાન્તર માત્રની મુખ્યતાએજ અનિત્ય દિનેા વ્યવહાર થાય છે, શુક્ત આત્માઓ ક્યાં રહે છે ? હે સૌમ્ય ! તેઓ ભોક્તા રહે છે. તેમની ગતિ કેવા પ્રકારે થાય છે ? કર્મ રહિત થએ લઘુતા થવાથી અને તથા પ્રકારના ગતિપરિણામાદિથી એક સમયમાં તે ભોક્ષમાં જાય છે. એમ શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે. ૧૮૪૦-૪૪

શુક્ત આત્મા એકાન્ત નિત્ય છે, એવો આગ્રહ શામાટે રાખવો ? એકાન્ત અનિત્ય વાદીને બોલતા બંધ કરવાનેજ અમે નિત્ય કહ્યો છે; વસ્તુતઃ જૈનદર્શનના અભિપ્રાયે સર્વ પદાર્થ ઉત્પત્તિ સ્થિતિ ને લય સ્વરૂપ છે. કેવળા પર્યાયાન્તરમાત્રની મુખ્યતાએજ અનિત્યાદિનેા વ્યવહાર થાય છે, જેમકે ધરૂપ પદાર્થ પૂર્વે મૂર્ત્યુત પર્યાયરૂપે નાશ પામે છે, ધરૂપ પર્યાયપણે ઉત્પન્ન થાય છે અને માટીરૂપ દ્રવ્યપણે અવસ્થિત રહે છે. એજ પ્રમાણે શુક્તાત્મા પણ સંસારીરૂપે નાશ પામે છે, સિદ્ધપણે ઉત્પન્ન થાય છે, અને ઉપશોગાદિ રૂપ જીવપણે અવસ્થિત રહે છે. વળી પ્રથમસમયસિદ્ધરૂપે વિનાશ પામે છે, દ્વિતીય-સમયસિદ્ધપણે ઉત્પન્ન થાય છે અને જીવવાદિ વડે દ્રવ્યપણે અવસ્થિત રહે છે. એમ ફક્ત પર્યાયાન્તરની મુખ્યતાએજ અનિત્યાદિનેા વ્યવહાર કરાય છે.

હે સૌમ્ય મંડિક ! તું કદાચ એમ પૂછતો હોય, કે એ શુક્તાત્માઓ ક્યાં રહે છે ? તેના ઉત્તરમાં કહેવાનું કે, તેઓ ભોક્તા અન્તે સિદ્ધશિલાપર રહે છે.

મંડિક:—કર્મ રહિત જીવની આટલે બધે દૂર આ ક્ષેત્રથી ત્યાંસુધી ગતિ કેવી રીતે થાય ? કેમકે જીવની સર્વ એણાઓ કર્મબંધીન હોય છે, કર્મ રહિત જીવને વિહાયાગતિ વિગેરે કર્મના અભાવે એવી ગતિએણા કેવી રીતે થઈ શકે ?

ભગવન્તઃ—ભદ્ર મંડિક ! કર્મને ક્ષય થવ થી જેમ આત્મા અપૂર્વ સિદ્ધ પરિણામ પામે છે, તેમ કર્મના અભાવે લઘુતા પ્રાપ્ત થવાથી આત્મા એકજ સમયમાં એવી ગતિ

કરે છે. વળી જેમ તુ'અકુ-એર'કરુ-અગ્નિ-ધૂમ અને ધતુધમાંથી મૂકેલું તીર, પૂર્વ પ્રયોગ આદિથી ગતિ કરે છે, તેમ મુક્ત આત્મા પણ પૂર્વપ્રયોગઆદિથી ગતિ કરે છે. ૧૮૪૩ ૧/૪૪.

આત્મા અક્રિય નથી, તે વાત કહે છે,

किं सकिरियमस्त्वं मंडिय ! श्रुचिं चेयणं च किमस्त्वं ? ।

જહ સે વિસેસયમ્મો ચેયણં તહ મયાં કિરિયાં ॥ ૧૮૪૫ ॥

फत्ताइत्तणंओ वा सकिरिओऽयं मओ कुलालो व ।

દેહપ્પંદણઓ વા પચસ્સં જંતપુરિસો વ્વ ॥ ૧૮૪૬ ॥

અરૂપી છતાં સક્રિય હોય એવો કથો પદાર્થ છે ? એમ તું પૂછતો હોય, તો હે મંડિક ! અરૂપી છતાં સથિતન હોય એવો કથો પદાર્થ છે ? જેમ થિતન્ય એ આત્માનો વિશેષ ધર્મ છે, તેમ ક્રિયા પણ તેનો વિશેષધર્મજ માનેલ છે. અથવા જેમ કુંભાર કર્તા ભોક્તાદિ ક્રિયા સ્વરૂપ છે, તેમ આત્મા પણ તેવો હોવાથી સક્રિય છે, અથવા યંત્રપુરૂષની થેઠે પ્રત્યક્ષથી દેહપરિસ્પન્દ જણાય છે, તેથી તે સક્રિય છે. ૧૮૪૫-૧૮૪૬.

મંડિક — ભગવન્ ! આકાશ-કાળ (વગેરે અમૂર્ત પદાર્થો નિષ્ક્રિય છે, એમ પ્રસિદ્ધ છે, તે છતાં તમે એવો કથો પદાર્થ અરૂપી છતાં સક્રિય જોયો છે, કે જેથી અરૂપી એવા મુક્ત આત્માને તમે સક્રિય કહો છો ? મતલબ કે જેમ આકાશાદિ અમૂર્ત હોવાથી અક્રિય છે, તેમ મુક્તાત્મા પણ અક્રિયજ હોવો જોઈએ.

ભગવન્તઃ—મંડિક ! તારી એ માન્યતા યોગ્ય નથી, એ બાબત વધારે સારી રીતે સમજવાને હુંજ તને પૂછું છું કે જગતમાં એવી બીજી કંઈ અમૂર્ત વસ્તુ તે સથિતન જોઇ છે ? કે જેથી મુક્તાત્માને સથિતન માને છે. જેમ આકાશ અમૂર્ત હોવાથી અથિતન છે, તેમ મુક્તાત્મા પણ અમૂર્ત હોવાથી અથિતન હોવો જોઈએ. પણ આમ મનાવું નથી, કારણકે આકાશ આદિની સાથે અમૂર્તપણાવડે આત્મા સમાન છે; તોપણ તેને થિતન્યરૂપ વિશેષ ધર્મ છે, તો તેવીજ રીતે ક્રિયા પણ તેનો વિશેષ ધર્મ હોય, તો શું વિશેષ છે ? હર્ષજ નહીં. અથવા જેમ કુંભાર કર્તા ભોક્તાદિ સ્વરૂપ હોવાથી સક્રિય છે, તેમ આત્મા પણ કર્તા ભોક્તાદિ સ્વરૂપ હોવાથી સક્રિય છે, અથવા યંત્રનો પુરૂષની થેઠે દેહમાં પરિસ્પન્દ (હલન-ચલન) પ્રત્યક્ષથી જણાવે હોવાથી આત્મા સક્રિય છે. ૧૮૪૫-૧૮૪૬.

देहपण्दणहेऊ होज्ज पयत्तोत्ति सोऽवि नाकिरिण ।

હોજ્જાડરિહો વ્વ મઈ તદસ્સવ્વે નણુ સમાણ ॥ ૧૮૪૭ ॥

रुवित्तम्मि स देहो वच्चो तप्पंदणे पुणो हेऊ ।

પરિનયયપરિપ્પંદણમવેયણાણં નવિ ય જુત્તં ॥ ૧૮૪૮ ॥

હોઝ કિરિયા મત્તયસ્સ કમ્મરહિયસ્સ કિનિમિત્તા સા ? ।

નણુ તમ્મપરિણામા જહ સિદ્ધં તહા સાઠ્ઠિ ॥ ૧૮૪૯ ॥

દેહપરિસ્પન્દમાં આત્માનો પ્રયાન હેતુભૂત છે, એમ કહેવામાં આવે, તો તે પ્રયાન પણ અક્રિય આત્મામાં થતે નહીં. કોઈ અમૂર્ત અદૃશ એમાં હેતુ છે, એમ કહેવામાં આવે, તો આત્મા પણ અમૂર્ત હોવાથી તેમાં હેતુ કેમ ન થાય ? મૂર્ત અદૃશ દેહપરિસ્પન્દમાં હેતુ

છે, એમ કહેવામાં આવે, તો તે હેતુ કાર્મણશરીરજ છે એમ કહેવું જોઇએ, પણ અચેતન પદાર્થમાં એવો પ્રતિનિયત પરિસ્પન્દ થયો યોગ્ય નથી. ભવસ્થ જીવને સક્રિયપણું ભણે હોય, પણ કર્મ રહિત મુક્તાત્માને તે કયા નિમિત્તથી થાય છે? એમ કહેતા હો તો ઉત્તરમાં જણાવવાનું કે જેમ સિદ્ધાન્તિના પરિણામથી સિદ્ધપણું પ્રાપ્ત થાય છે, તેમ તે ક્રિયા પણ થાય છે. ૧૮૧૭-૧૮૪૮-૧૮૪૯.

મંડિક:—દેહપરિસ્પન્દમાં આત્માનો પ્રયત્ન હેતુ છે, પણ કોઈ ક્રિયા હેતુ નથી, આથી કરીને આત્માને સક્રિય ન કહી શકાય.

ભગવન્ત:—જો આત્મા અક્રિય હોય, તો આકાશની જેમ અક્રિય એવા આત્મામાં પણ તે પ્રયત્ન હોઇ શકે નહિ, માટે આત્મા સક્રિય છે. વળી અમૂર્ત પ્રયત્ન દેહ પરિસ્પન્દમાં હેતુ છે, એમ માનવામાં અન્ય બીજો કયો હેતુ છે? અન્ય હેતુની અપેક્ષા સિવાય સ્વતઃ આ પ્રયત્નજ દેહ પરિસ્પન્દમાં હેતુ છે, એમ જો કહેવામાં આવે, તો એ પ્રમાણે આત્મા પણ દેહ પરિસ્પન્દમાં હેતુ થઈ શકશે, વચ્ચે નિરર્થક પ્રયત્ન માનવાથી શા લાભ છે? મંડિક:—દેહપરિસ્પન્દમાં કોઈ અદૃષ્ટ હેતુ છે, પણ આત્મા નિષ્ક્રિય હોવાથી તે તે પરિસ્પન્દમાં હેતુભૂત નથી.

ભગવન્ત:—હું તને એ સંબંધમાં પૂછું છું કે એ અદૃષ્ટ મૂર્ત છે, કે અમૂર્ત છે? જો અમૂર્ત હોય તો, આત્મા પણ અમૂર્ત હોવાથી તેને દેહપરિસ્પન્દમાં શા માટે હેતુભૂત નથી માનતો? અને જો એ અદૃષ્ટ મૂર્ત હોય તો તે કાર્મણશરીર સિવાય અન્ય કંઈ સંભવતું નથી, જો એ પ્રમાણે એ કાર્મણ શરીર, આદ્યદશશરીરના હેતુપણે વપરાતું હોય તો તેના પરિસ્પન્દનો પણ કોઈ અન્ય હેતુ હોવો જોઇએ. તેનો પણ પુનઃ બીજો હેતુ હોવો જોઇએ પુનઃ તેનો પણ અન્ય હેતુ કહેવો પડશે, એમ જવડે અનવસ્થાજ પ્રાપ્ત થશે. અદૃષ્ટ કાર્મણ શરીરનો પરિસ્પન્દ અન્ય હેતુ સિવાય સ્વભાવથીજ પ્રવર્તે છે, તેથી અનવસ્થા હોય નહિ પ્રાપ્ત થાય; એમ કહેવામાં આવે તો એ પ્રમાણે આદ્ય દશ શરીરનો પરિસ્પન્દ પણ સ્વભાવથીજ પ્રવર્તશે, અદૃષ્ટ કાર્મણ શરીરની કલ્પના કરવાથી શું લાભ છે?

મંડિક:—એને પણ એ પ્રમાણે સ્વભાવથી પરિસ્પન્દ માનીએ તો કંઈ હરકત નથી, અને તો એ પણ બાન્ય છે.

ભગવન્ત:—એમ માનવું અચૂક છે, કારણકે અચેતન પદાર્થને એ પ્રમાણે પ્રતિનિયત વિશિષ્ટ પ્રકારનો પરિસ્પન્દ સ્વાભાવિક ન થઈ શકે, કેમકે જે અન્ય હેતુની અપેક્ષા સિવાયનો હોય, તે નિત્ય વિચરમાન હોય, અથવા નિત્ય અવિચરમાન હોય છે. માટે કર્મ વિશિષ્ટ આત્માજ પ્રતિનિયત દેહપરિસ્પન્દમાં હેતુ છે, તેથી તે સક્રિય છે. એમ માનવું એજ યોગ્ય છે.

મંડિક:—અસ્તુ, તમારા જુદેવા પ્રમાણે ભવસ્થ-સંસારી જીવને તેવી ક્રિયા હોવાથી સક્રિય હો, પરંતુ કર્મ રહિત મુક્તાત્માને તે ક્રિયા કેવીરીતે હોઇ શકે?

ભગવન્ત:—જેમ મુક્તાત્માને સિદ્ધાન્તિના પરિણામથી સિદ્ધપણું પ્રાપ્ત થાય છે તેમ મુક્તાત્મા સક્રિય પણ છે. ૧૮૪૭-૧૮૪૮-૧૮૪૯.

(૮૪) સિદ્ધસ્થાનથી આગલ ગતિનો અભાવ ને ધર્માસ્તિકાયાદિની સિદ્ધિ.

શુદ્ધાત્માઓ ગતિવાળા હોવાથી સિદ્ધક્ષેત્રની આગળ પણ કેમ નથી જતા ? એ શંકાનું સમાધાન અને તેને અંગે ધર્માસ્તિકાય ને લોકની સિદ્ધ કરે છે—

કિં સિદ્ધાલયપરઓ ન ગઈ ? ધર્મપ્રતિષ્ઠાવિરહાઓ ।

સો ગઈવગગદકરો લોગમિ જમતિ નાલોપ ॥ ૧૮૫૦ ॥

લોગસ્સડતિ ત્રિવક્ત્રો મુદ્ધત્તણઓ ઘટસ્સ અઘહો વ્વ ।

સ ઘઢાઈ ચિય મઈ ન નિસેહાઓ તયણુસ્સો ॥ ૧૮૫૧ ॥

તમ્હા ધમ્મા-ડધમ્મા લોયપરિન્દ્રેયકારિણો જુત્તા ।

इहराऽऽगासे तुल्ले लोगोऽलोगोत्ति को भेओ ? ॥ १८५२ ॥

લોગવિભાગાભાવે પડિવાયાભાવઓણવત્થાઓ ।

સંવત્ઠારાભાવો સંવંધાભાવઓ હોજ્જા ॥ ૧૮૫૩ ॥

નિરણુમ્મદત્તણાઓ ન ગઈ પરઓ જલાદિવ જ્ઞસસ્સ ।

જો ગમણાણુમ્મદિયા સો ધમ્મો લોગપરિમાણો ॥ ૧૮૫૪ ॥

અતિય પરિમાણકારી લોગસ્સ પદેયભાવઓઽવરસં ।

નાર્ણ પિવ નેયરસાલોગતિયત્તે ય સોઽવરસં ॥ ૧૮૫૫ ॥

પ્રશ્ન—સિદ્ધ ક્ષેત્રની આગળ પણ શુદ્ધાત્માની ગતિ ક્યા કેમ નથી થતી ?

ઉત્તર—આગળ ધર્માસ્તિકાયનો અભાવ છે મારે, તે ધર્માસ્તિકાય જોવો અને પુદ્ગલોને ગતિક્રિયામાં ઉપકાર કરનાર છે, તેથી તે લોકમાં જ છે, અલોકમાં નથી, વગી જેમ ઘટનો પ્રતિપક્ષી અધર છે, તેમ શુદ્ધપદ્મણાથી લોકનો પ્રતિપક્ષી અલોક છે, તે અલોક ઘટ પડાદિ હશે, એમ કહેવામાં આવે તો તે અયોગ્ય છે, કારણકે નિષેધથી તેના અનુરૂપ પદાર્થની જ કદવના થાય છે. ધર્માસ્તિકાય, અને અધર્માસ્તિકાય એ બે દ્રવ્યો લોકના નિયામક છે, અન્યથા સર્વત્ર આકાશાદિની હયાતી વૃદ્ધ હોવાથી “આ લોક છે અને આ અલોક છે” એવો ભેદ ક્યાંથી થાય ? લોકવિભાગના અભાવે પ્રતિધાતના અભાવથી ગતિ અને અવસ્થાન ન થાય અને એથી સંબંધનો જ અભાવ થવાથી બન્ધ-મોક્ષાદિ વ્યવહારનો સર્વથા અભાવ થાય. તેથી કરીને જેમ જળ સિવાય અસ્થની ગતિ નથી થતી, તેમ જળ પુદ્ગલોને ઉપગ્રહ કરનાર ધર્માસ્તિકાયાદિના અભાવે લોક બહાર ગતિ નથી થતી. તેમને ગતિમાં જે અનુગ્રહ કરનાર છે તે ધર્માસ્તિકાય છે, અને તે લોકપ્રમાણુ જ છે. જેમ જોયનું પરિમાણ કરનાર માત્ર છે, તેમ લોક પ્રમેય હોવાથી તેનું પરિમાણ કરનાર અવશ્ય કોઈ છે, અહીં પરિમાણ કરનાર ધર્માસ્તિકાય છે, અને એ ધર્માસ્તિકાય, અલોક હોય તોજ હોઈ શકે છે. ૧૮૫૦ થી ૧૮૫૫.

નિચ્છત્યાણાઓ વા વોમાઈનં પઢળં પસજ્જેઝ્ઞા ।

અદ્દ ન મયમળેગંતા થાણાઓઽવસસ પઢળ તિ ॥ ૧૮૫૮ ॥

એ માનવાથી તે સિદ્ધને તે સ્થાનથી પુનઃ પતન પ્રાપ્ત થયે. ના તેમ નહિ, કારણકે અહીં કર્તારૂપ છટ્ટી ભિક્ષિત છે, તેથી તે સ્થાન કર્તાથી અનર્થાન્તર છે, વળી તે સ્થાન તેનાથી અર્થાન્તર માનીએ, તે પણ આકાશની પેઠે નિત્ય હોવાથી તે સ્થાનનો વિનાશ કે પતન યોગ્ય નથી; કારણકે તેમ થવાના કારણ ભૂત કર્મના અભાવે પુનઃ ક્રિયા ન હોવાથી તેમ નથી થતું. તથા “ નિત્ય સ્થાનથી પતન ” માનવામાં આવે, તે આકાશાદિત્વં પણ પતન થાય, અને જો તે માન્ય ન હોય તો, “ સ્થાનથી અવશ્ય પતન ” એ કથન અતેકાન્તિક છે. ૧૮૫૬-૧૮૫૭-૧૮૫૮.

જેમાં રહેવાય તે સ્થાન, એ વ્યુપતિથી સ્થાન શબ્દ અધિકરણ વાચી છે, અને તેથી કરીને સિદ્ધત્વં સ્થાન તે સિદ્ધસ્થાન, આ પ્રમાણે અર્થ માનીએ તો, પર્વત અથવા વૃક્ષના અમ્ભાગ પરથી જેમ દેવકત્તવું અથવા ફળતું પતન થાય છે, તેમ સિદ્ધત્વં પણ સિદ્ધસ્થાનથી પતન થતું જોઈએ, કારણકે જેમ હર કોઈત્વં જેતું કોઈ પણ સ્થાન હોય તેવું પોતાના સ્થાનથી પતન જણાય છે, તેમ સિદ્ધત્વં પણ પતન થતું જોઈએ.

ભગવન્તઃ—એમ માનવું અયોગ્ય છે, કારણકે અહીં સિદ્ધત્વં સ્થાન એ વાક્યમાં કર્તાના અર્થમાં છટ્ટી વિભક્તિ છે, તેથી કરીને સિદ્ધ જ્યાં અવસ્થિત રહે છે તે સ્થાન, પરંતુ તે સિદ્ધથી અર્થાન્તર-ભૂદં એવું સ્થાન ન સમજવું.

અથવા તે સ્થાન સિદ્ધથી અર્થાન્તર માનીએ, તે પણ ત્યાંથી સિદ્ધત્વં પતન થતું યુક્ત નથી, કારણકે એ સ્થાન આકાશની પેઠે નિત્ય હોવાથી તેનો વિનાશ ન થાય અને વિનાશ ન થવાથી યુક્તત્વં પતન પણ ન થાય, કેમકે આત્માને પતનાદિ ક્રિયામાં કર્મજ મુખ્ય કારણ છે, અને તે કર્મ તો યુક્તાત્માને નથી, એટલે પતન ક્યાંથી થાય ? ન જ થાય. વળી નિજ પ્રયત્નની ત્રેરણા-આકર્ષણ-નિર્કર્ષણ ચુરંચ ત્રિગેરે પતન થવાનાં કારણ છે તે પણ યુક્ત આત્માને નથી હોતાં, એટલે તેમત્વં પતન ક્યાંથી થાય ?

વળી “ સ્થાનથી પતન ” એમ જે કહ્યું છે, તે સ્વચયનચિદ્ધ છે, કારણકે અસ્થાનથી પતન થાય, પણ સ્થાનથી પતન ન થાય, જો સ્થાનથી પણ પતન માનીએ, તો આકાશત્રિગેરેને પણ પોતાના નિત્ય સ્થાનથી પતન પ્રાપ્ત થાય, અને જો એ પ્રમાણે માન્ય ન હોય, તો સ્થાનથી અવશ્ય પતન થાય છે, એ કથન અતેકાન્તિક છે. ૧૮૫૬-૧૮૫૭-૧૮૫૮.

સિદ્ધાત્માઓની આદિ નથી અને અમૂર્ત હોવાથી પરિમિત ક્ષેત્રમાં સર્વ સમાય છે એ વાત જણાવે છે.

મવઓ સિદ્ધોત્તિ મઈ તેણાઈમસિદ્ધસંમવો જુત્તો ।

કાલાણાઈત્તણઓ પડમસરીરં વ નંદજુત્તં ॥ ૧૮૫૯ ॥

પરિમિયદેસેઽર્ણતા કિહ માયા ? મુત્તિવિરદિયત્તાઓ ।

ળેયમ્મિ વ નાંણાઈ દિદ્ધોઓ વેગરૂપમ્મિ ॥ ૧૮૬૦ ॥

સંસારમાંથી સર્વ યુક્તાત્માઓની સિદ્ધિ થાય છે, તેથી સિદ્ધિની આદિ હોવી જોઈએ. એ કથન અયોગ્ય છે, કારણકે કાળ અનાદિ હોવાથી જેમ કોઈ આદ્ય શરીર નથી તેમ સિદ્ધિની પણ આદિ નથી. પરિમિત સિદ્ધ ક્ષેત્રમાં અનન્તા સિદ્ધિ કેવી રીતે

સમાય છે ? ગમ્યુર્ત છે માટે, અથવા જેમ તેમના જ્ઞાનાદિમાં અનન્તાં દ્રવ્યો સમાય છે તેમ, અથવા એક નર્તકીની ઉપર જેમ હજારો દૃષ્ટિઓ પડે છે, તેમ તે સિધ્ધાનો સમાવેશ પણ સમજવો. ૧૮૫૯-૧૮૬૦.

સંસારમાંથીજ સર્વ જીવો મુક્ત થએલા છે, તોપણી સર્વ સિદ્ધાત્માઓમાંથી અવશ્ય કોઇપણ એક સિદ્ધ સર્વથી પ્રથમ સિદ્ધ થએલા હોવો જોઈએ, આવી શંકા કરવામાં આવે તો તે અયોગ્ય છે, કારણકે જેમ સર્વ શરીરો અને સર્વ રાત્રિ દિવસો આદિમાન છે, પરંતુ કાળ અનાદિ હોવાથી અમુક આદ્ય શરીર છે અને અમુક આદ્ય અહો રાત્રિ છે, એમ જાણી શકાતું નથી, તેમ કાળ અનાદિ હોવાથી આદ્ય સિદ્ધ કોણ એ પણ જાણી શકાતું નથી.

સિદ્ધ ક્ષેત્ર પરિમિત પ્રમાણવાળું છે, તેની અંદર અનન્તા સિધ્ધાનો સમાવેશ કેવીરીતે થઈ શકે ? એમ જો તારો પ્રશ્ન થતો હોય, તો તેના ઉત્તરમાં હું કહું છું કે સિધ્ધા અમૂર્ત હોવાથી અનન્તા છતાં પણ તેમાં સમાય છે. જેમ દરેક દ્રવ્ય ઉપર સિધ્ધાના અનન્તાં જ્ઞાન-દર્શન પડે છે, અથવા એકજ નર્તકી ઉપર જેમ હજારો દૃષ્ટિઓનો સંપાત થાય છે, તેમજ પરિમિત એક ઓરડામાં જેમ ઘણા દીવાઓની પ્રભા સમાય જાય છે, તેવીરીતે અમૂર્ત સિધ્ધા પણ અમૂર્ત ક્ષેત્રમાં સમાઈ જાય છે, જો દીપકની ઘણી મૂર્ત પ્રભાઓનો પરિમિત ક્ષેત્રમાં સમાવેશ થઈ જાય છે, તો પછી અમૂર્ત મુક્તાત્માઓનો પરિમિત ક્ષેત્રમાં સમાવેશ થઈ જાય એમાં શું આશ્ચર્ય જેવું છે ? ૧૮૫૯-૧૮૬૦.

વેદવાદ્યાલુસારે બંધ ગ્રાહની સિદ્ધિ કરે છે.

ન હ વહ સસરીરસસ પિપય-ડિપિયાવહતિરેવમાર્દિણં ।

વેયપયાણં ચ તુયં ન પયત્યં મુણસિ તો સંકા ॥ ૧૮૬૧ ॥

તુહ દંધે મોવત્તમિમ ય, સા ય ન વજ્જા જઓ ફુહો વેવ ।

સસરીરે-ચરમાવો નણુ જો સો વંધમોવત્તોત્તિ ॥ ૧૮૬૨ ॥

છિન્નમ્મિ સંસયમ્મિ જિણેણ જરઃમરણવિપ્પહુક્કેણં । ૧૬૪

સો સમણો પવ્વહ્ઠો અહુટ્ઠહિ ધંડિયસણ્હિ ॥ ૧૮૬૩ । ૬૨૧ ॥

ન દિ વે સસરીરસ્ય ત્રિયાગ્રિયયોઃ ઇત્યાદિ વેદનાં પદોનો સત્ય અર્થ તું નથી જાણતો તેથી તને બંધ અને ગ્રાહમાં શંકા થાય છે, પણ તેવી શંકા ન કરવી, કારણકે જે સસરીરીભાવ અને અસરીરીભાવ, એ પ્રગટ બંધ અને ગ્રાહ છે, એ પ્રમાણે વચ્ચે અને અરજથી મુક્ત થએલા જિનેશ્વરે તેના સંશયનો છેઃ કર્યો, એટલે તેણે પોતાના સાધનજૂસો શિષ્યો સહિત દીક્ષા લીધી. ૧૮૬૧-૧૮૬૨-૧૮૬૩.

ન હ વે સસરીરસ્ય ત્રિયાગ્રિયયોરપહતિરસ્તિ ળસરીરં વાય સંનં ત્રિયાગ્રિયે ન સ્વૃણતઃ એટલે સસરીરને મુખ-દુઃખનો અભાવ નથી, અને અસરીરને મુખ-દુઃખ સ્પર્શતા નથી ॥ ઇત્યાદિ વેદનાં પદોનો ખરો અર્થ તું નથી જાણતો તેથીજ તને હે સાધ્ય ! બંધ અને ગ્રાહમાં શંકા થાય છે, પણ એવી શંકા ન કરવી, કારણકે સસરીરીભાવ, અને અસરીરીભાવ, તેજ પ્રગટ રીતે બંધ ગ્રાહ છે. સસરીરસ્ય ઇત્યાદિ પદવડે બાદ અને અનન્તર અનાદિશરીર સંતાન સ્વરૂપ બંધ દહો છે, અને અસરીરવા ઇત્યાદિ પદવડે સવ-

થી શરીરનો અભાવ થએથી ભાક્ષણું પ્રતિપાદન કર્યું છે વળી “ સ ષ્પ વિગુણો વિમુનૈ વચ્ચતે ” ઇત્યાદિ પદોને તું સંસારી જીવને બન્ધ-ભાક્ષના અભાવને પ્રતિપાદન કરનારાં માને છે, પણ તેમ નથી, એ પદો તો મુક્તાત્મા સંબંધી છે, મુક્તાત્મા કદિપણ બંધાતો નથી વગેરે બધું મુક્તાત્માને ઉદ્દેશીને કહેલ છે. આ પ્રમાણે જરા અને મરણથી મુક્ત થએલા જિનેશ્વર ભગવન્તે તેમના સંશયનો છે કર્યો, એટલે તેમણે પોતાના સામાચારસો શિષ્યો સહિત દીક્ષા લીધી. ૧૮૬૧-૧૮૬૨-૧૮૬૩.

“ ઇતિ પછે ગણધરવાદ: સમાપ્ત: ”

હવે સાતમા ગણધર સંબંધી વાદ કહે છે.

તે પવ્વઇ સોઝં મોરિઓ આગચ્છઈ જિણસગાસં ।

વચ્ચામિ ણ વંદામિ વંદિત્તા પજ્જુવાસામિ ॥ ૧૮૬૪ । ૬૨૨ ॥

આમદ્ધો ય જિણેણં જાઇ-જરા-મરણવિપ્પમુક્કેણં ।

નામેણ ય ગોત્તેણ ય સવ્વણૂસવ્વદરિસીણં ॥ ૧૮૬૫ । ૬૨૩ ॥

કિં મણ્ણે અત્થિ દેવા ઉચાહુ નત્થિત્તિ સંસઓ તુજ્ઞ ।

વેયપયાણ ય અત્થં ન યાણસી તેસિમો અત્થો ॥ ૧૮૬૬ । ૬૨૪ ॥

તેણે દીક્ષા લીધી, એમ સાંભળીને મૌર્યનામા દ્વિજોપાધ્યાય જિનેશ્વર પાસે આવે છે, (અને વિચારે છે કે) હું જિનેશ્વર પાસે જન્મને વંદન કરીશ, વંદન કરીને તેમની સેવા કરીશ. તે ત્યાં આવ્યો, એટલે જ મ-જરા અને મરણથી મુક્તએલા, સર્વજ્ઞ સર્વદર્શી ભગવન્તે તેને નામ અને ગોત્રપૂર્વક બોલાવ્યા, અને કહ્યું કે-હું મૌર્ય ! તને એવો સંશય છે, કે દેવો છે યા નથી ? તને આ સંશય વિરૂદ્ધ એવાં વેદનાં પદો સાંભળવાથી થયો છે, પણ તું તે પદોનો સાચો અર્થ નથી જાણતો.

પોતાના શિષ્યો સહિત મંડિકે દીક્ષા લીધી, એમ મૌર્યપુત્ર નામના પંડિતે જાણ્યું, એટલે તે પણ ભગવન્ત પાસે આવ્યા, તેને આવેલા જાણીને પરમકૃપાળુ જિનેશ્વરે તેને નામ અને ગોત્રપૂર્વક બોલાવીને કહ્યું, આશુબ્ધન મૌર્ય ! પરસ્પર વિરૂદ્ધ અર્થ પ્રતિપાદન કરનારાં વેદપદો સાંભળવાથી તને દેવો છે કે નથી એવો સંશય થયો છે. તે પદો આ પ્રમાણે છે, “ સ ષ્પ વજ્જાયુષી વજ્જમાનોડ્ડજ્જસા સ્વર્ગલોકં ગચ્છતિ ” એટલે યજ્ઞરૂપ શસ્ત્ર ધારણ કરનાર આ વજ્જમાન એકદમ સ્વર્ગ લોકમાં જાય છે. આથી દેવોની વિદ્યમાનતા પ્રતિપાદન થાય છે. તથા “ અપામ સોમં અમૃતા અમુમ અગમત્ જ્યોતિર-વિદ્યામ દેવાન્, કિં નૂનમસ્માન્ ત્વજવદરાતિઃ કિમુ મૃતિમમૃત મર્ત્યસ્ય ” એટલે સોમ રસ પીને તેઓ દેવ થયા, સ્વર્ગલોકમાં ગયા અને દેવપણું પામ્યા. તે દેવો અમર્યપણું પામેલ દેવો પુરૂષના વ્યાધિ અને પૃદ્ધાવસ્થાને ટળવત્ કર્યો. આ પદો પણ દેવસત્તાને પ્રતિપાદન કરનારાં છે. અને “ કો જાનાતિ માયોપમાન્ ગૌર્વાણનિન્દ્ર-યમ-યરુણ-કુન્દેરાદીન્. ” એટલે ઇન્દ્રભગ જેવા જજ્ઞાતા ઇન્દ્ર-યમ-વરુણ-કુન્દેર વિગેરે દેવો છે કે નહિ, તે કેણ જાણે ? આ પદો દેવોનો અભાવ પ્રતિપાદન કરે છે. આ સર્વ પદોનો અર્થ તું આ પ્રમાણે માને છે, તેથી તને એવો સંશય થયો છે. પણ તારો એ સંશય અથોગ્ય છે, કારણકે તે

પદોનો અર્થ તે પ્રમાણે નથી, પણ હું કહું છું તે પ્રમાણે છે, જે પ્રમાણે છે તે હું કહું છું તે લક્ષ્યપૂર્વક સાંભળ. ૧૮૬૪-૧૮૬૫-૧૮૬૬.

એ પદોનો અર્થ હવે ભાષ્યકાર વિસ્તારથી કહે છે.

તં મન્નસિ નેરદ્યા પરંતવા દુક્ષસંપત્તયા ય ।

ન તરંતિ ઇહાગતું સદેયા સુવ્વમાણાવિ ॥ ૧૮૬૭ ॥

સચ્છંદચારિણો પુણ દેવા દિવ્યસ્વપ્નાવજુતા ય ।

જં ન કયાદિવિ દરિસણમુવેવિ તો સંસઓ તેસું ॥ ૧૮૬૮ ॥

મા કુરુ સંસયમેષ સુદૂરમણુવાદિભિન્નજાઈષ ।

પેચ્છમુ પચક્લં ચિય ચઙ્ચિદે દૈવસંવાપ ॥ ૧૮૬૯ ॥

હિ જ્યૈર્ ! તું એમ માને છે કે નારદીઓ અત્યંત દુઃખી અને પરાધીન હોવાથી અહીં આવી શકતા નથી, એટલા માટે પ્રત્યક્ષપ્રમાણના ઉપાયનો અભાવ હોવાથી સાંભળેલા છતાંજ શ્રદ્ધા કરવા લાયક છે. આ કરણથી તેઓ “શારદાતુસારે છે” એમ માનવું જોઈએ; પરંતુ દેવો તો સ્વચ્છંદચારી અને દિવ્યપ્રભાવયુક્ત હોવા છતાં પણ કદાપી પ્રત્યક્ષ જણાતા નથી, અને શ્રુતિ સ્મૃતિ આદિમાં “તેઓ છે” એમ સંભળાય છે, આથી તને તેઓમાં સંશય છે. પણ જ્યૈર્ ! એવો સંશય ન કર, જે અહિં (સમવસરણમાર્ગ) અતુષ્ટાદિથી ભિન્ન જાતિવાળા દિવ્યઆભરણાદિયુક્ત ચારે નિકાયના દેવો અને અહીં વંદન કરવાને આવેલા છે, તેઓને પ્રત્યક્ષ જો. ૧૮૬૭-૧૮૬૮-૧૮૬૯.

અહીં સમવસરણમાં દેવોને જોયા પહેલાં પણ તે સંશય યોગ્ય નથી.

પુરંપિ ન સંદેહો જુતો જં જોડસા સપચક્લં ।

દીસંતિ તક્કયાવિ ય ચવયાયા ડુણુગદા જગઓ ॥ ૧૮૭૦ ॥

આલયમેત્તં ચ મઈ પુરં વ તન્વાસિણો તદ્દિવિ સિદ્ધા ।

જે તે દેવતિ મયા ન ય નિલયા તિચ્ચપરિમુણ્ણા ॥ ૧૮૭૧ ॥

દેવોને અહીં જોયા પહેલાં પણ તે દેવો સંખ્યાથી સંશય યોગ્ય નથી, કેમકે ચન્દ્રાદિ જ્યોતિષિક દેવો તો સર્વને પ્રત્યક્ષ છે, વળી જગતને તેઓના કરેલો અનુગ્રહ ને ઉપધાત પણ જણાય છે, ચન્દ્રાદિ જે જણાય છે તે વસંત વિનાના આલયમાત્ર (વિમાનો) છે, એમ કહેવામાં આવે તો તે આલયમાત્ર (નિવાસસ્થાન માત્ર) નથી, પણ નગરમાં વસનારા જનોની જેમ તેમાં કોઈ વસનારા છે, એમ સિદ્ધ થાય છે, ને તેમાં જે વસનારા છે તે દેવો છે, કેમકે નિવાસસ્થાન હૃદયમાં શાન્ત્ય નથી હોતાં. ૧૮૭૦-૧૮૭૧.

દેવોને અહીં સમવસરણમાં જોયા પહેલાં પણ તેઓ સંખ્યાથી વિદ્યમાનતામાં સંશય કરવો યોગ્ય નથી, કેમકે ચન્દ્ર-સૂર્ય વિગેરે આ જ્યોતિષિક દેવો તો તને અને સર્વલોકને પણ પ્રત્યક્ષ જણાયજ છે, એટલે સર્વ દેવો સંખ્યાથી વિદ્યમાનતામાં સંશય કરવો અયોગ્ય છે, વળી લોકને દેવકૃત અનુગ્રહ ને ઉપધાત પણ પ્રત્યક્ષ જણાય છે, કેટલાક દેવો કોઈને કંઈક વેલવાદિ આપીને અનુગ્રહ કરે છે, અને કેટલાક દેવો રાજા વિગેરેની જેમ રાજાદિ વડે ઉપધાત કરે છે, આથી દેવો છે, એમ નિશ્ચય થાય છે.

જે ચન્દ્ર-સૂર્યાદિ તથા કહો છો, તે તો આલયમાત્ર-વિમાનો છે. કંઈ દેવો નથી, એટલે

જ્યોતિષિક દેવો પ્રત્યક્ષ જણાય છે, એમ કેમ કહેવાય ? ઉદાહરણ તરીકે જેમ શૂન્ય નગર-
માંના ઘરો કેવળ સ્થાનમાત્ર છે, પણ તેમાં લોકો નથી હોતા, તેવી રીતે ચંદ્રાદિ વિમાનો
પણ માત્ર નિવાસસ્થાન છે એમ મનાય, પરંતુ તેમાં કોઈ દેવો છે એમ કેમ કહી શકાય? એમ જો
કહેવામાં આવે, તો તે વિમાનરૂપ નિવાસથીજ તેમાં નિવાસ કરનારા દેવો છે, એમ સામર્થ્ય-
થીજ સિદ્ધ થાય છે. કારણકે જે નિવાસસ્થાન હોય છે, તે નિવાસ કરનારવડે અધિષ્ઠિત
હોય છે, જેમ દેવદત્તાદિ વ્યક્તિઓવડે અધિષ્ઠિત નગરનાં નિવાસસ્થાનો છે, તેમ તે
વિમાનો પણ નિવાસ સ્થાન હોવાથી તેમાં નિવાસ કરનાર દેવોવડે અધિષ્ઠિત છે, એટલે
તે વિમાનોમાં દેવો છે એમ સિદ્ધ થાય છે.

જેમ નગરમાંના નિવાસસ્થાનમાં રહેનાર દેવદત્ત વિગેરે પ્રત્યક્ષ જણાય છે. તેમ તે
વિમાનમાં રહેનારા દેવો પણ પ્રત્યક્ષ જણાવા જોઈએ. આવી શંકા કરવામાં આવે, તો
તે અચૂક છે. કારણકે નગરમાંના નિવાસસ્થાન કરતાં તે વિમાનરૂપ નિવાસસ્થાનો વિશિષ્ટ
પ્રકારનાં છે, આથી કરીને તેમાં નિવાસ કરનારા દેવો પણ દેવદત્તાદિ કરતાં પિતૃકણ પ્રકારના
હોવાથી પ્રત્યક્ષ નથી જણાતા, છતાં તેઓ છે એમ સિદ્ધ થાય છે.

જે નિવાસસ્થાન હોય, તે નિવાસવડે કરનાર યુક્તજ હોય, એમ એકાન્તે કહેવું અઘોઘ્ય
છે, કારણકે શૂન્ય નિવાસસ્થાનમાં કોઈ નિવાસ કરનાર હોતું નથી. એટલે નિવાસસ્થાન
ઉપરથી નિવાસ કરનાર પણ છે, એમ કહી શકાય નહીં. આમ કહેવામાં આવે, તો તે
અઘોઘ્ય છે, કેમકે જે નિવાસસ્થાન હોય છે, તે હંમેશાં શૂન્ય નથી હોતું, કોઈ વખત
પણ ભૂત-ભવિષ્ય કે વર્તમાનકાળમાં પણ તે નિવાસ કરનાર વડે અવશ્ય અધિષ્ઠિત હોય
છે, એટલે ગમે ત્યારે પણ તે વિમાનરૂપ નિવાસસ્થાનમાં તે ચંદ્રાદિ દેવો નિવાસ કરનારા
હોય છેજ, ૧૮૭૦-૭૧.

ચંદ્રાદિ વિમાનો સંખ્યાથી કેટલીક શંકાઓતું સમાધાન કરે છે.

કો જાણઈ વ કિમેયંતિ હોજન નિસ્સંસયં વિમાણાઈ ।

રયણમયનમોગમણાદિહ જહ વિજ્ઞાહરાઈર્ણ ॥ ૧૮૭૨ ॥

હોજન મઈ મા પય તહાવિ તક્કારિણો મુરા જે તે ।

ન ય માપાઈવિગારા પુરં વ નિચ્ચોવલમ્માઓ ॥ ૧૮૭૩ ॥

જહ નારમા પવન્ના પગિટ્ટપાવફલમોઈણો તેણં ।

મુવહુગપુણ્ણફલમુજો પર્વાજ્જયવ્વો મુરમણોવિ ॥ ૧૮૭૪ ॥

સંકંતદિવ્વપેમ્મા વિસયપસત્તાડસમત્તકત્તવા ।

અળહીનમણ્યકજ્ઞા નરમવમ્મુમં ન ણંતિ મુરા ॥ ૧૮૭૫ ॥

કોણ જાણે એ ચંદ્રાદિ શું એ હશે ? એવી શંકા થતી હોય તો તે વિદ્યાધરોનાં
વિમાનોની ઘેરે નિઃસંશય વિમાનોજ છે, કેમકે રત્નમય હોવા સાથે આકાશગામી છે, એ
વિમાનો માયિક હશે, એમ કહેવામાં આવે તો તમારા કહેવા મુજબ તેવા વિમાનો
કરનારા જે છે, તે દેવો છે, એમ સિદ્ધ થાય છે, જો કે તે માયિક વિકાર નથી, કેમકે નગ-
રની ઘેરે તેઓ નિત્ય ઉપલબ્ધ થાય છે. વળી જો ઉત્કૃષ્ટ પાપવું ક્ષણ-ભોગવનારા નારકીઓ
છે, એમ ઘું અંગીકાર કરતા હો, તો તદ્વત્સારે ઉત્કૃષ્ટ પુન્યવું ક્ષણ ભોગવનારા દેવો પણ
છે, એમ અંગીકાર કર, તેઓ દિવ્યપ્રેમમાં મગ્ન, વિપયમાં આસક્ત, અસમાપ પદ્ધ

કાર્યવાળા અને મનુષ્યોના આધીન નહિ' એવા કાર્યવાળા હોવાથી અશુભ એવા મનુષ્ય-લોકમાં નથી આવના. ૧૮૭૨ થી ૧૮૭૫.

જેને તમે સૂર્ય ચંદ્રના વિમાનો કહો છો, તે કોણ જાણે શું એ હશે, જે સૂર્ય જણાય છે તે કોઈ અગ્નિમય ગોળો હશે, અને જે ચંદ્ર જણાય છે તે સ્વભાવથીજ સ્વચ્છ એવો કોઈ જળમય ગોળો હશે; અથવા એવાજ પ્રકારનાં કોઈ પ્રકાશમાન રતનમય ગોળાસ્વરૂપ એ જ્યોતિષિક વિમાનો હશે, એટલે એ વિમાનો તે જ્યોતિષિક દેવોનાં નિવાસસ્થાનોજ છે, એમ કેમ માની શકાય ? આવી તને શંકા થતી હોય, તો તે અધ્યાય છે, કેમકે વિદ્યાધરેને તપથી સિદ્ધ થએલા વિમાનોની પેઠે તે આકાશમાં ગતિ કરે છે, તેથી નિઃસંશય એ રતનમય એવાં વિમાનોજ છે, અને તેજ જ્યોતિષિક દેવોનાં નિવાસસ્થાન છે.

એ વિમાનો તે જ્યોતિષિકોનાં નિવાસસ્થાન નથી, પણ કોઈ માયાવીએ એ પ્રભાજે બનાવ્યાં હશે એમ કહેવામાં આવે, તો તે પણ અચૂક છે, કારણકે વચનમાત્રથીજ તે માયિક છે, એમ સિદ્ધ કરી શકાય નહિ, તે છતાં વિવાદની ખાતર તે માયિક છે, એમ માનિ લઈએ તો 'પણ તથાવિધ માયાને કરનાર કોઈ મનુષ્ય દિ નહિ પણ દેવોજ છે, એમ સિદ્ધ થાય છે, જે કે તે વિમાનો માયિક વિકાર નથી, કેમકે પ્રસિદ્ધ નગરાદિની પેઠે હવેશાં ઉપલબ્ધ થાય છે, અને જે માયિક વિકાર હોય છે, તે હવેશાં ઉપલબ્ધ નથી થતા, માટે તે દેવોના નિવાસસ્થાન વિમાન છે એમ અંગીકાર કર.

વળી જેમ સ્વકૃત અતિશય પાપવું કૃણ ભોગવનાર નારકીઓ છે. એમ તું અંગીકાર કરે છે, તેમ સ્વકૃત આતશય પુન્યવું કૃણ ભોગવનાર દેવો પણ છે, એમ શા માટે નથી માનતો ? અતિશય દુઃખી મનુષ્ય તિર્યગ્યો તે ઉત્કૃષ્ટ પાપવું કૃણ ભોગવનાર છે, અને અતિશય સુખી મનુષ્યો તે ઉત્કૃષ્ટ પુન્યવું કૃણ ભોગવનાર છે, આમ હોવાથી ઉત્કૃષ્ટ પુન્ય-પાપવું કૃણ ભોગવનાર કેવ નારકીની કલ્પના શા માટે કરવી ? એમ કહીને કેવ નારકીનો અભાવ નહીં કહી શકાય. કારણકે ઉત્કૃષ્ટ પુન્ય-પાપવું કૃણ ભોગવનાર અત્યંત સુખી-દુઃખી હોય છે, ને તે પ્રભાજે અતિશય સુખીયા તથા દુઃખીયા મનુષ્ય-તિર્યક નથી હોતા, કેમકે જે અતિશય સુખી મનુષ્યો હોય છે, તેમને પણ પણ રોગ જરા (વગેરે દુઃખો પ્રાપ્ત થાય છે, અને જે અતિશય દુઃખી હોય છે, તેમને સુખદ વાયુ-પ્રકાશ વિગેરે પ્રાપ્ત થાય છે, આમ હોવાથી મનુષ્ય તિર્યગ્યનેજ અતિશય સુખી કે દુઃખી ન કહી શકાય, પણ ઉત્કૃષ્ટ પાપવું કૃણ ભોગવનાર નારકીઓજ અત્યંત દુઃખી કહેવાય, અને ઉત્કૃષ્ટ પુન્યવું કૃણ ભોગવનાર દેવોનેજ અત્યંત સુખી કહેવાય. તે દેવો ઉત્કૃષ્ટ રૂપાદિ ગુણ સુકત સુદનીમાં આસકત થએલા પુરુષની પેઠે વિષયમાં આસકત છે. અને દિવ્ય પ્રેમવાળા છે, તેમજ પોતાવું કાર્ય પૂર્ણ કરેલ ન હોવાથી તથા મનુષ્યોને આધીન કાર્યવાળા ન હોવાથી જેમ નિઃસંગયતિ અનભિમત શુદ્ધિમાં નથી આવતા, તેમ તેઓ પણ અશુભ નરલોકમાં નથી આવતા, કેમકે તેઓ નરલોકનો દુર્ગન્ધ સહી શકતા નથી ૧૮૭૨-૧૮૭૩-૧૮૭૪-૧૮૭૫.

તે છતાં જિનકલ્યાણકાદિ જે જે કારણે દેવો અહીં આવે છે તે કારણો જણાવતાં ને બીજા કારણોથી દેવોની સિદ્ધિ જણાવતાં કહે છે કે—

નવરિં જિજ્ઞાસુ-દિવસ-કેવલ-નિજાનમદ્વિનિઓગેણં ।

મતીષ સોમ્મ । સંસપવિચ્છેયત્થં ક વજજણુ ॥ ૧૮૭૬ ॥

પુવાણુરાગઓ વા સમયનિવંધા તવોગુણાઓ વા ।
 નરગણવીડા ડણુગહ-કંદપ્પાઈર્હિ વા કેર્ફે ॥ ૧૮૭૭ ॥
 જાઈસ્સરકહ્ણાઓ કાસડ પચ્ચક્કલ્લદરિસણાઓ ય ।
 વિજ્જા-મંતો-વાયણસિદ્ધીઓ ગહવિગારાઓ ॥ ૧૮૭૮ ॥
 ઉક્કિદ્દુપુણ્ણમેચયફલભાવાઓઽભિહાગસિદ્ધીઓ ।
 સઘાગમસિદ્ધીઓ ય સંતિ દેવત્તિ સદ્દેયં ૧૮૭૨ ॥
 દેવત્તિ સત્યર્યામિદં સુદ્ધત્તણઓ ઘઢાભિહાણં વ ।
 અહવ મઈ મણુત્ત ચ્ચિવ દેવો ગુણ-રિદ્ધિવંપણો ॥ ૧૮૮૦ ॥
 તં ન જઓ તત્ત્ત્ત્યે સિદ્ધે ઉવયારઓ મયા સિદ્ધી ।
 તત્ત્ત્ત્યસીહ સિદ્ધે માણસોહોવયારો વ ॥ ૧૮૮૧ ॥

જિનેશ્વરનાં જન્મ-ત્રીક્ષા-કેવળજ્ઞાન અને નિર્વાણ વખતે સ્વકર્તૃવ્યતાથી કેટલાક દેવો અહીં આવે છે, વળી હું જ્ઞામ્ય ! કેટલાક દેવો ભક્તિથી અને કેટલાક પોતાના સંશયનો છૂટ કરવાને એકદમ અહીં આવે છે, તેમજ કેટલાક પૂર્વના અનુરાગથી, પૂર્વકૃત સંકેતથી, તથાગુણથી, કેટલાક પૂર્વના વૈરથી મનુષ્યને પીડા કરવા અથવા સંબંધથી અનુમલ કરવાને, તેમજ કેટલાક કામાનુરાગથી અહીં આવે છે, અતિસ્મરણ થએલ પુરુષના કથનથી અને કેટલાકને પ્રત્યક્ષ જણાયાથી, વિદ્યા મંત્રની ઉપચારના વડે કાર્યની સિદ્ધિ થવાથી અને બહુના વિકારથી તેમજ ઉત્કૃષ્ટ પુન્ય સંચયના ફળના સદસાવથી અને “દેવ” એવા (સાર્થક) નામથી, તેમજ સર્વ આગમથી દેવો છે, એમ સિદ્ધ થાય છે, તેથી તેમ માન-પુ’ ભોધએ, “દેવ” એ નામ “ઘટ”ના નામની ષેટ શુદ્ધપદ હોવાથી સાર્થક છે, (ખાટે દેવો છે.) મનુષ્યજ દેવના ગુણ અને શક્તિએ સંપન્ન હોવાથી દેવ હશે, એમ કહેવામાં આવે તો અચોક્ક્ય છે, કેમકે શુદ્ધ અર્થની સિદ્ધિ થાય, તોજ અન્યત્ર ઉપચારથી સિદ્ધિ થાય, જેમ યથાર્થ સિદ્ધિની સિદ્ધિ હોય, તોજ માણસમાં ઉપચારથી સિદ્ધિની સિદ્ધિ થાય, તેમ અહીં પણ સમજપુ’, ૧૮૭૬-થી-૧૮૮૧.

દેવોના અભાવે અગ્નિહોત્રાદિ ક્રિયા નિષ્ફળ થાય, એમ જણાવતા વેદથી દેવોની સિદ્ધિ બતાવે છે.

દેવાભાવે વિફલં જમગિહોત્તાદયાણ કિરિયાણં ।
 સગીયં જજ્ઞાણ ય દાણાફલં ચ તદજુત્તં ॥ ૧૮૮૨ ॥
 જમ-સોમ-સૂર-સુરગુહ-સારજ્જાઈણિ જયડ જર્ણેર્હિ ।
 મંત્રાવાહનમેવ ય ઈંદર્ણિં વિહા સવં ॥ ૧૮૮૩ ॥

છિન્નમ્મિ સંસયમ્મિ જિણેણ જર-મરણવિપ્પમુક્કેણં ।

સો સમણો પવ્વઙ્ગઓ અદ્ધુદ્ધિહિ સહ લંકિયસર્ણર્હિ ॥ ૧૮૮૪ ॥ ૬૨૫ ॥ ૧૬૩ ॥

જો દેવો ન હોય, તો જો અગ્નિહોત્ર આદિની ક્રિયાઓ યજ્ઞો અને દાન વિગેરેનું સ્વર્ગીય ફળ કંઈ છે, તે સર્વ નિષ્ફળ અને અચોક્ક્ય થાય, વળી યજ્ઞોવડે યમ-અન્ન-અર્ચ-પ્રહ-

(૧૦૨)   મૌર્ય ગણધરની દિક્ષા ને અકર્ષિતનું લગવાન થાસે આવતું.

સ્પતિ-ને સ્વર્ગનું રાજ્ય વિગેરે મેળવે છે, તેમજ ઇન્દ્ર વગેરેને મંત્રથી આહવાન કરવું. વગેરે વેદમાં કહેલ સર્વ (દેવોના અભાવે) વૃથા થાય. એ પ્રમાણે જરા અને મરણથી મુકાએલા શ્રી બિનેશ્વરે તેના સંશયનો છેદ કર્યો, એટલે તેણે પોતાના સાહત્રણસો શિષ્યો સહિત દિક્ષા લીધી. ૧૮૮૨-૧૮૮૩-૧૮૮૪.

હે સૌમ્ય ! જે દેવોનો 'અભાવ હોય, તો "અગ્નિદોષ જુહુયાત્ સ્વર્ગકામઃ" (મૈત્ર્યુ નિપદ ૬-૬.) ઇત્યાદિ વેદપદો સ્વર્ગીય રૂળ પ્રાપ્ત કરવાને જે કહ્યાં છે તે તથા યજ્ઞોત્ત્વં અને દાન વિગેરેનું જે સ્વર્ગીય રૂળ કહ્યું છે, તે સર્વ અથોગ્ય કરે. કારણ કે સ્વર્ગ-વાસી દેવોજ ન હોય, તો પછી તે સ્વર્ગ મેળવવાનું ક્યાંથી હોય ? "સ યપ યજ્ઞાયુધી" (શતપથ બ્રાહ્મણ, ૧૨, ૫, ૨, ૮.) ઇત્યાદિ વેદવાક્યો પણ દેવોની વિદ્યમાનતાને પ્રતિપાદન કરનારાં છે. તો દેવો છે એમ શા માટે નથી અંગીકાર કરતો ? વળી "કો જાતાતિ માયોપમાન્ ગીર્વાણાનિન્દ્ર-યમ-વરુણ કુલ્લેરાદોન્" ઇત્યાદિ જે વેદ વાક્ય છે, તે દેવોના અભાવને પ્રતિપાદન કરનાર નથી, પણ એ પ્રમાણે ઇન્દ્રમળ કહીને દેવશક્તિ ને તે શિવાયની શેષશક્તિના સમુદાયની પણ અનિત્યતા પ્રતિપાદન કરે છે, જે એમ ન હોય, તો દેવોનું અસ્તિત્વ પ્રતિપાદન કરનારાં વેદવાક્યો, તેમજ સુતિના મંત્રોવડે ઇન્દ્રાદિ દેવોને બોલાવવાનું જે કહ્યું છે તે સપ્રણું નિરર્થક થાય.

વળી શ્રુતિમાં કહ્યું છે કે "હ્રુણયોઽશિષ્વમૃતિક્તુમિથ્યમ-સોમ-સૂર્ય-સુરગુસ્-સ્વારાજ્યાતિ જયંતિ" એટલે હ્રુકથષોડશિ વિગેરે યજ્ઞો વડે યમ-ચંદ્ર-સૂર્ય-બૃહસ્પતિ-ને સ્વર્ગના રાજ્યને પ્રાપ્ત કરે છે, આ વેદવાક્યો દેવોનું અસ્તિત્વ સૂચન કરનારાંજ છે, તે વાક્યો જે દેવોનો અભાવ હોય, તો નિષ્ફળ થાય. (અહીં યજ્ઞ અને કંતુમાં એટલો તફાવત સમજવો, કે જે યજ્ઞ ધૂપ સંહિત કરવામાં આવે તે યજ્ઞ કહેવાય છે ને તે શિવાયનો કંતુ કહેવાય છે.) તથા "ઇન્દ્ર આગચ્છ મેવાતિયે મેપવૃષણ" ઇત્યદિ (તૈત્તિરીય આરણ્યક, ૧, ૧૨, ૩.) મંત્રપદો વડે ઇન્દ્રાદિ દેવોનું જે આહવાન કર્યું છે, તે પણ દેવોનું અસ્તિત્વ પ્રતિપાદન કરે છે, અન્યથા એ પણ નિષ્ફળ થાય. માટે પૂર્વે કહેલ યુક્તિઓથી અને ઉપરોક્ત વેદવાક્યોથી "દેવોઃ" એમ સિદ્ધ થાય છે, આ પ્રમાણે જગદ્ગુરુ પરમહંસાણુ શ્રીમાન્ દેવાધિદેવ મહાવીર ભગવન્તે મૌર્ય પુત્રના મંશયનો છેદ કર્યો, એટલે તેમણે પોતાના સાહત્રણસો શિષ્યો સહિત ભગવન્ત પાસે દીક્ષા લીધી. ૧૮૮૨-૧૮૮૩-૧૮૮૪.

હતિ સમેતઃ ગણધરવાદઃ સમાપ્તઃ

હવે આઠમા ગણધર સંબંધી વક્તવ્યના કહે છે.

તે પવ્વઙ્ગ સોઽં અકંપિઽ આગચ્છઈ જિણસગાસં ।

વચ્ચામિ ણ વંદામી વંદિત્તા પજ્જુવાસામિ ॥ ૧૮૮૫ । ૬૨૬ । ૧૬૪ ॥

આમદ્દો ય જિણેણં જાઙ્ગ-જરા-મરણવિપ્પમુક્કેણં ।

નામેણ ય ગોત્તેણ ય સવ્વપ્પણૂસવ્વદરિસીણં ॥ ૧૮૮૬ । ૬૨૭ । ૧૬૫ ॥

કિં મણ્ણે નેરઙ્ગયા અત્થિ નત્થિત્તિ સંસંઓ તુઙ્ગે ।

-વેયપયાણ ય અત્થં નયાણસી તેસિમો અત્થો ॥ ૧૮૮૭ । ૬૨૮ । ૧૬૬ ॥

તેણે દીક્ષા લીધી, એમ સાંભળીને અકપિત નામનો આઠમો પંડિત ભગવંત પાસે આવે છે, (અને વિચારે છે કે) હું તેમની પાસે જઈને વંદન કરીશ, વંદન કરીને (તેમની) સેવા કરીશ; (એમ વિચારીને તે ત્યાં આવ્યા, એટલે) જન્મ-જરા અને મરણથી મુક્તિએલા સર્વજ્ઞ-સર્વદર્શી ભગવન્તે તેમને નામ અને ગોત્રથી બોલાવીને કહ્યું, હે અકપિત ! તું એમ માને છે કે નારકી હશે, કે નાહ હોય ? આવો તને જે સંશય છે, તે વિરૂદ્ધાર્થવાળા વેદપદો સાંભળવાથી થયો છે, પણ તું તેનો ખરો અર્થ નથી જાણતો. ૧૮૮૫-૧૮૮૬-૧૮૮૭.

ઐર્થ્યપુત્ર ભગવન્ત પાસે દીક્ષા લીધી એમ જ્યારે અકપિતનામના આઠમો પંડિતે જાણ્યું, ત્યારે તેઓ પણ અભિમાન રહિત થઈ ભગવન્ત પાસે પોતાના સંશયનો છેદ કરવાને આવ્યા, એટલે પરમકૃપાળુ પ્રભુએ તેને નામ અને ગોત્રથી બોલાવીને તેમના અંતઃકરણનો સંશય કહ્યો.

આયુષ્મન્ અકપિત ! તારા હૃદયમાં એવો સંશય છે કે-“ નારકીઓ હશે, યા નહિ હોય ? ” નારકો વૈષ્ણ જાયતે યઃ નૃદાત્રમમ્નાતિ એટલે જે (બ્રાહ્મણ) શુદ્ધત્વ અન્ન ખાય છે, તે નારકી થાય છે. આ પદો નારકીની વિધમાનતા પ્રતિપાદન કરે છે તથા નહિ પ્રેત્ય નારકાઃ સન્તિ એટલે પરલવમાં નારકીઓ નથી. આ પદો નારકીનો અભાવ પ્રતિપાદન કરે છે. આવા પરસ્પર વિરૂદ્ધ અર્થ પ્રતિપાદન કરનારાં વેદપદો સાંભળવાથી તને ઉપ-શૈક્ષાસંશય થયો છે, પરંતુ તે વેદપદોનો ખરો અર્થ અને ચુકિત તું રહસ્ય હું નથી જાણતો, તેથીજ એવો સંશય થયો છે. તેનો સત્ય અર્થ અને ચુકિત તું રહસ્ય હું કહું છું, તે તું લક્ષ-પૂર્વક અવણ કર, ને સંશયથી મુક્ત થા. ૧૮૮૫-૧૮૮૬-૧૮૮૭.

એજ અર્થ વિસ્તારથી કહેવાને હવે લાખ્યકાર મહારાજ કહે છે.

તં મન્નસિ પચ્ચક્ખલા દેવા ચંદાદઓ તહન્નેવિ ।

વિજ્ઞા-વૈનોવાયળફલાહસિદ્ધોય મમ્મંતિ ॥ ૧૮૮૮ ॥

જે પુણ મુદ્ધમેત્તફલા નેરિયત્તિ કિહ તે ગહેયત્ત્વા ? ।

સક્કલમણુમાણઓ વાડણુવલંભા મિન્નજાઈયા ? ॥ ૧૮૮૯ ॥

મહ પચ્ચક્ખલત્તળઓ જીવાઈંણ વ નારણ ગેણ્હ ।

કિં જં સપચ્ચક્ખલં તં પચ્ચક્ખલં નવરિ ઈક્કં ? ॥ ૧૮૯૦ ॥

જં કાસઈ પચ્ચક્ખલં તં પચ્ચક્ખલંપિ વેપ્પતો લોણ ।

જહ સીહાઈદરિસણં સિદ્ધં ન ય સવપચ્ચક્ખલં ॥ ૧૮૯૧ ॥

(આસત્રકલ્યાણિન્ અકપિત !) તું એમ માને છે કે-ચંદ્રાદિ દેવો પ્રત્યક્ષ છે, તથા વિદ્યા-મંત્રને ઉપયાયિત કૃષ્ણની સિદ્ધિ દેખાય છે તેથી તે સિવાયના બીજા દેવો પણ છે, એમ અનુમાનથી જણાય છે, પણ જે માત્ર સાંભળવામાંજ આવે છે અને પ્રત્યક્ષ કે અનુમાનથી જણાતા નથી એવા દેવ-અનુચ ને તિર્વ્યથી સિદ્ધાન્તિવાળા નારકીઓ છે, એમ કેવી રીતે માની શકાય ? અકપિત ! જીવાદિ પદાર્થોની પેઠે તે નારકીઓ મને પ્રત્યક્ષ છે, તેથી તે છે એમ તું અંગીકાર કર, કારણ કે જે સ્વપ્રત્યક્ષ હોય તેજ એક પ્રત્યક્ષ કહેવાય એમ નથી, પણ જે કોઈ આસપુરૂપને પ્રત્યક્ષ હોય, તેને પણ લોકમાં પ્રત્યક્ષાસિદ્ધ કહેવાય છે. જેમ સિંહ-સરખા આદિતું દર્શન સર્વને પ્રત્યક્ષ નથી, પણ કોણકનેજ પ્રત્યક્ષ હોય છે, વડી દેશ-કાલ-આમ-નગર સમુદ્રાદિક તારે પ્રત્યક્ષ નથી, પણ બીજાઓને પ્રત્યક્ષ

છે તે તું અંગીકાર કરે છે તો જે મારે નારહીઓ પ્રત્યક્ષ છે તે તું કેમ અંગીકાર નથી કરતો ? તેમ અહીં પણ સમજવું, ૧૮૮૮-૧૮૯૧.

ઇન્દ્રિય પ્રત્યક્ષ તે ખરું પ્રત્યક્ષ નથી. માત્ર તે ઉપચારથીજ પ્રત્યક્ષ છે; વસ્તુતઃ તે પરોક્ષજ છે. તે બતાવે છે.

અહવા જમિદિયાણં પચ્ચક્ષ્ણં કિં તદેવ પચ્ચક્ષ્ણં ? ।

ઉચ્ચારમેત્તઓ તં પચ્ચક્ષ્ણમણિદિયં તચ્ચ ॥ ૧૮૯૨ ॥

મુત્તાઇભાવથો નોવલદ્ધિમંતિદિયાઇ કુંખો વ ।

ઉવલંભદારાણિ ચ તાઈં જીવો તદુવલદ્ધા ॥ ૧૮૯૩ ॥

તદુવરમેડવિ સરણઓ તદ્વાવારેડવિ નોવલંભાથો ।

ઈંદિયમિત્તો આયા પંચગવવ્સોવલદ્ધા વા ॥ ૧૮૯૪ ॥

જો પુણ અર્ણિદિઓ ચ્ચિય જીવો સમ્વાપિદાણમણાઓ ।

સો મુવહુયં વિયાણઇ અવળીયધરો જહા દદ્ધા ॥ ૧૮૯૫ ॥

અથવા જે ઇન્દ્રિયથી પ્રત્યક્ષ છે, તેનેજ શું તમે પ્રત્યક્ષ કહેો છો? એમ કહેવામાં આવે તો તે અધોગ્ય છે, કેમકે તે તો ઉપચારમાત્રથીજ પ્રત્યક્ષ છે, સત્યપ્રત્યક્ષ તો અતીન્દ્રિય પદાર્થને જણાવનાર અવધિ આદિ જ્ઞાનો છે તે છે ને તેજ તત્ત્વ છે કુંભની પેઠે ઇન્દ્રિયો મૂર્તિમાન હોવાથી પોતે વસ્તુને જાણી શકતી નથી, પણ તે ઉપલબ્ધિનાં દ્વારો છે, વસ્તુને ઉપલબ્ધ કરનાર-જાણનાર તો જીવ છે. કારણકે ઇન્દ્રિયોનો ઉપરમ થયા છતાં પણ તે દ્વારાજે જાણેલ વસ્તુનું સ્મરણ થાય છે, અને ઇન્દ્રિયોનો વ્યાપાર છતાં પણ કોઇ વખત (અનુપયોગમાં) વસ્તુનો ઓધ નથી થતો. એથી કહીને પાંચ ખારીઓથી જાણનાર તેથી ભિન્ન વ્યક્તિની પેઠે ઇન્દ્રિયથી ભિન્ન કોઇ જ્ઞાતા છે. ખુદ્ધા આકાશમાં જોનારની પેઠે સર્વ આવરણ રહિત જે જીવ છે, તે અતિન્દ્રિય હોવાથી સેન્દ્રિય જીવ કરતાં વધારે જાણે છે. ૧૮૯૨-૧૮૯૩-૧૮૯૪-૧૮૯૫.

અકપિત ! મારું પ્રત્યક્ષ અતીન્દ્રિય હોવાથી, તું ન માનતો હો તો શું જે ઇન્દ્રિય પ્રત્યક્ષ છે, તેનેજ તું પ્રત્યક્ષ માને છે ? જે એમ માનતો હોય, તો તે અધોગ્ય છે, કારણકે ઇન્દ્રિયપ્રત્યક્ષને તો ઉપચારમાત્રથીજ પ્રત્યક્ષ કહેવાય છે; જેમ અનુમાનની અંદર બાહ્ય ધૂમાદિ લિંગદ્વારાએ બાહ્ય અગ્નિ વિગેરે વસ્તુ જણાય છે, તેણે આમાં નથી, તેથી કહીને ઉપચારથી પ્રત્યક્ષ જેણું જણાવું હોવાથી તે પ્રત્યક્ષ કહેવાય છે, પણ વસ્તુતઃ તે પરોક્ષજ છે; કારણકે અક્ષ એટલે જીવ, તે જીવ અનુમાનની પેઠે અહીં પણ વસ્તુને સાક્ષાત્ નથી જોતો, પરંતુ ઇન્દ્રિય દ્વારાએ જુએ છે એટલે અતીન્દ્રિય પ્રત્યક્ષ તેજ ખરું પ્રત્યક્ષ છે, અને તેમાંજ જીવ વસ્તુને સાક્ષાત્ જુએ છે.

અકપિત :—જોકે ઇન્દ્રિય પ્રત્યક્ષમાં જીવ સાક્ષાત્પણે વસ્તુને નથી જાણતો, પણ ઇન્દ્રિયો તો સાક્ષાત્ જાણે છે, માટે ઇન્દ્રિયોનું પ્રત્યક્ષ તે પ્રત્યક્ષ છે એમ કહેવામાં આવે, તો શું હરકત છે ?

અગવન્તા :—યદની પેઠે ઇન્દ્રિયો પુરુષાણ સમુદયે મૂર્તિમાન તેમજ અચેતન હોવાથી વસ્તુને જાણી શકતી નથી, પણ તે ખારીની પેઠે બોનાદિ જ્ઞાનનાં દ્વારો છે, વસ્તુને જાણનાર

તો આત્માજ છે. ને તે ઇન્દ્રિયોથી લિપ્ત છે, કારણકે ઇન્દ્રિયોનો ઉપરમ થયા છતાં પણ ઇન્દ્રિય દ્વારાએ જાણેલ વસ્તુનું સ્મરણ થાય છે, અને કોઈક વખત જીવ અન્યમનસ્ક હોય, તો ઇન્દ્રિયોનો વ્યાપાર હોય, તે છતાં પણ વસ્તુનો બોધ નથી થતો, માટે પાંચ બારીઓથી વસ્તુ જોનાર જેમ બારીઓથી લિપ્ત છે, તેમ ઇન્દ્રિયદ્વારાએ વસ્તુને જાણનાર જીવ પણ ઇન્દ્રિયોથી લિપ્ત છે.

ઇન્દ્રિયપ્રત્યક્ષ જ્ઞાન અતીન્દ્રિયપ્રત્યક્ષ કરતાં વધારે જીવે છે, એમ તું કહેતો હો, તો તે પણ અચૂક છે, કારણકે પાંચ બારીઓવાળા શુદ્ધમાં રહીને વસ્તુ જોનાર વ્યક્તિ કરતાં, ખુદ્ધા મેદાનમાં રહીને વસ્તુ જોનાર વ્યક્તિ, જેમ તે શુદ્ધવાળા કરતાં વધારે સારી રીતે વસ્તુ જોઈ શકે છે, તેમ ઇન્દ્રિયજન્ય જ્ઞાનવાળા જીવ કરતાં, અતિન્દ્રિય-કેવળજ્ઞાન ચૂકત-શુદ્ધ સ્વરૂપવાળા જીવજ અતિશય વધારે, સાફ જીવે છે. ૧૮૯૨-૧૮૯૩-૧૮૯૪-૧૯૫.

ઇન્દ્રિયજન્ય જ્ઞાન પ્રત્યક્ષજ ન કહેવાય તે જણાવી નારકોની સિદ્ધિ કરે છે.

ન हि पचचकलं धर्मतरेण तद्धम्ममेत्तगहणाओ ।

કયગત્તઓ વ સિદ્ધી કુંભાણિચ્ચત્તમેત્તસ ॥ ૧૮૯૬ ॥

પુલ્લોલદ્ધસંવંધસરણઓ વાનલો વ ધૂમાઓ ।

અહવ નિમિત્તંતરઓ નિમિત્તમવત્તસ કરણાં ॥ ૧૮૯૭ ॥

કેવલ-મળો-હિરહિયસ સવમણુવાળમેત્તયં જમ્હા ।

નારગસંભાવમ્મિ ય તદત્થિ જં તેણ તે સંતિ ॥ ૧૮૯૮ ॥

પાવફલસ પગિટ્ઠસ મોહણો કમ્મઓડવસેસ વ્હ ।

સન્તિ ધુવં તેડમિમયા નેરડયા, અહ મઈ હોજ્જા ॥ ૧૮૯૯ ॥

અચ્ચત્પદુલ્લિયા જે તિરિય-નરા નારગત્તિ તેડમિમયા ।

તં ન જઓ મુરસોવલ્લપ્પગરિસરિસં ન તં દુલ્લં ॥ ૧૯૦૦ ॥

ઘટની અનિત્યતાને સિદ્ધ કરનાર કૃતકપણા રૂપહિતુની પેઠે ધર્માન્તર વડે તેના કેટલાક ધર્મ માત્રનું જ પ્રહણ થવાથી ઇન્દ્રિયજન્ય જ્ઞાન પ્રત્યક્ષ નથી. અથવા પૂર્વોપસંધ સંબંધના સ્મરણથી ધૂમવડે અગ્નિના જ્ઞાનની પેઠે, નિમિત્તાન્તરથી ઇન્દ્રિયો જીવને (જ્ઞાનમાં) નિમિત્તરૂપ છે. કારણકે કેવળજ્ઞાન-મનઃપર્યવજ્ઞાન-અને અવધિજ્ઞાન સિવાયનું સર્વ જ્ઞાન અનુમાન માત્ર છે, નારકોના સહસ્રાવ સિદ્ધ કરવારૂપ ચાલુ પ્રકરણમાં તો તે અતીન્દ્રિય પ્રત્યક્ષથી નારકો જણાય છે, માટે નારકી છે, એમ અંગીકાર કરે. અવશેષ કર્મરૂણ ભોગવનારની પેઠે ઉત્કૃષ્ટ પાપનું રૂણ ભોગવનાર કોઈક છે, ને તેવા જે કોઈ છે, તે નારકીઓ છે. અત્યંત દુઃખી તિર્થંથ અને મનુષ્યો તેજ નારકી છે. એમ તને માન્ય હોય, તો તે અયોગ્ય છે, કેમકે દેવતાના ઉત્કૃષ્ટ સુખની આડે ઉત્કૃષ્ટ એવું દુઃખ તેમને દુઃખ નથી. ૧૮૯૬ થી ૧૯૦૦.

અન્યલિંગથી સાધ્યની સિદ્ધિ કરવામાં સમર્થ એવું જે અનુમાન તે જેમ પ્રત્યક્ષજ્ઞાન નથી; તેમ ઇન્દ્રિય જન્યજ્ઞાન પણ પ્રત્યક્ષ નથી, ઉદાહરણ તરીકે, કૃતકપણાથી ઘટની અનિત્યતા માત્ર સિદ્ધિ કરનાર અનુમાન, જેમ પ્રત્યક્ષ નથી, તેમ ઇન્દ્રિયજન્ય જ્ઞાન પણ ચક્ષુ આદિ ઇન્દ્રિયના રૂપાદિને જ જાણવાની શક્તિરૂપ ધર્માન્તર વડે અનન્ત ધર્માત્મક વસ્તુના એકલા રૂપાદિ ધર્મરૂપ જ્ઞાન થાય છે, તેથી તે પ્રત્યક્ષ નથી.

અથવા ધૂમથી જેમ અગ્નિનું જ્ઞાન થાય છે; તેમ ઇન્દ્રિયજન્ય જ્ઞાન પણ પૂર્વોપલબ્ધ એવા સંબંધના સ્મરણથી થાય છે; માટે તે પ્રત્યક્ષ નથી, જેમકે-આ ઘટ છે. પૂર્વ સંકેત કાળે આવા પદાર્થમાં તેને જાણનાર પુરૂષે ઘટ શબ્દનો સંકેત કર્યો હતો, ને એ પણ તેની પાસેથી “ આ ઘટ કહેવાય ” એમ જણ્યું હતું, આ પ્રમાણે પૂર્વોપલબ્ધ સંબંધના સ્મરણથી સર્વને પણ ધટાદ પદાર્થનું તે ધટાદપણે ઇન્દ્રિયજન્ય જ્ઞાન થાય છે; એમ ન હોય, તો નાલિકેર આદિ દ્વીપમાંથી આવેલ મનુષ્ય, કે જેણે કદીપણ ધટાદિના શબ્દ સાંભળ્યો નથી તેમ તે ધટાદ પદાર્થ જોયો પણ નથી, તેને પણ “ આ ઘટ છે ” એવું જોવા માત્રથીજ જ્ઞાન થઇ જાય, પરંતુ એમ થતું નથી. અભ્યાસની પદ્ધતિના કારણે શીઘ્રતાથી ઇન્દ્રિયજન્ય જ્ઞાન પ્રવર્તે છે, એટલે સર્વત્ર એ પ્રમાણે સ્મરણાદિ થતું હોય, એમ હક્રસ્થને નથી જણાતું. વળી જેમ કોઇ વ્યક્તિને સ્વભૂતિરિક્ત ધૂમથી અગ્નિનું જ્ઞાન થાય છે, તે તેને પ્રત્યક્ષ નથી; તેમ ઇન્દ્રિયજન્ય જ્ઞાન પણ આત્માને સ્વભૂતિરિક્ત ઇન્દ્રિયોથી થતું હોવાથી પ્રત્યક્ષ નથી. જીવને જે પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન થાય છે, તે અન્ય નિમિત્તથી નથી થતું, પણ અવધિ- મન:પર્યાય- અને કેવળજ્ઞાનની પેઠે સાક્ષાત્ થાય છે, એ. ત્રણ જ્ઞાન રહિત પ્રમાતાનું સર્વ જ્ઞાન પરોક્ષ અર્થેના (વપય કરનાર હોવાથી અનુમાન માત્ર છે, અને અવધિ આદિ ત્રણ જ્ઞાન પદાર્થને સાક્ષાત્ અહણ કરનાર હોવાથી પ્રત્યક્ષ છે.

આ પ્રમાણે નારકોના સદ્ગુણ સિદ્ધ કરનાં પ્રત્યક્ષ અને પરોક્ષની સિદ્ધિ કરી, તેમાં કેવળજ્ઞાન રૂપ આરા પ્રત્યક્ષ જ્ઞાનથી નારકોઓ જણાય છે માટે તે છે, એમ કહ્યુંલ કર. અનુમાનથી પણ તે છે, એમ સિદ્ધ થાય છે. જેમ જઘન્ય-મધ્યમ પાપનું ફળ ભોગવનાર તિર્યચ-મનુષ્યો છે; તેમ ઉત્કૃષ્ટ પાપનું ફળ ભોગવનાર પણ કોઇક છે, ને તેવા પાપનું ફળ ભોગવનાર જે કોઇ છે, તે નારકોઓ છે, એમ અંગીકાર કર. અહીં કહાય તું એમ કહેવાને તૈયાર થાય, કે જે અત્યંત દુઃખી તિર્યચ-મનુષ્યો છે, તેજ ઉત્કૃષ્ટ પાપનું ફળ ભોગવનાર હોવાથી, તેમનેજ નારકો કહેવાય તો શું હરકત છે ? તારી આ માન્યતા સર્વથા અયોગ્ય છે. કારણકે જે એવા ઉત્કૃષ્ટ પાપનું ફળ ભોગવનારા હોય, તે સર્વથા પ્રકારે દુઃખીજ હોવા જોઇએ, ને એવું સર્વથા પ્રકારનું દુઃખ તે તિર્યચ વિગેરેને નથી હોતું; કારણકે પ્રકાશ-વૃક્ષની છાયા શીતળ પવન-નદી-દ્રહ વિગેરે સુખના સાધનો તેઓને હોય છે, પણ ભોક્તાનું-રંધાનું-ખજાનું-કંઠમાં ચાલણું-શીલાઓપર પછડાણું વિગેરે નરક પ્રસિદ્ધ ભયાનક દુઃખો તેઓને નથી હોતાં તેવા દુઃખો તો નારકોઓનેજ હોય છે. આગમમાં અન્ય કશું છે કે નારકોને હુએશાં તીવ્ર પરિણામવાળું દુઃખજ હોય છે, તિર્યચોમાં ગરમી-ભય-હુધા-તૃષા વિગેરે બહુ દુઃખ અને અલ્પ સુખ છે, મનુષ્યોને શરીર અને મન સંબંધી અનેક પ્રકારનાં સુખ દુઃખ હોય છે, કેવાને તો કેવળ સુખજ હોય છે, અને દુઃખ તો બહુ અલ્પ હોય છે, આ પ્રમાણે હોવાથી હે ભદ્ર ! નારકોઓ છે, એમ માન્ય કર. ૧૮૮૬-૧૮૮૭-૧૮૮૮-૧૮૮૯-૧૮૯૦.

પુનઃ અનુમાનથી નારકોની સિદ્ધિ કરે છે.

મઘં ચેદમક્રપિય ! મહ વયનાઓઽવસેસવયનં વ ।

સત્ત્વેણુત્તજાઓ વા અણુમયસત્ત્વેણુવયનં વ ॥ ૧૯૦૧ ॥

મય-રાગ-દોષ-મોહાભાવાઓ સચેમણદ્વાઈં ચ ।

સત્ત્વેણ મે વયનં જાણમયજ્ઞત્યવયનં વ ॥ ૧૯૦૨ ॥

કિંહ સવણુ ત્તિ મઈ પચ્ચલં લલસંસયન્હેયા ।

મય-રાગ-દોસરહિઓ તલ્લિંગાભાવઓ સોમ્મ ! ॥ ૧૯૦૩ ॥

છિન્નામ્મિ સંસયંમિં જિણેણ જર-મરણવિપ્પમુક્કેણ ।

સો સમણો પવ્વહો તીહિં સહ ચંડિયસણ્હિં ॥ ૧૯૦૪ । ૬૨૯ । ૧૬૭ ॥

હે અકપિત! તારા સંશયોદિ સંબંધી માફ કંથન જેમ સત્ય છે તેની પેઠે “નારકીઓ છ” એ કંથનપણ માફ વચન હોવાથી સત્ય છે, વળી તને ઇષ્ટ એવા જેમિનીય આદી સર્વજ્ઞના વચનની પેઠે હું પણ સર્વજ્ઞ હોવાથી માફ વચન સત્ય છે. તેમજ ભય-રાગ દ્વેષ અને મોહના અભાવે જ્ઞાયક મધ્યસ્થ પુરૂષના વચનની પેઠે માફ વચન સર્વ દોષ રહિત હોવાથી સત્ય છે. તમે સર્વજ્ઞ છો એની શી પ્રતીતિ ? એમ તું કહેતો હો, તો પ્રત્યક્ષપણે તારા સર્વ સંશયને હું છું કહું છું. બીજો પણ જે કંઈ સંશય હોય તે પૂછ. વળી હું સૌમ્ય ! ભય-રાગ-અને દ્વેષરહિત હોવાથી અને સર્વજ્ઞના લક્ષણથી હું સર્વજ્ઞ છું, એમ જણ. પૂર્વે “નહ વે પ્રેત્ય નારકાઃ સન્તિ” ઇત્યાદિ પદોથી નારકીના અભાવની તને જે શંકા થઈ છે, તે પણ અચોગ્ય છે, કેમકે એ પદોનો અર્થ જે પ્રમાણે તું માને છે, તેમ નથી, પરંતુ તેનો અર્થ એવો છે કે-પરલોકમાં કોઈ પણ નારકીઓ મેં આદિની પેઠે શાશ્વતા નથી, પણ જે આ લોકમાં ઉત્કૃષ્ટ પાપ કરે છે, તે અહીંથી મરીને પરલોકમાં નારકી થાય છે, (માટે કોઈએ પણ એવું પાપ ન કરવું, કે જેથી પરલવમાં નારકી થવું પડે) એ પ્રમાણે જરા અને મરણથી મુક્તિએલા જિનેશ્વર ભગવન્તે તેના સંશયને છું કહ્યો, એટલે તેણે પોતાના ત્રણસો શિષ્યો સાથે ભગવન્ત પાસે દીક્ષા લીધી. ૧૮૦૧-૧૮૦૨-૧૮૦૩-૧૮૦૪.

॥ इति अष्टमो गणधरवादः समाप्तः ॥

હવે નવમા ગણધર સંબંધી વક્તવ્યતા કહે છે.

તે પવ્વહણ સોડંડયલભાયા આગચ્છહ જિણસગાસં ।

વચ્ચામિ ણ વંદામિં વંદિત્તા પજ્જુવાસામિ ॥ ૧૯૦૫ ॥ ૬૩૦ ॥ ૧૬૮ ॥

આમટ્ટો ય જિણેણં જાહ-જરા-મરણવિપ્પમુક્કેણ ।

નામેણ ય ગોત્તેણ યં સવ્વણૂસવ્વદરિસીણં ॥ ૧૯૦૬ । ૬૩૧ ॥ ૧૬૯ ॥

કિં મણ્ણે પુણ્ણ-પાવં અત્થિ નત્થિ ત્તિ સંસઓ તુજ્ઞં ।

વેયપયાણ ય અત્થં ન યાણસી તેસિમો અત્થો ॥ ૧૯૦૭ । ૬૩૨ ॥ ૧૭૦ ॥

તેણે દીક્ષા લીધી એમ સાંભળીને અચલબ્રાતા નામે નવમો પંડિત ભગવન્ત પાસે આવે છે, (અને વિચારે છે કે) હું ભગવન્ત પાસે જઈને વંદન કરીશ, વંદન કરીને તેમની સેવા કરીશ. (એ પ્રમાણે વિચારીને તે ત્યાં આવ્યા એટલે) જન્મ-જરા-અને મરણથી મુક્તિએલા સર્વજ્ઞ સર્વદર્શી ભગવન્તે તેમને નામ અને ગોત્રથી ઘોલાવ્યા, પછી કહ્યું કે હું સૌમ્ય ! તું એમ માને છે કે પુન્ય-પાપ છે, કે નથી ? તને આ સંશય વિરૂદ્ધાર્થવાળાં વેદનાં પદો સાંભળવાથી થયો છે, (તે પદો પુરુષ પવેદંમિ સર્વમ્ ઇત્યાદિ

(૧૦૮) પુણ્ય પાપના પરસ્પર ઉત્કર્ષાપેક્ષે સુખ દુઃખની અસિદ્ધિ.

જે બીજા ગણધરના વાદમાં આંચા છે, તે અહીં સમજવાં,) તું તે પદાના અર્થ પરાખર નથી જાણતો, તેથી એવો સંશય થયો છે, તેનો સત્ય અર્થ તો હું કહું છું તે પ્રમાણે છે, તે તું લક્ષપૂર્વક અવણ કર. ૧૯૦૫-૧૯૦૬-૧૯૦૭

ઉપરોક્ત સંશય સ્પષ્ટ કરવાને હવે સાધ્યકાર કહે છે.

મળ્ળસિ પુણ્ણં પાવં સાહારણમહવ દોઽવિ મિત્ત્રાઈં ।

હોજ્જ ન વાં કમ્મં વિચ સમાવઓ ભવપવંચોડયં ॥ ૧૯૦૮ ॥

તું એમ માને છે કે પુન્ય હશે ? કે પાપ હશે ? અથવા ઉભય મિત્ર હશે ? ખત્રે લિત્ત લિત્ત હશે ? કે કર્મજ નહિ હોય ? અને આ લખતો પ્રપંચ સ્વભાવથીજ હશે ? ૧૯૦૮

કેટલાક મતવાળાઓ એવું માને છે કે એકલું પુન્યજ છે, પાપ તો છેજ નહિ. બીજાઓ વળી એથી વિપરીત કેવળ પાપજ છે અને પુન્ય નથી એવું માને છે, ત્રીજાઓ કહે છે કે મેચકમ્બિની પેઠે ખત્રે નિષ્ઠ છે, એટલે સુખ-દુઃખના હેતુભૂત પુન્ય-પાપ એકજ ઉભયરૂપવાલી વસ્તુ છે, ચોથા પક્ષવાળાઓ ઉભયને સ્વતંત્ર માને છે, અને પાંચમા પક્ષવાળાઓ મૂળથી કર્મનાજ અભાવ માનીને આ જમતનો સર્વ પ્રપંચ સ્વાભાવિક માને છે, આવી પરસ્પર વિરૂદ્ધ પાંચ પ્રકારની માન્યતાઓથી તું સંશયમસ્ત થયો છે, પણ તે ચોખ્ખ નથી. ૧૯૦૮.

એકલું પુન્ય, અથવા એકલું પાપ, અથવા ઉભયમિત્ર એકજ વસ્તુ માનવાવાળાના મતમાં જે રીતે સુખ-દુઃખની પ્રાપ્તિ થાય છે, તે કહે છે.

પુણ્ણકરિસે સુખયા તરતમજોગાવગરિસઓ હાળો ।

તસ્સેવ સ્વપ્ મોવલો પત્થાહારોવમાણાઓ ॥ ૧૯૦૯ ॥

પાવુકરિસોઽહમયા તરતમજોગાવગરિસઓ સુખયાં ।

તસ્સેવ સ્વપ્ મોવલો અવત્તમતોવમાણાઓ ॥ ૧૯૧૦ ॥

સાહારણવળ્ણાદિ વ અહ સાહારણમહેમત્તાપ ।

ઝકરિસા-વગરિસઓ તસ્સેવ ય પુણ્ણપાવલ્લા ॥ ૧૯૧૧ ॥

પુન્યના ઉત્કર્ષમાં ઉચ્ચતા પ્રાપ્ત થાય છે, અને તેનો તરતમયોજે અપકર્ષ થવાથી હાની થાય છે, તથા તેનો ક્ષય થવાથી પરમ આહારના ઉત્કર્ષ અને અપકર્ષ ન હોય પણ સર્વથા પદ્યાહારને ન હો તો મરણ પામે, એ દૃષ્ટાન્તે જીવનો મોક્ષ થાય છે. એજ પ્રમાણે પાપના ઉત્કર્ષમાં અધમતા થાય છે. તરતમયોજે પાપનો અપકર્ષ થવાથી ઉચ્ચતા થાય છે, અને સર્વથા પાપનો ક્ષય થવાથી અપદ્ય આહારના દૃષ્ટાન્તે જીવનો મોક્ષ થાય છે, સંમીલિત વર્ણાદિની પેઠે પુન્ય-પાપ સંમીલિત એકજ વસ્તુ છે, તેના કેાપણ એક અંશના ઉત્કર્ષાપેક્ષે તેજજ પુન્ય અને પાપ એકત્રીયા કહેવાય છે. ૧૯૦૯-૧૯૧૦-૧૯૧૧

પુન્યજ છે, પાપ નથી, એ પ્રમાણે એકાન્ત માનનારાઓ એવું પ્રતિપાદન કરે છે કે પુન્યનો કમશઃ ઉત્કર્ષ થવાથી ઉચ્ચતા પ્રાપ્ત થાય છે, અને તેથી અનુક્રમે સુખની પણ વૃદ્ધિ થાય છે, એટલે જીવે સ્વર્ગ સુખ પ્રાપ્ત થાય છે; તથા એજ પુન્યની અનુક્રમે હાનિ થતાં, સુખની પણ હાનિ થાય છે, અને જીવે નરકજી દુઃખ પ્રાપ્ત થાય છે. મતલબ કે જેમ જેમ પુન્યની હાનિ થાય છે, તેમ-તેમ અનુક્રમે જીવને દુઃખ થાય છે,

અને છેવટે વધારેમાં વધારે નરકતું દુઃખ પ્રાપ્ત થાય છે, સર્વથા તે પુન્યનો નાશ થવાથી જીવને મોક્ષ મળે છે. આ બાબત સ્પષ્ટ સમજવાને એક ઉદાહરણ લઈએ, જેમ પથ્ય આહારની વૃદ્ધિથી આરોગ્યની વૃદ્ધિ થાય છે, તેમ પુન્યની વૃદ્ધિ થતાં મુખની પણ વૃદ્ધિ થાય છે. વળી જેમ પથ્ય આહારનો અતુકને ત્યાગ કરવાથી પુનઃ રોગ પ્રાપ્ત થાય છે, તેમ પુન્યનો અપચય થવાથી દુઃખ પ્રાપ્ત થાય છે, અને સર્વથા પથ્ય આહારનો ત્યાગ કરવાથી જેમ મરણ પ્રાપ્ત થાય છે, તેમ સર્વથા પુન્યનો ક્ષય થવાથી મોક્ષ મળે છે.

પુન્યનો અભાવ માનીને એકાન્ત પાપનેજ માનનારાઓ પણ એજ પ્રમાણે કહે છે, પરંતુ તેથી વિપરીત ભાવના કહે છે. જેમ અપથ્ય આહારની વૃદ્ધિથી રોગની વૃદ્ધિ થાય છે, તેમ પાપની વૃદ્ધિથી દુઃખવૃદ્ધિરૂપ અમન પ્રાપ્ત થાય છે, એટલે અતુકને છેવટે નરકતું દુઃખ પ્રાપ્ત થાય છે, તથા અપથ્ય આહારનો ત્યાગ કરવાથી જેમ અતુકને આરોગ્યવૃદ્ધિ થાય છે, તેમ પાપનો અપકય થવાથી અતુકને મુખની વૃદ્ધિ થાય છે, અને છેવટે સર્વ મુખ પ્રાપ્ત થાય છે. વળી અપથ્ય આહારનો સર્વથા ત્યાગ કરવાથી જેમ પરમ આરોગ્ય મળે છે, તેમ પાપનો સર્વથા ક્ષય થવાથી મોક્ષ મળે છે.

પુન્ય-પાપ ઉભય સંકીર્ણ એકજ વસ્તુ છે, પણ જુદી જુદી નથી. આમ માનનારાઓ પોતાનો પક્ષ પ્રતિપાદન કરવાને એવું કહે છે કે-જેમ હરતાણ અથવા ગળી વિગેરે વર્ણમાંથી કોઈપણ બે વર્ણથી મિશ્ર જેમ એકજ વસ્તુ છે, અથવા મેચકમણિમાં અનેક વર્ણ છતાં જેમ એકજ વસ્તુ છે, અથવા “નરસિંહ”માં જુદી જુદી આકૃતિ છતાં તે એકજ વ્યક્તિ છે, તેવીજ રીતે આ પુન્ય-પાપ પણ ઉભય મિશ્ર એકજ વસ્તુ છે, અહીં કોઈ એમ પૂછ કે જો એ એકજ વસ્તુ હોય, તો તેના પરસ્પર વિરોધી પુન્ય અને પાપ એવાં બે નામ કેવી રીતે કહી શકાય? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં તેઓ એમ કહે છે કે એ પુન્ય-પાપથી મિશ્ર એક વસ્તુમાંના પુન્યાંશ વડે તેની વૃદ્ધિ થવાથી તેનું નામ પુણ્ય કહેવાય છે. વળી પુન્યાંશની હાનિ થવાથી પાપ કહેવાય છે, તેમજ પાપાંશની વૃદ્ધિ થવાથી પાપ કહેવાય છે ને તેની હાનિ થવાથી પુન્ય કહેવાય છે, આ પ્રમાણે હોવાથી પુન્ય-પાપ કંઈ જુદી જુદી વસ્તુ નથી પણ ઉભયમિશ્ર એકજ વસ્તુ છે. ૧૮૦૮-૧૮૧૦-૧૮૧૧.

પુન્ય-પાપની સ્વતંત્રતા છે અને જગતની વિચિત્રતા સ્વાભાવિક છે, એ ચોથા અને પાંચમા વિકલ્પનું સ્વરૂપ કહે છે.

एवं चिय दो भिन्नाहं होज्ज [द्वारं], होज्ज व सभावओ चेव ।

भवसंभूई, भण्णइ न सभावओ जओऽभिमओ ॥ १९१२ ॥

होज्ज सभावो वत्थुं निक्कारणयां यं वत्थुयम्मो वा ।

जइ वत्थुं णत्थि तओऽणुवल्होओ खणुप्फं व ॥ १९१३ ॥

अच्चंतमणुवल्होओवि अह तओ अत्थि नत्थि किं कम्मं ? ।

हेज व तदत्थिचे जो नणु कम्मस्सवि स एव ॥ १९१४ ॥

कम्मस्स वाभिहाणं होज्ज सभावोचि होच को दोसो ? ।

पइनिययागाराओ न य सो कत्ता घडस्सेव ॥ १९१५ ॥

मुत्तोऽमुत्तो व तओ जइ मुत्तो तोऽभिहाणओ भिज्जो ।

કમ્મત્તિ સદાવોત્તિ ય જહ વાઽમુત્તો ન કત્તા તો ॥ ૧૯૧૬ ॥

દેહાણં વોયં પિવ, જુત્તો કજ્ઞાહો ય મુત્તિમયા ।

અહ સો નિવારણયા તો સ્વરસિંગાદઓ દોંતુ ॥ ૧૯૧૭ ॥

અહ વત્થુણો સ ધમ્મો પરિણામો તો સ કમ્મ-જીવાણં ।

પુત્તે-ચરાભિદ્ધાણો કારણ-કજ્ઞાણુમેઓ સો ॥ ૧૯૧૮ ॥

કિરિયાણં કારણઓ દેહાર્હણં ચ કજ્ઞભાવાઓ ।

કમ્મે મદ્ધિદ્ધિયંતિ ય પદિવજ્જ તમગ્ગિમ્મૂહ ઘ ॥ ૧૯૧૯ ॥

તં ચિય દેહાર્હણં કિરિયાણંપિ ય સુભા-ઽમુમત્તાઓ ।

પદિવજ્જ પુણ્ણપાવં સદાવઓ મિત્તજાર્હયં ॥ ૧૯૨૦ ॥

એજ પ્રમાણે પુન્ય-પાપ બન્ને સિદ્ધ છે તથા આ સંસારની ઉત્પત્તિ સ્વભાવથીજ છે (એમ કહેવામાં આવે) તો તેનો ઉત્તર બન્ને કહીએ છીએ કે સંસારની ઉત્પત્તિ સ્વભાવથીજ માનવાધોય નથી; કારણકે સ્વભાવ એ કેઈ વસ્તુ છે ? નિષ્કારણના છે ? કે વસ્તુનો ધર્મ છે ? જો તે વસ્તુ હોય તો આકાશપુષ્પની જે તે અનુપલબ્ધ હોવાથી તેના અભાવજ છે, સ્વભાવથીજ વિચિત્રતા માનવામાં આગલ જણાવીએ છીએ એ દાષો આવશે, અત્યંત અનુપલબ્ધ છતાં પણ તે સ્વભાવ છે, અને કર્મ નથી, એમ શા માટે ? જે હેતુ સ્વભાવની અસ્તિતામાં છે, તેજ હેતુ કર્મની અસ્તિતામાં પણ છે. સ્વભાવ એ કર્મનું નામ કહીએ તો શું દાષ છે ? તે સ્વભાવ ધરની જે પ્રતિનિધત આકાશના હોવાથી કર્તા ન થઈ શકે, વળી તે મૂર્ત છે ? કે અમૂર્ત છે ? જો મૂર્ત હોય, તો તે કર્મ અને સ્વભાવ એ નામથીજ માત્ર સિદ્ધ છે, અને જો અમૂર્ત હોય, તો કર્તા નહી થઈ શકે. જેમ શરીરને કરનાર આકાશ નથી, અમૂર્ત છે માટે. તેમજ સ્વભાવ પણ અમૂર્ત છે માટે કર્તા ન થઈ શકે, કાર્યદિપણ થકી તેની મૂર્તિભત્તા વળી ચોચ છે. હવે સ્વભાવ તે નિષ્કારણના છે, એમ કહેવામાં આવે, તો ગધેકાનાં શીંગડાં નિષ્કારણજ છે, માટે તે પણ હોવાં જોઈએ. સ્વભાવ એ વસ્તુનો ધર્મ છે, એમ કહેવામાં આવે, તો તે ચોચ છે, કેમકે તે જીવ અને કર્મનો પરિણામ થાય છે. અને તે પુન્ય-પાપના નામે કારણ તથા કાર્યથી અનુમેય છે. ક્રિયાઓ-રૂપ કારણથી અને દેહાદિ રૂપ કાર્યથી કર્મ છે, એવું માફ કંથન અભિભૂતની જે છે તે પણ અંગીકાર કર. વળી એજ કર્મ શરીરાદિ અને ક્રિયાઓનાં શુભાશુભ રૂપે હેતુ છે. માટે સ્વભાવથીજ સિદ્ધ જાતવાળા તે પુન્ય-પાપ છે એમ અંગીકાર કર. ૧૯૧૨-થી-૧૯૨૦

દેહલાકના મતે પુન્ય-પાપ બન્ને જુદા જુદા સ્વતંત્ર છે. કારણ કે તેના કાર્યભૂત સુખ દુઃખ એકી સાથે અનુભવાતા નથી, એ પ્રમાણે બન્નેનાં કાર્યો જુદાં જુદાં જણાય છે માટે તેના કારણભૂત પુન્ય-પાપ પણ જુદાં જુદાં છે, એમ અનુમાનથી સિદ્ધ થાય છે.

દેહલાક:લોકો પુન્ય-પાપવિના સ્વભાવથીજ આ સંસારની વિચિત્રતા માને છે. આ પ્રમાણે પુન્ય-પાપ સંબંધી પાંચ પ્રકારના જુદા જુદા અભિપ્રાયોથી તને સંશય થયો છે, પણ તે ચોચ નથી. કારણકે એ પાંચ અભિપ્રાયમાંના ચોથો અભિપ્રાયજ અહણકરવા ચોચ છે, તે સિવાયના ચાર અભિપ્રાયો અચોચ હોવાથી ત્યાજ્ય છે. પ્રત્યાસત્ત(નિકરતા)ન્યા-અને અંગીકાર કરીને કહીએ છીએ કે તેમાં જો સ્વભાવથીજ આ સંસારની વિચિત્રતા થતી હોય,

તો એ સ્વભાવ તે શું કોઈ વસ્તુ છે ? નિષ્કારણતા છે ? કે વસ્તુનો ધર્મ છે ? આ ત્રણ વિકલ્પોમાંથી પહેલો વિકલ્પ અગ્નિકાર કરીને સ્વભાવ એ કોઈ વસ્તુ છે, એમ કહેવામાં આવે, તો તે આકાશપુષ્પની પેઠે કોઈ સ્થળે ઉપજીવ્ય નથી; મારે તેનો અભાવ છે.

આ પછીની ૧૯૧૭ થી ૨૦ ગાથાઓનું વિવેચન પૂર્વે અગ્નિભૂતિ ગણધરના વાદમાં થઈ ગયું છે, એટલે પુનઃ અહીં લખવાની જરૂર નથી. જે કંઈ તેથી વિશેષ છે, તે એટલું જ કે આ પુન્ય તથા પાપ નામનો જીવ અને કર્મનો જે પરિણામ છે, તે કારણથી અને કાર્યથી અણી શકાય છે. જેમ ખેતી વિગેરે ક્રિયાઓનું ફળ ઔગર-ચવ-ઘઉં વિગેરે છે, તેમ દાનાદિ ક્રિયાઓ અને હિંસાદિ ક્રિયાઓ પણ કારણરૂપ હોવાથી તેનાં જે ફળ કાર્ય ભૂત પુન્ય-પાપાત્મક તે જીવ તથા કર્મનો પરિણામ છે. આ કારણાનુમાનથી ગમ્ય થયું, અને કાર્યાનુમાનથી ગમ્ય આ પ્રમાણે છે-જેમ માદી-દંડ-ચક્ર-ચીવરાદિ સામગ્રીયુક્ત કુંભાર ઘટનું કારણ છે, તેમ આ શરીરાદિ પણ કાર્ય હોવાથી તેનું પણ કોઈક કારણ છે. ને એમાં જે કારણ છે, તે શુભાશુભ કર્માત્મક પુન્ય-પાપ છે. શરીરની ઉત્પત્તિમાં માતા-પિતાદિ દૃષ્ટ હેતુ છે, પણ ઉપરોક્ત કર્મરૂપ અદૃષ્ટ હેતુ નથી, એમ કહેવામાં આવે તો તે અનુચિત છે. કારણકે દૃષ્ટ હેતુ સમાન છતાં પણ સુરૂપ કુરૂપાદિ ભાવે શરીરની જે વિચિત્રતા જણાય છે, તે અદૃષ્ટ હેતુ કર્મ સિવાય નજ બની શકે. મારે પુન્ય અને પાપ એવા બે ભેદ કર્મના છે, તેમાં શુભ શરીર વિગેરે પુન્યનું કાર્ય છે, અને જે અશુભ શરીરાદિ તે પાપનું કાર્ય છે. ૧૯૧૪-થી-૧૯૨૦

પ્રકારાન્તરે પુન્યપાપની સિદ્ધિ કરે છે,

સુહ-દુઃખાણં કારણમણુરૂવં કજ્જમાવઓડવસ્સં ।

પરમાણવો ઘડસ્સ વ કારણમિહ પુણ્ણ-પાવાઈ ॥ ૧૯૨૧ ॥

સુહ-દુઃખલકારણં જદ કમ્મં કજ્જસ્સ તયણુરૂવં વ ।

પત્તમરૂવં તેપિ હુ અહ રૂઢિં નાણુરૂવં સો ॥ ૧૯૨૨ ॥

નહિ સવહાણુરૂવં મિસં વા કારણં, અહ મયં તે ।

ફિં કજ્જ-કારણત્તણમહવા વત્થુતળં નસ્સ ? ॥ ૧૯૨૩ ॥

સવં તુલ્લાતુલ્લં જદ તો કજ્જાણુરૂવયા કેયં ? ।

જં સોમ્મ ! સવજ્જાઓ કજ્જં પરપજ્જઓ સેસો ॥ ૧૯૨૪ ॥

જેમ ઘટ કાર્ય હોવાથી તદનુરૂપ પરમાણુઓ તેનું કારણ છે, તેમ સુખ-દુઃખ કાર્યરૂપ હોવાથી તેનું કારણ પણ અવસર તદનુરૂપ હોયું જોઈએ. એમાં જે કારણ છે, તે પુન્ય-પાપ છે. જે સુખ-દુઃખરૂપ કાર્યનું કારણ કર્મ કહેતા હો, તો તે કર્મ સુખાદિરૂપ જે અરૂપી કાર્ય છે તેને અનુરૂપ અરૂપી હોયું જોઈએ, અને જે એ કારણભૂત કર્મ રૂપી કહેશે, તો સુખાદિ અરૂપિ હોવાથી તે કર્મ કાર્યાનુરૂપ કારણ નહિ કહેવાય. ઉત્તર-અમે સર્વથા અનુરૂપ કે અનનુરૂપ કારણ નથી કહેતા. આથી તું એમ કહીશ કે જે એમ હોય, તો તેને કાર્યકારણભાવ તથા વસ્તુપણું કેમ કહી શકાય ? પણ એમ નહિ કહેવું, કારણકે વિદ્યની સર્વ વસ્તુઓ તુલ્યાતુલ્ય રૂપ જ છે. જે એમ હોય તો કાર્યાનુરૂપ કારણ કેમ કહે છે ? હું સૌમ્ય ! કારણનો સ્વપર્યાય તે કાર્ય, અને તે સિવાયનું અકાર્ય તે પરપર્યાય છે. (આથીજ કાર્યાનુરૂપ કારણ કહેવાય છે.) ૧૯૨૧-૧૯૨૨-૧૯૨૩-૧૯૨૪.

ભગવન્ત:-જેમ પ્રથમ કાર્યના અનુરૂપ પરમાણુઓ તેવું કારણ છે, તેમ મુખદુઃખ કાર્ય હોવાથી અવશ્ય તેને અનુરૂપ કારણ હોવું જોઈએ; તેમાં જે કારણ છે, તે પુન્ય-પાપ છે. અચલભ્રાતા:-જો એ પ્રમાણે મુખ-દુઃખનું કારણ કર્મ હોય, અને તદનુરૂપ કાર્ય થતું હોય, તો મુખ-દુઃખ આત્મપરિણામ હોવાથી અમૂર્ત છે પુન્ય-પાપાત્મક કર્મ રૂપી હોય છે, તો તે મુખ દુઃખાત્મક કાર્ય, કારણાનુરૂપ નહિ ગણાય.

ભગવન્ત:-અમે સર્વ પ્રકારે કારણ કાર્યાનુરૂપ જ હોવું જોઈએ એમ નથી કહેતા, કે જેથી મુખ-દુઃખની પેઠે કર્મ પણ આરૂપી ગણાય. વળી એકાન્તે સર્વધર્મો વડે કારણને કાર્યથી અત્યંત ભિન્ન પણ નથી માનતા. તું એકાન્તે સર્વધર્મો વડે કારણને કાર્યના અનુરૂપ અથવા અનનુરૂપ માને છે, તેથીજ ઉપરોક્ત શંકા કરે છે. પણ એમ માનવું અયોગ્ય છે, કારણકે સર્વથા પ્રકારે એકલું અનુરૂપ કારણ માનવામાં, તો તે બીજાનું પણ કારણ જ થાય, તથા એકલું અનુરૂપ કાર્ય માનવામાં તો તે બીજાનું પણ કાર્ય જ થાય, એટલે એ ઉભયમાં જે જે કાર્ય-કારણપણું તે શું : હું ? નજ રહ્યું. કેમકે બન્ને કારણ થાય, અથવા બન્ને કાર્ય થાય. વળી કાર્ય-કારણનો એકાન્ત ભેદ માનવામાં કાર્યના વસ્તુપણામાં અને કારણના વસ્તુપણામાં શા તફાવત છે ? કંઈજ નહિ. જો ઉભયના વસ્તુપણામાં કંઈ ભેદ નથી, તો પછી એને એકાન્ત ભેદ શી રીતે કહેવાય ? નજ કહેવાય. આટલે સર્વથા એકાન્તે કાર્ય કારણની અનુરૂપતા અથવા અનનુરૂપતા ન કહી શકાય. પણ કથમિત વૃદ્ધાવૃદ્ધરૂપતા કહી શકાય.

માત્ર કાર્ય-કારણમાંજ વૃદ્ધાવૃદ્ધ રૂપતા છે, એમ નહિ, પરંતુ ત્રિલુપ્તનાન્તર્ગત સર્વ વસ્તુ પરસ્પર વૃદ્ધાવૃદ્ધરૂપ જ છે, કોઈપણ એકાન્તે અનુરૂપ કે એકાન્તે અનનુરૂપ નથી. અચલભ્રાતા:-જો એ પ્રમાણે હોય, તો પછી કાર્યના અનુરૂપ કારણ હોય, એમ શાથી કહે છે ? જો કદાચ કોઈ પણ વસ્તુ એકાન્તે અનુરૂપ હોય, તો એ પ્રમાણે કહી શકાય; પરંતુ કેઈ પણ વસ્તુ એકાન્તે અનુરૂપ નથી, તેમ અનનુરૂપ પણ નથી, કેવળ સર્વ વસ્તુ વૃદ્ધાવૃદ્ધરૂપ જ છે, તો પછી તેને કાર્યાનુરૂપ કારણ હોય એમ કેમ કહી શકાય ?

ભગવન્ત:-સર્વ વસ્તુમાં વૃદ્ધાવૃદ્ધતા સમાન છતાં પણ, કાર્ય એ કારણના સ્વપર્યાય હોવાથી, કાર્યના અનુરૂપ કારણ કહેવાય છે. અને શેષ અકાર્યરૂપ સર્વ પદાર્થ કારણના પરપર્યાય હોવાથી તે કારણને અનનુરૂપ કહેવાય છે. આહી મુખ-દુઃખ એ કર્મરૂપ કારણના સ્વપર્યાય છે. જેમકે જીવ અને પુન્યનો સંયોગ તે મુખનું કારણ છે, તથા જીવ અને પાપનો સંયોગ તે દુઃખનું કારણ છે. વળી જેમ મુખને શિવ-કલ્યાણ-શુભ ધર્મ્યાદિ નામે કહેવાય છે, તેમ તેના કારણભૂત પુન્ય કર્મને પણ તે સારા નામોથી કહેવાય છે. વળી જેમ દુઃખને અશુભ-અકલ્યાણ-અશિવ ધર્મ્યાદિ નામે કહેવાય છે, તેમ તેના કારણભૂત પાપકર્મને પણ અશુભ નામે કહેવાય છે. આજ કારણથી પુન્ય-પાપને મુખ-દુઃખના અનુરૂપ કારણ તરીકે કહેવાય છે. ૧૯૨૧-૧૯૨૨-૧૯૨૩-૧૯૨૪.

હવે અમૂર્ત મુખ-દુઃખના હેતુ, મૂર્ત એટલું પુન્ય-પાપકર્મ છે, તે વાત ઉદાહરણથી સિદ્ધ કરે છે.

કિં જહ મુતમમુતસ્સ કારણં તહ મુદાહરણં કર્મ્મ ।

દિદ્ધં મુદાહકારણમત્ત્રાહ જહેહ તહ કર્મ્મ ? ॥ ૧૧૨૫ ॥

હોત તર્થ ચિય કિં કર્મ્મણા, ન જં તુલ્લસાહણાણિ ।

ફલભેદો સોઙ્ગવસ્સં સકારણો કારણં કર્મ્મ ॥ ૧૧૨૬ ॥

પ્રત્તો ચિય તં શુચં મુત્તવલાહણઓ જહા કુંમો ।

દેહાહકજમુત્તાહઓ વ મણિપ્પ પુણો મણ્ઠ ॥ ૧૧૨૭ ॥

સુખદુઃખનું અસમવાયિ ને દેહાદિનું સમવાયી કરણકર્મ હોવાથી પુણ્ય પાપરૂપ સિદ્ધિ. (૧૧૩)

જેમ મૂર્ત એવો ઘટાદિ પદાર્થ, અમૂર્ત એવા જ્ઞાનનું કારણ છે, તેમ અમૂર્ત સુખાદિ-
નું કારણ કર્મ પણ મૂર્ત છે. અથવા જેમ મૂર્ત અત્રાદિ સુખાદિનું કારણ છે, તેમ કર્મ પણ
છે. તે અત્રાદિકજ સુખાદિનું કારણ હોય, કર્મની કલ્પના વડે શું ? (એમ શંકા કરવામાં
આવે તો તે અયોગ્ય છે) કેમકે તેનું અત્રાદિ સાધન સમાન છતાં પણ ફળનો જે ભેદ
જણાય છે, તે ભેદ અવશ્ય સકારણ છે, અને તેનું કારણ તે કર્મ છે. એજ કારણથી ઘટની
‘ઘટે કર્મ, મૂર્ત શરીરને બળ ધારણ કરાવતું’ હોવાથી મૂર્ત છે, અથવા શરીરાદિ કાર્ય મૂર્ત
હોવાથી, તેનું કારણ કર્મ પણ મૂર્ત છે. આ પ્રમાણે (ભગવન્તે) કહ્યું, એટલે પુનઃ તે
કર્મનો નિર્ણય જાણવા બોધ્યા, ૧૬૨૫-૧૬૨૬-૧૬૨૭.

જેમ અન્ન-પુષ્પમાળા-ચંદન સ્ત્રી-સર્પ વિષ-કંઠક વિગેરે મૂર્ત છતાં, અમૂર્ત સુખ-દુઃ-
ખનાં કારણ છે, અથવા નીલાદિ મૂર્ત પદાર્થ સ્વપ્રતિભાસી જ્ઞાનનું કારણ છે, તેમ પુ-
ન્ય-પાપાત્મક કર્મ મૂર્ત છતાં પણ અમૂર્ત એવા સુખ-દુઃખનું કારણ છે.

પ્રત્યક્ષ જણાતા અન્ન-પુષ્પમાળા વિગેરેજ સુખાદિના કારણ ભલે હોય, પણ ત્યાં અ-
દૃષ્ટ એવા કર્મની કલ્પનાથી શો-લાભ છે ? એ પ્રમાણે જો તું કહેતો હોય, તો તે અયોગ્ય
છે, કારણ કે કેટલેક સ્થળે અત્રાદિ સાધનો સમાન હોય છે છતાં પણ ત્યાં સુખાદિ કાર્યમાં
મહાન ફળનો ભેદ જણાય છે જેમકે કેટલીક વ્યક્તિઓએ અત્રાદિ વસ્તુઓનો સમાન ઉ-
પભોગ કર્યો હોય, તેમાં કેટલાકને આનંદ થાય છે, અને કેટલાકને રોગાદિ ઉત્પન્ન થાય
છે, આ પ્રમાણે અત્રાદિ સાધનો સર્વને સમાન છતાં પણ ફળનો ભેદ જણાય છે, તે ભેદ
અવશ્ય સકારણ હોયો. જોઈએ અને જો એ ભેદ નિષ્કારણ હોય, તો હમ્મેશાં સત્વા-
સત્વનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થાય; અને તે ફળભેદમાં જે કારણ છે, તે અદૃષ્ટ એવું કર્મ છે, તેથી
તે કર્મની કલ્પના નિરર્થક નથી.

એ પ્રમાણે અત્રાદિ તુલ્ય સાધનો છતાં પણ જે ફળનો ભેદ જણાય છે, તેમાં કર્મજ
સુખ્ય કારણ છે, અને એજ કારણથી કર્મ મૂર્તિમાન છે, કેમકે કુંડલની ઘેરે મૂર્તિમાન
શરીર વિગેરે તેથી મજબૂત થાય છે. અથવા જેમ મૂર્ત એવા તેલ આદિ વડે ઘડો મજબૂત
થાય છે, તેથી તે તેલાદિ મૂર્ત છે. તેમ પુષ્પમાળા-ચંદનાદિ વડે વૃદ્ધિ પામતું કર્મ પણ
મૂર્તિમાન છે અથવા જેમ ઘટાદિ કાર્ય મૂર્ત હોવાથી તેના કારણભૂત પરમાણુઓ પણ
મૂર્ત છે. તેમ શરીરાદિ કાર્ય પણ મૂર્ત હોવાથી તેનાં કારણભૂત કર્મ પણ મૂર્ત છે. ૧૬૨૭
પુનઃ મૂર્તિમૂર્ત કર્મ સંબંધી પ્રશ્નનું સમાધાન અને પ્રથમ વિકલ્પની અયોગ્યતા જણાવે છે.

તો કિં દેહાર્જનં મુત્તત્તજાતો તયં હવડ મુત્તં ।

અહ સુહ-દુઃસ્વાર્જનં કારણભાવાદ્ભવંતિ ॥ ૧૯૨૮ ॥

ન સુહાર્જનં હેઽ કમ્મં ચિય કિન્તુ તાણ જીવોવિ ।

હોઈ સમવાદકારણમિયરં કમ્મંતિ કો દોસો ? ॥ ૧૯૨૯ ॥

इय रुचिते सुह-दुःखकारणत्ते य कम्मणो सिद्धे ।

पुण्णावगारिसमेत्तेण दुक्खवहुलत्तणमजुत्तं ॥ १९३० ॥

कम्मप्पगरिसजणियं तदवस्सं पगरिसाणुभूर्जो ।

सोक्खप्पगरिसभूर्જे जह पुण्णप्पगरिसप्पभवा ॥ १९३१ ॥

તદ વઙ્ગસાદ્ગણ્ગગરિસંગભાવાદિહડ્ગ્ગહા ન તયં ।

વિવરોચયઙ્ગસાદ્ગણ્ગગરિસં અયેકલેખા ॥ ૧૯૩૨ ॥

દેહો નાવચયકઓ પુણ્ગુરુસિંદુ મુતિમત્તાઓ ।

હોજી વ સ હીનતરઓ કહમસુખયરો મહલો ય ? ॥ ૧૯૩૩ ॥

(જો એમ હોય) તો કર્મનાં કાર્ય જે શરીર વિગેરે તે મૂર્ત હોવાથી કર્મ શુ મૂર્ત છે ? અથવા સુખ-દુઃખાદિ જીવના પરિણમભૂત કર્મના કાર્યે અમૂર્ત જણાતાં હોવાથી તેના કારણરૂપ કર્મ અમૂર્ત છે ? (આ પ્રમાણે મૂર્ત અને અમૂર્ત ઉભય પ્રકારે કાર્ય જણાતાં હોવાથી કર્મ રૂપી છે કે અરૂપી છે ? ઉત્તર-) સુખ વિગેરેનું કારણ એકલું કર્મજ નથી. પરન્તુ તે સાથે જીવ પણ તેમાં સમવાયિ કારણ છે, અને કર્મ તો અસમવાયિ કારણ છે. (મતલબ કે સુખાદિ અમૂર્ત હોવાથી તેનું સમવાયિ કારણ જીવ અમૂર્ત છે; અને કર્મ અસમવાયિ કારણ હોવાથી અમૂર્ત નથી.) એ પ્રમાણે સુખ-દુઃખના કારણભૂત કર્મરૂપી છે, એમ સિદ્ધ થવાથી પુન્યના અપકર્ષમાત્રથીજ દુઃખની બહુલતા (પ્રથમ વિકલ્પમાં પૂર્વે) કહી છે, તે અશુભ છે. કારણકે, જેમ સુખના પ્રકર્ષના અતુલ્ય પુન્યના પ્રકર્ષથી થાય છે, તેમ તે (દુઃખના અતુલ્ય) પણ સ્વાતુરૂપ (પાપ) કર્મના પ્રકર્ષથીજ થાય છે. તથા કેવળ પુન્યના અપકર્ષમાત્રથીજ જીવને દુઃખની બહુલતા નથી થતી, કેમકે ત્યાં બાહ્ય અનિષ્ટ સાધનના પ્રકર્ષના સદ્ભાવ છે. જો એમ ન હોય, તો તેમાં વિપરીત એવા બાહ્ય સાધનના બળની અપેક્ષા ન રહે. વળી જેમ, પુન્યોત્કર્ષમાં એક શરીર થાય છે, તેમ આ અશુભ મોહાદું શરીર મૂર્તિમાન હોવાથી કેવળ પુન્યના અપચય માત્રથીજ નથી થતું; જો એમ હોય, તો તે અત્યંત હીન થતું જોઈએ, અશુભ અને ઘણું મોટું કેવી રીતે થાય ? ૧૯૨૮-૧૯૨૯-૧૯૩૦-૧૯૩૧-૧૯૩૨-૧૯૩૩

કેવળ પુન્યના અપચય માત્રથીજ જીવને દુઃખની બહુલતા નથી થતી, પરન્તુ તે સાથે અનિષ્ટ આહારાદિ બાહ્ય સાધનોના પ્રકર્ષના પણ સદ્ભાવ છે, જો એ પ્રમાણે બાહ્ય સાધનોના સદ્ભાવ ન હોય, અને એકલા પુન્યના અપચયમાત્રથીજ દુઃખ થતું હોય, તો પુન્યથી પ્રાપ્ત થતા ઈષ્ટ આહારના અપચય માત્રથીજ તે થતું જોઈએ. પણ પાપોપચયથી પ્રાપ્ત થતા અનિષ્ટ આહારાદિરૂપ વિપરીત બાહ્યસાધનોના સામર્થ્યના પ્રકર્ષની અપેક્ષા રહેવી ન જોઈએ. મતલબ કે જો પુન્યના અપકર્ષમાત્રથીજ દુઃખ થતું હોય, તો પુન્યોપચયથી પ્રાપ્ત થતા ઈષ્ટ આહારાદિ સાધનના અપકર્ષમાત્રથીજ તે થતું જોઈએ, પણ તેમ થતું નથી, ત્યાં તો ઈષ્ટથી વિપરીત એવા પ્રાપ્ત થયેલાં અનિષ્ટ આહારાદિ સાધનના સામર્થ્યથીજ દુઃખ થાય છે.

વળી જેમ પુન્યોત્કર્ષમાં તજજન્ય અતુતરવાચી કેવ અને ચક્રવર્તિનું શરીર મૂર્તિમાન હોવાથી પુન્યના અપચય માત્રથીજ નથી કરાણું; તેમ, કોઈ દુઃખી હસ્તી વિગેરેનું શરીર પણ મૂર્તિમાન હોવાથી કેવળ પુન્યના અપચયમાત્રથીજ નથી કરાણું. કેમકે જો કેવળ પુન્યના અપચય માત્રથી કરાણું હોય, તે મૂર્તિમાનું નથી હોતું. અને કેવળ પુન્યના અપચય માત્રથીજ જો શરીર થતું હોય, તો તે અતિહીન અને શુભજ થતું જોઈએ, ઘણું મોટું અને અતિ અશુભ કેવી રીતે થાય ? કારણકે મોટું શુભ શરીર તો પુન્યના ઉપચયથી થાય, અને અશુભ પાપોપચયથી થાય, વળી થોડા પુન્યવડે પણ શરીર શુભજ ઓરલે સુખવાણુંજ થતું જોઈએ, પણ દુઃખી ન થતું જોઈએ. કારણકે જેમ થોડા સુખરૂપી પણ નાનો સુવર્ણનોજ ઘડો થાય છે પણ મારીનો કે ત્રાખોનો ઘડો નથી થતો; તેમ થોડા પુન્યથી પણ શરીર નાનું હો પણ ને શુભજ થતું જોઈએ. ૧૯૨૮-૧૯૩૩

હવે ત્રીજા અને ચોથા પક્ષમાં દૂષણ બતાવે છે,
 एवं चिय विवरीयं जोएज्जा सवपावपक्खेऽवि ।

न य साहारणख्वं कम्मं तकारणाभावा ॥ १९३४ ॥

कम्मं जोगनिमित्तं सुभोऽसुभो वा स एगममयम्मि ।

होज्ज न उभयख्वो कम्मंपि तओ तयणुख्वं ॥ १९३५ ॥

કેવળ પાપપક્ષમાં પણ એજ પ્રભાણે વિપરીતપણે યોજના કરવી, અને પુન્ય-પાપાત્મક સાધારણ એટલું કર્મ તો છેજ નહીં, કેમકે તેવા કર્મના કોઈ હેતુ નથી. યોગવડે કર્મ થાય છે, ને તે યોગ એક સમયે શુભ અથવા અશુભજ હોય છે. પણ શુભા-શુભ એટલે ઉલયરૂપ નથી હોતો, તેથી કર્મ પણ તદ્દતરૂપ શુભ અથવા અશુભ જ બંધાય છે. પણ શુભઅશુભ ઉલયરૂપ બંધાય નહિ. ૧૯૩૪-૧૯૩૫.

પાપના અપયયમાત્રથીજ સુખ થાય છે, માટે કેવળ પાપજ છે, પુન્ય નથી; આવા ત્રીજા પક્ષમાં પણ એકાન્ત પુન્યના અસ્તિત્વવાળા પક્ષમાં કહેલા દૂષણે વિપરીતપણે યોજવાં, જેમકે-પાપના અપયય માત્રથીજ સુખ નથી થતું, કેમકે થોડું પણ પાપ દુઃખ ઉત્પન્ન કરે છે. જેમ થોડું પણ વિષ સ્વાસ્થ્યના હેતુ નથી થતું, તેમ પાપાપયયથી થોડું પણ પાપ સુખના હેતુ નથી થતું, પરંતુ જે થોડું પણ સુખ થાય છે, તે પુન્યથીજ થાય છે. આ પ્રભાણે સુખ-દુઃખના કારણભૂત પુન્ય-પાપ બુદ્ધ બુદ્ધ સ્વતંત્ર છે, અને આજ કારણથી એ સંમિલિત-સાધારણ એટલે એક પુન્યપાપાત્મક કર્મ પણ નથી, કેમકે વધ્યાપુત્રની પેઠે એવા કર્મના બંધનું કોઈ કારણજ નથી. મિથ્યાત્વ અંવિરતિ-કષાય-પ્રમાદ-ને, યોગ, એ બંધના હેતુઓ છે. એમાં યોગ સિવાય તો કદિપણ કર્મના બંધ થતો નથી, એટલે સુખ્યત્વે કરીને યોગજ કર્મ બંધના સુખ્ય હેતુ છે, તે યોગ મન-વચન-અને કાયા રૂપ ત્રણ પ્રકારે છે, એ યોગ એક સમયે, શુભ અથવા અશુભ હોય, પણ શુભાશુભ-ઉલય સ્વરૂપ ન હોય ને તેથી પુન્ય-પાપાત્મક એટલે ઉલયસ્વભાવવાળું સંકીર્ણ એવું કર્મ પણ ન હોય, કેમકે કારણના અતુરૂપ કાર્ય હોય છે, તેથી બ્યારે શુભયોગ વર્તે તો હોય ત્યારે તદ્દતરૂપ પુન્યાત્મક શુભ કર્મ બંધાય, અને બ્યારે અશુભ યોગ વર્તે તો હોય, ત્યારે તદ્દતરૂપ પાપાત્મક અશુભ કર્મ બંધાય, પણ મિશ્રરૂપે યોગ ન હોવાથી કર્મબંધ મિશ્રરૂપ થાયજ નહિ. ૧૯૩૪-૧૯૩૫.

એક સમયે શુભાશુભ રૂપ મિશ્રયોગ ન હોય, તે વાત ઉદાહરણથી સમજાવે છે,

नणु मण-वइ काओगा सुभासुभावि समयम्मि दीसंति ।

दवम्मि मीसभावो भवेज्ज न उ भावकरणम्मि ॥ १९३६ ॥

ज्ञाणं सुभमसुभं वा न उ मीसं जं च ज्ञाणत्रिरमेऽवि ।

लेसा सुभाऽसुभा वा सुभमसुभं वा तओ कम्मं ॥ १९३७ ॥

पुवगहिंयं च कम्मं परिणामवसेण मीसयं नेज्जा ।

इयरेयरभावं वा सम्मा-मिच्छाई न उ गहणे ॥ १९३८ ॥

मोत्तूण आउयं खलु दुंसणेमोहं चरित्तमोहं च ।

सेसाणं पयडीणं उत्तरविहिंसकमो भज्जो ॥ १९૩૯ ॥

મન-વચન-કાયાના શુભાશુભરૂપ મિશ્રયોગ એક સમયમાં જણાય છે. (એમ કહેવામાં

(૧૧૬) યોગ ધ્યાન ને લેરયાની મિશ્રતાને અભાવે કર્મની મિશ્રતાનો અભાવ.

આવે, તો તે) મિશ્રભાવ દ્રવ્યયોગમાં છે, પણ, ભ.વયોગમાં નથી, વળી ધ્યાન પણ એક વખતમાં શુભ અથવા અશુભ હોય છે, પરંતુ મિશ્ર નથી હોતું; તથા ધ્યાન વિરમ્યા પછી લેરયા પણ શુભ અથવા અશુભ હોય છે, મારે કર્મ પણ શુભ અથવા અશુભજ હોય છે, જો કે પૂર્વશુદ્ધિત કર્મને પરિણામવશાત્ મિશ્રભાવે કરે, અથવા ઇતરેતરભાવે સમ્પૂર્ણ-મિથ્યાત્વરૂપે કરે, પરંતુ મહત્ત્વકાળે તેમ ન કરે. આશુચ્ચ, દર્શન-ગોહનીય-અને ચારિત્રગોહનીય કર્મ મૂકીને શેષ કર્મની ઉત્તર પ્રકૃતિના સંક્રમણી ભજના ભજવી. ૧૮૪૬-૧૮૩૭ ૧૮૩૮-૧૮૩૯.

અચલભ્રાતા:—કંઈક અવિધિએ દાનાદિ આપવાનો વિચાર કરતાં શુભાશુભ મનો-યોગ થાય છે, કંઈક અવિધિએ દાનાદિ કર્મનો ઉપદેશ આપતાં શુભાશુભ વચનયોગ થાય છે, અને કંઈ અવિધિએ જનપૂજનવંદનાદિ કાયચેષ્ટા કરતાં શુભાશુભ કાય યોગ થાય છે, આ પ્રમાણે અંકરામયમાં મન-વચન-કાયના યોગ શુભાશુભરૂપે-મિશ્ર જણાય છે, અને તમે તો એક સમયમાં શુભ અથવા અશુભ યોગજ હોય, પણ મિશ્ર-યોગ ન હોય એમ કહો છો તેનું શું કારણ ?

ભગવન્ત:—તદ્દારી એવી માન્યતામાં જૂલ છે, કારણકે દ્રવ્યથી અને ભાવથી એમ બે પ્રકારે યોગ છે; તેમાં મન-વચન-કાયના યોગરૂપે પ્રવર્તનારાં દ્રવ્ય અને મન-વચન-કાયના પરિસ્પંદાત્મક વ્યાપાર તે દ્રવ્યયોગ છે; અને એ ઉભયરૂપ એવો યોગહેતુક ને અધ્યવસાય તે ભાવયોગ છે, ઉપરોક્ત શુભાશુભરૂપ ચિન્તવન- ઉપદેશ અને કાયચેષ્ટાના પ્રવર્તન રૂપ યોગમાં વ્યવહારનયની અપેક્ષાએ શુભાશુભ-મિશ્રભાવ હોઈ શકે, પણ યોગહેતુક અધ્યવસાયરૂપ ભાવયોગમાં તો તે મિશ્રભાવ હોઈ શકેજ નહિ. તાત્પર્ય એ છે કે વ્યવહારનયની અપેક્ષાએ દ્રવ્યયોગને શુભાશુભરૂપે માની શકાય છે, પણ નિશ્ચયનયની અપેક્ષાએ તો તે કેવળ શુભ અથવા અશુભજ છે, કેમકે તેના મતે તો યથોક્ત દ્રવ્યયોગના પણ શુભાશુભ રૂપ મિશ્રભાવનો અભાવ છે, ભાવયોગમાં તો એ મિશ્રભાવ વ્યવહાર કે નિશ્ચય એકરૂકના મતે માન્ય નથી, વળી આગમમાં શુભ અને અશુભ અધ્યવસાય સ્થાનો સિવાય શુભાશુભઅધ્યવસાય રૂપ ત્રીજો ભેદ ક્યાંય પણ કહ્યો નથી, કે જ્યાં ભાવયોગમાં શુભાશુભપણું હોઈ શકે, મારે એક સમયે શુભ અથવા અશુભ એવા ભ.વયોગ હોઈ શકે, પણ મિશ્રયોગ ન હોઈ શકે, અને એજ કારણથી કર્મ પણ શુભ કે અશુભ એટલે પુન્ય કે પાપ રૂપ ભૂદં ભૂદં બંધાય, પરંતુ મિશ્રરૂપ ન બંધાય.

વળી સિદ્ધાન્તમાં ધર્મ-શુદ્ધિ ધ્યાનાત્મક એક શુભ ધ્યાન, અથવા આર્ત-રૌદ્રધ્યાનાત્મક એક અશુભ ધ્યાન એક વખતે હોય છે, એમ કહ્યું છે, પણ શુભાશુભ રૂપ ધ્યાન નથી કહ્યું. ધ્ય નનો ઉપરમ થયા પછી પણ કાંતો તૈજસાદિ શુભ લેરયા, અથવા કાષોત વિગેરે અશુભલેરયાજ એક વખતે હોય છે, એમ કહ્યું છે, પણ શુભાશુભ મિશ્રપણે તો તે લેરયા હોય એમ નથી કહ્યું. ભાવયોગ એ ધ્યાન અને લેરયાત્મક છે, તેથી તે ભાવ-યોગ એક સમયે શુભ અથવા અશુભજ હોય, પરંતુ મિશ્ર ન હોય, આજ કારણથી ભાવ-યોગનિમિત્તક કર્મ પણ જ્યારે શુભ યોગ હોય, ત્યારે પુન્યાત્મક શુભ બંધાય, અને અશુભ યોગ હોય, ત્યારે પાપાત્મક અશુભ બંધાય. પરંતુ પુન્ય-પાપાત્મક મિશ્ર કર્મ ન બંધાય.

અથવા આ પ્રમાણે સંભાવના કરી શકાય, કે પૂર્વબદ્ધ કર્મને પરિણામવશાત્ શુભ અશુભ કે મિશ્ર ભાવ પમાડે, એટલે જ્યારે પૂર્વ બાંધેલા મિથ્યાત્વના કર્મ પુરૂષગોને

વિશુદ્ધપરિણામે શુદ્ધ કરીને સમ્યક્ત્વરૂપે કરે, અર્ધશુદ્ધપરિણામવશાત્ સમ્યક્-મિ-
થ્યાત્વ રૂપ કરે, અને અશુદ્ધપરિણામથી રસનો ઉત્કષ્ણ કરીને સમ્યક્ત્વના પુદ્ગળો મિ-
થ્યાત્વના સંક્રમાવીને મિથ્યાત્વ રૂપે કરે, આ પ્રમાણે પૂર્વબદ્ધ સત્તામાં રહેલા કર્મના
ત્રણ પુંગ્વ કરીને શુભ અશુભ ને મિશ્રભાવ કરે, પણ નવાં કર્મ અહણ કરતી વખતે એ
પ્રમાણે પુન્ય-પાપરૂપે મિશ્ર-સંકીર્ણ સ્વભાવવાળું કર્મ ન બાંધે.

ઉપર જે સંક્રમ કરવાનું કહ્યું છે, તે સંક્રમ વિધિ આ પ્રમાણે છે. એમાં પ્રથમ
એટલું સમજવાનું છે કે જ્ઞાનાવરણાદિ મૂળ આઠ પ્રકૃતિનો તો અન્યોઅન્યમાં કરી પણ
સંક્રમ ન થાય, જ્ઞાનાવરણીયાદિ મૂળપ્રકૃતિથી અલિપ્ત એવી ઉત્તર જે મતિજ્ઞાનાવર-
ણીયાદિ પ્રકૃતિઓ છે તેનો પરસ્પર સંક્રમ થાય, એ સંજ્ઞાતિય ઉત્તરપ્રકૃતિઓમાં પણ ચાર
આયુધ્યની પ્રકૃતિઓ પોતાની આયુધ્યનામની મૂળ પ્રકૃતિથી અલિપ્ત છે, છતાં એનો
પરસ્પર સંક્રમ ન થાય, તથા દર્શનમોહનીય અને ચારિત્રમોહનીય પોતાની મૂળ-
પ્રકૃતિ જે મોહ તેથી અલિપ્ત છતાં પણ તેમનો પરસ્પર સંક્રમ ન થાય. એ સિવાયની
શેષ જે ઉત્તરપ્રકૃતિઓ છે તેના સંક્રમની ભજના છે. એટલે જ્ઞાનાવરણ પાંચ-દર્શના-
વરણ નવ-કષાય સોળ-મિથ્યાત્વ-ભય-ભુગુપ્તિ-સાતેજસ-કામ-ભય-વશ-ચતુઃક-શુર લઘુ-નિર્માણ
અને પાંચ અન્ટરાય એ કુવબંધોનાં સુડતાલીસ ઉત્તરપ્રકૃતિઓનો પોત પોતાની મૂળ-
પ્રકૃતિમાં અન્યો અન્ય સંક્રમ સદૈવ થાય છે. જેમકે મુળ જ્ઞાનાવરણપ્રકૃતિમાંના મતિ-
જ્ઞાનાવરણમાં શ્રુતજ્ઞાનાવરણાદિના સંક્રમ થાય અને અતજ્ઞાનાવરણાદિમાં મતિજ્ઞાના-
વરણનો સંક્રમ થાય. એ પ્રમાણે સંજ્ઞાતીય પ્રકૃતિનો પરસ્પર સંક્રમ થાય, એમ સર્વત્ર
સમજવું; તથા શેષ રહી જે અકુવબંધી પ્રકૃતિઓ તેનો પોતાની મૂળ પ્રકૃતિથી અલિપ્ત એવી
સંજ્ઞાતીયપ્રકૃતિમાં અબંધમાન પ્રકૃતિનો સંક્રમ થાય, પરંતુ અબંધમાનપ્રકૃતિમાં
બંધાતી પ્રકૃતિનો સંક્રમ ન થાય, જેમકે સાતાવેદની બંધાતી હોય ત્યારે તેમાં નહિ
બંધાતી અશાતાવેદનીનો સંક્રમ થાય, પણ એથી વિપરીત નહિ બંધાતી પ્રકૃતિમાં
બંધાતી પ્રકૃતિનો સંક્રમ ન થાય, આ પ્રમાણે પ્રકૃતિસંક્રમનો વિધિ છે, શેષ પ્રદેશાદિ
સંક્રમનો વિધિ અન્ય અર્થો (કમ પ્રકૃતિ વિગેરેથી) બાણી હવે. ૧૯૩૬-૧૯૩૭-૧૯૩૮-૧૯૩૯

પુન્ય-પાપનું લક્ષણ અને તે અહણ કરવાની રીતી કહે છે—

સોહજવળાદિગુણં સુમાણુમાર્ગં ચ જં તયં પુણં ।

વિવરીયમમં પાર્વં ન વાયરં નાદિતુહ્યં ચ ॥ ૧૨૪૦ ॥

મેઘદ્વિ તજ્જાગં ચિય રેણું પુરિસો જહા કયવંમગો ।

પગવલેતોગાર્દ જીવો સવપ્પણસેદિ ॥ ૧૨૪૧ ॥

શુભવર્ણાદિગુણવાળું અને શુભવિપાકવાળું જે કર્મ હોય, તે પુન્ય કહેવાય છે, તથા
એથી વિપરીત હોય તે પાપ કહેવાય છે; આ બંને પ્રકારનું કર્મ અતિસ્થૂલ તેમજ અતિ
સૂક્ષ્મ પણ ન હોય. જેમ તેલ આદિથી અલ્પગન કરાએલો પુરૂષ રજ અહણ કરે છે, તેમ
રાગાદિ યુક્ત હવ એક પ્રદેશમાં એટલે પોતાના આત્માની અવગાહના વાળા પ્રદેશમાં રહેલું
કર્મચોગ્ય જે પુદ્ગલદ્રવ્ય તેને પોતાના સર્વ આત્મ પ્રદેશોવડે અહણ કરે છે. ૧૯૪૦-૧૯૪૧.

વર્ણ-ગંધ-રસ અને સ્પર્શ લક્ષણોવાળા ગુણો જેના શુભ હોય, તથા વિપાક પણ
જેના શુભ હોય, તે પુન્ય કહેવાય છે; અને એથી વિપરીત એટલે જેના વર્ણાદિ ગુણો
તથા વિપાક અશુભ હોય તે પાપ કહેવાય છે. આ ઉભય પ્રકારનું કર્મ ત્રેરઆદિની પેઠે

(૧૧૮) પરિણામ ને આશ્રયના સ્વભાવની કર્મની અહણ સમયે શુભાશુભતા.

સ્થૂલ નથી હોતું; તેમજ સૂક્ષ્મ કર્મ વર્ગણા દ્રવ્યે કરીને નિષ્પત્તપણાથી પરમાણુ આદિની પેઠે અતિસૂક્ષ્મ પણ નથી હોતું. આવા પ્રકારેનું પુન્ય-પાપામક જે દ્રવ્ય તે કર્મ થાય એવી જે કાર્મણ વર્ગણા તદર્થત છે, ને તેને જીવ અહણ કરે છે, પણ પરમાણુ આદિ અથવા આદારિક વર્ગણાદિગત, જે કર્મને અધોગ્ય દ્રવ્યો તેને નથી અહણ કરતો; તે કર્મ દ્રવ્યોમાંથી પણ એક ક્ષેત્રાવગાદનેજ અહણ કરે છે, પોતાના અવગાદ પ્રદેશથી ભિન્ન પ્રદેશાવગાદ (ભિન્ન પ્રદેશમાં રહેલા) ને નથી અહણ કરતો. આ સાથે એ પણ સમજવું કે જે દ્રવ્યને જીવ અહણ કરે છે, તે દ્રવ્યને રાગ-દ્વેષાદિશુદ્ધિ જીવ પોતાના સર્વ પ્રદેશો વડે અહણ કરે છે, પણ હેતુ સિવાય અથવા કેટલાક પ્રદેશોથીજ અહણ કરતો નથી. આમાં જે જીવ ઉપશમ એણિથી પડેલો હોય, તેને મોહનીયાદિ કર્મના બંધની આદિ હોય છે, અને જેણે એણિ પ્રાપ્ત ન કરી હોય તેવા જીવને તો તે મોહાદિને અનાદિ બંધ હોય છે. ૧૯૪૦-૧૯૪૧

વણાદિ શુભાશુભ શુભવાળાં કર્મ કેમ હોય શકે ? તેના ઉત્તર.

અવિસિદ્ધપોગરુષ્ણે લોષ ધૂલતણુકમ્મયવિભાગો ।

જુલ્લેજ્જ, મદ્ધકાલે સુખા સુખદિવેદનં કત્તો ? ॥ ૧૯૪૨ ॥

અવિસિદ્ધં ચિય તં સો પરિણામા-ડડરુપસમાવચો તિપ્પં ।

કુરુપ સુખમસુખં વા મદ્ધે જીવો જહાહારં ॥ ૧૯૪૩ ॥

અવિશિષ્ટ પુદ્ગલોથી વ્યાપ્ત એવા આ લોકમાં સ્થૂલ અને સૂક્ષ્મ કર્મનો વિભાગ થી શકે; પરંતુ અહણકાલે તેનાં શુભાશુભત્વં વિવેચન કેવી રીતે થતે ? (ઉત્તર-) અવિશિષ્ટ છતાં પણ જીવ તે કર્મને અહણ કરતી વખતે આદારના પરિણામની પેઠે આશ્રયના સ્વભાવથી એકદમ શુભ અથવા અશુભ કરી નાંખે છે. ૧૯૪૨-૧૯૪૩.

અચલભ્રાતા:-દરેક આકાશ પ્રદેશમાં શુભાશુભ આદિ ભેદરહિત અનન્યતાનન્ત પુદ્ગલો છે ને તે વડે નિરન્તર વ્યાપ્ત એવો આ લોક છે, તેમાંથી કર્મ પુદ્ગલો અહણ કરતી વખતે જીવને સ્થૂલ અને સૂક્ષ્મ કર્મનો વિભાગ થી શકે, અને તેથી અતિ બાદર નહિ અને અતિ સૂક્ષ્મ પણ નહિ એવાં પુદ્ગલો અહણ કરે છે, એમ કહી શકાય. કારણ કે એવા પુદ્ગલો સિવાય અન્ય સ્વભાવવાળા પુદ્ગલો જીવ અહણ કરતો નથી, પરંતુ જે શુભાશુભત્વં વિવેચન તમે કરો છો, તે શુભ કે અશુભપણું એક સમય માત્ર અહણ કાળમાં કર્મ પુદ્ગલોને અહણ કરતા જીવને લીધે કેવી રીતે થી શકે ?

ભગવન્ત:-એ કર્મ વર્ગણાઓ શુભાશુભાદિ વિશેષણ રહિત છે, તોપણ તેને અહણ કરતી વખતે જીવપરિણામ અને આશ્રયના સ્વભાવથી શુભાશુભ રૂપે કરી નાંખે છે. મતલબ એ છે કે જીવનો શુભ અથવા અશુભ જે પરિણામ છે, તે પરિણામજ અહણ સમયે કર્મને શુભ અથવા અશુભ રૂપે કરે છે, વળી કર્મોચ્ચલૂત જીવનો પણ કોઈ એવો સ્વભાવ છે, કે જેથી શુભાશુભપણે પરિણામ પામતા એવા કર્મને અહણ કરે છે, તેમજ શુભાશુભભાવો આશ્રિત કર્મનો પણ એવો સ્વભાવ-શાયતા વિશેષ છે, કે જેથી શુભ અથવા અશુભ પરિણામ શુદ્ધ જીવવડે અહણ કરતાં એ કર્મને એ પ્રમાણે શુભાશુભરૂપે પરિણામ પામે છે. તથા કર્મની પ્રકૃતિ-સ્થિતિ-અને અનુભાગની વિચિત્રતા તેમજ પ્રદેશોના અદ્યપભદ્રુત્ય ભાગની વિચિત્રતા, એ સઘળું આદારની પેઠે અહણ કરતી વખતેજ કર્મપુર્ણલોમાં કરે છે, આ સંબંધમાં અન્યત્ર કહ્યું છે કે-“ સર્વ કર્મ પ્રદે. સર્વ જીવથી અને તથુજા રસવિભાગને જીવ કર્મને અહણ કરતી વખતેજ ઉત્પન્ન

કરે છે. તથા તેજ વખતે જો આશુ બંધાતું હોય તો સર્વથી થોડા પ્રદેશો આશુકર્મને ભાગે આવે છે, તેથી નામ-ગોત્રને અધિક મળે છે, પણ જો બેને પરસ્પર તુલ્ય મળે છે, તેથી જ્ઞાનાવરણ-દર્શનાવરણ-ને અન્તરાયના ભાગે અધિક પ્રદેશો આવે છે, પણ જો ત્રણેને પરસ્પર તુલ્ય મળે છે, તેથી જોહનીયને અધિક ભાગ મળે છે, અને સર્વથી વેદનીય કર્મને પ્રદેશનો ભાગ અધિક મળે છે, કેમકે તે મુખ-દુઃખનું કારણ છે ને ધણા પ્રદેશો શિવાય મુખદુઃખની વ્યક્તા ન થાય. એના પેટાભેદો જે અતિજ્ઞાનાવરણીયાદિ છે તેને તો સ્થિતિની વિશેષતાએ કર્મ દળની વિશેષતા પ્રાપ્ત થાય છે. ” આ પ્રમાણે કર્મ બહુ કરતી વખતેજ સર્વ વિભાગની વ્યવસ્થા થઈ જાય છે. ૧૯૪૨-૧૯૪૩.

ઉપરોક્ત વિભાગ આહારના દૃષ્ટાન્તે સમજાવે છે.

પરિણામા-ડડસયવસઓ યેગૂર્ણ જહા પઓ વિસમહિસ્સ ।

તુછોડ્ધિ તદાહારો તહ પુણ્ણા-ડપુણ્ણપરિણામો ॥ ૧૯૪૪ ॥

જહ વેગસરીરમ્મિવિ સારા-ડસારપરિણામયમેઝ ।

અવિસિદ્ધો યાડ્ડહારો તહ કમ્મમુમા-ડમુમવિવામો ॥ ૧૯૪૫ ॥

તુલ્ય આહાર છતાં પણ જેમ પરિણામ અને આશ્રયના વશથી તે આહાર ગાયમાં દૂધરૂપે થાય છે, અને સર્પમાં વિષ રૂપે થાય છે; તેવી રીતે શુભાશુભ પરિણામ વશાત્ પુન્ય-પાપનો પણ પરિણામ થાય છે. અથવા એકજ પ્રદારનો આહાર એકજ શરીરમાં રસ-રૂધિર-અને માંસાદિ સારરૂપે પરિણમે છે, અને લઘુનીતિ-વડીનીતિ આદિ અસારરૂપે પણ પરિણમે છે, તેવી રીતે અવિશિષ્ટપણે બહુ કરેલ કર્મ પણ પરિણામ અને આશ્રયના વશથી શુભાશુભ રૂપે પરિણમે છે. ૧૯૪૪-૧૯૪૫.

હવે પુન્ય-પાપનો સ્વભાવથી ભેદ બતાવી, વેદમાં કહેલ નીતિથી પુન્ય-પાપની સિદ્ધિ કરીને ઉપસંહાર કરે છે.

સાર્ય સર્મ્મ હાસં પુરિસ-રઙ્ગ-સુમાઝ-નામ-ગોત્તાઈ ।

પુણ્ણં, સેસં પાવં નેયં સવિવાગમવિવામં ॥ ૧૯૪૬ ॥

અસઙ્ગ વહિ પુણ્ણપાવે જમગિહોત્તાઈ સગકામસ્સ ।

તદસંવદ્ધં સવં દાણાદફલં ચ લોઅમ્મિ ॥ ૧૯૪૭ ॥

છિન્નસ્મિ સંસયમિં જિણેણ જર-મરણવિપ્પમુક્કેણં ।

સો સમણો પવ્વઙ્ગઓ તિહી ડ સહ સ્વંડિયસણ્હિં ॥ ૧૯૪૮ । ૬૩૩ ॥

જ્ઞાતાવેદની, સમ્યક્ત્વજોહનીય, હાસ્ય, પુરુષવેદ, રતિ, શુભ આશુ, શુભ નામ, અને શુભ ગોત્ર એ સર્વ પુન્ય છે, તથા એ સિવાયનું સર્વ-પાપ છે. એ બંને પ્રકારનાં કર્મો વિપાકવાળાં અને વિપાક વિનાનાં પણ અણુવાં, વળી, પુન્ય-પાપ ન હોય, તો સ્વર્ગની ઇચ્છાવાળાને જે અગ્નિહોત્રાદિ કરવાનું કહ્યું છે તે, અને લોકમાં દાનાદિકનું દળ કહ્યું છે તે, એ સમગ્ર કથન અસંબદ્ધ થાય. આ પ્રમાણે જરા અને મરણથી વિમુક્ત એવા જિનેશ્વરે તેમના સંશયનો છેદ કર્યો, એટલે તેમણે પોતાના ત્રણસો શિષ્ય સહિત (સગવન્ત પાસે) દીક્ષા લીધી. ૧૯૪૬-થી-૧૯૪૮.

શાતા વેદનીય, સમ્યક્ત્વ મોહનીય (શાયેસ મિથ્યાત્વ પુદ્ગળ) હાસ્ય, પુરુષવેદ, રતિ, નરકાણુ વિના ત્રણ આયુ, ઊંચ ગોત્ર, દેવદિક્ષ, અતુભ્યદિક્ષ, પંચેન્દ્રિયમતિ, પાંચ શરીર, ત્રણ અંગોપાંગ, પહેલું સંધયણ, પહેલું સંસ્થાન, શુભ વર્ષ અતુષ્ટ, અગુરુલુનામ, પરાધાત નામ, ઉદ્યાસ નામ. આતપનામ, શુભવિહાયોગિનિ, ત્રસ-બાદર, પર્યાસિ, પ્રત્યેક, સ્થિર, શુભ, સોમાય, સુસ્વર, આદ્ય, યરા, નિર્માણ અને તીર્થકર. આ સર્વ મળીને છેતાલીસ પ્રકૃતિઓ શુભ હોવાથી પુન્ય કહેવાય છે, બીજા આચાર્યે આ છેતાલીસમાંથી સમ્યક્ત્વ મોહનીય, પુરુષવેદ, હાસ્ય, અને રતિ એ ચાર પ્રકૃતિઓ સિવાય જે છેતાલીસ પ્રકૃતિઓને પુન્ય પ્રકૃતિ કહે છે. કેમકે એ ચાર પ્રકૃતિઓ મોહનીય કર્મની છે, અને મોહનીય કર્મની સર્વપ્રકૃતિઓ જીવને વિપર્યાસ કરનાર છે, તેથી તેને અને એ દર સિવાયની જે શેષ બચાસી પ્રકૃતિઓ તે બધીને અશુભ હોવાથી પાપપ્રકૃતિ કહે છે.

અહીં કોમને એવી શંકા થાય, કે સમ્યક્ત્વને પાપપ્રકૃતિ કેમ કહી શકાય? તેના ઉત્તરમાં કહેવાનું કે તત્ત્વચરિત્ર સમ્યક્ત્વ તો શુભજ છે, પણ તેનો અહીં વિચાર નથી પરંતુ શોધિત એવા મિથ્યાત્વનાં જે દળીયાંરૂપ સમ્યક્ત્વ મોહનીય છે તેનો અત્રે વિચાર છે, ને તે તો શંકા બાદિ અનર્થના હેતુભૂત હોવાથી અશુભ છે, અને તેથીજ તેને પાપ પ્રકૃતિ કહી છે, સમ્યક્ત્વચરિત્રને એ શુદ્ધ પુદ્ગળો, આયન આવરણ કરતા નથી, તેથી ઉપચારમાત્રથીજ એ શોધિત પુદ્ગળોને સમ્યક્ત્વ કહેવાય છે, પરમાર્થથી તો તે મિથ્યાત્વના પુદ્ગલોજ છે.

ઉપરોક્ત પુન્ય-પાપાત્મક બન્ને પ્રકારનું કર્મ વિપાક કેવાવાળું અને વિપાક નહિ? 'દનાર' હોય છે, એટલે કોમક કર્મ જેવું બાંધ્યું હોય તેવુંજ વિપાકથી વેદાય, અને કેટલુંક મન્દરસવાળું હોય છે, તેથી પરિણામનિશેષથી રસવાળાને પણ રસવિનાશ કરીને પ્રદેશથી વેદાય છે. આ પ્રમાણે પુન્ય પાપ જુદા જુદા સ્વભાવવાળું છે. ને તેથી પુન્ય-પાપાત્મક એક સંકીર્ણ સ્વભાવવાળું કર્મ છે, એ કથન અચોક્ક્ય કરે છે. વળી સુખ-દુઃખના હેતુભૂત કર્મને પુન્ય-પાપાત્મક મિશ્રસ્વભાવવાળું એકજ માનવામાં આવે, તો સર્વ જીવને સુખ-દુઃખરૂપ કાર્યનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થાય, પરંતુ એમ થતું નથી, દેવોને કેવળ સુખનીજ અધિકતા જણાય છે, અને નારકી વિગેરેને કેવળ દુઃખનીજ પ્રચુરતા જણાય છે. માટે સુખાતિશયનો હેતુ અન્ય છે, અને દુઃખાતિશયનો હેતુ અન્ય છે. વળી સર્વથા એકરૂપ પુન્યપાપાત્મક સંકીર્ણપણું છે તેથી પુન્યાંશની જે વૃદ્ધિ તે સુખાતિશયનું કારણ છે, અથવા દુઃખાતિશયના કારણભૂત પાપાંશની હાની વડે પણ સુખાતિશયની ઉત્પાત્ત છે. આમ માનવું એ પણ તારા મનને ચોક્ક્ય નથી, કેમકે એથીતો પુન્ય-પાપાંશનો ભેદ પ્રાપ્ત થશેજ; કારણકે જેની વૃદ્ધિ થએ, જેની વૃદ્ધિ ન થાય, તે તેનાથી ભિન્ન છે. જેમકે દેવદત્તની વૃદ્ધિ થયે, વૃદ્ધિ નહિ પામતો એવો યજ્ઞદત્ત દેવદત્તથી ભિન્ન છે, તેમ પુન્યાંશની વૃદ્ધિ થએ પાપાંશની વૃદ્ધિ નથી થતી, માટે તે તેનાથી ભિન્ન છે, અને તેથી કરીને પુન્ય-પાપાંશની મર્ચથા એકરૂપતા નથી ઘટતી. પણ જો કમસામાન્યરૂપે એ ઉભયની, એકંતા માનવામાં આવે, તો કંઈ દેષ નથી. વ્યક્તિની અપેક્ષાએ તો ઉપર કહ્યા મુજબ સુખ-દુઃખની જુદી જુદી વિચિત્રતાના કારણભૂત પુન્ય-પાપ જુદાં જુદાં છે, તેથી તે સંબંધી હે ભદ્ર! તારે સંશય કરવો ચોક્ક્ય નથી. વળી જો પુન્ય-પાપનો અભાવ હોય, તો શ્રુતિમાં સ્વર્ગની ઈચ્છાવાળાને જે અંશિહોત્રાદિ કરવાનું કહ્યું છે તે, તથા દાન અને હિંસા વિગેરેનું પુન્ય-પાપાત્મક ફળ જે લોકમાં પ્રસિદ્ધ છે, તે સર્વ કથન સંબંધ વિનાનું

થાય, માટે વેદોક્ત કથનથી પણ પુન્ય-પાપ છે, એમ અંગીકાર કરીને સંશયને તણ દે. આ પ્રમાણે જરા અને મરણથી મુક્ત થએલા પરમકૃપાળુ જિનેશ્વરે તેના સંશયનો છેદ કર્યો, એટલે તેણે પોતાના ત્રણસો શિષ્યો સહિત ભગવન્ત સમીપે આરિત અંગીકાર કર્યું. ૧૯૪૬-૧૯૪૭-૧૯૪૮.

ઇતિ નવમે ગણધરવાદઃ સમાપ્તઃ

હવે દસમા ગણધર સંબંધી વક્તવ્યતા કહે છે.

તે પઞ્ચાણ સોડં મેઞ્જો આગચ્છઈ જિણસગાસે ।

વચ્ચામિ ણ વંદામિ વંદિત્તા પઞ્જુવાસામિ ॥ ૧૯૪૯ । ૬૩૪ ॥

આમદ્વો ય જિણેણં જાઈ-જરા-મરણત્રિપ્પમુક્કેણં ।

નામેણ ય ગોત્તેણ ય સઘ્વણૂસઘ્વદરિસીણં ॥ ૧૯૫૦ । ૬૩૫ ॥

કિં મન્ને પરલોઓ અત્થિ નત્થિત્તિ સંસઓ તુઙ્ગ ।

વેચપયાણ ય અત્થં ન યાણસી તેસિમો અત્થો ॥ ૧૯૫૧ । ૬૩૬ ॥

મન્નસિ જહ ચેયણં મજ્જંમવ વ ભૂયધમ્મોત્તિ ।

તો નત્થી પરલોગો તન્નાસે જેણ તન્નાસો ॥ ૧૯૫૨ ॥

અહિ તદત્થંતરયા ન ય નિચ્ચત્તણમઓવિ તદવત્થં ।

અનલસસ વાઝરણીઓ મિન્નસસ વિણાસધમ્મસસ ॥ ૧૯૫૩ ॥

અહ યગો સઘ્વગઓ નિક્કિરિઓ તહિ નત્થિ પરલોઓ ।

સંસરણાભાવાઓ વોમસસ વ સઘ્વપિદેસુ ॥ ૧૯૫૪ ॥

ઇહલોગાઓ વ પરો મુરાહલોગો ન સોવિ પચક્કો ।

પંચપિ ન પરલોગો સુવ્વ ય સુદ્ધિસુ તો સંકા ॥ ૧૯૫૫ ॥

તેણે દીક્ષા લીધી એમ સાંભળીને મેતાર્થનામા પાંડિત ભગવન્ત પાસે આવે છે, અને વિચારે છે કે (હું ભગવન્ત પાસે જઈને) વંદન કરીશ, વંદન કરીને (તેમની) સેવા કરીશ. (આમ વિચારીને તે ત્યાં આવ્યા, એટલે) જન્મ-જરા-અને મરણથી મુક્ત થએલા સર્વજ્ઞ; સર્વદર્શી જિનેશ્વરે તેમને નામ અને ગોત્રથી બોલાવ્યા, પછી કહ્યું કે-હે આશુપ્રમાન! તું એમ માને છે કે પરલોક છે, કે નથી? તને આવેા સંશય (વિજ્ઞાનઘન પવૈત્તેમ્મોઽ ઇત્યાદિ) વેદપદો સાંભળવાથી થયો છે, પરંતુ તું તે પદોનો અર્થ બરાબર નથી જાણતો. (પરલોકના અભાવમાં આવી મુક્તિઓ તું માને છે, કે જે ચૈતન્ય એ મધાંગની પેઠે પૃથ્વીઆદિ ભૂતોના ધર્મ હોય, તો તે ભૂતોના નાશ થએ ચૈતન્યનો પણ નાશ થાય, અને તેથી ભવાન્તર ગમનરૂપ પરલોકનો પણ અભાવ થાય. વળી જે એ ચૈતન્ય ભૂતોથી ભિન્ન હોય, તો પણ અરણીથી ભિન્ન એવા વિનાશ ધર્મવાળા અગ્નિની પેઠે, ઉત્પન્ન થવાથી વિનાશ ધર્મવાળા ચૈતન્યનું નિત્યપણું સિદ્ધ નહિ થાય, અને તેથી

પણ ભવાન્તરનો અભાવ થયો. (જુદે જુદે સ્થાને દરેક ભૂતમાં એકજ આત્મા વિद्यમાન છે, તે એક છતાં પણ જળચંદ્રવત્ અનેક જણાય છે, આ પ્રમાણે) સર્વગત-નિષ્ક્રિય એવો એકજ આત્મા માનવામાં આવે, તો પણ પરલોકની સિદ્ધિ નથી, કેમકે આકાશની જેઠે તે આત્મા સર્વ પ્રકારમાં વ્યાપેલ હોવાથી તેની અન્યત્ર ગતિ થવાનો અસંભવ છે. અથવા આ લોકની અપેક્ષાએ દેવ-નારકાદિ ભવ તે પરલોક કહેવાય છે, અને તે પ્રત્યક્ષ જણાતો નથી, એટલે એથી પણ પરલોકની સિદ્ધિ નથી થતી; પરંતુ શ્રુતગ્રંથોમાં પરલોક છે, એમ સંભળાય છે, તેથી તને તે સંબંધી શંકા થઈ છે. (પણ તે અયોગ્ય છે.) ૧૯૪૯-થી-૧૯૫૫

ચેતન્ય એ ભૂતનો ધર્મ નથી તેમ આત્મા સર્વગત અને નિષ્ક્રિય નથી, તેમજ પરલોક પ્રમાણથી સિદ્ધ છે. તે ખતાવે છે—

મૂંડિયાઈરિત્તસ ચેયણા સો ય દલ્લઓ નિચ્છો ।

જાઈસરણાઈહિ પઢિવજ્જસુ ઘાઝમૂઢ વ ॥ ૧૯૫૬ ॥

ન ય ઇગો સલ્લઓ નિકિરિઓ લલ્લણાઈમેઝાઓ ।

કુંભાડલ વ વહવો પઢિવજ્જ તર્મિદમૂઢ વ ॥ ૧૯૫૭ ॥

હલ્લોગાઓ ય પરો સોમ્મ ! મુરા નારગા ય પરલોઓ ।

પઢિવજ્જ મોરિઆડકંપિડ વ વિહિયપ્પમાણાઓ ॥ ૧૯૫૮ ॥

(ભગવન્તઃ—) ચેતના ભૂત અને ઇન્દ્રિયથી અતિરિક્ત એવા આત્માનો ધર્મ છે, તે આત્મા જાતિસ્મરણાદિના હેતુભૂત છે અને તેવો આત્મા દ્રવ્યથા નિત્ય છે, એમ વાણુંભૂતિની જેઠે અંગીકાર કર, વળી આત્મા એક નથી, (પણ અનન્તા છે.) સર્વગત નથી, (પણ શરીર માત્ર વ્યાપી છે.) અને નિષ્ક્રિય પણ નથી. (પરંતુ ભોક્તા છે.) ઘટ-પટ્ટાદિની જેઠે (રાગ-દ્વેષ-ક્રધાયાદિ અધ્યવસાયો વડે ઉપાધિભેદ) લક્ષણાદિના ભેદથી ભેદ છે, મારે ઇન્દ્રિયભૂતિની જેઠે અનન્ત જીવો છે, એમ અંગીકાર કર. તથા હું સૌમ્ય ! આ લોકથી અન્ય એવો પરલોક તે દેવ-નારકીનો ભવ છે, તેને ઝોઈ અને અડંપિતની જેઠે પ્રમાણથી કશુલ કર. ૧૯૫૬-થી-૧૯૫૮

સેતાર્થની પુતઃ શંકા અને તેણું સમાધાન.

જીવો વિણ્ણાણમઝો સં ચાણિચ્છંતિ તો ન પરલોગો ।

અહ વિણ્ણાણાદણ્ણા તો અણપિણ્ણો જહામાસં ॥ ૧૯૫૯ ॥

હત્તો ચ્ચિય ન સ કત્તા મોત્તા ય અઓવિ નત્તિય પરલોગો ।

જં ચ ન સંસારો સો અણ્ણાણાઝ્ઝુત્તિઓ સં વ ॥ ૧૯૬૦ ॥

મઝસિ વિણાસિ ચેવા ડપ્પત્તિમયાહઓ જહા કુંમો ।

નણુ ઇયં ચિય સાહ્ણમવિણાસિત્તેવિ સે સોમ્મ ! ॥ ૧૯૬૧ ॥

જીવ વિજ્ઞાનમય હોય, તો તે વિજ્ઞાન અનિત્ય હોવાથી પરલોકની સિદ્ધિ નહિ થાય, અને જો વિજ્ઞાનથી આત્મા ભિન્ન હોય, તો તે આત્મા આકાશની જેઠે અનલિપ્ત માનવો પડે, અને તેથી તે કર્તા કે ભોક્તા નહિ થાય, ને એમ થવાથી પરલોકનો અભાવ થયે; કેમકે એવો આત્મા આકાશની જેઠે અજ્ઞાની અને અમૂર્ત હોવાથી સંસારી નહિ કહેવાય.

(ભગવન્ત:-) તું કુંભની પેઠે ચૈતન્યને ઉત્પત્તિમાન આદિ સ્વભાવવાળી માનીને એમ કહે છે, પરન્તુ હું સૌમ્ય ! તેના અવિનાશીપણામાં પણ એજ (ઉત્પત્તિભત્વાદિ) સાધન છે. ૧૯૫૯ થી ૧૯૬૧.

મેતાર્થ:- તમે આત્માને વિજ્ઞાનમય કહો છો, પણ વિજ્ઞાન અનિત્ય હોવાથી, વિજ્ઞાનથી અલિપ્ત એવો આત્મા પણ અનિત્ય થયો, અને એથી ભવાન્તરમાં જવાડપ જે પરલોક તેના અભાવ સિદ્ધ થયો. અને જો વિજ્ઞાનથી આત્મા લિપ્ત છે, એમ માનીને વિજ્ઞાન અનિત્ય છતાં પણ આત્મા નિત્ય છે, એમ કહેવામાં આવે, તોપણ પરલોકની સિદ્ધિ નહિ થાય; કારણ કે એથી આકાશની પેઠે આત્મા વિજ્ઞાનથી લિપ્ત હોવાને લીધે તેને અનલિપ્તતા પ્રાપ્ત થશે, અને એથી કરીને અનલિપ્ત એવા નિત્ય આત્માને કર્તા નહિ કહેવાય, તેમ ભોક્તા પણ નહિ કહેવાય. નિત્ય આત્માને પણ કર્તાદિ સ્વભાવવાળો માનવામાં આવે, તો તે પણ એક સ્વરૂપ હોવાથી હુમ્મેશાં કર્તાદિ સ્વભાવવાળોજ રહેશે, અને જો તેને કર્તાદિ ભ્રુદાભ્રુદા સ્વભાવવાળો નહિ માનવામાં આવે, તો પરલોકનો અભાવ સિદ્ધ થશે. કર્તાદિ સ્વભાવવાળો ન હોવા છતાં પણ પરલોક માનવામાં આવે, તો સિદ્ધાન્તમાત્રને પણ પરલોકની પ્રાપ્તિ થશે. આજ પ્રમાણે નિત્ય અને અભોક્તા એવા આત્માને પરલોકના હેતુભૂત જે કર્મ ભોગ છે તેના અભાવે પરલોકની સિદ્ધિ નથી થતી, નિત્ય અમૂર્ત અને અજ્ઞાની એવા આત્માને આકાશની પેઠે ભવાન્તર ગતિ રૂપ સંસરણના અભાવે પરલોકનો અભાવ સિદ્ધ થાય છે.

ભગવન્ત:- ધરતી પેઠે ચૈતન્યને ઉત્પત્તિમાન અને પર્યાય સ્વરૂપ માનીને તું તેને અનિત્ય કહે છે; કેમકે “ જે પર્યાય છે, તે સર્વ સ્તંભાદિમાં નવા-પુરાણાદિ પર્યાયની પેઠે અનિત્ય છે. ” આ પ્રમાણે અનિત્ય ચૈતન્યથી અલિપ્ત એવો આત્મા પણ અનિત્ય હોવાથી તે આત્માને પરલોકનો અભાવ છે, એમ તું માને છે; પરન્તુ તે અયોગ્ય છે; કેમકે ચૈતન્ય-વિજ્ઞાન એકાન્તે અનિત્ય નથી, પણ કથંચિત્ નિત્ય છે, કારણ કે ઉત્પાદ-વ્યય-ને દ્રાવ્ય-સ્વરૂપ વસ્તુ છે, તેથી કરીને ઉત્પત્તિમાનપણાથી જેમ વસ્તુતું વિનાશીપણું સિદ્ધ થાય છે, તેમ દ્રાવ્યાત્મકપણાથી વસ્તુતું કથંચિત્ નિત્યપણું સિદ્ધ થાય છે, આથી કરીને કથંચિત્ નિત્ય વિજ્ઞાનથી અલિપ્ત એવો આત્મા પણ કથંચિત્ નિત્ય હોવાથી તેને પરલોકનો અભાવ નથી. ૧૯૫૯-થી-૧૯૬૧.

ઉત્પત્તિમાન હેતુથી ધરાદિ વસ્તુ નિત્ય કેવી રીતે કહેવાય ? તેનો યુક્તિપૂર્વક ખુલાસો કરે છે.

અહવા વત્યુત્તળઓ વિળાસિ વેઓ ન હોઈ કુંભો જ !

ઉત્પત્તિમયાઈત્તે કહમવિળાસી ઘડો બુદ્ધો ? ॥ ૧૯૬૨ ॥

રૂવ-રસ-ગંધ-ફાસા સંઘા-સંઠાળ દઢ-સત્તીજ !

કુંભોત્તિ જઓ તાઓ પમ્મહ-વિચ્છિત્તિ-ધ્રુવધમ્મા ॥ ૧૯૬૩ ॥

ઈહ પિળ્હો પિળ્હાગાર-સત્તિપજ્ઞાયવિલયસમકાલં !

ઉત્પજ્જઈ કુંભાગાર-સત્તિપજ્ઞાયરૂવેળં ॥ ૧૯૬૪ ॥

રૂવાઈં દઢયાણ ન જાઈ ન ય વેઈ તેળ સો નિચ્છો !

પવં ઉપ્પાય-વ્યય-ધ્રુવસ્સહાવં મયં સવં ॥ ૧૯૬૫ ॥

ચેતના એ ઘટની પેઠે વસ્તુ હોવાથી વિનાશી નથી, (પણ અવિનાશી છે.) ઉત્પત્તિમાનાદિ હેતુવડે ઘટ અવિનાશી છે, એમ કેમ કહેવાય? આવી ખુદ થાય, (તે તેના ઉત્તરમાં જણાવું કે-) રૂપ-રસ ગંધ-સ્પર્શ-સંખ્યા-સંસ્થાન-દ્રવ્ય-અને શક્તિ, એ સર્વનો સમુદાય તે ઘટ. અને એ રૂપાદિ સમુદાય, ઉત્પાદ-વ્યય ને દ્રાવ્ય સ્વરૂપી છે. જેમકે-માટીનો જે પિંડ હોતો તેજ પિંડાકાર અને સ્પર્શશક્તિ વિશેષરૂપ પર્યાયરૂપે નાશ થવાના વખતજ ઘટાકાર અને જલાધાર શક્તિ વિશેષરૂપ પર્યાયરૂપે ઉત્પન્ન થયો. રૂપાદિ તથા દ્રવ્યપણે તે ઉત્પન્ન થતો નથી તેમ નાશ પણ પામતો નથી, તેથી તે નિત્ય છે; એ પ્રમાણે સર્વ વસ્તુ ઉત્પાદ-વ્યય-અને ધ્રુવ સ્વભાવવાળી માનેલ છે. ૧૯૬૨-થી-૧૯૬૫.

ભગવત:-આસન્નકલ્યાણ મેતાર્ય ! ચેતના એ ઘટની પેઠે વસ્તુ હોવાથી વિનાશ પામનારી નથી, અહીં તને એવી શંકા થતી હોય, કે ઉત્પત્તિમાન આદિ હેતુથી કૃષ્ણાન્તમાં કહેલો ઘટ અવિનાશી કેમ કહી શકાય? એ તો વિનાશી છે, એમ સર્વ કોઈને પ્રતીત છે, આથી કૃષ્ણાન્તમાં ઘટનું અવિનાશીપણું સિદ્ધ નહિ થવાથી કાષ્ઠાન્તિક જે વિજ્ઞાન તેમાં પણ અવિનાશીપણું સિદ્ધ નહિ થાય. તારી આ શંકા સમજ વિનાની છે. કારણ કે ઘટ એટલે શું ? રસ-રૂપ-ગંધ-સ્પર્શ લક્ષણ જીવનો સમુદાય. એક રૂપ સંખ્યા, પહેાળા પેટારાદિ રૂપ સંસ્થાન, માટી રૂપ દ્રવ્ય, અને પાણી ધારણ કરવા રૂપ શક્તિ; આ સર્વનો સમુદાય તે ઘટ કહેવાય છે. અને એ રૂપ-રસ-ગંધ-સ્પર્શ-સંખ્યા-સંસ્થાન-દ્રવ્ય અને શક્તિ તે સર્વ ઉત્પાદ-વ્યય-ને દ્રાવ્ય સ્વરૂપી છે, તેથી ઘટ ઉત્પત્તિમાન ધર્મવાળો હોવાથી અવિનાશી પણ છે, એમ સિદ્ધ થાય છે.

આ બાબત વધારે સ્પષ્ટ કરવાને કંઈક વિસ્તારથી ઉદાહરણ પૂર્વક તને કહું છું, તે તું સાંભળ. માટીના પિંડનો પોતાનો ગુણાકાર રૂપ જે પિંડઆકાર, અને પોતાની કોઈ શક્તિ-વિશેષ એ ઉભય જે પર્યાયો હતા તે પર્યાયપણે નાશ પામ્યા, અને તેજ વખતે જ શ્રુતિપિંડ ઘટાકાર અને તેની જળ ધારણ રૂપ શક્તિ એવા ઉભયપર્યાયપણે ઉત્પન્ન થયા છે, રૂપ રસ-ગંધ-અને સ્પર્શ રૂપે તથા મૃદ્દ્રવ્યપણે તો એ માટીનો પિંડ ઉત્પન્ન પણ નથી થતો, અને નાશ પણ નથી પામતો, તેવા રૂપે તો જ હુએશાં નિત્ય-અવસ્થિત છે, આ પ્રમાણે એક શ્રુતિપિંડજ શ્રુતિપિંડના આકાર અને શક્તિ રૂપે નાશ પામે છે, ઘટાકાર અને ઘટશક્તિ રૂપે ઉત્પન્ન થાય છે, અને રૂપાદિ ભાવે તથા મૃદ્દ્રવ્યપણે અવસ્થિત રહે છે, આજ પ્રમાણે ઘટ પણ પૂર્વપર્યાય રૂપે નાશ પામે છે. ઘટાકારના નવાપર્યાયોપણે ઉત્પન્ન થાય છે, અને રૂપાદિ તથા મૃદ્દ્રવ્યપણે અવસ્થિત રહે છે, આથી એ પણ ઉત્પાદ વ્યય-અને-ધ્રુવ સ્વભાવવાળો છે, માત્ર ઘટજ આવા સ્વભાવવાળો છે એમ નહિ, પરન્તુ ત્રિજીવનાન્તર્ગત સર્વ વસ્તુ આવા ત્રણ સ્વભાવવાળી છે, અને તેથી કરીને જેમ ઉત્પત્તિમાન આદિ હેતુથી ઘટમાં વિનાશીપણું સિદ્ધ થાય છે, તેવીજ રીતે અવિનાશીપણું પણ સિદ્ધ થાય છે; તેવીજ રીતે ચૈતન્યમાં અને ચૈતન્યથી કથંચિત્ અભિન્ન એવા જીવમાં પણ કથંચિત્ નિત્યપણું સમજવું. ૧૯૬૨-૧૯૬૩-૧૯૬૪-૧૯૬૫.

ઉત્પાદાદિ ધર્મથી અને વેદવાક્યથી પરલોકની સિદ્ધિ કરીને ઉપસંહાર કરે છે.

ઘટત્રેયણયાનાસો પદત્રેયણયાસમુન્મવો સમયં ।

સંતાળેનાવત્યા તદેહ-પરલોગ-જીવાર્ણ ॥ ૧૯૬૬ ॥

મણુપ્હલોગનાસો મુરાડપરલોગસંભવો સમયં ।

જીવતયાડવત્થાણં નેહમવો નેવ પરલોઓ ॥ ૧૯૬૭ ॥

અસઓ નતિય પમુઈ, હોજ્જ વ જડ હોડ સ્વરવિસાણસ્સ ।

ન ય સવહા વિનાસો સવ્વુચ્છેયપ્પસંગાઓ ॥ ૧૯૬૮ ॥

તોડવત્થિયસ્સ કેણડ વિલઓ ધમ્મેણ ભવણપન્નેણં ।

વત્થુચ્છેઓ ન મઓ સંવવહારાવરોહાઓ ॥ ૧૯૬૯ ॥

અસડ વ પરમ્મિ લોપ્પ જમ્મિહોત્તાઈં સમ્મકામસ્સ ।

તદસંવદ્દં સવં દાણાદફલં ચ પરલોપ્પ ॥ ૧૯૭૦ ॥

છિન્નમ્મિ સંસયંમિં જિણેણ જર-મરણવિપ્પમુક્કેણં ।

સો સમણો પઘ્ઘાઓ તિહિ ઓ સહ સ્વણિડયસપ્પહિં ॥ ૧૯૭૧ । ૬૩૭ ॥

ધટ્ટપ ચેતનાનો નાશ, પટ્ટપ ચેતનાનો ઉદ્ભવ અને ચેતનાસંતાન વડે અવસ્થાન પણ સાથેજ હોય છે; એજ પ્રમાણે પરલોકમાં ગએલા જીવોને મનુષ્યરૂપ આ લોકનો નાશ, દેવાદિ પરલોકનો ઉત્પાદ અને જીવપણે અવસ્થાન એ સર્વ અંકી સાથે જ-ણાય છે. એ જીવત્વ અવસ્થામાં આ ભવ ન કહેવાય અને પરલવ પણ ન કહેવાય. જે વસ્તુ સર્વથા અવિદ્યમાન હોય, તેની ઉત્પત્તિ નથી થતી, અને જો તેની ઉત્પત્તિ માનીએ તો ગદ્યેકાના શીંગડાની પણ ઉત્પત્તિ માનવી જોઈએ, વળી વિદ્યમાન વસ્તુનો સર્વથા વિનાશ પણ નથી થતો, કેમકે એથી સર્વનાશનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થાય. માટે અવસ્થિત વસ્તુનોજ કોઇ ધર્મવડે ઉત્પાદ થાય છે, પણ પદાર્થનો સર્વથા ઉત્થેદ તો માનવો યોગ્ય નથી, કેમકે એથી વ્યવહારનો પણ નાશ થાય. વળી જો પરલોક ન હોય, તો સ્વર્ગની ધ્વજાવાગાને અગ્નિહોત્રાદિ અત્યુષાન કરવાનું જે કહ્યું છે તે, અને લોકમાં દાનાદિનું દેણ કહ્યું છે તે સર્વ અસંબદ્ધ કથન થાય. એ પ્રમાણે જરા અને મરણથી મુક્ત થએલા જીનેશ્વરે તેના સંશયનો છેદ કર્યો, એટલે તેમણે પોતાના ત્રણસો શિષ્યો સહિત ભગવન્ત પાસે દીક્ષા લીધી, ૧૮૬૬ થી ૧૮૭૧.

ભદ્ર ! ઉત્પાદ-વ્યય-અને ધ્રુવ સ્વસ્થાવવાળો આત્મા હોવાથીજ તેને પરલોક સંભવે છે; જેમકે-ધટ્ટ સંબંધી વિજ્ઞાન તે ધટ્ટચેતના અને પટ્ટ સંબંધી વિજ્ઞાન તે પટ્ટચેતના કહેવાય છે. જ્યારે જીવને ધટ્ટનું જ્ઞાન થયા પછી અનન્તર પટ્ટનું જ્ઞાન થાય છે, તે વખતે તેના ધટ્ટચેતનારૂપે વિનાશ, પટ્ટચેતનારૂપે ઉત્પાદ, અને અનાદિ કાળથી પ્રવૃત્ત ચેતના-રૂપ સંતાનપણે અવસ્થાન હોય છે, આજ પ્રમાણે આ ભવમાં રહેલા જીવના પણ ઉત્પાદ વ્યય-અને ધ્રુવ એવા ત્રણ સ્વસ્થાવ સમજવા, તથા પરલોકમાં ગએલા જીવોના પણ એજ ત્રણ સ્વસ્થાવ હોય છે; જેમકે-જ્યારે મનુષ્ય મરણ પામીને દેવલોકાદિમાં ઉત્પન્ન થાય છે, તે વખતે તેના મનુષ્યરૂપ આ લોકનો વિનાશ, દેવાદિ પરલોકનો ઉત્પાદ અને જીવ-પણે અવસ્થાન હોય છે, કેવળ જીવત્વ અવસ્થામાં આ લોક ન કહેવાય, તેમ દેવાદિ પરલોક પણ ન કહેવાય, પરન્તુ પર્યાયની વિવક્ષા રહિત કેવળ જીવ દ્રવ્યજ કહેવાય. આ પ્રમાણે જીવનો ઉત્પાદ-વ્યય-અને ધ્રુવ સ્વરૂપ સ્વસ્થાવ હોવાથી, તેને પરલોકનો અભાવ નથી.

વળી જે વસ્તુ એકાન્તે અવિદ્યમાન હોય, તેની ઉત્પત્તિજ ન થાય, અને જે અવિદ્યમાન વસ્તુની પણ ઉત્પત્તિ માનવમાં આવે, તો ગધેડાના શીંગડાની પણ ઉત્પત્તિ થવી જોઈએ, પરંતુ એમ કંઈ થતું નથી; માટે કોઈ પણ રૂપે વિદ્યમાન વસ્તુ હોય, તેનીજ ઉત્પત્તિ થાય છે. તથા વિદ્યમાન વસ્તુનો સર્વથા વિનાશ પણ નથી થતો, કેમકે જે સર્વથા વિનાશ થતો હોય તો નારકી તિર્થંક વિગેરે સર્વનો સર્વથા નાશ થઈ જાય. માટે અવસ્થિત એવા છવાદિનો મનુષ્યાદિ કોઈ કોઈ ધર્મ વડે વિનાશ, અને દેવાદિ અન્ય ધર્મ વડે ઉત્પાદ થાય છે, પરંતુ સર્વથા વિનાશ નથી થતો, કેમકે એમ થવાથી સર્વ વ્યવહારનો ઉચ્છેદ થાય, જેમકે એક રાજકુમારીને રમવાના મુવર્ણકળશને લાંગીને, તેના રાજકુમારને રમવા દેડો બનાવ્યો; આથી રાજકન્યાને શોક થયો, રાજકુમારને હર્ષ થયો, અને મુવર્ણના માલીક રાજને કપરા ને દડાની ઉભય અવસ્થામાં મુવર્ણ કાયમ હોવાથી હર્ષ કે શોક કંઈજ ન થયું. ઇત્યાદિ પ્રકારનો જે લોક વ્યવહાર તેનો વસ્તુને ઉત્પાદ-વ્યય અને ધ્રુવ સ્વરૂપ માનવામાં ન આવે, તો સર્વથા વિચ્છેદ થાય; માટે આત્માત્વ કથંચિત્ અવસ્થિતપણું હોવાથી આત્માને પરલોકનો અભાવ નથી.

વળી જે પરલોક સર્વથા ન હોય, તો સ્વર્ગની ઇચ્છાવાળાને અગ્નિહોત્રાદિ અનુષ્ઠાન કરવાતું જે કંઈ છે તે, અને લોકમાં દાનાદિકતું રૂળ સ્વર્ગાદિ કંઈ છે તે સર્વ સંબંધ વિનાતું કેવલ પ્રલાપમાત્ર ગણાય, આ પ્રમાણે જરા અને મરણથી મુક્તિએલા શ્રીજિનેશ્વરે તેમના સંશયનો છેદ કર્યો, એટલે તેમણે પાતાના ત્રણસો શિષ્યો સહિત જગત્પંથ મહાવીર દેવ પાસે આરિત અંગીકાર કર્યું. ૧૯૬૬ થી ૧૯૭૧.

“ ઇતિ દશાન્ના ગણધરવાદઃ સમાપ્તઃ ॥ ”

—:~:—

હવે અગીયારમા ગણધર સંબંધી વક્યતા કહે છે.

તે પઞ્ચશ્ચ સોઽં પહાસેઽં આગચ્છર્ઈ જિણસયાસં ।

વચ્ચામિ ણ વંદામિં વંદિત્તા પઞ્જુવાસામિ ॥ ૧૯૭૨ । ૬૩૮ ॥ ૧૭૬

આમદ્ધો ય જિણેણં જાહ-જરા-મરણવિપ્પમુક્કેણં ।

નામેણ ય ગોત્તેણ ય સઙ્ગણૂસઙ્ગદરિસીણં ॥ ૧૯૭૩ । ૬૩૯ ॥ ૧૭૭

કિં મન્ને નિઘ્ઘાણં અત્થિ નત્થિત્તિ સંસઓ તુઙ્ગા ।

વેયપયાણ ય અત્થં ન યાણસી તેસિમો અત્થો ॥ ૧૯૭૪ । ૬૪૦ ॥ ૧૭૮

મગ્ગસિ કિં દીવસ્સ વ નાસો'નિઘ્ઘાણમસ્સ જીવસ્સ ।

દુગ્ગલ્લયાહુલ્લા કિં હોજ્જ વ સે સઓઽવત્થા ? ॥ ૧૯૭૫ ॥

અહવાડણાહત્તણઓ લ્લક્કસ વ ઈક કમ્મ-જીવજોગસ્સ ।

અવિઓગાઓ ન મયે સંસારાભાવ પવ્વત્તિ ? ॥ ૧૯૭૬ ॥

તેણે દીક્ષા લીધી, એ સાંભળીને પ્રભાસ નામે દ્વિજોપાધ્યાય જિનેશ્વર પાસે આવે છે અને વિચારે છે કે હું ભગવન્ત પાસે જઈને વંદન કરીશ, વંદન કરીને તેમની સેવા કરીશ, એમ વિચારીને તે ત્યાં આવ્યા એટલે જન્મ-જરા અને મરણથી મુક્ત, સર્વજ્ઞ-સર્વદર્શી જિનેશ્વરે તેમને નામ અને ગોત્રથી બોલાવ્યા, બોલાવીને કહ્યું કે પ્રભાસ ! તું એમ માને છે કે “ ભોક્ષ છે યા નથી ? ” તને આવેા સંશય વિરૂદ્ધ અર્થ-વાળાં વેદનાં પદો સાંભળવાથી થયો છે, પણ તું તેનો ખરો અર્થ નથી જાણતો, તેથી એવો સંશય કરે છે, (એ સંશયમાં) તું એમ માને છે કે દીપકના નિર્વાણની પેઠે આ જીવનો નિર્વાણ-અભાવ તે ભોક્ષ કે દુઃખ ક્ષયાદિથી માત્ર શુદ્ધ જીવની વિધમાન અવસ્થા તે ભોક્ષ ? આ બેનો નિશ્ચય નહિ થાય અથવા આકાશ અને જીવની પેઠે કર્મ અને જીવનો અનાદિ સંયોગ હોવાથી તેનો વિયોગ ન થાય, તેથી સંસારનો અભાવ શ્વ ન શકે. (માટે ભોક્ષનો અભાવ છે.) ૧૯૭૨ થી ૧૯૭૬.

ત્રેતાર્ય પંડિતે પોતાના શિષ્યો સહિત ભગવન્ત પાસે દીક્ષા લીધી, એમ પ્રભાસ-પંડિતે જાણ્યું એટલે તે પણ જર્વ રહિત થઈને વિચારવા લાગ્યા કે હું ભગવન્ત પાસે જઈને મારા સંશયનો ઉદ્ધાર એમ વિચારીને તે ભગવન્ત પાસે આવ્યા, એટલે પરમ-કૃપાળુ સર્વજ્ઞ-સર્વદર્શી જિનેશ્વરે મહાવીરેવે તેમને નામ અને ગોત્રથી બોલાવ્યા, અને તેના મનનો સંશય વ્યક્ત કરીને બોલ્યા કે ‘ હે આયુષ્મન્ પ્રભાસ ! તને ભોક્ષની વિધમાનતામાં સંશય છે. પણ એ સંશય પરસ્પર વિરૂદ્ધઅર્થ વાળા વેદપદો સાંભળવાથી થયો છે, એ પદો આ છે, “ જરામર્યં વૈતત્ સર્વં યદગ્નિહોત્રમ ” તથા “ સૈવા ગુહા કુરવ-ગાહા ” અને “ હે બ્રહ્મણી પરમપરં વ, તત્ર પરં સત્યં જ્ઞાનમનન્તરં વ્રહ્મ ” આ પદોનો ભાવાર્થ અનુક્રમે તું આ પ્રમાણે ધારે છે, કે અગ્નિહોત્ર યાવત્ જીવન પર્યન્ત કરવો, અગ્નિ-હોત્રની ક્રિયા તો પ્રાણિવધના હેતુભૂત હોવાથી શુભાશુભ પ્રકારની છે, અને તે સ્વર્ગીય ફળજ આપનાર છે, ભોક્ષ ફળ આપનાર નથી. તો પછી યાવત્ જીવન પર્યન્ત એ ક્રિયા કરવી એમ કહેવાથી ભોક્ષના હેતુભૂત બીજ કોઈ ક્રિયા કરવાનો કાળજ ખતાવ્યો નહિ, ને એમ ભોક્ષ સાધવાના કાલનો અભાવ હોવાથી ભોક્ષના સાધનના અભાવે ભોક્ષ રૂપ સાધ્યનો પણ અભાવ છે. આ પ્રથમ પદથી ભોક્ષનો અભાવ સિદ્ધ થાય છે, અને પછી બે પદોથી ભોક્ષની વિધમાનતા સિદ્ધ થાય છે, તેનો અર્થ આ પ્રમાણે છે, “ મુક્તિરૂપ શુદ્ધ સંસાર અભિનન્દિ જીવેને દુઃખે પ્રવેશવા યોગ્ય છે, ” તથા બે બ્રહ્મ છે, એક પરબ્રહ્મ, અને બીજું અપર બ્રહ્મ; તેમાં પરબ્રહ્મ તે ભોક્ષ, અને અપરબ્રહ્મ તે જ્ઞાન. આ પ્રમાણે આ પદો પરસ્પર વિરૂદ્ધ હોઈને ભોક્ષની અસ્તિતા અને નાસ્તિતા સિદ્ધ કરે છે, એમ જાણીને તને તે સંબંધી સંશય થયો છે, પરન્તુ એ પદોનો સત્ય અર્થ તું જાણતો નથી. તેના ખરો અર્થ હું કહું છું તે પ્રમાણે છે, તે અર્થને તું લક્ષ પૂર્વક સાંભળ.

વળી ભોક્ષના સંબંધમાં તું એમ માને છે કે જેમ અભાવજન્ય ગચ્છેલા દીપક કોઈ પૃથ્વીપર જતો નથી, આકાશમાં જતો નથી, દિશાઓમાં જતો નથી, કોઈ વિદિશાઓમાં જતો નથી, પણ તેલનો ક્ષય થવાથી કેવળ શાન્તિ પામે છે, તેમ નિર્વૃત્તિ ભોક્ષ પામેલો જીવ પણ કોઈ અન્ય પૃથ્વી પર જતો નથી, આકાશમાં જતો નથી, દિશાઓમાં જતો નથી, કે કોઈ વિદિશાઓમાં જતો નથી, પરન્તુ કલેશનો ક્ષય થવાથી કેવળ શાન્તિ પામે છે. આ પ્રમાણે દીપકના નાશની પેઠે જીવનો નાશ બોદેા માને છે, તેવા સ્વરૂપનું ભોક્ષ હશે ? કે રાગ-દ્વેષ-મદ-મોહ-જન્મ-જરા-રોગાદિ સર્વ દુઃખોનો ક્ષય થવાથી કેવળજ્ઞાન કેવળદર્શન રૂપ પરમાનંદમય જીવની વિશિષ્ટ વિધમાન અવસ્થા તે ભોક્ષ હશે ?

એ સિવાય તારા સંશયનું આ બીજું કારણ પણ છે. તું એમ માને છે, કે જેનો અનાદિ સંયોગ હોય, તેનો વિયોગ કદી પણ ન થાય જેમ આકાશ અને જીવનો અનાદિ સંયોગ હોવાથી તેમનો વિયોગ કદી નથી થતો, તેમ જીવ અને કર્મનો પણ અનાદિ સંયોગ માનેલ હોવાથી તેનો પણ વિયોગ કદીએ નહિ થાય. કર્મનો વિયોગ ન થવાથી મંસારનો વિયોગ ન થાય, અને એ પ્રમાણે સંસાર વિયોગના અભાવે મોક્ષનો પણ અભાવ સિદ્ધ થાય છે. ૧૯૦૨-થી-૧૯૭૬.

જીવ કર્મનો અનાદિ સંયોગ છતાં તેનો વિયોગ થાય, પણ જીવનો નાશ ન થાય, તે ખતાવે છે.

પરિવજ્જ મણ્ડિઓ ઇવ વિયોગમિહ કમ્મ-જીવજોગસ્સ ।

તમણાણોડવિ કંચન-વાઠ્ઠણ વ ણાણ-કિરિયાહિ ॥ ૧૯૭૭ ॥

જે નારગાહિમાવો સંસારો નારગાહિમિણ્ણો ચ ।

કો જીવો તં મન્નસિ તન્નાસે જીવનાસોત્તિ ॥ ૧૯૭૮ ॥

ન હિ નારગાહિપજ્જાયમેત્તનાસમ્મિ સદ્દહા નામો ।

જીવહ્વસ્સ મઓ મુદ્દાનાસે ચ હેમસ્સ ॥ ૧૯૭૯ ॥

કમ્મકઓ સંસારો તન્નાસે વસ્સ જુજ્જઈ નાસો ।

જીવત્તમકમ્મકયં તન્નાસે વસ્સ કો નાસો ? ॥ ૧૯૮૦ ॥

સુવર્ણ અને માટીની પેઠે જીવ-કર્મનો અનાદિ સંયોગ છતાં પણ જ્ઞાન-ક્રિયાવડે વિયોગ થાય છે. એમ તું મંડિકની પેઠે અંગીકાર કર. વળી તું એમ માને છે કે નારકાદિ પર્યાય, તેજ સંસાર છે, અને એ નારકાદિ પર્યાયથી ભિન્ન બીજો કોઈ જીવ નથી, એટલે તે પર્યાયનો નાશ થવાથી જીવનો પણ નાશ થાય છે. (તારી આ માન્યતા અયોગ્ય છે. કેમકે) મુદ્દાનો નાશ થએ જેમ સુવર્ણનો નાશ નથી થતો, તેમ નારકાદિ પર્યાય માત્રનોજ નાશ થવાથી જીવવ્યવસ્થાનો સર્વથા નાશ નથી થતો. સંસાર કર્મકૃત છે, તેથી કર્મનો નાશ થએ સંસારનો નાશ પડે છે, પણ જીવના કર્મકૃત નથી એટલે કર્મનો નાશ થએ જીવનો નાશ કેવી રીતે થાય ? નજ થાય. ૧૯૭૭-૧૯૭૮-૧૯૭૯-૧૯૮૦

ભગવન્તઃ—જેમ સુવર્ણ અને માટીનો અનાદિ સંયોગ છતાં પણ ધમનાદિ વડે તે બેનો વિયોગ થાય છે; તેમ જીવ અને કર્મનો અનાદિ સંયોગ છતાં પણ જ્ઞાન તથા ક્રિયાવડે ઉલ્લપનો વિયોગ થાય છે. તેથી અનાદિ સંયોગનો વિયોગજ ન થાય, એમ એકાન્તે ન કહી શકાય; માટે મંડિકની પેઠે તું પણ અંગીકાર કર કે જીવ અને કર્મનો વિયોગ થાય છે.

પ્રત્સાસઃ—એ ગમે તેમ હોય, આ સંશયમાં તું બીજું કંઈ જુ કે જે આ નારકા-તિર્યચાદિ પર્યાય તેજ સંસાર છે, અને એ પર્યાયથી ભિન્ન એવો બીજો કોઈ જીવ જણાતો નથી, એટલે નારકાદિ પર્યાય રૂપ સંસારનો નાશ થવાથી જીવનો પણ નાશ થાય છે, કેમકે તે તેનાથી જુદો નથી. આ પ્રમાણે જીવનો નાશ થવાથી મોક્ષ કેનો થાય ?

ભગવન્તઃ—તારી એ માન્યતા અયોગ્ય છે. કારણકે નારકાદિપણારૂપ જે જીવનો પર્યાય છે, તે પર્યાય માત્રનોજ નાશ થવાથી પર્યાયવાન જીવવ્યવસ્થાનો સર્વથા નાશ નથી થતો, પણ કથંચિત્ થાય છે. જેમ મુદ્દાદિ પર્યાયમાત્રનો નાશ થવાથી સુવર્ણનો સર્વથા

નાશ નથી થતો, પણ કથંચિત્જ નાશ થાય છે; તેમ નારકાદિરૂપ સંસારના પર્યાયો નાશ પામ્યાથી જીવનો સંસારિપણારૂપે નાશ થાય છે, પણ તે સંસારિપણાનો પર્યાય નાશ પામતાં બીજા મુક્તિરૂપ પર્યાયનો ઉત્પાદ થાય છે. ઉદાહરણ તરીકે જેમ સુવર્ણમાં મુદ્રા-રૂપ પર્યાયનો નાશ થએથી કુંડળ રૂપ અન્ય પર્યાય ઉત્પન્ન થાય છે, પણ સુવર્ણનો સર્વથા નાશ નથી થતો, તેમ અહિં જીવમાં પણ સમજવું.

પ્રભાસ:—પરંતુ જેમ કર્મનો નાશ થવાથી સંસારનો નાશ થાય છે, તેમ જીવનો પણ કર્મનો નાશ થએ નાશ થાય, અને એથી ભ્રાક્ષનો પણ અભાવ થાય.

ભગવન્ત:—ના, એમ નહિ, સંસાર કર્મજન્ય છે, એટલે કર્મનો નાશ થવાથી સંસારનો તે નાશ થઇ શકે, કેમકે કારણના અભાવે કાર્યનો અભાવ હોય, પરંતુ જીવત્વ તો અનાદિ કાળથી પ્રવૃત્ત છે, કર્મજન્ય નથી, તેથી કર્મનો નાશ થએ જીવનો નાશ ન થાય, કેમકે કર્મ કંઈ જીવપણાનું કારણ નથી, તેમ તે કર્મ જીવપણા સાથે વ્યાપક પણ નથી. ૧૯૭૭ થી ૧૯૮૦

જીવ અને ભ્રાક્ષ વિનાશી નથી, પણ અવિનાશી છે, એ વાત કહે છે.

ન વિગારાણુવલંભાદાગાસં પિ વ વિનાસધમ્મો સો ।

इह नासिणो विगारो दी सइ कुंभस्स वाज्जयवो ॥ ૧૯૮૧ ॥

કાલંતરનાસી વા ઘડો વ કયગાઈઓ મઈ હોજ્જા ।

नो पद्धंसाभावो भुवि तद्धम्मावि जं निचो ॥ ૧૯૮૨ ॥

અણુદાહરણમભાવો ત્વરસિંગંપિવ મઈ ન તં જમ્હા ।

कुंभविनासविसिद्धो भावो क्षिप पोग्गलमभो सो ॥ ૧૯૮૩ ॥

કિંવેગંતેણ કયં પોગ્ગલમેત્તવિલયમ્મિ જીવસ્સ ।

किं निवृत्तियमहिं नभसो घटमेत्तविलयमि १ ॥ ૧૯૮૪ ॥

વિકાર નહિ જણાતો હોવાથી, આત્મા આકાશની જેમ અવિનાશી ધર્મવાળો છે, જે વિનાશ ધર્મવાળો છે, તે ધરના અવયવની જેમ વિકારવાળો જણાય છે, (માટે મુક્તાત્મા અવિકારી હોવાથી નિત્ય છે, ને તે આત્મા નિત્ય હોવાથી ભ્રાક્ષ પણ નિત્ય છે,) ધરની જેમ ભ્રાક્ષ કૃતક હોવાથી તે કાળાન્તરે વિનાશી છે, એમ કહેવામાં આવે, તો તે અચુક્ત છે, કેમકે પ્રધ્વંસાભાવ જગનમાં કૃતક છતાં પણ નિત્ય છે, એટલે તારો હેતુ અનેકાન્તક છે.) કૃતક હોય અને નિત્ય હોય એ કથનમાં કોઇ ઉદાહરણ નથી; ને અભાવ તો ગદ્યેકાના શીંગ-કાની જેમ અવસ્તુ છે, એમ કહેવામાં આવે, તો તે પણ અયોગ્ય છે, કારણકે કુંભવિનાશ વિશિષ્ટ પુદ્ગળમય ભાવ, તેજ પ્રધ્વંસાભાવ છે, અથવા ધરમાત્રનો વિનાશ થવાથી જેમ આકાશમાં કંઈ વિશેષતા નથી થતી, તેમ પુદ્ગળરૂપે થતા નારકાદિ પર્યાયોનો વિનાશ થવાથી જીવને શું વિશેષતા થઈ કે જેથી ભ્રાક્ષને એકાન્તે કૃતક કહી શકાય ? (સર્વથા કહે પુદ્ગળનું આત્મ પ્રદેશથી ખરી જણું તે રૂપ વિનાશ એજ જીવનો ભ્રાક્ષ છે.) ૧૯૮૧-૧૯૮૨-૧૯૮૩-૧૯૮૪.

પ્રકારાન્તરે મુક્તાત્માનું નિત્યપણું તેમજ નિત્યાનિત્યપણું કહે છે.

द्वामुत्तत्तणओ मृत्तो निचो नभं व दत्तया ।

નણુ વિમ્બયાઈપસંગો एवं સદ્, નાણુમાણાઓ ॥ ૧૯૮૫ ॥

એ સિવાય તારા સંશયનું આ બીજું કારણ પણ છે. તું એમ માને છે, કે જેનો અનાદિ સંયોગ હોય, તેના વિયોગ કદી પણ ન થાય જેમ આકાશ અને જીવનો અનાદિ સંયોગ હોવાથી તેમનો વિયોગ કદી નથી થતો, તેમ જીવ અને કર્મનો પણ અનાદિ સંયોગ માનેલ હોવાથી તેના પણ વિયોગ કદીએ નહિ થાય. કર્મનો વિયોગ ન થવાથી સંસારનો વિયોગ ન થાય, અને એ પ્રમાણે સંસાર વિયોગના અભાવે મોક્ષનો પણ અભાવ સિદ્ધ થાય છે. ૧૯-૨-થી-૧૯૭૬.

જીવ કર્મનો અનાદિ સંયોગ છતાં તેના વિયોગ થાય, પણ જીવનો નાશ ન થાય, તે ખતાવે છે.

પરિવજ્જ મળિહો ઇવ વિયોગમિદ્ધ કમ્મ-જીવજોગસ્સ ।

તમણાણોડિવિ કંચણ-ધારુણ વ ણાણ-ફિરિયાહિ ॥ ૧૯૭૭ ॥

જં નારગાદ્ધાવો સંસારો નારગાદ્ધિખ્ખો ય ।

કો જીવો તં મલ્લસિ તન્નાસે જીવનાસોત્તિ ॥ ૧૯૭૮ ॥

ન હિ નારગાદ્ધપજ્જાયમેત્તનાસમ્પિ સદ્દહા નાસો ।

જીવદ્ધસ્સ મમ્મો મુદ્ધાનાસે વ હેમસ્સ ॥ ૧૯૭૯ ॥

કમ્મકઓ સંસારો તન્નાસે તસ્સ જુ-જઈ નાસો ।

જીવત્તમકમ્મકયં તન્નાસે તસ્સ કો નાસો ? ॥ ૧૯૮૦ ॥

સુવર્ણ અને માટીની પેઠે જીવ-કર્મનો અનાદિ સંયોગ છતાં પણ જ્ઞાન-ક્રિયાવડે વિયોગ થાય છે. એમ તું મંડિકની પેઠે અંગીકાર કર. વળી તું એમ માને છે કે નારકાદિ પર્યાય, તેજ સંસાર છે, અને એ નારકાદિ પર્યાયથી ભિન્ન બીજો કોઈ જીવ નથી, એટલે તે પર્યાયનો નાશ થવાથી જીવનો પણ નાશ થાય છે. (તારી આ આન્યતા અયોગ્ય છે. કેમકે) મુદ્ધાનો નાશ થએ જેમ સુવર્ણનો નાશ નથી થતો, તેમ નારકાદિ પર્યાય માત્રનોજ નાશ થવાથી જીવદ્રવ્યનો સર્વથા નાશ નથી થતો. સંસાર કર્મકૃત છે, તેથી કર્મનો નાશ થએ સંસારનો નાશ થો છે, પણ જીવત્તવ કર્મકૃત નથી એટલે કર્મનો નાશ થએ જીવનો નાશ કેવી રીતે થાય ? નજ થાય. ૧૯૭૭-૧૯૭૮-૧૯૭૯-૧૯૮૦

ભગવન્તઃ—જેમ સુવર્ણ અને માટીનો અનાદિ સંયોગ છતાં પણ ધમનાદિ વડે તે બેનો વિયોગ થાય છે; તેમ જીવ અને કર્મનો અનાદિ સંયોગ છતાં પણ જ્ઞાન તથા ક્રિયાવડે ઉભયનો વિયોગ થાય છે. તેથી અનાદિ સંયોગનો વિયોગજ ન થાય, એમ એકાન્તે ન કહી શકાય; માટે મંડિકની પેઠે તું પણ અંગીકાર કર કે જીવ અને કર્મનો વિયોગ થાય છે.

પ્રભાસઃ—એ ગમે તેમ હો, આ સંબંધમાં હું બીજું કહું છું કે જે આ નારક-તિર્થંક્યાદિ પર્યાય તેજ સંસાર છે, અને એ પર્યાયથી ભિન્ન એવો બીજો કોઈ જીવ જણાતો નથી, એટલે નારકાદિ પર્યાય રૂપ સંસારનો નાશ થવાથી જીવનો પણ નાશ થાય છે, કેમકે તે તેનાથી બુદ્ધા નથી. આ પ્રમાણે જીવનો નાશ થવાથી મોક્ષ કેનો થાય ?

ભગવન્તઃ—તારી એ આન્યતા અયોગ્ય છે. કારણકે નારકાદિપણારૂપ જે જીવનો પર્યાય છે, તે પર્યાય માત્રનોજ નાશ થવાથી પર્યાયવાન જીવદ્રવ્યનો સર્વથા નાશ નથી થતો, પણ કથંચિત્ થાય છે. જેમ મુદ્ધાદિ પર્યાયમાત્રનો નાશ થવાથી સુવર્ણનો સર્વથા

નાશ નથી થતો, પણ કથયિતજ નાશ થાય છે; તેમ નારકાદિરૂપ સંસારના પર્યાયો નાશ પામ્યાથી જીવનો સંસારિપણાદિ નાશ થાય છે, પણ તે સંસારિપણાનો પર્યાય નાશ પામતાં બીજા સુક્તિરૂપ પર્યાયનો ઉત્પાદ થાય છે. ઉદાહરણ તરીકે જેમ સુવર્ણમાં સુદારૂપ પર્યાયનો નાશ થએથી કુંડળ રૂપ અન્ય પર્યાય ઉત્પન્ન થાય છે, પણ સુવર્ણનો સર્વથા નાશ નથી થતો, તેમ અહિં જીવમાં પણ સમજવું.

પ્રભાસઃ—પરંતુ જેમ કર્મનો નાશ થવાથી સંસારનો નાશ થાય છે, તેમ જીવનો પણ કર્મનો નાશ થએ નાશ થાય, અને એથી મોક્ષનો પણ અભાવ થાય.

ભગવન્તઃ—ના, એમ નહિ, સંસાર કર્મજન્ય છે, એટલે કર્મનો નાશ થવાથી સંસારનો તો નાશ થઇ શકે, કેમકે કારણના અભાવે કાર્યનો અભાવ હોય, પરંતુ જીવત્વ તો અનાદિ કાળથી પ્રવૃત્ત છે, કર્મજન્ય નથી, તેથી કર્મનો નાશ થએ જીવનો નાશ ન થાય, કેમકે કર્મ કંઈ જીવપણાનું કારણ નથી, તેમ તે કર્મ જીવપણા સાથે વ્યાપક પણ નથી. ૧૬૭૭ થી ૧૬૮૦

જીવ અને મોક્ષ વિનાશી નથી, પણ અવિનાશી છે, એ વાત કહે છે.

ન વિગારાણુવલંભાદાગાસં પિ વ વિનાસપમ્મો સો ।

इह नासिणो विगारो दी सइ कुंभस्स वाज्जववो ॥ ૧૯૮૧ ॥

કાલંતરનાસી વા ઘડો વ કયમાઈઓ મઈ હોજ્જા ।

नो पदंसाभावो भुवि तद्धम्मावि जं निच्चो ॥ ૧૯૮૨ ॥

અણુદાહરણમભાવો સ્વરસિંગપિવ મઈ ન તં જમ્હા ।

કુંભવિનાસવિસિદ્ધો ભાવો ચ્ચિય પોગલમઓ સો ॥ ૧૯૮૩ ॥

किंयेगंतेण कयं पोगलमेत्तविलयम्मि जीवस्स ।

किं निवृत्तियमहिंयं नभसो घढमेत्तविलयम्मि ? ॥ ૧૯૮૪ ॥

વિકાર નહિ જણાતો હોવાથી, આત્મા આકાશની પેઠે અવિનાશી ધર્મવાળો છે, જે વિનાશ ધર્મવાળો છે, તે ધરના અવયવની પેઠે વિકારવાળો જણાય છે, (માટે સુક્ષ્માત્મા અવિકારી હોવાથી નિત્ય છે, ને તે આત્મા નિત્ય હોવાથી મોક્ષ પણ નિત્ય છે.) ધરની પેઠે મોક્ષ કૃતક હોવાથી તે કાળાન્તરે વિનાશી છે, એમ કહેવામાં આવે, તો તે અયુક્ત છે, કેમકે પ્રધ્વંસાભાવ જગતમાં કૃતક છતાં પણ નિત્ય છે, એટલે તારે હેતુ અનેકાન્તિક છે.) કૃતક હોય અને નિત્ય હોય એ કથનમાં કોઇ ઉદાહરણ નથી; ને અભાવ તો ગયેકાના શીંગડાની પેઠે અવસ્તુ છે, એમ કહેવામાં આવે, તો તે પણ અયોગ્ય છે, કારણકે કુંભવિનાશ વિશિષ્ટ પુદ્ગળમય ભાવ, તેજ પ્રધ્વંસાભાવ છે. અથવા ધરમાત્રનો વિનાશ થવાથી જેમ આકાશમાં કંઈ વિશેષતા નથી થતી, તેમ પુદ્ગળરૂપે થતા નારકાદિ પર્યાયોનો વિનાશ થવાથી જીવને શું વિશેષતા થઈ કે જેથી મોક્ષને એકાન્તે કૃતક કહી શકાય? (સર્વથા કર્મે પુદ્ગળનું આત્મ પ્રદેશથી ખરી જણું તે રૂપ વિનાશ એજ જીવનો મોક્ષ છે.) ૧૬૮૧-૧૬૮૨-૧૬૮૩-૧૬૮૪.

પ્રકાશાન્તરે સુક્ષ્માત્માનું નિત્યપણું તેમજ નિત્યાનિત્યપણું કહે છે.

द्वामृतत्तणओ गृचो निच्चो नभं व दधतया ।

નણુ વિશ્રુયાઈપસંગો પવં સઈ, નાણુમાણાઓ ॥ ૧૯૮૫ ॥

કો વા નિચ્છમાહો સત્ત્વં ચિય વિભવ-મદ્ગં ટિઠ્ઠમિદં ।

પઞ્જાયંતરમેત્તપ્પણા હિ નિચ્છાદિવવણ્ણો ॥ ૧૯૮૬ ॥

જેમ આકાશદ્રવ્ય અમૂર્ત હોવાથી દ્રવ્યપણે નિત્ય છે, તેમ મુક્ત જીવદ્રવ્ય પણ અમૂર્ત હોવાથી નિત્ય છે. (આ આકાશના ઉદાહરણથી) જીવને વિમુક્તા વિગેરેનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થયો, (જેમ કહેવામાં આવે તો તે અયોગ્ય છે, કેમકે) તેના બાધક અનુમાન વિદ્યમાન છે. અથવા એ નિત્ય છે એવો આગ્રહ શા માટે હોવો જોઈએ ? કેમકે પર્યાયાન્તરની મુખ્યતાએ અનિત્યાદિનો વ્યવહાર થાય છે, વસ્તુતઃ સર્વપદાર્થ ઉત્પાદ-વ્યય-અને ક્ષય સ્વરૂપ છે. ૧૯૮૫-૧૯૮૬.

જેમ આકાશદ્રવ્ય અમૂર્ત હોવાથી દ્રવ્યપણે નિત્ય છે, તેમ મુક્ત જીવદ્રવ્ય પણ અમૂર્ત હોવાથી નિત્ય છે. અહીં કોઈ એમ કહેવા માગે કે તમે આ આકાશના દૃષ્ટાન્તે જેમ જીવની નિત્યતા સિદ્ધ કરો છો, તેમ તેણે વ્યાપકપણું આદિ પણ એજ દૃષ્ટાન્તથી સિદ્ધ થાય છે, જેમકે-આકાશ દ્રવ્ય અમૂર્ત હોવાથી જેમ સર્વવ્યાપક છે, તેમ જીવદ્રવ્ય પણ અમૂર્ત હોવાથી સર્વવ્યાપક-વિષુ છે. તથા આકાશ દ્રવ્ય અમૂર્ત હોવાથી જેમ બ'ધાતુ' કે મૂળાતુ' નથી, તેમ જીવદ્રવ્ય પણ અમૂર્ત હોવાથી બ'ધાતુ' કે મૂળાતુ' નથી, આ મૂળાતુ આકાશના દૃષ્ટાન્તથી જીવણું વિષુપણું આદિ સિદ્ધ કરવામાં આવે તો તે અયોગ્ય છે, કેમકે એ સાધ્યમાં બાધા કરનાર બીજાં વિરૂદ્ધ અનુમાનો વિદ્યમાન છે, જેમકે-જીવના ગુણો શરીરમાંજ જણાતા હોવાથી સ્પર્શની જેટલે તથા પર્યન્ત શરીર વ્યાપીજ આત્મા છે, આ અનુમાનથી જીવણું વિષુપણું-સર્વવ્યાપકપણું બાધા પ્રાપ્ત છે. તથા દાન દિ સા વિગેરે ક્રિયાઓ કૃષિ-જેતી આદિ ક્રિયાની જેટલે સફળ હોવાથી જીવ-પુન્ય-પાપ કર્મ વડે બ'ધાય છે, તથા સુવર્ણ અને આદીના સંયોગની જેટલે જીવ અને કર્મનો સંબ'ધ-સંયોગ હોવાથી સમ્યક્ ઉપાય વડે વિનાશ પ્રાપ્ત છે. આ અનુમાનથી જીવનો સદા ભૂબધક અને અમુક્ત ભાવ બાધા પ્રાપ્ત છે.

અરે ! મુક્તાત્મા કે મોક્ષ નિત્ય છે, એવો એકાન્ત આગ્રહ શા માટે રાખવો જોઈએ ? જુદા જુદા પર્યાયની મુખ્યતા એજ નિત્ય કે અનિત્યપણાનો વ્યવહાર કરાય છે, વસ્તુતઃ સર્વ પદાર્થ ઉત્પાદ-વ્યય-અને ક્ષાય સ્વરૂપ છે, ૧૯૮૫-૧૯૮૬.

હવે “કિં દીવસ્સ વ નાસો નિવ્વાણ” એવો જે પહેલાં પૂર્વપક્ષ કર્યો હતો તેનો ઉત્તર આપે છે

ન ય સત્ત્વહા વિનાસોઽણલસ પરિણામઓ પયસ્તેવ ।

કુંભસ્સ કવાલાણં વ ત્થાગિમારોવલંભાઓ ॥ ૧૯૮૭ ॥

જઈ સત્ત્વહા ન નાસોઽણલસ કિં દીસણં ન સો સરલં ? ।

પરિણામમુદ્દુમયાઓ જલયવિગારંજનરહ વ ૧૯૮૮ ॥

હોઝ્ઝામદિયંતરગેઝ્ઝા પુણરિદિયંતરગાહણં ।

સંઘાં ઇંતિ ન ઇંતિ ય પોમ્મલપરિણામયા ચિત્તા ॥ ૧૯૮૯ ॥

એગેંદિયગેઝ્ઝા જહ કાયવ્વાદઓ ત્થમેયા ।

હોઝં ચવલુમેઝ્ઝા ઘાણાદિગ્ગઝ્ઝામંતિ ॥ ૧૯૯૦ ॥

જહ દીઓ નિવ્વાણો પરિણામન્તરમિઓ ત્થા જોઓ ।

મળ્ણહ પરિનિવ્વાણો વત્તોઽણાવાહપરિણામં ॥ ૧૯૯૧ ॥

દીપકનો સર્વથા વિનાશ નથી થતો, કેમકે તે દૂધની જેમ પરિણામી હોવાથી અથવા ઘટના હુકમની જેમ તેનો તથા પ્રકારનો વિકાર જણાય છે તેથી. જો દીપકનો સર્વથા વિનાશ ન થતો હોય, તો તે પ્રત્યક્ષ કેમ નથી જણાતો ? (એમ પૂછવામાં આવે તો) તેના ઉત્તરમાં અભ્રવિકાર અથવા અંજન રજની જેમ દીપકનો સૂક્ષ્મ પરિણામ ધનો હોવાથી તે નથી જણાતો. પુદ્ગળ સ્કંધો ઇન્દ્રિયાન્તર આદિ થઇને પુનઃ ઇન્દ્રિયાન્તરની શ્રદ્ધાતાને પામે છે, અને કેરલાક પુદ્ગળો પરિણામની વિચિત્રતાથી પેડેલાં ઇન્દ્રિય આદિ થઇ પછી કોઇ ઇન્દ્રિયથી આદિ નથી પણ થતા, તથા જેમ વાયુ વિગેરે એકેક પ્રાતનિયત ઇન્દ્રિયથી આદિ થઇને પરિણામાન્તર પામીને પુનઃ ઇન્દ્રિયાન્તરથી આદિ થાય છે, તેમ અગ્નિના પુદ્ગળો પણ પ્રથમ ચક્ષુઆદિ થઇને પછી પરિણામાન્તર પામ્યાથી શ્રોત્રેન્દ્રિયથી આદિ થાય છે. આ પ્રમાણે પરિણામાન્તર પામેલો દીવો જેમ “ નિર્વાણ પામ્યો ” કહેવાય છે, તેમ કર્મ રહિત થઇને અવ્યાપ્ત પરિણામ પામવાથી આ જીવ “ નિર્વાણ-નિર્વૃત્તિ ” અથવા શાક્ષ પામ્યા ” કહેવાય છે. ૧૮૮૭ થી ૧૮૮૨.

ભગવન્તઃ—પ્રભાસ ! દીપકના નાશની જેમ જીવનો નાશ માનીને તું જે શાક્ષ જીવ, તે અચોક્ષ્ય છે, કેમકે દીપકનો અગ્નિ પણ સર્વથા પ્રકરે નાશ નથી પામતો, માત્ર તેનું પરિણામાન્તર થાય છે. જેમ દૂધ પરિણામાન્તર પામીને દહીં થાય છે, અથવા મુદ્ગરાદિ વડે પરિણામાન્તર પામેલો ઘડો ઠીકરા આદિ રૂપે થાય છે. આ પ્રમાણે તે તે વસ્તુઓના જુદા જુદા વિકાર જણાય છે, તેવીજ રીતે પ્રતીપના અગ્નિનો પણ પરિણામાન્તર થવાથી અન્ધકાર રૂપ વિકાર થાય છે, પણ સર્વથા તેનો વિનાશ નથી થતો.

પ્રભાસઃ—જો તેનો સર્વથા વિનાશ ન થતો હોય, તો તે ઓલવાઈ ગયા પછી સાક્ષાત્ કેમ નથી જણાતો ?

ભગવન્તઃ—જેમ આકાશમાં એકઠા થએલા મેઘના રચામ વાદળાંઓનો પુદ્ગળ વિકાર જણાય છે, પરંતુ તે વીખરાઈ જાય ત્યારે તે કે તેના કોઈ ભાગો નથી જણાતા, કેમકે તેનો તેવો સૂક્ષ્મ પરિણામ થઈ જાય છે, અથવા અંજનરાશિ એકઠો હોય તો જણાય છે, પણ પવનથી વીખરાઈ જાય તો નથી જણાતો, કેમકે તેનો પણ સૂક્ષ્મ પરિણામ થઈ જાય છે, તેથી નથી જણાતો, પણ તે અવિદ્યમાન છે માટે નથી જણાતો એમ નહિ, એજ પ્રમાણે દીવો ઓલવાઈ ગયા પછી નથી જણાતો, પણ તેનો અન્ધકારરૂપ પુદ્ગળ વિકાર જણાય છે, દીપકના અગ્નિરૂપ પુદ્ગળોનો અતિસૂક્ષ્મરૂપ પરિણામ થવાથી અન્ધકાર રૂપ પરિણામ થાય છે, પણ સર્વથા તેનો અભાવ નથી થતો. કેમકે પુદ્ગળનો પરિણામ વિચિત્ર પ્રકારનો છે.

આ વિષય વધારે સ્પષ્ટ રીતે સમજાય માટે તને ઉદાહરણ કહું છું તે લક્ષ પૂર્વક શ્રવણ કર. જેમ સુવર્ણ પત્ર-લવણ-સૂંઠ-હરિતકી-ચિત્રક અને ગોળ વિગેરેના પુદ્ગળ સ્કંધો પ્રથમ ચક્ષુ આદિ ઇન્દ્રિયોથી આદિ થઇને પછી ક્ષેત્ર કાળાદિ ભિન્ન સામગ્રી પામીને પુદ્ગળ પરિણામની વિચિત્રતાથી સ્પર્શન-રસન આદિ ઇન્દ્રિયોથી આદિ થાય છે; જેમકે સુવર્ણનું પત્ર પ્રથમ ચક્ષુ આદિ હોય છે, પછી તેને શુદ્ધ કરવાને અગ્નિમાં નાખ્યું હોય અને ભસ્મ સાથે મળી ગયું હોય, તો તે સ્પર્શનન્દ્રિય આદિ થાય છે, પુનઃ પ્રયોગ વડે ભસ્મથી જુદું કર્યું હોય તો પાણી ચક્ષુઆદિ થાય છે, એજ પ્રમાણે લવણ સૂંઠ-હરિતકી-ચિત્રક-ગોળ વિગેરેનાં પુદ્ગળો પ્રથમ ચક્ષુઆદિ હોઇને પછી રાષ્ટ્રોદીમાં અથવા ઘણાં ઔષધના સમુદાયમાં, ઉકાળા રૂપે, ચૂર્ણ રૂપે કે લેપરૂપે પરિણામ પામવાથી રસનેન્દ્રિયથી

(૧૨) જ્ઞાન અને આનાબાધપણથી કરણહિનો અભાવ છતાં પણ મુક્તને પરમ મુખિપણ.

આદ્ય થાય છે. કપૂર કસ્તુરી આદિનાં પદ્મગણો યશ્તુબ્રાહ્મી છતાં પણ વાયુવડે દૂર લઈ જવાયાથી દ્રાણેન્દ્રિય બ્રાહ્મી થાય છે. નવ યોજન ઉપરાંત ગંગોત્તર કેટલાક પદ્મગણો તથાવિધ કંઈક વધારે સૂક્ષ્મ પરિણામ પામવાથી કોઈ પણ ઇન્દ્રિયથી બ્રાહ્મી નથી થતા, એ સમજી થવામાં કેવળ પદ્મગણ પરિણામની વિચિત્રતાજ મુખ્ય કારણ છે.

તથા વાયુ સ્પર્શનેન્દ્રિયનેજ બ્રાહ્મી છે, રસ જીભા ઇન્દ્રિયનેજ બ્રાહ્મી છે, ગંધ દ્રાણેન્દ્રિય-નેજ બ્રાહ્મી છે, રૂપ ચક્ષુ ઇન્દ્રિયનેજ બ્રાહ્મી છે, અને શબ્દ ઓત્રેન્દ્રિયનેજ બ્રાહ્મી છે, આ પ્રમાણે વાયુ વિગેરેનાં પદ્મગણો પ્રતિનિયત એક ઇન્દ્રિયનેજ બ્રાહ્મી છે, તે છતાં તેઓ પરિ-ણામાન્તર પામીને પછીથી ભિન્ન ભિન્ન ઇન્દ્રિયોથી પણ બ્રાહ્મી થાય છે. એજ પ્રમાણે આ પ્રદીપગત અગ્નિના પદ્મગણો ચક્ષુ બ્રાહ્મી છે, તે છતાં દીપક આલવાઈ જવાથી તેજ પદ્મગણો અંધકારરૂપે પરિણામ પામે છે, અને દ્રાણેન્દ્રિયથી બ્રાહ્મી થાય છે. એટલે દીપક સર્વથા વિનાશ નથી પામતો, પણ તેનો પરિણામાન્તર થવાથી અંધકારરૂપે વિકાર પ્રત્યક્ષ જણાય છે. આ રીતે જેમ પરિણામાન્તર પામેલો દીપક “નિર્વાણ” પામ્યા કહેવાય છે, તેમ જીવ પણ કર્મરહિત અમૂર્ત સ્વભાવરૂપ અવ્યાબાધ પરિણામાન્તર પામ્યા હોય, ત્યારે તેને “નિર્વાણ-નિર્વૃત્તિ-કે ભોક્ષ પામ્યા” કહેવાય છે. આથી એ સિદ્ધ થયું કે દુઃખા-દિનો ક્ષય થવાથી જીવની શુદ્ધ શાશ્વત વિદ્યમાન અવસ્થા તેજ ભોક્ષ કહેવાય છે. ૧૯૮૭-થી-૧૯૮૧.

શબ્દાદિ વિષયનો ઉપભોગ નહીં છતાં પણ મુક્તાત્મા મુખરહિત નથી, તેમ અજ્ઞાની પણ નથી, તે ખતાવે છે—

મુત્તસ્ત પરં સોક્ષ્મં જાણાણાવાહઓ જહા મુણિણો ।

તદ્દમ્મા પુણ વિરહાદાવરણા-ડડ્બાહહેજ્જણ ॥ ૧૯૯૨ ॥

મુત્તો કરણાભાવાદણાણી સં વ, નણુ વિરુદ્ધોડયં ।

જમજીવયા વિ પાવહ્ પત્તો ચ્ચિવ ભવત તન્નામ ॥ ૧૯૯૩ ॥

દવ્વા-ડમુત્તત્ત સહાવજાહઓ તસ્સ દૂરવિવરીયં ॥

ન હિ જર્ણવતરગમણં જુત્તં નમસો વ્વ જીવત્તં ॥ ૧૯૯૪ ॥

મુત્તાદ્દમાવઓ નોવલ્લદ્દિમંતિંદિયાઈં કુંખો વ્વ ।

સવલંભદ્દારાણિં હ તાહ્ જીવો તદુવલ્લદ્દા ॥ ૧૯૯૫ ॥

તદુવરમેવિ સરણઓ તવ્વાવારે વિ નોવલંભાઓ ।

દ્દિપિમિત્તો જાયા પંચગવક્કોવલ્લદ્દા વા ॥ ૧૯૯૬ ॥

ઉત્કૃષ્ટ મુનિની પેઠે, પ્રકૃષ્ટજ્ઞાનવાન અને બાધારહિત હોવાથી મુક્તાત્મા પરમમુખી છે, કેમકે આવરણ અને બાધાના હેતુનો અભાવ હોવાથી મુક્તાત્માનો તેવોજ-જ્ઞાનાદિમયતા ધર્મ છે. મુક્તાત્મા કરણના અભાવે આકાશની પેઠે અજ્ઞાની છે. (એમ કહેવામાં આવે તો) તે કથન વિરૂદ્ધ છે; કેમકે એથી તો જીવનું અજીવપણું સિદ્ધ થઈ જાય, અસ્તુ ભલે તેમ થાય, (એમ કહેવામાં આવે તો તે અશોભ્ય છે, કેમકે-) જેમ આકાશને જીવત્વ પ્રાપ્ત થયું અતિ વિપરીત છે, તેમ દ્રવ્યપણું અને અમૂર્તપણું એ જીવની સ્વભાવનીતિ પ્રાપ્ત થયું અતિ વિપરીત છે, તેમ જીવનું પરિણામ પ્રાપ્તિ પણ અતિ વિરૂદ્ધ છે. બળી ઇન્દ્રિયો ફક્તની પેઠે મૂર્ત છે, તેની ભાવ્યન્ટરપણાની પ્રાપ્તિ પણ અતિ વિરૂદ્ધ છે. બળી ઇન્દ્રિયો ફક્તની પેઠે મૂર્ત છે, તેની ભાવ્યન્ટરપણાની પ્રાપ્તિ પણ અતિ વિરૂદ્ધ છે. બળી ઇન્દ્રિયો ફક્તની પેઠે મૂર્ત છે, તેની ભાવ્યન્ટરપણાની પ્રાપ્તિ પણ અતિ વિરૂદ્ધ છે. બળી ઇન્દ્રિયો ફક્તની પેઠે મૂર્ત છે, તેની ભાવ્યન્ટરપણાની પ્રાપ્તિ પણ અતિ વિરૂદ્ધ છે.

કારણ કે ઇન્દ્રિયોના ઉપરમ થયા છતાં પણ સ્મરણ થાય છે, અને ઇન્દ્રિયોના વ્યાપાર છતાં પણ કેઇવખત જ્ઞાન નથી થતું; માટે પાંચ બારીઓથી બેનાર વ્યક્તિની પેઠે આત્મા ઇન્દ્રિયોથી લિપ્ત છે. ૧૯૮૧-થી-૧૯૮૬.

પ્રભાસ:-હું ખાદિનો ક્ષય થઈ પોતાના સ્વરૂપે જીવની વિવિધમાન અવસ્થા તે મોક્ષ, એમ જે આપ કહેતા હો, તો તે અવસ્થામાં શબ્દાદિ વિષયના ઉપસોગના અભાવે, મુક્તાત્માને મુખનો અભાવ હોવો જોઈએ.

ભગવન્ત:-તારી એ માન્યતા અયોગ્ય છે, કેમકે મુક્તાત્માને સર્વ આવરણને ક્ષય થયેલ છે તેથી તે ઉત્કૃષ્ટ જ્ઞાનવાન છે, અને હું ખના હેતુભૂત વેદનીયાદિ કર્મોના સર્વથા અભાવ હોવાથી કોઈપણ પ્રકારની બાધાથી રહિત છે, એટલે કે-ઉત્કૃષ્ટ જ્ઞાનાનંદમાં મગ્ન થયેલા મુનિ જેમ મુખી હોય છે, તેમ મુક્તાત્મા પણ ઉત્કૃષ્ટ જ્ઞાની, અને જન્મ-જરા-વ્યાધિ-મરણ-ઈષ્ટ વિશેષ-અસ્તિ-શોક-ક્રુધા-તૃપ્તિ-ઠંડી-ગરમી-કામ-ક્રોધ-મદ-શક-તા શાગ-દ્વેષ-ચિન્તા-ઉત્સુકતા-વિગેરે નિઃશેષ હું ખના અભાવે અત્યન્ત મુખી છે.

પ્રભાસ:-પરંતુ મુક્તાત્માને ઇન્દ્રિયો નહિ હોવાથી, તે આકાશની પેઠે અજ્ઞાની છે.

ભગવન્ત:-તારું એ કથન અયોગ્ય છે, કેમકે તે કહેલો હેતુ ધર્મના સ્વરૂપને વિપરીતપણે સિદ્ધ કરે છે, તેથી વિરૂદ્ધ છે. વળી એ હેતુથી “મુક્તાત્મા ઇન્દ્રિયોના અભાવે આકાશની પેઠે અજ્ઞાન છે.” એમ પણ સિદ્ધ થશે.

પ્રભાસ:-અસ્તુ, મુક્તાત્માને અજ્ઞાનપણું સિદ્ધ થાય, તો શી હરકત છે ?

ભગવન્ત:-જેમ દ્રવ્યપણું અને અમૂર્તપણું એ જીવની સ્વભાવભૂત ભતિ છે, તે ભતિ અન્યભતિપણે એટલે અદ્રવ્ય અને અમૂર્તપણે કોઈપણ અવસ્થામાં નથી થતી; તેમ જીવપણું પણ જીવની સ્વભાવભૂત ભતિ છે, તેથી તે ભતિ અન્યભતિપણે એટલે અજ્ઞાનપણે કોઈપણ અવસ્થામાં નથી થતી. તેથી મુક્તાવસ્થામાં પણ જીવનું અજ્ઞાનપણું નથી થતું. આ પ્રમાણે જેમ મુક્તજીવ અદ્રવ્ય અને મૂર્ત નથી થતો, તેમ તે પોતાના જીવસ્વભાવથી પલટી અજ્ઞાનપણે પણ નથી થતો, અન્યથા જો તે સ્વભાવનો ત્યાગ કરે તો આકાશ અને પરમાણુ આદિ પણ પોતાના સ્વભાવનો ત્યાગ કરીને વિપરીત બની જાય.

પ્રભાસ:-અસ્તુ, ભલે એ એમ થાય, પણ “મુક્તાત્મા ઇન્દ્રિયોના અભાવે આકાશની પેઠે અજ્ઞાની છે” મારા એ પક્ષમાંના ઇન્દ્રિયોના અભાવરૂપ હેતુ, ધર્મના સ્વરૂપને વિપરીત સિદ્ધ કરે છે, તેથી વિરૂદ્ધ છે, એમ આપ કહો છો, તે કેવી રીતે ?

ભગવન્ત:-ઇન્દ્રિયો ઘટની જેમ મૂર્તાદિ સ્વભાવવાળી હોવાથી તે બધી શક્તી નથી, તે તો બહુવાનાં દ્વારો છે, ત્યાં બહુનાર તો આત્મા છે; કેમકે (ઇન્દ્રિયવડે બહેલ અર્થતું) ઇન્દ્રિયોના ઉપરમ થયા છતાં પણ આત્માને સ્મરણ થાય છે, અને કોઈ વખત ઇન્દ્રિયોના વ્યાપાર છતાં પણ આત્માને પદાર્થતું જ્ઞાન નથી થતું; માટે પાંચ બારીઓથી બેનાર વ્યક્તિની પેઠે આત્મા ઇન્દ્રિયોથી લિપ્ત છે. આ પ્રમાણે ઇન્દ્રિયોના અભાવરૂપ જે તારો હેતુ છે તે ધર્મના સ્વરૂપને-વિપરીત સિદ્ધ કરે છે અર્થાત તેથી વિરૂદ્ધ છે. ૧૯૮૨ થી ૧૯૮૬

જ્ઞાન એ જીવનો સ્વભાવ છે, તેથી ઇન્દ્રિયોના અભાવે મુક્તને જ્ઞાનનો અભાવ ન થાય તે બતાવે છે—

નાણરહિઓ ન જીવો સરુવઓડણુ વ્વ મુગિનાપેનં .
 જં તેણ વિરુદ્ધમિદં અત્યિ ય સો નાણરહિઓ યન ॥ ૧૯૨૭ ॥
 ફિદ્દ સો નાણસરુવો નણુ પચ્ચત્તાણુમ્મૂઢઓ નિયણ .
 પરદેહમ્મિ વિ ગ્ગત્તે ત્ત પવિત્ત-નિવિત્તિહિંગાઓ ॥ ૧૯૨૮ ॥
 સન્વાનરગાવગમે સો મુદ્ધયરો દ્વેજ્જ સુરો વ્વ .
 તમ્મયમાવામાવાદણાણિત્તે ન જુત્તં સે ॥ ૧૯૨૯ ॥
 પ્વં પગોત્તનઢઓ જીવો છિદ્ધાવમાસયત્તાઓ .
 િત્તેન-તેનં નાતર િત્તે... પર્વવો વ્વ ॥ ૨૦૦૦ ॥
 મુવ્વકુતરં વિયાનરં કુલ્લે તન્નાનિર-નદ્દિગમાઓ .
 અવખીયયરો વ્વ નરો પિપ્પવ-વ-વ- પર્વવો વ્વ ॥ ૨૦૦૧ ॥

જેમ પરમાણુ મૂર્તભાવરહિત નથી, તેમ જીવ પણ સ્વરૂપથી જ્ઞાનરહિત નથી, માટે “મુક્તિમા જ્ઞાનરહિત છે.” એ કથન વિરુદ્ધ છે. જીવ જ્ઞાનરહિત નથી; એની રીતી આત્મા? (એમ પૂછવામાં આવે તો) તે પ્રત્યક્ષ અનુભવથી જાણના અને પરના શરીરમાં પ્રવૃત્તિ-નિવૃત્તિના લિંગથી જણાય છે. વળી એ મુક્તિમા સર્વ આવરણના અભાવે સૂર્યની પેઠે વધારે શુદ્ધ હોય છે, માટે ઇન્દ્રિયના અભાવે મુક્તિજીવને અજ્ઞાન-પણું દહેણું થાય નથી. એ પ્રમાણે જીવ પ્રકાશમય-જ્ઞાનમય છે, પણ (સંસારી અવસ્થામાં) છિદ્રાવભાસકપણાથી, છિદ્રાવળા આવરણમાં (કાશીકમાં) પ્રકાશતા પ્રતીપત્તિ પેઠે કથિતમાત્ર પ્રકાશે છે; પરંતુ સર્વ આવરણનો નાશ થવાથી, ધરરહિત પ્રકાશ, અથવા નિરાવરણ પ્રતીપત્તિ પેઠે મુક્તિમા આતશય (સર્વ) બાહે છે. ૧૬૮૭-૧૮૦૦

સંગવન્ત:—પરમાણુ જેમ મૂર્તભાવ વિના નથી હોતો, તેમ જીવ પણ જ્ઞાન વિના નથી હોતો, કેમકે જ્ઞાન એ જીવનો સ્વભાવ છે, તેથી “મુક્તિ જીવ જ્ઞાનરહિત છે.” એ કથન સર્વથા વિરુદ્ધ છે. કારણ કે સ્વરૂપ સિવાય સ્વરૂપવાન કશીપણ હોઈ શકે નહિ.

પ્રભાસ:—જીવ જ્ઞાન સ્વરૂપ છે, એમાં પ્રમાણ શું?

સંગવન્ત:—સ્વશરીરમાં જીવ જ્ઞાનસ્વરૂપ છે, એતો પ્રત્યક્ષ અનુભવથી જણાય છે, કેમકે ઇન્દ્રિયનો વ્યાપાર બંધ પડ્યા પછી પણ, ઇન્દ્રિય વ્યાપારથી બાહેલ અર્થજીવ સ્મરણ થાય છે. તથા કોઈ વખત અન્યમનસ્ક અવસ્થામાં (મનના બીજા ચિંતનમાં) ઇન્દ્રિયનો વ્યાપાર હોય, તોપણ અર્થજીવ જ્ઞાન નથી થતું, તેમજ કોઈ વખત વ્યાખ્યાન અવસ્થામાં, ત્હી બેબેલ કે ત્હી સાંભળેલ અર્થજીવ; સારા ક્ષેપોપરામથી સ્મરણ થાય છે, આ મધળું સર્વકેષ વ્યક્તિને અનુભવવિરુદ્ધ હોય છે, વળી તમાવિધ પ્રવૃત્તિ-નિવૃત્તિ આદિ લક્ષણોથી પરશરીરમાં પણ જીવજ્ઞાન સ્વરૂપ છે, એમ જણાય છે.

એજ પ્રમાણે મુક્તિમા પણ સંપૂર્ણ જ્ઞાનવાન છે. ઇન્દ્રિયવળા જીવને ઘોરા આવરણનો ક્ષય થવાથી તે તરતમાત્ર જ્ઞાનવાન છે, અને જેને ઇન્દ્રિયો નથી, એવા મુક્તિમાને સર્વ આવરણનો ક્ષય થવાથી સંપૂર્ણ જ્ઞાન છે. જેમ સમસ્ત ત્રેપાદિ આવરણનો અનુગમ થવાથી સૂર્ય સંપૂર્ણ પ્રકાશમય થાય છે, તેવીજ રીતે જ્ઞાનસ્વરૂપ મુક્તિમા,

ઇન્દ્રિયોના અભાવે સર્વ આવરણ દર થવાથી સંપૂર્ણ જ્ઞાનરૂપ સંપૂર્ણ પ્રકાશવાન થાય છે. એવા સ્વરૂપવાલો આત્મા ફક્ત સંસારી અવસ્થામાં હોય ત્યારે, કંઈક આવરણ ક્ષય થયા હોય, અને કંઈક ક્ષીણ ન થયા હોય ત્યારે, ઇન્દ્રિયરૂપ છિદ્રાવડે, છિદ્રવાળી ભીંત આદિના આવરણથી આવૃત દીપકની પેઠે કિંચિત્માત્ર વસ્તુ પ્રકાશે છે—જાણે છે, પણ મોક્ષઅવસ્થામાં મુક્તાત્મા સર્વ આવરણના અભાવે, દીપક જેમ વધારે સારો પ્રકાશ આપે છે, અથવા શુદ્ધ વિદ્યાનો (ચોતરફથી છુટો થયેલો) પુરૂષ જેમ બહારની વસ્તુ વધારે સારી રીતે જોઈ શકે છે, તેમ સર્વ વસ્તુને સર્વથા પ્રકારે જાણે છે. માટે મુક્તાત્મા બાહ્યરહિત અને પરમજ્ઞાનવાન હોવાથી અત્યંત મુખી છે. ૧૮૬૭-૧૮૬૮-૧૮૮૬-૨૦૦૦-૨૦૦૧.

પુન્ય-પાપના અભાવે મુક્તાત્માને મુખનો અભાવ હોય એમ પ્રભાસ કહે છે,

પુણ્ય-પુણ્યકયાં જં મુહ-દુઃખાં તૈજ તન્નાસે ।

તન્નાસો તો મુત્તો નિરમુહ-દુઃખો જહાગાસં ॥ ૨૦૦૨ ॥

અહવા નિરમુહ-દુઃખો નમં વ દેહે-દિયાદભાવાઓ ।

આહારો દેહો ચિય જં મુહ-દુઃખોત્તલજીળં ॥ ૨૦૦૩ ॥

પુણ્યફલં દુઃખં ચિય કમ્પોદયઓ ફલં વ પાવસસ ।

નણ પાવફલે વિ સમં પચવત્તવિરોહિઆ વેવં ॥ ૨૦૦૪ ॥

જે મુખ-દુઃખ છે, તે પુન્ય-પાપરૂત છે, અને એ કારણભૂત પુન્ય-પાપનો નાશ થવાથી તેના કાર્યભૂત મુખ-દુઃખનો પણ નાશ થાય છે; માટે મુક્તાત્મા આકાશની પેઠે મુખ-દુઃખ રહિત છે. અથવા શરીર અને ઇન્દ્રિયાદિના અભાવે મુક્તાત્મા આકાશની પેઠે મુખ-દુઃખ રહિત છે. કેમકે શરીરજ મુખ-દુઃખની ઉપલબ્ધિનો આધાર છે. (ચક્ર-વર્તિ આદિ પદ્ધતિરૂપ) પુન્યરૂપ ક્ષણકર્મોદયજન્ય હોવાથી દુઃખરૂપજ છે. (એમ કહેવામાં આવે તો નરકારૂપ) પાપના ક્ષણમાં પણ એજ પ્રમાણે કહી શકાય. (જેમકે દુઃખરૂપે માટેજ પાપરૂપ ક્ષણ, કર્મોદય જન્ય હોવાથી પરમાર્થથી મુખરૂપજ છે.) અને એમ કહેવું એ પ્રત્યક્ષ વિરૂદ્ધ છે. ૨૦૦૨-૨૦૦૩-૨૦૦૪

એના ઉત્તરમાં સાંસારિક મુખ તે દુઃખજ છે, વાસ્તવિક મુખ તો મોક્ષમાંજ છે, એમ જણાવતા ભગવંતે ફરમાવે છે કે—

જત્તો ચિય પચેવત્તં સોમ્મ ! મુહં નત્તિય દુઃખમેવેદં ।

તપ્પહિયારવિમત્તં તો પુણ્યફલં પિ દુઃખં તિ ॥ ૨૦૦૫ ॥

વિસયમુહં દુઃખં ચિય દુઃખપહિયારઓ તિગિચ્છ વ ।

તં મુહમુવયારાઓ ન યોવયારો વિળા તત્તં ॥ ૨૦૦૬ ॥

તમ્મા જં મુત્તમુહં તં તત્તં દુઃખસંતપ્પવસસં ।

મુણિણોડળાવાહસસ વ ણિપ્પહિયારપ્પમુહઓ ॥ ૨૦૦૭ ॥

હે સૌમ્ય ! જે પ્રત્યક્ષ મુખ જણાય છે, તે મુખ નથી, પણ દુઃખજ છે, માત્ર દુઃખના પ્રતિકારરૂપે તેની વ્યવસ્થા કરી છે, એટલે પુન્યરૂપ ક્ષણ પણ દુઃખરૂપજ છે. જેમ રોગોપશાન્તિ માટે કરેલું ઔષધપાન દુઃખરૂપ છતાં મુખરૂપ મનાય છે, તેમ વિષયમુખ પણ

(૧૩૬) વિષયસુખની દુઃખરૂપતા અને જ્ઞાનની આર્ક સુખની આત્મસ્વભાવતા,

દુઃખના પ્રતિકારરૂપ હોવાથી દુઃખરૂપ છતાં સુખ કહેવાય છે, તેને જે સુખ કહેવાય છે તે ઉપચારથી કહેવાય છે, અને એ ઉપચાર સત્ય સુખ વિના ધર્મ શકે નહીં. માટે જે મુક્તાત્માનું સુખ છે, તેજ અવશ્ય સર્વ દુઃખનો ક્ષય થવાથી, તેમજ નિરાધાન સુખની પેઠે નિઃપ્રતિકાર હોવાથી સત્યસુખરૂપ છે ૨૦૦૫-૨૦૦૬-૨૦૦૭.

ભગવન્ત:-સામ્ય ! પ્રભાસ ! આ સંસાર ચક્રમાં પુષ્પમાળા-ચન્દન-અંગનાદિના લોગજન્ય જે સુખ છે, તે સર્વ દુઃખજ છે. કેમકે સ્ત્રીસંભોગાદિ સંબંધી ઉત્સુકતાથી થએલ અસ્તિત્વ દુઃખનો, સ્ત્રીસંભોગાદિ પ્રતિકાર છે, તે પ્રતિકારરૂપ હોવાથી દુઃખરૂપ છતાં પણ તેને સુખરૂપે મૂઠ લોકોએ લેલે પાડ્યા છે. એટલેકે સ્ત્રીસંભોગાદિકને ખસને ખજવાળવાના સુખની પેઠે સુખ માન્યું છે, અને શૂલીપર ચડાવવું, શૂળ આવવું, મસ્તકમાં પીડા થવી, બન્ધન વિગેરેને દુઃખ માન્યું છે.

પ્રભાસ:-સ્ત્રીસંભોગ-ચક્રવર્તિઆદિ પદની પ્રાપ્તિ વિગેરે સ્વસંવેદ્ય સુખને દુઃખ કહેવું, એતો પ્રત્યક્ષ વિરૂદ્ધ જણાય છે.

ભગવન્ત:-એ મોહમૂઠને પ્રત્યક્ષ હોવાથી સત્ય નથી. મોહથી મૂઠ થએલા પ્રાણિઓ, તે તે વસ્તુની પ્રાપ્તિ માટેની ઉત્સુકતાથી થએલ અસ્તિત્વ દુઃખના પ્રતિકારને મિથ્યાપણે સુખ માને છે, દુઃખમાં પણ તેને સુખની કલ્પના થાય છે. ખસને ખજવાળવામાં અને અપચ્ચ આહારને ખાવામાં સુખ માને છે, તેમ વિષયસુખરૂપ પુન્યનું ફળ પણ વસ્તુતઃ દુઃખજ છે. કારણકે જેમ કેલ-ગંડ-હરસ આદિ રોગોપશાન્તિ માટે ઉકાળાનું પાન, છેદન-ડંભન (ડામ દેવો) વિગેરે ઉપાયો દુઃખકારી છતાં પણ સુખરૂપ બનાય છે, તેમ તે વિષયસુખ પણ ઉત્સુકતા જન્ય અસ્તિત્વ દુઃખના પ્રતિકારરૂપ હોવાથી ખરીરીતે દુઃખજ છે. લોકમાં તેને સુખ કહેવાય છે, પણ તે સુખ ઉપચારથી કહેવાય છે, એ ઉપચાર સત્ય નથી. પણ સત્ય વસ્તુ જે નહોતો તો અન્યત્ર ઉપચાર કરી શકાતો નથી, એટલે કે જેમ સત્ય સિંહ હોવાથીજ અન્યત્ર કેલ વ્યક્તિમાં સિંહપણાનો ઉપચાર કરાય છે, તેમ અહીં પણ સંસારના વિષયસુખમાં સુખનો ઉપચાર છે, ને ઉપચાર વિનાનું સત્ય સુખ તો મોક્ષમાંજ છે; અને એવું સુખ, પુન્ય-પાપજન્ય સર્વ દુઃખનો ક્ષય થવાથી, વિશિષ્ટજ્ઞાનવાન નિરાધાન-સુખની પેઠે નિરૂપ્ય અને સ્વાભાવિકપણે સિદ્ધાન્તમાનેજ ઉત્પન્ન થાય છે. ૨૦૦૫ થી ૨૦૦૭

વળી કહેલું છે કે જેઓએ અહંકાર તથા કામને છૂટી લીધા છે. અને જેઓ મન વચન અને કાયાનો વિકાર કરીને રહીત છે અને જેઓને પરની આશાઓ શાંતિ પામી છે તેવા ભાવિતઆત્માને અહીં આજ મોક્ષ છે.

જહ વા નાનમયોડ્યં જીવો નાણોવઘાઈ ચાવરણં ।

કરણમણુગહકારી સઘાવરણવસણં મુદ્ધી ॥ ૨૦૦૮ ॥

તહ સોવસ્તમઓ જીવો પાવં તસ્સોવઘાયયં નેયં ।

પુણમણુગહકારિં સોવસ્તં સઘવસણં સયલે ॥ ૨૦૦૯ ॥

જહ વા કમ્મવસત્તવઓ સો સિદ્ધત્તાઈપરિણં છમ્મ ।

તહ સંસારાઈયં પાવડ ત્તો ચિયં મુદ્ધં તિ ॥ ૨૦૧૦ ॥

જેમ અનન્ત જ્ઞાનમય આત્મા છે, અતિજ્ઞાનાવરણાદિ તે જ્ઞાનના ઉપધાતક છે, અને

ઇન્દ્રિયો સૂર્યના પ્રકાશને ઢાંકનાર મેઘના સમૂહમાં પડેલાં છંદ્રની પેઠે જ્ઞાનમાં ઉપકારી છે, ને સર્વ આવરણનો ક્ષય થવાથી આત્માની અત્યંત જ્ઞાનપ્રદિ થાય છે. તેથીજ રીતે અમંત સુખમય-આત્મા છે, પાપ તેનું ઉપધાતક છે અને પુન્ય અનુત્તર વિમાનપર્યત સુખત્વં ફળ અનુમદુકારિ છે, તે સર્વ પુન્ય-પાપનો ક્ષય થવાથી આત્માને સંપૂર્ણ નિરૂપમ સત્ય સુખ પ્રાપ્ત થાય છે. અથવા કર્મના ક્ષય થવાથી આત્મા જેમ સિદ્ધત્વાદિ પરિણતિ પામે છે, તેમ કર્મના ક્ષય થવાથી સંસારાતીત નિરૂપમ સત્યસુખ પણ પામે છે. ૨૦૦૮-૨૦૦૯-૨૦૧૦.

સંસારિક સુખ-દુઃખનો આધાર શરીર છે; પણ મોક્ષસુખનો આધાર શરીર નથી, એવાત બતાવે છે.

સાયા-ડસાયં દુક્લં તત્ત્વિરહમ્મિ ય જઓ મુહં તેજં ।

દેહિં-દિણ્મુ દુક્લં સોક્લં દેહિં-દિયામાવે ॥ ૨૦૧૧ ॥

જો વા દેહિં-દિયજં મુહમિચ્છઈ તં પઙ્ગુચ દોસોડ્યં ।

સંતારાઈયમિદં ધમ્મંતરમેવ સિદ્ધિમુહં ॥ ૨૦૧૨ ॥

શાતા અને અશાતા બન્ને દુઃખજ છે, તેનો અભાવ થાય ત્યારે સુખ થાય, તેથી દેહુ, અને ઇન્દ્રિયો છે ત્યાંસુધી દુઃખજ છે, અને ખરૂં સુખ તો દેહુ તથા ઇન્દ્રિયના અભાવે થાય છે, અથવા જે દેહુ અને ઇન્દ્રિયજન્ય સુખને સુખ કહે છે, તેની અપેક્ષાએ એ (મોક્ષમાં સુખનો અભાવ હોવારૂપ) દોષ આવે, પણ આ મોક્ષસુખ તો સંસારાતીત છે અને ધર્માન્તર ભૂત છે. (તેમાં એ દોષ ન આવે,) ૨૦૧૧-૨૦૧૨

શાતાવેદનીયરૂપ જે પુન્યત્વં ફળ લોકમાં સુખ કહેવાય છે, તે દુઃખરૂપજ છે, તે હમણાંજ ઉપર કહ્યું છે; અને અશાતાવેદનીયરૂપ પાપત્વં ફળ તેતો નિર્વિવાદ દુઃખજ છે, એટલે કે પુન્ય અને પાપ ઉભયત્વં ફળ સંસારમાં દુઃખજ છે, પણ સુખ નથી, એણે દુઃખ સિદ્ધાન્તમાગ્ધિને સર્વથા નં.શ પામ્યું છે, તેથી તેમને સ્વાભાવિક નિરૂપમ અમંત સુખ છે, અને સંસારી જીવોને આધારભૂત શરીર અને ઇન્દ્રિયો છ તે ઉપર કદા મુજબ દુઃખજ છે. વાસ્તવિક સુખ તો શરીર અને ઇન્દ્રિયોનો અભાવ થાય ત્યારેજ પ્રાપ્ત થાય છે.

અથવા જે સંસારનેજ ઇચ્છનાર, પરમાર્થને નહિ જોનાર, વિષયાભિલાષિ, મોહ-મૂઢાત્મા પ્રાણી હોય છે તે શરીર અને ઇન્દ્રિયજન્ય સુખને સુખ માને છે, પણ મોક્ષસુખને સુખ નથી માનતા, કેમકે તેવા સુખની તેને સ્વપ્નમાં પણ કલ્પના નથી હોતી, તેવા જીવોને પ્રમાણથી મોક્ષની પ્રતીતિ કરાવ્યાં છતાં “સુક્રાન્તમા શરીર અને ઇન્દ્રિયરહિત હોવાથી સુખ રહિત છે” એમ તેવાઓના પક્ષમાં દોષ આવે, પણ જે સંસારાતીત, સર્વથા વિલક્ષણ, ધર્માન્તરભૂત, અનુપમ, અક્ષય, નિરૂપચરિત મોક્ષ સુખનેજ સુખ કહેતા હોય, એવા અમારા જેવાઓના કથનમાં એ દોષ નથી આવતો. ૨૦૧૧-૨૦૧૨.

સુક્રાન્તમાતું જ્ઞાન અને સુખ અનિત્ય નથી, પણ નિત્ય છે.

કહમણુમેયંતિ મઈ નાણા-ડ્ઞાંવાહરુત્તિં નણુ મણિયં ।

તદણિચ્ચં ણાણંપિ ય ચેયણધમ્મોત્તિ રાગો વ ॥ ૨૦૧૩ ॥

કયગાઈમાવઓ વા નાવરણા-ડ્ઞાહકારણમાવા ।

રૂપાય-દ્વિઙ્ગ-મજ્જસ્સહાવઓ વા ન દોસોડ્યં ॥ ૨૦૧૪ ॥

(“ મુક્તાત્મા મુખી છે ” એમ) ક્યા અનુમાનથી માનવું ? એમ પૂછવામાં આવે, તો “ જ્ઞાન સતે નિરાખાધ હોવાથી (તે મુખી છે.) ” એમ પૂર્વે કહેલુંજ છે. જો એમ હોય, તો જ્ઞાન અને મુખ ચેતનાનો ધર્મ હોવાથી રાગની પેઠે અનિત્ય છે, અથવા તે કૃતક હોવાથી અનિત્ય છે. (એમ કહેવામાં આવે તો) આવરણ અને દુઃખના કારણ ના હેતુનો અભાવ હોવાથી, મુક્તાત્માને જ્ઞાન અને મુખ અનિત્ય નથી, અથવા સર્વ પદાર્થ ઉત્પાદ-વ્યય-અને ધ્રુવ સ્વરૂપ હોવાથી તે દોષ અહીં નથી લાગતો. ૨૦૧૩-૨૦૧૪

પ્રભાસ:—સિદ્ધના જીવો મુખી છે, એમ આપ કહો છો, તે ક્યા પ્રમાણથી આપ કહો છો ? જો અનુમાનથી કહેતા હો, તો તે અનુમાન કયું છે ?

ભગવન્ત:—પ્રભાસ ! કેમ બૂલી જાય છે ? હમણાંજ પૂર્વે કહ્યું છે, કે “ સિદ્ધના જીવો જ્ઞાન સતે નિરાખાધ હોવાથી મુનિની પેઠે અત્યંત મુખી છે. ”

પ્રભાસ:—જો આપ એમ કહેતા હો, તો તે ઉપરથી એમ સિદ્ધ થાય છે કે-મુક્તાત્માનાં મુખ અને જ્ઞાન ચેતનનો ધર્મ હોવાથી, રાગની પેઠે અનિત્ય છે, અથવા એ મુખ અને જ્ઞાન તપ (વગેરે કષ્ટકારિ અનુદ્યાનથી ઉત્પન્ન થતા હોવાથી, તેમજ તે ધરની પેઠે ઉત્પન્ન કરાતા હોવાથી અનિત્ય છે,

ભગવન્ત:—ભદ્ર ! તારી એ માન્યતા અનુચિત છે. મુક્તાત્માનાં જ્ઞાન અને મુખ જો નાશ પામે, તો તે અનિત્ય કહેવાય, પણ તે નાશ પામતાં નથી; કેમકે જ્ઞાનાવરણના ઉદયથી જ્ઞાનનો નાશ થાય, અને અશાતાવેદનીયના ઉદયથી મુખનો નાશ થાય, આ બન્ને જ્ઞાનાવરણ અને વેદનીયકર્મ મિથ્યાત્વાદિ બંધ હેતુવડે બંધાય છે, તે હેતુ મુક્તાત્માને નથી, તેથી એ ઉભયના અભાવે, મુક્તાત્માના જ્ઞાન અને મુખનો નાશ નથી થતો, પણ સદા અવરિચત રહે છે, એટલે તે અનિત્ય કેવી રીતે કહેવાય ? નજ કહેવાય.

વળી ચેતનના બંધાઓ ધર્મો અનિત્ય નથી, કેમકે ચેતનમન દ્રવ્યત્વ અમૂર્તત્વ વિગેરે ધર્મો નિત્ય છે, આથી કરીને “ જ્ઞાન અને મુખ ચેતનધર્મ હોવાથી રાગની પેઠે અનિત્ય છે. ” જો કથનમાં હેતુ અનેકાન્તિક સિદ્ધ થાય છે. તેમજ કૃતકાદિ હેતુ પણ અનેકાન્તિક છે, કેમકે ધરનો પ્રપંચસાભાવ કૃતક (કરાએલ) છે, છતાં નિત્ય છે, તથા કૃતકાદિ હેતુ અસિદ્ધ પણ છે, કેમકે સિદ્ધનાં જ્ઞાન અને મુખ સ્વાભાવિક છે. આવરણ અને બાધાના કારણેનો અભાવ, થવાથી જે તિરેભાવરૂપે હતા તેજ આવિર્ભાવ પામ્યા છે, પણ ધરાદિની પેઠે કરાએલા નથી, તેમજ વિજળી-આદિની પેઠે-ઉત્પન્ન પણ થયા નથી. કેમકે મેઘના પડલથી તિરેભૂત થએલ ચન્દ્રજ્યોત્સ્ના અથવા સૂર્યપ્રકાશ, એ પડળા દૂર થવાથી આવિર્ભાવ પામે, તેથી તે કંઈ કરાએલ ન કહેવાય. પરંતુ વિશિષ્ટરૂપે આવિર્ભૂત થએલ કહેવાય. તેમજ કૃતકપણાથી મુક્તાત્માનાં જ્ઞાન અને મુખ અનિત્યજ છે, એમ કહી શકાય, કેમકે દરેક સમયે પર્યાયપણે જ્ઞેયના વિનાશ થતાં જ્ઞાનનો પણ વિનાશ થાય છે અને મુખ પણ દરેક સમયે જુદા જુદા રૂપે પરિણામ પામે છે એથી ઉભયને કથયિત્ અનિત્ય કહેવામાં કંઈ દોષ નથી, કારણ કે આત્મા-આકાશ-ધટ-પટ-વિગેરે સર્વ વસ્તુનો સમુદાય ઉત્પાદ-વ્યય ને ધ્રુવ સ્વસ્થાવયણો છે. ૨૦૧૩-૨૦૧૪

હવે વેદાક્ત કથનથી, ગ્રાક્ષની અને નિરૂપમ મુખની સિદ્ધિ કરે છે.

નહ વડ સસરીસ્સ પ્પિયડ્પિયાવહતિરેવમાદિ વ.ચં ।

તદમોક્તે નાસમ્મિ વ સોક્લાભાવમ્મિ વ ન જુત્તં ॥ ૨૦૧૫ ॥

નદ્વો અસરીરિરિ ચ્ચિય મુદ્-દુક્તાઈં પિય-ડપ્પિયાઈં ચ ।
તાઈં ન સંતિ નદ્વં ફુદ્મસરીરં તિ કો દોસો ? ॥ ૨૦૧૬ ॥
દેયપયાળ ય અત્યં ન મુદ્દુ જાણાસિ તાળ તં મુણમ્ ।
અસરીરન્વવપ્સો અષણો વ સઓ નિસેહાઓ ॥ ૨૦૧૭ ॥
નનિસેહાઓ ય અન્નમ્મિ તન્નિદે ચેવ પઘ્વઓ જેળં ।
તેણાસરીરગહણે જુત્તો જીવો ન સ્વરસિંગં ॥ ૨૦૧૮ ॥

“અશરીરીને મુખ-દુઃખનો અભાવ નથી.” છતાં જો કહ્યું છે, તે મોક્ષનો અભાવ, જીવનો નાશ અને (સિદ્ધ જીવને) મુખનો અભાવ માનવાથી અધોઃ અરે છે. અશરીરી એટલે નાશ પામેલ (જે નાશ પામેલ હોય તે અશરીરી કહેવાય) ને એવાને પ્રિયા-પ્રિય એટલે મુખ-દુઃખ તે સ્પર્શતા નથી, એમ આ પદાનો અર્થ માનવામાં શું હાથ છે ? હે પ્રભાસ ! તું એ વેદપદાનો અર્થ સારીરીતે નથી જાણતો, તે તું સાંભળ. વિદ્યમાનના નિષેધથી અધનની પેઠે અશરીરનો વ્યવદેશ છે. એટલે કે નશબદના નિષેધથી તેવાજ પ્રકારના અન્યપદાર્થમાં તેનો પ્રત્યય થાય છે, તેથી અશરીર કહેવાથી મુક્તાજીવ માનવો શોભે છે, પણ ગદિયાના શીંગડાની પેઠે અભાવ માનવો શોભે નથી. ૨૦૧૫-૨૦૧૬-૨૦૧૭-૨૦૧૮

ભગવન્તઃ—“ ન હ ઘં સશરીરસ્ય પ્રિયા-ડપ્પિયોરપદત્તિરસ્તિ ” “ અશરીરં ધા-વસંતં પ્રિયા-ડપ્પિયે ન સ્પૃશ્વતઃ ” છતાં જો વેદોક્ત શ્રુતિ છે, તે મોક્ષનો અભાવ, મોક્ષ અવસ્થામાં જીવનો સર્વથા નાશ, અને મુક્તાત્માને મુખનો અભાવ, એમ માનવાથી અધોઃ અરે છે; કેમકે એજ શ્રુતિથી જીવ-કર્મના વિયોગરૂપ મોક્ષ, મોક્ષમાં શુદ્ધ જીવની વિદ્યમાનતા અને મુક્તાત્માને નિરૂપમ અનંત મુખ એ ત્રણે બાબતો સિદ્ધ થાય છે.

પ્રભાસઃ—અશરીરનો સર્વથા નાશ થવાથી નાશ પામેલ જીવ અરશુંગની પેઠે અભાવરૂપ થાય છે, એવાને મુખ-દુઃખનો સ્પર્શ ન થાય, એ સ્પષ્ટ જણી શકાય એવું છે. તેથી આલવાઇ ગએલા પ્રદીપની પેઠે, મોક્ષ પામેલ જીવનો સર્વથા નાશ માનવામાં શો હાથ છે ?

ભગવન્તઃ—હે આશુભન્ પ્રભાસ ! તું એ વેદપદાનો અર્થ બરાબર નથી જાણતો તેથી એવો અધોઃ અર્થ કરે છે, સાંભળ, તેનો અર્થ આ પ્રમાણે છે. એ પદમાં ન અવ્યય છે, તે નિષેધાર્થે છે. હ અને ધૈ અવ્યય પદાર્થો અર્થે છે, અને સશરીરસ્ય પદનો અર્થ શરીરવાળા જીવને, પ્રિયા-ડપ્પિયોરપદત્તિરસ્તિ એનો અર્થ મુખ-દુઃખનો નાશ, આ સર્વનો સમુદિત અર્થ આ પ્રમાણે થાય. જીવ શરીરવાળો હોવાથી તેને મુખ-દુઃખનો નાશ નથી તથા અશરીરસ્ય આદિનો અર્થ આ પ્રમાણે છે, શરીરરહિત એવા મોક્ષ અવસ્થામાં વસતા જીવને મુખ-દુઃખ સ્પર્શતા નથી. અર્થાત્ જ્યાંસુધી જીવ શરીરયુક્ત છે ત્યાં સુધી તે મુખ અથવા દુઃખથી કદીપણ મુક્તો નથી, અને શરીરરહિત મુક્તાત્માને વેદનીય કર્મોદિના ક્ષય થવાથી મુખ-દુઃખ કદીપણ સ્પર્શતા નથી. આ પ્રમાણે એ પદાનો અર્થ થતો હોવાથી અશરીર શબ્દથી મુક્તઅવસ્થામાં રહેલા વિદ્યમાન જીવનું કથન કર્યું છે, પણ સર્વથા અભાવરૂપ નષ્ટજીવનું કથન નથી કર્યું; જેમ “ધનરહિત દેવદત્ત” આમાં વિદ્યમાન દેવદત્તને ધનનો નિષેધ કર્યો, પણ અવિદ્યમાન એવા અરશુંગને ધનનો નિષેધ નથી કર્યો, આથી કરીને કંઈ દેવદત્તનો અભાવ નથી સિદ્ધ થતો, તેમ અશરીરશબ્દથી જીવનો નાશ ન સમજવો,

પણ શરીરરૂપિતપણે મુદ્ધાવસ્થામાં હોવાને તેની વિષમાનતા સમજવી. કારણ કે જેનો બધાં નિષેધ દ્વારા છે, તે નિષેધ તેની અમુદ્ધાવસ્થાને વિષમાનતા દોષ એવોજ દ્વારા છે, પણ અરુચિની પછે સર્વથા અવિષમાનતાવાદનો નિષેધ નથી દર્શાવે.

જેનો નિષેધ દ્વારા, તેની વિષમાનતા અન્ય સ્થાનમાં દોષ, એમ કેમ માની શકાય ? એવી તને શંકા પડી દોષ, તે એમ “ નગ્રાદાણ ” એટલે જે ગ્રાદાણ નદિ તે અગ્રાદાણ, આમ દોષવાથી ગ્રાદાણ ગમન અન્ય ક્ષત્રિયાદિ ગમનય છે. પણ સર્વથા વ્યુત્ક્રમ અભાવ નથી સમજતો, તેવી રીતે અહીં પણ “ જેને શરીર નહી, તે અશરીર ” એમ દોષવાથી શરીરની જેવો અન્ય અશરીરની મુદ્ધાવસ્થા સમજાય છે, પણ તેનો સર્વથા અભાવ નથી સમજતો. કારણ કે બન્નેમાં ઉપયોગપર્યં સમાન છે. તેથી તે અપેક્ષાએ ઉભયમાં સુશતા છે. ઉભયની સુશતામાં શરીર બાંધક છે, એમ દોષવામાં આવે, તે તે અપોચ છે; કેમકે શરીર તે એવા દીર-નીરની પેઠે એકરૂપ થઈ ગએલ દોષવાથી એકજ છે. આ પ્રમાણે “ ન ” શબ્દના નિષેધથી તેની જેવાજ પદાર્થનો પ્રત્યય અન્ય પદાર્થમાં થાય છે, પણ સર્વથા અભાવમાં નથી થતો, માટે અશરીર શબ્દથી એવાજ સમજવો, પણ અરુચિવાળી પેઠે અભાવ ન સમજવો. ૨૦૧૫થી ૨૦૨૮.

હવે “ વાચનનું ” પદનો અર્થ દેહો છે.

જે વ વર્તે સંતં તમાહ વાગદુઓ સદેહંપિ ।

ન કુસેજ ધોયરાયે જોગિનાવિદે-વરવિસેસા ॥ ૨૦૨૯ ॥

વાર તિ વા નિરામો વાસદત્ત્યો ધર્વનમિદ-ર્મનં ।

કુસાડવતિ ધ-સંતં નાનાદ્વિમિટ્પરવાહ ॥ ૨૦૨૦ ॥

ન વસંતં અવસંતંતિ વા મર્દ નાસરીગદ્ધામો ।

કુસણાવિસેસર્ણપિ ય જમો મયં સંતંવિસયંતિ ॥ ૨૦૨૧ ॥

જે મુદ્ધાવસ્થામાં વિષમાન દોષ તેને, તથા વાશબ્દથી સદેહી વીતરાગ યોગીને પણ હટા-નિષ્ઠ વિશેષો એટલે-મુખ દુઃખ સ્પર્શતા નથી. અથવા “ વાવ ” શબ્દ અવ્યય છે, અને “ સંત ” એટલે (મુદ્ધાવસ્થામાં) વિષમાન એવા જીવને તથા વાશબ્દથી અશરીરની વીતરાગને, અથવા જ્ઞાનાદિગુણ વિશિષ્ટ વિષમાન જીવ, તેને મુખ-દુઃખ સ્પર્શતા નથી, એમ બજબજે નહિ વસતો તે અવસતો અર્થાત્ “ કેકપણ સ્થળે ન હોય. ” એવો અર્થ કરવામાં આવે, તે તે અપોચ છે, કેમકે અશરીર શબ્દથી (પૂર્વે કહ્યા મુજબ) જીવ સમજાય છે, અને સ્પર્શના પણ વિષમાન વિષયી જ માનેલ છે. ૨૦૧૬-૨૦૨૦-૨૦૨૧.

“ વા વસન્ત ” એટલે લોકાએ રહેલ. આ વિશેષણથી અશરીર શબ્દવડે વાચ્ય એવા વિષમાન જીવનું કથન કર્યું છે, પણ અવિષમાન અર્થનું પ્રતિપાદન નથી કર્યું. કેમકે વસવાનો-રહેવાનો ધર્મ એ વિષમાન પદાર્થનો છે. માટે જીવના નાશરૂપ મોક્ષ કેમકે વસવાની મુદ્ધા મુદ્ધાવસ્થા તે મોક્ષ બજબજે. તથા વા શબ્દથી માન અશરીરની નહી, પણ જીવની મુદ્ધા મુદ્ધાવસ્થા તે મોક્ષ બજબજે. તથા વા શબ્દથી માન અશરીરની જીવને તે મોક્ષથી મુદ્ધા છે, એમ નહી, પરંતુ સદેહી વીતરાગ-જેનો મોહ ઉપશાન્ત જીવને તે મોક્ષથી મુદ્ધા થયો હોય, એવા પરમ સમાધીવાળા યોગી, તે પણ મુદ્ધા તેથી થયો હોય, અથવા ક્ષય થયો હોય, એવા પરમ સમાધીવાળા યોગી, તે પણ મુદ્ધા તેથી થયો હોય, તેવાને પણ મુખ-દુઃખ સ્પર્શતા નથી.

અથવા “ વા વસન્ત ” શબ્દનો “ વાચ સન્ત ” એવો ગ્લેહ કરીને વાચ એ

અવ્યયનો અર્થ અથવા, અને સત્તં શબ્દનો અર્થ વિદ્યમાન કરીએ, ત્યારે મોક્ષમાં વિદ્યમાન એવા અશરીરી જીવને મુખ-દુઃખ સ્પર્શતા નથી, અને ઘાવ શબ્દથી પૂર્વોક્ત વીતરાગ યોગીને પણ તે સ્પર્શતા નથી.

અથવા વા-અગ-સતં એવો શ્લેષ કરીએ, તેમાં અવગાતુના રક્ષણ-ગતિ-પ્રીતિ વિગેરે યોગાણીસ અર્થ થાય છે, અને જે ધાતુ ગાતવાચક હોય છે, તે ધાતુ જ્ઞાનવાચક પણ હોય છે, તેથી અશરીરી સતે મુક્તાવસ્થામાં વિદ્યમાન એવો જીવ, અથવા જ્ઞાનાદિગુણ વિશિષ્ટ એવો વિદ્યમાન અશરીરી જીવ, તેને મુખ-દુઃખ સ્પર્શતા નથી, અને જા શબ્દથી પૂર્વે કહેલ વીતરાગને પણ તે મુખ-દુઃખ સ્પર્શતા નથી.

પ્રભાસઃ—એ પ્રમાણે શબ્દમાંના અક્ષરોનો વિશ્લેષ કરીને સ્વાભિપ્રેત અથ ની સિદ્ધિ માટે લુહા લુહા વ્યાખ્યાન હું પણ કરી શકું છું, એથી કરીને આપ કહો છો, તેવા પ્રકારના મોક્ષની સિદ્ધિ નથી થતી, કેમકે “અજતં વા અજન્તં” એ પદમાંના વા-અજન્તં શબ્દનો વા અજન્તં એવો વિશ્લેષ કરીને જે કોઈ પણ સ્થળે ન હોય તે, એવો અર્થ કરીએ, તો અશરીરી એવા જીવનો મુક્તાવસ્થામાં અભાવ હોવાથી તેને મુખ-દુઃખ સ્પર્શતા નથી. આવા અર્થથી મોક્ષનો અને જીવનો અભાવ પણ સિદ્ધ થાય.

લગવન્તઃ—તારો એ અર્થ અયોગ્ય છે, કેમકે “જેને શરીર ન હોય, તે અશરીરી” એ પ્રમાણે અશરીરીનો અર્થ કરતાં મુક્તાવસ્થામાં જીવની વિદ્યમાનતા સમગ્ર છે, તેથી અહીં અક્ષરનો પ્રયોગ કરીને વ્યાખ્યા કરવી યોગ્ય નથી. વળી “મુખ-દુઃખ સ્પર્શતા નથી.” એ વાક્યમાં સ્પર્શનારૂપ વિશેષણ છે, તે અશરીરીજીવ છે, જે અશરીરી શબ્દનો અર્થ જીવનો અભાવ, એવો કરવામાં આવે, તો એ વિશેષણ નિરર્થક ગણાય, કેમકે “વધ્યાના પુત્રને મુખ-દુઃખ સ્પર્શતા નથી.” આમાં અભાવરૂપ વધ્યાપુત્રને સ્પર્શનારૂપ વિશેષણ નકામું છે, તેમ અહીં પણ નકામું જ થાય, તેથી અશરીર એટલે જે મુક્તજીવ, તેનેજ એ વિશેષણ યુક્ત છે, માટે “વા-અજન્તં” એવો પ્રયોગ કરીને વ્યાખ્યા કરવી અયોગ્ય છે. પણ જે પ્રમાણે અગ્રે વ્યાખ્યા કરી તેજ યોગ્ય છે. આથી કરીને જીવ તથા કાર્મણ શરીરના વિયોગરૂપ મોક્ષની અને મુક્તજીવની વિદ્યમાનતા સિદ્ધ થાય છે. પણ જીવનો નિષેધ કરવાથી તો પૂર્વોક્ત શ્રુતિજ નિરર્થક થાય છે. ૨૦૧૬-૨૦૨૦-૨૦૨૧.

મુક્તાવસ્થામાં મુખના સદ્ભાવની સિદ્ધિ અને ઉપસંહાર.

एवं पि होज्ज मुत्तो निस्सुह-दुक्खत्तणं तु तदवत्थं ।

तं नो पिय-उप्पियाइं जम्हा पुण्णेरकयाइं ॥ २०२२ ॥

नाणाऽवाहत्तणओ न फुसंति नवीयरगदोसस्स ।

तस्स नियमपिययं वा मुत्तमुहं को पसंगोऽत्थ १ ॥ २०२३ ॥

छिन्नमિ સંસયમ્મિ જિણેણ જર-મરણવિપ્પમુક્કેગં ।

સો સમણો પવ્વહઓ તિર્હિ સહ ચંહિયસર્પહિ ॥ ૨૦૨૪ ॥ ૬૪૧-૧૭૨

અસ્તુ. એ પ્રમાણે મુક્તાત્મા ભલે હોય, પરંતુ તે મુખ-દુઃખ રહિતહોવાથી તેને પ્રિયા-પ્રિય સ્પર્શતા નથી એટલે મુખ-દુઃખ તો નથી એ વાત તો નક્કી છે. એમ કહેવામાં આવે, તો તે અમુક્ત છે, કેમકે પ્રિયા-પ્રિય એ પુન્ય-પાપકૃત છે, તથા જ્ઞાની અને નિરાધા

હોવાથી રાગ-દ્વેષરહિત તે સુક્રાત્માને પ્રિયા-પ્રિય સ્પર્શતા નથી, પણ તેમને સ્વાભાવિક રુક્મશુખ હોય છે, એટલે તેમને મુખનો અભાવ દહેવાનું શું પ્રયોજન છે? કંઈજ નહિ, એ પ્રમાણે જરા અને મરણથી રુક્મજોલા જિનેયરે તેમના સંશયનો છેઃ કર્યો, એટલે તેમણે પોતાના ત્રણસો શિષ્યો સહિત લગવત પાસે દીક્ષા લીધી. ૨૦૨૨-૨૦૨૩-૨૦૨૪.

પ્રભાસ:-અરવ. આપ કહો છો તેણે સુક્રાત્મા હોય, અને એથી કરીને જીવ-કર્મના વિષોગરૂપ મોક્ષ, તથા તેમાં આત્માની વિદ્યમાનતા હોય એ પણ હું માનું છું, પરંતુ “સિદ્ધના જીવો મુખ-દુઃખ રહિત છે” એમ જે મેં પૂર્વે શ્રુતિથી કહ્યું છે, તે મુજબ “અશરીરીને પ્રિયા-પ્રિય સ્પર્શતા નથી” એવા વચનથી સુક્રાત્માને મુખનો તો અભાવ જ સિદ્ધ થાય છે.

લગવત:-જીવને પ્રિય-અપ્રિય, એટલે સાંસારિક મુખ-દુઃખ છે, તે તે પુન્ય-પાપ કર્મથી જન્ય છે, અને એ પુન્ય-પાપ સુક્રાત્માને સર્વથા ક્ષય પામેલા છે, તેથી તેમને સાંસારિક પ્રિયાપ્રિય ન સ્પર્શે, એ ચોક્કસ છે, પરંતુ એથી કરીને કંઈ સુક્રાત્માને મુખનો અભાવ ન માની લેવો, કારણ કે રાગ-દ્વેષરહિત સુક્રાત્મા ઉત્કૃષ્ટજ્ઞાની અને નિ-શબ્દ હોવાથી, તેમને સ્વાભાવિક અને નિરૂપમ મોક્ષશુખ હોય છે, વળી તે પ્રાસે થએલું મુખ પુનઃ નાશ પણ નથી પામતું.

અથવા “અશરીરીને પ્રિયા-પ્રિય સ્પર્શતા નથી” એ કથનથી સુક્રાત્માને મુખનો અભાવ સિદ્ધ કરવા માટે વિવાદ કરવોજ નકામો છે, કેમકે પુન્ય-પાપ જનિત પ્રિયા-પ્રિયનો અભાવ થવાથી સુક્રાત્માને તે સાંસારિક મુખ દુઃખનો સ્પર્શ ન થાય, એ સ્પષ્ટ છે, માટે આર.ન દયાશી! ભદ્ર! પ્રભાસ! “ન દવે શરીરસ્વ” ઇત્યાદિ વેદના પદાથી જીવ અને દાર્મિક શરીરના વિષોગરૂપ મોક્ષ, મોક્ષમાં જીવની વિદ્યમાનતા, અને પુન્ય-પાપનો ક્ષય થવાથી ઉત્પન્ન થએલાં સુક્રાત્માને સ્વાભાવિક અપ્રતિપાતિ મુખ આ ત્રણે બાબતો સિદ્ધ થાય છે.

વળી “જિરામર્થ વૈતત્ત સર્વં યદગ્નિહોત્રમ” એટલે મરણકાળ પર્યંત અગ્નિહોત્ર કરવો, આ વેદવાક્યમાં મોક્ષહેતુભૂત ક્રિયાના આરંભનો કાળ બતાવ્યો નથી, તેથી જે તું મોક્ષના સંબંધે શંકા કરે છે, તારી તે શંકા પણ અધો-ય છે, કેમકે તેમાં વા શબ્દનો અવિ અર્થ હોવાથી તે પદનો અર્થ એવો છે, કે જીવનપર્યંત-સર્વ કાળ સુધી પણ અગ્નિ હોત કરવો, અને વા શબ્દથી મોક્ષની હ્રાષાવાળાએ મોક્ષહેતુ અવુદ્ધાન પણ કરવું. આ પ્રમાણે વિધેયનું જગતજિનેયર દેવે વેદાંત શ્રુતિથી અને શુક્તિએ વડે મોક્ષની સિદ્ધિ કરીને પ્રભાસના સંશયનો છેઃ કર્યો, એટલે તેમણે પોતાના ત્રણસો શિષ્યો સહિત લગવત પાસે દીક્ષા લીધી. ૨૦૨૨-૨૦૨૩-૨૦૨૪.

આહીં અગ્નીઆરમા ગજુધરોના વાદ સમાસ થયો અને એ સમાસ થવાથી બધાએ ગજુધરોના વાદની સમાસ થયો.

હવે ઉપરોક્ત ગજુધરોની ઉત્પત્તિના કારણભૂત ક્ષેત્ર-કાળાદિ અગ્નીઆર દ્વારા જણાવવાને દ્વારગાથા કહે છે.

શેત્તે કાલે જન્મે ગોત્તમગાર-છડમત્થપરિયાણ ॥

કેવલિય આઠ આગમ પરિનિવ્વાણે તવે વેવ ॥ ૨૦૨૫ ॥ ૬૪૨-૧૮૦

(ગણધરોની ઉત્પત્તિ આદિના કારણભૂત) ક્ષેત્ર કાળ-જન્મ-ગોત્ર-ગૃહસ્થાવાસ પર્યાય-છાન્દસ્યપર્યાય-કેવળી પર્યાય-સકલઆયુષ્ય-આગમ-નિર્વાણ સમય-અને નિર્વાણ સમયનો તપ (આ અગ્નીઆર બાળતો હવે કહેવાશે.)

ક્ષેત્રદ્વારનો અવયવાર્થ.

મગહા ગોઞ્વરગામે જાયા તિળ્ળેવ ગોયમસગોત્તા ।

કોહ્લાગ સન્નિવેસે જાઓ વિઅત્તો સુહમ્મો અ ॥ ૬૪૩ ॥

મોરીયસન્નિવેસે દો ભાયરો મંડમોરિયા જાયા ।

અયલો ચ કોસલાણ મહિલાણ અકંપિઓ જાઓ ॥ ૬૪૪ ॥

તુંગીય સન્નિવેસે મેયઞ્જો વચ્છમૂમિણ જાઓ ।

ભગવંપિય પ્પમાસો રાયગિહે ગગહરો જાઓ ॥ ૬૪૫ ॥ દારં ॥

અર્થ:—પહેલા ત્રણ ઇન્દ્રભૂતિઆદિ ગૌતમગોત્રીય ગણધરો મગધદેશમાં ગોઞ્વર ગામની અંદર જન્મ્યા, અને કોહ્લાગસન્નિવેશમાં વ્યક્ત તથા મુધર્મ ગણધર જન્મ્યા. મંડિક ને માર્ય એ બે લાઇ માર્યસન્નિવેશમાં જન્મ્યા. અયલગણધર કોશલામાં અને અકંપિત ગણધર મિથિલામાં જન્મ્યા. વત્સભૂમિ (ઉદયનના કોશાંગ્રી દેશમાં) તુંગિક સન્નિવેશની અંદર મેતાર્ય ગણધર જન્મ પામ્યા, અને ભગવાન પ્રસાસગણધર રાજગૃહ નગરમાં થયા. ૬૪૩ થી ૬૪૫.

કાળદ્વારનો અવયવાર્થ.

જેઢ્ઠા કિત્તિય સાઈ સવળો હત્યુત્તરા મહાઓ ચ ।

રોહિણિ ઉત્તરસાઢા મિગસિર તહ અસ્સિણી પૂસો ॥ ૬૪૬ ॥ દારં ॥

અર્થ:—જ્યેષ્ઠા-કૃત્તિકા-સ્વાતિ-અવશ-હસ્તોત્તરા અથવા ઉત્તરાફાલ્ગુની-મધા-રોહિણિ-ઉત્તરાષાઢા-મૃગશિર-અશ્વીની તથા પુષ્ય એ નક્ષત્રોમાં અનુક્રમે ઇન્દ્રભૂતિ આદિ ગણધરોના જન્મ થયો હતો. ૬૪૬.

ગણધરોના માતા-પિતાના નામ.

વસુમૂર્હ ધળમિત્તે ધન્મિલ ધનદેવ મોરિણ ચેવ ।

દેવે વસૂ ચ દત્તે વલે ચ પિયરોગળહરાણં ॥ ૬૪૭ ॥

પુહર્વા ચ વારુણી ભદ્રિલા ચ વિજયદેવા તહા જયંતી ચ ।

ગંદા ચ વરુણદેવા અહમદ્દા ચ માયરો ॥ ૬૪૮ ॥ દારં ॥

અર્થ:—વસુભૂતિ, ધનમિત્ર, ધર્મિલ, ધનદેવ, માર્ય, દેવ, વસુ, દત્ત અને બલ

હવે કાળનું દ્રવ્ય-અંતરંગપણું તથા કાળશબ્દની વ્યુત્પત્તિ કહે છે,

જં વત્તણાદ્દુવો વત્તુરણત્યંતરં મઓ કાલો ।

આહારમિત્તમેવ ડ સેત્તં તેણંતરંગો સો ॥ ૨૦૨૭ ॥

ફલણં પજ્ઞાયાણં ફલિજ્ઞે તેણ વા જઓ વત્થું ।

ફલયંતિ તયં તમ્મિ વ સમયાદ્દકલાસમૂહો વા ॥ ૨૦૨૮ ॥

સો વત્તણાદ્દુવો કાલો દવ્વસ્સ ચેવ પજ્ઞાઓ ।

કિંચિમ્મેત્તવિસેસેણ દવ્વકાલાદ્દવવસો ॥ ૨૦૨૯ ॥

જે વર્તનાદિરૂપ કાળ છે, તે દ્રવ્યથી અનર્થાન્તરબૂત બનેલ હોવાથી દ્રવ્યની અ-
વ્યન્તર છે, અને ક્ષેત્ર તો માત્ર તેનો આધાર છે. નવા પુરાણાદિ પર્યાયોનું જેથી કથન થાય
તે, જેથી અથવા જે છતે વાર્ષિકાદિરૂપે વસ્તુ જણાય તે, અથવા સમયાદિ કળાઓનો
સમુહ તે કાળ, એ વર્તનાદિરૂપ કાળ, દ્રવ્યનો પર્યાયજ છે, પણ કિંચિત્માત્ર વિશેષની
અધેક્ષાએ દ્રવ્યકાળ-અદ્વાકાળ આદિ વ્યપદેશ કરાય છે. ૨૦૨૮.

વર્તના-પરિણામ-ક્રિયા-પરત્વ-અપરત્વ આ સર્વ કાળકૃત છે, તેથી તે કાળના
લિંગ તરીકે છે. તેમાં નવા-પુરાણાદિરૂપે તે તે ભાવે નિરન્તર વર્તવું તે વર્તના કહેવાય
અને નવા પર્યાયની જે પ્રાપ્તિ થાય તે પરિણામ કહેવાય. આવો પરિણામ વાદળો વિગે-
રેમાં આદિમાત્ર છે, અને અન્દ્રવિમાન વિગેરેમાં અનાદિ છે. એક સ્થળથી બીજા સ્થળે
જવારૂપ દેશાન્તર પ્રાપ્તિ તે ક્રિયા, દેવદત્તથી યજ્ઞદત્ત પહેલા જન્મે હોવાથી પર કહેવાય.
અને યજ્ઞદત્તથી દેવદત્ત પાછળ ઉત્પન્ન થયેલ હોવાથી અપર કહેવાય. આ ચારે લક્ષણ-
વાળો વર્તનાદિરૂપ કાળ દ્રવ્યથી અભિન્ન છે. અને ક્ષેત્ર તો દ્રવ્યનો આધારમાત્ર છે, તેથી
કાળપદાર્થ દરેક દ્રવ્યની અધેક્ષાએ અન્તરંગ છે, અને ક્ષેત્ર દ્રવ્યની બહાર છે. આ કાર-
ણથી દ્રવ્ય નિર્ગમ કહ્યા પછી નિર્દેશાનુસારે ક્ષેત્ર નિર્ગમ કહેવો જોઈએ, તે છતાં તેને ઉલ્લે-
ખીને કાળનિર્ગમ કહીએ છીએ.

નવા-પુરાણાદિ અથવા સમયાદિ પર્યાયોનું કથન કરવું તે કાળ, આ માસિક છે,
આ વાર્ષિક છે, આ શરદઋતુ સંબંધી છે, ઇત્યાદિરૂપે વસ્તુ જેનાથી જણાય તે કાળ.
અથવા તે કાળ છતેજ આ માસિક છે, આ સાંવત્સરીક છે, ઇત્યાદિરૂપે વસ્તુ જણાય છે
મટે તે કાળ કહેવાય. અથવા સમયાદિ કળાઓનો સમુહ તે કાળ, તે વર્તનાદિરૂપ કાળ
દ્રવ્યનો પર્યાયજ છે, પરંતુ કિંચિત્માત્ર વિશેષ વ્યવક્ષાથી દ્રવ્યકાળ-અદ્વાકાળ-ચથાનુક-
કાળ આદિ વ્યપદેશ કરાય છે. ૨૦૨૭-૨૦૨૮-૨૦૨૯.

હવે દ્રવ્યકાળાદના સેદો કહી ભાવકાળ જણાવી આ અધિકારમાં કથો કાળ લેવો
છે તે કહે છે.

દવ્વે અરૂ અહાઉય ઉવક્કમે દેસ-કાલકાલે ય ।

તહ ય પમાણે વન્ને માવે, પગયં તુ માવેણં ॥ ૨૦૩૦ ॥ ૬૬૦-૧૮૧

ચેયણમચયણસ્સ વ દવ્વસ્સ ઠિર્ઠિં ડ જા ચડવિગપ્પા ।

સા હોઈ દવ્વકાલો અહવા દવિયં તુ તં ચેવં ॥ ૨૦૩૧ ॥ ૬૬૧-૧૮૨

દ્રવ્યકાળ-અદ્વાકાળ-યથાયુષ્કાળ-ઉપક્રમકાળ-દેશકાળ-મરણકાળ-પ્રમાણકાળ-વર્ણ-
કાળ અને ભાવકાળ, એવી રીતે નવ પ્રકારે કાળ જાણવો. તેમાં અહીંમાં ભાવકાળ અધિ-
કૃત છે. એતન અથવા અએતન દ્રવ્યની જે ચાર પ્રકારની સ્થિતિ, તે દ્રવ્યકાળ છે; અથવા
એ દ્રવ્યોજ દ્રવ્યકાળ છે. ૨૦૩૦-૨૦૩૧

નામ અને સ્થાપનાકાળ યુગે સમજાય એવા છે, તેથી તેની વ્યાખ્યા મૂકીને શેષ
દ્રવ્યાદિ નવ લેહો કાળના છે, તે કહે છે. તેમાં પ્રથમ વર્તનારૂપકાળ તે દ્રવ્યકાળ કહેવાય.
સૂર્ય-ચન્દ્રની ગાતથી પ્રગટ થતો અઠીદ્વીપાન્તર વર્તી જે કાળ તે અદ્વાકાળ, દેવાદિના
જીવનરૂપ કાળ તે યથાયુષ્કાળ, ઇચ્છત અર્થને દૂરથી નજીક ભાવવારૂપ કાળ તે ઉપક્રમ-
કાળ, ઇષ્ટવસ્તુની પ્રાપ્તિ થવારૂપ અવસરકાળ તે દેશકાળ, મરણ પામવારૂપ કાળ તે
મૃત્યુકાળ, દિવસ-રાત્રિરૂપકાળ તે પ્રમાણકાળ, શ્યામવર્ણ તે વર્ણકાળ. અને ઔદયિકાદિ
ભાવના સાદિ-સપર્યવસાનાદિ લેહ તે ભાવકાળ. અહીં પ્રસ્તુતમાં ભાવકાળનો અધિકાર છે;
અને બાકીના દ્રવ્યકાળાદિ તો કાળના લેહ હોવાથીજ અહીં પ્રશ્ન્યા છે.

દેવ-નારકાદિ સંચેતન અને પુદ્ગળ સ્કંધાદિ અચેતન દ્રવ્યની અવસ્થાનરૂપ સ્થિતિ,
સાદિ-સપર્યવસાનાદિ લેહ ચાર પ્રકારે છે, તે સ્થિતિ દ્રવ્યનો પર્યાય હોવાથી દ્રવ્યકાળ
કહેવાય. અથવા સચેતન અચેતનરૂપ એ દ્રવ્યજ દ્રવ્યકાળ કહેવાય, કેમકે પર્યાય અને
પર્યાયવાન્ બન્ને અભિન્ન હોય છે. ૨૦૩૦-૨૦૩૧*

દ્રવ્યકાળ અને તેની ચાર પ્રકારની સ્થિતિ ભાષ્યકાર કહે છે.

દન્વસ્સ વત્તણા જા સ દન્વકાલો તદેવ વા દન્વં ।

ન હિ વત્તણાવિમિષ્ણં દન્વં જમ્હા જઓઽભિદિંચં ॥ ૨૦૩૨ ॥

મુત્તે જીવા ડગીવા સમયા-ડસલિયાદઓ પવુચ્ચંતિ ।

દન્વં પુણ સામઞ્ઞં મ્ખણ્ણહ દન્વદ્ધયામેત્તં ॥ ૨૦૩૩ ॥

મુર-સિદ્ધ-મન્વ-ડમન્વા સાહ-સપજ્જવસિયાદઓ જીવા ।

સંધાણાગયતીયા નમાદઓ વેયનારહિયા ॥ ૨૦૩૪ ॥

દ્રવ્યની જે વર્તના તે દ્રવ્યકાળ, અથવા એ દ્રવ્યોજ દ્રવ્યકાળ છે; કેમકે
દ્રવ્ય વર્તનાથી સિદ્ધ નથી. એ માટે સૂત્રમાં કહ્યું છે કે જીવા-જીવ દ્રવ્યોજ સમયાવલિકાદિ
લેહ કહેવાય છે. જીવાજીવને સામાન્યથી દ્રવ્ય કહેવાય છે, તે તો દ્રવ્યાર્થ માત્રથીજ કહેવાય

* જોકે આ ભાવાર્થ ભાષ્ય ગાથા ૨૦૩૪ માં લીધો છે.

૨૦૩૧ મો ગાથા પછી નીચેની એક ગાથાની ભાષ્યકારે વ્યાખ્યા નથી કરી.

ગદ્ધ સિદ્ધા મવિયાયા અમવિય પુગલ અણાગયઠ્ઠા ચ ।

તીયઠ્ઠ તિન્નિ કાયા જીવાજીવાદ્દિઈ ચડહા ॥ ૬૬૨ ॥

અર્થ:—ગતિ, સિદ્ધ, ભવ્ય, અને અભવ્યની અપેક્ષાએ સાદિસપર્યવસિતાદિ ચાર
પ્રકારે જીવની સ્થિતિ છે; અને પુદ્ગળ, અનાગતકાળ, અતીતકાળ, તથા ધર્માદિ ત્રણ
અસ્તિકાપની અપેક્ષાએ સાદિ સપર્યવસિતાદિ ચાર પ્રકારે અજીવની સ્થિતિ છે. ૬૬૨

એ ગણધરોના પિતા જાણવા. તેમાં ઇન્દ્રભૂતિ આદિ ત્રણેના પિતા વસુભૂતિ છે, અને આક્રીના ગણધરોનાં પિતા અનુક્રમે ધનમિત્રાદિ જાણવા. પૃથિવી, વારૂણી, ભદ્રિલા, વિજયદેવા, જયન્તી, નંદા, વરૂણદેવા, અને અતિભદ્રા. એ ગણધરોની માતાઓ જાણવી. પહેલા ત્રણની માતા પૃથિવી છે, ને આક્રીનાઓની અનુક્રમે બીજી વારૂણી આદિ છે, તેમાં વિજયદેવા મંડુક ને ગૌર્ય જન્મેની પિતા ભિન્ન હોવા છતાં એક જ માતા છે. વિજયદેવાનો પહેલો પતિ ધનદેવ મરણ પામવાથી તે ગૌર્યના ઘરમાં રહી. આથી ભિન્ન પિતા છતાં બન્નેની માતા એક હતી. તે વખતે તે દેશમાં તેમ અન્ય શુદ્ધમાં સ્થાન કરવામાં કંઈ વિરોધ નહિ હોય. ૬૪૭-૬૪૮.

ગૌતમદ્વાર.

તિપિણ ચ ગોયમગોત્તા મારદ્વા અગ્નિવેસ વાસિદ્વા ।

કાસવ ગોયમ હારિય કોઢિણદુગં ચ ગોત્તાઈ ॥ ૬૪૯ ॥

અર્થ:—ઇન્દ્રભૂતિ આદિ પહેલા ત્રણ ગણધરો ગૌતમગોત્રીય છે, વ્યક્ત-સુધર્મ-ને મહિક અનુક્રમે ભારદ્વાજ-અન્નિવૈરથાપન-ને વારિષ્ઠ ગોત્રીય છે, ગૌર્ય-અકપિત-ને અથલ ભ્રાતા એ ત્રણ અનુક્રમે કાશ્યપ-ગૌતમ ને હારીત ગોત્રીય છે, અને મેતાર્ય તથા પ્રભાસ એ બે કૌડીન્યગોત્રીય છે. ૬૪૯.

અગાર પર્યાયદ્વાર.

પળળા છાયાલીસા વાયલા હોઈ પળળ પળળા ચ ।

તેવળળ પંચસદ્ધી અહયાલીસા ચ છાયાલા ॥ ૬૫૦ ॥

છત્તીસા સોલસગં અગારવાસો ભવે ગળહરાણં ।

છઝમરયપરિયાગં અહક્સં કિત્તિસ્તામિ ॥ ૬૫૧ ॥

અર્થ:—પચાસ વર્ષ, છે'તાલીસ વર્ષ, બે'તાલીસ વર્ષ, પચાસ વર્ષ, પચાસ વર્ષ, તેપન વર્ષ, પાંસઠ વર્ષ, અઠતાલીસ વર્ષ, છે'તાલીસ વર્ષ, છત્રીસ વર્ષ અને સોલ વર્ષ પર્વન્ત, અનુક્રમે ઇન્દ્રભૂતિ આદિ ગણધરોના શુદ્ધવાસ જાણવો. હવે પછી અનુક્રમે ઇન્દ્રસ્થપર્યાય કહેવાશે. ૬૫૦-૬૫૧.

ઇન્દ્રસ્થ પર્યાયદ્વાર.

તીસા વારસ દસગં વારસ વાયલ ચોદસ દુગં ચ ।

ળવગં વારસ દસ અદ્દગં ચ છઝમત્થપરિયાઓ ॥ ૬૫૨ ॥

છઝમત્થપરીયાગં અગારવાસં ચ વોગસિત્તાણં ।

સઘ્વાડગસ્સ સેસં જિણાપરિયાગં વિયાણાહિ ॥ ૬૫૩ ॥

જિણ-ગણહરનિગમણં યણિયમઓ સ્વિત્તનિગમાવસરો ।

કાલંનરંગદરિસણહેડ તુ વિવજ્જઓ તહ વિ ॥ ૨૦૨૬ ॥

જિનેશ્વર અને ગણધરોત્ નિર્ગમન કહેવાથી, દ્રવ્યનિર્ગમ દ્વાર કહ્યું; હવે ક્ષેત્રનિર્ગમ દ્વાર કહેવું જોઈએ; પરંતુ કાળ એ દ્રવ્યની અન્તરંગપણે જણાતો હોવાથી, પ્રથમ કાળદ્વાર કહીને પછી ક્ષેત્રનિર્ગમ દ્વાર કહીશું ૨૦૨૫-૨૦૨૬.

બારસ સોલસ અઢારસેવ અઢારસેવ અઢેવ ।

સોલસ સોલ તહેકવીસ ચોદ સોલે ય સોલે ય ॥ ૬૫૪ ॥

વાળડઈ ચડહત્તરી સત્તરિ તત્તો ભવે અસીઈ ય ।

ણગં ચ સયં તત્તો તેસીઈ પંચળ ડઈ ય ॥ ૬૫૫ ॥

અઢત્તરિં ચ વાસા તત્તો વાવત્તરિં ચ વાસાઈ ।

વાવટ્ટી ચત્તા ચલ્લ સવ્વગણહરાડયં ણયં ॥ ૬૫૬ ॥

સવ્વેણ માહણા જઞ્ઞા સવ્વે અજ્ઞાવયા વિઝ ।

સવ્વે દુવાલસંગી ય સવ્વે ચોદસપુવ્વિણો ॥ ૬૫૭ ॥

પરિણિવ્વુયા ગણહરાં જીવંતે ણાયણ ણવજગણાડ ।

ઈંદમૂઈ સુઙ્ગમ્મો ય રાયગિહે નિવ્વુણ વીરે ॥ ૬૫૮ ॥

માસં પાઓવગયા સવ્વેઽવિય સવ્વ લહ્હિસંપન્ના ।

વજ્જરિસહસંઘયણા સમચડરંસા ય સંઠાણે ॥ ૬૫૯ ॥

અર્થ:-ત્રીસ, બાર, દસ, બાર, બેતાલીસ, ચાદ, બે, નવ, બાર, દસ, અને આઠ વર્ષ પર્વન્તનો ઇન્દ્રભૂતિ આદિના છત્રસ્થપર્યાય જાણવો. સર્વ આયુષ્યમાંથી છત્રસ્થપર્યાય અને શુદ્ધતાસપર્યાય બાદ કરતાં શેષ જે રહે, તે કેવળીપર્યાય જાણવો. બાર, સોળ, અઠાર, અઠાર, આઠ, સોળ, સોળ, એકત્રીસ, ચાદ, સોળ અને સોળવર્ષનો અતુકક્રમે ઇન્દ્રભૂતિ આદિના કેવળીપર્યાય છે. બાણ વર્ષ, યુગોતેર, સીતેર, એ'શી, એકસો, ત્યારી, પંચાણ, અઠ્યોતેર, બહોંતેર, બાસઠ, અને ચાળીસ વર્ષોત્ અતુકક્રમે બધા ગણધરોત્ સર્વાયુ જાણવું. બધા ગણધરો જાતિવંત આદ્યણે હતા, વળી તેઓ વિદ્વાન અધ્યાપકો તેમજ દ્વાદશાંગી અને ચાદપૂર્વને ધારણ કરનારા હતા, નવગણધરો વીર ભગવન્તની હયાતીમાં શ્રેષ્ઠ પામ્યા, અને ઇન્દ્રભૂતિ તથા મુધર્મસ્વામી, મહાવીરપ્રભુ નિર્વાણ પામ્યા પછી રાજશુદ્ધમાં શ્રેષ્ઠ ગયા. બધાએ ગણધરો એક માસોત્ પાદપોપગમન પામેલા, સર્વલિખિત્યુક્ત, વજ્રરૂપભનારાય સંઘયણવાલા અને સમચડરસંસ્થાનવાળા હતા. ૬૫૨-૬૫૯.

છે. દેવ-સિદ્ધ-લઘ્ય અને અલઘ્યની અપેક્ષાએ સચેતન-જીવ દ્રવ્યના સાદિ-સપર્યવસિતાદિ ચાર પ્રકારની સ્થિતિ છે. તથા સ્કંધ-અતીતકાળ-અનાગતકાળ-અને આકાશાદિની અપેક્ષાએ અચેતન-અજીવ દ્રવ્યની પણ ચાર પ્રકારની સ્થિતિ છે. ૨૦૩૨-૨૦૩૩-૨૦૩૪.

સાદિ-સાન્તાદિરૂપ દ્રવ્યની વર્તના તે દ્રવ્યકાળ કહેવાય છે, અથવા એ સચેતન-અચેતનરૂપ દ્રવ્યજ દ્રવ્યકાળ કહેવાય છે, કેમકે વર્તના-પરિણામાદિથકી દ્રવ્ય જુદું નથી, તે માટે આગમમાં કહ્યું છે કે—“ કિમયં મંતે ! કાલેતિ પવુચ્ચઈ ? , ગોયમા ! જીવા ચેષ જજીયા ચેવ.” । હે લગવન્ત કાળ કેને કહેવાય ? જૈતમ ! જીવો અને અજીવોજ કાળ છે, આ પ્રમાણે આગમમાં જીવાજીવ દ્રવ્યોનેજ સમયઆવળિફાદિરૂપે કાળ કહેલ છે. પણ દ્રવ્યરૂપે તેા દ્રવ્યાર્થપણાર્થીજ માત્ર તેઓને સામાન્યપણે દ્રવ્ય કહેવાય છે, માટે એ દ્રવ્યજ દ્રવ્યકાળ કહેવાય છે.

એ સચેતન અચેતનરૂપ દ્રવ્યની સ્થિતિ ચાર પ્રકારે છે. તેમાં દેવ-નારકી-તિર્થંથ અને મનુષ્યરૂપ પર્યાયની અપેક્ષા એ જીવની સાદિ-સાન્ત સ્થિતિ છે, અમુક એક સિદ્ધની અપેક્ષા એ સાદિ-અનન્ત સ્થિતિ, લઘ્યજીવોની અપેક્ષાએ અનાદિ-સાન્તસ્થિતિ, કેમકે તેઓ સિદ્ધ થાય, ત્યારે તે લઘ્ય પણ ન કહેવાય અને અલઘ્ય પણ ન કહેવાય, તેથી સિદ્ધત્વ પ્રાપ્ત થતાં તેઓનું લઘ્યપણુ સમાપ્ત થાય છે, અને અલઘ્યજીવોની અપેક્ષાએ અનાદિ-અનન્ત સ્થિતિ છે. આ પ્રમાણે સચેતન દ્રવ્યની સાદિ-સાન્ત વિગેરે ચાર પ્રકારની સ્થિતિ છે. એજ પ્રમાણે ચાર પ્રકારની સ્થિતિ અચેતન દ્રવ્યની પણ છે. જેમકે દ્વિઅણુકાદિ સ્કંધની સાદિ-સાન્ત સ્થિતિ, કેમકે એવા દ્વિઅણુકાદિ પુદ્ગળ દ્રવ્યની વધારેમાં વધારે અસંખ્યાતા કાળપર્યન્તની સ્થિતિ કહી છે. તથા લવિષ્યકાળની અપેક્ષાએ સાદિઅનન્ત સ્થિતિ. ભૂતકાળની અપેક્ષાએ અનાદિ-સાન્ત સ્થિતિ આકાશ-ધર્માસ્તિકાય-અધર્માસ્તિકાય વિગેરેની અપેક્ષાએ અનાદિ-અનન્ત સ્થિતિ. એ પ્રમાણે ચેતનારહિત અજીવદ્રવ્યની પણ ચાર પ્રકારની સ્થિતિ છે. આ બંને પ્રકારના દ્રવ્યની સ્થિતિ તે દ્રવ્યકાળ કહેવાય છે. ૨૦૩૨-૨૦૩૩-૨૦૩૪.

હવે અદ્વાકાળનું સ્વરૂપ અને તેના લેહ કહે છે.

સૂરકિરિયાવિસિદ્ધો ગોદોદાહકિરિયામુ નિરપેક્ષો ।

અદ્વાકાલો મળ્ણહ સમયક્ષેત્તમ્મિ સમયાર્થ ॥ ૨૦૩૫ ॥

સમયા—ડડવલિય મુદ્દુત્તા દિવસમહોરત્ત-પક્કલ-માસા ય ।

સંવચ્છર—જુગ-પલિયા સાગર—ઓસપ્પિ—પલિયદ્દા ॥ ૨૦૩૬ ॥ ૬૬૩-૧૮૨૯

સૂર્યક્રિયાવિશિષ્ટ અને ગોદોદાહાત્મક ક્રિયામાં નિરપેક્ષ, જે સમયક્ષેત્રમાં સમયાદિરૂપે કાલ પ્રવર્તે છે, તે અદ્વાકાળ કહેવાય છે. (તેના આ-લેહ છે.) સમય-આવલિકા-મુહૂર્ત-દિવસ-અહોરાત્ર-પક્ષ-આસ-વર્ષ-યુગ-પલ્લોપમ-ઉત્સર્પિણી-અવસર્પિણી-અને પુદ્ગળપરાવર્ત. ૨૦૩૫-૨૦૩૬.

ગેરૂની ચારે દિશાએ સૂર્ય-ચન્દ્ર વિગેરેના ભ્રમણરૂપ ગતિક્રિયાવડે પ્રગટ કરાતો, અઢીદ્વીપ ન બે સમુદ્રમાં જે સમયાદિરૂપ કાલ પ્રવર્તે છે, તે અદ્વાકાળ કહેવાય છે. આ અઢીદ્વીપ ન બે સમુદ્રરૂપ સમયક્ષેત્ર સિવાય અન્યત્ર સૂર્ય વિગેરેની ગતિક્રિયાના અભાવ હોવાથી ત્યાં અદ્વાકાળ કહેવાતો નથી; કેમકે ત્યાંતો ક્રિયાજ પરિણામવતી હોવાથી કાળ કહેવાય છે. ઉપરોક્ત જે અદ્વાકાળ તે ગોદોદાહાત્મક ક્રિયાની અપેક્ષા રાખતો નથી, પરન્તુ

સૂર્ય વિગેરેની ગતિક્રિયાની અપેક્ષા રાખે છે. એટલે કે ગતિમાન સૂર્ય પોતાના કિરણોવડે જેટલા ક્ષેત્રને પ્રકાશમાન કરે, તેટલા ક્ષેત્રને દિવસ અને તે સિવાયના ક્ષેત્રને રાત્રિ કહેવાય છે. આ રાત્રિ અથવા દિવસનો અતિસૂક્ષ્મ અંશ તે સમય, તેવા અસંખ્યાતા સમયની આવલિ ઇત્યાદિરૂપે પ્રવર્તેલો કાળ સૂર્યાદિની ગતિ સિવાય અન્ય ક્રિયાની અપેક્ષા નથી રાખતો.

નિર્વિલાગ પરમસૂક્ષ્મ કાળનો અંશ તે સમય કહેવાય છે. તે સિદ્ધાંતમાં કહેલા કમળના શો પાંદડાના ને જીર્ણ-શાડીના ફાડવાના દૃષ્ટાંતથી જણવો. એવા અસંખ્યાતાસમયે એક આવળી થાય. બે ધડીરૂપ કાળ તે શુદ્ધત્વ કહેવાય. સૂર્ય કિરણોથી પ્રકાશિત આકાશ ખંડરૂપ, અથવા ચાર પ્રહરાત્મક જે હોય, તે દિવસ, અને સૂર્ય કિરણોથી અસ્પૃશ્ય આકાશ ખંડ, અથવા બીજા ચાર પ્રહરાત્મક જે હોય તે રાત્રિ એ ઉભય મળીને અહોરાત્ર કહેવાય. પંદર અહોરાત્ર મળીને એક પક્ષ. બે પક્ષનો એક માસ. બાર માસનું એક વર્ષ. પાંચવર્ષે એક યુગ, અસંખ્યાત યુગે એક પલ્લોપમ. દશ કોઠાકોડીપલ્લોપમે એક સાગરોપમ. દસ કોઠાકોડી સાગરોપમે એક ઉત્સર્પિણી. તેટલાજ સાગરોપમે એક અવસર્પિણી, અને અનન્તી ઉત્સર્પિણી તથા અવસર્પિણી મળીને એક પુદ્ગળ પરાવર્ત થાય. આ પુદ્ગળપરાવર્તના દ્રવ્યાદિભેદ છે, તે અન્ય અન્યોથી જાણી લેવા. ૨૦૩૫-૨૦૩૬.

હવે યથાયુષ્કાળનું સ્વરૂપ તથા તેના ભેદ કહે છે.

આવ્યમેત્તવિસિદ્ધો સ એવ જીવાણ વત્તણામ્મઓ ।

મળ્લહ અહાઝકાલો વત્તહ જો જશિરં જેણ ॥ ૨૦૩૭ ॥

નેરઙ્કય-તિરિય-મણુઆ-દેવાગ અહાઝયં તુ જં જેણં ।

નિવ્વત્તિયમન્નમવે પાલેતિ અહાઝકાલો ડ દારં ॥૨૦૩૮॥૬૬૪-૧૮૪

તેજ પૂર્વોક્ત વર્તનાદિમય અદ્વાકાળ આયુષમાત્રથી વિશિષ્ટ હોય, અને જેટલા કાળપર્યંત જે જીવ જે આયુષયુક્ત વર્તે, તે તે જીવોના યથાયુષ્કાળ કહેવાય છે. નારકી-તિર્યંચ-મનુષ્ય-અને દેવ આયુષ્માથી કોઈ પણ આયુ જે જીવે જે પ્રકારે પૂર્વભવમાં બાંધ્યું હોય, તેને તેવા વિપાકથી અનુભવવું. એ યથાયુષ્કાળ કહેવાય છે. ૨૦૩૭-૨૦૩૮.

પૂર્વોક્ત વર્તનાદિમય અદ્વાકાળ નારકાદિ આયુથી વિશિષ્ટ હોય ત્યારે તેજ યથાયુષ્કાળ કહેવાય છે. એટલે કે જે જીવે આર્ત-શૈદધ્યાનાદિ પ્રકારે જેટલા કાળપર્યંતનું આયુષ બાંધ્યું હોય, તેટલા કાળપર્યંત તે જીવને તે આયુષ્યને વિપાકથી અનુભવવાનો કાળ તે યથાયુષ્કાળ કહેવાય છે. અર્થાત્ પૂર્વભવમાં બાંધેલું નરકાયુ નારકીપણે વિપાકથી અનુભવાય તે નરકાયુકાળ. તિર્યંચનું આયુ તિર્યંચપણે વિપાકથી અનુભવાય તે તિર્યંચાયુકાળ. મનુષ્યાયુ બાંધેલું હોય, તે મનુષ્યાયુપણે વિપાકથી અનુભવાય તે મનુષ્યાયુકાળ. અને દેવાયુ બાંધેલું હોય, તે દેવાયુપણે વિપાકથી અનુભવાય તે દેવાયુકાળ કહેવાય. એમ યથાયુષ્કાળ ચાર પ્રકારે છે. ૨૦૩૭-૨૦૩૮.

હવે ઉપક્રમકાળનું સ્વરૂપ અને તેના ભેદ કહે છે.

જેણોવકામિજ્ઞહ સમીવમાણિજ્ઞ જઓ જં તુ ।

સ કિલોવક્કમકાલો કિરિયાપરિણામપુદ્ધો ॥ ૨૦૩૯ ॥

દુર્વિહોવક્ત્રમકાલો સામાચારી અહાત્યં ચેવ ।

સામાચારી તિવિહા ઓહે દસહા પયવિમાગે ॥ ૨૦૪૦^૧ ॥ ૬૬૫-૧૮૫

૧ ૨૦૪૦ મી ગાથા પછી નીચેની ૬૬૬ થી ૭૨૩, ગાથાઓની ભાષ્યકારે વ્યાખ્યા નથી કરી.

જે વડે ઉપક્રમ કરાય એટલે દ્વર રહેલી વસ્તુ નજીક લાવાય તે (ઉપચારથી) ઉપક્રમ કાળ કહેવાય. અને એ ઘણી ઘણી ક્રિયાના પરિણામથી ધણે થાય છે, એ ઉપક્રમકાળ બે પ્રકારે છે. સામાચારી ઉપક્રમ કાળ અને યથાયુક્ત ઉપક્રમકાળ. (તેમાં) જો-
ધસમાચારી-દશવિધસમાચારી-અને પદવિભાગ સામાચારી. એમ સામાચારી ઉપક્રમકાળ ત્રણ પ્રકારે છે. ૨૦૪૦.

દ્વર રહેલી વસ્તુને તે તે ઉપાયભૂત એવા ક્રિયાવિશેષવડે નજીક લાવવી તે ઉપક્રમ કહેવાય. અથવા જે સામાચારી વિગેરે વસ્તુને નજીક લાવવી તે સામાચારી વગેરેના ઉપક્રમ કહેવાય, તે ઉપક્રમના જે કાળ, તેને ઉપચારથી ઉપક્રમકાળ કહેવાય. તે ઉપક્રમકાળ ઘણી ક્રિયાઓના પરિણામથી ધણા લેહે થાય છે.

એ ઉપરોક્ત ઉપક્રમકાળ બે પ્રકારે છે. એક સામાચારી ઉપક્રમકાળ અને બીજી યથાયુક્ત ઉપક્રમ કાળ. તેમાં શિષ્ટ પુરુષોએ આવ્યેલ ક્રિયાઓના સમૂહ તે સામાચારી કહેવાય, તેવી સામાચારી પૂર્વે જેવા ઉપરના સુતમાંથી અહીં ઉત્તરાધ્યયનાદિમાં કે આવશ્યકાદિમાં લાવવી તે સામાચારીઉપક્રમ કહેવાય. અને તેના જે કાળ, તે ઉપચારથી સામાચારીઉપક્રમકાળ કહેવાય. તથા દીર્ઘકાળે લોગવવા યોગ્ય આયુષ્યને થોડાજ કાળમાં લોગવવીને 'અપાવણ' તે યથાયુક્ત ઉપક્રમ કહેવાય, અને તેના જે કાળ તે ઉપચારથી યથાયુક્ત ઉપક્રમકાળ કહેવાય. મતલબ કે સામાચારી દ્વારાએ જે કાળનો ઉપક્રમ થાય તે સામાચારીઉપક્રમકાળ, અને આયુષ્યના ઉપક્રમવડે જે કાળનો ઉપક્રમ થાય તે યથાયુક્તઉપક્રમકાળ કહેવાય.

અહીં સામાચારી ત્રણ પ્રકારે છે. પહેલી જોધ સામાચારી, તે સામાન્યથી પઠિ-
લેહણુ આદિ સાધુ સામાચારી કહેવાયેપ જોધનિર્જુક્તિથી જાણવી. બીજી દશવિધસા-
માચારી, તે હ્રષ્ટાકાર-મિચ્છાક્રુતાદિ દસ પ્રકારની સાધુસમાચારી મૂળ આવશ્યક-
નિર્જુક્તિથી જાણવી, અને ત્રીજી પદવિભાગ સામાચારી, તે છે સૂત્રો જાણવાં. આ
ત્રિવિધ સામાચારીમાંની પ્રથમ જોધ સામાચારી, નવમા પૂર્વગત આચાર નામની ત્રીજી
વસ્તુના વીરસમા પ્રાભુતાન્તર્ગત જોધપ્રાભુતપ્રાભુતમાંથી ઉદ્ધરીને પરગોપકારી કરુણાણુ
પૂર્વાચાર્યોએ, વર્તમાન સમયના અદ્યપણુદિ તથા અદ્યઆયુષ્યના સાધુઓના ઉપકાર મારે
જોધનિર્જુક્તિ નામનો સંક્ષિપ્ત અર્થ રચ્યો તે છે. કેમકે ઉપર કહેલા સુતવું અધ્યયન આ
કાળના જીવો કરી શકે નહિ, અને આગળ ઉપર તે સુત વિચિત્ર થયો. એમ જાણીને કૃપાણુ
આચાર્યોએ અદ્યમહ દરવા મારે ઉપરના સુતથી ઉદ્ધરીને જોધનિર્જુક્તિરૂપ કરીને આપી.
દશવિધ સામાચારી, ઉત્તરાધ્યયન સૂતના છવીસમા અધ્યયનમાંથી ઉદ્ધરીને, ધોડા વખ-
તનાજ ચારિત્ર અહણ કરેલા અને તે સુતવું અધ્યયન ન કરી શકે એવા સાધુઓપર
ઉપકાર કરવાને મારે “હ્રષ્ટા-મિચ્છાદિ” સંક્ષિપ્તપણે રચીને આપી, અને ઉદ્યમય સં-
બંધી પદવિભાગ સામાચારી, નવમા પૂર્વમાંથી ઉદ્ધરીને આપી છે. ૨૦૩૬-૨૦૪૦.

इच्छा मिच्छा तद्वाकारो आवसिया य निसीहिया ।
 आपुच्छणा य पडिपुच्छा छंदणा य निमंतणा ॥ ६६६ ॥
 उवसंपया य काले सामाचारी भवे दसहा ।
 एएसिंतु पयाणं पत्तेय परूवणं वोहं ॥ ६६७ ॥
 जइ अब्भत्थेज्ज परं कारणजाए करेज्ज से कोई ।
 तत्थवि इच्छाकारो न कप्पइ वलाभिओगो उ ॥ ६६८ ॥
 अब्भुवगसंमि नज्जइ अब्भत्थेऊण वट्टइ परो उ ।
 अणिगूहियवलविरिएण साहुणा ताव होयवं ॥ ६६९ ॥
 जइ हुज्ज तस्स अणलो कज्जस्स वियाणती ण वा वा णं ।
 गिलाणाईहिं वा हुज्ज वियावडो कारणेहिं सो ॥ ६७० ॥
 राइणियं वज्जेत्ता इच्छाकारं करेइ सेसाणं ।
 एयं मज्झं कज्जं तुब्भे उ करेह इच्छाए ॥ ६७१ ॥
 अहवाऽवि विणासेतं अब्भत्थेतं च अण्ण दट्ठुणं ।
 अण्णो कोइ भणेज्जा तं साहुं णिज्जरट्ठीओ ॥ ६७२ ॥
 अहयं तुब्भं एयं करेमि कज्जं तु इच्छकारेणं ।
 तत्थवि सो इच्छं से करेइ मज्जायमूलियं ॥ ६७३ ॥
 अहवा सयं करेतं किंचि अण्णस्स वावि दट्ठुणं ।
 तस्सवि करेज्ज इच्छं मज्झंपि इमं करेहिसि ॥ ६७४ ॥
 तत्थवि सो इच्छं से करेइ दीवेइ कारणं वावि ।
 इहरा अणुग्गहत्थं कायवं साहुणो किच्चं ॥ ६७५ ॥
 अहवा णाणाईणं अट्ठाए जइ करेज्ज किच्चाणं ।
 वेयावच्चं किंची तत्थवि तेसिं भवे इच्छा ॥ ६७६ ॥
 आणावलाभिओगो णिगंधाणं ण कप्पई काउं ।
 इच्छा पउंजियद्वा सेहे राईणिए (य) तहा ॥ ६७७ ॥

અર્થ:—ધ્વજાકાર, ભંધાકાર, તથાકાર, આવશ્યકી, નૈવેદિકી, આપૃચ્છા, પ્રતિ-
પૃચ્છા, છંદના, નિમંત્રણા, અને ઉપસંપદા, એ દસ પ્રકારે ઉપક્રમકાળ સંબંધી સામાચારી
છે. તે પ્રત્યેક પદાની હવે પ્રવૃત્તિ કરીશું. જો કોઈ સાધુ કારણ પડ્યે છતે અન્યસાધુને કંઈ
કરવા મારે અવ્યર્થના કરે, તો ત્યાં પણ ધ્વજાકાર સંભવે છે, પણ બલાલિયેજ કદ્યે
નહિ. એ પ્રમાણે કાર્ય અંગીકાર કર્યે છતે જણાય છે કે ધીજનને પ્રાર્થના કરવી ન
જોઈએ, કેમકે સાધુએ નહિ જોપવેદા બલ-વીર્યવાળા થવું જોઈએ, જો રોગીઆદિ કારણથી
તે વ્યાપૃત હોય, અને એ કાર્ય કરવાને અસમર્થ જણાય, અથવા આવડતું નહોતું તો
રત્નાધિક સિવાયના ધીજનને “ આ મારું કાર્ય તમે તમારી ધ્વજાએ કરો, ” એમ
ધ્વજાકાર કરે. અથવા ધીજન અવ્યર્થના કરનાર છતાં તે કાર્ય વિનાશ પામતું દર્શાવે
પણ તે કાર્ય કરવાને સમર્થ ધીજને કોઈ નિર્જરાર્થ સાધુ તે સાધુને કહે કે-હું
તમારું આ કાર્ય મારી ધ્વજાથી કરું છું. આમાં પણ તે કાર્ય કરાવનાર તેના ધ્વજા-
કાર કરે છે, કેમકે સાધુની એજ અર્પણ છે. ધ્વજાકાર સિવાય કોઈની પાસે કંઈ
કરાવવું નહિ. અથવા કોઈક સાધુને તે કંઈક ધીજનતું કાર્ય કરતા જોઈને તેને પણ “ આ
મારું કાર્ય તમે પણ તમારી ધ્વજાથી કરો, ” એમ ધ્વજાકાર કરે. તેમાં તે પણ
તેના ધ્વજાકાર કરે, અથવા તે કારણને જણાવે, અન્યથા અત્યુગ્રહને મારે સાધુએ
સાધુતું કાર્ય કરવું જોઈએ, અથવા જો જ્ઞાનાદિના અર્થે આચાર્યાદિકતું કોઈ વૈયાપૃ-
ત્યાક કાર્ય કરે, તો તેમાં પણ તેમને ધ્વજાકાર થાય છે. આજ્ઞા અને બળાકાર કર-
વાતું સાધુને કદ્યે નહિ, પ્રયોજન પડ્યે છતે ધ્વજાકારનીજ યોજના શિક્ષક (લઘુ સાધુ)
અથવા રત્નાધિકમાં કરવી. ૬૬૬-થી-૬૭૭.

જહ જજ્જવાહલાળં આસાળં જળવણ્સુ જાયાળં ।

સયમેવ લલિળગહળં અહવાવિ લલાભિઓગેળં ॥ ૬૭૮ ॥

પુરિસજ્જાણ્વિ તહા વિળીયવિળયંમિ નરિથ અભિઓગો ।

સેસંમિં ડ અભિઓગો જળવયજાણ જહા આસે ॥ ૬૭૯ ॥

અઘ્મરથળાણેં મરુઓ વાનરઓ ચેવ હોઝ દિટ્ઠંતો ।

ગુરુકરળે સયમેવ ડ વાળિયગા હુણિ દિટ્ઠંતા ॥ ૬૮૦ ॥

સંજમજોણ અઘ્મુદ્વિયરસ સહ્ધાણ કાઢકામસસ ।

લામો ચેવ તવરિસરસ હોઝ અદીળમળસસસ ॥ ૬૮૧ ॥

જેમ જાતિવંત બાહ્યકાર્ય સ્વયમેવ લગામ પ્રવૃત્ત કરે છે, અને મગ-
ધાદિ દેશમાં થએલ અર્થ બળાકારે પ્રવૃત્ત કરે છે, તેવીજ રીતે જાતિવંત વિનીત પુર-
વના વિનયમાં બળાકાર નથી હોતો, બાકીના અવિનીત મારે મગધાદિમાં થયેલા અર્થની
પેટે બળાકાર પટે છે. અવ્યર્થનામાં મુક્ત અને વાનરતું દુષાન્ત બળવું, તથા ગુરુએ શાસ-
કાર્ય કરવામાં બે વધિકના દુષાન્ત બળવું, સંયમયોગમાં અવ્યુચિત અને કાર્ય કરવાની
મંદાવાળા ને અદીનમનવાળા તપરવીને નિર્જરારો લાભ થાય છેજ. ૬૭૮-થી-૬૮૧.

સંજમજોણ અઘ્મુદ્વિયસ્સ જંકિંચિ વિતહમાયરિયં ।
 મિચ્છા એતંતિ વિયાણિઝ્ઞ મિચ્છત્તિ કાયવ્વં ॥ ૬૮૨ ॥
 જહ્ ય પઢિક્કમિયવં અવસ્સ કાઝ્ઞ પાવયં કમ્મં ।
 તં ચેવ ન કાયવ્વં તો હોહ્ પણ પઢિક્કંતો ॥ ૬૮૩ ॥
 જં દુક્કહંતિ મિચ્છા તં મુજ્જો કારણં અપૂરેતો ।
 તિવિહેણ પઢિક્કંતો તસ્સ ખલ્લુ દુક્કહં મિચ્છા ॥ ૬૮૪ ॥
 જં દુક્કહંતિમિચ્છા તં ચેવ નિસેવણ પુણો પાવં ।
 પચ્ચક્ખમુસાવાઈ માયાનિયડીપસંગો ય ॥ ૬૮૫ ॥
 મિત્તિ મિઉમહ્વત્તે છત્તિય દોસાણ છાયણે હોહ્ ।
 મિત્તિ ય મેરાણે ઠિઓ દુત્તિ દુગુંછામિ અપ્પાણં ॥ ૬૮૬ ॥
 કત્તિ કહં મે પાવં ડત્તિય ડેવેમિ તં ઉવસમેણં ।
 ઇત્તો મિચ્છાઝ્ઞકકકપયક્કરત્થો સમાસેણં ॥ ૬૮૭ ॥

સંયમયોગમાં પ્રવર્તતાએ જે કંઈ વિપરીત આચર્યું હોય, તેને “આ વિપરીત છે” એમ જાણીને ભિથ્યાદુષ્ટ આપણું, તે ભિથ્યાકાર છે. પાપકર્મ કરીને અવશ્ય ભિથ્યાદુષ્ટ આપણું જોઈએ એટલે તો તે પાપકર્મ ન કરવું જોઈએ. આણું ઉત્સર્ગ પદમાં પ્રતિક્રમણ થાય છે. જે કારણથી દુષ્ટ થાય છે, એમ જાણીને તે કારણને પુનઃ ન આચરવાથી ત્રિવિધે પ્રતિક્રમતાં અવશ્ય તેણું દુષ્ટ ભિથ્યા થાય છે. જે દુષ્ટ છે, એમ જાણીને ભિથ્યાદુષ્ટ આપણું હોય, અને પુનઃ તેજ પાપને સેવે, તો તે પ્રત્યક્ષ મુપાવાદી અને માયાનિકૃતિના પ્રસંગવાળો જાણવો. અહીં મિ વર્ણ માર્ગવપણાના અર્થમાં છે, જ્યાં વર્ણ અસંયમયોગને અટકાવવાના અર્થમાં છે, મિ વર્ણ હું ચારિત્રમર્યાદામાં છું એમ જાણાવવાના અર્થમાં છે. હું વર્ણ પાપકર્મ કરનારના આત્માને નિન્દવાના અર્થમાં છે, જ્યાં વર્ણ કરેલા પાપને અંગીકાર કરવાના અર્થમાં છે, હં વર્ણ ઉપશમભાવથી તે પાપ કરીને દિક્ષાવાના અર્થમાં છે. એ પ્રમાણે સંક્ષેપથી મિચ્છામિદુક્કહં પદના અક્ષરોનો અર્થ છે. ૬૮૨-થી-૬૮૭.

કપ્પાકપ્પે પરિણિદ્વિયસ્સ ઠાણેસુ પંચસુ ઠિયસ્સ ।
 સંજમતવહ્ગસ્સ ડ અવિકપ્પેણં તહાકારો ॥ ૬૮૮ ॥
 વાયણ પઢિસુણ્ણાણ ઉવણ્ણે સુત્તઅત્થકહ્ણાણ ।
 અવિતહમેયંતિ તહા પઢિસુણ્ણાણ તહાકારો ॥ ૬૮૯ ॥

જસ્સ ય ઇચ્છાકારો મિચ્છાકારો ય પરિચિયા દોઽવિ ।

તદ્ઓ ય તદ્દકારો ન દુલ્લભા સોગર્હ તસ્સ ॥ ૬૧૦ ॥

કલ્પાકલ્પમાં નિપુણ, પાંચ મહાપ્રતોમાં સ્થિર અને સચમ તથા તપથી યુક્ત જે હોય તેને નિશ્ચયથી “ તથાકાર ” હોય છે. સુત્રપ્રદાનરૂપ વાચના, પ્રતિશ્રવણ, ઉપદેશ, સુત્રાર્થકથનમાં, અને પૂછેલા પ્રશ્નના ઉત્તરમાં “ આપ જે આ કહે છે તે સત્ય છે. ” એમ જે કહેવું તે તથાકાર કહેવાય છે. જેને ધમ્માકાર-મિચ્છાકાર એ બે, અને ત્રીજો તથાકાર પરિચિત છે, તેને સદ્ગતિ દુર્લભ નથી. ૬૮૮-થી-૬૯૦.

હવે આવશ્યકી તથા નૈવેધિકી એ બે દ્વાર કહે છે.

આવસ્તિયં ચ ણિંતો જં ચ અદંતો નિસીહિયં કુણ્ઙ ।

ઘયં ઇચ્છં નાઁ ગણિવર ! તુવ્ભંતિણ્ણિણિ ॥ ૬૧૧ ॥

આવસ્તિયં ચ ણિંતો જં ચ અદંતો નિસીહિયં કુણ્ઙ ।

વંજનમેયં તુ દુહા અત્થો પુણ્ણ હોઽ સો ચેવ ॥ ૬૧૨ ॥

ઘગગસ્સ પસંતસ્સ ન હોંતિ ઇરિયાણ્ણા ગુણા હોંતિ ।

ગંતવ્વમવ્વસ્સં કારણંમિ આવસ્તિયા હોઽ ॥ ૬૧૩ ॥

આવસ્તિયા ઁ આવસ્સણ્ણિં સવ્વેહિં જુત્તજોગિસ્સં ।

મળવચ્છણ્ણાયગુત્તિદિયસ્સ આવસ્તિયા હોઽ ॥ ૬૧૪ ॥

સેજં ઠાણં ચ જહિં ચેણ્ણ તહિં નિસીહિયા હોઽ ।

જમ્હા તત્થ નિસિદ્ધો તેણં તુ નિસીહિયા હોઽ ॥ ૬૧૫ ॥

સેજં ઠાણં ચ જદા ચેતેતિ તયા નિસીહિયા હોઽ ।

જમ્હા તદા નિસેહો નિસેહમણ્ણા ચ સા જેણં ॥ ૬૧૬ ॥

આવસ્તિયં ચ ણિંતો જં ચ અદંતો નિસીહિયં કુણ્ઙ ।

સેજાણિસીહિયાણ્ણિણિણિ અભિમુહો હોઽ ॥ ૧૨૦ ॥ આ૦ ॥

જો હોઽ નિસિદ્ધપ્પા નિસીહિયા તસ્સ ભાવઓ હોઽ ॥

અણિસિદ્ધસ્સ નિસીહિય કેવલમેત્તં દ્વવ્વ સદો ॥ ૧૨૧ ॥ આ૦ ॥

આવસ્સયંમિ જુત્તો નિયમણિસિદ્ધોત્તિ હોઽ નાયવ્વો ।

અહવાઽવિણિ સિદ્ધપ્પા ણિયમા આવસ્સણ્ણ જુત્તો ॥ ૧૨૨ ॥ આ૦ ॥

નીકળતાં આવશ્યકી અને પેસતાં નૈવેધિકી કરે છે, એ બન્નેનો તફાવત સ્પષ્ટભરીતે હું ગણિવર ! તમારી પાસેથી જાણવાને ઈચ્છુ છું. નીકળતાં આવશ્યકી અને પેસતાં નૈવેધિકી કરે છે, એ શબ્દરૂપે બે પ્રકારે છે, અને અર્થથી તો તે એકજ છે. એકાગ્ર અને પ્રશાન્તચિત્તવાળાને ધર્મા-ગમનાદિ નથી થતા ને સ્વાધ્યાયાદિ ગુણો થાય છે, પણ કારણ સતે અવશ્ય જુદું જોઈએ, તેને દીધે આવશ્યકી થાય છે. સર્વ આવશ્યકોવડે યુક્ત યોગવાળા તથા મન-વચન-કાયા અને ઇન્દ્રિયથી ગુસ્ત એવા યુનિને આવશ્યકી થાય છે. જ્યાં શય્યા ને સ્થાન, કરે ત્યાં નૈવેધિકી થાય છે, કેમકે ત્યાં તે પ્રમાણે નિષિદ્ધ છે. ને તેથી નૈવેધિકી થાય છે. શય્યાસ્થાન જ્યારે જ્યારે કરે ત્યારે ત્યારે નૈવેધિકી થાય છે, કેમકે ત્યારે તે નિષિદ્ધ છે અને તે નૈવેધિકીની ક્રિયા નિષેધમયજ છે. નીકળતાં આવશ્યકી અને પેસતાં નૈવેધિકી કરે છે, તેમાં શય્યાનૈવેધિકીમાં નૈવેધિકાભિમુખ થાય છે. જે નિષેધાત્મા છે, તેને ભાવથી નૈવેધિકી થાય છે, અનિષિદ્ધાત્માને તો નૈવેધિકી કેવળ શબ્દરૂપજ થાય છે. આવશ્યકમાં યુક્ત યુનિ નિયમથી નિષિદ્ધાત્મા છે એમ જાણવું, અથવા નિષિદ્ધાત્મા પણ નિયમા આવશ્યકમાં યુક્ત છે એમ જાણવું. ૬૯૧-થી-૬૯૬. 1n. ૧૨૦-થી-૧૨૨. ભા.

હવે આપૃષ્ઠાદિ દ્વારો કહે છે.

આપુચ્છણા ઉ કજ્જે પુવ્વનિસિદ્ધેણ હોઈ પહિપુચ્છા ।
 પુવ્વગહિણ છન્દણ ણિમંતણા હોઅગહિણં ॥ ૬૯૭ ॥
 ઉવસંપયા ય તિવિહા ણાણે તહ દંસણે ચરિત્તે ય ।
 દંસણાણે તિવિહા દુવિહા ય ચરિત્તિઅટ્ટાણ ॥ ૬૯૮ ॥
 વત્તણા સંધણા ચેવ, ગહણં સુત્તથ તદુભણ ।
 વેયાવચ્ચે સ્વવણે કાલે આયકહાડય ॥ ૬૯૯ ॥
 સંદિટ્ઠો સંદિટ્ઠસ્સ ચેવ સંપજ્ઞહ ઉ ઇમાઈ ।
 ચ્ચઉભંગો ઇત્થં પુણ પઢમો ભંગો હવહ્ સુદ્ધો ॥ ૭૦૦ ॥
 અધિરસ્સ પુવ્વગહિયસ્સ વત્તણા જં ઇહં થિરીકરણં ।
 તસ્સેવ પપ્પસંતરણટ્ઠસ્સણુસંધણા ઘટ્ટણા ॥ ૭૦૧ ॥
 ગહણં તપ્પઢમતયા સુત્તે અત્થે ય તદુભણ ચેવ ।
 અત્થગ્ગહણંમિ પાયં ઇસ વિહી હોઈ ણાયવો ॥ ૭૦૨ ॥
 મજ્જણ ણિસેજ્જ અવ્ખા કિત્તિકંમુસ્સગ્ગ વંદણં જેટ્ટે ।
 માસંતો હોઈ જેટ્ટો નો પરિયાણ તો વન્દે ॥ ૭૦૩ ॥

ઠાણં પમજિઝળં દોષિણ નિસિઝ્ઞાઝ હાન્તિ કાયઘા ।

એગા ગુરુણો મળિયા વિતિયા પુણ હોંતિ અક્ષાણં ॥ ૭૦૪ ॥

દો એવ મત્તગાઈં સ્ત્રેલે તહ કાઙ્યાણ વીયં તુ ।

જાવઙ્યા ય સુળેંતી સઘેડવિ ય તે તુ વંદંતિ ॥ ૭૦૫ ॥

સઘે કાઝસ્સગં કરોંતિ સઘે પુણોડવિ વંદંતિ ।

ળાસળળે ળાઙ્ઙૂરે ગુરુવયળપડિચ્છળા હોંતિ ॥ ૭૦૬ ॥

કોઈ ઈષ્ટકાર્યમાં પ્રવર્તતાં આચ્છ્રા થાય, પૂર્વે નિષિદ્ધકાર્ય પુનઃ કરતાં પ્રતિષ્ઠા થાય, પૂર્વગૃહીત આહારાદિવડે બીજા સાધુઓને નિમત્રણ તે છ'ના, અને આહારાદિ નહીં લાવેલા હોય તે વિશ્વમિ તે નિમત્રણ, ઉપસ'પદા જ્ઞાન-દર્શન-અને ચારત્રની એમ ત્રણ પ્રકારની છે તેમાં દર્શન અને જ્ઞાનની ઉપસ'પદા ત્રણ ત્રણ પ્રકારે અને ચારિત્રને માટે બે પ્રકારે છે. સૂત્ર-અર્થ-અને એ ઉભય સંબંધી વર્તના-સંધના-અને અહંણ એ ત્રણ ત્રણ પ્રકાર જ્ઞાનને દર્શનની ઉપસ'પદા છે. તથા વૈયાવૃત્ય સંબંધી અને ક્ષપણ સંબંધી એમ બે પ્રકારે ચારિત્ર માટે ઉપસ'પદા છે, તે કાળથી યાવત્કથિક અને ઈવરકાલક પણ છે. ગુરુએ કહેલ ધુનીને ગુરુએ કહેલા સાધુ ઉપસ'પદા ને ઇત્યાદિ ચાર ભાગા છે, એમાં પહેલો ભાગો શુદ્ધ છે. સૂત્ર-અર્થ-અને તદુભય પૂર્વે અહંણ કરેલ છતાં અસ્થિરને જે સ્થિર કરવાને માટે હોય તે વર્તના, પ્રદેશાન્તરમાં નષ્ટ થએલ એવા સત્રાર્થતુલ્ય અતુસંધાન તે ધરના, અને પ્રથમ અહંણ કરવું તે અહંણ. પણ અર્થઅહંણને (વધે આ વિધિ પ્રાયઃ એમ જાણવો. માર્ગન, નિષઘા, આક્ષ, કૃતિકર્મ, અને જ્યેષ્ઠને વંદન, આહિં ભાષક હોય તે જ્યેષ્ઠ છે, પર્યાયથી જ્યેષ્ઠ નથી, તેથી તેમને વંદન કરવું. સ્થાન પ્રમાણને બે નિષઘા કરવાની હોય છે, એક ગુરુને માટે કહેલી છે, અને બીજી સમવસરણ (સ્થાપના) ને માટે. બે માત્રકો, ખેલ, ને કાપકીમાટે. જેટલાઓ સાંભળે તેટલા બધાએ વંદન કરે છે. બધાએ કાચાસર્ગ કરે છે, બધાએ વાંદે છે, અતિનશ્ક નહિ અને આતિદૂર નહિ એમ રહીને ગુરુનાં વચન સાંભળે છે. ૬૯૭-થી-૭૦૬.

ળિહાવિગહાપરિવજ્ઞિણિં ગુત્તેહિં પંજલિઝડેહિં ।

મત્તિવહુમાણપુઘં ઝવઝત્તેહિં સુળેઅઘં ॥ ૭૦૭ ॥

અમિકંસ્તેહિં સુહાસિયાઈં વયળાઈં અત્થસારાઈં ।

વિમ્હિયમુહેહિં હરિસાગણિં હરિસં જળંતેહિં ॥ ૭૦૮ ॥

ગુરુપરિઓસગણં ગુરુમત્તીણ તહેવ વિળણં ।

ઙિચ્છિયસુત્તથાણં ચિપ્પં પારં સમુવયંતિ ॥ ૭૦૯ ॥

વક્ષાણસમત્તીણ જોગં કાઝળ કાઙ્યાઈંજં ।

વંદંતિ તઓ જેઠં અળળે પુઘં ચિય મળંતિ ॥ ૭૧૦ ॥

ચોણતિ જઈ હુ જિઠો કહિંચિ સુત્તત્થધારણાવિગલો ।
 વક્ષાણલલ્હિહીણો નિરત્થયં વંદણં તંમિ ॥ ૭૧૧ ॥
 અહ વયપરિયાણિં લહુગોઽવિહુ ભાસઓ इहं જિઠો ।
 રાયણિય વંદણે પુણ તસ્સવિ આસાયણા મંતે ! ॥ ૭૧૨ ॥
 જઈવિ વયમાઈણિં લહુઓ સુત્તત્થધારણાપહુઓ ।
 વક્ષાણલલ્હિમંતો સો ચિય इह घेप्पई જેઠો ॥ ૭૧૩ ॥
 આસાયણાવિ જેવં પહુચ્ચ જિણવયણભાસયં જમ્હા ।
 વંદણયં રાઈણિય તેણ ગુણેણંપિ સો ચેવ ॥ ૭૧૪ ॥
 ન વઓ ઇત્થ પમાણં ન ચ પરિયાઓઽવિ ણિચ્છયમણં ।
 વવહારઓ ડ જુજ્જઈ ઉભયનયમયં પુણ પમાણં ॥ ૭૧૫ ॥
 નિચ્છયઓ દુન્નેયં કો ભાવે કમ્મિ વટ્ઠઈ સમણો ? ।
 વવહારઓ ડ ફીરઈ જો પુવ્વઠિઓ ચારિત્તંમિ ॥ ૭૧૬ ॥
 વવહારોઽવિહુ વલત્તં જં છડમત્થંપિ વંદઈ અરહા ।
 જા હોઈ અણામિણ્ણો જાણંતો ધંમયં ઇયં ॥ ૧૨૩ ॥ ભા૦ ॥
 ઇત્થ ડ જિણવયણાઓ સુત્તાસાયણવહુત્તદોસાઓ ।
 ભાસંતગજેટ્ટગસ્સ ડ કાયવં હોઈ ફિઙ્ગકમ્મં ॥ ૭૧૭ ॥

નિદ્રા-વિક્ષાથી રહિત, શુભમાન, અંજલિ ભેડીને વિરમિતક્રમે હૃદયવન્ત થઇને
 બીજને હૃદય થાય તેમ વત્તાં સારા અર્થવાળા મુલાપત સાંભળવા ઈચ્છનારાએ ભક્તિ
 અને બહુમાનપૂર્વક ઉપયોગવન્ત થઇને સાંભળવું. શુદ્ધી ભક્તિથી શુદ્ધતા સંતોષથી તેમજ
 વિનયથી ઈચ્છત સૂત્રાર્થનો પાર શીઘ્રતાથી પામે છે વ્યાખ્યાન સમાપ્ત થયે કાંઈકાંઈના
 યોગ કરીને તે પછી વડીલને વંદન કરે છે બીજાઓ કહે છે કે પ્રથમજ વડીલને વંદન
 કરે. શકા કરે છે કે કોઈ વખત સૂત્રાર્થ ધારણામાં વિકલ અને વ્યાખ્યાનલબ્ધિ વિનાનો જ્યેષ્ઠ
 (વડીલ) હોય છે, તેથી તેમને વિષે વંદન કરવું નિરર્થક છે. આના ઉત્તરમાં કહેવાતું કે--
 વય અને પર્યાયથી લઘુ છતાં પણ ભાષક-ચિત્તતા કરાવે તે જ આહી' જ્યેષ્ઠ-વડીલ છે,
 હું ભગવન્ત ! રત્નાધિકને વંદન કરાવવામાં તે સાધુને પણ આશાતના થાય છે. સૂત્રાર્થ ધારણ
 કરવામાં પદ અને વ્યાખ્યાન લબ્ધિવન્ત વય આદિવડે લઘુ છતાં તેને જ આહી' જ્યેષ્ઠ
 ગણવામાં આવે છે ને એ પ્રમાણે તે જિનવચન ભાષકને આશાતના ન થાય, પરન્તુ ઉલટું
 જિનવચનભાષક હોવાથી તેને વંદન કરવું જ યોગ્ય છે રત્નાધિકમાં પણ તે ભાષકજ્ઞાન

શુભવડે વડીલજ છે. અહીં વંદનાધિકારમાં નિશ્ચયનયના મતે વય કે પયયિ પ્રમાણ નથી, વ્યવહારથી તો તે ઘટે છે, પરંતુ પ્રમાણ તો ઉભયનયનો મતજ છે. ક્યો સાધુ ક્યા ભાવમાં વર્તે છે, એ નિશ્ચયથી બાણુવું હર્લેસ છે, તેથી વ્યવહારનયના અભિપ્રાયે જે ચારિત્રમાં પૂર્વ સ્થિત હોય તેને વંદન કરાય છે. વ્યવહાર પણ બળવાન છે, કેમકે બ્યાંમુધી આ કેવળી છે. એમ ન જણાય ત્યાંમુધી કેવળા પણ છન્નસ્થગુરૂને વંદન કરેછે, અહીં વંદનાધિકારમાં જનવચનથી અને સૂત્રની આશાતનાદિ બહુ દોષથી ભાવક એવા વડીલનેજ વંદન કરવાતું છે. ૭૦૭-થી-૭૧૭

દુર્વિદ્યા ય ચરિત્તંમી વેયાવચ્ચે તહેવ સ્વમણે અ ।

ણિયગચ્છા અણ્ણમિ ય સીયણદોસાણ્ણા હોતિ ॥ ૭૧૮ ॥

ઇત્તરિયાણ્ણવિમાસા વેયાવચ્ચંમિ તહય સ્વમણે ય ।

અવિગિટ્ઠ-વિગિટ્ઠમિ ય ગણિણો ગચ્છસ્સ પુચ્છાણ ॥ ૭૧૯ ॥

ઉવસંપન્નો જં કારણં તુ તં કારણં અપૂરેતો ।

અહવા સમાણિયંમી સારણયા વા વિસગ્ગો વા ॥ ૭૨૦ ॥

ઇત્તરિયંપિ ન કપ્પઇ અવિદિત્તં સ્વલ્લ પરમેગ્ગહાર્ણસું ।

ચિટ્ઠિત્તુ નિસિહ્તુ વ તણ્ણવચ્ચરક્કલ્લણઢાણ ॥ ૭૨૧ ॥

एवं सामायारी कहिया दसहा समासओ एसा ।

संजमतवडूयाणं निर्गन्थाणं महरिसीणं ॥ ७२२ ॥

एयं सामायारिं जुजंता चरणकरणमाउत्ता ।

साहू खवंति कम्मं अणेगभवसंचियमणंतं ॥ ७२३ ॥

ચારિત્રોપસંપદા એ પ્રકારની છે, વેયાવૃત્ત્ય સંબંધી અને ક્ષપણ સંબંધી. રૂપગચ્છથી અન્યગચ્છમાં સીદનાદિ દોષોવડે બળાતું થાય છે. વેયાવૃત્ત્યોપસંપદામાં ઈવર-કલિક-વાયતકથિક વિભાષા બાણુવી; તથા ક્ષપણોપસંપદામાં ગચ્છને પુછીને આચાર્ય અવિ-કૃષ્ટ-વિકૃષ્ટ ક્ષપકને ઉપસંપદ આપે, જે કારણ માટે ઉપસંપદા ચલણ કરી હોય, તે કારણ પૂર્ણ ક્યાં વિના વર્તે, અથવા સમર્થ કરે, ત્યારે તેને રમારણા કરે અથવા ત્યાગ કરે. (હવે શુદ્ધસ્થો-પસંપદા કહે છે.) ત્રીજા મતનું રક્ષણ કરવા માટે પરઅવમહાદેમાં આજ્ઞા લીધાવિના ઘોડો કાળ પણ હિભા રહેવાને કે બેસવાને કહે નહીં. એ પ્રમાણે સંયમી અને તપસ્વી નિર્મન્યમ-હર્ષિયોની આદસ પ્રકારની સામાચારી સંક્ષેપથી કહી. ચરણમિતરી અને કરણસિતરીયુક્ત સાધુઓ એ સામાચારીમાં જોડાતા અનેક ભવના સંચિત અનન્ત કર્મને ખપાવે છે.

યથાશુક ઉપક્રમ કાળ અને તે ઉપક્રમના નિમિત્ત કહે છે.

અજ્ઞવસાણ નિમિત્તે આહારે વેયણા પરાધાણ ।

ફાસે આણાપાણૂ સત્તવિહં જિજ્ઞણ આડં ॥ ૨૦૪૧ ॥ ૭૨૪-૧૮૬

દંડ-કસ-સત્થ-રજ્જૂ અગ્ગી ઉદગ-પડળં વિસં વાલા ।

સીડળં અરહ્ ભયં યુહા પિવાસા ય વાહી ય ॥ ૨૦૪૨ ॥ ૭૨૫-૧૮૭

મુત્ત-પુરીસનિરોહે જિન્નાજિન્ને ય ભોયણં વહુસો ।

ઘંસણ-ઘોલણ-પીલણ આડસ્સ ઉવક્કમા ણ ॥ ૨૦૪૩ ॥ ૭૨૬-૧૮૮

અધ્યવસાન-નિમિત્ત-આહાર-વેદના-પરાધાત-સ્પર્શ-અને ધ્યાસોધ્યાસ એ સાત પ્રકારે આશુષ લેદાય છે-કાય થાય છે. દંડ-કસા (વાયુક) શસ્ત્ર-દોરડું-અગ્નિ-પાણીમાં પતન-વિષ-સર્પ-શીત-ઉષ્ણ-અરતિ-ભય-ક્ષુધા-તૃષ્ણા-વ્યાધિ-ઝાડા તથા પિશાબની અટકાયત-ધણીવાર કાચું પાકું ભોજન કરવું-ધસાણું-મસળાણું-અને પીણાણું, આ આશુષોપ-ક્રમે છે. ૨૦૪૧-૨૦૪૨-૨૦૪૩.

અતિહર્ષ અને અતિવિશદને દીધે હૃદય બંધ પડી જવાથી આશુષ લેદાય છે, અથવા રાગ સ્નેહ અને ભય એમ ત્રણ પ્રકારે અધ્યવસાન છે. તે ત્રણેથી પણ આશુષો ઉપક્રમ થાય છે. આ સંબંધમાં ત્રણ ઉદાહરણ કહે છે, કાંઈ યુવતિ ઓખમકુતુમાં વટેમા-ર્ગજ્ઞાને પાણી પાતી હતી, તેવામાં એક સ્વરૂપવાન યુવાન પાણી પીવા આવ્યો, તે પાણી પીને ગયો, તોપણ તેના રૂપમાં યુગ્મ થયેલી તે સ્ત્રી જગદારા સાથે રાખીને જનાર યુવાન તરફ અતિરાગદૃષ્ટિથી જોઈ જ રહી, જ્યારે તે યુવાન દૃષ્ટિપથ ની બહાર થયો, ત્યારે તે યુવતિ અતિરાગના અધ્યવસાયથી મૃત્યુ પામી. આ ઉદાહરણ રાગનું છે, એવું જ બીજું ઉદાહરણ સ્નેહનું પણ છે, કાંઈ અતિસ્નેહાળ સ્ત્રીએ, પાતાના ભત્રાંરના મરણની અસત્ય વાર્તા સાંભળી, તેથી તે મૃત્યુ પામી, અને તેનું મરણ બાણીને તેના પ્રેમાળ પતિ પણ મૃત્યુ પામ્યો. રાગ અને સ્નેહમાં એટલો જ માત્ર તફાવત છે, કે રૂપાદિ ગુણથી ચિત્તનું આકર્ષણ થાય તે રાગ; અને સામાન્ય સ્વાભાવિક રીતે ચિત્તપ્રતિબંધ થાય તે સ્નેહ. ગજમુક-આહતો વધ કરનાર સોમિલ બ્રાહ્મણની પેઠે અતિભયના અધ્યવસાયથી પણ આશુષો ઉપક્રમ થાય છે, તથા નિમિત્તથી એટલે દંડ, ચાતુક વિગેરેના ત્રી પ્રહારથી પણ આશુષો ઉપક્રમ થાય છે. તેમજ અતિ આહાર કરવાથી, મસ્તકાદિમાં અતિવેદના થવાથી, પરાધાતથી, સર્પઆદિના સ્પર્શથી (ડંકથી) અને ધ્યાસોધ્યાસને નિરોધ થવાથી, એમ સાત પ્રકારે આશુષ લેદાય છે.

એ ઉપર જણાવેલ સિવાય બીજા નિમિત્તોથી પણ આશુષો ઉપક્રમ થાય છે. તે અનેક પ્રકારના નિમિત્તો કે જેથી આશુષો ઉપક્રમ થાય છે તે બતાવે છે લાકડી વિગેરેના પ્રહારથી, તીક્ષ્ણ અગ્નિવાળા પરાણથી, શસ્ત્રના ધાથી, દોરડાદિ ના ફાંસાથી, અગ્નિથી, જળમાં ડૂબી જવાથી, પડવાથી, વિષભક્ષણથી, સર્પ અથવા દુષ્ટ હસ્તીથી, અતિગરમી અથવા આંતરડીથી, અરતિથી, ભયથી, ક્ષુધાથી, તૃષ્ણાથી, વ્યાધિથી, ઝાડા-પિશાબની

અટકાયત થવાથી, વારંવાર પ્રથમ ખાધેલું પચી ગયા અગાઉ લોજન કરવાથી, ચન્દનની પેઠે શરીરને ધસાવાથી, મસળવાથી, શેઠી અથવા તલની પેઠે પીલાવાથી ઇત્યાદિ નિમિત્તોથી આયુષ્ય લેદાય છે. ૨૦૪૩

હવે સામાચારી ઉપક્રમકાળ અને યથાયુક ઉપક્રમકાળનું સ્વરૂપ લાખ્યકાર મહા-
રાજ કહે છે.

જેનોવરિમસુયાઓ સામાચારિસુયમાર્ણયં હેઠ્ઠા ।

ઓદાશિતિવિહ સસો સ્વક્રમો સમયચજ્ઞાણ ॥ ૨૦૪૪ ॥

જં જીવિયસંવટ્ટણમજ્ઞવસાણાફંહંસંજનિયં ।

સોવક્રમાડયાળં સ જીવિઓવક્રમણકાલો ॥ ૨૦૪૫ ॥

જે માટે ઉપરના શ્રુતથી સામાચારીકૃત નીચે લાખ્યા, તે સામાચારી ઉપક્રમ હોવાય છે, ને તે સિદ્ધાન્તપરિભાષાએ આધાદિ ત્રણ પ્રકારે છે. તથા સોપક્રમ આયુ-
વાળાને અધ્યવસાનાદિ હેતુજન્ય જે આયુષ્ય સંવર્તન થાય, તે જીવિત ઉપક્રમકાળ કહે-
વાય. ૨૦૪૫.

પૂર્વે કહ્યા મુજબ ઉપરના નવમા પૂર્વથી ઉદ્ધરીને જે પૂર્વાચાર્યએ આધનિર્ણયિ-
હમ્મા-ભિચ્છાદિ દશવિધ સામાચારી અને ઉદ્દસ્યો. એ ત્રિવિધ સામાચારીને પ્રતિપાદન
કરનાર કૃત વર્તમાન સમયના જીવને યોગ્ય કર્યું, તેને સિદ્ધાન્ત પરિભાષાથી સામાચારી
ઉપક્રમકાળ કહેવાય. હોદ્દમાં સામાચારી ઉપક્રમકાળપહે એવો કોઈ કાળ પ્રસિદ્ધ નથી; પરંતુ
જે સામાચારીરૂપ કૃત શિષ્ય ઘણા કાળે લખાય એવા પૂર્વોમાં લખી શકતા હોતો, તે શ્રુતને
સ્થવિરોએ ઉપક્રમીને અદ્યપકાળમાં મેળવી શકાય એવા આવશ્યકાદિમાં થાયું. એથી ક-
રીને ઉપચારથી તે કાળને સામાચારી ઉપક્રમકાળ કહેવાય છે.

તથા સોપક્રમાયુવાળા જીવોનું જે દીર્ઘકાળે વેદવાચાંચ ખાધેલું આયુ હોય,
તેને અદ્યવિથિતિવાળું કહ્યું, તે યથાયુઉપક્રમકાળ કહેવાય છે. નિરૂપક્રમાયુવાળા જીવને
નિકાચિતપહે આયુ બંધ થતો હોવાથી, તેમને અપવર્તનાદિનો સંબંધ નથી થતો, એટલે
તેવા આયુને ઉપક્રમ પણ નથી થતો, સોપક્રમાયુવાળાને જે આયુને ઉપક્રમ થાય છે, તે
નિર્હેતુક નથી થતો, પણ અધ્યવસાનાદિ નિમિત્તોથી થાય છે. એટલે કે એકી કરીને જે
મરણ લાંબા કાળે થવાનું હતું, તેને આયુના અપવર્તન દ્વારાએ વહેંચું પ્રાપ્ત કર્યું, તે
યથાયુઉપક્રમકાળ કહેવાય છે. ૨૦૪૪-૨૦૪૫.

બીજા ક્રમોના પણ ઉપક્રમ થાય છે.

સન્વપગર્જનમેવં પરિણામવસા સ્વક્રમો હોજ્ઞા ।

પાયર્મનિકાદ્યાળં સ્વસા સં નિકાદ્યાળંપિ ॥ ૨૦૪૬ ॥

કમ્મોવધામિજ્ઞા અપચ્ચાલેપિ જદ્ વઓ પચ્ચા ।

અકપાગમ-કયનાસા મોક્ષાણાંસાસયા દોસા ॥ ૨૦૪૭

ન હિ દીદ્ધકાલિયસ્સવિ નાસો તસ્સાણુમ્હઓ સ્વિપ્પં ।

વહુકાલાહારસ્સ વ દુયમગ્ગિયરોગિણો ભોગો ॥ ૨૦૪૮ ॥

સવ્વં ચ પણ્ણસત્તયા મુજ્જઈ કમ્મમણુમાવઓ મ્હઈયં ।

તેણાવસ્સાણુમ્હે કે કયનાસાદઓ તસ્સ ? ॥ ૨૦૪૯ ॥

એ પ્રમાણે પરિણામવશાત્ અનિકાચિત્ સર્વ ક્રમપ્રકૃતિનો ઉપક્રમ થાય છે, અને નિકાચિત્ કર્મોના પણ પ્રાયઃ તપવડે ઉપક્રમ થાય છે. આ સ્થળે જો એ પ્રમાણે અપ્રાપ્ત-કાલીન કર્મોના પણ ઉપક્રમ કરશે તો અકૃતાગમ-કૃતનાશ અને મોક્ષમાં અનાધ્યાસ આદિ દોષો પ્રાપ્ત થશે. (એમ કહેવામાં આવે, તો તે અયોગ્ય છે.) કારણ કે જેમ બહુ કાળે ભોગવવા યોગ્ય આહારનો ભસ્મક રોગવાળો શીઘ્રપણે ભોગ કરી નાંખે છે, તેમ દીર્ઘકાળ પર્યન્ત ભોગવવા યોગ્ય કર્મ છતાં પણ તેનો શીઘ્રપણે અનુભવ કરીને નાશ કરે છે. (તેથી તે દોષ ન આવે.) સર્વ કર્મ પ્રદેશાનુભવે ભોગવાય છેજ, માત્ર અનુભવાગથી ભજના છે, તેથી અવશ્ય અનુભવવા યોગ્ય એવો પ્રદેશોદય થતો હોવાથી કૃતનાશાદિ દોષ ક્યાંથી આવે ? ૨૦૪૯

માત્ર આયુષ્યનોજ ઉપક્રમ થાય છે, એમ નહિ, પરંતુ જ્ઞાનાવરણીયાદિ સર્વ પ્રકૃતિનો શુભાશુભ પરિણામથી અપર્વતનાકરણવડે સ્થિત્યાદિ ખંડનદ્વારાએ ઉપક્રમ થાય છે. અને તે પ્રાયઃ ધણુંકરીને જે કર્મનું નિકાચિત્તા કરણવડે નિકાચિતપણું ન થયું હોય તેવા સ્પૃષ્ટ બદ્ધ અને નિષ્પત્ત અવસ્થાવાળા કર્મોનોજ થાય છે, અને પ્રાયઃ મહુણ કંવાદી દોષક વખત તીવ્ર તપસ્યાવડે નિકાચિત્ કર્મોના પણ ઉપક્રમ થાય છે, જે સર્વ કર્મ ઉપક્રમ વિના જેવું બાંધ્યું હોય, તેવુંજ અનુભવાય, તો કદિપણ કોઈનો પણ મોક્ષ ન થાય, કેમકે જે જીવો તદ્દલવ મોક્ષાગ્રામી હોય છે, તેઓને પણ અતુર્યાદિ ગુણકાણે પણ અન્તઃ કોટા-કોટી સાગરોપમ પ્રમાણવાળા કર્મોની સ્થિતિ અવશ્ય સત્તા ને બાંધમાં હોય છે.

શિષ્ય:- ત્યારે માત્ર આયુષ્યનોજ ઉપક્રમ કાળ કહ્યો, અને શેષકર્મોના કેમ ન કહ્યો ?

ગુરુ:- ભોક્ષમાં આયુષ્યનો ઉપક્રમકાળ પ્રસિદ્ધ છે, તેથી તે કહ્યો છે, (અથવા આયુષ્ય ઉપક્રમ બાહ્યનિમિત્તોથી થાય છે, બાકીના કર્મોના તો અધ્યવસાયની મુખ્યતાથી ઉપક્રમ થાય છે અથવા આયુની નિષ્પત્ત ઉદીરણ કરતાં આ ભુટી ઉદીરણ છે) અને તદનુસાર ઉપલક્ષણથી શેષકર્મોના પણ ઉપક્રમકાળ સમજ લેવો.

શિષ્ય:- પ્રભો ! આપે કહ્યું તદનુસાર ધણા કાળે વેદવાયોગ્ય કર્મ એ પ્રમાણે ઉપક્રમ કરીને શીઘ્રપણે વેદાય, તો અકૃત અભ્યાગમ, કૃતનાશ અને મોક્ષમાં અવિધ્યાસત્તા એ દોષો પ્રાપ્ત થશે. જેમકે-બહુ સ્થિત્યાદિરૂપે કરેલું કર્મ ઉપક્રમથી હંમણાં વેદાનું હોવાથી આ કાળે વેદાય તેવું કર્મ પૂર્વે કરાયું નહતું અને ઉદયમાં આવ્યું, તેથી અકૃત અભ્યાગમ દોષ થયો. તથા જે કર્મ પૂર્વે દીર્ઘ સ્થિત્યાદિરૂપે કરેલું હતું, તેનો ઉપક્રમવડે નાશ થવાથી જે કાલે ઉદય આવવાનું હતું તે કાલની અવેક્ષાએ કૃતનાશ દોષ પ્રાપ્ત થયો, આ બે દોષને લઈને મોક્ષમાં પણ અનાધ્યાસતા થશે, કેમકે ઉપર કહ્યો મુજબ નાહું કરેલા કર્મોના આગમનથી સિદ્ધાંતે પણ કર્મ પ્રાપ્ત થવાથી પુનઃ સંસારાવતરણ થશે.

ગુરુ:- ભાઈ ! તું કહે છે તે દોષો પ્રાપ્ત નથી થતા, કેમકે-આયુષ્યાદિકર્મ દીર્ઘ સ્થિત્યાદિરૂપે બાંધ્યા છતાં પણ ઉપક્રમવડે અધ્યવસાયવશાત્ શીઘ્રપણે તેનો અનુભવ

ચર્ચા જાય છે; પરંતુ જે કદિ ધણાકાણ પર્યન્ત વેદવાચોગ્ય કર્મ પુરૂષલો અતુલવ્યા સિવાય જ નાશ પામે, અથવા કર્મ ન બાંધ્યાં હોય ને વેદાય, તો છું કહે છે તેમ કૃતનાશ અને અકૃતઅવ્યાગમ દોષ લાગે, પરંતુ જે દીર્ઘકાળે વેદવાચોગ્ય કર્મ હોય તે અધ્યવસાય વિશેષથી ઉપક્રમાવીને અદ્યકાળે અતુલવાય, ત્યાં તે દોષો ક્યાંથી લાગે ? નજ લાગે. જેમ ધણાકાણ મુધી ભોગવવાચોગ્ય આહાર ભરખંડ નામના વાત વ્યાધિવાળો માણસ અદ્યકાળમાંજ ભોગવી નાંખે છે-ખાઈ જાય છે, તેમાં કૃતનાશ કે અકૃતઅવ્યાગમ નથી, તેમ અહીં કર્મ સંબંધમાં પણ સમજવું.

શિષ્ય:- જે બાંધેલું કર્મ હોય, તે સર્વ જો સ્વદ્યકાળે વેદાત્મ હોય, તો પ્રસન્ન-ચન્દ્રરાજપિંચે સાતમી નરક યોગ્ય અશાતાવેદનીયાદિ કર્મ બાંધ્યું હવું એમ સંભળાય છે, તે સર્વ કર્મ જો તેમણે સ્વદ્યકાળમાં વેધું હોય, તો તેમને સાતમી નરકમાં થતા દુઃખનો ઉદય થવો જોઈએ, અને જો તે સર્વ કર્મને ન વેધું હોય, તો કૃતનાશાદિ દોષ પ્રાપ્ત થવા જોઈએ.

ગુરુ:- તારું કહેવું સાચું છે, પરંતુ તેમણે તે સર્વ કર્મનો પ્રદેશોદયથી શીઘ્રપણે અતુલવ કર્યો હોતો, રસોદયથી નહોતો કર્યો. કેમકે સર્વ કર્મ પ્રદેશાતુલવદ્વારાએ તો ભોગવાય છેજ એવો નિયમ છે. પણ અતુલાગના ઉદય સંબંધી તો ભજના છે, એટલે કે કોઈક કર્મનો અતુલાગ-રસ વેદાય છે, અને કોઈક કર્મનો રસ અધ્યવસાય વિશેષથી હજીજ નહોતો હોવાથી નથી પણ વેદાતો. એ માટે આગમમાં પણ કહ્યું છે, કે “તત્ત્વ ણં જં તં મણુ-ભાગકર્મ્મં તં અત્યેગદ્યં ચેષદ્, અત્યેગદ્યં નો ચેષદ્; તત્ત્વ ણં જં તં પપલકર્મ્મં તં નિયમા ચેષદ્” इति । એટલે તેમાં જે અતુલાગકર્મ છે, તે કેટલાક વેદે છે, અને કેટલાક નથી વેદતા; પરંતુ જે પ્રદેશકર્મ છે, તે તો અવશ્ય સર્વ વેદે છે. આજ કારણથી પ્રસન્નચન્દ્ર રાજપિંચે શુભ અધ્યવસાયથી નરકયોગ્ય કર્મનો રસ નાશ કરીને માત્ર નીરસ એવા તે કર્મના પ્રદેશો ભોગવ્યા, અને તેથી કરીને તેમને નરકમાં થતા દુઃખોનો ઉદય ન થયો. મુખ-દુઃખનો અતુલવ થવો, એ કર્મના વિપાકોદયથીજ થાય છે, જે માટે બાંધેલા કર્મના સર્વ પ્રદેશો અવશ્ય વેદાય છે, તેથી કર્મનો ઉપક્રમ કરનારને કૃતનાશાદિ દોષો કદી પણ લાગે નહિં.

શિષ્ય:- આપ કહેા છે તે પ્રમાણે પ્રસન્નચન્દ્રરાજપિંચે અતુલાગનો અતુલવ ન કર્યો તેથી તેમને નરકજન્ય દુઃખોદય ન થયો, જો એમ હોય, તોપણ તેમણે જેવો અતુલાગ-રસ બાંધ્યો, તેવો અતુલવ્યો નહિ, તેથી તેમને કૃતનાશદોષ પ્રાપ્ત થયોજ ગણાય.

ગુરુ:- એ પ્રમાણે કૃતનાશ તો હજી છે, કેમકે શુભ અધ્યવસાયથી રસનો નાશ થાય, એમાં શું અનિષ્ટ છે ? સર્વ કર્મનો સર્વથા મૂળથી નાશ કરવાને સર્વ સાધુપુરૂષો ધાત્ત કરે છેજ, તેથી તેવો કૃતનાશ તો સર્વથા સર્વને હજી છે.

શિષ્ય:- પણ ત્યારે બહુરસ અને બહુ સ્થિતિવાળું કર્મ છતાં, તેને અદ્યરસ અને અદ્યસ્થિતિવાળું કરીને વેદે છે, ત્યારે તે અદ્યરસ અને અદ્યસ્થિતિવાળું કર્મ પૂર્વે કર્યું ન હવું છતાં પ્રાપ્ત થયું, એટલે અકૃત અવ્યાગમ પણ દોષ થયોજ, અને તેથી કરીને ત્રોલમાં પણ અનાધામતા થયો, અને વગર ક્ષેલ કર્મોના આવવાથી સિદ્ધાન્તમાત્રોને પુનઃ સંસારમાં અવતરણ થવાનુંજ.

ગુરુ:- તારી તે સમજ અધોગ્ય છે, કેમકે જો કર્મનો અદ્યરસ અને અદ્યસ્થિતિ નિહોટક થતા હોય, તો છું કહે છે તે પ્રમાણે દોષ પ્રાપ્ત થાય; પરંતુ એમ થવું નથી,

કર્મનો અલ્પરસ થાય છે, તે અધ્યવસાયવિશેષથી થાય છે, એટલે અકૃત અભ્યાગમ દોષ નથી લાગતો તેમજ આયુ વિગેરેની અલ્પસ્થિતિ થાય છે, તેપણ હેતુ સિવાય નથી થતી, કિંતુ અધ્યવસાન વિગેરે પૂર્વોક્ત હેતુઓથી થાય છે, એટલે તેમાં પણ અકૃત-અભ્યાગમ દોષ નથી લાગતો. અને તેથી કરીને સિદ્ધાન્તઓને પણ કર્મસંબંધ નથી થતો, કેમકે તેઓને કર્મ આગમનના હેતુનો અભાવ છે. ૨૦૪૬-થી-૨૦૪૯.

કર્મનો ઉપક્રમ સહેતુક થાય છે એમ બતાવવા કહે છે કે.

उदय वल्लय-वल्लओवसमो-वसमा जं च कम्मणो भणिया ।

दव्वाइपंचयं पइ जुत्तमुवक्कामणमओउवि । २०५० ॥

पुण्णा-उपुण्णकयंपि हु सायासायं जहोदयाईए ।

वज्झबल्लाहाणाओ देइ तहा पुण्ण-पावंपि ॥ २०५१ ॥

ઉદય-ક્ષય-ક્ષયોપશમ-અને ઉપશમ જે કર્મના કહેલા છે, તે દ્રવ્યાદિ પાંચની અપેક્ષાએ છે, માટે તેનો ઉપક્રમ થાય છે. જેમ સુખ-દુઃખ એ પુન્ય-પાપ જનિત છતાં પણ તે બંને હાબળના આધાનથી ઉદયાદિ આવે છે, તેવી રીતે પુન્ય-પાપાત્મક કર્મ પણ (દ્રવ્યાદિની અપેક્ષાએ ઉદય થાય છે, અને ક્ષય પામે છે.) ૨૦૫૦-૨૦૫૧.

દ્રવ્ય ક્ષેત્ર-કાળ-ભવ-અને ભાવ એ પાંચની અપેક્ષાએ, કર્મનો ઉદય-ક્ષય-ક્ષયોપશમ-અને ઉપશમ થાય છે, આ કારણથી પણ શસ્ત્રાદિ દ્રવ્યો પામીને આયુષ્યાદિ કર્મના ક્ષયને વિષે ઉપક્રમ યુક્ત છે, જેમ કે સર્પવિષાદિ દ્રવ્ય-નરકવાસાદિ ક્ષેત્ર-ગ્રીષ્માદિ કાળ-નારકાદિ ભવ અને વૃદ્ધત્વાદિ ભાવ પામીને જીવને અશાતાવેદનીયનો ઉદય થાય છે, તથા સદ્ગુરનાં ચરણ કમલરૂપ દ્રવ્ય-પૂણ્ય (પવિત્ર) તીર્થાદિ ક્ષેત્ર-સુખમ દુઃખમાદિકાળ-ઉત્તમ માનવકુળમાં જન્મ થવારૂપ ભવ-અને સમ્યગ્જ્ઞાન-ચારિત્રરૂપ ભાવ પામીને અશાતાવેદનીનો ક્ષય થાય છે. (વેદનીકર્મનો ક્ષયોપશમ અને ઉપશમ નથી થતો) એ જ પ્રમાણે બ્રાહ્મનીયકર્મમાંના મિથ્યાત્વ બ્રાહ્મનીયનો ઉદય કુતીર્થ્યાદિદ્રવ્ય-કુરુક્ષેત્ર અથવા સાધુ આદિરહિત દેશ-દુઃખમાદિકાળ-તેઉં-વાઉ આદિ એકેન્દ્રિય અથવા અનાર્થ માનવકુળમાં જન્મ થવારૂપ ભવ અને કુસિદ્ધાન્તની દેશનારૂપ ભાવ પામીને થાય છે. અને તીર્થેન્કરાદિ દ્રવ્ય-મહાવિદેહાદિ ક્ષેત્ર-સુખમદુઃખમાદિકાળ-ઉત્તમ માનવકુળમાં જન્મ અને સમ્યગ્જ્ઞાન-ચારિત્રરૂપ ભાવ પામીને મિથ્યાત્વબ્રાહ્મનીય કર્મનો ક્ષય-ક્ષયોપશમ અને ઉપશમ થાય છે. એજ પ્રમાણે જ્ઞાનાવરણ-દર્શનાવરણકર્મના ઉદય-ક્ષય ને ક્ષયોપશમ પણ થાય છે. ભેંશાનું દહાં તથા વંતાકનું શક વિગેરે દ્રવ્ય, સજ્જલઆદિક ક્ષેત્ર-ગ્રીષ્માદિકાળ-એકેન્દ્રિયાદિ ભવ-અને વૃદ્ધાવસ્થાદિરૂપ ભાવ પામીને નિદ્રારૂપ દર્શનાવરણીય કર્મનો ઉદય થાય છે, અને પૂર્વે કહ્યા મુજબના દ્રવ્યાદિ પાંચ પામીને ક્ષય ક્ષયોપશમ થાય છે. અને ઉપશમ બે નિદ્રા-કર્મના નથી થતા, એજ પ્રમાણે બીજા કર્મોના પણ ઉદયાદિ ચથાચોગ્ય દ્રવ્યાદિ પામીને થાય છે, તે સ્વચ્છુદ્ધિથી વિચારી લેવા.

વળી સુખ-દુઃખ એ પુન્ય-પાપ જનિત છે, તેપણ તે સુખ-દુઃખ પુણ્યમાળા-અંગના-વિપ-કંટકાદિ બાહ્ય સહકારી દ્રવ્યાદિના સામર્થ્યથી થાય છે, પણ એમને એમ પુન્ય-પાપના ઉદયમાત્રથી નથી થતા. આ પ્રમાણે જેમ સુખ-દુઃખરૂપ કાર્ય જે સર્વ લોકને અનુભવસિદ્ધ છે, તે પણ બાહ્ય-દ્રવ્ય ક્ષેત્ર આદિની અપેક્ષાએજ ઉદય પામે છે

અથવા ક્ષય થાય છે, પણ એમને એમ નથી થતું, તેવી રીતે એ સુખ-દુઃખના કારણભૂત પુન્ય-પાપાત્મક કર્મ પણ દ્રવ્ય-ક્ષેત્રાદિની અપેક્ષાએજ ઉદય અથવા ક્ષય પામે છે. કારણ કે કાર્ય દ્રવ્યાદિની અપેક્ષા રાખે છે અને કારણ અપેક્ષા નથી રાખતું, એમ કહી શકાય નહિ જેમ કાર્યભૂત ઘટ, ચક્ર-ચીવરાદિની અપેક્ષાએજ ઉત્પન્ન થાય છે, અને એ ઘટના કારણભૂત કુંભાર-ચક્ર વગેરે અપેક્ષા સિવાય જ ઘટ ઉત્પન્ન કરે છે, એમ કહેવું એ અધોગ્ય છે, તેવી રીતે સુખ-દુઃખરૂપ કાર્ય અને તેના કારણમાં પણ સમજવું મારે ઉદ્યાદિ પ્રત્યે દ્રવ્યાદિની અપેક્ષાવાળાં જે કર્મ છે તેમના દ્રવ્યાદિના સન્નિવાનમાં ઉપક્રમ પણ થવો યોગ્ય છે. ૨૦૫૦-૨૦૫૧.

ઉપક્રમ વિના, કર્મ જેવું બાંધું હોય તેવુંજ વેદાય તો શોધનો અભાવ થાય.

જહ તાણુચ્છદ્ધ ચિચય સ્વચિચ્છવ કમ્મમજ્ઞહા ન મયં ।

તેણાસંભવમજ્ઞિયનાણાગરુકારણત્તણઓ ॥ ૨૦૫૨ ॥

નાનામવાણુમવણામાવાદેરુમ્મિ પજ્જણં વા ।

અણુમવઓ વંધાઓ મોક્ષલાભાઓ સ ચાણિટ્ટો ॥ ૨૦૫૩ ॥

જો બાંધેલું સર્વ કર્મ અનુભવીનેજ અપાવાય છે, અન્યથા નહિ, એમ તાર્કિક માનવું હોય, તો તે અધોગ્યજ છે, કેમકે અસંખ્યાત ભવમાં વિવિધ પ્રકારની ગતિના કારણભૂત કર્મ બાંધેલું હોય છે, તે કર્મ એક ભવમાં અનુભવાતું નથી, અને અનુક્રમે તેનો અનુભવ થાય, તો પુનઃ પુનઃ બાંધ તો થયા કરે તેથી શોધનો અભાવ થાય, ને એ અભાવ ઇષ્ટ નથી. ૨૦૫૨-૨૦૫૩.

જો જેવું બાંધું હોય, તેવુંજ કર્મ પ્રતિસમય વિપાકાનુભવથીજ લોભગ્રાથી ક્ષય થાય, ઉપક્રમદ્વારાજે શીઘ્રપણે વેદાઇને ક્ષય ન થાય, એમ માનવામાં આવે, તો કોઇપણ જીવનો કદાપિ શોધ ન થાય, કેમકે તદ્ભાવ શોધગામી જીવને પણ અસંખ્યાત ભવોપાર્જિત કર્મ સત્તામાં હોય છે, અને તે કર્મ વિવિધ અધ્યવસાયથી બાંધેલાં હોવાથી નરકાદિ વિવિધ ગતિના કારણભૂત હોય છે તે સર્વનો અનુભવ એક છેલ્લા ભવમાં કદીપણ થઇ શકે નહીં, કેમકે નારક-તિર્યચાદિ વિવિધ ભવોના હેતુભૂત પરસ્પર વિરુદ્ધ કર્મો એક ચરમભવમાં અનુભવી શકાય નહિ. તથા વિવિધગતિના કારણભૂત એ કર્મો અનુક્રમે જુદા જુદા ભવમાં અનુભવીને જીવ શોધ પામે, એમ કહેવામાં આવે, તો તે પણ અધોગ્ય છે, કેમકે એ કર્મ જુદા જુદા ભવોમાં અનુક્રમે વિપાકથી અનુભવતાં પુનઃ વિવિધ ગતિના કારણભૂત કર્મોના બાંધ થાય, અને પુનઃ પાછું જુદા જુદા ભવમાં ભગવાતું થાય. એ પ્રમાણે વાર-વાર બાંધ અને તેના અનુભવ થવાથી કદીપણ કોઇપણ જીવનો શોધ ન થાય, એટલે શોધનો અભાવજ થાય. એવો અભાવ માનવો ઇષ્ટ નથી, મારે કર્મનો ઉપક્રમ માનવો એજ લાભદાયી છે. (અને સત્ય છે.) ૨૦૫૨-૨૦૫૩

સાધ્યાસાધ્ય રોગાની જેમ ક્રમ પણ સોપક્રમી અને નિરૂપક્રમી છે.

નણુ તત્ત જહોવચિયં તદાણુમવઓ કયાગમાઈયા ।

તવ્વાઓગે તં ચિય તેણ ચિયં સજ્જરોગો વ્વ ॥ ૨૦૫૪ ॥

અણુવક્ષ્યમ્બો નાસદ્ કાલેગોવક્ષ્યેણ ચિત્ત્વંપિ ।

કાલેગેવાસજ્ઞો સજ્ઞાસજ્ઞં તદ્દા ક્રમં ॥ ૨૦૫૬ ॥

કર્મ જેવું બાંધ્યું હવું તેવું, ઉપક્રમ્યા પછી અનુભવાવું નથી, તેથી અકૃતાગમાદિ દોષો થાય છે, એમ કહેવામાં આવે, તો તે અણુવ્ય છે. કેમકે જીવે સાધ્યરોગની પેઠે પૂર્વે ઉપક્રમણ્યજ્ઞ કર્મ બાંધ્યું હોય છે. જેમ સાધ્યરોગ ઉપક્રમ સિવય, લાંબે કાળે નાશ પામે છે, અને ઉપક્રમથી શીઘ્ર નાશ પામે છે; પણ અસાધ્ય રોગતો મરણ થએજ નાશ પામે છે. તેવી રીતે કર્મ પણ સાધ્ય અથવા અસાધ્ય એમ બંને પ્રકારનાં હોય છે, ૨૦૫૪-૨૦૫૫.

શિષ્ય:—પૂર્વ જન્મમાં જીવે જેવું કર્મ બાંધ્યું હોય છે, તેવું કર્મ ઉપક્રમ પછી નથી હોતું, એટલે જેમકે સો વર્ષ પર્યંત ભોગવવાયો અણુકર્મ જીવે બાંધ્યું હોય છે, અને ઉપક્રમ પછી અન્તર્મુહૂર્તાદિ અલ્પ સ્થિતિવાળું અનુભવે છે, આ પ્રમાણે અન્યથા પ્રકારે અનુભવ થતો હોવાથી જીવને પૂર્વે કહેલા અકૃતાગમ વિગેરે દોષો પ્રાપ્ત થાય છે.

શુંદ:—સાધ્યરોગની પેઠે જીવે પૂર્વ જન્મમાં કર્મ એવુંજ બાંધ્યું હોય છે, કે જેથી તેનો ઉપક્રમ થઈ શકે. જેમ કોઈને કોઈ પ્રકારનો વ્યાધિ થયો હોય, તે વ્યાધિ ઔષધાદિ ઉપક્રમ વિના લાંબા કાળે નાશ પામે છે, અને ઔષધાદિ ઉપક્રમથી શીઘ્રપણે-અલ્પકાળમાંજ નાશ પામે છે; પરંતુ જે અસાધ્ય વ્યાધિ હોય છે, તે તો સેંકડો ઔષધાદિ ઉપક્રમોવડે પણ નાશ પામતો નથી. તેવી રીતે અણુકર્મ પણ બાંધીની વખતે ઉપક્રમ યોગ્ય બાંધ્યું હોય છે, તે ઉપક્રમની સામગ્રી પ્રાપ્ત ન થાય, તો જેટલી સ્થિતિનું બાંધ્યું હોય, તેટલી સ્થિતિપર્યંત ભોગવ્યા સિવાય ક્ષય પામતું નથી, અને ઉપક્રમની સામગ્રી પ્રાપ્ત થાય તો શીઘ્રપણે અન્તર્મુહૂર્તાદિ અલ્પકાળમાંજ પ્રદેશોદયવડે ભોગવાઈને નાશ પામે છે. પરંતુ જે કર્મ નિકાચિતપણે બાંધ્યું હોય છે, તે કર્મ બાંધીની વખતેજ એવું અસાધ્ય બાંધ્યું હોય છે કે તેને સેંકડો ઉપક્રમ લાગે, તોપણ તે જેટલા કાળપર્યંત ભોગવવાતું હોય, તેટલા કાળપર્યંત ભોગવ્યાવિના નાશ પામતું નથી, ૨૦૫૫.

પ્રમાણથી કર્મનું સોપક્રમપણું સિદ્ધ કરે છે.

સજ્ઞાસજ્ઞં ક્રમં કિરિયાણ દોસઓ જહા રોગો ।

સજ્ઞમુવક્ષ્યમિજ્જદ્દે ઇત્તો ચિચય સજ્ઞરોગો વ્ઝ ॥ ૨૦૫૬ ॥

સજ્ઞામયહેઊઓ સજ્ઞનિયાનાસઓઽન્વા સજ્ઞં ।

સોવક્ષમણ્યંપિવ દેહે દેહામારાઓ ॥ ૨૦૫૭ ॥

રોગની પેઠે કર્મ પણ દોષરૂપ હોવાથી ક્રિયાવડે સાધ્ય અથવા અસાધ્ય હોય છે, જે કર્મ સાધ્ય હોય છે, તેનો સાધ્યરોગની પેઠે ઉપક્રમ થાય છે. સાધ્યરોગના હેતુભૂત હોવાથી, અથવા સાધ્ય એવા નિદાનના (કારણના) આશ્રયભૂત હોવાથી કર્મ સોપક્રમ છે. તેમજ દેહાદિપણે દેહમાં વર્તેલું હોવાથી સાધ્ય છે. ૨૦૫૬-૨૦૫૭.

કર્મ દોષરૂપ હોવાથી ઉપક્રમરૂપ ક્રિયાવડે સાધ્ય અથવા અસાધ્ય હોય છે, કેમકે જે જે દોષરૂપ છે, તે તે જનરાદિ રોગની પેઠે ઉપક્રમક્રિયાથી સાધ્ય અથવા અસાધ્ય હોય છે. માટે જે કર્મ સાધ્ય હોય છે, તેનોજ સાધ્ય રોગની પેઠે ઉપક્રમ થાય છે.

અથવા ઉપક્રમવાળું કર્મ, સાધ્યરોગના હેતુભૂત હોવાથી સાધ્ય છે, જેમ ઘડ-
અથવા દ્વારાએ, ઉપક્રમક્રિયાના વિપયભૂત ચર્મણું વિદ્યુત શરીર સાધ્ય છે, તેમ કર્મ પણ
સાધ્ય છે. અથવા ઉપક્રમવાળું કર્મ, સાધ્યકારણ જન્ય હોવાને લીધે સાધ્ય છે, (તે કર્મની
ઉત્પત્તિનાં કારણ પણ એવા સોપકમી હોય છે.) કારણ કે એ તે સાધ્ય ન હોય તો તેને
ઉપક્રમ લાગતોજ નથી.

શિષ્ય:—અહીં ઉપક્રમજ સાધ્ય છે, તેથી ઉપક્રમનું સાધ્યપણું સિદ્ધ થયાવિના
કર્મનું સાધ્યપણું સિદ્ધ નથી થતું, અને તેનું સાધ્યપણું સિદ્ધ ન થવાથી કર્મજનક નિ-
દાન-કારણનું પણ સાધ્યપણું સિદ્ધ નથી થતું, તેથી કરીને “સાધ્યનિદાન જન્ય હો-
વાથી ” એ હેતુનું “ સાધ્ય ” વિશેષણ અસિદ્ધ થવાથી હેતુ પણ અસિદ્ધ કરે છે.

શુદ્ધ:—પૂર્વે ‘જહ તાણુમૂહર’ ઇત્યાદિ ૨૦૫૨ મી ગાથામાં કહેલી શુદ્ધિઓથી કર્મનું
સોપકમપણું સિદ્ધ છે, તેથી કરીને કર્મનું સાધ્યપણું સિદ્ધ થાય છે, અને તેને લઇને સા-
ધ્યકર્મનું જનક-તેનું નિદાન પણ સાધ્ય છે, એમ સિદ્ધ થાય છે.

શિષ્ય:—પૂર્વે કર્મનું સોપકમપણું સિદ્ધ કર્યું છે, તો પછી પુનઃ અહીં તે કહેવાનું
શું કારણ છે ?

શુદ્ધ:—વિસ્તૃત કથનની અપેક્ષાવાળા શિષ્યજનોના ઉપકાર માટે કરીથી અહીં તે
કહ્યું છે, અથવા કર્મનું નિદાન (કારણ) અધ્યવસાયરથાનો છે, તે અધ્યવસાયરથાનો
વિચિત્ર પ્રકારનાં હોઇને અસંખ્ય લોકાકાશ પ્રદેશ શશિપ્રભાણ છે. તેમાંનાં કેટલાક
અધ્યવસાયરથાનો, નિરૂપક્રમ કર્મને ઉત્પન્ન કરે છે અને કેટલાંક સોપકમ કર્મને ઉત્પન્ન
કરે છે. આ પ્રમાણે સાધ્યકર્મને ઉત્પન્ન કરનાર નિદાનનું સાધ્યપણું સિદ્ધ કરતું, તેની
સિદ્ધિ થવાથી તેનાં કાર્યભૂત કર્મનું સાધ્યપણું અને સોપકમપણું સિદ્ધ થાય છે.

અથવા શરીર અને જીવમાં કર્મ વર્તેલું હોવાથી ઉપક્રમક્રિયાના વિપયભૂત એવું
એ કર્મ સોપકમ અને સાધ્ય છે. જીવની અદર કર્મ અસિ અને લોહના ન્યાયે રહેલ
છે, અને શરીરમાં જીવ આધાર-આધેયભાવે છે, તેથી કરીને કર્મ પણ તેમાં તે પ્રમાણે
રહેલ છે.

શિષ્ય:—આધાર આધેયભાવે શરીરવૃત્તિ જીવ છે, એ કથન તો શાબ્દ છે, પણ
શરીરની વૃત્તિ શરીરમાં છે, એ કેમ માની શકાય ?

શુદ્ધ:—સર્વે પદાર્થો રચલાવે તો પાતામાંજ રહેલા છે, અને બીજી વસ્તુમાં તો
આધારે રહેલ હોય છે. એ ન્યાયથી શરીરની વૃત્તિ શરીરમાં છે, એ કથન અયોગ્ય નથી;
અથવા કાર્મણ શરીરમાં જેમ જીવની વૃત્તિ છે, તેમ આ આધારિકશરીરની વૃત્તિ પણ
તેમાં છે, એ તો સર્વને પ્રતીત છે. માટે આ હેતુમાં આપેલું દષ્ટાન્ત સાધનધર્મરહિત
નથી. ૨૦૫૬-૨૦૫૭.

કર્મનું સોપકમપણું સિદ્ધ કરવામાં બીજી શુદ્ધિઓ ખતાવે છે.

किंचिदकालेऽपि कलं पाङ्गजं पचय व कालेण ।

तद् कर्म पाङ्गजं कालेण विपचय वर्ज्यं ॥ २०५८ ॥

મિષ્ણો જદેહ કાલો તુલ્લેડવિ પદમ્મિ ગદ્વિસેસાઓ ।

સત્યે વ ગદ્ધનકાલો મડ્-મેહામેયઓ મિત્તો ॥ ૨૦૫૯ ॥

તદ્ તુલ્લમ્મિવિ કમ્મે પરિણામાદ્કિરિયાવિસેસાઓ ।

મિષ્ણોડ્ણુમવળકાલો જેટ્ટો મજ્ઞો જદ્ધત્તો ય ॥ ૨૦૬૦ ॥

જહ વા દીહા રજ્જૂ ડજ્ઝદ્ કાલેગ પુંજિઆ ચિલ્લં ॥

વિયઓ પહો વ મુસ્સદ્ પિંદીમ્મઓ ય કાલેણ ॥ ૨૦૬૧ ॥

માગો વ નિરોવદ્ધો હીરદ્ કમસો જહડ્ણહા ચિલ્લં ।

કિરિયાવિસેસઓ વા સપ્પેડવિ રોગે ચિગિચ્છાણ ॥ ૨૦૬૨ ॥

જેમ કોઈ આત્માદિકનું ફળ વૃક્ષપર હોય તે કંમસર યોગ્યકાળે પાકે છે, અને કોઈ વખત ધાસાદિવડે ઢાંકવાથી આકાળે પણ પાકે છે; તેવીરીતે કર્મ પણ અધિકાળે અધિક સ્થિતિને અનુસારે કંમશઃ અનુભવતાં સંપૂર્ણકાળે લોગવાય છે, અને કોઈ વખત અપવર્તનાદિવડે તે કર્મ-અન્તર્બુદ્ધર્તમાં શીઘ્રપણે પણ લોગવાય છે, અથવા જેમ ત્રણ મુસાફરોના માર્ગ સરખો છતાં પણ ગતિના વિશેષતાથી માર્ગમા જુદો જુદો-વધારે આછો કાળ લાગે છે, અથવા શાસ્ત્ર ગ્રહણ કરવામાં મતિ (ગ્રહણ કરવાની શક્તિ) અને મેધા (અવધારણ શક્તિ) ના ભેદથી ગ્રહણકાળમાં ભેદ થાય છે; તેમ સમાનસ્થિતિવાળું કર્મ છતાં પણ તેનો અધ્યવસાનપદે પરિણામ અને ચારનાદિ ક્રિયાના ભેદથી ઉત્કૃષ્ટ-મધ્યમ-અને નીચન્યરૂપ અનુભવકાળ ભિન્ન ભિન્ન થાય છે. અથવા જેમ લાંબું દોરડું એક છાંયથી કંમશઃ સળગાવતાં લાંબાકાળે સળગી રહે છે, અને એકડું કરીને સળગાવતાં શીઘ્રપણે સળગી જાય છે, તેમજ ખેડાણું કરેલું લીનું વસ્ત્ર જલદી સૂકાય જાય છે, અને એકડું કરેલું લાંબાકાળે સૂકાય છે, અથવા અપવર્તના સિવાય જેમ કોઈ મોટી સંખ્યાનો લાગ કરતાં લાંબો કાળ લાગે છે, અને અપવર્તના કરવાથી શીઘ્રપણે લાગ કરાય છે. તથા જેમ કેટલાક માણસોને કોઈ આદિ રોગ થયો હોય, તે રોગ આપધાદિ ક્રિયાના વિશેષપણાથી દૂર થવામાં કાળભેદ થાય છે-આછે વત્તે કાળે વ્યાધિ દૂર થાય છે (તેમ કર્મમાં પણ અપવર્તનાદિ કરણવડે અનુભવના કાળનો ભેદ થાય છે.) ૨૦૫૮-થી-૨૦૬૨.

હવે પ્રશસ્ત અને અપ્રશસ્ત દેશકાળનું સ્વરૂપ કહે છે.

જો જસ જયાડ્વસરો કજસ મુમાણ્મસ મોવાયં ।

મળ્લદ્ સ દેસકાલો દેવોડ્વસરોત્તિ યક્કોત્તિ ॥ ૨૦૬૩ ॥

નિહ્મમગં ચ ગામં મહિલા થૂમં ચ સુણ્ણયં દદ્ધતું ।

નીયં ચ કાગા વોલેતિ જાયા મિવ્વસસ હરહરા ॥૨૦૬૪॥ ૭૨૭-૧૮૯

નિમ્માચ્છિયં મહું પાયહો નિહી ચ્ચજ્જગાવળો સુત્તો ।

જાયંગળે પસુત્તા પડત્થવડ્ડયા ય મત્તા ય ॥ ૨૦૬૫ ॥ ૭૨૮-૧૯૦

શુભાશુભ કાર્યનો જે વખત તેનો (હવે કહેવાશે તે) ઉપાયથી નિશ્ચય થાય,

(૧૬૮) પ્રશસ્ત અપ્રશસ્ત અવસર રૂપ દેશકાલ તથા કાલકાલ ને પ્રમાણકાલનું સ્વરૂપ.

તે દેશકાળ કહેવાય છે. દેશ-અવસર-અને યજ્ઞ એ તેના પર્થિવો છે. ધ્રુવરહિત ગામ અને પનીયારીઓના સમુદ્વિતાના કૃવા વિગેરેના તટને જોઈને તથા કાગડાઓ નીચા સ્થાન તરફ આવે છે, ઈત્યાદિ ચિન્હ જોઈને હવે “અરાખર સિદ્ધા સમય થયો.” એમ જાણે તે (પ્રશસ્ત કાર્યકાળ જણવો.) તથા મક્ષિકારહિત મધધુડો છે, અને ઉધાડો પરોલો નિધિ પ્રગટ જણાય છે. (એમ જાણીને તે મધ અને નિધિ ગ્રહણ કરવાનો અવસર જણાય છે) તથા ખાદ્યવસ્તુ વેચનારની દુકાનમાં કોઈ મનુષ્ય ન દેખાવાથી તેમની વસ્તુ લેવાનો અવસર જણાય તે, તેમજ જેને પતિ પરદેશ ગએલ છે એવી સ્ત્રી મદિરાથી મત્ત થઈને આંગણમાં સૂતી છે, તે આચારે ખુલ્લું કામાવૃત્ત છે, એમ જાણીને તેને ભોગવવાનો આ અવસર છે. (ઈત્યાદિ અશુભ-અપ્રશસ્ત કાર્યોના કાળ જણવો.) ૨૦૬૩-૨૦૬૪-૨૦૬૫.

હવે કાળકાળનું સ્વરૂપ કહે છે.

કાલોત્તિ મયં મરણં જહૈહ મરણં મૃત્તિ કાલગમો ।

તમ્હા સ કાલકાલો જો જરસ મઝો મરણકાલો ॥ ૨૦૬૬ ॥

કાલેણ કઓ કાલો અમ્હં સજ્ઞાયદેસકાલમ્મિ ।

તો તેણ હઓ કાલો અકાલ કાલં કરંતેણ ॥ ૨૦૬૭ ॥ ૭૨૯-૧૯૧

કાળ એટલે સમય અને બીજો કાળ એટલે લોકાર્થથી મરણ માનેલ છે. જેમકે મરણ પામ્યા અથવા કાળ પામ્યા (કર્થો) માટે જે પ્રાણિના જે મરણકાળ તેને તીર્થકેશ-એ કાળકાળ માનેલ છે. સ્વયં મ કૃતશાસ્ત્રે (ઉપાશ્રયની નજીક) સ્વાધ્યાય કરવાના વખતે કાળ કર્થો, તેથી તેણે અકાળે કાળ કરવાથી મરણ પામવાથી અમારા સ્વાધ્યાયના કાળનો ભંગ કર્થો. (આ વાક્યમાં લોકોક્ષાક્ષારએ કાળકાળ કહેવાય છે.) ૨૦૬૬-૨૦૬૭.

હવે પ્રમાણકાળનું સ્વરૂપ કહે છે.

અદ્ધાકાલવિરુસો પત્થવમાણં વ માણસે સિત્તે ।

સો સંવહારત્થં પમાણકાલો અહોરત્તં ॥ ૨૦૬૮ ॥

દુવિહો પમાણકાલો દિવસપમાણં ચ હોઈ રાઈ ય ।

ચડપોરિસિઓ દિવસો રત્તી ચડપોરિસી ચેવ ॥ ૨૦૬૯ ॥ ૭૩૦-૧૯૨

(ધાન્યને માપવાને) પ્રસ્થકના માનની ધેડે આ પ્રમાણકાળ છે ને તે પ્રમાણકાલ અદ્ધાકાળનો વિશેષ કોદ છે. અને તે પ્રમાણકાળ મનુષ્યક્ષેત્રમાં જીવ અજીવોદિની સ્થિતિના વ્યવહાર માટે અહોરાત્રરૂપ કહેલ છે. તથા એ પ્રમાણકાળ બે પ્રકારે કહેલ છે, દિવસ પ્રમાણકાળ અને રાત્રિ પ્રમાણકાળ તેમાં - ૧૨ પોરિષીવડે દિવસ થાય છે અને ચાર પોરિષીવડે એક રાત્રિ થાય છે. ૨૦૬૮-૨૦૬૯.

હવે પોરિષીકાળનું સ્વરૂપ કહે છે.

પોરિમિમાણમનિયયં દિવસ-નિસાવુદ્ધિ-દાણિમાવાઓ ।

દીળં તિન્નિ મુદ્ધુસદ્ધયંચમા માણમુક્કોસં ॥ ૨૦૭૦ ॥

વુહ્લી વાવીસુત્તરસયમાગો પદિર્ણ મુહુત્તસ ।

एवं हाणीवि मया अयणदिणभागओ नेया ॥ २०७? ॥

उक्कोस-जहण्णाणं जदंतरालमिह पोरिसाणं तं ।

तेसोयसयविभत्तं वुह्लि हाणि च जाणाहि ॥ २०७२ ॥

દિવસ અને રાત્રિની વૃદ્ધિ હાનિના ભાવથી પોરિસીતું પ્રમાણ નિયત નથી. પોરિસીતું જઘન્ય પ્રમાણ ત્રણ મુહૂર્તનું અને ઉત્કૃષ્ટ સાઝાચાર મુહૂર્તનું છે. દરરોજ મુહૂર્તના એકસો બાવીસમા ભાગની વૃદ્ધિ થાય છે, અને હાનિ પણ એટલી જ થાય છે, આ હાનિ-વૃદ્ધિ ઉત્તરાયણ-દક્ષિણાયનના દિવસના ભાગે જાણવી. અથવા ઉત્કૃષ્ટ અને જઘન્ય પોરિસીના પ્રમાણની વચ્ચે જે ત્રણ ધટિકા પ્રમાણકાળ છે, તેમાં એકસો-બાવીસમા ભાગની વૃદ્ધિ અને હાનિ દરરોજ જાણવી. ૨૦૭૦-૨૦૭૨.

દિવસ અથવા રાત્રિનો ચોથો ભાગ તે પોરિસી કહેવાય છે. એ પોરિસીતું પ્રમાણ હુમ્મેશાં નિયત હોતું નથી, દિવસ અથવા રાત્રિની વૃદ્ધિ-હાનિ થતાં તેની પણ વૃદ્ધિ-હાનિ થાય છે. શીયાલામાં મક્કરસંક્રાન્તિના દિવસ પોરિસીતું પ્રમાણ સર્વથી ઓછું હોય છે. એટલે તે ત્રણ મુહૂર્ત અથવા છ ધટિકાનું હોય છે. પણ તેજ દિવસે રાત્રિ સંખ્યા પોરિસીતું પ્રમાણ વધારમાં વધારે હોય છે, અને તે સાઝાચાર મુહૂર્ત અથવા નવ ધટિકાનું હોય છે. કર્ક સંક્રાન્તિના દિવસે દિવસ સંખ્યા પોરિસીતું પ્રમાણ વધારેમાં વધારે હોય છે, અને તે સાઝાચાર મુહૂર્ત અથવા નવ ધટિકાનું હોય છે, તથા તેજ દિવસે રાત્રિ સંખ્યા પોરિસીતું પ્રમાણ ઓછામાં ઓછું હોય છે, અને તે ઉપર કહ્યા મુજબ ત્રણ મુહૂર્ત અથવા છ ધટિકાનું હોય છે.

ઉપર જે હાનિ-વૃદ્ધિ કહી છે, તેમાં જઘન્ય પોરિસીના દિવસથી આરંભીને ઉત્કૃષ્ટ પોરિસીના દિવસપર્યન્ત દરરોજ એક મુહૂર્તના એકસોબાવીસમા ભાગની વૃદ્ધિ થાય છે, અને ઉત્કૃષ્ટ પોરિસીના દિવસથી આરંભીને પુનઃ જઘન્ય પોરિસીના દિવસમુધી દરરોજ એટલીજ હાનિ થાય છે. આ વૃદ્ધિ હાનિ ઉત્તરાયણ અને દક્ષિણાયનના દિવસથી જાણવી. મતલબ કે છ મહીને ઉત્તરાયણ થાય છે અને બીજા છ મહીને દક્ષિણાયન થાય છે. તેમાં ઉત્તરાયણમાં દરરોજ ચાર ચાર પળની દિવસમાં વૃદ્ધિ થાય છે, એ પ્રમાણે વધતા ઉત્કૃષ્ટ દિવસે છ મુહૂર્ત વધે છે, અને એજ પ્રમાણે રાત્રિમાં દરરોજ હાનિ થતા સર્વથી જઘન્ય રાત્રિએ છ મુહૂર્ત ઘટે છે દક્ષિણાયનમાં એથી વિપરીત થાય છે, એટલે કે રાત્રિમાં છ મુહૂર્ત વધે છે, અને દિવસમાં છ મુહૂર્ત ઘટે છે. આ પ્રમાણે થવાથી છ છ મહીને દિવસ અને રાત્રિના યથાથોગ્ય છ છ મુહૂર્ત વધે છે અને ઘટે છે, તે વૃદ્ધિહાનિનું કારણ એમ છ કે એક મહીને એક મુહૂર્તની વૃદ્ધિ અને હાનિ થાય છે. પરન્તુ મૂલ્ય સંવત્સરમાં ત્રણસોને ઠાસઠ દિવસે એક વર્ષ થાય છે, અને તેથી કરીને એકસો-ચાવી દિવસે એક અયન થાય છે. તથા સાઝાચાર દિવસે એક માસ થાય છે. હવે દર મહીને જે એક મુહૂર્ત વધે છે, તેને સાઝાચાર દિવસોએ વહેંચીએ એક મુહૂર્તના બે ધટિકા થાય, તે એક ધટિકાના એકસઠ ભાગ કે દિવસે. એ પ્રમાણે ભાગ કલ્પતાં બે ધટિકાના એકસોબાવીસ ભાગ થાય અને સાઝાચાર

દિવસના મહીનામાં રાત્રિ-દિવસ સંબંધી દરેક પારિધીના પણ એકસોઆવીસ ભાગ થાય. એ એકસોઆવીસ ભાગે મુહૂર્તગત બે ધટિકાના એકસોઆવીસ ભાગને વહેંચતાં મુહૂર્તનો એકસોઆવીસમો એક ભાગ આવે. એવો એક ભાગ દરરોજ દિવસ અને રાત્રિ સંબંધી પારિધીમાં યથાશેષ્ય વધે છે અને ઘટે છે અથવા આ વૃદ્ધિ-હાનિ સમજવાની બીજી રીત પણ છે. જેમકે-ઉત્કૃષ્ટ પારિધી નવ ધટિકા પ્રમાણ છે, અને જ્યન્ય પારિધી છ ધટિકા પ્રમાણ છે. આ બેની વચ્ચે ત્રણ ધટિકાનું અન્તર છે, તે ત્રણ ધટિકાને એક અયનના એકસોઆવીસ દિવસની સાથે ભાગ કરતાં બે આવે, તેટલી દરરોજ વૃદ્ધિ-હાનિ જાણવી. મતસંગ કે એકસોઆવીસ દિવસે પારિધીની ત્રણ ધટિકા વધે છે, અથવા ઘટે છે. તદનુસાર ત્રણ ધટિકાનાં એકસોઆવીસ ભાગ કરીએ, એટલે એક ધટિકાના એકસઠો ભાગ કરતાં ત્રણ ધટિકાનાં એકસોઆવીસ ભાગ થાય, એવો એક ધટિકાનો એકસઠો ભાગ દરરોજ પારિધીમાં વધે છે અથવા ઘટે છે. આ ભાગ પણ એક મુહૂર્તના એકસોઆવીસમા ભાગ જેટલોજ છે. માત્ર રીતીમાં ફેર છે, ૨૦૭૦-૨૦૭૧-૨૦૭૨.

હવે વર્ણકાળનું સ્વરૂપ કહે છે.

પંચપદ્મ વર્ણનાણં જો સ્વલ્પ વસ્ત્રેણ કાલઓ વર્ણનો ।

સો હોઈ વર્ણકાલો વર્ણિજ્જઙ્ગ જોવ જં કાલં ॥૨૦૭૩॥ ૭૩૧-૧૧૩

પંચાયત્કાલમેત્રો વર્ણનો કાલો તિ વર્ણકાલોઽયં ।

નણુ એસ નામદ્વ ત્વિચ કાલો નાનિયમતો તસ્સ ॥ ૨૦૭૪ ॥

પાંચ વર્ણોમાંથી જે વર્ણ (રંગ , રયામ હોય, તે વર્ણકાળ કહેવાય. અથવા જેનું જે વખતે વર્ણન કરાય તે પણ વર્ણકાળ કહેવાય. જે પર્યાયકાળના સેદ્ધી રયામ-વર્ણ હોય, તે વર્ણકાળ કહેવાય છે. આને નામથી કાળવર્ણ કહેવાય છે, તો તેને નામકાળ કેમ ન કહેવાય ? ઉત્તર-તે નામનો કોઈ નિયમ નથી આરે. ૨૦૭૩-૨૦૭૪.

એતાદિ પાંચ વર્ણોમાંથી જે વર્ણ (રંગ-કાંતિએ) કાળો હોય, તે વર્ણકાળ કહેવાય. અથવા જે કાંઈ જીવા દે પદાર્થનું જે કાળે વર્ણન કરાય, તે વર્ણકાળ કહેવાય. અથવા જે કાળે એતાદિ વર્ણની પ્રત્યક્ષા-વર્ણન કરાય, તે પણ વર્ણકાળ કહેવાય.

આજ વિષયનું વધારે સ્પષ્ટીકરણ કરવાને લાખ્યકાર મહારાજ કહે છે કે પર્યાય-કાળના સેદ્ધી રયામવર્ણ તે વર્ણકાળ કહેવાય છે. જેમકે જે કાલમાં દ્રવ્યને જાણે તે દ્રવ્યકાળ, અને પર્યાયને જાણે તે પર્યાયકાળ, કૃષ્ણવર્ણ દ્રવ્યનો પર્યાય હોવાથી વર્ણકાળ છે, અને તે પર્યાયકાળનો સેદ છે.

શિષ્ય:—જો એ પ્રમાણે પર્યાયકાળ પણ છે, તો પછી પૂર્વે ૨૦૩૦ માં ગાથામાં તેનો ઉપન્યાસ કેમ ન કર્યો ?

આચાર્ય:—દ્રવ્યથી પર્યાય કથંચિત્ અભિજ્ઞ છે. તેથી કરીને દ્રવ્યકાળ કહેવાથી પર્યાયકાળ પણ સાથે આવીજ ગયો, તેથી તે ભિન્ન નથી કહ્યો. અથવા પર્યાયના સેદ્ધપ આ રયામવર્ણનું કથન કર્યું, તેથી તે પણ ત્યાં કહેલોજ છે.

શિષ્ય:—રયામવર્ણને નામથી જ કાળો કહેવાય છે, તો તેને નામકાળ કેમ નથી કહેતા ?

ગુરુ: -કાળનામનો એવો કોઇ નિયમ નથી, કારણ કે ગૌરવર્ણમાં પણ કોઈ વખત કાળનામ હોય છે, આ કારણથી એનો બીજાથી બેદ જણાવવાને માટે જે વર્ણ કાળો હોય, તે વર્ણકાળ કહેવાય છે. અન્ય નહીં. એટલેા નામકાળથી વર્ણકાળમાં તફાવત છે. ૨૦૭૩-૨૦૭૪.

ભાવકાળનું ૨૫૩૫ કહે છે.

સાઈ સપઙ્ગવસિઓ ચઢમંગાવિભાગભાવના એત્થં ।

ઓદયાર્ધયાણં તં જાણસુ ભાવકાલં તુ ॥ ૨૦૭૫ ॥ ૭૩૨-૧૧૪

સાઈ સંતોડ્ડંતો એવમણાઈવિ એસ ચઢમંગો ।

ઓદયાર્ધયાણં હોઈ જહાજોગમાયોજ્ઞા ॥ ૨૦૭૬ ॥

અહીં ઔદયિક વિગેરે (ઔપશમિક-ક્ષાયિક-ક્ષાયોપશમિક ને પારિણમિક.) ભાવોની સ્થિતિની સાદિ-સાન્તાદિ ચાર ભાંગામાં ભાવના થાય તે ભાવકાળ જણવેા. સાદિ-સાન્ત, સાદિઅનન્ત, અનાદિસાન્ત, અને અનાદિઅનન્ત. આ ચાર ભાંગા ઔદયિક આદિ ભાવોના છે, તે યથાથોઅ બ્યાં ધટે ત્યાં થોજવા. ૨૦૭૫-૨૦ ૬.

હવે સાદિસાન્તાદિ ભાંગાના ભેદ બ્યાં ધટે ત્યાં થોજે છે.

જો નારગાઈભાવો તહ મિચ્છત્તાઈઓ વ ભવાણં ।

તે ચેવાભવાણં ઓદયો વિતિયવજ્ઞોડયં ॥ ૨૦૭૭ ॥

સમ્મત્ત ચરિત્તાઈ સાઈ સંતો ય ઓવસમિઓડયં । દારં ।

દાણાઈલદ્ધિપણં ચરણંપિ ય સ્વાઈઓ હોઈ ॥ ૨૦૭૮ ॥

સમ્મત્ત નાણ દંસગ-સિદ્ધત્તાઈ તુ સાઈઓડ્ડંતો ।

નાણં કેવલવજ્ઞં સાઈ સંતો સ્વઓવસમો ॥ ૨૦૭૯ ॥

મહાઅજ્ઞાણાઈયા ભવા-ડમવાણ તદયચરિમોડયં ।

સવો પોગલધમ્મો પદમો પરિણામિઓ હોઈ ॥ ૨૦૮૦ ॥

ભવત્તં પુણ તદ્દઓ જીવા ડમવાઈ ચરિમમંગો હ ।

ભાવાણમયં કાલો ભાવાવત્યાણઓડ્ડણ્ણો ॥ ૨૦૮૧ ॥

નારકાદિ ઔદયિકભાવ સાદિસાન્ત છે, મિથ્યાત્વાદિ ભવ્યોની અપેક્ષાએ અનાદિ-સાન્ત, અને અભવ્યોની અપેક્ષાએ અનાદિઅનન્ત છે. આ પ્રમાણે બીજા સાદિ અનન્ત ભાંગા સિવાય બાકીના ત્રણ ભાંગે ઔદયિક ભાવ છે. સમ્યક્ત્વ-ચારિત્ર્ય જે ઔપશમિક ભાવ, તે આદિસાન્ત ભાંગે છે, દાનાદિ પાંચ લગ્નિ અને ચારિત્ર્ય ક્ષાયિકભાવ પણ સાદિ-સાન્ત ભાંગે છે, તથા સમ્યક્ત્વ-જ્ઞાન-દર્શન અને સિદ્ધપણું એ સાદિઅનન્ત ભાંગે છે. કેવળજ્ઞાન સિવાય ચાર જ્ઞાનને આશ્રીને ક્ષાયોપશમિકભાવ સાદિસાન્ત ભાંગે છે, મતિ-અજ્ઞાન વિગેરે ભવ્ય તથા અભવ્યની અપેક્ષાએ ત્રીજા અને ચોથા ભાંગે છે, અર્થ પુદ્ગળ-ધર્મરૂપ પારિણમિકભાવ પ્રથમ ભાંગે છે, ભવ્યપણું ત્રીજા ભાંગે છે, જીવ અને અભ.

(૧૭૨) ઔદયિકાદિક લાવેના ભાંગા અને તેના કાલ સિદ્ધમાં ચારિત્રનો ભાવાભાવ વ્યપણું ચાથા ભાંગે છે. આ પ્રમાણે આ લાવેનો કાળ છે, કેમકે તે લાવેના અવસ્થા- નથી અભિજ્ઞ છે ૨૦૭૭-થી-૨૦૮૧.

નારક-તિર્થ-મનુષ્ય ને દેવરૂપ ઔદયિકભાવ સાદિસાન્ત છે, કેમકે તે દરેકનો આદિ અને અન્ત છે. 'મિથ્યાત્વ, 'કપાય, 'વેદ, 'અજ્ઞાન- 'અસંયતપણું- 'અસિદ્ધપણું અને 'લેશ્યા. આ સત્તર પ્રકારનો જે ઔદયિકભાવ તે ભવ્યો ની અપેક્ષાએ અનાદિસાન્ત અને અભવ્યોની અપેક્ષાએ અનાદિ અનન્ત છે. આ પ્રમાણે બીજા સાદિઅનન્ત ભાંગા સિવાય ત્રણ ભાંગે ઔદયિકભાવ છે.

ઔપશમિકભાવ પહેલા સાદિસાન્ત ભાંગેજ છે, તે સિવાયના ત્રણ ભાંગા આ ભાવ માટે શૂન્ય છે, કેમકે આખા સંસારમાં પહેલપહેલું ઉપશમ સમ્યક્ત્વ થાય, અથવા ઉપશમશ્રેણીમાં ઉપશમસમ્યક્ત્વની અને ઉપશમચારિત્રની પ્રાપ્તિ થાય છે, તે બન્નેનો અવશ્ય આદિ અને અન્ત હોય છે, માટે ઔપશમિકભાવ પહેલા સિવાય ત્રણ ભાંગે નથી.

દાન-લાલ-ભોગ-ઉપભોગ-અને (મુક-ણ) વીર્ય, એ પાંચ લબ્ધિ, તથા ચારિત્ર આદિ ભેદની અપેક્ષાએ ક્ષાયિક ભાવ સાદિસાન્ત છે.

શિષ્ય:- સિદ્ધાન્તમાએને ચારિત્ર હોય છે, તે તે અપેક્ષાએ ચારિત્રમાં સાદિઅ- નન્તનો ભાંગા કેમ ન કહેવાય ?

શુદ્ધ:-“ સિદ્ધે નોઽવરિત્તી, નોઽવરિત્તી ” એ વચનથી સિદ્ધતા જાણે ચારિત્રી નથી, તેમ અચારિત્રી પણ નથી. માટે ચારિત્રમાં એ બીજે ભાંગા ન થયે. ક્ષાયિક સ- મ્યક્ત્વ, કેવળજ્ઞાન, કેવળદર્શન, અને સિદ્ધપણું, સિદ્ધઅવસ્થામાં હોય છે, તેથી તે અપેક્ષાએ સાદિઅનન્ત નામના બીજા ભાંગે પણ ક્ષાયિકભાવ હોય છે, આ સિવાયના ત્રીજે અને ચોથા એ બે ભાંગા આ ભાવમાં નથી ધરતા. આ સંબંધમાં બીજા આચાર્યનો મત એવો છે કે સિદ્ધતા જાણેને દાનાદિ પાંચ લબ્ધિ અને ચારિત્ર હોય છે, કેમકે તેમને તેના આવરણનો અભાવ છતાં પણ જે તે દાનાદે લબ્ધિઓ અને ચારિત્રનો અભાવ માનવામાં આવે, તે ક્ષીણભ્રુણાદિમાં પણ તેનો અભાવ માનવો જોઈએ. આથી તેઓનાં મતે ચારિત્ર વિગેરે પણ સિદ્ધાવસ્થામાં છે, એ માન્યતાની અપેક્ષાએ ક્ષાયિક ભાવ સાદિ અનન્ત નામના એક બીજાજ ભાંગામાં છે, શેષ ત્રણ ભાંગે નથી.

કેવળજ્ઞાન સિવાયના શેષ ચાર જ્ઞાનોની અપેક્ષાએ ક્ષાયોપશમિક ભાવ સાદિ- સાન્ત ભાંગે છે સાદિ અનન્ત નામનો બીજો ભાંગો અહીં ન હોય, મતિઅજ્ઞાન અને શ્રુતઅજ્ઞાનની અપેક્ષાએ ભવ્યોને ક્ષાયોપશમિકભાવ અનાદિ સાન્ત છે, અને અભવ્યોને અનાદિ અનન્ત છે.

સર્વ પુદ્ગલ ધર્મ-વ્યવહાર પરિણામરૂપ પારિણામિકભાવ સાદિસાન્તનામના પ્રથમ ભાંગે છે, સાદિ અનન્ત એવો જે બીજો ભાંગો તે આ ભાવમાં નથી હોતો, ભવ્યપણાની અપેક્ષાએ પારિણામિક ભાવ અનાદિ સાન્ત છે. “ તિષ્ઠે નોમચ્ચે, નોમચ્ચે, ” એ વચ- નથી સિદ્ધતા જાણે ભવ્ય નથી તેમ અભવ્ય પણ નથી. જીવપણું અને અસમ્યપણું એ

પ્રમાણકાળતુ' ભાવકાળપણુ' ને તેથી બનેના અધિકરમાં અવિરોધપણુ'. (૧૭૩)

બેની અવેક્ષાએ પાશ્વિકામિક ભાવ અનાદિ અનન્ત છે આ પ્રમાણે ઔદયિકાદિ ભાવોના કાળ કહ્યો, કેમકે જીવાજીવાદિ ભાવોતુ' અવસ્થાન તેજ કાળ છે, એટલે ભાવોતુ' અવસ્થાન કહેવાથી ભાવકાળ પણ કહ્યો. ૨૦૭૭-થી ૨૦૮૧.

આહી' પ્રસ્તુત અધિકારમાં ક્યા કાળતુ' પ્રયોજન છે? તે કહે છે.

एत्थं पुण अहिगारो पमाणकालेण होइ नायवो ।

खेत्तम्मि कम्मि कालम्मि भासियं जिणवरिदेण? ॥ ૨૦૮૨ ॥ ૭૩૩-૧૯૫

वइसाहसुद्धइकारसीय पुवणहदेसकालम्मि ।

महसेणवणुज्जाणे अणंतर परंपरं सेसं ॥ ૨૦૮૩ ॥ ૭૩૪-૧૯૬

આ અધિકારમાં પ્રમાણકાળતુ' પ્રયોજન છે. (કેમકે) ક્યા ક્ષેત્રમાં, કઈ વખતે જિનેન્દ્રે (સામાયિક અધ્યયન, કહ્યું? (જો પ્રશ્નના ઉત્તરમાં) વૈશાખ શુદ્ધી અગીઆરશે મહાસેન વન નામના ઉદ્યાનમાં અનન્તર નિર્ગમ થયો, અને તે સિવાયના ક્ષેત્રમાં પરંપરાએ નિર્ગમ થયો ૨૦૮૨-૨૦૮૩.

આહી' અનેક પ્રકારના કાળની પ્રવૃત્તિ કરી, તેમાં આ રથળે પ્રમાણકાળતુ' મુખ્ય પ્રયોજન છે

શિષ્ય:—પૂર્વે ૨૦૩૦ મી દ્વારગાથામાં ભાવકાળતુ' આહી' પ્રયોજન છે, એમ કહ્યું છે, અને હવેના પ્રમાણકાળતુ' પ્રયોજન કહ્યો છે. આમ પૂર્વાપર વિરોધવાળું કેમ કહ્યો છે?

શુર:—ક્ષાયિકભાવ કાળમાં વર્તતા ભગવન્ને સામાયિક અધ્યયન કહ્યું છે, માટે જો અભિપ્રાયથી પૂર્વે ભાવકાળતુ' પ્રયોજન છે એમ કહ્યું છે, અને દિવસના પૂર્વાર્ધમાં-પ્રથમ ધોરિધીરૂપ કાળમાં ભગવન્ને સામાયિક અધ્યયન કહ્યું છે, જો અભિપ્રાયથી હવેના આહી' પ્રમાણકાળથી પ્રયોજન કહ્યું છે એટલે ઉભયકાળતુ' પ્રયોજન વિરૂદ્ધ નથી, અથવા પ્રમાણકાળ ને અદ્વાકાળનો પર્વાપ હોવાથી ભાવકાળજ છે. તેથી પણ જો પ્રમાણે કહેવામાં કંઈ વિરોધ નથી

શિષ્ય: શ્રીમાન્ મહાવીર જિનવરે ક્યા ક્ષેત્રમાં કય વખતે પ્રથમ સામાયિક અધ્યયનનો ઉપદેશ કર્યો?

શુર:—વૈશાખ શુદ્ધી એકાદશીના દિવસે પ્રથમ ધોરિધીમાં, મહાસેનવન નામના ઉદ્યાનમાં ભગવન્ને પહેલ વહેલું સામાયિક અધ્યયન ઉપદેશ્યું, અને જો સિવાયના શુભ-શીલાદિ ઉદ્યાન ક્ષેત્રમાં પરંપરાએ ઉપદેશ્યું, કેમકે જો પહેલાં મહાસેન વનમાં ઉપદેશ્યું અને તે પછી બીજા ક્ષેત્રમાં ઉપદેશ્યું છે ૨૦૮૨-૨૦૮૩.

હવે ભાવ નિર્ગમ કહે છે.

खड्यम्मि वट्टमाणस्स भगवओ निग्गयं जिणवरस्स ।

भावं खओवसमियम्मि वट्टमाणेहि तं गहियं ॥ ૨૦૮૪ ॥ ૭૩૫-૧૯૭

किह पणयं भावेण करअहिगारो पमाणकालेण ? ।

खाड्यभावेऽद्धया पमाणकाले य जं मणियं ॥ ૨૦૮૨ ॥

અહવા પમાણકાલોતિ માવકાલોતિ જં ચ સેસાવિ ।

કિંચિમ્મેત્તવિસિદ્ધા મન્વે ચિય માવકાલતિ ॥ ૨૦૮૬ ॥

આદિકેણં કર્જ્જં પમાણકાલેણ જમદિગારોતિ ।

સેસાવિ જહાસંભદમારજ્જા નિગ્ગમે કાચા ॥ ૨૦૮૭ ॥

સેત્તં મયમામાસં મદદન્વાવગાદ્ધનારિંમં ।

તં દન્વં ચેવ નિવાસમેત્તપજ્જાયઓ સેત્તં ॥ ૨૦૮૮ ॥

તં ચ મદાસેણવળોવલલિત્વયં જત્ય નિગ્ગયં પુરૂવં ।

સામાદ્યમએસુ ત્વ પરંપરવિણિગ્ગમો તસ્સ ॥ ૨૦૮૯ ॥

“ ક્ષાયિક લાવમાં વર્તતા એવા ભગવન્ત જનેથરથી આ સામાયિક અધ્યયન નીકળ્યું, અને ક્ષાયોપશમિક લાવમાં વર્તતા ગણધરેએ તે ગ્રહણ કર્યું. શા માટે લાવકાળનું પ્રયોજન છે, અને શા માટે પ્રમાણકાળનો અધિકાર છે? ક્ષાયિક લાવમાં વર્તતા અરિહંતે પ્રમાણકાળે કર્યું છે માટે, અથવા પ્રમાણકાળ પણ લાવકાળજ છે, અને જે બીજા કાળો છે, તે પણ કિંચિત્માત્ર વિશિષ્ટ લાવકાલજ છે, એટલે તે સર્વ લાવકાળજ છે. (અહીં) મુખ્યતાએ પ્રમાણકાળવડે કાર્ય છે, તેથી તેનો અધિકાર છે. શેષ બીજા કાળો પણ સામાયિક નિર્ગમમાં યથાસંભવ યોજવા, સર્વ દ્રવ્યના નિવાસરૂપ ચિન્હરૂપ આકાશ તે ક્ષેત્ર માનેલ છે, જો કે તે દ્રવ્યજ છે, (તોપણ) નિવાસમાત્ર રૂપ પચાયની અપેક્ષાએ તેને ક્ષેત્ર કહેવાય છે તે ક્ષેત્ર અહીં મહાસેન વન કર્યું છે, કે જ્યાંથી સામાયિક નીકળ્યું છે. તથા બીજા ક્ષેત્રોમાં પણ પરંપરાએ તેનો નિર્ગમ થયો છે ૨૦૪૫-૨૦૮૯.”

ક્ષાયિકલાવમાં વર્તતા ભગવન્ત મહાવીરદેવથી સામાયિક અધ્યયન નીકળ્યું, અને ક્ષાયોપશમિકલાવમાં વર્તતા ગણધરેએ તે સામાયિક અને બીજાં શ્રુત ગ્રહણ કર્યું. ભગવન્તને જ્ઞાનાવરણ-દર્શનાવરણ-ચારિત્રગ્રોહનીય અને અંતરાય સર્વથા ક્ષીણ થએલ હોવાથી ક્ષાયિકલાવ હોય છે, અને ગણધરેને તે વખતે તે તે આવરણોનો ક્ષયોપશમ હોવાથી ક્ષાયોપશમ લાવ હોય છે. તીર્થસ્થાપના વખતે આઘગણધર જે ઇન્દ્રભૂતિ તે ભગવન્તને પ્રદક્ષિણા કઇ નમસ્કાર કરીને પૂછે છે કે “ હે ભગવન્ત તત્ત્વ યુ” છે તે કહો. ” આથી ભગવન્ત કહે છે કે “ ઉપજેદ્વા ” (ઉત્પન્ન થાય છે.) યુનઃ તેવીજ રીતે પૂછતાં “ વિગમેદ્વા ” (નાશ પામે છે) તેમજ ત્રીજા વાર પૂછતાં “ ધુવેદ્વા ” (સ્થિર રહે છે.) એમ ત્રિપદી કહે છે, આ પ્રમાણે પ્રશ્ન કરીને પૂછતું તે નિપદા કહેવાય છે. આ પ્રશ્ન નપદાથી ગણધરમહારાજએને એવો નિશ્ચય થાય છે કે “ યત્ત સત્ત્વ તદુત્પાદ-અન્ય-બ્રોવ્યયુક્તં, અન્યથા વસ્તુનઃ સત્તાડ્યોગાત્ ” એટલે જે છે, તે ઉત્પાત્ત-વિનાશ અને સ્થિરતા યુક્ત છે, એ વિવાદ વસ્તુની વિષમાનતાજ હોતી નથી આ પછી પૂર્વભવમાં ભાવિતભાવવાળા ગણધરે બીજાંબ્રહ્મવાળા હોવાથી સંપૂર્ણ શ્રુતજ્ઞાન પામે છે, તેથી ભગવન્ત તેમને દ્વાદશાંગ રચવાને આજ્ઞા આપે છે, ને તે તેઓ રચે છે. તે પછી ઇન્દ્રમહારાજ વજ્રમય દિવ્યવાળ ચૂર્ણથી ભરેલો લઠને ભગવન્ત પાસે ઊભા રહે, ભગવાન સિંહાસનપરથી ઊડીને તેમથી સંપૂર્ણ ચૂર્ણની મુઠી ગ્રહણ કરે છે તે બી ઇન્દ્રભૂતિ વિગેરે અગ્નીઆરે ગણધરે કર્ષક અવનતગાયવાળા થઇને અલકમે પ્રશ્ન આગળ ઊભા રહે છે. તે પછી વાજિત્રના ધ્વની-ગીતશબ્દ વિગેરે બંધ કરીને સર્વ દેવો

ઉપરને વાવગેરે ત્રિપદીનું અર્થણ અને ગણની અનુજ્ઞા, પ્રમાણને ભાવકાલની એકરૂપતા. (૧૭૫)

શન્ત થઈને ભગવન્ત શુ' કહે છે, તે સાભળવાને એકરૂપતા થાય છે. પછી “ઈન્દ્રભૂતિ
ગાત્રમને દ્રવ્ય-ગુણ અને પર્યાયથી તીર્થની હું આજ્ઞા આપું છું” એમ અનુજ્ઞા કરે છે
અને તેવી આજ્ઞા સાથે સર્વ સાદુગણની પણ સુધર્મસ્વામિને અનુજ્ઞા આપું છું.” આ
પ્રમાણે અનુજ્ઞા કરીને ભગવન્તે તેમના મસ્તકપર મુદિ લરીને તે સૂર્ય નાંખ્યું, તે વખતે
દેવોએ પણ ચૂલ પુષ્પ વિગેરે સુવાસિત વસ્તુની ગણધરો ઉપર વૃદ્ધિ કરી. આ પ્રમાણે
સામાયિક અધ્યયનના અથ ભગવન્ત પાસેથી નીકળ્યો, અને સૂત્ર ગણધર મહારાજ પા-
સેથી નીકળ્યું.

શિષ્ય:-અહીં પ્રકૃતનાં ભાવકાળનો પ્રસ્તાવ છે, તે હતાં પ્રમાણકાળનો અધિકાર
અહીં શા માટે કહેવો જોડ્યો.

ગુરુ:-ક્ષાયિક ભાવમાં વર્તતા ભગવાન્ અરિહંત દેવે, પ્રમાણકાળમાં સામાયિક
અધ્યયન કહ્યું છે માટે, અથવા પ્રમાણકાળ પણ ભાવકાળ છે, અને એ સિવાયના બીજા
દ્રવ્યકાળ-અદ્વાકાળ વિગેરે પણ ક્રિયાત્ ઉપાધિમાન્થી વિશિષ્ટ હતાં પણ સઘળા ભાવ-
કાળજ છે. કારણ કે દ્રવ્યની જે ચાર પ્રકારનાં રિધાત તે દ્રવ્યકાળ કહેવાય છે, સમય-
આવાલકા વિગેરે અદ્વાકાળ છે, પ્રાણિઓનું જીવન-આયુ તે આયુષ્યકાળ છે, આ સર્વ
રિધાત વિગેરે જીવન-જીવના પર્યાય હોવાથી ભાવરૂપજ છે, એટલે ખરી રીતે ભાવકા-
ળથી તે જુદા નથી પરન્તુ “પ્રમાણકાળનો અહીં અધિકાર છે.” એમ જે કહ્યું છે, તે
સુખ્યતાએ અહીં પ્રમાણકાળનું કાર્ય છે, મટે કહ્યું છે. અન્યથા બીજા પણ દ્રવ્યકાળ-
અદ્વાકાળ વિગેરે પરપરાએ તો સામાયિક નિર્ગમમા ઘટે છે. જેમકે ક્ષાયિકભાવમાં વર્તતા
ભગવતે રતનમયસિંહાસનરૂપ દ્રવ્ય ઉપર બેસીને સામાયિક ઉપદેશ્યું, જ્યાં દ્રવ્ય હોય,
ત્યાં તેની સ્થિતિરૂપ કાળ પણ હોય છેજ, તેથી પરપરાએ દ્રવ્ય અને અદ્વારૂપ કાળ
સામાયિક નિર્ગમમા હોય છે, તથા આયુષ્યકાળનો અનુભવ કરતા ભગવન્તે સામાયિક
ઉપદેશ્યું, કેમતે ઉપક્રમ કરતાં ઉપદેશ્યું, પ્રસ્તાવ જાણતાં ઉપદેશ્યું, આવીચિમરણરૂપ
મનુષ્યકાળ અનુભવતા તથા જીવાજીવાદિ પદાર્થનું વર્ણન કરતી વખતે ભગવન્તે સામા-
યિક ઉપદેશ્યું છે આ પ્રમાણે પરપરાએ સામાયિક નિર્ગમમાં બધાએ કાળ ઘટે છે, પરન્તુ
સુખ્યતાએ પ્રમાણકાળ અને ભાવકાળ ઘટે છે, તેથી તે બેનોજ અહીં અધિકાર પ્રસ્તુ-
તમા કહ્યો છે.

શિષ્ય:-કાળનિર્ગમ કહેતાં, તેના ભેદ પૂર્વક કાળનું સ્વરૂપ નિર્ચયિતકાર અને
ભાવ્યકારે વિસ્તારથી કહ્યું, પણ ક્ષેત્રનિર્ગમનું સ્વરૂપ ન કહ્યું, તેનું શું કારણ?

ગુરુ:-ક્ષેત્રનિર્ગમનું સ્વરૂપ મુગ્ધ હોવાથી નિર્ચયિતકારે નથી કહ્યું, પણ ભાવ્યકાર
મહારાજે ક્રિયાત્ માત્ર કહ્યું છે. તે આ પ્રમાણે છે. જેમાં જીવાદિ પદાર્થો રહે તે ક્ષેત્ર
કહેવાય છે. તેણું ક્ષેત્ર આકાશ છે, તેમ સર્વજ્ઞો કહે છે. કેમકે આકાશમાંજ સર્વ જીવાદિ-
દ્રવ્યોનું અવસ્થાન છે. વસ્તુનાં આકાશ જુદા જુદા પર્યાય પામતું હોવાથી દ્રવ્યજ છે,
કેવળ નિવાસરૂપ પર્યાયની અવેક્ષાએજ તેને ક્ષેત્ર કહેવાય છે. એણું ક્ષેત્ર જુદી જુદી
ઉપાધિના ભેદથી અનેક પ્રકારે છે, તેથી મહાસેનવનરૂપક્ષેત્રનુંજ અહણ કર્યું છે, કેમકે
ત્યાંજ પ્રથમ સામાયિક ઉપદેશ્યું છે, અને તે પછી ગુણશીલાદિ બીજા ઉદાનોમાં તે
પરંપ એ ઉપદેશ્યું છે. ૨૦૮૪-૨૦૮૯.

અહીં મુખી છએ પ્રકારનો નિર્ગમ કહેા એ કહેવાથી “- હદેસે નિદેસે ” ઈત્યાદિ ઉપોદ્ધાત નિર્ચુકિતની દ્વગ્ર મી ગાથામાં કહેલું ‘ત્રીલુ’ નિર્ગમદ્વાર પૂર્ણ થયું; ચોથું ક્ષેત્ર દ્વાર અને પાંચમું કાળદ્વાર તે બે સામાયિક નિર્ગમના અંગરૂપજ છે, તેથી નિર્ગમાન્તર્ગત ક્ષેત્ર અને કાળત્વ સ્વરૂપ કહેવાથી તે બન્ને દ્વાર પણ કહેવાઈ ગયાં.

હવે ઉપોદ્ધાતત્વ છકું પુરુષલક્ષણ દ્વાર કહે છે.

દલ્વા-ડમિલાવ-ચિંધે વેણ ધમ્મ-રથ-મોગ-ભાવે ચ ।

ભાવપુરિસો ડ જીવો ભાવે પગયં તુ ભાવેણ ॥ ૨૦૧૦ ॥ ૭૩૬-૧૯૮-

દ્રવ્યપુરુષ, અભિલાપપુરુષ, ચિન્હપુરુષ, વેદપુરુષ, ધર્મપુરુષ, અર્થપુરુષ, ભોગપુરુષ, અને ભાવપુરુષ, એ પુરુષના ભેદા બહુવા, તેમાં ભાવપુરુષ તે શુદ્ધ જીવ બહુવો, કેમકે ભાવદ્વાર વિચારતાં અહીં ભાવપુરુષવડેજ આધિકાર છે. ૨૦૬૦.

હવે દ્રવ્ય-અભિલાપ-ચિન્હ-વેદ-ધર્મ-અર્થ-ભોગ અને ભાવપુરુષત્વ સ્વરૂપ કહે છે,

નાગમઓડણવત્તો ડયરો દલ્લપુરિસો તિહા તદ્મો ।

પગમવિયાડિતિવિહા મૂલત્તરનિમ્મિત્તો વાવિ ॥ ૨૦૧૧ ॥

અભિલાવો પુંલિગામિદાણમેત્તં યદો દ્વ ચિયે ડ ।

પુરિસાકિત્તી નરુંસો વેઆ વા પુરિસવેસો વા ॥ ૨૦૧૨ ॥

વેયપુરિસો તિલિમોવિ પુરિસવેયાણમૂદ્કાલ્મિ । દાર ।

ધમ્મપુરિસો તયજ્ઞણવાવારપરો જહા સાહ ॥ ૨૦૧૩ ॥

અર્થપુરિસો તયજ્ઞણપરાયણો મમણો વ તિદિપાલો ।

ભોગપુરિસો સમજિયારિસયમુહો ચક્રવટિ દ્વ ॥ ૨૦૧૪ ॥

(નામ અને સ્થાપના પુરુષના વિચાર મુગન હોવાથી તેના વિચાર અહીં કર્યો નથી.) દ્રવ્યપુરુષ બે પ્રકારે છે, આગમથી અને નોઆગમથી. તેમાં પુરુષ પદાર્થને બહુનાર અતુલયોગી જે જીવ તે આગમથી દ્રવ્યપુરુષ; અને શરીર-લવ્યશરીર-તથા તદ્વ્યતિરિક્ત, એમ ત્રણ પ્રકારે નોઆગમથી દ્રવ્યપુરુષ છે. આમાંના ત્રીજો વ્યતિરિક્ત નામનો ભેદ, એકલવિઙ્-બદ્ધાયુષ્ક અને આલમુખનામગોત્ર, એમ ત્રણ ભેદ છે. અથવા મૂળગુણ નિર્મલ (પુરુષ પ્રથમ દ્રવ્યો.) અને ઉત્તરગુણનિર્મલ (તદાકારવાળાં તેજ દ્રવ્યો.) એમ બે ભેદ છે. ૧ યદ—યદ ઈત્યાદિની પેઠે સુદૃઢ ગરાજરૂપ જે અભિલાપ તે અભિલાપ પુરુષ. ૨ અને નપુરુષક છતાં મુછ આદિ પુરુષકૃતવાળો, પુરુષવેદના ઉદય-વાળો તથા વેદયા ઓ છતાં પુરુષવેચ હોય, તે તે ચિદ માત્રથી પુરુષ છે માટે ચિન્હ-પુરુષ છે. ૩ તિલિગ વૃત્તવાળો જીવ છતાં પણ તદ્વાર્થ સમાન પુરુષવેદના વિચારનો અતુલન કરે, ત્યારે તે વેદપુરુષ કહેવાય છે. ૪ અને જે અતુલ સાધુની પેઠે ધર્મ પ્રાપ્ત કરવામાંજ તત્પર હોય, તે ધર્મપુરુષ કહેવાય છે. ૫ દ્રવ્યતુ-ક્ષણ કરાર તથા મમણ શેઠની પેઠે દ્રવ્ય નળવવામાંજ તત્પર હોય, તે અર્થપુરુષ, ૬ અને ચક્રવર્તીની પેઠે વિવચ-મુખનો ઉપભોગ કરનાર હોય, તે ભોગપુરુષ કહેવાય છે. ૨૦૬૧-૨૦૬૪

હવે ભાવપુરુષનું સ્વરૂપ કહે છે.

ભાવપુરિસો ચ જીવો સરીપુરિ સયણઓ નિસત્તિવસા ।

અહવા પૂરણ-પાલણભાવાઓ સઘભાવાણં ॥ ૨૦૧૫ ॥

દદ્ધુરિસાદ્ધેયાવિ જં ચ તરસેવ હોંતિ પજ્જાયા ।

તેજેહ ભાવપુરિસો મુદ્ધો જીવો જિણ્ણિદો વ્ઝ ॥ ૨૦૧૬ ॥

પગયં વિસેસઓ તેણ વેયપુરિસેહિ ગણહરેહિં ચ ।

સેસાવિ જહાસંભવમાયોજ્ઞા હમયવગ્ગેવિ ॥ ૨૦૧૭ ॥

પુર એટલે શરીર, તેમાં વસવાથી પુરુષ, અથવા સર્વ ભાવોના પૂરણ અને પાલન-ભાવથી પુરુષ, એ વ્યુત્પત્તિથી ભાવપુરુષ તે શુદ્ધજીવ જાણવો. કેમકે દ્રવ્યપુરુષાદિ પણ તે શુદ્ધ જીવનાજ પર્યાયો છે, તેથી અહીં ભાવપુરુષ તે જિનેન્દ્રની જેટ શુદ્ધ જીવ જાણવો. અહીં પ્રસ્તુતમાં તેવા ભાવપુરુષ ઓમાન મહાવીરહેવડે અને વેદપુરુષ એવા ગણધરોવડે આધિકાર છે. (કેમકે તેમણેજ અનુક્રમે અર્થથી અને સૂત્રથી સામાયિક પ્રરૂપ્યું છે.) એ સિવાય શેષ ધર્મપુરુષ અને ચિન્હપુરુષાદિની પણ યથાસંભવ ઉભય વર્ગમાં (તીર્થ-કર-ગણધરમાં) યોજના કરવી. ૨૦૯૫-૨૦૯૬-૨૦૯૭.

હવે કારણદ્વાર કહે છે.

નિવલ્લેવો કારણમ્મિં ચરુવ્વિહો દુવિહ હોઈ દવ્વમ્મિ ।

તદ્વવ્વમણદવ્વે અહવાવિ નિમિત્ત-નેમિત્તો ॥ ૨૦૧૮ ॥ ૭૩૭-૧૧૧ ॥

સમવાઈ અસમવાઈ છવ્વિહ કત્તા ચ કરણ કમ્મં ચ ।

તત્તો ચ સંપયાણાપતાણ તહ સંનિહાણે ચ ॥ ૨૦૧૯ ॥ ૭૩૮-૨૦૦ ॥

કારણમાં ચાર પ્રકારનો નિર્દેશ છે. તેમાં તદ્દ્રવ્યકારણ અને અન્યદ્રવ્યકારણ એ બે શેઠ દ્રવ્યકારણના છે. અથવા નિમિત્તકારણ અને નૈમિત્તિકકારણ તેમજ સમવાયી કારણ અને અસમવાયી કારણ એવા પણ બે બે શેઠ છે. તથા કર્તા-કરણ-કર્મ-સંપ્રદાન-અપ્રાપ્તાન-અને સંનિધાન (આધાર) એ છ પ્રકારે પણ દ્રવ્યકારણ છે. ૨૦૯૮

જે કાર્ય કરે તે કારણ. (પણ જેથી કાર્ય થાય તેજ કારણ છે એમ અહીં ન સમજવું.) તે કારણમાં નામ-સ્થાપના-દ્રવ્ય-અને ભાવ એમ ચાર પ્રકારે નિર્દેશ થાય છે. એમાંના નામ અને સ્થાપના એ બે કારણ મુખે સમજી શકાય એમ છે, તેથી તેનો વિસ્તાર કરવાનું કંઈ પ્રયોજન નથી; પરંતુ દ્રવ્યકારણનો જાણી શરીર ભવ્યશરીર અને વ્યતિરિક્ત એવા શેઠા છે; તેમાં વ્યતિરિક્તદ્રવ્ય કારણના બે શેઠ છે. એક તદ્દ્રવ્યકારણ-અને બીજું અન્યદ્રવ્યકારણ. જે જન્ય એવા પદાર્થ કાર્યના સંજ્ઞાતીયપણાવડે સંબંધવાળું તન્તુ-આદિ દ્રવ્ય, તે પદાર્થ કાર્યનું તદ્દ્રવ્યકારણ કહેવાય. અને એથી વિપરીત એટલે જે જન્ય કાર્યથી વિજાતીય દ્રવ્ય જેમ (પદ જતાવવાનું સાધન) વિગેરે છે તે તે કાર્યનું અન્ય-દ્રવ્યકારણ કહેવાય.

અથવા બીજી રીતે પણ વ્યતિરિક્ત કારણના બે શેઠ છે. એક નિમિત્ત કારણ ને બીજું નૈમિત્તિકકારણ તેમાં જે સામીપ્ય-ભાવે કાર્ય સ્વરૂપને ઉત્પન્ન કરનાર તે નિમિત્ત

કારણ, જેમ તત્ત્વો સામીપ્તભાવે ધટરૂપ કાર્યને ઉત્પન્ન કરે છે, તેથી તે નિમિત્ત કારણ કહેવાય; કેમકે તેના સિવાય ધટની ઉત્પત્તિ ન થાય. વળી જેમ તત્ત્વ સિવાય ધટ નથી થતો, તેમ પરગત આત્માન-વિતાનાદિ ચેષ્ટાવિના પણ ધટ નથી થતો, તેથી એ ચેષ્ટાત્ કારણ જે વેમાદિ, તે નિમિત્તકારણત્વ પણ કારણ હોવાથી તેને નૈમિત્તિક કારણ કહેવાય.

અથવા સમવાયિ કારણ અને અસમવાયિ કારણ એવા પણ એ ભેદ વ્યતિરિક્ત કારણના છે. સમવાય એટલે સંલેપ—એકીભાવ જેના હોય તે સમવાયિ, જેમકે ધટ કાર્યમાં તત્ત્વો, કારણકે એની અંદર ધટ સંલેપપણે—એકીભાવે રહેલ છે, આથી કરીને એ તત્ત્વો સમવાયિ કારણ કહેવાય. તથા તત્ત્વનો સંયોગ, તે કારણરૂપ દ્રવ્યનો બીજો ધર્મ છે અને ધટકાર્યરૂપ દ્રવ્યાન્તરથી દૂરવર્તિ છે, તેથી તે અસમવાયિ કારણ કહેવાય. અહીં વ્યતિરિક્ત કારણના નિમિત્ત નૈમિત્તિક આદિ ત્રિવિધ વિકલ્પોમાં જે પ્રકાર જણાવ્યા છે, તેઓના અર્થમાં કંઈ તફાવત નથી, છતાં તે દરેકના જુદા જુદા પ્રકાર બતાવ્યા છે, તે આત્મ તત્ત્વોત્પત્તિના અને જુદી જુદી સંજ્ઞાઓ-નામે જણાવવા માટે છે.

અથવા વ્યતિરિક્ત કારણના બીજા છ ભેદ છે. ૧ ધટરૂપ કાર્યનો કર્તા કુંભાર-કેમકે તે કર્તાનો તે કાર્યમાં સ્વતંત્ર વ્યાપાર છે. ૨ માટીનો પિંડ-કંડ-સૂત્ર વિગેરે કારણ પણ ધટત્ કારણ છે, કેમકે તે સર્વ સાધકતમ છે. ૩ જે કાર્ય તે ઘટાદિરૂપ કર્મ, એ પણ ધટરૂપ-કાર્યત્ કારણ છે; અહીં કોઈ શંકા કરે કે ઘટાદિ કાર્ય તેજ પોતાત્ કારણ કેમ થાય? તેને ઉત્તર આપે છે કે તે કુંભકારાદિ કારણથી કરાએડી ક્રિયાને: વિષય હોવાથી ઉપચારથી તેને કારણ કહેવાય છે, મુખ્ય વૃત્તિએ તો તે કાર્ય શુદ્ધરૂપ હોવાથી કર્મત્ કારણ છે. ૪ સંપ્રદાનકારણ. સં-પ્ર-દાન એટલે સારી રીતે સમારીને જેને અપાય તે. અર્થાત્ ધટ આહુકે દેવદંતાદિ વ્યક્તિ તે સંપ્રદાન કારણ કહેવાય, કેમકે આહુકને ઉદ્દેશીનેજ ધટની ઉત્પત્તિ થાય છે, આહુકે સિવાય ધટોત્પત્તિ ન થાય. ૫ અપાદાન કારણ, એટલે જેનાથી મર્યાદાએ મૃત્પિંડાદિત્વ નિયોજન થાય તે ભૂમિરૂપ અપાદાન કારણ છે; કેમકે તેના વિના પણ ધટરૂપ કાર્યની ઉત્પત્તિ ન થાય. ૬ સંનિધાન-આધાર કારણ. એટલે ભ્યાં કાર્ય સ્થપાય તે સંનિધાન કારણ અથવા આધારકારણ. એ આધાર પણ કાર્યમાં ઉપયોગી છે, કેમકે ધટનો આધાર ચક્ર, ચક્રનો આધાર ભૂમિ, અને ભૂમિનો આધાર આકાશ, એ પ્રમાણે આધાર-સંનિધાન પણ કાર્યત્ કારણ છે, તેથી તેને સંનિધાનકારણ કહેવાય છે. ૨૦૬૮-૨૦૬૯-

હવે ભાષ્યકાર મહારાજ કારણદ્વારાન્તર્ગત તદ્દ્રવ્યકારણ અને અન્યદ્રવ્યકારણત્વ સ્વરૂપ કહે છે.

તદ્વચ્ચકારણં તંત્રવો પદસ્તેહ જેન તમ્મયયા ।

વિવરોયમન્નકારણમિદ્ધં વેમાદઓ તસ્સ ॥ ૨૧૦૦ ॥

જહ તં તસ્સેવ મયં હેઠઃ નણુ કજ્જકારણેગચ્ચં ।

ન ય તં જુચ્ચં તાઈં જઓઽમિહાણાઈ મિત્તાઈં ॥ ૨૧૦૧ ॥

તુલ્હોઽયમ્મવાલંભો મેણ્વિ ન તંત્રવો પદસ્તેવ ।

કારણમેગ્ગેવિ ય જઓઽમિહાણાદઓ મિત્તા ॥ ૨૧૦૨ ॥

જં કજ્જ-કારણાઈં પજ્જાયા વત્થુણો જઓ તે ય ।

અન્નેઽણ્ણે ય મયા તો કારણ-કજ્જમપણેયં ॥ ૨૧૦૩ ॥

નત્યિ પુદવીવિસિદ્ધો ઘટોત્તિ જં તેણ જુઝ્ઝઈ અળઝો ।

જં પુણ ઘટોત્તિ પુર્વં નાસી પુદવી તઓ અઝો ॥ ૨૧૦૪ ॥

અહીં તન્તુઓ તે પટનું તદ્વ્યકારણ છે, કેમકે તે તન્મય છે. અને એથી વિપરીત વેમાદિક તે તેનું (પટનું) અન્યદ્વ્યકારણ છે. જો તે તન્તુને પટનું કારણ માનેલું છે, તો કાર્ય-કારણની એકતા થશે. અને એ એકતા (માનવી) યોગ્ય નથી, કેમકે નામાદિવડે તે (કાર્ય-કારણ) સિદ્ધ છે. ઉત્તર-(કાર્ય-કારણના) ભેદમાં પણ એ ઉપાલંબ સમાન છે, જેમકે તન્તુઓ ઘટની જેમ સિદ્ધ હોવાથી પટનું કારણ નથી. વળી એકતામાં પણ એજ દોષ છે, કેમકે નામ આદિવડે સિદ્ધ સિદ્ધ છે. મારે કાર્ય અને કારણ એ બન્ને વસ્તુના પર્યાય છે, તેથી અન્ય અતન્મયરૂપ કારણ-કાર્યની ભાજના બાજવી. જેમકે પૃથ્વીથી વ્યતિરિક્ત ઘટ નથી, તેથી ઘટ પૃથ્વીથી અતન્મય છે, અને ઘટોત્પત્તિ પૂર્વે વ્યક્ત રૂપ ઘટ નહોતો. પણ માત્ર પૃથ્વીજ હતી, તેથી ઘટ પૃથ્વીથી અન્ય છે. ૨૧૦૦-થી-૨૧૦૪

યદાત્મક કાર્ય જણાય તે તદ્વ્યકારણ કહેવાય એટલે કે કાર્યદ્વ્યના સમતીય-પણાથી સંબંધવાળું જે કારણ તે તદ્વ્યકારણ કહેવાય. જેમ તન્તુરૂપ કારણનું જે પટ-રૂપ કાર્ય છે, તે તદાત્મક છે, તેથી તન્તુઓ પટનું તદ્વ્યકારણ કહેવાય. અને એથી વિપરીત એટલે જેનાથી તદાત્મક કાર્ય ન થાય તે અન્યદ્વ્યકારણ બાજવું. જેમ વેમાદિકથી જોકે પટરૂપ કાર્ય થાય છે, પણ તે પટરૂપ કાર્ય વેમાદાત્મક નથી થતું, તેથી વેમાદિક પટનું અન્યદ્વ્ય કારણ છે.

શિષ્ય:-ભગવન્! એ પ્રમાણે જો પટ સંબંધી તદ્વ્યકારણ પટનું કારણ થતું હોય, તો કાર્ય-કારણની એકતા થશે, અને એથી પટ અને પટસ્વરૂપની પેઠે તન્તુ અને પટનો કાર્ય-કારણભાવ નહિ થાય. વળી એ કાર્ય-કારણનું એકત્વ માનવું એ યોગ્ય પણ નથી. કેમકે નામ-સંખ્યા-લક્ષણ-અને કાર્યાદિવડે એ બન્ને સિદ્ધ સિદ્ધ છે; જેમકે-(પટ)-અને “તન્તુઓ” આ નામથી ભેદ છે. પટ એક છે અને તન્તુઓ ઘણા છે. આ સંખ્યાથી ભેદ છે. જેવડે જણાય તે લક્ષણ. એવું લક્ષણ, પટનું ભુદું છે, અને તન્તુનું ભુદું છે. આવી રીતે લક્ષણથી ભેદ છે. શીતાદિથી રક્ષણ કરવાદિરૂપ કાર્ય પટનું છે, અને બંધનાદિરૂપ કાર્ય તન્તુઓનું છે. આ કાર્યથી ભેદ છે. આ પ્રમાણે નામાદિવડે ભેદ હોવાથી ઘટ અને પટની પેઠે, પટ અને તન્તુરૂપ કાર્ય-કારણનું સિદ્ધપણું જણાય છે, પણ આપ કહો છો તેમ બન્નેનું એકત્વ નથી જણાતું.

આચાર્ય:-તન્તુ અને પટની એકતામાં કાર્ય-કારણના અભાવપણાને જે દોષ તારા મનમાં ઉદ્ભવ્યો છે, તે દોષ, તન્તુ અને પટનો ભેદ માનવામાં પણ સરખોજ છે. જેમકે-તન્તુઓ ઘટની પેઠે પટથી સિદ્ધ હોવાથી પટનું કારણ નથી. વળી તન્તુ અને પટની એકતા માનવામાં આવે તેમાં પણ વસ્તુઓનાં નામ વિગેરે ભુદાં ભુદાં જણાય તે વિરૂદ્ધ નથી, જેમકે ઘટ અને રૂપ વિગેરેની એકતા તો લોકમાં પ્રસિદ્ધ છે, પણ નામ વિગેરે તો તેઓનાં સિદ્ધ છે. જેમકે-“ઘટ” અને “રૂપ વિગેરે” એ નામથી ભેદ, ઘટ એક છે અને રૂપ વિગેરે ઘણાં છે, એ સંખ્યાથી ભેદ, પહોળા પેટારાદિ આકારવાળો ઘટ છે, અને રક્ત-પીતાદિ લક્ષણવાળાંરૂપ વિગેરે છે. એ લક્ષણથી ભેદ. પાણી લાવવાદિરૂપ ક્રિયા કરનાર ઘટ છે, અને વર્ણધારણ કરવાદિના કારણભૂત, રૂપ વિગેરે છે. એ કાર્યથી ભેદ. આ પ્રમાણે નામાદિનાં ભેદથી ભેદ છે, એ કથન અનેકાન્તિક છે, કેમકે એની વિરૂદ્ધમાં એમ પણ કહી શકાય કે કે-નામાદિના

સેદથી ઘટ અને ઘટના રૂપાદિકની જેમ, પર અને તન્તુ આદિરૂપ જે કાર્ય-કારણ તે અલિપ્ત છે.

શિષ્ય:-પ્રભો! જો એ પ્રમાણે કાર્ય-કારણના સેદ અને અસેદ પક્ષમાં સરખાવ દોષ આવતો હોય, તો પછી જગતમાં તન્તુ અને પરનો જે કારણ-કાર્ય ભાવ પ્રસિદ્ધ છે, તે કેવી રીતે યોગ્ય માની શકાય ?

આચાર્ય:-પ્રાણ! સાંભળ. જેમ માટીથી વ્યતિરિક્ત-લિપ્ત ઘટ જણાતો નથી, તેથી માટીથી ઘટ અનન્ય-અલિપ્ત છે એમ કહી શકાય, અને સ્વસ્વરૂપે હિપત્ર થયા પહેલાં ઘટ હતો નહિ, પણ કેવળ માટીજ હતી, તેથી લિપ્ત છે એમ કહેવાય, જો એમ ન માનતાં સર્વથા એકપણું માનવામાં આવે તો જે કાલે એકલી પૃથ્વી હતી તે કાળે પણ ઘટ જણાવો જોઈએ, પરન્તુ તે કાળે તે જણાતો નથી, માટે પૃથ્વીથી-માટીથી ઘટ લિપ્ત છે. આ પ્રમાણે જેમ કારણ અને કાર્યરૂપ માટી અને ઘટનું લિપ્ત-લિપ્તત્વ છે, તેજ પ્રમાણે સર્વત્ર કારણ કાર્યમાં લિપ્ત-લિપ્તપણું સમજી લેવું ૨૧૦૦-થી-૨૧૦૪

હવે નિમિત્તકારણ, નૈમિત્તિકકારણ, સમવાયિકારણ અને અસમવાયિકારણનું સ્વરૂપ કહે છે.

જહ તંતવો નિમિત્તં પઢસ્સ વેમાદઓ તહા તેર્સિ ।

જં વેદ્ઢાઈનિમિત્તં તો તે પઢયસ્સ નેમિત્તં ॥ ૨૧૦૫ ॥

સમવાયિકારણં તંતવો પઢે જેણ તે સમવયંતિ ।

ન સમેદ જઓ કલ્લે વેમાઈ તઓ અસમવાયિ ॥ ૨૧૦૬

વેમાદઓ નિમિત્તં સંજોગા અસમવાયિ કેર્સિચિ ।

તે જેણ તન્નુધમ્મા પઢો ચ દવ્વંતરં જેણ ॥ ૨૧૦૭ ॥

દવ્વંતરધમ્મસ્સ ચ ન જઓ દવ્વંતરમ્મિ સમવાઓ ।

સમવાયમ્મિ ચ પાવહ કારણ-કલ્લેગવા જમ્હા ॥ ૨૧૦૮ ॥

જેમ તન્તુઓ પરનું નિમિત્ત કારણ છે, તેમ વેમાદિક સાધનો તન્તુ ઓની-આતાન-વિલા-નાદિ ચેષ્ટાનું નિમિત્ત કારણ છે, તેથી તે વેમાદિક પરનું નૈમિત્તિક કારણ છે. (પરના કારણનું એ કારણ છે.) તથા તન્તુઓ પરનું સમવાયિકારણ છે, કેમકે તે પરમાં સંમિલિત છે, (એથી અહીં તન્તુઓમાં પર છે, એમ વૈશેષિકો માને છે.) અને વેમાદિક જે છે તે પરરૂપ કાર્યમાં સંમિલિત નથી, તેથી તે પરનું અસમવાયિકારણ છે. કેટલાક વૈશેષિકો વેમાદિકને નિમિત્ત કારણ કહે છે, અને સંયોગને અસમવાયિકારણ કહે છે; કેમકે તે સંયોગ તન્તુના ધર્મ છે, અને પર જીવં દ્રવ્ય છે, તેથી અન્યદ્રવ્યના ધર્મનો અન્યદ્રવ્યમાં સમવાય ન હોય, અને જો હોય, તો કારણ-કાર્યની એકતા થાય. ૨૧૦૫-થી-૨૧૦૮.

નિમિત્તકારણ અને નૈમિત્તિકકારણ, તથા વૈશેષિકોએ માનેલ સમવાયિ અને અસમવાયિકારણમાં કંઈ વિશેષ કહેવાતું નથી, પરન્તુ કેટલાક વૈશેષિકોમાં મતસેદ છે, તેઓમાંના કેટલાકનું એમ માનવું છે, કે સ્મૃતીય-વિમતીય સુરી-દશા-કાળ-વેમાદિક સર્વ પરનાં નિમિત્ત કારણ છે, પણ અસમવાયિકારણ નથી, કેમકે તે સર્વ તન્તુઓનાં સંયોગ માત્ર કરવામાં નિમિત્ત જૂન હોવાથી તન્તુરૂપ કારણદ્રવ્યને આગિને રહેલા છે, પરન્તુ સંયોગે એટલે તન્તુના ગુણ અથવા ધર્મ, તે તન્તુરૂપ કારણને આગિને રહેલા હોવાથી અસમવાયિકારણ

કારણ છે. પણ નિમિત્ત કારણ નથી, કેમકે એ તન્તુ સંયોગ, તન્તુનો ધર્મ હોવાથી નિમિત્ત-કારણથી વિલક્ષણ છે.

અહીં કોઇ એમ કહેવા માગે કે તન્તુસંયોગો પણ તન્તુઓની પેઠે પદમાં સંમિલિત છે, તેથી તેમને સમવાયિકારણ કહેવામાં આવે, તો શું દોષ છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં કહેવાનું કે તન્તુદ્રવ્યથી પદદ્રવ્ય ભુદં છે, અને પદદ્રવ્યથી તન્તુદ્રવ્ય ભુદં છે, આથી કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે-દ્રવ્યો અન્ય દ્રવ્યને આરંભે છે, અને ગુણો અન્ય ગુણોને આરંભે છે, એવો સિદ્ધાન્ત છે. એટલે જેમ શીતનો ધર્મ અગ્નિમાં ન હોય, તેમ અન્યદ્રવ્યના ધર્મનો સમવાય અન્યદ્રવ્યમાં ન હોય, કારણ કે તન્તુધર્મ જે તન્તુસંયોગ, તેના પદરૂપ અન્યદ્રવ્યમાં સમવાય માનવામાં આવે, તો એક બીજાના ગુણના સંલેપથી પદ અને તન્તુરૂપ કાર્ય-કારણની એકતા થાય. અને એથી જેમ ચેતતાદિ પરના ધર્મ પદમાં સમવેત (સંમિલિત) છે, અને તેથી અવ્યતિરિક્ત છે, તે છતાં પણ તે પદનું કારણ નથી થતા, તેમ તન્તુસંયોગો પણ તેનું કારણ ન થાય, કારણ કે એકતામાં કાર્ય-કારણભાવ ઘટે નહિ, આ પ્રમાણે વૈશેષિકો કોઇપણ રીતે કાર્ય-કારણની એકતા નથી માનતા. ૨૧૦૫ થી ૨૧૦૮.

સ્વાદ્વાદમતાનુસાર કારણથી કાર્ય લિન્નાલિન્ન છે. તે જણાવે છે.

જહ તંતૂર્ણ ધમ્મા સંજોગા તહ પદોવિ સગુણ વ ।

સમવાયાદિત્તળો દવ્વસ્સ ગુણાદો ચેવં ॥ ૨૧૦૯ ॥

અમિહાણ-બુદ્ધિ-લક્ષણમિત્તાવિ જહા સદત્ત્વઓડ્ડણ્ણે ।

દિક્-કાલાદિવિસેસા તહ દવાઓ ગુણાઈઆ ॥ ૨૧૧૦ ॥

ઉવચારમેત્તમિત્તા તે ચેવ જહા તહા ગુણાઈઆ ।

તહ કલ્લં કારણઓ મિત્તમમિત્તં ચ કો દોસો ? ॥ ૨૧૧૧ ॥

જેમ તન્તુસંયોગો, તન્તુના ધર્મ છે, તેમ પદ પણ, સમવાયાદિપણાથી, તન્તુઓના ગુણની પેઠે તન્તુઓનો ધર્મ છે, એજ પ્રમાણે ગુણ વિગેરે પણ દ્રવ્યના ધર્મ છે. જેમ દિશા કાળ વિગેરે વિશેષો નામ-બુદ્ધિ અને લક્ષણથી લિન્ન છતાં પણ સદર્થથી અલિન્ન છે, તેવી રીતે ગુણાદિક પણ દ્રવ્યથી અલિન્ન છે. જેમ દિશા વિગેરે (સત્તા સામાન્યથી) ઉપચાર માત્રથી લિન્ન છે, તેમ ગુણ વિગેરે પણ (દ્રવ્યથી) ઉપચારથી લિન્ન છે. એજ પ્રમાણે કારણ પણ કાર્યથી લિન્નાલિન્ન માનવામાં શો દોષ છે ? ૨૧૦૬-૨૧૧૦-૨૧૧૧.

જેમ તન્તુસંયોગો તન્તુના ધર્મ છે, તેમ પદ પણ સમવાયાદિપણાથી તન્તુઓના ચેતતાદિ ગુણની પેઠે તન્તુઓનો ધર્મ છે, કારણ કે જે જેમાં સમવેત (સંમિલિત) હોય, તે તેનો ધર્મ કહેવાય છે. તદનુસાર તન્તુના ચેતતાદિ ગુણોની પેઠે પદ પણ તન્તુઓમાં સમવેત (સંમિલિત) છે, તેથી તે તેનો ધર્મ છે. એજ પ્રમાણે જેમ પદ, તન્તુઓનો ધર્મ છે, તેમ ગુણ-કર્મ-સામાન્ય-વિશેષ અને સમવાય પણ દ્રવ્યના ધર્મ છે.

શિષ્ય:—પ્રશ્નો ! પદ તન્તુઓનો ધર્મ છે, અથવા ગુણ વિગેરે દ્રવ્યના ધર્મ છે, એ ક્થનનું અહીં કારણ-કાર્યના ભેદાભેદવિચારમાં શું પ્રયોજન છે ?

આચાર્ય:—ભાઈ ! અહીં પ્રસ્તુત કારણ-કાર્યના ભેદાભેદ વિચારમાં તેનું પ્રયોજન છે, તેથીજ ઉપર મુજબ કહ્યું છે. જેમ દિશા-કાળ-આત્મા વિગેરે વિશેષો, નામ-બુદ્ધિ

અને લક્ષણાદિ વડે લિખિત છે, તેપણ સત્ત્વ-જ્ઞેયત્વ-પ્રમેયત્વાદિ સત્તા સામાન્યવડે અલિખિત છે. એજ પ્રમાણે ગુણ-કર્મ-સામાન્ય અને સમવાય વિગેરે પણ દ્રવ્યથી અનન્ય છે, આ વિષય વધારે સ્પષ્ટ સમજાવવાને જરા કંઈક વિસ્તારથી કહીએ, જેમ દિશા-કાળ વિગેરેનું નામ જુદું છે, અને સામાન્યનું નામ પણ તેથી જુદું છે. દિશા વિગેરેમાં જુદી જુદી થાય છે, અને સત્તા સામાન્યમાં પણ એથી જુદીજ જુદી થાય છે. દિશા વિગેરેનું લક્ષણ-સ્વરૂપ જુદું છે, અને સત્તા સામાન્યનું જુદું છે. આ પ્રમાણે નામાદિવડે દિશા વિગેરે દરેક વિલક્ષણ હોવાથી લિખિત છે, પણ સત્ત્વ-જ્ઞેયત્વાદિ સત્તા સામાન્ય વડે અલિખિત છે. એજ પ્રમાણે તત્ત્વઆદિના ચેતતાદિ ગુણો નામાદિ વડે લિખિત છે, તે છતાં જ્ઞેયત્વાદિ વડે અલિખિત છે. જેમ સત્તા સામાન્યથી અલિખિત એવા દિશા વિગેરેમાં નામાદિકના ભેદવડે ભેદનો ઉપચાર કરાય છે, તેવી રીતે દ્રવ્યથી અલિખિત એવા ગુણ વિગેરેમાં પણ ભેદનો ઉપચાર કરાય છે. જેમકે:—પ્રાતઃકાળે મંદ મંદ પ્રકારા હોય ત્યારે, પુષ્કળ પત્રવાળી તરૂંશાખાવડે આત્મચાહિત વાદળીનું કોઈને દર્શન થાય; તે વખતે “કંઈક ચેત જણાય છે” એ પ્રમાણે ચેતપણાનો નિશ્ચય થાય છે, પણ “વાદળી છે” એવું ભાન નથી થતું. આ પ્રમાણે ભાન થવામાં ગુણ-ગુણીનો કથયિત ભેદ હોય છે. એકાન્તે અભેદ ભાનવામાં ગુણનું ગ્રહણ થતાં ગુણીનું પણ અવશ્ય ગ્રહણ થાય, આટલે દૃશ્યથી ગુણ વિગેરેનો કથયિત ભેદ છે, અને કથયિત અભેદ છે, એજ પ્રમાણે કાર્યપણ નામાદિના ભેદવડે કારણથી લિખિત છે, અને સત્ત્વ-જ્ઞેયત્વાદિવડે અલિખિત છે. પણ વૈશેષિક વિગેરે એકાન્ત ભેદજ કાર્ય-કારણ ભાવ માને છે, તે અચોક્ક્ય છે. ૨૧૧૧.

છ પ્રકારે વ્યતિરિક્ત કારણ કહે છે.

કારણમહવા છદ્ધા તત્થ સતંતોત્તિ કારણં કત્તા ।

કજ્જરસ સાહમતમં કરણમિં વ પિંદ-દંદાઈ ॥ ૨૧૧૨ ॥

કમ્મં ।વરિયા કારણમિહ નિચ્છિટ્થો જઓ ન સાહેઈ ।

અહવા કમ્મં હુંખો સ કારણં બુદ્ધિહેવત્તિ ॥ ૨૧૧૩ ॥

મવ્વોત્તિ વ જોમ્મોત્તિ વ સક્કોત્તિ વ સો સરુવલામરસ ।

કારણસંનેવજ્ઞમિવિ જં નામાસત્થમારંખો ॥ ૨૧૧૪ ॥

વજ્ઞનિમિત્તાવેવરં કજ્જંચિય કજ્જમાણકાલમ્મ ।

હોઈ સકારણમિહરા વિવજ્જયા-ડભાવયા હોજ્જા ॥ ૨૧૧૫ ॥

દેઓ સ જસ્સ તં સંપયાણમિહ તંપિ કારણં તસ્સ ।

હોઈ તદતિયત્તાઓ ન કીરણ તં વિણા જં સો ॥ ૨૧૧૬ ॥

ભૂપિંદાવાયાઓ પિંદો વા સકરાદવાયાઓ ।

ચક્કમહાવાગો વાડવાયાણં કારણં તંપિ ॥ ૨૧૧૭ ॥

વસુહાડ્ડગાસં ચકં સરુવમિચ્છાઈ સંનિહાણં જં ।

હુંમરસ તંપિ કારણમમાવઓ તરસ જદસિદ્ધી ॥ ૨૧૧૮ ॥

અથવા (વ્યતિરિક્ત) કારણ છ પ્રકારે છે, તેમાં (કંઈકારાદિ) સ્વતંત્ર કર્તા, (એ ૧ છ) કારણ. ૨ કરણમાં કંઈ-પણ વિગેરે કાર્યનાં પ્રસાધકતમના કર્મરૂપ ક્રયા, તે બીજી

કારણ. ૩ ચેષ્ટારહિત (કાર્ય) સધાતું નથી. તેથી કુંભ (ઘટ) રૂપ કર્મ એ ત્રીજું કારણ. કેમકે ઘટકાર્યરૂપ બુદ્ધિમાં તે હેતુ અથવા તે સ્વરૂપ પ્રાપ્તિને થાય છે, સ્વરૂપ પ્રાપ્તિનું કારણ સમીપ છતાં પણ તે કાર્યનો આકારા માટે આરંભ નથી થતો, તેથી કાર્ય કરાતી વખતે બાહ્ય નિમિત્તની અપેક્ષાએ કાર્ય પણ પોતાતું કારણ છે; અન્યથા વિપર્યય કે અભાવ પ્રાપ્ત થાય. ૪ જેને એ કાર્ય આપવા યોગ્ય હોય, તે શાદક પણ તેનું સંપ્રદાન કારણ છે, કેમકે તેને માટે કરાય છે, તેના વિના તે ન કરાય. ૫ પિંડનો અપાય થવાથી પૃથ્વી, કાંકરાનો અપાય થવાથી પિંડ, અને ઘટના અપાયે ચક્ર-આપાક તે પણ અપાદાન કારણ છે. ૬ પૃથ્વી, આકાશ, ચક્ર, સ્વરૂપ વિગેરે સંનિધાન કારણ છે, કેમકે તેમના વિના તેની (કાર્યની) સિદ્ધિ નથી થતી. ૬. ૨૧૨૨ થી ૨૧૨૮.

“જે કર્તાવડે કરાય તે કર્મ” જેમકે ઘટ કરવા માટે કુંભકારના વ્યાપારરૂપ ઘટ પ્રાપ્તિની ક્રિયા, તે કર્મ. એ કર્મ અથવા ક્રિયા ઘટરૂપ કાર્યનું બીજું કારણ છે.

શિષ્ય:—ભગવન્! કુંભારજ ઘટ કરતો જણાય છે, પણ આપ કહો છો તે ક્રિયા ઘટ કરવામાં કંઈ જણાતી નથી. એટલે તે કેવી રીતે ઘટનું કારણ માની શકાય ?

ગુરુ:—હા, કુંભારજ ઘટ કરે છે, પણ તે ચેષ્ટારહિત ઘટ કરી શકતો નથી, તેથી ઘટ કરવામાં કુંભારની જે ચેષ્ટા થાય છે, તે ચેષ્ટાજ ક્રિયા છે, અને તે ક્રિયા ઘટ પ્રાપ્તિ કારણ છે. અથવા કરતો ઘટ તેજ કર્તાને ઇષ્ટ હોવાથી કર્મ છે, અને તે કર્મ કારણ છે.

શિષ્ય:—પ્રભો ! આપ બીજું કારણ ઘટ કહો છો તો ઘટ તો કાર્ય છે, એટલે એ ઘટ એ ઘટનું જ કારણ છે એમ કેવી રીતે હોઈ શકે ? કારણ કે જેમ અનિરીક્ષ્ય એવી સેાય, પણ પોતાને વીંધી શકતી નથી. તેમ તે પણ પોતાનું કારણ થઈ શકે નહિ.

ગુરુ:—વિચક્ષણ ! વિચાર કર્યા વિના સહુસા આ આમ છે” એ કહેતું, એ બુદ્ધિનો દુરૂપયોગ કરવા જેવું છે. તેથી હું કહું છું તે મરામર લક્ષ્યપૂર્વક સાંભળ, વિચાર કર, અને પછી જો તારી બુદ્ધિમાં તે ન ઉતરે તો શંકા કર. ઘટ એ ઘટરૂપ બુદ્ધિનો હેતુ હોવાથી ઘટનું કારણ છે, કેમકે સર્વ કોઈ પ્રથમ બુદ્ધિમાં નિશ્ચય કરીને પછીજ કાર્ય કરે છે, તેથી બુદ્ધિવડે નિશ્ચિત કરેલો ઘટ, કરવા ઇચ્છેતા માટીમય ઘટનું ઘટબુદ્ધિના આલંબન વડે કારણ છે. અનુરૂપજ ઘટ અવિધમાન હોવાથી ઘટબુદ્ધિનું આલંબન કેવી રીતે થાય ? એવી શંકા પણ તારે ન કરવી, કેમકે દ્રવ્યરૂપે તો તે ઘટ સર્વકાળે વિધમાન હોય છે.

શિષ્ય:—આપ કહો છો, તે સત્ય છે, પરંતુ અહીં માટીમય કાર્ય સ્વરૂપ ઘટના કારણનો વિચાર કરવાનો છે, કેમકે તેજ અહીં પ્રસ્તુત છે. અને આપે કહેલ બુદ્ધિમાં અધ્યવસિત ઘટ, તે તો આનાથી અન્ય છે, એટલે તેને તેનું કારણ કહેવું, એ પ્રસ્તુત નથી.

ગુરુ:—ભાવિષ્યમાં થવાના કાર્યમાં, થએલા કાર્યની પેઠે ઉપચાર કરવાના ન્યાયે એ બન્નેનો એકજ અધ્યવસાય હોવાથી, તેનું કારણપણું કહેવામાં કંઈ દોષ નથી. કારણકે જેમ સ્થાસ-કેસ કરતી વખતે કુંભારને પૂછવામાં આવે કે તું “શું કરે છે ?” આના ઉત્તરમાં એ કહેશે કે “હું ઘટ કરું છું” આ પ્રભાણે બુદ્ધિમાં નિશ્ચિત કરેલ ઘટની સાથે ઉત્પન્ન થતા ઘટની એકતા છે, તેથી બુદ્ધિમાં નિશ્ચિત થાને ઘટનું કારણ કહેવામાં કંઈ દોષ નથી.

અથવા સ્વરૂપ પ્રાપ્ત કરાવવાને યોગ્ય એવી જે ક્રિયા તે ક્રિયા સ્વરૂપને પ્રાપ્ત કરાવતી હોવાથી તે પણ પોતાનું કારણ છે, આથી કરીને અવરથ કર્મનું કારણપણું માનવું

જોઈએ. કેમકે સર્વ કારણ સામગ્રી સમીપ છતાં પણ, ગમે તેમ નિર્ઘર્ષ આકાશને માટે કંઈ પ્રારંભ થતો નથી; પરંતુ અમુક કાર્યને માટેજ આરંભ થાય છે. એ સિવાય આરંભ થતો નથી માટે એ આરંભ અથવા ક્રિયા કાર્ય પણ પોતાનું કારણ છે. જેમકે કુંભાર-ચક્ર-ચીવર વિગેરે જે બાહ્ય નિમિત્ત છે તેને અવેક્ષીને, કાર્ય કરતી વખતે અન્તરંગ શુદ્ધિએ વિચારેલું જે કાર્ય તે પોતાનું કારણ થાય છે; અન્યથા જે પ્રથમ શુદ્ધિવડે વિચાર્યા સિવાય કાર્ય કરાય, તો વિચાર વિના શૂન્ય મનથી કરેલા આરંભમાં તો કાર્યનો વિપર્યય થાય, એટલે કે ઘટરૂપ કાર્યનાં કારણો સમીપમાં છતાં, ઘટ ન બનતાં, એ સિવાય બીજું કંઈ શરણણું વિગેરે થાય, અથવા કંઈપણ કાર્ય ન થાય. માટે શુદ્ધિમાં નિશ્ચિત કરેલું કાર્ય પોતાનું કારણ થાય છે. આ પ્રમાણે જે જે શુદ્ધિથી ઘટે, તે તે શુદ્ધિથી શુદ્ધિ અને કર્મણું કારણપણું કહેવું.

પૃથ્વી, મૃત્તિપંક, ચક્ર, આપાક વિગેરે અપાદાન કારણ છે, અને પૃથ્વી, આકાશ-ચક્ર સ્વરૂપ વિગેરે ઘટના સંનિધાન (આધાર) કારણો છે, કેમકે ઘટના આધાર ચક્ર, ચક્રનો આધાર પૃથ્વી, પૃથ્વીનો આધાર આકાશ છે, અને આકાશનો આધાર સ્વરૂપ છે, કેમકે તે પોતાના સ્વરૂપમાં પ્રતિષ્ઠિત છે. આ પ્રમાણે પૃથ્વી વિગેરે ઘટના સંનિધાન કારણ છે, તેઓના અભાવે ઘટની સિદ્ધિ ન થાય. ૨૧૧૨ થી ૨૧૧૮.

હવે લાવકારણ ને તેના પ્રશસ્ત અને અપ્રશસ્ત એવા બે ભેદ કહે છે.

માવમ્મિ હોઽ દુવિહં અપસત્થ પસત્થયં ચ અપસત્થં ।

સંસારસ્સેગાવિહં દુવિહં તિતિહં ચ નાયવં ॥ ૨૧૧૯ ॥ ૭૩૯-૨૦૧ ॥

અસંજમો ય એકો અન્નાણં અવિરઈ ય દુવિહં તુ ।

મિચ્છત્તં અન્નાણં ચ અવિરઈ ચેવ તિવિહં તુ ॥ ૨૧૨૦ ॥ ૭૪૦-૨૦૨ ॥

હોઽ પસત્થં મોવલ્લસ્સ કારણં એગવિહદુવિહ તિવિહં વા ।

તં ચેવ ય વિવરીયં અહિગાર પસત્થણેત્થં ॥ ૨૧૨૧ ॥ ૭૪૧-૨૦૩ ॥

લાવકારણ બે પ્રકારે છે. એક અપ્રશસ્ત અને બીજું પ્રશસ્ત; તેમાં સંસારનું જે કારણ તે અપ્રશસ્ત લાવકારણ છે, તે એક પ્રકારે, બે પ્રકારે અને ત્રણ પ્રકારે છે. તેમાં અવિરતિ એ એક પ્રકારે, અવિરતિ અને અજ્ઞાન એમ બે પ્રકારે, ત્રિધાત્વ અવિરતિ-ને અજ્ઞાન એમ ત્રણ પ્રકારે છે. પ્રશસ્ત લાવકારણ મોક્ષનો હેતુ છે, તે પણ એક પ્રકારે, બે પ્રકારે અને ત્રણ પ્રકારે છે, તે તેનાથી વિપરીત સ્વરૂપે બહુવા, અહીં પ્રસ્તુતમાં પ્રશસ્ત લાવકારણનો અધિકાર છે. ૨૧૧૯-થી-૨૧૨૧.

આદ્યિકાદિ લાવરૂપ કારણ તે લાવકારણ છે. તે-લાવકારણ પ્રશસ્ત અને અપ્રશસ્ત એમ બે પ્રકારે છે. 'એમાંનું' અપ્રશસ્ત લાવકારણ સંસારનો હેતુ છે, તે એક પ્રકારે, બે પ્રકારે, અને ત્રણ પ્રકારે છે. અવિરતિ એ એકવિધ કારણ, અજ્ઞાન અને અવિરતિ એ દ્વિવિધ કારણ, ત્રિધાત્વ-અજ્ઞાન ને અવિરતિ એ ત્રિવિધ કારણ, તથા આદિશબ્દથી કપાય આદિયે યુક્ત-ચતુર્વિધાદિ કારણ પણ સમજવું.

પ્રશસ્ત લાવકારણ મોક્ષનો હેતુ છે, તેના પ્રકારે પણ કહ્યાં શુભાં એકવિધાદિ છે.

હોઈ પવિત્તિ-નિવિત્તી સંજમતવ પાવકમ્મઅગ્ગહણં ।

કમ્મવિવેગો ય તહા કારણમસરીરયા ચેવ ॥ ૨૧૨૬ ॥ ૭૪૬-૨૦૮ ॥

કમ્મવિવેગો અસરીરયા ય અસરીરયા અણાવાહં ।

હોઅણવાહનિમિત્તં અવેયણોઽણાહલો નિરુઓ ॥ ૨૧૨૭ ॥ ૭૪૭-૨૦૯ ॥

નિરુચ્છાણ અચલો અચલત્તાણ ય સાસઓ હોઈ ।

સાસયભાવમુવગઓ અદ્વાવાહં સુહં લહઈ ॥ ૨૧૨૮ ॥ ૭૪૮-૨૧૦ ॥

ગૌતમહિ ગણધરે શામાટે સામાયિકાદિ અધ્યયન કરે છે ?

ઉત્તર-સામાયિકાધ્યયન અવશ્ય કરવાથી તેમને તેના અર્થ સંબંધી જ્ઞાન થાય છે, એ જ્ઞાન શુભાશુભ પદાર્થની ઉપસંખિયું કરણ થાય છે, ને એ ઉપસંખિયથી શુભમાં પ્રવૃત્તિ અને અશુભથી નિવૃત્તિ થાય છે. એ પ્રવૃત્તિ-નિવૃત્તિ, સંયમ અને તપનું કરણ થાય છે, સંયમ અને તપથી પાપકર્મનું અગ્રહણ તથા કર્મની નિર્જરા થાય છે, કર્મ-નિર્જરા અશરીરતાનું કરણ થાય છે, સર્વથા અશરીરતાથી નિરાધારપણું થાય છે, નિરાધારપણાથી વેદના રહિત થવાય છે, વેદના રહિત થવાથી અનાકુલ થવાય છે, અનાકુલપણાથી સર્વ ભાવરોગ રહિત થવાય છે, ભાવરોગ રહિત થવાથી અચલતા પ્રાપ્તિ થાય છે, અચલતાથી સુક્ષ્મજ્ઞેનમાં શાંતિપણું થાય છે અને શાંતિભાવ પામીને જીવ અભ્યાસપણ સુખ ભોગવે છે, આ પ્રમાણે પરંપરાએ સામાયિક અધ્યયન મોક્ષ મુખનું કરણ હોવાથી ગણધરે તે અવશ્ય કરે છે. ૨૧૨૫-થી-૨૧૨૬.

એજ હકીકત ભાષ્યકાર સંક્ષેપથી કહે છે.

નિત્યપરનામકમ્મસ્વયસ્સ કારણમિદં જિર્ણિદસ્સ ।

સામાદ્યામિહાણં નાણસ્સ હ ગોયમાર્ણં ॥ ૨૧૨૯ ॥

તપિ સુમેયરમાવોવલદ્દિણ સા પવિત્તિ-નિપમાણં ।

एवं नेयं कमसो पुण्वं पुण्वं परनिमित्तं ॥ ૨૧૩૦ ॥

સામાયિક અધ્યયનને ઉપદેશ, જિતેશ્વરને તીર્થંકર નામકર્મના કાયનું કરણ છે, અને એને અવશ્ય કરણ એ ગૌતમહિએ જ્ઞાનનું કરણ છે, તે જ્ઞાન શુભાશુભ ભાવોની ઉપસંખિયું કરણ છે, તે ઉપસંખિય પ્રવૃત્તિ-નિવૃત્તિનું કરણ છે, ઇત્યાદિ પૂર્વે કહ્યા મુજબ પૂર્વ પૂર્વ વસ્તુ તે ઉત્તર-ઉત્તરનું કરણ છે. ૨૧૨૯-૨૧૩૦

હવે પ્રત્યયદ્વાર કહે છે.

પચ્ચયનિસ્સેવો સ્વલ્લ દ્વમ્મી તત્તમાસગાર્હઓ ।

ભાવમ્મિ ઓહિમાઈ તિવિહો પગયં તુ ભાવેણં ॥ ૨૧૩૧ ॥ ૭૪૯-૨૧૧ ॥

કેવલનાણિત્તિ અહં અરહા સામાદ્યં પરિકહેઈ ।

તેસિંપિ પચ્ચઓ સ્વલ્લ સ્વણ્ણત્તી નિસામેંતિ ॥ ૨૧૩૨ ॥ ૭૫૦-૨૧૨ ॥

પ્રત્યય નિર્દેષ પણ નામાદિચાર પ્રકારે છે. તેમાં તત્ત્વમાપક વિગેરે દ્રવ્ય પ્રત્યયમાં ગણાય છે. અહીં ભાવપ્રત્યયનો અધિકાર છે. કેમકે “હું કેવળજ્ઞાની છું” એવા પ્રત્યયથી અરિહંતો સામાયિક કહે છે, તથા ગૌતમાદિ ગણધરો “આ સર્વજ્ઞ છે” એવા પ્રત્યય થવાથી સાંભળે છે. ૨૧૩૧-૨૧૩૨

જેથી પ્રતીતિ થાય તે, અથવા પ્રતીતિ તેજ પ્રત્યય કહેવાય છે. એ પ્રત્યયનો નિર્દેષ પણ કારણના નિર્દેષ સુજળ નામાદિ ચાર પ્રકારે છે; નામપ્રત્યય, સ્થાપનાપ્રત્યય, દ્રવ્યપ્રત્યય, અને ભાવપ્રત્યય. નામ અને સ્થાપના પ્રત્યય સુગમ છે, અને દ્રવ્ય પ્રત્યયના ત્રણ ભેદમાંના જાણીતર તથા ભવ્યજાણીતરપ્રત્યય પણ સુગમ હોવાથી એ સંખ્યામાં કંઈ વિશેષ કહેવાનું નથી, ત્રીજો ભેદ જે તદ્વ્યતિરિક્ત પ્રત્યય છે તે ૧ તપાવેલા લોઠાના ચણા હાથ વડે ઉપાડવા, ૨ સર્પવાળા ઘરામાં હાથ નાખવો, ૩ મંત્રિત ચોખા ચાવવા, એમ કરવાથી જે કંઈ પણ હાનિ ન થાય તો તેને જે દાખથી આરોપિત કરવામાં આવ્યો હોય તે તે દાખ વિનાનો સિદ્ધ થયેલ ગણવામાં આવે છે. કેમકે એ દ્રવ્યો નીતિના હિતુભૂત હોવાથી તે દ્રવ્યપ્રત્યય કહેવાય.

ભાવપ્રત્યયમાં અવધિ, મન પર્યંવ અને કેવળજ્ઞાન એ ત્રણનો સમાવેશ થાય છે. કેમકે એ ત્રણથી આશ્વસિંગની અપેક્ષા વિના આત્માને પ્રતીતિ થાય છે, આ કારણથી એ ત્રણે તાત્ત્વિકપ્રત્યયરૂપ હોવાથી ભાવપ્રત્યય ત્રણ પ્રકારે છે. મતિ અને શ્રુત આશ્વસિંગની અપેક્ષાએ આત્માને પ્રત્યય ઉપજાવે છે, તેથી તેની વિવક્ષા અહીં કરી નથી. અહીં પ્ર-સ્તુતમાં ઉપયોગી તો ભાવપ્રત્યય છે, કેમકે “હું કેવળજ્ઞાની છું” એ પ્રમાણના પોતાના ભાવપ્રત્યયથી અરિહંતો સામાયિકનો અર્થ જાણીને તેનો ઉપદેશ કરે છે, તથા ગણધરો પોતાના કુદયના સંશયનો છેદ થવાથી—“આ સર્વજ્ઞ છે” એવા પ્રત્યયથી તેઓ આ તીર્થકર પાસેથી તે સામાયિક સાંભળે છે. ૨૧૩૧-૨૧૩૨.

હવે ઉપરોક્ત વિષય વધારે સ્પષ્ટ કરવાને ભાષ્યકાર મહાત્મા દ્રવ્ય અને ભાવ-પ્રત્યયનું સ્વરૂપ કહે છે.

દઘસ્સ દઘઓ વા દઘેણ વ દઘપચઓ નેઓ ।

તવિવરીઓ માવે સોઽવહિનાણાહઓ તિવિહો ॥ ૨૧૩૩ ॥

કેવલનાણિત્તળઓ અપ્પચ્ચિય પચઓ જિર્ણિદસ્સ ।

તપ્પચ્ચક્કલ્લત્તળઓ તત્તો ચ્ચિય ગોયમાર્ણ ॥ ૨૧૩૪ ॥

જેનાઈદિયમિદ્ધં સામર્યં તોઽવહાઈવિસયં તં ।

ન ડ મઈ-સુયપચ્ચક્કલ્લે જં તાઈં પરોક્કલ્લવિસયાઈં ॥ ૨૧૩૫ ॥

દ્રવ્યનો, દ્રવ્યથી અથવા દ્રવ્યવડે જે પ્રત્યય તે દ્રવ્યપ્રત્યય જાણવો. તેથી વિપરીત પ્રત્યય તે ભાવપ્રત્યય, એ પણ અવાધજ્ઞાનાદિ ત્રણ પ્રકારે છે. કેવળજ્ઞાનીપણથી જિને-શ્ચરને આત્મિક પ્રત્યય છે, (તેથી તે સામાયિક પ્રરૂપ છે.) અને આ કેવળી છે, એવા પ્રત્યક્ષપણના પ્રત્યયથી ગૌતમાદિ તે સામાયિકને સાંભળે છે. તથા સામાયિકને અતીંદ્રિય વિષયવાળું માનેલ હોવાથી તેને અવધિ આદિ જ્ઞાનોના વિષયવાળું કહ્યું છે; કેમકે મતિ શ્રુત પ્રત્યક્ષ વિષયવાળાં નથી, પણ તે પરોક્ષાર્થ વિષયવાળાં છે. ૨૧૩૩-૨૧૩૪-૨૧૩૫.

(૧૮૮) અવધિ ને મનઃ પર્યાયથી લેશ્યાની પ્રત્યક્ષતા હોવાથી તેની પ્રત્યયતા

પ્રત્યયવાન પુરૂષાર્થ દ્રવ્યની જે પ્રતીતિ તે તથા તત્સમાયકાદિ દ્રવ્યથી થએલ પ્રતીતિ અથવા ઘટાદિ દ્રવ્યવડે થએલ પ્રતીતિ તે દ્રવ્યપ્રત્યય કહેવાય છે; અને જે પ્રતીતિઃ બાહ્ય દ્રવ્યથી ન થાય, પરંતુ એથી વિપરીત બાહ્યદ્રવ્યની અપેક્ષા વિના સાક્ષાત્ ઉપ-લબ્ધથી થાય, તે ભાવપ્રત્યય કહેવાય છે. એ ભાવપ્રત્યય, અવધિ-મનઃપર્યાય, અને કેવળ-જ્ઞાન એમ ત્રણ પ્રકારે છે. આ ભાવપ્રત્યયનો અહીં, આધિકાર છે.

તીર્થંકર ભગવાન કેવળજ્ઞાની હોવાથી સામાયિકનો અર્થ સાક્ષાત્પણે બાણીને “હું કેવળી છું” એવા કેવળજ્ઞાનાત્મક ભાવપ્રત્યયથી સામાયિક પ્રરૂપે છે. અને ગૌત-માદિ ગણધરો, જગદ્ગુરુ ભગવાન સર્વ સંશયનો છદ્દ કરે છે, તેથી તે ‘કેવલ જ્ઞાની છે.’ એમ પ્રત્યક્ષ અનુભવદ્વારાએ બાણીને ભાવપ્રત્યયથી-ભગવદ્ગત સામાયિકનું મવલુ કરે છે.

અહીં કોઇને એવી શંકા થાય, કે મતિ-શ્રુત જ્ઞાન પણ પ્રતીતિ કરાવનાર છે, તે પછી તેને ભાવપ્રત્યય શા માટે ન કહેવાય? અને અવધિઆદિ ત્રણ જ્ઞાનોજ ભાવ-પ્રત્યય કેમ કહેવાય? આ શંકાના ઉત્તરમાં કહેવાયું કે-સામાયિક એ જીવનો પર્યાય છે, અને જીવ અમૂર્ત છે તેથી સામાયિક ઇન્દ્રિયનો વિષય નથી એમ તત્ત્વજ્ઞ પુરૂષોએ માનેલ છે, આ કારણથી અવધિઆદિ જ્ઞાનોનોજ તે વિષય છે, મતિ-શ્રુતજ્ઞાનનો વિષય નથી, કેમકે તે એ જ્ઞાન બાહ્ય-પરોક્ષાર્થ વિષયવાળાં હોવાથી ઇન્દ્રિયદ્વારાએ બાહ્ય પદાર્થોનું જ્ઞાન કરાવનાર થાય છે. ૨૧૩૩ થી ૨૧૩૫.

સામાયિક એ જીવનો પર્યાય હોવાથી માત્ર કેવળજ્ઞાનનોજ વિષય ઘર્ષ શકે, અવધિ અને મનઃપર્યાય જ્ઞાન પુરૂષાળ વિષયી હોવાથી તેનો વિષય સામાયિક કેવી રીતે થાય? તેનો ઉત્તર કહે છે.

જુત્તમિહ કેવલં ચેવ પચ્ચઓ નોહિ-માણસં નાળં ।

પોગલમેત્તવિસયઓ સામઇયારૂવયા જં ચ ॥ ૨૧૩૬ ॥

જં લેસાપરિણામો પાયં સામાઇયં ભવત્પસ્સ ।

તપ્પચ્ચત્તત્તળઓ તેસિં તો તંપિ પચ્ચક્વં ॥ ૨૧૩૭ ॥

ઓહાઇપચ્ચયિચિય જદ્દ તં ન સુર્યમિ પચ્ચઓ પત્તો ।

પચ્ચક્વનાગિવજ્જસસ તેળ વચળં ન સદ્દેયં ॥ ૨૧૩૮ ॥

સુયમિહ સામઇયં ચિય પચ્ચઇયં તં જઓ ય તદ્દચળં ।

પચ્ચક્વનાગિણો ચિય પચ્ચાયણમેત્તવાવાર ॥ ૨૧૩૯ ॥

ઓહાઇપચ્ચઓત્તિ ય મણિય તો તંપિ પચ્ચઓઽપિહિયં ।

ઓહાઇતિગં ચ કહં તદ્દમાવે પચ્ચઓ હોજ્જા ? ॥ ૨૧૪૦ ॥

સામાયિક જીવનો પર્યાય હોવાને લીધે અરૂપી છે ન તેથી તે અરૂપીને જણાવનાર કેવળજ્ઞાનનેજ ભાવપ્રત્યય તરીકે કહેવું ચોખ્ખું છે, પણ અવધિ-મનઃપર્યાયજ્ઞાનને ભાવ-પ્રત્યય તરીકે કહેવા ચોખ્ખું નથી, કેમકે તે પુરૂષાળજ્ઞાનનેજ વિષય કરનાર છે. ઉત્તરમાં જે લેશ્યાજનિત પરિણામ તેજ ઘણું કરીને ભવસ્થજીવનું સામાયિક કહેવાય છે, ને તે પરિ-ણામ અવધિ તથા મનઃપર્યાય જ્ઞાનીને પ્રત્યક્ષ થતા હોવાથી તે સામાયિક પણ તેમને પ્રત્યક્ષ થાય છે. શંકા-એ અવધિઆદિ ત્રણ જ્ઞાનોજ પ્રત્યય કહેવાય, તે પછી શ્રુતજ્ઞાનને પ્રત્યય નહીં

કહેવાય, અને તેથી પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન વિનાનું વચન માનવું નહિ. (એમ એ ઉપરથી સિદ્ધ થયું.) ઉત્તર-એમ નહીં. ગણધરાદિકે રચિત શ્રુત અહીં (સામાયિકનો હેતુ હોવાથી) સામાયિક છે. અને તે પ્રત્યય કરાવનાર છે. માત્ર વચનરૂપ દ્રવ્યશ્રુતને પ્રત્યય કહેવામાં આવે, તો તે અથોગ્ય છે, કેમકે પ્રત્યક્ષ જ્ઞાનવાળાનું વચન પણ પ્રત્યય કરવાના વ્યાપારરૂપ છે. અવધિ આદિ ત્રણ જ્ઞાન પ્રત્યય છે, એમ કહેવાથી શ્રુત પણ અર્થાપત્તિથી પ્રત્યય છે, એમ કહ્યું, કેમકે શ્રુતના અભાવે અવધિ આદિ ત્રણ જ્ઞાનો પણ કેવી રીતે પ્રત્યય થઈ શકે? ૨૧૩૬ થી ૨૧૪૦

શિષ્ય:—જે સામાયિક જીવનો પર્યાય હોવાથી અરૂપી હોય, તો તે માત્ર કેવળ-જ્ઞાનનોજ વિષય થઈ શકે, અને એથી કરીને એક કેવળજ્ઞાનજ પ્રત્યય કહેવાય, પણ અવધિ-મન:પર્યવજ્ઞાન પ્રત્યય ન કહેવાય, કેમકે તે બંને રૂપી દ્રવ્યનોજ વિષય કરનારા છે. જે કદી સામાયિક પૌદ્ગલિક હોય, તો તે બંને જ્ઞાન તેના વિષય કરે, અને પ્રત્યય કહેવાય, પરંતુ એવું નથી, સામાયિક તો જીવનો પર્યાય હોવાથી અરૂપી છે, એટલે તે સામાયિક તેના વિષય કેવી રીતે કરી શકે? એથી એ બંનેને પણ ભાવપ્રત્યય ન કહેવાય.

આચાર્ય:—સિદ્ધાન્તમાને સમ્યક્ત્વ સામાયિક હોય છે, તે લેશ્યાના પરિણામ રૂપ નથી, તથા અથોગી કેવળીને સમ્યક્ત્વ સામાયિક અને ચારિત્ર-સામાયિક હોય છે, તે પણ લેશ્યાના પરિણામ રૂપ નથી, આ બે સિવાયના ભવસ્થ જીવોને જે સામાયિક હોય છે, તે પ્રાય: દ્રવ્યલેશ્યાજનિત પરિણામરૂપ હોય છે. એવું સામાયિક અવધિ-મન:પર્યવ જ્ઞાનવાળાને પણ પ્રત્યક્ષ થાય છે, કેમકે સામાયિકના પરિણામ ઉત્પત્ત કરનાર લેશ્યાદ્રવ્યને તે જ્ઞાનવાળાઓ સાક્ષાત્ જુએ છે, તેથી તે દ્વારાએ થએલું સામાયિક પણ તેમને પ્રત્યક્ષ છે, અને માત્ર-શ્રુત જ્ઞાનવાળાઓ એ પ્રમાણે કંઈપણ સાક્ષાત્ નથી જોતા, એથી કરીને તે બંનેને ભાવપ્રત્યય પણ કહેલ નથી.

શિષ્ય:—જે આપ કહો છો એ પ્રમાણે અવધિ-મન:પર્યવ ને-કેવળજ્ઞાન, એ ત્રણ જ્ઞાનના પ્રત્યય રૂપજ સામાયિક હોય, તો શ્રુતજ્ઞાનને પ્રત્યય રૂપપણુંજ નહીં કહેવાય. કેમકે ઉપરોક્ત ન્યાયે અવધિ આદિ પ્રત્યક્ષજ્ઞાન રહિત જે મનુષ્ય હોય, તેનું વચન માનના થોગ્ય નથી, એમ થયું. પરંતુ સિદ્ધાન્ત એ ન્યાયની વિરૂદ્ધ છે, કેમકે ચોદ પૂર્વધર આદિનું વચન પ્રમાણરૂપે માનેલ છે. તેથી શ્રુત પણ પ્રત્યયરૂપ માનવું જોઈએ.

આચાર્ય:—ગણધરાદિકે રચેલા શ્રુતને તું પ્રત્યય રૂપે કહે છે, પણ તે સામાયિકનો હેતુ હોવાથી શ્રુત સામાયિક છે, અને તે સર્વ અભિલાષ્ય અર્થગોચર એટલે સર્વ દ્રવ્ય અને તેના કેટલાક પર્યાયને ગ્રહણ કરનાર શ્રુતજ્ઞાન છે, ઈત્યાદિ રૂપે કેવળાદિ જ્ઞાનત્રયની પ્રતીતિ કરાવનાર પ્રત્યયિક છે, પણ કેવળાદિ જ્ઞાનત્રયની પેઠે સ્વયં પ્રત્યયરૂપ નથી. તેથી તેને ભાવપ્રત્યયપણે નથી કહ્યું. વચનરૂપ દ્રવ્યશ્રુતને પ્રત્યયરૂપ કહેવામાં આવે, તો તે પણ અથોગ્ય છે, કેમકે પ્રત્યક્ષ જ્ઞાનવાળાનું વચન પણ બીજાને બોધ કરવાના હેતુરૂપ છે પણ બોધરૂપ નથી, તેથી કેવળ પ્રતીતિ કરાવનાના વ્યાપાર રૂપજ છે. એટલે આ ઉપરથી એ સિદ્ધ થયું કે કેવળીએ કહેલું વચન માનના થોગ્ય છે, તેથી તે વચન પણ ઉપચારથી પ્રત્યય કહેવાય, પરંતુ કેવળજ્ઞાનાદિની પેઠે સ્વયં પ્રત્યયરૂપ કહેવાય નહિ.

એ પ્રમાણે અવધિ આદિ જ્ઞાનત્રયને પ્રત્યય કહેવાથી તેને જણાવનાર શ્રુતજ્ઞાન પણ પ્રત્યય છે, એમ સામર્થ્યથી સમજાય છે. કેમકે શ્રુતજ્ઞાનના અભાવે અવધિ આદિ જ્ઞાનત્રય પણ કેવી રીતે પ્રત્યય કહેવાય? નજ કહેવાય. “અવધિ આદિજ્ઞાનત્રય પ્રત્યય

છે” એ પ્રમાણે વચનરૂપ દ્રવ્યશ્રુતપરે ધીમને પ્રતીતિ કરાવી શકાય છે. તેના અભાવે અવધિ-
આદિ જ્ઞાનો પોતાનું પ્રત્યયપણું ધીમને જણાવી શકતા નથી, અને ધીમને જણાવ્યા
શિવાય પ્રત્યયપણું સિદ્ધ ન થાય, માટે દ્રવ્યશ્રુત શ્રુતજ્ઞાન અને તેનાં કારણ પણ પ્રત્યયપણાને
પામે છે, તે શ્રુત પણ અવધિ આદિ જ્ઞાનોનું પ્રત્યય પણું સાધે છે, તેથી તેનું એટલે શ્રુત-
જ્ઞાનનું પ્રત્યયપણું અહીં ઉપચારથી સમજાવું. ૨૧૩૬-થી-૨૧૪૦

હવે પ્રકારાન્તરે આત્મા-ગુરુ અને શાસ્ત્ર એ ત્રણ પ્રત્યય કહે છે.

આયા ગુરવો સત્યંતિ પદ્મયા વાઙ્મદિમો ચિય જિણસ્સ ।

સપ્પવત્તજ્જણો સીસાણ હ તિપ્પયારોવિ ॥ ૨૧૪૧ ॥

एस गुरु सद्वत् पू पद्मवत् सवसंसयच्छेया ।

भय-राम-दोसरहिओ तल्लिगाभावओ ज च ॥ २१४२ ॥

अणुवकयपराणुगहपरो पमाणं च जं तिहुयणस्स ।

सामाइयउवपसे तम्हा सद्धेयवयणोत्ति ॥ २१४३ ॥

सत्यं च सदसत्तोयगारि पुत्तापरविरोहीदं ।

सद्वहुणाढाणफलं सर्वं सामाइय-स्ययणं ॥ २१४४ ॥

सुउज्झામો ણં નિર્જામિત્ત વિણ્ણાણં સંસયાદભાવાઓ ।

કરમવત્તઓવસમઓ ય હોઈ સપ્પચઓ રેસિં ॥ ૨૧૪૫ ॥

અથવા આત્મપ્રત્યય ગુરુપ્રત્યય અને શાસ્ત્રપ્રત્યય, એમ ત્રણ પ્રકારે પ્રત્યય છે.
તેમાં પહેલો આત્મપ્રત્યય જિનેન્દરને સ્વ પ્રત્યક્ષપણાથી હોય છે, અને ગણધરાદિ
શિષ્યોને એ ત્રણે પ્રકારના પ્રત્યયો હોય છે. આ અમારા ગુરુ સર્વ સ શયનો છે કરનારા
હોવાથી સર્વજ્ઞ છે, એ અનુભવ સિદ્ધ છે, વળી હાય રાગ-અને દ્વેષ રહિત છે, કેમકે તેનાં
કાંધપણ ચિન્હ તેમનામાં નથી. કોઈએ ઉપકાર કર્યા વિના પણ ધીમ પર ઉપકાર કરવાને
તત્પર અને ત્રિભુવનના જનને પ્રમાણભૂત હોવાથી સામાયિકના ઉપદેશનાં તેમનાં વચનો
શ્રદ્ધાયાન્ય છે. (આ પ્રમાણે ગુરુપ્રત્યય હોય છે.) સર્વ જીવોને ઉપકારી, પૂર્વાપરવિરોધ
રહિત, સર્વશ્રેણીને મહણ કરવાના કળ રૂપ આ શાસ્ત્ર છે. ‘એ શાસ્ત્ર પ્રત્યય કહેવાય, અને
એવાજ સર્વ સ્વરૂપવાળું’ આ સામાયિક અધ્યયન છે. (આ પ્રમાણે શાસ્ત્રપ્રત્યય હોય છે.)
સંશયાદિના અભાવે અથવા કર્મના ક્ષયોપશમથી સ્વ વિજ્ઞાનની પેઠે (સામાયિક અધ્યયન)
અમે જાણીએ છીએ. આ પ્રમાણે શિષ્યોને પણ સ્વપ્રત્યય-આત્મપ્રત્યય થાય છે.
૨૧૪૧-થી-૨૧૪૫

પ્રકારાન્તરે આત્મપ્રત્યય-ગુરુપ્રત્યય-અને શાસ્ત્રપ્રત્યય એમ ત્રિવિધ પ્રત્યય છે તેમાં
પહેલો આત્મપ્રત્યય જિનેન્દરને હોય છે. કેમકે તેઓ કેવળી હોવાથી તેમને સર્વ વસ્તુ
આત્મ પ્રત્યક્ષ છે, અને તેથી તેઓ આત્માધારેજ સામાયિક હિપદિશે છે. તથા ગણધરોને
અને તેમના શિષ્ય-પ્રશિષ્યોને ત્રણે પ્રકારના પ્રત્યયો હોય છે. તેમાં શિષ્યોના આત્મપ્રત્યય
સંબંધી પછી કહીશું, પહેલાં ગુરુપ્રત્યય અને શાસ્ત્રપ્રત્યય તેમને છે તેવું સ્વરૂપ કહીએ છીએ.

ગણધરોના ગુરુ તીર્થંકર હોય છે, તેથી ગણધર મહારાજ એમ વિચારે છે કે આ
અમારા જગત્પંથુ ગુરુ સર્વ સ શયનો છે કરનારા હોવાથી સર્વજ્ઞ છે, એમ પ્રત્યક્ષ
અનુભવાય છે, વળી તેઓ હાય-રાગ-દ્વેષરહિત છે, કેમકે તેઓમાં હયાદિના ચિન્હરૂપ શાસ્ત્ર-

અહણ-સ્રી સ નિધિ-મુખમલિનતા વિગેરે જણાતા નથી. તેમજ બીજાએ પોતાપર ઉપકાર ન કર્યો હોય, તે છતાં કરૂણાસિન્ધુ ભગવાન પરોપકારમાં તત્પર છે, અને તેથી ત્રણે ભુવ-વનમાં તે પ્રમાણભૂત છે. આ પ્રમાણે તીર્થંકર મહારાજ સર્વજ્ઞ અને ભયાદિ રહિત હોવાથી તેઓ કદીપણ અસત્ય બોલે નહિ, માટે સામાયિકોપદેશમાં તેમનું વચન અમારે શ્રદ્ધા કરવા યોગ્ય છે. આજ પ્રમાણે જન્મ-પ્રલવાદિને તેમના શિષ્ય-પ્રશિષ્યોને પણ પોતપોતાના-ગુરૂને વિષે ગુણોદ્ભાવન પૂર્વક સામાયિક અવણ કરવાનો પ્રત્યય થાય છે. તેથી તેઓને ગુરૂપ્રત્યય કહેવાય છે.

હવે શાસ્ત્રપ્રત્યયનું સ્વરૂપ કહીએ છીએ-આ શાસ્ત્ર સર્વ જીવોને ઉપકારી છે, પૂર્ણપર વિરોધ રહિત છે અને સર્વ ગુણઅહણ કરવાના ફળરૂપ છે આથી આ શાસ્ત્ર અમારે પ્રમાણભૂત છે. આ સામાયિક અધ્યયન પણ એવાજ સ્વરૂપવાળું છે માટે તે અમારે અવણ કરવું જોઈએ. આ પ્રમાણે શાસ્ત્ર ઉપરના પ્રત્યયથી શિષ્યો તે અવણ કરવાને પ્રવર્તે છે, તેથી તેઓને તે શાસ્ત્રપ્રત્યય કહેવાય છે

શિષ્ય:-શાસ્ત્રને બરાબર જણ્યા સિવાય, તે સર્વસત્વોપકારકાદિ ગુણવાળું છે એમ પ્રથમજ શિષ્યો કેવી રીતે જાણી શકે? અને સર્વ શાસ્ત્ર જાણીને તેના ગુણો શિષ્ય જાણે છે, એમ આપ કહેતા હો, તો તે અચૂક છે, કેમકે એથી શાસ્ત્રની પ્રવૃત્તિમાં તે શાસ્ત્રના પ્રત્યયનો અધ્યયસાય નિષ્ફળ ગણાશે, કારણકે પ્રથમ પ્રત્યય વિના પણ શાસ્ત્રમાં શિષ્યની પ્રવૃત્તિ થઈ, એમ સ્વીકારવું પડશે.

ગુરૂ — તારું કથન યોગ્ય નથી, કેમકે સર્વ શાસ્ત્ર સાંભળ્યા વિના માત્ર અદ્વપાંશે શાસ્ત્ર અવણ કરીને પણ શિષ્યો તેના તે ગુણો જાણે છે, અને તેથી શેષ સર્વ શાસ્ત્ર સાંભળે છે. અથવા ગુરૂ પાસેથી શાસ્ત્રનો સમુદાયાર્થ સામાન્યપણે જાણીને પછી વિશેષ જાણવાની ઇચ્છાએ ઉપરોક્ત ગુણો જાણીને સમશશસ્ત્ર અવણ કરવાને પ્રવર્તે છે. એથી તેઓને શાસ્ત્રપ્રત્યય કહેવામાં કંઈ હાથ નથી.

વળી શિષ્યોને આત્મપ્રત્યય પણ હોય છે, જેમકે-ઘટ પદાર્થિકના વિજ્ઞાનની પેઠે અમે સામાયિક અધ્યયન વિજ્ઞાનરૂપે જાણીએ છીએ. જેમ અમારા ઘટ-પદાર્થિકના જ્ઞાનમાં અમને સંશયાદિ નથી, તેમ સામાયિક અધ્યયનના વિજ્ઞાનમાં પણ અમને સંશય-વિપર્યય કે અનધ્યવસાય નથી. આ પ્રમાણે તેઓને આત્મપ્રત્યય થાય છે, અથવા કર્મના ક્ષયોપ-શમથી તેઓને એવો આત્મપ્રત્યય થાય છે, ૨૧૪૧ થી ૨૧૪૫

હવે લક્ષણદ્વાર કહે છે.

નામં ઠવણા દવિષ્ સરિસય સામન્નલક્ષણા-ડગારે ।

ગદરાગદ-નાણતી નિમિત્ત ઉપ્પાય-વિગમે ય ॥ ૨૧૪૬ ॥ ૭૫૧-૨૧૩ ॥

વીરિયભાવે ય તદ્દા લક્ષણમેયં સમાસઓ મણિયં ।

અહવાવિ માવલક્ષણ ચડવિહં સદ્દહણમાઈ ॥ ૨૧૪૭ ॥ ૭૫૨-૨૧૪ ॥

સદ્દહણ જાણણા સ્વલ્લુ વિરઈ મીસં ચ લક્ષણં કહણ ।

તેવિ નિસાર્મિતિ તદ્દા ચલલક્ષણસંજુઅં ચેવ ॥ ૨૧૪૮ ॥ ૭૫૩-૨૧૫ ॥

નામ-સ્થાપના-દ્રવ્ય-સાદૃશ્ય-સામાન્યલક્ષણ-આકાર-ગત્યાગતિ-નિનાતવ-નિમિત્ત-ઉત્પાદવિગમ-ધીર્ય અને ભાવ. એમ સંક્ષેપથી બાર પ્રકારે લક્ષણ કહ્યું છે. અથવા ભાવ લક્ષણ પણ અદ્વાનાદિ બાર પ્રકારે છે. અદ્વાન જાણવું વિરતિ અને મિત્ર. એમ બાર પ્રકારે લક્ષણ કહે છે, તેથી તે પણ ચાર લક્ષણયુક્ત સમ્યક્ત્વ ક્રુત સર્વ ને દેશવિરતિ. ચાર પદાર્થો આંકાયે છે. ૨૧૪૬ થી ૨૧૪૮

હવે નામ-સ્થાપના-દ્રવ્ય ને સાદૃશ્ય સામાન્યાદિ લક્ષણનું સ્વરૂપ કહે છે.

લવલ્લણમિદ્ જં નામં જસસ વ લલ્લિલ્લજ્જણ વ જો જેણં । દારં ।

ઠવળાડગારવિસેસો િળ્ણાસો લલ્લણાણં વા ॥ ૨૧૪૯ ॥

લલ્લિલ્લજ્જઈ જં જેણં દણં તં સસસ લલ્લણં તં વ ।

‘ગચ્છુગારાર્થં વહુહા ધમ્મત્થિયાર્થં ॥ ૨૧૫૦ ॥

કિંચિમ્મિત્તવિસિદ્ધં ણં ચિય સેસલલ્લણવિસેસા ।

જં દલ્લલલ્લણ ચિય ભાવોવિ સ દલ્લધમ્મોચિ ॥ ૨૧૫૧ ॥

જે “લક્ષણ” એવું લક્ષણાદિ ત્રણ અક્ષરનું નામ, તે નામલક્ષણ. અથવા જ્યાં કોઈ વસ્તુનું “લક્ષણ” એવું નામ કરાય તે નામલક્ષણ. અથવા નામ અને નામવાત્ત્વના અલોપણથી નામ અને તેનું લક્ષણ તે નામલક્ષણ. અથવા સ્તંભ-કુંભાદિ પદાર્થ જે ઘોડાના સ્તંભ-કુંભાદિ નામથી વિવક્ષા કરાય તે નામલક્ષણ. ૧ તથા “લક્ષણ” રૂપ ત્રણ અક્ષરના આકાર વિશેષ, અથવા સ્થિતિતક શાખ-અક-ધ્વની વિગેરે લક્ષણોની મંગળપદ્ધતિમાં અક્ષતાદિવડે રચના કરાય, તે સ્થાપનાલક્ષણ. ૨ જે વડે ધર્માસ્તિકાયાદિ દ્રવ્ય જાણાય, તે દ્રવ્યલક્ષણ જાણવું. તે ધર્માસ્તિકાયાદિકનું ગતિઉપકારાદિ લક્ષણ અનેક પ્રકારે જાણવું આ ત્રણ સિવાય શેષ નષ લક્ષણો, કિંચિત્માત્ર વિશિષ્ટ દ્રવ્યલક્ષણ રૂપજ છે, કેમકે જે ભાવ છે, તે પણ દ્રવ્યનો ધર્મ હોવાથી દ્રવ્યલક્ષણજ છે. (તે પછી સાદૃશ્ય-સામાન્યાદિ તો તે રૂપ હોય એમાં શું આશ્ચર્ય ?) ૨૧૪૯ થી ૨૧૫૧.

એજ પ્રમાણે સામાન્યથી સાદૃશ્યલક્ષણ સામાન્યલક્ષણ-આકારલક્ષણ અને ગતિઆ-ગતિલક્ષણ કહે છે.

તુલ્લામારદરિસણં સરિસં દલ્લસસ લલ્લણં વૅપિ ।

જહ વહુલ્લામારો ઘહોત્તિ તહ સલ્લમુત્તીસુ ॥ ૨૧૫૨ ॥

સામળ્ણમપ્પિયમળ્ણપ્પિયં વ તરથંતિમં જહા સિદ્ધો ।

સિદ્ધસસ હોઈ તુલ્લો સલ્લો સામળ્ણયમ્મેહિ ॥ ૨૧૫૩ ॥

પગસમયાઈસિદ્ધત્તણેણ પુણરપ્પિજો સ તસ્સેવ ।

તુલ્લો સેસાડુલ્લો સામળ્ણ-વિસેસયમ્મોત્તિ ॥ ૨૧૫૪ ॥

વાહિરચિદ્ધામારો લલ્લિલ્લજ્જઈ જેણ માણસં મૂઠં ।

આહારાદિચ્છા હત્ય-વયણ-નેત્તાઈસળ્ણાહિ ॥ ૨૧૫૫ ॥

અવરોપ્પરં પયાણં વિસેસવિસેસાણ્ણજ્ઞયાં જત્ય ।

‘ગચ્છાગઈ’યં દોળ્હ ગલ્લાગઈલલ્લણં તં તુ ॥ ૨૧૫૬ ॥

તુલ્ય આકારતું દર્શન તે “સાદૃશ્ય” કહેવાય. આ પણ દ્રવ્યતુંજ લક્ષણ છે, જેમ એક ઘટના જેવો બીજા ઘટનો પણ તુલ્ય આકાર છે, તેમ સર્વ મૂર્તિમાન પદાર્થોમાં “સાદૃશ્ય” જાણવું. અર્પિત અને અનર્પિત એમ સામાન્ય બે પ્રકારે છે. તેમાં અનર્પિત (અવિશેષિત) સામાન્ય તે સામાન્યધર્મોવડે એક સિદ્ધ સર્વસિદ્ધ સમાન છે. અને એક-સમયાદિસિદ્ધ એક સમયાદિ સિદ્ધપણની સાથે સમાન છે, તથા શેષ-અસમાન સમયાદિ સિદ્ધપણની સાથે અસમાન છે, કેમકે તે સામાન્ય-વિશેષ ધર્મવાળા છે. હસ્ત-વચન અને નેત્રાદિની સંજ્ઞાવડે જેમ આહારાદિકની ઇચ્છા જણાય છે, તેમ જે વડે મનમાં ચિંતવેલું જણાય, તે બાહ્ય-એકાદૃષ્ય “આકાર” લક્ષણ જાણવું. જ્યાં બે પદની પરસ્પર વિશેષણ-વિશેષ્યરૂપે, અતુલ્ય-પ્રતિકૂળપણે પ્રાપ્તિ-અપ્રાપ્તિ થાય, તે “ગતિ-આગતિ” લક્ષણ છે. ૨૧૫૨ થી ૨૧૫૬.

બે વિગેરે વસ્તુઓના સમાન આકારતું દર્શન તે “સાદૃશ્ય” કહેવાય છે. આવું સાદૃશ્ય પણ દ્રવ્યતું લક્ષણ છે; કેમકે એવું સાદૃશ્ય હોવાથી “આ વસ્તુ આના જેવી છે” એવો વ્યવહાર તો થાય છે ને તેથી દ્રવ્ય જણાય છે, મારે સામાન્યથી એ પણ દ્રવ્યતુંજ લક્ષણ છે, અને વિશેષથી તેને સાદૃશ્યલક્ષણ કહેવાય છે. એજ પ્રમાણે આગળ પણ સર્વ-લક્ષણોમાં સામાન્યથી દ્રવ્યલક્ષણતા અને વિશેષથી તે તે વિશેષલક્ષણતા જાણવી; જે-મકે:-એક જણાતો ઘટ જેવા આકારવાળો છે બીજા ઘટ પણ તેવાજ આકારવાળા છે, આ પ્રમાણે સર્વ મૂર્તિમાન પદાર્થોમાં જેવું જ્યાં “સાદૃશ્ય” ઘટ, ત્યાં તે સર્વ સાદૃશ્યલક્ષણ છે.

સામાન્ય બે પ્રકારતું છે, એક અર્પિત સામાન્ય અને બીજું અનર્પિત સામાન્ય, અર્પિત એટલે વિશિષ્ટ અને અનર્પિત અવિશિષ્ટ. તેમાં અવિશિષ્ટ સામાન્યલક્ષણ આ પ્રમાણે છે. એક સિદ્ધાત્મા, બીજા સર્વ સિદ્ધાત્માઓના સત્ત્વ-રોપત્ત્વ-દ્રવ્યત્ત્વ-પ્રમેયત્ત્વ-અમૂર્તત્ત્વ-ક્ષીણકર્મત્ત્વ-અનામાધત્ત્વ વિગેરે સામાન્ય ધર્મોની સમાન છે. આ અવિશિષ્ટ સામાન્ય લક્ષણતું ઉદાહરણ છે. તથા એક-બે-ત્રણ આદિ સમયસિદ્ધ સમાન સમયે સિદ્ધ થયેલા સિદ્ધાંતો તુલ્ય છે, અને એથી વિપરીત અસમાન સમયે સિદ્ધ થએલા બીજા સિદ્ધાંતો તેમનાથી અસમાન છે. અહીં એકજ સિદ્ધાત્માની બીજા સિદ્ધાત્માઓ સાથે સમાનતા અને અસમાનતા કહી છે, તે તેઓના સામાન્ય-વિશેષ ધર્મની અપેક્ષાએ કહી છે, પણ એજ પ્રકારના ક્ષર્મથી સમાનતા અસમાનતા નથી કહી કે જેથી વિરોધ આવે. અહીં એક સિદ્ધાંતની બીજા સિદ્ધાંતની સાથે જે સમાનતા તે સામાન્યલક્ષણ જાણવું.

હવે આકારલક્ષણ કહે છે-જેથી મનોવિકલ્પિત વસ્તુ જાણી શકાય, તે બાહ્યેષ્ટ-આકારલક્ષણ કહેવાય છે, જેમ હાથ-મુખ અને નેત્ર વિગેરેની સંજ્ઞાવડે રાજાદિકની આહારાદિ ઇચ્છા જણાય છે, તે સર્વ આકારલક્ષણ કહેવાય છે, અથવા ગતિ-એકાદૃષ્ય-પણ-નેત્ર-મુખવિકાર અને ઇગિતાકારવડે મનોલિંગિત વસ્તુ જણાય છે, તેથી તે આકાર-લક્ષણ કહેવાય.

પરસ્પર બે પદનો જ્યાં વિશેષણ-વિશેષ્યરૂપે સંબંધ થાય, તે ગત્યાગતિ કહેવાય છે. જેમકે “હે ભગવન્ જીવાદેવ છે?” આ પ્રશ્નમાં જીવતું ઉદાહરણ આપીને દેવપણું પૂછાય છે, અને જીવપદથી દેવપદમાં અતુલ્યપણે ગતિ થાય છે, તેથી તે ગતિ કહેવાય છે. તથા “હે ભગવન્ દેવ જીવ છે?” આ પ્રશ્નમાં દેવતું ઉદાહરણ આપીને જીવપણું પૂછાય છે, અને દેવપદથી જીવપદમાં પ્રતિકૂળપણે આગતિ થાય છે. તેથી આગતિ કહેવાય છે. આ ગતિ અને આગતિવડે જે લક્ષણ થાય તે ગત્યાગતિ લક્ષણ છે. ૨૧૫૨ થી ૨૧૫૬.

ઉપરોક્ત જે ગત્યાગતી લક્ષણ તે ચાર પ્રકારે છે, તે ઉદાહરણપૂર્વક કહે છે.

પુલાન્વરો-દપ્તું વાહ્યમવાહ્યં ચ તં તત્ય ।

જીવો દેવો દેવો જીવોત્તિ વિગ્વનિયમોઽયં ॥ ૨૧૫૭ ॥

જીવઃ જીવો જીવો જીવઃ નિયમો મયો વિગ્વનોઽયં ।

દેવો મત્તો મત્તો દેવોત્તિ વિગ્વનો દોવિ ॥ ૨૧૫૮ ॥

જીવો જીવો જીવો જીવોત્તિ દુગે વિગ્વણે નિયમો ।

જીવો જીવોમગો તદોવમગો ય જીવોત્તિ ॥ ૨૧૫૯ ॥

સ્ત્વી ઘટોત્તિ ચૂઓ દુમોત્તિ નીલુપલં ચ લોયમ્મિ ।

જીવો સત્તેયનોત્તિ ય વિગ્વનિયમાદઓ સિદ્ધા ॥ ૨૧૬૦ ॥

પૂર્વપદ વ્યાહત, ઉત્તરવ્યાહતપદ વ્યાહત, અને ઉભયપદ વ્યાહત. અને ઉભયપદ અવ્યાહત (એમ ચાર પ્રકારે ગત્યાગતિ લક્ષણ છે) તેમાં “જીવ દેવ છે, અને દેવ જીવ છે” આ વિકલ્પ નિયમ નામે પહેલો ભેદ. “જીવે છે તે જીવ, અને જીવ જીવે છે” આ નિયમ નામે બીજો ભેદ છે. “દેવ ભવ્ય, અને ભવ્ય દેવ” આ બન્ને વિકલ્પ નામે ત્રીજો ભેદ છે. “જીવ જીવે છે અને જીવે છે જીવ” આ બન્ને નિયમ નામે ચોથો ભેદ છે. કેમકે જેમ જીવ ઉપયોગવાળો છે, તેમ ઉપયોગવાળો જીવ છે. અથવા રૂપી ઘટ છે, આગ વૃક્ષ છે, નીલકમળ છે, અને જીવ સત્તેયન છે. આ પ્રમાણે લોકમાં પણ વિકલ્પ નિયમ આદિ ચાર પ્રકારે ગત્યાગતિલક્ષણથી વ્યવહારવૃત્તિ સિદ્ધ છે. ૨૧૫૭ થી ૨૧૬૦

પૂર્વપદ વ્યાહત (પ્રથમપદ વ્યભિચારી હોય), ઉત્તરપદ વ્યાહત (બીજા પદ વ્યભિચારી હોય), ઉભયપદ વ્યાહત (બન્ને પદ વ્યભિચારી હોય), અને ઉભયપદ અવ્યાહત (બન્ને પદ અવ્યભિચારી હોય). એમ ચાર પ્રકારે ગત્યાગતિ લક્ષણ છે. તેમાં પ્રથમ ભેદનું ઉદાહરણ આ પ્રમાણે છે. “હે ભગવન્ ! જીવ દેવ છે કે દેવ ‘જીવ છે ?’ ” આ પ્રશ્નને ઉત્તર આપતાં જગદ્ગુરુ કહે છે કે જીવ દેવ હોય છે અને નથી પણ હોતે; પરંતુ દેવ અવશ્ય જીવ હોય છે. આ પ્રમાણે ભગવન્તના ઉત્તરમાં “જીવ દેવ છે.” એ વિશેષણ-વિશેષ્યભૂત બે પદમાં પડેલું પદ જીવ, ઉત્તર પદ દેવત્વની સાથે વ્યભિચારી છે, કેમકે દેવ અને અદેવ જે નારકાદિ તેમાં પણ જીવ હોય છે. અને “દેવ જીવ છે ? ” આ બે પદમાં પડેલું પદ દેવ, ઉત્તર પદ જીવની સાથે વ્યભિચારી નથી; કેમકે દેવ અવશ્ય જીવ હોય છે. આ પૂર્વપદ વ્યાહત વિકલ્પ નિયમ નામે પહેલો ભેદ સમજવો. વિકલ્પ એટલે વ્યાહત-ભાગના અથવા વ્યભિચાર. અને નિયમ એટલે નિશ્ચય અથવા અવ્યભિચાર. આ ઉપરથી પ્રથમ ભાંગના અર્થ એવો થયો કે, જ્યાં ભાગનાવાળા પૂર્વપદનું ઉત્તર પદમાં નિશ્ચિતપણું હોય તે વિકલ્પ નિયમ નામે પહેલો પ્રકાર છે.

“જીવઃ મત્તે ! જીવે, જીવે જીવઃ ?, મોયમા ! જીવઃ તાવ નિયમા જીવે, જીવે પુણ સિય જીવઃ, સિય નો જીવઃ ” હિતિ ॥ બીજો ભાંગ પ્રતિપાદન કરનાર ભગવતી સૂત્રમાંનું આ વાક્ય છે, તેનો અર્થ એ છે કે હે ભગવન્ ! જીવે છે તે જીવ, (કે) જીવ જીવે છે આના ઉત્તરમાં, હે ગાતમ ! જીવે છે તે અવશ્ય જીવ છે, પણ જીવ છે તે જીવે છે, અને નથી પણ જીવતો. આ વાક્યમાં “જીવે છે” એ શબ્દથી દશ પ્રકારના પ્રાણરૂપ જીવન સમજાવું, આ પ્રાણરૂપ જીવન અવશ્ય જીવમાં હોય છે, અજીવમાં તે સર્વથા નથી હોતું;

પરંતુ જીવ એ જીવનરૂપ વાલો હોય છે, અને નથી પણ હોતો, કેમકે સિદ્ધ જીવોમાં એ દસવિધ પ્રાણરૂપ જીવન નથી, સંસારી જીવોમાં હોય છે. આ વાક્યમાં ઉત્તરપદ વ્ય-
ભિચારી છે, અને પૂર્વપદ વ્યભિચારી નથી, કેમકે જીવ સિવાય જીવન નથી હોતું; પણ
પણ દશપ્રકારના પ્રાણરૂપ જીવન સિવાય જીવ હોય છે. આથી પૂર્વપદમાં વ્યભિચાર ન હોવાથી
તે નિશ્ચિત કહેવાય, અને ઉત્તરપદમાં વ્યભિચાર હોવાથી વિકલ્પ કહેવાય, તેથી કરીને
નિશ્ચયયુક્ત વિકલ્પવાલો જે વાક્યમાં વિશેષણ-વિશેષ્યનો સંબંધ હોય તે ઉત્તરપદવ્યાહત
નિયમ વિકલ્પ નામે ધીજે ભાંગે જણવો.

દેવે જં મંતે ! ભવસિદ્ધિય, ભવસિદ્ધિય દેવે !, ગોયમા ! દેવે સિય મયસિદ્ધિય, સિય
મયસિદ્ધિય, મયસિદ્ધિય સિય દેવે સિય નો દેવેત્તિ ” આવી રીતે પ્રજ્ઞામિત્રનામાં કહેલા
આ વાક્યથી ગત્યાગતિલક્ષણનો ત્રીજો ભાંગો સમજાવ્યો છે. તેનો અર્થ આ પ્રમાણે છે-
હે ભગવન્ત ! દેવ ભવસિદ્ધિ કે ? અને ભવસિદ્ધિ દેવ છે ? ગૌતમ ! દેવ ભવસિદ્ધિ છે,
અને અભવસિદ્ધિ પણ છે; તેમજ ભવસિદ્ધિ પણ દેવપણે પણ છે, અને અદેવ એટલે
નારકાદિપણે પણ હોય છે. આ ઉપરના વાક્યમાં પૂર્વપદવર્તી દેવ શબ્દ, ભવ્યત્વની સાથે
વ્યભિચારી છે, કેમકે અભવ્ય પણ દેવ હોય છે, ઉત્તરપદવર્તી ભવ્ય શબ્દ પણ દેવત્વની
સાથે વ્યભિચારી છે, કેમકે ભવ્યત્વ, દેવ સિવાય નારકાદિમાં પણ હોય છે. આથી આ
વાક્ય ઉભયપદવ્યભિચારી કહેવાય, અને તેથી કરીને વિકલ્પયુક્ત વિકલ્પ છે, જે વાક્યમાં
બન્ને પદના વ્યભિચારવાળો વિશેષણ-વિશેષ્યનો સંબંધ હોય, તે વિકલ્પ વિકલ્પ નામે
ઉભયપદ વ્યભિચારી એવો ત્રીજો ભાંગો જણવો.

“ જીવે મંતે ! જીવે, જીવે જીવે !, ગોયમા ! જીવે તાવ નિયમા જીવે, જીવેચિ
નિયમા જીવેત્તિ ” ॥ વ્યાખ્યાપ્રજ્ઞામિત્રનામાં કહેલા આ વાક્યથી ચોથો ભાંગો સમ-
જાવ્યો છે. એ પદમાં એક “જીવ” શબ્દનો અર્થ ઉપયોગ સમજાવો એટલે આખા વાક્યનો
અર્થ આ પ્રમાણે થાય-હે ભગવન્ત ! જીવ ઉપયોગ છે, કે ઉપયોગ જીવ છે ? ગૌતમ !
જીવ અવરય ઉપયોગમય છે, અને ઉપયોગ પણ અવરય જીવસ્વરૂપ છે. કેમકે જીવ
અને ઉપયોગ બન્ને પરસ્પર શુણ્ણ-શુણ્ણીભાવે અભિન્ન છે આથી કરીને એ વાક્ય ઉભય-
પદ અવ્યાહત છે, કારણ કે બન્ને પ્રશ્નમાં નિશ્ચય છે, તેથી કરીને નિયમયુક્ત નિયમવાળો
જે વાક્યમાં વિશેષણ-વિશેષ્યનો સંબંધ હોય, તે નિયમનિયમ નામે ઉભયપદ અવ્યભિ-
ચારી ચોથો ભાંગો જણવો.

લોકવ્યવહારમાં પણ આ ગત્યાગતી લક્ષણ ચાર પ્રકારે પ્રસિદ્ધ છે. જેમકે “રૂપી
ઘટ” આ વાક્યમાંનું પ્રથમપદ “રૂપ” ઘટમાં અને તેથી અધિક પરાદિકમાં પણ છે. તેથી
પૂર્વપદ વ્યભિચારી છે. પણ ઉત્તરપદ વ્યભિચારી નથી-કેમકે ઘટ તો રૂપીજ હોય છે. તેથી
વિકલ્પ નિયમ નામે આ પહેલો ભાંગો જણવો. “આત્ર વૃક્ષ છે” આ વાક્યમાં પૂર્વપદ-
વર્તી વૃક્ષ તો આત્રપણ છે અને એ સિવાય બીજા પણ છે. તેથી ઉત્તરપદ વ્યભિચારી
નિયમવિકલ્પ નામે આ બીજો ભાંગો જણવો. “નીલકમળ” આ વાક્યમાંનું પ્રથમપદ
“નીલ” તે કમળમાં હોય છે, અને તે સિવાય મરકતાદિમાં પણ હોય છે. વળી ઉત્તરપદ-
વર્તી “કમળ” તે પણ નીલું હોય છે, અને ચેત પણ હોય છે, તેથી ઉભયપદ વ્યભિચારી
વિકલ્પ નામે ત્રીજો ભાંગો જણવો. “જીવ સચેતન છે” આ વાક્યમાંનું પહેલું
પદ જીવ તે સચેતનજ હોય છે, અને ચેતના પણ જીવનેજ હોય છે, તેથી ઉભયપદ
અવ્યભિચારી નિયમનિયમ નામે આ ચોથો ભાંગો જણવો. ૨૧૬૦

હવે ન નાત્વ, નિમિત્ત, અને ઉત્પાદકવ્યય લક્ષણનું સ્વરૂપ કહે છે.

ળાણત્તિત્તિ વિસેસો સો દલ્લ-ક્લેત્ત-કાલ-ભાગેહિં ।

અસમાણાણં જેઓ સમાણસંત્રાણમવિસેસો ॥ ૨૧૬૧ ॥

પરમાણુ-દ્રુપણુયાણં જહ નાણત્તં તદાવસેસાણં ।

અસમાણાણં તદ્દ લેત્ત-કાલ-ભાવણ્યયેયાણં ॥ ૨૧૬૨ ॥

લક્ષિત્ત્વજ્ઞે સુભાસુભમણેણ તો લક્ષણં નિમિત્તંતિ ।

મોયાદ તદદૃવિહં તિકાલવિસયં ત્રિણામિદિયં ॥ ૨૧૬૩ ॥

નાણુપ્પન્નં લક્ષિત્ત્વજ્ઞં જ્ઞેઓ વત્થુ લક્ષણં તેણં ।

ઉપ્પામો સંભવો તદ્દ વેવ વિગચ્છમો વિગમો ॥ ૨૧૬૪ ॥

નાનાત્વ એટલે વિશેષ (તદ્વાપત), તેવિશેષ, દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-અને ભાવવડે અસમાન સંખ્યાવાળાનો જણવો, પણ સમાનસંખ્યાવાળાનો નહિ; જેમ દ્રવ્યમાં પરમાણુ અને વ્યક્તિકનો વિશેષ છે, તેમ અવશેષ અસમાન-સંખ્યાવાળાનો પણ ક્ષેત્ર-કાળ-અને ભાવના ભેદે તદ્વાપત જણવો. જે વડે શુભાશુભ જણાય, તે નિમિત્ત લક્ષણ ને તે નિમિત્ત શ્રી જિનેન્દ્ર મહારાજે સૌમાદિ આઠપ્રકારનું ત્રિકાળ વિષયી કહ્યું છે. અતુરપણ વસ્તુ જણાતી નથી, તેથી ઉત્પન્ન થતી વસ્તુનું લક્ષણ ઉત્પાદક છે, અને તેજ પ્રમાણે નાશ પામતી વસ્તુનું લક્ષણ વિગમ-(નાશ) છે. ૨૧૬૧-થી-૨૧૬૪.

નાનાત્વ એટલે પદાર્થોના પરસ્પર તદ્વાપત, એ તદ્વાપત દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ અને ભાવ વડે અસમાન સંખ્યાવાળા પદાર્થોના જણવો, પણ દ્રવ્યોદિવડે સમાન-સંખ્યાવાળા પદાર્થોમાં એ તદ્વાપત નથી હોતો. જેમકે-દ્રવ્યમાં સંખ્યાવડે પરમાણુનો અને વ્યક્તિકાદિકનો, વ્યક્તિકનો અને ત્ર્યક્તિકાદિકનો ત્ર્યક્તિકનો અને ચતુરણુકનો, ચતુરણુકનો ને પંચાણુકનો ઇત્યાદિ દ્રવ્ય સંખ્યાવડે અસમાન સંખ્યાવાળાનો પરસ્પર તદ્વાપત જણવો. એજ પ્રકારે ક્ષેત્ર-કાળ અને ભાવના ભેદોના પણ તદ્વાપત જણવો. જેમકે-એકપ્રદેશાવગાહી પદાર્થનો અને બેઆદિ-પ્રદેશાવગાહી પદાર્થનો તદ્વાપત એપ્રદેશાવગાહીનો અને ત્રણપ્રદેશાવગાહી પદાર્થનો તદ્વાપત. તથા એકસમયસ્થિતિવાળા પદાર્થનો અને બેઆદિસમયસ્થિતિવાળા પદાર્થનો તદ્વાપત. તેમજ કૃષ્ણાદિ એક શુદ્ધવાળાનો અને કૃષ્ણાદિ બે વિગેરે શુદ્ધવાળા પદાર્થનો તદ્વાપત. વળી ઉપલક્ષણથી આ પણ વિશેષ જણવું કે દ્રવ્યથી સમાનસંખ્યાવાળા પરમાણુ આદિકનો પણ ક્ષેત્ર-કાળ અને ભાવની સાથે તદ્વાપત છે, એજ પ્રમાણે સમાન સંખ્યાવાળા એકાદિપ્રદેશાવગાહીનો અન્યક્ષેત્રાવગાહી પ્રદેશોની સાથે દ્રવ્ય-કાળ અને ભાવવડે તદ્વાપત છે, સમાનસંખ્યાવાળા છતાં એક સમયાદિ સ્થિતિવાળાનો અન્યસમયસ્થિતિવાળાની સાથે દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર અને ભાવવડે તદ્વાપત છે, સમાન સ્થિતિવાળા કૃષ્ણાદિ એક શુદ્ધવાળાનો વર્ણ-ગન્ધાદિ શુદ્ધાની સાથે દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર અને કાળવડે તદ્વાપત છે.

જે વડે શુભાશુભ જણાય, તે નિમિત્તલક્ષણ કહેવાય. એ નિમિત્તલક્ષણ ભૂમિજન્મ આદિ આઠ પ્રકારનું છે, જેમ જગદ્ગુણ જિનેન્દ્રોએ કહ્યું છે. એ આઠ પ્રકાર આઠપ્રમાણે છે, ભૂમિ સંખ્યા, રવચ્ચ સંખ્યા, અતરિક્ષ સંખ્યા, દેવ સંખ્યા, અઞાસંખ્યા, રવર સંખ્યા, લક્ષણ સંખ્યા અને વ્યજન સંખ્યા. આ આઠ પ્રકારનું નિમિત્ત અતીત

—અનાગત અને વર્તમાન એમ ત્રણે કાળ સંબંધી છે, તેનું વિશેષ સ્વરૂપ અન્ય અર્થોથી નજીવી લેવું.

અનુત્પન્ન વસ્તુ જણાતી નથી, તેથી ઉત્પન્ન થતી વસ્તુઓનો ઉત્પાદ એ તે પદાર્થનું લક્ષણ છે; તેવીજ રીતે વિગમ એટલે નાશ તે પણ નાશ પામતી વસ્તુઓનું લક્ષણ છે.

હવે વિનાશ વસ્તુનું લક્ષણ કેવી રીતે હોઈ શકે? તેના તથા જેઓ વિનાશને સર્વથા વસ્તુજ નથી માનતા, તેના ખુલાસો કરે છે.

લક્ષિત્વજ્ઞ જં વિગયં વિગમેણ વિના વ જં ન સમૂહં ।

વિગમોવિ લક્ષણમઓ વિગચ્છઓ વત્યુનોઽણ્ણો ॥ ૨૧૬૫ ॥

અદ્વલિરિજુતા નિયયપ્પમૂદ-વક્કત્તણાસઓ સમયં ।

લક્ષિત્વજ્ઞ નેયરહા તહ સવ્વે દવ્વપજ્ઞાયા ॥ ૨૧૬૬ ॥

ઉપ્પાયસ્સ હિ જુત્તા લક્ષણયા નાસઓ વિનાસસ્સ ।

નાસોવલક્ષિયં વા વત્યુમમાવો સ્વપુર્ણં વ ॥ ૨૧૬૭ ॥

નાસો માવો સંમૂહહેઽઓ વત્યુનો ધુવત્તં વ ।

અહં સઘુપ્પાઓ ઇવ વત્યુપ્પમવાઇમાવાઓ ॥ ૨૧૬૮ ॥

જે નાશ પામેલું જણાય છે, તે વિનાશવડે જણાય છે. વળી વિનાશ વિના વસ્તુની ઉત્પત્તિ નથી; તેથી વિનાશ પણ નાશ પામતી વસ્તુનું લક્ષણ માનેલ છે, કેમકે તે નાશ તે વસ્તુથી અનન્ય છે. જેમ રણુતાની ઉત્પત્તિ અને વક્રતાનો નાશ થવાની સાથેજ અંશુલીની સરળતા જણાય છે, તેમ સર્વ દ્રવ્યપર્યાયો પોતાનો ઉત્પાદ થતાં સ્વવિપક્ષભૂત-પર્યાયનો નાશ થતાં જણાય છે, (અહીં શંકા થાય કે) ઉત્પાદને વસ્તુનું લક્ષણ કહેવું શોભ્ય છે, પણ અવિદ્યમાન એવા વિનાશને વસ્તુનું લક્ષણ કહેવું શોભ્ય નથી. અથવા નાશ-શુક્ત પદાર્થ અવિદ્યમાન હોવાથી આકાશપુષ્પની પેઠે અસાવરૂપ હોવો જોઈએ. (ના એમ નહિ.) વિનાશ એ વસ્તુની ઉત્પત્તિનો હેતુ હોવાથી ધ્રુવપણીની પેઠે ભાવરૂપ છે, અથવા વસ્તુની પ્રકૃષ્ટતા થવામાં હેતુભૂત હોવાથી ઉત્પાદની પેઠે ભાવરૂપ છે. ૨૧૬૫-૨૧૬૮.

જેમ ઉત્પાદવડે ઉત્પન્ન થયેલ વસ્તુ જણાય છે, તેમ નાશ પામેલ વસ્તુ વિનાશ વડે જણાય છે. વળી જેમ ઉત્પાદ સિવાય વસ્તુની ઉત્પત્તિ નથી, તેમ વિનાશ વિનાપણ વસ્તુની ઉત્પત્તિ નથી; કારણકે માટીનું પૂર્વ સ્વરૂપ નાશ પામ્યા વિના ધરની ઉત્પત્તિ નથી થતી, તેવીજ રીતે સર્વ વસ્તુમાં સમજવું, માટે વિનાશ પણ ઉત્પાદની પેઠે ઉત્પત્તિનો હેતુ હોવાથી વસ્તુનું લક્ષણ છે; વળી જેમ ઉત્પાદ, ઉત્પન્ન થતી વસ્તુથી અલિત્ત છે, તેમ વિનાશ પણ નાશ પામતી વસ્તુથી અલિત્ત છે, માટે વિનાશ વસ્તુનું લક્ષણ છે.

આજ વાત વધારે સ્પષ્ટપણે સમજવાને એક ઉદાહરણ લઈએ. જેમ અંશુલીરૂપ દ્રવ્યનો સરળતારૂપ પર્યાય, પોતાના ઉત્પાદવડે અને વક્રતાના નાશવડે જણાય છે, અન્યથા નથી જણાતો, કેમકે ગધેડાના શીંગડાની પેઠે અનુત્પન્નપદાર્થને લક્ષણ ન હોય, વળી સ્વપ્રતિપક્ષભૂત પર્યાયનો વિનાશ થયા વિના ઉત્પાદ પણ ન થાય; માટે જેમ અંશુલીનો સરળતારૂપ પર્યાય પોતાના ઉત્પાદ અને વક્રતાના વિનાશવડે જણાય છે, તેમ બીજાપણ સર્વ દ્રવ્યના પર્યાયો પોતાનો ઉત્પાદ તથા સ્વવિપક્ષભૂત પર્યાયનો નાશ થવાથી જ જણાય

છે, અન્યથા નથી જણાતા, તેથી જેમ ઉત્પાદ વસ્તુનું લક્ષણ છે, તેમ વિનાશપણ વસ્તુનું લક્ષણજ છે, કેમકે પૂર્વ પર્યાય વિનાશપણા શિવાય વસ્તુનું લક્ષણ થતે નહિ.

અહીં જેઓ વિનાશને સર્વથા વસ્તુરૂપ નથી માનતા, તેઓ કદાચ એમ કહેવા માગે કે-ઉત્પાદને વસ્તુનું લક્ષણ કહેવું યોગ્ય છે, કેમકે ઉત્પત્તિ થએલ વસ્તુથી તે અનન્ય હોવાથી વિદ્યમાન છે; પરંતુ વિનાશ તો અવિદ્યમાનરૂપ હોવાથી તેને વસ્તુનું લક્ષણ કહેવું એ યોગ્ય નથી. કેમકે અવિદ્યમાન ખરશુંગ, જેમ કોણે લક્ષણ થવાને યોગ્ય નથી, તેમ વિનાશ પણ લક્ષણ થવાને યોગ્ય નથી. અને જો વિનાશને પણ વસ્તુનું લક્ષણ માનવામાં આવે, તો તે વિનાશ અસાવરૂપ હોવાથી વિનાશ યુક્ત વસ્તુ પણ આકાશપુષ્પની જેમ અસાવરૂપજ થશે. આ કથનના ઉત્તરમાં કહેવાનું કે ઉપરોક્ત માન્યતા અયોગ્ય છે, કારણ કે વિનાશ પણ દ્રુતવત્તની જેમ, વસ્તુની ઉત્પત્તિના હેતુ હોવાથી, સાવરૂપ છે, અથવા વસ્તુના પ્રકૃષ્ટપણામાં એટલે કે વસ્તુના પ્રાદ્યતારૂપ પર્યાયની આદિમાં પ્રથમ વિનાશ વિદ્યમાન હોય છે, તેથી ઉત્પાદની જેમ તે પણ ઉત્પત્તિમાં હેતુ હોવાથી સાવરૂપ છે. “જે જે વસ્તુની પ્રકૃષ્ટતા થવાની આદિમાં હોય છે, તે તે ઉત્પાદની જેમ સાવરૂપ છે.” તેવીજ રીતે વિનાશ પણ વસ્તુની ઉત્પત્તિની આદિમાં હોય છે, આટલે સાવરૂપ છે.

નાસોત્પલચિત્તયં પિય તદ્ભાવો ચિય તદ્દગ્ધા માવો ।

આહ નણુ પત્તમેવં ભાવાભાવોભયસમાવં ॥ ૨૧૬૧ ॥

एवं चिय तं वस्तुं सव्वअभावे य तं खपुण्णं व ।

भावे व सव्वहा सव्वमंकरे-गच्छ-णिच्चाई ॥ २१७० ॥

उत्पन्नं विगयं वाणप्पियमव्विसेसियं सव्वम्मोहि ।

तं चिय पज्जायंतरव्वિसेसियમिहप्पियં નામ ॥ ૨૧૭૧ ॥

નાશ યુક્ત જણાતી હોવાથી તેટલા અંશે તે અસાવરૂપ છે, અને અન્યથારૂપે તેજ વસ્તુ સાવરૂપ છે. જો એમ હોય, તો વસ્તુને ભાવ અને અભાવ ઉભય સ્વભાવની પ્રાપ્તિ થાય. વસ્તુ સ્વરૂપ એજ પ્રમાણે છે.-એકાન્તે સર્વથા અભાવ માનવામાં વસ્તુ આકાશપુષ્પ જેવી ગણાય; અને સર્વથા એકાન્તે ભાવ માનવામાં, સર્વ સાંકર્ય-એકત્વ-અને નિત્યતાદિ હોય પ્રાપ્તિ થાય. વસ્તુ ઉત્પત્તિ થઈ અથવા નાશ પામી, એમ જે કહેવાય છે, તે સર્વ અર્પિત અને અનર્પિત એમ બે પ્રકારે છે. તેમાં સ્વધર્મવડે અવિશેષિત તે અનર્પિત કહેવાય, અને તેજ વસ્તુ અન્ય પર્યાયવડે વિશેષિત હોય તો અર્પિત કહેવાય છે. ૨૧૬૯-થી-૨૧૭૧

પૂર્વોક્ત યુક્તિથી નાશવડે વસ્તુ જણાય છે, તેથી તે નાશ યુક્ત કહેવાય છે, એ કારણથી વસ્તુ એટલા અંશે અસાવરૂપ કહેવાય, તેમાં કંઈ વિવાદ લેવા જેવું નથી, કેમકે કથયિત વસ્તુને અસાવરૂપે જોના માને છે, પરંતુ ઉપર કહ્યું તેથી અન્યથા પ્રકારે એટલે ઉત્પાદ-દ્રાવ્યરૂપે તો વસ્તુ સાવરૂપજ છે.

શિષ્ય:-જો એ પ્રમાણે હોય તો વસ્તુને ભાવાભાવરૂપ-ઉભય સ્વભાવની પ્રાપ્તિ થઈ, અને એમ માનવું એ અયોગ્ય છે, કેમકે ભાવ અને અભાવ, તે છાયા આતપની જેમ એકત્ર હોઈ શકે નહિ.

ગુરુ:—વસ્તુ માત્ર ભાવાભાવરૂપ-ઉભયસ્વરૂપવાળી છે, એકાન્તે ભાવરૂપ નથી તેમ એકાન્તે અભાવરૂપ નથી. કારણ કે વસ્તુને સર્વથા અભાવરૂપ માનવામાં તે આકાશ-પુખ્ત જેવી થાય, અને એકાન્તે સર્વથા ભાવરૂપ માનવામાં સર્વ સાંકર્ષ-એકત્વ-નિત્યત્વ વિગેરે દોષો પ્રાપ્ત થાય છે. જેમકે—“ સર્વ પ્રકારોવડે ઘટનો સર્વથા ભાવ છે. ” આમ કહેવાથી જેમ ઘટરૂપે ઘટનો સદ્ભાવ છે, તેમ પર-સ્તંભ-પૃથ્વી-પર્વતાદિરૂપે પણ ઘટનો સદ્ભાવ થાય, કેમકે વસ્તુને કથયિત્ અભાવરૂપે ઉપરોક્ત વાક્યમાં નથી માનેલ. એજ પ્રમાણે બીજી વસ્તુઓ-પૃથ્વી-પર્વતાદિનો પણ સર્વાત્મપણે સદ્ભાવ થવાથી પરસ્પરાતુ-પ્રવેશરૂપ સર્વ સાંકર્ષ દોષ પ્રાપ્ત થશે. અથવા કોઈએક ધર્માદિ વસ્તુમાં ત્રિભુવનગત સર્વ-વસ્તુનો પ્રવેશ થવાથી સર્વની એકતા થઈ જાય; અને તેથી કરીને એક આકાશાદિ વસ્તુમાં રહેલી સર્વ વસ્તુઓની એકતાવડે સર્વદા અવસ્થાન થવાથી સર્વ નિત્યતા પ્રાપ્ત થાય. વળી આદિશબ્દથી ધર્માદિ એક વસ્તુનો નાશ થતાં ત્રિભુવનાન્તર્ગત સર્વ વસ્તુનો નાશ થવાથી સર્વશૂન્યતાનો પ્રસંગ આવે, અથવા સર્વ વસ્તુ સર્વત્ર વિદ્યમાન હોવાથી સર્વ પદાર્થોમાં સમભવિય આકાંક્ષા વિનાશ થઈ જાય આ પ્રમાણે એકાન્ત ભાવરૂપ અથવા અભાવરૂપ વસ્તુ માનવાથી ઉપરોક્ત દોષો પ્રાપ્ત થાય છે, તેથી ભાવાભાવ-ઉભય સ્વરૂપ વસ્તુ માનવીજ શોભ્ય છે, એરીતે માનવાથી કોઈ પ્રકારનો વિરોધ નથી આવતો. કેમકે ભાવ અને અભાવ બન્ને લિપ્ત લિપ્ત નિમિત્તવાળા છે. જો કદી જે નિમિત્તવડે ભાવ હોય, તેજ નિમિત્તે અભાવ હોય તો વિરોધ આવે, પરંતુ એમ નથી, કારણ કે દરેક વસ્તુ સ્વરૂપે ભાવરૂપ છે, અને પરરૂપે અભાવરૂપ છે.

શિષ્ય:—જો વસ્તુ સ્વરૂપ એમ હોય, તો ઉત્પન્ન વસ્તુ પણ અભાવરૂપે હોવાથી અનુત્પન્ન કહેવાશે, અને અભાવભૂત અનુત્પન્ન વસ્તુ અભાવરૂપે વિદ્યમાન હોવાથી છે એમ કહેવાશે, અને એમ થવાથી “ આ વસ્તુ ઉત્પન્ન થઈ, અથવા નાશ પામી ” ઇત્યાદિ લોકવ્યવહાર કેવી રીતે પ્રવર્તે ?

ગુરુ:—વસ્તુ ઉત્પન્ન થઈ અથવા નાશ પામી, એમ જે લોકમાં કહેવાય છે, તે સર્વ બે પ્રકારે છે; એક અર્પિત અને બીજું અનર્પિત. તેમાં સ્વધર્મ વડે અવિશેષિત-સામાન્યરૂપ જે વસ્તુ, તે અનર્પિત કહેવાય છે, અને તેજ વસ્તુ અન્યપર્યાયોવડે વિશેષિત હોય, તો અર્પિત કહેવાય છે. આ પ્રમાણે હોવાથી બ્યારે સામાન્યરૂપની અપેક્ષા વિના ઉત્પાદ-વ્યય આદિ કોઈપણ પદાર્થવડે વિશેષિત વસ્તુને કહેવા ઇચ્છીએ, ત્યારે વસ્તુ ઉત્પન્ન થઈ અથવા નાશ પામી, ઇત્યાદિ વ્યવહારથી સર્વ લોકવ્યવહાર પ્રવર્તે છે. આ પ્રમાણે ઉત્પાદ-વ્યય લક્ષણ કહું, ધ્રુવલક્ષણ સ્વરૂપ પણ દ્રવ્ય લક્ષણના જેવું છે, તેથી જે દ્રવ્ય લક્ષણ, તેજ ધ્રુવલક્ષણ સમજવું. કેમકે ધ્રુવત્વ અને દ્રવ્યત્વ બન્ને એકાર્થ વાચી છે. ૨૧૬૮ થી ૨૧૭૧.

હવે વીર્ઘલક્ષણ અને ભાવલક્ષણ સ્વરૂપ કહે છે.

વિરિયંતિ ચલં જીવસ્ય લક્ષણં જં વ જસ્ય સામત્યં ।

દશસ્ય ચિત્તરૂપં જહ વિરિયમહોસહાર્ણં ॥ ૨૧૭૨ ॥

જમિહોદર્યાર્ણં ભાવાર્ણં લક્ષણં ત પ્વહવા ।

તં માવલક્ષણં સ્તલુ તત્પુદગો પોમ્ગલવિચાયો ॥ ૨૧૭૩ ॥

ઉદપ્ સદ્ જો તેજ વ નિવૃત્તો સદય એવ વોદ્દઓ ।

સદયવિધાય ઉવસમો ઉવમમ એવોવસમિત્તિ ॥ ૨૧૭૪ ॥

સ્વય રૂઢ કમ્મઅભાવો તન્માવે સ્વાહઓ સ એવહવા ।

ઉમયસદ્ધાવો મીસો સ્વઓવસમિઓ તદ્દેવાયં ॥ ૨૧૭૫ ॥

સંવત્તો કિર નામો પરિણામોઽભિમુદ્ધયા સ એવેહ ।

પરિણામિત્તિ મુદ્ધો જો જીવા-જીવપરિણામો ॥ ૨૧૭૬ ॥

વીર્ય એટલે બળ, એ બળ હવતું લક્ષણ છે. અથવા જે મણિ-મંત્ર-ઔષધી વિગેરેનું અગ્નિત્વ સામર્થ્ય છે, તેમ જે સચેતન અથવા અચેતન દ્રવ્યનું વિચિત્ર પ્રકારનું સામર્થ્ય તે પણ વીર્ય કહેવાય છે, (વીર્યથી આ બળવાન અથવા સામર્થ્યવાન છે, એમ જણાય છે, માટે વીર્ય હવ અહવતુ લક્ષણ છે.) જે ઔષધિકાર લાવોનાં કર્મ પુણ્યોદયાદિરૂપ લક્ષણ તે લાવલક્ષણ. અથવા તે ભાવોજ લાવલક્ષણ છે. તેમાં ઉદય એટલે પુણ્યોદયો વિપાક જણવો. કર્મ પુણ્યોદયો ઉદય થવાથી અથવા તે વડે થએલ લાવ તે ઔષધિક લાવ. કર્મ પુણ્યોદયો ઉદયનો અભાવ તે ઉપશમ, અને તેજ ઔષધિક રૂપ લાવ લક્ષણ છે કમ પુણ્યોદયો સર્વથા અભાવ તે ક્ષાયિક, તે અથવા તેથી થનારને ક્ષાયિક લાવલક્ષણ. ક્ષયોપશમરૂપ અભિતા તે ક્ષયોપશમ લાવ લક્ષણ. સર્વથા સામાન્યરૂપ પુણ્ય અને હવની પરિણામ તે પારિણામિક લાવ તેનાથી હવ અથવા અહવનો જે શુદ્ધ પરિણામ તે પારિણામિક લાવ લક્ષણ, એ વિગેરે લાવોના સયોગ તે સાંનિપાતિક લાવ છે. (આ લાવોથી નારકાર્દિ હવ બહુ શકાય છે, માટે તે ભાવો લક્ષણ છે) આ પ્રમાણે અહીં સક્ષેપથી આર પ્રકારના લક્ષણનું સ્વરૂપ કહ્યું. ૨૧૮૨ થી ૨૧૭૬.

અહીં પ્રસ્તુતમાં લાવલક્ષણનો આધિકાર હોવાથી સાધ્યકાર મહારાજ એ લાવ-લક્ષણનો અધિકાર સ્પષ્ટ કરે છે.

સમ્મત્ત-ચરિત્તાર્દ મીસો-વસમ-વસ્થયરસમાવાદ્ ।

સુય-દેસોવર્દઓ સ્વઓવસમભાવરૂવાઓ ॥ ૨૧૭૭ ॥

સામારૂપસુ પર્વ સથવઓ સેસલ્લવત્તનારૂપિ ।

જોણ્ઞ માવઓ વા વ્હસેસિયલ્લવત્તર્ણ ચવહા ॥ ૨૧૭૮ ॥

સદ્દહણાદસદ્ધાવં જહ સામરૂપં જિણો પરિવહેદ્ ।

તલ્લવત્તર્ણં તિય તયં પરિણમ્પ ગોયમારૂપં ॥ ૨૧૭૯ ॥

સમ્યક્ત્વ સંભાષિક અને આરૂપ સામાયિક, મિત્ત-ઉપશમ-અને ક્ષાયિક લાવવાળો છે, શુદ્ધ સામાયિક અને દેશવિરતિ સામાયિક ક્ષયોપશમલાવરૂપ છે. એ પ્રમાણે સર્વ સામાયિકોમાં યથાસંભવ સર્વ લક્ષણોની યોજના કરવી. અથવા પ્રકારાન્તરે વિશેષ લક્ષણ લાવથી આર પ્રકારે છે. એ અદ્વાનાદિ સ્વભાવવાળું સામાયિક જેવી રીતે જિનેયર કહે છે, ને તેવાજ લક્ષણવાળું તે જીતભાદિકને પરિણામે છે. ૨૧૭૭-થી-૨૧૭૯.

સમ્યક્ત્વ સામાયિક-શુદ્ધ સામાયિક-દેશવિરતિ સામાયિક-અને સર્વ-વિરતિ સામા-

યિક. આ ચાર પ્રકારના સામાયિકમાંથી સમ્યક્ત્વ સામાયિક અને ચારિત્ર સામાયિક એ બન્ને ભિન્ન-ઉપશમ-અને ક્ષાયિક સંભાવના છે. એટલે કે એ ત્રણે ભાવમાં ઉપરોક્ત બે સામાયિક હોય છે. અને શ્રુતસામયિક તથા દેશવિરતિસામાયિક એ બે એક ક્ષાયોપશમિક ભાવમાં જ વર્તે છે. આ ચારે પ્રકારનાં સામાયિક યથોક્ત ભાવના છે, અને જીવ પણ એ ભાવોવડે સામાયિકવાન કહેવાય છે, તેથી તે ચારે સામાયિક ભાવલક્ષણરૂપ છે. આ પ્રમાણે સામાયિકોમાં યથાસંભવ બીજા નામાદિ લક્ષણોની પણ યોજના કરવી. જેમકે એનાવડે જીવદ્રવ્ય જણાય છે, મારે તે દ્રવ્યલક્ષણ છે, આ રીતે બીજાં લક્ષણો પણ વિચારીને થાજ દેવાં.

ઉપરોક્ત ભાવલક્ષણ, જીવ અને અજીવ સર્વને જણાવનારું હોવાથી સામાન્ય ભાવલક્ષણ છે, પણ એ સિવાય શ્રદ્ધાનાદિક જે લક્ષણ છે, તે સમ્યક્ત્વાદિ સામાયિકોમાં જ હોવાથી વિશેષ ભાવલક્ષણ છે. જેમકે-જીવ-જીવાદિ પદાર્થોની શ્રદ્ધા તે સમ્યક્ત્વ સામાયિકત્વ લક્ષણ છે, જીવાદિ પદાર્થત્વ જ્ઞાન તે શ્રુતસામાયિકત્વ લક્ષણ છે, સર્વસાવધ-યોગનો ત્યાગ તે ચારિત્રસામાયિકત્વ લક્ષણ છે, અને વિરતાવિરતિ તે દેશવિરતિ સામાયિકત્વ લક્ષણ છે. આ પ્રમાણે શ્રદ્ધાનાદિ ચાર લક્ષણવાળું સમ્યક્ત્વાદિ સામાયિક જિનેશ્વર ઉપદેશે છે, અને તેવાજ લક્ષણવાળું તે જ્ઞાતમાદિ શ્રોતાઓને પરિણમે છે. ૨૧૭૭-થી-૨૧૭૮.

॥ સમાપ્તિમિદં લક્ષણદ્વારમ્ ॥

॥ નય દ્વાર ॥ હવે નય એટલે શું ? અને તેના કેટલા ભેદ છે ? તે કહે છે.

एगेण वत्तुणोऽणेगवम्मुणो जमवधारणेगेव ।

नयणं धम्मेण तओ होइ नओ सत्ताहो सो य ॥ २१८० ॥

नेगम संगह ववहारज्जुसुए चेव होइ वोऊव्वे ।

सद्धे य समभिरूढे एवंभूए य मूलनया ॥ २१८१ ॥ ७५४-२१६

णेगेहिं माणेहिं मिणइत्ती नेगमस्स नेरुत्ती ।

सेत्ताणंपि चयाणं लक्खणमिणमो सुणह, वोच्छं ॥ २१८२ ॥ ७५५-૨૧૭

संगहियपिण्डियत्थं संगहवयणं समासओ वित्ति ।

वच्चइ विणिच्छयत्थं ववहारो सवदव्वेसु ॥ २१८३ ॥ ७५६-૨૧૮

पच्चुप्पन्नगाही उज्जुसुओ नयविही मुणेअव्वો ।

इच्छइ विसेसियतरं पच्चुप्पन्नं नओ सद्धો ॥ २१८४ ॥ ७५७-૨૧૯

वत्थૂओ संकमणं होइ अवत्थું नए समभिरूढे ।

वंजण-मत्थ-तदुमए एवंभूओ विसेसेइ ॥ २१८५ ॥ ७५८-૨૨૦

અનુત્તરધર્માત્મક વસ્તુને બીજાને નિવેધ કર્યા વિના એક ધર્મવડે પ્રરૂપવી, તે નય કહેવાય છે. એ નય સાત પ્રકારે છે, નેગમ-સંગહ-વ્યવહાર-જહુસુવ-સાજ-સમભિરૂઢ

અને એવંભૂત, એ મૂળ સાત નયો છે. તેનાં જે અનેક મતોવડે વસ્તુને કહે, તે નૈગમ કહેવાય, એ નયની વ્યુત્પત્તિ છે. આ પ્રમાણે શેષ બીજા નયોનું લક્ષણ પણ હું કહું છું; તે હે શિષ્ય ! તું સાંભળ, સંગૃહીત અને પિંગિતાર્થવાળું સંબંધનયનું વચન સંક્ષેપથી કહે છે, સર્વ દ્રવ્યોમાં વિનિશ્ચિતાર્થને વ્યવહારનય પામે છે, પ્રત્યુત્પન્ન-વર્તમાનકાળ ભાવી વસ્તુને યદુલ કરનાર તે ઋણમુદ્ર નયની વિધિ બાજુથી, એથી વધારે વિશેષિત પ્રત્યુત્પન્ન ભાવી વસ્તુને શબ્દનય ધરે છે, સમભિરૂપનયના મતમાં વસ્તુનું સંક્રમણ માનતાં અવસ્તુ થાય છે, અને એવંભૂતનય વ્યવહાર અર્થ તથા એ ઉભયને વિશેષિત કરે છે. ૨૧૮૦-થી-૨૧૮૬

અનન્ત ધર્માત્મક વસ્તુને નિત્ય અથવા અનિત્ય આદિ કેઈ પણ એક અંશવડે પ્રકૃતિ તે નય કહેવાય છે. અહીં કંઠાય કેઈ એમ કહેવા માગે, કે એક વસ્તુ એકીસાથે અનન્તધર્માત્મક કેવી રીતે હોઈ શકે? આના ઉત્તરમાં કહેવાતું કે દરેક વસ્તુ પર્વાય સંહિત છે; અને તે પર્વાય બે પ્રકારના છે, એક યુગપદ્ધતિની અને બીજા ક્રમભાવી, તેમાં જે રસ રૂપ વિગેરે પર્વાયો છે, તે યુગપદ્ધતિની છે, અને નવા પુરાણાદિ પર્વાયો ક્રમભાવી છે. પુનઃ એ શબ્દપર્વાય અને અર્થપર્વાય એમ બે પ્રકારે છે, તેમાં “ઇન્દ્ર દુશ્શ્ય-વન હરિ” ઇત્યાદિ એક અર્થનાળા શબ્દો જે બોલાય છે, તે બધા શબ્દપર્વાય છે, અને જે પર્વાયો શ્રુતજ્ઞાનના વિષય રહિત હોવાથી બોલી શકાતા નથી, માત્ર કેવળાદિ જ્ઞાનનાજ વિષયભૂત છે, તે અર્થપર્વાયો છે. પુનઃ એ સર્વ સ્વપર્વાય અને પરપર્વાય એમ બે પ્રકારે છે, તે પર્વાયોનાં પણ કેટલાક સ્વાભાવિક છે, અને કેટલાક પૂર્વાપર શબ્દોની પેઠે આપેશિક છે, એ પર્વાયો પણ અતીત અનાગત ને વર્તમાનકાળના ભેદ ત્રણ પ્રકારે છે, ઇત્યાદિ પ્રકારે શાસ્ત્રાનુસારે પોતાની જુદેથી વસ્તુનું એકીસાથે અનન્તધર્માત્મકપણું સમજ લેવું, આવી અનન્તધર્માત્મક વસ્તુને કેઈ પણ એક અંશવડે પ્રકૃતિ તે નય કહેવાય, એ નય મૂળ સાત પ્રકારે છે, તે દરેકનું સ્વરૂપ આખ્યકાર મહારાજ હવે સચિત્તર કહે છે; તેમાં પ્રથમ નૈગમ-નયનો શબ્દાર્થ વ્યુત્પત્તિ અને માન્યતા કહે છે.

નેગાઈ માળાઈ સામનો-મય-વિસેસનાળાઈ ।

જં તેહિં મિગઈ તો નેગમો જઓ નેગમાળોચિ ॥ ૨૧૮૬ ॥

લોગત્વનિવોદા વા નિગમા તેમ્ કુમલો મવો વાડયં ।

અહવા જં નેગમોડનેગમહા નેગમો તેજં ॥ ૨૧૮૭ ॥

સો કમવિમુદ્ધમેઓ લોગપસિદ્ધિવસઓડ્ણમવો ।

વિહિના નિલયણ પત્યય-ગામોવમ્માડસંસિદ્ધો ॥ ૨૧૮૮ ॥

સામાન્ય અને વિશેષ ઉભય જ્ઞાનરૂપ અનેક પ્રમાણોવડે જે વસ્તુને માને છે, તે નૈગમનય છે ને તે અનેક પ્રમાણોના કહેવાય છે. લોકાર્થના બોધક એવા છવાદ પદાર્થો, તે નિગમો કહેવાય, તેમાં જે કુશળ તે નૈગમનય, અથવા જેના અનેક ગમ છે એટલે જાણવાના માર્ગ અનેક છે, તે નૈગમ કહેવાય છે, અનુક્રમે વિશુદ્ધ ભેદવાળો આ નય, લોક-પ્રસિદ્ધિવશાત્ શાસ્ત્રોક્ત વિધિવડે નિત્યન પ્રસ્થક અને આભાષમ્યાદિવડે સિદ્ધ કરીને જાણવો. ૨૧૮૬-૨૧૮૭-૨૧૮૮

સત્તારૂપ સામાન્ય, વૃક્ષત્વ-જોત્વ ગજત્વાદિ સામાન્યવિશેષ ઉભયરૂપ અપાન્તરાલ સામાન્ય, અને નિત્યદ્રવ્યમાં રહેલ અન્ય સ્વરૂપવાળા વ્યવૃત્તિ (ભિન્નતા) આકાર

યુદ્ધિના હેતુરૂપ વિશેષો એ સામાન્યાદિને અડચ્છ કરનારા અનેક જ્ઞાનોપદે જે વસ્તુને માને છે, તે નૈગમનય, આથીજ આ નયને એક જ્ઞાન ગ્રાહી નથી કહેતા, પણ વિચિત્ર જ્ઞાન ગ્રાહી કહે છે. અથવા લોકમાં રહેલા જીવાદિ પદાર્થને જાણવાના અનેક પ્રકારમાં જે કુશળ હોય, તે નૈગમ અથવા વસ્તુ જાણવાનો જેનો એક પ્રકાર નથી, પરંતુ અનેક પ્રકાર છે, તે નૈગમ કહેવાય.

આ નૈગમનય અનુક્રમે વિશુદ્ધ ભેદવાળો છે. જેમકે આનો પ્રથમ ભેદ નિર્વિગ્નલ્પ મહાસત્તા નામનો છે, તે માત્ર સામાન્યવાદી હેતુવાર્થી અશુદ્ધ છે, ગેતવ-ગજત્વાદિ સામાન્ય વિશેષવાદી બીજો ભેદ શુદ્ધાશુદ્ધ છે. અને વિશેષવાદી ત્રીજો ભેદ સર્વથા વિશુદ્ધ છે. આ ક્રમવિશુદ્ધ નિલયન (વસતિ) પ્રસ્થકાદિના ઉદાહરણની વચ્ચે સ્પષ્ટ સમજાશે. જેમકે અરે ભાઈ! તમે ક્યાં રહો છો? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં જવાબ આપે કે હું 'લોકમાં' રહું છું. લોકમાં ક્યાં? તિર્થલોકમાં, તિર્થલોકમાં ક્યાં? મનુષ્યક્ષેત્રમાં, મનુષ્યક્ષેત્રમાં ક્યાં? જમ્બૂદ્વીપમાં, જમ્બૂદ્વીપમાં ક્યાં? ભરતક્ષેત્રમાં, ભરતક્ષેત્રમાં ક્યાં? અંધખંડમાં, અંધખંડમાં ક્યાં? નગરે અથવા ક્યાં ગ્રામે? પાટલિપુત્ર નગરમાં, પાટલીપુત્રમાં ક્યાં? ઉપાશ્રયમાં, ઉપાશ્રયમાં ક્યાં રથળે? સંધારા ઉપર, સંધારા ઉપર ક્યાં? આકાશ પ્રદેશમાં, ક્યાં આકાશ પ્રદેશમાં? જ્યાં આત્મા છે ત્યાં. આ બધા નિલયનની ઉપમાએ કહેલ સમગ્ર પ્રકાર નૈગમનય માને છે.

બીજું પ્રસ્થકનું ઉદાહરણ:—કાષ્ઠનું બનાવેલું ધાન્ય ભાપવાનું માન વિશેષ તે પ્રસ્થક કહેવાય છે. આવા પ્રસ્થક માટે કોઈ માણસ જંગલમાં લાકડું કાપતો હોય, તેને કોઈ પૂછે કે લાઈ તમે શું કરો છો? આના ઉત્તરમાં કાંઈ કાપનાર કહે કે પ્રસ્થક કાપું છું. ફરી માર્ગમાં જતાં કોઈ પૂછે કે તમે શું રોકે ચડાવ્યું છે? ઉત્તરમાં કહે કે પ્રસ્થક, આ પ્રમાણે લાકડું ચીરતાં-ઘડતાં-છાલતાં, મુંવાળુ કરતાં અને માન તૈયાર થએ ધાન્ય ભાપતાં કોઈ પૂછે તો તે સર્વનો ઉત્તર આપતાં કહે કે આ પ્રસ્થક છે. તાત્પર્ય એ છે કે કાષ્ઠની એ સમગ્રી અવસ્થામાં નૈગમનય તેને પ્રસ્થક માને છે.

સીમા પર્યંત જેની જમીન હોય તે ગ્રામ, અથવા પ્રજાચુક્ર શુદ્ધ-બગીચા-વાપી-દેવમંદિરાદિરૂપ જે કિલ્લા શુધીનો ભાગ હોય તે ગ્રામ, અથવા માત્ર પ્રજાનો સમૂહ તે ગ્રામ, અથવા કોઈ મુખ્ય પુરૂષ હોય તે ગ્રામ, આ સર્વ પ્રકારોને નૈગમનય ગ્રામ (ગામ) માને છે. આ ઉદાહરણોના અનુસારે બીજા ધર્માદિ પદાર્થોમાં પણ અશુદ્ધ-મધ્યમ ને વિશુદ્ધ પક્ષ અંગીકાર કરવાના બેદથી ઉદાહરણો સમજી લેવાં. ૨૧૮૬-થી-૨૧૮૮

સામન્નમન્નદેવ હિ હેઝ સામન્નબુદ્ધિ-વયણાણં ।

તસ્સ વિસેસો અન્નો વિસેસમઈ-વયણહેજ્જતિ ॥ ૨૧૮૯ ॥

સદિવિ મણિપ્પમિમન્નઈ દદ્વાદત્વંતરં તુ સામન્નં ।

અવિસેસઓ મઈણ સન્વત્થાણુપ્પવિચીઓ ॥ ૨૧૯૦ ॥

ગોચાદઓ મવાઈસુ નિયયાધારાણુવિચિત્તુદ્ધીઓ ।

પરઓ ય નિવિચીઓ સામન્નવિસેસનામાણો ॥ ૨૧૯૧ ॥

નૈગમનય સામાન્ય વિશેષને પોતાના આશ્રયથી પણ પરસ્પર ભિન્ન માને છે.

સામાન્ય બુદ્ધિ અને સામાન્ય વચનનો હેતુ સામાન્ય છે, તેથી તે વિશેષથી ભિન્નજ છે. અને વિશેષ પણ વિશેષ બુદ્ધિ તથા વિશેષ વચનનો હેતુ હોવાથી સામાન્યથી ભિન્ન છે. “સત્-વિદ્યમાન, છે” એમ કહેવાથી ‘આ નય’ સામાન્યને દ્રવ્ય આદિથી ભુલ્કુંજ માને છે. કારણકે “છ” એવા વચન અને બુદ્ધિની સર્વત્ર પ્રવૃત્તિ થાય છે. ગોત્ર વિગેરે ગાય આદિમાં છે, તે પોતાના આધારમાં અનુવૃત્તિ-સમાન વૃત્તિનો હેતુ છે, અને ભિન્નમાંથી નિવૃત્તિનો હેતુ છે, માટે એ ગોત્રાદિ સામાન્યવિશેષ-અવાન્તરસામાન્ય કહેવાય છે. ૨૧૮૯-૨૧૯૦-૨૧૯૧.

નૈગમનય સામાન્ય અને વિશેષને માને છે, પરંતુ તે બન્નેને પરસ્પર ભિન્ન માને છે. આ માન્યતાની પુષ્ટિમાં તે એમ કહે છે કે-“સત્” એટલે “વિદ્યમાન છે” આવી સામાન્ય બુદ્ધિ અને એવાજ સામાન્ય વચનનો હેતુ હોવાથી સામાન્ય, જે છે તે વિશેષથી ભિન્ન-ભુલ્કુંજ છે; અને નિત્યદ્રવ્યમાં રહેલ અન્ય વિશેષ પણ સામાન્યથી ભિન્ન-ભુલ્કુંજ છે, કેમકે “વિશેષ વિશેષ” એવી બુદ્ધિ અને વચનનો વિશેષ એજ હેતુ છે, મતલબકે સામાન્ય અને વિશેષ, ઘટ-પદાદિની પેઠે ભિન્નભિન્ન કાર્યવાળા હોવાથી અત્યંત ભુલ્કુંજ છે.

અહીં એક બીજો વિશેષ જણાવવાની જરૂર છે, કે નૈગમનય સામાન્ય-વિશેષનેજ પરસ્પર ભિન્ન માને છે, એમ નહિ, પરંતુ એ બન્નેના આશ્રયભૂત જે ગાય અને પરમાણુ આદિ છે તેનાથી પણ એ ઉભયનો ભેદ માને છે. “ઋક્ષ-ગુણ-કર્મસુ સા સત્તા” એટલે દ્રવ્યશુષ્ક-અને કર્મમાં તે સત્તા છે. આ વાક્યથી સત્તા સમવાયથીજ પરસ્પર વિભક્તશુ એવા દ્રવ્ય-શુષ્ક-અને કર્મમાં સત્ત્વ પણાની બુદ્ધિ થાય છે, આથી કરીને “સત્ત્વ એટલે છે” એમ કહેવાય છે, એમ નૈગમનય દ્રવ્યાદિથી સામાન્યને ભુલ્કું પદાર્થ રૂપેજ માને છે. કારણકે એ સામાન્ય અન્યોન્ય વિભક્તશુ એવા પણ દ્રવ્ય-શુષ્ક-અને કર્મમાં સમાન પણે વર્તે છે, મતલબ કે સત્તા સામાન્ય જે દ્રવ્યાદિથી અભિન્ન હોય, તે દ્રવ્યાદિની પેઠે ભિન્નપણાથી સર્વત્ર દ્રવ્યાદિમાં સત્ત્વ એવી અભિન્ન બુદ્ધિ ન થાય, કેમકે ભિન્ન પદાર્થથી અભિન્ન બુદ્ધિ કદી પણ ઉપજે નહિ, અને જો કદો ઉપજે, તે ઘટ-પદ-સ્તંભાદિથી પણ એવી અભિન્ન-એકતાની બુદ્ધિ થવી જોઈએ. અને ભિન્ન પદાર્થોમાં પણ અભિન્ન બુદ્ધિની અન્યથા અનુપ-પાત છે. તેથી કરીને તે સત્ત્વબુદ્ધિ કાવનાર સામાન્ય દ્રવ્યાદિથી ભિન્ન છે.

તથા ગાય અને હસ્તિ આદિમાં જે ગોત્ર-ગાયપણું અને ગજત્રવ (હસ્તિપણું) રહેલ છે, તે સામાન્ય વિશેષ એટલે અવાન્તર સામાન્ય જણવું; કેમકે તે પોતાના આધારભૂત ગાય અને હસ્તિઆદિમાં અનુગતાકાર બુદ્ધિનો હેતુ હોવાથી સામાન્ય છે, અને અર્થ-મહિ-પાદિથી ભેદ પાડવું હોવાથી વિશેષ છે, વગી એ ગોત્ર વિગેરે પણ ભિન્ન પદાર્થોમાં અભિન્ન બુદ્ધિનો હેતુ હોવાથી તે પણ પોતાના આશ્રયભૂત ગાય આદિથી ભિન્નજ છે, એમ આ નૈગમનયનું મતલબ છે. ૨૧૮૯-૨૧૯૦-૨૧૯૧

હવે આ નય વિશેષનું સ્વરૂપ જેવી રીતે માને છે તે નિરૂપણ કરે છે.

તુલ્યાગિતિ-ગુણ-કિરિયગદેસતીયાગપ્પણ્ણદ્વમ્મિ ।

અનત્તબુદ્ધિકારણમંતવિસેસોચિ સે વુદ્ધી ॥ ૨૧૯૨ ॥

તુલ્ય આકૃતિ-શુભ-અને ક્રિયાવાળા, એક દેશથી નિર્ગત ને આગત-પરમાણુ દ્રવ્યમાં અન્યત્ર બુદ્ધિનું જે કારણ તે અન્ય વિશેષ છે, એમ તે નૈગમનયનો અભિપ્રાય છે. ૨૧૯૨

જેની આકૃતિ-ગુણ-અને ક્રિયાતુલ્ય હોય, તથા જે એકે દશમાંથી ગએલ અને આવેલ હોય, એવા પરમાણુ દ્રવ્યમાં “આ પરમાણુ આનાથી ભિન્ન છે” એવા પ્રકારની યોગીયોને જે અન્યત્વ યુદ્ધિ થાય છે તેનું જે કારણ છે તે અન્ય વિશેષ છે. એમ આ નૈગમનયનું માનવું છે. તાત્પર્ય એ છે કે બધાએ પરમાણુ પરિમંડલાકારવાળા છે, એમ વૈશેષિકો કહે છે, આથી કરીને સમાન આકૃતિવાળા સર્વ પરમાણુઓ છે. તેમાં “આ સર્વ પરમાણુઓ ભિન્ન ભિન્ન છે, પણ અસન્ન નથી” એવી જે પરસ્પર ભિન્નતા આકૃતિયુદ્ધિ યોગીયોને થાય છે, તેમાં જે હેતુબુદ્ધિ છે તે પરમાણુદ્રવ્યમાં રહેલ અન્ય વિશેષ છે. કારણકે જેની વિશેષતા પ્રથમ અણુમાં છે. તેની બીજામાં નથી ને જેની બીજામાં છે, તેની પ્રથમમાં નથી. જે આમ ન હોય, તો સર્વની એકતાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થાય.

તથા સર્વ પાર્થિવ અણુઓ પરસ્પર તુલ્ય ગુણવાળા છે. તેમજ અણુ અને મનનું પ્રથમ કાર્ય અદૃશ્યપણું કરાએલું છે. જેમકે અમેનું ઉંચે બળવું, વાયુનું તિરકું વાયું, ઈત્યાદિ, તત્ત્વ એજ કે સર્વ પરમાણુઓ સમાનક્રિયાવાળા છે.

વળી જ્યારે એક આકાશ પ્રદેશથી એક પરમાણુ સ્થિતિમય થવાથી અન્ય પ્રદેશમાં બળ છે, અને તેજ વખતે સ્થિતિનો ઉલ્લાસ થવાથી તેજ પ્રદેશમાં બીજે પરમાણુ આવીને રહે છે, ત્યારે એક દશમાંથી ગતાગતપણું થાય છે. આજ કારણથી વૈશેષિક દર્શનની માન્યતાનુસાર સમાન આકૃતિ-સમાન ગુણ-અને સમાન ક્રિયાવાળા, એક પ્રદેશમાંથી નિર્ગતાગત પરમાણુ દ્રવ્યમાં જે અન્યત્વ યુદ્ધિનું કારણ છે, તે અન્ય વિશેષ છે. અને એ અન્ય વિશેષજ આકૃતિ આદિવડે સમાન પરમાણુઓમાં અસમાન યુદ્ધિનો હેતુ હોવાથી અણુઓથી ભિન્ન છે. આમ નૈગમનયનો અભિપ્રાય છે.

નણુ દલ-પજ્જવટ્ટિયનયાવલંવિત્તિ ણેગમો ચેવ ।
 સમ્મદ્દિટ્ટી સાહુવ કોસ મિચ્છત્તમેઓડયં ? ॥ ૨૧૯૩ ॥
 જં સામન્નવિસેસે પરોપ્પરં વત્થુઓ ય સો મિન્ને ।
 મન્નઇમચ્ચંતમઓ મિચ્છદ્દિટ્ટી કળાદો વ ॥ ૨૧૯૪ ॥
 દોહિવિ નપ્પહિ નીયં સત્ત્યમુલ્લણ તહવિ મિચ્છત્તં ।
 જં સવિસયપ્પહાણત્તણેણ અત્તોબ્બનિરત્તેક્ખા ॥ ૨૧૯૫ ॥
 જહ્ સામન્નં સામન્નબુદ્ધિહેઉત્તિ તો વિસેસોવિ ।
 સામન્નમન્નસામન્નબુદ્ધિહેઉત્તિ કો મેઓ ? ॥ ૨૧૯૬ ॥
 જહ્ જેણ વિસેસિજ્જહ્ સ વિસેનો તેણ જંપિ સામણ્ણં ।
 તંપિ વિસેસોડ્વસ્સં સત્તાહ્વિસેસયત્તાઓ ॥ ૨૧૯૭ ॥

જો ઉપર કહ્યા ગુણ હોય (સામાન્ય તે દ્રવ્ય અને વિશેષ તે પર્માણુ) તો નૈગમનય દ્રવ્યાસ્તિક અને પર્માણુસ્તિક ન્યાયવલંબી કહેવાય, અને તેથી કરીને તેને સાધુની પેઠે સમ્યગ્દષ્ટિ કહેવો જોઈએ. શા માટે તેને મિથ્યાત્વનો ભેદ કહેવો ? ઉત્તર-નૈગમનય સામાન્ય તે વિશેષને વસ્તુથી (દ્રવ્ય ગુણ કર્મ પરમાણુરૂપ આધારથી) તથા પરસ્પર અત્યંત ભિન્ન માને છે, તેથી કણાદની પેઠે તે મિથ્યાદષ્ટિ છે. દ્રવ્યાસ્તિક અને પર્માણુસ્તિક ન્યાયવડે વૈશેષિક દર્શનકારે પોતાનું સર્વ શાસ્ત્ર રચ્યું છે, તેપણુ તે મિથ્યાત્વરૂપ

માન્ય વિશેષ જ્ઞાન અને વચન પરનિમિત્તક થયાં ગણાય, પણ એકાન્ત સામાન્ય-વિશેષ નિમિત્તક ન ગણાય, કેમકે તે સામાન્યવિષય અને વિશેષવિષયથી થયું ગણાય.

આ પ્રમાણે એકાન્ત નિરપેક્ષ સામાન્ય-વિશેષ માનવાથી આવાં દ્વયો આપે છે. તત્ત્વથી વસ્તુસ્વરૂપ તેા એણું છે કે ગાય આદિ પદાર્થના ખરી, સ્કંધ, પુંછ, શીંગડા, ડાળકંબળાદિ રૂપ જે સદૃશપર્યાય, તેજ સામાન્ય છે, પણ એક નિત્ય-નિરવયવ-અક્રિય-સર્વગતાદિ ધર્મશુક્તજ હોય તે સામાન્ય, એણું જે બીજાઓ માને છે, તે નહિ, અને એજ ગાય વિશેષે પદાર્થના રચામતા થૈતતાદિ અન્ય વિસદૃશપર્યાય તે વિશેષ છે, આ જે સામાન્ય-વિશેષ રૂપ પર્યાય તે ગાય આદિ પદાર્થથી અલિપ્ત છે, અને પરરૂપાદિવડે કથંચિત્ લિપ્ત છે, એકાન્તે રિ.છ કે અલિપ્ત નથી, ૨૧૬૮ થાં ૨૨૦૨.

હવે સંગ્રહનયની વ્યાખ્યા અને માન્યતા કહે છે.

સંગહર્ણ સંગિઠ્ઠ સંગિજ્ઞંતે વ તેણ જં મેયા ।

તો સંગહોત્તિ સંગહિયપિંદિયત્યં વઓ જરસ ॥ ૨૨૦૩ ॥

સંગહિયમાગહિયં સંપિંદિયમેગજાદમાણીયં ।

સંગહિયમણુગમો વા વરેગો પિંદિયં ધણિયં ॥ ૨૨૦૪ ॥

અહવ મહાસામન્નં સંગહિયપિંદિયત્યમિયરંતિ ।

સઘવિસેસાનન્નં સામન્નં સઘહા ધણિયં ॥ ૨૨૦૫ ॥

एणं निच्चं निरवयमकियं सवर्गं च सामन्नं ।

નિસ્સામન્નત્તાઓ નતિય વિસેસો સ્વપુર્ણં વ ॥ ૨૨૦૬ ॥

સદિતિ ધણિયમ્મિ જમ્હા સન્વત્થાણુપવત્તણ વુદ્ધી ।

તો સઘં તમ્મત્તં નતિય તદત્યંતરં ફિચિ ॥ ૨૨૦૭ ॥

સામાન્યરૂપે સર્વવસ્તુઓને એકઠી કરવી તે સંગ્રહ, અથવા સામાન્યરૂપે સર્વ વસ્તુ જે એકઠી કરે છે તે સંગ્રહ, અથવા જેથી સર્વ લેહો સામાન્યરૂપે સંગ્રહાય તે સંગ્રહ, અથવા સંગ્રહીત પિંડિતાર્થવાણું વચન જેનું હોય, તે સંગ્રહ. સામાન્યાભિપ્રાયે મહણ કરેલ હોય, તે સંગ્રહીત કહેવાય; અને એક જાતને પમાડેલ હોય તે પિંડિત કહેવાય. આવા પ્રકારનું સંગ્રહીતપિંડિતાર્થવાણું વચન સંગ્રહનયનું છે. અથવા સર્વ વ્યક્તિઓમાં અનુગત સામાન્યનું પ્રતિપાદન કરવું તે સંગ્રહીત, અને એથી વિપરીત-પરપણાને નિરાસ કરનાર એવા વિશેષનું પ્રતિપાદન કરવું તે પિંડિત કહેવાય. (આ વ્યાખ્યાથી જે સંગ્રહીત પિંડિતાર્થ એટલે અનુગમ-વ્યતિરેકાર્થવાણું વચન તે સંગ્રહનયનું છે.) અથવા સત્તારૂપ મહાસામાન્ય તે સંગ્રહીત, અને ગૈત્વ-ગજત્વાદિ અવાન્તરસામાન્ય તે પિંડિત કહેવાય. (આ વ્યાખ્યાથી પરસામાન્ય અને અપરસામાન્ય અર્થવાણું વચન તે સંગ્રહીત નયનું છે.) અથવા સર્વ વિશેષો જેનાથી લિપ્ત નથી એણું સર્વ પ્રકારે સામાન્ય વચન અભિ-ધેયપણે સંગ્રહનયનું કહેલ છે. સામાન્ય એક છે, કેમકે સર્વજ તેનોજ સદૃશાવ છે અને વિશેષનો અભાવ છે, વળી તે અવિનાશી હોવાથી નિત્ય છે, દશરહિત હોવાથી અનવયની છે, દશાન્તરમાં ગતના અભાવે અક્રિય છે, અને અક્રિય હોવાથી સર્વગત છે. તથા સામાન્યરહિત વિશેષોનો અભાવ છે, કેમકે જે સામાન્યથી વ્યતિરિક્ત છે, તેનો અગ્રાસ-

ધુપની પેઠે અભાવ છે. કારણ કે “સત્-છે” એમ કહેવાથી સર્વત્ર ત્રિભુવનાતર્ગત વસ્તુમાં અતુસરે છે, કેમકે વિદ્યમાં એવી કોઇ વસ્તુ નથી કે જે “સત્” એમ કહેવાથી જુદામાં પ્રતિભાસમાન ન થાય; માટે સર્વત્ર સત્તામાત્રજ છે, તેનાથી અતિરિક્ત બીજું કંઈ નથી કે જેને વિશેષપણે માની શકાય. ૨૨૦૩ થી ૨૨૦૭.

પદાર્થ માત્ર સત્તારૂપજ છે, એમ પ્રતિપાદન કરવાને હવે કહે છે કે--

કુંભો ભાવાળ્લો જઈ તો ભાવો અહઙ્ગહાઙ્માવો ।

एवं पढादओवि हु भावाणन्नत्ति तम्मचं ॥ ૨૨૦૮ ॥

सम्मत्तमिह विसेसा सामन्नंपिव पमेयमावाओ ।

सवत्य सम्मईओ वभिचाराभावओ वावि ॥ ૨૨૦૯ ॥

चूओ वणस्सइ चिय मूलाइगुणोत्ति तस्समूहो व ।

गुम्मादओवि एवं सवे न वणस्सइविसिद्धा ॥ ૨૨૧૦ ॥

सामन्नाओ विसेसो अन्नोऽणन्नो व नत्ति जइ अन्नो ।

निस्सामन्नत्ताओऽणन्नो सामन्नमेत्तं सो ॥ ૨૨૧૧ ॥

ભાવથી એટલે સત્તાથી ઘટ અન્ય છે કે અનન્ય છે ? જે અનન્ય-અભિન્ન હોય, તે તે સત્તારૂપજ છે; અને જે ભાવથી-સત્તાથી અન્ય-ભિન્ન હોય તે તે અરશૂંગત અભાવ-રૂપ થશે, એજ પ્રમાણે પઠાદિ સર્વ વસ્તુઓ ભાવથી અનન્ય હોવાને લીધે સત્તારૂપજ અથવા સર્વ વિશેષો સામાન્યની પેઠે પ્રમેય હોવાથી સત્તારૂપ છે, અથવા સર્વત્ર સત્ એવી ભત્તિ પ્રવર્તે છે, માટે તે સત્તારૂપજ છે. જેમકે-આમ્ર વૃક્ષ છે મૃત્તાદિ ગુણવાન હોવાથી, આમ્રાદિ સામાન્યથી માફક વૃક્ષસમૂહ પણ વનસ્પતિ સામાન્યરૂપજ છે, એજ પ્રમાણે સર્વ લતાસમૂહ વિગેરે પણ સામાન્ય વનસ્પતિથી વિશિષ્ટ-બુદ્ધ નથી, એટલે કે સર્વત્ર સામાન્ય છે, વિશેષ નથી. કારણ કે સામાન્યથી વિશેષ ભિન્ન છે, કે અભિન્ન છે ? જે ભિન્ન હોય તે તે સામાન્યથી બહિર્ભૂત હોવાથી અરશૂંગની પેઠે નથાજ, અને જે અભિન્ન હોય, તે તે સામાન્યના સ્વરૂપની પેઠે સામાન્યમાત્રજ છે. ૨૨૦૮ થી ૨૨૧૧.

હવે વ્યવહારનયની વ્યાખ્યા અને તેની માન્યતા કહે છે.

ववहरणं ववहरणं स तेण वऽवहीरणं व सामन्नं ।

ववहारपरो व जओ विसेसओ तेण ववहारो ॥ ૨૨૧૨ ॥

सदिति भणियम्मि गच्छइ विणिच्छयं सदिति किं तदन्नंति ।

होज्ज विसेसेहिंतो संववहारादवेत्तं जं ? ॥ ૨૨૧૩ ॥

उवलंभववहाराभावाओ निविसेसभावाओ ।

तं नत्ति खणुप्फंपिव संति विसेसा सपच्चत्वं ॥ ૨૨૧૪ ॥

जं च विसेसेहिं चिय संववहारोवि कीरणं सत्वं ।

जग्हा तम्मचं चिय फुद्धं वदत्थंतरमभावो ॥ ૨૨૧૫ ॥

છે, કેમકે સ્વસ્વ વિષયને પ્રધાનપણે અંગીકાર કરતા નેઓ, દ્રવ્યાસ્તિક અને પર્યાયાસ્તિકને અન્યોઅન્ય નિરપેક્ષ માને છે, (જેનાં એ બન્નેને પરસ્પર સાપેક્ષ માને છે.) જે સામાન્યને સામાન્યબુદ્ધિને હેતુ માનવામાં આવે, તેા વિશેષને પણ સામાન્યબુદ્ધિને હેતુ માનવો જોઈએ, તેા પછી સામાન્ય અને વિશેષનો ભેદ શા ? વળી એ જેવડે વિશેષ કસાય તે વિશેષ કહેવાય, તેા જે સામાન્ય છે, તે પણ સત્તાદિના વિશેષપણાથી અવશ્ય-વિશેષ કહેવાય. ૨૧૯૩-થી-૨૧૯૭

આ પાંચ ગાથામાંની પહેલી ત્રણ ગાથાઓના અર્થ માટે કંઈ વિશેષ-કહેવાની જરૂર નથી, પણ પાછળની બે ગાથાઓ માટે સ્પષ્ટીકરણ કરવાની જરૂર છે. ઉપર કહ્યા મુજબ આ નૈગમનય સામાન્ય તથા વિશેષને પરસ્પર આત્યન્ત નિરપેક્ષ માને છે, તેથી કરીને સામાન્યને વિશેષપણું પ્રાપ્ત થાય છે અને વિશેષને સામાન્યપણું પ્રાપ્ત થાય છે. આથી કરીનેજ આ નયની આવી માન્યતા મિથ્યાત્વ સંયુક્ત છે. “આ ગાય છે, આ ગાય છે” ઇત્યાદિ (કથન) સામાન્યબુદ્ધિ અને સામાન્યવચનનો હેતુ હોવાથી તે “સામાન્ય” કહેવાય છે, જે આ પ્રમાણે હોય, તેા પરમાણુઓમાં રહેલ અન્ય વિશેષ પણ સામાન્ય કહેવાશે ” જેમકે “આ વિશેષ છે, આ વિશેષ છે.” ઇત્યાદિ (કથન) પણ અન્યની સાથે સામાન્યબુદ્ધિ અને સામાન્યવચનનો હેતુ છે, એથી કરીને વિશેષ પણ સામાન્ય કહેવાશે. પરન્તુ તે અશોભ્ય છે, કેમકે વિશેષમાં સામાન્ય નથી હોતું, દ્રવ્ય-ગુણ અને કર્મ-માંજ તેની વૃત્તિ માનેલ છે. અથવા ગોત્વ ગજત્વાદિ વિશેષ, તે પણ સામાન્ય કહેવાશે, એટલે કે ગોત્વ-ગજત્વાદિ સામાન્યમાં પણ સામાન્ય પ્રાપ્ત થશે. કેમકે “આ સામાન્ય આ સામાન્ય” એવી બુદ્ધિ અને વચનની પ્રવૃત્તિ તેમાં પણ થાય છે. પરન્તુ એમ માનવું તે પણ ઉચિત નથી, કારણકે સામાન્યમાં સામાન્ય નથી હોતું “નિઃસામાન્યાનિ સામાન્યાનિ” એટલે સામાન્ય, સામાન્ય રહિત છે. આ પ્રમાણે ઉપર કહેલ યુક્તિથી વિશેષ અને સામાન્ય ઉભયને સામાન્યપણું પ્રાપ્ત થવું હોવાથી સામાન્ય અને વિશેષમાં કંઈ તફાવત નહિ રહે.

વળી જે વસ્તુવડે બુદ્ધિ અને વચનનો ભેદ પડાય તે વિશેષ કહેવાય, આ વ્યાખ્યા વિશેષની હોય, તેા પરાપર સામાન્ય (સત્તા અને ગોત્વાદિક) ને પણ વિશેષપણું પ્રાપ્ત થાય, કેમકે સત્તા વિશેષે પણ વિશેષક (ભેદ પાડનાર) છે, એટલે કે સત્તા સામાન્ય પણ ગોત્વાદિ થકી બુદ્ધિ અને વચનમાં ભેદ પાડે છે, અને ગોત્વાદિક પણ સત્તાદિકથી ભેદ પાડે છે, આથી ફલિતાર્થ એ થશે કે સામાન્ય પણ અન્ય વિશેષની જેટલી બુદ્ધિ અને વચનમાં ભેદ પાડનાર હોવાથી વિશેષજ છે. અને એજ પ્રમાણે વિશેષ પણ સામાન્ય છે, આ પ્રમાણે થશે. ૨૧૯૩-થી-૨૧૯૭

વળી “ત્રિપદાર્થસત્કરી સત્તા” એટલે દ્રવ્ય ગુણ ને કર્મ, એ ત્રણ પદાર્થમાં વિઘ્નમાનતા કરનાર હોય તે સત્તા. એ વચનવડે સત્તા સમચાયથી “સત્ત્વ” એટલે વિઘ્ન-માનતા માનવામાં આવે છે, તે પણ અયોગ્ય છે, કારણકે—

સત્તાત્રોગાદસઓ સઓ વ સત્તં હવેજ્ઞ દવરસ ।

અસઓ ન સ્વપુષ્પસ્સ વ સઓ વ કિં સત્તયા કજ્ઞં ? ૨૧૯૮ ॥

પરિવર્ત્ય સામન્નં જડ તો જેમં ન યાવિ સામન્નં ।

અદ દવેમ્મ તદેમં તદ્દવિ સદેસં ન સામન્નં ॥ ૨૧૯૯ ॥

અહ પડવત્થુમિહેનં ચ તહવિ તે નત્થિ સ્વરવિસાળં વ ।

ન ચ તદુવલક્ષણં તં સવગયણત્તઓ સ્વં વ ॥ ૨૨૦૦ ॥

સામન્નવિસેસકયં જહ્ નાણં તેષુ કિંનિમિત્તં તો ? ।

અહ તત્તો ચિય તમ્હા તં પરહેત્તિ જેગંતો ॥ ૨૨૦૧ ॥

તમ્હા વત્થૂણં ચિય જો સરિસો પજ્જઓ સ સામન્નં ।

જો વિસરિસો વિસેસો સ મઓઽણત્યંતરં તત્તો ॥ ૨૨૦૨ ॥

સત્તાના યોગથી વસ્તુતુ સત્પણ્ડ માનવામાં આવે છે, તે સત્પણ્ડ સ્વરૂપ વિદ્ય-
માનતું છે, કે અવિદ્યમાનતું છે ? સ્વરૂપે અવિદ્યમાનતું તો નહિ કહી શકાય, કેમકે
આકાશપુષ્પ જેવી અવિદ્યમાન વસ્તુતુ સત્પણ્ડ ધરી શકે નહિ; અને જો સ્વરૂપે વિદ્ય-
માન વસ્તુતુ સત્પણ્ડ માનવામાં આવતું હોય, તોપણ સત્તાવડે શું કાર્ય છે ? કેમકે
સત્તા વિના પણ વસ્તુતુ સત્પણ્ડ માનેલા છે, વળી જો એ સત્તારૂપ સામાન્ય દરેક વસ્તુમાં
હોય, તો તે સત્તા દરેક વસ્તુસ્વરૂપ હોવાથી એક નહિ કહેવાય; અથવા દરેક વસ્તુસ્વ-
રૂપની પેઠે દરેક વસ્તુમાં રહેલ હોવાથી તે સામાન્ય નહિ કહેવાય, અને જો ઘણાં દ્રવ્યોમાં
રહેલું છતાં તે એક છે, એમ કહેવામાં આવે, તો તે સામાન્ય સાવચરી થશે, કેમકે પર-
માણુની પેઠે અનવયવિની વૃત્તિ ઘણાં દ્રવ્યોમાં હોઈ શકે નહિ; અને જો તેને સાવચરી
માનવામાં આવે તો તે સામાન્ય નહિ કહેવાય, કેમકે અવયવનો ભેદ થતાં તેનાથી અભિન્ન
એવા અવયવીનો પણ ભેદ થાય છે. સામાન્ય દરેક વસ્તુમાં વર્તે છે, છતાં એક છે, એમ
કહેવામાં આવે, તો ગણના શીંગડાની પેઠે તે જણાવું ન હોવાથી અવિદ્યમાન છે. વળી
આકાશની પેઠે તે સર્વગત અને વ્યક્તિથી અન્ય હોવાને લીધે તે કોઈનું ઉપલક્ષ્ય નથી.
વળી જો સામાન્ય વિશેષ કૃત જ્ઞાન હોય તો તે પદાર્થોમાં તે જ્ઞાન કયા નિમિત્તે થાય છે ?
જો તે પદાર્થોથી થતું હોય, તો તે પરહેતુક થયું, એકાન્તિક ન થયું. મારે વસ્તુનોજ જે
સદૃશ પર્થાય તે સામાન્ય અને વિસદૃશ પર્થાય તે વિશેષ છે, એ બંને તો વસ્તુથી
અભિન્ન છે. ૨૧૯૮-થી-૨૨૦૨

પરસ્પર નિરપેક્ષ સામાન્ય-વિશેષ માનવાથી જે દોષ આવે છે તે આ ગાથાઓમાં
જણાવ્યા છે, તેમાંની પહેલી ત્રણ ગાથાઓનો અર્થ સમજી શકાય એવો છે, પાછળની
બે ગાથાઓના સંખ્યામાં કંઈક વિશેષ કહેવાની જરૂર છે, તે કહીએ છીએ. “આ ગાય
છે, આ ગાય છે” ઇત્યાદિ સામાન્ય જ્ઞાન અને સામાન્ય વચન તે સામાન્ય હેતુથી પ્રવર્તે
છે, અને પરમાણુઓમાં “આ પરમાણુ આનાથી વિશિષ્ટ-શુદ્ધ છે” એવું વિશેષ જ્ઞાન
અને વચન તે વિશેષહેતુક છે, એવી જો માન્યતા હોય, તો ગોત્ર-ગજ ત્વાદિ સામાન્ય પદાર્થોમાં
“આ સામાન્ય છે, આ સામાન્ય છે” ઇત્યાદિ જ્ઞાન અને વચન; તથા વિશેષ
પદાર્થોમાં “આ વિશેષ છે, આ વિશેષ છે” એવું જ્ઞાન અને વચન પ્રવર્તે છે, તે કયા
નિમિત્તથી પ્રવર્તે છે ? સામાન્ય વિશેષથી પ્રવર્તે છે, એમ કહેવામાં આવે, તો તે અધોગ્ય
છે, કારણ કે સામાન્યમાં બીજું સામાન્ય ન હોય, અને વિશેષમાં બીજા વિશેષ ન હોય.
તથા જો એમ કહેવામાં આવે, કે બીજા સામાન્ય સિવાય વિષયભૂત જે ગોત્રાદિ સામાન્ય
પદાર્થ તેનાથી તે સામાન્ય જ્ઞાન અને વચન પ્રવર્તે છે, અને અન્ય વિશેષની અપેક્ષા
વિના તે વિશેષથીજ વિશેષ જ્ઞાન અને વચન પ્રવર્તે છે, એમ કહેવામાં આવે. તો તે સા-

અન્નાન્નં વ મયં સામન્નં જહ વિસેસઓડળન્નં ।

તમ્મત્તમન્નમહવા નત્થિ તયં નિવિસેસંતિ ॥ ૨૨૧૬ ॥

તહ ચૂયાહિરહિઓ અન્નો'કો સો વળસ્સઈ નામ ।

અવળસ્સઈ ચિય તઓ ઘડો વ ચૂયાહમાવાઓ ॥ ૨૨૧૭ ॥

સો વવહારો ગચ્છહ વિણિચ્છયં કો વળસ્સઈ ચૂઓ ? ।

હોજ્જ વ વડલાહરૂતો તહ સવહવમેણ્ણુ ॥ ૨૨૧૮ ॥

અહિગો ચરત્તિ વા નિચ્છઓત્તિ સામન્નમસ્સ વવહારો ।

વચ્છહ વિણિચ્છયૂત્થં જાહ વિસામન્નમાવંતિ ॥ ૨૨૧૯ ॥

મમરાહ પંચવળ્ણાઈ નિચ્છણ જત્થ વા જળવયસ્સ ।

અત્થે વિણિચ્છઓ સો વિણિચ્છયત્થોત્તિ સો ગેજ્જો ॥ ૨૨૨૦ ॥

વહુતરરત્તિ ય તં ચિય ગમેહ સંતેવિ સેસણ મુપતિ ।

સંવવહારપરત્થા વવહારો લોગમિચ્છંતો ॥ ૨૨૨૧ ॥

વ્યવહાર કરવો તે વ્યવહાર, અથવા જે વ્યવહાર કરે છે તે વ્યવહાર અથવા જે સામાન્યનો તિરસ્કાર કરે છે તે વ્યવહાર અથવા જે માટે વિશેષથી લોક વ્યવહારમાં તાત્પર્ય છે, તેથી તે વ્યવહાર નય કહેવાય છે. આ વ્યવહાર કહેલી સારી ઉક્તિને અંગીકાર કરતો નથી માટે ૨૧૮૩ થી બાધાતું પદ વચ્ચે વિણિચ્છિપપત્થવવહારો સવ્વહવ્વેણુ સમજાવે છે (જેમકે) સત્ એમ કહેવાથી આ નય વ્યવહાર કરવા લાયક વિશેષાનેજ વસ્તુપણે વ્યવસ્થાપન કરે છે, જેમકે સત્ એમ જે કહેવાય છે, તે ઘટ-પટ આદિ વિશેષાથી છુટકાં છે? કે જે સંવ્યવહાર વિના જણાવું હોય,? એ સામાન્ય તો કહેવાતું માત્ર છે, કેાંઈ સ્થળે છુટકાં જણાવું નથી, કેમકે એ સામાન્યની ઉપલબ્ધિ વ્યવહાર નથી, તેથી તથા વિશેષથી વ્યતિરિક્ત માનેલ હોવાથી આકાશપુષ્પની જેટલે તે નથી; અને વિશેષો તો ઘટ-પટાદિકની જેટલે સ્વપ્રત્યક્ષ હોવાથી વિદ્યમાન છે. કારણકે પાણી લાવવું, ઘણાઆદિપર પોટીસ કરવી વિગેરે જે લોક વ્યવહાર છે, તે સાક્ષાત ઘટ-લીં મગાનાં પત્ર આદિ વિશેષો વડેજ કરાતો જણાય છે, (નહિ કે સામાન્યવડે) કેમકે તે વિશેષરૂપજ પ્રગટ જણાય છે, માટે સામાન્ય તેનાથી છુટકાં છેજ નહિ. વળી જે સામાન્ય કહેા છે, તે વિશેષથી અન્ય માનો છે, કે અનન્ય માનો છે? જે અનન્ય માનો તો તે વિશેષરૂપજ છે, અને અન્ય હોય, તો તે વિશેષ રહિત હોવાથી આકાશપુષ્પની જેટલે અલાવરૂપજ છે. તથા જે વનસ્પતિ સામાન્યપણે કહેવાય છે, તે આમ્ર-નિંબ-કદંબ-જાંબુ વિગેરે વિશેષાથી ભિન્ન છે, એમ કહેવામાં આવે, તો તે આમ્રાદિના અભાવરૂપ હોવાથી યદાદિકની જેટલે અવનસ્પતિજ છે. માટે ઉપરોક્ત ન્યાયથી આ નય સામાન્યરહિત વિશેષાનેજ સ્વીકાર કરે છે, તે એમ વિચારે છ કે વનસ્પતિ એ શું છે? આમ્ર છે? કે બકુલાદિ છે? કેમકે એ સિવાય વૃક્ષસ્વરૂપ સામાન્ય તો જણાઈ નથી. આ પ્રમાણે સર્વ દ્રવ્ય સેદ્ધામાં આ વ્યવહારનય નિશ્ચય કરે છે. અથવા અધિક ચય તે નિશ્ચય, એ નિશ્ચય આહીં સામાન્ય છે, તે સામાન્યતા (વનિશ્ચય માટે એટલે સામાન્યતા અભાવ માટે વ્યવહારનય ચલન કરે છે, જેમકે નિશ્ચયનયથી વિચારતાં ભ્રમરાદિક પાંચ વર્ણ-એ ગાંધ-પાંચ રસ-અને આઠ સ્પર્શવાળા છે છતાં, જે સ્થાવરજાદિક અર્થનાં લોકનો નિશ્ચય થાય છે, તે નિશ્ચયાર્થને વ્યવહારનય અનુસરે છે. તાત્પર્ય એ છે કે વર્ણ-ગાંધ-

૨૨-અને સ્પર્શ છતાં પણ એમાંથી લોકને જે બહુ સ્પષ્ટ ગ્રાહ્ય હોય, તેનેજ વ્યવહારનય અનુસરે છે. માને છે, ને પ્રવેષે છે, કેમકે આ નય સંવ્યવહારમાં તાપર હોવાથી લોકવ્યવહારને ધન્ને છે, તેથી વિધમાન એવા પણ બીજા વર્ણાદિકને મૂકી દે છે. ૨૧૧૨-થી-૨૨૨૧.

હવે ઋણસૂત્રનયની વ્યાખ્યા અને માન્યતા જણાવે છે.

૧૧ જજ્ઞં રુજં મુયં નાણમુજ્જુમુયસ્સ સોડ્યમુજ્જુમુઓ ।
 મુત્તયદ્ વા જમુજ્જું વત્થું તેણુજ્જુમુત્તોત્તિ ॥ ૨૨૨૨ ॥
 પચ્ચુપ્પન્નં સંપયમુપ્પન્નં જં ચ જસ્સ પત્તેયં ।
 તં રિજુતયેવ તસ્સત્થિ ચ વક્કમન્નંતિ જમસંતં ॥ ૨૨૨૩ ॥
 ન વિગયમણાગયં વા ભાવોડ્ણવલ્લંભઓ સ્વપુપ્ફં વ ।
 ન ચ નિપ્પઓયણાઓ પરકીયં પરણમિવડ્થિ ॥ ૨૨૨૪ ॥
 જદ્ ન મયં સામન્નં સંવવહારોવલલ્લિરહિયંતિ ।
 નણુ ગયમેસં ચ તદ્દા પરક્કમવિ નિપ્પલત્તણઓ ॥ ૨૨૨૫ ॥
 તમ્હા નિયયં સંપયકાલીયં લિંગ-વચનમિન્નંપિ ।
 નામાદ્ભેયવિહિયં પઢિવજ્જદ્ વત્થુમુજ્જુમુઓ ॥ ૨૨૨૬ ॥

ઋણ એટલે અવક અને શ્રુત એટલે બોધ, આથી કરીને જેના અવક બોધ તે ઋણશ્રુત, અથવા જે વસ્તુને અવકબંધે-સરળતાથી કહે તે ઋણસૂત્ર. વર્તમાનકાલીન તથા સ્વકીય વસ્તુ તે પ્રત્યુત્પન્ન કહેવાય છે, તેવી વસ્તુને આ નય અવક કહે છે, એથી અન્ય જે વિપરીત વસ્તુ હોય, તે અવિધમાન હોવાથી તેને વક કહે છે; કેમકે અતીત વસ્તુ નાશ પામેલ છે, અને અનાગત વસ્તુ ઉત્પન્ન થયેલ નથી, આથી એ ઉભય સ્વરૂપી વસ્તુ આકાશપુષ્પની જેટલે ઉપલબ્ધ નથી થતી, મારે તે વસ્તુ નથી; વળી પરકીય વસ્તુ પણ પરધનની જેટલે નિપ્રધાન હોવાથી વસ્તુ નથી. સંવ્યવહારેપલબ્ધિરહિત હોવાથી સામાન્યને ન માનવામાં આવે તો અતીત અને અનાગત વસ્તુ, તથા પરકીય વસ્તુ પણ નિષ્ફળ હોવાથી માનવી ન જોઈએ. એ પ્રમાણે સાંપ્રતકાલીન લિંગ અને વચનથી લિન્ન છતાં, નામ-સ્થાપનાદિયુક્ત સ્વકીય વસ્તુને આ ઋણસૂત્રનય અંગીકાર કરે છે. (તાત્પર્ય એ છે કે-અતીત-અનાગત નહિ પણ વર્તમાનકાલીન સ્વકીય વસ્તુ લિંગ અને વચનથી લિન્ન છતાં પણ એક તરીકેજ માને છે,) ૨૨૨૨-થી ૨૨૨૬.

હવે શબ્દનયની વ્યાખ્યા અને માન્યતા કહે છે.

સત્તરણં સપદ્ સ તેણં વ સપ્પવ્ વત્થુ જં તઓ સદ્દો ।
 તસ્સત્થપરિગહઓ નઓવિ સદ્દોત્તિ દેવ વ ॥ ૨૨૨૭ ॥
 તેં ચિય રિસમુત્તમયં પચ્ચુપ્પન્નં વિસેસિયયરં સો ।
 ઇચ્છદ્ ભાવઘટં ચિય જં ન ચ નામાદઓ વિન્નિ ॥ ૨૨૨૮ ॥
 નામાદઓ ન કુંભા વક્કજ્ઞાકરણઓ પઢાદ્ વ ।
 પચ્ચક્કવિરોહઓ વલ્લિંગામાવઓ વાવિ ॥ ૨૨૨૯ ॥

જઈ વિગયા-ગુણજ્ઞા પઞ્ચોયનાભાવજો ન તે કુંભા ।

નામાદજો કિમિદ્ધા પઞ્ચોયનાભાવજો કુંભા ? ॥ ૨૨૩૦ ॥

બોલાવતું તે શબ્દ, અથવા જે બોલાવે છે, તા જે વડે વસ્તુ બોલાવાય, તે શબ્દ કહેવાય, તે શબ્દનો વાચ્યાર્થ ઋજુ કરવાથી આ નયપણ હેતુની પેઠે શબ્દનય કહેવાય છે. ઋજુસૂત્ર નયે અભિમત એવી પ્રત્યુત્પત્ત વસ્તુને વિશેષપણે આ નય માને છે, એટલે કે પૃથુશુધોદરદિ આકારયુક્ત ભાવધરનેજ આ નય ધરૂંપે માને છે, પણ નામાદિ ત્રણને નથી માનતો. કારણ કે નામાદિ ધર જળધારણાદિ કાર્ય કરતા નથી, ને તેથી તે પદાદિની પેઠે ધર નથી, વળી આ નય શબ્દને તેથી પ્રધાન માને છે એટલે ધર શબ્દનો અર્થ ભાવધરમાં ધર છે. વળી ધરના ચિન્હોનો પણ અભાવ હોવાથી (નામાદિ ધરને ધર કહેવામાં) પ્રત્યક્ષ વિરોધ છે. અતીત અને અતુલપત્ત ધરાઓ પ્રયોજનના અભાવે ધરૂંપ ન મનાય, તોપણ નામાદિ ધરાઓ પ્રયોજનના અભાવે ધરૂંપ કેમ મનાય ? ૨૨૨૭-થી-૨૨૩૦.

જે બોલાવતું તે શબ્દ, અથવા જે બોલાવે તે, અથવા જે વડે વસ્તુ બોલાવાય તે શબ્દ કહેવાય. જે શબ્દના વાચ્યાર્થની પ્રધાનતાથી નય પણ શબ્દ કહેવાય છે. જેમ પંચમી વિભક્તિવાળો શબ્દ ઉપચારથી હેતુ કહેવાય છે, તેમ અહીં પણ ઉપચારથી શબ્દને શબ્દનય કહેવાય છે.

પ્રત્યુત્પત્ત-વર્તમાન કાલીન વસ્તુને ઋજુસૂત્રનય માને છે, તેજ વસ્તુને શબ્દનય વિશેષતર માને છે. એટલે કે પહોળા તડીયા પેદારાદિ આકારવાળા, માટી આદિથી બનેલા જળધારણાદિ ક્રિયામાં સમર્થ એવા પ્રસિદ્ધ ધરૂંપ અર્થને શબ્દનય ભાવધર કહે છે, પણ તે સિવાયના નામ-સ્થાપના અને દ્રવ્યરૂપ ધરને આ નય ધરૂંપ કહેતો નથી. કેમકે શબ્દ પ્રધાન આ નય છે, તેથી શબ્દાનુસાર વાચ્ય અર્થ હોય તેનેજ તે વસ્તુપણે માને છે, એટલે કે જે જળધારણાદિ ક્રિયામાં સમર્થ હોય, તે ધર કહેવાય, બીજા નામાદિ ધર જળધારણાદિ ક્રિયામાં સમર્થ થતા નથી માટે તે ધર ન કહેવાય. એમ આ રીતે ઋજુસૂત્રથી વિશેષતર વસ્તુને આ શબ્દનય માને છે. કારણ કે નામ-સ્થાપના-અને દ્રવ્યરૂપ ધર, પદની પેઠે જળધારણાદિ કાર્ય કરવાને સમર્થ નથી, માટે તે ધરૂંપ નથી, વળી ધરાનું સિંગ-ચિન્હ પણ તેમાં જણાતું નથી, તેથી પ્રત્યક્ષ વિરોધ જણાય છે, એટલે તે અપરૂંપ છે.

જો અતીત એટલે નાશ પામેલ અને અતુલપત્ત એટલે નહિ ઉત્પત્ત થએલ ધર, સ્વપ્રયોજનના અભાવે ધરૂંપ ન મનાય, તો પછી નામ-સ્થાપનાદિ ધરાઓ પણ સ્વપ્રયોજનના અભાવે, ધરૂંપ કેમ મનાય ? તેઓ પણ જળધારણાદિ સ્વકાર્ય કરવામાં અસમર્થ છે. માટે તે પણ ધરૂંપ ન કહેવાય. ૨૨૨૬-થી-૨૨૩૦.

હવે ઋજુસૂત્રથી શબ્દનયની વિશેષતા જણાવે છે.

અદ્વા પચ્ચુપ્પત્તો રિવમુત્તસ્સાવિસેસિઓ ચેવ ।

કુંભો વિસેસિયયરો સન્માવાઈર્હિ સદ્દસ્સ ॥ ૨૨૩૧ ॥

સન્માવા-સન્માવો-મયપ્પિઓ સ-પરપજ્જવો-મયઓ ।

કુંભા-ડકુંભા-ડવત્તઘોમયસ્સાઈમેઓ સો ॥ ૨૨૩૨ ॥

વત્થુમવિસેસઓ વા જં મિન્નામિન્નલિન્ન-વ્યર્ણપિ ।

ઈચ્છઈ રિવમુત્તનઓ વિસેસિયયર્ તર્ણ સદ્દો ॥ ૨૨૩૩ ॥

ધણિમેવાઓ મેઓ યો-પુંલિજ્ઞામિદાણવચ્ચાણં ।

પઠ-કુંખાણં વ જઓ તેણામિતત્યમિદં તં ॥ ૨૨૨૪ ॥

તો ભાવો ચિય વત્યું વિસેસિયમમિળ્ગલિંગ-વચ્ચણં ચ ।

વહુપજ્ઞાયંપિ મયં સદત્યવત્તેણ સદ્દસ્સ ॥ ૨૨૨૫ ॥

અથવા ઋગ્નુસૂત્ર નયને સામાન્યથી પ્રત્યુત્પન્ન ઘટ માન્ય છે, અને શબ્દ-નયને તેજ પ્રત્યુત્પન્ન ઘટ સદ્ભાવિકવડે વિશેષતર માન્ય છે, એટલે કે સદ્ભાવ-અસદ્ભાવ-અને ઉભયરૂપથી; સ્વપર્યાય-પરપર્યાય અને ઉભયપર્યાયથી; ઘટ અઘટ અવક્ત્રવ્ય અને ઉભય રૂપ આદિથી તે નય ઘટને માને છે. અથવા ઋગ્નુસૂત્રનય, જે સિત્ર સિત્ર સિંગ અને વચનવાળી વસ્તુને સામાન્યથી માને છે, તેજ વસ્તુને શબ્દનય વચન અને લિંગવડે વિશેષતર માને છે. (કારણકે) સ્ત્રી-પુરૂષ અને નપુંસકલિંગવાળા નામોના વાચ્ય અર્થનો પદ અને ઘટની પેઠે ધ્વનીના ભેદથી ભેદ છે, માટે આ નય લિંગ અને વચનથી અર્થને અલિસ્ર માને છે. વર્ગી વિશેષિત અલિસ્ર લિંગ અને વચનવાળી ભાવવસ્તુનેજ વસ્તુ-પણે માને છે, તેમજ શબ્દાથે વશાત્ બહુ પર્યાયવાળી વસ્તુ પણ શબ્દનયને માન્ય છે. ૨૨૩૧-થી-૨૨૩૫

ઋગ્નુસૂત્રનય પ્રત્યુત્પન્ન અવિશેષિતઘટ સામાન્યથી માને છે, પણ શબ્દનય તો તેજ પ્રત્યુત્પન્ન ઘટને વિશેષિત માને છે; આટલો આ જે નયની માન્યતામાં તફાવત છે, સ્વપર્યાયવડે-પરપર્યાયવડે-અને ઉભયપર્યાયવડે; સદ્ભાવવડે-અસદ્ભાવવડે અને ભાવાભાવવડે વિશેષિત ઘટ-અઘટ-અવક્ત્રવ્ય ઉભયરૂપાદિ ભેદ માને છે, અર્થાત્ સમસ્રાંગી આ નયમાને છે, જેમકે-ઉર્ધ્વચીવા કપાલ કુક્ષિ-શુક્રાદિ સદ્ભૂત સ્વપર્યાયવડે વિશેષિત ઘટને ઘટ કહેવાય છે, આ વ્યાખ્યાથી “ ઘટ છે ” એવો પ્રથમ ભાંગો થાય છે. તથા પદાદ-ગત જે વચનાતું રક્ષણ કરવાદિરૂપ પરપર્યાયો તે ઘટમાં નથી, તેથી અસદ્ભૂત એવા પરપર્યાયવડે વિવક્ષા કરતાં ઘટ ન કહેવાય એટલે કે પરપર્યાયવડે ઘટની અસત્ વિવક્ષા કરતાં “ ઘટ નથી ” એવો બીજો ભાંગો થાય છે. વર્ગી સ્વ-પર ઉભય પર્યાયવડે અને સદ્ભાવ અસદ્ભાવથી વિશેષિતપણે એકી સાથે કહેવા ઇચ્છીએ તો અસ્તિ કે નાસ્તિપણે કહી શકાય નહિ, તેથી “ અવક્ત્રવ્ય ” નામનો આ ત્રીજો થાય; કેમકે સદ્ભૂત અસદ્ભૂત સ્વપરપર્યાયથી સત્-અસત્-એવા તેને કોઇપણ એક અસાંકેતિક શબ્દવડે એકી સાથે કહી શકાય નહિ. આ ત્રણ ભાંગો સંકસાદેશ કહેવાય છે. અને બાકીના ચાર ભાંગો ચિકસાદેશ કહેવાય છે, તે આ પ્રમાણે એક દેશમાં સ્વપર્યાયની વિવચ્ચાનતા વડે અને અન્યત્ર પરપર્યાયની અવિવચ્ચાનતા વડે કહેવાતો ઘટ, સદસત્ એટલે ઘટાઘટ થાય છે તથા એક દેશમાં સ્વપર્યાયો વડે સદ્ભાવે વિશેષિત, અને અન્યત્ર દેશમાં સ્વ-પર ઉભય પર્યાયવડે સદ-સદ્ભાવે એકી સાથે અસાંકેતિક એક શબ્દવડે કહેવાને ઇચ્છેતો ઘટ, સદ્ અને અવક્ત્રવ્ય થાય છે, કેમકે એક દેશમાં ઘટ છે, અને અન્યદેશમાં અવક્ત્રવ્ય છે. તથા એક દેશમાં પરપર્યાયવડે અસદ્ભાવે વિશેષિત, અને અન્યદેશમાં સ્વ-પર પર્યાયવડે ભાવાભાવથી એકી સાથે અસાંકેતિક એક શબ્દવડે કહેવા ઇચ્છેતો ઘટ, અસદ્ અને અવક્ત્રવ્ય થાય છે, એટલે અઘટ અને અવક્ત્રવ્ય થાય છે; કેમકે એક દેશમાં અઘટ છે અને એક દેશમાં અવક્ત્રવ્ય છે. તથા એક દેશમાં સ્વપર્યાયવડે સદ્ભાવે વિશેષિત, અને અન્યદેશમાં પરપર્યાયવડે અસદ્ભાવે વિશેષિત, અન્યત્ર દેશમાં સ્વ-પરપર્યાયવડે ભાવાભાવે વિશેષિત ઘટ, એકીસાથે કહેવા,

ધ્રુવેલ હોય, તો તે સદ્-અસદ્-અને અવ્યક્ત થાય છે; કેમકે એક દેશમાં ઘટ છે, એક દેશમાં અઘટ છે, અને એક દેશમાં અવ્યક્તવ્ય છે. આ પ્રમાણે ગાથામાં સ્પષ્ટ કહેલા છ ભેદ અને સાતમે ભાંગે “સદ્સવ્યક્તવ્ય” આદિ શબ્દથી જણવે, સ્વાદ્વાદ દૃષ્ટિએ આ સાત ભાંગા ચુકત ધર્માદિક પદાર્થ છે, તે છતાં આ શબ્દનય સાતભાંગામાંના કોઇ પણ એક ભાંગાવડે વિશેષતર પદાર્થ તે માને છે, કેમકે કોઇ પણ એક વિદ્યમાન ધર્મને અગ્નિ-કાર કરીને સંપૂર્ણ વસ્તુ માને તે નય કહેવાય છે, પરંતુ સ્વાદ્વાદદર્શની તો સંપૂર્ણ સમે-લગ્યાત્મક વસ્તુ માને છે.

અહીં ઋણુસૂત્ર અને શબ્દનયનો તર્જાવત જણાવવો જોઇએ. ઋણુસૂત્ર નય-લિંગ લિંગ અને વચનવાળી વસ્તુને પણ વિશેષતા રહિત માને છે, શબ્દનય તેમ નથી માનતો, તે તો તેવી વસ્તુમાં પણ વિશેષતા માને છે; કેમકે સ્ત્રીલિંગ-પુલિંગ-અને-નપુ-સકલિંગવાળા નામોથી વાચ્ય તટ તરી આદિ પદાર્થોમાં ભેદ છે. એકતા નથી. “તટી” એ નામનો અર્થ જુદો છે, “તટ” એ નામનો અર્થ જુદો છે, અને “તટમ” એ નામનો પણ અર્થ પણ જુદો છે; વર્ગી “શુર-અને શુર્યો” ઇત્યાદિ એકવચન તથા બહુવચ-નથી વાચ્ય પદાર્થોમાં પણ ભેદ છે; કારણકે ધ્વનિના ભેદથી ઘટ-પદાર્થ પદાર્થોની પેઠે તે શબ્દોમાં પણ ભેદ છે. માટે તે લિંગ અને વચનનો ભેદ હોય તો લિંગ અર્થ માનવો, એટલે કે જેવો ધ્વનિ તેવો તેનો અર્થ જણવો. અન્યલિંગ વાચી શબ્દનો અન્યલિંગવાળો અર્થ થઈ શકે નહિ, તેમજ એક વચનવાચી શબ્દનો અર્થ દ્વિવચન કે બહુવચનવાચી પણ થઈ શકે નહિ.

વર્ગી ઋણુસૂત્રનય નામાદિ ચાર નિરોપયુક્ત વસ્તુ માને છે. અને શબ્દનય તો માત્ર ભાવનિરોપનેજ માને છે, તે પણ પૂર્વોક્ત નીતિએ સરભાવાદિવડે નિશ્ચિત અને લિંગ-તથા વચનથી અલિંગ અર્થવાળી વસ્તુ માને છે, પણ એજ અર્થને ત્રિલિંગ-વૃત્તિ શબ્દથી વાચ્ય નથી માનતો, તેમ એકવચન બહુવચન વૃત્તિ શબ્દથી વાચ્ય પણ નથી માનતો એ પ્રમાણે ઋણુસૂત્ર અને શબ્દનયનો પરસ્પર ભેદ છે.

હવે અનન્તર કહેવારો તે સમલિંગ નયની સાથે આ શબ્દનયનો તર્જાવત જણાવે છે. “ઇન્દ્ર-શક-પુરુષ” ઇત્યાદિ બહુ પર્વાયો ઇન્દ્રાદિક વસ્તુના જે છે તે શબ્દનયના અતે એક છે, કેમકે ઇન્દ્રાદિક શબ્દના ઇન્દ્રનાદિક જે અર્થ છે, તેવડે ઇન્દ્રાદિક એક વસ્તુમાં ઇન્દ્ર-શક-પુરુષારણાદિ બધા અર્થ ધરે છે, તેથી ઇન્દ્ર-શક આદિ બહુ પર્વાયવળી છતાં પણ તે વસ્તુ એકજ છે, એમ શબ્દનયનું મતવ્ય છે, પરંતુ સમલિંગનય એમ નથી માનતો, તે તો પર્વાયના ભેદ વસ્તુનો પણ ભેદ-માને છે, એ સબધી સુકીર્ત આગળ કહેવાશે. ૨૨૩૧-થી-૨૨૩૫

હવે સમલિંગનયની માન્યતા જણાવે છે અને તેની વ્યાખ્યા કહે છે.

જં જં સર્ણં માસદ્ વં તં ચિય સમભિરોહણ જમ્હા ।

સર્ણંતરત્પવિમ્લહો તઓ નઓ સમભિરુહો તિ ॥ ૨૨૩૬ ॥

દર્વં પજ્ઞાઓ વા વત્થું વપર્ણંતરામિપેયં જં ।

ન તદ્દત્તવત્થુમાવં સંકમપ સંકરો મા હ ॥ ૨૨૩૭ ॥

ન હિ સદ્દંતરવર્ચં વત્થું સદ્દંતરત્પતામેહ ।

સંસય-ચિવજ્ઞપ-ગત્ત-સંકરાદ્વિસંગાઓ ॥ ૨૨૩૮ ॥

ઘટ-કુદસદ્વત્પાણં જુત્તો મેઓડમિહાણમેઆઓ ।

ઘટ-પદસદ્વત્પાણ વ તઓ ન પજ્ઞાયવયણંતિ ॥ ૨૨૩૯ ॥

ઘણિમેયાણં મેઓડણુમઓ જડ્ લિંગ-વયણમિત્ત્રાણં ।

ઘટ-પદવચ્ચાણં પિવ ઘટ-કુદવચ્ચાણ કિમણિટ્ઠો ? ॥ ૨૨૪૦ ॥

આ નય જે જે સંજ્ઞા-નામ કહે છે તે તે સંજ્ઞાનેજ માત્ર સંજ્ઞાન્તર વિમુખ હોવાથી અનુસરે છે, તેથી આને સમભિરૂઢનય કહે છે. દ્રવ્ય અથવા પર્યાયરૂપ વસ્તુ જે વચનાન્તરથી અભિધેય હોય છે, તે સંકરાદિ દોષ ન થાય માટે અન્ય શબ્દના વાચ્યમાં સંક્રમણ નથી; કેમકે અન્યશબ્દથી વાચ્ય વસ્તુ અન્યશબ્દના અર્થને નથી પામતી. કારણ કે સંકરપણા આદિદોષના પ્રસંગથી સંસય-વિપર્યય-અને એકત્વાદિ દોષો પ્રાપ્ત થાય. માટે ઘટપદાદિ શબ્દના અર્થની પેઠે, ઘટ અને કુદાદિ શબ્દોના અર્થનો પણ અભિધાનના ભેદથી ભેદ જાગ્ય છે, અર્થાત્ તેથી પર્યાય વચનનો અભાવ છે, યદિ લિંગ અને વચનથી ભિન્ન એવા ઘટ તથા પદાદિ શબ્દથી વાચ્ય અર્થનો ધ્વનિના ભેદથી ભેદ માનવામાં આવે છે, તો પછી ઘટ અને કુદાદિ શબ્દથી વાચ્ય અર્થનો ધ્વનિના ભેદથી વાચ્ય અર્થનો ભેદ શા માટે માનવામાં ન આવે ? ૨૨૩૬-થી-૨૨૪૦.

જે જે ઘટાદિ સંજ્ઞા છે, તે તે સંજ્ઞાને યથાથવાણીજ આ નય માને છે, કારણ કે તે ઘટાદિ સંજ્ઞા કુદાદિરૂપ નામાન્તરના અર્થમાં વિમુખ હોવાથી ઘટશબ્દથી વાચ્ય જે અર્થ છે, તે અર્થ કુદ-કુદાદિ શબ્દથી વાચ્ય હોતો નથી. એટલે કે જે દ્રવ્ય અથવા પર્યાયાત્મ ઘટાદિ વસ્તુ ઘટાદિ વચનથી વાચ્ય છે, તે કુદાદિ રૂપ વચનાન્તરથી વાચ્ય ભાવને નથી પામતી. જો એક ઘટાદિ વસ્તુનો અન્ય કુદાદિ વસ્તુમાં સંક્રમ થાય તો સંકરાદિ દોષોની પ્રાપ્તિ થાય, એમ થવાથી ઘટાદિ અર્થમાં પદાદિ અર્થનો પણ સંક્રમ થતાં શું આઘટ છે ? કે પદાદિ વસ્તુ છે ? એવો સંસય થાય, અથવા ઘટાદિકમાં પદાદિકનો નિશ્ચય થવાથી વિપર્યય થાય, અથવા પદાદિકમાં પણ ઘટાદિકનો નિશ્ચય થવાથી ઘટ-પદાદિ અર્થની એકતા ધર્ષ જાય, અથવા મેયકમભિની પેઠે ઘટ-પદાદિ અર્થની સંકીર્ણ રૂપતા થાય.

આ સર્વ કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે ઘટ-કુદ-કુદાદિ ધત્યાદિ શબ્દો, પર-સ્ત-ભાદિ શબ્દોની પેઠે ભિન્ન ભિન્ન પ્રવૃત્તિ મિમિત્તવાળા હોવાથી, ભિન્ન ભિન્ન અર્થના વાચક છે, એમ સમભિરૂઢનય માને છે. જેમકે-વિશિષ્ટ ચેષ્ટાવાન પદાર્થ તે ઘટ, કુટિલતાના યોગે કુદ, કુટિલતપણે પૂર્ણ હોવાથી કુલ. આ પ્રમાણે ઘટ-કુદ આદિ શબ્દો ભિન્ન ભિન્ન અર્થવાળા છે; તેથી કરીને જ્યારે ઘટાદિ અર્થમાં કુદાદિ અર્થનો પ્રયોગ કરવામાં આવે, ત્યારે કુદાદિ વસ્તુનો તેમાં મંકમ કર્યો ગણાય, અને એમ થવાથી ઉપરોક્ત સંસયોદિ દોષો પ્રાપ્ત થાય.

તાત્પર્યાર્થ એ છે કે ઘટ-કુદ કુલ આદિ શબ્દોથી વાચ્ય પદાર્થનો પરસ્પર ભેદ જાગ્ય છે, કેમકે જેમ વાચક શબ્દના ભેદથી ઘટ-પદ-સ્ત-ભ આદિ શબ્દોથી વાચ્ય જે ઘટાદિ પદાર્થો ભિન્ન છે તેમ ઘટ-કુદ-કુલ આદિમાં પણ વાચક શબ્દોનો ભેદ છે; માટે કુદ કુલ-કળસ આદિ શબ્દો ઘટના પર્યાયવચન નથી. પણ દરેક ભિન્ન ભિન્ન છે. કારણકે એક અર્થમાં અનેક શબ્દની પ્રવૃત્તિ હોય શકે નહિ. યા લિંગ અને વચનથી ભિન્ન એવા ઘટ પર-સ્ત-ભ આદિ શબ્દોથી વાચ્ય અર્થોનો જેમ શબ્દના ભેદથી ભેદ માનવામાં આવે છે, તો પછી ઘટ-કુદ-કુલ-કળસ આદિ શબ્દોથી વાચ્ય અર્થોનો ભેદ શામાટે ન માનવો જોઈએ ? તેમાં એ ધ્વનિનો ભેદ તોસમાન છે. ૨૨૪૬-થી-૨૨૪૦.

હવે વસતિ અને પ્રસ્થકાદિ વિચારમાં પણ આ નયનો પૂર્વેના નયોથી ભેદ જણાવે છે.

આયાસે વસદિત્તિ ય મળિણ મળઈ કિહ અન્નમન્નમ્મિ ।

મોત્તૂનાયસદ્દાવં વસેજ્ઞ વત્થું વિદ્મમ્મમ્મિ ? ॥ ૨૨૪૧ ॥

વત્થું વસઈ સદાવે સત્તાઓ ચેયણા વ જીવમ્મિ ।

ન વિલક્ષણત્તજ્ઞાઓ મિત્તે છાયાતવે ચેવ ॥ ૨૨૪૨ ॥

માણં પમાણમિદ્દં નાણસદ્દાવો સ જીવઓડણત્તો ।

કહ પત્થયાઈમાર્વં વપ્પજ્ઞ મુત્તાઈસ્સં સો ? ॥ ૨૨૪૩ ॥

ન હિ પત્થાઈ પમાણં વદો વ મુત્તિ ચેયણાઈવિરહાઓ ।

કેવલમિવ તન્નાણં પમાણમિદ્દં પરિચ્છેઓ ॥ ૨૨૪૪ ॥

(સાધુ આદિક અમુક વ્યક્તિ ક્યાં રહે છે ? એવો પ્રશ્ન થતાં, નેગમાદિ નરા કહે. લોકમાં-ગામમાં અને ઉપાશયાદિમાં રહે છે; પણ જ્ઞાતુસ્ત્ર નયવાદી કહે છે કે ન્યાં અવ-ગાહ છે, તે આકાશ ખંડમાં રહે છે. જ્ઞાતુસ્ત્રનયે એ પ્રમાણે કહ્યું એટલે સમલિટ્તનય કહે છે કે આત્મસ્વભાવ મૂકીને વસ્તુ અન્ય વિધર્મક વસ્તુમાં કેવી રીતે રહે ? નજ રહે. કારણ કે સર્વ વસ્તુઓ સ્વભાવમાં વિદ્યમાન છે જેમ જીવમાં જેતના રહેલી છે, તેમ સર્વ વસ્તુઓ આત્મ સ્વભાવમાં રહે છે. અને છાયા આતપની પેડે વિલક્ષણ સ્વરૂપવાળી વસ્તુ ભિન્ન વસ્તુમાં નથી રહેતી. (આ અભિપ્રાય પાત્રમે છોડ અને સૂત્રમે ત્રણે યોના છે) સધળી આ નય માન તેજ પ્રમાણ અને છે, કેમકે તે પ્રમાણ જ્ઞાન સ્વરૂપ હોવાથી જીવથી અનન્ય છે; એટલે તે પ્રમાણ રૂપ માન પ્રસ્થકાદિ ભાવ અને સૂતાદિ સ્વરૂપને કેવી રીતે પામે ? કાષ્ટતું બનાવેલ પ્રસ્થાદિક ધર-પરાદિકની પેડે અચેતન હોવાથી કદિ પણ પ્રમાણ થઈ શકે નહિ. પરંતુ તે પ્રસ્થકાદિ જ્ઞાનજ યોધાત્મક હોવાથી પ્રમાણ તરીકે દંડ છે. ૨૨૮૨ ૨૨૮૨-૨૨૮૩-૨૨૮૪.

હવે તે જ્ઞાનના કારણભૂત વિષયને પણ પ્રમાણ માનવામાં આવે તો પ્રમાણ અને અપ્રમાણની વ્યવસ્થા ટકે નહિ. તે કહે છે.

પત્થાદઓવિ ત્તકારણંતિ માણં મઈ ન તં તેસુ ।

જમસંતેસુ વિ વુદ્ધી કાસઈ સંતેસુ વિ ન વુદ્ધી ॥ ૨૨૪૫ ॥

ત્તકારણં તિ વા જઈ પમાણસિદ્ધં ત્તઓ પમેયં પિ ।

સર્વં પમાણમેવં કિમ્પમાણં પમાણં વા ? ॥ ૨૨૪૬ ॥

દેસી ચેવ ય દેસો નો વત્થું ત્રા ન વત્થુણો મિત્તો ।

મિત્તો વ ન તસ્સ ત્તઓ તસ્સ વ જઈ તો ન સો મિત્તો ॥ ૨૨૪૭ ॥

एचो ચેવ સમાણાદિગરણયા જુજ્ઞપ પવાણં પિ ।

નીહપ્પલાદિયાણં ન રાપપુરિસાદિસંસંગો ॥ ૨૨૪૮ ॥

યદ્દકારવિવક્ષણપ કત્તુરણત્તપર જઓ કિરિયા ।

ન તદત્યંતરમૂપ સમવોઓ તો મઓ તીસે ॥ ૨૨૪૯ ॥

કુંભમ્મિ વત્થુપ્પજ્જાયસંકરાઈપ્પસંગદોસાઓ ।

જો જેણે જં વ કુરુણે તેણામિત્તં તયં સસંવં ॥ ૨૨૫૦ ॥

પ્રસ્થાદિકં પણ, પ્રસ્થાદિકં જ્ઞાનતું કારણ હોવાથી પ્રમાણ છે, એમ માન્યતા થાય તો તે અયોગ્ય છે; કેમકે પ્રસ્થાદિકંના અભાવ છતાં પણ કોઇને પ્રસ્થાદિકં જ્ઞાન થાય છે, અને કોઇને તે છતાં પણ નથી થતું. અથવા જો તે પ્રસ્થાદિકં પદાર્થ તેના જ્ઞાનતું કારણ છે. માટે પ્રમાણ માનેલ છે, તો પ્રત્યેય પણ પ્રમાણ થાય. અને એથી સર્વ કાંઈ પ્રમાણરૂપ બને; ને તેમ થતાં પ્રમાણ શું અને અપ્રમાણ શું? પ્રમાણ અપ્રમાણની વ્યવસ્થાનોજ લોપ થાય. તથા દેશી એ દેશજ છે, વસ્તુ દેશ નથી, દેશીથી લિજ પણ નથી, જો લિજ હોય તો તે દેશ તેના ન કહેવાય, અને જો તે દેશ તે દેશીના હોય, તો તે તેનાથી લિજ ન ગણાય. માટે નીલોત્પલાદિકંની જેટલે વિશેષણ-વિશેષ્યભૂત પદોનો કર્મધારય સમાસ યોગ્ય છે, પણ રાજપુરુષાદિકંની જેટલે ધર્મીતત્ત્વરૂપ સમાસ યોગ્ય નથી. વળી ધરકારની વિવક્ષામાં, ધર કરવાની ક્રિયા કર્તાથી અલિજ છે, તેનાથી અર્જાન્તરભૂતમાં સમવાય તો તેના નથી માન્યા. કારણ કે એથી ધરમાં વસ્તુ પર્યાયના સંકરોદિ દોષનો પ્રસંગ થાય, તેવા કરીને જો જોના વડે કરાય અથવા જોને જો કરે છે, તે સર્વ તેનાથી અલિજ છે. ૨૨૪૫-૨૨૫૦.

જેમ નવલનું પાણી પગના રોગતું કારણ હોવાથી તેને પગના રોગ કહેવાય છે, તેમ પ્રસ્થાદિકં પણ, પ્રસ્થાદિકંના જ્ઞાનતું કારણ હોવાથી પ્રમાણભૂત છે, એ પ્રમાણે જો કોઈ કહેવા માગે તો તે અયોગ્ય છે, કારણ કે પ્રસ્થાદિકંના અભાવે પણ કોઈક ધાન્ય રાશિ-માત્રમાંજ પરિચ્છેદ યુદ્ધિ ઉત્પન્ન થાય છે, અને કોઈ નાલિકેરોદિ દ્વીપમાંથી આવેલા અજ્ઞાન-મતુષ્યને પ્રસ્થકાદિ વિદ્યમાન છતાં પણ પ્રસ્થક પરિચ્છેદ યુદ્ધિ ઉત્પન્ન નથી થતી. તેથી કરીને તે કાષ્ઠમય પ્રસ્થક વિગેરે તે સંબંધી જ્ઞાન ઉત્પન્ન કરવામાં કારણ ભૂતજ છે, એમ એકાન્તે કહી શકાય નહિ; એટલે તે પ્રસ્થકાદિ પ્રમાણ રૂપ કેવી રીતે થઈ શકે? નજ થઈ શકે, અથવા પ્રસ્થકાદિ ભલે તેના કારણભૂત થાય, તો પણ તેમને પ્રમાણરૂપતાં તો પ્રાપ્ત નહિ થાય; કારણ કે જો પ્રસ્થકાદિકં જ્ઞાનની કારણતામાત્રથીજ તે પ્રસ્થકાદિકં પ્રમાણરૂપે ઇષ્ટ હોય તો પ્રત્યેય પણ પ્રમાણજ્ઞાનતું કારણ હોવાથી તેને પણ પ્રમાણ માનવું પડશે, અને એમ થતાં દધિભક્ષણાદિ પણ પરપરાએ જ્ઞાનતું કારણ થવાથી પ્રમાણ રૂપ થશે અને કોઈ પણ અપ્રમાણજ નહિ રહે. દધિભક્ષણાદિ સર્વ તેનું કારણ છતાં પણ તે પ્રમાણ રૂપ નથી, એમ કહેવામાં આવે તો કાષ્ઠમય પ્રસ્થાદિકં પણ પ્રમાણ નહિ થાય, આ પ્રમાણે અતિપ્રસંગ થવાથી પ્રમાણ અને અપ્રમાણની વ્યવસ્થાનોજ અભાવ થશે. માટે ત્રણે શબ્દનયોને પ્રસ્થકનું જ્ઞાન તેજ પ્રસ્થક પ્રમાણ ઇષ્ટ છે. પણ કાષ્ઠમય પ્રસ્થક તે પ્રમાણરૂપે ઇષ્ટ નથી.

વળી ધર્માસ્તિકાય અધર્માસ્તિકાય-આકારાસ્તિકાય-પુદ્ગલાસ્તિકાય અને છવ આ પાંચેના દેશ-પ્રદેશની કલ્પનામાં આ નય પછીસમાસ નથી માનતો, પણ કર્મધારય માને છે. કારણ કે આ નય ધર્માસ્તિકાય વિગેરે જો દેશી છે, તેજ દેશ છે, પણ ધરથી જેમ અરધદ્ર અત્યન્તલિજ છે, તેવી રીતે દેશ, દેશીથી અત્યન્ત લિજ સ્વતંત્ર વસ્તુ નથી, દેશ એ સ્વતંત્ર વસ્તુ નથી, એટલુંજ નહિ પરંતુ દેશીના સંબંધથી અસ્વતંત્ર છતાં પણ દેશ, દેશીથી લિજ છે, એમ કહેવામાં આવે તો તે અયોગ્ય છે, કેમકે દેશીરૂપ વસ્તુથી દેશ લિજ નથી; તે છતાં પણ જો દેશીથી દેશ લિજ માનવામાં આવે, તો અત્યન્ત લિજ એવા વિન્યાયળ

અને હિમવાન આદિનો જેમ સંબંધ ન થયે, તેમ તે દેશ તથા દેશીનો સંબંધ પણ ન થયે, તે દેશીનો આ દેશ છે, એમ માની શકાય, તો ધરાદિકના સ્વસ્વરૂપની પેઠે તે દેશ તે દેશીથી ભિન્ન નહિ, પણ તદાત્મકજ ગણાય. આજ કારણથી નીલકમળાદિકની પેઠે વિશેષણ-વિશેષ્યભૂત સર્વ પદોનો કર્મધારય સમાસજ થયે છે, કેમકેનો દ્વંદ્વ સમાસ પણ થયે છે, પરંતુ રાજાનો પુરૂષ તે રાજપુરૂષ, એવો જે પછી સમાસ તે આ નયને માન્ય નથી, કેમકે ભિન્ન વસ્તુનો અન્યોન્ય સંબંધ થઈ શકે નહિ. જેમકે બે જોડાએલ વસ્તુનો જે સંબંધ છે, તે સંબંધ તે વસ્તુથી ભિન્ન છે, કે અભિન્ન છે? જો ભિન્ન હોય, તો તે જોડાએલ બે વસ્તુથી સંબંધ એ ત્રીજી સ્વતંત્ર વસ્તુ હોવી જોઈએ, પણ તે રૂપ સંબંધ ન થાય, એટલે પછી સમાસાદિ કેવી રીતે થઈ શકે? જેમ વિન્ધ્ય અને હિમવાન આદિથી ભિન્ન એવા ધરાદિકનો સંબંધ કહેવાતો નથી, તેમ તેનો પણ સંબંધ કહેવાય નહિ. એટલે તેમને પણ પછીવિભક્તિ આદિ થયે નહિ. અને જો બે સંબંધ વસ્તુથી સંબંધ અભિન્ન હોય, તો તે પદ્યાદિ વિભક્તિનો હેતુ ન થાય, કેમકે તે સંબંધ વસ્તુથી સ્વરૂપની પેઠે અવ્યતિરિક્ત છે. ઇત્યાદિ અહીં ધણું કહી શકાય એમ છે, પણ અંત વિસ્તારના ભયથી અહીં નથી કહેતા, તે જાણનાના છંદાશુભે અન્ય પ્રધામાંથી જોઈ લેવું.

વળી યદ કરે તે યદકાર, (કુંભાર) એવી પ્રરૂપણ કરતાં, તે તે યદકારની યદ કરવાની ક્રિયા તેનાથી અવ્યતિરિક્ત છે, એટલે કે કર્તાને વિષેજ ક્રિયાનો સંબંધ છે, પણ કર્તાથી વ્યતિરિક્ત થઈને વિષે તે ક્રિયાનો સંબંધ નથી, એમ આ નય માને છે, કારણ કે જો કર્તા સંબંધી ક્રિયાનો સંબંધ યદરૂપ કર્મમાં પણ માનવામાં આવે, તો વસ્તુના પર્યાયની પરસ્પર એકતાદિ દોષોની પ્રાપ્તિ થાય. અને તેથી કરીને જે કુંભકારાદિ જે ક્રિયા વિશેષ વડે જે કુંભ આદિને કરે છે, તે ક્રિયાવિશેષવડે તે ક્રિયારૂપે સર્વ કર્તા-કર્મ વિગેરે અભિન્ન થઈ જાય. મારે કર્તા સંબંધી ક્રિયાનો સંબંધ કર્મમાં ન માનવો. એમ આ સમભિરૂઢનય માને છે ૨૨૪૫-થી-૨૨૫૦.

હવે એવંભૂતનયની વ્યાખ્યા અને માન્યતા કહે છે.

एवं जह सदृत्यो संतो भूओ तदन्नहाडभूओ ।

तेणेवभूयनओ सदृत्यपरो विसेसेण ॥ २२५१ ॥

वंजणमत्येणत्थं च वंजणेणोभवं विसेसेइ ।

जह घटसहं चेदुठावया तहा तंपि तेणेव ॥ २२५२ ॥

सहवसादभिषेयं तप्पच्चयओ पईव-कुम्भो ञ्च ।

संसय-विवज्जए-गच-संकराइप्पसंगो वा ॥ २२५३ ॥

જે પ્રમાણે શબ્દાર્થ હોય, તે પ્રમાણેજ નામ હોય, તો તે અર્થ વિદ્યમાન છે, પણ તેથી અન્યથા અર્થ હોય, તો તે અવિદ્યમાન છે. આ કારણથી એવંભૂતનય વિશેષ કરીને શબ્દાર્થમાં તત્પર છે. અન્યનને (શબ્દને) અર્થવડે અને અર્થને વ્યગ્જનવડે એમ ઉભયને આ નય વિશેષિત (નિયત) કરે છે; યદ શબ્દને ચેષ્ટાવાન અર્થવડે, અને અને તે ચેષ્ટારૂપ અર્થને તે શબ્દવડે નિયત કરે છે. પ્રદીપ અને કુંભની પેઠે શબ્દના વશથી અભિધેયનો પ્રત્યય થાય છે, અન્યથા સંશય-વિપર્યય-એકત્વ-અને સંકારાદિ દોષોની પ્રાપ્તિ થાય. ૨૨૫૧-થી-૨૨૫૩.

ઘટ એટલે ચેષ્ટાવાન પદાર્થ, ઇત્યાદિરૂપે જેમ શબ્દાર્થ વ્યવસ્થિત છે, તે પ્રમાણે જે ઘટાદિ પદાર્થ હોય, તેજ વિદ્યમાન અર્થ છે, તેથી અન્યથા પ્રકારે શબ્દના અર્થનું ઉદ્ધિધન કરીને જે પદાર્થ હોય, તે તત્ત્વથી ઘટાદિ અર્થ પણ ન કહેવાય, આ પ્રમાણે આ નયની માન્યતા હોવાથી શબ્દ તથા સમલિંગ નય કરતાં એવંભૂતનય શબ્દના અર્થમાં વિશેષ તત્ત્વ છે. તાત્પર્ય એ છે કે જળધારણાદિ ક્રિયાયુક્ત, સ્ત્રીના મસ્તકપર રહેલો જે ઘટ હોય, તેનેજ આ નય ઘટરૂપે માને છે, પણ જળધારણાદિ ક્રિયારહિત શુદ્ધના ખુણામાં પડી રહેલા ઘટને આ નય ઘટરૂપે નથી માનતો.

જે વડે પદાર્થ પ્રગટ કરાય તે વ્યવસ્થા, એટલે પદાર્થવાચક ઘટાદિ શબ્દ; એ શબ્દવડે તદ્વાચ્ય અર્થને, અને અર્થવડે તદ્વાચક શબ્દને આ નય નિયત રૂઝે છે. જેમકે તેજ ઘટ શબ્દ કહી શકાય, કે જે ચેષ્ટાવાન અર્થનું પ્રતિપાદન કરતો હોય, અન્ય પદાર્થનું નહિ, આ પ્રમાણે શબ્દને અર્થવડે નિયત કરે, તથા ચેષ્ટાવાન (ઘટ) અર્થ-પદાર્થ પણ તેજ કહેવાય, કે જે સ્ત્રીના મસ્તકપર રહેલ, જળધારણાદિ ક્રિયારૂપે પ્રસિદ્ધ હોય, પણ એક સ્થાને પડી રહેલ અથવા બીજી ક્રિયારૂપે હોય, તે નહિ, આ પ્રમાણે અર્થને શબ્દ વડે નિયત કરે છે. આમ ઉભય પ્રકારે શબ્દને અર્થવડે અને અર્થને શબ્દવડે આ નય નિયત કરે છે, કેમકે સ્ત્રીના મસ્તકપર રહેલ જળધારણાદિ ક્રિયાવાન જે પદાર્થ હોય, તેજ ઘટ શબ્દથી વાચ્ય છે, અને તે ઘટ શબ્દથી વાચ્ય અર્થ પણ તેજ ચેષ્ટાવાન પદાર્થ છે, આથી કરીને ઉભય વિશેષક એવંભૂત નય છે. એજ વાત વધારે દૃઢ કરવાને હવે પ્રમાણથી તેની સિદ્ધિ કરે છે. જેમકે-જેવો અભિધાયક-શબ્દ હોય, તેવાજ અભિધેય-પદાર્થની પ્રતિપત્તિ થાય છે, કેમકે તેવા શબ્દથી તેવાજ અર્થની પ્રતીતિ થાય છે. જેમ પ્રદીપ-શબ્દથી પ્રકાશમાન અર્થની અને ઘટશબ્દથી ચેષ્ટાવાન અર્થની પ્રતીતિ થાય છે, તેમ અહીં સામાન્ય શબ્દોમાં પણ જણવું, અન્યથા જો શબ્દ પ્રમાણે અર્થબોધ ન થતો હોય તો સંશયાદિ પ્રાપ્ત થાય. જેમકે જો દીપન-પ્રકાશન ક્રિયારહિત પદાર્થ પણ દીપક હોય, તો કેાધએ દીપશબ્દનો ઉચ્ચાર કર્યો હોય, તે સાંભળીને એવો સંશય થાય કે શું આણે પ્રકાશમાન પદાર્થ કહ્યો, કે કેાધ અપ્રકાશમાન અર્થ જે પત્થરાદિ પદાર્થ તે કહ્યો ? અથવા એ શબ્દથી એણે અર્થ પત્થરજ કહ્યો, આવો વિપર્યય થાય. વળી દીપશબ્દ કહેવાથી અર્થપત્થરાદિની પ્રતીતિ થાય, અને અર્થપત્થર કહેવાથી દીપકની પ્રતીતિ થાય, એમ થતાં પદાર્થની એકતા અથવા સંકરતા થાય. માટે વસ્તુતઃ શબ્દના વશથી અભિધેય છે, અને અભિધેયના વશથી શબ્દ છે. ૨૨૫૨-થી-૨૨૫૩.

હવે સમલિંગ નયની માન્યતામાં દ્રષ્ય આપે છે.

સદ્વપરિણામઑ જહ ઘટ-કુઠસદ્વત્યમેયપદિવત્તી ।

તો નિચ્છેદ્વોવિ કહં ઘટસદ્વત્યો ઘટોઽમિમઑ ? ॥ ૨૨૫૪ ॥

જહ વત્થુસંકમો ઘા નિટ્ઠો ચિટ્ઠાવઑ ય સંકન્તી ।

તો નહિ નિચ્છિટ્ઠતયા જુત્તા ઘાણી વ સમયસ્સ ॥ ૨૨૫૫ ॥

एवं जीवं जीवो संसारी पाणवारणाणुभवो ।

सिद्धो पुणरज्जीवो जीवणपरिणामरहितचित्ति ॥ ૨૨૫૬ ॥

શબ્દના ભેદથી ઘટ-કુટ-કુંભ આદિ પર્યાય શબ્દોના જો અર્થ ભેદ માન્ય હોય, તો પછી ઘટ શબ્દથી વાચ્ય એવા અર્થને ચેષ્ટા રહિત છતાં પણ ઘટ રૂપે કેમ માની શકાય ?

નજ માની શકાય. વળી જો વસ્તુ સંક્રમ ઇષ્ટ ન હોય, તો પછી ચેષ્ટાવાન છતાં પણ ભાવ-
ધરની નિશ્ચેષ્ટતા વડે શુ? ચેષ્ટારહિત દ્રવ્યપદ્ધતિમાં ઘટ શબ્દનો પ્રવૃત્તિથી સંક્રાન્તિ થાય
છે ને તે યોગ્ય નથી; અને જો ચેષ્ટાવાન છતાં પણ નિશ્ચેષ્ટ અર્થમાં સંક્રાન્તિ માનવામાં
આવે તો સ્વપક્ષની હાની થશે. તથા આજ પ્રમાણે જીવે તે જીવ, એ શબ્દાર્થવશાત દશ-
વિધ પ્રાણને ધારણ કરે તે જીવ, એમ આ નયની માન્યતા છે. આથી પ્રાણધારણ રૂપ
જીવને નારકાદિ સંસારી જીવોનેજ છે, આથી કરીને સિદ્ધતા જીવોને આ નય જીવ-આયુ-
ષ્માન-પ્રાણી ઇત્યાદિ શબ્દોથી નથી બોલાવતો, પણ સત્તાના યોગથી સત્ત્વ, જ્ઞાન-દર્શન
મુખ્ય આદિ પર્યાયોને પામતો હોવાથી આત્મા, ઇત્યાદિ શબ્દો વડે બોલાવે છે. ૨૨૫૪
૨૨૫૫-૨૨૫૬.

દેશ અને દેશીની ઐક્યતા માનવામાં દ્વિપક્ષ આપે છે.

જદ્ દેસિ ચિય દેસો પત્તા પજ્જાયવયનપર્ણિલ્લત્તો ।

પુણક્તમણત્થં વત્થુસંકમ્મો વા ણ 'યેદ્દં તે ॥ ૨૨૫૭ ॥

અહ મિણ્ણો તસ્સ તથો ન હોદ્દ ન વ વત્થુસંકમમયાઓ ।

દેસીં ચેવ ધ દેસો ન વા પપ્પસી પપ્પસોત્તિ ને ॥ ૨૨૫૮ ॥

નોસદ્દોઽવિ સમત્થં દેસં વ મ્મણ્ણેજ્જ જંદ્દ સમત્થં તો ।

તસ્સ પઓગોઽણત્યો અહ દેસો તો ન સો વત્થુ ૨૨૫૯ ॥

જો દેશી તેજ દેશ હોય, તો તેને પર્યાયવચનની પ્રાપ્તિ થશે, અને તેથી કરીને પુનરુક્તિ,
આનર્થક તથા વસ્તુનો સંક્રમ થશે, તે સંક્રમ (સમભિરૂદ નયને) ઇષ્ટ નથી. અને જો
દેશીથી દેશ સિત્ત માનવામાં આવે, તો તે દેશ તેના નહીં થાય, વસ્તુસંક્રમના ભયથી
દેશી તેજ દેશ છે એમ પણ બહિ કહેવાય, એજ પ્રમાણે પ્રદેશી તેજ પ્રદેશ એમ પણ
નહિ કહેવાય. (દેશત્વં પ્રતિપાદન કરવા આરે નોશબ્દનો પ્રયોગ કરવામાં આવે તો તે કે
નોશબ્દ પણ સમસ્ત દેશીત્વં પ્રતિપાદન કરે છે, કે તે દેશત્વંજ પ્રતિપાદન કરે છે? જો
સમસ્ત દેશીત્વં (સંપૂર્ણ વસ્તુત્વં) પ્રતિપાદન કરતો હોય, તો તેના પ્રયોગ નકારો છે,
અને દેશત્વં પ્રતિપાદન કરતો હોય તો તે વસ્તુજ નથી ૨૨૫૭-થી ૨૨૫૯.

દેશ અને દેશીની ઐક્યતા માનનારે સમભિરૂદનય દેશી એજ દેશ છે, એમ જે
કહે છે, તે પણ અયોગ્ય છે. કારણ કે જો દેશી તેજ દેશ હોય, તો એમ વૃક્ષ-પાદપ-ઇત્યાદિ
શબ્દો પર્યાયવચનરૂપ છે, તેમ દેશ અને દેશી એ બન્ને શબ્દ પણ પર્યાય વચનજ થાય.
આથી કરીને જેમ વૃક્ષ-પાદપ ઇત્યાદિ એક અર્થવાળા શબ્દોનો પ્રયોગ કરતાં પુનરુક્તિ
થાય છે, તેમ દેશી-દેશ શબ્દોનો પ્રયોગ કરતાં પણ થાય. વળી એજ શબ્દ વડે બીજા
શબ્દના અર્થતુ પ્રતિપાદન થતું હોવાથી, બીજા શબ્દોનો પ્રયોગ નિરર્થક થાય. તેમજ
ઉપરોક્ત માન્યતાથી દેશીનો દેશમાં અને દેશનો દેશીમાં અન્તર્ભાવ થતો હોવાથી વસ્તુ-
સંક્રમ પણ થાય, અને એવો વસ્તુસંક્રમ સમભિરૂદને માન્ય નથી, આરે દેશ અને દેશીની
ઐક્યતા માનવી યોગ્ય નથી, અને જો બન્નેનો ભેદ તો એ નય પણ માને છેજ.

કદાચ દેશ અને દેશીની ઐક્યતામાં કહેલા કોષના ભયથી બન્નેને ભુદા માનવામાં
આવે, કે દેશીથી દેશ સિત્ત છે. તો પૂર્વે કહેલ યુક્તિથી તે દેશીનો તે દેશ નહીં થાય,
અને વસ્તુસંક્રમાદિ કોષના ભયથી દેશી એજ દેશ એમ પણ બહિ માની શકાય; એજ
પ્રદેશી તે પ્રદેશ એમ પણ નહિ માની શકાય, કેમકે તે માન્યતામાં પણ ઉપસ્થાન

દોષો આવે છે. માટે દરેક દેશી અને દરેક પ્રદેશી સર્વ અખંડ સંપૂર્ણ વસ્તુજ છે, એમ માનવું પડશે, પણ દેશ-પ્રદેશની કલ્પના નહિ કરી શકાય, કેમકે તેમનો ભેદાભેદ માનતાં ઉપરોક્ત દોષોની પ્રાપ્તિ થશે. આ કારણથી આ નયના મતે સર્વવસ્તુઓ અખંડ સ્વરૂપ-વાળી હોવાથી પદોનો કર્મધારય સમાસ પણ નહિ થાય.

જો દેશત્વ' પ્રતિપાદન કરવાને "નાદેશી" એવો શબ્દ પ્રયોગ કરવામાં આવે, કેમકે નાશબ્દ એકદેશ વાચી છે, અને દેશ પણ દેશીનો એક દેશભૂતજ છે, ને તે તેનાથી ભિન્ન નથી. એમ કહેવામાં આવે તો તે પણ અચોચ છે, કારણ કે "નાદેશી" એ પ્રયોગમાં જે નાશબ્દ છે, તે સંપૂર્ણ-અખંડ દેશી વસ્તુત્વ' પ્રતિપાદન કરે છે, કે તે દેશ-ત્વ'જ પ્રતિપાદન કરે છે? જો સંપૂર્ણ દેશીત્વ' પ્રતિપાદન કરતો હોય, તો નાશબ્દનો પ્રયોગ નકામો છે, કેમકે માત્ર દેશીશબ્દથીજ સમસ્ત વસ્તુની પ્રતીતિ થાય છે; અને જો નાશબ્દ વડે દેશત્વ' પ્રતિપાદન થતું હોય, તે દેશ રૂપ વસ્તુજ નથી, કેમકે દેશીથી દેશ ભિન્ન છે કે અભિન્ન છે? એ બન્ને પણ યુક્તિથી ધરી શકતાં નથી. ૨૨૫૭-૨૨૫૮-૨૨૫૯.

બે પદત્વ' એક અધિકરણ ન હોઈ શકે, તેથી કર્મધારય સમાસ ન થાય એમ જણાવે છે.

નીલુપ્પલાદિસદ્દાદિગરણમેળં ચ લં મયં તત્ય ।

નણુ પુણરુત્તા-ડગત્યય-સમયવિચાયા પુહુત્તં વા ॥ ૨૨૬૦ ॥

તો વત્થુસંકરાદ્વિપસંગઓ સવ્વમેવ પદિપુન્નં ।

વત્થું સેસમવત્થું વિલક્કલ્લણં સરવિસાણં વ ॥ ૨૨૬૧ ॥

અત્થપ્પહાણસદ્ધોવસજ્જણં વત્થુમુજ્જુમુત્તંતા ।

સહ્પહાણમત્થોવસજ્જણં સેસયા વિંતિ ॥ ૨૨૬૨ ॥

ઇય નેગમાદ્દસંલેવલલ્લણં મૂલજાદ્દમેણં ।

एवं चिय वित्थरओ विण्णेयं तत्पमेणं ॥ ૨૨૬૩ ॥

નીલોત્પલાદિ શબ્દોત્ત્વ' જે એક અધિકરણ (કર્મધારય સમાસ સમભિદ્વંનયે) માનેલ છે, તેમાં પુનરુક્તિ, અનર્થતા, અને સ્વપક્ષનો વિધાત આદિ દોષો આવે છે, જો તે દોષો માનવામાં ન આવે, તો નીલોત્પલાદિ શબ્દથી વાચ્ય અર્થનો ભેદ નહિ થાય, (માટે કર્મધારય સમાસ માનવો યોગ્ય નથી.) આ કારણથી વસ્તુ સાંકર્ષ્ય આદિ દોષને સ્વીધે ધર્માસ્તિકાયાદિ સર્વ વસ્તુને દેશી-દેશની કલ્પના રહિત અખંડ-સંપૂર્ણ માનવી જોઈએ. એથી વિપરીતપણે દેશી-દેશની કલ્પનાવાળી વસ્તુ તો યુક્તિ રહિત હોવાથી ગમેતાના શીંગડા જેવી અવસ્તુ છે. ઋણુસૂત્ર પર્યંતના ચાર નયો, અર્થને મુખ્ય માનીને શબ્દને ગોણુ માની વસ્તુત્વ' પ્રતિપાદન કરે છે; બાકીના શબ્દોદિ ત્રણ નયો, શબ્દને મુખ્ય માની અર્થને ગોણુ માનીને વસ્તુત્વ' પ્રતિપાદન કરે છે. એ પ્રમાણે નેગમાદિ નયોત્ત્વ' સંક્ષેપ સક્ષણુ મૂળનીતિભેદે કર્યું, અને વિસ્તારથી પણ એજ પ્રમાણે તેના ઉત્તર ભેદ-અણુધું. ૨૨૬૦-થી ૨૨૬૩.

હવે એ નયોના ઉત્તર ભેદ જણાવે છે.

एकैको य सयविहो सच नयसया हवन्ति एमेव ।

अन्नोवि य आएसो पंचसया ह्योति ? नयाणं ॥ ૨૨૬૪ ॥ ૭૫૯-૨૨૧

જાવન્તો વચનપદા તાવન્તો વા નયાવિસદ્ધાઓ ।

તે ચેવ ય પરસમયા સમ્પત્તં સમુદિયા સન્વે ॥ ૨૨૬૫ ॥

ન સમેન્તિ ન ય સમેયા સમ્પત્તં નચિય વત્થુણો ગમયા ।

વત્થુવિઘાયાય નયા વિરોહઓ વેરિણો ચેવ ॥ ૨૨૬૬ ॥

સન્વે સમેતિ સમ્પં ચેગવસાઓ નયા વિરુદ્ધાવિ ।

મિત્ત્ત-વવહારિણો ઇવ રાઓદાસીણવસવત્તી ॥૨૨૬૭॥

નૈગમાદિ એકેક નયોના સો સો લેઠ ગણતાં સાત નયોના સાતસો લેઠ થાય, એજ પ્રમાણે બીજા આદેશથી પાંચ નયોના પાંચસો આદિ લેઠા થાય છે. અપિશબ્દથી જેટલા વચનના ભાગ છે, તેટલા નયો છે, અને તે દરેક પરસિદ્ધાન્ત રૂપ છે, પણ તે સધળા સમુદિત હોય તો તે જિનશાસન રૂપ છે. (કદાચ કહેવામાં આવે કે) તે નયો સમુદિત થતા નથી, અને સમુદિત થાય, તોપણ તે સમ્યક્ત્વભાવ પામતા નથી, તેમજ વસ્તુને જગ્યાવતારા પણ થતા નથી; પરંતુ પરસ્પર વિરોધને કીધે ચેરીની પેઠે ઉત્તર વસ્તુ વિધાતક થાય છે. (આમ કહેવામાં આવે, તો તે અયોગ્ય છે, કમકે) જેમ રાજાને નોકરો અને ઉદાસીન વૃત્તિવાળાને આધીન વ્યવહારી, તેઓની પેઠે સર્વ નયો પરસ્પર વિરુદ્ધ છતાં પણ તે એક જૈન સાધુના વશવર્તિ હોવાથી સમ્યક્ત્વ ભાવ પામે છે. ૨૨૬૪-થી-૨૨૬૭.

એ નૈગમાદિ સાતે નયોના દરેકના સો સો ઉત્તર લેઠ ગણીએ, ત્યારે બધા મળી સાતસો ઉત્તર લેઠ થાય અને શબ્દાદિ ત્રણ એકલે શબ્દ-સમલિપ્ત અને એવંભૂત એ ત્રણને એકજ શબ્દનય કહીએ ત્યારે મૂળ પાંચ નયો થાય, અને તે દરેકના ઉત્તર લેઠ સો સો ગણીએ તો સર્વ મળી પાંચસો લેઠ થાય. વળી અપિશબ્દથી બીજા પ્રકારે મૂળ નયો છ-ચાર અને બે પણ થાય. જેમકે સામાન્યઆહી નૈગમનો સંગ્રહ નયમાં, અને વિશેષઆહી નૈગમનો વ્યવહાર નયમાં અન્તર્ભાવ કરવામાં આવે, ત્યારે મૂળ છ નયો થાય, અને તેના ઉત્તર લેઠ છસો થાય. સંગ્રહ-વ્યવહાર ને ઋણુચૂર એ ત્રણ નયો અને શબ્દાદિ ત્રણ શબ્દનયને એકજ પર્યાયાસ્તિક કહેવામાં આવે, ત્યારે મૂળ ચાર નયો થાય, અને તેના ઉત્તર લેઠ ચારસો થાય. તથા નૈગમાદિ ચાર નયોને એક દ્રવ્યાસ્તિક નય કહેવામાં આવે, અને શબ્દાદિ ત્રણ નયોને એક પર્યાયાસ્તિક નય કહેવામાં આવે, ત્યારે મૂળ બે નયો અને તેના ઉત્તર લેઠ બસો થાય.

અથવા ઉપરોક્ત સંખ્યા યુક્તજ નય પ્રકારો છે એમ નહિ, પણ જેટલા વચનના પ્રકાર છે, તેટલાજ નયના પ્રકાર છે, જે જે નયો છે, તે દરેક એકાન્ત નિશ્ચયવાળા હોવાથી અન્ય દર્શનીના સિદ્ધાન્ત રૂપ છે, પરંતુ જો તે બધા સમુદિત હોય તો એકાન્ત નિશ્ચય રહિત થતાં સ્વાત્શબ્દ યુક્ત થનાથી સમ્યક્ત્વભાવ પામે છે. આ સંબંધમાં સ્તુતિકાર મહારાજ કહે છે કે-“હું નોથ ! જેમ સમુદમાં સર્વ નદીઓ મળે છે, તેમ આપને વિષે સર્વ દર્શનો મળે છે; પરંતુ નદીઓમાં સમુદ્ર નથી જણાતો, તેમ જ વિલક્ષ્ણ દર્શનોમાં આપ નથી જણાતા.”

આહી કદાચ કોઈ એમ કહેવા માગે કે-એ સધળા નયો કદી પણ સમુદિત થાય નહિ, અને જો કદાચ થાય, તો તે સમ્યક્ત્વભાવ પામે નહિ, કારણ કે તે દરેક પ્રત્યેક અવસ્થામાં-મિથ્યાદૃષ્ટિ હોવાથી સમુદિત અવસ્થામાં તો તે વિશેષ કરીને મહામિથ્યાત્વી.

૫૪-૫૬ાદિતુ' રૂપ માત્રજ ચક્ષુ મહણ કરે છે, પણ રસાદિ નહિ, અને પર્વતાદિકનો માત્ર આગળ આગળનોજ ભાગ જણાય છે, પાછળનો નથી જણાતો, આ પ્રમાણે વસ્તુનો એક દેશ જણાય છે, તે છતાં ચક્ષુ તે તે સંપૂર્ણ વસ્તુને જણાવનાર છે, એમ કહેવાય છે, એજ પ્રમાણે દરેક નથી પણ વસ્તુનો એક દેશ જણાવનારા હોવાથી સામાન્યપણે તેઓ

વસ્તુને જણાવનારા છે, એમ કહેવાય છે. મિથ્યાત્વ દૂર થતાં સમ્યક્ત્વરૂપ થવાથી સર્વે નયો અત્યુક્તે વિશુદ્ધ થતાં સર્વ આવરણના-પ્રતિબંધના અભાવે જેમ કેવળજ્ઞાન જણાવે છે તેમ નયો પણ સમસ્ત વસ્તુને જણાવનારા થાય છે.

અનન્તધર્માત્મક વસ્તુના કોઇ એક અનિત્યતાદિરૂપ ધર્મને ગ્રહણ કરીને બિદ્વાદિ-નયવાદીઓને એવી પ્રતીતિ થાય છે, કે મેં “સંપૂર્ણ વસ્તુ જાણી” આવી રીતે જુદા જુદા દરેક નયો વિપરીતશુદ્ધિવાળા હોવાથી મિથ્યાદૃષ્ટિ છે, જેમ અનેક અવયવવાળા હસ્તીના પુચ્છાદિમાંથી કોઇ એક અવયવને ગ્રહણ કરીને હસ્તીની કલ્પના કરનાર અધ્ધ-મનુષ્યોની પ્રતીતિ છે તેમ જુદા જુદા નયોની પણ માન્યતા એક અંશમાત્રી છે.

પરંતુ સમુદિત થએલા સર્વ નયો સમસ્તપર્યાય યુક્ત વસ્તુને જણાવનારા થાય છે, તેથી તે સમ્યગ્દૃષ્ટિ કહેવાય છે. જેમ સર્વ અવયવના સમુદાયાત્મક હસ્તિને કેમતે પુરૂષ હસ્તિને સાચારૂપે કહે છે, તેમ સમુદિત નયોનું પણ સર્વ અવયવમય વસ્તુ કહેવા-પણું જાણવું. એકાન્ત નિશ્ચયરહિત અન્ય નયની અપેક્ષાવાળો સ્થાત્ શબ્દયુક્ત એક નય હોય, તો પણ તે સમ્યગ્વાદી છે, પરંતુ જે એકાન્ત નિશ્ચયવાળા અન્ય નયની અપેક્ષા-રહિત સ્થાત્શબ્દ વિનાના સમુદિત ધણા નયો હોય, તેને સમુદિત નય નથી કહેવાતા, કેમકે ખરી રીતે તેઓ સમુદિત નથી, એકાન્ત નિશ્ચય વિનાના પૃથગ્ પૃથગ્ નયો હોય, તો પણ તેમને પરસ્પરની અપેક્ષાએ સમુદિત કહેવાય છે. ૨૨૬૮ થી ૨૨૭૦.

સમુદિત નયો વસ્તુને સમસ્ત પ્રકારે જણાવે છે, તે વાત બીજા ઉદાહરણથી કહે છે-

ન સમત્તવત્પુગમગા વીઠું રચનાવલીએ મળવ ઈવ ।

સહિયા સમત્તગમગા મળઓ રચનાવલીએ ઈવ ॥ ૨૨૭૧ ॥

एवं सविसयसच्चे परविसयपरंमुहे जये नाउं ।

नेएसु न संमुव्वइ न य समयासायणं कुणइ ॥ ૨૨૭૨ ॥

अर्थं जो न समिवखइ निवखेव-नय-एपमाणओ विहिणा ।

तत्स अजुत्तं जुत्तं जुत्तमजुत्तं व पदिहाइ ॥ ૨૨૭૩ ॥

परसमएगनयमयं तप्पडिक्खनयओ नियत्तेज ।

समए व परिगाहियं परेण जं दोसमुद्धोए ॥ ૨૨૭૪ ॥

જેમ પુદા પુદા મણીઓ રત્નમાળા ન કહેવાય, તેમ જુદા જુદા નયો પણ સમસ્ત વસ્તુના દીપક ન કહેવાય; પરંતુ સમુદિતમણીઓ જેમ રત્નમાળા કહેવાય છે, તેમ સમુદિત નયો પણ સમસ્ત વસ્તુના જ્ઞાપક થાય છે. ઉપર કહ્યા મુજબ સ્વવિષયને સત્યપણે તથા પરવિષયને ધરાડમુખપણે જાણીને નયવિધિજ્ઞ સાધુ જ્ઞેયવસ્તુમાં સમાહ પામતો નથી અને સિદ્ધાન્તની આશાતના કરતો નથી. જે વ્યક્તિ વિધિપૂર્વક નિરોધ નય અને પ્રમાણથી વસ્તુને જાણતો નથી, તે વ્યક્તિને અયુક્ત હોય, તે યુક્ત જણાય છે, અને યુક્ત હોય તે અયુક્ત જણાય છે. અન્ય દર્શનવાળાઓનો મત એકનયાતુસારી છે, તેને તેના પ્રતિપક્ષી નયથી દૂર કરવો; અને સ્વસિદ્ધાન્તમાં બીજાઓએ જે રોષ યુદ્ધિથી ગ્રહણ કર્યું હોય, તેને પણ નયની યુક્તિવડે શુભરૂપે સ્થાપવું. ૨૨૭૧ થી ૨૨૭૬.

જેમ પુદા પુદા મણીઓ રત્નમાળા કહેવાય નહીં. તેમ જુદા જુદા નયો પણ પરસ્પર નિરોધક હોવાથી સમસ્ત વસ્તુના જ્ઞાપક નથી થતા; પરંતુ જેમ એકનિત કરીને

સૂત્રમાં પરોવેલા મણિઓ રત્નમાળા કહેવાય છે, તેમ સમુદિત નયો પણ પરસ્પર સાપેક્ષ હોવાથી સમરેત વસ્તુના જ્ઞાપક થાય છે.

પૂર્વે કહ્યા મુજબ પરસ્પર વિવાદ કરતા નયોને જોઇને કોઇ મુ'જાઇને એમ કહે કે “આમાં તો પરસ્પર કંઈ મેળ ખાતો નથી.” આ પ્રમાણે બોલીને જેઓ શિદ્ધાન્તની આશાતના કરે છે, તે તેઓનું મહા અજ્ઞાન છે કેમકે જે જે દ્રવ્યાસ્તિકાદિ નય છે, તે યોગ્યતા નિત્યત્વાદિ વિષય માત્ર પ્રતિપાદન કરવામાં તત્પર છે, અને બીજા પર્યાયાસ્તિકાદિ નયના અનિત્યત્વાદિ વિષયનો તિરસ્કાર કરતા નથી, તેમ તેનું પ્રતિપાદન પણ કરતા નથી, કારણ કે દરેક નય એકાંશઆહી હોવાથી માત્ર સ્વવિષયનું જ પ્રતિપાદન કરે છે, તેથી તે સમ્યક્ નય છે. આ પ્રમાણે સર્વ નયો જાણીને અન્યેન્યરૂપે તેઓના સ્વસ્વ-વિષયના પ્રતિપાદનમાં પણ નયવિધ જાણનાર પડિત જ્ઞેય વસ્તુમાં સમ્બોધ પામતો નથી, તેમજ નિન્દા કરવાદિવડે શિદ્ધાન્તની આશાતના કરીને મિથ્યાત્વ પણ પામતો નથી; પરંતુ “અમુક અપેક્ષાએ એમ પણ છે, અને અમુક અપેક્ષાએ આમ પણ ધટે છે,” ઇત્યાદિ પ્રકારે નયોને વિષયવિભાજે સ્થાપીને વસ્તુ જાણે છે.

સમ્બોધ ઉત્પન્ન કરનાર આના નય વિચારનું જ શું પ્રયોજન છે? એવી કોઇ શંકા કરે તો તે અયોગ્ય છે; કારણ કે જે મનુષ્ય નામ-સ્થાપનાદિ નિષ્કેપ, નૈગમાદિ નય, અને પ્રત્યક્ષાદિ પ્રમાણવડે સૂક્ષ્મશુદ્ધિપૂર્વક વસ્તુ તત્ત્વનો વિચાર નથી કરતો, તેને અજ્ઞાનને દ્વારે યોગ્ય હોય તે અયોગ્ય ભાસે છે, અને અયોગ્ય હોય તે યોગ્ય ભાસે છે, આ કારણથી યથાર્થ વસ્તુ જાણવા માટે નય વિચાર કરવો જોઇએ. વળી બૌદ્ધાદિ અન્ય દર્શનીના અનિત્યતાદિનું પ્રતિપાદન કરનાર ઋણુસૂત્રાદિ નયના મતનું, તેના પ્રતિપક્ષી નિત્યત્વાદિકનું પ્રતિપાદન કરનાર દ્રવ્યાસ્તિકાદિ નયના મતથી નિરાકરણ કરવું. અથવા જૈનાગમમાંથી પણ અજ્ઞાન અને દ્વેષાદિયુક્ત અન્યદર્શનીએ દાષણુદ્વિથી જે છવાઈ વસ્તુ મહણુ કરી હોય-માની હોય, તેનું પણ નયવિધિજ્ઞ પડિતે નયની શુદ્ધિઓ વડે નિરાકરણ કરવું. આ કારણથી પણ નયનો વિચાર કરવો સપ્રયોજન છે. ૨૨૭૨ થી ૨૨૭૪.

નયનો વિચાર કયાં કરવો અને કયાં ન કરવો તે કહે છે.

एषहि दिट्टिवाए परूवणा सुज्ज-अत्थकहणा य

इह पुण अणवमुवगमो अद्दिगारो तीहिं ओसन्नं ॥ ૨૨૭૫ ॥ ૭૬૦-૨૨૨

पायं संववहारो ववहारंतेहिं तिहि य जं लोए ।

तेण परिकम्मणत्थं कालियमुत्ते तदद्दिगारो ॥ ૨૨૭૬ ॥

नरिथ नएहिं विहूणं सुत्तं अत्थो य जिणमए किंचि ।

आसज्ज उ सोयारं नए नयविसारओ बूया ॥ ૨૨૭૭ ॥ ૭૬૧-૨૨૩ ॥

भासिज्ज वित्थरेणवि नयमवपरिणामगासमत्थम्मि

तदसत्ते परिकम्मणमेगनएणपि वा कुज्जा ॥ ૨૨૭૮ ॥

એ નૈગમાદિ નયોવડે દષ્ટિવાદમાં સર્વ વસ્તુની પ્રપણા તથા સૂત્રાર્થનું કથન કરાય છે; પરંતુ અહીં કાલિકશુવની નયોવડે વ્યાખ્યા નથી કરાતી, યદિ એવાની અપેક્ષાએ

નય વિચાર કરાય, તો ઘણું કરીને પ્રથમના ત્રણ નયોવડે અધિકાર છે, કેમકે ઘણું કરીને લોકમાં નૈગમ-સંમત હોય છે. વ્યવહાર એ ત્રણ નયોવડે સ્થૂલ વ્યવહાર પ્રતિપાદન થાય છે, તેથી કરીને શિષ્યની મતિની પરિકર્મણ માટે કાલિક શ્રુતમાં તેનો અધિકાર છે. જિન-મતમાં એણે કોઈ સૂત્ર કે અર્થ નથી, કે જે નયે કરીને રહિત હોય, પરંતુ મતિમન્દ આચાર્ય અને શિષ્યની અપેક્ષાએ સર્વ નયનો વિચાર નિવેધ્યા છે, જે કોઈ બુદ્ધિમાન શ્રોતા મળે તો તેને નય વિશારદ આચાર્ય વિસ્તારથી પણ સર્વ નયનો વિચાર કહે, પરંતુ તેવો શ્રોતા ન હોય (મતિમન્દ હોય) તો એક નયનો વિચાર પણ ન કહે ૨૨૭૫થી૨૨૭૮.

॥ સમાસમ નયદ્વારમ્ ॥

એ પ્રમાણે નયદ્વાર કહીને, હવે સમવતારદ્વાર કહે છે, એટલે કે એ નયોનો સમ-વતાર ક્યાં થાય? અને ક્યાં ન થાય? તે કહે છે.

મૂઢનઙ્યં સુયં કાલિયં તુ ન નયા સમોયરંતિ ઇહં ।

અપુહુત્તે સમોયારો નત્થિ પુહુત્તે સમોયારો ॥ ૨૨૭૯ ॥ ૭૬૨-૨૨૪ ॥

અવિભાગત્યા મૂઢા નયત્તિ મૂઢનઙ્યં સુયં તેણં ।

ન સમોયરંતિ સંતા પડ્પયં જં ન મળ્લંતિ ॥ ૨૨૮૦ ॥

અપુહુત્તમેગભાવો મુત્તે મુત્તે સવિત્થરં જત્ય ।

મળ્લંતિ ૬ણુઓગા ચરણ-ધમ્મ-સંસાણ-દન્વાણં ॥ ૨૨૮૧ ॥

તત્થેવ નયાણંપિ હુ પહ્વત્થું વિત્થરેણ સવેસિં ।

દેસિંતિ સમોયારં ગુરવો, મયણા પુહ્તમ્મિ ॥ ૨૨૮૨ ॥

एगो चिय देसिज्जइ जत्थणुओगो न सेसआ तिणिण ।

सन्तावि तं पुहुत्तं तत्थ नया पुरिसमासज्ज ॥ २२८३ ॥

હાલમાં મૂઢનયિક એણું કાલિકશ્રુત હોવાથી તેમાં નયોનો સમવતાર નથી થતો પણ જ્યાંસુધી ચારે અનુયોગોનો એકીભાવ હતો ત્યાં સુધી સમવતાર થતો હતો, પૃથગ્-ભાવમાં નથી થતો. અવિભાગસ્થ નયો જ્યાં હોય તે તે મૂઢનયો કહેવાય, અને તે વડે શ્રુત પણ મૂઢનયિક કહેવાય એવા મૂઢનયિક કાલિક શ્રુત (જે શ્રુત પહેલી અને છેલ્લી ધોરિસીમાં લખાય તે) માં નયનો સમવતાર નથી થતો. જે કે હાલ પણ નયો છે તો પણ તે દરેક પદે નથી કહેવાતા. આ અપૃથગ્ભાવ એટલે જ્યાંસુધી દરેક સૂત્રમાં ચરણ-કરણાનુયોગ, ધર્મકથાનુયોગ, ગણિતાનુયોગ અને દ્રવ્યાનુયોગ એ ચાર સંવિસ્તાર વર્ણવાતા હતા ત્યાં સુધી સર્વ નયોનો સમવતાર દરેક વસ્તુપર ગુરુ મહારાજ બતાવતા હતા, પણ પૃથગ્-ભાવમાં સમવતારની લજના છે; કેમકે પૃથગ્ભાવમાં એકેક સૂત્રે એકેક અનુયોગજ બતાવાય છે, શેષ ત્રણ અનુયોગ બતાવતા નથી. પરંતુ કોઈ યોગ્ય પુરૂષની અપેક્ષાએ ત્યાં પણ સમવતાર બતાવે છે. ૨૨૭૯ થી ૨૨૮૩.

ક્યા પુરૂષ વિશેષથી આરંભીને એ પૃથગ્ભાવ થયો? તે જગ્યાવચને નિર્ધારિતકાર તથા ભાષ્યકાર મહારાજ કહે છે કે—

જાવંતિ અજ્જવહરા અપુહુત્તં કાલિયાણુઓગસ્સ ।

તેનારેણ પુહુત્તં કાલિયસુય દિટ્ઠિવાણ ય ॥ ૨૨૮૪-૭૬૩-૨૨૫ ॥

અપુહુત્તમાસિ વહરા જાવંતિ પુહુત્તમારઓઽમિહિણ ।

કે તે આસિ કયા વા ? પસંગઓ તેસિમ્પ્પત્તી ॥ ૨૨૮૨ ॥ [૨૬૬૭]

મહાશુદ્ધિમાન ગુરૂશ્રી આચાર્યવૈર પર્યન્ત કાલિક શ્રુતનો અનુયોગ પૃથક્ ન હતો, ત્યાં સુધી શ્રોતા અને વક્તા તીવ્ર શુદ્ધિવાળા હતા. (અહીંઆં જે કાલિક શ્રુત કહ્યું છે, તે તેની સુખ્યતા જણાવવાને માટેજ કહ્યું છે. અન્યથા ઉત્કાલિક શ્રુતમા પણ દરેક સૂત્રમાં ચારે અનુયોગ તે વખતે હતા.) તે પછી આચાર્યરક્ષિતાચાર્યથી કાલિકશ્રુત અને દૃષ્ટિવાદમાં અનુયોગનું 'પૃથક્પણું' થયું, આચાર્યવૈરાચાર્ય સુધી અનુયોગનું 'પૃથક્પણું' ન હતું; તે પછી પૃથક્પણું થયું; એમ કહ્યા પછી તે આચાર્યવૈરાચાર્ય કોણ હતા? અને તે કયારે થયા? એ શંકાના સમાધાન માટે પ્રસંગથી તેમની ઉત્પત્તિ કહેવી જોઈએ ૨૨૮૪ થી ૨૨૮૫.

અસાધારણ શુભવાળા આચાર્યવૈરાચાર્ય મહારાજની ઉત્પત્તિ કહેવાને અન્યકાર હું 'વ-ચ-૧' ઇત્યાદિ ગાથાઓ વડે તેમની સ્તુતિ કરે છે, તે ગાથાઓ સુગમ હોવાથી ભાષ્યકારે તેની વ્યાખ્યા નથી કરી, તે જણવાની ઇચ્છાવાળાએ, મૂળઆવશ્યકની ટીકામાંથી તે જાણી લેવી. અહીં તે સંબંધની નિર્બુદ્ધિ ગાથાથી વ્યાખ્યા ન કરતાં ભાષ્યકારે તે અનુ-યોગના પૃથક્પણાની ઉત્પત્તિ કહે છે. *

●તુંવવળસન્નિવેસાઠ નિમ્મગયં પિઠસગાસમહીણં ।

છમ્માસિઅ છસુ જયં માઝઙ્ગ સમન્નિઅં વંદે ॥ ૭૬૪ ॥

જો ગુજ્જેહિં વાલો નિમંતિઓ મોઅળેણ વાસંતે ।

નિચ્છંસુ વિણીઅવિળઓ તે વચરરિસિં નમંસામિ ॥ ૭૬૫ ॥

ઝજ્જેણીણ જો જંમગેહિં આલવિલ્લઝ્ઞ યુઅમહિઓ ।

અક્કલીણમહાણસિઅં સીહગિરિપસંસિઅં વંદે ॥ ૭૬૬ ॥

જસ્સ અણુન્નાણ વાયગત્તળેણ દસપુરમ્મિ નચરમ્મિ ।

દેવેહિં કયા મહિમા પયાણુસરિં નમંસામિ ॥ ૭૬૭ ॥

તુંબવન ગામમાંથી નીકળ્યા પતા (ધાનગીરિ મુનિ) પાસે રહેલા, ૭ મહિનાના, જલનિકાયમાં પ્રવળવાન, માતાસહિત શ્રીવજ્જ્વામીજીને હું વંદન કરું છું. ૭૬૪

જેને વરસાદ વરસતે છતે દેવોએ ભોજનની નિમંત્રણ કરી તેનો જે અનાદર કરનાર વિનયયુક્ત શ્રીવજ્જ્વામીજીને હું નમસ્કાર કરું છું. ૭૬૫

ઉજ્જયિની નગરીમાં તિર્થચતુલકદેવોએ પરીક્ષા કરીને જેની સ્તુતિપૂજા કરી એવા અક્ષીણ મહાનસી લખ્ખિવાન અને આચાર્યસીહગીરિજીથી પ્રશસાને પામેલા તેમને હું વંદના કરું છું. ૭૬૬

જેના આચાર્યપદની અનુજ્ઞાનો મહિમા દશપુર નગરમાં દેવોએ કર્યો તે પદાનુ-સારિ લખ્ખિવાન શ્રીવજ્જ્વામીજીને હું નમસ્કાર કરું છું. ૭૬૭

અપુહુત્તે અણિઓગો ચત્તારિ દુવાર ભાસણ્ણ ણ્ણો ।

પુહુતાણુઓગકરણે તે અત્થ તઓવિ વોચ્છિન્ના ॥૨૨૮૬-૭૭૩-૨૨૬॥

કિં વહરેહિં પુહુત્તં કયમહ તદગંતરેહિં યણિયમ્મિ ।

તદગંતરેહિં તદમિહિયગહિયમ્મુત્તત્થસારેહિં ॥ ૨૨૮૭ ॥

આર્થવૈરાચાર્ય પર્યન્ત અપૃથક્ લાવમાં સૂત્રબ્યાખ્યારૂપ અનુયોગ કરતાં દરેક સૂત્રે ચરણકરણાદિ ચારે અનુયોગ કરાતા હતા પણ અનુયોગ પૃથક્ કરવામાં આવે, તે તો ચારે અનુયોગ તેમનાથી પણ વ્યવહિત થાય, તેથી કરીને તે પછી ચાર અનુયોગમાંથી કોઈ પણ એક અનુયોગ દરેક સૂત્રે કરવાનો નિયમ છે, પણ ચારે નથી કરાતા, એ પૃથક્ 'પણુ' આર્થ વૈરાચાર્યે કર્યું કે તેમના પછી આર્થરક્ષિત સૂરિએ કર્યું ? એ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં કહીવાતું કે આર્થ વૈરાચાર્યે કહેલ સૂત્રાર્થ અણુ કરનાર એના આર્થરક્ષિત સૂરિએ તેમના પછી અનુયોગ પૃથક્ કર્યા, ૨૨૮૬-૨૨૮૭.

જો કન્નાઙ્ ધ્વણેય ચ નિમંતિઓ જુલ્લગમ્મિ મિહવહ્ણા ।

નયરમ્મિ કુસુમનામેં તં વહરિસિં નમંસામિ ॥ ૭૬૮ ॥

જેણુરિઆ વિજ્ઞા આગાસગમા મહાપરિન્નાઓ ।

ઘંદામિ અજ્જવહરં અવચ્છિમો જો સુઅધરાણં ॥ ૭૬૯ ॥

ભણઙ્ ચ આર્હિંદિજ્ઞા જંબુદીવ્વ ઇમાઙ્ વિઙ્ગાણ્ણ ।

ગંતું ચ માણુસનગં વિઙ્ગાણ્ણ્ણ એત્થ મે વિસઓ ॥ ૭૭૦ ॥

ભણઙ્ અ ધારેઅવા ન હુ દાયવા ઇમા મણ્ણ વિઙ્ગા ।

અપ્પિહ્હિઆ ઉ મણુઆ હોહિન્તિ અઓ પરં અત્તે ॥ ૭૭૧ ॥

માહેસરીઓ સેતાપુરિઅં નીઆ હુઆસણમિહાઓ ।

ગયણયલમહ્વહ્ણત્તા વહરેણ મહાણુભાગેણ ॥ ૭૭૨ ॥

જેને કુસુમપુર નગરમાં ધનાવહ શેઠે કન્યા અને ધનની નિમંત્રણ કરી તે શ્રીવજ્રસ્વામીજીને હું નમસ્કાર કરું છું. ૭૬૮

જેણે મહારિશા અધ્યયનમાંથી આકાશગામિની વિદ્યાનો ઉદ્ધાર કર્યો તે છેદના શ્રુતધર (હરિપૂર્ણ) આર્થવૈરસ્વામીને હું નમસ્કાર કરું છું. ૭૬૯

એ વિદ્યાના પ્રભાવથી જંબુદીપતું ભ્રમણ કરી માલુયોત્તર પર્વત સુધી જઈ શકે છે. ૭૭૦

તેઓ બોલ્યા કે આ વિદ્યા શાસનના ઉપકાર માટે મારે ધારી રાખવી પરંતુ હવે પછી મનુષ્યો અદ્યપન્નદિવાળા થશે માટે કોઈને આપવી નહિ. ૭૭૧

જે મહાનભાગ વજ્રસ્વામીજી હુતારાન વનથી પુષ્પસમૂહ ગગનમાર્ગે માહેધર-પૂરીમાં લાવ્યા. ૭૭૨

અનુયોગ પૃથક્ કરવાનું કારણ કહે છે.

દેવિંદવંદિણ્ઁ મહાણુમાવેહિં રક્ષિચ્ચજ્જેહિં ।

જુગમાસજ્જ વિભત્તો અણુઓગો તો કઓ ચ્ચહાં ॥ ૨૨૮૮ ॥ ૭૭૪-૨૨૭ ॥

દેવેન્દ્રોદ્ધી વંદિત, મહાનુસાર આર્ય રક્ષિનાચાર્યે કુબ્ધમકાળ જાણીને પ્રવચન હિતાર્યે અનુયોગનો વિભાગ કરીને તે ચાર પ્રકારે જુદા જુદા સ્થાપિત કર્યા. ૨૨૮૮.

(અહીં આ સંખંધમાં “માયા ય રુદ્ધસોમા.” વગેરે ગાથાઓ છે, તે મૂળ આવ-
શ્યકની દીકાથી જાણી લેવી.)*

ઉપરોક્ત ગાથાનો વિશેષાર્થ કહેવાને લાભ્યકાર કહે છે.

નાઠ્ઠુગ રક્ષિચ્ચજ્જો મહ્-મેહા-ચારણાસમગ્ગપિ ।

ફિચ્છેણ ધરેમાણં સુચણ્ણવં પૂસમિત્તંતિ ॥ ૨૨૮૯ ॥

અહસયકઓવઓગો મહ્-મેહા-ચારણાઈપરિહીમે ।

નાઠ્ઠુગમેસપુરિસે સ્વેત્તં કાલાણુમાવં ચ ૨૨૯૦ ॥

સાણુગ્ગહોઽણુઓમે વીસું કાસો ય સુચવિમાગેણં ।

સુહગહણાઈનિમિત્તં નર ય સુનિગૂહિયવિમાગે ॥ ૨૨૯૧ ॥

સન્નિમયમસદ્દંતા નયાણ સમ્પત્તપં ચ મિણ્ઁના ।

મણ્ઁતા ય ત્રિરોહં અપરીણામાતિપરિણામા ॥ ૨૨૯૨ ॥

ગચ્છેજ્જ મા હુ મિચ્છં,પરિણામા ય સુહુમાઈવહુમેદ ।

હોજ્જાસત્તા વેતું ન કાલિણ તો નચવિમાગો ॥ ૨૨૯૩ ॥

તે આર્યરક્ષિતાચાર્યે, અતિ-એકા અને ધારણાદિ સમગ્ર ગુણનાના પોતાના શિષ્ય પુબ્ધમિત્રને પણ મુશીમને ક્રુતાર્જુવ ધારણ કરતા જાણીને, તથા અતિશય જ્ઞાનાપયોગ્ય ભવિષ્યના પુરવેા ક્ષેત્ર-કાળાનુરૂપ અતિ-એકાદિ ગુણ રહિત થશે એમ જાણીને, તેઓ પા અનુગ્રહ કરવાને કાલિકાદિ શ્રુત વિભાગવડે અનુયોગ કર્યા તથા સુખે ગ્રહણ કરી શકાય, તેટલા માટે અતિગૂઢાર્થવાળા નયો જુદા કર્યા, કારણકે નયોના સ્વવિષયને તહિં સદ્ધ.

માયા ય રુદ્ધસોમા પિઆ ય નામેણ સોમદજ્જુતિ ।

માયા વ વગ્ગુરક્ષિઅ તોસલિપુત્તા ય આચરિઆ ॥ ૭૭૫ ॥

નિજ્જવણ મહ્ગુત્તે વીસું પઢણં ચ તસ્સ પુવ્વગયં ।

પઠ્ઠાવિઓ અ માયા રક્ષિઅઅલમગેહિં જળઓ અ ॥ ૭૭૬ ॥

શ્રી આર્યરક્ષિતસરિજની માતા રુદ્ધસોમા, પિતા સોમદેવ, બ્રાતા રુદ્ધુરક્ષિત અને આચાર્ય તોસલીપુત્ર હતા. ૭૭૫

એમજે આર્ય ભદ્રગુપ્તસરિજને નિર્ધોમજ્ઞા કરાવી, આપ વગ્ગુસ્વામી મહારાજ પાસે લિખ ઉપશ્યે રહી પૂર્વગત શ્રુતનો અભ્યાસ કર્યો અને પોતાના ભાઈ તથા પિતાને શિક્ષા આપી. ૭૭૬

નારા, તેમજ નયના એકજ વિષયને ગ્રહણ કરીને તેમાં વિશેષ માનનારા અપરિણામી અને અતિપરિણામી શિષ્યો, મિથ્યાત્વ ન પામે, તથા પરિણામી શિષ્યો પણ સૂક્ષ્માદિ બહુ ભેદવાળા નયોને ગ્રહણ કરી શકે નહીં, તે કારણથી કાલિકશ્રુતમાં નય વિભાગ રાખ્યો નથી-૨૨૮૬-થી-૨૨૯૩.

શ્રીમાન્ આર્ધદક્ષિતાચાર્યે, મતિ (અવબોધ શક્તિ), મેધા (પાઠ શક્તિ), અને ધારણા (અવધારણ શક્તિ) આદિમાં સમર્થ અને બુદ્ધિમાન્ એવા પોતાના શિષ્ય દુર્બલિકા પુષ્પમિત્રને અતિમુશીયતે શ્રુત ધારણ કરતા જોઇને તેમજ ભવિષ્યમાં મતિ-મેધા આદિ શુભ હીન પુરૂષો થશે, એમ જ્ઞાનોપયોગથી જાણીને, તેઓના ઉપર ઉપકાર કરવાને માટે શ્રીમાન્ આચાર્યે કાલિકાદિ શ્રુતના વિભાગે અનુયોગ લુદ્ધ કર્યો. માત્ર અનુયોગ લુદ્ધ કર્યા એટલું જ નહીં, પણ તે સાથે ક્ષેત્ર અને કાળનું સ્વરૂપ જાણીને નૈમગાદિ નયો પણ લુદ્ધ કર્યા; કારણકે નયોની વ્યાખ્યા અતિગદ અર્થવાળી છે, તે સુઅર્ધવૃક્ક ગ્રહણ કરી શકાય, તે માટે તે લુદ્ધ કર્યા.

નયો લુદ્ધ કરવાનું બીજું પણ વિશેષ કારણ છે. અપરિણામી-અતિપરિણામી, અને પરિણામી એમ ત્રણ પ્રકારના શિષ્યો હોય છે. તેમાં અવિપુલ મતિ, અગીતાર્થ એવા અને જિનવચનનું રહસ્ય જેને સમજાયું ન હોય, તે અપરિણામી કહેવાય છે. જે અતિવ્યાપ્તિ આદિ વડે જિનવચનમાં અપવાદ દાટવાળા હોય, તે અતિપરિણામી કહેવાય છે, અને જે સમ્યક્ પ્રકારે જિનવચનનું રહસ્ય જાણીને મધ્યસ્થવૃત્તિવાળા હોય, તે પરિણામી કહેવાય છે. એમાંના જે અપરિણામી શિષ્યો હોય તે “માત્ર જ્ઞાન” એવું છે, અથવા ક્રિયાજ એવું છે” ઇત્યાદિ નયોના સ્વ સ્વ વિષયને નહિ માનતા, મિથ્યાત્વને ન પામે, તથા જે અતિપરિણામી શિષ્યો હોય તે અમુક એક નયે ક્રિયા વિગેરે કહેલ હોય, તેનેજ પ્રમાણ તરીકે ગ્રહણ કરીને, એકાન્ત નિત્યાદિ વસ્તુનું પ્રતિપાદન કરનારા નયોના પરસ્પર વિરોધ માનતા મિથ્યાત્વ ન પામે, તેમજ જે પરિણામી શિષ્યો હોય, તે જો કે મિથ્યાત્વ ન પામે, તો પણ નયો વડે વિસ્તારથી વ્યાખ્યા કરતાં, તેના સૂક્ષ્મ અતિસૂક્ષ્મ ભેદો ગ્રહણ કરી શકે નહિ. તેથી તેઓ પર અનુગ્રહ કરવાની બુદ્ધિવાળા આર્ધદક્ષિતાચાર્યે કાલિકશ્રુતમાં તેમજ બીજા સર્વ શ્રુતમાં વિસ્તારથી વ્યાખ્યા કરવા રૂપ નય વિભાગ કર્યો. ૨૨૮૬-થી-૨૨૯૩.

હવે ચરણકરણાદિ કયા કયા અનુયોગ શ્રુતવિભાગમાં છે તે કહે છે.

કાલિયસુયં ચ હસિભાસિયાઈ તદ્વિદ્યા ચ સૂરપદ્મતી ।

સત્ત્વો ય દિદિવાઓ ચત્ત્વઓ હોદ્ અણુઓગો ॥૨૨૯૪॥ મ્. ખા. ૧૨૪

જં ચ મહાકલ્પસુયં જાણિ અ સેતાણિ હેયસુત્તાણિ ।

ચરણકરણાણુઓગોત્તિ કાલિયત્થે ઉવગયાણિ ॥૨૨૯૫॥ ૭૭ ૨૨૮૫

કાલિકશ્રુતમાં પાંચેયો, રૂપભાષિન કુળમાં બીજો, સૂર્યપ્રજ્ઞાપિ આદિમાં ત્રીજો અને સપ્તમ દિદિવામાં ચોથો એમ અનુક્રમે ચાર અનુયોગ છે. તથા જે મહાકલ્પકુળ અને જે ગિવાપના શ્રેય જે છે; સત્ત્વો, તેમાં પણ ચરણ-કરણાણુયોગ છે. કેમકે તે સર્વ કાલિક-કુળમાં અનન્યૂત થાય છે. ૨૨૮૬-૨૨૯૫.

કાળમહુણાદિ વિધિ વડે લણાતું અગીઆર અંગ રૂપ સર્વ શ્રુત કાલિકશ્રુત કહેવાય છે. તેમાં ધણે ભાગે ચરજસિત્તરી અને કરણસિત્તરીનું જ પ્રતિપાદન કરેલું છે, આથી કરીને આર્થ રક્ષિતાચાર્યે તેમાં ચરણકરણાનુયોગજ વ્યાખ્યામાં કર્તવ્યપણે કહેલ છે, તેમાં શેષ ત્રણ અનુયોગો છે, પણ તેને વ્યાખ્યા કર્તવ્યપણે નથી કહી. અહીં અનુયોગ અને અનુયોગવાનનો અમેઃ ઉપચાર કરીને કાલિકશ્રુતને પ્રથમ ચરણકરણાનુયોગ તરીકે કહ્યું છે. જેમાં નમિ કપિસ વિગેરે મહુર્વિઝ્ઞાનાં ધર્મકથાનકોજ ધણે ભાગે કહેલાં છે, એવા ઋષિભાષિત ઉત્તરધ્વન વિગેરેમાં ધર્મકથાનુયોગની વ્યવસ્થા કરી છે, તેથી તેને ખીજે ધર્મકથાનુયોગ કહેવાય છે. સૂર્યપ્રજ્ઞાસિ વિગેરેમાં ચંદ્ર-સૂર્ય-મહુ-નક્ષત્ર વિગેરેની ગતિ સંબંધી ગણિતજ ધણે ભાગે કહેલ છે, તેથી તેમાં ગણિતાનુયોગની વ્યવસ્થા કરી છે. અને સમમદ્દેશાદમાં પૂર્વપક્ષ ઉત્તરપક્ષાદિ વડે જીવાદિ દ્રવ્યનું પ્રતિપાદન કર્યું છે, તથા મુવર્ણ-રજત-મણિ-ગોતી વિગેરે દ્રવ્યની સિદ્ધિઓ કહેલ છે, તેથી તેમાં દ્રવ્યાનુયોગજ સ્થાપન કર્યો છે. આ પ્રમાણે શ્રુતના વિભાગથી ચારે અનુયોગની વ્યવસ્થા કરી છે, અને ફરેક સૂત્રે ચારે અનુયોગ કરવાનું નિષેધ્યું છે.

ઉપર જણાવેલા પ્રથો સિવાય, મહુર્વિઝ્ઞા દેશનામાંથી ઉદ્ધરીને મહાકલ્પ શ્રુત છેઃ સૂત્રો વિગેરે પ્રથો, ધર્મકથાનુયોગના પ્રસંગે ચરણકરણાનુયોગનું પ્રતિપાદન કરવાને કહેલા હોય, તે પણ સર્વ ચરણકરણાનુયોગ સમજવા. કારણ કે તે સૂત્રો પણ કાલિકશ્રુતના અનુભૂત થાય છે. ૨૨૬૫.

હવે વહુરય પલ્લ ધત્વાદિ ૨૩૦૧ મી આથાની પ્રસ્તાવના કહે છે.

एवं विहितपुहुत्तेहिं रक्खिपज्जेहिं पुस्समिच्चम्मि ।

गणिम्मि किर गोदुमाहिलो पढिनिसेण॥ ૨૨૯૬ ॥

सो मिच्छतोदयओ सत्तपओ निण्हओ समुप्पणो ।

के अन्ने छ भणिप् पसेगओ निण्हउत्तती ॥ ૨૨૯૭ ॥

अहवा चोएइ नयाणुभोगनिहवणओ कइं गुरवो ।

न हि निण्हवत्ति, भण्णइ त्रओ न जंपंति नत्तिपत्ति ॥ ૨૨૯૮ ॥

न य मिच्छभावणाए वयंति जो पुण पयंपि निण्हवइ ।

मिच्छाभिनिसेसाओ स निण्हओ वहुरयाइ व ॥ ૨૨૯૯ ॥

वहुरय पएल अव्वत्त समुच्छ दुग तिग अवाद्धिआणं च ।

एएसिं निग्गमणं वोच्छामि जहाणुपुव्वीए ॥ ૨૩૦૦ ॥ ૭૭૮-૨૨૯ ॥

એ પ્રમાણે અનુયોગનો વિભાગ કરનાર આર્યરક્ષિતાચાર્ય મહારાજે દુર્ભસિકા પુષ્પભિન્નને આચાર્ય પદ પર સ્થાપ્યા પછી ગોળામાહિલ ગાઠ અનુશયવડે મિથ્યાત્વના ઉદયથી સાતમે નિન્હવ થયો ગોળામાહિલનિન્હવ સાતમે થયો તો એ સિવાય ખીજ નિન્હવ કયા ? (એ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં) ખીજ નિન્હવોની ઉત્પત્તિ પણ પ્રસંગથી કહેવાશે. અથવા અહીં કેમ એવી શંકા કરે કે (એ પ્રમાણે) નય અને અનુયોગને ગોપવવાથી આર્થ-રક્ષિતાચાર્ય કેમ નિન્હવ ન કહેવાય ? તેના ઉત્તરમાં કહેવાનું કે તેઓ નય અને અનુયોગને

અભાવ નથી કહેતા, તેમજ મિથ્યાત્વ ભાવનાથી પણ તેમ નથી કહેતા, (પ્રવચનના હિતાથેજ તેમણે તેમ કહ્યું છે.) જો મિથ્યાઅભિનિવેશથી જિનેથરે કહેલ એક પણ પદનો અપભાષ કરે, તો તે બહુરત જમાલિઆદિની પેઠે નિનહવ કહેવાય, (તે નિનહવો આ પ્રમાણે ॥) (પ્રથમ) દીર્ઘકાળે વરતુની ઉત્પત્તિ પ્રરૂપનાર, (બીજો) હૃદ્યા પ્રદેશમાં જન્મ ભાનનાર, (ત્રીજો) અવ્યક્ત મતવાળા (સંદિગ્ધ યુદ્ધિવાળા) (ચોથો) ક્ષણક્ષયિભાવ પ્રરૂપક, (પાંચમા) એક સમયે બે ક્રિયા પ્રરૂપનાર, (છઠ્ઠા) ત્રિરાશિની પ્રરૂપણા કરનાર, અને (સાતમે) અખદ્-સ્પૃષ્ટ કર્મનો વિપાક પ્રરૂપનાર એ સાત નિનહવોની અનુક્રમે ઉત્પત્તિ કહેવાશે. ૨૨૬-થી-૨૩૦.

પૂર્વે કહ્યા મુજબ નય અને અનુયોગનો વિભાગ કરનાર શ્રીમાન આચાર્ય રક્ષિતાચાર્ય પોતાનું આશુબ્ય અદરઅવશેષ છે, એમ જાણીને સકલ-ગન્ધની સમક્ષ ધી-તેલ ને વાલના ઘટ એ ત્રણ પ્રકારના ઘટની પ્રરૂપણા કરીને દુર્બલિકા પુષ્પમિત્ર વગેરે મુનિને મુત્રાર્થ લેનારે જણાવી વાલઘટની આદંક બધા મુત્રાર્થ લેનાર શ્રી દુર્બલિકા પુષ્પ પોતાના પદપર સ્થાપિત કર્યા, તે વખતે મથુરા નગરીમાં અન્ય દર્શનીઓની સાથે વાદ કરવાને મોકલેલા ગોષ્ઠા-આદિલમુનિ કે જે સંસારી અવસ્થામાં આચાર્ય રક્ષિતાચાર્યના આશ્રય થતા હતા, તે ત્યાં વાદીનો પરાજય કરીને આવ્યા હતા. તેમણે તે વખતે વિચાર્યું કે દરેક વાદીને જીતનાર મારા જેવા વચરવીને મૂકીને શુદ્ધભારાજે મૂકે જેવા આ દુર્બલિકા પુષ્પમિત્ર મુનિને આચાર્ય પદપર સ્થાપિત કર્યા, એ કેવું અયોગ્ય કહ્યું છે? આવા અભિપ્રાયથી તેમજ ધી-તેલ વિગેરેની પ્રરૂપણા સાંકળીને ગાઠ અનુશયથી તેમને મિથ્યાત્વનો ઉદય થવાથી તે સાતમે નિનહવ થયો. આ પ્રસંગે તેમની ને પહેલાના બીજા પણ છ નિનહવોની ઉત્પત્તિ વિગેરે કહેવાશે.

શિષ્ય:-પૂર્વે કહ્યા મુજબ નય અને અનુયોગનું ગોપન કરવાથી શ્રીમાન આચાર્ય-રક્ષિતાચાર્ય પણ નિનહવ કેમ ન કહેવાય?

શુદ્ધ:-તેઓશ્રી નય અને અનુયોગનો અભાવ છે, એમ નથી કહેતા, તેમજ મિથ્યાત્વ-ભાવનાથી પણ એ પ્રમાણે નથી કહ્યું, કેવળ પ્રવચનના હિત માટેજ તેમણે તે પ્રમાણે નય અને અનુયોગનું ગોપન કહ્યું છે, પરંતુ જો તેમણે મિથ્યાઅભિનિવેશથી જિનેથરે કહેલ એક પણ પદનો અપભાષ કર્યો હોય, તો તે બહુરત, જમાલિ વિગેરેની પેઠે નિનહવ કહેવાય, પણ તેમણે તેવું કંઈ કહ્યું નથી.

શિષ્ય:-બહુરત જમાલિઆદિ આપ કહેછો. તો તે બહુરત કોણ કહેવાય? તેમજ આદિ શબ્દથી બીજા પણ કોણ છે? તે આપ કહીને જણાવો.

વહુરય જમાલિપમવા જીવિપણસા ચ તીસગુત્તાઓ ।

અવત્તાઽઽસાઢાઓ સામુચ્છે મિત્તાઓ ॥ ૨૩૦૧ ॥ ૭૭૯-૨૩૦ ॥

ગંગાઓ દોકિરિયા ૭૭૯ દેગસિઆણ ઉધ્વત્તી ।

થેરા ચ મોટુમાહિલ પુટ્ટમવહ્નં પહ્લવિત ॥ ૨૩૦૨ ॥ ૭૮૦-૨૩૧ ॥

સાવરથી ડસમપુરં સેઅમ્વિઆ મિહિલ ઉલ્લુગાતીરં ।

પુરિમંતરાંજિ દ રહવીરપુરં ચ નગગટં ॥ ૨૩૦૩ ॥ ૭૮૧-૨૩૨ ॥

ગુરુ-વત્સ! સાંભળ. જોએ એમ માને છે કે ક્રિયાસમયમાં વસ્તુ ઉત્પન્ન નથી થતી, પણ ઘણા સમયે ઉત્પન્ન થાય છે. એ પ્રમાણે માનીને બહુસમયવાદમાં આસક્ત થઈ દીર્ઘકાળે વસ્તુની ઉત્પત્તિ પ્રરૂપે, તે 'બહુરત' નિનહુવ કહેવાય છે. એક જીવના અસંખ્યાતા પ્રદેશોમાંથી છેલ્લા એકજ પ્રદેશમાં જીવત્વ છે, એમ માનીને બાકીના પ્રદેશોના જીવત્વનો અપલાપ કરનાર 'જીવપ્રદેશ' નિનહુવ કહેવાય છે. કોણ જાણે અહીં કોણ સંયમી છે? અને કોણ અસંયમી છે? એ પ્રમાણે માનીને સંયત અથવા અસંયતની પ્રતીતિમાં સંદિગ્ધ બુદ્ધિવાળા હોય, તે 'અન્યક્ત મતિ' નિનહુવ કહેવાય છે. વસ્તુ સમુદાયનો અમુક એક ભાગજ જણાય છે, અને તે ઉત્પત્તિ બાદ તરતજ નાશ પામે છે, એ પ્રમાણે માનીને ક્ષણ ક્ષણભાવની પ્રરૂપણા કરનાર 'સામુદયેદિક' નિનહુવ કહેવાય છે એક સમયમાં ઉપયોગવાળી બે ક્રિયાની પ્રરૂપણા કરનાર 'દ્વિક્રિય' નિનહુવ કહેવાય છે. જીવ-અજીવ-અને નોજીવ એમ ત્રણ શક્તિની પ્રરૂપણા કરનાર 'ત્રિશક્તિ' નિનહુવ કહેવાય છે. જીવ સાથે કર્મનો સંબંધ રૂકંધના અવયવોની જેમ બદલે નથી, પણ અબદ છે. એમ માનીને માત્ર સ્પૃષ્ટ કર્મનો વિપાક પ્રરૂપનાર 'અમદિક' નિનહુવ કહેવાય છે. એ પ્રમાણે મિથ્યાભિનિવેશથી છુટી રીતે વસ્તુસ્વરૂપ માનનાર સાત નિનહુવો અતુકને થયા છે.

હવે નિનહુવોની ઉત્પત્તિ, ઉત્પત્તિસ્થાન અને ભગવન્ત પછી કેટલા વર્ષે ઉત્પત્તિ થઈ, તે અતુકને કહે છે.

ચોદસ સોલસ વાસા જોદ્ધા-વીસુત્તરા ચ દોન્નિ સયા ।

અઢાવીસા ચ દુવે પંચેવ સયા ચ ચોઆલા ॥ ૨૩૦૪ ॥ ૭૮૨-૨૩૩ ॥

પંચ સયા ચુલસીઓ છજેવ સયા નવુત્તરા હુંતિ ।

નાણુપ્પત્તીઈ દુવે ઉપ્પન્ના નિવ્વુણ સેસા ॥ ૨૩૦૫ ॥ ૭૮૩-૨૩૪ ॥

ભગવાન મહાવીરને કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયા પછી ચૌદ વર્ષે આવસ્તી નગરીમાં જમાલિ આચાર્યથી બહુરત નિનહુવ થયા ૧ ભગવાનની જ્ઞાનાત્પત્તિ પછી સોળ વર્ષે ક્ષુદ્ર-ભપુરનગરમાં તિષ્ઠ્યગુપ્તાચાર્યથી છેલ્લા પ્રદેશમાં જીવત્વ માનનાર નિનહુવ થયા ૨ ભગવન્તના નિર્વાણ કાળ પછી બસો ને ચૌદ વર્ષે ચૈતવિકાનગરીમાં આપાદાચાર્યથી અન્યક્તવાદી નિનહુવ થયા ૩ ભગવાનના નિર્વાણ પછી બસો ને વીસ વર્ષે ત્રિધિલાનગરીમાં અધમિત્રાચાર્યથી સામુદયેદિક નિનહુવ થયા ૪ બસોઆઢાવીસ વર્ષે ઉલ્લુકાતીર નગરમાં ગંગાચાર્યથી દ્વિક્રિય નિનહુવ થયા ૫ પાંચસો ને ચુવાલીસ વર્ષે અંતરજીક નગરીમાં પહ્લુકાચાર્યથી ત્રિશક્તિ નિનહુવ થયા ૬ પાંચસો ને ચૌદાશી વર્ષે દશપુર નગરમાં સ્પૃષ્ટ કર્મ પ્રરૂપનાર સ્થવિર ગોષ્ઠામાહિલથી અમદિક થયા. ૭ અને આઠમા બોદિક (દિગમ્બર) નિનહુવ રથવીરપુર નગરમાં ભગવન્તના નિર્વાણ પછી છસો ને નવ વર્ષે થયા. એવી રીતે ભગવાનને કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયા પછી બે અને નિર્વાણ પછી છ એમ આઠ નિનહુવ થયા. ૨૩૦૧-થી-૨૩૦૫

હવે પહેલા બહુરત નિનહુવનું દર્શન કયાં? અને કેવી રીતે ઉત્પન્ન થયું? તે કહે છે.

ચોદસ વાસાણિ તયા જિણેણ ઉપ્પાદિયસ્સ નાણસ્સ ।

તો ચહુરયાણ દિદ્ધો સાવત્પીણ સમુપ્પન્ના ॥ ૨૩૦૬ ॥

મૂં માં ૧૨૬

જિદ્ધા સુદંસણ જમાલિણોજ્જ સાવત્પિત્તિંદુગુજ્જાણે ।

પંચ સયાય સહસ્સં દંકેણ જમાલિ મોત્તુણ ॥ ૨૩૦૭ ॥ મૂં માં ૧૨૬

શ્રામાન્ મહાવીરદેવને કેવળજ્ઞાન થયા પછી ચૈત્ર વર્ષે આવસની નગરીમાં બહુરત નિન્દુલોનું દર્શન ઉત્પન્ન થયું. જ્યેષ્ઠા અથવા અનવધાંગી જે જમાણીની લાભી તેણીએ સહિત જમાણી આવસની નગરીમાં તિન્દુક ઉદ્યાનમાં નિન્દુલદેવે થયો. ત્યાં જમાણી સિવાય, પાંચસો માધુ બોન પાચ્યા અને એક હાર સાધીએને કુંભકાર દંકઆરે પ્રતિબોધ પમાંડ્યો ૨૩૪-૨૩૭.

આ ભારતક્ષેત્રના કુંડપુર નગરનો રાજકુમાર ભગવન્ન મહાવીરનો ભાણેજ જમાણી હતો. તેની સાથે ભગવન્તે પોતાની પુત્રી સુદશનાને પરણાવી હતી. (જ્યેષ્ઠા અને અનવધાંગી એવા બીજાં પણ એ નામ પડે તેનાં હતાં.) એક વખતે ભગવન્નના ઉપદેશથી રાજકુમાર જમાણીએ પાંચસો પુરોગાદિન ભગવન્ન પાસે દીક્ષા અંગીકાર કરી. તે વખતે ભગવન્તની પુત્રી સુદશનાએ પણ એકહાર સ્ત્રીએના પાંચારયુક્ત તેની પાછળ દીક્ષા લીધી. તે પછી અગીયાર અંગ મહુવા બાદ જમાણીએ અનવધાંગી કરવા માટે ભગવન્ત પાસે આગ્રા માગી. ભવિષ્ય જાણીને ભગવન્તે કુંડપુર ઉત્તર ન આપ્યો. રત્ન નહીં આપ્યા છતાં જમાણી પાંચસો સાધુ સહિત ભગવન્ન પાસેની અન્યત્ર વિદ્યાર કરવા નીકળ્યો. બુદ્ધા બુદ્ધા ગામ-નગરે વિદ્યાર કરતાં આવસની નગરીમાં મર્વ આબ્યા ત્યાં તિન્દુકઉદ્યાનમાં કોણક નામના ચેત્યની અંદર સૌ ઉતર્યા. તે પછી ત્યાં કેટલાક દિવસે અનતપાન્ત આહારવડે જમાણીને દાહજનર થયો. તેથી તે બેમવાને પણ અશક્ત થયો, એટલે તેણે બીજા મુનિઓને કહ્યું કે મારા માટે સીધા સંચારો કરો, હું બેસી શકતો નથી. એટલે તેણે બીજા મુનિઓને કહ્યું કે મારા માટે સીધા સંચારો કરો, હું બેસી શકતો નથી. “અરે! સંચારો પાથરો કે નહિ?” એ વખતે સંચારો કેટલાક પથરાયો હતો અને કેટલાક બાકી હોય, એટલે સાધુઓએ કહ્યું “સંચારો પાથરો.” આ ઉપરથી વેદના વડે વ્યાકુળ ચિત્ત વાળો જમાણી ઉઠીને સંચારમાં સુવાની ધ્રુવથી ત્યાં ગયો. જ્યેષ્ઠા બુદ્ધે છે તો સંચારો અરથો પથરાયેલો અને અરથો બાકી હોય. તે બેમને કોદાધમાન બુદ્ધે છે તો સંચારો અરથો પથરાયેલો અને અરથો બાકી હોય. તે બેમને કોદાધમાન થઈ અધ્યાત્મના ઉદયથી વિભાગ ન થઈ શકે તેવા સમયની અપેક્ષાએ કહ્યું “ક્રિયમાર્ગ જ્ઞાત” એટલે “કરતું હોય તે કર્યું” એ સિદ્ધાન્તનું વચન અસંભવ છે. એમ વિચારવા લાગ્યો. બીજા સ્થવિરોએ અનેક મુક્તિયોથા સમજાવવા માંડ્યો છતાં તે પ્રતિબોધ ન પામ્યો, એટલે તેઓ તેને તણને ભગવન્ત પાસે ગયા, અને કેટલાક બીજા સધુઓ તેની પાસે રહ્યા. તે વખતે મુદ્દર્શના સાધી પણ કુંભકાર દંક આવકને ઘેર હતી. તેણે જમાણીઉપરના અનુરાગને લઈને તેનો મત સ્વીકાર્યો, અને દંક નામના આવકને પણ તે મતમહુલ કરવા ઉપદેશ આપવા લાગી આથી દંક આવકે ભણ્યું કે આ સાધી અધ્યાત્મ પામી છે, તેથી તે આમ વિપરીત ઉપદેશ આપે છે, અવસર આવે આને કોઈ પણ રીતે ભગવન્તના માર્ગમાં સ્થિર કરવી જોઈએ એમ વિચારીને તેણે કહ્યું, “મારા જેવા એક કંઈ ડીકું ડીકું સમજી શકે નહીં.”

એક વખત દંક આવકે નિમાગ્રમાં મળીનાં વામજ પક્ષવાઃ મુદ્દર્શના, તે ડીયાં-નીયાં કરતાં તેમાંના એક અંગારો મળી જોડે ત્યાં નજીકમાં સ્થાયી થઈ સુદર્શના સાધીના વસ્ત્રપર નાંખ્યો, તેથી તેની સંધાનીના-વસ્ત્રને છેડો સ્પર્શ્યો. આથી સાધીએ કહ્યું, અરે! આવક! તે આ મારી સંધાની કેમ બાળી? તેણે ઉત્તરમાં કહે કહ્યું ક્યાં બાળી છે? હજી તો બળે છે. બળકું હોય તે બળકું કેમ કહેવાય? તમારો સદ્ગુણ તો એવો છે કે “બળકું હોય. તે બળકું ન કહેવાય.” એટલે તમારું વસ્ત્ર ક્યાં બળકું છે? મતમાં મુક્તિ

વાળા વચનોથી સાધવી પ્રત્યેક પામીને કહેવા લાગી, ખરેખર આવક ! તે' મને ચોખ્ખા માર્ગે પ્રેરી છે, મારી માન્યતા કેવળ અસત્ય છે. એમ કહીને મિથ્યાદુષ્ટન અપીને જમાલી પાસે ગઈ. તેને પોતાનો અભિપ્રાય જણાવ્યો. સમગ્ર માર્ગમાં લાવવાને વશો સમજાવે, પણ તે સમજ્યા નહિ, એટલે તે સાધવી પોતાના પરિવાર સહિત જમાલીને ત્યાં મૂકીને ભગવાન પાસે ગઈ. ને બાકી રહેલા સાધુઓએ પણ જમાલિને છોડી શ્રીમદ્વાનીર મહારાજનો મન પાછો અંગીકાર કર્યો. જમાલિએ ઘણા લોકોને પોતાનો મત પ્રકટ કરાવ્યો, તે પાપની આલોચના કર્યા સિવાય કાળધર્મ પામીને તે જમાલિને કિંદમિષિક દેવપણે ઉત્પન્ન થયો. આ ચરિત્ર વ્યાખ્યાપ્રસાસિમાં ચિસ્તારથી કહ્યું છે, માટે તે જણવાની ઇચ્છાવાળાએ ત્યાંથી જોઈ લેવું. જ્યેષ્ઠા-મુદર્શના અને અનયાંગી એ ત્રણ નામ જમાલીની સ્ત્રીનાં જણવાં, બીજા કહે છે કે ભગવાનની માટી એન મુદર્શના હતી તેના પુત્ર જમાલી અને ભગવાનની પુત્રી અનયાંગી-જમાલીની સ્ત્રી. ૨૩૦૬-૨૩૦૭

સત્ત્વં ચિય સંચારો ન કજ્જમાગો કવંતિ મે જમ્હા ।

વેહ જમાલી સવં ન કજ્જમાણં કયં તમ્હા ॥ ૨૩૦૮ ॥

જસ્તેહ કજ્જમાણં કયંતિ તેનેહ વિજ્જમાણસ્સ ।

કરણકિરિયા પવજ્ઞા તહા ય વહુદોસપડિવત્તી ॥ ૨૩૦૯ ॥

કયમિહ ન કજ્જમાણં સન્માચાઓ ચિરંતનવહો વ ।

અહવા કયંપિ કીરવ કીરવ નિચં ન ય સમત્તી ॥ ૨૩૧૦ ॥

કિરિયાવેફલ્લંપિ ય પુવમહૂયં ચ દીસપ હોંતિં ।

દીસહ દીહો ય જઓ કિરિયાકાલો ઘટાર્ણં ॥ ૨૩૧૧ ॥

નારંમે ચિય દીસહ ન સિવાદદ્દાપ દીસહ તદંતે ।

તો નહિ કિરિયાકાલે જુત્તં કજ્જં તદંતમ્મિ ॥ ૨૩૧૨ ॥

સાક્ષાત્ આ મહારો સંચારો કરાતો હોવાથી ક્યો નથી, તેથી સર્વ વસ્તુ કરાતી હોય તે કરી ન કહેવાય, એમ જમાલિ કહે છે. જેઓ કરાતી વસ્તુ કરી, એમ માનતા હોય, તેઓએ વિદ્યમાન કાર્યની કરણ ક્રિયા અંગીકાર કરી જણાય, અને તેથી ઘણા ઢાંચા પ્રાપ્ત થાય. જેમકે જે 'કરેલું' હોય, તે કરાવું નથી, કારણકે 'કરેલું' કાર્ય ચિરંતન ધટની પેઠે વિદ્યમાન હોય; જે 'કરેલું' કાર્ય પણ કરાય, તે હુએશાં તે કરાવ્યો, (કરાવ્યો એટલે આજ્ઞાસ્થ સ્વયનરો કાળ જણવો) કદિ પણ તેની સમાપ્તિ નહિ થાય. (વળી કરાવું હોય તે ક્યું; એમ માનવામાં આવે તો) ક્રિયા નિષ્ફળ થાય. તેમજ પૂર્વે ન હોય, તે થવું જણાય છે, અને ધટાદિ કાર્યનો ક્રિયાકાળ દીર્ઘ જણાય છે. આરંભ ક્રિયા સમયે કાર્ય નથી જણાવું, શિવકાદિ ક્રિયાકાળે પણ નથી જણાવું, પરંતુ દીર્ઘ ક્રિયાકાળના અન્તે જણાય છે; માટે ક્રિયાકાળે કાર્ય માનવું ચોખ્ખું નથી, પણ અન્તે માનવું ચોખ્ખું છે. ૨૩૦૮-૨૩૦૯-૨૩૧૦-૨૩૧૧-૨૩૧૨.

દાહજવરની વેદનાથી વ્યાકુળ થએલ જમાલિ મિથ્યાત્વના ઉદયથી વિચારના લાગ્યો કે આ કાંમળીઓથી કરાતો મારો સંચારો ક્યો નથી એમ પ્રત્યક્ષથી જણાય છે, એટલે જે કંઈ સર્વ કરાવું હોય, તે ક્યું છે, એમ ન કહેવાય; પરંતુ જે 'કરેલું' હોય, તેજ ક્યું કહેવાય. આથી ભગવતી વિગેરેમાં ચલમાણે ચલિય, ઠહરિજમાણે ઠહરિય વેદજમાણે વેદ્ય

“અલવા માંડ્યુ” તે અલ્પ કહીએ ઉદીરવા માંડ્યુ તે ઉદીર્યું કહીએ અને વેઢવા માંડ્યુ તે વેઢ્યું કહીએ. ઈત્યાદિ જે કહ્યું છે, તે સર્વ અમત્ય છે

વળી જેઓ કરાવું હોય, તે કર્યું એમ માનના હોય, તેઓ ના અને વિદ્યમાન કાર્યની કરુણરૂપ ક્રિયા અગીકાર કરી કહેવાય, અને તેથી કરીને અનેક દાવાની પ્રાપ્તિ થાય. જેમકે-જે કરાવું હોય, તે કરેલું છે, એમ ન કહેવાય; કારણકે પૂર્વે કરેલા ઘટની પેઠે કરેલું કાર્ય વિદ્યમાન હોય છે. ને કરેલું કાર્ય, પણ કરાય છે, એમ માનવામાં આવે, તો હરમેશાં-નિરનતર તે કરવું જોઈએ, અને એથી કદિપણ કાર્યની ક્રિયા મમાસ થાય નહીં. તેમજ કરાવું કાય કર્યું છે, એમ જો માનીએ, તો ઘટાટે કાર્ય માટે કરાતી ચક્રમણાદિ ક્રિયા નિષ્ફળ ગણાય; કેમકે તે ક્રિયાકાળે પણ કાર્ય કરેલું છે એમ માનેલ છે.

વળી “કરાવું હોય, તે કર્યું” એમ-હેનારાઓ ક્રિયા વખતે પણ વિદ્યમાન-કાર્ય-પ્રતિપાદન કરે છે, અને એથી તો પ્રત્યક્ષ વિરોધ જણાય છે; કારણકે ઉત્પત્તિકાળની પહેલાં અવિદ્યમાન એવું કાર્ય, ઉત્પત્તિ કાળે થયું જણાય છે, આથી જો કરાવું હોય, તે કર્યું, એમ ન કહેવાય. વળી “કરાવું હોય તે કર્યું” એમ માનના રાઓ ક્રિયાના આરંભ સમયેજ કાર્ય ઉત્પન્ન થાય છે, એમ માને છે, અને એ માન્યતા સરથા અયોગ્ય છે, કારણકે ઉત્પન્ન થતા ઘટાદિ કાર્યોના ઉત્પત્તિ કાળ તો ઘણાં લાંબા જણાય છે. વળી ક્રિયાના આરંભ સમયે ઘટાદિ કાર્ય થતું જણાવું નથી, તેમજ ગિરક સ્થામ-કેરા-કુચુલાદિ ક્રિયાસમયમાં પણ થતું જણાવું નથી પરંતુ એ દીધ એવા ક્રિયા કાળના અન્તેજ ઘટાદિ કાર્ય થતું જણાય છે; માટે ક્રિયાકાળે કાર્ય માનવું યોગ્ય નથી; કારણકે તે વખતે તે નથી જણાવું, ને એ વાત સર્વ લોકને પ્રત્યક્ષ સિદ્ધ છે. ૨૩૦૮-થી-૨૩૧૨.

હવે ઉપર કહેલા જમાસિના સર્વ પૂર્વપક્ષનો સ્વ-વિરોધ અત્યંત ઉત્તર આપે છે. તેમાં પ્રથમ “કોરવ નિચ” એ પૂર્વપક્ષનો ઉત્તર આપે છે.

યેરાણ મયં નાકયમભાવઓ કોરવ સ્વપૂર્ણ વ :

અહ વ અકયંપિ કોરવ કોરવ તો સરવિસાળંપિ ॥ ૨૩૧૩ ॥

નિચકિરિયાઈદોસા નણુ તુછા અસદ્ કદ્ધવરગા,વા ।

પુવમમૂયં વ ન તે દોસદ્ ફિ સરવિસાળંપિ ? ॥ ૨૩૧૪ ॥

સ્વ-વિરોધનો એવો મત છે કે અમૃત કાર્ય આકારિપુષ્પની પેઠે અવિદ્યમાન હોવાથી કરાવું નથી; અને જો અમૃત કાર્ય પણ કરાય, તો ગંધડાનાં શીંગડાં પણ કરાવાં જોઈએ.

વળી જે નિત્યક્રિયાદિ દાવા કહેા, તે અવિદ્યમાન કાર્યમાં પણ તુલ્ય છે, અથવા એથી પણ તથાદિ કદતર છે કારણ કે પૂર્વે નહિ થયેલું કાર્ય તને જણાય છે, તો પડી ગંધડાનાં શીંગડાં પણ, શું જણાય છે? ૨૩૧૩-થી-૨૩૧૪.

મિથ્યાત્વના ઉદયથી નિન્સવતા પામેલ જમાસિને પૂર્વેજાદીતે અરે ગ્ય પ્રરપજા કરેતા અજીને, ગીતાર્ય સાધુઓ તેને કહેવા લાગ્યા કે (ક્રિયાના મમયે પણ મર્યાદા) અમૃત કાર્ય, આકારિપુષ્પની પેઠે અવિદ્યમાન હોવાથી કરાવું નથી, અને એ અમૃત કાર્ય પણ કરાવું હોય, તો ગંધડાનાં શીંગડાં પણ કરાવાં જોઈએ કારણ કે અમૃતપણુ ઉત્તમ સ્થળે સમાન છે. વળી જે નિત્યક્રિયાદિ દાવા ક્રિયાપક્ષમાં તમે કહેા, તે નિત્યક્રિયા-ક્રિયાની અસમાપ્તિ-ક્રિયાની નિષ્ફળતા આદિ દાવા, અમૃતપક્ષમાં અવિદ્યમાન વસ્તુ કરવાનું માનવાથી વિરોધ

પ્રાપ્ત થાય છે. વિદ્યમાન વસ્તુમાં તે પર્થાય વિશેષ ધારણ કરવા દ્વારાએ કોઈક અવેક્ષાએ ક્રિયા ઘટી પડે શકે છે; જેમકે “અવકાશ કરો પગ કરો પીઠ કરો,” છત્યાદિ. પરંતુ અવિદ્યમાન પદાર્થમાં તે સર્વથા એવું સંભવતું જ નથી. કારણકે ગદ્યકાનાં શીંગડાંની માફક તે સર્વથા અવિદ્યમાન છે. વળી જે પૂર્વે કારણાદિ અવસ્થામાં અવિદ્યમાન કાર્ય ઉત્પન્ન થાય છે, તે પછી જેમ માટીના પિડથી ઘડો થાય છે, તેમ તેથી ગદ્યકાનાં શીંગડાં પણ કેમ ન થાય? કારણ કે અવિદ્યમાનતા ઉત્પન્ન સમાન છે. અને તેથી કરીને જેમ ખરવિષાણ થતું નથી જણાતું, તેમ ઘટ પણ થતો ન જણાવો જોઈએ. અથવા ખરવિષાણ જણાય, અને ઘટ ન જણાય, એમ વિપર્યય પણ કેમ ન થાય? ૨૩૧૩-થી-૨૩૧૪.

હવે “દીસઈ દીહો ય જગ્ગો” એ પૂર્વપક્ષનો ઉત્તર કહે છે.

પડસમરુપ્પજ્ઞાણં પરોપરવિલક્ષણાણ સુવહ્ણ ॥

દીહો કિરિયાકાલો જઈ દીસઈ કિં ત્ય કુંપસ ॥ ૨૩૧૫ ॥

અંજારંમે અલ્લં કિહ દીસત ॥ જહ ઘંહો પહારંમે ॥

સિવકાદઓ ન કુંપો કિહ દીસત સો તદ્દાણ ॥ ૨૩૧૬ ॥

દરેક સમયે ઉત્પન્ન થતાં પરસ્પર વિલક્ષણ એવાં ધણાં કાર્યોના દીર્ઘ ક્રિયાકાળ જણાય, તે એમાં ઘટને શું? જેમ પટના આરંભમાં ઘટ ન જણાય, તેમ અન્ય કાર્યના આરંભમાં અન્ય કાર્ય ક્યાંથી જણાય? શિવક વિગેરે કંઈ ઘટરૂપ નથી, એટલે તે વખતે ઘટ ક્યાંથી જણાય? ૨૩૧૫-થી-૨૩૧૬.

દરેક સમયે ઉત્પન્ન થતા પરસ્પર વિલક્ષણ સ્વરૂપવાળા શિવક-સ્થાસ-કોશ-કુશલ વિગેરે પ્રતિસમય આરંભ થતા અને સમાપ્ત પામતા એવાં ધણાં કાર્યોના દીર્ઘ ક્રિયાકાળ જણાય, તે એમાં ઘટરૂપ કાર્યોના દીર્ઘ ક્રિયાકાળ ક્યાંથી થયો? તદાઃ એમ માનવું છે, કે માટી લાવવી-તેને મસળવી-પિંડ કરવો વિગેરે સર્વ ઘટ ઉત્પન્ન થવાનો ક્રિયાકાળ છે. એ તદ્દારી માન્યતા અયોગ્ય છે, કારણકે કાર્યોના ક્રિયાકાળ અને નિષ્કાકાળ એક હોવાથી ત્યાં દરેક સમયે જુદા જુદા કાર્યો આરંભાય છે અને ઉત્પન્ન થાય છે, ઘટ તેા છેલ્લા સમયે આરંભાય છે ને છેલ્લા સમયે જ ઉત્પન્ન થાય છે, એટલે ઘટરૂપ કાર્ય ઉત્પન્ન થવાનો દીર્ઘ ક્રિયાકાળ ક્યાંથી આવે? કારણ કે જેમ ઘટરૂપ કાર્યના આરંભમાં ઘટરૂપ કાર્ય નથી જણાતું, તેમ શિવકાદિ અન્યકાર્યના આરંભમાં ઘટાદિરૂપ અન્ય કાર્ય ક્યાંથી જણાય? વળી શિવકાદિ કાર્યો કંઈ ઘટરૂપ નથી, પણ એથી જુદા જ છે, એટલે શિવકાદિ કાર્યકાળમાં ઘટાદિ કાર્ય ક્યાંથી જણાય? નજ જણાય. ૨૩૧૫-૨૩૧૬.

“દીસઈ તદન્તે” એ પૂર્વપક્ષનો ઉત્તર કહે છે.

અંતે ચિય આરદ્ધો જઈ દીસઈ તમિમિ વેવ કો દોસો ? ॥

અકયં વ સંપદ ગણ કહ કીરત કહ વ ઇસમિમિ ? ॥ ૨૩૧૭ ॥

છલ્લે સમયે આરંભેલું કાર્ય, જે છેલ્લા સમયમાં જણાય, તે એમાં શું દોષ છે? વર્તમાન સમયે નહિ થએલું કાર્ય, અતીતકાળ અને અનાગતકાળમાં, કેવી રીતે થાય? નજ થાય. ૨૩૧૭.

અન્યક્રિયા સમયે આરંભેલો ઘટ, જે અન્ય સમયે જ જણાય, એમાં શું દોષ છે? કંઈ જ નહિ. વળી વર્તમાનક્રિયાસમયે કાર્ય નથી કરાવું, એમ માનવામાં આવે, તે

(૨૩૮) ક્રિયાસંક્રાંતિના અન્તરગા કાર્ય દેખાવવાનું કારણ ને ક્રિયાભાણુકૃતની ભજના

અતીત અને અનાગત ક્રિયાકાળે પણ તે કેવી રીતે કરાય ? કારણકે અતીત-અનાગત ક્રિયાકાળ વિનષ્ટ અને અનુત્પન્ન હોવાનો, મધ્યમાના રીંગણની જેમ અવિદ્યમાન છે. એટલે તેમાં કાર્ય કેવી રીતે થઈ શકે ? નજર થઈ શકે. આટલે જે કરાવું હોય, તેજ કર્યું કહેવાય. ” અને જો કરાવું હોય, તે કર્યું ન કહેવાય, તો પછી તે ક્યાં કરાય છે ? ક્રિયા વીત્યા પછી કાર્ય થાય છે, એમ કહેવું થાય તો તે અયોગ્ય છે. કેમકે તે વખતે ક્રિયાના અભાવ હોય છે. અને ક્રિયાના અભાવે પણ કાર્યની ઉત્પત્તિ માનવામાં આવે, તો ક્રિયાના આરંભની પૂર્વે પણ કાર્યોત્પત્તિ થવી જોઈએ, કારણ કે ક્રિયાના અભાવ ઉભય-સ્થળે સમાન હોય છે.

વર્તમાન સમય ક્રિયાભાણુ (કાર્ય કરવાનો) કાળ છે અને તે પછીના કૃતકાળ છે (કાર્યકાળ છે.) ક્રિયાભાણુકાળમાં કાર્ય હોવું નથી, એટલે નહિ કરાએલું કાર્ય કરાય છે, પણ કરાએલું નથી કરાવું. એમ તું કહેતો હોય, તો અમે તને પૂછીએ છીએ કે ક્રિયાવડે કાર્ય થાય છે ? કે ક્રિયા વિના થાય છે ? જો ક્રિયાવડે થતું હોય, તો અન્ય સમયમાં ક્રિયા અને અન્ય સમયમાં કાર્ય, એમ કેમ થાય ? કારણકે ખેરના કાંડમાં છેક ક્રિયા કરતાં ખાખરાના લાકડામાં કંઈ છેક ન થાય. વળી ક્રિયા ઉપરમ થયા પછી કાર્ય થાય છે, પણ ક્રિયા હોય, ત્યારે નથી થતું, એમ કહેવાથી તો કાર્યોત્પત્તિમાં ક્રિયા વિઘ્નહિન થઈ કહેવાય, અને એથી કારણ તે અકારણરૂપ થવાથી પ્રત્યક્ષાદિ અનેક વિરોધ પ્રાપ્ત થાય.

જો ક્રિયા સિવાય કાર્ય થાય છે, એમ કહેવામાં આવે, તો ઘડાદિ કાર્યના અર્થી જનો માટી લાવીને તેને મસળે, તેના પિંડ કરે, ચક્રપર ચૂકે, તેને લમાવે, વિગેરે જે ક્રિયા કરે છે, તે નિરર્થક થાય. અને એથી ભોક્ષની ધૃત્વાવાળાએ તંપ-સંયમાદિ ક્રિયાતુષ્ઠાન પણ ન કરવું જોઈએ, કેમકે ત્યારે મતે ક્રિયા સિવાય પણ ભોક્ષપ્રાપ્તિ થવી જોઈએ. પરંતુ એમ થતું નથી, ક્રિયાકાળેજ કાર્ય થાય છે, ક્રિયા ઉપરમ થયા પછી નથી થતું. ૨૩૧૭

ઉપર પ્રમણે સ્થવિરોએ યુક્તિપૂર્વક ક્રિયાકાળમાં કાર્યની ઉત્પત્તિ સિદ્ધ કરી, એટલે યુનઃ જમાલિએ કહ્યું, કે માટી લાવવાથી આરંભીને છેક ચક્ર ઉપરથી ધડો ઉતાર્યા પર્થન્તનો બધેએ કાળ ધરૂપ કાર્ય ઉત્પન્ન થવાનો જ હોવાથી હું તો ધડાનો રીધ ક્રિયાકાળજ અનુભવું છું, પરંતુ તમારો કહેવા બુદ્ધિજન્ય લેસમયે કાર્ય આરંભાય છે; તેજ સમયે તે ઉત્પન્ન થાય છે, એવું કંઈ જણાવું નથી. એ પ્રમાણે જમાલિતું કથન સાંભળીને સ્થવિરોએ તેના ઉત્તરમાં કહ્યું કે—

પદસમયકજ્જકોટીનિરવેક્ષો ઘટગયાહિલામોઽસિ ।

પદસમયકજ્જકાલં ધૂલમ્મ ! ઘટમ્મિ લાણસિ ॥ ૨૩૧૮ ॥

કો ચરમસમયનિયમો ? પદમે ચિય તો ન કીરરૂં કજ્જં ।

નાકારણંતિ કજ્જં તં સેવંવમ્મિ સે સમર ॥ ૨૩૧૯ ॥

તેનેહ કજ્જમાણં નિયમેણ કર્યં કર્યં તુ મયપિજ્જં ।

કિંચિદિદ્ધ કજ્જમાણં ડવરયકિરિયં વ હોજ્ઞાહિ ॥ ૨૩૨૦ ॥

તું ધરસંખની અભિલાષાવાળો હોવાથી, દરેક સમયે પદની કાર્યપરંપરામાં અપેક્ષા રહિત છે, તેથી જે સ્વતંત્રનિ ! દરેક સમયનો કાર્યકાળ તું ધડમાં ચાલે છે. જો

એમ હોય, તો ઉદ્દેશ સમયે કાર્ય થાય, એવો નિયમ કેમ ? પહેલાજ સમયમાં કાર્ય કેમ ન કરાય ? તે માટે કારણ વિના કાર્ય થતું નથી, એથી તે કાર્યનું કારણ અન્ય સમયમાંજ છે. ને તેથી કરીને અહીં ઉદ્દેશ સમયે જે કરાતું હોય, તે અવશ્ય કંઈ કહેવાય, પણ જે કરેલું હોય, તે માટે તો જાજ નહીં, કોઈકે કરાતું કહેવાય અને કોઈકે કરાતું ન કહેવાય. ૨૩૨૦

સ્થવિરો:—દરેક સમયે લિખિત કાર્યોની પરંપરા ઉત્પન્ન થાય છે, પરંતુ તું તેમાં નિરપેક્ષ હોવાથી એ ઉત્પન્ન થતી કાર્યપરંપરાને ગણતો નથી કારણ કે તું ઘટ સંબંધી અભિલાષવાળો છે. એટલે કે “અહીં ઘટ ઉત્પન્ન થયો” એવા અભિલાષવાળો તું છે, આથી કરીને દરેક સમયે ઉત્પન્ન થતી કાર્યની પરંપરા તું જોતો નથી, એટલે દરેક જુદા જુદા કાર્ય સંબંધી જે સર્વ કાળ છે તેને ઘટમાં યોજે છે, એટલે કે “આ સર્વ ઘટોત્પત્તિ કાળ છે.” એમ તું માને છે. પણ તારો એ અનુભવ મિથ્યા છે. કેમકે ઘટોત્પત્તિકાળ તો માત્ર એકજ સમયનો છે, અને તું તો ઉપર કહ્યા મુજબ સર્વ કાળને ઘટોત્પત્તિનાજ માને છે.

જમાલિ:—દરેક સમયે ઉત્પન્ન થતી કાર્યની પરંપરા તો કંઈ નથી જણાતી, પણ શિવક-સ્વાસ વિગેરે માત્ર કેટલાએક કાર્યોજ જણાય છે.

સ્થવિરો:—શિવકાદિ જે કાર્યો જણાય છે, તે તો સ્થૂણ કાર્યો છે, પરંતુ જે દરેક સમયે ઉત્પન્ન થનારાં સૂક્ષ્મ કાર્યો છે તે કાર્યો હ્રસ્વસ્થ વ્યક્તિ પ્રગટપણે જાણી શકે એમ નથી. તેવા સૂક્ષ્મ કાર્યોને પ્રકૃત્ય કરનાર તો અનંત સિદ્ધ અને કેવળી ભગવતનાં જ્ઞાનો જ છે. અને એ જ્ઞાનો પણ દરેક સમયે ઉત્પન્ન થાય છે; તેથી તે પણ કાર્યો જ છે. એટલે દરેક સમયે કાર્યની પરંપરા ઉત્પન્ન થાય છે, એમ જે કહ્યું છે, તે ચોગ્યજ છે.

જમાલિ:—કાર્યોત્પત્તિમાં દીર્ઘ ક્રિયાકાળ ન માનતાં, માત્ર એકજ સમય મનનામાં આવે છે, તો પછી ઉદ્દેશ સમયેજ ઘટાદિ કાર્ય ઉત્પન્ન થાય છે, એવો નિયમ શામાટે હોયો નોંધ્યો ? પહેલા સમયેજ કાર્ય કેમ ન કરાય ?

સ્થવિરો:—કારણ સિવાય કાર્ય થઈ શકે નહિ. ઘટાદિ કાર્યનું કારણ અન્ય સમયે જ હોય છે, પણ પ્રથમ સમયે નથી હોતું; એટલે ત્યાં પ્રથમ સમયાદિમાં કાર્ય પણ નથી થતું, જ્યાં કાર્ય હોય ત્યાંજ કારણ હોય, જ્યાં કાર્ય ન હોય, ત્યાં કારણ પણ ન હોય; એમ અન્ય-વ્યતિરેકથી ઘટાદિ કાર્યનું કારણ અન્ય સમયેજ જણાય છે, તેથી તેનું કાર્ય પણ ત્યાંજ ઉત્પન્ન થાય છે. આથી “અન્ય સમયે કાર્યોત્પત્તિ થાય” એ નિયમ શુક્તિ-પૂર્વક ચોગ્યજ છે.

વળી એજ કારણથી વતમાનક્રિયાસમયે કરાતું કાર્ય, અવશ્ય કરેલુંજ કહેવાય; અને જે કાલ કરેલું હોય, તેની ભગના જાણવી, કારણ કે કેટલુંક કરેલું કાર્ય ક્રિયા થતી વખતે કરાતું કહેવાય છે, અને બીજું ક્રિયા ઉપરમ થયા પછી ચકાદિ પરથી ઉતરેલું ઘટાદિ કાલ, કરાતું ન કહેવાય, કેમકે તેની ક્રિયાનો ઉપરમ થઈ ગયો છે—ક્રિયા બંધ પડેલ છે. ૨૩૧૮-૨૩૨૬-૨૩૨૦.

સ્થવિરોએ કહેલ શુક્તિયો પ્રસ્તુત સંધારામાં યોજીને જમાલિ પુનઃ પૂર્વપક્ષ કરે છે, અને સ્થવિરો તેનો ઉત્તર આપે છે.

જં જત્ય નમોદેસે અત્યુદ્દ જત્ય જત્ય સમયમ્મિ ।

તં તત્ય તત્યમત્યુયમત્યુયં તંપિ તં ચેવ ॥ ૨૩૨૧ ॥

વહુવત્યત્યુરણવિમિષ્ણદેસકિરિયાકજ્જકોદીળં ।

મળ્ણસિ દીહં કાલં જહ સંધારસ્સ કિ તત્ય ? ॥ ૨૩૨૨ ॥

પડસમયકજ્જકોદીવિમુદ્ધો સંધારયાહિકયકજ્જો ।

પડસમયકજ્જકાલં કિહ સંધારમ્મિ લાપ્પસિ ? ॥ ૨૩૨૩ ॥

જે સંધારો જે આકાશ પ્રદેશમાં જે જે સમયમાં પથરાય છે તે સંધારો તે તે સમયમાં પથરાયેલો છે, અને તેજ પથરાય છે પણ ખરો. વળી ધણું વસ્ત્ર પાથરવાની વિલિખ દેશ ક્રિયા વિગેરે કાર્યની પરંપરાનો દીર્ઘકાળ હું માને છે, તેા એમાં સંધારાને દીર્ઘકાળ ક્યાં છે ? હું સંધારા રૂપ કાર્યમાંજ શુદ્ધિવર્ધો હોવાથી, દરેક સમયની કાર્યપરંપરાથી વિમુખ છે, ને દરેક સમયના કાર્ય કાળને સંધારામાં થોજે છે ? ૨૩૨૧-૨૩૨૨-૨૩૨૩-

જાભાસિ:-જે સંધારો જે આકાશ પ્રદેશમાં જે જે સમયે પથરાય છે, તે સંધારો તેટલા પ્રમાણમાં તે આકાશ પ્રદેશમાં તે તે સમયે પથરાયેલો છે, અને પથરાય છે પણ ખરો. મતલબ કે કેટલોક સંધારો પથરાય છે, ને કેટલોક પથરાયો છે, પણ સર્વ સંધારો પથરાયેલો ન હોવાથી; અને એથી કરીને “ જે કરાવું હોય તે કરું હોવાય ” ઇત્યાદિ જે મહાવીરોદનવું વચન તે અસત્ય જણાય છે.

સ્થવિરો:-જાભાસિ ! તમે ભગવતના વચનના અભિપ્રાય નથી જાણ્યો, આરો જ એમ અચુકત હોય છે; કારણ કે ભગવંતવું વચન સર્વન્યાતમક હોય છે, એથી કરીને “ કરાવું હોય તે કરું નથી. ” એવું પણ કોઈક વખત વ્યવહાર નયની અપેક્ષાએ માની શકાય છે. પરંતુ “ વલમાણે વલિપે ઉર્ધ્વિજ્જમાણે ઉર્ધ્વિપે ” ઇત્યાદિ જે સૂત્રો છે, તે તેજ નિશ્ચયનયના મતે હોયેલાં છે, તેથી જો નયના અભિપ્રાયે “ કરાવું હોય તે કરું, પથરાવું હોય તે પાથરું ” ઇત્યાદિ સર્વ ધરી શકે છે, કેમકે નિશ્ચયનય એમ માને છે, કે પ્રથમસમયથીજ પર કરવાનો આરંભ નથી કર્યો, પરંતુ આદી લાવવી તેને મરજીથી વિગેરે જુદાં જુદાં કાર્યો દરેક સમયે આરંભાય છે. એમાંજ જે કાર્ય જે સમયે આરંભાય છે, તે કાર્ય તેજ સમયે ઉત્પન્ન થાય છે, કેમકે કાર્યકાળ અને નિષ્કાકાળ એકજ હોય છે, અન્યથા પૂર્વે હોયેલ કાર્યો પ્રાપ્ત થાય. આરો “ જે કરાવું હોય તે કરેલું જ છે. ” એજ પ્રમાણે પ્રસ્તુત વિવાદમત્ત એવા સંધારો પણ, પ્રથમ સમયથીજ સધળો પાથરવા માંડ્યો નથી, પરંતુ દરેક સમયે, તેના જુદા જુદા અવયવો પથરાય છે, એમાંજ જે અવયવ જે સમયે પાથરવા માંડ્યો હોય, તે અવયવ-તેજ સમયે પથરાય છે. પણ સંપૂર્ણ સંધારો તો ઉદ્ધાસમયજ પથરાય છે, અને ત્યાંજ સંપૂર્ણ પથરાય રહે છે. આરો “ પથરાવું હોય તે પથરાયેલું છે. ” વળી જે કાર્યનો તમે દીર્ઘકાળ માને છે, તે તો જુદા જુદા દેશ-કાળે વસ્ત્ર-કેળાં વિગેરે જુદી જુદી વસ્તુઓ પાથરવા સંબંધી ક્રિયારૂપ કાર્યની પરંપરાનો છે, એમાં સંધારો કરવામાં દીર્ઘકાળ ક્યાંથી આવ્યો ?

જાભાસિ:-જે પહેલાં જુદાં જુદાં કાર્યો થતાં હોય, અને સંધારો તો ઉદ્ધાસમયે આરંભાતો હોય, ને ત્યાંજ પૂરો થતો હોય, એમ ક્રિયાનો કાર્યકાળ અને નિષ્કાકાળ

(કાર્યની સમાપ્તિના કાળ) એકજ હોય, તે પછી અને સંધારાનોજ દીર્ઘ ક્રિયાકાળ કેમ અનુભવાય છે ?

સ્થવિરો—દરેક સમયે થતી કાર્યની પરંપરાથી તમે વિમુગ્ધ છો, અને માત્ર સંધારાનું કાર્યમાંજ યુદ્ધવાળા છો, તેથી દરેક સમયે થતા કાર્યની પરંપરાના કાળ સંધારામાં ચોળે છે. એટલે એ બધો કાળ તમને સંધારાનોજ અનુભવાય છે. ૨૩૧૧-૨૩૨૨-૨૩૨૩

સો હજ્જુસુનયમયં અમ્મુનંતો ન પદિવજ્જં જાહે ।

તાહે સમણા કેરૂં હવસંપણ્ણા જિણં ચેવ ॥ ૨૩૨૪ ॥

પિયદંસણાત્તિ પડ્ડનોઽણુરાગઓ તમ્મયં ચિય પવ્વણ્ણા ।

દંકોવહિયાગણિદદ્દહવત્થદેસા તયં મળઈ ॥ ૨૩૨૫ ॥

સાવય ! સંઘાહી મે તુમણ દદ્દહત્તિ સોત્તિ ય તમાહ ।

નણ તુજ્જ હજ્જમાણં દદ્દહંતિ મઓ ન સિદ્ધંતો ॥ ૨૩૨૬ ॥

દદ્દહં ન હજ્જમાણં જઈ વિગણ્ણાગણ વ કા સંકા !

કાલે તયમાવાઓ સંઘાહો કમ્મિ તે દદ્દહા ? ॥ ૨૩૨૭ ॥

તે જમાલિ ઝગ્ગુસૂત્રનય (નિશ્ચયનયવિશેષ) ના અભિપ્રાયને નહિ બચતો હોવાથી (સ્થવિરોત્ત' કથન) બ્યારે તેણે અંગીકાર ન કર્યું, ત્યારે કેટલાએક સાધુઓ ભગવન્ત પાસે ગયા; પણ પ્રિયદર્શના અથવા સુદર્શના સાધ્વીએ પતિના અનુરાગથી તેનોજ મત અંગીકાર કર્યો. તે પછી ઠંક આવકે નાંખેલા અંગારે તેના વચ્ચેના અમુક ભાગ બળ્યો, એટલે તેને તેણીએ કહ્યું—આવક ! તે આરી સંઘાહી (કેમ ?) બાળી ? ઠંક આવકે તેને કહ્યું. આર્યે ! “ બળતું હોય તે બળ્યું ” એવા અભિપ્રાયવાળો તમારો સિદ્ધાન્ત નથી. અને એ પ્રમાણે જો બળતું હોય તે બળ્યું ન કહેવાય, તો પછી અતીત ને અનાગત કાળમાં દાહક્રિયાના અભાવે તમારી સંઘાહી એ ક્યાં બાળી ? ૨૩૨૪-થી-૨૩૨૭

અહવા ન હજ્જમાણં દદ્દહં દાહકિરિયાસમત્તીય ।

કિરિયાઽમાવે દદ્દહં જઈ દદ્દહં કિં ન તૈલોકં ? ॥ ૨૩૨૮ ॥

હજ્જુસુનયમયાઓ વીરજિણિંદવયણાવલંબીણં ।

જુજ્જેજ્જ હજ્જમાણં દદ્દહં વોત્તું ન તુજ્જંપિ ॥ ૨૩૨૯ ॥

સમણ સમણ જો જો દેસોઽગણિમાવમેઈ હજ્જસ્સ ।

તં તમ્મિ હજ્જમાણં દદ્દહંપિ તમેવ તમેવ ॥ ૨૩૩૦ ॥

નિયમેણ હજ્જમાણં દદ્દહં દદ્દહં તુ હોઈ મયણિજ્ઞં ।

કિંચિદિહ હજ્જમાણં હવરયદાહં વ હોજ્જાહિ ॥ ૨૩૩૧ ॥

ઈચ્છામો સંવોદ્ધનમજ્જો ! પિયદંસણાદઓ દંકં ।

વોત્તું જમાલિમેઘં મોત્તૂણ ગયા જિણસમાસં ॥ ૨૩૩૨ ॥

અથવા (જો તમે એમ કહેતા હો કે) બળતું હોય તે બળ્યું ન કહેવાય, પણ દાહક્રિયા સમાપ્ત થયા પછી બળ્યું કહેવાય. જો એમ હોય તો દાહક્રિયાના અભાવે બળ્યું,

એમ થયું. અને એમ હોય તો પછી આખું વિશ્વ પણ બળ્યું, એમ કેમ ન કહેવાય ? (કારણ કે) ત્યાં પણ દાહક્રિયાનો અભાવ છે. બળતું હોય તે બળ્યું, એમ નક્કી સૂત્રનયના અભિપ્રાયે ધીર જિનેશ્વરના વચનનું અવલંબન કરનાર કહી શકે, પણ તમારાથી તેમ ન કહી શકાય. (કારણ કે બળતું હોય તેને તમે બળ્યું છે એમ નથી કહેતા. અને નક્કી સૂત્રનયના અભિપ્રાયે તો) સમયે સમયે બસતી વસ્તુનો જે ભાગ અગ્નિ પછાને પામે છે તે બળ્યું કહેવાય. તેથી તેને વિષે જે બળતું હોય તે અવશ્ય બળ્યું હોય છે, અને બળ્યું છે તેની ભજના છે; કેમકે એમાં કેટલુંક દાહક્રિયારહિત હોય છે ને કેટલુંક દાહક્રિયાવાળું હોય છે, પછી (એ પ્રમાણે ઢંકની યોગ્ય યુક્તિઓ વડે ભોધ પામેલ પ્રિયદર્શીના અને બીજા સાધુઓએ કહ્યું) હે આર્ય ઢંક ! અમે તમારું કથન અંગીકાર કરીએ છીએ. એમ કહીને પ્રિયદર્શના વિગેરે જમાલિને એકલોજ મુકીને સઘળા જિનેશ્વર પાસે ગયા. ૨૩૨૮-થી-૨૩૩૨,

ઇતિ બહુરતવાદી જમાલિ નામના નિન્દુવનો વાદ સમાપ્ત થયો.

હવે બીજા નિન્દુવની વક્તવ્યતા સંબંધી કહે છે.

સોલસ વાસાણિ તયા જિજ્ઞેષા ઉપ્પાડિયસ્સ નાણસ્સ ।

જીવપણસિવદિદ્ધી તો ઉસમપુરે સમુપ્પણ્ણા ॥ ૨૩૩૩ ॥ મ્. મા. ૧૨૭

રાયગોહે ગુણસિલણ વસુ ચોદસપુલિ તોસગુત્તો ય ।

આમલકપા નવરી મિત્તસિરી ફૂર પિઝઢાઈ ॥ ૨૩૩૪ ॥ મ્. મા. ૧૨૮

ભગવન્ત મહાવીરદેવને કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયા પછી સોળવર્ષે રાજગૃહ અથવા ન્કપભપુર નગરમાં જીવ પ્રદેશીક દૃષ્ટિ ઉત્પન્ન થયું, રાજગૃહનગરના ગુણશીલ ચિત્તમાં આવેલા શ્રાદ્ધ પૂર્વવર વસુ નામના આચાર્યના તિષ્ઠ્યુસ્સ નામના ગિષ્ઠ્યને આગલ કહેવાશે તેવા પૂર્વગત આલાપક ભણનાં તિષ્ઠ્યાત્વના ઉદયથી વિપ્રતિપત્તિ થયું. તેને આમલકકપા નગરીમાં ભિન્નથી નામના આવકે ફૂર-સિદ્ધ આદિના, જાનવડે (અનાજના ફાણા આપવા વડે) પ્રતિબોધ પમાડ્યો. ૨૩૩૩-૨૩૩૪.

ઉપરોક્ત અર્થને વિશેષ પ્રતિપાદન કરવાને જે રીતે તિષ્ઠ્યુસ્સ નિન્દુવ થયો તે રુપક કરવાને ભાષ્યકાર કહે છે.

આયપ્પવાયપુલ્લં અદિહ્માણસ્સ તોસમુત્તસ્સ ।

નયમયમયાણમાણસ્સ દિદ્ધિમોહો સમુપ્પણ્ણો ॥ ૨૩૩૫ ॥

પમાદ્ધો પપ્પા નો જીવો ન ય પપ્પસહીણોવિ ।

જં તો સ જેણ પુણ્ણો સ એવ જીવોડંતિમપપ્પસો ॥ ૨૩૩૬ ॥

આત્મપ્રવાદ પૂર્વ ભણતા તિષ્ઠ્યુસ્સને નયનો અભિપ્રાય નહિ ભણવાથી દૃષ્ટિભોલ ઉત્પન્ન થયો. (તે આ પ્રમાણે) એકાદિ પ્રદેશ જીવ નહિ, (સર્વ પ્રદેશમાંથી) એક પ્રદેશહીન હોય તે પણ જીવ નહિ, તો પછી જે પ્રદેશવડે જીવ પૂર્ણ કરાય છે, તે પ્રદેશ જીવ કહેવાય. ૨૩૩૫-૨૩૩૬.

આત્મપ્રવાદ નામનું પૂર્વ ભણતા તિષ્ઠ્યુસ્સને તેમાં આ પ્રમાણે એક આલાપક આવ્યો. “ વળે મંતે ! જીવપપ્પસે જીવેતિ વસવં સિયા ? નો જણદે સમદે । પપ્પ દો,

તિન્નિ, જાવ દસ, સચેજ્ઞા, અસચેજ્ઞા મતે ! જીવપણસા જીવત્તિ વત્તવ્વ સિયા ? । નો
ઇણટ્ટે સમટ્ટે, પગપપ્પસૂનેવિ જીવેણ જીવેત્તિ વત્તવ્વ સિયા । સે કેણ અટ્ટેણ ? । જમ્હા ણ
કસિણે પહિપુલ્લે લોગાગાસપ્પસત્તુલ્લે જીવે જીવેત્તિ વત્તવ્વ સિયા, સે તેણં અટ્ટેણં ” ॥ ૨૩૩૫ ॥
હું લગવન્તા ! જીવના એક પ્રદેશને જીવ કહેવાય ? ના, એ અર્થ યોગ્ય નથી. ત્યારે શું
જીવના બે, ત્રણ, દશ, સંખ્યાતા. અસંખ્યાતા પ્રદેશને જીવ કહેવાય ? ના, એ અર્થ પણ
યોગ્ય નથી; જીવના સર્વ પ્રદેશોમાંથી એક પ્રદેશ ન્યૂન હોય, તો પણ જીવ ન કહેવાય;
કેમ કે સંપૂર્ણ લોકાકાશના પ્રદેશ બેટલા જીવના પ્રદેશ હોય, તોજ જીવ કહેવાય. આ
આલાપક કોઈ એક નયની અપેક્ષાવાળો છે, પણ સર્વનયાતમક નથી. ” આ પ્રમાણે આ-
લાપકનો તાત્પર્યાર્થ ન જાણવાથી તિબ્બગુપ્તને તિબ્બાત્વના ઉદયથી દૃષ્ટિમાહ થયો, તે
ઉપરોક્ત આલાપકથી એમ સમજવા લાગ્યો કે એક, બે આદિથી આરંભીને યાવત્ એક
પ્રદેશ ન્યૂન હોય તોપણ જીવ ન કહેવાય, કેમકે તે આલાપકમાં તેના નિષેધ કર્યો છે;
માટે જે કોઈ છેલ્લા પ્રદેશવડે જીવ પૂર્ણ કરાય છે, તે પ્રદેશજી જીવ છે, તે સિવાયના સર્વ
પ્રદેશો જીવ નથી, એમ એ આલાપકથીજ સિદ્ધ થાય છે. એ પ્રમાણે વિદ્વદ્ સ્વીકારવા
લાગ્યા. ૨૩૩૫-૨૩૩૬.

એ પ્રમાણે એ વિપ્રતિપત્તિ પામ્યા, એટલે તેને બોધ પમાડવાને કૃપાળુ આચાર્ય
કહેવા લાગ્યા કે-

ગુરુણાઽમિહિઓ જઈ તે પદમપ્પસો ન સંમઓ જીવો ।

તો તપ્પરિણામો હિય જીવો કહમંતિમપ્પસો ? ॥ ૨૩૩૭ ॥

અહ સ જીવો કિહ નાઈમોત્તિ ? કો વા વિસેસહેજુ તે ? ।

અહ પૂરણોત્તિ બુદ્ધી એકેકો પૂરણો તસ્સ ॥ ૨૩૩૮ ॥

एवं जीवबहुतं पद्जीवं सव्वहा व तदभावो ।

इच्छा विवज्जओ वा विसमत्तं सव्वसिद्धी वा ॥ २३३९ ॥

जं सव्वहा न वीरुं सव्वेसुवि तं न रेणुतेहं व ।

સેસેસુ અસંભૂઓ જીવો કહમંતિમપ્પસે ? ॥ ૨૩૪૦ ॥

શ્રીગુરુએ કહ્યું કે, બે પ્રથમપ્રદેશને તું જીવ નથી માનતો, તો પછી અનન્ય
પ્રદેશ પણ જીવ કેમ કહેવાય ? તે પણ બીજા પ્રદેશોના બેવાજ પરિણામ વાળો છે.
અથવા એ અનન્યપ્રદેશને તું જીવરૂપ માને છે, તો પ્રથમ પ્રદેશને કેમ નથી માનતો ?
અથવા એમ માનવામાં કયો વિશેષ હેતુ છે ? અનન્યપ્રદેશથી જીવ પૂર્ણ થાય છે, એ
એમાં વિશેષ હેતુ છે, એમ માનતો હોય તો બીજા દરેક પ્રદેશથી પણ જીવની પૂર્તિ
થાય છે, અને એમ માનવાથી તો દરેક જીવમાં અનેક જીવની પ્રાપ્તિ થાય, અથવા મર્વ-
યા જીવનો અભાવ થાય, આમ છતાં આગ્રહથી ધન્યા મુજબ એમ કહેતો હોય, તો
એથી વિપરીત કેમ નથી કહેતો ? અથવા વિષમતાએ કેમ નથી કહેતો ? કેમકે સ્વેચ્છા
મુજબ બોલવાથી સર્વપક્ષની સિદ્ધિ કરી શકાય છે. વળી રીતીના કણીયામાં તેલની ઘડે જે
દરેક જુદા જુદા અવયવોમાં નથી હોતું, તે સર્વ અવયવોમાં પણ નથી હોતું; તેવી રીતે
શેષપ્રદેશોમાં જીવ ન હોય, તો અનન્યપ્રદેશમાં કેવી રીતે હોય ? ૨૩૩૭-૨૩૩૮-૨૩૩૯-૨૩૪૦.

તિબ્બગુપ્ત ! બે જીવના પ્રથમ પ્રદેશને તું જીવ નથી માનતો તો તેના અનન્ય

પ્રદેશને જીવ કેવી રીતે કહે છે? કારણ કે એ અત્યપ્રદેશ પણ બીજા પ્રથમાદિ પ્રદેશોના જેવાજ પરિણામવાળો છે, એટલે તે પણ જીવ નહિ કહેવાય, વળી જેમ તુ અન્યપ્રદેશને જીવ માને છે, તેમ પ્રથમ પ્રદેશને પણ જીવરૂપ કેમ નથી માનતે? કારણ કે એ આદ્યપ્રદેશ પણ અન્યપ્રદેશની જેમ બીજા પ્રદેશોના જેવાજ પરિણામવાળો છે. અથવા એ ઉભયમાં પ્રદેશપણું સમાન છતાં, અત્યપ્રદેશ જીવ કહેવાય અને આદ્યપ્રદેશ જીવ ન કહેવાય, એમ માનવામાં કયો વિશેષ હેતુ છે? અમર્યાદ પ્રદેશ શશિની સંખ્યાને એ અન્યપ્રદેશ પૂર્ણ કરે છે, તેથી તે જીવ કહેવાય છે, અને આદ્ય પ્રદેશ નથી કહેવાતો. એવો વિશેષ હેતુ તું જણાવતો હોય, તો તે પણ નયોગ્ય છે, કારણ કે જેમ એ અન્યપ્રદેશ સંખ્યાને પૂર્ણ કરે છે, તેવી રીતે પ્રથમાદિ દરેક પ્રદેશો પણ તે સંખ્યાની પૂર્તિ કરે છે, એટલે તે દરેકને અન્યપ્રદેશની જેમ જીવત્વ પ્રાપ્ત થશે, અને એથી દરેક જીવને અસંખ્ય જીવાત્મક માનવો પડશે, અથવા તો પ્રથમાદિ પ્રદેશોની જેમ અન્યપ્રદેશમાં પણ જીવત્વના અભાવે સવથા જીવનેજ અભાવ થશે.

દરેક પ્રદેશો વિવક્ષિત સંખ્યાની પૂર્તિ કરે છે, છતાં પણ અન્યપ્રદેશજ જીવ કહેવાય અને બાકીના ન કહેવાય, એવો આગ્રહ રાખતો હોય, તો પછી રાજા વિગેરેની જેમ ધમ્મા મુજબ જેમ તને ગમે તેમ બોલ, એ પ્રમાણે ધમ્મા મુજબ બોલતાં આદ્ય પ્રદેશને જીવ અને અન્ય પ્રદેશને અજીવ એમ વિપરીત પણ કેમ નથી કહેતો? અથવા કેટલાક પ્રદેશો જીવ છે, અને કેટલાક જીવોના અજીવ છે, એ રીતે વિવક્ષાથી પણ કેમ નથી કહેતો? કારણ કે ધમ્મા મુજબ બોલનાર સર્વ પક્ષો ગમે તેમ કહી શકે છે વળી રેતીના કણીયામાં તેલની જેમ જીવ જીવ એકે અવયવમાં જે સર્વથા નથી હોતું, તે સર્વ અવયવેના સમુદાયમાં પણ નથી હોતું; તેવીજ રીતે પ્રથમાદિ દરેક પ્રદેશમાં જીવ જીવ નથી માનતો, એટલે બીજા પ્રદેશમાં જીવત્વ નહીં છતાં પરિણામાદિવડે સમાન છતાં પણ અકસ્માત અન્યપ્રદેશમાંજ એ જીવત્વ ક્યાંથી આવ્યું? ૨૩૩૭-૨૩૩૮-૨૩૩૯-૨૩૪૦.

અહ દેસઓજ્જસેસેસુ તોવિ ફિહ સવ્વહંતિમે જુતો ? ।

અહ તમ્મિ વ જો દેહુ સુ એવ સેસેસુવિ સમાણો ॥ ૨૩૪૧ ॥

નેહ પુણ્ણત્તણ્ણઓ અન્તો જીવો જહાઇમપણ્ણો ।

આહ સુવમ્મિ નિસિદ્ધા સેસો ન વ અન્તિમપણ્ણો ॥ ૨૩૪૨ ॥

નણ્ણુ એગોત્તિ નિસિદ્ધો સોવિ સુણ્ણ જહ સુવં પમાણ્ણે તે ।

સુત્તે સવ્વપણ્ણા મણિયા જીવો ન ચરિમોત્તિ ॥ ૨૩૪૩ ॥

તત્તુ પહોવ્યારો ન સમત્તપહો વ સમુદિયાં તે, વ ।

સવ્વે સમત્તપહઓ સવ્વપણ્ણા તહા જીવો ॥ ૨૩૪૪ ॥

અન્ય સિવાયના અવશેષ પ્રદેશોમાં દેશથી જીવ છે, અને અન્યપ્રદેશમાં સંપૂર્ણ જીવ છે. (એમ કહેવામાં આવે,) તો પણ અન્યપ્રદેશમાં સંપૂર્ણ જીવ કેમ થી શકે? (એ પણ પ્રથમાદિ પ્રદેશોના જેવાજ હોવાથી તેમાં એ દેશથી જીવ થી શકે.) અને (એ) તે અન્યપ્રદેશમાં સંપૂર્ણ જીવ માનવામાં જે હેતુ છે, તે હેતુ શેષપ્રદેશોમાં પણ સમાન છે (તો પછી અન્યપ્રદેશની જેમ એ દરેક પ્રદેશોમાં પણ સંપૂર્ણ જીવ કેમ

નથી માનતો?) વળી જેમ પ્રથમાદિ પ્રદેશો પ્રદેશરૂપ હોવાથી જીવ નથી, તેમ અન્યપ્રદેશ પણ પ્રદેશરૂપ હોવાથી જીવ નથી, આગમની અંદર (પૂર્વોક્ત આસાપદમાં) શેષ પ્રદેશોમાં જીવનો નિર્વેષ કર્યો છે, પણ અન્ય પ્રદેશમાં નથી નિર્વેષ કર્યો, (એમ કહેવામાં આવે તો તે અધોગ્ય છે, કેમકે) એ અન્યપ્રદેશ પણ એકજ હોવાથી શ્રુતમાં તેનોએ નિર્વેષ કર્યો છે. एते मन्ते ! जीवषण्डे जीवेति वक्तव्यं मया । नो इण्डे समष्टे, वणी ज्ञे तने श्रुत प्रभाषु होय, तो सर्वे संपूर्ण ज्ञाना प्रदेशोनेज् जवंपण्डे त्यां કહેલા છે. (જમ્જા ણં કસિણે પઢિપુત્રે લોગાનાસપમતુકે જીવે જીવેતિ વક્તવ્યં મિયા ”) પણ એક અન્યપ્રદેશને નથી કહેલ, જેમ એક તંતુ પડતો ઉપચારી છે, (તેના વિના પદ સંપૂર્ણ ન કહેવાય) પણ તે એક તંતુ સંપૂર્ણ પદ ન કહેવાય, (સઘળા સમુદિત તંતુઓ હોય, જતો સંપૂર્ણ પદ કહેવાય.) તેવીજ રીતે જીવનો એક પ્રદેશ તે જીવ ન કહેવાય, પણ સર્વ પ્રદેશો સમુદિત હોય તોજ જીવ કહેવાય. ૨૪૪-થી-૨૪૪૪.

एवंभूतनयमयं देस-पणसा न वस्तुगो भिन्ना ।

तेनावस्तुति मया कसिणं चिय वस्तुमिदं ते ॥ २३४५ ॥

जइ तं पमाणमेवं कसिगो जीवो अहोवयाराओ ।

देतेवि सब्बवुद्धो पवज्ज सेसेवि तो जीवं ॥ २३४६ ॥

जत्तो व नदुवयारी देसूणे न उ पएसमेत्तम्मि ।

जह तंतुगम्मि उहे पडोवयारो न तंतुम्मि ॥ २३४७ ॥

એવંભૂત નયના મને દેશ-પ્રદેશ વસ્તુથી ભિન્ન નથી, તેથી તે દેશ-પ્રદેશ વસ્તુરૂપજ નથી. આથી કરીને દેશ-પ્રદેશની કદપના સિવાય સંપૂર્ણ વસ્તુનેજ એવંભૂતનય વસ્તુરૂપે માને છે. તે માટેજે તું એવંભૂતનયના મતને પ્રમાણ માનતો હોય, તો એ પ્રમાણે સંપૂર્ણ પ્રદેશાત્મક જીવ માન. (વળી “ગામ બાળ્યુ”, વસે બાળ્યુ”-” ઇત્યાદિ ન્યાયે) એક દેશમાં પણ અમરત વસ્તુના ઉપચારથી સંપૂર્ણ વસ્તુ માનતો હોય તો એ પ્રમાણે શેષપ્રદેશોમાં પણ ઉપચારથી જીવ અંગીકાર કર. અથવા એવો ઉપચાર પણ કંઈક ન્યૂન પ્રદેશોમાં થાય, પણ માત્ર અન્યપ્રદેશમાં જીવ છે, એમ ઉપચાર ન થાય. જેમ થોડાએક તંતુઓથી ન્યૂન પદમાં પડતો ઉપચાર કરાય છે, પણ એકજ તંતુમાં નથી કરાતો, તેમ અહીં પણ સમજવું. ૨૪૪૫-થી-૨૪૪૭.

ઉપરાંત યુક્તિઓ વડે ગુરૂએ સમજાવ્યા છતાં તે વખત બોધ ન પામ્યા અને પછી આગલ પારથો તે વાત કહે છે.

इय पणविओ जाहे न पवज्जइ सो तओ कओ वज्झो ।

तत्ता आम ठकप्पाय मित्तसिरिणा सुहावायं ॥ २३४८ ॥

भक्खग-पायण-वंनण-वत्थंतावचवन्नाभिओ भणइ ।

सावय ! विग्गिमाऽम्हे कोमत्ति ? तओ भणइ सइहो ॥ २३४९ ॥

नशु तुज्झं पिद्वंनो पज्जंतावचवमित्तयोऽवयवी ।

जइ सच्चमिणं तो का विहम्मणा मिच्छमिहरा मे ॥ २३५० ॥

એ પ્રમાણે શુદ્ધ સમજાવ્યાં છતાં જ્યારે તેણે તે પ્રમાણે અંગીકાર ન કર્યું, ત્યારે તે તિષ્ઠ્યશુભને ગમ્મદથી બહાર કર્યો, એટલે તે વિહાર કરતો આમલકદવા-નગરીએ આમ્રસાલ વનમાં રહ્યો, ત્યાં મિત્રશ્રી નામના આવકે (આ નિન્હવ છે. એમ જાણીને તેને પ્રતિબોધ કરવાને) લક્ષ્મી માટે આમ્રગણ કર્યું, તે ત્યાં ગયો એટલે આવકે ધણા આદરપૂર્વક તેની આગળ હૃદય-પાન-વ્યન્ન-વસ્ત્ર વિગેરેનો સમૃદ્ધ ધરીને તે દરેકમાંથી એકેક અવયવ લઈને તેને આપ્યો, આથી તિષ્ઠ્યશુભે કહ્યું-આવક! આ પ્રમાણે કરીને, શું તે આમારી મરકરી કરી? ત્યારે આવકે કહ્યું, (મહારાજ !) અત્તનો અવયવ-આત્મજ અવયવી છે, એમ તમારો સિદ્ધાન્ત છે; જો એ સાચ હોય, તો મેં આમાં મરકરી કરી-ક્યા? અને એમ ન હોય, તો તમારો સિદ્ધાન્ત અસત્ય છે, ૨૩૪૮-થી-૨૩૫૦.

અંતાડવયવો ન કુળં સમત્તકજ્ઞંતિ જહ ન સોડયિમઓ ।

સંવરહારાઈ તો તમિ કઓડવયવિગાહો ? ॥ ૨૩૫૧ ॥

અંતિમતંતૂ ન પહો તથજ્ઞાકરણઓ જહા કુમો ।

અહ તયમાથેવિ પહો સો ફિં ન ઘહો સ્વપુર્ણ વ ? ॥ ૨૩૫૨ ॥

સ્વર્લભન્વવહારાભાવાઓ નત્તિ મેં સ્વપુર્ણ વ ।

અંતાવયવેડવયવો દિદંતાભાવઓ વાવિ ॥ ૨૩૫૩ ॥

પશ્વસ્તઓડળુમાળા આગમઓ વા પસિદ્ધિરત્યાર્ણ ।

સવ્વપમાળનિસચાર્થ મિચ્છત્તમેવં મે ॥ ૨૩૫૪ ॥

ઇપ ચોડ્ય સંબુદ્ધો સ્વામિયપદિલાભિઓ પુણો વિહિના ।

મંતું ગુરુપાવમૂલં સસીસપરિસો પદિકંતો ॥ ૨૩૫૫ ॥

જો અન્ય અવયવ સંપૂર્ણ અવયવીનું કાર્ય ન કરતો હોય, અને તેથી તમને તે હજી ન હોય (એજ પ્રમાણે જો પદ્મવતના તથા વસ્ત્રના અન્ય અવયવો તમને મંતોષ ન પમાડતા હોય) તો સંવ્યવહાર રહિત એ અન્ય અવયવમાં સમસ્ત અવયવીનો તમને ક્યાંથી આમલક થયો? જેમ ઘરો પટલું કાર્ય નથી કરતો, તેમ અન્ય તન્તુ પણ કંઈથી રક્ષણ કરવાદિપ પટલું કાર્ય નથી કરતો, તેથી તે પટ નથી અને જો તેમાં પટના કાર્યનો અભાવ છતાં પણ પટ કહેવામાં આવે, તો ઘટ અથવા આકાશપુષ્પને પણ પટ કેમ ન કહેવાય? (તે પણ પટલું કાર્ય નથી કરતા.) વળી અન્ય અવયવમાં તમે માનેલ અવયવી જણાવો નથી, અને તેના વ્યવહારનો પણ અભાવ છે, તેથી આકાશપુષ્પની ઘેટે તેમાં તેના અભાવ છે, અથવા તમારી આન્યતામાં કેમ દૃષ્ટાન્ત નથી, તેથી તમારા સાધ્યની મિદ્ધિ પણ નથી. પ્રત્યક્ષ અનુમાન અને આગમથી પદાર્થોની સિદ્ધિ થાય છે, અને જો પ્રમાણે તો તમારું સાધ્ય સિદ્ધ કરતા નથી, તેથી તમારો માનેલ પક્ષ સર્વ પ્રમાણના વિપથરહિત હોવાથી અસત્ય છે. આ પ્રમાણે મિત્રશ્રી આવકે તેને પ્રતિબોધ પમાડ્યો એટલે તેણે તેને ખમાવ્યો, તેથી આવકે પુનઃ સંપૂર્ણ અન્ન-વસ્ત્રાદિ વિદ્યપૂર્વક આપ્યા, પછી તે પોતાના શિષ્યોસહિત શુદ્ધ પાસે ગયો અને સમ્યગ્ માર્ગ પામીને શુદ્ધ સાધે વિચરવા લાગ્યો. ૨૦૫૨-૨૩૫૫.

એ પ્રમાણે અન્યપ્રદેશમાં હવનાર તિષ્ઠ્યશુભનામા દ્વિતીય નિન્હવનો વાદ સમાપ્ત થયો.

હવે ત્રીજા નિનહવ સંબંધી વક્તવ્યતા કહે છે.

ચોદા દો વાસસયા તહઆ સિદ્ધિ ગયસ્સ વીરસ્સ ।

તો અવ્વત્તયદિઢ્ઠી સેયવિઆણ સમુપ્પણ્ણા ॥ ૨૩૫૬ ॥ મૂ. ખા. ૧૨૨

સેયવિપોલાસાદે જોગે તદ્દિવસહિયસૂલે ય ।

સોહમ્મનલિણિગુમ્મે રાયગિહે મુરિયવલભદ્દે ॥ ૨૩૫૭ ॥ મૂ. ખા. ૧૩૦

ભગવન્ત મહાવીરદેવ મોક્ષે ગયા પછી ખસે ચૈદ વર્ષે ચૈતવિકા નગરીમાં અવ્યક્ત-વાદીત્વ' દર્શન ઉત્પન્ન થયું. ચૈતવિકા નગરીના પૌલાપાઠ ચૈત્યમાં રહેલા આચાર્ય પોતાના શિષ્યોને યોગવહન કરાવતા હતા. તેઓ તે દિવસે હૃદયમાં શૂળ ઉત્પન્ન થવાથી કાળધર્મ પામીને સૌધર્મ દેવલોકના નાલિની શુદ્ધ વિમાનમાં દેવ થયા. સાધુપરની અનુકંપાથી તે દેવે આચાર્યના મૃત હૃદયમાં કાખલ થઇને સાધુના યોગ પૂર્ણ કરાવ્યા, પછી પ્રગટ થઇને તે પોતાને સ્થાને ગયા, એટલે સાધુઓ અવ્યક્ત દૃષ્ટિ પામ્યા, તેમને રાજશુદ્ધિ નગરીમાં મૌચવંશી બળભદ્ર રાજાએ યોગ પમાડ્યો. ૨૩૫૬-૨૩૫૭.

શ્રી મહાવીર દેવ નિર્વાણ પામ્યા પછી ખસેા ને ચૈદ વર્ષે અવ્યક્ત વાદીત્વ' દર્શન ઉત્પન્ન થયું. તેની ઉત્પત્તિ આ પ્રમાણે છે. ચૈતવિકા નગરીના પૌલાપાઠ ચૈત્યમાં આચાર્ય આપાઠ નામના આચાર્ય પોતાના ધણા શિષ્યો સહિત આવીને રહ્યા, અને શિષ્યોને આગાઠ યોગ વહન કરાવવા લાગ્યા, તે અવસરે બીજા કોઇ વાચનાચાર્ય ન હોવાથી, આચાર્ય પોતેજ તેમના વાચનાચાર્ય થયા; તથાવધ કર્મવિપાકથી આચાર્યશ્રી તેજ દિવસે રાત્રિએ હૃદયમાં શૂળના વ્યાધિથી કાળધર્મ પામીને સૌધર્મ દેવલોકના નાલિની શુદ્ધ વિમાનમાં દેવ થયા. આચાર્ય કાળધર્મ પામ્યા છે, ને વાત ગચ્છમાં કોઈપણ જણતું નહતું, આથી પૂવોક્તદેવે અવધિજ્ઞાનથી સાધુઓના યોગોદ્દહનાદિ પૂર્વજ્ઞવનેા બતાવ જણાવે, સાધુઓપરની અનુકંપાથી આચાર્યના મૃત શરીરમાં પ્રવેશ કર્યા, પછી ઊઠીને સાધુઓને કહ્યું અરે ? મુનિઓ ! વૈરાગિકકાળ (રાત્રિના બીજા ખેડે લેવાનો) અહણ કરે; તેથી સાધુઓએ તે પ્રમાણે કર્યું, અને શ્રુતના ઉદ્દેશ-સમુદ્દેશ અનુજ્ઞા વિગેરે સર્વ તેમની આગળ આચાર્યરૂપધારી દેવ કર્યા. આ પ્રમાણે દેવપ્રભાવથી તે દેવે સાધુઓના કાળભગાદિ વિદ્યથી બચાવીને યોગ પૂર્ણ કરાવ્યા. પછી તે શરીર તણને દેવલોકમાં જતાં તે દેવે મુનિઓને કહ્યું, હે મુનિઓ ! મેં અવિરતીએ ચારિત્રવાળા એવા તમારી પાસે વંદનાદિ કરાવ્યું તેની ક્ષમા કરશો, હું આચાર્યનાજ છવ છું, તે દિવસે હું મરણ પામીને દેવ થયો છું, અવધિજ્ઞાનવડે તમારો વૃત્તાંત જણીને તમારાપરની અનુકંપાથી અહીં આવ્યો, અને તમને સર્વને આગાઠયોગ પૂર્ણ કરાવ્યા. આપની પાસે વંદનાદિ અનુચિત મેં કરાવ્યું, તે મારો અપરાધ ક્ષમા કરશો, ઇત્યાદિ કહીને તે દેવ પોતાના સ્થાનકે ગયા.

દેવના ગયા પછી સાધુઓ આચાર્યના શરીરને પરઠવીને વિચારવા લાગ્યા કે અરે ! આપણે સધળાએ ધણા કાળસુધી અવિરતિને વંદન કર્યું, આ પ્રમાણે કપટચક્ત અન્યત્ર પણ હોય, તો શી ખબર ! કોણ જાણે ? કોણ વિરતિવાલો હશે ? ને કોણ અવિરતિ દેવ હશે ? મારે કો-એ કોઇને વંદનજ ન કરવું, એ વધારે લાભદાયી છે, અન્યથા અવિરતિને વંદન કરતા મૃષાવાદ દોષ થાય. આ પ્રમાણે તેવા પ્રકારના ભારે કર્મના ઉદયથી અપરિપક્વ બુદ્ધિવાળા તે સાધુઓ અવ્યક્તદૃષ્ટિ થયા, અને પરસ્પર એક બીજાને પણ વંદન કરવું છાડી દીધું. આથી તેમને બીજા વૃદ્ધ મુનિઓએ-કહ્યું, જો તમને સર્વત્ર એવોજ

સંદેહ હોય, તે જેણે તમને “ હું દેવ છું ” એમ કહ્યું, તેમાં તમને એ દેવ છે, કે નહીં, એવો કેમ સંદેહ નથી થતો ? તેણે પાતે “ હું દેવ છું ” એમ કહ્યું, વળી પ્રત્યક્ષથી પણ એમ તે દરસ્તરૂપ જોયું, તેથી તેમાં અમને સંદેહ નથી; એન કહેના હો, તો જેઓ “ અમે સાધુ છીએ ” એમ કહે છે, અને પ્રત્યક્ષથી સાધુસ્વરૂપ જણાય છે, તેઓમાં તમને સાધુપણનો સંદેહ શાથી થાય છે ? કે જેથી પરસ્પર પાપ વંદન નથી કરતા ? વળી સાધુના વચન કરતાં દેવતું વચન સત્ય છે, એમ ન કહી શકાય, દેવો કીડા માટે અસત્યવચન પણ બોલે; પરંતુ સાધુઓ શ્રુતિપ્રમાણથી વિરત્ત થયેલા હોવાથી કદીપણ અસત્ય બોલતા નથી.

કલ્યાણિ શુભિયોથી સમજાવ્યાં છતાં પણ, તેઓ સમજ્યા નહિ, એટલે તે સધળા અસંતોષવાદી સાધુઓને ગમ્મ બહાર કર્યા; તેઓ વિહાર કરતા અનુક્રમે રાજગૃહનગરે આવ્યા, અને શુભશિલ્પ ચિત્રમાં રહ્યા. તે વખતે તે નગરનો મૈત્ર્યવંશી બ્રાહ્મણ નામે રાજા આવક હતો, તેણે જાણ્યું કે તે અવ્યક્તવાદી નિબંધો છે, આથી તેઓને યોગ્ય માર્ગે લાવવા માટે રાજાએ ધોનાના માણસો મોકલીને તે સાધુઓને રાજમહેલમાં બોલાવ્યા, અને તેઓને હાથીના પગ નીચે ચગદવા વડે વધ કરવાને લશ્કરના માણસોને આજ્ઞા કરી તેવાર પછી તેમને ચગદવા માટે હાથીતું લશ્કર મંગાવ્યા હતાં તે સાધુઓ બોલ્યા રાજન્ ! અમે જાણીએ છીએ કે તું આવક છે, તો અમારા જેવા સાધુઓને આમ શા માટે મારે છે ? તે સાંભળીને રાજાએ કહ્યું, તમારા સિદ્ધાન્તાનુસાર હું આવક છું કે નહિ, તેની શી ખાતરી ? વળી તમે પણ ચોર-ડાકુ શુભચર યા સાધુ હશે, તે કોણ જાણે છે ? સાધુઓ બોલ્યા રાજન્ ! અમે નિશ્ચય સાધુઓજ છીએ, અન્ય કોઇ નથી. રાજાએ કહ્યું જો તમને એમ નિશ્ચય હોય, તો જે જ્યેષ્ઠ શુનિઓ હોય, તેમને પણ તમે પરસ્પર વંદનાદિ કેમ નથી કરતા ? આ પ્રમાણે રાજાના નિહાર અને કોમળ વચનો સાંભળી તે શુનિઓ બોધ પામ્યા, લગજીત થયા અને નિઃશંકીન થવાથી મન્માર્ગ પામ્યા. પછી રાજાએ વિનયથી કહ્યું, મહારાજ ? તમને-યોગ્ય માર્ગે લાવવા માટેજ મેં આ પ્રમાણે કર્યું છે, તેમાં ભારથી જે અવિનય કે અપરાધ થયો હોય, તે ક્ષમા કરશો. ૨૩૫૬-૨૩૫૭

એજ અર્થ વિસ્તારથી હવે લાખ્યકાર કહે છે.

ગુરુણા દેવીભૂષણ સમણરૂપેણ વાઙ્યા સીસા ।

સન્માવે પરિકાહિણ અવ્વત્તયદિદ્ધિણો જાયા ॥ ૨૩૫૮ ॥

કો જાણઈ કિં સાહુ દેવો વા તો ન વંદાણજ્ઞોતિ ।

હોજ્જ અસંજયનમણે હોજ્જ મુસાવાયમમ્મુઓતિ ॥ ૨૩૫૯ ॥

ચેત્તવર્ણ. જ્ઞે પરે સંદેહો કિં મુરોત્તિ સાહુત્તિ ? ।

‘દેવે કહં ન સંકા કિં સો દેવો ન દેવો તિ ? ॥ ૨૩૬૦ ॥

તેણ કહિણત્તિ વ મઈ દેવોડહં રૂપદરિસણાઓ ચ ।

સાહુત્તિ અહં કહિણ સપાણરૂપમ્મિ કા સંકા ? ॥ ૨૩૬૧ ॥

દેવસ્સ વ કિં વયણે સચં તિ ન સાહુરૂપધારિસ્સ ।

ન પરોપ્પરંપિ વન્દહં જ જાણન્નાવિ જયત્તિ ॥ ૨૩૬૨ ॥

૧૩૧ શુદ્ધ સાધુધર્મ શિષ્યો પાસે વંદનાદિ કરાવ્યું, જ્યારે તેમણે દેવગત્તએ

સત્ય વાત કહી, ત્યારે તે શિષ્યા અવ્યક્ત દૃષ્ટિ થયાં તેઓ એમ માનવા લાગ્યા કે કોણ જાણે આ સત્ય સાધુ હશે ? કે સાધુવેશધારી દેવ હશે ? એમાં કંઈ નિશ્ચય નથી થતો. મારે કોઈને પણ કોઈએ વંદનાદિ ન કરવું; કેમ કે આપાદેવની પેઠે અસંયતિને વંદન થઈ જાય, ને “ આ પ્રતી છે, ” એમ બોલવામાં મૂધાવાદ દોષ લાગે. (આ પ્રમાણે તેઓને અવ્યક્તદૃષ્ટિ થએલા બાણીને) વૃદ્ધ સાધુઓએ કહ્યું, જો તમને બીજાઓમાં “ આ સાધુ છે, કે દેવ છે ? ” એવો સંદેહ થતો હોય, તો જણે તમને “ હું દેવ છું ” એમ કહ્યું, તે દેવમાં “ એ દેવ છે કે દેવ નથી ” એવો સંદેહ કેમ નથી થતો ? તેણે પોતેજ કહ્યું કે હું દેવ છું, અને અમે પણ દેવસ્વરૂપ જોયું, તેથી તેમાં સંદેહ નથી થતો; એમ કહેતા હો, તો જ એમ કહે કે હું સાધુ છું, અને સાધુનું સ્વરૂપ પણ જોવામાં આવે છે, તો તેમાં તમને કેમ સંદેહ થાય છે ? અથવા શું સત્ય સાધુનું વચન અસત્ય હોય છે, અને દેવનું વચન સત્ય હોય છે ? કે જેથી “ આ સાધુ છે ” એમ જણ્યા છતાં પણ પરસ્પર વંદનાદિ નથી કરતા ? ૨૩૬૨

જોવાઈપયત્યેસુવિ સુહુમન્વવહિગ-વિગિટ્તુલ્લેસું ।

અશ્વનપરોવલેસુ ય કહ ન જિનાઈસુ મે સંકા ? ॥ ૨૩૬૩ ॥

તત્ત્વયણાઓ વ મઈ નણુ તત્ત્વયણં સુસાહુવિત્તોત્તિ ।

આલયવિહારસમિઓ સમણોડયં વંદણિજ્જોત્તિ ॥ ૨૩૬૪ ॥

જહ વા જિણિંદપદિમં જિણગુણરહિયંતિ જાણમાણાવિ ।

પારિણામવિસુદ્ધત્યં વંદહ તહ કિં ન સાહુપિ ? ॥ ૨૩૬૫ ॥

હોજ્જ નવા સાહુત્તં જહુલ્લે નત્તિ ચેવ પદિમાપ ।

સા કીસ વંદણિજ્જા ? જહુલ્લે કીસ પદિસેહો ? ૨૩૬૬ ॥

અસ્સંજયપદિલ્લે પાવાણુમઈ મઈ ન પદિમાપ ।

નણુ દેવાણુગવાપ પદિમામત્તિ હેજ્જ સો દોસો ॥ ૨૩૬૭ ॥

(જો એ પ્રમાણે તમને યતિઓમાં સંદેહ હોય) તો સૂક્ષ્મ-બ્યવહિત-અને વિપ્રકૃષ્ટ છવાદિ પદાર્થોમાં, તેમજ અત્યંત પરોક્ષ એવા જિનેશ્વરતદિમાં પણ તમને શંકા કેમ ન હોય ? જિનેશ્વરમાં શંકા નથી, અને તેમના વચનથી છવાદિ પદાર્થોમાં પણ શંકા નથી; એમ કહેતા હો, તો “ સારા આચરણવાળા હોય તે સાધુ ” એવા જિન-વચનથી આલય-વિહાર યુક્ત આ સાધુ છે, અવશ્ય વંદન કરવા યોગ્ય છે. (એમ કેમ નથી માનતા ?) અથવા જેમ જિનેશ્વરની પ્રતિમા જિનેશ્વરના શુભ રહિત છે, એમ જાણવા છતાં પણ પરિણામની વિશુદ્ધિ માટે, તમે તેને વંદન કરો છો, તેવી રીતે સાધુને પણ કેમ નથી કરતા ? વળી યતિરૂપમાં સાધુપણું હોય, અથવા ન પણ હોય, અને પ્રતિમામાં તો જિનપણું નથીજ હોતું. તે છતાં તે પ્રતિમાને શા માટે વંદન કરો છો ? અને યતિરૂપમાં શા માટે નિવેધો છો ? દેવાધિષ્ઠિત અસંયત યતિરૂપધારી મુનિને વંદન કરવાથી અસંયતતા પાપની અનુમતિ થાય છે, તેવી પાપાનુમતિ પ્રતિમાને વંદન કરવાથી નથી થતી, એમ કહેતા હો, તો દેવાધિષ્ઠિત દેવ પ્રતિમાને વંદન કરતાં પણ, તે અનુ-મતિરૂપ દોષ આવે છેજ. ૨૩૬૩ થી ૨૩૬૭

અહ પઠિમાણ ન દોસો જિણવુદીણ નમઓ વિસુદ્ધસ્ત ।
 તો જદુલ્લં નમઓ જદુલ્લં કહં દોસો ? ॥ ૨૩૬૮ ॥
 અહ પઠિમેણિ ન વંદહ દેવાસંકાણ તો ન વેતવા ।
 આહારો-વહિ-સેજા મા દેવકયા ભવેજ્ઞ પહુ ॥ ૨૩૬૯ ॥
 કો જાણઈ કિં ભત્તં કિમઓ કિં પાણ્યં જલં મર્જં ।
 કિમલાણું માણિકં કિં સપ્પો ચીવરં દોરો ? ॥ ૨૩૭૦ ॥
 કો જાણઈ કિમમુદ્ધં કિં મુદ્ધં કિં સજીવનિજ્ઞીવં ।
 કિં ભક્તવં કિમભક્તવં ? પત્તમમક્તવં તઓ સવં ॥ ૨૩૭૧ ॥

(જનપ્રતિભામાં જિનશુદ્ધિએ નમસ્કાર કરતાં વિશુદ્ધ અધ્યવસાયવાળાને અતુ-
 મતિરૂપ દોષ નથી લાગતો, (એમ કહેતા હો) તો યતિરૂપને યતિશુદ્ધિએ નમસ્કાર
 કરતાં વિશુદ્ધ અધ્યવસાયવાળાને કેવી રીતે દોષ લાગે ? નજ લાગે. (અર્થાં કોઈ એમ
 કહે કે એ પ્રમાણે સાધુશુદ્ધિએ વિગમાત્ર ધારણ કરનાર પાસતથા વિગેરેને નમ-
 સ્કાર કરતાં પણ વિશુદ્ધ અધ્યવસાયવાળાને દોષ ન લાગતો જોએ, આ કથન અયોગ્ય
 છે, કારણ કે તેવાઓને પ્રત્યક્ષ સમ્યક્ યતિરૂપજ નથી હોતું. (એટલે પાસતથાદિને
 નમસ્કાર કરતાં સાવધઅનુશાસન દોષ લાગે છે.) અને જો દેવશકાથી પ્રતિભાને પણ
 વન્દન નહિ કરે તો પછી આહાર-ઉપાધ-શાખા વિગેરે દેવકૃત હોય, એમ ધારીને
 તે પણ પ્રહુણ ન કરવાં જોઈએ. વળી (એવી શકાથી સર્વથા બ્યવહારનોજ ઉત્તર થયે,
 જેમકે-) કોણ જાણે આ ભાત છે ? કે કીડા છે ? આ પીવાના પદાર્થ જળ છે ? કે
 મહિરા છે ? આ અન્નાણુ (છુંગડ) છે ? કે આણિક છે ? આ સર્પ છે ? વગેરે છે ? કે
 દોરો છે ? કોણ જાણે આ વરેણુ શુદ્ધ છે ? કે અશુદ્ધ છે ? આ સગવડ હશે ? કે નિર્જીવ હશે ?
 આ ભક્ષ્ય હશે કે અભક્ષ્ય હશે ? આ પ્રમાણેની જ્ઞાન્તિથી સર્વ વરેણુ તમારે અસોગ્ય અને
 અભક્ષ્ય થયે. ૨૨૬૮-૨૩૬૯-૨૩૭૦-૨૩૭૧

જણાવિ ન સહવાસો સેઓ પમયા-કુસીલસંકાણ ।
 હોજ્ઞ ગિહોવિ જઈતિ ય તસ્સાસોસા ન દાયવા ॥ ૨૩૭૨ ॥
 ન ય સો દિકલેયવો મવોઽમવોતિ બેણ કો મુણઈ ? ।
 ચોરતિ ચારિવતિ વ હોજ્ઞ વ પરદારમામિતિ ? ॥ ૨૩૭૩ ॥
 કો જાણઈ કો સીસો કો વ શુરુ ? તો ન તવિસેસોવિ ।
 ગજ્ઞો ન ચોવણસો કો જાણઈ સત્તપલ્લિયં ? ॥ ૨૩૭૪ ॥
 કિં વહુણા સવં ચિય સંદિદ્ધં જિણમયં મિણિદા ય ।
 પરલોચ-સગ્ગ મોક્ષા દિકલાણે કિમત્થમારંભો ? ॥ ૨૩૭૫ ॥
 અહ સંતિ જિણવરિદા તથયણાઓ ય સત્તપલ્લિવત્તી ।
 તો તથયણાવ ચિય જદ્વંદળયં કહં ન મયં ? ॥ ૨૩૭૬ ॥
 જઈ જિણમયં પમાણં મુણિતિ તો વજ્જકરણપરિસુદ્ધં ।
 દેવંપિ વન્દમાણો વિસુદ્ધમાવો વિસુદ્ધો હ ॥ ૨૩૭૭ ॥

તથા સ્ત્રી અને કુશીલીઆની શંકાથી તમારે યતિ સાધેના સંવાસ પણ મેય નથી, વળી શુદ્ધસ્થ પણ કદાચ યતિ હોય, એવી આનિતી, તેને આરીવાદ (ધર્મ-લાભ) ન આપવો જોઈએ. કોઈને દીક્ષા પણ ન આપવી જોઈએ, કેમકે કોણ જાણે-તે ભવ્ય છે, કે અભવ્ય છે ? ચોર હશે ? ચુસ ચર હશે ? કે પરસ્ત્રીગામી હશે ? તેમજ કોણ શિષ્ય છે ? અને કોણ ગુરુ છે ? એવો તક્ષાવત પણ કોણ જાણે છે ? તેમ વળી ઉપદેશ પણ ન શ્રદ્ધા કરવો, કારણ કે એ ઉપદેશ પણ સત્ય હશે કે અસત્ય હશે ? વિશેષ શું કહેવું, ? એવા પ્રકારની આનિતી તમારા અભિપ્રાયે જિનમત અને જિનેશ્વર પરલોક-સ્વર્ગ-મોક્ષ વિગેરે સર્વ કંઈ સંદેહ વાળું જ છે. તો પછી દીક્ષાના આરંભ શા માટે કરો છો ? જિનેશ્વર છે, અને તેમના વચનથી સ્વર્ગ-મોક્ષાદિ-પણ છે એવી પ્રતીતિ થાય છે, એમ કહેતા હો, તો જિનવચનથી ચાતવન્દન કરવાનું કેમ નથી માન્ય કરતા ? વળી જો તમને જિનમત પ્રમાણ છે, તો આ “ મુનિ ” એવી પ્રુદ્ધિથી આલય-વિહારાદિ બાહ્ય કરણથી શુદ્ધ એવા દેવને પણ વિશુદ્ધભાવથી વન્દન કરતાં કંઈ હોય નથી ૨૩૭૩થી-૨૩૭૭

જહ વા સો જણેસો દિદ્ધો તહ કેતિયા મુરા અન્ને ।

તુમ્હેઈ દિદ્ધપુઘા ? સઘત્યાપચ્ચઓ જં મે ॥૨૩૭૮॥

છઝમત્યસમયચ્ચજ્ઞા વવહારનવાણુસારિણી સન્વા ।

તં તહ સમાપરંતો મુઝ્ઝઈ સઘો વિસુદ્ધમણો ॥ ૨૩૭૯ ॥

સંવહારોવિ બલી જમમુદ્દંપિ મહિય મુયવિહીણ ।

ફોવેઈ ન સન્વણૂ વંદઈ ય કયાઈ છઝમત્યે ॥ ૨૩૮૦ ॥

નિચ્છયવવહારનઓવળીયમિહ સાસણં જિણિદાણં ।

ણગયરપરિચ્ચાઓ મિચ્છં સંકાદઓ જે ય ॥ ૨૩૮૧ ॥

જઈ જિણમયં પવજ્ઞહ તો મા વવહારનયમયં મુયહ ।

વવહારપરિચ્ચાણ તિત્થુચ્છેઓ જઓડવસ્મં ॥ ૨૩૮૨ ॥

અથવા તમે જેમ તે આર્યઆપાદ દેવને યતિ રૂપધારી જોયો, તેમ બીજા કેટલા દેવને તમે તે પ્રમાણે પૂર્વે જોયા ? કે જેથી સર્વત્ર એવી અપ્રતીતિ તમને થાય છે ? (માટે વ્યવહારનયની અપેક્ષાએ તમારે પરસ્પર વન્દનાદિ કરવું જોઈએ) કારણ કે હમસ્થ સમયની સર્વ ચર્ચા વ્યવહાર નયને અનુસારે હોય છે, તેથી-વિશુદ્ધ મનવાળો તે પ્રમાણે આચરતો વિશુદ્ધ થાય છે. સંવ્યવહારથી બલવતા છે શ્રુતવિધિ વડે જે અશુદ્ધ આહાર શ્રદ્ધા કરેલ હોય, તેના પણ સર્વજ વિષેક નથી કરતા, તેમજ કોઈ વખત તેઓ હમ્ સ્થને પણ વન્દન કરે છે, જિનેશ્વરનું શાશન નિશ્ચય અને વ્યવહાર નય યુક્ત છે, તેમાંના એકનો ત્યાગ કરવાથી તેમજ શંકાદિ દોષો કરવાથી અિથ્યાત્વ પ્રાપ્ત થાય છે. માટે જો તમે જિનમત અંગીકાર કરતા હો, તો વ્યવહારનયના મતનો ત્યાગ ન કરો, કેમકે વ્યવહારનો ત્યાગ કરવાથી અવશ્ય તીર્થનો ઉચ્છેદ થાય છે. ૨૩૭૮-થી-૨૩૮૨

इय ते नासगाहं मयंति जाहे बहुपि भण्णंता ।

तो संघपरिचचा रापगिहे निवतिणा नाजं ॥ २३८३ ॥

બલમદ્દેણગધાયા ધર્મંતિ સાવય ! વયં તવસ્તિત્તિ ।

મા કુરુ સંકમસંકારહેસુ ધર્મિણ મળઈ રાધા ॥ ૨૩૮૪ ॥

કો જાણઈ કે તુમ્હે ? કિં ચોરા ચારિઆ અધિમગ્તિ ? ।

સંજયસ્વચ્છળ્લા અઝ્જમહ મે વિવાણમિ ॥ ૨૩૮૫ ॥

નાળચરિયાહિં નઝમઈ સમણોઽસમણો વ કોસ જાણંતો ।

તં સાવય ! સંદેહ કરેસિ ? ધર્મિઓ નિત્રો મગઈ ॥ ૨૩૮૬ ॥

તુમ્હેં વિય ન પરોપ્પર વોસંમો સાહવોત્તિ કિહ મઝ્ઝં ।

ના-ચરિયાહિં જાયત ? ચોરાણ વ કિં ન તા સંતિ ? ॥ ૨૩૮૭ ॥

ઉવવત્તોઓ મયઓ ય પવળ્લા સચ્ચમયમસગ્ગાહો ।

નિવસામિયાધિગંતું ગુરુમૂલં તે પઢિકંતા ॥ ૨૩૮૮ ॥

એ પ્રમાણે ઘટ્ટાએ તેમને ધણે પ્રકારે કહ્યું, તે છતાં બધારે તેમણે પોતાનો કદામહ ન મૂક્યો, ત્યારે તેમને સમે (ગચ્છાધી) દૂર કર્યા, તેથી તે નિન્હવ મુનિઓ વિદ્યાર કરતા રાજશૃદ્ધ નગરીએ આવ્યા, તેમને આવેલા જાણીને ત્યાના બગસદ રાજાએ તેમને બોલાવ્યા ને પૂછ્યું, (અરે ! તમે કોણ છો ? મુનિઓએ કહ્યું,) આવક ! અમે તપસ્વી છીએ, અશા-કાના સ્થાનમાં શકા ન કર, તેઓ એમ બોલ્યા, એટલે રાજાએ કહ્યું, કોણ જાણે તમે કોણ છો ? જરૂર તમે સાધુવેષમાં છુપાએલા કેટલે ચાર-ગુસચર કે ધાડપાડ હશે, આજે અવશ્ય હું તમારો નાશ કરીશ. (આથી ભય પામેલા મુનિઓ બોલ્યા,) જ્ઞાન અને ચારિત્રવડે આ મુનિ છે કે મુનિ નથી, એમ જાણી શકાય છે, એ પ્રમાણે તું જાણે છે, છતાં હું આવક ! (અમારામાં) શા માટે સંદેહ કરે છે ? રાજાએ કહ્યું, “આ સાધુ છે.” એવો તમનેજ પરસ્પર વિશ્વાસ નથી, તો પછી તે જ્ઞાન-ચારિત્રવડે અને ક્યાંથી (વધાસ હોય ? શુ ચોરિને પણ કૃત્રિમ ચારિત્ર નથી હોત ? હોય છેજ. એ પ્રમાણે રામની મુક્તિ અને ભયથી તેઓએ પોતાના અસહ્યામહનો ત્યાગ કર્યો, એટલે રાજાએ પોતે કરેલા (મિથ્યા અપરાધ માટે) માફી માગી, મુનિઓએ શુદ્ધ પાસે જઈને તેની આસોચના કરી.

તત્તીય નિન્હવવાદ સમાપ્ત થયા.

હવે ચોથા નિન્હવ સંબંધી વક્તવ્યતા કહે છે.

વીસા, દો વાસસયા, તદ્વયા સિદ્ધિં ગયસ્સુ વીરસ્સ ।

સામુચ્છેદ્વયદિઢી મિહિલપુરીપ સમુપ્પન્ના ॥ ૨૩૮૯ ॥ મા૦-૨૩૧ ॥

મિહિલાપ લચ્છિયૌ મહગિરિ કોઢિરિ આસમિત્તે ય ।

નેઽણિયણુપ્પવાપ રાયગિહે, સંદરક્કલા ય ॥ ૨૩૯૦ ॥ મા૦-૨૩૨ ॥

ભગવન્ મહાવીર દેવ એટલે ગયા પછી, બસેને વીસ વર્ષે મિથિલા નગરીમાં સામુચ્છેદીક દર્શન ઉત્પન્ન થયું; તે આ પ્રમાણે, મિથિલા નગરીમાં લક્ષ્મીશૃદ્ધથેષમાં મહાગિરિ આચાર્યના શિષ્ય કોઢિન્થ મુનિને અધિષ્ઠિત ત્રામે શિષ્ય હોતો, તે અત્રપ્રવાદ

પૂર્વની નૈપુણિક નામે વસ્તુનું અધ્યયન કરે. (મિથ્યાત્વોદયથી સામુચ્છેદીક દૃષ્ટિ થયો.)
તેને રાજ્યહુતનગરમાં ખંડરક્ષાં આવકોએ યોધ પમાડ્યો. ૨૩૮૯-થી-૨૩૯૦.

મિથિલાનગરીના લક્ષ્મીહુલ ચૈત્યામાં શ્રીમાન મહુગિરિ આચાર્યના કૌડિન્ય નામના શિષ્ય આવીને રહ્યા, તેમને અધિમત નામનો એક શિષ્ય હતો, તે એક વખત અનુપ્રવાહ પૂર્વમાંના નૈપુણિક નામની વસ્તુનું અધ્યયન કરે. હતો, તે વખતે તેમાં છત્રછેદનક નયની વક્તવ્યતામાં આ પ્રકારના આસાપક આવ્યા. પડુન્નવવ્રતેદરા સર્વે વોચ્છિજ્ઞિસ્તિ યથ જાવ્યેમાણિયત્તિ, પદ્મ વીયાહસમપત્તિવિ વત્તરે” અહીં તેને વિચાર થયો કે પ્રત્યુત્પન્ન સમયના સર્વ નારકીઓ નાશ પામશે, અને એક પ્રમ.એ સર્વે વૈમાત્રીક દેવો પણ નાશ પામશે, જે એ પ્રમાણે ઉત્પત્તિ અનન્તર સર્વ છત્રે નાશ પામે, તો પછી તેઓને સુકૃત-હુત કર્મના ફળોનો અનુભવ ક્યાંથી થાય? નજ થાય. આ પ્રમાણે તેણે સ્વમતિ-કલ્પનાએ પ્રરૂપણ કરવા માંડી, ત્યારે ગુરુઓએ તેને આગમ કહેવાયે તે હી અનેક યુક્તિઓથી સમજાવવા માંડ્યા, છતાં તે મિથ્યાત્વના કૌંચથી ન સમજ્યો, ત્યારે તેને સંવ બહાર ક્યો, સંવ બહાર થયા પછી અધિમિત્ર સમુચ્છેદનાની પ્રરૂપણ કરતો પોતાના પરિવાર સાથે કામ્પિલ્લપુર જેવું બીજું નામ રાજ્યહુતનગર હતું, ત્યાં આવ્યો, તે નગરમાં ખંડરક્ષા નામના આવકો હતા, તેમણે આ નિન્હરો આવ્યા જણીને તેમને યોધ કરવા માટે મારવા માંડ્યા, આથી ભય પામેલા અધિમત્ર વિગેરે સાધુઓએ કહ્યું, અરે! અમે જાણીએ છીએ કે તમે આવકો છો, તે છતાં અમને સધુઓને શા માટે મારો છો? તેના ઉત્તરમાં આવકોએ કહ્યું, તમારા સિદ્ધાન્તના અનુસારે જે સાધુઓ હતા તે તો નાશ પામ્યા, તમે તો કોઈ ચોર વિગેરે હો, માટે તમને અમે સારી રીતે માર મારીને શિક્ષા કરીશું. આથી ભય પામેલા તેઓએ પોતાનો કદામહ તણ દીધો અને યોધ પામ્યા, પછી મિથ્યાહુત આપીને તેઓ ગુરુ સમીપે ગયા. ૨૩૮૯-૨૩૯૦.

એ નિર્બુદ્ધિકારે કહેવ અર્થ વધારે સ્ફુટ કરવાને હવે લાભકાર કહે છે.

નેત્રણમણુવ્વપ્પ અહિન્નઓ વત્થુનાસમિત્તસ્સ ।

एगसमयाइवोच्छेयमुत्तात्तो नासरदिवत्तो ॥ ૨૩૯૧ ॥

उत्पायाणंनरओ सर्वं चिय सव्वहा विणासित्ति ।

गुह्यवणमेगनयममेयं विच्छं न सव्वमपे ॥ ૨૩૯૨ ॥

न हि सव्वहा विगासो अद्वापज्जापेत्तनासम्मि ।

સપરપજ્જાયાર્ણનયમ્મગો વત્થુગો જુત્તો ॥ ૨૩૯૩ ॥

અનુપ્રવાહ પૂર્વમાંની નૈપુણિક વસ્તુનું અધ્યયન કરતા અધિમિત્રને એકસમયાદિ વ્યવચ્છેદ સૂત્રથી “ઉત્પત્તિ અનન્તર સર્વ વસ્તુ સર્વથા પ્રકારે નાશ પામે છે.” એ પ્રમાણે વિનંદ્યરૂપ યોધ થયો. અહીં શ્રી ગુરુ કહે છે કે એ વચન એકનયાનુસારી છે, પણ સર્વ-નયાત્મક નથી, માટે તે મિથ્યાત્વ છે; કારણ કે અદ્વા (અદ્વૈત કાળ) પર્યાય માત્રનો નાશ થાય તો પણ સ્વ-પર પર્યાયથી અનન્ય ધર્માત્મક વસ્તુનો સર્વથા નાશ થાય નહિ. ૨૩૮૧-૨૩૮૨-૨૩૮૩.

અનુપ્રવાહ પૂર્વમાંની નૈપુણિક વસ્તુનું અધ્યયન કરતા અધિમિત્રને પૂર્વોક્ત સૂત્રથી “ઉત્પત્તિ અનન્તર સર્વ વસ્તુ સર્વથા પ્રકારે નાશ પામે છે” એ પ્રમાણે સર્વ નાશનો યોધ થયો. આથી શ્રીગુરુએ તેને કહ્યું કે “વસ્તુઓનું પ્રાત સમય વિનાશીપણ” જે કહ્યું

છે, તે ક્ષણકાયવાદિ એક જીવુસૂત્રનયના અભિપ્રાયનું વચન છે, પણ એ વચન સર્વનયાત્મક નથી, માટે તે મિથ્યાત્વ છે; કારણ કે અદ્વાપર્યાય માત્રનાજ નાશ થવાથી વસ્તુનો સર્વથા પ્રકારે નાશ માનવો યોગ્ય નથી. દરેક વસ્તુ સ્વપર પદ્ધતિથી અનન્ત ધર્માત્મક છે, આથી કરીને જે સમયમાં તે નારકાદિ પ્રથમસમયનારકાદિ રૂપે નાશ પામે છે, તેજ સમયે દ્વિતીયસમય નારકાદિરૂપે ઉત્પન્ન થાય છે, અને જીવદૃશ્યપણે અવસ્થિત રહે છે. આમ કેવળ અદ્વા (કાલ) પર્યાય માત્રનાજ નાશ થાય છે, એથી સર્વ વસ્તુનો નાશ સર્વથા પ્રકારે કયાંથી થાય ? ન જ થાય. કારણ કે વસ્તુ અનન્ત પર્યાયાત્મક હોવાથી તેમના એક પર્યાયનો નાશ થવાથી વસ્તુનો સર્વથા નાશ નજ થાય. ૨૩૨૧-૨૩૨૨-૨૩૨૩.

પૂર્વોક્ત સૂત્રની શંકાનું બીજા સૂત્રથી સમાધાન કહે છે.

અહ મુત્તાઉત્તિ મર્દ મુત્તે નંણુ સાસર્યપિ નિદિદં ।

વત્થું દબ્બદ્દાણ અસાસર્યં પજ્જયદ્દાણ ॥ ૨૩૨૪ ॥

एत्यवि न सच्चनासो समयाद्वितेसर्णं जज्जोऽभिदियं ।

इहरा न सच्चनासे समयाद्वितेसर्णं जुत्तं ॥ २३२५ ॥

को पदमसमयनारगनासे वितिसमयनारगो नाम ? ।

न सुरो घटो अभावो व होइ जइ सच्चहा नासो ? ॥ २३२६ ॥

જો પૂર્વોક્ત સૂત્ર પ્રમાણથી સર્વથા વસ્તુ વિષ્ણુઃ તું કહે તો હોય, તે અન્યત્ર સૂત્રમાં દ્રવ્યાર્થપણે વસ્તુને શાશ્વત પણ કહેલ છે, અને પર્યાયાર્થપણે અશાશ્વત પણ કહેલ છે. વળી જો સૂત્રમાં પણ સર્વથા પ્રકારે નાશ નથી કહ્યો, કારણ કે સમયાદિ વિશેષજ્ઞ વડે તે કહેલ છે, એમ ન જ હોય તો સમયાદિ વિશેષજ્ઞ ત્યાં ધરે નહિ; કેમકે પ્રથમ સમયે ઉત્પન્ન થયેલા નારકીઓ સર્વથા પ્રકારે નાશ થયેલ તે બીજા-ત્રીજાદિ સમયે ઉત્પન્ન એમ કેમ કહી શકાય ? વળી સર્વથા નાશ થતો હોય, તો કેવ-ધર-અભાવ-એવો વ્યવહાર ન થાય. ૨૩૨૪-૨૩૨૫-૨૩૨૬.

અર્થમિત્ર ! પૂર્વોક્ત આક્ષાપક રૂપ સૂત્રથી પ્રતિ સમય સર્વથા વસ્તુનો વિષ્ણુઃ માનીને સૂત્રની પ્રમાણના માનતો હો, તો અન્યત્ર સૂત્રમાં દ્રવ્યાર્થપણે વસ્તુને શાશ્વત પણ કહેલ છે અને પર્યાયાર્થપણે અશાશ્વત પણ કહેલ છે. એમકે—

“ નેરહયા જ મતે ! કિં સાસયા, અસાસયા ? । ગોયમા ! સિય સાસયા, સિય અસાસયા । તે કેણકેણ ? ગોયમા, ! દબ્બદ્દુયાપ સાસયા, માવદ્દુયાપ અસાસયા. ”

એટલે હે ભગવન્ત ! નારકીઓ શાશ્વતા છે, કે અશાશ્વતા છે ? ગીતમ ! કેાધ અપેક્ષાએ શાશ્વતા છે, અને કેાધ અપેક્ષાએ અશાશ્વતા છે. તે કેવી રીતે ભગવન્ત, ? ગીતમ ! દ્રવ્યાર્થપણે શાશ્વતા-નિત્ય છે, અને ભાવાર્થ-પર્યાયાર્થ પણ અશાશ્વતા-અનિત્ય છે.”

વળી “ પ્રથમ સમયના નારકીઓ વિષ્ણુઃ પામશે ” એમ જે ત્યાં આક્ષાપકમાં કહ્યું છે, તેથી વસ્તુનો કંઈ સર્વથા પ્રકારે નાશ નથી, કારણ કે ત્યાં સમયાદિવિશેષજ્ઞ આપેલું છે, એટલે નારકીઓ સર્વથા પ્રકારે નાશ પામશે એમ ન સમજવું, પણ પ્રથમ સમયના નારકીપણે વિષ્ણુઃ પામશે. એજ પ્રમાણે બીજા સમયના નારકીઓ દ્વિતીય સમયાદિ નારકપણે વિનાશ પામશે, પણ સર્વથા વિનાશ પામશે, એમ ન સમજવું; દ્રવ્યપણે તો તે શાશ્વતા-નિત્ય છે. અન્યથા જો એમ ન હોય, અને વસ્તુનો સર્વથા પ્રકારે નાશ માનીએ, તો તેમને પ્રથમ-દ્વિતીયાદિ સમયનું વિશેષજ્ઞ ન ધરે; કારણ કે જે પ્રથમ સમયે ઉત્પન્ન થયેલા નારકીઓનો સર્વથા નાશ થતો હોય, તો દ્વિતીયસમય અથવા

તૃતીયસમયના નારકી, એવો વ્યવહાર કેવી રીતે કરી શકાય ? જે કોઇ અવસ્થિત હોય, તેનેજ દ્વિતીય-તૃતીયાદિ સમયે ઉત્પન્ન થવાદિ રૂપ વિશેષણ ધરે. વળી જે સર્વથા નાશ માનવામાં આવે, તે પ્રથમ સમયે ઉત્પન્ન થયેલા નારકીનો નિરન્વયપણે નાશ થવાથી દ્વિતીયસમયે ઉત્પન્ન થયેલા નારકી એમ કેવી રીતે કહેવાય ? તથા નારકીથી સર્વથા વિલક્ષણ હોવાથી આ દેવ-ધટ-કે અભાવ છે, એવો વ્યવહાર કેવી રીતે થાય ? અને જે દેવ ધટ-વિગેરે વ્યવહાર કરાય તે દ્વિતીયાદિસમયનો નારકી એવો વ્યવહાર ન થાય. માટે પ્રથમ સમયે ઉત્પન્ન-દ્વિતીય સમયે ઉત્પન્ન એવું વિશેષણ જે કથંચિત્ અવસ્થિત હોય એવા નારકી (વિગેરેનેજ ધરે, અન્યને ન ધરે. એ પ્રમાણે એ સૂત્રમાં પણ નારકાદિનો સર્વથા વિચ્છેદના ન કહ્યો. માત્ર તને પોતાના અશુભકર્મના વિપાકોદયથીજ આવેા વ્યામાહ થયો છે, તેથી તું આ પ્રમાણે વિપરીત પ્રશ્ને છે અને માને છે. ૨૩૪-૨૩૫-૨૩૬.

અહ્ય સમાણુપ્તી સમાણસંતાણઓ મરે હોજ્જા ।

કો સવ્વહા વિનાસે સંતાણો કિં વ સામણ્ણં ? ॥ ૨૩૯૭ ॥

સંતાણિણો ન મિણ્ણો જહ સંતાણો ન નામ સંતાણો ।

અહ મિણ્ણો ન કલ્લણિઓ કલ્લણિઓ વા જહ ન સંતાણો ॥ ૨૩૯૮ ॥

પુવ્વાણુમ્મે સમયા હોજ્જ ન સા સવ્વહા વિનાસમ્મિ ।

અહ સા ન સવ્વનાસે તેણ સમં વા નણુ કલ્લપુણ્ણં ॥ ૨૩૯૯ ॥

અણ્ણવિનાસે અણ્ણં જહ સરિસં હોઝ હોઝ તેલોક્કં ।

તદસંવંધંતિ વ મરે સોવિ કઓ સવ્વનાસમ્મિ ? ॥ ૨૪૦૦ ॥

અથવા સમાન સંતાનથી દ્વિતીયાદિ સમાન નારકાદિની ઉત્પત્તિ થાય, એમ કહેવામાં આવે, તે સર્વથા નિરન્વય નાશમાં સંતાન કેનો ? અને સમાનતા કેની ? વળી જે એ સંતાન સંતાનથી ભિન્ન ન હોય, તે તે સંતાન ન કહેવાય, અને ભિન્ન હોય, તે તે ક્ષણિક ન કહેવાય, જે ક્ષણિક હોય, તે સંતાન ન કહેવાય. તથા જે પૂર્વનો અન્વય હોય, તે પૂર્વોત્તર ક્ષણની સમાનતા થાય, પણ સર્વથા વિનાશમાં તે સમાનતા ન થાય. અને જે સમાનતા થાય, તે સર્વથા નાશ ન સંભવે, સર્વથા નાશમાં પણ સમાનતા માનવી હોય, તે આકાશપુષ્પ સાથે પણ સમાનતા માનવી જોઇએ. વળી નિરન્વય નાશમાં અન્યના વિનાશમાં જે અન્યની સમાનતા થતી હોય, તે ત્રેલોક્યની પણ સમાનતા થતી જોઇએ, એ સર્વ અસંબદ્ધ હોવાથી સમાનતા થાય એમ કહેવામાં આવે, તે તે સંબંધ પણ સર્વથા વિનાશમાં ક્યાંથી સંભવે ? ૨૩૯૭ ૨૩૯૮-૨ ૯૬-૧૪૦૦.

નારક વિગેરેની ઉત્તરોત્તર સમાન ક્ષણોત્પત્તિ થાય છે, તેથી કરીને તે સમાન ક્ષણોત્પત્તિ વડે તે સમાન ક્ષણ સંતતિ રૂપ સંતાન થાય છે, તે સંતાનની અધેક્ષાએ કથંચિત્ દ્રોણ સિવાય પણ નારકાદિની પ્રથમ-દ્વિતીયઆદિ સમય ઉત્પત્તિરૂપ વિશેષણ ધરે છે. એમ જે તું કહેતા હો, તે તે અયોગ્ય છે, કારણ કે વસ્તુના જ્યાં સર્વથા વિનાશ માનવામાં આવે છે, ત્યાં ક્યાં સંતાન કેનો છે ? અને સમાનતા પણ કેની છે ? એ કથનજ સંબંધ વિનાનું છે. કારણ કે નિરન્વયનાશમાં નારકાદિના કોઇ પણ ક્ષણે અવસ્થિત નથી રહેતા કે જેની અધેક્ષાએ આ એનો સંતાન છે, અને આ એની સમાન છે. એમ કહી શકાય.

વળી જો સંતાન સંતાની થકી ભિન્ન ન હોય, પણ અભિન્ન હોય, તો તેને સંતાન ન કહી શકાય, કારણ કે સંતાનીથી અભિન્ન હોવાને લીધે તે પણ ક્ષણિક સ્વરૂપ વાળોજ થશે. અને જો સંતાનીથી સંતાન ભિન્ન હોય, તો તેને ક્ષણિક ન માનવો, કારણ કે તેને ભિન્ન માનવાથી અવસ્થિતપણું અંગીકાર કર્યું ગણાય છે. અને સંતાન ક્ષણિક માનવો હોય, તો સંતાનીની પટે તે સંતાન નહિ કહેવાય અને એથી કરીને સંતાનના અભાવમાં કહેલા દોષો ત્યાં પણ આવશે. આ પ્રમાણે વસ્તુને સર્વથા વિનાશ માનવામાં સંતાન ધરી શકતો નથી.

વળી સમાનતા ક્યારે થાય ? જો પૂર્વ ક્ષણનો ઉત્તર ક્ષણની સાથે કોઈ પણ રૂપે અન્યથા હોય, તો તે અન્યથામાં પૂર્વોત્તર ક્ષણની સમાનતા થાય; પરંતુ પૂર્વક્ષણના સર્વથા નિરન્યથા વિનાશમાં ઉત્તર ક્ષણની સાથે સમાનતા ન થાય, અને જો એ ઉભયક્ષણની સમાનતા હોય, તો પૂર્વ ક્ષણ અવસ્થિત હોવાથી સર્વથા તેના વિનાશ ન હોવો જોઈએ. સર્વથા વિનાશમાં પણ તેની સમાનતા માનવામાં આવે, તો પછી સર્વથા અભાવરૂપ પૂર્વક્ષણની સાથે સર્વથા અભાવરૂપ આકાશપુષ્પની પણ સમાનતા કેમ ન થાય ? કારણ કે સર્વથા અભાવ રૂપતા ઉભયમાં સમાન છે.

વળી સર્વથા નિરન્યથા વિનાશ માનવામાં આ પણ એક દોષ આવે છે. જેમ ધટથી પટ સર્વથા ભિન્ન છે, તેમ ઉત્તરક્ષણથી પૂર્વક્ષણ, અને પૂર્વક્ષણથી ઉત્તરક્ષણ સર્વથા ભિન્ન છે, હવે એ પ્રમાણે સર્વથા ભિન્ન એવા પૂર્વક્ષણનો વિનાશ થએ, તેનાથી સર્વથા ભિન્ન એવા ઉત્તરક્ષણની જો સમાનતા થતી હોય, તો પછી તેનાથી ત્રેલોક્યની પણ સમાનતા તેની સાથે થવી જોઈએ. કારણ કે અન્યથા રહિત ભિન્નતા સર્વત્ર સમાન હોય છે.

પ્રસ્તુત પૂર્વ ક્ષણની સાથે ત્રેલોક્ય, દેશકાળાદિ વડે વ્યવહિત હોવાથી તેની સાથે અસંબદ્ધ હોવાને લીધે સમાનતા ન થાય, પરંતુ ઉત્તરક્ષણ તો પૂર્વક્ષણની સાથે સંબદ્ધ છે, એટલે તેની સમાનતા થઈ શકે, આમ કહેવામાં આવે, તો સર્વથા વિનાશમાં પૂર્વોત્તર ક્ષણનો સંબંધ પણ કેવી રીતે હોઈ શકે ? નજ હોઈ શકે. કેમકે અન્ય સંબંધ સિવાય તેના સંબંધ માનનામાં આવે, તો અન્યથા માનવો પડે, અને તેથી કથચિત પ્રાપ્ત્યતઃ પ્રાપ્ત થાય. ૨૩૬૭-૨૩૬૮-૨૬૯-૨૪૦૦.

ક્ષણિકવાદમાં જ્ઞાન, તમિ વગેરે સહાય નહિ તે જણાવવા કહે છે.

કિંહ વા સર્વં સ્વર્ણિય વિષ્ણાય ? જહ મહ મુંયાવત્તિ ।

તદતંત્રસમયસુત્તત્યગહણપરિણામઑ જુત્તં ॥ ૨૪૦૧ ॥

ન હ પડસમયવિણાસે જેણેકેવત્તરં ચિય પપસસ ।

સંસ્વાર્યસમર્થ્યં સંસ્વિજ્ઞાઈં પર્યં તાઈં ॥ ૨૪૦૨ ॥

સંસ્વિજ્ઞાપય વર્કં તદત્યગહણપરિણામઑ હુજ્ઞા ।

સન્વસ્વભગનાર્ણં તદ્વજુત્તં સમયનદ્વસ્સ' ॥ ૨૪૦૩ ॥

વિત્તો સમો કિલામો સારિત્ત્વ વિવક્ક-પવ્વાઈંણિ ।

અજ્ઞપર્ણં ક્ષાર્ણં માવણા યં કા સન્વનાસમ્મિ ? ૨૪૦૪ ॥

અળળળો પદ્માસં મોત્તા અંતે ન સોવિ કો તિત્તો ? ।

ગંતાદઓડવિ एवं इय संवहारवोच्छिती ॥ ૨૪૦૬ ॥

ક્ષણિકવાદમાં “સર્વ વસ્તુ ક્ષણિક છે.” એવું જ્ઞાન શાથી થાય? એવું જ્ઞાન શ્રુતથી થાય છે, એમ કહેવામાં આવે; તો તેવું શ્રુતજ્ઞાન અસંખ્યાતા સમયે સૂચાર્યતા મહુણ પરિણામથી થતું યોગ્ય છે, પણ પ્રતિસમયે વનાશમાં થતું યોગ્ય નથી; કારણ કે એક અક્ષર અસંખ્યાત સમયે ઉત્પન્ન થાય છે, સંખ્યાતા અક્ષરેએ પદ થાય છે અને સંખ્યાતાપદોએ વાક્ય થાય છે, તે પછી “સર્વ ક્ષણિક છે” એવું તે પદના અર્થનું જ્ઞાન થાય છે. આવું જ્ઞાન સમયાનંતર નાશ પામનાર મનવાણાને ન થઈ શકે. વળી તુલિ, અમ, જ્ઞાનિ, સાધર્મ્ય, વિપક્ષ, પ્રત્યયાદિ, અધ્યયન, ધ્યાન અને લાવના એ સઘળું પદાર્થની ક્ષણભંગુરતામાં ક્યાંથી ધટી શકે? નજ ધટી શકે. તેમજ ભોજન કરતી વખતે ભોજન કરનાર ક્ષણિક હોવાથી દરેક કોળીએ લેનાં તે ભોજન કરનાર જુદા જુદા થશે, અને ભોજન ક્રિયાના અન્તે તે ભોક્તા પણ નહિ રહે, (કેમકે ભોજનક્રિયાના અભાવે તદ્યુક્ત ભોજન કરનારનો પણ સર્વથા વિનાશ થાય છે.) એટલે તુલિ કેને થશે? અને એજ પ્રમાણે ગમન કરનારને અમ વિગેરે પણ નહિ થાય. એ રીતે માનવાથી સર્વથા લોક-વ્યવહારનો ઉચ્છેદ થશે. ૨૪૦૧-થી-૨૪૦૫

જેણં ચિય પદ્માસં મિત્તા તિત્તી તઓ ચિય વિનાસો ।

તિત્તોए तित्तस्स य एवं चिय सव्वसंसिद्धी ॥ ૨૪૦૬ ॥

પુલ્લિસસવનાસે વહ્દી તત્તો ય કિંનિમિત્તા મે ? ।

અહ સાવિ તેડણુવત્તદ્ સવ્વવિનાસો કહં જુત્તો ? ॥ ૨૪૦૭ ॥

જે કારણથી દરેક આસનો ભોક્તા અને તુલિ ભિન્ન છે, તેજ કારણથી તુલિ અને તુલિ થનાર ક્ષણ વિનાશી છે, અને એજ પ્રમાણે અમ આદિ-સર્વ વ્યવહારની સિદ્ધિ થાય છે. (એમ જો કહેવામાં આવે) તો પૂર્વક્ષણનો સર્વથા વિનાશ થએ, તુલિની વૃદ્ધિ થાય છે, તે શાથી થાય છે? પૂર્વક્ષણનો વાસનાથી તે તેમાં અનુસરે છે, તો પછી પૂર્વ-ક્ષણનો સર્વથા વિનાશ કેમ કહી શકાય? ૨૪૦૬-૨૪૦૭

જે કારણથી દરેક આસનો ભોક્તા જુદા જુદા છે, અને તુલિના અંશ પણ જુદા જુદા છે, તેજ કારણથી તુલિનો અને તુલિ થનારનો અમે પ્રતિક્ષણે વિનાશ માનીએ છીએ, કારણ કે વિશેષણના ભેદ વિશેષ્યનો પણ અવરય ભેદ હોય છે, એમ ન હોય તો વિશેષણનો પણ ભેદ ન સંભવે, પદાર્થની ક્ષણ વિનાશીતામાં તુલિ વિગેરે ન સંભવે, એમ પૂર્વે કહ્યું છે, એ કથન અહીં કહેતા હો, તો તે અથોગ્ય છે, કારણકે તુલિ આદિ વાસનાથી વાસિત ઉત્તરોત્તર ક્ષણ, પૂર્વ પૂર્વ ક્ષણથી, છેક ઉત્કૃષ્ટ તુલિ આદિ થાય ત્યાંસુધી ઉત્પન્ન થાય છે, આ પ્રમાણે જો પદાર્થની ક્ષણિકતા હોય, તોજ તુલિ વિગેરે સવ લોક વ્યવહારની સિદ્ધિ થાય, પદાર્થની નિત્યતામાં ન થાય, કેમકે જે નિત્ય હોય, તે ઉત્પન્ન ન થાય, નાશ ન પામે અને સર્વદા એક સ્થિર સ્વભાવવાળુંજ રહે. અને પદાર્થ જો એવા સ્વભાવવાળા હોય, તો તુલિ વિગેરેનો હુમેશાં સદ્ભાવ અથવા હુમેશાં અભાવ થાય.

જો એ પ્રમાણે ક્ષણવાદે તરફથી કહેવામાં આવે, તો તેઓને પુછવું જોઈએ કે- પૂર્વક્ષણનો સર્વથા વિનાશ થએ ઉત્તરોત્તર ક્ષણોમાં તુલિ વિગેરેની જે વૃદ્ધિ અનુક્રમે જ-

જાતાં છેવટે સંપૂર્ણ તુમિ આદિ થાય છે, તે કયા કારણથી થાય છે? પૂર્વ પૂર્વ ક્ષણવડે ઉત્તરોત્તર ક્ષણની તુમિ આદિ જે વાસના ઉત્પન્ન થાય છે, તે વડે તેવી તુમિ આદિ થાય છે. આવે! બધાવ કરવામાં આવે, તો તે અથાગ્ય છે, કેમકે તે વાસના પૂર્વક્ષણથી અભિન્ન હોવાને લીધે પૂર્વ પૂર્વ ક્ષણનો નાશ થતા સાથે તે વાસનાનો પણ નાશ થાય છે. ઉત્તરોત્તર ક્ષણોમાં તે વાસનાની અનુવૃત્તિ છે, તેથી તેવી તુમિ થાય છે, એમ કહેવામાં આવે, તો પૂર્વ પૂર્વ ક્ષણનો સર્વથા વિનાશ ન કહી શકાય, કેમકે તેનાથી અભિન્ન એવી તુમિ આદિ વાસનાની અનુવૃત્તિ માનેલ છે. ૨૪૦૬ થી-૨૪૦૭.

ક્ષણિકવાદમાં બીજાં પણ દૂષણો કહે છે.

દિવલા વ સઘનાસે કિમત્યમહવા મઈ વિમોક્તત્થં ।

સો જહ નાસો સઘસસ તો સઓ કિં ત્થ દિવલાણ ? ॥ ૨૪૦૮ ॥

અહ નિચો, ન સ્વળિયં તો સઘં, અહ મઈ સમંતાળો ।

ળ હત્તોત્તિ તઓ દિવલા નિસંતાળસસ મોક્તોત્તિ ॥ ૨૪૦૯ ॥

છિળેળે અછિળેળેળે વ કિં સંતાળેળેળે સઘનદ્વસ ? ।

કિં વ અભાવીમૂયસસ સ-પરસંતાળચિંતાણ ? ॥ ૨૪૧૦ ॥

વળી ક્ષણના સર્વથા નાશની અંદર દીક્ષા શા માટે લેવી જોઈએ? મોક્ષાર્થે દીક્ષા લેવી જોઈએ, એમ કહેવામાં આવે, તો એ મોક્ષ નાશરૂપ છે? કે અનાશરૂપ છે? જો મોક્ષ નાશરૂપ હોય, તો તે મોક્ષ શા કોઈને પ્રથત્ત સિવાય પ્રાપ્ત થયો જોઈએ, દીક્ષાવડે શું પ્રયોજન છે? અને જો મોક્ષ અનાશરૂપ-નિત્ય હોય તો “સર્વ વસ્તુ ક્ષણિક છે” એમ નહીં કહેવાય, વિજ્ઞાન-વેદના-સંશ્લેષ સંસ્કાર-રૂપસ્કંધની ક્ષણ પરંપરારૂપ સંતાનનો નાશ, તે મોક્ષ કહેવાય. તેથી કરીને નિઃસંતાન થયા માટે દીક્ષા લેવી જોઈએ. એમ કહેવામાં આવે તો સર્વથા નાશરૂપ પદાર્થ માગનારને કેટલાક છેદાગ્રેષ્ઠા અને કેટલાક નહિ છેદાગ્રેષ્ઠા એવા સંતાન વડે શું પ્રયોજન છે? કે જેથી સંતાનતા નાશ માટે દીક્ષા લેવી જોઈએ: વળી સર્વથા અભાવરૂપ અને ક્ષણમંતુરપણે સર્વથા વિનાશ પામેલા એવા સંતાન માટે “આ સ્વસંતાન છે, આ પર સંતાન છે, તથા આ સંતાન નાશ પામેલ છે, આ સંતાન નાશ પામેલ નથી” એવી ચિંતા શા માટે કરવી જોઈએ: ૨૪૦૮-૨૪૦૯-૨૪૧૦.

ક્ષણિકવાદિના હેતુથીજ ક્ષણિકવાદનો નિરાસ કરે છે.

સઘં પર્યં વ સ્વળિયં પજ્જને નાસદત્તિગાઠ તિ ।

નણુ ઇત્તો ચિય ન સ્વળિયમંતે નાસોવલ્લદોઓ ॥ ૨૪૧૧ ॥

હરારાઠ ચિય તઓ દીપેજ્જને વ કોસ વ મપાળે ।

સઘચિગાસે નાસો દીસહ એતં ન સોઽમ્મત્થ ? ॥ ૨૪૧૨ ॥

એતં વ મહનાવો પદિવાગો કેળ નદુત્તલ્લદોઓ ।

કપ્પેવિ સ્વગચિગાસં નણુ પલ્લયંવરં તેવિ ॥ ૨૪૧૩ ॥

પર્યન્તે નાશ જણાતો હોવાથી કપની થડે સર્વ વસ્તુ ક્ષણિક છે. (એમ કહેવામાં આવે તો) એ હેતુથીજ પર્યન્તે નાશ જણાતો હોવાથી વસ્તુ ક્ષણિક નથી, એમ સિદ્ધ થાય

છે, અન્યથા જો વસ્તુ ક્ષણવિનાશી હોય, તો જેમ અન્તે નાશ જણાય છે, તેમ આદિમાં પણ જણાવો જોઈએ, અથવા વસ્તુના સર્વથા વિનાશમાં જે નાશ સર્વત્ર સમાન છે, તે પર્યન્તે જણાય છે અને અન્યત્ર કેમ નથી જણાતો? વળી પર્યન્તે સર્વ નાશ, કોણે માનેલ છે, કે જેની ઉપલબ્ધિથી તું પદાર્થની ક્ષણવિનાશિતા માને છે? વસ્તુતઃ તે પણ પર્યાયાન્તરજ છે. ૨૪ ૧-૨૪૧૨-૨૪૧૩.

અર્થમિત્રઃ—ફૂધની જે પર્થન્તે નાશ જણાય છે, તેથી “સર્વ વસ્તુ ક્ષણિક છે”

આચાર્યઃ—પદાર્થનો પર્યન્તે નાશ જણાતો હોય, તો પછી વસ્તુને ક્ષણવિનાશી કેમ કહેવાય?

અર્થમિત્રઃ—મારા કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે ધદાદિ પદાર્થનો જે પર્યન્તે નાશ જણાય છે. તે નાશ કેવળ નિહોંતુક થાય છે, એમાં મુદ્ગરાદિ વિનાશના હેતુનો સંબંધ નથી હોતો. કારણ કે જો ત્યાં તે મુદ્ગરાદિ હેતુ હોય, તો તે મુદ્ગરાદિવડે વિનાશ કરાતાં શું ઘટજ કરાય છે? કપાલ (ઠીંકરાં) કરાય છે? કે તુચ્છરૂપ અભાવ કરાય છે? ઇત્યાદિ યુક્તિથી વિનાશની નિહોંતુકતા પૂર્વે કહેલ છે. એ પ્રમાણે નિહોંતુક નાશ થતો હોવાથી શરૂઆતમાંજ નાશ થાય છે, અને એથી પર્યન્તે પણ નાશ જણાય છે, આથી પર્યન્તે નાશ જણવારૂપ હેતુ સાત્ય હોવાથી પદાર્થની ક્ષણિકતા સિદ્ધ થાય છે.

આચાર્યઃ—જે હેતુથી તું ક્ષણિકતા સિદ્ધ કરે છે તેજ હેતુથી અમે અક્ષણિકતા સિદ્ધ કરીએ છીએ. જેમ કે પર્યન્તે નાશ જણાતો હોવાથી ધદાદિની જે વસ્તુ ક્ષણ વિનાશી નથી. યુક્તિવડે બાધિત હોવાથી ઉપલબ્ધિ આન્તિવાળી છે, એમ નહીં કહી શકાય, કારણ કે સર્વ પદાર્થની સ્થિતિ એજ પ્રમાણે સર્વત્ર પ્રવર્તે છે.

વળી જો પદાર્થ પ્રતિક્ષણ વિનાશી હોય, તો જેમ પર્યન્તે સર્વથા નાશ થતો જણાય છે, તેમ આદિ અને મધ્યમાં પણ તે સર્વથા નાશ જણાવો જોઈએ. આદિ અને મધ્યમાં નથી જણાતો, પણ બન્ને તેમ તે અન્તેજ જણાય છે. એમ હુલો બચાવ કરતા હો, તો પુનઃ અમે પુછીએ છીએ કે એ વિનાશ વસ્તુ અભાવરૂપે આદિ-મધ્યમાં સર્વત્ર સમાન માન્યા છતાં પણ મુદ્ગરાદિવડે સર્વ વિનાશ કરાતાં તે પર્યન્તે જણાય છે, અને અન્યત્ર આદિ-મધ્યમાં થતો જણાતો નથી તેણું શું કારણ?

તથા પર્યન્તે પણ મુદ્ગરાદિના સન્નિધાનમાં ધદાદિ વસ્તુનો સર્વ નાશ કોણે માનેલ છે? કે જેથી તું પર્યન્તે નાશ જોઈને ધદાદિ વસ્તુની ક્ષણલગ્નરતા સિદ્ધ કરે છે.

અર્થમિત્રઃ—જો મુદ્ગરાદિના સન્નિધાનમાં ધદાદિનો સર્વ નાશ તમે ન માનતા હો, તો તે વખતે ધદાદિ નથી જણાતા, પણ કપાલાદિ જણાય છે, તેણું શું કારણ?

આચાર્યઃ—માટીરૂપે અવસ્થિત એવા ઘટ દ્રવ્યના જૂત-લાવિષ્ય સંબંધી જે અનન્ત પર્યાય છે. તેની અપેક્ષાએ, એ કપાલ પણ પર્યાયવિશેષરૂપેજ જણાય છે, પરન્તુ તે વખતે ઘટનો સવથા વિનાશ નથી થતો, જો સર્વથા વિનાશ થતો હોય, તો માટીરૂપે પણ તેનો અભાવ થવો જોઈએ, અને એથી જે કપાલ (ઠીંકરાં) થાય છે, તેને પણ મૃદરૂપતાનો અભાવ થાય. માટે પર્યન્તે સર્વથા નાશ જણાય છે. એ હેતુ અસિદ્ધ છે. ૨૩૧૧-૨૩૧૨-૨૩૧૩.

ક્ષણલગ્નરતા સર્વ વ્યાપિ નથી, પણ તે પર્યાયનયનો મત છે એમ જણાવે છે.—

લેસિં ચ ન પજ્જંતે ત્રિણાસદરિસણમિહંવરાર્ણં ।

તન્નિચ્ચન્નુવગમ્મો સવક્સણવિણાસમયહાણો ॥ ૨૪૧૪ ॥

પજ્ઞાયનયમયમિણં જે સર્વં પડસપયવિગમસંભવસહાવં ।

દઘદ્વિયસ્સ' નિચ્ચં ઇગયરમયં ચ મિચ્છત્તં ॥ ૨૪૧૬ ॥

જમણંતપજ્ઞયમયં વસ્થું ભુવણં વ ચિત્તારિણામં ।

વિદિ વિભવ-ધંગરૂવં નિચ્ચાનિચ્ચાદિ તોઽમિમયં ॥ ૨૪૧૬ ॥

(ધટાદિ પદાર્થનો નાશ જોઇને કદાચ ક્ષણભંજરતા તું સિદ્ધ કરે, જો કે તેમ થાય તેમ નથી તોપણ) જે આકાશ-કાળ વિગેરેના પર્યન્તે કદી પણ નાશ નથી જણાતો, તેમાં ક્ષણભંજરતા કેવી રીતે સિદ્ધ કરીશ? તેમને નિત્ય માનવાથી “ સર્વ ક્ષણવિનાશી છે ” એ અતની હાનિ થશે, સર્વ વસ્તુ દરેક સમયે ઉત્પન્ન થાય છે, એ પ્રમાણે જે તું કહે છે, તે તો પર્યાયવાદી નયનો અંત છે, દ્રવ્યાર્થિકનયનાં અંતે તો સર્વ વસ્તુ નિત્ય છે. એ બેમાંથી એકનોજ અંત માનવામાં આવે તો તે મિથ્યાત્વ છે; કારણ કે દરેક વસ્તુ અનન્ત પર્યાયવાળી હોવાથી ત્રિભુવનની પેઠે ઉત્પાદ-સ્થિતિ-અને નાશરૂપ નિત્યાનિત્યાદિ અનેક વિચિત્ર પરિણામવાળી માનેલ છે. (પણ એકાન્ત પર્યાયમય કે એકાન્ત દ્રવ્યમય નથી માનેલ.) ૨૪૧૪-થી-૨૪૧૬.

એકાન્ત પર્યાયાર્થિક નયે ક્ષણિકવાદ માનવાથી સર્વ વ્યવહારનો ઉચ્છેદ થાય તે જણાવે છે.

સુદ-દુઃસ્વ-વધ-મોવલા ઉભયનયમયાણુવત્તિઓ જુતા ।

ઇગયરપરિચ્છાદ સઘઘવહારવોચ્છિત્તી ॥ ૨.૧૦ ॥ ૨૪૧૭ ॥

ન મુદ્દાદિ પજ્ઞયમય નાસાત્રો સંવહા મયસ્તેવ ।

ન પ દઘદ્વિયપક્ષે નિચ્ચત્તણમો નમસ્તેવ ॥ ૨૪૧૮ ॥

જદિ જિણમયં પમાણં તો મા દઘદ્વિયં પરિચ્છયતુ ।

સક્કસસ વ હોદિ જઓ વજ્જાસે સઘનાસોત્તિ ॥ ૨૪૧૯ ॥

દ્રવ્ય-પર્યાય ઉલ્લપ નયના અંતને અનુસરનારનેજ સુખ-દુઃખ-અર્થ-વિગેરે ધટી શકે છે, બેમાંથી એકનો ત્યાગ કરતાં સર્વ વ્યવહારનો વિચ્છેદ થાય છે, કેમકે પર્યાય નયનાં અને સર્વથા નાશ થતો હોવાથી મૃતની પેઠે સુખ-દુઃખાદિ ન સંભવે, અને દ્રવ્યાર્થિક-નયનાં અને આકાશની પેઠે સર્વ નિત્ય હોવાથી સુખાદિ ન ધરે; આરે ઉલ્લપ નયની અપેક્ષા માનવી જોઇએ, જ્યાં જો પૂર્વોક્ત આકાશકાળ-અનુસારે તને જિનમત પ્રમણ હોય, તો દ્રવ્યાર્થિક નયનો ત્યાગ ન કરે. કારણકે દ્રવ્યનો નાશ માનવાથી બોદ્ધોની પેઠે તારે પણ સર્વથા તુલ્ય આદિ વ્યવહારનો નાશ પ્રાપ્ત થશે. ૨૪૧૭-થી-૨૪૧૯.

દ્ય પણવિઓવિ જઓ ન પવજ્ઞસો કમ્મો સમ્મો વજ્જો ।

વિહરતો રાયગિદે નાઓ તો સ્વદરવલેહિ ॥ ૨૪૨૦ ॥

ગદિઓ સોતેહિ સમં પપ્પહિમરસિ જેપમાણેહિ ।

સંજયપેસચ્છણ્ણા, સઙ્ગં સઘે સમાણેહ ॥ ૨૪૨૧ ॥

અમ્હે સાવય ! જપઓ કત્તુપ્પણ્ણા કર્હિં ચ પવદયા ? ।

અમુગમ્ય વેનિ સદ્દા તે વોચ્છિણ્ણા તથા વેવ ॥ ૨૪૨૨ ॥

ક્ષણીકમાં વ્યવહારોચ્છેદ, રાજગૃહમાં ખંડરક્ષતીઓધિ, ઉલ્લુકતીરમાં પાંચમાની ઉત્પત્તિ (૨૬૧)

તુભ્યે તદ્વેસવરા મણિર્ મયઓ સકારણં ચ ત્તિ ।

પદિવળ્ણા ગુરુમૂલં ગંતૂણ તઓ પદિક્કન્તા ॥ ૨૪૨૩ ॥

એ પ્રમાણે આચાર્ય મહારાજે સમજાવ્યા છતાં તે ન સમજ્યો, ત્યારે તેને સંધ્ય બહાર ક્યો, વિહાર કરતાં તે રાજગૃહ નગરે આવ્યો, ત્યાં તેને આવેલ જાણીને ખંડરક્ષક આવકોએ “આ કોઇ સાધુના વેશમાં છુપાએલા ઘાડપાડુઓ છે તેમને જલદી અહીં લાવો.” એમ કહીને શિષ્યોસહિત અર્થમિત્રને પકડ્યો. તેણે કહ્યું-આવક! અમે સાધુઓ છીએ, અમને શા માટે પકડો છો? તેઓએ પૂછ્યું. તમે ક્યાં ઉત્પન્ન થયા? ક્યાં દીક્ષા લીધી? અર્થમિત્રે કહ્યું-અમુક વખતે અમુક આચાર્ય પાસે દીક્ષા લીધી. આવકોએ કહ્યું-તે તો તે વખતેજ નાશ પામ્યા, તમે તો કોઇ તેમના વેશ ધારણ કરનાર (છુપ્યાઓ) છો. તેથી તમને શિક્ષા કરવામાં આવશે. આ પ્રમાણે તેઓએ કહ્યું એટલે ભયથી અને યુક્તિથી આવકોતું વચન અંગીકાર કરીને અર્થમિત્ર રિગેરે નિન્હવ સાધુઓ પુનઃ ગુરુ પાસે ગયા અને પ્રાયશ્ચિત્ત લઈ શુદ્ધ થયા. ૨૪૨૦-થી-૨૪૨૩.

॥ ઇત અર્થમિત્રનામા ચતુર્થે સામુચ્છેદિક નિન્હવનોવાહ સમાપ્ત થયો ॥

હવે પાંચમા નિન્હવ સંખ્યાથી વક્તવ્યતા કહે છે.

અદ્વાવોસા દો વાસસયા તદ્દા સિદ્ધિ ગયસ્સ ચોરસ્સ

દોકિરિયાણં દિદ્ધો ઉલ્લુગતીરે સમુપ્પણ્ણા ॥ ૧૩૩-૨૪૨૪ ॥

નહ્વેલ્લજ્જણવડલ્લુગ મહગિરિ ઘણગુત અજ્જગંગે ચ ।

કિરિયા દો રાયગિદ્દે મહાતવોતીરમણિનામે ॥ ૧૩૪-૨૪૨૫ ॥

શ્રીમાન મહાવીર દેવ મોક્ષે પછી ખસેને અઠાવીસ વર્ષે ઉલ્લુકા નદીના તીર ઉપર ઉલ્લુકાતીર નગરમાં એક સમયે બે કિયાના ઉપયોગને કહેનાર નિન્હવોની દૃષ્ટિ ઉત્પન્ન થઈ. ઉલ્લુકાનદીના કાંઠે આવેલા નગરમાં મહાગિરિ આચાર્યના શિષ્ય ધનગુપ્તસૂરિના શિષ્ય આર્યગંગાચાર્યને નદી ઉતરતાં દ્વિક્ષિ દૃષ્ટિ ઉત્પન્ન થઈ, તેને રાજગૃહનગરમાં મણિનામે યોધ પમાડ્યો. ૨૪૨૪-૨૪૨૫.

ભગવન્ મહાવીર નિર્વાણ પામ્યા પછી ખસેને અઠાવીસ વર્ષે બે (કિયાવાદી) નિન્હવો થયા. ઉલ્લુકા નદીના કાંઠા ઉપર આવેલા ઉલ્લુકતીર નામા નગર હતું, આ નગર ધુળના કિલ્લાથી વીંટાએલ હોવાથી તેને ખેડ સ્થાન પણ કહેતા. તે નગરમાં મહાગિરિના પ્રશિષ્ય અને ધનગુપ્તસૂરિના શિષ્ય આર્યગંગાચાર્ય આવ્યા હતા. તે આચાર્ય નદીના એક કાંઠે હતા અને તેમના ગુરુ ખીજે કાંઠે હતા. એક વખત શરદ ઋતુના સમયે ગુરુને વંદન કરવાને ગંગાચાર્ય નદી ઉતરીને જવા લાગ્યા. નદી ઉતરતાં પોતાના મસ્તક પર તાલ હોવાથી સૂર્યના તાપને લીધે મસ્તક બળવા લાગ્યું, અને નીચે નદીના ઠંડા જળને લીધે પગે શીતળતા લાગવા માંડી. આ વખતે મિથ્યાત્વના ઉદ્યથી તે વિચારવા લાગ્યા કે—સિદ્ધાન્તમાં એકીસાથે બે કિયાનો અનુભવ ન થાય એમ કહ્યું છે, પરન્તુ હું તો અહીં એકજ સમયે ઠંડી અને ગરમી બન્નેનો અનુભવ કરું છું, માટે આગમોક્ત કથન અનુસવ વિરૂદ્ધ હોવાથી ચોક્ક નથી લાગતું. પોતાનો આ વિચાર તેણે જઈને ગુરુને જણાવ્યો. ગુરુ મહારાજે અનેક યુક્તિઓથી સમજાવવા માંડ્યો, છતાં તે ન સમજ્યો, એટલે ગુરુએ તેને

સંધ બહાર કર્યો, સંધ બાહ્ય થયા પછી તે વિહાર કરતો રાજશૂહનગરે આવ્યો. ત્યાં આવીને મણિનાગ નામે નાગના ચેત્ય પાસે સલા સમક્ષ એકીસાથે બે ક્રિયાના વેદનની પ્રરૂપણ કરવા માંડી. તે સાંભળીને કોપાયમાન થએલ નાગ તેને કહેવા લાગ્યો, કે-એ કુટ્ટ ઉપદેશક ! આવી અસત્ય પ્રરૂપણા શા માટે કરે છે ? આજ સ્થળે પૂર્વે સમવસરેલા સવર પ્રભુ વર્ધમાન સ્વામિએ એક સમયે એકજ ક્રિયાનો અનુભવ થાય, એમ ઉપદેશતાં મેં જાને સાં ભળેલ છે. તો શું તેમનાથી પણ વધારે સારો તું ઉપદેશક છે ? કે જેથી એક સમયે બે ક્રિયાનો અનુભવ પ્રરૂપે છે ? આવી મિથ્યા પ્રરૂપણાનો ત્યાગ કર, નહિં તો હું તારો નાશ કરીશ. આ પ્રમાણે તેના કથનથી ભય પામેલ તેણે પોતાનો આમહુ તથા કંઈને મિથ્યાદુષ્ટ આવી શરૂ પાસે જઈને પ્રાર્થાશ્રવ લીધું. ૨૪૨૫.

હવે ઉપદેશક હકીકત ભાષ્યકાર મહારાજ (વસ્તારથી કહે છે.

નઈમ્બલુગમુત્તરઓ સરણ સીયજલમજ્જંગમસ !

સૂરામિત્તસિરસો સીઓસિંણવેયણોમયઓ ॥ ૨૪૨૬ ॥

લગ્ગોડયમસગાહો જુગવં ઉભયકિરિઓવઓગોત્તિ !

જં દોવિ સમયમેવ ય સીઓસિંણવેયણાઓ મે ॥ ૨૪૨૭ ॥ ૨૪૨૭ ॥

તરતમજોનેણાંયં ગુરુણાડમિદ્ધિઓ તુમં ન છવસેસિ !

સમપાડ્ઘુમયાઓ મળોડતિચલમુહમયાઓ ય ॥ ૨૪૨૮ ॥

૨૪૨૬ નકુમાં શીતળ જળવાળી ઉલ્કા નહીં ઉતરતાં આર્યગંગાચાર્યને સૂર્યના તાપવડે મસ્તક તપવાથી ઠંડી અને ગરમી બન્નેનો અનુભવ થયો, તેથી તેઓને “એક સમયે બન્ને ક્રિયાનો ઉપયોગ હોય છે.” એવો અસદ્મત્ત લાગ્યો, કેમકે ઠંડી અને ગરમી બન્નેનો અનુભવ મને એકીસાથે થાય છે, એમ તેને લાગ્યું. આથી શ્રીગુરુએ કહ્યું કે જે બે ક્રિયાનો અનુભવ તું એકીસાથે કહે છે, તે અનુભવ વસ્તુતાઃ અનુક્રમેજ થાય છે, પરંતુ સમયાદિ કાળ સૂક્ષ્મ છે અને મન આત્યંચળ તથા સૂક્ષ્મ હોવાથી તને તે અનુભવ અનુક્રમે નથી જણાતો. ૨૪૨૬-થી-૨૪૨૮.

સુહુમાસુચરં ચિત્તં હૃદિયદેસેણ જેણ જં કાલં !

સંબઝ્ઝહં તં તમ્મત્તદ્રાણહેત્તિ નો તેણ ॥ ૨૪૨૯ ॥

ઉવલમ્પ કિરિયાઓ જુગવં દો દૂરમિણ્ણદેસાઓ !

પાય-સિરોગયસીરુપ્પવેયણાણુમવરૂવાઓ ॥ ૨૪૩૦ ॥

ઉવઓગમઓ જીવો ઉવઝ્ઝહં લેણ જમ્મિ જં કાલં !

સો તમ્મઓવઓગો હોહ જહિંદોવઓગમ્મિ ॥ ૨૪૩૧ ॥

સો તદુવઓગમેષોવઠ્ઠત્તચિત્તિ તસ્સમં વેવ !

અત્યંતરોવઓમં જાત કહં કેણ વંસેણં ? ॥ ૨૪૩૨ ॥

સમપાડ્ઘુમયાઓ મળસિ જુગવં વ મિજ્ઞાન્તરિપિ !

ઉપ્પલદ્ધસયયેહં વ જહં વ તમ્મકાયવકંતિ ॥ ૨૪૩૩ ॥

સૂક્ષ્મ અને શીઘ્ર સંચરણ શીઘ્ર મન, જે વખતે જે ઇન્દ્રિય દેશ સાથે સંબંધ પામે છે, તે વખતે તે મન તે ઇન્દ્રિયજન્યજ્ઞાનનોજ હેતુ થાય છે, તેથી કરીને અતિ-ભિન્ન દેશમાં થતી પગે અને મસ્તકે શીતોષ્ણ વેદનાનુભવરૂપ બે ક્રિયાઓ એકીસાથે કોઇને પણ અનુભવાતી નથી. વળી ઉપયોગમય આત્મા, જે ઇન્દ્રિયવડે જે વિષયમાં જે વખતે યોગ્ય છે, તે વખતે તે આત્મા તેના ઉપયોગવાળોજ થાય છે, જેમ ઇન્દ્રોપયોગમાં યોગ્યએક વ્યક્તિ ઇન્દ્રોપયોગમય હોય છે, તેમ અપુક અર્થના ઉપયોગમાંજ ઉપયુક્ત હેવાથી તે આત્મા તે વખતે કયા અર્થવડે કેવી રીતે અર્થાન્તર ઉપયોગ પામે? નજ પામે. તથા ક્રમગત્રનો વેદ અને ઊંઘાડીઆનું ભ્રમણ જેમ ભિન્ન ભિન્ન કાળે થાય છે, તેા પણ તે ક્રિયા એકીસાથે થતી જણાય છે, તેમ બે ક્રિયાનો અનુભવ પણ ભિન્ન ભિન્ન કાળે થાય છે, પરંતુ સમયાદિ ધણા સૂક્ષ્મ હોવાનો તે એકીસાથે થાય છે, એમ તું માને છે ૨૪૨૬-૨૪૩૦-૨૪૩૧-૨૪૩૨-૨૪૩૩.

અતીન્દ્રિય સૂક્ષ્મ પુરુષગત્કધર્મી બનેલું મન શીઘ્ર સંચરણ શીઘ્ર હોવાથી, જે વખતે જે સ્પર્શનાદિ ઇન્દ્રિયની સાથે સંબંધ પામે છે, તે વખતે તે મન તે સ્પર્શનાદિ ઇન્દ્રિય જન્ય-શીતોષ્ણાદિ વિષયના જ્ઞાનનો હેતુ થાય છે, પણ જે વખતે મન જે ઇન્દ્રિય સાથે સંબંધ નથી પામે, તે ઇન્દ્રિયજન્ય જ્ઞાનનો હેતુ નથી થતું. એજ કારણથી પગ અને મસ્તક સંબંધી ભિન્ન દેશમાં અનુભવાતી શીતોષ્ણ વેદનારૂપ બે ક્રિયા એકીસાથે કોઇને પણ અનુભવાતી નથી.

વળી ઉપયોગ સ્વરૂપ આત્મા જે વખતે સ્પર્શઆદિ દ્રવ્ય ઇન્દ્રિયવડે જે શીતોષ્ણાદિ વિષયમાં યોગ્ય છે, તે વખતે તે આત્મા, તે વિષયના ઉપયોગમય જ થાય છે, પણ અન્ય ઉપયોગવાળો નથી થતો. જેમ કોઇ વ્યક્તિ ઇન્દ્રના ઉપયોગમાં વાતો હોય, તેા તે વ્યક્તિ તે વખતે તન્મયજ હોય છે, પણ અન્ય ઉપયોગમય નથી હોતો, તેમ આકાં પણ સમજાવું. આથી કહેવાતું તાત્પર્ય એ છે કે આત્મા એ પળે એક જ અર્થમાં ઉપયોગવાળો હોઇ શકે, અન્ય અર્થમાં તે વખતે ઉપયોગવાળો ન હોય, જે અન્ય અર્થમાં ઉપયોગવાળો થાય, તેા સાંકર્ય વગેરે દોષો પ્રાપ્ત થાય. ઉપયોગમય આત્મા જે સમયે અપુક અર્થમાં ઉપયોગ શક્તિવાળો હોય છે, તે વખતે તે પોતાના સર્વ પ્રદેશોવડે તે અર્થમાં ઉપયોગવાળ હોવાથી અન્ય અર્થમાં ઉપયોગવાળો કેવી રીતે થઇ શકે? કારણ કે તે વખતે કોઇપણ પ્રદેશ તે ઉપયોગ વિનાના નથી હોતા. એટલે અન્ય અર્થમાં તે ઉપયુક્ત થઇ શકે નહિ.

એકીસાથે બે ક્રિયાનો ઉપયોગ ન હોય, તેા અને એકીસાથે બે ક્રિયાનો અનુભવ કેમ થાય છે? આ પ્રમાણે તું જે કહેતા હો, તેા તેના ઉત્તરમાં અમે કહીએ છીએ કે જેમ ક્રમગત્રના સેંકડો પત્રને ઉપર નીચે ગોઠવીને અતિ તીક્ષ્ણ સૂર્યવડે બગ્ગતન પુરૂષ તેના છેડે કરે છે, તે વખતે તે સર્વ પત્રનો છેડે એકીસાથે થયો એમ છેડે કરનાર પુરૂષને જણાય છે, વસ્તુતઃ ઉપરના પત્રનો ભેડ થયા વિના નીચેના પત્રનો ભેડ નથી થતો, એટલે દરેકપત્રનો ભેડ ભુદા ભુદા કાળે થાય છે, પણ તે ભેડે મમયાદિ કાળ અતિ સૂક્ષ્મ હોવાને લીધે ગણી શકાતો નથી ને તેથી કરીને વેદ કરનાર પુરૂષ એકીસાથે સર્વનો વેદ થએલ માને છે. અથવા જેમ શિશુઓમાં લમવાતું ઉમાડીયું ભુદા ભુદા સમયેભુરી ભુરી શિશુઓમાં ભ્રમણ કરે છે, પરંતુ તે ભેડે ઉપર કહ્યા મુજબ સમયાદિકાળ સૂક્ષ્મ હોવાથી જણી શકાતો નથી, એટલે તે ઉમાડીયું નિરંતર લમતું જણાય છે. તેવીજ રીતે શીતોષ્ણ વેદનાનુભવરૂપ ક્રિયા ભુદા ભુદા સમયે અનુભવાય છે, પરંતુ સમયવગેરે કાળ અતિસૂક્ષ્મ હોવાથી જણાતો નથી, તેથી ભિન્ન ભિન્ન કાળે થએલી ભિન્ન ભિન્ન ક્રિયા એકજ વખતે થઇ એમ તને જણાય છે. પણ તે સાત્ય નથી.

સપ્તમી ઇન્દ્રિયો સાથે મન એકીવખતે સંબંધ નથી પામતું તે વાત જણાવતા કહે છે કે—

ચિત્તંપિ નૈદિયાઈં સમેદ્ સમમહ ય સ્વિષ્પચારિત્તિ ।

સમયં વ મુક્કસકુલિદસણે સવોવલદ્ધિત્તિ ॥ ૨૪૩૩ ॥

સર્વિદિઓવલંભે જડ સંચારો મળસ્સ દુલ્લક્ષ્વો ।

एगँदिओवओगंतरंयि किह होउ मुल्लक्खो ? ॥ ૨૪૩૫ ॥

સર્વ ઇન્દ્રિયો સાથે મન એકીસાથે સંબંધ નથી પામતું, છતાં પણ શીઘ્ર સંચારી હોવાથી સર્વત્ર સાથેજ સંબંધીત લાગે છે. મુકી તલસાંકળી કરડતા જેમ સર્વ ઇન્દ્રિયના જ્ઞાનની ઉપલબ્ધિ થાય છે એ તેમ ન હોય છતાં લાગે છે. જુદી જુદી ઇન્દ્રિયની જ્ઞાનોપલબ્ધિમાં જો મનનો સંચાર એકીસાથે નથી જણાતો, તો પછી એકજ ઇન્દ્રિયના એક ઉપયોગથી બીજા ઉપયોગમાં સંચાર પામતું મન કેવી રીતે જણાય? નજ જણાય. ૨૪૩૪-૨૪૩૫

વળી સપ્તમી ઇન્દ્રિયોની સાથે મન એકીસાથે સંબંધ પામતું નથી, તેમ જ પગ-મસ્તકાદિ એક સ્પર્શનેન્દ્રિય વિગેરેના સર્વ દેશોની સાથે પણ મન એકીસાથે સંબંધ પામતું નથી, પરંતુ શીઘ્ર સંચારી હોવાથી સર્વની સાથે એકીવખતે સંબંધ પામતું હોય, તેમ જણાય છે. ઉદાહરણ તરીકે જેમ કોઇ વ્યક્તિ લાંબી તલસાંકળી ખાતો હોય, તે વખતે તેને અશુભિન્દ્રિયવડે જોવાથી રૂપ જ્ઞાન થાય છે, તેના ગંધ આવવાથી પ્રાણેન્દ્રિય વડે ગંધ જ્ઞાન થાય છે, તે ખાવાથી રસનેન્દ્રિયવડે રસ જ્ઞાન થાય છે, તેના સ્પર્શ થવાથી સ્પર્શનેન્દ્રિય વડે સ્પર્શ જ્ઞાન થાય છે, અને તેને આવતાં શબ્દ સંભળવાથી શબ્દજ્ઞાન થાય છે, આ પાંચે પ્રકારનાં જ્ઞાન, પાંચે ઇન્દ્રિયો સાથે મનનો અનુક્રમે સંબંધ થવાથી થાય છે, પણ મન શીઘ્ર સંચારી હોવાથી તે સર્વની સાથે તેના એકીસાથે સંબંધ થયો હોય તેમ જણાય છે વસ્તુતઃ તેમ નથી, કેમકે જો એમ હોય, તો સાંકર્ય આદિ દોષો પ્રાપ્ત થાય, તેમજ મતિ વિગેરેના જ્ઞાનોપયોગ કાળે અવધિ આદિ જ્ઞાનનો ઉપયોગ પણ પ્રાપ્ત થાય, વળી ઘટાદિ એક અર્થનો વિચાર કરતાં, અનન્તા ઘટાદિ અર્થના વિકલ્પો પ્રાપ્ત થાય. આ પ્રમાણે કહિ થતું નથી, તેથી કરીને અનુક્રમે ઉત્પન્ન થતા છતાં પણ પૂર્વોક્ત જ્ઞાનોનો સમયાદિ કાળ સૂક્ષ્મ હોવાથી જ્ઞાતા એકીસાથે તે ઉત્પન્ન થાય છે એમ માને છે. એજ પ્રમાણે મસ્તક અને પગ વિગેરે સ્પર્શનેન્દ્રિયના વિભાગોમાં મન અનુક્રમે યોગ્ય છે, તે છતાં સમયાદિ

સૂક્ષ્મતાને લીધે તે સ્પર્શીસાથે મનનો એકીવખતે સંબંધ થાય છે એમ નેતુભવ કરનારને જણાય હોવડુંતું; મનનો સ્વભાવજ એવો છે કે “યુગપજ્ઞાનાનુવર્તિર્મનસો લિંગમ્” એકીસાથે જ્ઞાન ઉત્પન્ન થતાં નથી તેજ મનનો સ્વભાવ છતાં જ્ઞાનમાં અનુક્રમે સંચાર કરતા મનની ગતિ નથી જાણી શકાતી, તો પછી એક સ્પર્શનેન્દ્રિયના શીત જ્ઞાનોપયોગથી ઉષ્ણજ્ઞાનોપયોગાન્તરે મનની ગતિ કેવી રીતે જાણી શકાય? નજ જાણી શકાય, આ પ્રમાણે મનની ગતિનો સંચાર ન જાણી શકાતો હોવાથી શીતોષ્ણ ક્રિયાના વેદનરૂપ જો ઉપયોગ તને એકીસાથે અનુભવાય છે, પણ વસ્તુતઃ તેમ નથી.

એક ઉપયોગથી બીજા ઉપયોગમાં મન એકીવખતે જાય, તો જો અનેક દોષો પ્રાપ્ત થાય તે કહે છે કે—

અન્નવિણિગ્ગમણ્ણં વિણિઓગં લહ્હ જડ મળો તેણ ।

इत्तिपि विर्यं पुरवो किमणचित्तो न लखसेह ? ॥ ૨૪૩૬ ॥

વિણિઓગન્તરલાભે વર્તિત્ય નિયમેણ તો સર્વં ચેવ ।

પદ્વત્યુમસંસ્વેજ્ઞાઙ્ગાન્તા વા જં ન વિણિઓગા ? ॥ ૨૪૩૭ ॥

બહુ-વહુવિદ્યાગ્રહણે નવળ્પ્રાગ્બહુયા મુષ્ઠિભિદિશા ।

તમણેગમ્મહણં ચિયં સ્વઓગણેગયા નતિય ॥ ૨૪૩૮ ॥

સમયમણેગમ્મહણં જડ સીઓસિણદુમમ્મિ કો દોસો ? ।

કેણ વર્તિયં દોસો સ્વઓગદુગે વિચારોઽયં ॥ ૨૪૩૯ ॥

અન્ય અર્થમાં ઉપયુક્ત મન, જે અન્ય અર્થમાં ઉપયોગ પામે, તે પછી અન્યમનસ્ક એવી વ્યક્તિ આગળ ઉભેલા હસ્તિને પણ કેમ જાણી શકતી નથી? વળી એક અર્થના ઉપયોગ કાળે, બીજે ઉપયોગ પણ જે પ્રાપ્ત થતા હોય, તો બે ક્રિયાના ઉપયોગનો જ નિયમ શા માટે? પ્રતિવસ્તુગત અસંખ્યાતા વા અનન્તા ઉપયોગ પણ એકીવખતે કેમ ન પ્રાપ્ત થાય? પૂર્વે સૂત્રમાં અવગ્રહાદિના બહુ-બહુવિધાદિ ગ્રહણમાં ઉપયોગની બહુલતા કહેલ છે, (એમ કહેવામાં આવે, તો) તે અનેકપર્યાયિત્વ સામાન્યરૂપે ગ્રહણ થી પણ ઉપયોગો અનેક નથી, કહેવામાં આવે કે અનેક વિષયો ગ્રહણ કરવામાં જે દોષ નથી, તો પછી શીત અને ઉષ્ણ એ બે અર્થ ગ્રહણ કરવામાં શો દોષ છે? ઉત્તર-એ પ્રમાણે ગ્રહણ કરવામાં કોણ દોષ કહે છે? અહીં બે ઉપયોગનો વિચાર પ્રસ્તુત છે, (એટલે એક સમયે બે ઉપયોગ ન હોય એમ નિષેધીયે છીયે.) ૨૪૩૬-થી-૨૪૩૯.

એક સમયે શીતવેદનાદિ એક અર્થમાં ઉપયોગવાણું ચિત્ત, જે ઉષ્ણવેદનાદિ બીજા અર્થમાં ઉપયુક્ત થતું હોય, તો કોઈ વ્યક્તિ જ્યારે કોઈ અન્ય અર્થમાં ઉપયોગવાળો હોય, ત્યારે તે ધોતાની સન્મુખ રહેલા હસ્તિ આદિને પણ કેમ નથી જોઈ શકતો? તેનું કારણ એજ છે, કે તે વ્યક્તિ તે વખતે અન્ય અર્થમાં ઉપયોગવાળો હોવાથી તેનું મન તે વખતે સન્મુખ રહેલા પદાર્થને પણ ગ્રહણ કરી શકતું નથી.

વળી જે એક અર્થના ઉપયોગ કાળે અન્ય અર્થનો ઉપયોગ માનવામાં આવે, તો પછી ત્યાં બે ક્રિયારૂપ ઉપયોગનો જ નિયમ શા માટે હોવો જોઈએ? દરેક વસ્તુગત અસંખ્યાતા વા અનન્તા ઉપયોગ પણ કેમ ન પ્રાપ્ત થાય? કહ્યું છે કે-“દ્રવ્યથી અસંખ્યાતા અથવા સંખ્યાતાણુણુ પર્યાય ગ્રહણ કરે.” અવધિજ્ઞાની એક પદાર્થમાં વધારેમાં વધારે એકીસાથે અસંખ્યાતા પર્યાય પામે છે, કેવલજ્ઞાનવાળાઓ અનન્તા પર્યાયને પણ પામે છે.

પૂર્વે અવગ્રહાદિ સ્વરૂપ કથન કરતાં, એકેકની અંદર બહુ-બહુવિધાદિ અનેક ગ્રહણ કહેલાં છે, તદ્વત્સારે પ્રતિવસ્તુગત અસંખ્યાતા વા અનન્તા ઉપયોગ માનવામાં શી હરકત છે? આમ કહેવામાં આવે, તો તે અયોગ્ય છે, કેમકે ત્યાં બહુ-બહુવિધાદિરૂપ વસ્તુના પર્યાયોની સામાન્યરૂપે જ્ઞાનમાં ઉપયોગની યોગ્યતા માત્ર કહેલ છે, પણ એક વસ્તુમાં એક કાળે અનેક ઉપયોગ છે, એવું કદી પણ કહ્યું નથી, ઉપયોગ તો અતુલમેજ થાય છે.

જે એકીસાથે અનેક અર્થ ગ્રહણ કરવામાં કંઈ દોષ નથી, તો પછી એકીસાથે શીત અને ઉષ્ણતા ગ્રહણ કરવામાં શો દોષ છે? કે જેથી તમે તેનો નિષેધ કરો છો? એમ કહેવામાં આવે, તો તે અમારા કથનનો લાવાર્થ સમજ્યા વિનાનું છે. એકીસાથે અનેક

અર્થઘટ્ટણ કરવામાં કંઈ ટાપ નથી, કેમકે સામાન્યપણે એકીસાથે સેના-વન-ગામ-નગર આદિ ઘટ્ટણ થાય છે, એમાં અમે કોઈ પ્રકારનો નિષેધ નથી કરતા. અમે તો એકીવચ્ચે અનેક ઉપયોગના નિષેધ કરીએ છીએ, કેમકે એક વખતે એક ઉપયોગ કરતાં વધારે ઉપયોગ હોઈ શકે નહિ. ૨૪૩૬-થી ૨૪૩૮.

એકીસાથે અનેક અર્થતું ઘટ્ટણ માનવા છતાં એક-અનેક ઉપયોગના શો ભેદ છે ? તેના ખુલાસો.

સમયમેળગમહણે ઇમાણેગોવઓગમેઓ કો ? ।

સામણમેગજોગો લંધાવારોવઓગો જ્વ ॥ ૨૪૪૦ ॥

લંધારોડ્યં સામણમેતમેગોવઓગયા સમયં ।

પદ્વત્તુવિમાગો ઘુણ જો સોડેગોવઓગતિ ॥ ૨૪૪૧ ॥

તે ક્વિય ન સંતિ સમયં સામણાણેગમહણમવિરુદ્ધં ।

ધગમણેગંપિ તયં તમ્હા સામણમાવેણં ॥ ૨૪૪૨ ॥

ડસિણેયં સીયેયં ન વિમાગે નોવઓગદુગમિત્યં ।

હોજ્જ સમં દુગમહર્ણ સામણં ઘેયણા મેત્તિ ॥ ૨૪૪૩ ॥

જં સામણવિસેસા વિલ્લક્ષણા તલ્લિવંધણં જં ચ ।

નાણં જં ચ વિમિત્તા છુદ્દરઓવગદા-ડવાયા ॥ ૨૪૪૫ ॥

એકીસાથે અનેક અર્થ ઘટ્ટણ કરવામાં અને અનેક ઉપયોગમાં શો ભેદ છે ? ૨૪૩૨ની ડાવણીના ઉપયોગની ઘટે સામાન્ય ઉપયોગ એક ઉપયોગ કહેવાય, જેમકે આ ૨૪૩૨ની ડાવણી છે, એ પ્રમાણે એક કાળે જે સામાન્ય માત્ર ગ્રાહી ઉપયોગ, તે એક ઉપયોગ કહેવાય. અને તેમાંની દરેક વસ્તુના વિલાગગ્રાહી જે ઉપયોગ, તે અનેક ઉપયોગ કહેવાય, એ અનેક ઉપયોગ એક કાળે ન હોય, સામાન્યપણે અનેક અર્થતું ઘટ્ટણ થવામાં કંઈ વિરોધ નથી. કેમકે જે અનેક અર્થતું ઘટ્ટણ થાય છે, તે પણ સામાન્ય ભાવે તો એકાર્થરૂપ છે. આજ પ્રમાણે આ શીત વેદના છે, અને આ ઉષ્ણ વેદના છે, એવા વિલાગરૂપે ઉપયોગદ્રવ્યના નિષેધ છે; પણ સામાન્યથી મને બે વેદના થાય છે, એમ એકીસાથે બનેતું ઘટ્ટણ થઈ શકે છે. સામાન્ય-વિશેષ પરસ્પર વિરૂદ્ધ છે, અને તેના કારણભૂત જે અવમદુ-તથા અપાય-રૂપ જ્ઞાન તે પણ પરસ્પર વિરૂદ્ધ છે, માટે સામાન્ય-વિશેષ જ્ઞાન એક સમયે ન હોય, કેમકે અવરય સામાન્યજ્ઞાનપૂર્વક વિશેષજ્ઞાન હોય છે. ૨૪૪૦-થી-૨૪૪૫.

ગંગા:—એક સાથે અનેક અર્થતું ઘટ્ટણ થાય, એમ તમે કહો છો, તો પછી એ અને અનેક ઉપયોગમાં તદ્દાવત કયા રહ્યો ? કે જેથી એકીસાથે અનેક ઉપયોગ નથી માનતા.

આચાર્ય:—...જે સામાન્ય ઉપયોગ તે એક ઉપયોગ કહેવાય છે. જેમકે “ આ ૨૪૩૨ની ડાવણી છે. ” આ પ્રમાણે એકીસાથે સામાન્યમાત્રગ્રાહી ઉપયોગ તે એક ઉપયોગ કહેવાય. અને આ હસ્તિઓ છે, આ અર્ધા છે, આ રથો છે, આ પદાતિ છે, આ તરવારો છે, આ ભાલાઓ છે, આ શિરશ્ચાક્ર (ટાપ) છે, આ કવચ છે, આ તંબુઓ છે, આ ધન્યઓ છે, આ પતાકાઓ, શંખ, આ કાલસ, આ ઊંદ, આ ગધેડા, ક્રિયાદિ

પ્રકારે દરેક વસ્તુગત ભેદનો અધ્યવસાય, તે અનેક ઉપયોગ કહેવાય, આ અનેક ઉપયોગ એકીસાથે ન હોય, તેથીજ અમે તેના નિષેધ કરીએ છીએ. પણ સામાન્યથી એકી સાથે અનેક અર્થ અહણ કરવારૂપ એક ઉપયોગનો નિષેધ નથી કરતા, કારણ કે “આ લરકરની છાવણી છે” ઇત્યાદિ ઉપયોગમાં જે એકીસાથે અનેક અર્થનું અહણ થવાતું અમે કહીએ છીએ, તે અનેકાર્થનું અહણ છતાં પણ સામાન્યપણે તો એકાર્થ અહણરૂપજ છે. મતલબ કે અમે એકીસાથે અનેક અર્થ અહણ કહીએ છીએ, તે સામાન્ય રૂપની અપેક્ષાએ છે. વિશેષરૂપની અપેક્ષાએ ત્યાં અનેક અર્થનું અહણ નથીજ થતું. કારણ કે એક કાળે એકજ વિશેષ ઉપયોગ હોઇ શકે છે.

એજ પ્રમાણે “આ ઉષ્ણવેદના છે, અને આ શીતવેદના છે.” એમ વિશેષરૂપે બે અર્થનું એકીસાથે અહણ નથી થતું, અને એજ કારણથી તત્સંબંધી ઉપયોગદ્વય પણ એકી સાથે નથી થતા; પરંતુ “અને બે વેદના થાય છે” એમ સામાન્યપણે બે અર્થનું અહણ થાય છે, પણ શીત અને ઉષ્ણવેદના છે એમ વિશેષપણે એકે કાલે અહણ ન થાય.

આજ કારણથી સામાન્યઆહી જ્ઞાન અને વિશેષઆહી જ્ઞાન એક કાળે નથી થતા, કારણ કે સામાન્ય-વિશેષ પરસ્પર અત્યંત ભિન્નગતિવાળા છે, એટલે એ ઉભય એકીસાથે કેવી રીતે ભાસમાન થાય? ન જ થાય. અહીં કહાન્ય એમ કહેવામાં આવે, કે સામાન્ય અને વિશેષજ્ઞાન બન્ને જ્ઞાનરૂપ હોવાથી એક કાળે થાય, તો શું હોય છે? આ કથન અયોગ્ય છે, કેમકે સામાન્યજ્ઞાન અવગ્રહ રૂપ છે, અને વિશેષજ્ઞાન અપાયરૂપ છે. આ પ્રમાણે એ બન્ને જ્ઞાન અત્યંત ભિન્ન હોવાથી એક કાળે ન થાય. વળી સામાન્ય-આહી જ્ઞાન પૂર્વકજ વિશેષઆહી જ્ઞાન થાય છે, પૂર્વે કહેલ છે કે સામાન્યપણે અહણ કર્યા સિવાય, ઇહા-વિચારણા ન થાય, અને ઇહા વિના નિશ્ચય ન થાય. માટે એજ કારણથી એ ઉભય જ્ઞાનનો ઉદ્ભવ એક કાળે ન થાય. ૨૪૪૦ થી ૨૪૪૫.

પુનઃ સામાન્ય-વિશેષ જ્ઞાન સંબંધી શંકા અને સમાધાન કહે છે.

હોજ્ઞ ન વિલક્ષણાઈં સમયં સામણ-મેયનાણાઈં ।

વહુયાણ કો વિરોહો સમયમ્મિ વિસેસનાણાણં ? ॥ ૨૪૪૬ ॥

લક્ષણમેયાહ ચ્ચિય સામણં ચ જમણેગવિસયંતિ ।

તમથેતું ન વિસેસનાણાઈં તે જ સમયમ્મિ ॥ ૨૪૪૭ ॥

તો સામન્નગ્ગહણાણંતરમીહિયમવેઈં તન્મેયં ।

ઇય સામન્નવિસેસાવેક્કો જાવંતિમો મેઓ ॥ ૨૪૪૮ ॥

ઇય પ્ણવિઓવિ જઓ ન પવજ્ઞઈં તો તઓ કઓ વજ્ઞો ।

તો રાયગિહે સમયં કિરિયાઓ દો પર્વંતો ॥ ૨૪૪૨ ॥

મણિનાગેનારદ્ધો મઓવવત્તિઓ પઢિવોહિઓ વોતું ।

ઈચ્છામો ગુરુમૂલં ગંતૂણ તઓ પઢિકંતો ॥ ૨૪૫૦ ॥

સામાન્ય અને વિશેષજ્ઞાન અનિવિઝક્ષણ હોવાથી, ભલે એકીસાથે ઉપયોગ ન થાય, પણ ધણાં વિશેષોના એકીસાથે એક સમયે ઉપયોગ થવામાં શો વિરોધ છે? લક્ષણોના

લેદ હોવાથી તે ન બને કેમકે સામાન્યજ્ઞાન અનેકવિધવાળું છે, તેથી તે સામાન્ય જ્ઞાન અહણુ કર્યા વિના એક સમયે ન થાય. વળી સામાન્ય અહણુનંતર ઇહા થયા પછી તેના લેદનો નિશ્ચય થાય, વળી આગલના વિશેષની અધેક્ષાએ અવગ્રહ ગણાય એમ સામાન્ય વિશેષની અધેક્ષાએ છેક છેદતા લેદ મુદ્દી સમજવું એ પ્રમાણે શુરૂએ સમજાવ્યા છતાં જ્યારે તે ન સમજાવે એટલે તેને સંધ બહાર કર્યો; તે પછી તે વિહાર કરતા રાજ-શુદ્ધિ આવીને એકે સમયે બે કિયાના ઉપયોગની પ્રવૃત્તિ કરવા માંડ્યો, તે સાંભળીને ત્યાં રહેલા મણિનાગે ભય અને શુદ્ધિથી તેને કહ્યું, એટલે બોધ પામ્યો. ને તે પ્રમાણે અંગીકાર કરીને પુનઃ શુરૂ પાસે ગયો અને પ્રાયશ્ચિત લઈ શુદ્ધ થયો. ૨૪૪૬ થી ૨૮૫૦.

ગંગા:—સામાન્યથી “વેદના થાય છે” એમ સામાન્ય માત્ર આહી જ્ઞાન, તે સામાન્ય જ્ઞાન, અને “શીતવેદના અથવા ઉષ્ણવેદના” એમ લેદઆહીજ્ઞાન તે વિશેષજ્ઞાન. એ બંને જ્ઞાન અતિવિલક્ષણ હોવાથી, ભલે એકીસાથે ન થાય, પરંતુ શીતાભ્યાસિ ધણાં વિશેષજ્ઞાન એક સમયે થાય, તો શા વિરોધ છે? કારણ કે વિશેષજ્ઞાન રૂપે તો તે બધાં સમાન હોવાથી તેમાં કંઈ વિલક્ષણતા નથી.

આચાર્ય:—શીત-ઉષ્ણ આદિ વિશેષણયુક્ત વિષયોમાં પરસ્પર લેદ હોવાથી લિ-તતા છે, તેથી તદ્દઆહુક જ્ઞાનો એકીસાથે નથી થતાં. કારણ કે અનેક વિષયના આધારવાળું સામાન્ય જ્ઞાન છે, તે સામાન્યજ્ઞાન થયા સિવાય વિશેષ જ્ઞાન ન થાય, એથી પણ ધણાં વિશેષ જ્ઞાન એકીસાથે ન થાય. મતલબ કે “વેદના થાય છે” એમ પ્રથમ સામાન્ય અહણુ કરીને, ઇહામાં પ્રવેશ કર્યા પછી “યગે ‘શીતવેદના થાય છે’ એમ વિશેષપણે વેદના નો નિશ્ચય થાય છે, એજ પ્રમાણે અતલકે પણ પ્રથમ સામાન્યથી “વેદના થાય છે” એમ અવગ્રહરૂપે સામાન્ય અહણુ કર્યા પછી, ઇહામાં પ્રવેશ કરીને “ઉષ્ણવેદના થાય છે” એમ વિશેષપણે વેદનાનો નિશ્ચય થાય છે.

વળી ઘટરૂપ વિશેષજ્ઞાન થયા પછી તરતજ, પદાત્મ્ય સામાન્યરૂપ અહણુ કર્યા વિના ધટરૂપ વિશેષજ્ઞાન પણ નથી થતું, કેમકે પ્રથમ અવગ્રહ, તે પછી ઇહા, અને તે પછી અપાય, એવા અતુકમેજ ઘટાદિ વિશેષજ્ઞાનની ઉત્પત્તિ થાય છે. વસ્તુ સ્વરૂપ આમ હો-વાથી વિશેષ જ્ઞાન પછી પણ તરતજ વિશેષજ્ઞાન નથી થતું, તો પછી એકીસાથે તેવા ધણાં જ્ઞાનો તો કયાંથીજ થાય?

એ પ્રમાણે સામાન્ય અહણુ થયા સિવાય વિશેષજ્ઞાન નથી થતું; તેથી સામાન્ય અહણુ થયા બાદ ઇહા થયા પછી ઘટવાદિ સામાન્યોત્તર ઘટ વિશેષરૂપ “આ ઘટો વિગે-રેજ છે” એવો નિશ્ચય થાય છે, તે પછી ઉત્તર લેદની અધેક્ષાએ, એ ઘટાદિ વિશેષજ્ઞાન સામાન્ય થાય છે, તે ઘટરૂપ સામાન્યનું અહણુ કર્યા પછી ઇહા કરીને આ ઘટ ધાતુનો છે, પણ માટીનો નથી એવો વિશેષ નિશ્ચય થાય છે. એ ધાતુનો ઘટ પણ તેના ઉત્તર લેદની અધેક્ષાએ સામાન્ય છે, તેવા સામાન્યને અહણુ કર્યા પછી ઇહા થયા બાદ આ તાંબાનો ઘટ છે, ચાંદીનો નથી, એવો વિશેષ નિશ્ચય થાય છે. આ પ્રમાણે સામાન્ય વિશેષની અધે-ક્ષા એ છેક અન્તિમલેદ પર્યંત સમજવું કે જે લેદ પછી પુનઃ ઇહાની પ્રવૃત્તિ ન થાય. વસ્તુસ્થિતિ આમ હોવાથી કદીપણ ધણાં વિશેષ જ્ઞાનોની પ્રવૃત્તિ એકીસાથે ન થાય. પણ સામાન્યરૂપે ધણાં વિશેષોનું એકીસાથે પૂર્વે કહ્યા મુજબ અહણુ થઈ શકે જેમકે—“સેના-વન” ઇત્યાદિ-પરંતુ એકીસાથે તેના અનેક ઉપયોગ ન સંભવે. માટે શીતાભ્યા

રૂપ વિશેષ જ્ઞાન વિશેષ જ્ઞાન લિખિતલિખ કાળેજ થાય છે. અને તેથી તને જે શીતોષ્ણરૂપ ક્રિયાદ્રવ્યનો એકીસાથે અનુભવ થાય છે, તે બ્રાન્તિ છે.

ઇત્યાદિ અનેક શુક્તિઓથી આચાર્યશ્રીએ ગંગને સમજાવ્યો, છતાં તે ન સમજ્યો. એટલે તેને સંઘ બહાર કર્યો, તેથી તે વિહાર કરતો રાજગૃહ નગરે આવ્યો, અને એકી-સાથે બે ક્રિયાનો ઉપયોગ થાય, એમ પ્રરૂપવા લાગ્યો. તે વખતે ત્યાં નજીકમાં રહેલા મણિનાગે તેને ભય બતાવીને કહ્યું કે અરે ! અનાડી ! એવી મિથ્યા પ્રરૂપણા કેમ કરે છે ? આજ સ્થળે ભગવન્ત મહાવીરે પૂર્વે એક સમયે એકજ ઉપયોગ હોય, એમ કહ્યું છે, તું શું તેમનાથી વિશયજ્ઞ છે. કે જેથી એવી પ્રરૂપણા કરે છે. ઇત્યાદિ પ્રકારે ભય બતાવીને ગંગને કહ્યું એટલે તેણે પોતાનો કદાચહ તણને મિથ્યા દુષ્ટત આચ્યું. પછી યુર પાસે જઈને પ્રાયશ્ચિત્ત લઇને શુદ્ધ થયો. ૨૪૪૬ થી ૨૪૫૦.

એ પ્રકારે એક સમયે બે ક્રિયાવેદનાનો વાદ સમાપ્ત થયો.

હવે છઠ્ઠા ત્રૈરાશિક નિન્દવ સંબંધી કહે છે.

પંચ સયા ચોયાલા તડઆ સિદ્ધિ ગયસ્સ વીરસ્સ ।

પુરિમંતરંજિયાણ તૈરાસિયદિટ્ઠી ઉપ્પન્ના ॥ ૨૪૫૧ ॥

પુરિમંતરંજિ ભૂયગિહ વલસિરિ સિરિયુત્ત રોહયુત્તે ય ।

પરિવાયપોટ્ટસાલે ઘોસણપદિસેહણા વાણ ॥ ૨૪૫૨ ॥

વિચ્છ ય સપ્પે મૂસગ મિગી વરાહી ય કાગ પોયાઈ ।

एयाहिं विज्झाहिं सो य परिवायमो कुसलो ॥ ૨૪૫૩ ॥

મોરી નહલિ વિરાલી વઘી સિહી ય હલ્લુગિ ઓવાડ ।

एआओ विज्जाओ गिण्ह परिवायमहणीओ ॥ ૨૪૫૪ ॥

મહાવીર દેવ મોક્ષે ગયા પછી, પાંચસો સુમ્માલીસ વર્ષે અન્તરંજીક નગરીમાં ત્રૈરાશિક દષ્ટિ ઉત્પન્ન થઈ. અન્તરંજીક નગરીનો બલશ્રી નામે રાજા હતો, અને તે નગરીમાં ભૂતચૂડ નામે ચૈત્ય હતું; ત્યાં શ્રીયુક્ત આચાર્યના શિષ્ય રોહયુક્તે પોત્રશાલ પરિવ્રાજકની યોગજ્ઞાનો પ્રતિષેધ કર્યો, અને વાદમાં જીત્યો; તે પરિવ્રાજક વૃશ્ચિક-સર્પ મૃગ-વરાહ-મૂષક-કાક અને પોતાકી વિદ્યાઓમાં કુશળ હતો, પરિવ્રાજકની એ વિદ્યાઓનો પરાભવ કરવાને મોરી-નકુટી-બિઝાલી-બ્યાધો-સિંહી-હલ્લુગી અને હલાવકી વિદ્યાઓ રોહયુક્તને અહણ કરાવી, (અને તેણે પરિવ્રાજકનો પરાભવ કર્યો.) ૨૪૫૧ થી ૨૪૫૪.

જગત બંધુ મહાવીર દેવ મોક્ષે ગયા પછી પાંચસોને સુમ્માલીસ વર્ષે ત્રૈરાશિક નિન્દવ અન્તરંજીક નગરીમાં થયો, એ નગરીનો રાજા બલશ્રી નામે હતો, અને તે નગરીમાં ભૂતચૂડ નામનું એક ચૈત્ય હતું; એ ચૈત્યમાં યુક્ત નામે એક આચાર્ય આવીને રહ્યા હતા તેમને વાંદવાને માટે રોહયુક્ત અન્તરંજીક નગરીમાં આવ્યો, એ અરસામાં એક પરિવ્રાજક પેદે લોહાનો પાટો ખાંધી, હાથમાં જંબૂવૃક્ષની ડાળી અહણ કરીને તે નગરીમાં ભ્રમણ

કરના ભાગ્યો. તેને એવી વિચિત્ર ચેષ્ટાવાળો જોઇને લોકોએ એમ કરવાનું કારણ પૂછ્યું, એટલે તેણે કહ્યું કે મારું પેટ અતિશય જ્ઞાનથી પૂર્ણ ભરેલું છે તે કૂટી ન જાય એટલા માટે તેને લોઢાના પાટાથી બાંધ્યું છે. વળી આ જ જુદીપમાં મારો કોઈ પ્રતિવાદી નથી એમ જણાવવાને માટે હાથમાં જાંબુફળની ડાળી રાખી છે. આવી ગર્વિષ્ઠ ઉક્તિએ લોકોએ તેનું “પોષ્ટશાલ” નામ પાડ્યું. તે પંછીએ પરિવ્રાજકે આખી નગરીમાં એવી ઉદ્દેશ-પણા કરાવી કે “આ પૃથ્વી સર્વ પરબ્રહ્મથી શૂન્ય છે, કોઈપણ મારો પ્રતિવાદી નથી.” નગરીમાં આવી ઉદ્દેશપણા થતી હતી, તે દરમિયાન શ્રીગુરુ આચાર્યના શિષ્ય રોહણે અન્ય ગામમાં હતો, તે ત્યાં ગુરુને વંદન કરવા અન્તરજીક નગરીએ આવ્યો, નગરી પ્રવેશ કરતાં જ ઉપરોક્ત ચોપણા સાંભળી, તે સાંભળીને ગુરુને પૂછ્યા સિવાય ચોપણા કરનારને કહ્યું કે “હું એ પરિવ્રાજક સાથે વાદ કરીશ” એમ કહીને તેના પરહુને નિષેધ કર્યો. તે પછી રોહણે ગુરુ મહારાજ પાસે આવીને સર્વ હકીકત કહી, તે સાંભળીને ગુરુ મહારાજે કહ્યું, રે! ભદ્ર! તે આ ચોખ્ખ ન કર્યું, કેમકે તું તારા જ્ઞાનવડે કદાચ તેને વાદમાં જીતીશ, પણ તે વિદ્યા-મંત્રમાં ઘણો કુશળ છે, તેથી તે વિદ્યાઓ વડે તને હેરાન કરશે. ઝીની સઘળી વિદ્યાઓમાં આ સાત વિદ્યાઓ બહુ સ્ફુરણમાન છે. વૃત્તિશ્ચ વિદ્યાથી અનેક વિંછીઓ ઉત્પન્ન કરે છે, સર્પવિદ્યાથી અનેક સર્પ ઉત્પન્ન કરે છે, મૂષક વિદ્યાથી અનેક ઉદર ઉત્પન્ન કરે છે. અને તે સર્વ પોતાના પ્રતિસ્પર્ધિ ઉપર છાડે છે. વળી મૃગી વશાહી કાક અને પોતાકીની વિદ્યાઓવડે અનુક્રમે ભયંકર મૃગી-વશાહી-કાક અને પોતાકી પેદા કરીને પોતાના શત્રુના ઘાત કરે છે. એ સાંભળીને રોહણે કહ્યું, ભગવન્ જો એમ હોય, તો પણ શું હવે ક્યાંઈ ભાગી હુકાય એમ છે? એ તેના પરહુને નિષેધ કર્યો છે, હવે તો જે થવાનું હો તે થાઓ. તેનું આપું ધૈર્ય જાણીને ગુરુએ કહ્યું, ભદ્ર! જે તારો એવો નિશ્ચયજ છે, કે વાદમાં તેના પરાભવ કરવો, તો વિદ્યાઓના પરાભવ કરનારી આ સાત વિદ્યાઓ હું આપું તે મહણ કર. એ વિદ્યાઓ પાઠ માનથી સિદ્ધ થાય એવી છે. વિંછીના પરાભવ કરનારી મોર વિદ્યા, સર્પનો નાશ કરનાર નકુલ વિદ્યા, ઉદરનો નાશ કર બિડાહી વિદ્યા, મૃગીનો નાશ કરનાર વ્યાધી વિદ્યા, વશાહીનો નાશ કરનાર સિંહી વિદ્યા, કાકનો નાશ કરનાર ઉલૂકી વિદ્યા, અને પોતાકીનો ઘાત કરનાર ઉલાવકી વિદ્યા. આ સાત વિદ્યાઓ ગુરુ મહારાજે શિષ્યને આપી, તે ઉપરાંત એક રજોહરણ મંત્રીને આપ્યો, અને કહ્યું કે જે એ ઉપસર્ગ સિવાય, બીજો કોઈ ક્ષુદ્ર વિદ્યા કૃત ઉપસર્ગ પામવાનો તને પ્રસંગ આવે, તો તે ઉપસર્ગનું નિવારણ કરવાને મસ્તક પર આ રજોહરણને ભામાવજે, એથી તું ઈર્ષ્યા પણ અજ્ઞેય થઇશ, તો પછી મનુષ્ય તો તને ક્યાંથી જ જીતી શકે. આ પ્રમાણે ગુરુ પાસેથી શિક્ષા અને સાત મહણ કરીને રોહણે રાજસલામાં ગયો. ત્યાં જન્મને તેણે ગર્વપૂર્વક પ્રતિજ્ઞાપ્ત કર્યું, કોણ આ ભક્તક પરિવ્રાજક વાદ કરવા માગે છે? ભલે. એ ગમે તેવો હો, એને પોતાનેજ પોતાની ઇચ્છા મુજબ પૂર્વ પક્ષ કરવા લો, હું તેનું ખંડન કરીશ. તેના આવાં વચન સાંભળીને પરિવ્રાજકે વિચાર્યું કે આ લોકો ધણ નિપુણ હોય છે, માટે તેમને જે માન્ય હોય, તેજ પક્ષ અંગીકાર કરીને હું જોહું, કે જેથી તેનું તે ખંડન કરી શકે નહીં. આ પ્રમાણે વિચારીને પરિવ્રાજકે પૂર્વપક્ષનો આરંભ કરતાં કહ્યું કે જેમ ગુરુ અને અગુરુ વિગેરે બેજ રાશી છે, તેમ આ વિદ્યામાં જીવ અને અજીવ એ બેજ રાશી છે, અને તેજ પ્રમાણે જણાય છે. આ પક્ષ જેનોને સમ્મત છે, તે છતાં પરિવ્રાજકનો પરાભવ કરવાને રોહણે તે પક્ષનું ખંડન કરતાં કહ્યું કે તારું કથન અયોગ્ય છે, કારણ કે જીવ, અજીવ, અને નાજીવ એવા ત્રણ રાશી આ વિદ્યામાં છે. તેમાં નારકી-તિર્દય વિગેરે જીવો છે; પરમાણુ-ધટ-પટ વિગેરે અજીવો છે; અને ગિરિાળી વિગેરેના છદાએલ આદિ

અવયવો તે નાજીવો છે. આ પ્રમાણે ઉત્તમ-મધ્યમ અને અધમની ધેડે, જીવ-અજીવ અને નાજીવ એમ ત્રણ રાશી છે, અને તેજ પ્રમાણે જણાય છે. ધર્મ્યાદિ યુક્તિઓ વડે પરિવ્રાજકને ખોલતો બંધ કરીને પરાજય પમાડ્યો; આથી ક્રોધાયમાન થએલા તેણે રોહિણીને વિનાશ કરવાને વૃશ્ચિક વિદ્યા વડે તેના પર વિંછીઓ મૂક્યા. તે જોઇને રોહિણી મયૂરી વિદ્યાથી વિંછીનો નાશ કરનાર મયૂરો છાડ્યા. આ પ્રમાણે એક બીજાએ એક બીજાની વિદ્યાનો પરાલભ કરવાને સર્પ ઉપર નાળીઆ, ઊંદરો ઉપર ખસાડા, મૃગીઓ ઉપર વ્યાઘ્રો, વરાહો ઉપર સિંહો, કાગડા ઉપર યુવડો, પોતાકી ઉપર સિંચાણા અનુક્રમે મૂક્યા. આખરે પરિવ્રાજકે ગર્દભી મૂકી, એટલે રોહિણીએ તેને આવતી જોઇને મસ્તક પર શુરૂએ આપેલો રત્નેહરણ લખાવ્યો, પછી તેજ રત્નેહરણ વડે તે ગર્દભીને મારી, એટલે તે ગર્દભી -પરિવ્રાજક ઉપર લઘુનીતિ વરી નીતિ કરીને ચાલી ગઇ. આથી સભાપતિએ, સભ્યોએ અને બીજા લોકોએ તેની ઘણીજ નિન્દા કરીને નગર બહાર કાઢી મૂક્યો. ૨૪૫૧ થી ૨૪૫૪.

આ બનાવ પછી જે થયું, તે લાખ્યકાર મહારાજ કહે છે.

જેઝળ પોટસાલં છલ્લો મળઈ ગુરૂમૂલમાર્ગતું ।

વાયમ્મિ મપ્ વિજિઓ મુળહ જહા સો સહામજ્જો ॥ ૨૪૫૫ ॥

રાસિદુગગહિયપવત્તો નરૂયં નોજીવરાસિમાદાય ।

ગિહ્ફોકિલાઇપુચ્છછ્છઓદાહરણઓઙ્મિહિપ્ ॥ ૨૪૫૬ ॥

મળઈ ગુરૂ મુદ્ધુ કયં કિં પુળ જેઝળ કોસ નામિહિયં ।

અયમવસિદ્ધંતો જે તજ્જો નોજીવરાસિત્તિ ॥ ૨૪૫૭ ॥

एवं गएवि गंतुं परिसामझम्मि भणसु नायं जे ।

सिद्धंतो किंतु मए बुद्धिं परिभूय सो समिओ ॥ २४५८ ॥

वहुसो स भणमाणो गुरुणा, पढिभणइ किमवसिद्धंतो ? ।

जइ नाम जीवदेसो नोजीवो हुआ को दोसो ? ॥ २४५९ ॥

પોટસાલ પરિવ્રાજકને જીતીને પકડ્યુંકે (રોહિણી) શુરૂ પાસે આવી ને કહ્યું, (હે ભગવત) સભાની મધ્યે તે પરિવ્રાજકને મેં વાદમાં જે રીતે જીત્યો, તે (હકીકત) આપ સાંભળો. પ્રથમ તેણે જીવ અને અજીવ એ બે રાશી અહણ કરીને પક્ષ કર્યો, તે પક્ષતું મેં ત્રીજી નાજીવરાશી અહણ કરીને ગિરોલીઃઆદિના ઉદાએલા પુચ્છ આદિના ઉદાહરણથી ખડન કર્યું, એ સાંભળીને શ્રીગુરૂએ કહ્યું, તેને જીત્યો એ બહુ સાફ કર્યું, પણ તેને જીત્યા પછી તે એમ કેમ કહ્યું ? કે આ ત્રીજો નાજીવરાશી તે અમારો અપસિદ્ધાન્ત છે ? અસ્તુ જે થયું તે ખરું, હજી પણ તું સભામાં જઇને કહે કે (નાજીવ રાશી) એ અમારો સિદ્ધાન્ત નથી; પરન્તુ મેં તેની જીજ્ઞાસા પરાલભ કરીને તેનો ગર્વ સમાવવાને માટે એમ કહ્યું છે, ધર્મ્યાદિ બહુ પ્રકારે શુરૂએ કહ્યું, એટલે રોહિણીએ ઉત્તર આપ્યો, કે એમાં અપસિદ્ધાન્ત શું છે ? જીવનો એક દેશ તે નાજીવ હોય, તો શા દોષ છે ? (કંઈજ નહીં) કે જેને દૂર કરવાને ફરીને અને ત્યાં મોકલો છો. ૨૪૫૫-૨૪૫૬ ૨૪૫૭-૨૪૫૮-૨૪૫૯.

નાલવરાશિતુ' પ્રતિપાદન સિદ્ધાન્ત વિરૂદ્ધ નથી, પરંતુ સિદ્ધાન્તના અનુસારે છે એમ કહે છે.

જં દેસનિસેહપરો નોસદો જીવદન્વદેસો ય ।

ગિહકોડ્લાડ્પુચ્છં વિલક્ષણં તેજ નોજીવો ॥ ૨૪૬૦ ॥

ઘમ્માદ્દસવિહાદેસઓ ય દેસોવિ જં પિહું વત્થુ ।

અપિહમ્મૂઓ કિં પુણ છિત્તં ગિહકોલિયા પુચ્છં ? ॥ ૨૪૬૧ ॥

ઇચ્છા જીવપણં નોજીવં જં ચ સમખિરુદ્ધોઽવિ ।

તેજસિય તઓ સમ્પ ઘદેસો નોવદો જહ વા ॥ ૨૪૬૨ ॥

નાશબ્દ દેશનિષેધ પરત્વે હોવાથી ગિરોલી વિગેરેનું 'પુ'છક' (જવાલવથી) વિલક્ષણ હોવાને લીધે તે જીવ દ્રવ્યનો એક દેશ છે, તેથી તેને નાલવ કહેવાય. વળી ધર્માસ્તિકાય વિગેરેના દેશ ભેદ કહ્યા છે, તે દેશ અપૃથક્કૃત છતાં પણ પૃથક્ વસ્તુપણે ગણીને કહેલ છે, તે પછી ક્યાંને જુદું થએલ ગિરોલીનું 'પુ'છક' નાલવ કેમ ન કહેવાય ? કારણ કે સમલિરૂદ્ધત્વ પણ જીવપ્રદેશને નાલવ માને છે, આદિ સિદ્ધાન્તમાં જેમ ધરના એક દેશ તે નોધત કહેલ છે, તેમ આ જીવનો એક દેશ તે નાલવ છે. ૨૪૬૦-૨૪૬૧-૨૪૬૨.

રેહુશુભઃ—અહીં નાશબ્દનો પ્રયોગ દેશનિષેધાર્થમાં છે, પણ સર્વનિષેધાર્થમાં નથી, તેથી નાલવ એટલે જીવનો એક દેશ, એવો અર્થ સમજવો, પણ જીવનો અભાવ એવો અર્થ ન કરવો, તદનુસારે ગિરોલીનું 'પુ'છક, પુરૂષના છેદાએલા હસ્તાદિ અવયવો વિગેરે જવાલવથી વિલક્ષણ છે, એટલે કે એ અવયવો જીવના એક વિભાગ રૂપ છે તે તેમને જીવ નહીં કહી શકાય, તેમ અજીવ પણ નહિ કહી શકાય, કારણ કે તે હુલા પડ્યા છતાં પણ હિછળે છે. આ પ્રમાણે એ જીવ-અજીવથી વિલક્ષણ હોવાને લીધે તેને નાલવજ કહી શકાય.

વળી સિદ્ધાન્તમાં કહ્યું છે કે “ અજીવા દુવિહા પત્રતા, તંજહા-રૂવિઅજીવો ય અરૂવિ અજીવા ય । રૂવિઅજીવા ચડવિહા પત્રતા, તંજહા-લંધા-દેસા પપ્પા-પરમાણુપોગલ, અરૂવિઅજીવા દસવિહા પત્રતા, તંજહા-ધમ્મત્થિકાપ, ધમ્મત્થિકાપસ્સ દેસે, ધમ્મત્થિકાપસ્સ પપ્પે, પ્વમધમ્મત્થિકાપવિ, આગાત્થિકાપવિ, અદ્ધાત્તમ્પ ” । અજીવ એ પ્રકારે કહ્યા છે; રૂપીઅજીવ અને અરૂપીઅજીવ આર પ્રકારે કહ્યા છે; 'ખ'ધ દેશ-પ્રદેશ અને પરમાણુપુદ્ગળ, અરૂપી અજીવ દસ પ્રકારે કહ્યા છે; ધર્માસ્તિકાય, ધર્માસ્તિકાયના દેશ, અને ધર્માસ્તિકાયના પ્રદેશ, એજ પ્રમાણે અધર્માસ્તિકાય અને આકાશસ્તિકાયના પણ ત્રણ ત્રણ ભેદ ગણીને નવ, તથા દસમે અધ્યાસમય. આ પ્રમાણે અજીવની પ્રપંચા કરતા પરમચુનિયોએ ધર્માસ્તિકાયાદિના દસ ભેદ કહ્યા છે, તેમાં દરેકના દેશને પૃથક્-વસ્તુપણેજ કહેલ છે, એ પૃથક્વસ્તુપણે ન કહેલ હોય, તો તેના દેશ ભેદ ન ધરી શકે. આમાં ધર્માસ્તિકાયાદિના દેશ તેઓથી અલિપ્ત છતાં પણ લિપ્ત વસ્તુપણે કહ્યા છે, તે પછી ગિરોલી આદિનાં પુ'છક વિગેરે છેદાને જુદા પડેલા હોય તેને તો પૃથક્ વસ્તુ કહેવીજ જોઈએ. અને તે જીવ અજીવથી વિલક્ષણ હોવાથી તેને નાલવ કહેવી વધારે યોગ્ય છે, સમલિરૂદ્ધત્વ પણ જીવના પ્રદેશને નાલવ કહે છે, તેથી સિદ્ધાન્તમાં પણ ના

જીવનું પ્રતિપાદન કરેલું જ છે, કેવળ હું જ એમ કહું છું એમ નહિ. અનુયોગદ્વારમાં પ્રમાણ-
દ્વારાનંતર્ગત નયપ્રમાણનો વિચાર કરતાં સમલિરૂઢનય શબ્દનયને કહે છે કે “જદ્ કમ્મ-
ધારમણ મંજસિ તો પવં મજાદિ-જીવે ચ સે પપસે ચ સે સે પપસે નોજીવે” । આ પદ્યથી
જેમ ધરના એક દેશ નોધ્ય કહે છે, તેમ પ્રદેશલક્ષણ જીવનો એક દેશ તેને નોજીવ કહ્યો
છે. માટે જીવ-અજીવ તત્ત્વની ધેટ આ ત્રીજો નોજીવ પણ શુક્તિવડે આગમથી સિદ્ધ છે,
૨૪૬૦-૨૬૪૧-૨૪૬૨.

ઉપરોક્ત કથન આગમથી અને શુક્તિથી અસિદ્ધ કરે છે.

જદ્ તે સુયં પમાણં તો રાસી તેસુ તેસુ સુત્તેસુ ।

દો જીવાજીવાણં ન સુણ નોજીવરાસિત્તિ ॥ ૨૪૬૩ ॥

ગિહકોલિયાદ્ગુચ્છે છિન્નમ્મિ તદંતરાલસંવંધો ।

સુત્તેઽભિહિઓ સુહુમાસુત્તત્તજ્જઓ તદગ્ગહણં ॥ ૨૪૬૪ ॥

જો તને સૂત્ર પ્રમાણ હોય, તો તે તે સૂત્રોમાં જીવ અને અજીવ એવા બે
રાશિજ કહેલા છે, પણ ત્રીજો નોજીવરાશિ નથી કહેલો. વળી ગિરોલી આદિનું પુચ્છ છેદાય
છતાં પણ (શરીર અને પુચ્છ) તેની વચ્ચે જીવ પ્રદેશોનો સંબંધ સૂત્રમાં કહેલો છે;
પરંતુ તે સૂક્ષ્મ અને અમૂર્ત હોવાથી જણાતા નથી. ૨૫૬૩ ૨૪૬૪.

આચાર્ય:—રોહિયુસ ! ધમ્માદ્ વસવિદ્ધા વિગેરે સૂત્રોક્ત પદોનું તું પ્રમાણ આપે
છે, એ ઉપરથી તને સૂત્ર પ્રમાણ હોય એમ જણાય છે, જો તને ખરેખર સૂત્રની પ્રમાણતા
માન્ય હોય, તો ભુદા ભુદા સૂત્રોમાં-આગમોમાં જીવ અને અજીવ એવા બે રાશિજ કહેલા
છે. સ્થાનાંગ સૂત્રમાં કહ્યું છે કે “દુવે રાસી પક્કતા, તંજહા-જીવા સેય અજીવા સેય”
એટલે બેજ રાશિ કહેલા છે; જીવરાશી અને અજીવરાશી, તથા અનુયોગ દ્વારમાં કદ્દિ-
હા નં મંતે ! દ્વવા પક્કતા ? । ગોયમા ! દુવિદ્ધા પક્કતા, તંજહા-જીવદ્વવા ચ અજીવદ્વવા ચ.” ।
એટલે હું ભગવન્તાં દ્રવ્ય કેટલા પ્રકારનાં કહ્યાં છે ? ગૌતમ ! દ્રવ્યો બે પ્રકારનાં કહ્યાં છે,
જીવ દ્રવ્યો અને અજીવદ્રવ્યો. વળી ઉત્તરાર્ધચેતનસૂત્રમાં પણ એમજ કહ્યું છે કે—“જીવા
સેય અજીવા ચ વસ લોપ વિવાહિય” । આજ પ્રમાણે બીજા સૂત્રોમાં પણ જીવરાશિ અને
અજીવરાશિ એ બેજ રાશિ કહેલ છે. પણ ત્રીજો નોજીવરાશિ તો કેઈ પણ સૂત્રમાં નથી
કહ્યો, એટલું તું જે નોજીવની રૂપરૂપ કરીને તેની સત્તા સિદ્ધ કરે છે, તેથી કેવળ શ્રુતની
આશાતનાજ થાય છે. અને ધર્માસ્તિકાય વિગેરેના જે દેશ કહેલા છે, તે દેશ તેમનાથી ભિન્ન
નથી, કેવળ વિવક્ષામાત્રથી જ તે દેશને ભિન્નવસ્તુરૂપે કલ્પેલ છે.

તથા ગિરોળી વિગેરેના પુચ્છાદિ અવયવો, છરી આદિ શસ્ત્રથી છેદતાં ભુદા પડ્યા
પછી એ શરીર અને અવયવની વચ્ચે જીવના પ્રદેશોનો સંબંધ હોય છે, એમ સૂત્રમાં કહ્યું
છે, એટલે તે પણ જીવજ છે, નોજીવ નથી. શ્રીભગવતીજ સૂત્રમાં કહ્યું છે કે—“અદ મંતે !
કુમ્મા કુમ્માવલિયા, ગોદા ગોદાવલિયા, જોને મોનાવલિયા, મણુસ્સે મણુસ્સાવલિયા, મહિસે
મહિસાવલિયા, પપ્પસિ નં દુદ્ધા વા, તિદ્ધા વા, અસંસેજ્જદ્ધા વા છિન્નાણં જે અંતરા તેવિણં
તેદિ જીવપપ્પસેદિ ફુદ્ધા ? । હંતા ફુદ્ધા, । પુરિસેણં મંતે ! અન્તરે દ્વત્થેણ વા, પાપ્પણ વા,
અંગુલિયાપ વા, કદ્દેણ વા, કિલ્લિચેણ વા, આમુસમાણે વા, સંકુસમાણે વા, આલિદ્ધમાણે
વા, વલિદ્ધમાણે વા, અજ્જવરેણ વા, તિક્કલેણં સત્થજાપણં આહિદ્ધમાણે વા, અગ્ગણિકાપણં
સમાદ્ધમાણે તેસિં જીવ પપ્પસાણં કિંચિ આવાહં વા વિવાદં વા ઉપ્પાપદ્ધ વિચ્છેયં વા ક-

રેદ ? । નો રણદ્વે સમદ્વે । નો લલુ તત્થ સત્થ સંકમદ્વે ” । આ પ્રમાણે શરીરના આત્મ-પ્રદેશો અને અવયવોની વચ્ચે જીવના પ્રદેશોનો સંબંધ સૂચવ્યા કહ્યો, છે, પરંતુ કાર્મણ શરીર સૂક્ષ્મ છે, અને જીવના પ્રદેશ અમૂર્ત છે, એટલે અન્તરાલમાં જીવના પ્રદેશ વિદ્યમાન છે, તે પછી તે જણાતા નથી. ૨૪૬૩-૨૪૬૪.

જેમ શરીર અને પુચ્છાદિમાં સ્ફુરણાદિવડે જીવ પ્રદેશો જણાય છે; તેમ અન્તરાલમાં પણ તે કેમ નથી જણાતા ? તે માટે આચાર્યશ્રી કહે છે કે—

ગેજ્ઞા મુત્તિગયાઓ નાગાસે જહ પડ્વરસ્સીઓ ।

તહ જીવલક્ષણાઈં વેહે ન તદંતરાલમ્મિ ॥ ૨૪૬૫ ॥

વેહરહિયે ન ગિણ્હૃ નિરવિસઓ નાવિમુદ્ધવેદેઈં વ ।

ન ય સે હોઈં વિવાહા જીવસ્સ ભવન્તરાલેષ ॥ ૨૪૬૬ ॥

દન્નામુત્તચાવયમાવાદવિકારદરિસણાઓ ય ।

અવિણાસકારણાહિ ય નમસો વ્વ ન સંદસો નાસો ॥ ૨૪૬૭ ॥

જેમ પ્રતીપરશ્મિઓ ભીંત આદિ મૂર્તિમાન વસ્તુના સંયોગથી ગ્રાહ્ય થાય છે, પણ આકાશમાં ફેલાએલી હોય, તે ગ્રાહ્ય નથી થતી; તેમ લાપા-ઉચ્છ્વાસ આદિ જીવના લક્ષણો વડે જીવ શરીરમાં જ જણાય છે, પણ અન્તરાલમાં નથી જણાતો; વળી દેહ વિનાના સુક્ષ્માત્માને, સૂક્ષ્મ નિગોદના જીવને તથા કાર્મણકાય યોગવાળા જીવને જ્ઞાનાતિશય વિનાના આત્મા એઈં શકતા નથી, તેમજ લવાન્તરાલ વર્તિ જીવની પેઠે અન્તરાલવર્તિ જીવપ્રદેશોમાં અગ્નિ શક્તિઆદિના પ્રવેશના અભાવે તેને કેમ આધા પણ નથી થતી. તથા આત્મા, અમૂર્ત દ્રવ્ય, અકૃત (નહીં કરેલો, અને ધરાહિના કીકરાની પેઠે) વિકાર રહિત અને વિનાશના કારણો રહિત જણાતો હોવાથી, આકાશની પેઠે જીવના દુકંડે દુકંડા થઈ વિનાશ નથી થતો, ૨૪૬૫-થી-૨૪૬૭.

જીવનો ખંડશઃ નાશ માનવામાં અનેક દોષો થાય છે.

નાસે ય સવ્વનાસો જીવનાસે ય જિણમયણાઓ ।

તત્તો ય અણિમ્મુલ્લો દિવલાલેફલ્લુદોસા ય ॥ ૨૪૬૮ ॥

અહ સંવો હવ સંધાયમેયધમ્મા સ તોવિસન્વેસિં ।

અવરોપ્પરસંકરઓ મુહાઈગુણસંકરો પત્તો ॥ ૨૪૬૯ ॥

અહ અવિમુક્કોઽવિ તઓ નોજીવો તો પડ્પ્પણં તે ।

જોવમ્મિ અસંલેજ્ઞા નો જીવા નતિય જીવો તે ॥ ૨૪૭૦ ॥

પ્રવમજોવાન્નિ પડ્પ્પણસમેણ નોઅજીવન્નિ ।

નતિય અજીવા કેઈં કયરે તે વિઙ્ગિ રાસિત્તિ ? ॥ ૨૪૭૧ ॥

જો જીવના પ્રદેશનો નાશ માનવામાં આવે, તે સર્વથા તેનો નાશ પ્રાપ્ત થાય, ન એ પ્રમાણે જીવનો નાશ માનવાથી જિન મનનો ત્યાગ થાય છે, અને એથી ગ્રાહ્યનો અપ્પાવ, વીક્ષાની નિષ્ક્રિયા વિગેરે દોષો પ્રાપ્ત થશે. તથા સ્કંધની પેઠે જીવને સંધાન-એક ધર્મવાળો માનવામાં આવે, તે પણ સર્વજીવોને પરસ્પર સંબંધથી મુખાદિ શુભની સં-

કર્મતા પ્રાપ્ત થશે. અને જો અવિચિત્ત જીવના દેશને પણ નોજીવ કહેવામાં આવે, તો દરેક પ્રદેશે નોજીવ થવાથી જીવમાં અસંખ્યાતા નોજીવજ થશે, અને જીવનો સર્વથા અભાવ પ્રાપ્ત થશે. એજ પ્રમાણે દરેક પ્રદેશના ભેદે સર્વ અજીવો નોઅજીવો થશે અને અજીવનો સર્વથા અભાવ થશે, અને જીવ તથા અજીવનો સર્વથા અભાવ થશે, એટલે તું જે ત્રણ રાશિ કહે છે, તે ક્યાંથી થશે ? ૨૪૬૮-૨૪૬૯-૨૪૭૦-૨૪૭૧.

રોહણુમ ! વળી જો જીવ પ્રદેશનો શરૂના છેદાદિવડે નાશ માનવામાં આવે, તો અનુક્રમે કોઇ વખત જીવનો પણ સર્વથા નાશ થાય; કારણ કે જેનો એક અંશ નાશ પામે છે, તે ધરાદિની પેઠે અનુક્રમે સર્વથા પણ નાશ પામે છે, માટે એ પ્રમાણે માનવાથી જીવનો સર્વથા નાશ માનવો પડે, તેથી એ માન્યતા સર્વથા અયોગ્ય છે; કેમકે વિદ્યમાન જીવનો સર્વથા વિનાશ અને અવિદ્યમાન જીવનો સર્વથા ઉત્પાદ, એવી માન્યતાનો જિનમતમાં સર્વત્ર નિષેધ છે. આ સંબંધમાં કહ્યું છે-જીવા જં મતે ! કિં વદ્વતિ, હાર્યતિ, અવદ્વિયા ? ગીયમા !-નો વદ્વતિ, નો હાર્યતિ, અવદ્વિયા. ” એટલે હે ભગવન્ત ! જીવો વધે છે ? ઘટે છે ? કે જેટલા છે, તેટલાજ અવસ્થિત રહે છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં ભગવન્ત કહે છે કે-હે યૌતમ ! જીવો વધતા નથી, અને ઘટતાએ નથી, પરંતુ જેટલા છે, તેટલાજ અવસ્થિત રહે છે. આ પ્રમાણે જિનેશ્વરનું કથન છે, તેથી જો જીવનો સર્વથા નાશ માનવામાં આવે, તો જિનમતનો ત્યાગ કર્યો ગણાય. વળી જીવનો સર્વથા નાશ માનવાથી ત્રોક્ષનોજ અભાવ થાય, કેમકે ત્રોક્ષ પામનાર જીવનોજ અભાવ હોય, તો પછી ત્રોક્ષ કેનો થાય ? તેમજ ત્રોક્ષના અભાવે લીક્ષા વિગેરે કષ્ટાતુષ્ઠાન સર્વ નિરર્થક થાય, અને અનુક્રમે સર્વ જીવોના વિનાશ થવાથી આખા સંસારની અન્યતા થાય, તથા જીવનો સર્વથા નાશ થએથી કરેલા શુભાશુભ કર્મો પણ ફળ આપ્યા ! સવાય નાશ પામ્યાથી કૃતનાશ દોષ પ્રાપ્ત થાય; માટે જીવનો ખંડશઃ નાશ માનવો એ સર્વથા અયોગ્ય છે.

રોહણુમ:—ગિરોલી વિગેરેનાં શરીરથી જુદા પડેલા પુંઝાદિખંડ-વિભાગનો પ્રત્યક્ષ થી નાશ જણાય છે. તો પછી તમે તેનો નિષેધ કેમ કરો છો ?

આચાર્ય:—જે છુટો પડેલો વિભાગ નાશ પામતો જણાય છે, તે વિભાગ તો ઔદારિક શરીરનો છે, જીવનો નથી, કેમકે જીવ તો અમૂર્ત હોવાથી કોઇ પણ રીતે તેનો વિભાગ થઈ શકે નહિ.

રોહણુમ:—જીવ પુદ્ગળરક્તધની પેઠે અવપ્રવવાળો હોવાથી, તેને સંઘાત ભેદ ધર્મવાળો માનવામાં આવે તો ‘શુ’ કોષ છે ? જેમ કોઇ પુદ્ગળ રક્તધમાં અન્યપુદ્ગળ રક્તધનો ખંડ-અંશ આવીને મળે છે, અને તેમાંનો કોઈક ખંડ છુટો પડીને અન્યત્ર પણ જાય છે; તેવી રીતે એક જીવમાં બીજા જીવનો અંશ આવીને મળે, અને તેનો કોઈ અંશ છુટો પડી જાય, એ પ્રમાણે સંઘાત-ભેદ ધર્મવાળો જીવ માનવાથી તેના અંશનો નાશ થવા છતાં પણ અન્ય અંશનો સંઘાત-સંબંધ થવાથી તેનો સર્વથા નાશ નહિ થાય.

આચાર્ય:—એમ માનવાથી વિદ્યાન્તરવર્તિ સર્વ જીવોને પરસ્પર સુખાદિ ગુણની સંકરતા થાય. કારણ કે જ્યારે એક જીવનો શુભાશુભ કર્મશુક્લ અંશ અન્ય જીવની સાથે સંબંધ પામે, ત્યારે તેના સુખાદિગુણ અન્યને પ્રાપ્ત થાય, અને અન્ય જીવનો અંશ તેની સાથે સંબંધ પામે, ત્યારે તે અન્યના સુખાદિ તેને પ્રાપ્ત થાય. આ પ્રમાણે સર્વ જીવોને પરસ્પર સુખાદિનું સાંકર્ષ થાય, અને તેથી એકને કરેલા કર્મનો નાશ અને બીજાને નહિ કરેલા કર્મનું આગમન થાય. એટલે જીવને સંઘાત-ભેદ ધર્મવાળો માનવો એ સર્વથા અયોગ્ય છે.

(૨૭૬) પુમ્હાદિ અવયવોધી જીવપ્રદેશ ઉદાપા છતાં પણ તે જીવ છે.

રોહિત્યુત્તમ:—અસ્તુ, ઉપરોક્ત દાપથી જીવથી ભિન્ન જીવપ્રદેશ ને નોજીવ ન માનો, પરન્તુ જેમ ધર્માસ્તિકાયાદિથી અભિન્ન એવો તેનો દેશ, તે નોધર્માસ્તિકાયાદિ કહેવાય છે; તેમ જીવથી અભિન્ન એવો જીવપ્રદેશ તેને નોજીવ કહીએ તો શું દાપ છે ?

આચાર્ય:—એમ માનવાથી આત્માના દરેક પ્રદેશને નોજીવ માનવા પડશે, અને એથી એકજ આત્મામાં અસંખ્યાતા નોજીવ થશે, અને જીવનો તો સર્વથા અસાવ થશે. આજ પ્રમાણે અજીવમાં પણ થશે, ધર્માસ્તિકાયાદિ, દ્વયચક્ષુ સ્કંધ અને ઘટાદિ અજીવોમાં દરેક પ્રદેશે અજીવનો એક દેશ હોવાથી તે સર્વને અજીવ કહેવા પડશે, તેમજ પરમાણુઓ પણ પુદ્ગલાસ્તિકાયાદિ અજીવના દેશ હોવાથી તે પણ નોઅજીવ કહેવાશે, આથી સર્વજન અજીવના અસાવે નોઅજીવજ પ્રાપ્ત થશે, અને એમ ધવાથી રાજસભામાં જે તે ત્રણ રાશિ કહ્યા છે, તેની સિદ્ધિ ન થતાં, નોજીવ અને નોઅજીવ એવા બે રાશિનીજ સિદ્ધિ થશે. આ પ્રમાણે અનેક દોષો આવવાથી જીવનો ઉદ્ધ થતો નથી અને નોજીવની સિદ્ધિ પણ થતી નથી. ૨૪૬૮-થી-૨૪૭૨.

પુમ્હાદિ અવયવોધી જીવપ્રદેશ ઉદાપા છતાં પણ તે જીવ છે, નોજીવ નથી. એમ જણાવે છે

છિન્નો વ હોઝ જીવો કહ સો તણ્ણવળોડવિ નોજીવો ? ।

અહ એવમજીવસ્સવિ દેસો તો નોઅજીવોત્તિ ॥ ૨૪૭૨ ॥

एवंपि रासओ ते न विन्नि चत्तारि संपसज्जंति ।

જીવા તદ્દા અજીવા નોજીવા નોઅજીવા ય ॥ ૨૪૭૩ ॥

अह ते अजीवदेसो अजीवसामणजइ-लिहो चि ।

મિન્નોડવિ અજીવો ચિય ન જીવદેસોવિ કિં જીવો ? ॥ ૨૪૭૪ ॥

छिन्नगिहकोलियाडवि हु जीवो तण्णवल्णेहिं सयलो न्व ।

અહ દેસોત્તિ ન જીવો અજીવદેસોત્તિ નોડજીવો ॥ ૨૪૭૫ ॥

પુમ્હાદિ અવયવ ઉદાપા છતાં પણ તેમાં જીવનાં સ્ફુરણાદિ લક્ષણ છે તેથી તે જીવ છે, નોજીવ નથી; તે છતાં આમહથી તે અવયવોને નોજીવ કહેતો હો, તો એજ પ્રમાણે અજીવના દેશને પણ નોઅજીવ તારે માનવો જોઈએ, અને એથી તારા અભિપ્રાયે ત્રણ રાશિ નહિ, પણ જીવ, અજીવ, નોજીવ અને નોઅજીવ એવા ચાર રાશિ થશે. અને જો અજીવસ્કંધથી છુટા પડેલો દેશ, અજીવની સમાન જાતિ અને સિંગવાળો છે, તેથી તે અજીવજ છે, (નોઅજીવ નથી, એમ કહેતો હો) તો જીવના દેશને પણ જીવ કેમ નથી માનતો ? કારણ કે ગિરોલીનાં છુદાએણ પુમ્હાદિ અવયવરૂપ દેશમાં પણ લક્ષણો જીવના જેવાં છે. એ અવયવ એક દેશ હોવાથી જીવ નથી, (એમ કહેતો હો,) તો ઘટાદિ અજીવનો એક દેશ પણ અજીવ નહિ કહેવાય. ૨૪૭૨-થી-૨૪૭૫.

આચાર્ય:—રોહિત્યુત્તમ! ગિરોલી આદિના પુમ્હાદિ અવયવ ઉદાપા છતાં પણ તે જીવજ છે, નોજીવ નથી; કારણ કે સંપૂર્ણ ગિરોલી વિગેરે જીવને સ્ફુરણાદિ લક્ષણો વડે જીવ કહેવાય છે, તે સ્ફુરણાદિ લક્ષણો ઉદાએણ અવયવમાં પણ હોય છે, તેથી તેને પણ જીવજ કહેવો જોઈએ. નોજીવ કહેવો એ સર્વથા અયોગ્ય છે.

શેઠશુભઃ—ભલે એવા લક્ષણો જણાતા હોય, પણ તે અવયવને તો નોંખવ કહેવો એજ હીક લાગે છે.

આચાર્યઃ—જો તને એવો આમલ હોય, તો પછી એજ ન્યાયથી ધરાદિ અલવના એક દેશને પણ તારે નોંખવ માનવો જોઈએ, અને જો એમ માનીશ તો તું જે ત્રણ રાશિ કહે છે તે ન રહેતા, જીવ, અજીવ, નોંખવ, અને નોંખવજ એવા ચાર રાશિ થશે.

શેઠશુભઃ—સંપૂર્ણ પ્રદેશાત્મક હોય, તેનેજ જીવ કહેવાય છે, અને આ ગિરોલીના આદિનાં છુંદાએલ અવયવ તો એક દેશ હોવાથી તેને જીવ ન કહેવાય, પણ નોંખવજ કહેવાય.

આચાર્યઃ—એ ન્યાયે તો ધરાદિ અલવના એક દેશને પણ અજીવ ન કહેવો જોઈએ, કેમકે સંપૂર્ણ અજીવ પ્રદેશાત્મક હોય, તેનેજ અજીવ કહેવાય, અને તદ્દતુસારે અજીવનો એક દેશ નોંખવ કહેવાય, પણ અજીવ ન કહેવાય, અને એમ થવાથી પુનઃ ઉપર કહેલ ચાર રાશિજ થાય, પણ ત્રણ રાશિ ન થાય. ૨૪૭૫.

હવે “સમભિરૂઢનય જીવ પ્રદેશને નોંખવ માને છે” એ પ્રશ્નનો ખુલાસો કરે છે.

નોજીવંતિ ન જીવાદ્વણં દેસમિહ સમભિરૂઢોઽવિ ।

ઈચ્છઈ વેઈ સમાસં જેણ સમાનાહિગરણં સો ॥ ૨૪૭૬ ॥

જીવે ય સે પપસે જીવપપસે સ એવ નોજીવો ।

ઈચ્છઈ ન ય જીવદલં તુમં વ ગિહકોલિયાપુચ્છં ॥ ૨૪૭૭ ॥

ન ય રાસિમેયમિચ્છઈ તુમં વ નોજીવમિચ્છમાણોઽવિ ।

અન્નોઽવિ નઓ નેચ્છઈ જીવાજીવાહિયં કિંપિ ॥ ૨૪૭૮ ॥

ઈચ્છઙ વ સમભિરૂઢો દેસં નોજીવમેગનદ્યં તુ ।

મિચ્છત્તં સમ્મત્તં સવ્વનયમયોવરોહેણ ॥ ૨૪૭૯ ॥

તં જઈ સવ્વનયમયં જિણમયમિચ્છસિ પવજ્જ દો રાસી ।

પયવિપ્પદિવત્તીણ્ણવિ મિચ્છત્તં કિં નુ રાસીસુ ? ॥ ૨૪૮૦ ॥

(“જીવે ય સે પપસે ય સે સેપપસે નોજીવે” આ અનુયોગદ્વારેક્ત આલાવાથી) સમભિરૂઢનય પણ જીવથી ભિન્ન જીવદેશને નોંખવ માને છે એમ નહિં પરંતુ (પૂર્વોક્ત આ આલાવાથી) તે સમાનાધિકરણ સમાસ કહે છે. એટલે કાલા કમળની પેઠે જીવ પ્રદેશ પદ વિશેષણ અને વિશેષ્યના અલેક છે. અને તે જીવથી ભુદો નહીં તેજ જીવ પ્રદેશ તે નોંખવ, એમ માને છે, પણ તુ કહે છે તેમ છુટા પડેલા ગિરોલીના પુંછડાની પેઠે જીવથી ભિન્ન જીવ પ્રદેશને નોંખવ નથી ઈચ્છતો; વળી તે નોંખવ માનવા છતાં પણ તારી પેઠે બે સિવાય ત્રીજી રાશિ નથી ઈચ્છતો, એ સિવાય બીજા નેગમાદિ નથો પણ જીવ અને અજીવ સિવાય બીજું કંઈ અધિક નથી માનતા. અથવા અરતુ, સમભિરૂઢનય જીવના દેશને નોંખવ તરીકે ભલે માને, પરંતુ તે માન્યતા એકજ નયની હોવાથી મિથ્યાત્વ છે, પણ જે સર્વનયાત્મક વચન હોય તેજ સમ્યક્ત્વ છે. તેથી જો તું તે સર્વનયાત્મક જિનમતને ઈચ્છતો હો, તો જીવ અને અજીવ એવા બે રાશિ અંગીકાર કર, કેમ કે (જિન મત વિરૂદ્ધ) એક પદની પણ વિપ્રતિપત્તિ તે મિથ્યાત્વ છે, તો પછી રાશિમાં વિપ્રતિપત્તિ

હોય, તો તેમાં મિથ્યાત્વ થાય, એમાં શું નવાઈ ? કહેલું છે કે સૂત્રમાંના એક પદમાંના એક અક્ષર પણ ન રચતો હોય અને શેષ આખું પદ રચતું હોય તો પણ મિથ્યાત્વ બહુવું. ૨૪૭૬-૨૪૭૭-૨૪૭૮-૨૪૭૯-૨૪૮૦.

ઇત્યાદિ શુદ્ધિઓ વડે સમજાવ્યા છતાં રોહિયુસ ન સમજાયા, એટલે શુદ્ધિ તેના પરાભવ કરવાને રાજસભામાં વાદ શરૂ કર્યો. ને તેને છત્થો એ વાત જણાવે છે.

एवंपि भणमाणो न पवज्जइ सो जओ तओ गुरुणा ।

चित्तिमयं पणट्ठो नासिद्धं मा बहुं लोणं ॥ २४८१ ॥

તો જં રાયસભાઈ નિગિણ્હામિ વહુલોગપચક્કં ।

बहुजणनाओऽवसिओ होही अगेज्झपवखोत्ति ॥ २४८२ ॥

તો વલ્લસિરિનિવપુરઓ વાયં નાઓવણીયમમ્માણં ।

कुणमाणानमईया सीसाऽऽयरियाण छम्मासा ॥ २४८३ ॥

एकोऽवि नावसिज्जइ जाहे तो भणह नरवई नाहं ।

सत्तो सोउं सीयंति रज्जकज्जाणि मे भगवं ? ॥ २४८४ ॥

ગુરુણાઽમિહિઓ ભવઓ સુણાવણત્યમિયમેત્તિયં મણિયં ।

जइ सि न सत्तो सोउं तो निगिण्हामि णं कल्लं ॥ २४८५ ॥

વીયદિણે વેડે ગુરુ નરિદ ! જં મેહ્ણીઈ સમ્ભૂયં ।

तं कुत्तियावणे सवमतिय सवप्पतीयमिधं ॥ २४८६ ॥

તં કુત્તિયાવણે સવમતિય સવપ્પતીયમિધં ।

अह भणइ नत्थि तो नत्थि किं हेउप्पवंपेणं ॥ २४८७ ॥

તં મગ્ગિજ્જહ મુલ્લેણ સવવત્થુણિ કિત્તિય કાલેણ ।

इय होउत्ति पवण्णे नरिद-पइवाइ-परिसाहिं ॥ २४८८ ॥

સિરિયુત્તેણં છલ્લગો છમ્માસ વિકલ્લિજ્જણ વાઈ જિઓ ।

आहरण कुत्तिआवण चोपालसएण पुच्छाणं ॥ २४८९ ॥ मृ. भा. १३९

એ પ્રમાણે અનેક શુદ્ધિઓથી શુદ્ધિ કર્યા છતાં, રોહિયુસે તે અંગીકાર ન કર્યું. તેથી શુદ્ધિ વિચાર્યું કે આ સમ્યગ્ માર્ગથી નારા પામ્યા છે, તે ધણા લોકોને નારા ન પમાડે, તે માટે રાજસભામાં ધણાં લોકોની સમક્ષ (વાદ કરીને) તેના નિમજ્જ કરે. એમકે એથી “આ પરાજય પામ્યા છે” એમ ધણાં લોકો જાણે, તો તેણે વચન કોઇ માન્ય ન કરે, એમ વિચારીને તે પછી બલકથી રાજની આગળ ન્યાયોપનીત માર્ગથી સ્થાપન કરતા શાંત્ય અને શુદ્ધિ વાદ કરતા છ માસ વ્યતીત થયા. તો પણ એમાંથી એકે પરાજય ન પામ્યા; ત્યારે રાજાએ કહ્યું, ભગવાન ! મારાં રાજકાર્યોમાં વિઘ્ન પડે છે, તેથી હવે હું આ વાદ સાંભળવાને સમર્થ નથી. આથી શુદ્ધિ કર્યું, તમને અવશ્ય કરાવવાને માટે, અત્યાશ્રમથી આ બહુ કહ્યું, પણ જો હવે તે સાંભળવાને તમે સમર્થ નથી, તો આવતી કાલેજ તેના પરાભવ કરીશ. તે પછી બીજે દિવસે શુદ્ધિ કર્યું, રાજા ! ત્રિભુવનમાં જે કોઇ વિદ્યમાન વસ્તુ છે, તે સર્વ કૃતિકાપણમાં હોય છે, એ વાત સર્વને પ્રતીત છે,

તેથી કુત્રિકાપણમાં નોણવની ચાચના કરતાં, તેના અધિષ્ઠાયક દેવ, નોણવને આપે તો તે નથી એમ નહિ, પણ તે નથી એમ કહે, તો તે નોણવ નથી એમ સિદ્ધ થાય; પછી આવા હેતુ-ઉદાહરણથી કાળક્ષેપ કરવાતું શું પ્રયોજન છે? માટે ત્યાં જળને મૂલ્યવરે સર્વ વસ્તુઓ માગે, અહીં નિર્ઘર્ષ કાળવ્યય શા માટે કરવો? અસ્તુ એમ થાઓ. એ કથન રાજાએ-પ્રતિવાદીએ-અને સભ્યોએ કબ્જલ કર્યું તે પછી કુત્રિકાપણમાં એક સો ચુમ્માલીસ પ્રશ્નોના ઉદાહરણોથી શ્રીશુભ આચાર્ય રોહશુભ સાથે છ માસ પર્યન્ત વિવાદ કરીને તેને વાદમાં જિત્યો. ૨૪૮૧-થી-૨૪૮૯

કુત્રિકાપણની બ્યાખ્યા આ પ્રમાણે છે. કુ એટલે પૃથ્વી, ત્રિક એ ત્રણ, અને આપણ એટલે હાટ-હુકાન, અર્થાત્ સ્વર્ગ-મૃત્યુ અને પાતાળગત સર્વ વિદ્યમાન વસ્તુઓ જ્યાં વેચાતી મળે, તે કુત્રિકાપણ. અથવા કુત્રિજપણ એવું બીલું નામ પણ એવું છે, ત્યાં એવો અર્થ થાય છે કે ત્રિભુવનમાંના ધાતુ-જીવ અને મૂળ એ ત્રણથી ઉત્પન્ન થએલ વસ્તુ જ્યાં વેચાતી મળે, તે કુત્રિજપણ કહેવાય. આવા કુત્રિકાપણ અથવા કુત્રિજપણ ઉગ્ગજિની-ભક્ત્ય વિગેરે કેટલાક પ્રતિનિયત નગરોમાંજ હતા, એમ આગમમાં કહ્યું છે. એ કુત્રિકાપણમાં કોઈક વણિકને મંત્રારાધનથી વશ થએલ વ્યન્તરદેવ ત્રિભુવનગત સર્વ વસ્તુઓ લાવીને પૂરી પાડતો, તેથી આહુકને જે કંઈ જોઈએ તે સર્વ ત્યાંથી મળતું, અને તે વેચેલ વસ્તુનું મૂલ્ય તે વણિક લેતો. બીજા આચાર્યો એમ કહે છે કે એવા કુત્રિકાપણ વણિક વિના કેવળ દેવાધિષ્ઠિત-દેવોની આલેકીની હોય છે, અને તેથી તેમાંની વેચેલી વસ્તુનું મૂલ્ય પણ એ દેવોજ મહણ કરે છે.

એવા કુત્રિકાપણમાં વાદી-પ્રતિવાદી-રાજા-અને સભ્યો ગયા, ત્યાં જળને એકસો ચુમ્માળીસ ઉદાહરણોના પ્રશ્નોથી જીદી જીદી વસ્તુઓ માગી, તેમાં જીવ અને અજીવથી વ્યતિરિક્ત નોણવ આગતાં તે ન મળ્યો, ને તેથી રોહશુભ પરાજય પામ્યો.

ઉપરોક્ત એકસો ચુમ્માળીસ પ્રશ્નોનાં ઉદાહરણો કહે છે.

મૂ-જલ-જલણા-નિલ-નહ-કાલ-દિસા-ડસા મળો ય દવાઈ ।

મળ્ણંતિ નવેયાઈ સત્તરસ મુળા રમે અળ્ણે ॥ ૨૪૯૦ ॥

રુવ-રસ ગંધ-ફાસા સંજ્ઞા પરિમાણમહ-પુહુત્તં ચ ।

સંજોગ-વિભાગ-પરા-ડપરત્તવુદ્ધી સુદ્ધં દુક્ત્વં ॥ ૨૪૯૧ ॥

ઈચ્છા દોસ-પયત્તા ઇત્તો કમ્મં તયં ચ પંચવિહં ।

ઉવ્ત્તેવળ-વવ્ત્તેવળ-પસારણાડકુંવળં ગમળં ॥ ૨૪૯૨ ॥

સત્તા સામળ્ણંપિય સામળ્ણવિસેસયા વિસેસો ય ।

સમવાઓ ય પયત્યા છચ્છત્તીસપ્પમેયા ય ॥ ૨૪૯૩ ॥

પગઈળ અગારેળ ય નોગારોમયનિસેહઓ સવે ।

શુળિઆ ઓયાલસયં પુચ્છાણં પુચ્છિઓ દેવો ॥ ૨૪૯૪ ॥

પૃથ્વી-જળ-અગ્નિ-વાયુ-આકાશ-કાળ-દિશા-આત્મા-ને મન એ ત્રવ દ્રવ્યો કહેવાય છે. એ સિવાય બીજા સત્તર શુદ્ધો છે, તે આ પ્રમાણે રૂપ-રસ-ગંધ-સ્પર્શ-સંખ્યા-પરિમાણ-પ્રેયકત્વ-સંયોગ-વિલાગ-પરત્વ-અપરત્વ-શુદ્ધિ-સુખ-દુઃખ-ઇન્દ્રિય-દ્રેષ-અને-પ્રયત્ન. તથા કર્મ પાંચ પ્રકારે છે, ઉદ્દેશ્ય-અપદેશ્ય-પ્રસારણ-આકૃત્યન અને

ગમન. સામાન્ય-સત્તા અને સામાન્ય વિશેષ, અને વિશેષ એ ત્રિવિધ સામાન્ય વિશેષ, અને સમવાય. એ છ (મૂળ) પદાર્થ, તેના ઉત્તર ભેદ છત્રીસ, એ સર્વને પ્રકૃતિથી, અકારથી, નોકારથી, અને ઉભય નિવેધથી ગુણતાં એકસો ચુમ્માલીસ પ્રશ્ન થાય, એ પ્રશ્નોથી (કુત્રિકાપણના) દેવને પૂછ્યું. ૨૪૦ થી ૨૪૯૪.

પાતર માટી વિગેરે પૃથ્વી, વરસાદ વિગેરેનું પાણી તે અપ, અગ્નિ-વિદ્યુત વિગેરે તેજ, વાયુ, આકાશ તે સર્વનો આધાર, સમયાદિ સ્વરૂપ કાળ, પૂર્વાદિ દિશા, આત્મા અને મન, એ નવ દ્રવ્યો. સ્વેત-રક્તાદિ વર્ણ તે રૂપ, મધુરાદિ રસ, સુરભિ આદિ ગન્ધ, કોમળાદિ સ્પર્શ, એ ત્રણ વિગેરે સંખ્યા, ગાળ-ચોરસ વિગેરે પરિમાણ, જુદા પાકવામાં હેતુ જૂત તે પૃથક્ત્વ, એકઠા કરવામાં હેતુ તે સંયોગ, ચીરવું વિગેરે વિભાગ, પરત્વ-અપરત્વ, યુક્તિ, સુખ, દુઃખ, ઈચ્છા દ્વેષ, અને પ્રયત્ન, એ સત્તર ગુણ. ઉદ્દેશપણ એટલે ઊંચે ફેંકવું, અવદેશપણ એટલે નીચે ફેંકવું, આકૃચ્ચન એટલે સકોચવું, પ્રસારણ એટલે ફેલાવવું, ગમન એટલે ગતિમાન થવું, એ પાંચ કર્મ, સત્તા-સામાન્ય-સામાન્ય વિશેષ અને વિશેષ એ ત્રણ પ્રકારનું સામાન્ય; તેમાં દ્રવ્ય-ગુણ-અને કર્મ એ ત્રણમાં સદ્યુક્તિનો હેતુ તે સત્તા. દ્રવ્યત્વ-ગુણત્વ વિગેરે સામાન્ય, અને પૃથિવીત્વ-જ્વલત્વ-કૃષ્ણત્વ વિગેરે અવાન્તર સામાન્ય તે સામાન્યવિશેષ. આ ત્રિવિધ સામાન્યનો અર્થ બીજા આચાર્યો વળી આ પ્રમાણે કરે છે. કોઈ પણ વિકલ્પરહિત તે મહાસામાન્ય, દ્રવ્યાદિ ત્રણમાં સદ્યુક્તિનો હેતુ તે સત્તા, દ્રવ્યત્વ-ગુણત્વ વિગેરે સામાન્ય વિશેષ આથી વિપરીતપણે પણ બીજાઓ આ ત્રણનો અર્થ કરે છે, કોઈ પણ વિકલ્પ રહિત તે સત્તા, દ્રવ્યાદિ ત્રણમાં સદ્યુક્તિનો હેતુ તે સામાન્ય, અને દ્રવ્યત્વાદિ રૂપ તે સામાન્ય વિશેષ. વિશેષ એટલે અન્ય અને ગુણ-ગુણીનો સમ્બંધ તે સમવાય.

એ પ્રમાણે નવ દ્રવ્યો, સત્તર ગુણો, પાંચ કર્મ, ત્રણ સામાન્ય, સમવાય અને વિશેષ એ છત્રીસ ભેદ મૂળ છ પદાર્થના થાય. એ છત્રીસને પ્રકૃતિથી એટલે મૂળ શબ્દથી, અકારથી, નોકારથી અને અકાર નોકાર ઉભયથી, એમ ચાર પ્રકારે ગુણતાં એકસો ચુમ્માલીસ ભેદ થાય, એ સર્વ લેહોથી કુત્રિકાપણના દેવ પાસે તે તે વસ્તુઓ આગીને પ્રશ્ન કરવા. તેથી જ તે વસ્તુ ત્રિભુવનમાં હશે, તો તે વસ્તુ કેવળ આપશે, અને નહિ હોય, તો ના પાડશે. એથી તે વસ્તુની વિદ્યામાનતા કે અવિદ્યામાનતા માટે વિવાદ કરીને કાળ ક્ષેપ કરવાની જરૂર નહિ રહે. ૬૪૮૦ થી ૭૪૯૪.

એ પ્રશ્નો કેવી રીતે કર્યાં? તેનાં ઉદાહરણ બતાવે છે; તેમાં પ્રથમ પ્રકૃતિ, અકાર અને નોકાર શુક્ત પ્રશ્નનાં ઉદાહરણ આપે છે.

પુદવિત્તિ દેહ લેહું દેસોવિ સમાજજાહ-લિંગોત્તિ ।

પુદવિત્તિ સોગપુદર્વીં દેહિ ત્તિ ય દેહ તોપાઈ ॥ ૨૪૯૫ ॥

દેસપદિસેદપક્ષે નોપુદર્વીં દેહ લેહુદેસં સો ।

લેહુદવાવેસ્તો ફીરહ દેસોવયારો સે ॥ ૨૪૯૬ ॥

ફરરા પુદવિ ત્તિય સો લેહુ જ સમાજજાહલક્ષણજો ।

લેહુદલંતિ જ દેસો જઈ સો લેહુવિ મૂદેસો ॥ ૨૪૯૭ ॥

પૃથ્વી આપો. એમ (પ્રકૃતિથી-મૂળ શબ્દથી) યાચના કરતાં, દેવ ઢેકું આપે છે, કેમ કે તેનો તે દેશ પણ સમાન ભતિ લિંગવાળો હોવાથી પૃથ્વીજ છે. તથા અપૃથ્વી આપો, એમ યાચના કરતાં દેવ (પૃથ્વી સિવાય) જાણાદિ આપે છે. દેશપ્રતિષેધ પક્ષમાં નોપૃથ્વી માગતાં તે દેશનો એક દેશ આપે છે, કેમકે દેશરૂપ દ્રવ્યની અપેક્ષાએ તે વિભાગમાં દેશનો ઉપચાર કરાય છે; અન્યથા પરમાર્થથી તો તે દેશનો વિભાગ, દેશની પેટે સમાનભતિ-લિંગવાળો હોવાથી પૃથ્વીજ છે. દેશનો વિભાગ દેશ હોવાથી પૃથ્વી ન કહેવાય, એમ જો કહેવામાં આવે તો ઢેકું પણ પૃથ્વીનો દેશ હોવાથી પૃથ્વી ન કહેવાય. ૨૪૯૫ થી ૨૪૯૭

સપ્તાંગોએ કૃત્રિકાપણમાં જઈને પ્રકૃતિથી એટલે કેવળ મૂળ શબ્દથી " પૃથ્વી " આપો, એમ યાચના કરીને પ્રશ્ન કર્યો, એટલે તેના અધિષ્ઠાપક દેવે ઢેકું આપ્યું. પૃથ્વીત્વ અને સ્ત્રીલિંગ, એ ઉભય ભતિ અને લિંગથી ઢેકું પૃથ્વીની સમાન હોવાથી ઢેકું પણ પૃથ્વીજ કહેવાય. પછી " અપૃથ્વી આપો " એમ યાચના કરી એટલે દેવે જળ વિગેરે આપ્યું. કેમકે અપૃથ્વી એટલે જે પૃથ્વી નહિ તે. એથી કરીને પૃથ્વી સિવાયના સર્વ પદાર્થ અપૃથ્વીજ કહેવાય.

તે પછી ' નોપૃથ્વી ' માગી એટલે દેવે નોશબ્દનો અર્થ દેશનિષેધાર્થમાં સમજીને પૂર્વે સમસ્ત પૃથ્વીપણે ઉપચાર કરેલ જે ઢેકું તેના એક દેશ આપ્યો. દેશનિષેધાર્થમાં " નોપૃથ્વી " કહેવાથી પૃથ્વીનો એક દેશ સમજાય, પરંતુ દેશનો એક દેશ તો, પૃથ્વીના દેશનો પણ દેશ છે, એટલે તેને " નોપૃથ્વી " કેમ કહેવાય ? એવી શંકા કરવામાં આવે, તો તેના ઉત્તરમાં એમ સમજવું કે તેમાં દેશનો ઉપચાર કર્યો છે, કારણકે દેશમાં પૂર્વેક્ષિત શુક્તિથી સપૂર્ણ પૃથ્વીદ્રવ્યનો આરોપ કર્યો છે. તેથી દેશરૂપ પૃથ્વી, દ્રવ્યની અપેક્ષાએ, દેશના દેશને-વિભાગને પણ પૃથ્વીના દેશનો આરોપ કરેલો છે; અન્યથા ખરી રીતે તો દેશનો વિભાગ પણ દેશની પેટે ભતિ આદિ સમાન લક્ષણવાળો હોવાથી પૃથ્વીજ છે. દેશનો દેશ તે દેશનો ખંડ આગળ છે; તેથી ભતિ આદિ લક્ષણ સમાન હતાં પણ તે પૃથ્વી ન કહેવાય, એમ શંકા કરવામાં આવે, તો તે અચોક્ક્ય છે, કારણ કે એ ન્યાયે તો પૂર્વે દેશને પૃથ્વીપણે કહેલ છે, તે ઢેકું પણ પૃથ્વીનો દેશ હોવાથી પૃથ્વી નહિ કહેવાય. ૨૪૯૫-થી-૨૪૯૭.

દેશનો વિભાગ પણ પૃથ્વી છે. એ બાબત દૃષ્ટાન્તથી સિદ્ધ કરે છે.

दैहि भुवं तो भणिष सवाणेया न यावि सा सवा । -

सका सकेण वि याणेठं किमुयावसेसेण ? ॥ २४९८ ॥

जह घडमाणय भणिष न हि सवाणयणसंभवो किंतु ।

देसाइविसिद्ध चिय तमत्यवसओ समणेइ २४९९ ॥

पुढवि चि तहा भणिष तदेगदेसेऽवि पगरणवसाओ ।

लेट्टुम्मि जायइ यई जहा तहा लेट्टुदेसेऽवि ॥ २५०० ॥

लेट्टुदवावेकत्ताए तह वि तहेसभावओ तम्मि ।

उवयारो नोपुढवि पुढवि चिय जाइल्लवत्तणओ ॥ २५०१ ॥

(જો દેશને પૃથ્વી ન કહેવાય.) તો “પૃથ્વી આપો” એમ કહેવાથી તેણે સર્વ-સંપૂર્ણ પૃથ્વી આપવી ભ્રમ્ય એ ન તે તો ઈન્દ્રથી પણ લાવી શકાય નહિ, તો પછી બીજા સામાન્ય દેવથી તો ક્યાંથીજ લવાય ? ન લવાય. માટે જેમ “ધરો લાવો” એમ કહેવાથી સામાન્યપણે સર્વ ધર લાવવાનો સંભવ નથી (કેમકે સર્વતુ પ્રયોજન નથી) પરંતુ તે અર્થવશાત્ દેશ-કાળાદિ વિશિષ્ટ કોઇ અમુકજ ધર લાવીને આપે છે; તેવીજ રીતે “પૃથ્વી આપો.” એમ કહેવાથી (સર્વ પૃથ્વી આપવી અશક્ય, તથા તેતુ પ્રયોજન પણ નથી એટલે) પ્રયોજનવશાત્ પૃથ્વીના એક દેશ રૂપ દેશમાં પૃથ્વીપણાની શુદ્ધિ થાય છે. તેમ દેશના દેશમાં પણ “નાપૃથ્વી આપો” એમ કહેવાથી પૃથ્વીપણાની શુદ્ધિ થાય છે. (આ પ્રમાણે દેશને એક દેશ પૃથ્વીજ છે.) તો પણ દેશ રૂપ દ્રવ્યની અપેક્ષાએ દેશભાવથી દેશના એક દેશમાં (પૂર્વોક્તિન્યાયે) પૃથ્વીત્વ જાતિ ને લક્ષણથી નાપૃથ્વીપણાનો ઉપચાર કરાય છે. (તેથી દેશને એક દેશ “નાપૃથ્વી છે.” ૨૪૯૮-થી-૨૫૦૨.

ઉભય નિષેધપક્ષની અપેક્ષાએ યાચવાતું ઉદાહરણ, તથા પ્રસ્તુત અર્થમાં સર્વ યાચનારૂપ પ્રશ્નો અવતરણ કરે છે—

પહિસેહદુગં પગઈ ગમેઈ જં તેજ નોઅપુઢવિત્તિ ।

મણિપ પુઢવિ ત્તિ ગઈ દેસનિસેહેડવિ તહેસો ॥ ૨૫૦૨ ॥

હવયારાઓ તિવિહં શ્રુવમશ્રુવં નોશ્રુવં ચ સો દેહ ।

નિચ્છયઓ શ્રુવમશ્રુવં તહ સાવયવાઈં સવાઈં ॥ ૨૫૦૩ ॥

જીવમજીવં દાર્ઠં નોજીવં જાહઓ પુણરજીવં ।

દેહ ચરિમમ્મિ જીવં ન હ નોજીવં સ જીવદલં ॥ ૨૫૦૪ ॥

જે નિષેધ મૂળ અર્થને જણાવે છે, તેથી કરીને “નાઅપૃથ્વી આપો” એમ કહેવાથી (નાશબ્દ સર્વ નિષેધાર્થક માનીને) દેવ પૃથ્વી આપે છે. તથા (નાશબ્દ દેશ નિષેધાર્થમાં માનીને) અપૃથ્વીના એક દેશ આપે છે. (એ પ્રમાણે) સર્વ સાવયવ-વાળી વસ્તુઓ (વ્યવહારથી) પૃથ્વી-અપૃથ્વી અને નાપૃથ્વી એ ત્રણ પ્રકારે ઉપચારથી હવ આપે છે. તથા (નિશ્ચયથી તો) પૃથ્વી અને અપૃથ્વી એસ જે પ્રકારેજ આપે છે. ૨૫૦૨-થી-૨૫૦૪

નોકાર તથા અકારરૂપ જે નિષેધથી પ્રકૃત અર્થેતું પ્રાતપાદન થાયછે તેથી કરીને “નાઅ-પૃથ્વી” આપો એમ કહેવાથી નાશબ્દને સર્વ નિષેધાર્થમાં માનીને દેવ પૃથ્વી-દેહ આપે છે. તથા નાશબ્દને દેશનિષેધાર્થમાં માનીને જળાદિરૂપ અપૃથ્વીના એક દેશ આપે છે.

આ પ્રમાણે યાચના કરવાથી કુત્રિકાપણનો દેવ ઉપચારથી વસ્તુ ત્રણ પ્રકારે આપેછે. પૃથ્વીની યાચના કરતા ઉપચારથી દેહ આપે છે. અપૃથ્વી માગના પાણી આદિ આપે છે અને નાપૃથ્વી માગતાં પૃથ્વીના એક દેશ આપે છે. નાઅપૃથ્વીની યાચનાનો પ્રશ્ન પહેલા અને બીજા પ્રકારમાં અન્તર્જાત થાય છે, એટલે ચોથી વસ્તુ મળી નથી. આ પ્રમાણે ત્રણ પ્રકારે વસ્તુની યાચના વ્યવહાર નયની અપેક્ષાએ ઘટે છે, કેમકે જે નય દેશ તથા દેશીના વ્યવહાર માને છે. નિશ્ચય નય એ પ્રમાણે નથી માનતો. એ નયની અપેક્ષાએ તો પૃથ્વી અને અપૃથ્વી એ જે પ્રકારે જ વસ્તુ માગી શકાય. નાપૃથ્વીરૂપ ત્રીજો પ્રકાર તો દેશ-દેશીના વ્યવહારમાંજ થી શકે. તેવાં વ્યવહારને નિશ્ચય નય મનતો નથી.

એજ પ્રમાણે પૃથ્વી સિવાય બીજી જગાદિ વસ્તુઓની યાચના કરતાં પણ કૃત્રિ-
કાપણના દેવ વ્યવહારથી ત્રણ પ્રકારે જ વસ્તુ આપે છે. કારણ કે એ જગ વિગેરે સર્વ
વસ્તુઓ અવયવવાળી હોવાથી તેમાં દેશ દેશીના વ્યવહાર પડી શકે. પરંતુ નિશ્ચય ન-
યના મતે એવા દેશદેશી વ્યવહાર માન્ય નથી, તેથી તેની અપેક્ષાએ અવયવવાળી વસ્તુ-
ઓનું દાન પણ એજ પ્રકારે થઇ શકે. તાત્પર્યે એ છે કે અવયવવાળી વસ્તુનું દાન બે અ-
થવા ત્રણ પ્રકારે થઇ શકે, પરંતુ નિરવયવ વસ્તુનું તો દાન એજ પ્રકારે થઇ શકે. ૨૫૦૨-૦૪

અવયવ રહિત વસ્તુ એજ પ્રકારે આપી શકાય તે કહે છે.

તો નિગદિઓ છલુઓ ગુરુ વિ સક્કારમુત્તમં પત્તો ।

ધિદિકારોવહઓ છલુઓડવિ સમાર્હિ નિચ્છદો ॥ ૨૬૦૫ ॥

વાળે પરાજિઓ સો નિવિસઓ કારિઓ નરિંદેણ ।

ઘોસાવિયં ચ નયરે જયહ જિણો યદ્દમાણો તિ ॥૨૬૦૬॥ સૂ. આ. ૧૪૦

જીવ માગવાથી જીવ આપે છે, અજીવ માગવાથી અજીવ આપે છે, નોજીવ માગવાથી
પુનઃ અજીવ આપે છે, અને નોઅજીવ માગવાથી જીવ આપે છે; પરંતુ જીવના વિભાગ
રૂપ નોજીવ નથી આપતો. (આ પ્રમાણે એજ રાશિ હોવાથી) રોહચુસ પરાભવ પામ્યો,
અને ગુરુ ઉત્તમ સત્કાર પામ્યા. આથી ધિક્કાર પામેલા રોહચુસને સભામાંથી બહાર
કાઢ્યો. ૨૫૦૫-૨૫૦૬.

પૂર્વે કહ્યા મુજબ સાવયવી વસ્તુનું દાન વ્યવહારથી અને નિશ્ચયથી ત્રણ પ્રકારે અને
બે પ્રકારે થઇ શકે; પરંતુ નિરવયવી વસ્તુનું દાન તો બન્ને અપેક્ષાથી એજ પ્રકારે થઇ
શકે છે. “જીવ આપો” એમ યાચના કરી એટલે દેવે ચક્ર-સારિકાદિ જીવ આપ્યા. “અ-
જીવ આપો” એમ યાચના કરી એટલે માટી અથવા પાથરના ટુકડા આપ્યા. “નોજીવ
આપો” એમ યાચના કરી એટલે દેવે નોરાખંડને સર્વ નિષેધાર્થમાં માનીને પુનઃ પાથ-
રના ટુકડા રૂપ અજીવ આપ્યા. “નોઅજીવ આપો.” એમ યાચના કરી, એટલે બે નિષેધ
મૂળ અર્થને જણાવતા હોવાથી દેવે ચક્ર-સારિકાદિ જીવ આપ્યા, આ પ્રમાણે ચાર વિકલ્પ-
થી યાચના કરતાં જીવ અને અજીવ એવા એજ પદાર્થની પ્રાપ્તિ થઇ, પણ તે સિવાય
બધેડાના શીંગડા જેવા અસત્ ત્રીજા નોજીવની પ્રાપ્તિ ન થઇ. આથી રાજા અને સર્વ સ-
હાસકોની ખાતરી થઇ કે જીવ અને અજીવ એવા એજ રાશી છે, પણ રોહચુસ કહે છે
તેવા ત્રીજે નોજીવ રાશિ નામનો પદાર્થ નથી. આ પ્રમાણે સર્વને દૂદ પ્રતીતિ થઇ એટલે
રોહચુસ પરાભવ પામ્યો, તેથી-તેના તિરસ્કાર કરીને સભાથી બહાર કાઢ્યો, અને આ
ગુરુને અતિશય સન્માન આપ્યું. રોહચુસ વાદમાં પરાભવ પામ્યો, એટલે રાજાએ તેને
નિર્વાર્ધય કર્યો, અને નગરમાં ઘોષણા કરાવી કે શ્રી વર્ધમાનજિન જયવન્ત વતે છે.
(પછી ઉદ્દેગ પામેલા ગુરુએ પરાજય પામેલા રોહચુસના મસ્તક પર બળખાવાળું રાખથી
ભરેલું ચપ્પણીયું ફેંક્યું.) ૨૫૦૫-૨૫૦૬

રોહચુસનો પરાભવ, અને તેનું બીજું નામ ષડ્ભુક કહેવાનું કારણ.

તેનામિનિવેસાઓ સમર્ધવિગમ્પિયપયત્યમાદાય ।

વરસેસિયં પળીયં ફાર્દકયમ્ણમ્ણેર્હિ ॥ ૨૬૦૭ ॥

નામેણ રોહગુપ્તો ગુત્તેણ લપ્પય સ ચોલ્લઓ ।

દવાઇછપ્પયત્તોવપ્પસણાઓ છલ્લ ત્તિ ॥ ૨૬૦૮ ॥

આથી અભિનિવેશીત થએલા રોહગુપ્તે પોતાની જુદીથી કહેણા (દ્રવ્ય-ગુણ-કર્મ આદિ) છ પદાર્થો પ્રતિપાદન કરનારૂં વેશેષિક દર્શન રચ્યું, તે દર્શનને તેના બીજા શિષ્યોએ વિસ્તૃત કરીને આટલા કાળ પર્યન્ત પ્રસિદ્ધ રાખ્યું, આનું રોહગુપ્ત નામ હતું, ઉલ્લુકગોત્ર હતું; અને દ્રવ્ય-ગુણ-કર્મ-સામાન્ય-વિશેષ-ને સમવાય એ છ પદાર્થોની પ્રરૂપણા કરેલો હતો, તેથી કરીને એનું 'બીજી' નામ પડ્યુંક પણ કહેવાતું. ૨૫૦૭-૨૫૦૮.

અહીં રોહગુપ્ત નામના છઠ્ઠા નિન્દવનો વાક સમાપ્ત થયો.

હવે ગોષ્ઠાભાહિલ નામના સાતમા નિન્દવની વિપ્રતિપત્તી કહે છે.

પંચ સપા જુલસોયા તદ્દયાં સિદ્ધિં મયસ્ત વીરસ્ત ।

તો અવહિયદિદ્ધો દસરનયરે સમુપ્પન્ના ॥ ૨૬૦૯ ॥ મ્. ખા. ૧૪૧

દસરનગરુચ્છુધરે અજ્જરવિજય પૂસમિત્તતિયગં વ ।

ગોઠ્ઠામાહિલ નવમ-દમેસુ પુચ્છા ય વિદ્ધસ્ત ॥ ૨૬૧૦ ॥ મ્. ખા. ૧૪૨

સોજળ કાલધમ્મં ગુરુણો ગચ્છમ્મિ પૂસમિત્તં વ ।

ઠવિવં ગુરુણા કિલ ગોઠ્ઠમાહિલો મચ્છરિયમાવો ॥ ૨૬૧૧ ॥

લગવન્ત મહાવીરદેવ એણે ગયા પછી પાંચસોને ચોરાશી વર્ષે દશપુરનગરમાં અબદ્ધિક નિન્દવદષ્ટિ ઉત્પન્ન થઈ. દશપુરનગરમાં ધક્કુશહની અંદર આર્થરક્ષિતસરિ રહેતા હતા, તેમને ધૃતપુષ્પમિત્ર-વસ્ત્રપુષ્પમિત્ર-અને દુર્બલિકાપુષ્પમિત્ર એ નામના ત્રણ શિષ્યો થયા. ગોષ્ઠાભાહિલ નામના ચોથા શિષ્યને આડમા તથા નવમા પૂર્વમાં કર્મ અને પ્રત્યાખ્યાન સંબંધી વિપ્રતિપત્તી થઈ. તે માટે તે વિનંદ્યની સાથે પ્રશ્નોત્તર કરવા લાગ્યો. એ વાતના કંમ જાણવે છે. ગુરૂનો કાળધર્મ સાંભળીને તથા ગચ્છમાં પુષ્પમિત્રને ગુરૂએ પદપ્રતિષ્ઠિત કર્યા, એમ જાણીને ગોષ્ઠાભાહિલ ખતસરભાવવાળો થયો. ૨૫૦૮-થી-૨૫૧૨.

આ નિન્દવ દર્શનની ઉત્પત્તિ આર્થરક્ષિતાચાર્યના કથાનકથી સારી રીતે જાણી શકાય એમ છે. એ કથા મૂળ આવશ્યકમાં વિસ્તારથી છે, પણ અહીં તેનો અધિકાર હોવાથી સંક્ષિપ્તથી કહેવામાં આવે છે.

દશપુર નગરમાં સોમદેવ નામે આઠાજી હતો, તેને રૂદ્રસોમા નામે ભાણી હતી, તે જિનવચનમાં અનુરાગવાળી પરમ શ્રાવિકા હતી તેનાથા સોમદેવને રક્ષિત નામનો પુત્ર પ્રાપ્ત થયો, તે ચૈત્ર નિવામાં પારંગત હતો. તેણે પોતાની માતાની ત્રેરણાથી તેસલીપુત્ર આચાર્ય પાસે દીક્ષા અંગીકાર કરી. ગુરૂ પાસે રહીને તેણે સંપૂર્ણ અંગીઆર અંગ, અને બારમા અંગ દષ્ટિનાદમાંથી પણ જોડ્યું. ગુરૂ પાસે હતું તેટલું અનુભવ કર્યું, તે સિવાય નવ પૂર્વ અને ચોવીસ ધર્મિક, એટલું જુલ આર્થવૈરદેવમિ પાસેથી મહજ કર્યું. તે પછી દેહગુરક્ષિત નામે પોતાના ભાઈ, માતાની આજ્ઞાથી પોતાને બેલાવવા આવ્યા હતા, તેમને

દીક્ષા આપી. પછી બન્ને ભાણેડો માતૃપિતા પાસે આવ્યા, ત્યાં આવીને ઉત્તમયોધ આપી પોતાના માતા પિતા તથા મામા ગોષ્ઠીમાહિતિ વિગેરે સર્વ સ્વજનવર્ગને કલ્યાણકારિણી દીક્ષા અંગીકાર કરાવી. એ પ્રમાણે જુના જુના અનેક ભાણેડોએ દીક્ષા આપવાથી આર્યરક્તસૂરિના સાધુઓના ગરબ બહુ મોટો થયો. એમાં દુર્મલિકાપુષ્પમિત્ર દૂતપુષ્પમિત્ર અને વસુપુષ્પમિત્ર એવા નામના ત્રણ પુષ્પમિત્ર થયા. એમાંના દુર્મલિકા-પુષ્પમિત્ર નવ પૂર્વ ભણ્યા હતા. વળી આ ગરબમાં ચાર મુખ્ય સાધુઓ હતા. દુર્મલિકા-પુષ્પમિત્ર, વિન્ધ્ય, કૃદ્યુરક્ષિત, અને ગોષ્ઠીમાહિતિ. આ ચારમાંથી દુર્મલિકાપુષ્પમિત્રને આચાર્યશ્રીએ વિન્ધ્ય નામના શિષ્યને વાચના આપવા માટે આજ્ઞા કરી, તદ્વત્સારે વાચના આપતાં નવમા પૂર્વની અંદર સ્ખલના થવા લાગી. આથી આચાર્ય મહારાજે વિચારું કે આવા બુદ્ધિ-શાળીને પણ આ પ્રમાણે જો સૂત્રાર્થની વિસ્મૃતિ થાય, તો પછી બીજા સૂત્રો પણ યાદ રાખવા મુશ્કેલ થશે. એમ વિચારીને પૂર્વે કહ્યા મુજબ જુના જુના અનુયોગની વ્યવસ્થા કરી, અને નવો ધણું કરીને શુદ્ધ સૂઢ રાખ્યા એટલે નવની વ્યાખ્યાનો વિભાગ બંધ કર્યો. અન્યથા આર્યરક્તસૂરિ નિહાર કરતા અતુલ મધુરા નગરીએ આવ્યા ત્યાં આવીને ભૂત-શુદ્ધમાં વ્યવસ્થા ગૃહની અંદર રહ્યા.

એ દરમિયાન મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં સીમંધરસ્વામિ પાસે નિગોહતું સ્વરૂપ સાંભળીને વિસ્મય થયેલા ઇન્દ્રે ભગવન્તને પૂછ્યું. પ્રભો! જેવું સૂક્ષ્મ નિગોહતું સ્વરૂપ આપે કહ્યું, તેવું સ્વરૂપ બરાબર જાણીને પ્રરૂપનાર કોઈ વ્યક્તિ વર્તમાન સમયે ભરત ક્ષેત્રમાં છે? ભગવન્તે ઉત્તરમાં કહ્યું કે દેવેન્દ્ર! એજ પ્રમાણે જાણીને પ્રરૂપનાર અત્યારે આયરક્તસૂરિ છે. એ સાંભળીને વિસ્મય-કોતુહલ અને ભક્તિથી પૂર્ણ થયેલ ચિત્તવાળા ઇન્દ્રે વૃદ્ધ બ્રાહ્મણનું રૂપ ધારણ કરીને, બધારે બીજા સર્વ સાધુઓ ભક્ષા માટે ગયા, ત્યારે આર્યરક્તસૂરિ પાસે આવીને પૂછ્યું. ભગવન! મને મહાન વ્યાધિ થયો છે, તેથી હવે અનશન કરવાની ઇચ્છા રાખું છું, તો કૃપા કરીને જાણાવશો કે મારું આયુષ્ય કેટલું અવશેષ છે? આથી યવિકોમાં આયુશ્રેણિમાં ઉપયોગ આપીને આચાર્યશ્રીએ જણાવ્યું કે આ મહાન થઈ, તેમ કોઈ વ્યવસ્થા પશ્ય નથી, પરંતુ જે સાગરોપમની આયુરધિતિવાળો સૌધર્માધિપતિ ઇન્દ્ર છે, તે પછી આચાર્યશ્રીએ વૃદ્ધાવસ્થાથી નીચે પડતી તેની બ્રહ્મદીને ઊંચી કરીને વેશધારી બ્રાહ્મણ તરફ નજર કરીને કહ્યું, અરે! તમે તો ઇન્દ્ર છો. આથી પ્રસન્ન થયેલા ઇન્દ્રે તીર્થંકર પાસે બનેલી સર્વ હકોક્ત જાણી, અને નિગોહના છવોટું સ્વરૂપ પૂછ્યું એટલે આચાર્યશ્રીએ પણ વિસ્તારથી નિગોહતું સ્વરૂપ યથાર્થ કહ્યું; આથી અતિ-પ્રસન્ન થયેલા ઇન્દ્રે નમસ્કાર કરીને કહ્યું, પ્રભો! આપે કહ્યું તેવુંજ સ્વરૂપ સીમંધર સ્વામિએ કહ્યું હતું. હવે હું જઈ છું. આચાર્યશ્રીએ કહ્યું-દેવેન્દ્ર! જ્યાંસુધી સાધુઓ આવે ત્યાંસુધી થોડીવાર ઉભા રહો, કારણ કે તેઓ તમને જોઇને “ઇન્દ્રતું આગમન આવા કાળમાં પણ થાય છે.” એમ જાણીને સ્થિરતા પામશે. ઇન્દ્રે કહ્યું-ભગવન્ત! અસ્તુ એમ કરીશ, પરંતુ મારું સ્વાભાવિક સ્વરૂપ જોઇને હીનસત્ત્વવાળા છવો નિચાણું કરશે તો? સૂરિએ કહ્યું, તમારું તે કહેવું સાચ છે, તો હવે તમે બંને બંધા ન રહો તો તમારા આગમનનું કોઈ ચિન્હ કરી જાઓ. આથી ઇન્દ્રે તે ઉપાશ્રયનું બારણું જે દીશામાં હતું, ત્યાંથી દેશીને બીજી દીશા તરફ કર્યું, અને પછી પોતાના સ્થાનકે ગયો. ઇન્દ્રના ગયા પછી ગાયત્રી ગયેલા સાધુઓ આવ્યા, તેઓ ઉપાશ્રયનું બારણું ફરી ગયેલું જોઇને વિસ્મય પામ્યા, તે સંબંધી શ્રદ્ધાની પૂજામાં શ્રદ્ધે સર્વ વ્યતીકર તેઓને કહી સંભળાવ્યા.

તે પછી ત્યાંથી નીકળીને કેટલાક દિવસ વિહાર કરી પરિવાર સહિત આચાર્યશ્રી દશપુર-
નગરમાં પાછા આવ્યા,

આચાર્યશ્રીના ગયા પછી મથુરાનગરીમાં “માતા-પિતાદિ પશુ નથી” ઇત્યાદિ
પ્રશ્નપણા કરનાર મહાનાસ્તિક ઉત્પત્ત થયો, તે વખતે ત્યાં તેનો કોઈ પ્રતિવાદી ન હતો,
એથી ત્યાંના શ્રીસંઘે તે વખતના યુગપ્રધાન આર્યરક્ષિતસૂરિ પાસે કેટલાક સાધુ સમુદાયને
તે બનાવ જણાવવાને મોકલ્યા. સાધુઓએ દશપુરનગરમાં આવીને આચાર્યશ્રીને સર્વ
હકીકત જણાવી, એટલે પોતે અતિવૃદ્ધાવસ્થાને હીધે જવાને અશક્ત હોવાથી, વાદ-
લખીવાળા ગોષ્ઠામાહિલને મથુરા નગરોએ મોકલ્યા, તેમણે ત્યાં જઇને તે નાસ્તિક-
વાદીને પરાલબ્ધ કર્યો, એટલે ત્યાંના શ્રાવકોએ તેમને ત્યાંજ આતુર્ભાસ કરાવ્યું.

એ દરમીઆન દશપુરનગરમાં આર્યરક્ષિતસૂરિએ પોતાની પાટે દુર્બલિકા પુષ્પમિત્રને
સ્થાપવાનો નિશ્ચય કર્યો; પરંતુ બીજા સાધુઓના વિચાર પોતાના મંથથી ગોષ્ઠામાહિલ
અથવા ફક્તુરક્ષિતને પાટે સ્થાપવાનો હતો. આ પ્રમાણે મતભેદ પડવાથી આચાર્યશ્રીએ
ગમ્મના સર્વ સાધુ સમુદાયને બોલાવીને કહ્યું કે-ત્રણ ઘડા ભરેલા છે, તેમાં એક વાલથી ભરેલો
છે, બીજો તેલથી ભરેલો છે, અને ત્રીજો ધીથી ભરેલો છે. એ ઘડાઓ ઉંઘા વાળવાથી
વાલ સઘળા નીકળી જાય છે, તેલ અદ્ધ માત્ર ચોટી રહે છે અને ધીતો વધુજ વળગી
રહે છે, એજ પ્રમાણે દુર્બલિકાપુષ્પમિત્ર પાસે, હું વાલના ઘડા જેવો થયો છું;
એટલે કે મારી પાસે જેટલું સ્વતંત્ર્યમય ક્રુત હવે, તે સર્વ તેણે ચલણ કર્યું છે. ફક્તુર-
ક્ષિત પાસે હું તેલના ઘડા જેવો થયો છું; એટલે કે સર્વ ક્રુત તેણે મારી પાસેથી મહજ
નથી કર્યું; અને ગોષ્ઠામાહિલ પાસે હું ધીના ઘડા જેવો થયો છું; એટલે કે ઘણુંજ ક્રુત
હજી તેને આપ્યા સિવાય હું મારી પાસે અવશેષ છે. આ પ્રમાણે દુર્બલિકા પુષ્પમિત્ર મારા
જેટલાજ ક્રુતજા હોવાથી તેજ તમારા આચાર્ય થવાને યોગ્ય છે. એ પ્રમાણે શુરમીના ઉપ-
દેશથી સર્વ સાધુઓએ દુર્બલિકાપુષ્પમિત્રને આચાર્ય તરીકે કમ્બલ રાખ્યા, પછી આચાર્ય-
શ્રીએ તેમને પોતાના પદ નિયત કરીને કહ્યું કે જેવી રીતે ગોષ્ઠામાહિલ અને ફક્તુરક્ષિત
તરફ હું વર્તું છું, તેવીજ રીતે તમે પણ વર્તજો, જરા પણ તેમને એ પામવાનું કારણ
આપશો નહિ. તે પછી ગમ્મને કહ્યું, કે જે રીતે તમે સર્વ મારી સાથે વિનયથી વર્ત્યા છો,
તેવી રીતે આમની સાથે પણ વર્તજો, વળી મારે માટે તમે કંઈ કર્યું હશે અથવા નહિ
કર્યું હોય, તે વખતે હું રોષ ન કરતો, પરંતુ આસુરિ તેમ કરશે નહિ, માટે તમે તેમનો
વિનય બહુ સારી રીતે કરજો. ઇત્યાદિ બન્ને પક્ષને શિખામણ આપીને આચાર્ય શ્રી “ભક્ત
પ્રત્યાખ્યાન” કરીને કાળ ધર્મ પામી કેવલોક ગયા.

તે પછી ગોષ્ઠામાહિલે સાંભળ્યું કે “શુરમી પરલોક ગયા.” તેથી તે આતુર્ભાસ
વિત્યા પછી મથુરાનગરીથી દશપુરનગરે આવ્યા, અને પૂજતા લોકોથી માલુમ પડ્યું કે
શુરએ પોતાના પદપર દુર્બલિકાપુષ્પમિત્રને સ્થાપન કર્યા છે, આથી રોષ પામીને ગોષ્ઠા-
માહિલ બીજી અલગ વસતિમાં ઉતર્યા, પછી તે દુર્બલિકાપુષ્પમિત્રના ઉપાશ્રયે, તેમને સ-
ર્વને મળવા ગયા, તે ત્યાં ગયા, એટલે બીજા સાધુઓએ ઉભા થઇને માન પૂર્વક કહ્યું કે
તમે જુદા શામરે રહ્યા, ? અહીં સર્વની લોગાજ આવો તો શું હરકત છે ? ગોષ્ઠામાહિલે
તે માન્ય નહિ અને જુદા રહ્યા, તે વખતે દુર્બલિકાપુષ્પમિત્ર બીજા સાધુઓને આક્રમ પ્રત્યા-
ખ્યાનપૂર્વક વ્યાખ્યાન આપતા હતા, ગોષ્ઠામાહિલ તે વ્યાખ્યાન અભિમાનથી સાંભળતા
નહિ, પરંતુ વ્યાખ્યાન મંડળીમાં બેસીને લક્ષપૂર્વક, અવજ કરતા વિનયતામના મુનિ પાસે-

થી તે સર્વ સાંભળતા. કેટલાક દિવસ એમ ચાલ્યા પછી એક દિવસે આઠમા કર્મપ્રવાહ અને નવમા પ્રત્યાખ્યાન પૂર્વમાં, કર્મ તથા પ્રત્યાખ્યાનના વિચારમાં ગોષ્ઠામાહિત્યને વિપ્રતિ-
પત્તિ થઈ, અને તે અભિનિવેશથી તે નિન્દુત થયો. ૨૫૦૮-૨૫૧૦-૨૫૧૧.

મત્સર અધ્યવસાય નિચે મુજબ કર્યા.

વીઠુ વસહોપ ટિઓ છિદ્ધજ્ઞેસણપરો ય સ કયાપ .

વિશ્વસ્ત મુણ્ડ પાસેઽણુમાસમાણસ્ત વક્ત્રાણં . ॥ ૨૫૧૨ ॥

કમ્પપવાયપુલ્લે વદ્ધં પુદ્ધં નિકાઢયં કમ્મં .

જીવપપસેદ્દિ સમં સુદ્ધિક્કાવોવમાણાઓ . ॥ ૨૫૧૩ ॥

ઉવ્વદ્દણમુકેરો સંયોમો સ્તવણમણુમવો વાવિ .

અણિકાઢયમ્મિ કમ્મે નિકાઢય પાપમણુમવળં . ॥ ૨૫૧૪ ॥

સોઠે મળ્હ સદોસં વક્ત્રાણમિળં તિ પાવ્હ જઓ મે .

મોક્ત્રામાવો જીવપપસકમ્માવિમાગાઓ . ॥ ૨૫૧૫ ॥

છિદ્ધ જોવામાં તત્પર એવો ગોષ્ઠામાહિત્ય જુદા ઉપાશ્રયમાં આવી રહ્યા, અને સાંભળીને વ્યાખ્યાન કરતા વિન્યની પાસે તે વ્યાખ્યાન સાંભળવા લાગ્યો. સોયોના સમૂહના ઉદાહરણની પેઠે બદ્ધ-રૂપૃષ્ઠ-અને નિકાચિત કર્મ જીવના પ્રદેશની સાથેજ હોય છે, અનિ-
કાચિત કર્મમાં, ઉદ્ધર્તના-અપવર્તના-સંક્રમ-ક્ષપણા-અને વિપાકાનુભવ થાય છે, અને નિ-
કાચિત કર્મમાં તે પ્રાયઃ વિપાકાનુભવજ થાય છે. ઇત્યાદિ કર્મપ્રવાહ પૂર્વમાત્ર વ્યાખ્યાન સાંભળીને ગોષ્ઠામાહિત્યે કહ્યું કે એ વ્યાખ્યાન ટોપવાળું છે, કેમકે એ પ્રમાણે જીવપ્રદેશ અને કર્મનો વિભાગ ન થવાથી તમારે મોક્ષનો અસાધ્ય પ્રાપ્ત થયો. ૨૫૧૨-૨૫૧૫.

પૂર્વે કહ્યા મુજબ કુર્મસિક્કાપુષ્પમિત્રને આચાર્ય પદપર સ્થાપિત થએલા નાણાને ગોષ્ઠામાહિત્ય મત્સરભાવે તેમની સાથે ન રહેતાં જુદા ઉપાશ્રયમાં રહ્યા. તે દરમિયાન આ-
ચાર્ય શ્રીપુષ્પમિત્ર સાધુ સમુદાયને આઠમા કર્મપ્રવાહ અને નવમા પ્રત્યાખ્યાન પૂર્વની વા-
ચના આપતા હતા. અભિમાનથી અન્ધ થએલ ગોષ્ઠામાહિત્ય વાચના લેવાને આચાર્ય પાસે જતા નહિ, પરંતુ વાચના લાંબને આવેલા બીજા વિન્ય નામના મુનિ પાસે તે જ વ્યાખ્યાન સાંભળતા, એક દિવસે કર્મપ્રવાહ પૂર્વની વાચના સાંભળીને વિન્યમુનિ ગોષ્ઠા-
માહિત્યને તેજ વાચના કહેવા લાગ્યા કે-કપાયરહિત ધર્માપિથહેતુક જે કર્મ હોય છે, તે જીવ-
પ્રદેશની સાથે બદ્ધ ભાવ હોય છે, અને તે સ્ત્રી ભીત ઉપર પડેલી સૂણની સુટીની પેઠે પ્રથમ સમયે બંધાઇને બીજા સમયેજ લોગમાં આવી અદ્ય કાળાન્તરની સ્થિતિ પામીને તરતજ જીવપ્રદેશથી છુટી જાય છે. કેટલાક કર્મ બદ્ધ-રૂપૃષ્ઠ હોય છે, બદ્ધ એટલે જીવપ્રદેશની સાથે જેનો સંયોગ માત્ર થયો હોય તે, અને રૂપૃષ્ઠ તે જીવપ્રદેશની સાથે તદુપ થઇ ગએલ હોય. એવા બદ્ધ-રૂપૃષ્ઠ કર્મ ભીની ભીતપર પડેલી ભીના રજની પેઠે કંઈક વધારે કાળાન્તરે છુટે છે. વળી કેટલાક કર્મ બદ્ધ-રૂપૃષ્ઠ-નિકાચિત હોય છે, એટલે કે ઉપર કહેલ સ્વરૂપવાળું બદ્ધ-રૂપૃષ્ઠ કર્મ ગાઠ અધ્યવસાયથી બાંધીને અપવર્તનાદિ કરજીને અગોચર કર્યું હોય, તે નિકા-
ચિત કહેવાય છે. આત્મ કર્મ કાળાન્તરે પણ વિપાકથી અનુભવ્યા સિવાય ધણું કરીને દૂર નથી થતું. આ ત્રિવિધ કર્મનો બંધ સોયોના સમૂહના ઉદાહરણથી વધારે રૂપૃષ્ઠ સમજ સકાશે. માત્ર દોરીવડે વીંટાળને એકત્રિત થએલ સોયોના સમૂહની પેઠે બદ્ધકર્મ હોય છે. લોહાના પટ્ટાથી સખત બંધાએલ સોયોના સમૂહની પેઠે બદ્ધરૂપૃષ્ઠ કર્મ હોય છે, અને

અગ્રિથી તપાવી; હુધારાથી ટીપીને સર્વથા ઓકળિત કરેલ સૌચોના સમૂહની પેઠે અદ્વ-સ્પૃષ્ટ નિકાચિત કર્મ હોય છે.

નિકાચિત અને અનિકાચિત કર્મમાં ઓટલો તફાવત છે કે-અધન-સંક્રમણ-અપવર્તના-ઉદ્ધર્તના-ઉદ્ધીરણ ઉપરામના-નિધત્તિ-અને નિકાચના કર્મસંબંધી કરેલો છે. એમાંના જે અપવર્તનાદિ કરેલો છે, તે અનિકાચિત કર્મમાં પ્રવર્તે છે, ઓટલે કે અનિકાચિત કર્મની સ્થિતિના હાની વૃદ્ધિ-અન્ય પ્રકૃતિમાં સંક્રમ-પ્રકૃત્યન્તરમાં સંક્રમાવીને, પ્રદેશોદયવડે તેના ક્ષય, તેમજ સ્વ સ્વરૂપે પ્રકૃતિનો વિપાકથી અતુલ્ય એ સમૂહ થાય છે; પરંતુ નિકાચિત કર્મમાં એવું કંઈ પણ નથી થતું. તેના તેા યજ્ઞ ભાગે વિપાકથીજ અતુલ્ય થાય છે, પરંતુ ઉત્કૃષ્ટ તપના અધ્યવસાયના અળથી નિકાચિત કર્મમાં પણ અપવર્તનાદિ કરેલો થાય છે. આ પ્રમાણે નિકાચિત અને અનિકાચિત કર્મમાં તફાવત છે.

કૃષ્ણ સંબંધી આરણ્ય વ્યાખ્યાનમાં ક્ષીરનીરવત્ અથવા અગ્નિ અને લોહવત્ જીવ પ્રદેશની સાથે કર્મનો સંબંધ છે. એવા તાત્પર્યવાળું વ્યાખ્યાન વિન્ધ્ય યુનિ પાસેથી સાંભળીને તથાવિધકર્મના ઉદયથી અભિનિવેશવડે ગાળામાહિલને વિપ્રતિપત્તિ થઈ, અને તેથી તે કહેવા લાગ્યો કે આ વ્યાખ્યાન દોષવાળું છે, કારણ કે જીવ પ્રદેશની સાથે કર્મનો અભિજનપણે સંબંધ હોવાથી ભોક્ષનો અભાવ પ્રાપ્ત થશે; ૨૫૧૨-થી-૨૫૧૫.

જીવકર્મનો સંબંધ ક્ષીરનીરની પેઠે જાનવો યોગ્ય નથી, પણ સર્પ કંચુકની પેઠે જાનવો યોગ્ય છે.

ન हि कर्म जीवाओ अयेइ अविभागओ पएसो न्व ।

तदणवगमादमुक्खो जुत्तमिणं तेण वक्खवाणं ॥ ૨૫૧૬ ॥

પુટ્ટો જહા અચક્કો કંચુકાણં કંચુકો સમચ્છેહ ।

एवं पुट्टमचर्कं जीवं कर्म समच्छेह ॥ ॥ ૨૫૧૭ ॥ સૂ. મા. ૧૪૩

ગાથાર્થ:—ઉપરોક્ત કથનાતુસાર જીવ કર્મનો સંબંધ (અગ્નિ અને લોહપિંડની પેઠે) તાદાત્મ્ય સંબંધ હોવાથી, જીવના પ્રદેશની પેઠે, કર્મ, જીવથી (કદિ પણ) જુદાં ન થાય, જો જીવથી કર્મ જુદાં ન થાય, તેા ભોક્ષ ન થાય; તેથી આ હું કહું છું તે વ્યાખ્યાન કહેવું યોગ્ય છે. જેમ સ્પર્શ માત્રથીજ સંયુક્ત એવો અખદ્ધ કંચુક સર્પ સાથે સંબંધવાળો હોય છે, તેમ સ્પર્શન માત્રથીજ સંયુક્ત એવું અખદ્ધ કર્મ, જીવની સાથે સંબંધવાળું હોય છે, (એમ જાનવાથીજ ભોક્ષનો સંભવ થાય છે.) ૨૫૧૬-૨૫૧૭.

હવે નવમા પ્રત્યાખ્યાન પૂર્વમાં જે વિપ્રતિપત્તિ થઈ તે કહે છે.

સોઝણ મત્રમાણં પચ્ચક્કવાણં પુણો નવમપુવ્વે ।

સો જાવજીવિવિહિયં તિવિહં તિવિદેણ સાહૂણં ॥ ૨૫૧૮ ॥

જંપહ પચ્ચક્કવાણં અપરિમાણાણ હોઈ સેયં તુ ।

જેસિ તુ પરિમાણં તં દુદ્ધં આસસા હોઈ ॥ ૨૫૧૯ ॥ સૂ. મા. ૧૪૪

આસંસા જા પુણે સેવિત્સામિ તિ દસિયં તીણ ।

જેણ મુયમ્મિ વિ યણિયં પરિણામાઓ અમુદ્ધં તુ ॥ ૨૫૨૦ ॥

વિશ્વપરિપુચ્છિયમુલ્લવસકહિર્યપિ ન પદિવજ્ઞો સો :

જાહે તાહે મુરુણા સયમ્મુત્તો પૂસમિત્તેણ ॥ ૨૫૨૧ ॥

“(કરેમિ મંતે ! સામાદર્ય સઘ્વં સાયઙ્ગં જોગં પચક્કુવાનિ”) ઇત્યાદિરૂપ સાધુઓએ યાવજીવ પર્યન્ત ત્રિવિધ ત્રિવિધે પ્રત્યાખ્યાન કરવું, ઇત્યાદિ નવમા પૂર્વગત વ્યાખ્યાન વિન્ધ્ય યુનિ પાસેથી માંભણીને ગોખામાંહિલે કહ્યું કે, સર્વ પ્રત્યાખ્યાન અવધિ-મર્યાદા-રહિત કર્યું હોય, તોજ કલ્યાણકારી થાય, જેઓ યાવજીવિતાદિ મર્યાદાથી પ્રત્યાખ્યાન કરે છે, તે પ્રત્યાખ્યાન આશંસા દોષવડે ફરિત છે. પ્રત્યાખ્યાન પૂર્ણ થયે દેવાંગનાઓના ભોગાદિ હું સેવીશ, એવા પરિણામ રૂપ જે આશંસા, તેવી આશંસાવડે પ્રત્યાખ્યાન ફરિત થાય છે, શ્રુતમાં પણ કહ્યું છે કે સોહી સદ્દેશના જાણના ય વિણ્યેડણુમાસણા ચેવ । વ અણુપાલણા વિસોહી માયવિસોહી મયે ઉદ્ધો । પરિણામની અશુદ્ધિથી પ્રત્યાખ્યાન પણ અશુદ્ધ-ફરિત થાય છે. (૨૭ અથવા દ્વેષના પરિણામથી જે ફરિત ન હોય, તેજ પ્રત્યાખ્યાન ભાવ વિશુદ્ધ જણવું.) આ પ્રમાણે વિપ્રતિપત્તિ પામેલા ગોખામાંહિલે કહ્યું, એટલે વિન્ધ્ય યુનિએ શુરને પછીને તેનો ઉત્તર કહ્યો, તો પણ બ્યારે તેણે તે માન્યું નહિ, ત્યારે સ્વયં શુરશ્રી આચાર્ય મહારાજ પુષ્પમિત્રે તેની પાસે આવીને કહ્યું કે-૨૫૧૮-થી-૨૫૨૧.

જીવકર્મના સંબંધ સર્પકંચુકવત્ માનવાથી અનેક દોષો પ્રાપ્ત થાય તે જણાવે છે.

કિં કંચુઓ વ કમ્મં પડ્ડપ્પસમહ જીવપજ્જંતે ।

પડ્ડેસં સઘગયં તદંતરાલાણવત્પાઓ ॥ ૨૫૨૨ ॥

અહ જીવવર્હિં તો નાણુવત્તણ તં મવન્તરાલમિ ।

તદણુમમાભાવાઓ વજ્ઞંમમલો વ મુલ્લવત્તં ॥ ૨૫૨૩ ॥

एवं सव्वविमुक्खो निक्कारणउ व्व सव्वसंसारो ।

મવમુક્કાર્ણં ચ પુણો સંસરણમઓ અણાસાસો ॥ ૨૫૨૪ ॥

देहन्तो जा वियणा कम्माभावमि किंनिमित्ता सा ? ।

નિકારણા વા જઈ તો સિદ્ધોડવિ ન વેયનારહિઓ ॥ ૨૫૨૫ ॥

जइ वज्झनिमित्ता सा तदभावे मा न हुज्ज तो अन्तो ।

દિદ્ધા ય સા મુવહુસો વાર્હિં નિવ્વેયણસ્સાવિ ॥ ૨૫૨૬ ॥

जइ वा विभिण्णदेसंपि वेयणं कुणइ कम्ममेवं तो ।

કહમણસરીરગયં ન વેયણં કુણઈ અણસસ ॥ ૨૫૨૭ ॥

(સર્પકંચુકવત્ કર્મના સંબંધ જીવ સાથે છે, એમ ઉં માનતો હો. તો તો કર્મ જીવના દરેક પ્રદેશે સ્પર્શાંતિ રહેલ છે કે જીવના પર્યન્તે સ્પર્શાંતિ રહેલ છે ? જે દરેક પ્રદેશે સ્પર્શાંતિ રહેલ હોય, તો જીવના મધ્યગત પ્રદેશો પણ કર્મથી વ્યાપ્ત હોવાને લીધે, જીવમાં કર્મ સર્વગત થશે; અને જે જીવનો બાહ્યનો ભાગ તત્કાલે સ્પર્શાંતિ રહેલ હોય, તો બાહ્ય અંગના ચેલની પેઠે અનુગમના અસાવે ભવાન્તરાલમાં કર્મ તેની સાથે નહિ જાય, એ સ્પષ્ટ છે. અને એમ થવાથી સર્વનો મોક્ષ થશે, અથવા કારણ સિવાય સર્વને સંસાર પ્રાપ્ત થશે, અને ભવથી મુક્તિએલા સિદ્ધાંતમાંજોને પણ પુનઃ સંસારણ થવાથી

મોક્ષમાં અનાદ્યાસ થશે. વળી જો (જીવની અંતરગત) કર્મ ન હોય તો શરીરની અંદર જે વેદના થાય છે, તે વેદના ક્યા નિમિત્તે થાય છે? જો તે કારણ વિના થતી હોય, તો સિદ્ધ પણ વેદનારહિત નહિ રહે. અને જો તે અંતર વેદના બાહ્ય નિમિત્તથી થતી હોય તો બાહ્ય નિમિત્તના અભાવે, તે અંતરવેદના ન થવી જોઈએ; પરંતુ બાહ્યવેદના વિનાનાને પણ અંતરવેદના ધણીવાર જણાય છે. અથવા જો કંચુકવત બાહ્ય લિપ્ત દેશમાં રહેલું ઈર્ષ્ય પણ વેદના કરણ હોય, તો એ પ્રમાણે અન્ય શરીરગત કર્મ અન્યને વેદના કર્મ ન કરે? ૨૫૨૨-થી ૨૫૨૭.

આચાર્ય:—સર્પકંચુકની પેઠે જીવના ઉપર કર્મ સ્પર્શનિજ રહેલું છે, પણ ક્ષીર નીરની પેઠે સંબંધ નથી, એમ તારી માન્યતા હોય, તો હું તને એ સંબંધમાં પૂછું છું કે જીવના દરેક પ્રદેશ કર્મ સ્પર્શનિ રહ્યું છે, કે જીવના પૂર્વે ત્વચાનેજ માત્ર સ્પર્શનિ રહ્યું છે? જો જીવના દરેક પ્રદેશ તે સ્પર્શનિ રહેલું હોય, તો જીવની અંદર કર્મને આકાશની પેઠે સર્વગત માનવું પડશે, કેમકે જીવના દરેક પ્રદેશ કર્મ વ્યાપ્ત હોવાથી કોઈપણ પ્રદેશ કર્મ વિનાનો નથી, કે જેથી કર્મ અસર્વગત કહી શકાય, એ પ્રમાણે કર્મનું સર્વગતપણું સિદ્ધ થવાથી કર્મનો સંબંધ જીવ સાથે સર્પકંચુકવત છે, એ દૃષ્ટાન્ત અસંબંધ કહે છે.

દ્વિતીય વિકલ્પાનુસાર જેમ સર્પની ત્વચાએ કંચુક સ્પર્શનિ રહેલ છે, તેમ કર્મ પણ જીવની બહાર શરીરની ત્વચાને સ્પર્શનિ રહેલ છે, એમ જો કહેતો હો, તો જીવને એક ભવથી બીજા ભવે જતાં કર્મ તેની સાથે નહીં જાય, કેમકે બાહ્ય શરીરના મેલની પેઠે કર્મ ત્વચાનેજ સ્પર્શનિ રહેલ માનેલું હોવાથી સાથે ન જાય, એમ નાનું બાળક પણ પ્રગટપણે જાણી શકે છે, અને જો એ પ્રમાણે કર્મ જીવ સાથે ન જાય, તો કર્મના અભાવે સર્વ જીવોના મોક્ષ થઈ જાય. અને સંસારનો અભાવ થાય. કર્મના અભાવે પણ જો કારણ સિવાય સંસાર માનવામાં આવે, તો જે લોકો બ્રહ્મચર્ય-તપ-નિયમ-વ્રત-અતુષ્ઠાનાદિ કરે છે, તે લોકોને પણ સંસાર પ્રાપ્તિજ થાય, વળી જો સંસારની પ્રાપ્તિ કારણ સિવાય થતી હોય, તો મુક્તાભાઓને પણ સંસાર પ્રાપ્તિ થાય, અને મોક્ષમાં અનાદ્યાસના થાય.

વળી જો કંચુકવત શરીરની બહાર કર્મ હોય, અને જીવની અંદર ન હોય, તો શરીરની અંદર શૂળ-ચૂક આદિ જે કેવળ થાય છે, તે ક્યા નિમિત્તથી થાય છે? વેદનાના કારણભૂત, શરીરની અંદર કર્મના અભાવે પણ કારણ સિવાય અંતરવેદના થાય છે, એમ માનવામાં આવે, તો સિદ્ધાન્તમાં પણ વેદનારહિત નહિ જણાય, કેમકે નિષ્કારણતા ત્યાં પણ સમાન છે.

ગોળામાહિલ:—બાહ્ય વેદનાના નિમિત્તે અંતરવેદના થાય છે, એટલે કે દંડપ્રહારાદિજન્ય બાહ્યવેદના શરીરની અંદર વેદના કરે છે.

આચાર્ય:—જો એમ હોય, તો દંડપ્રહારાદિ જન્ય બાહ્યવેદનાના અભાવે અંતરવેદના પણ ન થવી જોઈએ, પરંતુ એમ થતું નથી, બાહ્ય વેદનાનો અભાવ છતાં પણ શૂળાદિજન્ય અંતરવેદના ધણીવાર જણાય છે. જો કહી દંડપ્રહારાદિ જન્ય બાહ્ય વેદના હોય, તોજ અંતરવેદના થાય, એવો નિયમજ હોય, તો તારા કહેવા મુજબ થાય, પરંતુ એમ થતું નથી. એટલે અંતરવેદનાના કારણભૂત કર્મનો પણ અંદર સદ્ભાવ જ એમ માનવું જોઈએ. કર્મ શરીરની અંદર નથી એ માનવું ચોગ્ય નથી.

ગોળામાહિલ:—શરીરની બહાર ત્વચાને સ્પર્શનિ રહેલું કર્મ શરીરની અંદર વેદનાને ઉત્પન્ન કરે છે, ને તેથી તે પણ તેના કારણભૂત છે.

આચાર્ય:—તમારું એ કથન યુક્તિ સંગત નથી, કેમકે શરીર બાહ્યવર્તી લિંગ દેશમાં રહેલું કર્મ, અન્ય દેશમાં-શરીરની અંદર વેદના કરે છે, એમ માનવામાં આવે, તો અન્ય વ્યક્તિના શરીરે રહેલું કર્મ અન્ય વ્યક્તિને પણ વેદના ઉત્પન્ન કરે, કેમકે દેશાન્તર-પણું ઉભયમાં સમાન છે. ૨૫૨૨-થી-૨૫૨૭.

શરીરની બહાર અને અંદર કર્મ સંચરણ શીલ છે, એમ માનવામાં અનેક દોષ જણાયે છે.

અહ તં સંચરઈ મઈ ન વર્હિ તો કંચુગો ષ નિચત્યં ।

જં ચ જુગવંપિ વિયણા સવમ્મિવિ દીસણ દેહે ॥ ૨૫૨૮ ॥

ન ભવંતરમંજેઈ ય સરીરસંચારઓ તદનિલો ષ ।

ચલિય નિજ્જરિયં ચિય મણિયમકમ્મં ચ જં સમણ ॥ ૨૫૨૯ ॥

અન્તોઽવિ અત્થિ કમ્મં વિયણાસમ્ભાવઓ તયાણ વ્વ ।

મિચ્છત્તાઈપચયસમ્ભાવાઓ ય સન્વત્તય ॥ ૨૫૩૦ ॥

એકજ શરીરમાં અંદર અને બહાર કર્મ સંચરે છે, એમ કહેવામાં આવે, તો શરીરની બહાર કંચુકની પેઠે નિત્ય કર્મ રહે છે, એમ નહીં કહી શકાય. (તથા કર્મ સંચરણશીલ માનવાથી અનુક્રમે વેદના થાય.) પણ એમ ન થતાં એકી માથે સર્વ શરીરમાં-વેદના થતી જણાય છે. વળી કર્મને શરીરાન્તર:સંચારી માનવાથી વાયુની પેઠે તે ભવાન્તરમાં સાથે નહિ જાય. તથા આગમમાં જે કર્મ ચલિત હોય છે, તે નિર્જરીત એટલે અકર્મ છે, એમ કહ્યું છે. ૨૫૨૮-૨૫૨૯-૨૫૩૦

ગોઝાા૦—દેવદત્તાદિ એકજ વ્યક્તિના શરીરની બહાર રહેલું કર્મ, શરીરની-અંદર અને બહાર સંચરે છે, તેથી તે શરીરની અંદર અને બહાર વેદના કરે છે; પણ અન્ય વ્યક્તિના શરીરગત કર્મ અન્યવ્યક્તિમાં સંચરણ નથી, એટલે તમે કહો છો, તે દોષ આવતો નથી.

આચાર્ય:—જો એમ હોય, તો જીવની બહારજ સર્પકંચુકવત્ કર્મ નિત્ય રહે છે, એમ જે તમારા માન્યતા છે, તે નહીં રહે. કેમકે ઉપરોક્ત કથનથી કોઈક વખત કર્મ અંદર અને કોઈક વખત બહાર સંચરણ હોવાથી “કંચુકવત્ કર્મ બહારજ રહે છે,” એ નિયમ નહિ ધટે. વળી કર્મને સંચરણશીલ માનવાથી વેદના પણ અનુક્રમે થવી જોઈએ, પરંતુ એમ થઈ નથી, દંડાદિના પ્રહાર થતાં શરીરની અંદર અને બહાર, એમ એકી-સાથે વેદના થાય છે. આટલે કર્મને બહાર રહેવાનું જે સંચરણશીલ માનવું તે યોગ્ય નથી.

વળી જો કર્મને સંચરણશીલ માનીએ, તો મૃતપ્રાણીની સાથે ભવાન્તરમાં કર્મ ન જાય. કેમકે જે શરીરની અંદર અને બહાર સંચરણ શીલ છે, તે ઉદાસિનિ:શ્વા-સની પેઠે ભવાન્તરમાં સાથે નથી જઈ.

ગોઝામાહિલ:—“ચલમાણે ચલિય” એ વચનથી આગમમાં કર્મનું સંચરણ-શાલપણું કહ્યું છે. છતાં તમે તેના નિષેધ કેમ કરો છો ?

આચાર્ય:—એ વચનના અલિપ્રાય તમે સમજ્યા નથી, તેથી એમ કહો છો. ચલમાણે ચલિય ધત્યાદિ તથા નેરદ્વ જાય ચેમાણિય જીવાઓ ચલિયં કમ્મ નિજ્જરદ્. એટલે નાર-કીધી વૈમાનિક પર્યન્તના જીવો ચલિત કર્મની નિર્જરા કરે છે. અને નિર્જાયમાણ નિર્જાયમા

(૨૯૨)   છવ કર્મનો સંબંધ ક્ષીરનીર માફક માનવા છતાં વિયોગની સિદ્ધિ

એટલે નિર્જરા કરાવું હોય, તે નિર્જરું કહેવાય. એ વચનથી આગમમાં ચલિત કર્મને નિર્જરું કર્મ કહ્યું છે, અને એ નિર્જરું કર્મ તે અકર્મ સમજવું. એવું કર્મ મધ્યમાં હોય, તે પણ આકાશ અને પરમાણુ આદિની પેઠે વેદના કરવાના સામર્થ્યના અભાવે, તે વેદના કરી શકતું નથી. એ પ્રમાણે કર્મને સંચારણશીલ માનવાથી અનેક દોષો પ્રાપ્ત થાય છે, ખરી રીતે અંતર વેદનાના સદ્ભાવથી મધ્યે પણ કર્મ છે, મિથ્યાત્વાદિહેતુએ કરીને કર્મબંધ છવને થાય છે, તે જેમ બાહ્ય પ્રદેશે તેમ મધ્યપ્રદેશે અને જેમ મધ્ય પ્રદેશે તેમ બાહ્ય પ્રદેશે છે, તેમને બાંધવામાં અધ્યવસાય રૂપ હેતુ છે અને તે સમસ્ત છવોમાં રહેલા છે. તેથી કર્મને મધ્યમાં રહેલું માનવું એજ યોગ્ય અને શાસ્ત્ર સમ્મત છે. ૨૫૨૬-૨૫૩૦

છવ—કર્મનો સંબંધ ક્ષીર-નીરવત્ છતાં પણ તેનો વિયોગ થવાથી ભોક્ષ થાય તે જણાવે છે.

અવિમાગત્યસ્સવિ સે વિયોયર્ણ કંચળો-વલ્લર્ણ વ ।

નાળ-કિરિયાર્હિ ફોરડ મિચ્છત્તાર્હિં ચ આયાણં ॥ ૨૫૩૧ ॥

ફિહ વારા દાણે કિરિયાસાફલં નેહ તન્વિધાયમ્મિ ।

કિં પુરિસકારસજ્જં તસ્સેવાસજ્જમેકં તે ॥ ૨૫૩૨ ॥

અમુખો તિવ્વાઈઓ જહ પરિણામો તદ્દજ્જણેડમિમખો ।

તહ તન્વિદ્ધો ધિય સુખો કિં નેદ્ધો તન્વિઓમેયિ ? ॥ ૨૫૩૩ ॥

સુવર્ણ અને પાથરની પેઠે છવની સાથે અવિભાગપણે કર્મ રહ્યા છતાં પણ, તેનો જ્ઞાન અને ક્રિયાવડે વિયોગ થાય છે, અને મિથ્યાત્વાદિવડે પુનઃસંયોગ થાય છે. વળી કર્મ અહણ કરવામાં હિંસાદિ ક્રિયાતું સાક્ષ્ય છે, અને કર્મનો વિષાત કરવામાં કયા વિગેરે ક્રિયાતું સાક્ષ્ય નથી એમ માનો, એવું શું કારણ? શું એક પ્રયત્નથી એક કર્મબંધ રૂપ કાર્ય સાધ્ય થાય, અને તેવાજ એક શુભ પ્રયત્નથી નિર્જરારૂપ કાર્ય સાધ્ય ન થાય? માટે જેમ તીવ્રાદિ અશુભ પરિણામ, કર્મ અહણ કરવામાં હેતુરૂપ માનો છે, તેમ તેનો વિયોગ કરવામાં પણ તીવ્રાદિ શુભ પરિણામ કેમ નથી-માનના? ૨૫.૧-૨૫૩૨-૨૫૩૩.

છવની સાથે કર્મનો સુવર્ણ અને પાથરની પેઠે અવિભાગપણે સંબંધ છે, તે છતાં જ્ઞાન અને ક્રિયાવડે તેનો વિયોગ થાય છે, તથા મિથ્યાત્વાદિવડે છવ સાથે કર્મનો સંબંધ થાય છે. અહીં કહેવાતું તાત્પર્ય એ છે કે-છવોનો અવિભાગ સંબંધ બે પ્રકારે છે, એ આકાશની સાથે અને બીજા કર્મની સાથે, તેમાં જે આકાશની સાથે સંબંધ છે, તેના કદી પણ વિયોગ નથી થતો, અને જે કર્મની સાથે છવોનો અવિભાગ સંબંધ છે, તેમાં અલભ્ય છવોની સાથે જે સંબંધ છે, તે તે કદિ પણ વિયોગ પામતો નથી, પરંતુ જે લભ્ય છવોની સાથે કર્મનો સંબંધ છે, તેનો તથાવિધ જ્ઞાન-દરાન-ચારિત્ર અને તપાદિ સામગ્રીના સદ્ભાવે વિયોગ થાય છે. પણ એ તથાવિધ જ્ઞાન-દરાન ચારિત્રાદિ સામગ્રીનો અભાવ હોય, તે લભ્યછવોને પણ કર્મનો વિયોગ ન થાય.

ગોખાલ—તો પછી તેઓને લભ્ય કેમ કહી શકાય ?

આચાર્ય—મોક્ષ પ્રાપ્તિની યોગ્યતા. માત્રથીજ તે લભ્ય કહેવાય છે. પણ યોગ્યતા-માત્રથીજ સર્વ કોઈ અનુક પર્થાયરૂપ થઈ જાય છે, એમ ન સમજવું; કારણકે જેમ પ્રતિ-ભાદિ પર્થાયને યોગ્ય એવા કાઠ-પાપાણ્યાદિ તથાવિધ સામગ્રીના અભાવે કેટલાક પ્રતિ-

માદિરૂપે નથી થતાં, અને કેટલાક તથાવિધ સામગ્રીના સફલાવે પ્રતિમાદિરૂપે થાય છે, તેમ અહીં લબ્ધોના સંબંધમાં પણ સમજવું.

આ ઉપરથી એ. સિદ્ધ થયું કે " જીવ અને કર્મ અન્યોઅન્ય અવિભાગપણે અવસ્થિત હોવાથી, તેના વિયોગ નથી થતો. " એ કથન અનેકાન્તિક છે. કેમકે ક્ષીર અને નીરનો, કંચન અને ઉપલનો, તથાવિધ ઉપાય કરવાથી વિયોગ થાય છે, તેમ જીવ અને કર્મનો પણ તથાવિધ જ્ઞાન-કર્શન-ચારિત્રાદિ રૂપ ઉપાયથી વિયોગ થાય છે.

ગોષ્ઠામાહિલ:—કુદેવાદિને દેવાદિની બુદ્ધિથી વંદનાદિ કરવું, તથા હિંસાદિ ક્રિયાવડે જીવનો કર્મ સાથે સંબંધ થાય છે, પણ દયા-દાન-સમિતિ-ગુણિ આદિવડે તેનો વિયોગ નથી થતો.

આચાર્ય:—મહાતુભાવ ! કર્મ મહણ કરવામાં હિંસાદિ ક્રિયાની સફળતા-માનો છે, અને કર્મનો વિધાત કરવામાં દયા-દાનાદિ ક્રિયાની સફળતા નથી ઇચ્છતા, એમાં કયું સમર્થ યુક્તિ છે ? અર્થાત્ પાપસ્થાનકમાં કરેલો પ્રયત્ન, કર્મ મહણ કરવા રૂપ એકકાર્ય સિદ્ધ કરે છે, અને સંયમાદિ સ્થાનમાં કરેલો પ્રયત્ન કર્મની નિર્જરારૂપ કાર્ય સિદ્ધ નથી કરતો, આવી માન્યતામાં તમારી સ્વચ્છંદ વૃત્તિ સિવાય બીજી શું કારણ છે ? વસ્તુતઃ તમારી કર્મ સંબંધીની બધી માન્યતા કદામહુવાળી છે. ખરી રીતે તો જેમ તીવ્ર-મંદાદિ અશુભ પરિણામ કર્મ મહણ કરવામાં હેતુભૂત છે, તેમ તીવ્ર મંદાદિ-શુભ પરિણામ કર્મનો વિયોગ કરવામાં પણ હેતુભૂત છે. આજ માન્યતા યુક્તિ સંગત છે, અને આ ઉપરથી એ પણ સિદ્ધ થાય છે કે જીવની સાથે કર્મ અવિભાગપણે રહેલ છે; તે છતાં પણ તેનો વિયોગ થાય છે. ૨૫૩૨-થી-૨૫૩૩.

હવે પ્રત્યાખ્યાનના સંબંધમાં વિપ્રતિપત્તિ દૂર કરવાને કહે છે.

કિમપરિમાણં સત્તી અણાયદ્વા અહાપરિચ્છેઓ ? ।

જદ્ જાવદરિય સત્તી તો નણુ સચ્ચેવ પરિમાણં ॥ ૨૬૩૪ ॥

સત્તિ-કિરિયાણુમેઓ કાલો સૂરકિરિયાણુમેઓ વ્વ ।

નણુ અપરિમાણહાણી આસંસા વેવ તદવત્થા ॥ ૨૬૩૫ ॥

અપરિમાણ એટલે શું ? શક્તિ હોય ત્યાં સુધી કરવું તે ? અનાગત બધો અદ્ધા ? કે અપરિચ્છે તે અપરિમાણ ? જે શક્તિ પર્યંત કરવું તે અપરિમાણ હોય, તો તેજ પરિમાણ કરે છે. કેમકે સૂર્યાદિની ગતિક્રિયા વડે જેમ સમયાદિ કાળ અનુભિત છે, તેમ શક્તિ ક્રિયા વડે પણ કાળ અનુભિત છે. તેથી કરીને અપરિમાણની હાની થાય છે અને આશંસા દોષ કાયમ રહે છે. ૨૫૩૪-૨૫૩૫.

આચાર્ય:—“ જે પ્રત્યાખ્યાન પરિમાણ વિનાજ કયું હોય તે કદ્યાણકારી છે. જ એમ જે તમે કહો છો, તેમાં અને પૂછીએ છીએ કે તમે અપરિમાણ કેને કહો છો ? જ્યાં સુધી શક્તિ હોય ત્યાં સુધી કરવું, તે અપરિમાણ છે ? અથવા સર્વ અનાગત કાળ, તે અપરિમાણ છે ? કે અપરિચ્છેને અપરિમાણ કહો છો ? જ્યાં સુધી શક્તિ હોય, ત્યાં સુધી હું અમુક નહિ સેવું, એ પ્રમાણેની શક્તિને જે અપરિમાણ કહેતા હો, તો તે શક્તિજ પરિમાણ થાય છે. કારણ કે “ જ્યાં સુધી શક્તિ હોય, ત્યાં સુધી હું અમુક નહિ સેવું. ” એ પ્રકારની શક્તિરૂપ ક્રિયા વડે પ્રત્યાખ્યાનની અર્થાદાતું પરિમાણ થાય છે. જેમ સૂર્યા-

દિની ગતિ વડે સમય આવળી વિગેરે કાળવું પરિમાણ થાય છે, તેમ ઉપરોક્ત શક્તિરૂપ ક્રિયા વડે પણ પ્રત્યાખ્યાનની મર્યાદાવું પરિમાણ થાય છે. અને એ પ્રમાણે માનવાથી “અપરિમાણ પ્રત્યાખ્યાન કરવું જોઈએ.” એ તમારા પક્ષની હાની થાય છે, તેમજ આશંસા દોષ કાયમ રહે છે. કેમકે “શક્તિ પૂરી થયા પછી હું” એ સેવીશ. ” એવી આશંસા અવસ્થિત રહે છે. ૨૫૩૪-૨૫૩૫.

શક્તિરૂપ અપરિમાણ માનવામાં બીજા પણ અનેક દોષો છે.

જહ ન વયમન્નદોસો મયસ્સ તદ્દ જીવઓવિ સેવાપ્પ ।

વયમન્નનિઘમયાઓ પચ્ચક્કલાણાણવત્થા ય ॥ ૨૫૩૬ ॥

इत्ति यमेत्ती सत्तीत्ति नाइयारो न यावि पच्छिच्चं ।

न य सव्ववयनियमो एगेणवि संजयत्तत्ति ॥ ૨૫૩૭ ॥

અમારા મતે જેમ મરેલાને પરલોકમાં પ્રત લાંગના દોષ નથી, તેમ તમારા મતે (શક્તિરૂપ અપરિમાણથી) જીવતાને લોગ લોગવતાં પણ દોષ નહીં લાગે, અને એ પ્રમાણે પ્રત લાંગના લયના અભાવથી પ્રત્યાખ્યાનની અનવસ્થા થશે. વળી “આટલી જ મારી શક્તિ છે, એથી અધિક નથી.” એવા અધ્યવસાયથી વિપરીત સેવન કરતાં તમારા અભિપ્રાયે અતિચાર નહિ લાગે, પ્રત લાંગ નહિ થાય. પ્રાપ્તિત પણ નહિ લાગે, સર્વ પ્રત પાળવાને નિયમ પણ નહિ રહે, અને એમજ પ્રતથી સંયમી કહેવાશે.

જેમ મરણ પામેલાને દેવગતિ આદિ પરલોકમાં દેવાંગનાં સાથે લોગ લોગવતાં અમારા મતાનુસારે દોષ નથી લાગતો, તેમ તમારા મતાનુસારે શક્તિરૂપ અપરિમાણ માનવાથી જીવતા છતાં પણ લોગ લોગવતાં દોષ નહિ લાગે; કેમકે “આટલી જ મારી શક્તિ છે, તે પછી મારૂં પ્રત્યાખ્યાન પૂર્ણ થવાથી જીવતાં છતાં પણ હું લોગો લોગવું.” આવા અભિપ્રાયે પ્રત્યાખ્યાન લેવાથી લોગો લોગવતાં છતાં પણ દોષાનુષંગ નહિ લાગે, પરંતુ આવી માન્યતા જિન શાસનમાં ઈષ્ટ નથી. વળી “આટલી જ મારી શક્તિ છે” એવા અવલંબનથી પ્રત લાંગનો લય નહિ રહે, અને પ્રત્યાખ્યાનની અનવસ્થા થશે. કેમકે “આટલી જ મારી શક્તિ છે.” એમ માનીને લોગો લોગવે, ફરી પાછું પ્રત્યાખ્યાન લે; ફરી એજ પ્રમાણે લોગ લોગવે અને પુનઃ પ્રત્યાખ્યાન કરે, એ પ્રમાણે વારંવાર કરવાથી પ્રત્યાખ્યાનની અનવસ્થા પ્રાપ્ત થશે. તથા “આટલી જ મારી શક્તિ છે, તેથી અધિક નથી” એવા અધ્યવસાયથી પ્રતિસેવના કરનાર સાકુંને તમારા અભિપ્રાયોનુસાર અતિચાર નહિ લાગે, પ્રત લાંગ નહીં થાય, પ્રાપ્તિત નહિ આવે અને સર્વ પ્રત પાળવાં જોઈએ એવો નિયમ પણ નહિ રહે; કેમકે શક્તિના જ્ઞાનાથી તમારા મતાનુસાર એક પ્રત પાળવાથી પણ સંયમી કહેવાય. પણ આ સુધળું શાસન વિરૂદ્ધ અને યુક્તિ રહિત છે, તેથી તેમ માનવું યોગ્ય નથી. ૨૫૩૬-૨૫૩૭.

અપરિમાણ એટલે સર્વ અનાગત કાળ, અથવા અપરિચિત્ત કહો તો તે પણ અયોગ્ય છે.

अहंवा सघाणागयकालगहणं मयं अपरिमाणं ।

तेणापुण्णपइण्णोमओऽरि भग्गवओ नाम ॥ ૨૫૩૮ ॥

સિદ્ધોડિ સંજઓ ચિય સઘાણાગયદ્ધસંવરવરોત્તિ ।

ઉત્તરણ-સંવરણાખાત્રો ચિય સઘહા ચેવ ॥ ૨૬૩૯ ॥

અપરિચ્છેડિ સમાણ ઇસ દોસો જઓ મુણ તેણં ।

વયમંગમયાહ ચિય જાવજીવંતિ નિદ્ધિદ્ધં ॥ ૨૬૪૦ ॥

અથવા સર્વ અનાગત કાળનું ગ્રહણ કરવું, તેને તમે અપરિમાણ માનતા હો, તો તેથી અપૂર્ણ પ્રતિજ્ઞાવાળો થવાથી, મરણ પામીને પણ તે ભગ્નમની કહેવાશે, અને સિદ્ધ પણ સર્વ અનાગત કાળ પર્યંત સંવર ધારી હોવાથી સંયમી કહેવાશે, વળી એ પ્રમાણે માનવાથી ઉત્તર ગુણ સંવરણનો સર્વથા અભાવ થશે, તથા અપરિચ્છેડિપ અપરિમાણ માનવામાં પણ એજ દોષ સમાન છે. તે માટે મન ભંગના ભયથી કૃતમાં પ્રત્યાખ્યાનનું પરિમાણ યાવજીવ પર્યંતનું કર્યું છે.

સર્વ અનાગત કાળનું પ્રત્યાખ્યાન તે અપરિમાણ પ્રત્યાખ્યાન કહેવાય, એમ જો અપરિમાણની વ્યાખ્યા કરતા હો, તો મરણ પામીને દેવલોકાદિમાં ગચ્છે મુનિ ભોગોર્તુ સેવન કરતા અપૂર્ણ પ્રતિજ્ઞાવાળો થવાથી ભગ્નમની કહેવાશે; કેમકે સર્વ અનાગત કાળ સુધી પ્રત્યાખ્યાનનું પાલન તેણે નથી કર્યું. વળી અપરિમાણ પ્રત્યાખ્યાનની ઉપરોક્ત વ્યાખ્યાથી મુક્તાત્મા પણ સંયમી કહેવાશે, કેમકે તેઓ સર્વ અનાગત કાળ પર્યંત સંવર ધારી છે; પરંતુ મુક્તાત્માને સંયમી કહેવા એ આગમ વિરૂદ્ધ છે, કેમકે-“ સિદ્ધે ના સંજપ નો અસંજપ, નો સંજયાસંજપ ” એટલે સિદ્ધના જોડે સંયમી નથી, અસંયમી નથી, અને સંયમાસંયમી-દશવિરતિ પણ નથી.

વળી એ સિવાય બીજા દોષો પણ એ માન્યતામાં આવે છે. પારિધી-પુરિમાર્ષ, એકાસણ-ઉપવાસાદિ તપશ્ચ ઉત્તરગુણ, અને ધર્મા આગારોથી ગ્રહણ કરેલ એ એકાસણાદિનાં પ્રત્યાખ્યાનને ભોજનાનંતર આગારો વડે સંક્ષેપવા રૂપ સંવરણ, એ બંને ઉત્તર-ગુણ અને સંવરણનો સર્વ અનાગત કાળ પર્યંતના પ્રત્યાખ્યાનમાં સર્વથા અભાવ થાય છે, કેમકે તમારા મને પારિધી આદિમાં સર્વ અનાગત કાળનું પ્રત્યાખ્યાન ઘટવું જ નથી અને એકાસણાદિમાં સંવરણ પણ કદાપિ ઘટવું નથી. એ સ્પષ્ટ બહુ શકાય એમ છે.

તથા ત્રીજા વિકલ્પાનુસાર અપરિચ્છેડિપ અપરિમાણ માનવામાં આવે, તોપણ તેમાં ઉપર કહેલા દોષ આવે છે. જેમકે-કાળના પરિચ્છેડ (નિયમ) વિના પ્રત્યાખ્યાન કરનાર વ્યક્તિ, ધટિકાદિરૂપ કિંચિત્ કાળ વીત્યા પછી પ્રતિસેવા કરે, કે સર્વ અનાગતકાળ પર્યંત પ્રત્યાખ્યાનનું પાલન કરે? જો ધટિકાદિરૂપ કિંચિત્ કાળ વીત્યા પછી પ્રતિસેવા કરે, એમ કહેવામાં આવે, તો અનવસ્થા થશે; કારણ કે જો એક ધટિકા વીત્યા પછી પ્રતિસેવા કરે, તો પછી જો અથવા ત્રણ ધટિકા પછી શામાટે એમ ન કરે? તેમજ એથી વધારે પણ કાળ વીત્યા પછી શામાટે એમ ન કરે? એ પ્રમાણે વારંવાર પ્રશ્ન થતાં અનવસ્થા પ્રાપ્ત થશે. અને બીજા વિકલ્પાનુસાર સર્વ અનાગત કાળ પર્યંત પ્રત્યાખ્યાનનું પાલન કરે, એમ કહેવામાં આવે, તો મરણ પામ્યા પછી પરલોકમાં ભોગ ભોગવનારાને વ્રત ભંગ થાય, મુક્તાત્માને સંયમી કહેવા પડે, અને ઉત્તર ગુણ-સંવરણનો સર્વથા અભાવ થાય. આ પ્રમાણે અપરિમાણ પ્રત્યાખ્યાનમાં અનેક દોષો આવતા હોવાથી વ્રત ભંગના ભયને લીધે ઉપરોક્ત ત્રણે વિકલ્પનો પરિહાર કરીને આગમમાં “ સર્વ સાવજ્ઞં જોગં પચ્ચક્કલામિ જાવજીવણ ” એટલે સર્વ સાવધ યોગનો (વ્યાપારનો) જીવનપર્યંત ત્યાગ કરે છું,

(૨૯૬) અમતત્વં લાવિપણું નિયત છતાં અપરિમાણ પ્રત્યાખ્યાનવાળાને મૃધાવાદ.

આ પાઠમાં “વાવજીવમ્” એ પદથી સાધુના પ્રત્યાખ્યાનત્વં જીવન પર્યન્તત્વં પરિમાણ કહ્યું છે, માટે “અપરિમાણ પ્રત્યાખ્યાન કરતું જોઈએ” એવો આમહું તણ થો, અને આગમોક્ત કથન અંગીકાર કરો, ૨૫૩૮-થી-૨૫૪૦

સપરિમાણ પ્રત્યાખ્યાનમાં આશંસા દોષ નથી.

નાસંસા સેવિસ્સામિ કિંતુ મા મે મયસ્સ વયમજ્જોં .

દોહિ સુરેહ્મં કો વા વયાવગાસો વિમુક્કસ ? ॥ ૨૫૪૧ ॥

(જીવન પર્યન્તત્વં પ્રત્યાખ્યાન કરતા, મરણ પામ્યા પછી) હું ભોગો સેવીશ એવી આશંસા નથી હોતી, પરંતુ મરણ પામ્યા પછી દેવલોકમાં મારે મત ભંગ ન થાએ, એવા પરિણામ હોય છે, અને સુક્રતામાને તો મતનો અવકાશજ ક્યાં છે ? ૨૫૪૧

યાવજજીવત પર્યન્તની મર્યાદાએ પ્રત્યાખ્યાન કરનારાને, “મરણાનન્તર હું ભોગો ભોગવીશ” એવી આશંસા કદી પણ નથી હોતી, એટલે કે એવા પ્રકારના પરિણામથી મર્યાદાવાળું પ્રત્યાખ્યાન તે નથી કરતો, પરંતુ “મરણ પામ્યા પછી દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થવાથી માટે ભોગો ભોગવતાં મત ભંગ ન થાય” એવા શુભ પરિણામથી તે મર્યાદાવાળું પ્રત્યાખ્યાન કરે છે, એટલે તેમાં આશંસા દોષ ક્યાંથી આવે ? નજ આવે ? કારણ કે પ્રત્યાખ્યાન કરનાર વિરાતને આવરનાર કર્મોના ક્ષયોપશમ થવાથી અહીંયાં તો સ્વાધીન છે, પરંતુ દેવલોકમાં વિરતિને આવરનાર કર્મોના ઉદય થવાથી તે વ્યક્તિ પરાધીન થાય છે, તેથી જીવન પર્યન્તની મર્યાદાએ પ્રત્યાખ્યાન કરતું શક્ય છે, પણ તે પછીનું અપરિમાણ પ્રત્યાખ્યાન કરતું શક્ય નથી.

ગોષામહિલ:—અપરિમાણ પ્રત્યાખ્યાન લેતાં પરલોકમાં મતભંગના ભયથી શા માટે કરતું જોઈએ ? ધારો કે એ પ્રમાણે પ્રત્યાખ્યાન લેનાર મરણ પામ્યા પછી મોક્ષે જશે, ત્યાં ભોગ ભોગવવાના અભાવે, મત ભંગનો ભય નહિ રહે.

આચાર્ય:—તમારી એ ફલીલ યોગ્ય નથી, કેમકે આ કાળે અહીંથી કોઈને સુક્રિત ગમનનો સંભવ નથી, અને મહાવિદેહમાં પણ સર્વ જીવો મોક્ષે જાય એવો નિયમ નથી એટલે તમારી ફલીલ સુક્રિતસંગત નથી.

ગોષામહિલ:—ગમે તે કેઈ મોક્ષેજાય, તેને અને સુક્રતામાને મારા કહ્યા મુજબ અપરિમાણ પ્રત્યાખ્યાન કરતાં કંઈ દોષ નહિ આવે, કેમકે સુક્રિતમાં પણ મહા મતો સાથે જવાથી અપરિમાણ પ્રત્યાખ્યાનની સફળતા થશે.

આચાર્ય:—તમારું એ કથન પણ યોગ્ય નથી, કેમકે જે સુક્રિતમાં જાય છે, તેવા નિષ્ક્રિયતાથી વાળા સુક્રતામાને મતનો અવકાશજ ક્યાં છે ? કે જેથી મતોની સફળતા થાય ? તેમને તો સર્વ અર્થ સિદ્ધ થઈ ગયેલા હોવાથી મતોની અપેક્ષાજ નથી, એટલે મોક્ષાગામી જીવોની અપેક્ષા એ પણ અપરિમાણ પ્રત્યાખ્યાન કરતું તે યોગ્ય નથી. ૨૫૪૨

અપરિમાણ પ્રત્યાખ્યાન કરનાર મૃધાવાદી છે.

જો પુનરવ્યયમાત્રં મુળમાણોઽવસ્તમાવિનં મળઈ .

વયમપરિમાણમેવં પચ્ચક્લંસો મુસાવાઈ ॥ ૨૫૪૨ ॥

માવો પચ્ચક્લણં સો જઈ મરણપરજો વિ તો મમ્મં .

અહ નતિય ન નિવિસહ જાવજીવંતિ તો કીસ ? ॥ ૨૫૪૩ ॥

જદ્ અસત્તેવ ભાવો વૈયયઓ વયણમન્નહા માયા ।

કિં વાઽમિદ્દિં દોસો ભાવાઓ કિં વઓ ગુરુયે ? ॥ ૨૬૪૪ ॥

અન્નત્ય નિવદિષ્ વંજણમ્મિ જો સ્વલ્લ મળોગઓ ભાવો ।

તં સ્વલ્લ પચ્ચસ્સાણં, ન પમાણં વંજણં છલ્લણા ॥ ૨૬૪૫ ॥

ભવિષ્યમાં દેવગતિ આદિમાં અવિરતીભાવ અવશ્ય થનાર છે, એમ જાણવા છતાં પણ જે અપરિમાણ પ્રત્યાખ્યાનનો ઉચ્ચાર કરે છે, તે પ્રત્યક્ષ મુદાવાદી છે. તથા વિરતિ પરિણામ રૂપ ભાવ તે પ્રત્યાખ્યાન કહેવાય, એવો ભાવ જે મરણ પછી પણ હોય, તે વ્રતનો ભંગ ન થાય, અને એવો ભાવ ન હોય, તે યાવજજીવનની મર્યાદાએ પ્રત્યાખ્યાન શા માટે નથી કહેતા ? વિરતિ પરિણામરૂપ ભાવ અન્ય પ્રકારનો છે, એમ જાણવા છતાં પણ પરિમાણ રહિત-અન્યથા પ્રકારે વચન કહેવું, એ કેવળ માયાજ છે. અથવા યાવજજીવન પર્યન્તનું પ્રત્યાખ્યાન કહેવામાં શા દોષ છે ? (કે જેથી એમ નથી કહેતા.) અથવા શું ભાવથી વચન વધારે મુખ્ય છે ? (કે જેથી અન્યથા વચનોચ્ચાર કરે છે ? આગમમાં તે ભાવનીજ મુખ્યતા છે.) અન્ય પ્રકારના પ્રત્યાખ્યાનના ભાવ હોય, અને અન્ય પ્રત્યાખ્યાનના વ્યવહારનો ઉચ્ચાર થાય, એમાં મનોગત જે ભાવ હોય, તે ભાવજ નિશ્ચય પ્રત્યાખ્યાન છે, પણ વ્યવહારની સ્ખલના (અન્ય પાઠનો ઉચ્ચાર) પ્રમાણ નથી. ૨૫૪૨-૨૫૪૩-૨૫૪૪-૨૫૪૫

કોઈ વ્યક્તિ શાસ્ત્રથી પરિચિત મતિ હોવાથી વિશેષજ્ઞ હોયને તેથી “દોષ-હિત સંપૂર્ણ વ્રત પાળનાર દેવલોકમાં જાય છે, ત્યાં ભવિષ્યમાં તેને અવિરતિભાવ અવશ્ય થવાનો છે.” એ પ્રમાણે જાણવા છતાં પણ જે યાવજજીવનના પરિમાણ રહિત પ્રત્યાખ્યાનનો ઉચ્ચાર કરે, તે તે પ્રત્યક્ષ મુદાવાદી છે. કેમકે અન્યથા કહીને અન્યથા પ્રકારે તે કરે છે.

ચિત્તનો વિરતિ પરિણામરૂપ ભાવ તે પ્રત્યાખ્યાન કહેવાય છે. એવો ભાવ પ્રત્યાખ્યાન કરનારને જીવન પર્યન્તજ હોય છે, કે મરણ પછી પણ હોય ? જે મરણ પછી પણ એવો ભાવ રહેતો હોય, તે તેનું પ્રત્યાખ્યાન ભંગ થશે. કેમકે દેવલોકાદિમાં અવશ્ય ભોગો સેવવાના હોય છેજ. અને જે જીવન પર્યન્તજ એવો ભાવ રહેતો હોય, તે જીવન પર્યન્તની મર્યાદાવાળું પ્રત્યાખ્યાન શા માટે ન કરવું ? અને મનમાં અન્ય છતાં વચનથી અન્ય કહેવું ?

ચિત્તમાં જીવન પર્યન્તની મર્યાદાવાળા પ્રત્યાખ્યાનના પરિણામ છે, એમ જાણવા છતાં પણ પરિણામરહિત પ્રત્યાખ્યાનનો ઉચ્ચાર કરવો, એ ઉચ્ચારતું રૂઝ માયા સિવાય બીજું કંઈ નથી. વળી આ સંબંધમાં હું તમને પૂછું છું કે ચિત્તમાં પ્રત્યાખ્યાનના પરિણામ જીવન પર્યન્તની મર્યાદાવાળા છે, તે છતાં જીવન પર્યન્તની મર્યાદાવાળા પ્રત્યાખ્યાનનો ઉચ્ચાર કરવામાં તમે શું કોઈ દોષ જુઓ છો ? કે જેથી સપરિમાણ પ્રત્યાખ્યાન વચનથી પણ નથી કહેતા ? અથવા ભાવથી વચનની વધારે મુખ્યતા છે ? કે જેથી ભાવ અન્ય પ્રકારનો છતાં વચનોચ્ચાર અન્યથા પ્રકારે કરે છે ? આગમમાં તે ભાવનેજ પ્રમાણ કહેલ છે, વચનને પ્રમાણ નથી કહ્યું.

ધારો કે કોઈ ત્રિવિધ આહારાદિતું પ્રત્યાખ્યાન કરવાનો મનમાં નિશ્ચય કર્યો, અને પછી “ચતુર્વિધ આહારોના ત્યાગ કરે” છું” આવા પ્રકારનો પાઠોચ્ચાર કરે, તેમાં તેને મનના

ભાવની અતુલિત સિવાય અન્ય પ્રકારના પ્રત્યાખ્યાનના પાઠનો ઉચ્ચાર થવાથી, તે પ્રત્યાખ્યાન કરનારનો મનોગત ભાવ એજ પ્રમાણભૂત છે, પણ અન્યથા રીતે થએલો શબ્દોચ્ચાર પ્રમાણભૂત નથી. કેમકે એ શબ્દોચ્ચાર ભાવના અનુરોધ સિવાય થએલ હોવાથી છળ માત્ર છે. એ પ્રમાણે આગમમાં વચનની પ્રમાણિકતા નથી કહી. “જાવજીવાપ” એવી મર્યાદાથી સપરિભાષુ પ્રત્યાખ્યાન કરવું બોધ્યે. એમ અંગીકાર કરીને મિથ્યા આપહુનો ત્યાગ કરો. ૨૫૪૫.

ધૃત્યાદિ અનેક શુદ્ધિઓથી સમજાવ્યા છતાં તે ન સમજ્યા, એટલે શ્રીસંપે તેમને સંઘ બાહ્ય કર્યા.

इय पणविओऽवि न सो जाहे सद्दइ पूसमिंत्तेण ।

अन्नगणत्येरेहि य काउं तो संघसमवायं ॥ २५४६ ॥

आहूय देवयं वेइ जाणमाणोऽऽवि पच्चयनिमित्तं ।

वच्च जिणिंदं पुच्छसु गयाऽऽगया सा परिकहेइ ॥ २५४७ ॥

संघो सम्मावाइं गुरुपुरोगोत्ति जिणवरो भणइ ।

इयरो मिच्छावाइं सत्तमभो निण्हवोऽयं ति ॥ २५४८ ॥

एईए सामत्थं कत्तो गंतुं जिणिंद मूलमि ।

वेइ कट्ठपूयणाए, संघेण तओ कओ वच्चो ॥ २५४९ ॥

એ પ્રમાણે પુષ્પમિત્ર આચાર્યે, અનેક શુદ્ધિઓથી સમજાવ્યા છતાં ગોષ્ઠાભાહિલે તે કમુક્ષ ન કર્યું, ત્યારે તેને બીજા ગચ્છના બહુ શ્રુતસ્થવિરોની પાસે લાવ્ય ગયા, (સ્થવિરોએ આચાર્યત્વ કંથન સત્ય કહ્યું. અને ગોષ્ઠાભાહિલતુ' અસત્ય કહ્યું, ગોષ્ઠાભાહિલે સ્થવિરોને કહ્યું કે હું પ્રરૂપણા કરું છું તેવું જ તીર્થંદ્રોએ પ્રરૂપેણું છે. હે રૂપિયો તમે શું જાણો છો ? ત્યારે તેમણે કહ્યું. તમે મિથ્યાલીભાની છા ભગવાનની (તીર્થંદ્રોની) આશાતના કરો નહીં. તમે કાંઈપણ જાણતા નથી. ગોષ્ઠાભાહિલે તે પણ ન માન્યું એટલે તેમણે શ્રીસંધને બોલાવ્યા, શ્રીસંપે કાંયોત્સર્ગ કરીને દેવીને બોલાવી, તેમના પ્રભાવથી દેવીએ પ્રગટ થઈને કાર્ય માટે સંધની આજ્ઞા આગી. શ્રીસંપે પ્રસ્વૃત અર્થને જાણ્યા છતાં સર્વ લોકોની પ્રતીતિ માટે કહ્યું કે-મહાવિદેહમાં જિનેશ્વર પાસે જઈને પૂછો, (કે દુર્મલિકાપુષ્પમિત્રાદિ સર્વ સંઘ કહે છે, તે સત્ય છે, કે ગોષ્ઠાભાહિલ કહે છે તે સત્ય છે ?) દેવીએ કહ્યું કે મને મહાવિદેહમાં જતાં વિપ્રના દૂર થવા માટે કાંયોત્સર્ગ કરો. સંપે તેમ કરવાથી દેવીએ તદ્વત્સાર જિનેશ્વરને પૂછીને કહ્યું કે આચાર્યાદિ શ્રીસંધ કહે છે તે સત્ય છે, અને ગોષ્ઠાભાહિલ તો મિથ્યાવાદી તેમજ સાતમેા નિન્દુષ છે, એમ જિનેશ્વરે કહ્યું છે. (આ સાંભળીને ગોષ્ઠાભાહિલે કહ્યું કે,) આ બિચારી અહપ ચલ્લિચાલી કટપૂતનાવું એવું સામર્થ્ય ક્યાંથી હોય, કે તે જિનેશ્વર પાસે જઈ શકે ? આથી શીમયે નિન્દુષ જાણીને ગોષ્ઠાભાહિલને સંઘ બહાર કર્યા. ૨૫૪૬-૨૫૪૯.

૨૧ વિસંવાદી સાત નિન્હવાની માન્યતા કહી, હવે ચહુરય પગસ ધત્યાદિ ૨૩૦૦ મી ગાથામાંના ' ચ ' શબ્દથી પ્રહણ કરેલ આઠમા બોદિક (દિગંબર) નિન્હવાની માન્યતા કહે છે.

છ હાસસયાઈં નવુત્તરાઈં તદ્દમા સિદ્ધિ ગયસ્સ વીરસ્સ ।

તો ચોડિયાણ દિદ્ધી રહવીરપુરે સમુપ્પણ્ણા ॥ ૨૫૫૦ ॥ મૂ૦ મા૦ ॥ ૧૪૫ ॥

રહવીરપુરં નગરં દીવગમુજ્જાણમજ્જકણ્ણે ચ ।

સિવભૂહસ્સુવહિમ્મિ પુચ્છા યેરાણ કહ્ણા ચ ॥ ૨૫૫૧ ॥ „ ॥ ૧૪૬ ॥

ચોડિયસિવભૂઈંઓ ચોડિયલિંગસ્સ હોઈ ઉપ્પત્તી ।

કોઢિન્નકોટ્ટવીરા પરંપરાફાસમુપ્પન્ના ॥ ૨૫૫૨ ॥ ॥ ૧૪૭ ॥

મહાવીરેવ જોણે ગયા પછી છસે' ને નવ વર્ષે રથવીરપુરનગરમાં બોદિક દિદ્ધિ (દિગંબરમત) ઉત્પત્તિ થઇ રથવીરપુરનગરના દીપકઉદ્યાનમાં આયંકૃષ્ણસૂરિ આવ્યા, તેમની પાસે શિવભૂતિએ દીક્ષા લીધી, અને ઉપધિ સંબંધી સ્થવિરોને પૃચ્છા કરી, તેમણે યોગ્ય ઉત્તર આપ્યો, તે તેને રુચ્ચો નહિ, તેથી શિવભૂતિ બોદિક થયો, તેનાથી બોદિક લિંગની ઉત્પત્તિ થઇ, તે પછી તેના કૌટિલ્ય અને કોટ્ટવીર નામના શિષ્યોની પરંપરાએ તે વૃદ્ધિ પામી ૨૫૫૦-૨૫૫૧-૨૫૫૨.

મહાવીર પ્રભુના નિર્વાણ પછી છસો ને નવ વર્ષે, બોદિક (દિગંબર) નિન્હવા થયા, તેની ઉત્પત્તિનો ઇતિહાસ આ પ્રમાણે છે. એક વખત રથવીરપુરનગરની બહારના દીપક નામના ઉદ્યાનમાં આયંકૃષ્ણ નામે આચાર્ય આવ્યા, તે વખતે તે નગરમાં શિવભૂતિ નામનો રાજસેવક રહેતો હતો, તેનું બીજું નામ સહસ્રમદલ હતું. તે રાજાની મહેરબાનીથી અનેક વિલાસ-લોગ લોગવતો નગરમાં ફરતો, અને બે પ્રહર રાત્રિ વીત્યા પછી ઘર આવતો. તેના હુમ્મશના આવા આવરણથી દુઃખી થએલી તેની સ્ત્રીએ એક દિવસ પોતાની સ્નેહાળ સાસુને કહ્યું કે તમારા પુત્ર કદિ પણ રાત્રિએ વેળાસર આવતા નથી, તેથી હું હુમ્મશાં ઉભગરાથી અને ભૂખથી પીડા પામું છું. આ સાંભળી સાસુએ સ્નેહ પૂર્વક કહ્યું-બેટી ! હુમ્મશાં બે બેજ પ્રમાણે થાય છે, તે તે વાત તે મને આજ સુધી કેમ ન કહી ? પણ ફીકર નહિ, આજે તું સૂઈ જા, તારા બદલે હું જાગીશ અને એ અવિનીત છોકરાને શિક્ષા આપીશ. સાસુના કહેવાથી વહુ તે દિવસે સૂઈ ગઇ, અને ડોશી જાગતી બેઠી, રાત્રિના બે પ્રહર વીત્યા એટલે શિવભૂતિએ આવીને દ્વાર ઉઘાડવાનું કહ્યું. તે વખતે કુંદ થએલી માતાએ રોષ પૂર્વક કહ્યું, અરે ? ઉન્નર્મોગામી ! ઉદ્ધત છોકરા ! આટલી બધી રાત્રિ વીત્યા પછી નગરમાં રખડીને આવ્યો છે, તે જ્યાં અત્યારે દ્વાર ખુલ્લાં હોય, ત્યાં જા, તારી પાછળ અમે તને તેડવા આવીશું નહિ, તેમ તારા વિના મરી જઇશું પણ નહિ. માતાના આવા ક્રોધ અને અહંકારવાળા વચનો સાંભળીને શિવભૂતિને ઘણું મારું લાગ્યું, તેથી તે રિસાબને ત્યાંથી પાછો ફરીને નગરમાં ફરવા લાગ્યો, ફરતાં ફરતાં તે વખતે સાધુનો ઉપાશ્રય ઉઘાડો જોયો, તે અવસરે ઉપાશ્રયમાં સાધુએ કાળપ્રહણ કરતા હતા, તેમની પાસે જઇને શિવભૂતિએ વનદના કરીને પ્રત માટે યાચના કરી. સાધુએ તેની સર્વ હકીકત સાંભળ્યા પછી તેને રાજવદલજા તેમજ માતા વિગેરે સગાઓએ મુક્ત નથી કર્યો, એમ જાણીને દીક્ષા ન આપી, આથી સહસ્રમદલ શિવભૂતિએ

આર્યકૃષ્ણ સૂરિ પાસે જિનકલ્પક વિગેરેના ઉપાધિનો વિભાગ ચાલ-
ળીને શિવભૂતિએ ગુરુને કહ્યું, કે હુમણા શામાટે જિનકલ્પ કેમ આચરતું નથી ? તથા
વિધ સંધયણના અભાવે જાન્યુસ્વામિના નિર્વાણના વખતમાં તેનો વિચ્છેદ થયો છે, એમ ગુરુએ
કહ્યું, એટલે શિવભૂતિએ કહ્યું કે અશક્તને માટે તેનો ભલે વિચ્છેદ થાયો, પણ સમર્થને
તેનો વિચ્છેદ શામાટે થાય ? (આ પ્રમાણે પૂર્વે રત્ન કંબળમાટે પુચ્છાયેલ, તે પછી) તેને
પૂછ્યા સિવાય કંબળના ટુકડા કરી નાંખવાથી કપાયવડે કલુપિત થયેલ એવા તેણે પુનઃ
કહ્યું કે-પરિગ્રહથી કપાય, મૂર્છા, ભય વિગેરે ઘણા દોષો પ્રાપ્ત થાય છે, અને શ્રુતમાં પણ
અપરિગ્રહપણું (ધારણ કરવાને) કહ્યું છે, કેમકે જિનેશ્વરો અચેલક છે, અને તેમણે જ
જિનકલ્પ કહેલો છે. વળી જેણે અચેલ પરિગ્રહ જિત્યો હોય, તેજ સુખિ છે, અને તેમને
(લગ્ન-લુગ્ન-અને અને શીતોષ્ણાદિ પરિસહના હેતુથી) ત્રણ સ્થાનકે વસ્ત્ર ધારણ
કરવાનું કહ્યું છે, પણ એકાન્તે (વસ્ત્ર ધારણ કરવાંજ નોંધએ એમ) નથી કહ્યું. માટે અચેલકપ-
ણુંજ કલ્યાણકારી છે. (આથી) ગુરુએ કહ્યું, જો એ પ્રમાણે જો કપાયનો હેતુ હોય, તે પરિગ્રહ
હોય તો પાતાનું શરીર પણ કપાયોત્પત્તિના હેતુ હોવાથી પરિગ્રહ કહેવાય. અને તેથી
તેનો પણ મુમુક્ષુએ ત્યાગ કરવો નોંધએ, વળી (શિવભૂતે !) જગતમાં એવી કંઈ વસ્તુ
છે, કે જે ગમે તેવાને પણ કપાયના હેતુભૂત ન થાય ? અને એ પ્રમાણે હોય, તો તમારે
શ્રુત-ચારિત્રાત્મક ધર્મ પણ ગ્રહણ કરવો ન નોંધએ. કેમકે જિનેશ્વર પણ કિલ્લકર્મિ ગોશા-
લક અને સંગમક વિગેરેને કપાયના નિમિત્ત થયા, એજ પ્રમાણે જિનશાસનથી વિપરીત
વર્તનારાને, જિનેશ્વરે કહેલો ધર્મ, તે ધર્મમાં નિષ્ઠાવાળા સાધુઓ, અને દ્વાદશાંગીરૂપ જિનમત
કપાયનું નિમિત્ત થાય છે. (એટલે તેઓના પણ ત્યાગ કરવો નોંધએ, પરંતુ તેમ થઈ
નથી.) જિનેશ્વરે કહેલ શરીરાદિપદાર્થો કપાયના હેતુભૂત હોવા છતાં પણ તે મોક્ષના
સાધનભૂત હોવાથી પરિગ્રહ ન કહેવાય. (એમ કહેવામાં આવે છે.) તો શુદ્ધ વસ્ત્રાદિ પણ
મોક્ષસાધનની યુદ્ધિએ લેવામાં આવે, તો કેવી રીતે પરિગ્રહ કહેવાય ? ન જ કહેવાય.
૨૫૫૩-થી-૨૫૬૨.

વસ્ત્રાદિ, મૂર્છાના હેતુ તથા ભયહેતુ હોવાથી, ત્યજી દેવા નોંધએ, એનો ઉત્તર આપે છે.

મુચ્છાદેહ ગયો જઈ તો દેહાઈઓ કહમંગ્યો ।

મુચ્છાગયો ? કઈ વા ગયો વત્યાદસંગસ્ત ?   ॥ ૨૫૬૨ ॥

અહ દેહા-ડડહારાઈસુ ન મોવલસાહનમઈય તે મુચ્છા ।

ફા મોવલસાહનેમું મુચ્છા ત્યાઈપસું તો ?   ॥ ૨૫૬૩ ॥

અહ કુણસિ શુદ્ધવત્યાઈપસુ મુચ્છં ધુવં સરીરેડવિ ।

અફેજનદુદ્ધમયરે ફાહિસિ મુચ્છં રિસેસેળં   ॥ ૨૫૬૪ ॥

વત્યાઈગયરહિયા દેહા-ડડહારાઈમેત્તમુન્ઝાપ ।

તિરિય-સપરાડઓ નણુ હવંતિ નિરઓવળા વઝુળા   ॥ ૨૫૬૫ ॥

અપરિગ્ગહાડવિ પરસંતિપસુ મુચ્છા-ફસાય-દોસેહિ ।

અવિળિગ્ગહિ વપ્પાળો કમ્મયલમળંતમન્જેન્તિ   ॥ ૨૫૬૬ ॥

દેહત્યન્ય-મણ્ઠા-ડણુલેવળા-ડડમરણધારિણો વેઈ ।

વસગાઈસુ મુળઓ નિર્મસંગા વેરહમુવંતિ   ॥ ૨૫૬૭ ॥

જડ્ ભયહેજ ગંયો તો નાનાઈળ તદુવચાપઈં ।

ભયમિદ્ તાઈં ગંયો, વેહસ્સ ય સાવચાઈંઈં ॥ ૨૫૬૮ ॥

અહ મોક્ષસાહજમઈં ન ભયહેજવિ તાળિ તે ગંયો ।

વત્ચાઈં મોક્ષસાહજમઈં સુદ્ધં ફહં ગંયો ? ॥ ૨૫૬૯ ॥

જે મૂર્ખાના હેતુ હોય તે પરિમહ કહેવાય, જો એમ હોય તો મૂર્ખાવા-
ળાને શરીરાદિ પણ પરિમહ કેમ ન કહેવાય ? (તે પણ મૂર્ખાના હેતુ છે.) અને સંગર-
હિત એવા મુનિને વસ્ત્રાદિક પરિમહ શાધી કહેવાય ? શરીર-આહારાદિને શોધસાધનની
બુદ્ધિએ મહણ કરવામાં આવે છે, તેથી તેમાં મૂર્ખા નથી, (એમ કહેતો હો) તો
શોધ સાધનપણું વસ્ત્રોમાં પણ સમાન છતાં, તેમાં મૂર્ખા સામાટે માને છે ? વળી (શરી-
રથી અત્યન્ત નિઃસાર, ક્ષણ માત્રમાં અગ્નિ-ચારાદિકથી ઉપદ્રવવાલા મુક્તભ, કેટલાક કાળ
પછી અવશ્ય નાશ પામનાર) સ્થલ વસ્ત્રાદિકમાં તું મૂર્ખા કરે છે, તો પછી શરીરમાં તો
અવશ્ય વિશેષ કરીને મૂર્ખા કરીશ; કેમકે શરીર, વસ્ત્રાદિની પેઠે વેચાતું મળતું નથી,
પ્રાપ્ત થતું દુર્લભ છે, ઘણા દિવસ રહેવા વાળું છે અને વસ્ત્રાદિ કરતાં-વધારે કાર્ય સાધક
છે. (શરીરાદિ માત્રમાં જે મૂર્ખા છે, તે અદ્ય છે, અને વસ્ત્રાદિ પરિમહની મૂર્ખા તેમણી છે, તેથી
શરીરાદિ માત્રની મૂર્ખા હોવા છતાં પણ નમ્રસાધુઓ શોધ પામશે, અને તમારા જેવા વસ્ત્રવાળા
શોધ નહીં પામે; એમ કહેવામાં આવે તો) વસ્ત્રાદિ પરિમહ વિનાના, અને શરીર-આહારાદિ
માત્રમાંજ મૂર્ખાવાળા તિર્વચ-મિહ વિગેરે અનેકવાર નરકમાંથી થાય છે. દારિદ્રથી પરાભૂત
થએલા અને તથાપ્રકારનો પરિમહ ન હોવા છતાં પણ પરવિભવમાં મૂર્ખા કપાયાદિ દોષ-
વડે અનિચ્છીત આત્મભાવાળા મનુષ્યો અનન્ત કર્મ ઉપાભે છે; અને બીજા મહામુનિઓ
કોઇએ ઉપસર્ગ કરવાની બુદ્ધિથી શરીરે મહામૂદ્રવાળાં વસ્ત્ર-આભરણ-માળા-વિશેષનાદિ
ધારણ કરાવ્યા છતાં, તે નિઃસંગ મુનિઓ કેવળજ્ઞાન યુક્ત શોધ પ્રાપ્ત કરે છે. વળી જે
ભયનો હેતુ હોય તે પરિમહ કહેવાય, તો જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્રવાળાને તેના ઉપધાત કર-
નારાથી ભય છે, અને શરીરને હિંસ્ર પશુઓથી ભય છે, (તેથી તે પણ ભય હેતુ હોવા-
થી પરિમહ કહેવા જોઈએ,) ભય હેતુ હોવા છતાં પણ તેને શોધ સાધનની બુદ્ધિએ
મહણ કરવાથી પરિમહપણું નથી. (એમ કહેવામાં આવે તો.) દોષ રહિત
વસ્ત્રાદિને પણ શોધ સાધનની બુદ્ધિએ મહણ કરવામાં આવે, તો શાથી પરિમહ કહેવાય ?
૨૫૬૨-થી-૨૫૬૯.

વસ્ત્ર વિગેરે શૈદ ધ્યાનનો હેતુ હોવાથી ત્યાગ કરવાં જોઈએ, એમ કહે એનો
ઉત્તર કહે છે.

સારક્ષણાણુર્વંધો રોહજ્ઞાણંતિ તે મર્દ્વોજ્ઞાં ।

તુહમિયં વેદાદ્મ પસત્યમિદ્ તં તદેહાવિ ॥ ૨૫૭૦ ॥

જે જતિયાપગારા લોપ્ ભયહેઅવો અવિરચાણં ।

તે ચેવ ય વિરચાણં પસત્યમાવાળ મોક્ષાય ॥ ૨૫૭૧ ॥

(વસ્ત્રાદિ) સંરક્ષણાણુર્વંધી શૈદધ્યાનનો હેતુ છે. (માટે તે તજ દેવા શોખ
છે.) એમ તારી માન્યતા હોય, તો શરીરાદિમાં પણ એ સમાન છે. (યતનાથી શરી-
રાદિતું સંરક્ષણ શોધ હેતુ હોવાથી) પ્રશસ્ત છે. તો તેવી રીતે વસ્ત્રાદિ પણ પ્રશસ્ત છે,

કંદ નાખવાના ચપ્પણિઆમાંથી રાખ લઇને સ્વયં-પ્રેતાની મેળેજ હોય કરી નાખ્યો, તેથી મુનિઓએ સાધુવેશ આપ્યો, અને સધળા બીજે દિવસ અન્યત્ર વિહાર કરી ગયા. તે પછી કાળાન્તરે પુનઃ તેજ નગરમાં આવ્યા, તેમને સર્વને આવ્યા જાણીને તે નગરના રાજાએ અપૂર્વ સ્નેહથી શિવભૂતિમુનિને બહુમૂલ્યવાળું કંબળરત્ન આપ્યું. આથી આચાર્ય મહારાજે શિવભૂતિને કહ્યું, મુનિ! આપું બહુમૂલ્યવાળું વસ્ત્ર આપણુ સાધુને કંઈ નહિ, તેમજ માર્ગદિશાં પણ આપી અનેક અનર્થ થવા સંભવ છે માટે તમારે તે રાખવું ન જોઇએ. શિવભૂતિએ તે કંબલ ઉપરની મૂર્ચાને લીધે તેને ગુરને કહ્યા સિવાય ગોપવી રાખી, અને દરરોજ તેને ગાયત્રીથી આવીને ચંસાળતો, પણ કદી તેના વાપરવામાં ઉપયોગ કરતો નહિ. તેનો આવો વ્યવસાય જોઇને ગુરુએ જાણ્યું કે આને આ કંબલરત્ન ઉપર ઘણી મૂર્ચા છે, તેથી તેના નાશ કરવો જોઇએ. એમ વિચારીને ગુરુશ્રીએ એક દિવસ તે મુનિ બહાર ગયા એટલે તે કંબળરત્નના નાના નાના ટુકડા કરીને દરેક સાધુને પગ સાફ કરવાને આપી દીધા. આ બનાવ શિવભૂતિએ જાણ્યો, એટલે તે અત્યંત કષાયિત ચિત્તવાળો થઇને ગૌન રહ્યો. એક દિવસ આચાર્ય મહારાજ જિનકદિપતું વર્ણન કરતા હતા તેમાં તેમણે એમ કહ્યું કે- “જિનકદિપ બે પ્રકારનાં હોય છે, એક હસ્ત એજ પાત્રવાળા અને બીજા પાત્ર ધારણ કરનારા, પુનઃ તે દરેક વસ્ત્રધારી અને વસ્ત્ર રહિત એમ બન્ને પ્રકારના હોય છે. વળી બે, ત્રણ, ચાર, પાંચ, નવ, દસ, અગીઆર ને બાર પ્રકાર ઉપધિના જિન કદંબમાં હોય છે, એટલે કે કેટલાક જિનકદિપને રમેહરણ અને મુખવસ્ત્રિકા, એ બે પ્રકારની ઉપધિ હોય છે, કેટલાકને એક કદંબ સહિત ત્રણ પ્રકારની ઉપધિ હોય છે, કેટલાકને બે કદંબ સહિત ચાર પ્રકારની, કેટલાકને ત્રણ કદંબ સહિત પાંચ પ્રકારની, કેટલાકને રમેહરણ, સુહપત્તિ, પાત્ર, પાત્રઅન્ધન, પાત્રસ્થાપન, પાત્ર કેસરિકા, પંડલાદિ રજસાણ, ગુચ્છકે એ પાત્ર નિર્ધોગ એમ નવ પ્રકારે ઉપધિ હોય છે, કેટલાકને એ નવ સાથે એક કદંબ સહિત દસ પ્રકારે, બે કદંબ સહિત અગીઆર પ્રકારે અને ત્રણ કદંબ સહિત બાર પ્રકારે ઉપધિ હોય છે.

એ પ્રમાણે સાંભળીને શિવભૂતિએ કહ્યું, જો એમ હોય, તો હમણાં આધિક જે વિના સ્થાવર કદિપપણુંજ ન રહે અને આપમહિક કારણસર લેવાય ને વપરાય આદરી બધી ઉપાધિ શા માટે ગ્રહણ કરવામાં આવે છે, અને એ જિનકદંબ કેમ નથી આદરાર્તો? એના ઉત્તરમાં આચાર્યશ્રીએ કહ્યું કે જાણુ સ્વામીના નિર્વાણ વખતમાંજ જિનકદંબના વિચ્છેદ થયો છે. વળી એવા સંધ્યણુ આદિના અભાવે હમણાં આપણા જેવાથી તે કરી શકાય તેમ નથી. તે વખત શિવભૂતિએ અભિમાન પૂર્વક કહ્યું કે “હું જીવતાં છતાં શું જિનકદંબ વિચ્છેદ પામશે? હું પાતે એ જિનકદંબ આદરીશ. પરંતુકાના અર્થિ મુનિએ, તેજ નિષ્પરિગ્રહ જિનકદંબ આદરવો જોઇએ, કપાય, ભય, મૂર્ચા વિગેરે દોષો ઉત્પન્ન કરનાર અનર્થકારી આવા પરિગ્રહવું શું પ્રયોજન છે? આજ કારણથી આગમમાં પરિગ્રહરહિત થવાને કહ્યું છે, વળી જિનેશ્વરે પણ અચેતક હતા, માટે અચેતકપણુંજ મુંદર છે. અને તેજ ધારણ કરવું જોઇએ.

તેવું એ કથન સાંભળીને ગુરુશ્રીએ કહ્યું, જો એ પ્રમાણે હોય, તો શરીરમાં પણ કપાય-ભય-મૂર્ચા વિગેરે દોષો હોય છે, તેથી પ્રત ગ્રહણ કર્યા પછી તરત શરીર પણ તજ દેવું જોઇએ. અને શ્રુતમાં જો નિષ્પરિગ્રહપણું કહ્યું છે, તે એ પ્રમાણે કહ્યું છે કે ધર્મપરંપરામાં પણ મૂર્ચા ન કરવી, મૂર્ચાના અભાવ એજ પરિગ્રહ રહિતપણું છે; પરંતુ સર્વથા ધર્મોપકરણને પણ ત્યાગ કરવો, તેવું નામ પરિગ્રહરહિતપણું નથી. વળી જિનેશ્વરે પણ સર્વથા અચેતક

(વસ્ત્રરહિત) નથી. “ સર્વેભિ પગદ્વેષેણ નિગમ્યા જિગ્મરા ચડન્શીત ” એ વચનથી સર્વે ચોવીસે જિનવરો એક દેવદ્યુષ્ઠ (વસ્ત્ર) સહિત નીકળેલા છે. આ પ્રમાણે શુરૂએ તેમજ બીજા વૃદ્ધ સાધુઓએ અનેક યુક્તિઓથી શિવભૂતિને સમજાવ્યા છતાં, તેણે તથાવિધ કપાય મોહનીયાદિ કર્મના ઉદયથી પોતાના કદામહ ન તજ્યો; અને વસ્ત્રો તથા દર્ધ બહાર ઉઘાનમાં જાળીને રહ્યો, તે પછી તે ઠેકાણે ઉત્તરાનામની તેની બહેન તેને વંદન કરવાને ગઈ, તેણે પોતાના ભાણને વસ્ત્રરહિત જોઈને પોતે પણ વસ્ત્ર ત્યજી દીધા, પછી વંદન કરીને તે ભિક્ષા માટે નગરમાં ગઈ, તેને વસ્ત્રરહિત બીભત્સસ્વરૂપા જોઈને એક ગણિકાએ વિચાર્યું કે આ પ્રમાણે આને વસ્ત્ર વિનાની બીભત્સરૂપવાળી જોઈને લોકો અમારા પર વિરાગ પામશે, માટે હું તેને વસ્ત્ર આપાઉં, એમ વિચારીને ગણિકાએ તે સાધીની ધમ્મજા વિના પણ વસ્ત્ર આપાડ્યું. નગરમાંથી પાછા ફરીને તેણે આ સર્વ બનાવ શિવભૂતિને જણાવ્યો. શિવભૂતિએ તેને કહ્યું કે વસ્ત્ર વિના શ્રી ધણીજ ખરાબ અને અતિસજ્જન પામવાયોગ્ય થાય છે, માટે તારે વસ્ત્રનો ત્યાગ ન કરવો, કેમકે દેવતાએ તને એ વસ્ત્ર આપ્યું છે, તે પછી કેટલાક દિવસે શિવભૂતિએ કૌંઠિન્ય અને કૌટવીર નામના બે શિષ્યોને દીક્ષા આપી, તેમના શિષ્ય-પ્રશિષ્યની પરંપરાએ ઉત્પન્ન થયેલી આ યોદ્ધિક દૃષ્ટિ (દિગમ્બર સંપ્રદાય) વૃદ્ધિ પામી, ૨૫૫૦-૨૫૫૨.

હવે ભાષ્યકાર મહારાજ શિવભૂતિને બે પ્રકારે વિપ્રતિપત્તિ થઈ. તે સંવિસ્તર જણાવે છે.

ઊવહિવિમાર્ગં સોઢં સિવભૂઈ અજ્ઞકળ્હગુરુમૂલે ।

જિગ્મરુપ્પિયાદ્યાણં મળદ્ ગુરું કોસ નેવાર્ણિ ? ॥ ૨૫૫૩ ॥

જિગ્મકપ્પોડ્ણુચરિજ્ઞદ્ વોચ્છિન્નોત્તિ મળિય પુળો મળદ્ ।

તદસચ્ચસોચ્છિજ્ઞજ્ઞ વોચ્છિજ્ઞદ્ કિં સમત્યસ્સ ? ॥ ૨૫૫૪ ॥

પુલ્લમળાપુચ્છદ્દિજ્ઞકંવલકસાયકલ્લસિઓ ચેવ ।

સો વેદ પરિગ્મહઓ કસાય-મુચ્છા-મયાઈયા ॥ ૨૫૫૫ ॥

દોસા જઓ મુવહુયા મુણ ય મળિયમપરિગ્મહત્તેતિ ।

જમવેલા ય જિર્ણિદા તદમિહિઓ જં ચ જિગ્મકપ્પો ॥ ૨૫૫૬ ॥

જં ચ જિયાચેલપરોસહો મુળી જં ચ તોઈ ઠાળેઈ ।

વત્થં ધરેજ્ઞ નેગંતઓ તઓડવેલયા સેયા ॥ ૨૫૫૭ ॥

ગુરુણાડમિહિઓ જદ્ જં કસાયહેક પરિગ્મહો સો તે ॥

તો સો દેહો ચ્ચિય તે કસાયપ્પત્તિહેવચ્ચિ ॥ ૨૫૫૮ ॥

અતિય વ કિં કિંચિ જણ જસ્સ વ તસ્સ વ કસાયવીયં જં ।

વત્થું ન હોજ્ઞ પવં ધમ્મોડવિ તુમે ન વેતથો ॥ ૨૫૫૯ ॥

જેણ કસાયનિમિત્તં જિળોડવિ ગોસાલ-સંગમાઈણં ।

યમ્મો ધમ્મપરાડવિ ય પદિળીયાણં જિળમયં ચ ॥ ૨૫૬૦ ॥

અહ તે ન મોક્ખસાહણમર્ઈણ ગંયો કસાયહેકવિ ।

વત્થાદ મોક્ખસાહણમર્ઈણ મુલ્લં કઈ ગંયો ? ॥ ૨૫૬૧ ॥

વસ્તુતઃ આ લોકમાં અસંયતિને જે આસન-શયનાદિ જેટલા પ્રકાર કાપતા હેતુ છે, તે બધા પ્રશસ્તભાવવાળા સંયતને શોધ માટે છે. ૨૫૭૦-૨૫૭૧

શિવઃ—હિંસાનુબંધી શૈદધ્યાન, મૃધાનુબંધી શૈદ યાન, સ્તેયાનુબંધી શૈદધ્યાન-અને સં-રક્ષણાનુબંધી શૈદધ્યાન એમ ચાર પ્રકારે શૈદધ્યાન આગમમાં કહ્યું છે. તેમાં પ્રથમ પ્રાણીવધાદિરૂપ હિંસાનું જેમાં નિરંતર ચિન્તવન થાય તે હિંસાનુબંધી શૈદધ્યાન, જેમાં નિરંતર અસત્યનું ચિન્તવન થાય તે મૃધાનુબંધી શૈદધ્યાન, જેમાં નિરંતર-ચોરીનું ચિન્તવન થાય તે સ્તેયાનુબંધી શૈદધ્યાન, અને જેમાં અનેક મારણાદિ ઉપાયોથી ચોરાદિ ચીજો પોતાના દ્રવ્યને રક્ષણ કરવાનું ચિન્તવાય તે સંરક્ષણાનુબંધી શૈદધ્યાન, આ સંરક્ષણાનુબંધી શૈદધ્યાન જે વસ્ત્રાદિ મદલ કરવામાં આવે તો અવશ્ય થાય. આ પ્રમાણે શૈદધ્યાનનો હેતુ હોવાથી વસ્ત્રાદિક શસ્ત્રાદિકની પેઠે દુર્ગતિના હેતુ છે, તેથી તેનો ત્યાગ કરવો જોઈએ.

આચાર્યઃ—એ પ્રમાણે સંરક્ષણાનુબંધી શૈદધ્યાન તો શરીરાદિમાં પણ સમાન છે. કારણકે જળ-અગ્નિ-ચોર, સર્પ-હિંસ્રપશુ-વિપ-કંટક આદિથી શરીરનું પણ સંરક્ષણ નિરંતર ચિન્તવાય છે. એટલે તેનો પણ ત્યાગ કરવો જોઈએ.

શિવભૂતિઃ—શરીર વિગેરે શોધ સાધનનું અંગ હોવાથી ચતના વડે તેના સંરક્ષણનું ચિન્તવન કરવું તે પ્રશસ્ત છે.

આચાર્યઃ—જો એમ હોય તો, આગમમાં કહ્યા મુજબ ચતનાના પ્રકારથી વસ્ત્રાદિમાં પણ સંરક્ષણાનુબંધ કરવામાં શું કાપ છે? તે પણ પ્રશસ્ત છે એટલે તેનો ત્યાગ શા માટે કરવો જોઈએ?

શિવભૂતિઃ—વસ્ત્ર વિગેરે મૂર્ખાદિ દોષના હેતુ હોવાથી પરિમહાન છે, અને તે લોકને ભવભ્રમણનું કારણ છે, એ સર્વ કોઇને પ્રતીત છે. જ્યારે એ પરિમહા લોકોને ભવ-ભ્રમણનું કારણ છે, તો પછી વસ્ત્રાદિ પરિમહાવાળા સાધુને પણ તે ભવભ્રમણનું કારણ કેમ ન થાય? થાયજ, માટે તેનો ત્યાગ કરવો જોઈએ.

આચાર્યઃ—તારી એ એકાન્ત માન્યતા યોગ્ય નથી, કેમકે આસન શયન પાન જોજન-ગમન-અવસ્થાન-મન-વચન-અને કાયાની ચેષ્ટા વિગેરે જેટલા પ્રકાર છે, તે બધા અપ્રશસ્ત અધ્યવસાયવાળા અસંયતને આ લોકમાં ભવના હેતુ થાય છે; અને એજ બધા પ્રકારો પ્રશસ્ત અધ્યવસાયવાળા સંયતને શોધના હેતુ થાય છે. એટલે જેણે લોભાદિક કાપાવેના મુજથીજ નાશ કરેલ છે એવા સાધુઓને વસ્ત્રાદિ મદલ કરવા છતાં પણ કોઇ કાપ નથી લાગતો. વળી જો વસ્ત્રાદિ મૂર્ખા વિગેરે હેતુ હોવાથી મુવર્જાદિકની પેઠે પરિમહા છે, ઈત્યાદિ હેતુ અને દૃષ્ટાન્તના કથન માત્રથીજ વસ્ત્રાદિકનું પરિમહાપણું તું સિદ્ધ કરે છે, તો અત્રે પણ એવાજ હેતુ અને ઉદાહરણથી મુવર્જનું અપરિમહાપણું સિદ્ધ કરીએ છીએ. ૨૫૭૦-૨૫૭૧.

આહારો વ ન ગંધો દેહત્યંતિ વિસધાયણત્યાપ ।

વળગંધિ તથા જીવઈ ધર્મતેવાસિણી મેતિ ॥ ૨૫૭૨ ॥

તમ્હા કિમતિય વત્થું ગંધોઝંધો ન સવહા છોપ ? !

ગંધોઝંધો વ મયો મુચ્છામુચ્છાદિ નિચ્છયમો ॥ ૨૫૭૩ ॥

વત્પાદ તેણ જ મ સંજમસાહનમરાગ-દોસમ્મ ।

તું તમપરિગ્રહો ધિય પરિગ્રહો જં તદુત્પાદ ॥ ૨૫૭૪ ॥

સુવર્ણ, મારી ધર્માન્તેવાસિની છે, તથા સુવર્ણ વિષયાતક છે, (વિષયાત-રસાયન મંગળ-અભિ-નય-પ્રદક્ષિણાવર્ત-ગુરુતા-અને અદ્યક્ષ થતા આ આઠ ગુણ સુવર્ણમાં છે.) એવી બુદ્ધિથી ગ્રહણ કરતાં, (તે બન્ને) આહારની પેઠે શરીરોપકારી હોવાથી પરિગ્રહ નથી (આ કહેલ સર્વ કૃત્યુકિતઓ છે પણ પ્રતિજ્ઞાથી માટે કરી છે.) તે માટે લોકમાં એવી કઈ વસ્તુ છે કે જે સર્વથા પરિગ્રહ અથવા અપરિગ્રહ કહેવાય ? (કોઇ નહિ.) (મુઠ્ઠા પરિગ્રહો બુદ્ધિ) એ વ્યવસ્થા દ્રવ્ય-દેહ-આહાર કનકાદિને વિષે મૂર્ખા અને અમૂર્ખા વચ્ચે પરિગ્રહ અને અપરિગ્રહપણું નિશ્ચયથી માનેલ છે. એ કારણથી રાગ-દ્વેષ રહિત વ્યક્તિને વસ્ત્રાદિ જે જે સંયમના સાધન થાય તે અપરિગ્રહ-છે, અને જે જે સંયમના ધાત કરનાર થાય તે પરિગ્રહ છે. ૨૫૭૨-૨૫૭૩-૨૫૭૪.

વસ્ત્રાદિ શું સંયમોપકાર કરે છે ?

કાં સંજમોવચારં કરેઈ વત્યાઈ જઈ મર્દ સુગમ ।

સીયત્તાણં તાણં જલણતણગયાણ સત્તાણં ॥ ૨૫૭૫ ॥

તદ્ નિસિ ચાઝક્કાલં સજ્ઞાયઽજ્ઞાણસાહજમિસીણં ।

મહિ-મહિયા-વાસો-સા-રયાઈરક્ખાનિમિત્તં ચ ॥ ૨૫૭૬ ॥

મયસંવરુજ્જણત્યં મિલાણપાણોવગારિ યામિમયં ।

મુહપુસિયાઈ ચેવં પરુવણિજ્ઞં જહાજોગં ॥ ૨૫૭૭ ॥

સંસત્તસત્ત-ગોરસ-પાણયપાણીયપાણરક્ખત્યં ।

પરિગલણ-પાણવાયણ-પચ્છાકમ્માઈયાણં ચ ॥ ૨૫૭૮ ॥

પરિહારત્યં પત્તં મિલાણ-વાલાદુવગાહત્યં ચ ।

દાણમયધમ્મસાહજ સમયા ચેવં પરુપરઓ ॥ ૨૫૭૯ ॥

વસ્ત્ર વિગેરે શું સંયમોપકાર કરે છે ? એમ પૂછતા હો, તો સાંભળ ઠંડીથી સાધુતું રક્ષણ, અગ્નિ અને તૃણગત છવોતું રક્ષણ, તથા રાત્રિના ચારે કાળમાં મુનિઓને સ્વાધ્યાય અને ધ્યાન કરવાતું સાધન; સચિત પૃથ્વી, અહિકા, વર્ષા, હિમ અને રજથી રક્ષણ કરવાતું નિમિત્ત થાય છે. વળી મરેલાને ઠંડકવાને તથા ખહાર લઇ જવાને તેમજ રોગીને વસ્ત્ર પ્રાણોપકારી માન્યું છે એ પ્રમાણે મુહુપસિ વિગેરે પણ યથાયાગ્ય સંયમોપકારી છે, એમ કહેવું તથા સંસક્ત સાધુઓ-ગોરસ-પાનક-અને યેયગત પ્રાણિની રક્ષા માટે, હાથમાં ગ્રહણ કરેલ ગોરસાદિ ઝરી જવાથી થતા પ્રાણિધાત અને પશ્ચાત્કર્મોદ્ધોષાને ત્યાગ કરવાને, રોગી અને બાળ વિગેરેના ઉપકાર કરવાને દાનમય ધર્મતું સાધન એવું પાત્ર રાખવું જોઇએ. એ પ્રમાણે રાખવાથી સર્વને પરસ્પર સમતા થાય. ૨૫૭૫-૨૫૭૯

શિવભૂતિ:-વસ્ત્ર-પાત્રાદિ સંયમમાં શો ઉપકાર કરે છે, કે જેથી તે ગ્રહણ કરવું જોઇએ?

આચાર્ય:-સૂતર અથવા ઊનતું વસ્ત્ર, ઠંડીથી પીડાએલા સાધુતું રક્ષણ કરે છે અને આર્તધ્યાનતું હરણ કરે છે, તથા અગ્નિ-ધાસ-ઈન્દ્રનાદિગત છવોતું પણ રક્ષણ કરે છે. કેમકે સાધુ પાસે જે વસ્ત્ર ન હોય, તો ઠંડીથી પીડાતા ધાસ-ઈન્દ્રનાદિવડે અગ્નિ પ્રજ્વલિત કરે, અને તેથી તદ્ગત છવોના વધ થાય, પરન્તુ જે વસ્ત્ર હોય તો એ પ્રમાણે ન થાય, અને અગ્નિ પ્રજ્વલિત કર્યા વિના પણ ઠંડીથી રક્ષણ થાય, વળી જે પાસે વસ્ત્ર હોય,

તો જેમાં હિમાચની વર્ષા થતી એવી શીતયુક્ત રાત્રિમાં આખી રાત્રિ જાગરણ કરતા મુનિઓને વિદ્યનરહિત સ્વાધ્યાય-ધ્યાન થઈ શકે. તેમજ મહારાત્રિમાં ઊડીને પડતી સચિત્ત પૃથ્વી, મહિકા, વૃષ્ટિ, ઝાકળ, કોણક રાતે આકાશમાંથી પડતી સચિત્તરજ અને પ્રતીપ તેજ વિગેરેના જીવેતુ' પણ વસ્ત્રથી રક્ષણ થાય. તથા મૃતવ્યજિતને ઠાંકવાને અથવા તેને બહાર લઇ જવાને માટે પણ શ્વેત-ઉજ્જવલ વસ્ત્ર હોવું જોઈએ. અને રોગી જનોને એવું વસ્ત્ર પ્રાણોપકારી છે, એમ પરમશુદ્ધે કહ્યું છે. આજ પ્રમાણે મુદ્ધપત્તિ-રજોહરણાદિ ઉપકરણો પણ સિદ્ધાન્તાનુસારે સંયમોપકારી છે, તે યથાચોગ્ય-ગ્રંથો ધરે ત્યાં કહેવા.

કલ્પલાખ્યાદિમાં કહ્યું છે કે-તુષ્ઠ મહુષ્ય કરીને અગ્નિસેવનતું નિવારણ કરવાને, ધર્મધ્યાનાર્થે અને રોગી તથા મરણ પામેલાના ઉપકાર માટે વસ્ત્ર રાખવું જોઈએ, તે વસ્ત્ર આત્મ પ્રમાણ લાંબું અને ઓઢી હાથ પહોળું હોવું જોઈએ. તેમાં બે વસ્ત્ર સુતરનાં અને મુખ બાંધવાને મુખવસ્ત્રિકા રાખવી. વસતિ (ઉપાશ્રય) તું પ્રમાર્જન કરવા, કોણ સ્થાનમાં કંઈ હેતા મુક્તા, રાત્રિમાં પાથરેલું વસ્ત્ર સંકેતાર્થ જતાં પ્રથમ પ્રમાર્જન કરવાને તથા ચિન્હ જણાવવાને માટે રજોહરણ રાખવું. અનાવૃત વિકૃત ધુરૂષ ચિન્હ (અથવા સ્ત્રી ચિન્હ) ને લગ્નથી આમ્ભાદન કરવાને તથા સ્ત્રી દર્શનથી લિંગોદયતું રક્ષણ કરવાને ચોળપટ્ટ રાખવો જોઈએ. ” આ પ્રમાણે વસ્ત્રો સંયમમાં ઉપકારી છે.

હવે પાત્ર—અને માત્રક પણ સંયમમાં જે રીતે ઉપકારી છે તે સાંભળ, જે મુનિ પાસે પાત્ર હોય, તો ગોરસ દ્રાક્ષાદિ પાનકમળ પ્રાણિના પ્રાણની રક્ષા થાય, અને પાત્રના અભાવે એ ગોરસાદિ અનાયોગાદિ કારણથી હાથમાંજ મહુષ્ય કંપાં હોય, તો તદ્ગત જીવેતાના પ્રાણની હાનિજ થાય, પરન્તુ જે પાત્રમાં લીધેલ હોય, તો તેતું પરિસ્થાપન થાય, તેમ કરવાથી જીવેતાની રક્ષા થાય. વળી પાત્રના અભાવે હાથમાંજ મહુષ્ય કરેલા ગોરસાદિ ઝરીને ભૂમિપર પડવાથી કુંજુઆ કીટિકાદિ જીવે ત્યાં એકા થવાથી તેમના પ્રાણનો ઘાત થાય; પણ જે પાત્ર હોય તો તેમ ન થાય, અને ભાજન ધાવા વિગેરેથી થતા પશ્ચાત્ક્રમ દિ કોષો પણ ન થાય, તથા પાત્રરૂં રોગી-દુર્ગંજ વૃદ્ધાદિ ઉપર ઉપકાર કરી શકાય, જેમ કે મહુરથ પાસેથી પથ્ય વસ્તુ લાવીને રોગીને આપવાથી તેઓપર ઉપકાર થાય, પરન્તુ જે પાત્ર નહોય તો તેમ થઇ શકે નહિ. વળી પાત્રરૂં આહાર પાણી લાવીને બીજા સાધુઓને આપતાં તે પાત્ર દાનધર્મતું સાધન થાય, પાત્રના અભાવે આહાર પાણી લાવીને કોઈને પણ આપી શકાય નહિ, વળી પાત્ર હોય, તો લબ્ધિવળીને તથા લબ્ધિ વિનાનાને, શક્તિવન્તને તથા શક્તિ રહિતને, વસતિમાં રહેલાને તથા પ્રાહુષ્ણને, એમ સર્વ સાધુઓને પન્થપર મુગમતા થાય. એસે કે જે પાત્ર હોય તો, લબ્ધિમાન સાધુ તેમાં આહાર-પાણી લાવીને બીજા લબ્ધિ વિનાના મુનિને આપે, એજ પ્રમાણે શક્તિમાન અશક્તને, વસતિ (ઉપાશ્રય) માં રહેલ મુનિ પ્રાહુષ્ણને (બહારથી આવેલાને , આપી શકે, પરન્તુ જે પાત્ર નહોય તો એમાં કંઈ પણ ન બની શકે. આજ પ્રમાણે માત્રક પણ સંયમોપકારી છે. ૨૫૭૬

હવે સુષ મણિયમપરિગ્રહત્ત તથા ‘જમલ્લા ય જિગિદા’ એ કથનનો આચાર્યશ્રી ઉત્તર આપે છે,

અપરિગ્રહગા મુત્તેતિ જા ય મુચ્છા પરિગ્રહોઽધિવચો ।

સર્વદ્વેષુ ન સા કાયવા મુત્તસન્માવો ॥ ૨૫૮૦ ॥

નિરુમધિદ્સંપયણા ચઙનાનાદસયસત્સંપણા ।

અર્ચિદ્દપાણિપચા જિણા જિયપરીસહા સવે ॥ ૨૫૮૧ ॥

જન્મહા જહુત્તદોસે પાવંતિ ન વત્થ-પત્તરહિયાવિ ।

તદસાહ્ણંતિ તેસિં તો તગ્ગહ્ણં ન કુવંતિ ॥ ૨૫૮૨ ॥

તહવિ ગહિપ્પગવત્થા સવત્થતિત્ત્યોવપ્પસગત્યંતિ ।

અભિનિવલ્લમંતિ સલ્લે તમ્મિ ચુલ્લવેલયા હોંતિ ॥ ૨૫૮૩ ॥

જિણકાપ્પિયાદઓ પુણ સોવહઓ સત્તકાલમેગંતો ।

ઉવગરણમાણમેસિં પુરિસાવેક્ષાણ વહુમેયં ॥ ૨૫૮૪ ॥

સૂત્રમાં જે અપરિગ્રહતા કહી છે. તેમાં મૂચ્છાનેજ પરિગ્રહ માનેલ છે, તે-મૂચ્છા સર્વ દ્રવ્યોમાં ન કરવી, એવો સૂત્રનો પરમાર્થ છે. જિનેશ્વરે અનુપમ ધીરજ-સંઘયણ ચાર જ્ઞાન અને અતિશય શક્તિમાન છે, તેમજ હિંદુ રહિત હસ્તરૂપ પાત્રવાળા અને સર્વ-પરિપહાને છતેલા હોવાથી, વસ્ત્ર-પાત્ર રહિત હોવા છતાં પણ સંયમ વિરાધનાદિ યથોક્ત ઢાંચ પ્રાપ્ત નથી થતા, તેથી વસ્ત્રાદિ તેમને સંયમોપકારી ન થતા હોવાથી તેવું મહણ કરતા નથી, તે છતાં “તીર્થ”માં ધણા કાળ સુધી સાધુઓ વસ્ત્ર યુક્ત થશે ” એમ જણાવવાને સર્વ જિનેશ્વરે એક વસ્ત્ર મહણ કરીને નીકળે છે, તે વસ્ત્ર પડી જાય, તો અચેલક (વસ્ત્ર રહિત) થાય છે. વળી જિનકલ્પિક વિગેરે પણ સર્વકાળ એકાન્તે ઉપધિવાળાજ હોય છે, તેમના ઉપકરણનું પ્રમાણ પુરૂષની અપેક્ષાએ ધણા પ્રકારે કહ્યું છે. ૨૫૮૦ થી ૨૫૮૪

“ સઘ્યાઓ પરિગ્રહાઓ વેરમણ ” ઈયાદિ વચનથી સૂત્રમાં કહેલી અપરિગ્રહતા જે વસ્ત્ર કહે છે, તે મૂચ્છાનો ત્યાગ કરવાથીજ થાય છે એટલે કે મૂચ્છા, સિવાય અન્ય કોઈ પરિગ્રહ નથી, જેવી મૂચ્છા વસ્ત્રમાં થાય છે, તેવી મૂચ્છા અન્ય સર્વ શરીર આહારાદિ દ્રવ્યોમાં થાય છે, એ મૂચ્છા સર્વથા ન કરવી, એવો ઉપરોક્ત સૂત્રનો પરમાર્થ છે, પરંતુ “વસ્ત્રનો સર્વથા ત્યાગ કરવો તે અપરિગ્રહતા, ” એવો સૂત્રનો અર્થ નથી.

વળી જિનેશ્વરને વસ્ત્ર અચેલક (સર્વથા વસ્ત્ર રહિત) કહે છે, તે પણ એકાન્ત સત્ય નથી, કેમકે જિનેશ્વરે હાલસ્થ અવસ્થામાં પણ અનુપમ ધીરજ, અનુપમ સંઘયણ, અને ચાર જ્ઞાન યુક્ત હોય છે, તેમજ અતિશય શક્તિ સંપન્ન, હિંદુ રહિત હસ્તરૂપ પાત્રવાળા અને સર્વ પરિપહાને જિતેલ હોવાથી વસ્ત્ર-પાત્રના અભાવે પૂરે કહેલા સંયમ વિરાધનાદિ ઢાંચો તેમને પ્રાપ્ત નથી થતા, અને એથી કરીને વસ્ત્રાદિક તેમને સંયમના સાધક પણ નથી થતા, આ કારણથી આત્મગત સંયમને અનુપકારી વસ્ત્રાદિ નિરર્થક હોવાથી તીર્થકરો તે નથી મહણ કરતા, અહીં કહાય છે એમ કહીશ, કે જો તે વસ્ત્રાદિ નથી મહણ કરતા તો “સઘેવિ પગલ્લેણ નિગ્ગયા” સર્વ તીર્થકરો એક વસ્ત્રથી નીકળ્યા છે. એમ શાથી કહ્યું છે ? આ કથનના ઉત્તરમાં અમે એમ કહીએ છીએ, કે વસ્ત્ર તેમને સંયમોપકારી નથી, તો પણ “તીર્થ”માં સર્વ સાધુઓ વસ્ત્રવાળાજ દીર્ઘકાળ સુધી થશે ” એમ જણાવવાને સર્વ જિનેશ્વરે એક વસ્ત્ર લઇને દીક્ષા માટે નીકળ્યા છે, કોઈ વખત કોઈ સ્થળે તે વસ્ત્ર પડી જાય, તો તે વસ્ત્ર રહિત થાય છે, પરંતુ સર્વકાળ વસ્ત્ર રહિત નથી હોતા, માટે “જિનેશ્વરે વસ્ત્ર રહિત છે ” એમ જે વસ્ત્ર એકાન્તે કહે છે, તે કેવળ તારા અજ્ઞાનતાજ પ્રગટ કરે છે.

વળી તીર્થકર અને જિનકલ્પિકના, દષ્ટાન્તથી વસ્ત્ર અચેલકપણ અંગીકાર કરે છે, તે પણ તારા અજ્ઞાનતાજ છે, કેમકે જિનેશ્વરે પણ ઉપર કહ્યા મુજબ એકાન્તે વસ્ત્ર રહિત.

નથી, અને જનકહિપક સ્વયંબુદ્ધ વિગેરે તો સર્વકાળ પર્યાન્ત-એકાન્તે ઉપધિવાળાજ હોય છે. એ સંબંધમાં તેઓનાં ઉપકરણનું પ્રમાણ પુરુષની અપેક્ષાએ અનેક પ્રકારે પૂર્વે કહ્યું છે, પણ સર્વથા ઉપકરણનો અભાવ નથી કહ્યો. તેથી તે જેના ઉદાહરણથી સર્વ ઉપકરણનો ત્યાગ કર્યો છે, તેઓને પણ સર્વથા ઉપકરણનો અભાવ નથી, કેવળ તારે પોતાનોજ આ દેહ નવીન માર્ગ છે. ૨૫૮૦-થી-૨૫૮૪

હવે “ જમચેલા ચ જિણિયા ” એ કથનનો પ્રકારાન્તરે ઉત્તર આપે છે.

અરહંતા જમચેલા તેણાવેલતણં જડ મયં તે ।

તો તદ્યયાણર ચિય નિરવિસઓ હોહિ માડવેલો ॥ ૨૫૮૫ ॥

રોગી જહોવપસં કરેડ પેજ્જસસ હોઅરોગો ચ ।

ન ચ વેસં ચરિયં વા કરેડ ન ચ પવણડ કરંતો ॥ ૨૫૮૬ ॥

તહ જિણવેજ્ઞાણસં કુળમાણોડવંડ કમ્મરોગાઓ ।

ન ડ તદ્દેવત્યધરો તેસિમાણસમકરંતો ॥ ૨૫૮૭ ॥

ન પરોવણસવસયા ન ચ છડમત્યા પરોવણસંવિ ।

દેંતિ, ન ચ સોસવગં દિવંતેવિ જહા જિણા સવે ॥ ૨૫૮૮ ॥

તહ સેસેહિવિ સઠવં કઝ્ઝં જડ તેહિં સવસાહમ્મં ।

પવં ચ કઓ તિત્યં ન વેદવેલોત્તિ કો માહો ? ॥ ૨૫૮૯ ॥

જહ ન જિણિદેહિ સમં સેસાહસણિ સવસાહમ્મં ।

તહ લિંગેણામિમયં ચરિણવિ કિંચિ સાહમ્મં ॥ ૨૫૯૦ ॥

જે કારણથી અરિહંતો અચેતક છે, તે કારણથી તને અચેતકપણું માન્ય હોય, તો તેમના વચનથી તું અતિશય રહિત અચેતક ન થા. (કારણકે) જેમ વેદના ઉપદેશા-વૃક્ષારે રોગી કરે છે તેથી રોગ રહિત થાય છે; પરંતુ વેદનો વેશ કે આચરણ નથી કરતો, (કેમકે) તે તેને નિરોગી નથી કરતો. તેવી રીતે જિન વેદની આજ્ઞાનુસાર કરનાર કર્મ રોગથી રહિત થાય છે, પરંતુ તેમના વેશ ધરનાર અને તેમના આદેશાનુસાર નહિ કરનાર કર્મ રોગથી રહિત નથી થતો. વળી જો તું સર્વથા રીને તીર્થકરના વેશ અને ચારિત્રાનુક્રાન-વર્તિ હો, તો જેમ સર્વ જીનેશ્વરો પદોપદેશાધીન નથી હોતા, અને બીજાને છદ્મસ્થ અવસ્થામાં ઉપદેશ નથી આપતા. તથા શિષ્ય વર્ગને ક્ષીણ પણ નથી આપતા તેમ તેમના શિષ્યોએ પણ કરતું જોઇએ (પરંતુ) એ પ્રમાણે કરવામાં આવે તો તારું ક્યાંથી પ્રવર્તે ? અને જો તીર્થકરોની સાથે સર્વથા સમાનપણું નહોત, તો અચેતકપણાનો આગ્રહ શા માટે રાખે છે ? જીનેશ્વરોની સાથે શેષ અતિશયો વડે સર્વથા સમાનતા નથી માની, પણ તમે વેશ અને ચારિત્ર વડે કિંચિત્ સમાનતા માનેલ છે. ૨૫૮૫-થી-૨૫૯૦

શિવભૂતિ ! અરિહંતો વસ્ત્રરહિત છે, તેથી આપણે પણ વસ્ત્રરહિત-નમ્ર થવું જો-ઇએ, એમ તારી માન્યતા હોય, તથા જેવું યુરુવું ચિન્દ તેવું શિષ્યનું પણ હોવું જોઇએ, કેમકે યુદ્ધશિષ્ય થેત વસ્ત્ર ધારી કે નમ્ર નથી હોતો. તે તો યુદ્ધના જેવો જ વેશ ધરનાર હોય છે, તેમ તારે પણ અરિહંતોના જેવું જ થવું જોઇએ. પરંતુ જિ-નેશ્વરના ઉપદેશથી જ જ નિરૂપમ ધીરજ અને સંયમણના અજાણે વસ્ત્ર રહિત-નમ્ર થતો

હોય તો ન થા. તું તીર્થકરનો શિષ્ય હોવાથી તને તેમના વેશ પ્રમાણ હોય, તો તેમનો ઉપદેશ પણ તને પ્રમાણ હોવો જોઈએ. કારણ કે ગુરૂનો ઉપદેશ ઉદ્ધૃધીને વર્તન કરનાર શિષ્ય કદિ પણ ઘટ અર્થના સાધક નથી થતો. પરમગુરૂ જિનેશ્વરજીએ એ સંબંધમાં તો એમ કહ્યું છે, કે અનુપમ ધીરજ અને સંઘયણ આદિ અતિશયના અભાવે (સાધુએ) કદિ પણ અચેતક (વચ્ચરહિત) ન થવું. આ પ્રમાણે પરમ ગુરૂએ કહ્યા છતાં તું એમના ઉપદેશની વિરૂદ્ધ વર્તન શા માટે કરે છે ?

શિવભૂતિ:—જેમ ગુરૂના ઉપદેશાનુસાર વર્તવું યોગ્ય છે, તેમ તેમના વેશ અને ચારિત્રનું પણ અવરથ અનુકરણ કરવું જોઈએ.

આચાર્ય:—તાડું એ મન્ત્રોચ અયોગ્ય છે, કેમકે તેમના ઉપદેશાનુસાર વર્તનજ કાર્યસાધક છે. જેમ રોગી મનુષ્ય વૈદ્યના ઉપદેશાનુસાર વર્તન કરવાથીજ રોગથી મુક્ત થાય છે; પરંતુ તેના વેશનું કે આચરણનું અનુકરણ નથી કરતો, જો તે પ્રમાણે કરે, તો ઉલટો સન્નિપાતનો ભાગી થાય. તેજ પ્રમાણે આડીં પ્રસ્તુતમાં પણ જિનેશ્વર રૂપ વૈદ્યના ઉપદેશાનુસાર વર્તનાર તેમના વેષ અને ચારિત્રનું આચરણ કર્યાવિના પણ કર્મરૂપ રોગથી મુક્ત થાય છે. પરંતુ તેમના ઉપદેશાનુસાર વર્તન પ્રિવાય તેમના વેશ અને ચારિત્રનું આચરણ કરનાર કર્મરોગથી મુક્ત થતો નથી, કેમકે તેવી યોગ્યતા સિવાય તેમના વેષ અને ચારિત્ર ધારણ કરનાર કેવળ ઉન્માદાદિતું જ ભાજન થાય છે.

વળી જો તું તીર્થકરનાં વેષ અને ચારિત્રાનુવર્તિ હો, તો તાડું એ અનુવર્તિપણું તીર્થકરોની સાથે સર્વથા પ્રકારે સમાન છે ? કે દેશથી સમાન છે ? જો સર્વથા પ્રકારે સમાનતા હોય, તો જે પ્રમાણે તેઓ કરે છે, તે પ્રમાણે તારે પણ સર્વ કરવું જોઈએ. કારણ કે જેમ તીર્થકરો રવ્યંશુદ્ધ હોવાથી બીજાના ઉપદેશાનુસાર વર્તતા નથી, છદ્મસ્થ અવસ્થામાં બીજાને પ્રતિ મોઢવા ઉપદેશ આપતા નથી અને કેવલજ્ઞાન શિવાય શિષ્યવર્ગને દીક્ષા પણ આપતા નથી; તેવી રીતે એમના શિષ્યાએ અને પ્રશિષ્યોએ પણ સર્વ કરવું જોઈએ. અને જો એ પ્રમાણે થાય, તો પછી કોણને પણ ઉપદેશ દેવાના અભાવે દીક્ષાદિ અપાય નહિ, અને છવટે તીર્થના વિચાર થાય. પરંતુ જો તેઓની સાથે સર્વ સાધર્મ્ય ન હોય, તો પછી “હું અચેતક થાઉં” એવો મિથ્યા આગ્રહ શા માટે રાખે છે ?

હવે જો ઉપરોક્ત કારણથી સર્વથા પ્રકારે તીર્થકરોની સાથે સાધર્મ્ય ન હોય, અને કિંચિત્ સાધર્મ્ય હોય, તો તે અમારે માન્ય છે. જેમકે લોચ કરવાદિ માત્રથી તેમની સાથે કિંચિત્ જિગથી-વેપથી સાધર્મ્ય છે, પણ અચેતકપણાથી નથી. એવણીય આદાર-અનિયત વાસ આદિવેડ ચારિત્રથી કિંચિત્ સાધર્મ્ય છે, પણ હસ્ત લોચપણાથી સાધર્મ્ય નથી; કેમકે અતિશય રહિત હોવાથી આપણે તેમ કરવાને યોગ્ય નથી. આ પ્રમાણે તીર્થકરની સાથે કિંચિત્ સાધર્મ્ય ઉક્ત ન્યાયે અન્યથા પણ સિદ્ધ થાય છે, તો પછી અચેતકપણાદિનો તને મિથ્યા આગ્રહ શા માટે છે ? ૨૫૮૫-થી-૨૫૮૭.

હવે “તદમિદિદો જં ચ જિણકપ્પો” એ કથનનો ઉત્તર આપે છે.

તીર્થકરોએ જિનકલ્પ કહેલો છે. એ કથન કોણ નથી માનતું ? સર્વકોણ તે માને છે, પરંતુ જેવા ગુરૂને માટે જે વિધિએ તે કહેલ છે, તે સાંભળ.

उत्तमधिउसंघयणा पुबविदोऽतिसङ्गो सया कालं ।

जिणकप्पिवावि कप्पं कयारिकम्मा पवज्जंति

॥ ૨૫૯૧ ॥

તં જહ્ જિણવયણાઓ પવજ્જસિ, પવજ્જ તો સ છિન્નો ત્તિ ।

અત્યંતિ કિહ પમાણં કિહ વોચ્છિન્નોત્તિ ન પમાણં ? ॥ ૨૫૧૨ ॥

મળ-પરમોહિ-પુલાવ આહારમ-સ્વવગ-સ્વસમે કપ્પે ।

સંજમતિય-કેવલિ-સિજ્જણા ય જંવૂમ્મિ વોચ્છિણ્ણા ॥ ૨૫૧૩ ॥

ઉત્તમ ધીરજ અને સંઘયણવાળા, જઘન્યથી પણ કિંચિત્ ન્યૂન નવ પૂર્વ જાણનારા, નિરંતર અનુપમશક્તિ આદિ અતિશય સંપન્ન જિનકલ્પકો (પૂર્વોક્ત વિધિએ એટલે તપ-શ્રુત અને સત્ય આદિ) પરિકર્મ કરીનેજ જિનકલ્પ અંગીકાર કરે છે. (એવા પુરુષો માટે જિન-કલ્પની આજ્ઞા જિનેશ્વરેએ આપી છે, પણ તારા જેવા માટે નહિ.) માટે જે જિન વચનથી “જિનકલ્પ” તું માને છે, તે “તે જિનકલ્પ વિચ્છેદ થયા છે” એમ પણ કેમ નથી માનતો? અને જો એ કથન ન માનતો હો, તે “જિનકલ્પ છે” એ કથન કેવી રીતે માને છે, અને “જિનકલ્પ વિચ્છેદ પામ્યા” એ કથન શાથી નથી માનતો? મન:પર્ય-વજ્ઞાન-પરમાવાધજ્ઞાન-પુણાકલ્પિય-આહારકશરીર, ક્ષપકચ્છેણિ, ઉપશમ ચ્છેણિ, જિનકલ્પ-પરિહારવિશુદ્ધિ-સૂક્ષ્મસંપરાય ને યથાખ્યાત એ ત્રણ ચારિત્ર, કેવળી અને ભ્રાક્ષ એ સર્વ પદાર્થો જંબૂસ્વામિ પછી વિચ્છેદ થયા છે. ૨૫૯૧-થી-૨૫૯૩.

અચેલક પરિપહ્ણનો જવાબ આપતાં કહે છે કે—

જહ્ ચેલભોગમેત્તાદિજાચેલયપરીસહો તેણં ।

અજિયદિગિંછાપરીસહોવિ ભત્તાઇભોગાઓ ॥ ૨૫૧૪ ॥

एवं तुह न जियपरीसहा जिणिदावि सम्बहावन्नं ।

अहवा जो भत्ताइसु स विही चेलेवि कि नेहो ? ॥ २५१५ ॥

જહ્ ભત્તાઈ વિસુદ્ધં રાગ-દ્વોસરહિઓ નિસેવંતો ।

વિજિયદિ ગિંછાપરીસહો મુળી સપદિયારોવિ ॥ ૨૫૧૬ ॥

तह चेल् परिमुद्धं रागद्वोसरहिओ सुवविहीए ।

हाइ जियाचेल्परीसहो मुणी सेवमाणोऽवि ॥ २५१७ ॥

જો વસ્ત્રના પરિભોગ માત્રથીજ અચેલક પરિપહ્ણનો જય નથી કર્યો, એમ કહેવાય, તે પછી આહાર-પાણીના ભોગથી પણ ક્ષુધાદિ પરિપહ્ણનો જય નથી કર્યો એમ કહેવાય. અને જો એ પ્રમાણે હોય, તે જિનેશ્વરે પણ પરિપહ્ણનો જય કરનારા નથી એમ તારા કથનાનુસાર ગર્વથી પ્રકારે થયે. અથવા (એપણીય) આહાર-પાણી આદિ મહણ કરવામાં જે વિધિ છે, તે વિધિ (એપણીય) વસ્ત્રમહણ કરવામાં શું નાગ પામ્યે છે? વિશુદ્ધ આ-હાર-પાણી રાગ-દ્વેષરહિત ભોગવતાં છતાં જેમ સમ્રાતકાર મુનિ ક્ષુધાદિ પરિપહ્ણ છતનાર કહેવાયછે, તેમ વિ શુદ્ધ-એપણીય એવા રાગ-દ્વેષ રહિત મુનિ શ્રુતવિધિએ વસ્ત્રને મહણ કરીને સેવવા છતા પણ અચેલક પરિપહ્ણનો જય કરનાર કહેવાય છે. ૨૫૧૪-થી-૨૫૧૭.

“જેણે અચેલક પરિપહ્ણનો જય કર્યો હોય, તે મુનિ કહેવાય.” તારૂં આ કથન ગ્રામ્ય છે, અને જામે તે આન્ય કરીએ છીએ; પરંતુ એ સંબંધમાં પૂછીએ છીએ, કે વસ્ત્રના ભોગ માત્રથીજ અચેલક પરિપહ્ણનો જય નથી થતો, એમ માનીને તું વસ્ત્રનો સર્વથા ત્યાગ કરે છે? કે અનેપણીયાદિ દાપથી દુષ્ટ એવા વસ્ત્રના ભોગથી વસ્ત્રનો ત્યાગ કરે છે? જો આપ પક્ષાનુસાર એટલે વસ્ત્રના ભોગ માત્રથીજ મુનિવડે અચેલક પરિપહ્ણનો જય

નથી થતો, એમ માનીને તું વસ્ત્રનો ત્યાગ કરતો હો, તો તેમાં તારી મોટી ભૂલ છે. કેમકે-એ પ્રમાણે તો આહાર-પાણી આદિના ભોગમાનથી પણ મુનિ ક્ષુધાદિ પરિપહનો જીતનાર નહિ કહેવાય, અને તદ્વત્સાર તારા અભિપ્રાયે નિરૂપમ ધીરજ અને સંઘવજુ-વાળા મહાન સત્ત્વના ભંડાર જિનેશ્વર ભગવન્તો પણ પરિપહ જીતનાર ન કહેવાય. કહાય તું એમ કહીશ કે ઉદ્ગમાદિ દોષ રહિત વિશુદ્ધ-એષણીય આહાર-પાણી, રાગ દ્વેષ રહિત ભોગવનાર મુનિ ક્ષુધાદિ પરિપહનો જય કરનાર કહેવાય છે, તો પછી તદ્વત્સાર એષણીય વસ્ત્રનો રાગ-દ્વેષ રહિત ઉપભોગ કરનાર મુનિ પણ અચેતક પરિપહનો જય કરનાર કેમ ન કહેવાય ? કહેવાયજ. તાત્પર્ય એ છે કે ક્ષુધા-તૃપ્તા-શીત-ઉષ્ણતાદિકનો, આહાર-પાણી-વસ્ત્રાદિકવડે સૂત્રોક્ત વિધિ પૂર્વક યતનાએ પ્રતિકાર કરનાર મુનિ પરિપહનો જય કરનાર કહેવાય છે. આ સર્વ કથનથી એ ફલિતાર્થ થાય છે કે અનેષણી-યાદિ દોષ યુક્ત વસ્ત્રાદિના પરિભોગથીજ અચેતક પરિપહથી પરાભવ થાય છે, પણ સૂત્રોક્ત વિધિએ તેનો ઉપભોગ કરવાથી નથી થતો. ૨૫૬૪-થી-૨૫૬૭

શિવભૂતિ:—જો સાધુ વસ્ત્રનો ઉપભોગ કરે, તો તેણે અચેતક પરિપહ સહન કર્યો છે, એમ કેવી રીતે કહી શકાય ? વસ્ત્રનો અસાવ હોય, તોજ અચેતક પરિપહ સહન કર્યો કહેવાય.

આચાર્ય:—તારી એ માન્યતા અથોગ્ય છે, કેમકે—

સદસંતચેલમોજ્વેલગો ય જં લોગ-સમયસંસિદ્ધો ।

તેનાચેલ મુળમો સંતેહિં જિણા અસંતેહિં ॥ ૨૫૯૮ ॥

પરિસુદ્ધ-જુણ-કુચ્છિય-થોવાડનિયવજ્રમોગમોગેહિ ।

મુળમો મુચ્છારહિયા સંતેહિ અવેલયા હોંતિ ॥ ૨૫૯૯ ॥

જહ જન્મવગાહંતો બહુવેલોડિ સિરવેદિયકદિલ્લો ।

મળગ્ન નરો અવેલો તહ મુળમો સંતચેલાવિ ॥ ૨૬૦૦ ॥

તહ થોવ-જુજ-કુચ્છિયવેલેહિવિ મળ્લ અવેલોતિ ।

જહ તૂર સાલિય ! લહું પોતિ નગિયા મિત્તિ ॥ ૨૬૦૧ ॥

વસ્ત્રના સદ્ભાવે અને વસ્ત્રના અભાવે અચેતકપણું લોકમાં અને આગમમાં પ્રસિદ્ધ છે; તેથી વસ્ત્રના સદ્ભાવે મુનિઓ અને વસ્ત્રના અભાવે જિનેશ્વરો અચેતક કહેવાય છે. પરિશુદ્ધ, ઇર્ષ્ય અને અસાર એવા વસ્ત્રને અનિયતપણે મૂર્ખા રહિત ભોગવવાથી મુનિઓ વસ્ત્રો છતાં પણ અચેતક છે. જેમ કહીવસ્ત્રને મસ્તકે વીંટીને જળમાં પેસનાર પુરુષ, ધણાં વસ્રવાળો છતાં પણ વસ્ત્ર રહિત કહેવાય છે, તેમ મુનિઓ પણ વસ્ત્ર હોવા છતાં અચેતક કહેવાય છે. અથવા અકપ-ઇર્ષ્ય અને કૃતિસતવસ્ત્ર વડે પણ લોકમાં અચેતક (વસ્ત્ર રહિત) કહેવાય છે. જેમકે-અરે ? વજ્રકર ! ત્વરા કર, મને જલ્દીથી સાડલો આપ, હું નગ્ન છું. ૨૫૯૮-થી-૨૬૦૧

મુખ્ય વૃત્તિથી અને ઉપચારથી એમ બે પ્રકારે અચેતકપણું છે. તેમાં મુખ્ય-અચેતકપણું આ સમયમાં સંયોગપકારી નથી, એ કારણથી વસ્ત્રો છતાં પણ સામાન્ય સાધુઓ ઉપચારથી અચેતક કહેવાય છે, અને જિનેશ્વરો વસ્ત્રના અભાવે મુખ્યવૃત્તિએ અચેતક કહેવાય છે. શુદ્ધ-એષણીય, ધણાં દિવસના ઇર્ષ્ય, નિઃસાર, અલ્પ સંયોગેત

(૩૧૨) લલિત વિનાને ઉપકરણભાવે સંયમનો અભાવ ને સમિતિનો અસાદ્ભાવ.

અને કોઈક વખતેજ શ્રુતસ્થથી ભુદ્ધી રીતે ઉપયોગમાં લેવાતા, એવા વસ્ત્રોને મૂર્છા રહિત ભોગવતા-મુનિઓ ઉપચારથી અચેલક કહેવાય છે.

અથવા જેમ કોઈ પુરુષ કટીવસ્ત્રથી અસ્તક વીંટીને જળમાં પેટેલો હોય, લોકમાં તે પુરુષ વસ્ત્ર રહિત કહેવાય છે; તેમ મુનિ પણ દીવ્યસ્થથી ઉપરના ભાગમાં ચોળપટક ધારણ કરે છે, કચ્છ બાંધતા નથી, અને અસ્તક ઉપર પણ કોઇ વસ્ત્રાદિ ધારણ કરતા નથી, એ પ્રમાણે લોક પ્રસિદ્ધ રીતિથી અન્યથા પ્રકારે વસ્ત્રનો ઉપભોગ કરતા હોવાથી, વસ્ત્રો છતાં પણ તે અચેલક કહેવાય છે.

ઉપચારથી લોક પ્રસિદ્ધ અચેલકપણું એક બીજા દશાન્તથી સમજાવે. જેમ કોઈ સ્ત્રી જીર્ણ અને ઘણાં છિદ્રવળું વસ્ત્ર પહેરીને વસ્ત્ર વણનારને કહે, કે અરે વણકર ? જ-- દહીથી માફ વસ્ત્ર તૈયાર કરી આપ, કેમકે હું તે વિના નાન છું, અહીં સ્ત્રી વસ્ત્ર યુક્ત છે, છતાં ઘણા જીર્ણ વસ્ત્રને દહીધે નાનતા શબ્દનો પ્રયોગ થાય છે. એજ પ્રમાણે મુનિઓ પણ પૂર્વોક્ત વસ્ત્ર ભોગથી અચેલક કહેવાય છે. ૨૫૯૮-થી-૨૬૦૨.

“ જં ચ તીર્થે ઠાનેર્હિ યત્ય ધરેજ્જ ” એ કથનનો ઉત્તર આપીને ઉપસ'હાર કરે છે.

વિહિયં મુપ ચિય જઓ ધરેજ્જ તિર્હિ કારણેર્હિ વર્થતિ ।

તૈર્ણં ચિય તદવસ્તં નિરતિસર્ણં ધરેયવ્વં ॥ ૨૬૦૨ ॥

જિણકપ્પાજોગ્ગાળં હી-કુચ્છ-પરીસહા જઓઽવસ્તં ।

હી લજ્જત્તિ વ સો સંજમો તદત્થં વિસેસેર્ણં ॥ ૨૬૦૩ ॥

• જહં જિણમયં પમાણં તુહ તો મા મુયસુ વત્ય-પત્તાર્હ ।

પુવ્વુત્તદોસજાલં છન્નિમિસિ મા સમિઙ્ઘાયં ચ ॥ ૨૬૦૪ ॥

અણુપાલેહમસત્તોઽસત્તો ન સમત્તમેતણાસમિર્હં ।

વત્યરહિઓ ન સમિઓ નિવસેવાદાણવોસમ્મે ॥ ૨૬૦૫ ॥

શ્રુતમાં કહ્યું છે, કે ત્રણ કારણોએ વસ્ત્ર ધારણ કરવું, તેથી નિરતિશથી અને જિનકલ્પને અધોઃમ્ય એવા મુનિઓએ (પૂર્વે કહેલ કારણેજ) લલ્લમ કુત્સા અને પરિપહને દહીધે આવશ્ય વસ્ત્ર ધારણ કરવાં, (કુત્સા અને પરિપહ માટે કદાચ વસ્ત્ર ન ધરે,) પણ લલ્લમ એટલે સંયમને અર્થે તો વસ્ત્ર વિશેષ કરીને ધરવા જોઇએ, (અન્યથા અગ્નિ સળગાવવાદિ વડે મહાન અપ્રસંન્ય પ્રાપ્ત થાય) વળી જો તને જિનમત પ્રમાણ હોય, તો વસ્ત્ર-પાત્રાદિકનો તું ત્યાગ ન કર. કેમકે એથી પૂર્વોક્ત દોષનો સમૂહ પ્રાપ્ત થશે અને સમિતિનો ધાત થશે. પાત્ર વિના સંપૂર્ણ અપણા સમિતિ પાળવાને તું સમર્થ નહિ થાય, અને વસ્ત્ર વિના નિરોપાધાન તથા ઉત્સર્ગ સમિતિ તેમજ ભાષા સમિતિવાળો નહીં થાય (આ પ્રમાણે સર્વથા ત્રણ સમિતિ રહિત થશે.) ૨૬૦૨-થી-૨૬૦૫.

પૂર્વોક્ત રીત્યા સમજાવ્યા છતાં શિવભૂતિ સમજ્યો નહિ, અને વસ્ત્ર તણ દંધ ઉપાધ્યયથી બહાર નીકળી ગયો.

इय पणविओवि वहं सा मिच्छतोदयाकुलियभावो ।

जिणमयमसदहंतो छङ्खियवत्यो समुज्जाओ ॥ २६०६ ॥

તસ્સ ભગિણી સમુજ્જિયવત્યા તદ્દ ચેવ તદનુરાગેર્ણ ।

સંપત્તિયા નિયત્યા તો ગણિયાણુ પુણો મુપદ્ધ ॥ ૨૬૦૭ ॥

તીણ પુણોઽવિ ઘદ્ધોરસેગવત્યા પુણો વિહરેત્તો ।

અચ્છડ તે તેર્ણ ચિય સમણુણાયા ધરેસી ય ॥ ૨૬૦૮ ॥

કોદિદ્ધ-કોદ્ધવોરે પઢાવેસી ય દોણિ સો સીસે ।

તત્તો પરંપરાફાસઝોઽવસેસા સમુપન્ના ॥ ૨૬૦૯ ॥

આચાર્યશ્રીએ એમ બહુ પ્રકારે સમજાવ્યા છતાં તે શિવભૂતિ મિથ્યાત્વના ઉદ્ધ-
યથી વ્યાકુળ પરિણામવાળો થઈ, જિનમતને નહિ સહ્યહતો, વસ્ત્ર તથા કંઈને ઉપાશ્રયથી
બહાર નીકળ્યો; તેની ભાગિની પણ તેના અનુગામી તેજ પ્રમાણે વસ્ત્ર તથા કંઈ આદી
નીકળી, આથી ગણિકાએ તેને વસ્ત્ર પહેરાવ્યું; યુન: તેણે તે તથા દીધું; ફરી ગણિકાએ
હૃદયપર એક વસ્ત્ર પહેરાવ્યું; તેને તે તજતી હતી, (પણ શિવભૂતિએ કહ્યું, ભલે તારે
એક વસ્ત્ર હો.) એમ તેની આજ્ઞાથી તેણે વસ્ત્ર ધારણ કર્યું. પછી કૌંડીન્ય અને કોદ્ધવીર
નામના બે શિષ્યોને શિવભૂતિએ દીક્ષા આપી, તેમની પરંપરાએ શેષ બોટીકદ્દીએ
(દીગમ્બર) પ્રવર્ત્યા. ૨૬૦૬-થી-૨૬૦૮

અહીં આઠમા નિન્હવનો વાઢ સમાપ્ત થયો; હવે સર્વ નિન્હવો પરસ્પર એક
બીજાને બબ્બે ઢાંધા આપે છે, તે સંબંધી વસ્તુબધતા કહે છે.

एवं एए भणिया ओसप्पिणिए उ निण्हगा सत्त ।

वीरवरस्स पवयणे सेसाणं पवयणे नत्थि ॥ २६१० ॥ ७८४ ॥ २६१ ॥

मोचूणेत्तो एकं सेसाणं जावजीविया दिद्दी ।

एक्केक्कस्स य एत्तो दो दो दोसा मुण्येयव्वा ॥ २६११ ॥ ७८५ ॥ २६२ ॥

એ પ્રમાણે એ સાત નિન્હવો (ચરાખથી આઠમા બોટિક નિન્હવ) આ અવ-
સર્ધિણી કાળમાં શ્રીવીર જિનેશ્વરના તીર્થની અંદર થયા, એ સિવાય બીજા નિન્હવો
(ની સત્તા) નથી. એક ગોષ્ઠામાહિલ સિવાય બીજા સર્વ જમાલી વિગેરે નિન્હવો.
યાવજીવીક દૃષ્ટિવાળા થયા અને એ દરેકને બેબે ઢાંધા બાણવા. ૨૬૧૦-૨૬૧૧

ભગવત્ મહાવીરદેવના તીર્થમાં જમાલી વિગેરે સાત નિન્હવો થયા છે, એમ
નિર્ચ્ચિક્તિકાર કહે છે, અને એ નિન્હવોના નામ જણાવનારી ગાથામાંના ચરાખથી ભાબ્ય-
કાર તથા વૃત્તિકાર બોટિક (દિગમ્બર) નિન્હવ સહિત આઠ નિન્હવો આ અવસર્ધિ-
ણીમાં થયા છે એમ કહે છે એ સિવાય બીજા નિન્હવોની સત્તા નથી માની.

સર્વ નિન્હવોમાં ગોષ્ઠામાહિલ સિવાય જમાલી વિગેરે બધા નિન્હવો યાવજ-
જીવનપર્યન્તત્વ પરિભાણ શુક્ત પ્રત્યાખ્યાન અંગીકાર કરતા અને તેમજ માનતા,
પણ ગોષ્ઠામાહિલ તેમ માનતો નહિ, તે તે અપરિભાણ પ્રત્યાખ્યાન માનતો. આ વાત
જો કે મૂળ ગ્રંથ ઉપરથી સમજી શકાય એમ છે, તે છતાં યુન: કહેવાતું પ્રયોજન એ છે
કે પ્રત્યાખ્યાન અવશ્ય કરવા ગોચ્ર હોવાથી બહુ ઉપયોગી છે, તેથી કેાઢ ગોષ્ઠામાહિલની
પેઠે ન માને, એટલા માટે ફરી જણાવી છે કહેવાતું તાત્પર્ય એ છે કે નિન્હવો પણ જીવન
પર્યન્ત પ્રત્યાખ્યાન-પરિભાણ શુક્ત કરનારા હતા, માટે પરિભાણ સહિત કેાઢ પ્રત્યા-
ખ્યાન ન કરતું.

પણી આ સવ નિન્દવો એક બીજાને-પરસ્પર બન્ને દોષો આપે છે. એક તો પોતાનો દોષવાળો મત અંગીકાર કરે છે, અને બીજો પરનો મત અંગીકાર નથી કરતો. આ પ્રમાણે દરેક નિન્દવને બન્ને દોષ લાગે છે, તે સાબ્યકાર મહારાજ પોતેજ વિસ્તારથી કહે છે. ૨૬૧૦-૨૬૧૧.

મોક્ષણ ગોદ્દમાહિલમગ્નેસિં જાવજીવસંવરણં ।

કમ્મં ચ વદ્ધપુઠ્ઠં સીરોદ વ અત્તણા સમયં. ॥ ૨૬૧૨ ॥

મોક્ષુ જમાલિમગ્ને વેતિ કલં કલ્લમાણમેવં તુ ।

એકોએકો એકેકં નેચ્છઇ અન્વદ્ધિઓ દોલ્લિ ॥ ૨૬૧૩ ॥

અવરોપ્પરં સમેયા દો દોસે દેતિ એકમેક્કસ્સ ।

પરમયસંપલ્લિવત્તિં વિપ્પલ્લિવત્તિં ચ સમયમ્મિ ॥ ૨૬૧૪ ॥

અવદ્ધિયસ્સ દોસે દિત્તિં તઓ સોઽવિ તિલ્લિ અન્નસ્સ ।

તિપ્પભિઙ્ગં તુ સમેયા દોસે તિપ્પભિઙ્ગ દિત્તિ ॥ ૨૬૧૫ ॥

ગોષ્ઠામાહિલ સિવાયના બીજા નિન્દવો યાવજજીવન પર્યન્તનું સપરિમાણ પ્રત્યાખ્યાન, અને ક્ષીર-નીરની પેઠે આત્મા સાથે કર્મ બદ્ધ-સ્પૃશ્ણ છે એમ માને છે. અને જમાલિ સિવાયના બીજા નિન્દવો “કરાટુ” હોય તે કહ્યું” એમ માનતા. એ પ્રમાણે એકેક નિન્દવ એકેક પદાર્થ નથી માનતા, અને અબદ્ધિક (ગોષ્ઠામાહિલ) એ પદાર્થ નથી માનતા. (આમ હોવાથી) તેઓ એકઠા થયા હોય તો પરસ્પર એક બીજાને દરેક જણ એ એ દોષ આપે છે, એક પરમની સંપ્રતિપત્તિ અને બીજું સ્વમનમાં વિપ્રતિપત્તિ. અબદ્ધિકને નિન્દવો ત્રણ ત્રણ દોષ આપે છે, માને તેથી તે પણ બીજાએ ત્રણ ત્રણ દોષ આપે છે. જ્યારે ત્રણ આદિ નિન્દવો એકઠા થાય, ત્યારે તેઓ એક બીજાને ત્રણ ત્રણ આદિ દોષો આપે છે. ૨૬૧૨-થી-૨૬૧૫.

ગોષ્ઠામાહિલ સિવાયના સર્વ નિન્દવો, યાવજજીવન પર્યન્ત સપરિમાણ-પ્રત્યાખ્યાન અને ક્ષીર-નીરવત્ આત્મા સાથે કર્મના સંમંથ માને છે, ગોષ્ઠામાહિલ એ એમાંથી એક પણ નથી માનતો. જમાલિ મિત્રાચના તિષ્પયુક્ત વિગેરે નિન્દવો-“કરાટુ” હોય તે કહ્યું” એમ માને છે, અને જમાલિ “કરેલુ” હોય તેજ કહ્યું” માને છે. તિષ્પયુક્ત સિવાયના નિન્દવો સંપૂર્ણ જીવ પ્રદેશોને જીવ માને છે, અને તિષ્પયુક્ત એક અનિમ પ્રદેશને જ જીવ માને છે. એ પ્રમાણે દરેક નિન્દવો જીવધરોક્ત પદાર્થોમાંથી એકેક પદાર્થ નથી માનતા, પણ ગોષ્ઠામાહિલ એ પદાર્થ નથી માનતા, એ નિવાય સર્વ નિન્દવો જિનાકત સર્વ પદાર્થોને માને છે.

એ પ્રમાણે દરેકની માન્યતા હોવાથી જ્યારે તેઓ એકઠા થાય, ત્યારે તેઓ એક બીજાને બન્ને દોષો આપે છે; જેમકે બહુરત નિન્દવ જમાલિ, પ્રદેશીક નિન્દવ તિષ્પયુક્તને કહે છે કે “કરેલુ” હોય તેજ કહ્યું” આવો મારો મન નિર્દોષ છતાં તું નથી માનતો એ પહેલો દોષ અને “અનિમ પ્રદેશ જીવ છે” એ તારો મત સદોષ છે છતાં માને છે, એ બીજો દોષ-એ સાંલણીને પ્રાદેશીક નિન્દવ પણ બહુરત નિન્દવને વિપરીતપણે એજ એ દોષ આપે છે. તથા એજ પ્રમાણે અબ્ધકત વાલીને પણ દોષવાળો તેનો મત માનવારૂપ અને નિર્દોષ છતાં પોતાનો મત નહીં માનવારૂપ એમ એ દોષો

આપે છે. અભ્યક્તવાદી પણ પ્રાદેશિકને વિપરીતપણે એજ બે દોષ આપે છે. એજ પ્રમાણે યાવત ત્રેશિકા નિન્હવ અમદ્વિક નિન્હવને બે દોષ આપે છે, અને અમદ્વિક ત્રેશિકાને બે દોષો આપે છે.

અહીં એક બીજી વિશેષવાત જણાવવાની જરૂર છે, કે વ્યક્તિ વિવક્ષાએ અમદ્વિક નિન્હવ સ્પૃષ્ટામદ્વ કર્મ અને પરિમાણ સહિત પ્રત્યાખ્યાન માનતા હોવાથી તેના બે ભેદો બે મત લુપ્ત થાનીએ તો તે અમદ્વિક તેના પ્રતિયોગી નિન્હવોને ત્રણ દોષ આપે છે, અને તેઓ પણ તેને ત્રણ દોષ આપે છે, પણ જ્યારે તેની બે પદાર્થની માન્યતા સિત્ત છતાં એકજ માનીએ તો ઉપર કહ્યા મુજબ પરસ્પર બન્ને દોષોજ લાગે છે. ભાષ્યકાર મહારાજ પણ એ વાત કબુત કરે છે અને કહે છે કે તેની બે પદાર્થની સિત્ત સિત્ત માન્યતાના બે દોષ અને ત્રીજો તેના પ્રતિયોગીની માન્યતાનો, એમ અમદ્વિક નિન્હવ તેના પ્રતિયોગી નિન્હવને ત્રણ ત્રણ દોષ આપે છે, અને તેઓ પણ તેને ત્રણ ત્રણ દોષ આપે છે, જ્યારે ત્રણ આદિ નિન્હવો એકઠા થાય ત્યારે તેઓ પરસ્પર એક બીજાને ત્રણ ત્રણ આદિ દોષો આપે છે. જેમ કે બહુરતાદિ ત્રણ નિન્હવો એકઠા થયા હોય, ત્યારે બહુરત નિન્હવ બીજાઓને કહે છે કે તમે યોતપોતાનો દોષિતમત પ્રદર્શના હોવાથી બે દોષ અને મારે નિર્દોષ મત ન માનતા હોવાથી એક દોષ એમ ત્રણ ત્રણ દોષ તમને લાગે છે. આ પ્રમાણે અમદ્વિક સિવાયના બધા નિન્હવો ત્રણ ત્રણના સંયોગે ત્રણ ત્રણ દોષો આપે છે. પણ અમદ્વિકની સાથે બીજા બેના સંયોગ થતા એ ત્રિકામાં એક દોષ વધારીને ચાર દોષ આપે છે. એજ પ્રમાણે ચાર-પાંચ-છ અને સાત નિન્હવોના સમુદાયમાં દરેક નિન્હવ એક બીજા અલુક્રમે ચાર-પાંચ-છ ને સાત દોષો આપે છે. માત્ર અમદ્વિકના સંયોગે એક દોષ વધારીને કહેણું એટલે કે અમદ્વિકસહિત ચારના સંયોગમાં પાંચ દોષ, પાંચના સંયોગમાં છ દોષ, છ સંયોગમાં સાત દોષ અને સાતના સંયોગમાં આઠ દોષ, કેમકે અમદ્વિક નિન્હવ બે પદાર્થ વિપરીત માને છે. ૨૬૧૨-થા-૨૬૨૫.

હવે નિન્હવોની માન્યતા સંસારનો હેતુ છે, કે મોક્ષનો હેતુ છે? તે કહે છે ?

સત્તેયા દિદ્વિઓ જાહ-જરા-મરણગન્ધવસહીર્ણં ।

મૂલં સંસારસ્સ ડ હવંતિ નિર્ગંથરૂપેણ ॥૨૬૧૬॥૭૮૬॥૨૩૭॥

પવયળનીહ્યાણં જં તેસિં કારિયં જહિં જત્થ ।

મજ્ઞં પરિહરણાણ મૂલે તહ ઉત્તરગુણે ય ॥૨૬૧૭॥૭૮૭॥૨૩૮॥

જત્થ વિસેસં જાણહ લોગો તેસિં ચ કુણહ મત્તાઈં ।

તં કપ્પઈં સાહુણં સામત્તકયં પુણ અકપ્પં

॥ ૨૬૧૮॥

નિર્ઘન્યરૂપે એ સાતે નિન્હવ દૃષ્ટિઓ, જન્મ-જરા-મરણ અને ગર્ભના વાસરૂપ સંસારનું મૂળ (કારણ) છે, પ્રવચન તરફ બેદરકાર તે નિન્હવોના માટે આહારાદિ જે કાળે જે ક્ષેત્રમાં કરાવ્યા હોય, તે મૂળચુલ અને ઉત્તરચુલમાં પરિભોગવડે લાભ્ય છે. એટલે કે જ્યારે લોક “આ નિન્હવ છે” એમ તેમનો તક્ષવન ખણે છે, અને તે માટે આહારાદિ કરે છે, ત્યારે તે સાધુઓને કલ્પે છે, પણ સામાન્ય રીતે તે માટે કરેલ આહારાદિ નથી કલ્પતા. ૨૬૧૬-થી ૨૬૧૮

શબ્દ:—પ્રભો! એ નિન્હવોની દૃષ્ટિ સંસારનો હેતુ છે, કે મોક્ષનો હેતુ છે ?

ચુર:—એ સાતે નિન્હવ દર્શના મોક્ષ હેતુ નથી, પણ જન્મ-જરા-મરણ અને ગર્ભના

સ્થાનરૂપ કેવળ સંસારનાજ મૂળ હેતુ છે. માત્ર તેઓ નિર્મથ્ય વેશધારીજ છે. યથાર્થ નિર્મથ નથી.

શિષ્ય:—ત્યારે પ્રભો! એ નિન્હવો સાધુઓ ગણાય? અન્યદર્શની ગણાય? કે શુદ્ધસ્થ ગણાય?

ગુરુ:—હમણાંજ અમે કહ્યું છે, કે તેઓ કેવળ નિર્મથના વેશ ધરનારા છે. યથાર્થ નિર્મથ સાધુ નથી; કેમકે એ સાધુને માટે કરેલ આહારાદિ શેષ સાધુઓને કદંષે નહિ. પરંતુ નિન્હવોને માટે કરેલમાં એમ નથી. કારણ કે જે ક્ષેત્રમાં જે કાળે નિન્હવોનાંને માટે કરેલાં આહારાદિ હોય, તેને ઉપસોગ વિકલ્પે થાય, એટલે કે કોઈ વખતે એ આહારાદિનો ત્યાગ કરાય અને કોઈ વખત ન પણ કરાય “ આ નિન્હવો સાધુઓથી ભિન્ન છે ” એમ લોકો જ્યારે ન જાણતા હોય, ત્યારે તે આહારાદિ ત્યાગ્ય છે, પરંતુ જ્યારે એમ જાણવામાં આવે કે આ નિન્હવો ખરા સાધુ નથી, ત્યારે તેમના માટે કરેલા આહારાદિ ત્યાગ્ય નથી. આ પ્રમાણે મૂળ શુદ્ધ સંબંધી આધાર્મિકી અને ઉત્તર શુદ્ધ સંબંધી કીર્ત-કૃતાદિ આહાર વિગેરે વિકલ્પે ભોગ્ય છે. માટે આ નિન્હવો સાધુ ન કહેવાય, કેમકે તેમને માટે કરેલ આહારાદિ એકાન્તે અકલ્પ્ય નથી, વગી તે શુદ્ધસ્થ નથી, તેમ અન્ય તીર્થીઓ પણ નથી, કેમકે તેમને માટે કરેલ આહારાદિ સાધુને કથંચિત્ કલ્પ્ય પણ છે, આથી કરીને તેઓ અવ્યક્ત કહેવાય.

બોદીક સંબંધી કરાવેલા આહારાદિ માટે કહે છે.

મિચ્છદ્વિદ્વિયાળં જં તેસિં કારિયં જહિં જત્ય ।

સર્વંપિ તયં સુદ્ધં મૂલે તદ્ ઉત્તરગુણે ય ॥૨૬૧॥૭૮૮॥૨૩૯॥

મિત્રમય-લિંગ-ચરિયા મિચ્છદ્વિદ્વિત્તિ બોધિવાડમિમયા ।

જં તે કપમુદ્ધિસિત્તં તં કપ્પડ્ડં જં ચ જ્ઞાનોગં ॥ ૨૬૨૦ ॥

જે કાળે જે ક્ષેત્રમાં મિથ્યાદૃષ્ટિઓના માટે કરેલ જે આહારાદિ તે મૂળશુદ્ધમાં અને ઉત્તરશુદ્ધમાં સર્વ શુદ્ધ છે. માત્ર-લિંગ-અને ચર્ચા જેનાં ભિન્ન હોય, તે મિથ્યાદૃષ્ટિ છે. તેવા મિથ્યાદૃષ્ટિ અહીં બોદીક (દિગંબરો) ને માનેલા છે; તેમને ઉદ્દેશીને કરેલ જે આહારાદિ તે સર્વ જે યતિને ભોગ્ય હોય તેને કલ્પ્ય છે ૨૬૧૬--૨૬૨૦.

જેની માન્યતા-વેગ અને લિંગામહણ સંબંધી આચરણ ભિન્ન હોય તે વ્યક્તપણે મિથ્યાદૃષ્ટિ કહેવાય. તેવા મિથ્યાદૃષ્ટિ અહીં બોદીકને માનેલા છે. તેઓને ઉદ્દેશીને જે કાળે જે સ્થળે આહારાદિ કરેલું હોય, તે સર્વ સાધુઓને મૂળશુદ્ધ સંબંધી અને ઉત્તરશુદ્ધ સંબંધી શુદ્ધ છે, અહીં એટલું વિશેષ જાણવું કે તેઓને ઉદ્દેશીને કાકડી-કાકીમ વિગેરે સચિત્ત આહાર, અને અનન્તકાય-વૈતાક વિગેરે વધારીને અચિત્ત કરેલ આહાર તે મુનિઓને કલ્પે નહિ, પણ જે મુનિઓને યોગ્ય શાસ્ત્રમાં કહેલ છે તેવા પ્રાચુક આહાર હોય તેજ કલ્પે છે, બીજી નહિ. ૨૬૨૨-ચી-૨૬૨૦

આ સ્થળે એક વાત વિશેષ જણાવની ઊચિત છે, કે—“ સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રાણિ મોક્ષમાર્ગ: ” આ મુખ્ય સામાન્ય માન્યતામાં ચેતામ્બરોનો મત ભેદ નથી, પણ બીજી વિશેષ માન્યતાઓમાં મતભેદ છે, જેમકે કેવળીને કવગાહાર, શ્રીને મુદ્રિત વિગેરે દિગંબરો નથી માનતા, અને ચેતામ્બરો તે માને છે. આ સંબંધી ઘણું લખી શકાય એમ છે, પણ મથ વિસ્તારના લયથી તે અહીં નથી લખતા. તે સંબંધી વિશેષ જાણવાની ઈચ્છાવાળાએ સ્વાધ્યાસ રતનાકર-ઉત્તરાધ્યયનાદિ ગ્રંથોમાં જોઈ લેવું.

એવી રીતે નયદ્વાર પછી હવે કયા નયને કયું સામાયિક ભોક્ષભાગીપણે ઇષ્ટ છે, તેનું સ્વરૂપ જણાવવાને અનુભવદ્વાર કહે છે. તેમાં સામાન્ય જણાવી પ્રથમના ત્રણ નયને જે ઇષ્ટ છે, તે કહે છે.

તવસંજમો અણુમઓ નેગગંથં પવયણં ચ વવહારો ।

સદ્ગુ જ્ઞુમુયાણં પુણ નિઘ્વાણં સંજમો ચેવ ॥૨૬૨૧॥૭૮૧॥૨૪૦॥

કસ્સ નયસ્સાણુમયં કિં સામાયમિહ મોક્ષલપગોત્તિ ।

ખન્નં નેગમ-સંગહ-વવહારણં તુ સઘાઈ ॥ ૨૬૨૨ ॥

તવસંજમો ચરિત્તં નિગંથં પવયણંતિ મુપનાણં ।

તગ્ગહ્ણે સમ્પત્તં ચગ્ગહ્ણાઓ ય વોદ્ધવં ॥ ૨૬૨૩ ॥

તિત્તિવિ સામય્યાઈં ઇચ્છંતા મોક્ષલપગપાઈલા ।

કિં મિચ્છદ્વિદ્ધીયા, વયંતિ જં સમુદયાઈંપિ ॥ ૨૬૨૪ ॥

તપપ્રધાનસંયમ (આરિત્રસામાયિક), નિર્મથપણું, અને પ્રવચન (શ્રુત સામાયિક તથા ચશબ્ધથી સમ્યક્ત્વ સામાયિક) આ ત્રણ સામાયિક વ્યવહારપર્યન્તના ત્રણ નયને ભોક્ષભાગીપણે ઇષ્ટ છે. પણ શબ્દ-ઋણસૂત્ર નયને તો સંયમજ (આરિત્ર સામાયિકજ) ભોક્ષભાગીપણે ઇષ્ટ છે. (બીજા બે નહિ, કેમકે સર્વ સંવરરૂપ આરિત્ર પછી તરતજ ભોક્ષ પ્રાપ્ત થાય છે.) ૨૬૨૧.

કયા નયને કયું સામાયિક અહીં ભોક્ષ ભાગીપણે ઇષ્ટ છે? (તેના ઉત્તરમાં) કહે છે કે-નેગમ સંગહ તથા વ્યવહાર નયને સર્વ (ત્રણે) સામાયિક ભોક્ષ ભાગીપણે ઇષ્ટ છે. તપસંયમ એટલે આરિત્ર (જેની દીક્ષા), પ્રવચન એટલે શ્રુત જ્ઞાન, આ બે અહંણુ કરવાથી ચશબ્ધવડે સમ્યક્ત્વ સામાયિક જણાવું. નેગમાદિ પ્રથમના ત્રણ નયો ત્રણે સામાયિકને ભોક્ષભાગીપણે માને છે, તો પછી તેઓ બિથ્યાદિષ્ટ કેમ કહેવાય? (જેનો પણ એજ નજીને ભોક્ષભાગીપણે માને છે.) એ ત્રણે સામાયિકને ત્રણે નયો ભોક્ષરૂપ કહે છે, પરંતુ તે નયો હોવાથી સર્વને સમુદિત લાવે નથી કહેતા “ જ્ઞાનાદિકથી ભોક્ષ નથી. ” એમ નિયમ કરે છે (જેનો તો ત્રણેને સમુદિતલાવે ભોક્ષભાગીરૂપે કહે છે.) આથી તેઓ બિથ્યાદિષ્ટ છે. ૨૬૨૨-૨૬૨૪.

હવે ઋણસૂત્ર તથા તે પછીના ત્રણ નયોને જે સામાયિક ભોક્ષભાગીપણે ઇષ્ટ છે, તે જણાવે છે.

વજ્ઞુમુયામયં પુણ નેવાણપહો ચરિત્તમેવેયં ।

ન હિ નાણ-દંસણાઈં, માયેડવિ ન તેસિં જં મોક્ષો ॥ ૨૬૨૫ ॥

જં સઘનાણ-દંસણલામેડવિ ન તવલણં ચિય વિમોક્ષો ।

મોક્ષો ય સઘસંવરલામે મગ્ગો સ પ્વાઓ ॥ ૨૬૨૬ ॥

આહ નણુ નાણ-દંસણરહિયસ્સ ન સન્નસંવરો દિદ્ધો ।

તસ્સદિયસ્સેવ તઓ વમ્હા તિતયંપિ મોક્ષલપહો ॥ ૨૬૨૭ ॥

જહ્ તેહિં વિના નતિયત્તિ સંવરો તેણ તાઈં વસ્સેવ ।

જુત્તં કારણમિહ ન વ સંવરસજ્જસ્સ મોક્ષસ્સ ॥ ૨૬૨૮ ॥

અહ કારણોવગારિત્તિ કારણં તેણ કારણં સર્વં ।

શ્રવણં નાણાર્ણં જડણો નેયાદ્ભોવેણ ॥ ૨૬૨૯ ॥

તહ સાહણભાવેણવિ દેહાદિપરંપરાદિવહુમેયં ।

નિવાણકારણં તે નાણાદિતિયમ્મિ કો નિયમો ? ॥ ૨૬૩૦ ॥

અહ પચાસણતરં દેહ નેયરમિહોવગારિપિ ।

તો સર્વસંધરમયં ચારિત્તં ચેવ મોક્ષપદ્ધત્તો ॥ ૨૬૩૧ ॥

દ્વિત્યસાહણાદં સદ્દહણાદગુણઓ સમેયાદં ।

સમ્મકિરિયાહરસ્સ વ દ્વિ પુણ નિવ્વાણમિદ્દત્તો ॥ ૨૬૩૨ ॥

ઋણુસૂત્ર અને તે પછીના ત્રણ શબ્દ નયોને એક આરિતસામાયિકજ ભોક્ષ ભાગી-
રૂપે સમ્મત છે, શ્રુતસામાયિક અને સમ્યક્ત્વસામાયિક માન્ય નથી; કેમકે તે બે હોય-
તો પણ આરિત સામાયિક વિના ભોક્ષ નથી થતો. કારણ કે સંપૂર્ણજ્ઞાન-દર્શન પ્રાપ્ત થવા
છતાં પણ તે વખતે તરતજ ભોક્ષ નથી થતો, પરંતુ સર્વસંવરરૂપ આરિત સામાયિકને
લાભ થાય ત્યારેજ ભોક્ષ થાય છે, તેથી તે આરિત સામાયિકજ ભોક્ષ ભાગીપણે ઇષ્ટ છે. સર્વ
સંવરરૂપઆરિતનો લાભ જ્ઞાન-દર્શનરિત હોય, તેને અકરમાત્ર ઉત્પન્ન થએલો જણાતો
નથી, પણ જે જ્ઞાન-દર્શનધુક્ત હોય તેનેજ તે પ્રાપ્ત થાય છે, માટે એ ત્રણે (સમ્યક્ત્વ-
શ્રુત-અને આરિતસામાયિક) ભોક્ષ ભાગી છે. (નૈગમાદિ નયોતું એ કથન યોગ્ય નથી-
કેમકે) જો તે જ્ઞાન-દર્શન વિના સંવરરૂપઆરિતની પ્રાપ્તિ ન થતી હોય, તો તે બન્નેને સર્વ
સંવરરૂપ આરિતનાં કારણ કહેવા યોગ્ય છે, પણ સર્વસંવરરૂપ આરિતથી સાધ્ય એવા
ભોક્ષના કારણ કહેવાય નહિ (કારણ કે સર્વસંવર પછી તરતજ ભોક્ષ થાય છે, જ્ઞાનદર્શન
પછી તરત નથી થતું.) (નૈગમાદિ નયોતું આ કથન યોગ્ય નથી, કારણકે) જો જ્ઞાન-
દર્શન વિના સર્વસંવરરૂપ આરિત લાભ ન થતો હોય, તો તે તેનાં કારણ છે, એમ કહેવું
યોગ્ય છે, પરંતુ સર્વ સંવરરૂપ આરિતથી સાધ્ય એવા ભોક્ષતું કારણ છે, એમ કહેવું
યોગ્ય નથી. (કેમકે જ્ઞાન-દર્શનાનન્તર ભોક્ષ નથી થતો, પણ સર્વસંવરરૂપ આરિતાનન્તર
થાય છે.) ભોક્ષના કારણરૂપ સર્વ સંવર આરિતાત્મકના જ્ઞાન-દર્શન ઉપકારી છે, તેથી
તે પણ ભોક્ષતું કારણ છે, એમ કહેવામાં આવે, તો સ્વેચ્છ-અદેય-પ્રવૃત્તિ અને નિવૃત્તિ ભાવે
સર્વભુવન, યતિના જ્ઞાનાદિક ના ઉપકારી હોવાથી તે પણ તેનાં કારણ થાય તથા સાધનભાવે
પણ શરીર વિગેરે (માતા-પિતા-વજ્ર-પાત્ર-આહાર-ઔષધ (વગેરે) પરંપરાથી બહુ પ્રકારે
ભોક્ષતું કારણ થાય એટલે જ્ઞાનાદિ ત્રણમાંજ ભોક્ષનાં કારણનો ક્યાં નિયમ રહ્યો ? (બહુ
પ્રકારના કારણ હોય તે છતાં) જે વધારે નજીકનું કારણ હોય, તેજ ભોક્ષનો હેતુ કહેવાય,
બીજા શરીર વિગેરે પરંપરાથી ઉપકારી હોય, તો પણ તે તેના હેતુ ન કહેવાય. (માટે
જ્ઞાનાદિ ત્રણજ ભોક્ષના હેતુ છે.) એમ કહેવામાં આવે, તો તો સર્વસંવરાત્મક આરિતજ
ભોક્ષ ભાગી થયો, કેમકે તેજ તેતું નજીકનું કારણ છે. (એ પ્રમાણે લુદા લુદા નયોનો
મત છે, પણ ખરી રીતે તો) રોગી અણુબ્યને સમ્યક્ ક્રિયાની ધેડે જ્ઞાનાદિ ત્રણ સમુદિત
હોય તેજ તે જ્ઞાનાદિ ગુણથી ઇષ્ટ અર્થના સાધક છે. અહીં ભોક્ષ એ ઇષ્ટ અર્થ છે-
૨૬૨૫-ચી-૨૬૩૨.

ઉપર કહ્યા મુજબ લુદા લુદા નયોનો મત છે, એટલે કે નૈગમાદિ ત્રણ નયો
જ્ઞાનાદ ત્રણે સામાયિકને લિખ લિખપણે ભોક્ષના કારણ માને છે, અને ઋણુસૂત્ર વિગેરે

નયો એક ચારિત્રનેજ મોક્ષના હેતુપણે માને છે, પરંતુ વસ્તુતઃ જ્ઞાનાદિ ત્રણે સામાયિક સમુદિત હોય, તોજ તે ઇષ્ટ અર્થનાં સાધક છે, એમાંનું એક અથવા બેમાં બેમાં ત્રણ ઇષ્ટાર્થ સાધક નથી. જેમ રોગથી પીડાતા મનુષ્યને વૈદ્ય-ઔષધ વિગેરે સમુદિત સમ્યક્ ક્રિયા, નીરોગી થવામાં ઉપકારી છે, પણ એમાંની એક અથવા સરખી જીદી જીદી ક્રિયા ઉપકારક નથી, તેમ અહીં સંસારરૂપ રોગથી પીડાતા જન્મનું એ જ્ઞાનાદિ ત્રણે અવ્યાખ્યાય સુખ પ્રાપ્ત કરવામાં ઉપકારી છે. શ્રદ્ધાનાદિ શુભયુક્ત થવાથી તે આત્મા સમ્યક્તત્ત્વરે શ્રદ્ધા કરે છે, જ્ઞાનપડે જાણે છે, અને ચારિત્રવડે સર્વસાવધ વ્યાપારથી વિરમે છે, આથી એ ફલિતાર્થ થાય છે કે—“ સામગ્રીજ ઇષ્ટાર્થની સાધક છે પણ એકાદ વસ્તુ નથી. ” અહીં પ્રસ્તુતમાં મોક્ષ પ્રાપ્તિ ઇષ્ટાર્થ છે, તેને સાધનાર જ્ઞાનાદિ ત્રણનો સમુદાય છે, એમાંનું એક અથવા બેમાં બેમાં સર્વ સાધનાર નથી. ૨૬૨૫-થી-૨૬૩૨.

અહીં અનુમતદ્વાર સમાપ્ત થયું, તે સમાપ્ત થવાથી “ ઉદ્દેસે નિરૂપે ” ઇત્યાદિ ઉપોદ્ધાતના પ્રથમ દ્વારમાં (૬૭૩) ગાથાની વ્યાખ્યા પૂરી થઈ.

હવે “ કિં કંઈવિહું ” ઇત્યાદિ ૯૭૪ બીજા દ્વાર ગાથામાંના “ કિંદ્વારની વ્યાખ્યાનો આરંભ કરે છે.

કિં સામર્થ્યં જીવો અહજીવો દંબ્યમહ મુગો હોજ્ઞા ।

કિં જીવાજીવમયં હોજ્ઞ તદત્યંતરં વત્તિ ? ॥ ૨૬૩૩ ॥

આયા જલ્લુ સામાર્થ્યં પચ્ચક્ખાતંતઓહવહ આયા ।

તં જલ્લુ પચ્ચક્ખાણં આવાણ સંવવદંબ્યાણં ॥ ૨૬૩૪ ॥ ૭૨૦ ॥ ૨૪૧ ॥

સદ્દહ્ જાણં જીવો પચ્ચક્ખાતંતઓ જીવો જીવો ।

નાજીવો નાખાવો સો ચિય સામાર્થ્યં તેણ ॥ ૨૬૩૫ ॥

સામાર્થ્યભાવપરિણંભાવાઓ જીવ એવ સામાર્થ્ય ।

સદ્દેય-નેય-કિરિઓવઓગઓ સંવવદંબ્યાં ॥ ૨૬૩૬ ॥

સામાયિક જીવ છે, કે અજીવ છે? તેમાં એ સામાયિક દંબ્ય છે, કે શુદ્ધ છે? અથવા જીવાજીવત્ત્વ ઉભય સ્વરૂપ સામાયિક છે? કે તેથી કોઈ અર્થાન્તર છે? પ્રત્યાખ્યાન કરનાર આત્માજ સામાયિક છે, અને તેથીજ તે આત્મા સામાયિક થાય છે, કેમકે તે પ્રત્યાખ્યાન જીવપરિણતિરૂપ હોવાથી વિષયની અપેક્ષાએ સર્વ દંબ્યોના આપાતમાં (સંબંધમાં) તે ઉત્પન્ન થાય છે. જીવજ શ્રદ્ધા કરે છે, જાણે છે, અને પ્રત્યાખ્યાન કરે છે, અજીવ અથવા અભાવ એમાંનું કંઈ નથી કરતો, તેથી જીવજ સામાયિક છે. સામાયિકના ભાવની પરિણતિરૂપ જીવજ સામાયિક છે, કેમકે અધ્યેય-જ્ઞેય-અને ક્રિયાના ઉપયોગથી સર્વ દંબ્યો તેના વિષય છે. ૨૬૩૩-થી-૨૬૩૬.

શિષ્ય:—શુદ્ધેષ ! સામાયિક શું વસ્તુ છે? જીવ સામાયિક છે? અજીવ સામાયિક છે? જીવ જીવાત્મક ઉભયરૂપ સામાયિક છે? કે વંદ્યાપુત્રની પેઠે અભાવ સ્વરૂપ સામાયિક છે?

આચાર્ય:—આત્માજ સામાયિક છે, પણ અજીવત્ત્વ સામાયિક નથી. કારણ કે સમ્યક્ત્વસામાયિક ક્રુતસામાયિકવડે આત્મા સર્વદંબ્યોની શ્રદ્ધા કરે છે અને જાણે છે, તેવી રીતે અજીવત્ત્વ નથી જાણતા. વળી ચારિત્ર સામાયિકથી સાવધયોગનું પ્રત્યાખ્યાન કરનાર આત્મા તે પ્રત્યાખ્યાનની ક્રિયા વખતે સામાયિકરૂપ થાય છે, કારણ કે “ કરાણું ” હોય તે

કર્તુ" એ ન્યાયે ક્રિયાકાળ અને સમાશિકાળમાં નિશ્ચયનયના મતે ભેદ નથી. આ સાથે એ પણ સમજ લેવું કે જેણે પૂર્વે પ્રત્યાખ્યાન કરેલું હોય, તે આત્મા પણ સામાયિક રૂપ થાય છે. શ્રદ્ધા-જ્ઞાન-અને સાવધ નિવૃત્તિરૂપ સ્વભાવમાં અવસ્થિત હોવાથી પ્રત્યાખ્યાનયુક્ત જે હોય, તેજ પરમાર્થથી આત્મા છે, તે સિવાયના શેષ સંસારીજીવો પ્રચુર ધાતિકર્મ વડે સ્વાભાવિક શુણ્ધી આવૃત્ત હોવાને લીધે આત્મા નથી. પ્રત્યાખ્યાન એ જીવની પરિ-
ણતિરૂપ હોવાને લીધે જીવાદિ સર્વ દ્રવ્યો સામાયિકવસ્તુને અધેય-ક્ષેય-અને પ્રવૃત્તિ નિવૃત્તિ ભાવે ઉપયોગમાં આવે છે, તેથી સર્વ દ્રવ્યો તેના વિષયભૂત છે. સમકૃત્ય અને શ્રુત સામા-
યિક વડે જીવ શ્રદ્ધા કરે છે અને જાણે છે, અને પ્રત્યાખ્યાન કરે છે. અજીવાદિ તેમ નથી કરતા. ૨૬૩૬.

હવે એક મહાપ્રતોત્તમક ચારિત્ર સામાયિકમાં સર્વ દ્રવ્યોનો ઉપયોગ બતાવે છે.

પદમંમિ સવજીવા વિતિષ્ ચરિમે ચ સન્વદન્વાઈ ।

સેસા મહન્વયા સ્વલુ તદેકદેસેણ દન્વાણં ॥ ૨૬૩૭ ॥ ૭૯૧ ॥ ૨૪૨ ॥

જં સન્વજીવપાલણવિસયં પાણાદ્વાયવેરમણં ।

મિચ્છા-મુચ્છોવરમા સન્વદન્વેસુ વિણિજ્જતા ॥ ૨૬૩૮ ॥

સ્વેસુ સહગણસુ વંભવયં ગહણ-ધારણિજ્જેસુ ।

તદ્યં, છઠ્ઠવયં પુણ ભોયણવિણિવિત્તિવાવારં ॥ ૨૬૩૯ ॥

एवं चारित्तमयं सवदवविસयं તહ સુર્યપિ ।

દેસે દેસોવરઈ સમ્મત્તં સવભાવેસુ ॥ ૨૬૪૦ ॥

किं तंति पत्तुए किं ॥ विसयचिंताए, भण्णइ तओवि ।

સામાદયંગભાવં જાહ જઓ તેણ તમ્મહણં ॥ ૨૬૪૧ ॥

दव्वं गुणोत्ति भइयं सामइयं सव्वनयमयाधारं ।

તં દવ્વપજ્જવઠ્ઠિયનયમયમંગીકરેજ્ઞણં ॥ ૨૬૪૨ ॥

પહેલા મહાપ્રતોમાં સર્વ જીવો વિષયપણું છે, બીજામાં અને છેલ્લામાં સર્વ દ્રવ્યો, અને શેષ પ્રતોમાં દ્રવ્યોનો એક દેશજ વિષયપણું છે. કારણકે સર્વ જીવોનું પાલન કરવા માટે પ્રાણા-
તિપાત વિરમણું છે, મૃષાત્રાદ અને મૂર્છાનો ઉપરમ સર્વ દ્રવ્યોના સંબંધમાં છે, સચેતન સ્ત્રી કે સ્ત્રીનું સખ અથવા આભરણ વિનાની સ્ત્રી અથવા આભરણવાળી સ્ત્રીના સંબંધમાં બ્રહ્મચર્ય
પ્રત છે, શ્રદ્ધુ અને ધારણ કરવા યોગ્ય વસ્તુના સંબંધમાં તીવ્ર પ્રત છે, તથા છતું મન
રાત્રિસોજનના યાપારની નિવૃત્તિ માટે છે. એ પ્રમાણે ચારિત્ર સામાયિક સર્વ દ્રવ્ય વિષયી
છે, શ્રુત સામાયિક પણ તેણું છે, દેશવિરતિ ચારિત્ર સર્વ દ્રવ્યમાંથી એક દેશના વિષયવાળું
છે, અને સમ્યક્ત્વ સામાયિક સર્વ દ્રવ્યના વિષયવાળું છે. સામાયિક શું છે ? એ જાણવાનું
અહીં પ્રસ્તુત છે, તેમાં તેના વિષયનો વિચાર કરવાનું શું પ્રયોજન છે ? ઉત્તર-એ વિષય
પણુ સામાયિકના હેતુસ વને પામે છે, તેથી તેના વિષયનું અહીં શ્રદ્ધુ કરું છે, સામાયિક
સવ નયમતનો આધાર છે, તેથી દ્રવ્યોન્નિતક અને પર્યાયોન્નિતક નયનો મત અંગીકાર
કરીને સામાયિક દ્રવ્ય છે, કે શુણ્ છે ? તેનો વિચાર કરાય છે. ૨૬૩૭-થી-૨૬૪૨.

પહેલા બ્રાહ્મણતિપાત વિરમણ વ્રતમાં વિષય દ્વારાએ વિચાર કરતાં સૂક્ષ્મ-બાહરના ભેદ સર્વ ત્રસ-સ્થાવર જીવો આવે છે, કેમકે તે વ્રતમાં તે સર્વ જીવોનું સર્વથા પ્રકારે રક્ષણ કરવાનું કહ્યું છે. બીજા મૃપાવાદ વિરમણ વ્રતમાં અને છેલ્લા પરિમહ વિરમણ વ્રતમાં સર્વ દ્રવ્યો વિષયપણે છે. “આ લોક પંચાસ્તિકાયાત્મક નથી” આ પ્રમાણેના મૃપાવાદમાં સર્વ દ્રવ્યો વિષયભૂત છે, તેની નિવૃત્તિરૂપ બીજી વ્રત છે, મૂર્છાદ્વારાએ વિચાર કરતાં પરિમહ સર્વ દ્રવ્ય વિષયી છે, અને એ છેલ્લું વ્રત પરિમહની નિવૃત્તિરૂપ હોવાથી તે વ્રતના પણ સર્વ દ્રવ્યો વિષયભૂત છે. એ સિવાયના શેષવ્રતો દ્રવ્યના એક દેશનો વિષય કરનારા છે, તેમાં ત્રીજું વ્રત મહણ કરવા યોગ્ય અને ધારણ કરવા યોગ્ય દ્રવ્યમાં અદ્ભુત-દાનની વિરતિરૂપ છે, અને ચોથું વ્રતરૂપ અથવા રૂપના સહચારી જો સંબંધી અબ્રહ્મ-ચર્યની વિરતિરૂપ છે, અને છઠું વ્રત રાત્રિ ભોજનની વિરતિ સ્વરૂપ છે. આ પ્રમાણે આ ત્રણ વ્રતો દ્રવ્યના એક દેશને વિષય કરવાવાળાં છે.

ઉપરોક્ત નિયુક્તિકારે કહેલી વાત વધારે સ્પષ્ટ કરવાને લાભ્યકાર મદારાજ તેનું સ્પષ્ટીકરણ કરે છે. ત્રસ-સ્થાવર-સૂક્ષ્મ-બાહર વિગેરે સર્વ જીવોનું પાલન કરવારૂપ પહેલું બ્રાહ્મણતિપાત વિરમણ વ્રત છે તેથી પહેલા વ્રતમાં સર્વ જીવોને વિષયપણે મહણ કરેલા છે. મિથ્યા-અનૃત-મૃપા-ધત્યાદિ અસત્યના પચાંચો છે, અને મૂર્છા-શુદ્ધિ વિગેરે પરિમહના પચાંચો છે, તથા ઉપરમ-નિયમ-વિરમણ વિગેરે વિરતિના પચાંચો છે. આથી કરીને મિથ્યા-ઉપરમ એટલે મૃપાવાદ વિરમણ, અને મૂર્છાઉપરમ એટલે પરિમહ વિરમણ આ બન્ને વ્રતના સર્વ દ્રવ્યો વિષય છે. કારણ શન્યવાદમાં સર્વ દ્રવ્યનો અપલાપ કરવા વડે અથવા વિપરીત પ્રરૂપણા કરવા વડે સર્વ દ્રવ્યો મૃપાવાદનો વિષય થાય છે, અને બીજું વ્રત તો તેની નિવૃત્તિરૂપ છે, તેથી સર્વ દ્રવ્યો બીજા વ્રતના વિષય છે. હું “ત્રિભુવનનો સ્વામિ હું, સર્વ કંઈ માફ છે” આવા પ્રકારની મૂર્છાથી નિવૃત્ત થવારૂપ પાંચમું વ્રત છે, તેથી તેના પણ સર્વ દ્રવ્યો વિષય છે. તિર્યચ-મનુષ્ય અને દેવની સ્ત્રી તથા નપુંસકાદિ રૂપનાળા મૂર્ત પદાર્થો તેમજ સ્તન-નયન-જંધન આદિ રૂપના સહગત અથવા સચેતનાચેતન કે સાત્-રણતિરાભરણ સ્ત્રીરૂપ પદાર્થોની ભોગની નિવૃત્તિ રૂપ ચોથું બ્રહ્મચર્યવ્રત છે, તેથી આ વ્રતના રૂપ અને રૂપના સહગત મૂર્ત પદાર્થોજ વિષય છે, પણ સર્વ દ્રવ્યો વિષય નથી. મહણ-ધારણ કરવા યોગ્ય મુત્તર્યુ આદિ મૂર્ત પદાર્થોના અપહરણની નિવૃત્તિરૂપ ત્રીજું વ્રત છે, તેથી મહણ-ધારણ કરવા યોગ્ય પદાર્થોજ આ વ્રતના વિષયભૂત છે. બીજા નથી. રાત્રિ ભોજનથી નિવૃત્ત થવા રૂપ છઠું રાત્રિ ભોજન વિરમણવ્રત છે, તેથી તે પણ સર્વ દ્રવ્ય વિષયી નથી. આથી કરીને ત્રીજું-ચોથું-ને છઠું આ ત્રણે વ્રતોના વિષયભૂતનો સર્વ દ્રવ્યને એક દેશજ છે.

એ પ્રમાણે સામાન્યથી ચારિત્ર સામાયિક સર્વ દ્રવ્યના વિષયવાળું છે, અને જુદા જુદા વ્રત વિલાગથી વિશેષપણે તેમનો ઉપર કહ્યા મુજબ વિષય છે. “સર્વેદ્રવ્યેષ્વસર્વે-પચાંચેષુ શ્રુતમ્” એટલે સર્વ દ્રવ્યના કેટલાક પચાંચો શ્રુતજ્ઞાનનો વિષય છે. આ વચનથી શ્રુત સામાયિક સર્વ દ્રવ્યના વિષયવાળું છે. અને દેશવિરતિ સામાયિક સર્વ દ્રવ્યના એક દેશના વિષયવાળું છે, કેમકે તે સામાયિકજ દેશ સ્વરૂપવાળું છે. પરંતુ સમ્યક્ત્વ સામાયિક્ત્વે મથાપરિસ્થિત સર્વ વસ્તુ સમૂહના અદ્વાન રૂપ હોવાથી સર્વ દ્રવ્યના વિષયવાળું છે. આથી એ સિદ્ધ થયું કે જુદા જુદા ત્રણે સામાયિક, અને ત્રણે સમુદિત સામાયિક-સર્વ દ્રવ્યના વિષયવાળા છે.

શિષ્ય:—અહીં ‘સામાયિક શુ’ છે’ એ જણવાનું પ્રસ્તુત છે, તેમાં તેના વિષયનો વિચાર કરવાનું શુ’ પ્રયોજન છે ?

આચાર્ય:—એ વિષય સામાયિકના અંગભૂત છે, તેથી તેના વિષયનું અહીં કથન કર્યું છે. એટલે અપ્રસ્તુત કંઈ નથી.

અહીં સામાયિક સર્વ નયોના વિચારનો વિષય છે, તેથી કરીને દ્રવ્યાર્થિક તથા પર્યાયાર્થિક નયોના અંગીકાર કરીને સામાયિક દ્રવ્ય છે કે શુષ્ક છે ? તેના વિચાર કરીએ છીએ. ૨૬૩૭-થી-૨૬૪૨.

હવે દ્રવ્યાર્થિક તથા પર્યાયાર્થિક નયના અંતે સામાયિકનો વિચાર કરે છે.

जीवो गुणपण्डित्वन्नो नयस्स दब्बद्वियस्स साम्हयं ।

सो चेव पज्जवद्वियनयस्स जीवस्स एस गुणो ॥ २६४३ ॥ २७९॥२४३॥

इच्छइ जं दब्बनओ दब्बं तच्चसुवयाराओ य गुणे ।

सामइयगुणविसिद्धो तो जीवो तस्स सामइयं ॥ २६४४ ॥

पज्जाओ चिय वरुं तच्चं दब्बंवि तदुवयाराओ ।

पज्जननयस्स जम्ह सामइयं तेण पज्जाओ ॥ २६४५ ॥

पज्जायनयमयमिणं पज्जायत्तंतरं कओ दब्बं ।

उवलंभ-व्ववहाराभावाओ खरविसाणं व ? ॥ २६४६ ॥

जह रुवाइविसिद्धो न घटो सव्वप्पमाणविरहाओ ।

तह नाणाइविसिद्धो को जीवो नामणक्खेओ ? ॥ २६४७ ॥

ગુણાશ્રિત જીવ દ્રવ્યજ દ્રવ્યાર્થિકનયના અભિપ્રાયે સામાયિક છે અને પર્યાયાર્થિકનયના અંતે તે જીવનો શુષ્કજ સામાયિક છે. દ્રવ્યનેજ સત્યરૂપે દ્રવ્યનય ધરે છે, શુષ્કને તો ઉપચારથી માને છે, તેથી સામાયિક શુષ્કવિશિષ્ટ જીવદ્રવ્યજ દ્રવ્યનયના અંતે સામાયિક છે, પર્યાય નયના અંતે પર્યાયજ સત્ય વસ્તુ છે, દ્રવ્ય તો ઉપચારથી છે, તે માટે તે નયના અંતે પર્યાયજ સામાયિક છે. પર્યાયનો અંત એવો છે, કે ગર્વજાતા શાંભિજાતી જેઠે ઉપસાધિ અને વ્યવહારના અભાવે પર્યાયથી ભિન્ન દ્રવ્યજ નથી. જેમ રૂપાદિથી ભિન્ન ઘટે, કોઈપણ પ્રમાણથી નથી, તેમ જ્ઞાનાદિથી ભિન્ન એવો જીવ પણ નથી. ૨૬૪૩-થી-૨૬૪૭.

દ્રવ્યાર્થિક નયના અંતે ગુણાશ્રિત આત્મદ્રવ્યજ સામાયિક છે, કારણકે ગુણ તો ઔપચારિક છે, અને દ્રવ્યથી ભિન્ન જણાતા નથી, તેથી તે અસત છે. માટે ગૌણભૂત શુષ્ક-આત્મવાળો જીવજ શુષ્ક વૃત્તિએ સામાયિક છે, પણ પર્યાય નથી, જેમ દ્રવ્યનયનું ‘માનવ’ છે. જે રૂપાદિ ગુણો નજ હોય, તો લોકને દ્રવ્યની અંદર તેની પ્રતીતિ ક્યાંથી થાય છે ? એવી શંકા થાય, તો તેના ઉત્તરમાં કહેવાનું કે જેમ ચિત્રની અંદર હાથ-નીચા ભાગની પ્રતીતિ તો થાય છે, પણ તે ભ્રાન્તિરૂપ છે, તેમ દ્રવ્યમાં પણ જે શુષ્કની પ્રતીતિ થાય છે, તે ભ્રાન્તિ સ્વરૂપજ છે.

પર્યાયનયના અંતે સામાયિકાદિ શુષ્કજ પરમાર્થથી સામાયિક છે, પણ જીવ દ્રવ્ય સામાયિક નથી, કારણ કે તે જીવનો શુષ્ક છે, અહીં જીવ શુષ્ક શબ્દમાં ઉત્તરપદ પ્રધાન તત્ત્વ-રૂપસમાસ છે. જેમ તે પની ધારા તે તેલધારા, એમાં ધારાથી ભિન્ન તેલ નથી, તેવીજ રીતે

જ્ઞાનાદિ ગુણથી લિપ્ત જીવ દ્રવ્ય નથી. માટે ગુણ-પર્યાયજ્ઞ આ નયના મતે સામાયિક છે, પણ દ્રવ્ય સામાયિક નથી.

ઉપરોક્ત હકીકત વધારે સ્પષ્ટકરવાને લાભ્યકાર મહારાજ એજ વાત કાંઈક વિસ્તારથી કહે છે. દ્રવ્યનય દ્રવ્યનેજ સત્ય માને છે, ગુણોને તો ઉપચારથી માને છે, સત્યપણે નથી માનતો. તેથી ગૌણીભૂત સામાયિકાદિ ગુણવાળો જીવ દ્રવ્યજ ગુણ્યપણે દ્રવ્યજ સામાયિક છે, એમ દ્રવ્ય નયનું મન્તવ્ય છે.

પર્યાયનયના મતે પર્યાયજ ઉપચાર રહિત સત્ય વસ્તુ છે, દ્રવ્યનો તો પૂર્વાપર પર્વાયામાં ઉપચારથી માત્ર વ્યવહાર કરાય છે, વસ્તુતઃ દ્રવ્ય નથી, આ કારણથી આ નયના મતે ગુણ્યપણે પર્યાયજ સામાયિક છે. કારણકે પૂર્વાપર લાવથી નિરન્તર પ્રવર્તતા પર્વાયામાં ભ્રાન્તિથીજ દ્રવ્યનો ઉપચાર કરાય છે, ખરી રીતે તો પર્વાયથી લિપ્ત ખરવિષાણુ જેવું કોઈ દ્રવ્યજ નથી, અથવા પર્વાયથી લિપ્ત દ્રવ્ય જણાતું નથી અને વ્યવહારમાં-ઉપયોગમાં પણ આવતું નથી, તેથી ખરવિષાણુ જેવું દ્રવ્ય નથી. અથવા જેમ રૂપ-રસ-ગન્ધ-રૂપશોદિ લિપ્ત એવો ધર ગધેડાના શીંગડાંની પેઠે કોઈપણ પ્રભાણેથી જણાતો નથી, તેમ જ્ઞાનાદિગુણ-પર્યાયથી વ્યક્તિરિક્ત એવો જીવ પણ જણાતો નથી. માટે પર્યાયજ સત્ય વસ્તુ છે, અને તે પર્યાય અથવા ગુણજ સામાયિક છે. પણ દ્રવ્ય નથી. ૨૬૪૩-થી-૨૬૪૭

પર્વાર્થિક નયનું કંઈક વિશેષ સ્વરૂપ કહે છે.

उत्पज्जन्ति चिर्यन्ति य परिणमन्ति य गुणा न दन्वाहं ।

द्ववप्पभवा य गुणा न गुणवप्पभवाहं दन्वाहं ॥ २६४८ ॥ ७९४॥ २४४॥

उत्पाय-विगमपरिणामओ गुणा पत्तनीलयाइ व्व ।

संति न उ दन्वमिहं तव्विरहाओ खपुप्फं व ॥ २६४९ ॥

ते जप्पभवा जं वा तप्पभवं होज्ज होज्ज तो दन्वं ।

न य तं ते चेय जओ परोप्परपच्चयप्पभवा ॥ २६५० ॥

ગુણોજ ઉત્પાદ-વ્યયરૂપે પરિણામે છે, દ્રવ્યો નહિ; વળી દ્રવ્યથી ગુણો ઉત્પન્ન થતા નથી, અને ગુણોથી દ્રવ્યો ઉત્પન્ન થતા નથી. પત્રના નીલત્વાદિ ગુણોની પેઠે ઉત્પાદ-વ્યયના પરિણામથી ગુણોજ વસ્તુરૂપે છે; પરંતુ ઉત્પાદ-વ્યયના પરિણામના અભાવથી આકાશપુષ્પની પેઠે દ્રવ્ય (વસ્તુ) નથી. જો ગુણો દ્રવ્યથી ઉત્પન્ન થતા હોય, અથવા ગુણોથી દ્રવ્ય ઉત્પન્ન થતું હોય, તો દ્રવ્ય પરમાર્થિક વસ્તુ થાય, પરંતુ તેમ નથી, કારણ કે ગુણોજ પરસ્પર પ્રત્યય જન્ય છે. ૨૬૪૮-થી-૨૬૫૦.

ઉત્પાદ-વ્યય પરિણામવાળા પત્રના નીલ-રક્તાદિ ગુણોની પેઠે, ગુણોજ ઉત્પાદ-વ્યયરૂપે પરિણામ પામે છે; પણ આકાશપુષ્પની પેઠે તેવા પરિણામરહિત દ્રવ્ય પરિણામ નથી પામતું, કારણ કે જો દ્રવ્યથી ગુણો અથવા ગુણોથી દ્રવ્ય ઉત્પન્ન થતું હોય, તો ગુણોથી વ્યતિરિક્ત દ્રવ્ય પારમાર્થિક વસ્તુ છે, એમ માની શકાય. પરંતુ એ પ્રભાણે ગુણોત્તું કારણભૂત અથવા કાર્યભૂત ગુણથી લિપ્ત દ્રવ્ય સત્ય વસ્તુ નથી, વસ્તુતઃ પરસ્પર ઉત્પાદવડે ઉત્પન્ન થએલા નીલ-રક્ત આદિ ગુણોજ પૂર્વાપરલાવથી નિરન્તર પ્રવર્તતા જણાય છે, તેથી અતિરિક્ત દ્રવ્ય કંઈ જણાતું નથી. માટે ગુણો-પર્વાયાજ

સત્ય વસ્તુ છે, દ્રવ્ય નથી. તેથી કરીને ગુણજ સામાયિક છે. આ પ્રમાણે પર્યાયાર્થિકનયનું માનવું છે. ૨૬૪૮-થી-૨૬૫૦.

બીજા વ્યાખ્યાતાઓના અભિપ્રાયે દ્રવ્ય અને પર્યાય નયનો ભેદ જણાવે છે.

આદાવસ્થાણમિયં ઇચ્છઈ દબ્બમિહ પજ્જવનઑડવિ ।

તક્તચંતવિમિત્તે મન્નઈ સો દબ્બ-પજ્જાણ ॥ ૨૬૫૧ ॥

ઉપ્પાયાડસહાવા પજ્જાયા જં ચ સાસયં દબ્બં ।

તે તપ્પમવા ન તયં તપ્પમવં તેણ તે મિત્તા ॥ ૨૬૫૨ ॥

જીવસ્સ ય સામડયં પજ્જાઑ જં ચ સાસયં દબ્બં ।

તે તપ્પમવા ન તયં તપ્પમવં તેણ તે મિત્તા ॥ ૨૬૫૩ ॥

જઈ પજ્જાયનહ ચિય સંમન્નઈ દોવિ દબ્બ-પજ્જાણ ।

દબ્બઠ્ઠિઑ કિમત્થં જઈ વ મઈ દોડવિ જમમિત્તે ॥ ૨૬૫૪ ॥

ઇચ્છઈ સો તેણોમયમુખયમગાહેડવિ સવિ પિઠ્ઠભૂયં ।

મિચ્છત્તમિર્હંતતાદેગત્તત્તમાહાઑ ॥ ૨૬૫૫ ॥

ઉપરનું વ્યાખ્યાન અર્થોગ્ય છે, કેમકે પર્યાય નય પણ દ્રવ્યને ઇચ્છે છે. પરંતુ તે, દ્રવ્ય-પર્યાય બંનેને માંડોમાંડે અત્યન્ત સિત્ત માને છે. પર્યાયો ઉત્પાદાદિ સ્વભાવવાળા છે, અને જે દ્રવ્ય છે તે શાશ્વતસ્વભાવવાળું છે. પર્યાયો દ્રવ્યથી ઉત્પન્ન થાય, પણ દ્રવ્ય પર્યાયથી ઉત્પન્ન નથી થતું, તેથી તે (પરસ્પર) સિત્ત છે. આ કારણથી સામાયિક તે જીવનો પર્યાય છે અને તે તેનાથી સિત્ત છે આ વ્યાખ્યાન બરાબર છે, અને તે પર્યાયનય માને છે. (એ પ્રમાણે) જે પર્યાયનય, દ્રવ્ય-પર્યાય બંનેને માને છે, તે પછી દ્રવ્યાર્થિકનય શા માટે માનવો જોઈએ, ? ઉત્તર-દ્રવ્ય-પર્યાય બંને અસિત્ત છે, તેથી તે માનવો જોઈએ, વળી તે ઉભય માનવા છતાં બંને પૃથગ્ભૂત છે, અને એકાન્તે એકત્વ અને અન્યત્વ અહણ કરવાથી મિથ્યાત્વ થાય છે. ૨૬૫૨ થી ૨૬૫૫

કેટલાકે અબ્બુસ, પર્યાયનય અને દ્રવ્યનયની વ્યાખ્યા કરતાં કહ્યું છે કે-જેઓ પર્યાય નયના મતે દ્રવ્યનો સર્વથા અભાવ કહે છે, તે અર્થોગ્ય છે. કારણ કે પર્યાયનય પણ દ્રવ્યને ઇચ્છે છે; પરંતુ તે નૃપ દ્રવ્ય-પર્યાય બંનેને અત્યન્ત સિત્ત માને છે. કેમકે પર્યાયો ઉત્પાદ્યસ્વભાવવાળા છે, અને દ્રવ્ય શાશ્વત છે. વળી તે ગુણો દ્રવ્યથી આત્મસ્વરૂપ પામે છે, પણ દ્રવ્ય ગુણોથી આત્મસ્વરૂપ નથી પામતું. એ પ્રમાણે દ્રવ્ય-પર્યાય બંને સિત્ત સ્વભાવવાળા હોવાથી પરસ્પર અત્યન્ત સિત્ત છે; આ કારણથી શાશ્વત જન દ્રવ્યના પર્યાયભૂત સામાયિક પણ જીવથી અત્યન્ત સિત્ત છે, એમ પર્યાયનય માને છે.

ઉપર ગુણજ વ્યાખ્યા કરનારાઓની માન્યતા અર્થોગ્ય છે, કારણકે જે પર્યાયનય દ્રવ્ય તથા પર્યાય બંનેને માને છે, તે પછી દ્રવ્યાર્થિક નયની કલ્પના શા માટે કરવી જોઈએ ? પર્યાયનયની માન્યતાનુસાર દ્રવ્યની પણ સિદ્ધિ થઇ જશે.

દ્રવ્યાર્થિકનય દ્રવ્ય-પર્યાય બંનેને પરસ્પર અસિત્ત માને છે, એટલે કે દ્રવ્યથી પર્યાયને અબંધિતિરક્ત માને છે. આ તર્કાત જણાવવા માટે દ્રવ્યાર્થિકનય પર્યાયાર્થિક નયથી જુદો માનેલ છે, અને પર્યાયાર્થિકનય દ્રવ્ય-પર્યાય બંનેને પરસ્પર સિત્તજ માને છે, આથી

તે દ્રવ્યાર્થિકથી લિપ્ત છે, એ રીતે દ્રવ્યાર્થિકનય દ્રવ્ય-પર્યાય ઉભયને અલિપ્ત માને છે અને પર્યાયનય ઉભયને અત્યન્ત લિપ્ત માને છે એ પ્રમાણે માન્યતામાં ભેદ હોવાથી બન્ને નય અધ્યાદૃષ્ટિ છે. કેમકે એક નય, બન્નેને અલિપ્ત માને છે અને બીજો બન્નેને અત્યન્ત લિપ્ત માને છે. ૨૬૫૧-થી-૨૬૫૫.

एगत्ते नणु दव्वं गुगो त्ति परियायवयगमित्तिदिं ।

तम्हा तं दव्वं वा गुगो व दव्वद्वियगगाहो ॥ २६५६ ॥

जइ भिन्नोभयगगाही पज्जायनओ तदेगपक्खम्मि ।

अक्खिद्धं चेव तयं किमओ दव्वद्वियनएण ? ॥ २६५७ ॥

तम्हा किं सामइयं हवेज्ज दव्वं गुगो त्ति चिनेयं ।

दव्वद्वियस्स दव्वं गुगो तयं पज्जवनयस्स ॥ २६५८ ॥

इहरा जीवाणन्नं दव्वनयस्तेपरस्स भिन्नंति ।

उभयनओभयगगाहे घडेज्ज नेवकेक्कगाहम्मि ॥ २६५९ ॥

દ્રવ્ય-પર્યાયની એકતામાં, “ દ્રવ્ય-ગુણ ” એ માત્ર પર્યાય વચન થાય, અને તેથી તે સામાયિક દ્રવ્ય અથવા ગુણરૂપ છે, એમ દ્રવ્યાર્થિક નયની માન્યતા થાય. તથા જો (અત્યન્ત) લિપ્ત દ્રવ્ય-પર્યાય ઉભયપ્રાદી પર્યાયનય છે, તો તેના એક પક્ષમાં તે સામાયિક અવિરુદ્ધ દ્રવ્યરૂપજ છે. તો પછી દ્રવ્યાર્થિકનય માનવા વડે શુ? અને તેથી કરીને સામાયિક દ્રવ્યરૂપ છે, કે ગુણરૂપ છે, એવી ચિન્તા કરવાનું શુ? પ્રયોજન છે? દ્રવ્યાર્થિકનયના અભિપ્રાયે સામાયિક દ્રવ્યરૂપ છે, અને પર્યાયાર્થિકનયના અભિપ્રાયે ગુણરૂપ છે. અન્યથા દ્રવ્યાર્થિકનયના અભિપ્રાયે સામાયિક જીવથી અલિપ્ત, અને પર્યાયાર્થિક નયના અભિપ્રાયે લિપ્ત એમ ઉભય નયની ઉભય માન્યતામાં સર્વ ઘટે છે, પણ એકેકની માન્યતામાં નથી ઘટતું. ૨૬૫૬-થી-૨૬૫૯.

દ્રવ્ય-પર્યાયની એકતામાં દ્રવ્યાર્થિકનયની અપેક્ષાએ ‘ દ્રવ્ય અને ગુણ ’ એ બન્ને શબ્દ ઈન્દ્ર અને પુરન્દરાદિ શબ્દોની પેઠે એકાર્થ વાચી થવાથી પર્યાયવચનરૂપજ થાય, અને તેથી કરીને સામાયિક દ્રવ્યરૂપ અથવા ગુણરૂપ છે, એમ દ્રવ્યનયની માન્યતા ગણાય, પણ સામાયિક દ્રવ્યરૂપજ છે, એવી માન્યતા ન થાય, પરન્તુ એમ નથી, દ્રવ્યાર્થિકનયની અપેક્ષાએ સામાયિક દ્રવ્યરૂપેજ પ્રસિદ્ધ છે, તથા દ્રવ્ય-પર્યાયને પરસ્પર અત્યન્ત લિપ્તરૂપે ગ્રહણ કરનાર પર્યાયનય છે, એમ જો માનવામાં આવે, તો તેના એક પક્ષમાં (દ્રવ્ય પક્ષમાં) સામાયિક દ્રવ્યરૂપજ છે એમ કંઇપણ વિરોધ સિવાય માની શકાય એમ છે, આ રીતે પર્યાયનયથી ચાલી શકે એમ હોવાથી દ્રવ્યનયનો ઉપન્યાસ કરવાનું શુ? પ્રયોજન છે.

આ રથળે સામાયિક દ્રવ્યરૂપ છે કે ગુણરૂપ છે? એવો વિચાર કરવાનું પ્રસ્તુત છે, તેમાં દ્રવ્યાર્થિકના અભિપ્રાયે સામાયિક દ્રવ્યરૂપ છે અને પર્યાયાર્થિકનયના અભિપ્રાયે ગુણરૂપ છે, અન્યથા તો દ્રવ્યાર્થિકનયના અભિપ્રાયે સામાયિક જીવથી અલિપ્ત છે, અને પર્યાયાર્થિકનયના અભિપ્રાયે જીવથી લિપ્ત છે, એ પ્રમાણે એકેક નયની માન્યતા માનવાથી પૂર્વે ૨૬૫૪મી ગાથામાં કહેલી શુદ્ધિઓ વડે કંઈ પણ ઘટતું નથી, પરન્તુ હાલમાં ઉપર કહ્યા મુજબ જો દ્રવ્યનય સામાયિકને દ્રવ્યરૂપ અને પર્યાયનય પર્યાયરૂપ અથવા ગુણરૂપ માને છે, એમ સમુદિત ઉભયનયની ઉભય પ્રકારની માન્યતા છે, એમ

કહેવામાં આવે તો કંઈ દોષ નથી, પરંતુ એકેક નયની ઉભય પ્રકારની માન્યતામાં તે પૂરે કહેલા દોષ આવે છે ૨૬૫૬ ૨૫૯

હવે “ સો ચેવ પજ્જવદ્વિયસ્સ નયસ્સ ” (૨૬૪૩) - ત્યાદિ ઉત્તરાર્ધનું વ્યાખ્યાન લાભ્ય-કાર મહારાજ કરે છે.

નણુ મ્મણિયં પજ્જાવદ્વિયસ્સ જીવસ્સ एस हि गुणोत्ति ।

છઠ્ઠીપ તઓ દર્વં સો તં ચ ગુણો તઓ મિન્નો ॥ ૨૬૬૦ ॥

ઉપ્પાય-મંશુરાણં પડવલણં જો ગુણાણ સંતાણો ।

દબ્બોવયારમેત્તં જડ ફીરડ તમ્મિ તન્નામ ॥ ૨૬૬૧ ॥

તમ્મેયકપ્પનાઓ તં તસ્સ ગુણોત્તિ હોડ સામડયં ।

પણ્ણસ્સ નીલયા જહ તસ્સંતાણોદિયત્થમિયા ॥ ૨૬૬૨ ॥

ઉપ્પાય-મંશુરા જં ગુણા ય ન ય સોત્તિ તે ય તપ્પમવા ।

ન ય સો તપ્પમવોત્તિ ય જુજ્જડ તં તદુવયારાઓ ॥ ૨૬૬૩ ॥

અહોદોદાસીળમયં દવ્વનય પડ ન જીવઓ મિન્નં' ।

મિન્નમિયરં પડ જઓ નત્તિ તદત્થંતરં જીવો ॥ ૨૬૬૪ ॥

પર્યાયાર્થિક નયના અભિપ્રાયે પછીનિર્દેશથી સામાયિક જીવનો ગુણ છે, એમ કહ્યું છે. તેથી જીવ દ્રવ્ય છે તથા સામાયિક ગુણ છે, અને તે ગુણ તેનાથી ભિન્ન છે. (આ કથન ચોખ્ખું નથી, કેમકે) પ્રતિક્ષણ ઉત્પાદ-વ્યય સ્વભાવવાળા ગુણોને જે સંતાન છે, તેમાં જે દ્રવ્યનો ઉપચાર માત્ર કરાતો હોય, તે તે માનવા ચોખ્ખું છે. અને તેથી પત્રના સંતાનના ઉત્પત્તિ થઈ ને નાશ પામતા નીલતાદિ ગુણોની પેઠે તેના ભેદની કલ્પનાથી તે સામાયિક તે જીવદ્રવ્યનો ગુણ થાય તો કંઈ દોષ નથી. ગુણે ઉત્પાદ-વ્યય સ્વભાવવાળા છે, સંતાન નથી; ગુણે સંતાનથી ઉત્પત્તિ થયેલા છે, સંતાન ગુણથી ઉત્પત્તિ થયેલ નથી, માટે ઉપચાર થી તે જીવ દ્રવ્ય થઈ છે. અથવા આ ઉદાસીન મત કહ્યો છે. દ્રવ્ય નયની અપેક્ષાએ સામાયિક જીવથી ભિન્ન નથી. (જીવજ સામાયિક છે) અને પર્યાયાર્થિક નયની અપેક્ષાએ ભિન્ન છે, કેમકે સામાયિક ગુણથી જીવ જુદો નથી. ૨૬૬૦-થી-૨૬૬૪.

“ સો ચેવ પજ્જવદ્વિયસ્સ ” ધંત્યાદિ નિર્ણયિતા કથનાનુસારે (૨૬૪૩ ગાથાનું ઉત્તરાર્ધ) પર્યાય નયના અભિપ્રાયે સામાયિક જીવનો ગુણ છે. આ કથનમાં “ સામાયિક જીવનો ગુણ છે ? ” એવા પછીનિર્દેશથી એવો નિશ્ચય થાય છે કે, જીવ દ્રવ્ય છે, અને સામાયિક ગુણ છે, તે ગુણ જીવથી ભિન્ન છે. જે એ પ્રમાણે ન હોય તો પછીનિર્દેશ થઈ શકે નહિ, માટે પર્યાય નયના અભિપ્રાયે ભિન્ન ભિન્ન દ્રવ્ય-પર્યાય ઉભયનો સફલાવ છે. આ પ્રમાણે બીજી રીતે વ્યાખ્યા કરનારાઓ કહેવા માગે, તો તેઓને તે સંબંધમાં પૂછવું જોઈએ કે પર્યાય નયના અભિપ્રાયે દ્રવ્યને પારમાર્થિક રૂપે મનાય છે, કે માત્ર કલ્પના સ્વરૂપ મનાય છે ? જે પારમાર્થિક (સત્ય) રૂપે મનાવું હોય, તો તે અચોક્કસ છે, કારણ કે તે સંબંધી પૂર્વે ૨૬૫૪ મી ગાથામાં દોષ બતાવેલ છે.

હવે બીજા પક્ષાનુસારે પર્યાયનયના અભિપ્રાયે દ્રવ્ય માત્ર કલ્પના રૂપજ મનાવું હોય, તો તેમ માનવામાં કંઈ દોષ નથી, કારણ કે પ્રતિસમજ ઉત્પાદ-વ્યય સ્વભાવવાળા

ગુણોના સંતાનમાં સમાન બુદ્ધિ અને કથનના હેતુપણે દ્રવ્યનો ઉપચાર માત્ર કરાય તો કંઈ હરકત નથી, કારણ કે કલ્પિત સદ્ભાવ માનવામાં કોઈપણ પ્રકારની હાની નથી. અને તેથી કરીને કલ્પિત દ્રવ્યની સાથે ગુણનો ભેદ માનતાં સામાયિક કલ્પિત જીવ દ્રવ્યનો ગુણ છે, એમ માનવામાં કોણ અટકાયત કરી શકે એમ છે? જેમ ગુણ સમુદાયથી વ્યતિરિક્ત કલ્પિત પત્રાદિ દ્રવ્યના નીલતાદિ ગુણો પત્રસંતાનમાં ઉત્પન્ન થઈ નાશ પામે છે. તેથી તે ગુણો તેનાથી ભિન્ન કહેવાય છે, તેમ આડી પણ કલ્પિત જીવ દ્રવ્યનો સામાયિક ગુણ તેનાથી ભિન્ન છે, એમ માનવામાં કંઈ દોષ નથી. આ સ્થળે એન ન કહેવું કે “દેવદત્તની ગાયો” ઇત્યાદિ વાસ્તવિક સંબંધવાળી બે વસ્તુની પેઠે દ્રવ્ય-ગુણના વાસ્તવિક સંબંધમાં જ પછીનિર્દેશ થતે છે, અન્યત્ર દ્રવ્યના કલ્પિત સંબંધમાં નથી થતો, કેમકે “શહુલું” મસ્તક, શિલાપુત્રનું શરીર.” ઇત્યાદિ કલ્પિત પણ પછીનિર્દેશ થાય છે, તદ્વત્તમાર દ્રવ્ય-પર્યાયના સંબંધમાં પણ પછીનિર્દેશ થાય છે.

ગુણ-સંતાનનો ભેદ જણાવનાર ધર્મ ભેદના અસાધે સ્વસ્વરૂપની પેઠે ગુણ અને દ્રવ્ય-રૂપ સંતાનની અભેદતા માનવીજ યોગ્ય છે, તો પછી ગુણથી વ્યતિરિક્ત કલ્પિત દ્રવ્યનો સદ્ભાવ શામાટે માનવો જોઈએ ! એવી શંકા થાય, તે તે અયોગ્ય છે, કારણ કે ભેદ જણાવનાર ધર્મભેદનો અભાવ છે, એ આન્યના અસત્ય છે. ઉત્પાદ-વ્યય-સ્વભાવવાળા ગુણો ઉત્પન્ન થાય છે અને નાશ પામે છે, પણ દ્રવ્ય રૂપ સંતાન તે પ્રમાણે ઉત્પાદ-વ્યય નથી પામતો. આ એક રીતે ગુણ-સંતાનને ધર્મભેદ છે. તથા સામાયિકાદિ ગુણો અવગા નીલતાદિ ગુણો તે સંતાનમાંથી ઉત્પન્ન થાય છે, પણ સંતાનગુણોથી ઉત્પન્ન નથી થતા. આથી કરીને સંતાન કારણ છે, પણ કાંઈ નથી; અને ગુણો કાર્ય છે, પણ કારણ નથી. આ બીજી રીતે પણ ગુણ-સંતાનનો ધર્મભેદ છે. માટે જીવાદિ દ્રવ્યનો અસાધ નથી પણ સદ્ભાવ છે.

અથવા “સામાયિક શું દ્રવ્ય છે કે ગુણ છે” એ ચિન્તામાં દ્રવ્યનયના અભિપ્રાયે સામાયિક દ્રવ્ય છે, અને પર્યાયનયના અભિપ્રાયે ગુણ છે એમ ૨૬૫ મી ગાથામાં પૂર્વે કહ્યું છે. અથવા દ્રવ્ય-ગુણની વિચારણામાં એ નથી કહ્યું: પરંતુ “સામાયિક શું છે?” એ પ્રસ્તુત દ્વારની અંદર દ્રવ્ય-પર્યાયસ્થિતક નયમાંના કોઈપણ એક નયના મતે ઉદાસીન વૃત્તિવાળા આચાર્યશ્રીએ યુક્તિ વડે આ પ્રમાણે કહ્યું કે-દ્રવ્ય નયના અભિપ્રાયે સામાયિક જીવથી ભિન્ન નથી, પણ જીવરૂપજ છે. આથી કરીને આ નયના અભિપ્રાયે હવે પછી કહેવાશે તે યુક્તિઓ વડે જીવાદિ દ્રવ્યજ વિધમાન છે અને તેથી વ્યતિરિક્ત ગુણો પરમાર્થથી અસત્ છે. તથા પર્યાય નયના અભિપ્રાયે સામાયિક જીવ દ્રવ્યથી અભિન્ન છે, કેમકે પૂર્વોક્ત યુક્તિઓ વડે સામાયિકાદિગુણથી જીવ ભિન્ન નથી. આથી કરીને આ નયના અભિપ્રાયે ગુણોજ પરમાર્થથી વિધમાન છે. જીવાદિ દ્રવ્ય તો કલ્પનામાત્રથીજ વિધમાન છે પરમાર્થથી નહિ. ૨૬૬૦-થી-૨૬૬૪.

હવે બીજા દ્રવ્યાર્થિક નયનું સ્વરૂપ વિસ્તારથી કહે છે.

વિતિયસ્સ દન્વમેત્તં નત્થિ તદત્યંતરં શુણો નામ ।

સામન્નાવત્યાણામાવાઓ સ્વરવિસાણં વ

॥ ૨૬૬૫ ॥

આવિન્માવ-તિરોમાવમેત્તપરિણામિ દન્વમેવેયં ।

નિંદં વહુરૂંપિ નહો વ વેસંતરાવન્નો

॥ ૨૬૬૬ ॥

જં જં જે જે માવે પરિણમહ પઓગ-ચીસસા દન્વં ।

તં તહ જાણાહ જિણો અપજ્જવે જાણના નત્થિ ॥ ૨૬૬૭ ॥ ૭૯૪ ॥ ૨૪૫ ॥

બીજા દ્રવ્યાર્થિક નયના અભિપ્રાયે દ્રવ્યજ (સત્ય વસ્તુ) છે, સામાન્ય અવસ્થાનના અભાવે ખરશૃંગ જેવા શુષ્ક તેનાથી જુદા નથી. જુદા જુદા વેશ ધારણ કરનાર નટની પેઠે નિત્ય અને બહુ રૂપવાળું કેવળ દ્રવ્યજ આવિર્ભાવ-તિરોભાવ માત્ર પરિણામ વાળું છે. (કારણ કે) જે જે પ્રયોગ-વિસ્ત્રસા દ્રવ્ય જે જે ભાવે પરિણામ પામે છે, તે તે દ્રવ્યને તે તે રૂપે પરિણામ પામતું જિનેશ્વર બણે છે, કેમકે પર્યાય સંહિત વસ્તુમાં પરિણા નથી. ૨૬૬૫-થી-૨૬૬૭.

બીજા દ્રવ્યાર્થિક નયના અભિપ્રાયે સુવર્ણ-રજતાદિ સર્વ દ્રવ્યજ છે, સ્વેતરક્તાદિ શુભ્રા ખરશૃંગની પેઠે સામાન્યરૂપે અર્વાચીન ન હોવાથી દ્રવ્યથી જુદા નથી. કુંડળાદિ-રૂપે આવિર્ભાવ અને મુદ્રિકાદિરૂપે તિરોભાવ પામવાના સ્વભાવવાળું સુવર્ણાદિ કેવળ દ્રવ્યજ છે. ઉદાહરણ તરીકે જેમ કોઈ નટ રામ-શવણાદિના અનેક વેશ ધારણ કરવા છતાં પણ સર્વઅવસ્થાઓમાં પોતાના મૂળરૂપ કેવડતાદિ સ્વભાવને નથી તણ દેતા; તેમ દ્રવ્ય પણ નિત્ય-અવિચલિત સ્વભાવવાળું હોવાથી કંકણ-ખાલુખ-ધ-કુંડળ-મુદ્રિકા વિગેરે અનેક પ્રકારના પરિણામને પામવા છતાં પણ પોતાના સુવર્ણ રૂપતાદિ દ્રવ્યસ્વભાવને નથી તણ દેતું. માટે તેથી વ્યતિરિક્ત શુભ્રા કોઈ છેજ નહિ.

નિર્ચક્ષિતકાર પણ આજ હકીકત બીજી રીતે કહે છે. ચેતનવાળાનો વ્યાપાર અથવા પ્રયત્ન તે પ્રયોગ કહેવાય, અને સ્વભાવ તે વિસ્ત્રસા કહેવાય. આ પ્રયોગ-વિસ્ત્રસા વડે ઉત્પન્ન થએલું દ્રવ્ય તે પ્રયોગ-વિસ્ત્રસાદ્રવ્ય કહેવાય છે. તેમાં ઘટ-પડાદિ દ્રવ્ય પ્રયોગ નિબંધ છે, અને ઇન્દ્રિયગુણાદિ વિસ્ત્રસાદ્રવ્ય, જે જે સ્વેત-રક્ત-રયામ-પીત આદિ પર્યાયરૂપે પરિણામ પામે, તે તે દ્રવ્ય, તે તે રૂપે પરિણામ પામતું કેવળ દ્રવ્યજ છે. પણ લિજ્જ એવા કોઈ પર્યાય નથી, તેની વિદ્યમાનતા તો માત્ર ઉત્તેજાથીજ છે. એમ કંદુશાનિધિ શ્રીમાન જિનેશ્વર દેવ કહે છે. ઉદાહરણ તરીકે જેમ સર્પાદિ દ્રવ્ય ઉત્કણ-વિક્ષ-કુંડલિતા આકારવાળું થવા છતાં, તે ઉત્કણાદિ આકારરૂપ પર્યાય સર્પરૂપ પર્યાયથી વ્યતિરિક્ત નથી જણાતા, પણ તેવી સર્વ અવસ્થામાં માત્ર સર્પાદિ રૂપ દ્રવ્યજ જણાય છે. માટે પર્યાયો તેથી લિજ્જ નથી.

શિષ્ય:—જે પર્યાયો ન હોય, તો એમ કેમ કહી શકાય કે—“જે જે ભાવે પરિણામ પામે છે !”

આચાર્ય:—પર્યાયસંહિત વસ્તુમાં કેવળી વિગેરેની પરિણા નથી એ વાત જણાવવા માટે એમ કહેવાય છે. બાકી પર્યાયોની વિદ્યમાનતા તો માત્ર ઉત્તેજાથીજ વાસ્તવિકરૂપે દ્રવ્યથી વ્યતિરિક્ત કોઈ પણ પર્યાય નથી. કેવળ દ્રવ્યજ પરમાર્થથી વિદ્યમાન છે. ૨૬૬૫-થી-૨૬૬૭.

“એ જ વાત વધારે સ્પષ્ટ કરવાને હવે ભાષ્યકાર મહારાજ કહે છે.

જં જાહે જં ભાવં પરિમણં તયં તયા તઓજ્ઞાણં ।

પરિણમેષ્વતિસંઘં દર્શ્યં ચિય જાણં જિર્ણિદો ॥ ૨૬૬૮ ॥

ન સુવળ્લાદન્નં કુંડલાઈ તં ચેય તં તમાગારં ।

પર્ચં તઘવર્ણં લમ્હં સરુઆદમિર્ણં નિ ॥ ૨૬૬૯ ॥

જડં વા દવાદલે શુણાદઓ નૂળ સપ્પવસત્તં ।

હોમ્મ વ સ્વાદ્દર્ણ વિમિન્નદેસોવર્લ્લો વિ ॥ ૨૬૭૦ ॥

જઈ પજ્જવોવયારો લય-ધ્વયાસપરિણામમેત્તસ્સ ।

કીરડ તન્નામ ન સો દ્વાદત્યંતરન્મૂઓ ॥ ૨૬૭૧ ॥

દ્વપરિણામમેત્ત પજ્જાઓ સો ય ન સ્વરસિંગસ્સ ।

તદપજ્જવં ન નજ્જઈ જં નાળં નેયવિસયંતિ ॥ ૨૬૭૨ ॥

. જે દ્રવ્ય જે કાળે જે ભાવે પરિણામ પામે છે, તે દ્રવ્ય તે કાળે તે પર્યાયથી અલિપ્ત હોવાથી પરિણતિમાત્ર વિશિષ્ટ દ્રવ્ય છે, એમ જનેન્દ્ર જાણે છે. કુંડળાદિ સુવર્ણથી લિપ્ત નથી, પણ તે દ્રવ્યજ તે તે આકારને પ્રાપ્ત થવાથી સ્વરૂપથી અલિપ્ત એવા તે તે વ્યવહારને પામે છે, જો ગુણ વિગેરે દ્રવ્યથી અન્ય હોય, તો અવશ્ય તેમને સપ્રદેશપણું પ્રાપ્ત થાય, અને રૂપાદિ પણ લિપ્ત દેશમાં જણાય. જો આવિર્ભાવ-તિરો-ભાવરૂપ પરિણામવાળા દ્રવ્યનો પર્યાયરૂપે ઉપચાર કરાતો હોય, તો તે પ્રમાણે માનવામાં કંઈ હાથ નથી, કેમકે તે પર્યાય દ્રવ્યથી જુદો નથી. દ્રવ્ય પરિણામમાત્ર પર્યાય છે, તેવો પર્યાય ખરશુંગને નથી, માટે પર્યાયરહિત હોવાથી તે જણાતું નથી, કેમકે જ્ઞાન ક્ષેત્ર વિષયવાળું હોય છે. ૨૬૬૮-થીરકર.

ઘટ-પટ-ઈન્દ્રિયગુણાદિ દ્રવ્ય, જે કાળે સ્વેત-રક્તાદિ પર્યાયરૂપે પરિણામ પામે છે, તે વખતે પર્યાયથી અલિપ્ત પરિણતિ માત્ર વિશિષ્ટ અવિચ્છલિત સ્વરૂપવાળું તે દ્રવ્યજ છે. એમ જનેન્દ્ર જાણે છે.

પર્યાયો વસ્તુરૂપ છતાં પણ જો નથી, તો અવિશિષ્ટ સુવર્ણાદિ દ્રવ્યની અંદર કુંડળ-વીંદી-નૂપુર વિગેરે વ્યવહાર કેવી રીતે થઈ શકે? આવી શકા કરવામાં આવે, તો તેના ઉત્તર-માં સમજવું કે કુંડળાદિ પર્યાય સુવર્ણથી લિપ્ત નથી, કે જે વડે કુંડળાદિ પર્યાયો સુવર્ણાદિ દ્રવ્યથી જુદા હોઈ શકે; પરંતુ તે સુવર્ણાદિ દ્રવ્ય, કુંડળ-કંકણ અદિ આકારને પામવાથી તે તે આકારરૂપે કહેવાય છે. કારણકે એ કુંડળ-કંકણાદિ આકાર દ્રવ્યથી લિપ્ત નથી, જો લિપ્ત હોય, તો દ્રવ્યને નિરાકારપણું પ્રાપ્ત થાય. માટે ગુણ-પર્યાયો દ્રવ્યથી જુદા નથી. વળી જો રૂપાદિ ગુણો અને નવા પુરાણાદિ પર્યાયો દ્રવ્યથી જુદા માનવામાં આવે, તો અવશ્ય તેમને સપ્રદેશપણું પ્રાપ્ત થાય. કારણ કે “ગુણ વિગેરે દ્રવ્યતા પ્રદેશો છે એ” પ્રમાણે રૂઠ છે. તે છતાં જ્યારે ગુણ વિગેરેને દ્રવ્યથી જુદા માનવામાં આવે, ત્યારે તે અવયવો-પ્રદેશોને બીજું સ્થાન ન રહેવાથી ગુણોજ પોતાના પ્રદેશો થશે. પરંતુ ગુણ વિગેરે તો હુબ્બેશાં પરાધીનપણે અન્યતા પ્રદેશરૂપેજ રૂઠ છે. કોઈ પણ વસ્તુ પોતે પોતાનો અવયવ થાય છે, એવું કષાંત જણાતું નથી, અને ઘટતું પણ નથી. વળી જો ગુણ વિગેરે દ્રવ્યથી જુદા હોય તો રૂપ-રસ-ગંધ આદિ ઘટાદિ દ્રવ્યથી લિપ્ત સ્થળે જણાવા જોઈએ. જેમ ઘટથી પટ લિપ્ત સ્થળે જણાય છે, તેમ જે જેનાથી લિપ્ત હોય, તે તેનાથી લિપ્ત સ્થળે જણાવું જોઈએ. રૂપાદિ તે પ્રમાણે જણાતા નથી, તેથી તે ઘટથી જુદા નથી. માટે પર્યાય કેવળ દ્રવ્યરૂપજ છે, જુદા પર્યાય નથી. પરંતુ આવિર્ભાવ તિરોભાવરૂપ પરિણામ માનને જો પર્યાયરૂપે ઉપચાર કરાતો હોય, તો તે પ્રમાણે માનવામાં કંઈ હરકત નથી કેમકે દ્રવ્યથી જુદા એવો કોઈ વાસ્તવિક પર્યાયજ નથી.

જો પર્યાયો વાસ્તવિક નથી અને કલ્પિત છે, તો પડી ખરશુંગનો પણ એવો કલ્પિત પર્યાય કેમ નથી માનતા, ત્યાં પણ કલ્પના કરતા કોઈ રોડી શકે એમ નથી. એ પ્રમાણે પૂછવામાં આવે, તો તે અયોગ્ય છે, કારણકે દ્રવ્યનો વિશિષ્ટ પરિણામ તેજ પર્યાય.

છે, બીજી કંઈ નથી, અને તે પર્યાય દ્રવ્યથી જુદા જણાતો નથી, માટે કહિયત છે તેવી રીતે અરશંગના પરિણામ થતો નથી કે જેથી તેના પર્યાયની કલ્પના કરી શકાય, કેમકે અરશંગ દ્રવ્યજ નથી. આજ કારણથી-અરશંગ દ્રવ્ય ન હોવાથી પર્યાયરહિત છે. તેથી કેવળીવડે જાણી શકાતું નથી. (તેમના જ્ઞાનનો વિષય થતું નથી.) કેમકે તે અભાવરૂપ છે. ૨૬૬૮-થી-૨૬૭૨.

હવે સામાયિકના પ્રકારનું દ્વાર કહે છે.

સામાદયંપિ તિવિહં સમ્મત્ત સુયં તદ્વા ચરિત્તં ચ ।

દુવિહં ચેવ ચરિત્તં અગારમણગારિયં ચેવ ॥ ૨૬૭૩ ॥ ૭૯૬-૨૪૬

અજ્ઞયણંપિ ય તિવિહં સુત્તે અત્યે અ તદુમણ ચેવ ।

સેસેસુવિ અજ્ઞયણેસુ હોઈ એસેવ નિજ્જુત્તી ॥ ૨૬૭૪ ॥ મૂ. મા. ૧૫૦

સમ્યક્ત્વ સામાયિક-શ્રુત સામાયિક અને ચારિત્ર સામાયિક એમ સામાયિક ત્રણ પ્રકારે છે તેમા ચારિત્રસામાયિક દેશવિરતિ અને સર્વનિરતિ એમ બે પ્રકારે છે. તથા શ્રુત સામાયિક પણ સૂત્રથી-અર્થથી-ને સૂત્રાર્થથી એમ ત્રણ પ્રકારે છે. (અપરાધથી સમ્યક્ત્વ સામાયિક પણ આપરાધિક્ષાયિક-ને ક્ષાયોપરાધિક એમ ત્રણ પ્રકારે છે.) આ સામાયિક-અધ્યયન સિવાય શેષ ચતુર્વિંશતિસ્તત્ત્વ આદિ અધ્યયનનામાં પણ (ઉદ્દેશ-નિર્દેશાદિ ઉપોદ્દાતાતરૂપ આજ નિર્ણયિત હોય છે. ૨૬૭૩-થી-૨૬૭૪

હવે ભાષ્યકાર મહારાજ સમ્યક્ત્વાદિ સામાયિકના ભેદ જણાવે છે.

સમ્મં નિસગ્ગઓઽહિગમઓ ય દસહા તથ્થમેયાઓ ।

કારય-રોયગ દોવગમહવા સ્વદયાદયં તિવિહ ॥ ૨૬૭૫ ॥

સુત્ત-ત્ય-તદુમયાઈ વહુહા વા સુત્તમન્થલરસુયાઈ ।

સ્વદયાઈ તિહા સામાદયાઈ વા પંચહા ચરણ ॥ ૨૬૭૬ ॥

દુવિહ-તિવિહાઈણાણુસયાઈ વહુહંદેસચારિત્તં ।

વીસું સવાઈ ષુણ પજ્જયઓઽણંતમેયાઈ ॥ ૨૬૭૭ ॥

ચલ્લીસયત્થયાઈસુ સવજ્ઞયણેસુ યાણુઓગમ્મિ ।

એસ ચિય નિજ્જુત્તી હ્વેસાઈ નિરુત્તંતા ॥ ૨૬૭૮ ॥

નિર્સર્ગથી અને અધિગમથી એમ સમ્યક્ત્વ બે પ્રકારે છે અને તેના ઉત્તરભેદથી દશ પ્રકારે છે, અથવા કારક-રોયક-ને દીપક એમ ત્રણ પ્રકારે, અથવા ક્ષાયિકાદિ ત્રણ પ્રકારે સમ્યક્ત્વ સામાયિક છે. સૂત્ર અર્થ અને સૂત્રાર્થ એમ ત્રણ પ્રકારે અથવા અક્ષર શ્રુતાદિ ત્રણ પ્રકારે શ્રુત સામાયિક છે, અને ક્ષાયિકાદિ ત્રણ પ્રકારે અથવા સામાયિકાદિ પાંચ પ્રકારે ચારિત્ર સામાયિક છે. તથા દ્વિવિધ તિવિધાદિ વડે અણુપ્રતાદિ સબધી દશ-વિરતિ ચારિત્ર અહુ ભેદ છે અને પૃથક્ પૃથક્ એ સમ્યક્ત્વાદિ પર્યાયથી અનન્ત ભેદવાળા છે તથા ચતુર્વિંશતિસ્તત્ત્વાદિ સર્વ અધ્યયનોના અનુયોગમા પણ ઉદ્દેશાદિથી ચાર ભ નિર્ણયિત પર્યાય ભેદ કહી તેજ નિર્ણયિત જણવાની છે ૨૬૭૫-થી-૨૬૭૮

નિસર્ગથી અને અધિગમથી એમ બે પ્રકારે સમ્યક્ત્વ થાય છે, તેમાં નારકી વિગેરે-
ને જે સ્વભાવથીજ કોઈના ઉપદેશ વિના સમ્યક્ત્વ થાય છે, તે નિસર્ગ સમ્યક્ત્વ; અને
તીર્થંકરાદિકની સમીપે ધર્મશ્રવણથી રકંદ્રુનિ વિગેરેની પેઠે તત્ત્વશ્રદ્ધાન રૂપ સમ્ય-
ક્ત્વ થાય, તે અધિગમ સમ્યક્ત્વ, આ બંને પ્રકારના સમ્યક્ત્વના ઉત્તર ભેદ વિચારતા
દશ ભેદ થાય છે, તેમાં ઔપશમિક-સાસ્વાદન-ક્ષાયોપશમિક-વેદક અને ક્ષાયિક, એ પાંચ
પ્રકારે નિસર્ગ સમ્યક્ત્વ, અને એવાજ બીજા પાંચ પ્રકારે અધિગમ સમ્યક્ત્વ છે, બન્ને
મળીને દસ પ્રકાર. તથા કારક-રોચક-ને દ્વીપક, અથવા ક્ષાયિક-ક્ષાયોપશમિક ને ઔપશ-
નિકના ભેદે ત્રણ પ્રકારે પણ સમ્યક્ત્વ થાય છે. અનન્તાનુબંધી ચતુષ્ક તથા દર્શનમેહ-
નીયની ત્રણ, એ સાત પ્રકૃતિનો સર્વથા નાશ થવાથી જે તત્ત્વશ્રદ્ધાન થાય, તે ક્ષાયિક
સમ્યક્ત્વ. એ સાત પ્રકૃતિમાંથી જે ઉદય પામેલી હોય તેનો ક્ષય, અને અનુદેહ પ્રકૃતિનો
ઉપશમ થવાથી સમ્યક્ત્વ મેહનીયના રસોદયવન્તને જે તત્ત્વશ્રદ્ધાન થાય, તે ક્ષાયોપ-
શમ સમ્યક્ત્વ છે, અને એ સાતે પ્રકૃતિ સત્તામાં છતાં સર્વથા ઉપશાન્ત હોય, તેથી જે
તત્ત્વશ્રદ્ધાન ઉત્પન્ન થાય, તે ઔપશમિક સમ્યક્ત્વ છે, જે સમ્યક્ત્વ થવાથી જીવ સદ-
નુષ્ઠાનની શ્રદ્ધા કરે અને તે પ્રમાણે સારી રીતે આચરે, મતસંપન્ન કે તે સદનુષ્ઠાન કરાવે
માટે તે કારક સમ્યક્ત્વ કહેવાય છે. આ સમ્યક્ત્વ સાધુ વિગેરેને હોય છે જે સમ્યક્ત્વથી
શ્રેષ્ઠિકાદિકની પેઠે સદનુષ્ઠાનમાં રૂચિ થાય, પણ તે પ્રમાણે આચરણ ન થાય, તે રોચક-
સમ્યક્ત્વ. અંગાર મર્દકાચાર્યની પેઠે સ્વયં તત્ત્વશ્રદ્ધાનરહિત મિથ્યાદૃષ્ટિ હોય છતાં
બીજાને ધર્મોપદેશાદિ વડે તત્ત્વશ્રદ્ધાન ઉત્પન્ન કરે, તે દ્વીપક સમ્યક્ત્વ કહેવાય છે.

સૂત્ર-અર્થ-અને સૂત્રાર્થ, એમ ત્રણ પ્રકારે શ્રુત સામાયિક છે. અથવા અક્ષરશ્રુત
અનક્ષર શ્રુતાદિના ભેદે બહુ પ્રકારે પણ શ્રુતસામાયિક છે. આ અક્ષરશ્રુતાદિનો વિચાર
આગળ શ્રુતજ્ઞાનના અધિકારમાં બહુ વિસ્તારથી કહેલો છે તેથી તે સંબંધી અહીં
કંઈપણ નથી કહેતા.

ક્ષાયિક-ક્ષાયોપશમિક-અને ઔપશમિક એમ ત્રણ પ્રકારે ચારિત્રસામાયિક છે.
અથવા સામાયિક-છેદોપસ્થાપનીય-પરિહારવિશુદ્ધિ-સૂક્ષ્મસપરાય-અને યથાખ્યાત ચારિત્ર
એમ પાંચ પ્રકારે પણ ચારિત્ર સામાયિક છે. તથા દ્વિવિધ-ત્રિવિધાદિ ભંગભંગ વડે પ્રતિ-
પાદિત અણુવ્રતાદિ સંબંધી દેશવિરતિ સામાયિકચારિત્ર અનેક પ્રકારે છે.

ઉપરાંત સર્વ સામાયિકના જુદા જુદા ભેદો વિચારતાં, બધા સમુદિત ભેદો પર્યા-
યની અપેક્ષાએ અનન્તા છે, કેમકે સંયમ શ્રેણિમાં અસંખ્યાત લોકલોકાંશ પ્રદેશ પ્રમાણ
અધ્યવસાય સ્થાનો છે, તે દરેક અધ્યવસાય સ્થાનો અનન્તા પર્યાયવાળા છે.

એ પ્રમાણે શેષ ચતુર્વિંશતિસ્તવાદિ અધ્યયનોમાં અને ચળખથી બીજા શસ્ત્ર
પરિજ્ઞાતિ અધ્યયનોમાં પણ અનુચોગ કરતાં (વ્યાખ્યાન કરતાં) આજ પ્રમાણે પ્રથમ
ઉપદેશાદિકથી આરંભીને નિર્જિત પર્યંતનાં દ્વારે રૂપ ઉપોદ્ધાત નિર્જિત જલણવી.
૨૬૭૫-થી-૨૬૭૮.

હવે “ સામાયિક કોને હોય છે ? ” તેનું દ્વાર કહે છે,

જસ્સ સામાણિઓ અપ્પા સંજમે નિયમે તવે ।

તસ્સ સામાહયં હોહ હહ કેવલિમાસિયં ॥ ૨૬૭૯ ॥ ૭૯૭-૨૪૭ ॥

જો સમો સન્વમૂળસુ તસેસુ થાવરેસુ ય ।

તસ્સ સામાહયં હોહ હહ કેવલિમાસિયં ॥ ૨૬૮૦ ॥ ૭૯૮-૨૪૮ ॥

સાવજ્જોગપરિરક્ષણદ્વા સામાદ્યં કેવલિયં પસત્થં ।

ગિહત્થધમ્મા પરમંતિ નચા કુઙ્ગા બુદ્ધો આપહિયં પરત્થા ॥૨૬૮૧॥૭૯૯-૨૪૯॥

કેવલિયં પદિપુન્નં પરમં જેદ્ધ ગિહત્થધમ્માઓ ।

તં હિયમિઓ પરત્થા સિવં પરં વા તદત્થં વા ॥ ૨૬૮૨ ॥

ગિહિનાવિ સવવજ્જં દુવિહં તિવિદેણ છિન્નકાર્લં તં ।

કાયવ્વમાહ સવ્વે કો દોસો મળ્લપ્પણુમર્ફ ॥ ૨૬૮૩ ॥

જેનો આત્મા મૂળગુણરૂપ સંયમમાં, ઉત્તરગુણાત્મક નિયમમાં અને અનશનાદિ તપમાં સ્થિત હોય તેને તથા જે ત્રસ-અને સ્થાવર એવા સર્વ જીવો ઉપર સમાનભાવે વર્તતો હોય (જીવમાત્રને આત્મવત ગણતો હોય) તેને સામાયિક હોય છે, એમ શ્રીમાન કેવળી ભગવન્તે કહ્યું છે. સાવધ યોગથી (આત્માનું) રક્ષણ કરવાને સંપૂર્ણ અને પવિત્ર સામાયિક ગૃહસ્થધર્મથી એજ છે, એમ જાણીને વિદ્વાન પુરવે મોક્ષ માટે આત્મોપકારક એવું સામાયિક કરવું જોઈએ. કેવલિક એટલે પરિપૂર્ણ, પરમ એટલે ગૃહસ્થ ધર્મથી એજ, તે આત્મહિતકારક સામાયિક, આલોક-પરલોક માટે, અથવા મોક્ષ તે પર અને તેને માટે કરવું જોઈએ. (સંપૂર્ણ સામાયિક ન કરી શકે એવા) ગૃહસ્થોએ પણ બેધટકાદિ કાળ-પ્રમાણ સર્વશબ્દ વર્ણને દ્વિવિધ-ત્રિવિધે સામાયિક કરવું જોઈએ. સર્વશબ્દમાં શો દોષ છે, કે જેથી તેમાં તેનો નિષેધ કરાય છે ? (એમ પૂછવામાં આવે તો) કહેવાતું કે (સામાયિકમાં સર્વ સાવધ યોગનો નિષેધ કરતાં ગૃહસ્થને યત્ન ભંગ થાય, કેમકે ગૃહાદિકમાં પૂર્વે અનેક આદર્શ પ્રવર્તવાના હોય છે, તેથી સામાયિકમાં શહેસા ગૃહસ્થને તેની) અનુમતિ-રૂપ દોષ લાગે છે, ૨૬૭૯-થી-૨૬૮૩

સર્વ સાવધયોગની વિરતિ કરતાં, ગૃહસ્થને કેની રીતે અનુમતિ દોષ લાગે છે ? તે નિર્યુક્તિકાર અને ભાષ્યકાર મહારાજ કહે છે.

સવ્વંતિ માણિઝ્ઞં વિરદ્ધં ચલ્લ જસ્સ સવ્વિયા નત્થિ ।

સો સદ્વિરદ્ધવાદ્ સુક્કદ્દ દેસં ચ સવ્વં ચ ॥ ૨૬૮૪ ॥ ૮૦૦-૨૫૦

સવ્વ તિ માણિઝ્ઞં વિરદ્ધ ચલ્લ જસ્સ સવ્વિયા નત્થિ ।

પુવ્વપલ્લસાવજ્જનકમ્મસાદ્ધજ્ઞં મોલ્લં ॥ ૨૬૮૫ ॥

નણુ તિવિહં તિવિદેહં પચ્ચક્ષણં મુયમ્મિ ગિહિણોઽવિ ।

તં ધૂલવહાર્દ્ધે ન સવ્વસાવજ્જજોગાળં ॥ ૨૬૮૬ ॥

જદ્ધ કિંવિદપ્પઓયણમપ્પવ્વં વા વિસેસિયં વત્થું ।

પચ્ચક્કેજ્જ ન દોસો સવંભૂરમણાદમચ્છુ વ્વ ॥ ૨૬૮૭ ॥

જો વા નિવલ્લમિત્તમણો પદિમં પુનાદસંતદ્ધનિમિત્તે ।

પદિવજ્જેજ્જ તઓ વા કરેજ્જ તિવિહંપિ તિવિદેહં ॥ ૨૬૮૮ ॥

જો પુણ પુલ્વારદાણુગિહયસાવજ્જનકમ્મસંતાણો ।

તદ્દણુમપ્પરિણં સો ન-તરદ્ધ સદ્ધસા-નિયત્તેવ ॥ ૨૬૮૯ ॥

સામાય્યમ્મિ ડ કણ સમણો ઇવ સાવઓ હવઙ્ જમ્હા ।

एएण कारणेणं वहुसो सामाइयं कुज्जा ॥ २६९०॥ ८०१-२५१

જો નવિ વટ્ટઙ્ રાગે નવિ દોસે દોણહ મજ્જયારમ્મિ ।

सो होइ उ मज्जत्थो सेसा सव्वे अमज्जत्या ॥ २५९१ ॥ ८०३-२५२

કર્મોરભની અનુભવિના સફલાવથી જેને સર્વ વિરતિ નથી (એવો શુદ્ધસ્થ) સર્વસાવધ યોગનો ત્રિવિધ ત્રિવિધે ત્યાગ કરે છું એમ કહીને (વિરતિ કરે છે) તે સર્વ વિરતિ કહેનાર દેશવિરતિ અને સર્વવિરતિ ઉભયનો નાશ કરે છે. (જેમ સાવધયોગ કરવા કરાવવાનું શુદ્ધસ્થ પ્રત્યાખ્યાન કરે છે) તેમ અનુભવિનું પણ પ્રત્યાખ્યાન કેમ નથી કરતો ? એ (પ્રશ્નના ઉત્તરમાં કહેવાનું કે) પૂર્વેશુદ્ધાદિમાં પ્રવર્તાવેલા સાવધકર્મ ઉપરનો અભિ-
વ્યંગ તજવાને શુદ્ધસ્થ શક્તિમાન નથી. (તેથી સાવધયોગની અનુભવિનું તે પ્રત્યાખ્યાન નથી કરતો.) શુદ્ધસ્થને પણ ત્રિવિધ ત્રિવિધે પ્રત્યાખ્યાન સિદ્ધાન્તમાં કહ્યું-છે. (ભગવતી સૂત્રમાં કહ્યું છે કે-“ સમણોષાતગસ્ત ણં મતે ! પુરુમેવ થૂલે વાળાદવાપ અપ્પચ્ચક્કણપ-
મ્મહ, સેણ મતે ! પ્પઠ્ઠા પ્પચ્ચાદ્ધક્કમ્મણે કિં કરેદ્ ? ગોયમા ! તોય પઢિક્કમ્મહ, પઢુપ્પન્ન-
સંવરેદ્, અળાગય પ્પચ્ચક્કણાદ્ધ । તોય પઢિક્કમ્મણે કિં તિવિદં તિવેદ્દેણ પઢિક્કમ્મહ, તિવિદં
દુવિદ્દેણ પઢિક્કમ્મહ, તિવિદં યગ્ગવિદ્દેણ પઢિક્કમ્મહ, જાવ યગ્ગવિદ્ધ યગ્ગવિદ્દેણ પઢિક્કમ્મહ ?
ગોયમા । તિવિદંતિવિદ્દેણ પઢિક્કમ્મહ જાવ, પ્પજ્જિદ્ધં પ્પજ્જવિદ્દેણ પઢિક્કમ્મહ ” તેા પછી તેનો
નિવેધ કેમ કરે છે ? એમ કહેવામાં આવે,) તેા તે ત્રિવિધ ત્રિવિધે પ્રત્યાખ્યાન સ્પૂલ
પ્રાપ્તિપાતાદિકંતું સમજાવું, પણ સર્વસાવધયોગનું નહિ. સ્વયંભૂરમણ સમુદ્ધાદિના મત્સ્ય
સંબંધી ત્રિવિધ ત્રિવિધે જેમ કોઇ પ્રત્યાખ્યાન કરે તેા તે દોષને માટે નથી, તેમ જો
(કાકમાંસાદિ) કિંચિત્ નિષ્પ્રયોજન, અથવા (મનુષ્ય ક્ષેત્રની બહારના હસ્તિશ્વતાદિ)
અપ્રાપ્ય વસ્તુ વિશેષનું ત્રિવિધ ત્રિવિધે પ્રત્યાખ્યાન કરે, તેા તે દોષને મટે નથી, અથવા
કોઇ આરત્ર લેવાની ઇચ્છાવાળો, પુત્ર-પરિવારાદિના નિમિત્તે (વિલંબ કરે), અગ્ની-
આર પ્રતેમા અગ્નીકાર કરે, અને તે ત્રિવિધ ત્રિવિધે પ્રત્યાખ્યાન કરે, (તેા દોષ નથી.)
પણ જે પૂર્વે આરભેલ અને નહિ તજેલ સાવધકર્મસંતાનવાળો હોય, તે તેની અનુ-
ભાવના પરિણામે એકદમ નિર્વાણને શક્તિમાન નથી થતો, તેથી તે ત્રિવિધિ ત્રિવિધે
પ્રત્યાખ્યાન ન કરે. સામાયિક કરતી વખતે શુદ્ધસ્થ આવકે પણ સાધુ જેવો થાય છે.
કારણ કે ધણુ કરીને અશુભયોગ રહીતપણા થકી ધણી નિર્જર કરે છે. (મધ્યસ્થ ધણ)
ધણીનાર સામાયિક કરતાં જો એ જે રાગ અથવા દ્વેષમાં ન વત્તે હોય પણ બંનેના
મધ્યમા હોય, તે મધ્યસ્થ કહેવાય છે, તે શિવાયના સર્વ અમધ્યસ્થ છે. ૨૬૯૦-૨૬૯૧.

હવે “ ક્યું સામાયિક કયાં હોય ? ” તે બજાવવાને ત્રણ દ્વાર ગાયાઓ કહેછે,

खेत-दिसि-काल-गङ्-भविय-सन्नि-ऊसास-दिद्धिमाहारे ।

पज्जत्त-सुत्त-जम्म-ठिई वेय-सण्णा-कसाया-ऽऽउं ॥ २६९२ ॥ ८०४-२५३

जीवो पमायवहुलो वहुसोऽपि अ वहुविहेसु अत्थेसु

एएण कारणेणं वहुसो सामाइयं कुज्जा ॥ ८०२ ॥

હવ ધણા પ્રકારના શબ્દાદિ અર્થોમાં વારંવાર પ્રમાદી બને છે. તે કારણથી ત્રાર-
વાર સામાયિક કરવું.

નાળે જોયુ-વઓગે સરીર-સંઠાળ-સંઘયણ-માળે ।

લેસાપરિણામં વેયણા ય સમુદાયકમ્મે ય ॥ ૨૬૧૩ ॥ ૮૦૫-૨૫૪

નિવ્વેટ્ટુણમુવ્વટ્ટે આસવકરણં તદ્દા અલંકારં ।

સયણાસંઠાળાદિ ચંકમંતે ય કિં કંહિયં ॥ ૨૬૧૪ ॥ ૮૦૬-૨૫૫

ક્ષેત્ર-દિશા-કાળ-અતિ-ભવિક-સંજ્ઞા-ઉદ્ધાસ-દંષ્ટિ-આહારક-પર્યાપ્ત-સુપ્ત-જન્મ-નિધિતિ-વેદ સંજ્ઞા-કપાય-આયુષ-જ્ઞાન-યોગ-ઉપયોગ-શરીર-સંસ્થાન-સંઘયણત્વ પ્રમાણ, તથા લેશ્યાના પરિણામ-વેદના-સમુદયાત કર્મ-નિર્વેષ્ટન-ઉદ્ધતન-આશ્રવકરણ-અલંકાર-શયન-આશાન અને એક સ્થાનેથી બીજા સ્થાને જતાં, ક્યાં કયું સામાયિક કહ્યું છે ? (તે કહીશું) ૨૬૯૨-થી-૨૬૯૮

પ્રથમ ક્ષેત્રદ્વારની અપેક્ષાએ ઉર્ધ્વલોકાદિમાં કયું સામાયિક ક્યાં હોય ? તે કહે છે.

સમ્મસુયાણં લાભો ઉડ્ઠે ય અહે ય તિરિયલોણ ય ।

વિરઈ મણુસ્સલોણ વિરયાવિરઈ ય તિરિયસુ ॥ ૨૬૧૫ ॥ ૮૦૭-૨૫૬

પુવ્વપડિવળ્લયા પુળ તીસુવિ લોણસુ નિયમઓ તિણ્હં ।

ચરણસ્સ દોસુ નિયમા મયાણિજ્ઞા ઉડ્ઠલોગમ્મિ ॥ ૨૬૧૬ ॥ ૮૦૮-૨૫૭

સમ્યક્ત્વ સામાયિક અને શ્રુતસામાયિકનો લાભ ઉર્ધ્વ-અધો-અને તિર્છા લોકમાં થાય છે, (ચારિત્ર સામાયિકમાંથી) સર્વ વિરતિ મનુષ્ય લોકમાંજ પ્રાપ્ત થાય છે, અને દેશવિરતિ તિર્યથોમાં પણ થાય છે. ત્રણે સામાયિક પૂર્વે પ્રાપ્ત થયા હોય એવા જોવા તો ત્રણે લોકમાં અવશ્ય હોય છે. ચારિત્ર સામાયિકવાળા અધોલોક અને તિર્છાલોકમાં અવશ્ય હોય છે, ઉર્ધ્વલોકમાં તો હોય એ ખરા ને ન પણ હોય. ૨૬૯૫-૨૬૯૬

સમ્યક્ત્વ સામાયિક અને શ્રુતસામાયિક, અધો-ઉર્ધ્વ-અને તિર્છાલોકમાં પ્રાપ્ત થાય છે. તેમાં મરૂપર્વત તથા દ્વલોકાદિ ઉર્ધ્વલોકમાં નિસર્ગથી અથવા અધિગમથી સમ્યક્ત્વ સામાયિકનો લાભ થાય છે, અને તેજ વખતે શ્રુતઅજ્ઞાન શ્રુતજ્ઞાનરૂપે પરિણમતું હોવાથી શ્રુતજ્ઞાનનો લાભ થાય છે, અધોલોકની અંદર અધોગામમાં તથા નરકમાં જેઓ સમ્યક્ત્વ પામે છે, તેમને પણ યથોક્ત બે સામાયિકની પ્રાપ્તિ થાય છે. જે પ્રમાણે તિર્છા લોકમાં પણ ઉપરોક્ત બે સામાયિકનો લાભ થાય છે. એ ત્રણે લોકમાં ઉપરોક્ત બે સામાયિકની પ્રાપ્તિ થાય છેજ, પણ એમ ન સમજવું કે એ બે સામાયિકનીજ પ્રાપ્તિ થાય છે, કેમકે તિર્છાલોકમાં અટ્ટી-ટ્ટીપ અને બે સમુદ્ર પ્રમાણ મનુષ્યલોકની અંદર ત્રીણ ચારિત્ર સામાયિક પણ પ્રાપ્ત થાય છે. આ ચારિત્ર સામાયિક તિર્છાલોકમાંજ પ્રાપ્ત થાય છે. અન્યન નથી થતું, કેમકે તેના અધિકારી મનુષ્યોજ છે, બીજા નથી. એ સંબંધી ક્ષેત્રનો નિયમ તો વિશેષજ નહોતો, અને દેશવિરતિ સામાયિકનો લાભ તિર્યથ તથા મનુષ્યોને યાય છે.

ઉપરોક્ત ત્રણે સામાયિક પૂર્વ પ્રતિપત્ત (પૂર્વે પામેલા) જોવા તો અવશ્ય ત્રણે લોકમાં હોય છે, પણ ચારિત્ર સામાયિકવાળા પૂર્વપ્રતિપત્ત જોવા અધોલોક-અને તિર્છા-લોકમાં અવશ્ય હોય છે, ઉર્ધ્વલોકમાં લાજના હોય છે, એટલે કે દામ વખત હોય, અને દામ વખત ન પણ હોય. ૨૬૯૫-૨૬૯૬

હવે દિગ્દ્વાર કહેવાને માટે સાત પ્રકારની દિશાઓ જણાવીને, નામ-સ્થાપના-
(દશાનુ) સ્વરૂપ સુગમ હોવાથી તે કહ્યા સિવાય પ્રથમ દ્રવ્યદિશાનુ' અને ક્ષેત્રદિશાનુ'
સ્વરૂપ કહે છે.

નામં ઠવણા દવિણે સ્વેત્ત દિસા તાવસ્વેત્ત પળવણે .

સત્તમિયા ભાવદિસા પરૂવણા તસ્સ કાયવ્વા ॥ ૨૬૧૭ ॥ ૮૦૧-૨૫૮

તેરસપણસિયં જે જહણઓ દસદિસાગિર્દે દવ્વં .

ઝકોસમળતપણસિય ચ સા હોઈ દવ્વદિસા ॥ ૨૬૧૮ ॥

એકેકો વિદિસામુ મજ્ઞે ય દિસામુમાયયા દો દો .

વિંતિ દસાણમળણે દસદિસમેકેકયં કારં ॥ ૨૬૧૯ ॥

તં ન દસદિસાગારં જે ચડરસંતિ તત્ત દવ્વદિસા .

સ્વેત્તદિસદ્વપણસિયરૂપગાઓ મેરૂપજ્ઞમિ ॥ ૨૭૦૦ ॥

નામદિર્-સ્થાપનાદિર્-દ્રવ્યદિર્-ક્ષેત્રદિર્-તાપક્ષેત્રદિર્-પ્રજાપકદિર્-અને સાતમી ભા-
વદિગ્ એ સાત દિશા છે તેની પ્રરૂપણ કરવી, જન્યથી તેર પ્રદેશના અવગાહવાણુ ને તેરપ્રદેશ-
વાણુ અને ઉત્કૃષ્ઠથી અસંખ્યાત પ્રદેશાવગાહવાણુ' અનન્તપ્રદેશવાણુ, દસદિશાની આકૃતિ-
વાણુ' જે દ્રવ્ય, તે (દશદિશાની ઉત્પત્તિનું' કારણ હોવાથી) દ્રવ્યદિગ્ કહેવાય છે, વિદિશા-
ઓમાં એકેક અને મધ્યમાં એક તથા દિશાઓમાં જે જે દીર્ઘ. (એમ જન્ય તેર
પ્રદેશિક, દ્રવ્યદિર્ થાય છે.) બાળઓ વળી એમ કહે છે કે દસદિશામાં એકેક પરમણુ'
સ્થાપીને દસદિશાકારવાણુ' જે દ્રવ્ય થાય, તે દ્રવ્યદિગ્. પણ તે દશ પ્રદેશવાણુ' દ્રવ્ય
દસદિશાકારવાણુ' નથી, કેમકે તે ચોખ્ખું થાય છે. તેથી તે દ્રવ્યદિગ્ ન કહેવાય, મેરૂમધ્યે
આકરૂચક પ્રદેશથી ક્ષેત્રદિર્ કહેવાય છે; ૨૬૮૭-થી-૨૭૦૦

નામદિર્-સ્થાપનાદિર્-દ્રવ્યદિર્-ક્ષેત્રદિર્-પ્રજાપકદિર્-તાપક્ષેત્રદિર્-અને સાતમી
ભાવદિગ્, આ સાત પ્રકારમાંથી પ્રથમના જે પ્રકાર સુગમ હોવાથી, તેના વિસ્તાર કર્યા
સિવાય પ્રથમ દ્રવ્યદિશાનુ' સ્વરૂપ કહીએ છીએ; દ્રવ્યજ દસ દિશાઓના ઉત્થાનના હેતુ
હોવાથી તેને દ્રવ્યદિર્ કહેવાય છે. અથવા દ્રવ્યપ્રધાન-દ્રવ્યસંબંધી દિશા તે દ્રવ્યદિર્ કહેવાય
છે. તેમાં જન્યથી તેર પ્રદેશી અને ઉત્કૃષ્ઠથી અનન્તપ્રદેશી એવું દસદિશાની આકૃતિવાણુ
દ્રવ્ય, સંપૂર્ણ દશદિશાઓના ઉત્થાનનું' કારણ હોવાથી તે દ્રવ્યદિગ્ કહેવાય છે ઉદાહરણ
તરીકે એક પરમાણુ મધ્યમાં અને ચાર પરમાણુ ચાર વિદિશામાં સ્થાપવા, તથા ચાર
દિશાઓમાં બેબે દીર્ઘપણે સ્થાપવા. એમ તેર પ્રદેશાવગાહી સ્કંધરૂપે એક પરિણામ
પામેણુ' દ્રવ્ય, તેને જન્યથી દ્રવ્યદિગ્ કહેવાય છે. તેની સ્થાપના આ પ્રમાણે છે.—

એક પરમાણુને સ્થાને જો બેથી ઓછીને અનન્ત પરમાણુ સુધીની અવગાહના કરવામાં આવે, તો પણ તે દશ દિશાઓના ઉત્થાનનો હેતુ હોવાથી દ્રવ્યદિક્ થાય છે. આ કારણથી ઉત્કૃષ્ટ અનન્ત પ્રદેશી દ્રવ્ય કહ્યું છે. તેના પણ જઘન્યથી તેર પ્રદેશમાં અને ઉત્કૃષ્ટથી અસંખ્યાત પ્રદેશમાં અવગાહ હોય છે.

શિષ્ય:—જે દ્રવ્યથી દસ દિશાઓનું ઉત્થાન થાય છે, તે દ્રવ્યને આપ દ્રવ્યદિશા કહો છો. તેમાં જઘન્યથી તેર પ્રદેશો વડેજ તે થાય છે, ન્યુનાધિક પ્રદેશો વડે નથી થતું. એમ કહેવામાં કંઈ યુક્તિ છે ?

આચાર્ય:—મધ્યમાં એક પરમાણુ સ્થાપવો જોઈએ. તે સિવાય દિશાઓની વ્યવસ્થા કરી શકાય નહિ. તે પછી મધ્ય પરમાણુની ચારે દિશામાં એકેકે પરમાણુની સ્થાપના કરીએ, એટલે છ દિશાઓનું ઉત્થાન થાય, પણ ચાર વિદિશાઓનું ઉત્થાન ન થાય, કેમકે એક પરમાણુથી વિદિશા ન ઉત્પન્ન થાય. “ વગવવસો ગાદે સત્તપવસા ય સે કુસળા ” એકપ્રદેશાવગાહી પરમાણુને સાત આકાશ પ્રદેશની સ્પર્શના હોય છે. એ વચનથી એક પરમાણુનો છ દિશાઓ સાથેજ સંબંધ હોય છે. જો પરમાણુનો વિદિશાઓની સાથે સંબંધ હોય, તો તેને અગીઆર આકાશ પ્રદેશની સ્પર્શના થાય, પણ સાત પ્રદેશની ન થાય. એ કારણથી બીજા પણ ચાર પરમાણુ ચાર દિશાઓમાં સ્થાપવા એટલે બધા મળીને નવ થાય. આ નવ પરમાણુથી પણ વિદિશાઓનું ઉત્થાન ન થાય, કેમકે દિશાઓમાં જે બીજા ચાર પરમાણુઓ સ્થાપ્યા છે, તેથી પણ દિશાઓનુંજ ઉત્થાન થાય છે. તે કારણથી વિદિશાઓના ઉત્થાન માટે બીજા પણ ચાર પરમાણુ ચાર ખુણામાં સ્થાપીએ એટલે દસ દિશાઓના ઉત્થાનનું ક્ષેત્ર જઘન્યથી તેર પ્રદેશવાળું થાય, ન્યુનાધિક ન થાય. આની સ્થાપના જે બતાવી છે, તે મુગ્ધ શિષ્યજનને સમજાવના માટે માત્ર કહી છે ચથાર્થ પછે તો તે બતાવી શકાય નહિ.

બીજા કેટલાક વ્યાખ્યાતાઓ દસે દિશાઓમાં એકેકે પરમાણુ સ્થાપીને જઘન્યથી દસ પરમાણુવાળા દ્રવ્યને દ્રવ્યદિક્ કહે છે, તે યોગ્ય નથી. કેમકે દસદિશાના આકારવાળા દ્રવ્યને વિશેષણ પૂરવોએ ચતુષ્કોણ રૂપે જોયું છે. તે પૂર્વે બતાવેલ સ્થાપનાના અનુસારે જોવાથી જણાયે, તથા જે તે દસદિશામાં સ્થાપેલું દશપરમાણુવાળું દ્રવ્ય વૃત્તાકારજ થાય છે. આથી અચતુષ્કોણ હોવાથી તે દ્રવ્યદિક્ ન થાય. વળી મધ્યમાં એક પરમાણુ ન મુકવામાં આવે, તો તેની અપેક્ષા સિવાય દિશાઓની કલ્પનાજ ન કરી શકાય, અને જો તે પરમાણુ મધ્યમાં મુકવામાં આવે તો અગીઆર પરમાણુ થવાથી દશની અખ્યાની હાનિ થાય, માટે આ માન્યતા ઉપેક્ષા કરવા યોગ્ય છે.

મૈત્રના મધ્યમાં અષ્ટપ્રદેશી રચકથી બીજી ક્ષેત્રદિગ્ થાય છે તિર્ચ્છાસિકના મધ્ય ભાગમાં લંબા-પહોળાઈવડે એક રાજ પ્રમાણ, સર્વ પ્રતરોમાંના એ શુદ્ધ આકાશ પ્રદેશના પ્રતર છે. તે બન્ને પ્રતરો મૈત્રના મધ્ય પ્રદેશમાં મધ્ય ભાગ પામે છે. તે મધ્ય ભાગમાં ઉપરના પ્રતરના ચાર આકાશ પ્રદેશ અને નીચેના પ્રતરના ચાર આકાશ પ્રદેશ એ આઠ પ્રદેશને સિદ્ધાન્ત પરિભાષાથી રચક કહેવામાં આવે છે. સમસ્ત તિર્ચ્છાસિકના મધ્ય ભાગમાં રહેલ આ અષ્ટ પ્રદેશીરચક છે, તે ક્ષેત્રથી છએ દિશા અને ચાર વિદિશાઓનું ઉત્પત્તિ સ્થાન છે. જેમકે યથાક્રાંત્યકથી બહાર ચારે દિશાઓમાં પ્રથમ બન્ને આકાશ પ્રદેશ હોય છે. તેની આગળ ચાર ચાર પ્રદેશો હોય છે, તેની આગળ છ છ પ્રદેશો હોય છે, અને તેની આગળ આઠ આઠ પ્રદેશો હોય છે, એ પ્રમાણે ઉત્તરોત્તર મેળિવડે ચારે

દિશાઓમાં પૃથક પૃથક સમજવું. એ પ્રમાણે કરવાથી ગાડાની ઉધીના આકારે પૂર્વાદિ ચાર મહાદિશાઓ થાય છે, અને એ ચાર દિશાઓના ચાર અંતરાલ ખુણાઓમાં ઉપર કહેલ વૃદ્ધિ રહિત છેડાએલી મુકતાવળીના આકારે ચાર વિદિદિશાઓ થાય છે, તથા ઉપરની દિશા તરફ ચાર આકાશ પ્રદેશોથી આરંભીને, ઉપરોક્ત વૃદ્ધિ રહિત હોવાથી માત્ર ચાર પ્રદેશી અને રૂચક જેવી, ચાર ખુણાવાળી દંડાકાર એક ઉર્ધ્વ દિશા થાય છે. એજ પ્રમાણે નીચેની તરફ પણ અર્ધો દિશા થાય છે. એ પૂર્વાદિ દસ દિશાઓનાં નામ આ પ્રમાણે છે. ઈચ્છાએ જન્મા ય નેરઈ વારુણીય વાયવ્યા । સોમાદિસાણા ચિય વિમલાય તવાયવોધવ્યા ॥ ૧ ॥ ઈંદા વિજયદ્વારાણુસારઓ સેસિયા પદ્મચળઓ । અદ્વિતિરિય દિસાઓ ઉદ્ધં વિમલા તવાચાદોર ।

હવે તાપક્ષેત્રદિશા-પ્રજ્ઞાપકદિશા-અને ભાવદિશાનું સ્વરૂપ કહે છે--

જેસિં જતો મૂરોં ઉપરૂ તેસિં તરૂં હવઈ પુવા ।

તાવત્તિત્તદિસાઓ પયાહિળં સેસિયાઓ સિ ॥ ૨૭૦૧ ॥

પળવઓ જદમિમુહો સાં પુવા સેસિયા પયાહિળઓ ।

અદ્વારસ ભાવદિસા જીવસ્સ ગમાગમો જેમ્ ॥ ૨૭૦૨ ॥

પુદવિ-જલ-જલણ-ચાયા મૂલ-સંધ-મ-પોરવોવા ય ।

વિ-તિ-ચડ-પંચિદિય-તિરિય-નારમા-દેવસંચાયા ॥ ૨૭૦૩ ॥

સંમુચ્છિમ-કમ્મા-ડકમ્મભૂમનરા તહંતરદ્વીવા ।

ભાવદિસા દિસ્સઈ જં સંસારી નિયયમેયાઈ ॥ ૨૭૦૪ ॥

ભરતાદિ ક્ષેત્રમાં રહેનારા જે મનુષ્યોને જે દિશામાંથી સૂર્ય ઉદય પામે છે, તે તેમની પૂર્વ દિશા કહેવાય છે, (સૂર્યોદયની અપેક્ષાએ પૂર્વદિશાનો વ્યવહાર પ્રવર્તે છે, તેથી તેને તાપક્ષેત્ર દિશા કહેવાય છે.) શેષ દક્ષિણાદિ દિશાઓ એ તાપક્ષેત્ર દિશાની પ્રદક્ષિણાથી બાજુવી. (સૂર્ય સન્મુખ હોવા રહેતાં જમણે બાજુએ દક્ષિણ દિશા, પાછળ પશ્ચિમાંદિશા, અને ડાબી તરફ ઉત્તર દિશા છે.) જે દિશાની સન્મુખ રહીને વ્યાખ્યાતા સૂત્રાર્થનું કથન કરે, તે પ્રજ્ઞાપક પૂર્વદિશા કહેવાય, અને શેષ દક્ષિણાદિ (ઉપર મુજબ) તેની પ્રદક્ષિણાએ બાજુવી, જે પૃથ્વી આદિસ્થાનોમાં કર્મની પરાધીનતાથી જીવની ગત્યાગતિ થાય, તે ભાવદિશા કહેવાય છે. તેના અકાર લેઠ છે. પૃથ્વી-જળ-અગ્નિ-વાયુ-વનસ્પતિ (કમળ-કન્દ વિગેરે) મૂળભીજ, સ્કંધભીજ (શાશ્વતી વિગેરે), અગ્રભીજ (કોરંટક વિગેરે), પર્વભીજ (શેરડી વિગેરે) તથા (કૃમિ વિગેરે) એ ઈન્દ્રિય, (કીડી વિગેરે) તેઘન્દ્રિય, (ભ્રમરાદિ) ચૌરિન્દ્રિય, પંચોદ્રિયમાં (જળચર-ચલચર-ખેચર આદિ) તત્ત્વ, નારકી, દેવસમૂહ, તેમજ દર્મેભૂમિ-અધર્મેભૂમિ-અને અન્તરદ્વિપના સંમૂર્ચિત મનુષ્યો આ અકાર પ્રકારે ભાવદિશા છે. કેમકે એ પૃથ્વી આદિ પયોધાવડે સંસારી જીવ નિયતપણે જણાય છે. (તેથી તે પરમાર્થથી ભાવદિશા કહેવાય છે.) ૨૭૦૧-૨૭૦૪.

અહીં પ્રસ્તુતમાં કંઈ દિશાનું પ્રયોજન છે ? તે જણાવીને ક્ષેત્રદિશાનું જે પ્રયોજન છે તે કહે છે.

લેત્તદિસાનું પગયં સેસદિસાઓ પસંગજોડમિદિયા ।

સંભવઓ વા વચ્ચં સામઈયં જત્ય જં હુજ્જા ॥ ૨૭૦૫ ॥

પુવાડયાસુ મહાદિસાસુ પડિવજ્જમાણઓ હોઈ ।

પુવ્વપડિવળળઓ પુણ અળળયરીય દિસાએ યે ॥ ૨૭૦૬ ॥ ૮૧૦-૨૫૧

છિન્નાવલિ-રૂયગાગિદિસામુ સામાયં ન જં તામુ ।

મુદ્દામુ નાવગાહજીવો તાઓ પુણ કુસિજ્જા ॥ ૨૭૦૭ ॥

(અહીં દિગ્દર્શમાં) દેશદિશાથી પ્રયોજન છે, ચેપદિશાઓ (નામસ્થાપનાદિ) તે પ્રસંગથી કહી છે. અથવા ચેપદિશાઓની અંદર જ્યાં જે સામાયિક સંભવે, તે વિચારીને કહેવું, (અથવા મૂળ આવરચકથી જાણી લેવું) પૂર્વાદિ ચારે મહાદિશાઓમાં (વિવક્ષિત કાળે, ચારે સામાયિક) પ્રતિપદમાન હોય છે, (એકાન્તે હોય જ એવો નિશ્ચય નહિ, કેમચિત્ હોય, અને કેમચિત્ ન પણ હોય.) પરંતુ પૂર્વ પ્રતિપત્તિએ ગમે તે દિશામાં અવરય હોયજ. ૧૭મ સુક્રાવળી જેવી ચાર વિદિશાઓમાં અને ચતુષ્પ્રદેશી રચકાકારવાળી ઉર્ધ્વ તથા અધોદિશામાં કેમપણ સામાયિક નથી હોતું, કેમકે તે છએ શુદ્ધ દિશાઓમાં છવ સંપૂર્ણ અવગાહતો નથી. (જ્યન્યથી પણ છવ અસંખ્યાત પ્રદેશમાં અવગાહ અને એ દિશાઓ તે એક પ્રદેશી તથા ચારપ્રદેશી હોવાથી તેટલા પ્રમાણમાં તેનો અવગાહ થઈ શકે નહિ.) પરંતુ આમ તેમ રૂપમાં સામાયિકવાન છવ છએ દિશાને સ્પર્શે, ૨૭૦૭ હવે કાળદ્વાર કહે છે.

સમ્મત્તસ્સ સુયસ્સ ય પડિવત્તી છવિહેવિ કાલંમ્મિ ।

વિરહં વિરયાવિરહં પડિવજ્જહં દાંસુ તિસુ વાવિ ॥ ૨૭૦૮ ॥ ૮૧૧-૨૬૦

તથાઈમુ તિસુ ઓસપ્પિણોઈ સ્સપ્પિણીઈ દોમું વુ ।

નોઈસપ્પુવસપ્પિણિકાલે તિસુ સમ્મ-સુત્તાઈ ॥ ૨૭૦૯ ॥

પલિમાગમ્મિ ચઠત્થે ચઠવ્વિહં ચરણવજ્જિયમકાલે ।

ચરણંપિ હુજ્જ ગમણે સવ્વં સઘ્ધથ સાહરણે ॥ ૨૭૧૦ ॥

છએ પ્રકારના કાળમાં સમ્યક્ત્વસામાયિક અને શ્રુતસામાયિકની પ્રતિપત્તિ સંભવે છે. તથા સર્વવિરતિ અને દેશવિરતિ (ઉત્સર્પિણીના) બે આરામાં, અને (અવસર્પિણીના) ત્રણ આરામાં પ્રાપ્ત થાય છે. અવસર્પિણીના ત્રીજા આદિ ત્રણ આરામાં અને ઉત્સર્પિણીના બે આરામાં (દેશવિરતિ અને સર્વવિરતિ પામનારા હોય છે.) તથા નોઉત્સર્પિણીઅવસર્પિણી કાળમાં ત્રણ આરાની અંદર સમ્યક્ત્વસામાયિક અને શ્રુતસામાયિક (છવ પામે છે.) ચોથા આરાના પ્રતિભાગમાં ચારે પ્રકારનાં સામાયિક પ્રાપ્ત થાય છે, એકાળે (બાહ્ય દ્વીપ સમુદ્રમાં) ચારિત્ર વિના (પ્રથમના ત્રણ સામાયિક) પ્રાપ્ત થાય છે, (નંદીશ્વરદ્વીપમાં) જતા વિદ્યાચારણ મુનિઓને ચારિત્રસામાયિક પણ હોય છે. અને (દેવાદિના) સંહરણથી સર્વ કાળે સર્વ સામાયિક હોય છે. ૨૮૦૮-થી-૨૮૧૦

સમ્યક્ત્વસામાયિક અને શ્રુતસામાયિકની પ્રાપ્તિ સુપમદુઃપમાદિક છએ પ્રકારના કાળમાં સંભવે છે. તેમાં પૂર્વ પ્રતિપત્તિ હોય છેજ. તથા અવસર્પિણી કાળના મુપમ-દુઃપમાદિક ત્રણ આરામાં સર્વવિરતિ અને દેશવિરતિ સામાયિકને પ્રાપ્ત કરનારા હોય છે, અને પૂર્વ પ્રતિપત્તિ ચાર સામાયિકવાળા હોય છે. આજ પ્રમાણે આગળ પણ પૂર્વ પ્રતિપત્તિના સંબંધમાં સમજાવું. ઉત્સર્પિણી કાળના દુઃપમમુપમાં અને મુપમદુઃપમા નામના બે આરામાં સર્વવિરતિ અને દેશવિરતિ સામાયિકને પ્રાપ્ત કરનારા હોય છે, અને પૂર્વ પ્રતિપત્તિ હોય છેજ. પ્રતિભાગની અપેક્ષાએ દેવકુરૂ અને ઉત્તરકુરૂમાં મુપમ મુપમાઆરો વર્તે છે, હરિવર્ધ અને રમ્યકમાં મુપમા આરો વર્તે છે, હેમવત અને ઐરણ્યવત માં મુપમ દુઃપમા આરોવર્તે છે, તથા પાંચ મહાવિદેહમાં દુઃપમ મુપમા આરો વર્તે છે. આ ચારે રથળે ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણી કાળને અસાવ હોવાથી ત્યાં નોઉત્સર્પિણી અવસર્પિણી કાળ કહેવાય છે. મુપમમુપમાદિકાળ

(વશેષની સાથે ત્યાંના કાળની સમાનતા હોવાથી એ ચારે મુખમુખમાદિ આરા કહેવાય છે, એવા સ્વરૂપવાળા નોહિતસર્પિણી અવસર્પિણી કાળની અંદર પ્રથમના ત્રણ આરામાં એટલે દેવકુરૂ અને ઉત્તરકુરૂમાં, હરિવર્ષ અને રમ્યકાં, હૈમવત અને ઐરણ્યવતમાં સમ્યક્ત્વસામાયિક તથા શ્રુતસામાયિક જીવ પ્રાપ્ત કરે છે, અને પૂર્વપ્રતિપત્ત તો હોય છેજ. જ્યાં હુમ્પમ મુખમાંના જેવો કાળ વર્તે છે એવા મહાવિદેહ ક્ષેત્રની અંદર ચારે પ્રકારના સામાયિક પ્રાપ્ત થાય છે, અને પૂર્વપ્રતિપત્ત તો હોય છેજ.

જ્યાં ઉપરોક્ત સ્વરૂપવાળા કાળનો અભાવ છે એવા બહારના દ્વીપ-સમુદ્રોમાં ચારિત્ર સામાયિક સિવાય પ્રથમનાં ત્રણ સામાયિક ભત્ત્યાદિ જીવો પ્રાપ્ત કરે છે, અને નંદી-શ્વેદાદિદ્વીપમાં વિદ્યારણાદિ મુનિઓના ગમનથી પૂર્વપ્રતિપત્ત ચારિત્ર સામાયિકપણ હોય છે. તથા દેવ વિગેરેના સંહારણની અપેક્ષાએ વિચાર કરવામાં આવે, તો સર્વ-ચારે પ્રકારના સામાયિક સર્વ કાળની અંદર હોય છે. ૨૭૦૮-થી-૨૮૧૦

હવે ગતિ દ્વાર-અને સંજ્ઞાદ્વારથી સામાયિકનો વિચાર કરે છે.

ચડસુવિ ગર્હસુ નિયમા સમ્મત્તસુચસ્સ હોઈ પઢિવત્તી ।

મણુણસુ હોઈ વિરઈ વિરયાવિરઈ ચ તિરિણસુ ॥ ૨૭૧૧ ॥ ૮૧૨-૨૬૨

ભવસિદ્ધીડળ જીવો પઢિવજ્ઞ સો ચડણ્હમણ્ણયરં ।

પઢિસેહો પુળ અસણિ-મીસણ સણિ પઢિવજ્ઞે ॥ ૨૭૧૨ ॥ ૮૧૩-૨૬૨

પુણસદ્દાદરસણી સમ્મ-મુણ હોજ્જ પુવ્વપઢિવજ્ઞો ।

મીસો ભવત્યકાલે સમ્મત્ત-ચરિત્તપઢિવજ્ઞો

॥ ૨૭૧૩ ॥

ચારે ગતિમાં શ્રુતસામાયિક અને સમ્યક્ત્વસામાયિકની પ્રતિપત્તિ અવશ્ય હોય છે, મનુષ્યોમાં સર્વવિરતિ અને તિર્થંચોમાં દેશવિરતિ સામાયિકની પ્રતિપત્તિ થાય છે, જે લઘ્ય સિદ્ધિ જીવ છે, તે ચાર સામાયિકમાંથી કોઈ પણ એક સામાયિક પામે છે, પણ અસંજ્ઞિ અને મિશ્રક (સિદ્ધ) કોઈપણ સામાયિક પામતા નથી. (પરંતુ) સંજ્ઞી જીવ તો (ચારમાંથી કોઈપણ એક સામાયિક) પામે છે. પુનઃશબ્દથી અસંજ્ઞીજીવ સમ્યક્ત્વ અને શ્રુતસામાયિક પૂર્વપ્રતિપત્ત હોય છે, તથા મિશ્રકાત્મા (લવસ્થકેવળી) લવસ્થ કાળમાં સમ્યક્ત્વ અને ચારિત્ર સામાયિકના પૂર્વ પ્રતિપત્ત હોય છે. ૨૭૧૧-થી-૨૭૧૩.

નારદી-તિર્થંચ-મનુષ્ય-અને દેવ, એ ચારે ગતિમાં સમ્યક્ત્વસામાયિક અને શ્રુત સામાયિકની પ્રતિપત્તિ અવશ્ય થાય છે. પરંતુ તેની પ્રતિપત્તિ સદૈવ થાય છે એમ ન સમજવું, કોઈવખત તેવું અન્યત્ર પણ પડે છે. એ વાત આગળ કહેવાશે. આ બે સામાયિકના પૂર્વ પ્રતિપત્ત હોય એવા જીવો તો સદૈવ હોય છે. સર્વ વિરતિ સામાયિકની પ્રતિપત્તિ મનુષ્યોમાંજ થાય છે, અન્યગતિમાં નથી થતી. આ સામાયિકના પૂર્વપ્રતિપત્ત હોય એવા જીવો તો આ ગતિમાં સદૈવ હોય છે. તથા તિર્થંચોમાં દેશવિરતિ સામાયિકની પ્રતિપત્તિ સંલગ્નથી હોય છે, અવશ્ય સર્વને હોય એવો નિયમ નથી, કોઈ વખત કોઈને હોય અને કોઈને ન પણ હોય. પૂર્વ પ્રતિપત્ત તો તેમાં સદૈવ હોય છે.

જેને લવિષ્યમાં ભ્રાક્ષ પ્રાપ્ત થનાર હોય, તે લઘ્ય સિદ્ધિક કહેવાય છે. તેવો જીવ ચારમાંથી કોઈપણ એક સામાયિક પામે છે એટલે કે કોઈ વખત સમ્યક્ત્વ અને કોઈ વખત શ્રુતસામાયિક પામે છે, કોઈ વખત દેશવિરતિ પામે છે તથા કોઈ વખત સર્વ વિરતિ પણ પામે છે. એક લઘ્ય જીવોની અપેક્ષાએ પૂર્વ પ્રતિપત્ત ચારે સામાયિકવાળા જીવો સદૈવ હોય છે.

એજ પ્રમાણે સંજ્ઞી પણ ચાર સામાયિકમાંથી કેઇ પણ એક સામાયિક કેઇ વખત પામે છે. પૂર્વપ્રતિપત્ત સંજ્ઞી જીવો લવ્યની પેઠે સદૈવ હોય છે, તથા અસંજ્ઞિ-સિદ્ધ અને અસંવ્ય જીવોની અંદર ચારમાંથી કેઇ પણ સામાયિક પૂર્વપ્રતિપત્ત નથી તેમજ પ્રતિપદમાન પણ નથી હોતા. યુગ્મ: શબ્દથી સામવાદન શુદ્ધસ્થાનવર્તી અસંજ્ઞિ જીવ સમ્યક્ત્વસામાયિક અને શ્રુતસામાયિકના પૂર્વપ્રતિપત્ત હોય છે. તથા લવ્યરૂપ કેવળી સમ્યક્ત્વસામાયિક અને ચારિત્રસામાયિકના પૂર્વપ્રતિપત્ત હોય છે.

શિષ્ય:—એ પ્રમાણે તો સિદ્ધના જીવો પણ સમ્યક્ત્વસામાયિકના પૂર્વ પ્રતિપત્ત કહી શકાય. શા માટે તેમને સર્વસામાયિકના નિષેધ કર્યો ?

આચાર્ય:—સમ્યક્ત્વસામાયિક સિવાય બાકીના ત્રણ સામાયિક સંસારી જીવો-નેજ સંભવે છે; તેના સાહચર્યથી સમ્યક્ત્વ સામાયિક સંસારી જીવોના સંબંધમાં વિચારાય છે. તેવો પ્રકાર સિદ્ધમાં નથી હોતો, તેથી તેમને તેના નિષેધ કર્યો છે. ૨૭૧૧-૨૭૧૩ હવે ઉચ્છવાસ નિઃશ્વાસકદ્વાર અને દૃષ્ટિદ્વાર કહે છે.

ऊत्तासय-नीतासय मीसे षडिसेह दुविहपडिवण्णो ।

दिट्ठीय दो नया खल्लु ववहारो निच्छओ चेव ॥ २७१४ ॥ ८१४-२६३

मीसो नोउत्तासयनोसासो तेहिं जो अउज्जतो ।

हुज्ज पवण्णो दोन्नि उ सेल्लेसिगओ चरिच्चं च ॥ २७१५ ॥

पढमस्सासामङ्गो एडिवज्जइ विइयणस्स सामङ्गो ।

ववहार-निच्छयमयं नेयं मइनाणल्लओ व्य ॥ २७१६ ॥

ઉચ્છવાસ નિઃશ્વાસક જીવ (ચારે સામાયિક પ્રતિપદમાન હોય છે) મિત્ર (શ્વાસો-શ્વાસ પર્વાસિરહિત) ચાર સામાયિકના પ્રતિપદમાન નથી, પણ (એ સામાયિક) પૂર્વપ્રતિપત્ત હોય છે. અહીં એ દૃષ્ટિએ વિચાર કરવાનો છે, વ્યવહારનય અને નિશ્ચયનય. મિત્ર એટલે ઉચ્છવાસ નિઃશ્વાસરહિત અયોગી કેવળી, અથવા શ્વાસોશ્વાસ પર્વાસિરહિત જીવ તે અપર્વાસિજીવ સમ્યક્ત્વ અને શ્રુતસામાયિક પૂર્વપ્રતિપત્ત હોય છે. તથા શેલેરીગત (અયોગી કેવળી) સમ્યક્ત્વસામાયિક અને ચારિત્રસામાયિક પૂર્વપ્રતિપત્ત હોય છે. પ્રથમ વ્યવહાર નયની દૃષ્ટિએ સામાયિકરહિત જીવ સામાયિક પામે છે, અને બીજા નિશ્ચયનયની દૃષ્ટિએ સામાયિકતા જીવ સામાયિક પામે છે, એ પ્રમાણે મતિજ્ઞાનના લાભની પેઠે વ્યવહારનય અને નિશ્ચયનયનો મત જાણવો. ૨૭૧૪-યો-૨૭૧૬.

ઉચ્છવાસ નિઃશ્વાસક એટલે શ્વાસોચ્છવાસ પર્વાસિવાળો જીવ, તેને ચારે સામાયિકની પ્રતિપત્તિ સંભવે છે, અને પૂર્વપ્રતિપત્ત તો હોય છેજ. તથા મિત્ર એટલે શ્વાસોચ્છવાસ પર્વાસિ રહિત જીવ, તેને ચારે પ્રકારના સામાયિકની પ્રતિપત્તિ નથી સંભવતી, પણ સમ્યક્ત્વ અને શ્રુતસામાયિક દેવાદિના જન્મકાળે પૂર્વપ્રતિપત્ત હોય છે. અથવા મિત્ર એટલે સિદ્ધાત્મા કે શેલેરીગત અયોગી કેવળી. તેમાં સિદ્ધાત્માને પૂર્વોક્ત શુદ્ધિથી ચારે પ્રકારના સામાયિકની પ્રતિપત્તિ ઉભય પ્રમાણે પણ નથી, એટલે પ્રતિપદમાન નથી, તેમ પૂર્વ પ્રતિપત્ત પણ નથી. અહીં ઉચ્છવાસનિઃશ્વાસ રહિતપણાવડે શરીર રહિત હોવાથી મિત્ર એટલે શેલેરીગત અયોગી કેવળી મદ્યુ કરેલ છે. ને અયોગી કેવળી સમ્યક્ત્વસામાયિક અને ચારિત્રસામાયિકના પૂર્વપ્રતિપત્ત હોય છે. પણ પ્રતિ પદમાન નથી હોતા.

આ પ્રતિપત્તિના સંબંધમાં વ્યવહારનય અને નિશ્ચયનયની દૃષ્ટિએ વિચાર કરીએ તો જેમ મતિજ્ઞાનના વિચારમાં વ્યવહાર નયની અપેક્ષાએ અજ્ઞાની જ્ઞાન પામે છે, તેમ અહિં પણ સામાયિક રહિત જીવ સામાયિક પામે છે, તથા અસામાયિકી (દીર્ઘકાલિકી) તેની પ્રતિપત્તિ હોય છે. બીજા નિશ્ચય નયની અપેક્ષાએ જેમ જ્ઞાની જ્ઞાન પામે છે, તેમ અહીં પણ સામાયિકવાન જીવ સામાયિક પામે છે, અને સામાયિકી તેની પ્રતિપત્તિ હોય છે. કેમ કે ક્રિયાકાળ અને નિષ્ક્રિયાકાળો ભેદ નથી. ૨૭૧૪ થી ૨૭૧૬.

હવે આહારક દ્વાર અને પર્થાસિક દ્વાર કહે છે.

આહારગો ડ જીવો પઢિવજ્જઈ સો ચડણ્હમણયરં.

એવં ય પજ્જતો સમ્મત્ત-સુણ સિયા ઇયરો ॥ ૨૭૧૭ ॥ ૮૧૫-૨૬૪

પુવ્વપવ્વણોડ્ઞાહારગો દુગં સો ભવંતરાલમ્મિ ।

ચરણં સેલેસાદ્ધુ ઇયરોત્તિ દુગં અપજ્જતો ॥ ૨૭૧૮ ॥

આહારક જીવ ચારમાંથી કોઇ પણ એક સામાયિક પામે છે, (પૂર્વપ્રતિપત્તિ તે હોય છેજ, એજ પ્રમાણે (૭ પર્થાસિકે) પર્થાસિક જીવ પણ (પ્રતિપદ્યમાન અને પૂર્વપ્રતિપત્તિ) હોય છે. એથી ઘટતર (એટલે અનાહારી અને અપર્થાસિક જીવ) તેમાં અપાન્તશલગતિમાં રહેલ અનાહારી જીવ સમ્યક્ત્વ અને શ્રુતસામાયિકના પૂર્વપ્રતિપત્તિ હોય છે, (પણ પ્રતિપદ્યમાન નથી હોતા.) તથા સમુદ્ધાનઅવસ્થામાં અને શરીરશીઅવસ્થામાં અધોગીકેવળી અનાહારક હોય, તે સમ્યક્ત્વસામાયિક અને ચારિત્રસામાયિક પૂર્વના પ્રતિપત્તિ હોય છે. (પ્રતિપદ્યમાન નથી હોતા.) અપર્થાસિક જીવ (દેવાદિ-તેના જન્મકાળે) સમ્યક્ત્વ તથા શ્રુતસામાયિકના પૂર્વ પ્રતિપત્તિ હોય છે, (પણ પ્રતિપદ્યમાન નથી હોતા.) ૨૭૧૭ ૨૭૧૮.

હવે સુત્રદ્વાર અને જન્મદ્વાર કહે છે.

નિદ્દાણ ભાવઓડ્ઞિ ય જાગરમાણો ચડણ્હમણયરં ।

અંડયં તહ પોય-જરો-વવાઈ દો તિણિણ ચડરો વા ॥૨૭૧૯॥૮૧૬-૨૬૫

સમ્મદ્ધિઠો કિર ભાવજાગરો દુણિણ પુવ્વપઢિવજ્જો ।

હોજ્જ પઢિવજ્જમાણો ચરણં સો વેસવિરંઈ ચ ॥ ૨૭૨૦ ॥

મિચ્છો ડ ભાવસુત્તો ન પવજ્જઈ સોડહવા નયમયાઓ ।

સમ્મો વા મિચ્છો વા નિચ્છય-વવહારઓડ્ઞિમિહિઓ ॥ ૨૭૨૧ ॥

ચરસે જરાડજમ્મે હુજ્જ પવણો પવજ્જમાણો વા ।

સેસે તિન્નિ પવણો દોણિણ તઓ વા પવજ્જેજ્જ ॥ ૨૭૨૨ ॥

નિદ્રાથી અને ભાવથી જાગૃત જીવ, ચારમાંથી કોઇપણ એક સામાયિક પામે છે. અંડજ-પોતજ-જરાયુજ-તથા ઔપપાતિક જન્મવાળાને યથાસંભવ બે-ત્રણ-અથવા ચાર સામાયિક હોય છે. સમ્યક્દૃષ્ટિ ભાવજાગૃત કહેવાય છે, તે બે સામાયિકના પૂર્વપ્રતિપત્તિ હોય છે, અને સર્વવિરતિ તથા દેશવિરતિ પ્રતિપદ્યમાન હોય છે. મિથ્યા દૃષ્ટિ ભાવસુત કહેવાય છે, તે કોઇ સામાયિક પામતો નથી, અથવા વ્યવહાર અને નિશ્ચય નયના અભિપ્રાયથી તેને સમ્યક્દૃષ્ટિ અથવા મિથ્યાદૃષ્ટિ કહેલ છે. જરાયુજ

જન્મમાં ચારે સામાયિક પૂર્વપ્રતિપક્ષ અથવા પ્રતિપદમાન હોય છે. શેષજન્મમાં ત્રણ સામાયિકના પૂર્વપ્રતિપક્ષ હોય છે, અને ઔપપાતિક જન્મવાળા બે સામાયિકના પૂર્વ પ્રતિપક્ષ અને પ્રતિપદમાન હોય છે- ૨૭૧૯-થી-૨૭૨૨

મુસ બે પ્રકારે હોય છે, દ્રવ્યમુસ અને ભાવમુસ. એજ પ્રમાણે જાનૂત પણ બે પ્રકારે-હોય છે, દ્રવ્યજાનૂત અને ભાવજાનૂત. તેમાં જે નિદ્રાસ્થ હોય તે દ્રવ્યમુસ અને મિથ્યાદૃષ્ટિ તે ભાવમુસ કહેવાય છે. તથા નિદ્રા રહિત હોય તે દ્રવ્યજાનૂત અને સમ્યગ્દૃષ્ટિ હોય તે ભાવજાનૂત કહેવાય છે. એ ભાવજાનૂત-સમ્યગ્દૃષ્ટિ જીવ, વ્યવહારનયના અભિપ્રાયે પ્રથમના બે સામાયિકનો પૂર્વપ્રતિપક્ષ હોય છે, અને નિશ્ચય નયના અભિપ્રાયે પ્રતિપદમાન હોય છે; સર્વવિરતિ અને દેશવિરતિ સામાયિકનો તો પૂર્વપ્રતિપક્ષ તથા પ્રતિપદમાન પણ હોય છે.

નિદ્રામુસ જીવ ચારે સામાયિકનો પૂર્વપ્રતિપક્ષ હોય છે, પણ પ્રતિપદમાન નથી હોતા કેમકે નિદ્રાસ્થજીવને તથાવિષ વિશુદ્ધિ આદિ સામગ્રીના અભાવ હોય છે. ભાવ મુસ જીવ-મિથ્યાદૃષ્ટિ હોવાથી (કોઇ પણ સામાયિકનો) પૂર્વપ્રતિપક્ષ નથી, તેમ પ્રતિ પદમાન પણ નથી, અથવા ભાવમુસ-મિથ્યાદૃષ્ટિજીવ વ્યવહાર તથા નિશ્ચયનયના અભિપ્રાયે, સમ્યક્ત્વ-સામાયિક અને શ્રુતસામાયિક પામતી વખતે સમ્યગ્દૃષ્ટિ અથવા મિથ્યાદૃષ્ટિ કહેવાય છે. એટલે કે નિશ્ચયનયના અભિપ્રાયે સમ્યક્ત્વ જીવ સમ્યક્ત્વ પામે છે, અને વ્યવહારનયના અભિપ્રાયે મિથ્યાદૃષ્ટિ જીવ સમ્યક્ત્વ પામે છે આ ઉપરથી- વ્યવહાર નયના અભિપ્રાયે ભાવમુસ-મિથ્યાદૃષ્ટિ, પ્રથમના બે સામાયિકના પામે છે, એમ સિદ્ધ થયું.

જન્મ ચાર પ્રકારે છે, અંકજ-પાતજ-જરાયુજ-અને ઔપપાતિક, તેમાં હુંસ વિગેરે અંકજ જાણવા, હસ્તિ વિગેરે પાતજ જાણવા, મનુષ્ય વિગેરે જરાયુ જન્મવાળા અને દેવ-નારદી ઔપપાત જન્મવાળા છે; તેઓને યથાસંભવ બે-ત્રણ-અથવા ચાર સામાયિક હોય છે. હુંસ વિગેરે પ્રથમના બે અથવા ત્રણ સામાયિક કોઇ વખત પામે છે, પણ પૂર્વપ્રતિપક્ષ તો તેઓ હોય છેજ, એજ પ્રમાણે હસ્તિ વિગેરેમાં પણ સમજવું. જરાયુ જન્મવાળા મનુષ્યાદિ ચારે સામાયિક પામે છે, અને પૂર્વપ્રતિપક્ષ તો અવશ્ય હોય છે દેવ-નારદી પ્રથમના બે સામાયિક પામે છે, અને તે બે સામાયિકના પૂર્વ પ્રતિપક્ષ પણ અવશ્ય હોય છે.

મૂળ આવશ્યક નિર્ણયક્રિમાં “ઝંદ-પોચઝ-જરાયુય તિગ તિગ ચરો મધે કમનો” એવો પાઠ છે, તેની ટીકામાં એજ અનુસારે વ્યાખ્યાન કર્યું છે કે-અંકજ-પાતજ-અને જરાયુજ એમ ત્રણ પ્રકારે જન્મ છે, તેઓને અનુક્રમે ત્રણ-ત્રણ-અને ચાર સામાયિક હોય છે. એ પ્રમાણે અંકજદિ ત્રણ જન્મ વાળાનું વ્યાખ્યાન કર્યા પછી “ ઔપપાતિક જન્મ-વાળાને પ્રથમના બે સામાયિક હોય છે ” એમ કહ્યું છે. ભાષ્યમાં પણ પ્રાયઃ એ સર્વ મૂળ આવશ્યકની ટીકા ગતજ લખ્યું છે; પરંતુ મૂળ ભાષ્યમાં ઔપપાતિક જન્મનું મહત્ત્વ કર્યું છે. એ બન્ન પ્રકારનું કથન ગંભીર છે, તેનું સમાધાન બહુશ્રુત હોય તેજ જાણે. ટીકાકારે તો જે પ્રમાણે ભાષ્યમાં જોયું તે પ્રમાણે વ્યાખ્યાન કર્યું છે, અને પણ તદનુસારેજ લખ્યું છે. એ સંગત છે કે અસંગત છે તે બહુશ્રુત વિદ્વાને જાણે. ૨૭૧૯-થી-૨૭૨૨.

હવે સ્થિતિદ્વાર કહે છે.

उक्कोसयद्विर्द्दं पडिवज्जंते य नत्थि पडिवण्णो ।

अजहणणमणुक्कोसे पडिवज्जे यावि पडिवण्णे ॥ १७२३ ॥ ८१७-२६६

उक्कोसद्वિर्द्દમ્મો ન પવજ્જંતો ન યાવિ પડિવણ્ણો ।

આજકોસે દુણિં ડ પવજ્જમાણો પવણ્ણો વા ॥ ૨૭૨૪ ॥

ન જહણ્ણાડદ્વિર્દ્દં પડિવજ્જં નેય પુવ્વપડિવણ્ણો ।

સેસે પુવ્વપવણ્ણો દેસવિરદ્વજ્જિં હોજ્જા ॥ ૨૭૨૫ ॥

ઉત્કૃષ્ટ કર્મસ્થિતિવાળા જીવ કોઈ પણ સામાયિક પામતા નથી અને પામેલા હોતા નથી; પરંતુ અજવન્ય-અગુત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળા સામાયિક પામે છે અને પામેલા પણ હોય છે, ઉત્કૃષ્ટ કર્મસ્થિતિવાળા જીવ સામાયિક પામતા નથી અને પામેલા પણ નથી; પરંતુ આયુષ્યની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળા જીવ બે સામાયિક પામે છે અને પામેલા પણ હોય છે. જવન્ય આયુષ્યની સ્થિતિવાળા સામાયિક પામતા નથી અને પામેલા પણ નથી, શેષ સ્થિતિમાં દેશવિરતિ વર્તેને બાકીના ત્રણ સામાયિક પૂર્વ પ્રતિપત્તિ હોય છે. ૨૭૨૩-થી-૨૭૨૫

આયુ રહિત જ્ઞાનાવરણીયાદિ કર્મની ત્રીસ કોડા કોડી આદિ પ્રમાણ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિમાં વર્તનાર જીવ, ચારમાંથી કોઈ પણ સામાયિક પામતા નથી અને પૂર્વપ્રતિપત્તિ (પામેલા) પણ નથી. કેમકે અતિસંકલ્પણાવડે તેને તે સામાયિકોનો અસંભવ છે. આયુષ્યની તેત્રીસ સાગરોપમ પ્રમાણ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિમાં વર્તનાર અગુત્તરવિમાનવાસી દેવ, પ્રથમના બે સામાયિકના પૂર્વપ્રતિપત્તિ હોય છે, અને માત્રમી નારક પુરવીના અપ્રતિષ્ઠાન નરકાવાસનો જીવ, છમાસ આયુ અવશેષ રહે ત્યારે તથાવિર વિશુદ્ધિયુક્ત થવાથી તે બે સામાયિક પામે છે, અને પૂર્વ પ્રતિપત્તિ પણ હોય છે. દુલ્લસંભવપ્રમાણ જવન્ય આયુષ્યની સ્થિતિમાં વર્તનાર નિગોદાદિ જીવો કોઈ પણ સામાયિક પામતા નથી અને પૂર્વપ્રતિપત્તિ પણ નથી હોતા, કેમકે અવિગુહ્યપણાથી તે તેને યોગ્ય નથી બાકીના જ્ઞાનાવરણીયાદિ સાતકર્મની અન્તર્ગૃહીત પ્રમાણ-જવન્ય સ્થિતિ આદિક આંધનાર, દર્શન સમ્પન્ન અતિક્રમેણ, અતકૃતકેવળીપણ પામનાર ક્ષપક આત્મા, દેશવિરતિ સિવાય શેષ સમ્યક્ત્વ-શ્રુત-અને સવવિરતિ સામાયિક પૂર્વપ્રતિપત્તિ હોય છે. આ જીવને અતિ-વિશુદ્ધિપણા વડે અતિજવન્ય સ્થિતિ અધાય છે, વળી તે ક્ષપકને દેશવિરતિ નથી હોતી, સમ્યક્ત્વાદિકની પ્રાપ્તિ તો તેને પૂર્વજ થએલી હોય છે.

આઠે કર્મની અજવન્યોત્કૃષ્ટ મધ્યમ સ્થિતિમાં વર્તનાર જીવ ચારે સામાયિકનો પ્રતિપદ્ધાન (પામનાર છે) હોય છે અને પૂર્વપ્રતિપત્તિ (પામેલા) પણ હોય છે. ૨૭૨૩ થી ૨૭૨૫.

હવે વેદદ્વાર-સંજ્ઞાદ્વાર-અને ક્ષપાદ્વાર કહે છે.

चउरो वि तिविहवेए चउसुवि सण्णासु होइ पडिवत्ती ।

हेट्ठा जहा कसाएसु भाणिय तह चेव इहइं पि ॥ १७२६ ॥ ८१८-२६७

ચારે સામાયિકની પ્રાપ્તિ ત્રિવિધ વેદમાં થાય છે, ચાર સંજ્ઞાઓમાં પણ ચાર સામા-

ચિકની પ્રતિપત્તિ થાય છે, અને કપાચોમાં પણ જેમ પૂર્વે કહ્યું છે, તેમ અહીં પણ સમજવું. ૨૭૨૬.

સ્રીવેદ-પુરુષવેદ-અને નપુંસકવેદ. એ ત્રિવિધ વેદમાં વિવક્ષિત કાળે ચારે સામાયિકની પ્રાપ્તિ થાય છે, અને પૂર્વપ્રતિપત્તિ તે હોય છેજ. અવેદી આત્માઓ દશવિરતિ સિવાય ત્રણ સામાયિકના પૂર્વપ્રતિપત્તિ હોય છે, પણ પ્રતિપદમાન નથી હોતા.

આહારસંજ્ઞા-ભયસંજ્ઞા-ઐશ્વર્યસંજ્ઞા-અને પરિચલસંજ્ઞા. આ ચારે પ્રકારની સંજ્ઞાઓમાં ચારે સામાયિકની પ્રાપ્તિ થાય છે, અને પૂર્વપ્રતિપત્તિ પણ હોય છેજ.

સામાન્યથી સકપાત્રી આત્મા ચારે સામાયિક પામે છે અને પૂર્વ પ્રતિપત્તિ પણ હોય છે. અકપાત્રી-છદસ્થવીતરંગ દશવિરતિ સિવાય બાકીના ત્રણ સામાયિકના પૂર્વપ્રતિપત્તિ હોય છે, પણ પ્રતિપદમાન નથી હોતા.

હવે આયુદ્વાર અને જ્ઞાન દ્વાર કહે છે.

સંસ્વેજ્જાઠ ચરો ભયના સમ્મ-સુચસંસ્વવાસમ્મિ ।

ઓહેણ વિભાગેણ નાળી પઢિવજ્જણ ચરો ॥ ૨૭૨૭ ॥ ૮૧૯-૨૬૮

દોસુ જુગર્થ ચિય દુર્ગં ભયના દેશવિરણ ય ચરણે ય ।

ઓહિમ્મિ ન દેસવર્થ પઢિવજ્જહ હોઈ પઢિવત્તો ॥ ૨૭૨૮ ॥

દેસન્વયવજ્જં માણસે પવત્તો સમ્પિ ચ ચરિત્તં ।

ભવકેવલે પવત્તો પુર્વં સમ્પત્ત-ચારિત્તં ॥ ૨૭૨૯ ॥

સંજ્યાત વપશ્ચિવાળા ચારે સામાયિક પામે છે, અને અસંજ્યાતવપશ્ચિવાળાને સમ્યક્ત્વ તથા શ્રુતસામાયિક ભજનાએ પ્રાપ્તિ થાય છે. જોયે ચાર સામાયિક જ્ઞાની પામે છે, અને વિભાગથી એ સામાયિક પામે છે, અતિ અને શ્રુત જ્ઞાનમાં સમ્યક્ત્વ સામાયિક તથા શ્રુતસામાયિક યુગપદ્ પ્રાપ્તિ થાય છે, અને દશવિરતિ તથા સર્વવિરતિ ભજનાએ પ્રાપ્તિ થાય છે, અવધિજ્ઞાનમાં દશવિરતિ સામાયિક પ્રાપ્તિ થતું નથી. (પણ) પૂર્વપ્રતિપત્તિ હોય છે, મનઃપર્યાવ જ્ઞાનમાં દશવિરતિ સિવાય (ત્રણ સામાયિક) પૂર્વપ્રતિપત્તિ હોય છે, સમ્યક્ત્વસામાયિક અને ચારિત્રસામાયિક પણ પૂર્વપ્રતિપત્તિ હોય છે. ભવસ્થ કેવળી સમ્યક્ત્વ સામાયિક અને ચારિત્ર સામાયિક પૂર્વપ્રતિપત્તિ હોય છે. ૨૭૨૭ થી ૨૭૨૯.

સંજ્યાતા વર્ષના આયુષવાળા જીવ ચારે સામાયિક પામે છે, અને પૂર્વ પ્રતિપત્તિ પણ હોય છે. તથા અસંજ્યાત વર્ષના આયુષવાળા જીવને સમ્યક્ત્વસામાયિક અને શ્રુત સામાયિકની પ્રાપ્તિ ભજનાએ હોય છે. મતલબ કે અસંજ્યાતવર્ષના આયુષવાળાને અમુક કાળે સમ્યક્ત્વ અને શ્રુતસામાયિકની પ્રાપ્તિને સંભવ છે, અને પૂર્વપ્રતિપત્તિ તે હોય છેજ.

જ્ઞાનદ્વારમાં સામાયિકની પ્રતિપત્તિને વિચાર કરતાં સામાન્યથી નિશ્ચયનપના અભિ. પ્રાપ્તિ જ્ઞાની જીવ ચારે સામાયિક પામે છે, અને વ્યવહારનયના અભિપ્રાયે અજ્ઞાની. જીવને સમ્યક્ત્વ તથા શ્રુતસામાયિકની પ્રાપ્તિ થાય છે, અને તેના અભિપ્રાયે પૂર્વપ્રતિપત્તિ તે ચારેના સામાયિક હોય છે.

વિભાગથી જોયે જુદા જુદા બેઠથી જ્ઞાની જીવને વિચાર કરવામાં આવે, ત્યારે અતિ-શ્રુત જ્ઞાની યુગપત્ સમ્યક્ત્વસામાયિક અને શ્રુતસામાયિક પામે છે, દશવિરતિ

અને સર્વવિરતિ આમાયિક ભજનાએ પામે છે. પૂર્વપ્રતિપત્ત તો ચારે સામાયિકના આ જ્ઞાનવાલા હોય છે. અવધિજ્ઞાની સમ્યક્ત્વસામાયિક અને શ્રુતસામાયિકના પૂર્વપ્રતિપત્ત હોય છે, પણ પ્રતિપદમાન નથી હોતા, દેશવિરતિસામાયિક પણ અવધિજ્ઞાની ન પામે, કારણ કે-દેવ-નારક-યતિ અને આવક એ ચાર અવધિજ્ઞાનના સ્વામી છે; તેમાં પ્રથમના ત્રણને તો દેશવિરતિનો સંભવજ નથી, અને આવક પણ અવધિજ્ઞાન પામ્યા પછી દેશવિરતિ ન પામે, પરંતુ પ્રથમ દેશવિરતિ ગુણ અતુલવેદ્ય હોય, તો પછી અવધિજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થાય, કેમકે દેશવિરતિ આદિ ગુણની પ્રાપ્તિ પૂર્વક અવધિજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થાય છે, એમ ગુરૂજન પાસેથી અમે જાણ્યું છે. તત્ત્વ તો કેવળી બધું. અવધિજ્ઞાની સર્વવિરતિ સામાયિક પામે, અને પૂર્વપ્રતિપત્તમાં તો સર્વ સામાયિક હોય. મનઃપર્યવજ્ઞાની દેશવિરતિ શિવાય પ્રથમના ત્રણ સામાયિકના પૂર્વપ્રતિપત્ત હોય છે, પણ પ્રતિપદમાન નથી હોતા. અથવા “ પદ્ધિવત્તમ્મિ ચરિત્તે ચડનાળો જાવ છડમરંજો ” એ વચનથી તીર્થંકરની અપેક્ષાએ મનઃપર્યવજ્ઞાનની સાથે સર્વવિરતિ ચારિત્રસામાયિક પણ પામે છે. ભવસ્થ કેવળી સમ્યક્ત્વસામાયિક અને ચારિત્રસામાયિકના પૂર્વપ્રતિપત્ત હોય છે, પણ પ્રતિપદમાન નથી હોતા. ૨૭૨૭ થી ૨૭૨૯.

હવે ચોગદ્વાર-ઉપચોગદ્વાર-અને શરીરદ્વાર કહે છે.

ચરોવિ તિવિહજોષ ઉવઓગદુગમ્મિ ચર પડિવજ્જે ।

ઓરાલિષ્ ચડકં સમ્મ-સુય વિઠવિષ્ ભયણા ॥ ૨૭૩૦ ॥ ૮૨૦-૨૬૯

સન્વાઓ લઢ્ઢીઓ જઈ સાગરોવઓગભાવમ્મિ ।

ઈહ કહમુવઓગદુગે લબ્ભઈ સામાયચડકં ? ॥ ૨૭૩૧ ॥

સો કિર નિઅમો પરિવહ્દમાણપરિણાપયં પડ, ઈહં તુ ।

જોડવહ્દિયપરિણામો લમેજ્જ સ લભિજ્જ વીપવિ ॥ ૨૭૩૨ ॥

પાયં પવહ્દમાણો લભે સાગારગહણયા તેણ ।

ઇયરો ડ જઈચ્છાપ ઉવસમસમ્માહલાભમ્મિ ॥ ૨૭૩૩ ॥

ઝસરદેસં દહિલ્લયં વ વિજ્ઞાઈ વણદવો પલ્લ ।

ઈય મિચ્છસ્સ અણુદપ ઉવસમસમ્મં મુણેયવ્વં ॥ ૨૭૩૪ ॥

ઉવસામગસેદિગયસ્સ હોઈ ઉવસામગં તુ સમ્મત્તં ।

જો વા અક્યતિપુંજો અલ્લવિયમિચ્છો લહઈ સમ્મે ॥ ૨૭૩૫ ॥

જં મિચ્છસ્સાણુદઓ ન હાયપ્ તેણ તસ્સ પરિણામો ।

જં પુણ સયમુવસંતં ન વહ્દપ્ તેણ પરિણામો ॥ ૨૭૩૬ ॥

દુગપડિવત્તી વેઠવિયમ્મિ સન્વાઈ પુલ્લપડિવત્તો ।

દેસન્વયવજ્ઞાહં આહારાઈસુ તીર્થં તુ ॥ ૨૭૩૭ ॥

ત્રિવિધ ચોગમાં ચારે સામાયિક હોય છે, (સાકાર-અનાકાર ૩૫) એ ઉપચોગમાં (પણ) ચાર સામાયિક પ્રાપ્તિ થાય છે, આદારિક શરીરમાં ચારે સામાયિક હોય છે અને વૈકિય શરીરમાં સમ્યક્ત્વસામાયિક તથા શ્રુતસામાયિક ભજનાએ હોય છે. સર્વ ભગિન્યો

જો સાકાર ઉપયોગમાં થાય છે, તો બન્ને ઉપયોગમાં ચારે સામાયિક પ્રાપ્તિ થાય છે, એમ અહીં શાંતી કહો છો ? ઉત્તર-એ નિયમ તો પરિવર્ધમાનપારણામાં વાળા જીવની અપેક્ષાએ છે અને અહીં તો જે અવસ્થિતપરિણામવાળો જીવની અપેક્ષાએ (એક ઉપયોગમાં સામાયિક પામે) તે બીજામાં પણ પામે છે. પ્રાયઃ વૃદ્ધિ પામતા પરિણામવાળો જીવ લબ્ધિઓ પામે છે. તેથી સાકાર ઉપયોગ કહો છો; અને ઇતર (અવસ્થિતપરિણામવાળો જીવ) તો યદ્વચ્છાએ-ઉપશમ સમ્યક્ત્વાદિ પ્રાપ્તિ થાય ત્યારે પામે છે. ઉપર દેશ પામીને જેમ દા-વાનળ ઓલવાઇ જાય છે, તેમ (અન્તરકરણ યામીને) મિથ્યાત્વનો અનુદય થવાથી ઉપ-શમ સમ્યક્ત્વ થાય છે એમ જાણવું. ઉપશમશ્રેણિ પામેવાને આ ઉપશમ સમ્યક્ત્વ થાય છે, અથવા જેણે ત્રણ પુ'જ ન કર્યા હોય અને મિથ્યાત્વનો નાશ પણ ન કર્યો હોય તેને તે સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્તિ થાય છે. મિથ્યાત્વના અનુદયથી તેના પરિણામની હાનિ નથી થતી, અને સત્તામાં રહેલું મિથ્યાત્વ ઉપશાન્ત હોવાથી પરિણામની વૃદ્ધિ નથી થતી, (તેથી તે અવસ્થિત પરિણામવાળો થાય છે.) વૈકલ્પશરીરમાં બે સામાયિકની પ્રાપ્તિ થાય છે, અને પૂર્વપ્રતિપક્ત તો સર્વ સામાયિકતા હોય છે તથા દેશવિરતિ શિવાય ત્રણ સામાયિક આહારકાદિ ત્રણ શરીરમાં હોય છે. ૨૭૩૦ થી ૨૭૩૭

મનોયોગ-વચનયોગ એક કાયયોગમાં સામાન્યથી વિચાર કરતાં વિવક્ષિતકાળે ચારે સામાયિકની પ્રાપ્તિ સંભવે છે, અને પૂર્વપ્રતિપક્ત તો તેઓ હોય છેજ; પણ વિશેષ પ્રકારે વિચાર કરતાં આહારિકશરીરવાળાને ત્રિવિધ યોગમાં ચારે સામાયિક ઉત્પન્નપ્રકારે હોય છે, વૈકલ્પ શરીરવાળાને ત્રિવિધ યોગમાં સમ્યક્ત્વ સામાયિક અને શ્રુત સામાયિકની પ્રાપ્તિ બન્ને પ્રકારે હોય છે અને દેશવિરતિ તથા સર્વવિરતિ માત્ર પૂર્વપ્રતિપક્ત હોય છે. આહારિક શરીરવાળાને ત્રિવિધયોગમાં દેશવિરતિ શિવાય ત્રણ સામાયિક પૂર્વપ્રતિપક્ત હોય છે. તૈજસ-કાર્મણ કાયયોગ આન્તરાસ ગતિમાં હોય છે, ત્યાં પ્રથમતા બે સામાયિક (સમ્યક્ત્વ-શ્રુત સામાયિક કંઠ) પૂર્વ પ્રતિપક્ત હોય છે, પ્રતિપક્ત ન નથી હોતાં. અને કેવલીસમુદ્ઘાત વખતે સમ્યક્ત્વ સામાયિકતા અને ચારિત્ર સામાયિકતા પૂર્વપ્રતિપક્ત હોય છે. એકલા વચનયોગ કે એકલા મનોયોગમાં કોઇ સામાયિકની પ્રાપ્તિ યા પૂર્વ-પ્રાપ્તિ નથી હોતી; પણ કાયયોગ અને વચનયોગ એ બે યોગવાળા બે ઇન્દ્રિયદિમાં હિપ્ત થએલા આસ્વાદનગુણસ્થાનવર્તિ જીવને સમ્યક્ત્વસામાયિક અને શ્રુતસામાયિકના પૂર્વપ્રતિપક્ત હોય છે.

સાકાર અને અનાકાર એ બન્ને પ્રકારના ઉપયોગમાં ચારે સામાયિકની પ્રાપ્તિ થાય છે અને પૂર્વપ્રતિપક્ત પણ હોય છે.

આહારિક શરીરમાં ચારે સામાયિકની પ્રાપ્તિ બન્ને પ્રકારે હોય છે વૈકલ્પ શરીરમાં સમ્યક્ત્વસામાયિક અને શ્રુતસામાયિકની લાજના હોય છે, એટલે કે દેવાદિક કોઇ વખત તે સામાયિક પામે છે અને કોઇ વખત નથી પામતા, તથા વૈકલ્પ શરીરવાળા તિર્યચ, મનુષ્યે દેશવિરતિ અને સર્વ વિરતિ પણ નથી પામતા, કારણ કે તેઓ પ્રભત હોય છે, એ શરીરમાં પૂર્વપ્રતિપક્ત તો ચારે સામાયિક હોય છે. બાકીના શરીરમાં સામાયિક પ્રાપ્તિનો વિચાર ઉપર કહી ગએલા યોગાનુસારે સમજી લેવો.

શિષ્ય:—“સત્વામો લલ્લીમો સામારોયમોગોવદત્તસ્ત મવંતિ” એ આગમોત્તર વચનથી સર્વ લબ્ધિઓ સાકાર ઉપયોગવન્તનેજ થાય છે, તો પત્રી અહીં બંને ઉપયોગમાં ચારે સામાયિક હોય છે, એમ કેવી રીતે કહો છો ?

આચાર્ય:—જેમ કાષ્ઠાદિ દાણ પદાર્થના અભાવે દાવાનળ વધતો નથી પણ ઓલવાપ બળ છે, તેવી રીતે અનંતરકરણમાં મિથ્યાત્વના અનુદયથી જીવના પરિણામ હાનિ પામતા નથી, અને સત્તામાં રહેલ મિથ્યાત્વ ઉપશાન્ત હોવાથી તેના પરિણામ વૃદ્ધિ પણ પામતા નથી. આ કારણથી ઉપશમ સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિમાં જીવના અવસ્થિત પરિણામ હોય છે, આહારક શરીરે દેશવિરતિ વર્જીને ત્રણે સામાયિકના પૂર્વપતિપત્ર હોય છે અને તેજસકાર્મણમાં કેવલીસમુદ્ધાતના ત્રીજે, ચોથે ને પાંચમે એ સમયોમાં સમકીત અને ચારિત્રસામાયિક અને વિશ્વલગતિમાં સમકીત અને શુતસામાયિક પમાય છે, અને તેના પૂર્વપ્રતિપત્ર હોય છે. ૨૭૩૪-થી-૨૭૩૭.

હવે સંસ્થાન-સંઘયણ-અને માનદાર કહે છે:—

સવેસુવિ સંઠાણેસુ લહહ્ એમેવ સવસંઘયણે ।

उक्कोसजहन्नं वज्जिऊण माणं लभे मणुओ ॥ ૨૭૩૮ ॥ ૮૨૧-૨૭૦

ન જહનોગાહણઓ પવજ્જણ, દોણિણ હોજ્જ પઢિવનો ।

उक्कोसोगाहणो दुहावि दो विज्जि उ विरिक्खो ॥ ૨૭૩૯ ॥

સર્વસંસ્થાનોમાં સર્વ સામાયિક બને પ્રકારે પ્રાપ્ત થાય છે. એજ પ્રમાણે સર્વ સંઘયણમાં થાય છે. ઉત્કૃષ્ટ અને જઘન્ય શરીર પ્રમાણ વર્ણને (મધ્યમ પ્રમાણવાળા) મનુષ્યને સર્વ સામાયિક બને પ્રકારે હોય છે. જઘન્ય અવગાહનાવાળાને કોઈ સામાયિક પ્રાપ્ત થતું નથી, (પણ) પહેલા બે સામાયિક પૂર્વપ્રતિપત્ત હોય છે, ઉત્કૃષ્ટ અવગાહનાવાળો બે સામાયિક બને પ્રકારે પાત્ર છે. અને તિર્થચો બે અને ત્રણ સામાયિક બને પ્રકારે પાત્ર છે. ૨૭૩૮-થી-૨૭૩૯.

આકાર વિશેષ તે સંસ્થાન કહેવાય. તે સંસ્થાન સમયતુરસ્, ન્યગ્રાધપરિમંહણ, સાદિ, વામન, કુબ્જ અને હુંક એમ છ પ્રકારે છે. તે સર્વ સંસ્થાનોમાં ચારે સામાયિક પ્રાપ્ત થાય છે, અને પૂર્વપ્રતિપત્ત પણ હોય છે.

હાકાંતો સંઘય વિશેષ તે સંહનન કહેવાય. એ સંહનન વજ્જનકપસનારાય, ઋપસનારાય, અર્ધનારાય, કીલિકા, અને સેવર્ત એમ છ પ્રકારે છે. તે છએ લેકમાં સંસ્થાનની ઘેર ચારે સામાયિક પ્રાપ્ત થાય છે, અને પૂર્વપ્રતિપત્ત પણ હોય છે.

શરીરતુ પ્રમાણ તે અવગાહના કહેવાય. મનુષ્યના શરીરની અવગાહના ઉત્કૃષ્ટથી ત્રણ ગાઉની અને જઘન્યથી અંશુતના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ છે. આ ઉત્કૃષ્ટ અને જઘન્ય અવગાહના વર્ણને શેષ મધ્યમ અવગાહનાવાળો મનુષ્ય ચારે સામાયિક પાત્ર છે, અને પૂર્વપ્રતિપત્ત પણ હોય છે, જઘન્ય અવગાહનાવાળો મનુષ્ય સમ્યક્ત્વસામાયિક અને શ્રુતસામાયિક કદાચ પૂર્વપ્રતિપત્ત હોય પણ પ્રતિપદ્યમાન ન હોય. ઉત્કૃષ્ટ અવગાહનાવાળો મનુષ્ય એ સમ્યક્ત્વ અને શ્રુત એ બંને સામાયિકને પૂર્વપ્રતિપત્ત હોય અને પ્રતિપદ્યમાન પણ હોય.

જઘન્ય અવગાહનાવાળો નારકી અને કેવો સમ્યક્ત્વ તથા શ્રુતસામાયિક કદાચ પૂર્વપ્રતિપત્ત હોય પણ પ્રતિપદ્યમાન ન હોય, મધ્યમ તથા ઉત્કૃષ્ટ અવગાહનાવાળો કેવ-નારકીએ એ બે સામાયિક પ્રતિપદ્યમાન પણ કદાચ હોય. પૂર્વપ્રતિપત્ત તે હોયજ.

જઘન્ય અવગાહનાવાળો તિર્થચ પચેન્દ્રિય સમ્યક્ત્વ-શ્રુતસામાયિકના પૂર્વપ્રતિપત્ત કદાચિત્ હોય, પરંતુ પ્રતિપદ્યમાન ન હોય. છગાઉની-ઉત્કૃષ્ટ અવગાહનાવાળો તિર્થચો એ બંને સામાયિકના પૂર્વપ્રતિપત્ત અને પ્રતિપદ્યમાન પણ હોય મધ્યમ અવગાહનાવાળો તિર્થચ સર્વવિરતિ શિવાય બે-અથવા ત્રણ સામાયિક પ્રતિપદ્યમાન કદાચિત્ હોય, અને પૂર્વપ્રતિપત્ત તે હોયજ. ૨૭૩૮-૨૭૩૯.

હવે લેશ્યાદાર કહે છે:—

सम्मत्त सुयं तवासु लहह् मुखासु तिसु य चरित्तं ।

पुव्वपडिवन्नओ पुण अन्नयरीए उ लेसाए ॥ ૨૭૪૦ ॥ ૮૨૨-૨૭૧

નણ મડ-સુયાહ્લાખોડમિહિઓ સુદામુ તીમુ લેસામુ ।

સુદામુ અમુદામુ ય કહમિહ સમ્પત્ત-સુવલાખો ? ॥ ૨૭૪ ? ॥

સુર-નેરફમુ દુગં લબ્ધમ્ ય, દન્વલેસયા સવ્વે ।

નાણેમુ ભાવલેસાડધિગયા ફહ દન્વલેસાઓ ॥ ૨૭૪૨ ॥

સમ્યક્ત્વસામાયિક અને શ્રુતસામાયિક સર્વ લેશ્યાઓમાં પ્રાપ્ત થાય છે, અને ચારિત્ર સામાયિક છેલ્લી ત્રણ શુદ્ધ લેશ્યાઓમાંજ પ્રાપ્ત થાય છે. પણ પૂર્વ-પ્રતિપન્ન તો છમાંથી કેઈ પણ એક લેશ્યામાં હોય છે પૂર્વે મતિ-શ્રુત જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ ત્રણ શુદ્ધ લેશ્યાઓમાંજ કહી છે, અને અહીં શુદ્ધ તથા અશુદ્ધ લેશ્યામાં પણ સમ્યક્ત્વ અને શ્રુતનો લાભ કહ્યો છે, તેવું શું કારણ ? દેવ-નારકીમાં સમ્યક્ત્વ અને શ્રુતસામાયિકનો લાભ કહ્યો છે, કેમકે તે સર્વ અવસ્થિત દ્રવ્ય લેશ્યાવાળા છે. જ્ઞાનપ્રાપ્તિમાં ભાવલેશ્યા અધિકૃત છે, અને અહીં દ્રવ્ય લેશ્યા અધિકૃત છે. ૨૭૪૦-થી-૨૭૪૨.

કૃષ્ણ-નીલ-કાષોત-તેજ-પદ્મ-અને શુકલ એ છએ લેશ્યાઓમાં નારકાદિ છએ સમ્યક્ત્વસામાયિક અને શ્રુતસામાયિક પામે છે. દેશવિરતિ-અને સર્વવિરતિ (ચારિત્ર) સામાયિક ઉપરની ત્રણ તેજ-પદ્મ-ને શુકલ એ શુદ્ધ-લેશ્યાઓમાંજ પ્રાપ્ત થાય છે. તથા પૂર્વપ્રતિપન્ન તો છમાંથી કેઈ પણ લેશ્યામાં હોય છે.

શિષ્ય:—મહારાજ ! પૂર્વ પાંચ જ્ઞાનના વિચારમાં મતિ-શ્રુતાદિ જ્ઞાનનો લાભ તેજે આદિ ત્રણ શુદ્ધ લેશ્યાઓમાંજ કહ્યો છે, અને અહીં તો આપ શુદ્ધ તથા અશુદ્ધ છએ લેશ્યાઓમાં સમ્યક્ત્વ અને શ્રુતનો લાભ કહ્યો છે, તેવું શું કારણ ?

આચાર્ય:—દેવ-નારકીને વિષે સમ્યક્ત્વ તથા શ્રુતસામાયિકનીજ પ્રાપ્તિ થાય છે. અને તે દેવ-નારકીઓ સઘળા અવસ્થિત દ્રવ્ય લેશ્યાવાળા હોય છે. એટલે કે યથાસંભવ કૃષ્ણાદિ છએ દ્રવ્ય લેશ્યાઓ તેઓમાં અવસ્થિત હોય છે, ભાવલેશ્યા તો તેમને પરાવૃત્તિએ હોય છે. તિર્થંચ તથા મનુષ્યોને દ્રવ્યલેશ્યા અવસ્થિત નથી હોતી, તેમને તો દ્રવ્યલેશ્યા અને ભાવલેશ્યા બન્ને પરાવૃત્તિએ હોય છે, તેથી દેવ-નારકીઓ બ્યારે સમ્યક્ત્વાદિ પામે છે, ત્યારે તેમને તૈજસાદિ ત્રણ શુદ્ધ લેશ્યામાં કેઈ પણ એક હોય છે, અશુદ્ધલેશ્યા તો તેઓને અવસ્થિત હોવાથી તેઓ દ્રવ્યલેશ્યાવાળાજ કહેવાય છે આથી ફરીને પૂર્વે જ્ઞાનના વિચારમાં મતિ આદિ જ્ઞાનની પ્રાપ્તિમાં ભાવલેશ્યાને અપેક્ષીને જ્ઞાનપ્રાપ્તિનો વિચાર કહ્યો છે; અને અહીં સમ્યક્ત્વ તથા શ્રુત સામાયિકની પ્રાપ્તિના વિચારમાં દેવ નારકીને અપેક્ષીને દ્રવ્યલેશ્યા અધિકૃત છે, તેથી શુદ્ધ અને અશુદ્ધ સર્વ લેશ્યાઓમાં તેનો લાભ કહેલ છે. ભાવલેશ્યાની અપેક્ષાએ તો અહીં પણ તૈજસાદિ ત્રણ શુદ્ધલેશ્યાઓમાંજ તેની પ્રાપ્તિ જણવી.

શિષ્ય:—ભગવન ! જો દેવ-નારકીઓને કૃષ્ણાદિ અશુભ દ્રવ્યલેશ્યાઓ હૃદયમાં અવસ્થિત છે, તો પછી તેઓને સમ્યક્ત્વાદિ પ્રાપ્ત થતી વખતે શુભ ભાવલેશ્યાઓ કેવી રીતે થઈ શકે ? દ્રવ્યલેશ્યાઓ ભાવલેશ્યાઓને ઉત્પન્ન કરે છે, એમ કહેવામાં આવે, તો તે યોગ્ય નથી, કેમકે કૃષ્ણાદિ લેશ્યાનાં અશુભ દ્રવ્યો શુભભાવ લેશ્યાને કેવી રીતે ઉત્પન્ન કરી શકે ? અશુભ કારણથી શુભ કાર્ય થતું સંભવિત નથી.

આચાર્ય:—તાર્કિક કહેવું સાચ છે, કે અશુભ કારણથી શુભ કાર્ય થઈ શકે નહિ. પરન્તુ અહીં તો એમ છે કે-નારકી વિગેરેને સમ્યક્ત્વાદિની પ્રાપ્તિ વખતે કેઈ પ્રકારે યથાપ્રવૃત્તિકરમુવડે તૈજસાદિ દ્રવ્યલેશ્યાનાં શુભ દ્રવ્યો, અશુભ લેશ્યાના દ્રવ્યમાં

નખાય છે, તેથી કરીને જેમ દર્પણ સ્વેત છતાં પણ વિવિધ રંગની પુષ્પાદિ વસ્તુના પ્રતિબિંબથી તે દર્પણ રંગતાદિ વર્ણવાળો જણાય છે, તેમ કૃષ્ણાદિ અશુભ દ્રવ્યો પણ તૈજસાદિ શુભ દ્રવ્યના પ્રતિબિંબથી સ્વસ્વરૂપની ઉત્કૃષ્ટતા-તજ દ્રવ્યને તત્સ્વરૂપે ભાસે છે. તેમાં તૈજસાદિ શુભ દ્રવ્યો, કૃષ્ણાદિ અશુભ દ્રવ્યના સ્વભાવને મંદ કરીને શુભ ભાવલેશ્યાને ઉત્પન્ન કરે છે. આથી કરીને દેવ-નારકીઓને કૃષ્ણાદિ દ્રવ્યલેશ્યા અવસ્થિત છતાં પણ, સમ્યક્ત્વાદિની પ્રાપ્તિ વખતે, શુભ ભાવ લેશ્યાનો સંભાવ વિરૂદ્ધ નથી. આ સંબંધમાં નિશેષ બ્રહ્મવાની ઈચ્છાવાળાએ “સે નુનં મંતે ! કિંદ્રલેષા નીલ લેસ” ઇત્યાદિ પ્રજ્ઞાપનાસૂત્ર તથા મૂળ આવશ્યકની ટીકાથી બાણી લેવું, ૨૭૪૦-૨૭૪૨.

હવે પરિણામ-વેદના-અને સમુદ્ધાત દ્વાર કહે છે.

વદ્દંતે પરિણામે પઢિવજ્જહ સો ચઙ્હમણયરં ।

એમેવ વદ્દિયમ્મિ વિહાયંતે ન કિંચિપઢિવજ્જે ॥૨૭૪૩॥ ૮૨૩-૨૭૪

દુવિહાણ વેયણાણ પઢિવજ્જહ સો ચઙ્હમણયરં ।

અસમોહઓ વિ એમેવ પુવ્વપઢિવણણ મયણા ॥ ૨૭૪૪ ॥ ૮૨૪-૨૭૩

વર્ધમાન પરિણામવાળો જીવ પરિણામની વૃદ્ધિમાં ચારમાંથી કોઇ પણ એક સામાયિક પામે છે, પણ હીયમાન શુભ પરિણામમાં કોઇ પણ સામાયિક નથી પામતો, બન્ને પ્રકારની વેદનામાં તે જીવ ચારમાંથી કોઇ પણ એક-સામાયિક પામે છે. અસમવહત જીવ પણ એજ પ્રમાણે ચારમાંથી કોઇ એક સામાયિક પામે છે, અને પૂર્વપ્રતિપન્ન તો ભજનાએ હોય છે. ૨૭૬૩-૨૭૪૪

અધ્યવસાય નિશેષ તે પરિણામ કહેવાય. તે પરિણામ શુભ-શુભતરૂપે વૃદ્ધિ પામતા હોય એવો જીવ સમ્યક્ત્વાદિ ચાર સામાયિકમાંથી કોઇ પણ એક સામાયિક પામે છે. એજ પ્રમાણે અન્તરકરણાદિમાં અવસ્થિત શુભ પરિણામમાં પણ તે જીવ ચારમાંથી કોઇ એક સામાયિક પામે છે; પરંતુ શુભ પરિણામ હીયમાન-ધરતા હોય, ત્યારે તે જીવ સંકલિષ્ટ પરિણામવાળો થતો હોવાથી કોઇ પણ સામાયિક પામતો નથી પૂર્વપ્રતિપન્ન તો એ ત્રણ પ્રકારના પરિણામમાં હોય છે.

શાતા તથા આશાતા એમ બન્ને પ્રકારની વેદના હોય, ત્યારે જીવ, ચારમાંથી કોઇ પણ એક સામાયિક પામે છે, અને પૂર્વપ્રતિપન્ન તો હોય છેજ.

વેદના-કપાય આદિ અતુલવના પરિણામની સાથે એકીભાવ પામેલા જીવના વેદનાય આદિ કુર્મ પુદ્ગળોના સમ્યક્ પ્રકારે અત્યંત નાશ થયો, તે સુમદ્ધાત કહેવાય છે. એવી સમુદ્ધાત સાત પ્રકારે છે. કેવળી સમુદ્ધાત, કપાય સમુદ્ધાત, મરણસમુદ્ધાત, વેદના-સમુદ્ધાત, વૈકલ્પ સમુદ્ધાત, તૈજસ સમુદ્ધાત, અને આહાર સમુદ્ધાત, આ કેવળી આદિ સમુદ્ધાતવડે અસમવહત (નહિ સમુદ્ધાત કરતો) જીવ, ચારે સામાયિક પામે છે, અને પૂર્વપ્રતિપન્ન પણ હોય છે. તથા જે કેવળી આદિ સાત સમુદ્ધાતવડે સમવહત હોય, તે કોઇ પણ સામાયિક પામતો નથી; પરંતુ પૂર્વપ્રતિપન્નની અપેક્ષાએ ભજના છે. એટલે જે સમવહત (સમુદ્ધાતને કરતા) જીવને જે અથવા ત્રણ સામયિક પૂર્વપ્રતિપન્ન હોય છે, તેમાં કેવળી-સમુદ્ધાતમાં સમ્યક્ત્વ સામાયિક અને ચારિત્રસામાયિક પૂર્વપ્રતિપન્ન હોય છે, બાકીના સમુદ્ધાતમાં દેશવિરતિ શિવાય ત્રણ, અથવા સર્વવિરતિ શિવાય ત્રણ, સામાયિક પૂર્વપ્રતિપન્ન હોય છે. ૨-૪૩-૨૭૪૬.

હવે નિર્વેદન તથા ઉદ્વર્તનદ્વાર કહે છે.

દવ્વેણ ય ભાવેણ ય નિવ્વેદંતો લહેજ્ઞ અગ્ગયરં ।

નરણ્ણુ અણુવ્વદ્દે દુગ્ગ તિગ્ગ ચરો ય ઉવ્વદ્દે ॥ ૨૭૪૫ ॥ ૮૨૫-૨૭૪

કમ્મં નિવ્વેદંતો પવ્વજ્જઈ વિસેસઑ તદાવરણં ।

દવ્વં કમ્મપણ્ણે ભાવે કોહાઈ હાવિંતો

॥ ૨૭૪૬ ॥

તિરિણ્ણુ અણુવ્વદ્દે તિગ્ગં ચરુકં સિયા ઉ ઉવ્વદ્દે ।

મણ્ણુણ્ણુ અણુવ્વદ્દે ચરો વિ તિયં સિયા ઉવ્વદ્દે ॥ ૨૭૪૭ ॥ ૮૨૬-૨૭૫

દેવેણ્ણુ અણુવ્વદ્દે દુગ્ગ તિગ્ગ ચરં સિયા ઉ ઉવ્વદ્દે ।

ઉવ્વદ્દમાણઑ પુગ્ગ સવ્વો વિ ન કિંચિ પઢિવ્વજ્જે ॥ ૨૭૪૮ ॥ ૮૨૭-૨૭૬

દ્રવ્યથી અને ભાવથી નિર્જીવ કરનાર જીવ ચારમાંથી કોઈ પણ એક સામાયિક પામે છે, નરકમાંથી નહિ નીકળેલો બે સામાયિક પામે છે, અને તેમાંથી નીકળેલો ત્રણ અથવા ચાર સામાયિક પામે છે, દ્રવ્યને સામાન્યથી સર્વ કર્મ અને વિશેષથી તદાવરણીય કર્મની નિર્જીવ કરનાર, તથા ભાવથી કોધાદિનો ત્યાગ કરનાર, ચારે સામાયિક પામે છે, તિર્થંચમાંથી નહિ નીકળેલાને ત્રણ સામાયિક હોય, અને નીકળેલાને કદાચિત્ ચાર સામાયિક પણ હોય, મનુષ્યમાંથી નહીં નીકળેલાને ચાર સામાયિક હોય, અને નીકળેલાને કદાચિત્ બે અથવા ત્રણ સામાયિક પણ હોય, દેવોમાંથી નહીં નીકળેલાને બે સામાયિક હોય, અને નીકળેલાને કદાચિત્ ત્રણ અથવા ચાર સામાયિક હોય, પણ ચારે ગતિમાંથી નીકળતા (અપાન્તરાણગતિમાં) કોઈ પણ જીવ એકે સામાયિક પામે નહિ, ૨૭૪૫-થી-૨૭૪૮.

દ્રવ્યથી સામાન્યપણે સર્વ કર્મપ્રદેશોની તથા વિશેષથી અનુવિંધ સામાયિકને આવરનાર જ્ઞાનાવરણ-મોહનીય રૂપ કર્મપ્રદેશોની નિર્જીવ કરનાર, તેમજ ભાવથી કોધાદિ અધ્યવસાયોને દૂર કરનાર, ચારમાંથી કોઈ પણ એક સામાયિક પામે છે, અને પૂર્વપ્રતિપત્ત તો હોય છે જ. અનન્તાનુબંધી કર્મના ઉદયે કોઈ પણ સામાયિક પ્રાપ્ત થતું નથી, શેષ-કર્મની અપેક્ષાએ તો ઉભય પ્રકારે સામાયિક હોય છે.

નરકમાં રહેલો જીવ પ્રથમનાં બે સામાયિક પામે છે, અને પૂર્વપ્રતિપત્ત પણ હોય છે, નારકીમાંથી નીકળીને તિર્થંચમાં ઉત્પન્ન થએલો જીવ સર્વવિરતિ શિવાય ત્રણ સામાયિક પામે છે, અને મનુષ્યમાં ઉત્પન્ન થયો હોય, તો ચારે સામાયિક પામે છે, પૂર્વપ્રતિપત્ત તો હોય છે જ.

ગર્ભજ તિર્થંચ ગતિમાં રહેલો જીવ, સર્વવિરતિ વિના, શેષ ત્રણ સામાયિક પામે છે, અને પૂર્વપ્રતિપત્ત પણ હોય છે, તિર્થંચમાંથી નીકળીને મનુષ્યમાં આવેલો જીવ કદાચિત્ ચાર-ત્રણ-અથવા બે સામાયિક પણ પામે છે, અને પૂર્વપ્રતિપત્ત તો હોય છે જ.

મનુષ્ય ગતિમાં રહેલો જીવ ચારે સામાયિક પામે છે, અને પૂર્વપ્રતિપત્ત પણ હોય છે, મનુષ્યમાંથી નીકળીને દેવ-નારકીમાં ઉત્પન્ન થએલો જીવ પ્રથમનાં બે સામાયિક ઉભય પ્રકારે પામે છે, તિર્થંચમાં ઉત્પન્ન થયો હોય તો સર્વવિરતિ વિના બન્ને પ્રકારે ત્રણ સામાયિક પામે છે.

(૩૫૨) આશ્રવકરણાદિ દ્વારે અને કયા દ્રવ્ય-પર્યાયમાં સામાયિક હોય ? તે દ્વાર.

દેવગતિમાં રહેલો જીવ પ્રથમનાં બે સામાયિક પાત્રે છે, દેવમાંથી નીકળી-
ને તિર્યચમાં આવેલો સર્વવિરતિ શિવાય ત્રણ સામાયિક બન્ને પ્રકારે પાત્રે છે, અને મનુ-
ષ્યમાં આવેલો ચાર સામાયિક બન્ને પ્રકારે પાત્રે છે. પરંતુ ચારે ગતિમાંથી નીકળતાં અપા-
ન્તરાસ ગતિની અંદર, કેઈ પણ જીવ, કેઈ સામાયિક પાત્રતો નથી. પણ પૂર્વપ્રતિપત્ત બે
સામાયિક તો હોય છે. ૨૭૪૫-થી ૨૭૪૮.

હવે આશ્રવકરણ-અક્ષકાર-શયન-આસન-સ્થાન-અને ચંક્રમણ દ્વારે કહે છે,
નીસવમાણો જીવો પઢિવજ્જહ સો ચડહમણયરં ।

પુઠ્ઠવપઢિવજ્જહો પુણ સિય આસવઓ વ નીસવઓ ॥ ૨૭૪૯ ॥ ૮૨૮-૨૭૭

ઉમ્મુક્કમણુમ્મુક્કે ઉમ્મુચ્ચંતે ચ કેસલંકારે ।

પઢિવજ્જેજ્જયરં સયણાઈસું પિ એમેવ ॥ ૨૭૫૦ ॥ ૮૨૯-૨૭૮

(સમ્યક્ત્વાદિ સામાયિકને આવરનાર મિથ્યાત્વાદિ કર્મની) નિર્જરા કરતા, અને શેષ-
કર્મ બાંધતા જીવ, ચારમાંથી કેઈ પણ એક સામાયિક પાત્રે છે. અને પૂર્વપ્રતિપત્ત તો કર્મ
બાંધનાર અથવા નિર્જરા કરનાર પણ હોય છે. (ઉપરના નિર્વેક્ષનદ્વારમાં કહેલી વાત જ
અહીં બીજી રીતે કહી છે, વસ્તુતઃ કંઈ ભેદ નથી.) કેશ-કેયુરોદિ અક્ષકાર ત્યાગ કર્યા
પછી, નહિ ત્યાગ કર્યાથી, અને ત્યાગ કરતા, ચારમાંથી કેઈ પણ એક સામાયિક પાત્રે છે.
(અહીં ભરત ચક્રિ આદિનાં ઉદાહરણ બાણવાં). એજ પ્રમાણે શયન-આસન-સ્થાન-અને
ચંક્રમણનો ત્યાગ કરવાથી, નહિ કરવાથી, અને કરતા ચારમાંથી એક સામાયિક પાત્રે છે.
અને પૂર્વપ્રતિપત્ત તો સર્વત્ર હોય છે. ૨૭૪૯-૨૭૫૦.

હવે કયા દ્રવ્ય-પર્યાયમાં સામાયિક હોય ? તે દ્વાર કહે છે.

સવ્વગયં સમ્મતં સુત્તે-ચરિત્તે ન પજ્જવા સવ્વે ।

દેસવિરહં પહુચ્ચા દોણ્હ ત્રિ પઢિસેહણં કુજ્જા ॥ ૨૭૫૧ ॥ ૮૩૦-૨૭૯

एगं पि असद्वहओ जं दव्वं पज्जवं च मिच्छत्तं

विणिज्जत्तं सम्मत्तं तो सव्वदव्व-भावेसु ॥ ૨૭૫૨ ॥

नाणभिलप्पेसु सुयं जम्हा न य दव्वमणभिलप्पं ति ।

सव्वदव्वेसु तयं तम्हा न उ सव्वभावेसु ॥ ૨૭૫૩ ॥

विइय-चरिमव्वयाई-पइ चारित्तमिह सव्वदव्वેસુ ।

न उ सव्वपज्जेवेसुं सव्वाणुवओगमावाओ ॥ ૨૭૫૪ ॥

સમ્યક્ત્વ સામાયિક સર્વ દ્રવ્ય-પર્યાયગત છે, શ્રુત સામાયિક અને ચારિત્ર સામા-
યિકમાં (સર્વ દ્રવ્યો છે, પણ) સર્વ પર્યાયો નથી. દેશવિરતિની અપેક્ષાએ તો બન્નેનો
(દ્રવ્ય-પર્યાયનો) નિષેધ કરવો. એક પણ દ્રવ્ય અથવા પર્યાયને નહિ સદ્ભૂતાં મિથ્યાત્વ
કહ્યું છે, તેથી સર્વ દ્રવ્ય-પર્યાયમાં સમ્યક્ત્વ વિનિયુક્ત છે. અનભિલાષ ભાવોમાં શ્રુત નથી,
કેમકે દ્રવ્ય અનભિલાષ નથી, તેથી તે સર્વ દ્રવ્યોમાં છે, પણ સર્વ ભાવોમાં-પર્યાયોમાં
નથી. અહીં બીજાશ્રવને છેલ્લા વ્રતોની અપેક્ષાએ ચારિત્ર સર્વ દ્રવ્યોમાં પણ સર્વ પર્યાયોમાં
નથી, કેમકે ચારિત્રમાં સર્વ પર્યાયોનો ઉપયોગ નથી. ૨૭૫૧-થી-૨૭૫૪.

એક પણ દ્રવ્ય અથવા પર્યાયની શ્રદ્ધા નહિ કરવાથી મિથ્યાત્વ થાય છે એમ સિદ્ધાન્તમાં કહ્યું છે. તેથી શ્રદ્ધાનભાવે સર્વ દ્રવ્ય-પર્યાયોમાં સમ્યક્ત્વ વિનિયુક્ત છે, શ્રુતજ્ઞાન અનભિલાષ્ય ભાવોમાં નથી પ્રવર્તે, કેમકે તે તેના વિષય નથી; પરંતુ અભિલાષ્ય ભાવોમાંજ તે પ્રવર્તે છે. ધર્માસ્તિકાયાદિ દ્રવ્ય અનભિલાષ્ય નથી, પણ અભિલાષ્યજ છે, તેથી શ્રુતજ્ઞાન સર્વ દ્રવ્યોમાં પ્રવર્તે છે, સર્વ પર્યાયોમાં નથી પ્રવર્તે, કેમકે પર્યાયો તે અભિલાષ્ય અને અનભિલાષ્ય છે, શ્રુતજ્ઞાન તો કેવળ અભિલાષ્ય વિષયવાળું છે; અભિલાષ્ય ભાવો અનભિલાષ્ય ભાવોના અનન્તરે ભાગે છે.

બીજા મૃષાવાદ પ્રત અને છેલ્લા પરિગ્રહ પ્રતની અપેક્ષાએ ચારિત્ર સામાયિક, સર્વ દ્રવ્યોમાં પ્રવર્તે છે પણ સર્વ પર્યાયોમાં નથી; કેમકે મૃષાવાદ વચનરૂપ છે અને પરિગ્રહ મૂર્છાત્મક છે, તેથી તે સર્વ દ્રવ્યોમાં પ્રવર્તે છે, કેમકે તે અભિલાષ્ય વિષયવાળા છે. અને પર્યાયો તે અનભિલાષ્ય વિષયવાળા છે. આથીજ ચારિત્રમાં સર્વ પર્યાયોનો ઉપયોગ નથી એમ કહ્યું છે. આ બે શિવાયના બાકીના ત્રણ પ્રતો સર્વ દ્રવ્યના વિષયવાળા નથી, તો પછી સર્વ પર્યાયના વિષયવાળા તો કયાંથીજ હોય ? એ કારણથીજ બીજા અને છેલ્લા પ્રતની અપેક્ષાએ ચારિત્રના સર્વ દ્રવ્યો અસર્વપર્યાયોયુક્ત વિષયરૂપ કહ્યા છે, અને દેશવિરતિ સામાયિક તો સર્વ દ્રવ્ય તેમજ સર્વ પર્યાયવાળું નથી. ૨૭૫૧-થી-૨૭૫૪.

સર્વ પર્યાયોનો ચારિત્રમાં ઉપયોગ નથી, એમ કહ્યું છે, તે માટે હવે કહે છે.

નણ સત્ત્વનહપણસાળંતગુણં પદમસંજમદ્વાળં ।

છવિહપરિવૃદ્ધિદષ્છદ્વાળા સંસ્થેયા સેદી ॥ ૨૭૫૫ ॥

અળે કે પજ્ઞાયા જેઽણુવરત્તા ચરિત્તવિસયમ્મિ ।

જે તત્તોઽણંતગુણા જેસિ તમણંતભાગમ્મિ ॥ ૨૭૫૬ ॥

અલ્લે કેવલિગમ્મ તિ તે મઈ, તે વ કે તદ્વબ્ધિયા ।

પરં પિ હોજ્જ તુલ્લા નાણંતગુણત્તણં જુલ્લં ॥ ૨૭૫૭ ॥

સેદી સનાણ-દંસણપજ્ઞાયા તેણ તપ્પમાણા સા ।

ઈહ પુણ ચરિત્તમેત્તોવઓગિણો તેણ તે યોવા ॥ ૨૭૫૮ ॥

નણ સામાઙ્ગવિસઓ કિંદારમ્મિ વિ પરુવિઓ પુલ્લં ।

કિંહ ન પુણરુત્તદોસો હોજ્જ ઈંહ કો વિસેસો વા ? ॥ ૨૭૫૯ ॥

કિં ત તિ જાઙ્ગમાલેણ તત્થ ઈહ નેયમાવઓઽભિહિતો ।

ઈહ વિસય-વિસદ્દમેઓ તત્થામેઓવયારો ત્તિ ॥ ૨૭૬૦ ॥

સર્વ આકાશ પ્રદેશથી અનન્ત ગુણ પ્રથમ સંયમ સ્થાનક છે, તે છ પ્રકારની વૃદ્ધિ-વડે છ સ્થાનવાળી સંખ્યાતી શ્રેણિ છે. તે શિવાય બીજા કયા પર્યાયો છે, કે જે ચારિત્ર વિષયમાં અનુપયોગી છે ? અને ચારિત્રથી અનન્તગુણ, તથા તે ચારિત્ર પર્યાયોના અનન્તમા ભાગે છે, એમ શાથી કહેવાય છે ? કેવળજ્ઞાનથી ગમ્ય બીજા (અનભિલાષ્ય) પર્યાયો છે, એમ કહેવામાં આવે, તો તે પણ તેનાથી અધિક કેવી રીતે થાય ? એથી પણ તે પર્યાયો તુલ્યજ થાય, પણ અનન્તગુણ કહેવા યુક્ત નથી. શ્રેણિમાં જ્ઞાન-દર્શનના પર્યાયો કહ્યા છે, તેથી તે શ્રેણિ-તેજલા પ્રમાણવાળી કહી છે. અહીં માત્ર ચારિત્રોપયોગી પર્યાયોજ કહ્યા છે, તેથી તે થોડા છે. પૂર્વે કિંદારમાં સામાયિકનો વિષય કહ્યો હતો, અને અહીં પણ (સ.

(૩૫૪) 'સર્વ પદ્યયોગો ઉપયોગ ચારિત્રમાં નથી' એમ કહ્યું છે, તેનો વિચાર.

અકૂત્વ સર્વ દ્રવ્ય પદ્યયોગત છે.) એમ કહેવાથી પુનરૂક્તિ દોષ કેમ ન થાય ? અથવા એ બેમાં શો તફાવત છે ? ત્યાં (કિંદારમાં) તે સામાયિક શું છે ? (એ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં) સામાયિક જાતિભાવે કહ્યું છે. અને અહીં જોયલાવે કહ્યું છે. ત્યાં વિષય-વિષયોના અભેદ ઉપચાર છે, અહીં ભેદ છે. (એટલે એમાં ને આમાં તફાવત છે.) ૨૭૫૫-થી-૨૭૬૦.

શિષ્ય:—સંયમશ્રેણિમાં સર્વ જઘન્યથી પ્રથમ સંયમસ્થાનક સર્વ આકાશ પ્રદેશથી એટલે લોકલોકના અનંતા પ્રદેશથી અનન્તગુણ પદ્યય રાશિયુક્ત છે, એમ આગમમાં કહ્યું છે. તેનાથી વિશુદ્ધ બીજી સંયમસ્થાનક ૧ અનન્તમા ભાગે વધારે છે. વહી તેથી બીજી ૨ અસંખ્યાતમા ભાગે વધારે છે, વહી તેથી બીજી ૩ સંખ્યાત ભાગે વધારે છે, વહી તેથી બીજી ૪ સંખ્યાત ગુણ વધારે છે, ૫ વહી તેથી બીજી અસંખ્યાત ગુણ વધારે છે અને તેથી બીજી ૬ અનંત ગુણ વધારે છે. એ પ્રમાણે વારંવાર કરાતી છ પ્રકારની વૃદ્ધિવડે અસંખ્યાત લોકાકાશ પ્રદેશ પ્રમાણુ છ સ્થાનકવડે નિષ્પન્ન સંયમશ્રેણિ છે. તેથી કરીને હવે આ શિવાય બીજા કયા અધિક પદ્યયો છે, કે જેને આપ ચારિત્રના વિષયમાં અનુપયોગી કહો છો ? અને એ ચારિત્રથી પદ્યયો અનન્તગુણ તથા તે પદ્યયોના અનન્તમા ભાગે ચારિત્ર છે, એમ પણ શાથી કહો છો ? અભિલાષ્ય પદ્યયના વિષયવાળું ચારિત્ર છે. અને તે પદ્યયો અભિલાષ્ય પદ્યયોના અનન્તમા ભાગેજ છે, તેથી અનુપયોગી પદ્યયો ચારિત્રથી અનન્તગુણ છે, અને ચારિત્ર તેમના અનન્તમા ભાગે છે. આ પ્રમાણે કદાચ આપ કહો તો તે પણ યોગ્ય નથી. કારણ કે સર્વથી જઘન્ય સંયમસ્થાન પછી સર્વ આકાશપ્રદેશથી અનન્તગુણ પદ્યયના વિષયવાળું છે. અને પદ્યયો પણ જગત્ની અંદર તેટલાજ છે, તેથી ચારિત્રમાં અનુપયોગી પદ્યયો તો છેજ નહિ. એટલે અનુપયોગી પદ્યયો અનન્તગુણ અને ચારિત્ર તેનાથી અનન્તમા ભાગે છે, એમ ક્યાંથી બને ?

હવે આપ કદાચ એમ કહેશો, કે કેવળજ્ઞાનથી ગમ્ય અનન્તા અભિલાષ્ય પદ્યયો છે, તે ચારિત્રથી અનન્તગુણ છે, અને ચારિત્ર તેના અનન્તમા ભાગે છે. આ કથન પણ ઠીક નથી, કેમકે સર્વ જગતના પદ્યયરાશિના સંયમસ્થાનના પદ્યયમાં સંગ્રહ કરી લીધો છે, એટલે ચારિત્રાયોગી પદ્યયોથી બીજા અતિરિક્ત અધિકપદ્યયો છેજ નહિ. વળી એ પ્રમાણે પણ ચારિત્રના પદ્યયો, કેવળજ્ઞાનગમ્યજોયગત પદ્યયોનાં બેટલાજ થશે. પણ તે અનન્ત ગુણ નહીં થાય. કારણ જેટલા જોષના પદ્યયો તેટલાજ તેને જજ્ઞાવનરા જ્ઞાનના પદ્યયો માનવા જોએ, અન્યથા તેનું જ્ઞાનત્વ ધટે નહિ. મારે જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્રના અધ્યવસાયાત્મક સંયમશ્રેણિની અન્તર્ગત કેવળજ્ઞાન હોવાથી, સંયમશ્રેણાત્મક ચારિત્ર પદ્યયો કેવળજ્ઞાનથી ગમ્ય જોયગત પદ્યયોની તુલ્યજ છે, પણ તેથી હીન નથી.

આચાર્ય:—જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્રના અધ્યવસાયાત્મક સંયમશ્રેણિમાં જ્ઞાન-દર્શનના પદ્યયો અધ્યમાં કદા છે, તેથી સર્વ આકાશ પ્રદેશથી અનન્તગુણ પદ્યયરાશિ પ્રમાણુ સંયમશ્રેણિ કહેલ છે. પરન્તુ અહીં તો મહુજ-ધારણાદિના વિષયભૂત જે ચારિત્રમાં ઉપયોગી પદ્યયો હોય, તેજ કદા છે, તેથી તે ચારિત્રપદ્યયો ઘોડા છે.

શિષ્ય:—પૂર્વે કિંદારમાં અથા સામાયિકના વિષય પ્રશ્નો છે, અને અહીં કેપુદારમાં પણ “ સમ્યક્ત્વ સર્વગત છે ” ઇત્યાદિ કહેવાથી શું પુનરૂક્તિ દોષ નથી થતો ? અથવા એમાં અને આ દ્વારમાં શો તફાવત છે ?

આચાર્ય:—પૂર્વે કિંદારમાં વિષય અને વિષયોના અભેદ માનીને “ સામાયિક શું છે ? ” એમ સામાયિકની જાતિ માત્ર જાણવાની ઇચ્છાવાળાને ઉત્તરમાં કાયા જાણી સામાયિક “ આત્માજ સામાયિક છે. ” એ કથનથી મુખ્યપણે તે વિષય-સામાયિકજ કહ્યું છે. તેના

વિષય તેનાથી અભિન્ન હોવાને લીધે ગૌણવૃત્તિથી કહેલ છે. અને અહીં કેપુદ્ગારમાં મુખ્ય-પણે સામાયિકનો વિષયજ જાણવાની ઇચ્છાવાળાને જોયલાવે તેના વિષયનું સ્વરૂપજ કહ્યું છે. અથવા સમિદિય ના બદલે સમિદિય પાઠ લખવામાં આવે, તો તેના અર્થમાં કેપુદ્ગારની અંદર વિષય તથા વિષયિનો ભેદ માનીને મુખ્યપણે જોયલાવે સામાયિકનો વિષયજ કહ્યો છે, અને કિંદારમાં વિષય તથા વિષયિનો અભેદ માનીને મુખ્યપણે જોય-લાવથી વિષયિભૂત સામાયિકનું સ્વરૂપજ કહ્યું છે. એટલે કિંદારમાં અને કેપુ દ્વારના વ્યા-ખ્યાનમાં તફાવત છે. ૨૭૫૫-થી-૨૭૬૦

હવે “ સામાયિક કેવી રીતે પ્રાપ્ત થાય ? ” એ દ્વાર કહેવું જોઈએ. તેની પ્રાપ્તિના ક્રમ બતાવનાર માણુસ્સ ઇત્યાદિ ગાથાથી આરંભીને અનુક્રમણે વિગળ એ ગાથા પર્યંત આદ્ય ગાથાઓ છે, તેનો અર્થ મુગમ હોવાથી અહીં તેની વ્યાખ્યા નથી કરી, કોઈ સ્થળે કંઈક વિષમતા હોય તો તે મૂળ આવશ્યકની ટીકથી જાણી લેવું.

માણુસ્સ લેચ જાઈ કુલસ્વારોગમાસયં વુદ્ધી ।

સવળોગહ સદ્ધા સંજમો ય લોમંપિ દુલહાઈ ॥ ૮૩૧ ॥

મનુષ્યપણું, આર્યક્ષેત્ર, ઉત્તમ ભતિ, ઉત્તમ કુલ, ઉત્તમ રૂપ, પચેન્દ્રિય સંપૂર્ણપણું, રોગરહિતપણું, આયુષ્ય, છુદ્ધિ, સમજણ, મદ્ધા, અને સંજમ એ વસ્તુ લોકમાં મલાવી દુર્લભ છે. ॥ ૮૩૧ ॥

[ઇન્દ્રિયોની શક્તિ, ઇન્દ્રિયોનું બળવું, ઇન્દ્રિયની વિષય ગ્રહણ કરવાની તાકાત, ઇન્દ્રિયોને ઉપધાતરહિતપણું, વિષયગ્રહણનું નિરૂપદવપણું, સુકાર, રોગરહિતપણું, ભક્તિ, શુદ્ધ ઉપયોગ, અને ધર્મનું અર્થપણું મલાવા મુશ્કિલ છે. ॥ (પ્રક્રિયા) ॥]

ચોછગ પાસગ ઘણે જૂણ રયણે ય મુમિણ ચક્રે ય ।

ચમ્મજુગે પરમાણુ દસ દિઠ્ઠન્તા મણુયલંબે ॥ ૮૩૨ ॥

એ બધી વસ્તુની દુર્લભતા જણાવતાં મનુષ્યપણું પામવાની દુર્લભતામાં દશ દષ્ટાનો જણાવે છે ?—

ચક્રવર્તીના રાજમાં વારાફરતી ભોજન કરતાં વારો આવવો જેમ મુશ્કેલ છે, તેમ આતું પ્રાપ્ત થએલું મનુષ્યપણું વ્યર્થ જાય તો ફેર પ્રાપ્ત થવું મુશ્કેલ છે એવી રીતે આગ-લના દષ્ટાન્તોમાં પણ ધટના કરવી (૧) જેમ કેવટાર્થ પાશાવાલાને જીતવો મુશ્કેલ છે (૨) જગતના બધા ધાન્યને એકઠા કરી તેમાં એક પ્રસ્થ જેટલું અનાજ છુદી નિશાનીવાલું ભોળવીને, તે બધા ધાનને હલાવી નાખવામાં આવે, પછી એક ઝેરી કે જેના હાથ કેપતા હોય, દષ્ટિની નિર્મલતા ન હોય, તેવીને થેલા કમલામાંથી નિશાનીવાલું બધું અનાજ છુદું પાડવું મુશ્કેલ છે (૩) જેમ રાજસભાના ૧૦૮ થાંભલાના એક એક થાંભલાના ૧૦૮ ખુણામાંથી એક ખુણાને ૧૦૮ વખત વગર હાથે રાજપુત રાજથી જીતે એ મુશ્કેલ છે (૪) જેમ કોટિવજના છાકરાએ બાપના પરદેશ જવાથી કરોડોના હીરા વેચ્યા, પછી કાલાન્તરે બાપના ભોલભાઈ તે હીરા પછા મેલવવા મુશ્કેલ છે (૫) જેમ ચન્દ્રવીપાનું આવેલું સ્વપ્ન, વિધિરહિતપણાને લીધે, નિર્મલ ગયું, પછી બીજાને તેવા સ્વપ્નથી રાજ્ય મળ્યું હતું તેમ સાંભલીને ફેરતે ચન્દ્રનું સ્વપ્ન મળ્યું મુશ્કેલ છે (૬) જેમ તેલમાં દૃષ્ટ રાખી થંભા ઉપર રહેલી પુત્રીની ડાબી આંખની કીરી જેના વચમાં આઠ આડા અવળા ચક્ર ફેરતા હોય તેને વિધવી મુશ્કેલ છે. (૭) જેમ હજાર ચોજનના સરોવરમાં રહેલો કાચો વાય-

હવે ઉપર મુજબ ક્રમથી પ્રાપ્ત થએલું સામાયિક કેટલો કાળ રહે છે ? એ પ્રશ્ન-
૩૫ કાળદ્વારમાં સામાયિકનો જંધન્ય તથા ઉત્કૃષ્ટ કાળ કહે છે—

સમ્મતસ્ત સુયસ્ત ચ છાવટ્ટી સાગરોવમાઙ્ઠિંડં ।

સેસાળ પુવ્વકોડી દેસૂળા હોઙ્ઠ નાયવ્યા ॥ ૨૭૬૧ ॥ ૮૪૯-૨૮૦

રાના જોગે ઉપરથી ચારે તરફ છવાયેલી સેવાલના વ્યાકામાંથી આશ્રિત પૂર્ણિમાએ, મધ્ય રાત્રીએ ચંદ્ર દેખી પાતાના કુટુંબને દેખાડવા અદર કુબકી મારે, પછી તેવીજ રીતે તે બાકું, તે કાલ, ને તેવો ચંદ્ર દેખાડવો મુશ્કિલ છે (૮) સ્વયંભૂરમણ સમુદ્રના એક કાંઠે ધુસર અને બીજે કાંઠે સમોલ હોય અને તે સમોલ પાણીના જોરે ધુસરાના હિદમાં સજ્જ થાય તે મુશ્કિલ છે (૯) જેમ દનતા એક થાંભલાને ચુરીને તેના પરમાણુઓ મેર ઉપર ચઢીને ચારે તરફ ફુંકી દે, પછી તેજ રજકણથી તેવોજ સ્તંભ જનવો મુશ્કિલ છે (૧૦) એ દશ દૃષ્ટાંતો પ્રમાણે મનુષ્યપણું પણ આવીને જાય તો ફેર પામણું મુશ્કિલ છે ॥૮૭૧॥

પુવ્વંતે હોજ્ઞ જુગં અવરંતે તસ્સ હોજ્ઞ સમિલા વ ।

જુગછિંડુંમિ પવેસો ઇય સંસઙ્ઠો મણુપલંબો ॥ ૮૩૩ ॥

જહ સમિલા પબ્બટ્ટા સાગરસલિલે અણોરપારંમિ ।

પવિસેજ્ઞ જુગછિંડું કહવિ ભવંતિ ભવંતમિ ॥ ૮૩૪ ॥

સા ચંદવાયવીચીપણુહિયા અવિ લમેજ્ઞ યુગછિંડું ।

ળ ય માણુસાણ મહો જીવો પદિમાણુસં લહ્હ ॥ ૮૩૫ ॥

સમુદ્રના પૂર્વ છેડે યુગ (ધુસર) હોય અને તેના પશ્ચિમ છેડે સમોલ હોય તે સમોલનો યુગના હિદમાં જેમ પ્રવેશ દુર્લભ છે એવી રીતે મનુષ્યપણાની પ્રાપ્તિ પણ શકારપદ છે ॥ ૮૩૩ ॥ જેમ છુટો પડેલી સમોલ આપાર સમુદ્રના પાણીમાં લમતી લમતા એવા યુગના હિદમાં પડે તે દુર્લભ છે તેમ મનુષ્યપણું દુર્લભ છે ॥ ૮૩૪ ॥ તે (સમોલ) પ્રયજ્ઞ વાયરાના કલ્પોલોથી પ્રેરાયેલી કલ્પિત યુગ (ધુસરા) નું હિદ પામે એ સમ્ભવ છે તો પણ મનુષ્યપણાથી ભ્રષ્ટ થયેલો જીવ બીજી વખત મનુષ્યપણું પામે (એ મંલવે નહીં) ॥ ૮૩૫ ॥

ઇય દુલ્લહલંભં માણુસત્તર્ણ પાવિક્કળ જો જીવો ।

ળ કુણ્ઙ પારત્તરિયં સો સોય્ઙ્ઠ સંકમળકાલે ॥ ૮૩૬ ॥

જહ વારિમજ્જદ્ધોન્વ ગયવરો મચ્છન્વ ગલમહિઓ ।

વગ્ગરપટિલ્લવમઓ સંવટ્ઠિઓ જહ વ પવલો ॥ ૮૩૭ ॥

સો સોય્ઙ્ઠ મચ્છુજરાસમોચ્છુઓ તુરિયણિદવત્તિત્તો ।

સાવારમવિંદંતો કમ્મમરણોલ્લિઓ જીવો ॥ ૮૩૮ ॥

ફાકળમળેગાઈ જમ્મમરણપરિયટ્ઠણસયાઈ ।

દુવલેળ માણુસત્તર્ણ જહ લહ્હ મહિચ્છયા જીવો ॥ ૮૩૯ ॥

તં તહ દુલ્લહલંભં વિજ્ઞુલયાચંચર્ણં માણુસત્તર્ણ ।

લક્કુળ જો પમાય્ઙ્ઠ સો કાપુરિસો ન સપુરિસો ॥ ૮૪૦ ॥

વિજયાદ્મ દો વારે ગંયસ્સ વિણ્ણચ્ચુપ્પ વ છાવટ્ઠી ।

નરજમ્મપુવ્વકોદીપુહુત્તમ્મકોસઓ અહિં ॥ ૨૭૬૨ ॥

અંતોમ્મહુત્તમિત્તં જંહન્નયં ચરણમેગસમયં તુ ।

ઉવઓગંતમ્મહુત્તં નાનાજીવાણ સન્નવદં ॥ ૨૭૬૩ ॥

સમ્યક્ત્વસામાયિક અને શ્રુતસામાયિકની (લખિંધી) . ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ
છાસઠ સાગરોપમ અને પૂર્વકાદિ પૃથક્ત્વ અધિક છે. તથા શેષ દશવિરતિ અને સર્વ

એવી રીતે જેની પ્રાપ્તિ દુર્લભ છે એવા મનુષ્યપણાને પામીને જે છવ પરલવના
હિતને કરનાર ધર્મને કરતો નથી, તે મરણની વખતે અફસોસ કરે છે ॥ ૮૩૬ ॥ જેમ
અધનમાં પડેલો હાથી, જાસમાં આવેલો માછલો, હાંસામાં આવેલો મૃગલો, અને છટકામાં
સપડાઈ ગયેલો યાત્રી. (પાછલેથી પશ્ચાત્તાપ કરે તેમ) મૃત્યુ અને વૃદ્ધપણાથી બચામ
અને મરણ રૂપી નિદ્રાથી ઘેરાયેલો, રક્ષણ કરનારને નહીં પામતો, એવો પુણ્ય રહિત કર્મના
ભારવાલો છવ અફસોસ કરે ॥ ૮૩૮ ॥ તે છવ અનેક જન્મ મરણના સેકડો પરાવર્તો
કરીને કદાચિત્ત લલિતવ્યતાએ દુઃખે મનુષ્યપણુ પામે તો પામે (ધર્મ કરનાર આરાધના
થી મરે તે મનુષ્યપણુ પામે છે) ॥ ૮૩૯ ॥ તેવી રીતે દુર્લભ મલવાવાલા, અને
વિજલીના જેવા અચલ, મનુષ્યપણાને પામીને જે મનુષ્ય પ્રમાદ કરે, તે કાપુરૂપ કહેવાય
પણ સત્પુરૂષ કહેવાય નહીં ॥ ૮૪૦ ॥

આલસ્સ મોહસવ્વણા થંભા કોહા પમાય કિલ્લણ્ણા ।

ભવસોગા અણ્ણાણા વવલેવ કુતુહલા રમણા ॥ ૮૪૧ ॥

एतेहि कारणेहि लद्धूण सुदुल्लहपि माणुस्सं ।

ण लहइ सुत्तिं हियकरिं संसारुत्तारणिं जीवो ॥ ૮૪૨ ॥

જાણાવરણપરહરણે જુદે કુસલત્તણં વ પીત્તે ચ ।

દક્કલત્તં વવસાઓ સરીરમારોગયા વેવ ॥ ૮૪૩ ॥

दिष्टे सुपणुभूए कम्माण खए कए उवसमे अ ।

મળવયળકાયજોગે અ પસત્યે લન્મપ્પ ઘોહી ॥ ૮૪૪ ॥

अणुकंपऽकामणिज्जर बालववे दाणविणयविन्भंगे ।

સંયોગવિપ્પઓગે વસણૂસવ્વટ્ઠિસજ્જારે ॥ ૮૪૫ ॥

वेज्जे मेट्ठे तह इंदणाण कयउण्ण पुफसाळमुए ।

સિવદુમહુરવણિમાલય આહીરદસણિલાપુલે ॥ ૮૪૬ ॥

सो वाणरजूहवती कंतारे सुविहियाणुकंपाए ।

મામુરવરવોંદિષરો દેવો વેમાણિઓ જાઓ ॥ ૮૪૭ ॥

अब्रुहाणे विणए परक्कमे साहुसेवगाए य ।

સમદંસળંભો વિરયાવિરઈઈ વિરઈઈ ॥ ૮૪૮ ॥

વિરતિ સામાયિકની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ દેશે ઉણી પૂર્વકોડ વર્ષની છે. એવાર વિન્યાદિ વિમા-
નોમાં ગએલાને અથવા ત્રણવાર અન્યુત દેવલોકમાં ગએલાને મનુષ્ય જન્મતા પૂર્વકોડ
પૃથક્ત્વ વર્ષ અધિક છાસઠ સાગરોપમનો (ઉત્કૃષ્ટ) કાળ પૂર્ણ થાય છે. (લઙ્કિયથી).
પ્રથમના ત્રણ સામાયિકની જન્ય સ્થિતિ અન્તર્બુદ્ધર્ત માત્રની છે, અને ચારિત્રની એક
સમય માત્ર છે. (કારણ કે સર્વવિરતિના પરિણામના આરંભની પછીના સમયે પણ
આયુ ક્ષય થવાનો સંભવ છે, દેશવિરતિમાં તેવું નથી, તેથી તેની અન્તર્બુદ્ધર્ત સ્થિતિ છે.)
ઉપયોગથી બધા સામાયિકની સ્થિતિ અન્તર્બુદ્ધર્તની છે, અને સર્વ જીવોની અપેક્ષાએ
તેા સર્વ કાળ છે. ૨૭૬૧-મી ૨૭૬૩

આણું દુર્લભ મનુષ્યપણું મલ્યા છતાં પણ નીચેના કારણોથી સામાયિકની પ્રાપ્તિ
થવી મુશ્કેલ છે.

આલસથી સાધુ પાસે જાય નહીં કે સાંભલે નહીં. (૧) ધરના કામમાં મુઝાય
રહે (૨) સાધુઓની અવજ્ઞા કરે (૩) ગર્વવાલો હોય (૪) સાધુદર્શનથી ક્રોધ કરનારો
હોય (૫) વ્યસનાદિકમાં ચક્રચુર હોય ( ) કંબુસ પણાને લીધે કંઈ દેણું પડશે એવો ડર
લાગતો હોય (૭) નૃસંહદિનાં દુઃખો સાંભલીને લઈ પામતો હોય (૮) કુટુંબના શોકને
આગલ કરતો હોય (૯) દુષ્ટિરાગથી મુઝાયો હોય (૧૦) ઘણાં કામોમાં દારાણો હોય (૧૧)
નર વિગેરે દેખવાના કુટુંબલવાલો હોય (૧૨) કુકા વિગેરેની કીડાવાલો હોય (૧૩)
॥ ૮૪૧ ॥ એ પૂર્વ જણાવેલ આલસ્યાદિ કારણોથી અત્યન્ત દુર્લભ એવા મનુષ્યપણાને
પામીને હિત કરનાર અને સંસારથી પાર ઉતારનાર એવા સામાયિકના શ્રવણને જીવ
પામતો નથી ॥ ૮૪૨ ॥

હાથી આદિ યાન, કવચ આદિ આવરણ, ખડ્ગ વગેરે પ્રહરણ, યુદ્ધની અંદર કુશ-
લપણું, નિર્મમ પ્રવેશ રૂપ નીતિ, દક્ષત્વ, શૌર્ય (વ્યવસાય), શરીર આરોગ્યતા આ-
ગુણો સહિત હોય તેજ થોધો જયશ્રી પામે છે, તેમ મતરૂપ યાન, ઉત્તમ ક્ષાન્તિ રૂપ
આવરણ, ધ્યાનરૂપ પ્રહરણ, ગીતાર્થત્વ રૂપ કુશલતા, દ્રવ્યાદિ યથોપાય અનુરૂપ પ્રતિ-
પત્તિરૂપ નીતિ, સર્વ કાલ ક્રિયાઓ કરવામાં દક્ષપણું, તપ કરવા વગેરેમાં શૌર્ય, આ સર્વને
લીધે નિરોગી જીવરૂપ થોડો કર્મરૂપ દુરમનને જીતે છે ૮૪૩ ભગવાન વગેરેની પ્રતિમા દેખ-
વાથી, શ્રુતજ્ઞાનથી, અનુભૂત ક્રિયાકલાપથી, કર્મના ક્ષય કરવાથી, કર્મના ઉપશમ કરવાથી,
અને પ્રશસ્ત મન વચન અને કાયાના યોગથી સામાયિક પમાય છે. ૮૪૪.

વેદની પેઠે અનુકંખાથી સિંજાએલા ચિત્તવાલો, મિષ્ટની પેઠે અકામ નિર્જ્ઞા-
વાલો, ઇન્દ્રનાગની પેઠે બાલ તપસ્વી, કૃતપુષ્પકની પેઠે મુપાત્રને યથારાત્રિ મદ્દાથી દાન-
દેનાર, પુષ્પશાલસૂતની પેઠે વિનયનો આરાધક, તાપસ શિવરાજ ઋષિની પેઠે વિભગ-
જ્ઞાની, મથુરાવાસી બે વાણીયાની પેઠે જોયેલ દ્રવ્ય મેળવી ખોનાર, ગ્રિય દ્રેબ્યના બે પુ-
ત્રની પેઠે વ્યસન અનુભવેલ, આહીરની પેઠે ઉત્સવ અનુભવેલ, દશાજ્ઞાન રાગની પેઠે
મહર્દિ જોએલ, ઘણા પુત્રની પેઠે સત્કારની કાંક્ષા રાખનાર, જીવ, સામાયિક પામે છે. ૮૪૫-૮૪૬-

યાનર પૃથપતિ અરણ્યમાં આકુન શલ્ય કાઢવા રૂપ અનુકંખા કરીને બ્રાસ્વર વેમા-
નિક દેવ થયો. ૮૪૭.

અવ્યુત્થાનથી, વિનયથી, પરાક્રમ ઝીલે કપાળના જયથી, અને સાકુસેવનાથી
સુખદર્શનની, દેશવિરતિની, અને સર્વવિરતિની પ્રાપ્તિ થાય છે. ૮૪૮.

હવે સમ્યક્ત્વાદિ સામાયિક અમુક સમયે કેટલા પામતા હોય, કેટલા પૂર્વે પામેલા હોય, અને કેટલા તેથી પડેલા હોય, તે જણાવવાને કતિદ્વાર કહે છે:--

સમ્મત્ત-દેસવિરયા પલિયસ્સ અસંખભાગમેત્તાઓ ।

સેઠીઅસંખભાગો સુણ સહસ્સગ્ગસો વિરઈ ॥ ૨૭૬૪ ॥ ૮૫૦-૨૮૧

સમ્મત્ત-દેસવિરયા પઢિવણ્ણા સંપઈ અસંખેજ્જા ।

સંખેજ્જા ય ચરિત્તે તીસુ વિ પઢિયા અણંતગુણા ॥ ૨૭૬૫ ॥ ૮૫૧-૨૮૨

સુયપઢિવણ્ણા સંપઈ પયરસ્સાસંખભાગમેત્તાઓ ।

સેસા સંસારત્થા સુઅપઢિવડિયા હુ તે સઁવે ॥ ૨૭૬૬ ॥ ૮૫૨-૨૮૩

સમ્યક્ત્વ સામાયિક તથા દેશવિરતિ સામાયિક પામનારા એક સમયે ઉત્કૃષ્ટથી પદ્યો-પમના અસંખ્યાતમા ભાગ જેટલા માત્ર હોય, શ્રુત સામાયિક પામનારા એણિના અસંખ્યાતમા ભાગે હોય, અને સર્વવિરતિ પામનારા હુમર પૃથક્ત્વ હોય છે. સમ્યક્ત્વ અને દેશવિરતિ પામેલા વર્તમાન સમયે ઉત્કૃષ્ટથી અસંખ્યાતા હોય, સર્વવિરતિ પામેલા સંખ્યાતા હોય, અને એ ત્રણે સામાયિકથી પડેલા (એકેકથી) અનન્તગુણા હોય છે. સામાન્ય શ્રુત પામેલા વર્તમાન સમયે પ્રતરના અસંખ્યાતમા ભાગ જેટલા માત્ર હોય, અને તે શિવાયના શેષ પૃથ્વીઆદિ સંસારી જીવો તે સર્વ શ્રુતથી પડેલા છે. ૨૭૬૪થી ૨૭૬૬ ક્ષેત્ર પદ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગની અંદર જેટલા પ્રદેશો હોય તેટલા જીવો ઉત્કૃષ્ટથી એક સમયમાં સમ્યક્ત્વ સામાયિક અને દેશવિરતિ સામાયિક પામનારા હોય છે; પરન્તુ તેમાં દેશવિરતિ કરતાં સમ્યક્ત્વ સામાયિક પામનારા અસંખ્યાત ગુણા હોય છે. અને જઘન્યથી તો એક અથવા બે પામનાર હોય છે.

સમયતુરસ્થ ધનીકૃત લોકની એક પ્રદેશી સાતરાજ પ્રમાણ એણિના અસંખ્યાતમા ભાગે જેટલા આકાશ પ્રદેશ હોય તેટલા જીવો ઉત્કૃષ્ટથી એક સમયે શ્રુતસામાયિક પામનારા હોય છે. અહીં તે શ્રુત સમ્યક્શ્રુત યા મિથ્યાશ્રુતના લેહરહિત સામાન્યથી અક્ષરોત્તમક શ્રુત સમજવું તથા જઘન્યથી એતું શ્રુતસામાયિક પામનારા એક અથવા બે હોય છે.

સર્વવિરતિ સામાયિક પામનારા એક સમયે ઉત્કૃષ્ટથી હુમર પૃથક્ત્વ, (એટલે બે હુમરથી નવહુમર પર્યન્ત) હોય છે, અને જઘન્યથી એક અથવા બે હોય છે.

સમ્યક્ત્વ સામાયિક તથા દેશવિરતિ સામાયિક પૂર્વે પામેલા હોય એવા જીવો વર્તમાન સમયે જઘન્યથી અને ઉત્કૃષ્ટથી અસંખ્યાતા હોય છે, પરન્તુ જઘન્ય કરતાં ઉત્કૃષ્ટ વિશેષાધિક હોય છે. આ બન્ને પૂર્વે પામેલા, પામનારા કરતાં અસંખ્યાતગુણા હોય છે. સર્વવિરતિ સામાયિક પૂર્વે પામેલા જીવો સંખ્યાતા હોય છે, તે પણ પામનારા કરતાં સંખ્યાત ગુણા હોય છે.

એ ત્રણેથી તે ગુણો પામીને પડેલા જીવો અનન્તગુણા છે. તેમાં સમ્યક્ત્વ આદિ પામનારા જીવો અને પામેલા જીવો કરતાં ચારિત્રથી પડેલા જીવો અનન્તગુણા છે, તે કરતાં દેશવિરતિ રી પડેલા અસંખ્યાતગુણા છે, અને તે કરતાં સમ્યક્ત્વથી પડેલા જીવો અસંખ્યાતગુણા છે.

સામાન્ય-અક્ષરોત્તમક શ્રુત પૂર્વે પામેલા જીવો વર્તમાન સમયે સમયતુરસ્થ ધનીકૃત લોકના પ્રતરની અંદર અસંખ્યાતી એણિઓને ૧૫૫ જેટલા આકાશપ્રદેશો હોય, તેટલા

હોય છે, શ્રુત પામેલા અને પામનારા જીવો શિવાય, જે ભાષાલબ્ધિ વિનાના પૃથ્વીકાયાદિ સંસારી જીવો છે, તે સર્વ ભાષાલબ્ધિ પામીને તેથી પડેલા હોવાથી સામાન્ય શ્રુતથી પણ પડેલા જાણવા. કારણ કે તે પૃથ્વીકાયાદિ જીવોએ અનાદિ અનન્ત સંસારમાં ભ્રમણ કરતાં પૂર્વે ભાષાલબ્ધિ પ્રાપ્ત નથી કરી એમ નહિ, કિંતુ કરી છે, માટે તે જીવો સમ્યક્ત્વાદિથી પડેલા જીવો કરતાં અનન્તગુણા જાણવા. ૨૭૬૪-થી-૨૭૬૬

હવે “ સેદી અસંલે માગો સુપતિ ” એ પદની વ્યાખ્યા કરે છે:—

સંવદિયચરસીકયસ્સ લોગસ્સ સત્ત રજ્જુઓ ।

સેદી, તદસંલેજ્ઞામાગો સમણ સુયં લહ્હ ॥ ૨૭૬૭ ॥

સા સેદો સેદિગુણા પયરં તદસંલેમાગસેદીણં ।

સંલ્લાઈયાણ પપસરાસિમાણા સુયપવત્તા ॥ ૨૭૬૮ ॥

સઈ સંલ્લાઈયત્તે યોવા દેસવિરયા દુવિણ્હમિ ।

તદસંલેગુણા સમ્મદિદ્ધો તત્તો ય સુયસહિયા ॥ ૨૭૬૯ ॥

મીસે પવજ્ઞમાણા સુયસ્સ સેસપદિવત્તપરિહિતો ।

સંલ્લાઈયગુણ ચિયં તદસંલેગુણા સુયપવત્તા ॥ ૨૭૭૦ ॥

સદ્ધાણે સદ્ધાણે પુલ્લપવણ્ણા પવજ્ઞમાણેહિં ।

હુતિ અસંલેજ્ઞાગુણા સંલેજ્ઞાગુણા ચરિત્તસ્સ ॥ ૨૭૭૧ ॥

ચરણપડિયા અણંતા તદસંલેગુણા ય દેસવિરઈઓ ।

સમ્માદસંલેગુણિયા તથો સુયાઓ અણંતગુણા ॥ ૨૭૭૨ ॥

સામણ્ણં સુયગહણં તિ તેણ સવ્વત્થ વહુતરા તમ્મિ ।

હરારા પદ સમ્મસુયં સમ્મત્તસમા મુણેયવ્વા ॥ ૨૭૭૩ ॥

પડિય-પદિવત્તયાણં સદ્ધાણે સમહિજં જહલ્લાઓ ।

સવ્વત્થુક્કોસપયં પવજ્ઞહ જહણ્ણઓ વેગો ॥ ૨૭૭૪ ॥

પનીકૃત સમચોરસ લોકની સાતરાજ પ્રમાણ એણિના અસંખ્યાતમા ભાગે જોડેલા આકાશ પ્રદેશ હોય તેટલા જીવો એક સમયમાં શ્રુતસામાયિક (ઉત્કૃષ્ટથી) પામે છે. તે એણિ ને એણિપડે ગુણવાથી પ્રતર ધાય, તેના અસંખ્યાતમા ભાગે તેવી અસંખ્યાત એણિના પ્રદેશરાશિપ્રમાણ શ્રુતસામાયિક પૂર્વે પામેલા હોય. સમ્યક્ત્વ સામાયિક તથા શ્રુત સામાયિક પ્રતિપદમાન જીવો અસંખ્યાતા છે, તે પછી દેશવિરતિ થોડા છે, પ્રતિપદમાન સમ્યગ્દષ્ટિ તેનાથી અસંખ્યાતા છે અને તે કરતાં સામાન્ય શ્રુત પ્રતિપદમાન અસંખ્યાતગુણા છે. મિત્રમાં-લેખ સમ્યગ્દષ્ટિ-દેશવિરતિ પૂર્વપ્રતિપદ થકી સામાન્યશ્રુત પ્રતિપદમાન અસંખ્યાતગુણા-તેથી પણ અસંખ્યાત ગુણા શ્રુત પૂર્વપ્રતિપદ છે. સમ્યક્ત્વ સામાયિક-શ્રુત સામાયિક-અને દેશવિરતિ સામાયિક પ્રતિપદમાન જીવો કરતાં સ્વસ્વધાનમાં પૂર્વપ્રતિપદ સામાયિકના જીવો અસંખ્યાત ગુણા છે, અને સર્વવિરતિ પ્રતિપદમાન જીવો કરતાં પૂર્વપ્રતિપદ જીવો, અસંખ્યાતગુણા છે. સમ્યક્ત્વાદિ સામાયિક પામતા અને પામેલા સર્વ જીવો કરતાં, ચારિત્રથી પડેલા, જીવો અનન્ત ગુણા છે, તેથી દેશવિરતિથી પડેલા જીવો

અસંખ્યાત શુણા છે, તેનાથી અસંખ્યાત શુણા સમ્યક્ત્વથી પડેલા જીવો છે, અને તેનાથી અનન્તશુણા શ્રુતથી પડેલા જીવો છે. સામાન્ય-અક્ષરાત્મક શ્રુતમહણ કર્યું છે, તેથી તેમાં ઘણા જીવો છે. અન્યથા સમ્યક્ શ્રુતની અપેક્ષાએ તો સમ્યક્ત્વસમાન જીવો જાણવા સમ્યક્ત્વાદિથી પડેલા જીવોની જઘન્ય સંખ્યાથી ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યા સર્વત્ર સ્વસ્થાનમાં વિશેષાધિક જાણવી, એજ પૂર્વપ્રતિપક્ષ સામાયિકવાળા જીવોમાં પણ જઘન્ય પદથી ઉત્કૃષ્ટ પદ વિશેષાધિક જાણવું. સમ્યક્ત્વાદિ પ્રતિપક્ષમાન જીવો જઘન્યથી એક અથવા બે હોય, (અને ઉત્કૃષ્ટથી પ્રથમનાં ત્રણ સામાયિક પ્રતિપક્ષમાન અસંખ્યાતા હોય, તથા ચારિત્ર પામનારા સંખ્યાતા હોય.) તેથી સ્વસ્થાનમાં પ્રતિપક્ષમાનની અપેક્ષાએ જઘન્યથી ઉત્કૃષ્ટ અસંખ્યાતશુણા અથવા સંખ્યાતશુણા જાણવા. ૨૭૬૬-થી-૨૭૭૪.

હવે સાન્તરદ્વાર-અવિરહદ્વાર-અને વિરહદ્વાર કહે છે:—

કાલમર્ણતં ચ સુપ અન્નાપરિયટ્ઠો ય દેસૂળો ।

આસાયણવહુલાણં ઉક્કોસં અન્તરં હોઈ ॥ ૨૭૭૫ ॥ ૮૫૩-૨૮૪

મિચ્છમુયસ્સ વણસ્સકાલો સેસસ્સ સેસસામ્ણો ।

હીળં મિણ્ણમુહુતં સવ્વેસિમિદ્દેગજીવસ્સ ॥ ૨૭૭૬ ॥

સુયસમ્માગારીણં આવાલિયઅસંખંભાગમેત્તાઓ ।

અટ્ટ સમયા ચરિત્તે સવ્વોસિ જહણ્ણ દો સમયા ॥ ૨૭૭૭-૮૫૪-૨૮૫ ॥

સુય-સમ્મ સત્તયં ચલ્લુ વિરયાવિરઈય હોઈ વારસગં ।

વિરઈય પળ્ણરસગં વિરહિયકાલો અહોરત્તા ॥ ૨૭૭૮-૮૫૫-૨૮૬ ॥

શ્રુતસામાયિકતું જઘન્ય અન્તર અન્તશુદ્ધર્ત, અને ઉત્કૃષ્ટથી અનન્ત કાળ સુધીતું છે. શેષ ત્રણ સામાયિકતું જઘન્ય અન્તર અન્તશુદ્ધર્તતું અને ઉત્કૃષ્ટ અન્તર અર્ધપુરુષક પરાવર્તનમાં કંઈક ઓછું છે તે અન્તર અતિશય આશાતનાવાળા જીવોને હોય છે. મિથ્યા-શ્રુતનો કાળ વનસ્પતિના કાળ જેટલો જાણવો. શેષ સમ્યક્શ્રુતનો અન્તરકાળ સમ્યક્ત્વાદિ સામાયિકના કાળ જેટલો છે. એ સર્વનો જઘન્ય અન્તર કાળ અન્તશુદ્ધર્તનો છે, તે એક જીવની અપેક્ષાએ જાણવો. સમ્યક્ત્વ-શ્રુત અને દેશેવિરતિ સામાયિક નિરન્તર પામનારા ઉત્કૃષ્ટથી આવાળીના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ સમય સુધી હોય, અને ચારિત્ર પામનારા આઠ સમય સુધી હોય, તથા જઘન્યથી બે સમય સુધી હોય, (તે પછી વિરહકાળ થાય.) સમ્યક્ત્વ અને શ્રુત સામાયિક પ્રાપ્તિનો વિરહકાળ ઉત્કૃષ્ટથી સાત અહોરાત્રિનો છે, દેશવિરતિનો બાર અહોરાત્રિનો, અને સર્વવિરતિનો પંદર અહોરાત્રિનો વિરહકાળ છે. ૨૭૭૫-થી-૨૭૭૮.

કેાઈ જીવ એકવાર સમ્યક્ત્વાદિ સામાયિક પામીને તેથી ભ્રષ્ટ થયા પછી ફરી જેટલા કાળ પછી તે સામાયિક પામે, તેની વચ્ચેનો કાળ તે અન્તર કહેવાય. એવું અન્તર સામાન્ય અક્ષરાત્મક શ્રુતમાં જઘન્યથી અન્તશુદ્ધર્તતું છે, અને ઉત્કૃષ્ટથી અનન્ત કાળ પર્યન્તતું છે. કારણ કે કેાઈ બેઘન્દ્રિયાદિ જીવ શ્રુત પામીને મરી ગયો હોય, તે પૃથ્વી-કાયાદિ ઉત્પન્ન થઈ અન્તશુદ્ધર્ત સુધી રહીને, ફરી પાછો બેઘન્દ્રિયાદિમાં આવીને શ્રુત પામે, ત્યારે તેને જઘન્યથી અન્તશુદ્ધર્તતું અન્તર થાય. તથા જે બેઘન્દ્રિયાદિ જીવ મરણ

પામીને પૃથ્વીકાયાદિ પાંચેમાં વારંવાર ઉત્પન્ન થઈને અનન્ત કાળ સુધી તેમાં રહે, ફરી ત્યાંથી નીકળીને બે ઇન્દ્રિયાદિમાં આવીને શ્રુત પામે, ત્યારે તેને તે ઉત્કૃષ્ટ અનન્તકાળ સુધીનું અન્તર થાય. આ અનન્તકાળ અસંખ્યાતા પુરુગળપરાવર્ત પ્રમાણ બજીવો.

શ્રુતસામાયિક શિવાયના શેષ સમ્યક્ત્વસામાયિક-દેશવિરતિ સામાયિક અને સર્વવિરતિ સામાયિક. એ ત્રણ સામાયિકનું જવન્ય અન્તર અન્તર્મુહૂર્તનું છે, અને ઉત્કૃષ્ટ અન્તર અર્ધ પુરુગળપરાવર્તમાં કંઈક ઓછું છે. આ ઉત્કૃષ્ટ અન્તર અતિશય આશાતના-વાળા જીવની અપેક્ષાએ બજીવું. કેમકે-“તીર્થેકર-પ્રવચન-શ્રુત આચાર્ય-ગણધર-અને મહર્ષિકેની ધણીવાર આશાતના કરનાર અનન્ત સંસારી થાય છે.”

અહીં જે વનસ્પતિના કાળ એટલે એકેદ્રિયના કાળ એટલો અસંખ્યાત પુરુગળપરાવ-તાત્મિકકાળ શ્રુતના ઉત્કૃષ્ટ અન્તરપણે કહ્યો છે, તે મિથ્યા શ્રુતની અપેક્ષાએ કહ્યો છે. તે શિવાય શેષ સમ્યક્શ્રુતનો ઉત્કૃષ્ટ અન્તર કાળ સમ્યક્ત્વાદિ સામાયિકના કાળ એટલો અર્ધ પુરુગળપરાવર્તમાં કંઈ ઓછો બજીવો. તથા એ સર્વ સમ્યક્ત્વાદિ સામાયિકનો જવન્ય અન્તરકાળ અન્તર્મુહૂર્તનો બજીવો. ઉપરોક્ત જવન્ય અથવા ઉત્કૃષ્ટ અન્તર એક જીવની અપેક્ષાએ બજીવું, નાનાવિધ જીવોની અપેક્ષાએ તો એ સમ્યક્ત્વાદિ સામાયિકનું અન્તરજ નથી.

સમ્યક્ત્વ સામાયિક-શ્રુત સામાયિક-અને દેશવિરતિ સામાયિક-પામનારા જીવો ઉત્કૃષ્ટથી આખા વિશ્વમાં આવણિના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ સમય સુધી નિરન્તર તે તે સામાયિક પામનારા એક અથવા બે વિગેરે હોય છે, તે પછી તેની પ્રાપ્તિના ઉપરમ થવાથી અવશ્ય વિરહકાળ થાય છે. અને ચારિત્ર પામનારા જીવો આઠ સમય સુધી નિરન્તર એક બે આદિ ચારત્ર પામે છે, તે પછી તેના વિરહકાળ થાય છે, જવન્યથી સર્વ સામાયિકની બે સમય સુધી પ્રાપ્તિ થાય છે, તે પછી વિરહકાળ થાય છે.

સમ્યક્ત્વ સામાયિક અને શ્રુત સામાયિકની પ્રાપ્તિ આખા વિશ્વમાં જો ન થાય, તો ઉત્કૃષ્ટથી સાત અહોરાત્રિ પર્યન્ત ન થાય. તે પછી કોઈ પણ જીવ તે સામાયિક અવશ્ય પામે. દેશવિરતિ સામાયિક વધારેમાં વધારે બાર અહોરાત્રિ પર્યન્ત ન પામે, તે પછી અવ-શ્ય કોઈ જીવ દેશવિરતિ પામેજ. સર્વવિરતિ સામાયિક ન પામે તો ઉત્કૃષ્ટ પંકજ અહોરાત્રિ સુધી ન પામે, તે પછી અવશ્ય પામે. એ પ્રમાણે તે તે સામાયિકની પ્રાપ્તિના વિરહકાળ છે. ૨૬૭૫-થી-૨૭૬૮.

હવે ભવદ્વાર અને આકર્ષદ્વાર કહે છે:-

સમત્ત-દેસવિરયા પલિયસ્સ અંસલ્લભાગ મેત્તા ઓ ।

અઠ્ઠ મવા ઉ ચરિત્તે અણંતકાલં ચ સુઅસમણ ॥ ૨૭૭૯-૮૫૬-૨૮૭ ॥

તિણ્હ સહસ્સપુહત્તં સયપુહત્તં ચ હોઈં વિરિદ્ધં । . .

एगमवे आगरिसा एवइया हुंति नायव्वा ॥ ૨૭૮૦-૮૫૭-૨૮૮ ॥

દોણ્હ પુહત્તમસંલા સહસ્સપુહત્તં ચ હોઈં વિરિદ્ધં ।

નાળમવે આગરિસા સુણ અણંતા ઉ નાયવ્વા ॥ ૨૭૮૧-૮૫૮-૨૮૯ ॥

ક્ષેત્ર પલ્લોપમના અસંખ્યાતમા ભાગમાં જેટલા પ્રદેશો હોય તેટલા ભવ

મુધી સમ્યક્ત્વ સામાયિક અને દેશવિરતિ સામાયિક પામે છે. (જઘન્યધી એકલવ મુધી તે પછી મોક્ષ પામે. અહીં સમ્યક્ત્વપ્રાપ્તિના અસંખ્યાતા ભવ કરતાં દેશવિરતિના અસંખ્યાતા ભવ ઓછાં જાણવા.) ઉત્કૃષ્ટથી આઠ ભવ મુધી સર્વવિરતિ સામાયિક પામે (જઘન્યધી એક ભવ મુધી. તે પછી મોક્ષ પામે.) સામાન્ય અક્ષરાત્મક શ્રુત અનન્તા ભવ મુધી પામે છે, (અને જઘન્યધી મરૂદેવી માતાની પેઠે એક ભવ મુધી પામે છે, તે પછી મોક્ષ પામે.) આકર્ષણ એટલે જેથી લેવું તેનું નામ આકર્ષ એટલે પ્રથમપણાએ અથવા મુકેલાનું મહણ તે સમ્યક્ત્વ સામાયિક-શ્રુત સામાયિક-અને દેશવિરતિ સામાયિક મુકેલાનું મહણ કરનારા એવા આકર્ષ એક ભવમાં વધારેમાં વધારે હજાર પૃથક્ત્વ-હોય છે, (જે હજારથી નવ હજાર) સર્વવિરતિ મુકેલાનું મહણ કરનારા એવા આકર્ષ એક ભવમાં વધારેમાં વધારે શતપૃથક્ત્વ (બસોથી નવસો) હોય છે. (અને જઘન્ય સપ્તમા એક ભવમાં એક જ હોય છે.) નાનાવિધ ભવોની અપેક્ષાએ સમ્યક્ત્વ સામાયિક અને દેશવિરતિ સામાયિક મુકેલાનું મહણ કરનારા આકર્ષ અસંખ્યાતા હજાર પૃથક્ત્વ હોય છે. ચારિત્ર મુકેલાનું મહણ કરનારા આકર્ષ હજાર પૃથક્ત્વ હોય છે, અક્ષરાત્મક શ્રુત પામનારા અનન્તા ભવોમાં અનન્તા આકર્ષ હોય છે. ૨૬૭૩-થી-૨૭૮૧.

હવે સ્પર્શનાદ્વાર કહે છે.

‘સમ્મત્ત-ચરણસહિયા સઘ્વં લોગં ફુસે નિરવસેસં ।

સત્ત ય ચોદ્ધસમાગા પંચ ય સુય-દેસવિરંદ્દય ॥ ૨૭૮૨-૮૫૧-૨૭૯૦ ॥

સઘ્વજીવેહિં સુયં સમ્મ-ચરિત્તાઈ સઘ્વસિદ્ધેહિં ।

ભાગેહિં અસંઘિજ્જેહિં ફાસિયા દેસવિરંદ્દ ડ ॥ ૨૭૮૩-૮૬૦-૨૯૧ ॥

સમ્યક્ત્વ અને ચારિત્રસહિત જીવ સમગ્ર લોકને નિરવશેષપણે સ્પર્શે છે. શ્રુત અને દેશવિરતિવાળા જીવો અનુક્રમે ચોદ્ધ યા સાત અને પાંચ ભાગ સ્પર્શે છે. સર્વ જીવોએ શ્રુત સ્પર્શેલું છે, સમ્યક્ત્વ અને ચારિત્ર સર્વ સિદ્ધોએ સ્પર્શેલું છે. અને દેશવિરતિ (સર્વ સિદ્ધોના) અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ જીવોએ સ્પર્શેલ છે. ૨૭૮૨-૨૭૮૩.

સમ્યક્ત્વ અને ચારિત્રયુક્ત જીવો ઉત્કૃષ્ટથી દરેક પ્રદેશની વ્યાપ્તિવડે અસંખ્ય પ્રદેશાત્મક સમગ્ર લોક સ્પર્શે છે. આ સ્પર્શના કેવળીસમુદ્ધાત અવસ્થામાં કેવળીની અપેક્ષાએ જાણવી. તથા જઘન્યધી તે જીવો લોકના અસંખ્યાતમા ભાગને સ્પર્શે છે.

કોડક તપસ્વી શ્રુતજ્ઞાની અનુત્તર વિમાનમાં ઇલિકા ગતિએ ઉત્પન્ન થઇને સાત રાજલોકને સ્પર્શે છે, અને કોડક સમ્યગ્દષ્ટિ શ્રુતજ્ઞાની પૂર્વે નરકાયુષ બાંધ્યું હોય, તે પછીથી સમ્યક્ત્વ વિરાધીને ઇલિકાગતિએ છઠ્ઠી નરક પૃથ્વીમાં ઉત્પન્ન થાય, તે પાંચ રાજલોકને પણ સ્પર્શે છે.

દેશવિરતિવાળો જીવ અચ્યુત દેવલોકમાં ઇલિકાગતિએ ઉત્પન્ન થઇને પાંચ રાજલોકને સ્પર્શે છે, અને ચ શબ્દથી બીજા દેવલોકને વિષે ઇલિકા ગતિએ ઉત્પન્ન થતો જે આદે રાજલોકને સ્પર્શે છે.

શિષ્ય:—અચ્યુત દેવલોક મુધીમાં છરાજ કહેવાય છે, તો પછી આપ અચ્યુતમાં ઉત્પન્ન થનારાને પાંચ રાજની સ્પર્શના કેમ કહે છે ?

આચાર્ય:—અમ્યુત અને ઐવેયકની અપેક્ષાએ અન્યત્ર ઇરાજ કહ્યા છે, પરંતુ અહીં તો અમ્યુત દેવલોકની અપેક્ષાએ પાંચ રાજ છે એમ વૃદ્ધ પુરૂષોનો સંપ્રદાય છે, તેથી પાંચ રાજની સ્પર્શના કહી છે. વગી દશવિરતિવાળા જીવો, તે પરિણામ તેજને નીચે નરકાદિમાં નથી જતા, તેથી ઉર્ધ્વ લોકમાંજ તેની સ્પર્શના કહી છે, પણ અધોલોકમાં નથી કહી.

એ પ્રમાણે ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ સ્પર્શના કહી, હવે ભાવની અપેક્ષાએ સ્પર્શના કહે છે.

સંસારી અને જ્ઞાણના એમ બે પ્રકારે જીવો છે. તેમાં સંસારી જીવો સંવ્યવહાર રાશિના અને અસંવ્યવહાર એમ બે પ્રકારે છે. આમાંના સંવ્યવહાર રાશિના સર્વ જીવોએ સામાન્ય-અક્ષરભક્ત શ્રુત સ્પર્શોહુ' છે. કેમકે વ્યવહાર સર્વ જીવોએ બેગદ્રિયાદિ ભાવ પ્રાપ્ત કરેલ હોય છે, તેથી તેઓને સામાન્ય શ્રુતનો સદ્ભાવ હોય છે, અહીં સંવ્યવહારરાશિગત વિશેષજ્ઞ પૂર્વતા ટીકાકારોએ કરેલું છે, એમાં અમારી ભુદ્ધિની સંભાવના નથી.

સમ્યક્ત્વ અને ચારિત્ર સર્વ સિદ્ધાન્તોમાંજ પૂર્વે સ્પર્શોહુ છે, કેમકે તેમને સ્પર્શ્યા વિના સિદ્ધપણું જ થઈ નહિ. સર્વ સિદ્ધોના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ જીવોએ પૂર્વે દેશ-વિરતિ સ્પર્શોહુ છે. માત્ર એક મહેરી માતાએ તેની સ્પર્શના નથી કરી. સમ્યક્ત્વ વિગેરે જીવના પચાસી હોવાથી તે ભાવો કહેવાય છે, તેથી તેઓની સ્પર્શના તે ભાવસ્પર્શના કહેવાય છે. ૨૭૮૨-૨૭૮૩.

હવે નિઃશ્ચિદ્ધાર કહે છે.

સમ્મદિદ્ધિ અમોહો સોહી સન્ભાવદંસણં વોહી ।

અવિવજ્જ ડ સુદિદ્ધિ ત્તિ ઇવમાઈનિરુત્તાઈ ॥ ૨૭૮૪ ॥ ૮૬૧ ॥ ૨૯૨

અક્કલર સન્ની સમ્મં સાર્થં ચલ્લ સપજ્જવસિયં ચ ।

ગમિયં અંગપવિટ્ટં સત્ત વિ ઇણ સપહિવક્કલા ॥ ૨૭૮૫ ॥ ૮૬૨ ॥ ૨૯૩

વિરયાવિરઈ સંપુહમસંપુહ વાલપંડિયં ચેવ ।

દેસેક્કદેસવિરઈ અણુધમ્મો અગારધમ્મો ત્તિ ॥ ૨૭૮૬ ॥ ૮૬૩ ॥ ૨૯૪

સામાઙ્ગિયં સમઙ્ગિયં સન્માવાઓ સમાસ સંલેવો ।

અણવજ્જં ચ પરિન્ના પચ્ચક્કલાણેય તે અદ્દા ॥ ૨૭૮૭ ॥ ૮૬૪ ॥ ૨૯૫

સમ્યક્દષ્ટિ, અમોહિ-શુદ્ધિ-સદ્ભાવદર્શન-ઓધિ-અવિપર્ધય અને મુદ્ધિ એ વિગેરે સમ્યક્દર્શનના શબ્દાર્થ છે, અક્ષરશ્રુત-સંજ્ઞીશ્રુત-સમ્યક્શ્રુત-સાદિશ્રુત-સપર્ધવસિતશ્રુત-ગમિક શ્રુત-અંગપ્રવિષ્ટશ્રુત, એ સાતના બીજા સાત પ્રતિપક્ષી(મળીને ચોદ ભેડે મુનના) વિરતાવિરતિ (કિંચત્ ત્યાગ) વિરતિ-સંવ્રતાસંવ્રા (સાવધના બેગનો કંઈ ત્યાગ અને કંઈ નહિ ત્યાગ) બાહ્યપંડિતપણું-દેશ અને એક દેશની વિરતિ (પ્રાણુતિપાતાદિક અને એક દેશ તે વૃક્ષકું છેદનાદિ-એ બેનું વિરમણ તે) અણુધર્મ-(મહાવ્રતની અપેક્ષાએ અણુ.) અને ચુદ્ધરથ ધર્મ. (એ દેશવિરતિના શબ્દાર્થ છે.) સામાયિક-સામાયિક-સમ્યગ્વાદ-સમાસ-સંક્ષેપ-અનવધ-પરિણા અને પ્રત્યાખ્યાન એ આઠ (સર્વ વિરતિ) સામાયિકના પચાસી છે. ૨૭૮૪-થી-૨૭૮૭.

સમ્યક્ત્વસામાયિકની નિરૂક્તિ અને સર્વવિરતિ ચારિત્રની નિરૂક્તિ અથવા પર્યાય. (૩૬૫)

ક્રિયા—કારકભેદ-અને પર્યાયોષ્ટે શબ્દોના અર્થનું કથન કરવું, તે નિરૂક્તિ-કહેવાય. તેમાં પ્રથમ સમ્યક્ત્વસામાયિકની નિરૂક્તિ કહે છે:-

તચ્ચા સમ્મ દિઠ્ઠિ ત્તિ દંસણં ત્તિ તેણ સમ્મદિઠ્ઠિત્તિ ।
 મોહો વિવહગ્ગાહો તદન્નહા દંસણમમોહો ॥ ૨૭૮૮ ॥
 મિચ્છત્તમલાવગમો સોહી સમ્ભાવયા જિણાભિહિયં ।
 દંસણમિહ તગ્ગાહો વોહી તચ્ચત્ત્યસંવોહો ॥ ૨૭૮૯ ॥
 અઘિવરોયં અવિવજ્જઓ મુદિઠ્ઠિ ત્તિ સો'હ્ણા દિટ્ઠી ।
 સમ્મત્તનિરુત્તાઈં વચ્ચાળીહેવમાઈંણિ ॥ ૨૭૯૦ ॥
 એમેવ સેસસામાડયાણ સવંપરિયાયવયણાઈં ।
 વચ્ચાઈં નિરુત્તાઈં નિરુત્તસદ્દત્ત્યમગ્ગેણં ॥ ૨૭૯૧ ॥

સમ્યક્ એટલે અવિપરીત, દૃષ્ટિ એટલે દર્શન, (અવિપરીત દર્શન) તે સમ્યક્-દર્શન. મોહ એટલે વિતથમોહ, તેથી અન્યથા દર્શન (સત્ય દર્શન) તે અમોહી. મિથ્યા-ત્વમળને અપગમ તે શુદ્ધિ. જિનોક્તપ્રવચનની પ્રાપ્તિ તે સદ્દેશાવ દર્શન, સત્ય અર્થનો બોધ તે બોધિ. અવિપરીત બોધ તે અ.વેપર્યય સારી દૃષ્ટિ તે મુદ્દિ, ઈયાદિ સમ્યક્ત્વના નિરૂક્તિ-પર્યાયો કહેવા. એ પ્રમાણે શેષ સામાયિકનાં પર્યાય વચનોની નિરૂક્તિઓ-બ્યુત્પત્તિઓ નિરૂક્તિ શબ્દાર્થના માર્ગ કહેની. (અક્ષરશ્રુત-મંત્રીશ્રુત-સમ્યક્શ્રુત-આદિશ્રુત-સપર્યવસિત-શ્રુત-ગમિકશ્રુત-અંગપ્રવિષ્ટશ્રુત, એ સાતના પ્રતિપક્ષી સાત, મળી ચાર પ્રકાર. શ્રુતના પર્યાય જાણવા વિરતાવિરતિ-સંવૃતાસંવૃત-આસપાડિતપણું-દેશ, એક દેશની વિરતિ-અહુ ધર્મ અને શુદ્ધિ ધર્મ. એ દેશવિરતિ સામાયિકના પર્યાયો છે.) ૨૭૮૮-૨૭૯૧

હવે સર્વવિરતિ ચારિત્રની નિરૂક્તિ-બ્યુત્પત્તિ અથવા પર્યાય કહે છે.

રાગ-દ્વોસવિરહિઓ સમો ત્તિ, અયણં આઠ ત્તિ ગમણં તિ. ।
 સમયાગમો સમાઓ સ એવ સામાઈયં હોઈ ॥ ૨૭૯૨ ॥
 સમ્મમઓ સમઓત્તિય સમ્મં ગમણં તિ સવ્વમુણસુ ।
 સો જસ્સ તં સમઈયં જમ્મિ વ મેઓવવારેણ ॥ ૨૭૯૩ ॥
 રાગાદરહો સમ્મં વયણં વાઓઽમિહાણમ્મત્તિ ત્તિ ।
 રાગાદરહિઞ્ણવાઓ સમ્માવાઓ ત્તિ સામઈયં ॥ ૨૭૯૪ ॥
 અપ્પક્વરં સમાસો અહવાઽસોઽસણ મદ્દાસણં સદા ।
 સમ્મં સમસ્સ વાસો હીઈ સમાસો ત્તિ સામઈયં ॥ ૨૭૯૫ ॥
 સંલિવણં સંલેવો સો જ યોવક્કર મહત્થં ચ ।
 સામાઈયં સંલેવો ચોદ્ધસપૂલ્લત્થપિહો ત્તિ ॥ ૨૭૯૬ ॥
 પાવમવજ્જં સામાઈયં અપાવં તિ વો તદ્દનવજ્જં ।
 પાવમણં તિ વ જમ્મહા વજ્જિજ્જઈ તેણ તદ્દસેસં ॥ ૨૭૯૭ ॥

પાવપરિચ્છાયત્થં પરિતો નાણં મયા પરિણં તિ ।

પરિવ્રત્તપુમિહવત્તાણં પચ્ચવત્તાણં નિવિત્તિ તિ ॥ ૨૭૯૮ ॥

દમદંતે મેયજ્ઞે કાલગપુચ્છા ચિલાય અત્તેય ।

ધમ્મરુદ્ધ ઇલા તયલિ સામણ્ણે અદ્દુદાહરણા ॥૨૭૯૯॥

સમ એટલે રાગદ્વેષનો અભાવ, આપ એટલે અચન અથવા ગમન, સમતા પ્રત્યે ગમન તે સમાપ (એકાન્તે પ્રશાન્ત ગમન) તેજ સામાયિક છે. સમ્યક્ અથ તે એટલે સર્વે છયો ઉપર દયાપૂર્વક પ્રવૃત્તિ જેને હોય અથવા જેને વિષે હોય, તે ભેદાપચારવડે સામાયિક છે. સમ્યક્ એટલે રાગ-દ્વેષરહિત, વાદ એટલે વચન-અભિધાન-અથવા-ઉક્તિ, અર્થાત્ રાગદ્વેષરહિતવાદ તે સમ્યક્વાદ-સામાયિક છે (મહાઅર્થવાળું) છતાં “સામાયિક” અર્થ અક્ષરવાળું હોવાથી સમાસ કહેવાય છે. અથવા છવથી કર્મને દૂર ફેંકવા તે સમાસ અથવા સમનો એટલે રાગદ્વેષરહિત છવનો કર્મદ્વેષ, તે સમાસસામાયિક છે. સંક્ષેપ કરવો તે સંક્ષેપ. કેમકે તે ઘોરા અક્ષરવાળું અને મહા અર્થવાળું હોવાથી તેમાં થાદ પૂર્વના અર્થનો સંમિહ છે, તેથી તે સામાયિકને સંક્ષેપ કહેવાય છે. અવધ એટલે પાપ જેમાં નથી તે, પાપરહિત સામાયિક હોવાથી તે અનવધ કહેવાય છે. અથવા અન એટલે પાપ, જેનાથી સર્વથા વર્જ્ય, તે અનવધ કહેવાય છે. પાપનો પરિયાગ કરવાને સર્વ હેથો-પાદેયવસ્તુનું સમસ્ત પ્રકારે જ્ઞાન તે પરિજ્ઞા. દરેક વસ્તુનું ચુરસમીપે નિવૃત્તિ કથન તે પ્રત્યાખ્યાન. (સામાયિક અર્થના અનુદાન ઉપર) હમદાન્ત ઋષિનું દષ્ટાન્ત, (સામાયિકના અર્થાનુદાન ઉપર મેતાયે મુનિનું દષ્ટાન્ત (સામાયિક ઉપર) સામ્યવાદ ઉપર કાસિકાચાર્યની પુચ્છાનુ દષ્ટાન્ત (સમાસ ઉપર) ચિલાતિપુત્રનું, (સંક્ષેપ ઉપર) આત્રેય (તથા કપિલાદિ)નું, (અનવધ ઉપર) ધર્મશ્રિનું, (પરિજ્ઞા ઉપર) ઈલાપુત્રનું, (પ્રત્યાખ્યાન ઉપર) તેતક્ષી પુત્રનું ઉદાહરણ અણુનું ૨૭૯૨-ચી-૨૭૯૯.

અહીં ઉદ્દેશે નિદેશે ધ્યાનમાં એ ગાથામાં કહેલા દ્વારોના સમુદાયરૂપ ઉપોદ્ધાત નિરૂપિતિ પૂરી થઈ

નિકલ્લંતો હતિયસીસા દમદંતો કામભોગમવહાય ।

પવિ રજ્જિ તેસુ દુકેસુ ન દોસમાવજ્ઞ ॥ ૨૮૦ ॥ મૂ. મા.

મુનિયો કેવા હોય તે જણાવે છે --

વંદિજ્ઞમાણા ન સમુક્કસંતિ, હીલિજ્ઞમાણા ન સમુજ્જલંતિ ।

દંતેણ ચિત્તેણ ચરંતિ ધીરા, મુણિ સમુગ્ગાહયરાગદોસા ॥ ૮૬૬ ॥

(ચક્રવર્તિ આદિથી) જેઓને વન્દના મહત્તી હોય તો પણ અભિમાન ન કરે, (અધમ મનુષ્યો) નિન્દા કરતા હોય તો પણ ક્રોધ ન કરે, શાન્ત ચિત્તથી રહે, રાગ દ્વેષને વર્જે અને ધૈર્યવાળા હોય, તે મુનિઓ કહેવાય છે. ૮૬૬.

તો સમણો જઈ મુમણો માવેણ ય જઈ ન હોઈ પાવમણો ।

સયણે ય જણે ય સમો સમો ચ માણાવમાણે ॥ ૮૬૭ ॥

પણિય ય સિ કોઈ વેસો વિઓ વ સન્નેસુ ચેવ બીવેસુ ।

પપ્પણ હોઈ સમણો પ્પસો અણ્ણોવિ પજ્જાઓ ॥ ૮૬૮ ॥

હવે સૂત્ર સ્પર્શિક નિર્બુદ્ધિ કહે છે.

इह एस उवग्वाओऽभिहिओ सामाइयस्स तस्सेव ।

અહુણા મુત્તપ્પાસિય નિજ્જુત્તો મુત્તવવલાણં

॥ ૨૮૦૦ ॥

જે અન્તઃકરણથી સારા મનવાલો હોય અને પાપ મનવાલો ન હોય તે (સત) મન કહેવાય. (તેથીજ રીતે) થાતાના કૃદ્ભૂતી અને પ્રતર જનમાં (સન્મન) હોય (તેમજ વસી જે) માન અને અપમાનમાં (સન્મન) હોય ॥ ૮૬૭ ॥ તે સાધુને સર્વ જીવોમાં કોઈપણ શત્રુ ન હોય અને મિત્ર પણ ન હોય તેથી તે અમર કહેવાય, એ સામાયિકનો બીજો પર્યાય કહ્યો. ॥ ૮૬૮ ॥

આ જગો પર દીવો ઓલાય ત્યાંયુત્રી કાચોત્સર્ગમાં રહેનાર ચંદ્રાવત'સકંત' દેશાન્ત છે. વસી મેતાર્થ'તુ' દેશાન્ત જણાવનાર ગાથા કહે છે:—

जो कौंचगावराहे पाणिदया कौंचगं तु णाइखे ।

જોવિયમળપંદ્રેતં મેયજ્જરિસિં ણમંસામિ

॥ ૮૬૯ ॥

णिफेडियाणि दोणिवि सीतावेदेण जस्स अच्छोणि ।

ળ ય સંજમાઝ ચલિઓ મેયજ્જો મંદરગિરિવ

॥ ૮૭૦ ॥

જે મેતાર્થ' યુનિએ કૌંચગા અપરાધ છતાં જીવદયાથી કૌંચગે ન જણાવે, તે જીવિ-તની અપેક્ષા ન રાખનાર મેતાર્થ' યુનિને નમસ્કાર કરે છું. ॥ ૮૬૯ ॥ વસી જે મેતાર્થ' યુનિને માથે વાધરને વીંટવાથી બાને આંખો નિકડી ગય તોપણ સંજમથી ચલાયમાન થયા નહીં એવા મેતાર્થ' યુનિ મેરૂ વગેરેની ઘેડે (નશ્વર રહ્યા. ॥ ૮૭૦ ॥

दत्तेण पुच्छिषो जो जणफलं कालओ तुहमिणीए ।

સપપાદ આરિહણં સંપ્પં કુરૂપં મંદતેણ

॥ ૮૭૧ ॥

દત્ત નામના ભાણેજ એવા બ્રાહ્મણ રામએ તુ'ગી નગરીમાં જે કાલકાચાર્યને ચણતું ફલ પૂછ્યું ત્યારે મધ્યસ્થપણથી જે ભગવાને સાચું કહ્યું તે કાલકાચાર્ય' (સમ્ય-વવાદમાં દેશાન્ત છે) ॥ ૮૭૧ ॥

जो तिहि पएहि सम्मं सवभिगओ संजमं समाल्लो ।

ઉવસમવિવેયસંવરચિલાયપુત્તં ણમંસામિ

॥ ૮૭૨ ॥

अहिसरिया पाएहिं सोणियगंवेण जस्स कीडोओ ।

આવિરિયા પાણિં સોણિયગંવેણ જસ્સ કીડોઓ

॥ ૮૭૩ ॥

જે ચિત્તાતિપુત્ર ઉપશમ, વિવેક અને સંવર એવા ત્રણ પદોથી સમ્યક્ત્વને પામીને સંજમમાં લીન થયા તે ચિત્તાતિપુત્રને હું નમસ્કાર કરું છું. ॥ ૮૭૨ ॥ જેના લોહીના ગાંધથી આવેલી કીડીઓ પગથી પેસીને માથા યુધી ખાય છે. (છતાં સ્થિર રહેલા એવા) તે દુષ્કરકારક ચિત્તાતિપુત્રને હું વંદના કરું છું. ॥ ૮૭૩ ॥

धोरो चिलायपुत्तो मूयइंगलियार्हिं चालिणिव्व कओ ।

સો તદ્દિવ સ્વજ્ઞમાણો પદિવણ્ણો ઉત્તમં અહં

॥ ૮૭૪ ॥

મુત્તં મુત્તાણુગમો તં ચ નમોકારપૂત્યં જેણ ।

સો સદ્મયુક્તવંધર્મંતરવ્યુઓ તિ નિદ્દિઠો

॥ ૨૮૦૧ ॥

સત્ત્વવાલા તે ચિલાતીપુત્ર કીડિયેએ ચાલણી જેવા કર્યા તોપણ કીડિયેથી ખવાતા એવા તે મુનિ ઉત્તમ અર્થ (આરાધના) પામ્યા. ॥ ૮૭૪ ॥

અદ્વાજ્ઞેર્હિ રાંદિર્ણ પત્તં ચિલાણુત્તેણં ।

દેર્વિદામરભવણં અચ્છરગણસંકુલં રમ્મં

॥ ૮૭૫ ॥

ચિલાતીપુત્રે અઢી દિવસ (આરાધના કરવા) થી દેવીઓના સમુદાયવાલુ, દેવેન્દ્રના જેવું, બનોહર મુરવિમાન પ્રાપ્ત કર્યું. ॥ ૮૭૫ ॥

સયસાહસા ગંયા સદ્સ પંચ ય દિવદ્દમેગં ચ ।

ઠવિયા ઇગસિલોણ સંલેવો एस णायव्वो

॥ ૮૭૬ ॥

સોઝ્ઞ અણાહરિ અણમીઓ વજ્ઞિઝ્ઞ અણાં તુ

અણવજ્ઞયં હવગઓ ધમ્મરૂઢં ણામ અણગારો

॥ ૮૭૭ ॥

જેવી રીતે લાખ લાખ શ્લોકના ગ્રંથોના સંક્ષેપ હજારમાં, પાંચસોમાં, દાઠસોમાં, ચાપદ ચારે ખુપિએ એક શ્લોકમાં કર્યો (એવી રીતે સામાયિક ચોદ પૂર્વના સંક્ષેપ સાર છે.)

જે ધર્મશ્રિ સાધુ પેલાં તાપસપણામાં અમાવસ્યાના સ્વિવસે અનાકુટ્ટિ (હિંસારહિતપણું) કરેતો, સાધુને હુમેશા અનાકુટ્ટિપણું સાંભલીને પાપથી કરેલો સાવલે છેડીને નિરવધપણુને પામ્યા તેથી સામાયિકનું નામ અનાકુટ્ટિપણું છે. ॥ ૮૭૭ ॥

પરિજાણઝ્ઞ જીવે અજીવે જાણનાપરિણાપ ।

સાવજ્ઞજોગકાણં પરિજાણં સો

॥ ૮૭૮ ॥

જ્ઞાનથી જીવ અને અજીવનું સ્વરૂપ જાણના કહેલા દ્વારે જાણના ત્યાગ કરનારે એલાથીપુત્ર થયો તેથી પરિજ્ઞા કહેવાય છે. ॥ ૮૭૮ ॥

પચ્ચવલે દદ્દુણં જીવાજીવે ય પુણપાવં

પચ્ચવલ્લાયા જોગા સાવજ્ઞા તેતલિમુણં

॥ ૮૭૯ ॥

પ્રત્યક્ષ પોદ્ધિત દેવતાને દેખવાથી જીવ, અજીવ એ પુણ્ય પાપને પ્રત્યક્ષ માર્ક જાણીને હંડ સ્વપ્રાપ્તો દણક વગર રાજના પ્રધાને સર્વ સાવલયોગનાં પચ્ચખાણ કર્યાં તેથી સામાયિક પચ્ચકખાણ તરીકે પણ કહેવાય, એવી રીતે નિર્ણયિત દ્વાર સમાપ્ત થયું. અને ઉપોદ્ધાતનિર્ણયિત પણ સમાપ્ત થઈ. ॥ ૮૭૯ ॥

સૂત્રનાં લક્ષણો જણાવે છે.

જેમાં શબ્દો થોડા હોય, વહી જેમાં અર્થ ઘણો હોય, તથા અલીક વગેરે જેમાં હરૂ ઘણી ન હોય, એવું લક્ષણુક્ત અને ૮ ગુણવાલુ હોય તે સૂત્ર કહેવાય.

ઉપર વર્જવનિ જણાવેલા હરૂ દોષો નીચે પ્રમાણે—

અપ્પગંયમહત્થ વત્તીસાદોસવિરહિયં જં ચ ।

લક્ષણુક્તં મુત્તં અદ્દહિ ય મુણેહિ હવલેયં

॥ ૮૮૦ ॥

અલિયમ્મવધાયજણયં નિરત્થયમવત્થયં છલં દુહિલં ।

નિસ્સારમધિયમૂળં પુણરુત્તં વાહયમણુવં

॥ ૮૮૧ ॥

તં ચાવસાણમંગલમન્નં મન્નંતિ તં ચ સત્યસ્સ ।

સવસ્સ મળિયમંતે ઇયમાઈપ્પ કદ્દં જુત્તં ?

॥ ૨૮૦૨ ॥

કમમ્પિણ્ણવયણમ્પિણ્ણં વિમ્પત્તિમિન્નં ચ લિંગમિન્નં ચ ।

અળમિહિયમપયમેવ મ સમાવહીળં વવહિયં ચ

॥ ૮૮૨ ॥

કાલજતિચ્છવિદોસા સમયવિરુદ્ધં ચ વયણમિત્તં ચ ।

અત્યાવત્તીદોસો ય હોઈ અસમાસદોસો ય

॥ ૮૮૩ ॥

હવમારુવગદોસાઽનિદેસ પદત્યસંધિદોસો ય ।

एण उ मुत्तदोसा वत्तोसं होंति णायव्वं

॥ ૮૮૪ ॥

અછતી વાત કહેવા અગર છતી વાત ઓલવવી તે કુદ (૧) હિંસા ધર્મને માટે થાય તે કહેવું તે ઉપધાતજનક. (૨) રિત્યાદિ જેવા નકામા શબ્દ કહેવાથી નિરર્થક. (૩) સંબન્ધ-વગરનું ઓલવું એ અનર્થ. (૪) નવ (૯ નવ) કમ્મલવાલો દેવદત્ત એમ કહેવું તે છલ વાક્ય (૫) હિંસા છતાં પાપ નથી અથવા પુણ્ય પાપને ઓલવવું તે દોહ નામ દોષ (૬) વેદના વચને માફક ઓલવું તે અસાર (૭) જેમાં વર્ણુઆદિ વધારે હોય તેા અધિક દોષ અને ઓછા હોય તેા હીન દોષ અથવા હેતુ ઉદાહરણ વધારે ઓછા કહેવા તે અધિક અને હીન દોષ (૮-૯) શબ્દ અથવા અર્થની સમજાતી વાત ફેર કહેવી તે પુનરૂક્ત દોષ (૧૦) કમ્મ છે અને કર્તા નથી એવું ઓલવું તે વ્યાહત દોષ (૧૧) અયુક્ત ઓલવું તે દોષ. (૧૨) પ્રક્રમ, વચન, લિંગ, અને વિભક્તિનો વ્યત્યય કરી ઓલવું તે દોષ (૧૩, ૧૪, ૧૫, ૧૬,) પોતાના સિદ્ધાન્તવિરુદ્ધ ઓલવું તે અનસિદ્ધિત દોષ (૧૫) છેદ ભેદ કરવું તે અપદ્ધ દોષ (૧૮) ઉલટો સ્વભાવ કહેવો તે સ્વભાવહીન દોષ (૧૯) ચાલુ વાત છોડીને વચમાં બીજી વાતો વિસ્તારથી કહેવી તે વ્યવહિત દોષ (૨૦) અતીતાદિ કાલનો વ્યત્યય કરવો તે કાલ દોષ (૨૧) અસ્થાને વિરતિ કરવી અગર તે સ્થૂલ ન કરવી તે યતિ દોષ (૨૨) અલંકારરહિત ઓલવું તે છબી દોષ (૨૩) જે વાત પોતાને ખડન કરવાની હોય તે વાત સ્થાપવી તે સમયવિરુદ્ધ દોષ (૨૪) પિતા પ્રમાણ ઓલવું તે વચન માત્ર દોષ (૨૫) જ્યાં ભાવાર્થથી અનિષ્ઠ થાય તે અર્થાપત્તિ દોષ (૨૬) સમાસમાં ભાસ ન કરે અથવા લટો કરે તે અસમાસ દોષ (૨૭) હીણાધિક ઉપમા દેવી તે ઉપમા દોષ (૨૮) અન્યોન્ય અવયવનો વ્યત્યય કરે તે રૂપક દોષ (૨૯) એકવાક્યના ન થાય તે અનિર્દેશ દોષ (૩૦) છતો પદાર્થ કહેવો તે પદાર્થ દોષ (૩૧) સન્ધિનો વ્યત્યય કરવો તે સંધિ દોષ (-) ૮૮૧-૮૨-૮૩-૮૪

સૂત્રના આઠ ગુણ નીચે પ્રમાણે:—

નિદોસં સારવન્તં ચ હેતુત્તમલંકિયં ।

હવળીયં સોવયારં ચ મિયં મહુરમેવ ય

॥ ૮૮૫ ॥

અપ્પક્વરમસંદિદ્ધં સારવં વિસ્સઓમુદ્ધં ।

અત્યોમમળવજ્જં ચ મુત્તં સવ્વણ્ણમાસિયં

॥ ૮૮૬ ॥

દોષરહિત હોય (૧) સામાયકનીમાફક ઘણા પર્ચાય વાલો હોય (૨) હેતુવાલો હોય (૩) ઉપમાદિ અલંકાર વાલો હોય તે (૪) ઉપસંહાર વાલો હોય તે (૫) ગામડીયા ભાષા વાલો ન હોય તે સોપચાર (૬) વર્ણુદિ નિયત પ્રમાણવાલો હોય તે (૭) અપ્પક્વરમસંદિદ્ધં

હોજ્ઞાઈ મંગલં સો તં કયમાર્હૃં કિં પુણો તેજં ।

અહવા કયં પિ કોરઈ કત્યાવત્યાનમેવં તિ ? ॥ ૨૮૦૩ ॥

તમ્હા સો સુત્તં ચિય તદાઈમાવાદઓ તયં ચેવ ।

પુવં વક્ત્રાણેઝં પચ્છા વોચ્છામિ સામાઈયં ॥ ૨૮૦૪ ॥

એ પ્રમાણે આ સામાયિકનો ઉપોદ્ધાત કહ્યો, હવે તેજ સામાયિકની સૂત્રરૂપશિક્ષા નિર્ણયિતી-સુવ્યાખ્યાન કહેવાશે. (“ કરેમિ મંતે । સામાર્હવં ” ઇત્યાદિ) સૂત્ર તે સૂત્રાગમ છે, તે નમસ્કારપૂર્વક કહેવાય છે, કારણ કે એ નમસ્કાર સર્વ સુતસ્કંધની અવ્યવતર છે, એમ પ્રથમજ કહેલું છે. આ નમસ્કારને બીજાઓ (ઉપોદ્ધાત નિર્ણયિતી) અન્ય મંગળ માને છે, (તે યોગ્ય નથી.) કારણ કે તે અન્યમંગળ (પદ્મધ્યનાત્મક) સમમ શાસ્ત્રના અન્તે (પ્રત્યાખ્યાન કહેવા રૂપે) કહેલું છે, એટલે તે (સામાયિકની) આદિમાં કહેલું કેવી રીતે યોગ્ય કહેવાય ? તે નમસ્કાર (સામાયિકનું) આદિ મંગળ થાય, (તો તે યોગ્ય નથી, કેમકે) આદિમાં મંગળ કયાં છતાં ફરીથી કરવાનું શું કારણ; કયાં છતાં પણ ફરી કરાય, તો એ પ્રમાણે તેનું અવસ્થાન કયાં થાય ? મારે તે નમસ્કાર સૂત્રની આદિમાં હોવાથી સૂત્રરૂપજ છે, તેથી પ્રથમ તેનું વ્યાખ્યાન કરીને પછી સામાયિકનું વ્યાખ્યાન કરીશું. ૨૮૦૦ થી ૨૮૦૪

એ રીતે-પૂર્વે કહ્યો મુજબ સામાયિકનો આ ઉપોદ્ધાત કહ્યો, હવે તેજ સામાયિકની સૂત્રરૂપશિક્ષા નિર્ણયિતી-સૂત્રવ્યાખ્યાન કહેવાશે, “ કરેમિ મંતે ! સામાર્હવં ” ઇત્યાદિ સૂત્ર છે, તે સૂત્રાગમરૂપ વ્યાખ્યાન છે, અને તે સૂત્રાગમ નમસ્કારપૂર્વકજ કહેવાય છે, કારણ કે નમસ્કાર સર્વ સુતસ્કંધની અવ્યવતર છે, એમ પ્રથમજ કહેલું છે, તેથી પ્રથમ નમસ્કારનું વ્યાખ્યાન કરીને પછીથી સામાયિક સૂત્રનું વ્યાખ્યાન કરાશે.

અહીં સામાયિક સૂત્રની આદિમાં જે નમસ્કાર કહ્યો છે, તે નમસ્કારને ઉપોદ્ધાત-નિર્ણયિતરૂપ શાસ્ત્રનું અન્ય મંગળ કહે છે, પણ સૂત્રની આદિમાં નમસ્કાર છે, એમ નથી માનતા. કારણ કે શાસ્ત્રની આદિમાં-મધ્યમાં અને અન્તમાં એમ ત્રણ મંગળ કરવાં જોઈએ, તેમાં પ્રથમ ઉપોદ્ધાત નિર્ણયિતની આદિમાં નન્દિરૂપ મંગળ છે, મધ્યમાં જિનેશ્વર તથા ગણધરની ઉત્પત્તિ આદિ ગુણોત્ક્રીનરૂપ મંગળ છે, અને અન્તમાં આ નમસ્કારરૂપ મંગળ છે.

એ પ્રમાણે કહેનારાઓની આનયતા યોગ્ય નથી, કારણ કે શાસ્ત્રનું જે અન્ય મંગળ તેઓ કહે છે, તે અન્ય મંગળ તો ભગવાન ભદ્રપ્રાહુસ્વામીએ પદ્મધ્યનાત્મક સમમ આવશ્યક શાસ્ત્રના અન્તે પ્રત્યાખ્યાન રૂપે કહેલું છે. પ્રત્યાખ્યાન તે તપ છે, તપ એ ધર્મ છે, અને “ ધર્મ તે ઉત્કૃષ્ટ મંગળ છે ” મારે આ નમસ્કાર રૂપ મંગળ, તે સામાયિકની આદિમાં આ પ્રસ્તુત હોવાથી કહી શકાય નહિ.

શિષ્ય:—નમસ્કાર સામાયિકની આદિમાં કહેલ છે, તેથી તેને અ.દિ મંગળ કહેવામાં શું હેરફેર છે ?

મનાહર લાગે (૨) એ આડ ગુણવાણાં સૂત્ર હોય છે. ॥ ૮૮૫ ॥ અથવા સૂત્રના બીજા ગુણો કહે છે:—

સામાયિક માફક અલ્પાક્ષર વાલો હોય, (૧) સદેહરહિત હોય (૨) ઘણા પર્વાય વાલો હોય (૩) દરેક સૂત્રમાં આર અવુચો હોવાથી અથવા અનેક અર્થવાલો હોવાથી સારવન હોય, વૈષાદિ નકામા નિપાતો ન હોય તે અસ્તો પદ્ય હિંસાને જાણવનાર ન હોવાથી અનવદ્ય એવું સૂત્ર સર્વજ્ઞોનું કહેલું છે. ॥ ૮૮૬ ॥

આચાર્ય:—પ્રથમ નન્દિતું સ્વરૂપ કહેવાથી આદિ મંગળ તો કરેલુંજ, તો પછી પુનઃ કરવાનું શું કારણ? કરેલું આદિ મંગળ પુનઃ પણ કરાય, તો પછી તેનું અવસ્થાન ક્યાં થાય? વારંવાર કરવાથી કેવળ અનવસ્થાજ પ્રાપ્ત થાય.

શિષ્ય:—જો એમ હોય તો અહીં પ્રથમ નમસ્કાર કહેવાનું શું કારણ છે.

આચાર્ય:—“કરેમિમંતે સામાદ્ય” ઇત્યાદિ સૂત્રાવયવની પેઠે, નમસ્કાર સામાયિકની આદિમાં કહેલ હોવાથી પરમાર્થથી સામાયિક સૂત્રજ છે, પણ મંગળ માટે નથી. આ કારણથી પ્રથમ નમસ્કારનું વ્યાખ્યાન કરીને પછી સામાયિકના અર્થનું વ્યાખ્યાન કરાશે. ૨૮૦૦-થી-૨૮૦૪.

હવે નમસ્કારનું વ્યાખ્યાન કહેવાને અનુયોગદ્વારે કહે છે:—

उत्पत्ती निक्खेवो पयं पयत्थो परूवणा वत्थुं ।

अक्खेव पसिद्धि कम्पो पओयण फलं नमोक्कारो ॥ २७०५ ॥ ८८७-२९७

उत्पण्णानुत्पण्णो एत्थ नया (भाइ) णेगमस्सणुत्पण्णो ।

सेसाणं उत्पण्णो जइ कत्तो तिविहसामित्ता ॥ २७०६ ॥ ८८८-२९८

समुट्ठाण-वायणा-लद्धिओ य पढमे नयत्ति ए तिविहं ।

उज्जुसुय-पढमवज्ज सेसनया लद्धिमिच्छंति ॥ २७०७ ॥ ८८९-२९९

ઉત્પત્તિ-નિક્ષેપ-પદ-પદાર્થ-પ્રરૂપણા-વસ્તુ-આલેપ-પ્રસિદ્ધિ-કંમ-પ્રયોજન અને ફળ. એટલાં દ્વારેથી નમસ્કારને વિચાર કરાશે. ઉત્પત્તાનુત્પત્ત નમસ્કાર છે. તેમાં નેગમ નયા તુસારે અનુત્પત્ત છે, અને શેષ નયાતુસારે ઉત્પત્ત છે. જો ઉત્પત્ત છે, તો તે કેવી રીતે? સમુત્થાન-વાચના અને લબ્ધિ એ ત્રિવિધ સ્વાભિત્વ રૂપ કારણથી નેગમાદિ ત્રણ નયોમાં એ ત્રિવિધ કારણ છે, ઋજુસૂત્રમાં પ્રથમ શિવાયના એ કારણ છે, અને શેષ નયો એક લબ્ધિ કારણજ માને છે. ૨૮૦૫-થી-૨૮૦૭.

નેગમાદિ નયોની અપેક્ષાએ નમસ્કારને ઉત્પત્ત અને અનુત્પત્ત માનવો. સર્વ આહી અને દેશસંઆહી એમ બે પ્રકારે નેગમ નય છે. તેમાં સર્વસંઆહી નેગમ સામાન્ય માત્રનુંજ અવતંબન કરતો હોવાથી તેના અભિપ્રાયે સર્વ કંમ ઉત્પાદ-વ્યય-રહિત છે. તેથી નમસ્કાર પણ ઉત્પાદ-વ્યય રહિત હોવાને લીધે અનુત્પત્ત છે. શેષ વિશેષ-આહી નેગમ તથા બીજા નયો વિશેષઆહી હોવાથી વસ્તુને ઉત્પાદ વ્યય સ્વરૂપ માને છે, ઉત્પાદ-વ્યય શૂન્ય વસ્તુ વધ્યાપુત્રની પેઠે અવસ્તુ રૂપ છે. તેથી કરીને નમસ્કાર રૂપ વસ્તુ ઉત્પાદ-વ્યય સ્વરૂપ હોવાથી બીજા વિશેષઆહી નયોની અપેક્ષાએ તે ઉત્પત્ત છે. કારણ કે સમુત્થાન (જેનાથી સમ્યક્ ઉત્પત્તિ થાય તે) એટલે નમસ્કારના આધાર રૂપ દેહ, વયના એટલે શુર સમીપે શ્રવણ કરવાથી અને લબ્ધિ એટલે તદાવરણીય કર્મના ક્ષયોપશમથી એમ ત્રણ પ્રકારના કારણથી વિશેષઆહી નેગમ-સંઆદ અને વ્યવહાર નયની અપેક્ષાએ નમસ્કાર ઉત્પત્ત થાય છે. ઋજુસૂત્ર નયના અભિપ્રાયે દેહરૂપ સમુત્થાન સિવાય વાયના અને લબ્ધિથી નમસ્કાર થાય છે, કારણ કે એ બે કારણરહિત જીવને શરીર માત્રના સદ્ભાવથી નમસ્કારાત્મક કાર્યનો વ્યભિચાર જણાય છે. શબ્દાદિ નયો એક લબ્ધિનેજ નમસ્કારનું કારણ માને છે, કેમકે લબ્ધિરહિત અભવ્ય જીવોને વાયનાથી પણ નમસ્કારની ઉત્પત્તિ નથી થતી, અને લબ્ધિયુક્ત પ્રત્યેક જુદાદિને વાયનાના અભાવે પણ નમસ્કારની ઉત્પત્તિ થાય છે. માટે તે નયોના અભિપ્રાયે એક લબ્ધિજ નમસ્કારોત્પત્તિનું કારણ છે. ૨૮૦૫-થી-૨૮૦૭.

હવે “ઉપ્પત્તાણુપ્પત્તો તથા સેસાણં ઉપ્પત્તો” એ વિગેરે પદોની વ્યાખ્યા કરે છે.

સત્તામેત્તગાહી જેનાદમનેગમો તત્તો તસ્સ ।

ઉપ્પજ્ઞહં નાભૂયં ભૂયં ન ય નાસણ વત્થુ ॥ ૨૮૦૮ ॥

તો તસ્સ નમોકારો વત્થુત્તળઓ તહં વ સો નિચ્છો ।

સંતં પિ ન તં સન્વો મુણહં સરૂવં વાવરણાઓ ॥ ૨૮૦૯ ॥

સેસમયં નતિય તત્તોડણુપ્પાય-વિણાસઓ ત્વપુપ્પં વ ।

જદિહતિય તદુપ્પાય-વ્વય-ધુવધમ્મં જહા કુંમો ॥ ૨૮૧૦ ॥

વાવરણાદગમહણં નામાવાઝ તિ તત્તય કો ફેક ? ।

મત્તો ય નમોકારો કહમત્તિય ય સા ન તગમહણં ॥ ૨૮૧૧ ॥

આધ નેગમ, સત્તા માત્ર આહી હોવાથી, તેના અભિપ્રાયે કોઈ વસ્તુ અવિદ્યમાન નથી અને કોઈ ઉત્પત્તિ નથી થતી, જે વિદ્યમાન છે, તેના નાશ નથી. તેથી તેના અભિપ્રાયે નમસ્કાર વસ્તુ સ્વરૂપ હોવાથી, તે પ્રમાણે તે નિત્ય છે. તે વિદ્યમાન છે, તોપણ આવરણથી આત્મસ્વરૂપની પેઠે તેને સર્વ કોઈ જાણતું નથી. શેષ નયેના અને તે નમસ્કાર ઉત્પાદ-વ્યય રહિત હોવાથી આકાશ પુષ્પની પેઠે વસ્તુ નથી; જે વિદ્યમાન છે, તે ધટની પેઠે ઉત્પાદ-વ્યય-એને ધ્રુવ સ્વરૂપ ધર્મવાળું છે. અભાવથી નમસ્કાર નથી જણાતો એમ નહિ, પણ આવરણથી નથી જણાતો. (એમ કહેવામાં આવે તો) તેમાં હેતુ શા છે? (તીર્થંકર પ્રત્યે) ભક્તિ, તે નમસ્કાર છે. (તે ભક્તિ સર્વદા છે) તો તે (મિથ્યાત્વ અવસ્થામાં) કેમ નથી જણાતો? ૨૮૦૮-થી-૨૮૧૧.

આધનેગમનય સત્તા માત્રઆહી હોવાથી તેના મતે સર્વદા સત્ છે-વિદ્યમાન છે. જે સર્વદા સત્ છે, તે આકાશની પેઠે કદી ઉત્પત્તિ નથી થતું. જો તેના પણ ઉત્પાદ મનનામાં આવે, પણ ઉત્પાદ થવાના પ્રસંગથી અનવસ્થા પ્રાપ્ત થાય. વળી જે નિત્ય વિદ્યમાન છે, તે કદીપણ નાશ પામતું નથી. તેથી આધનેગમનયના અભિપ્રાયે નમસ્કાર વસ્તુ સ્વરૂપ હોવાથી આકાશની પેઠે (ઉત્પત્તિ થતો નથી અને નાશ પણ પામતો નથી.) નિત્ય વિદ્યમાન છે. માટે આ નયના અને નમસ્કાર અનુત્પત્તિ સ્વરૂપ કહેવાય છે.

અર્હા કોઈ એમ કહેવા માગે કે જો નમસ્કાર સર્વદા વિદ્યમાન છે, તો તે મિથ્યાત્વ-દશામાં કેમ નથી જણાતો? અના ઉત્તરમાં કહેવાનું કે નમસ્કાર સર્વ અવસ્થાઓમાં વિદ્યમાન છે, પરંતુ અતિશય જ્ઞાની વિના બીજાઓ આવારક કર્મના સંભાવથી આત્મસ્વરૂપની પેઠે તેને જાણી શકતા નથી. મતસમ કે-એમ આત્મસ્વરૂપ અપૂર્ત હોવાથી, તે સર્વદા વિદ્યમાન છતાં પણ કેવળી શિવાય બીજા કોઈ તેને જોઈ શકતા નથી; તેથી રીતે નમસ્કાર દ્રવ્યરૂપે મિથ્યાત્વ અવસ્થામાં પણ વિદ્યમાન છે, જો સર્વદા અવિદ્યમાન હોય, તો ગયેજાના શીંગડાની પેઠે પાછગથી તેની ઉત્પત્તિ ન થાય, માત્ર કેવળજ્ઞાના-વરણથી આવૃત્ત હોવાથી હ્રસ્વસ્થ જીવો, તે નમસ્કારને તે રૂપે જોઈ શકતા નથી. માટે આધનેગમનયના અભિપ્રાયે સર્વ વસ્તુ સર્વદા વિદ્યમાન હોવાથી નમસ્કારને અનુત્પત્તિ કહેવાય છે.

આ શિવાયના બીજા વિશેષવાદી નયો એથી વિપરીત માને છે, તેઓના અભિપ્રાય એવો છે કે-ઉત્પાદ વ્યય રહિત વસ્તુ આકાશપુષ્પની પેઠે અસત્-અવિદ્યમાન છે, અને જે વસ્તુ વિદ્યમાન છે, તે સર્વ ધટની પેઠે ઉત્પાદ-વ્યય અને ધ્રુવસ્વભાવવાળી છે. તેથી ઉત્પાદ-વ્યયરહિત-અનુત્પત્તિ નમસ્કાર જેવો માને છે તે અયોગ્ય છે.

અનુત્પન્ન નમસ્કાર નથી, માટે તે જણાતો નથી એમ નહિ, પણ જ્ઞાનાવરણના ઉદયથી તે વિદ્યમાન છતાં પણ સર્વથી જણાતો નથી. એ પ્રમાણે કહેવામાં આવે તો તે કથનમાં પ્રમાણ શું છે? કંઈજ નહિ. વસ્તુતઃ તેવા નમસ્કારનો અભાવ હોવાથીજ, તેથી સર્વ જનોથી સર્વદા નથી જણાતો, આવરણના ઉદયથી નથી જણાતો એમ નહિ.

તીર્થકરાદિકમાં ભક્તિ, તે નમસ્કાર કહેવાય છે, તે ભક્તિ સદૈવ હોય છે, એમ કહેવામાં આવે, તો તે પણ યોગ્ય નથી, કારણ કે મિથ્યાત્વ અવસ્થામાં તે ભક્તિ જણાતી નથી, એટલે એ કથન પણ નિત્ય વિદ્યમાનતામાં વિરોધી છે. માટે ઉત્પન્ન નમસ્કાર છે, અનુત્પન્ન નમસ્કાર નથી, એમ માનવું એજ વધારે સાચું છે, આવરણાદિની કલ્પના કરવાથી શું ફેલ ? ૨૮૦૮-૨૮૧૧.

પુનઃ આધનૈગમનયના મતની શંકા કરીને વિશેષવાદીનયો પોતાનો પક્ષ સિદ્ધ કરવાને કહી છે કે-

અહ પરસંતો ત્તિ તઓ સંતો, કિં નામ કસસ નાસંતં ? ।

અહ્નાઙ્વવવસો નેવં ન ય પરઘનાફલદા ॥ ૨૮૧૨ ॥

સવ્વવર્ણં સામણં પાવઙ્ મત્તિફલં ચ સેસં ચ ।

કિરિયાફલમેવં ચાડકવામમો કયવિનાસો ય ॥ ૨૮૧૩ ॥

અહ મત્તિમેવસંતાણઓ સ નિચો ત્તિ કહમણુવ્વણ્ણો ? ।

નણુ સંતાણિત્તણઓ સ હોઙ્ વીયંકુતાઙ્ વ્વ ॥ ૨૮૧૪ ॥

હોજ્જાહિ નમોક્કારો ણાળં સદ્દો વ કાયકિરિયા વા ।

અહવા તસ્સંજોગો ન સવ્વહા સો અણુપ્પાદી ॥ ૨૮૧૫ ॥

પર સંતાનમાં તે છે, એમ કહેવામાં આવે, તો કોને કંઈ વસ્તુનો અભાવ થાય ? વળી એ પ્રમાણે નિર્ધનતાનો વ્યપદેશ નહિ થાય અને પરધનની નિષ્ફળતા પણ નહિ થાય. તેથી સર્વ ધન, ભક્તિનું ફળ, અને શેષ કિંવાનું ફળ સર્વ સામાન્ય થશે, તેમજ અમૃત આગમ અને કૃત નાશ પ્રાપ્ત થશે. ભક્તિમાનના સંતાનથી તે નિત્ય છે, એમ કહેવામાં આવે, તો એ રીતે પણ તે અનુત્પન્ન કેમ કહેવાય ? સંતાનીપણને લીધે બીજાં કુર્ણાદિની પેઠે તે પણ ઉત્પન્ન થાય છે. વળી નમસ્કાર એ જ્ઞાન-શબ્દ-ક્રયક્રિયા-અથવા તે બે આદિનો સંયોગ થાય, તો પણ તે (ઉત્પાદાદિ ધર્મેવાળા હોવાથી) સર્વેશ્વા અનુત્પન્ન નથી, ૨૮૧૫

આધનૈગમ નયવાદી અહીં એમ કહેવા માગે કે નાનાવિધ જીવોમાં નમસ્કારનો સર્વ કાળ અવ્યવસ્થેદ હોવાથી અહીં નથી જણાતો તે છતાં પણ ત્યાં પર સંતાનમાં તે સદૈવ વિદ્યમાન છે. એ આ પ્રમાણે અન્ય સંતાનવર્તિ વસ્તુ અન્યની વિદ્યમાન છે એમ કહેવાય, તો પછી ધનાદિક એવી કંઈ વસ્તુ છે, કે જે કોઈને અવિદ્યમાન ન હોય ? અર્થાત્ સર્વને અભાવ પ્રાપ્ત થાય, તેમજ ઉપસક્ષણથી સર્વ વસ્તુ સર્વને વિદ્યમાન થાય, અને તેથી કરીને ધનવાનના ધનવડે નિર્ધન પણ ધનવાળો કહેવાય, કોઈપણ નિર્ધન ન કહેવાય. અને આ પ્રમાણે માનવાથી તેણું ફળ પણ ત્યાં વિદ્યમાન હોય છે.

આ પ્રમાણે થવાથી એક ધનવાનનું ધન, તે સર્વ દરિદ્રિઓને પણ સામાન્યપણે પ્રાપ્ત થાય, અથવા એક નમસ્કારવાળાનું અહીંદાદિની ભક્તિનું ફળ, તે નમસ્કારરહિત મિથ્યાત્વીઓને પણ સાધારણપણે પ્રાપ્ત થાય, તથા બીજાં જે દાન-ધ્યાન-હિંસા-મૃપાવાદ વિગેરે કિંવાનું ફળ તે સર્વને સાધારણ પ્રાપ્ત થાય, અને તેમ થવાથી મુખ-દુઃખ, પુન્ય-પાપ, વિગેરે નહિ કરેલાનું આગમન થાય, અને કરેલા પુન્ય-પાપાદિનો વિનાશ થાય.

(૨૭૪) આદ્ય નૈગમનયના અભિપ્રાયે જ્ઞાનાદિ ચારે વિકલ્પોની નિત્યત્વ સિદ્ધિ.

વળી કદાચ એમ કહેવામાં આવે, કે ભક્તિમાન સમ્યગ્દષ્ટિ જીવેતો જે સન્તાન-પ્રવાહ છે, તેની અધેક્ષાએ નમસ્કાર નિત્ય છે. કારણ કે સમ્યગ્દષ્ટિ જીવેતો સંતાન કદી પણ વિચ્છેદ પામતો નથી, તેથી તે નિત્ય છે. “ જે નિત્ય છે તે આકાશની પેઠે ઉત્પન્ન નથી થતું.” માટે નમસ્કાર અતુત્પન્ન છે. આ કથન પણ ઠીક નથી, કેમકે એ રીતે પણ નમસ્કાર અતુત્પન્ન થતો નથી, જો કે સમ્યગ્દષ્ટિ જીવે તો અનિત્યજ છે, મનુષ્યાદિ ભાવે તેમનો ઉત્પાદ-વ્યય થાય છે. તેથી કરીને સમ્યગ્દષ્ટિ અભિન્ન એવો નમસ્કાર પણ સંતાની હોવાથી ઉત્પન્ન થાય છે. જે સંતાની છે, તે બીજાંકુરાદિની પેઠે ઉત્પન્ન થાય છે, તેવી રીતે અહીં પણ સમ્યગ્દષ્ટિ સંતાનીથી અભિન્ન એવો નમસ્કાર પણ સંતાની હોવાથી ઉત્પન્ન થાય છે, માટે નમસ્કાર અતુત્પન્ન નથી પણ ઉત્પન્ન છે.

અથવા નમસ્કાર એ જ્ઞાનરૂપ હોય, “નમો અરિહંતાળ” ઇત્યાદિ શબ્દરૂપ હોય, શિરોનમન-હાથ જોડવા-અમુક અવયવો સંકાયવાદિ કાયિક ક્રિયારૂપ હોય, કે એ જ્ઞાનાદિ સંયોગરૂપ હોય. તોપણ તે નમસ્કાર અતુત્પન્ન કહી શકાય, કારણ કે જ્ઞાનાદિ ચારે વિકલ્પો ઉત્પાદાદિ ધર્મવાળા છે. માટે તે ઉત્પન્ન થાય છે એમ માનવું તેજ વધારે લાભદાયક છે. ૨૮૧૨-થી-૨૮૧૫.

હવે ઉપરોક્ત જ્ઞાનાદિ ચારે વિકલ્પોને આદ્યનૈગમ નિત્યરૂપે સિદ્ધ કરવાને કહે છે.

નણુ જીઞ્ઞાઓઽણ્ણં નાણં, ણિચ્છો ય સો તથો તં પિ ।

નિચ્છુગ્ધાહો ય સુણ જમવત્તાવત્તરાણાંત્રમાગો તિ ॥ ૨૮૧૬ ॥

અહવા અરુવગુણઘો નાણં નિચ્છં નહાવગાહો વ્વ ।

હયણ-પ્પયાસપરિણામઘો વ્વ સવ્વં જહા અણ્ણો ॥ ૨૮૧૭ ॥

દરિસણપરત્તયાઓ અરંદિયત્તઓઽણ્ણવત્તયાઓ ।

સંબંધનિચ્છવાઓ સદ્ધાવત્તયાણમણ્ણમેઞં ॥ ૨૮૧૮ ॥

જ્ઞાન જીવથી અનન્ય છે, અને જીવ નિત્ય છે, તેથી તે જ્ઞાન પણ નિત્ય છે. વળી સૂત્રમાં અક્ષરનો અનન્તમે ભાગ નિત્ય અનાવૃત કહ્યો છે. અથવા જ્ઞાન અરૂપી શુદ્ધ હોવાથી આકાશના અવગાહની પેઠે નિત્ય છે, અથવા જ્ઞાનાદિ સર્વ તિરોભાવ અને આ-વિર્ભાવ રૂપ સ્વભાવવાળા હોવાથી પરમાણુની પેઠે નિત્ય છે. શબ્દોચ્ચાર પર પ્રત્યાયક હોવાથી, અનીન્દ્રિય અર્થનો અભિધાયક હોવાથી, અનવસ્થાથી અને નિત્ય સંમધથી શબ્દનું અવસ્થાન-નિત્યપણું સાધ્ય છે. ૨૮૧૬-થી-૨૮૧૮.

નિત્ય જીવથી જ્ઞાન અભિન્ન છે તેથી જ્ઞાન પણ નિત્ય છે. જ્ઞાન આકાશની પેઠે નિત્ય હોવાથી ઉત્પાદાદિ ધર્મવાળું નથી. વળી “સત્ત્વગ્જીવાર્ણં પિંચ નં અક્ષરસ્ત અણ-ન્તમાગો નિચ્છુગ્ધાહિયઓ” સર્વ જીવોને અક્ષરનો-કેવળજ્ઞાનનો અનન્તમે ભાગ હુમ્મેશાં અનાવૃત છે.” એમ શ્રુતમાં કહ્યું છે, તેથી પણ આકાશની પેઠે તે અનાવૃત હોવાથી નિત્ય છે. અથવા આકાશ દ્રવ્યના અવગાહ શુદ્ધની પેઠે જ્ઞાન અરૂપી દ્રવ્યનો શુદ્ધ હોવાથી નિત્ય છે. અથવા જ્ઞાન-શબ્દ વિગેરે સર્વ કંઈ પરમાણુઓની પેઠે આવિર્ભાવ-તિરોભાવ રૂપ-ધર્મવાળું હોવાથી નિત્ય છે.

એ પ્રમાણે પૂર્વે વિશેષવાદીનયોએ જ્ઞાનાદિ ચાર વિકલ્પોને ઉત્પાદાદિ સ્વભાવવાળા-માનીને નમસ્કારને ઉત્પન્ન કહ્યો હતો, તેમાંના પહેલા પક્ષને જ્ઞાનને ઉપર મુજબ નિત્યપણે સિદ્ધ કરીને હવે આદ્યનૈગમ નયવાદી શબ્દને નિત્યપણે સિદ્ધ કરે છે.

શબ્દનો ઉચ્ચાર બીજાને પ્રતીતિ કરાવનાર હોવાથી શબ્દ સદા અવસ્થિત છે- નિત્ય છે. મતસભ્ય એ છે કે વક્ત્રા જે શબ્દનો પ્રયોગ કરે છે, તે કેવળ શબ્દને ઉત્પન્ન કરવામાટે જ કરે છે એમ નહિ, પરન્તુ બાજને પ્રતીતિ કરાવવા માટે શબ્દ પ્રયોગ કરે છે. એ ઉપરથી એવો ન્યાય સિદ્ધ થાય છે કે-જે બીજાને માટે વ્યાપારાય છે, તે તે વ્યાપાર-કાળની પૂર્વે પણ હોય છે. ઉદાહરણ તરીકે જેમ વૃક્ષ છેવરા માટે વ્યાપારાતો કુહાડો, વૃક્ષ છેવન ક્રિયા કાળની પૂર્વે પણ હોય છે, તેમ અહીં પણ સમજવું. માટે શબ્દ સદા અવ-સ્થિત હોવાથી નિત્ય છે.

અથવા મેરૂ સ્વર્ગ વિગેરે અર્થો શબ્દના અભિધેયપણે હોવાથી કેવળજ્ઞાનની પેઠે શબ્દ નિત્ય છે. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે-ધર-પર્યાદ ઇન્દ્રિય ગ્રાહ્ય જે અર્થો છે, તેઓમાં સંકેતના વશથી વાચકપણાનો સંબંધ કરાએકો છે, તેથી શબ્દનું નિત્યપણું સિદ્ધ નહિ થાય, પરન્તુ જે મેરૂ વિગેરે અતીન્દ્રિય અર્થો છે, તેઓનો અતીન્દ્રિયપણાને લીધે સંકેત નહિ કરી શકાય, તેઓમાં તો અનાદિ કાળથી સંસિદ્ધ, શબ્દનો વાચ્ય-વાચકપણાનો સં-બંધ અદ્વિતક છે. આથી કરીને અતીન્દ્રિય અર્થોની સાથે અદ્વિતકપણાવડે અનાદિકાળથી સિદ્ધ એવા વાચ્ય-વાચકભાવ રૂપ શબ્દના નિત્ય સંબંધથી શબ્દનું નિત્યપણું સિદ્ધ થાય છે, પણ સ્વયં અનિત્ય એવા શબ્દનો અનાદિ સિદ્ધ નિત્ય મેરૂ આદિ અર્થોની સાથે વાચ્ય-વાચક ભાવનો સંબંધ સિદ્ધ નથી થતો.

જો એ પ્રમાણે હોય, તો ઘટાદિ અર્થના વાચક શબ્દોનું નિત્યપણું કેવીરીતે સિદ્ધ થશે? એમ પૂછવામાં આવે, તો તેના ઉત્તરમાં કહેવાનું કે-મેરૂ આદિ અર્થના વાચક શબ્દોનું નિત્યપણું સિદ્ધ થવાથી ઘટાદિ વાચક શબ્દોનું પણ નિત્યપણું સિદ્ધ થાય છે. જેમકે- ઘટાદિ અર્થ વાચક શબ્દો, મેરૂ આદિ અર્થવાચક શબ્દોની પેઠે નિત્ય છે, કેમકે તેમાં પણ શબ્દપણું છે.

અથવા બધાએ ઘટાદિ વાચક શબ્દો અનાદિ કાળથી તદ્વાચકપણે સિદ્ધ હોવાથી નિત્ય છે. જે અનાદિકાળથી સિદ્ધ છે, તે ચન્દ્ર-સૂર-વિમાન-આદિની પેઠે નિત્ય હોય છે, ઘટાદિ વાચક શબ્દો અનાદિકાળથી સિદ્ધ છે, તેથી તે નિત્ય છે.

ઘટાદિ વાચક શબ્દો સાંકેતિક હોવાથી અનાદિ કાળથી સિદ્ધ નથી, એમ કહેવામાં આવે તો તે અયોગ્ય છે, કારણ સંકેત કરી શકતોજ નહીં. જે શબ્દવડે સંકેત કરાય તેમાં બીજા સંકેતકારક શબ્દની અપેક્ષા રાખવી પડે, તેમાં ત્રીજા શબ્દની, ધુન: તેમાં ચોથા શબ્દની અપેક્ષા રાખવી પડે, એમ વારંવાર અન્યની અપેક્ષાથી અનવસ્થા પ્રાપ્ત થાય, તેથી સંકેત કરી શકાય નહિ કહાય એમ કહેવામાં આવે કે છેલ્લે ગમે તે કોણ એક અદ્વિત સંકેતવાળો શબ્દ માની લઇશું, તો પૂર્વના પણ બધા શબ્દો, અન્ય શબ્દની પેઠે શબ્દ-પણાથી અદ્વિત સંકેતવાળાજ છે, માટે ઘટાદિવાચક શબ્દો પણ અસાંકેતિક હોવાથી અનાદિ કાળથી સિદ્ધ છે.

એ ઉપરોક્ત ન્યાયે ઘટાદિ પદાર્થો સાથે શબ્દનો વાચ્ય-વાચકભાવ સંબંધ નિત્ય છે, જો શબ્દ અનિત્ય હોય, તો વાચ્ય-વાચક ભાવનો સંબંધ નિત્ય ઘટી શકે નહિ. આ પ્રમાણે જ્ઞાનાદિનું નિત્યપણું સિદ્ધ થવાથી જ્ઞાનાત્મક નપરસ્કાર પણ આથ નૈગમનયના અભિપ્રાયે અનુત્પન્ન-નિત્ય છે, એથ સિદ્ધ થયું. ૨૮૧૬-થી-૨૮૧૮.

હવે બીજા નયો, એજ ઉપરોક્ત હેતુથી જ્ઞાનાદિનું અનિત્યપણું સાધે છે:—

જેનં ચિય જીવાઓજ્ઞાનં તેણેય નાણમુપ્પાઈ ।

उपपन्नं जं जीवो बहुधा देवाइभावेण

॥ ૨૮૧૯ ॥

અવિસિદ્ધવત્તરભાગો સુત્તેઽભિહિઓ ન સમ્મનાણં તિ ।

કોઽવસરો તસ્સ इहं सम्मंनाणाहिगारम्मि ? ॥ ૨૮૨૦ ॥

અવગાહનાદઓ નણુ ગુણત્તઓ ચેવ પત્તધમ્મ વ્વ ।

ઉપ્પાયાહસદ્ધાવા તદ્દ જીવગુણા તિ કો દોસો ? ॥ ૨૮૨૧ ॥

અવગાદારં ચ વિણા કુઓઽવગાહો તિ તેણ સંજોગો ।

ઉપ્પાઈં સોઽવસં ગચ્ચુવગારાદઓ ચેવં ॥ ૨૮૨૨ ॥

ન ય પજ્જવઓ મિન્નં દવ્વમિહેગંતઓ જઓ તેણં ।

તન્નામમ્મિ કહં વા નહાદઓ સવ્વહા નિચ્છા ? ॥ ૨૮૨૩ ॥

નિચ્ચત્તસાહનાણિ ય સદ્સસાસિદ્ધયાહદુદ્ધાઈં ।

સંભવઓ વચ્ચાઈં પવલો-દાહરણદોસા ય ॥ ૨૮૨૪ ॥

ઘણિરૂપ્પાઈં ઈંદિયગજ્જત્તાઓ પયત્તજત્તાઓ ।

પુગલસંભૂઈંઓ પઘયમેષ ય મેયાઓ ॥ ૨૮૨૫ ॥

ઉપ્પાઈં નાણમિદ્ધં નિમિત્તસન્ભાવઓ જહા કુંખો ।

તદ્દ સદ્-કાયકિરિયા તસ્સંજોગો વ જોઽભિમઓ ॥ ૨૮૨૬ ॥

જે કારણથી જ્ઞાન જીવથી અભિન્ન છે, તે કારણથી તે ઉત્પન્ન થાય છે. કેમકે જીવ બહુધા દેવાદિ ભાવે ઉત્પન્ન થાય છે, તેથી જ્ઞાન પણ ઉત્પન્ન થાય છે. (અક્ષરનો અનાન્ત-ભાગ ભાગ નિત્ય અનાવૃત્ત) સૂત્રમાં કહ્યો છે, તે અવિશિષ્ટ ભાગ કહ્યો છે. સમ્યજ્ઞાનરૂપ કહ્યો; તેથી આહીં સમ્યજ્ઞાનના અધિકારમાં તેનો શો અધિકાર છે? વળી અવગાહનાદિ શુણે હોવાથી પત્રના નીલ-રક્તાદિ શુણોની પેઠે ઉત્પાદાદિ ધર્મવાળા છે, તેવી રીતે નમ-સ્કારાદિ જીવના શુણે પણ ઉત્પાદાદિ ધર્મવાળા છે, એમ કહેવામાં શો દોષ છે? (તથા જીવ અને પરમાણુ આદિ) અવગાહક વિના અવગાહ ક્યાંથી હોય? (આકાશની સાથે જીવાદિનો) સંયોગ તે અવગાહ, (એમ કહેવામાં આવે,) તો તે સંયોગ (એ આંગળી-ના સંયોગની પેઠે) અવશ્ય ઉત્પાદાદિ સ્વભાવવાળો છે. એજ પ્રમાણે ગતિ ઉપકારાદિ ધર્માસ્તિકાયાદિના શુણે પણ ઉત્પાદાદિ સ્વભાવવાળા બાણુવા. વળી (ધરાદિનો સંયોગ વર્ણ-ગન્ધ વિગેરે) પર્યાયોથી (આકાશ-પરમાણુ આદિ) દ્રવ્ય, એકાન્તે ભિન્ન નથી (પ-રન્તુ અભિન્ન પણ છે.) કેમકે પર્યાયનો નાશ થવાથી (તે દ્રવ્યનો પણ નાશ થાય છે) એટલે આકાશાદિ અર્થો નિત્ય કેમ કહી શકાય? નજ કહી શકાય. તથા શબ્દનું નિત્ય પણ સાધનારા દર્શન પરાર્થતાદિ હેતુઓ અસિદ્ધતાદિ દોષોથી દુષ્ટ છે, વળી સંભવથી પક્ષ અને ઉદાહરણાદિ દોષો પણ કહેવા. માટે શબ્દ (નિત્ય નથી પણ) ઉત્પન્ન થાય છે. કેમકે (ધરની પેઠે) તે ઇન્દ્રિયથી ગ્રાહ્ય થાય છે, પ્રયત્નથી ઉત્પન્ન થાય છે, પુદ્ગલોથી ઉત્પત્તિ છે, એને તાલુઆદિ પ્રત્યયના સેદથી સેદવાળો છે; તેવીજ રીતે જ્ઞાન પણ ધરની પેઠે નિમિત્તના સદ્ભાવથી ઉત્પન્ન થાય છે. તથા શબ્દ-શિરોનમન આદિ કાયિક ક્રિયા, અને તેનો દ્વિગદિકસંયોગ (જે નિત્યપણે કહેલ છે) તે પણ સ્વસ્વનિમિત્તથી થાય છે, તેથી તે પણ ધરની પેઠે ઉત્પન્ન થાય છે. (માટે જ્ઞાનાધ્યાત્મક નમસ્કાર ઉત્પન્ન થાય છે, એ સિદ્ધ થયું;) ૨૮૧૬-થી-૨૮૨૬.

હવે “ જરૂર કતો તિવિહસામિત્તા ” ૨૮૦૬ ઇત્યાદિ ગાથાનું વ્યાખ્યાન કરે છે,

ઉપ્પત્તિમઓઽવસ્તં નિમિત્તમસ્સ ડ નયત્તિયં તિવિહં ।

इच्छइ निमित्तमेत्तो जमण्णहा नत्थि संभूई ॥ २८२७ ॥

દેહસમુત્પાણં ચિય હેઝ ભવપચ્ચવાહિસ્સેવ ।

पुण्णुप्पण्णस्स वि से इहभवभावो समुत्पाणं ॥ २८२८ ॥

અળે સયમુત્પાણં સવિરિયમન્નોવગારવિમુહં તિ ।

तदजुत्तं तदवत्थे जुयलद्धे लद्धिओ णणं ॥ २८२९ ॥

પરઓ સવળમહિગમો પરોવણ્ણો તિ વાયણાઽભમિયા ।

लद्धी य तदावरणक्खओवसमओ सयं लाहो ॥ २८३० ॥

ઉજ્જુમુયણયમયમિણં પુણ્ણપ્પણ્ણસ્સ કિં સમુત્પાણં ।

अहं संपयमुप्पज्जइ न वायणा लद्धिमिन्नं तं ॥ २८३१ ॥

પરઓ સયં વ લાભો જડ પરઓ વાયણા, સયં લદ્ધી ।

जं न परओ सयं वा तओ किमन्नं समुत्पाणं ? ॥ २८३२ ॥

ઉપ્પજ્જઈ નાર્હિયં તકિરિઓવરમઓ કયધહો વ ।

अहवा कयं पि कीरइ कीरउ निच्चं कओ णिद्धा ? ॥ २८३३ ॥

હોડ વ પુણ્ણપ્પાઓ તહ વિ ન સો લદ્ધિ-વાયણામિત્તો ।

जेण पुरा वि सयं वा परओ वा होज्ज से लाहो ॥ २८३४ ॥

ઉત્પત્તિમાન વસ્તુનું અવશ્ય નિમિત્ત હોય છે, આં નમસ્કારના ત્રિવિધ નિમિત્ત ત્રણ નથો હોય, કેમકે તે નિમિત્ત વિના અન્યથા તેની ઉત્પત્તિ નથી થતી. ભવપ્રત્યયિક અવધિજ્ઞાનને જેમ દેહસમુત્પાદાન હેતુ છે, તેમ પૂર્વે ઉત્પન્ન થયા છતાં પણ તે નમસ્કારને આ ભવનું શરીર કારણરૂપ છે. બીજા આચાર્યો અન્ય ઉપકારથી વિમુખ સ્વધીર્ઘને પોતાનું ઉત્થાન માને છે, તે ચોગ્ય નથી; કેમકે ધીર્ધ છતાં (કોઈને નમસ્કાર પ્રાપ્ત થાય છે) અને કોઈને પુનઃ પણ ચ્યૂત થયા છતાં પ્રાપ્ત થાય છે, માટે લબ્ધિ (વના બીજી) કારણ નથી. બીજા પાસેથી સાંભળવું, બોધ લેવો, અથવા પરોપદેશ તે વાચના કહેવાય છે; અને તદાવરણીય કર્મના ક્ષયોપશમથી જે સ્વયં લાભ થાય તે લબ્ધિ કહેવાય છે. શ્રુત્યુત્તર-નયનો મત એવો છે કે પૂર્વોત્પન્ન નમસ્કારને (દેહરૂપ) સમુત્પાદાન શું કરે છે ? (કંઈ નહિ) અને જો હમણાં આ ભવમાં તે ઉત્પન્ન થાય છે, તો વાચન અને લબ્ધિ સિવાય બીજી કોઈ કારણ નથી. કેમકે નમસ્કારનો લાભ પરથી અથવા સ્વયં થાય છે, જો પરથી થાય તો તે વાચના છે, અને સ્વયં થાય તો તે લબ્ધિ છે. પરથી અથવા સ્વયં જો ન થાય, તો બીજી સમુત્પાદાન એ શું છે ? અતીત ક્રિયાવાળી વસ્તુ કરેલા ધક્કાની પેઠે તેને ક્રિયા ઉપરમ થવાથી પુનઃ ઉત્પન્ન થતી નથી. અને જો કરેલી વસ્તુ પણ કરાતી હોય, તો નિત્ય કરાઓ, (પણ) તેને નિષ્ઠા ક્યાંથી થશે ? અથવા ભલે નમસ્કારનો પૂર્વોપાદા હોય, તો પણ તે લબ્ધિ અને વાચનાથી ભિન્ન નથી. કારણ કે પૂર્વે પણ સ્વયં અથવા બીજાથી નમસ્કારનો લાભ થાય છે. ૨૮૨૭-થી-૨૮૩૪.

જે વસ્તુ ઉત્પત્તિમાન હોય છે, તે અવશ્ય નિમિત્તવાળી હોય છે, એ નિયમાનુસાર અશુદ્ધ નૈગમ-સંગ્રહ-અને વ્યવહાર, એ ત્રણ નથો નમસ્કારને ઉત્પત્તિમાન માનતા હોવાથી, તેના સમુત્થાન-વાચના-અને લખિં એ ત્રણ નિમિત્ત માને છે, કારણ કે એ ત્રિવિધ નિમિત્ત-કારણ વિના બીજી રીતે નમસ્કારની ઉત્પત્તિ નથી થતી.

ઉપરોક્ત નમસ્કારના ત્રણ નિમિત્તોમાંનું પહેલું નિમિત્ત સમુત્થાન (શરીર) છે, કેમકે શરીરથી નમસ્કાર ઉત્પન્ન થાય છે. આહીં એવી શંકા કરવામાં આવે કે સ્વઆવરણના ક્ષયથી અન્ય ભવમાં નમસ્કાર ઉત્પન્ન થયો હોય, તો તેને આ ભવનું શરીર કેવી રીતે હેતુભૂત થઈ શકે? આના ઉત્તરમાં કહેવાતું કે જેમ તીર્થકારાદિ સંબંધી ભવ પ્રત્યયિક અર્વાચીન પૂર્વે ઉત્પન્ન થયા છતાં પણ આ ભવના શરીર સિવાય તે નથી હોતું, તેવી રીતે આ ભવનું શરીર પણ તે નમસ્કારનું કારણ થાય છે. અથવા જેમ ઘટાદિક પૂર્વે ઉત્પન્ન થયા હોય છે, છતાં તે દીપકવડે પ્રગટ કરાય છે, તેવી રીતે નમસ્કાર પણ પૂર્વે ઉત્પન્ન થયેલ હોય, છતાં પણ તે આ ભવના શરીરથી પ્રગટ થાય છે, તેથી સમુત્થાન-રહિત નમસ્કારનું નિમિત્ત કહેવાય છે.

બીજા આચાર્યો અન્ય ઉપકારની અપેક્ષાથી વિરુદ્ધ એવા સ્વવીર્યને નમસ્કારનું સમુત્થાનકારણ કહે છે, તે અયોગ્ય છે, કેમકે નમસ્કારના અનન્તર કારણપણે તે વ્યભિચારી છે. વીર્ય વિષમાન છતાં કોઈકને નમસ્કાર પ્રાપ્ત થયો હોય, તે સ્વઆવરણના ક્ષયથી પુનઃ ભ્રષ્ટ થાય છે, અને ભ્રષ્ટ થયા છતાં પણ પુનઃ તદાવરણના ક્ષયોપશમથી પ્રાપ્ત પણ થાય છે. એ પ્રમાણે વીર્ય છતાં નમસ્કારનો લાભાભાવ થાય છે, તેથી જણાય છે કે લખિં સિવાય નમસ્કારનું કારણ વીર્ય નથી. કેમકે નમસ્કારના લાભાભાવમાં વીર્ય અન્ય-વ્યતિરેકાનુસારી નથી, તેથી તે વ્યભિચારી છે; અને લખિં તો અન્ય-વ્યતિરેકાનુસારી હોવાથી અવ્યભિચારી કારણ છે.

હવે બીજું નિમિત્ત વાચના અને ત્રીજું નિમિત્ત લખિં, તેનું સ્વરૂપ કહીએ છીએ. પરથી શ્રવણ એટલે ગુરૂ પાસેથી સાંભળીને બોધ લેવો, અથવા પરોપદેશ, તે વાચના કહેવાય છે. અને એ વાચના સિવાય તદાવરણના ક્ષયોપશમથી જે નમસ્કારનો લાભ થાય તે લખિં કહેવાય છે. વસ્તુતઃ તો તદાવરણ એટલે નમસ્કારાવરણ કર્મનો ક્ષયોપશમ તે જ લખિં છે, અને નમસ્કારનો લાભ તે તેનું કાર્ય છે, પરંતુ આહીં જે નમસ્કારનો લાભને લખિં કહી છે, તે કાર્યમાં કારણનો ઉપચાર કરીને કહી છે. એ પ્રમાણે અશુદ્ધ નૈગમ-સંગ્રહ-અને વ્યવહાર નયના અભિપ્રાયે નમસ્કારનાં ત્રણ કારણ છે. ઋણુસૂત્ર નય તો વાચના અને લખિં એ બે જ કારણ માને છે.

ઋણુસૂત્ર નયની એવી માન્યતા છે કે જે નમસ્કાર પૂર્વ ભવમાં ઉત્પન્ન થયો હોય, તો તેને આ ભવનું શરીરરૂપ સમુત્થાન કારણ ગું ઉપકાર કરે છે કે જેથી તેને કારણ રૂપ માનો છા? તે કંઈ જ કરતું નથી. કેમકે ઉત્પન્ન થયેલાં કારણની અપેક્ષા નથી હોતી. હવે જો આ ભવમાં નમસ્કાર ઉત્પન્ન થાય છે, એમ માનવામાં આવે, તો તેમાં વાચના અને લખિં સિવાય બીજું કંઈ કારણ જણાતું નથી. કારણ કે નમસ્કારનો લાભ પરથી થાય, અથવા સ્વયં થાય, જો પરથી થાય, તો ગુરૂપદેશરૂપ વાચનાજ તેમાં કારણ છે, અને સ્વયં પ્રાપ્ત થાય, તો તદાવરણ ક્ષયોપશમરૂપ લખિં સિવાય બીજું કંઈ તેમાં કારણ નથી. જે પરથી અથવા સ્વયં ઉત્પન્ન નથી થતું, તે ગર્ભગના શીંગડાની પેઠે અવસ્તુરૂપ જ છે. જે વસ્તુ ઉત્પન્ન થાય છે, તેમાં વાચના અને લખિં વિના બીજું કંઈ કારણ નથી.

આ ભવમાં અથવા પરભવમાં ઉત્પન્ન થએલા નમસ્કારની ઉત્પત્તિનું કારણ (દેહ-
રૂપ) સમુત્થાન છે, એમ કહેવામાં આવે, તો તે પણ અપોગ્ય છે; કારણ કે જેની ઉત્પા-
દક ક્રિયા થઈ ગઈ હોય, તે અતીત વસ્તુ કહેવાય. તદ્વત્સાર પૂર્વ ભવમાં થએલ નમસ્કાર-
રૂપ વસ્તુ પુનઃ આ ભવમાં ઉત્પન્ન થતી નથી. જેમ ઉત્પન્ન થએલા ઘડાની ક્રિયાનો ઉપ-
રમ થવાથી પુનઃ ઘડો ઉત્પન્ન નથી થતો, તેવી રીતે પૂર્વ ભવમાં ઉત્પન્ન થએલા નમસ્કાર-
ની ઉત્પાદક ક્રિયાનો ઉપરમ થવાથી, પુનઃ આ ભવમાં તે ઉત્પન્ન નથી થતો. કરાએલ
વસ્તુ પણ પુનઃ કાગતી હોય, તો પુનઃ પુનઃ નિરન્તર કરે જાઓ, પણ તેમ કરવાથી કરણ-
ક્રિયાની સમાપ્તિ ક્યાં થશે? કેવળ અનવસ્થાજ થશે.

અથવા ભણે કદાચ પૂર્વ જન્મમાં નમસ્કાર ઉત્પન્ન થયો હોય, તો પણ તે ઉત્પાદ-
વાચના અને લબ્ધિ સિવાય સમુત્થાનરૂપ કારણથી નથી થયો. કારણ કે પૂર્વ ભવમાં જે
નમસ્કારનો લાભ થએલ છે, તે સ્વયં થએલ છે, કે પરથી થએલ છે? જો સ્વયં થએલ
હોય, તો તેમાં લબ્ધિજન કારણ છે, અને પરથી થએલ હોય, તો તેમાં વાચના હેતુભૂત
છે. એ બે સિવાય ત્રીજું સમુત્થાનરૂપ કારણ એમાં ક્યાંઈ જણાતું નથી. માટે વાચના અને
લબ્ધિ એ બેજ નમસ્કાર ના કારણ છે. એમ ઋણુસૂત્ર નયનો અભિપ્રાય છે. ૨૮૨૮-થી-૨૮૩૪.

દ્વે “સેતનયા લક્ષ્મિષ્છન્તિ” ૨૮૦૭ એ પદની વ્યાખ્યા કરતા આચાર્ય શ્રી
શબ્દાદિ ત્રણ નયોના અભિપ્રાયે નમસ્કારની ઉત્પત્તિનું કારણ કહે છે.

સદ્દાઈમયં ન લહ્દ જં શુરુકમ્મા પવાયણાવ વિ ।

પાવડ ય તયાવરણવલ્લઓવસમઓ જઓડવસ્સં ॥ ૨૮૩૫ ॥

તો હેઠુ લક્ષ્મિ ચિય ન વાયણા જડ મડ્વલ્લઓવસમો ।

તકારણો નિ તમ્મિ વિ નનુ સાડ્ણેગંતિગી દિટ્ઠા ॥ ૨૮૩૬ ॥

જસ્સ વિ સ તન્નિમિત્તો તસ્સ વિ તમ્મત્તકારણં હોજ્ઞા ।

ન નમોકારસ્સ તર્હ કમ્મવલ્લઓવસમલંભસ્સ ॥ ૨૮૩૭ ॥

અહ કારણોવગારિ ત્તિ કારણં તેણ કારણં સવ્વં ।

પાણ વજ્ઞવત્થું કો નિયમો સહમેત્તમ્મિ ? ॥ ૨૮૩૮ ॥

અહ પચ્ચાસણતરં કારણમેગં તિયં ચ તો (તઓ) લદ્ધિ ।

પદિવજ્ઞ, ન ચેદેવં, ન વાયણામિત્તનિયમો તે ॥ ૨૮૩૯ ॥

શબ્દાદિ નયોના એવો મત છે, કે ભારે કર્મી જીવ વાચના છતાં પણ નમસ્કાર
નથી પામતો, પરંતુ લઘુકર્મી જીવ વાચના (વના પણ તદાવરણ કર્મના ક્ષયોપશમથી તે
અવશ્ય પામે છે, માટે લબ્ધિજન તેના હેતુ છે, વાચના નથી. (વાચના જન્ય) મતિજ્ઞાના-
વરણનો ક્ષયોપશમ હોવાથી, (પરંપરાએ) વાચના (નમસ્કારનું) કારણ છે, એમ જો
કહેવામાં આવે, તો (તે અપોગ્ય છે, કારણ કે) તેવા ક્ષયોપશમમાં પણ તે વાચના (શુરુ
કર્મને ચયોક્ત ક્ષયોપશમ કરતી નથી, તેથી) અનેકાન્તિક જણાય છે. (વાચનાથી
કેાઇકને કર્મના ક્ષયોપશમ થતો જણાય છે, તેથી તેની અપેક્ષાએ વાચના નમસ્કારનું
કારણ છે, એમ કહેવામાં આવે, તો તે અપોગ્ય છે, કેમકે) જેને વાચનાથી મતિજ્ઞાના-
વરણનો ક્ષયોપશમ થાય છે, તેને તે વાચના, માત્ર તે ક્ષયોપશમનું જ કારણ છે, પણ
તદાવરણીય કર્મના ક્ષયોપશમથી પ્રાપ્ત થવા યોગ્ય નમસ્કારનું કારણ નથી. ક્ષયોપશમરૂપ

કારણને તે વાચના ઉપકારી હોવાથી (કારણત્વ કારણ હોવાથી) 'નમસ્કારત્વ' કારણ છે, એમ કહેવામાં આવે, તો (પૃથ્વી-આસન-શયન-આહાર-વસ્ત્ર-યાત્ર આદિ) સર્વ બાહ્ય વસ્તુ (કષોપરામને ઉપકારી હોવાથી પરંપરાએ નમસ્કારત્વ) કારણ થશે, વાચનારૂપ શબ્દ માત્રમાંજ કારણનો નિયમ શામાટે કહ્યો છે ? (પરંપરાએ સર્વ બાહ્ય વસ્તુ નમસ્કારના કારણને ઉપકારી છે, તોપણ વાચના) અનન્તર-નશ્વરત્વ ઉપકારી હોવાથી તેને તેત્વ કારણ કહીએ છીએ, એમ કહેવામાં આવે, તો લઙ્ગિજ તેત્વ (નમસ્કારત્વ) એકાન્તિક કારણ માની લેશે. (કેમકે તેજ નમસ્કારત્વ અનન્તર કારણ છે.) જો એમ નહિ માનવામાં આવે, તો તે વાચના માત્રનો નિયમ સિદ્ધિ નહિ થાય. (પૂર્વોક્ત-પૃથ્વી-આસન-શયનાદિ પણ તેના કારણ થશે.) એ પ્રમાણે પ્રથમ કહી ગયા મુજબ પહેલા ત્રણ નયોત્ત્વ ત્રણ પ્રકારત્વ કારણ, ઋણુસૂત્રને બે પ્રકારત્વ, શબ્દાદિ નયોત્ત્વ એકજ લઙ્ગિજ કારણ છે. ૨૮૩૫-થી-૨૮૩૬.

એ પ્રમાણે પ્રથમના ત્રણ નય, સમુત્થાન-વાચના અને લઙ્ગિજ એ ત્રણ મારણ માને છે, ઋણુસૂત્ર નય સમુત્થાન સિવાય બેજ નમસ્કાર કારણ માને છે, અને શબ્દાદિ ત્રણ નય એક લઙ્ગિજનેજ નમસ્કારત્વ કારણ માને છે.

અહીં ઉત્પત્તિદ્વાર સમાપ્ત થયું. હવે નિશ્લેષદ્વાર કહે છે.

નમસ્કારનો નિશ્લેષ ચાર પ્રકારે છે. નામ નમસ્કાર-સ્થાપના નમસ્કાર-દ્રવ્ય નમસ્કાર અને ભાવ નમસ્કાર. આમાંના નામ અને સ્થાપના નમસ્કારત્વ સ્વરૂપ સમગ્ર શકાય એવું હોવાથી, તેત્વ વિવેચન નથી કરત, પણ શરીર-સભ્ય શરીરથી વ્યતિરિક્ત દ્રવ્ય નમસ્કારત્વ સ્વરૂપ કહે છે.

નિહળાઈ દવ્વ માત્રોવડત્ત જં કુજ સમ્મદિદ્ઠીં ઉ ।

નેવાણ્ણં પયં દવ્વ-ભાવસંકોયણ પયરથો ॥ ૨૮૪૦-૮૯૦-૩૦૦ ॥

નિહ્નવાદિ દ્રવ્ય નમસ્કાર છે, અને ઉપયોગવન્ત સમ્યગ્દષ્ટિ જે અરીહંતાદિકને નમસ્કાર કરે તે ભાવ નમસ્કાર છે. નૈપાતિક પદ છે, અને દ્રવ્ય ભાવરૂપ સંકેત, તે પદાર્થ છે. ૨૮૪૦

નમસ્કાર અને નમસ્કારવાનના અભેદ ઉપચારથી નિહ્નવાદિ દ્રવ્ય નમસ્કાર કહેવાય છે. આદિ શબ્દથી દ્રવ્યને માટે જે કોઈ વિદ્યા-મંત્ર કેવા વિગેરેને નમસ્કાર કરે, તે પણ દ્રવ્ય નમસ્કાર કહેવાય છે. તથા જે ઉપયોગવાન સમ્યગ્દષ્ટિ અરુદ્ધાદિને નમસ્કાર કરે છે, તે ભાવ નમસ્કાર કહેવાય છે.

હવે પદદ્વાર કહે છે. જેવડે અર્થ જણાય, તે પદ કહેવાય છે. તે પદ નામિક-નૈપાતિક-ઓપસર્ગિક-આખ્યાતિક-અને મિશ્ર એમ પાંચ પ્રકારે છે તેમાં 'અર્થ' એ એ નામિક પદ છે, 'અત્તુ' એ નૈપાતિક (અભવ) પદ છે, 'પરિ' એ ઓપસર્ગિક પદ છે, 'ધાવતિ' એ આખ્યાતિક પદ છે, અને 'સંયત' એ મિશ્ર પદ છે. આ પાંચ પ્રકારનાં પદોમાંથી અહીં નૈપાતિકનો અધિકાર છે. જે પદ અરુદ્ધાદિની આદિમાં કે અન્તમાં આવેતું હોય તે નૈપાતિક પદ છે. નમઃ એ પદ અહીં નૈપાતિક છે.

હવે પદાર્થદ્વાર કહે છે—નમોઽર્કદ્વયઃ ઈત્યાદિ પદોમાં જે નમઃ પદ છે, તેના દ્રવ્ય સંકેત અને ભાવસંકેત રૂપ અર્થ, તે પદાર્થ કહેવાય છે. તેમાં હાથ-મસ્તક-પગ [વગેરેના સંકેત તે દ્રવ્ય સંકેત કહેવાય, અને અરુદ્ધાદિના ગુણોમાં ચિત્ત મનના પ્રવેશ

તે ભાવ સંકેત કહેવાય છે. અહીં ચાર ભાંગા થાય તેમાં પ્રથમ પાલકાદિની પેઠે દ્રવ્ય સંકેત હોય, પણ ભાવસંકેત ન હોય. બીજે ભાંગે અનુત્તર વિમાનવાસી દેવાદિકની પેઠે ભાવસંકેત હોય, પણ દ્રવ્યસંકેત ન હોય. ત્રીજે ભાંગે શાંખકુમારાદિની પેઠે દ્રવ્યસંકેત હોય અને ભાવસંકેત પણ હોય. ચોથા ભાંગે દ્રવ્યસંકેત ન હોય, અને ભાવસંકેત પણ ન હોય એ ભાંગે શૂન્ય છે. ૨૮૪૦

હવે નામ-સ્થાપનાદિ ચારે પ્રકારેના નમસ્કારનું સ્વરૂપ લાખ્યકાર મહારાજ કહે છે.

નામાદ્યચત્ત્વેઓ નિવલ્લેઓ મંગલં વ સો નેઓ ।

નામં નમોભિદાણં ઠવળા નાસોઽહવાગારો ॥ ૨૮૪૧ ॥

આગમઓઽણુવત્તો અઙ્ગેયા દવઓ નમોકારો ।

નોઆગમઓ જાળય-મવસરોરાદરિત્તોઽયં ॥ ૨૮૪૨ ॥

મિચ્છોવહયા જં ભાવઓ વિ કુવન્તિ નિવહ્યાર્ચયા ।

સો દવનમોકારો સમ્માણુવત્તકરણં ચ ॥ ૨૮૪૩ ॥

સદસદવિસેસળાઓ મવહેજ જહિચ્છઓવલંભઓ ।

નાળફલાભાવાઓ મિચ્છદિદિસિસ અન્નાળં ॥ ૨૮૪૪ ॥

જો વા દવત્યમસંજયસસ વ મયાઙ્નાઽહવા સો વિ ।

દવનમોકારો ચિય ફીરઙ્ દમણ રળ્ળો વ ॥ ૨૮૪૫ ॥

આગમઓ વિજ્ઞાયા તચિત્તો ભાવઓ નમોકારો ।

નોઆગમઓ સો ચિય સેસયરુરળોવત્તો તિ ॥ ૨૮૪૬ ॥

નામાદિ ચાર પ્રકારે નમસ્કારનો નિર્લેપ છે, તે પૂર્વોક્ત મંગળની પેઠે જાણવો. નમઃ એવું નામ તે નામ નમસ્કાર છે, અને નમઃ એવા બે અક્ષરો લખવા તે, અથવા નમસ્કાર કરવાને પ્રવર્તેલા સાધુ આદિના સંકેતિત કર-ચરણાદિયુક્ત ચિત્રકર્માદિગત આકાર તે સ્થાપના નમસ્કાર છે. આગમથી અને નોઆગમથી એમ બે પ્રકારે દ્રવ્ય નમસ્કાર છે, તેમાં ઉપયોગરહિત નમસ્કાર લાણુનાર તે આગમથી દ્રવ્ય નમસ્કાર છે, અને નોઆગમથી દ્રવ્ય નમસ્કાર જ્ઞાસરીર-ક્રાંત્ય શરીર અને તદ્વ્યતિરિક્ત, એમ ત્રણ પ્રકારે છે. મિથ્યાત્વથી ઉપહત નિન્હવાદિ ભાવથી જે નમસ્કાર કરે છે તે, અને સમ્યગ્દષ્ટિ ઉપયોગ રહિત જે નમસ્કાર કરે છે તે તદ્વ્યતિરિક્ત દ્રવ્ય નમસ્કાર છે. સદ્ અને અસદ્ના વિશેષ રહિત, ભવહેતુક, યદ્વૃત્તાથી ઉપલંભ, અને જ્ઞાનના ઙ્ગનો અભાવ હોવાથી મિથ્યાદષ્ટિનું (જ્ઞાન) અજ્ઞાનરૂપ છે, (તેથી ભાવથી નમસ્કાર કરનારા નિન્હવાદિને દ્રવ્ય નમસ્કાર છે.) અથવા જે દ્રવ્યને માટે દેવાદિકને નમસ્કાર કરાય તે, અથવા ભવાદિ કારણથી સિખારી જેમ રાજને નમસ્કાર કરે તેમ, અસંયતિને નમસ્કાર કરાય તે પણ દ્રવ્ય નમસ્કારજ છે. નમસ્કાર અર્થને જાણનાર અને તેમાં ઉપયોગવાન હોય તે આગમથી ભાવ નમસ્કાર છે, તથા નમસ્કાર કરવામાં મનવડે ઉપયોગવન્ત, "અરિહંતને નમસ્કાર થાઓ" એમ વચન વડે બોલે, અને હાથ સંકેતવાદિ વડે નમસ્કાર કરે, ત્યારે તેના આગમથી ભાવ નમસ્કાર કહેવાય છે. (અહીં 'ના' શબ્દ મિથ્યાવાચી છે, તેથી ઉપયોગરૂપ આગમ અને વચન તથા કાયાની ક્રિયા તેમાં મિથ્ય છે.) ૨૮૪૧-થી-૨૮૪૬.

હવે એ નામાદિ નમસ્કારનો નથોવડે વિચાર કરે છે.

ભાવં ચિય સદ્નયા સેસા ઇચ્છંતિ સઘનિવલેવે ।

ઠવળાવજ્ઞે સંગહ-વવહારો કૈં ઇચ્છંતિ ॥ ૨૮૪૭ ॥

દઘ-ઠવળાવજ્ઞે હજ્જુસુઓ, તં ન જુજ્જણ જમ્હા ।

ઇચ્છઇ સુયમ્મિ મળિયં સો દઘં કિંતુ ન પુહુતં ॥ ૨૮૪૮ ॥

ઇચ્છંતો ય સ દઘં તદ્દળાગારં પિ ભાવહેહ તિ ।

નેચ્છેજ્ઞ કહં ઠવળં સાગારં ભાવહેહ તિ ? ॥ ૨૮૪૯ ॥

નામં પિ હોજ્ઞ મજ્ઞા તઘચં વા તદત્થપરિસુત્તં ।

હેહ તિ તદિચ્છંતો દઘ-ઠવળા કહં નેચ્છે ? ॥ ૨૮૫૦ ॥

અહ નામ ભાવમ્મિ વિ તો જેચ્છઇ તેણ દઘ્વ-ઠવળા વિ ।

ભાવસાસદ્ધપરા હેહ સદ્ધો હ વજ્જયરો ॥ ૨૮૫૧ ॥

સંગહિઓ અસંગહિઓ સઘ્ધો વા નેગમો ઠવળમિચ્છે ।

ઇચ્છઇ જઇ સંગહિઓ તં નેચ્છઇ સંગહો કીસ ? ॥ ૨૮૫૨ ॥

અહવ મયમસંગહિઓ તો વવહારો વિ કિં ન તદ્દમ્મા ।

અહ સઘ્ધો તો તસસમધમ્માણો દો વિ તે જુત્તા ॥ ૨૮૫૩ ॥

જં ચ પવેસો નેગમનયસસ દોઘુ વહુસો સમવસાઓ ।

તો તમ્મયં પિ મિણ્ણં મયમિયરેસિં વિમિન્નાણં ॥ ૨૮૫૪ ॥

સામણ્ણાઈવિસિટ્ઠં વજ્ઞં પિ જમ્મુજ્જુસુત્તપજ્જંતા ।

ઇચ્છંતિ વત્થુધમ્મં તો તેસિં સઘ્ધનિવલેવે ॥ ૨૮૫૫ ॥

ત્રણ શબ્દનથો શુદ્ધપણાથી ભાવનમસ્કારનેજ ઇચ્છે છે, અને શેષ ઋણુસૂત્ર મુધીના ચાર નથો ચારે નિરૂપેા ઇચ્છે છે, તથા કેટલાકના અને સંમદ-વ્યવહાર નય-સ્થાપના સિવ ધના ત્રણ નિરૂપેા ઇચ્છે છે. અને ઋણુસૂત્ર નય દ્રવ્ય અને સ્થાપના નિરૂપેા ર્જિને એ નિરૂપેાનેજ માને છે. આ વ્યાખ્યાન યોગ્ય નથી, કેમકે તે દ્રવ્યને માને છે, એમ સુતમાં કહ્યું છે, પરંતુ તે તેને ભુલું નથી માનતો. વળી તે ઋણુસૂત્ર નય ભાવ હેતુક અનાકાર દ્રવ્યને ઇચ્છે છે, તો પછી ભાવ હેતુક સાકાર સ્થાપનાને તે કેમ ન ઇચ્છે ? નામ એ સંજ્ઞાથી વાચ્ય અર્થ અથવા તે અર્થથી યુગ્ય નામ ભાવના હેતુ હોવાથી ઋણુસૂત્ર તેને ઇચ્છે છે, તો દ્રવ્ય અને સ્થાપનાને કેમ ન ઇચ્છે ? નામ ભાવની અંદર સંનિહિત છે, તેથી તેને ઇચ્છે છે, (અને દ્રવ્ય-સ્થાપનાને નથી ઇચ્છતો) એમ કહેવામાં આવે, તો દ્રવ્ય-સ્થાપના પણ ભાવના વધારે નહીંકના હેતુ છે, અને રાખતો આંધા હેતુ છે, (તેથી તે બંનેને તે ઇચ્છે છે જ.) સંમદિક-અસંમદિક સર્વ નેગમનય સ્થાપનાને ઇચ્છે, એ સંમદિક નેગમ સ્થાપનાને ઇચ્છે છે, તો પછી સંમદનય તેને કેમ ન ઇચ્છે ? (ઇચ્છેજ) અથવા અસંમદિક નેગમ સ્થાપના ઇચ્છે છે, (સંમદિક નથી ઇચ્છતો, એમ કહેવામાં આવે,) તો વ્યવહાર પણ તેવાજ ધર્મવાળો છે. તે પણ સ્થાપનાને કેમ નથી ઇચ્છતો ? સંપૂર્ણ નેગમ સ્થાપના ઇચ્છે છે, એમ કહેવામાં આવે, તો તેના સમાન ધર્મવાળા તે બંને નય (સંમદ-વ્યવહાર) સ્થાપનાને ઇચ્છે એ યોગ્ય

છે. સંઘડ તથા વ્યવહાર નયમાં નૈગમનયનો અન્નર્ભાવ, પૂર્વે ધણીવાર કહ્યો છે, તેઓના મતે પણ ભિન્નપણે અને સામાન્યપણે તેઓ સ્થાપનાને ઇચ્છે છેજ. સામાન્યાદિ વિશિષ્ટ જે બાહ્ય વસ્તુધર્મને ઋજુસૂત્ર સુધીના નયો ઇચ્છે છે, તેથી તેઓને પણ નામાદિ સર્વ નિ-ક્ષેપા માન્ય છે. ૨૮૮૭-થી-૨૮૫૫.

શબ્દ-સમલિરૂઢ-અને એવંભૂત, એ ત્રણ નયો શુદ્ધ હોવાથી કેવલ ભાવનેજ-ભા-વનમસ્કારનેજ માને છે, અને બાકીના ઋજુસૂત્ર સુધીના ચાર નયો અશુદ્ધ હોવાથી ના-માદિ ચારે પ્રકારના નમસ્કારને ઇચ્છે છે. કેટલાક આચાર્યો એમ કહે છે-સદ્ભાવ સ્થા-પના અને અસદ્ ભાવસ્થાપના કેવળ સાંકેતિક નામ માત્ર હોવાથી તેનો નામમાંજ અન્ત-ર્ભાવ થાય છે, તેથી સ્થાપના વિના બાકીના ત્રણ નિક્ષેપાજ સંઘડ તથા વ્યવહાર નય માને છે; વળી ઋજુસૂત્ર નય દ્રવ્ય અને સ્થાપના સિવાય બાકીના બે નામ તથા ભાવ નિક્ષેપાનેજ માને છે. તેઓની આ માન્યતા અયોગ્ય છે, કેમકે ઋજુસૂત્ર નય દ્રવ્યને ઇચ્છે છે, પણ તે જુદું નથી ઇચ્છતો, અનુયોગદ્વારમાં એ માટે કહ્યું છે કે-“વજ્રસુચસ્ત યને જગુવસ્તે આગમઝો યગે દન્વાવસ્તપ પુહત નેચ્છત” ઋજુસૂત્ર નયના મતે અનુપયોગી એક આગમથી દ્રવ્યાવશ્યક ભિન્ન નથી માનતો.”

વળી આ નય સ્થાપના નિક્ષેપને પણ માને છે. કેમકે પિંડાવસ્થામાં તથાવિધ કંઠા-કેયુરાદિ આકાર રહિત સુવર્ણાદિ દ્રવ્યને, તથાવિ કેયુરાદિપર્ચારૂપ ભાવ હેતુક હો-વાથી માને છે, તો પછી વિશિષ્ટ ઇન્દ્રાદિ આકારયુક્ત સ્થાપના, જે ઇન્દ્રાદિ અભિપ્રાયના કારણ બૂત છે, તેને તે કેમ ન માને? મતક્ષમ કે જે નય અનાકાર એવા દ્રવ્યને ભાવ-હેતુક માનીને ઇચ્છે છે, તે નય સાકાર સ્થાપના જે ઇન્દ્રાદિ ભાવના હેતુભૂત છે, તેને કેમ ન માને? માને છે જ.

અથવા નામ સંજ્ઞામાત્ર હોય, કે તે નામથી વાચ્ય હોય, અથવા ઇન્દ્રાદિ અર્થ રહિત તે નામ હોય, તો પણ તે નામ ભાવવું કારણ હોવાથી ઋજુસૂત્ર નય તે નામને માને છે, તો પછી દ્રવ્ય અને સ્થાપના પણ ભાવવું કારણ હોવાથી તેને તે કેમ ન માને? માનેજ. ઇન્દ્રાદિક સંજ્ઞારૂપ નામ ભાવ ઇન્દ્રમાં છે, તેથી ઋજુસૂત્ર નય નામને ઇચ્છે છે, એમ કહેવામાં આવે, તો દ્રવ્ય અને સ્થાપના પણ ભાવ ઇન્દ્રમાં વધારે નજીકના હેતુ છે, અને શબ્દ રૂપ નામ તો બાહ્યતર હેતુ છે. મતક્ષમ કે ઇન્દ્રધર્તિરૂપ દ્રવ્ય, અને તેની વિશિષ્ટ-આકૃતિરૂપ સ્થાપના એ બંને ઇન્દ્રરૂપ પર્ચાયના તાદાત્મ્ય સંબંધે રહેલા હોવાથી વધારે નજીકના હેતુ છે, અને નામરૂપ શબ્દ તો વાચ્ય-વાચક ભાવ માત્રના સંબંધરૂપે જ રહેલ હોવાથી બાહ્યતર હેતુ છે, તેથી કરીને દ્રવ્ય-સ્થાપના, નામ કરતા ભાવમાં વધારે નજી-કના હેતુ હોવાથી ઋજુસૂત્રનય તે બંનેને ઇચ્છે છેજ.

સમઘ અને વ્યવહારનય સ્થાપના સિવાય ત્રણ નિક્ષેપા માને છે. એમ જે કેટ-લાક કહે છે, તેના ઉત્તરમાં હવે કહીએ છીએ કે-સંઘટ્ટિક અથવા અસંઘટ્ટિક સર્વ નૈગમ-નય વિવદરહિત સ્થાપનાને ઇચ્છે છે. તેમાં સંઘટ્ટનયના મતાનુસારી સંઘટ્ટિક નૈગમ સા-માન્યવાદી છે, અને વ્યવહારનયના મતાનુસારી અસંઘટ્ટિક નૈગમ વિશેષવાદી છે. આ બેમાં સંઘટ્ટનયાનુસારી સંઘટ્ટિક નૈગમ સ્થાપનાને ઇચ્છે છે, તો પછી તેના જેવી માન્યતાવાળો સંઘટ્ટનય પણ સ્થાપનાને કેમ ન ઇચ્છે? ઇચ્છેજ. અહીં કદાચ એમ કહેવામાં આવે, કે સામા-ન્યથી સર્વ નૈગમ સ્થાપનાને ઇચ્છે છે, પણ વિશેષ વ્યાખ્યાથી અસંઘટ્ટિક નૈગમ સ્થાપનાને ઇચ્છે છે. સંઘટ્ટિક નૈગમ નથી ઇચ્છતો એમ સમજવું, તેથી કરીને મંઘટ્ટનયને સ્થાપનાનો નિષેધ નથી. આ પ્રમાણે કહેવામાં આવે, તો એક બાલુ સાંધતા બીજી બાલુ તૂટશે. કેમકે

(૩૮૪) “ નેવાહયં પયં ” ઇત્યાદિ ૨૮૪૭ મી ગાથાનું વ્યાખ્યાન અને પ્રપંચાદ્વાર.

એ પ્રમાણે તો વ્યવહારનય પણ અસંશ્લિષ્ટ નૈગમ નયની સમાન વિશેષવાદી હોવાથી સ્થાપનાને માનશેજ, પાન્ટુ “સ્થાપના સિવાય ત્રણ નિદેશા સંશ્લેષ તથા વ્યવહારનય માને છે.” એ કથનથી વ્યવહાર નયને સ્થાપનાનો નિષેધ જણાવ્યો છે. સંપૂર્ણ નૈગમ સ્થાપનાને ઇચ્છે છે, પણ સંશ્લિષ્ટ-અસંશ્લિષ્ટના ભેદથી તે નથી ઇચ્છતો, તેથી કરીને સંશ્લેષ વ્યવહાર પણ સ્થાપનાને નથી માનતા એમ કહેવામાં આવે, તો એ બે નથો એક બીજાની અપેક્ષા વિના ભલે સ્થાપના ન બાને, પણ તે બન્ને સમુદીતનયો નૈગમનયરૂપ હોવાથી સ્થાપના માનશેજ. કેમકે તે પ્રત્યેક નય નૈગમથી ભિન્ન નથી.

અથવા પૂર્વે જો સામન્નગાર્હ સો નૈગમો સંગ્રહં ગતો ઇત્યાદિ ગાથાવડે સંશ્લેષ તથા વ્યવહારનયમાં નૈગમનયનો અન્તર્ભાવ કહેલ છે, તદ્વતુસાર પણ સંશ્લેષ-વ્યવહારનય સ્થાપનાને માને છે, કારણ કે જેમ સ્થાપનાને માનનાર નૈગમનયનો એ બે નયમાં અન્તર્ભાવ થાય છે, તેવી રીતે તેની સ્થાપનાની આન્યતાનો પણ તે બે નયમાં અન્તર્ભાવ થાય છે. એટલે કે સ્થાપના સામાન્યને સંશ્લેષ ઇચ્છે છે અને સ્થાપના વિશેષને વ્યવહાર ઇચ્છે છે, એમ માનવું યોગ્ય છે, પરંતુ સર્વથા તે બે નથો તેને નથી માનતા એમ કહેવું તે યોગ્ય નથી. કારણ કે સામાન્યાદિ વિશિષ્ટ બહુ પ્રકારના બાહ્ય વસ્તુધર્મને ઋણુસૂત્ર પર્યન્તના ચાર નથો ઇચ્છે છે, તેથી કરીને તે નથોને નામાંકિ ચારે નિદેશા આન્ય છે. ૨૮૪૭-થી-૨૮૫૫.

હવે “ નેવાહયં પયં ” ઇત્યાદિ ૨૮૪૭ મી ગાથાનું વ્યાખ્યાન કરે છે.

નિવયં પયાપ્જન્તો જાતો તો નમો નિવાત તિ ।

સો ચિય નિયત્યપરો પયમિહ નેવાહયં નામ ॥ ૨૮૫૬ ॥

પૂયત્યમિણં સા પુણ તિર-કર-પાયાદ્વત્તંક્રાઓ

ભાવસ્ત ય સંક્રાઓ મણતા મુદ્ધસ્ત વિણિવેતો ॥ ૨૮૫૭ ॥

एतं तु भावकरणं पहाणमेगंनियं ति तस्सेव ।

वज्रं मुद्दिनिमिचं भागवेयं तु तं विफलं ॥ २८५८ ॥

जं जुज्जंतो वि तयं न तप्फलं लहइ पालमाइ व्व ।

तच्चिरहिया लहंति य फलमिह जमणुत्तारइया ॥ २८५९ ॥

तह वि विसुद्धी पाएण वज्रसहियस्स जा न सा इहरा ।

संजायड तेणोमयमिद्धं संवस्स वा नमओ ॥ २८६० ॥

નમઃ ૫૬, ૫૬ની આદિમાં અથવા અન્તમાં પડતું હોવાથી તે નિપાત કહેવાય છે. એ નિપાત સ્વઅર્થમાં તત્પર હોવાથી તેને નૈપાતિક પદ કહેવાય છે. એમાં નમઃ ૫૬ પૂજના અર્થમાં છે, તે પૂજા (બે પ્રકારે છે એક) શિર-કર-પગઆદિ દ્રવ્ય સંક્રાયરૂપ, અને બીજી શુદ્ધ મનને વિનિવેશ તે ભાવસંક્રાયરૂપ, એ બેમાં ભાવ સંક્રાયજ એકાન્ત એક છે કેમકે તેજ બાહ્ય શુદ્ધિ કરણ છે, ભાવરહિત દ્રવ્યસંક્રાય નિષ્ક્રમ છે, (કારણ કે ભાવરહિત દ્રવ્ય સંક્રાયથી) નમસ્કારમાં યોગ્યભેદ હોય, તેને પાતકાદિની જે તેનું ક્ષણ મળતું નથી. પણ દ્રવ્યરહિત ભાવ સંક્રાયના અનુત્તર વિમાનવાસી દેવાની જે ક્ષણ પામે છે, તો પણ પ્રાપ્ત બાહ્ય વિશુદ્ધિરહિત જે ન હોય, તેને તેવા પ્રકારનું ઉત્તમ ક્ષણ ન મળે માટે સાંખ્યક્રમારની જે નમસ્કાર કરનારને ઉભય વિશુદ્ધિ ઉત્તમ ક્ષણને માટે થાય છે. ૨૮૫૬-થી-૨૮૬૦.

હવે પ્રપ્ત્યાદ્વાર કહે છે.

દુવિહા પરુવળા છપ્પયા ય નવહા ય છપ્પયાઈ નમો ।

કિં કરસ કેળ વ કહિં કેવચ્ચિરં કહિવિહો વ ભવે? ॥૨૭૬૧॥૮૯૧-૩૦૧

કિં જીવો તપ્પરિણઓ પુવ્વપ્પલિવળ્લઓ વ જીવાણં ।

જીવસ્સ ય જીવાણ ય પહુચ્ચ પલિવજ્જમાણં તુ ॥ ૨૮૬૨ ॥૮૯૨-૩૦૨

પ્રપ્ત્યા એ પ્રકારે છે, એક છ પ્રકારે પ્રપ્ત્યા અને બીજી નવ પ્રકારે પ્રપ્ત્યા તેમાં નમસ્કાર એ શું છે?, કોનો છે?, કોના વડે થાય છે?, ક્યાં થાય છે?, કેટલો વખત રહે છે?, અને કેટલા પ્રકારે છે?, એ છ પ્રકારે પ્રપ્ત્યા છે. નમસ્કાર શું છે? તે જવ છે, અથવા તે પરિણામ છે. પૂર્વપ્રતિપક્ષની અપેક્ષાએ ધણા જીવોનો અથવા એક જીવનો નમસ્કાર છે, અને પ્રતિપક્ષમાનની અપેક્ષાએ એક જીવનો અથવા ધણા જીવનો નમસ્કાર છે. ૨૮૬૧-૨૮૬૨.

હવે એ છ દ્વારમાંનું પહેલું “નમસ્કાર એ શું છે?” એ દ્વાર કહે છે.

કિં હોજ્જ નમોક્કારો જીવોઽજીવો ગુણોઽહવા દવ્વં ।

જોવો નો સ્વંધો ત્તિ ય તહ નોગામો નમોક્કારો ॥ ૨૮૬૩ ॥

જં જીવો નાણમઓઽણ્ણો નાણં વ જં નમોક્કારો ।

તો સો જીવો દવ્વં ગુણો ત્તિ સામાઈપ્પમિહિયં ॥ ૨૮૬૪ ॥

સવ્વત્થિમઓ સ્વંધો તદેગદેસો ય જં નમોક્કારો ।

દેસપહિસેહવયણો નોસહો તેણ નોસ્વંધો ॥ ૨૮૬૫ ॥

ભૂયગ્ગામો ગામો નદેગદેસો તત્તિ તિ નોગામો ।

દેસો ત્તિ સો કિમેગોઽણ્ણો નેયો નયમયાઓ ॥ ૨૮૬૬ ॥

તપ્પરિણઽ સ્વિય જયા સહાર્ણં તયા નમોક્કારો ।

સેસાણઅણુવજ્જો વિ હલ્લિસહિઓઽહવા જોગો ॥ ૨૮૬૭ ॥

સંગહનઓ નમોક્કારજાઽસામણ્ણઓ સયા ઇક્કં ।

સંગહનઓ નમોક્કારજાઽસામણ્ણઓ સયા ઇક્કં ।

ઈચ્છઈ વવહારો પુણ ઇગમિહેગં વહૂ મહવો ॥ ૨૮૬૮ ॥

ત ઝ્ઞુસુયાર્ણં પુણ જેણ સયં સંપયં વ વત્થું તિ ।

પત્તેયં પત્તેયં તેણ નમોક્કારમિચ્છંતિ ॥ ૨૮૬૯ ॥

નમસ્કાર એ શું વસ્તુ છે? જવ છે, કે અજવ છે? અથવા ગુણ છે કે, દ્રવ્ય છે? (એ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં નેગમાદિ અશુદ્ધનયની અપેક્ષાએ) નમસ્કાર એ જવ છે / અજવ નથી, અને તે જવ સંપ્રદાય નયની અપેક્ષાએ અવિશિષ્ટ પંચાસ્તિકાયાત્મક સ્કંધરૂપ નથી, તેમજ (વિશેષ અપેક્ષાએ અવિશિષ્ટ આમરૂપ પણ નથી.) તેથી તે નમસ્કારનો સ્કંધ અને નામામરૂપ છે, (કેમકે જવરૂપ નમસ્કાર પંચાસ્તિકાયાત્મક સ્કંધનો એક દેશ છે, તથા

ચૈદ્ર પ્રકારના ભૂતઆત્માના પણ એક દેશ છે. અહીં નોશબંદ દેશવાચી છે.) જીવ જ્ઞાનમય છે, જ્ઞાન રૂપ છે, અને તે જ્ઞાન જીવથી અલિપ્ત છે, તેથી જીવ નમસ્કાર છે. (અજીવ નથી, કેમકે તે જ્ઞાનરહિત છે.) તે નમસ્કાર શું છે કે દ્રવ્ય છે ? (એનો ઉત્તર પૂર્વે ૨૬૪૩ મી ગાથામાં) સામાયિકની અંદર કહેલ છે, તે પ્રમાણે સમજવો. (પણ તેમાં સામાયિકના સ્થાને નમસ્કાર સમજવો.) સર્વ પંચાસ્તિકાય સ્કંધ કહેવાય, (જીવ તે સ્કંધના એક દેશ હોવાથી નમસ્કાર પણ તેના એક દેશ છે, કેમકે નમસ્કારવાન અને નમસ્કાર એ બંનેના અભેદ ઉપચાર છે તેથી તેના એક દેશ છે) અહીં 'નો' શબ્દ દેશ પ્રતિષેધવાચી છે, તેથી નમસ્કારવાન જીવનો સ્કંધ રૂપ કહેવાય છે. તથા (એકિન્દ્રિયાદિ ચૈદ્ર જીવ ભેદ-રૂપ) ભૂતઆત્મા, તે આત્મા કહેવાય છે, તે આત્માનો, દેવ-મનુષ્યાદિરૂપ નમસ્કારવાન જીવ એક-દેશ હોવાથી નમસ્કારનો આત્મા કહેવાય છે. તે નમસ્કાર ભૂતઆત્મા એક દેશ હતાં પણ એક છે કે અનેક છે ? (આનો ઉત્તર) જોય નયના અલિપ્તવાચી જાણવો. જ્યારે નમસ્કારના પરિણામવાળો જીવ થાય, ત્યારે શબ્દાદિ ત્રણ નયોના અલિપ્તવાચે જીવ નમસ્કાર કહેવાય છે, અને શેષ નેગમાદિ નયોના અલિપ્તવાચે નમસ્કારમાં ઉપયોગરહિત હોય તે પણ જો લગ્નિયસહિત હોય, અથવા નમસ્કારને યોગ્ય હોય, તેથી જીવ પણ નમસ્કાર કહેવાય છે. સંમૂલનય નમસ્કાર જાતિ સામાન્યથી હુએમાં એકજ નમસ્કાર કહેલ છે, અને વ્યવહારનય (લોક વ્યવહારમાં તત્પર હોવાથી) એક નમસ્કારવાન જીવને એક નમસ્કાર માને છે, તથા બહુ જીવોને બહુ નમસ્કાર માને છે. તેમજ ઋતુસૂત્રાદિનયો વર્તમાન સમયવર્તિ સ્વકીય વસ્તુને વસ્તુ માને છે, તેથી તે પ્રત્યેકના જુદા જુદા નમસ્કાર માને છે. ૨૮૬૩-થી-૨૮૬૮-હવે "નમસ્કાર કેના છે ?" એ દ્વાર કહેવાને પુરવડપરિવર્તના ધર્ત્યાદિ ગાથાની વ્યાખ્યા કરે છે.

પદિવજ્જમાણઓ પુણ ઈગોજ્જેગો વ સંગહં મોતું ।

इहो सेसनयाणं पदिवज्जा नियमओज्जेगे

॥ ૨૮૭૦ ॥ દારં

कस्तु ति नमोकारो पुज्जस्स हि-संपयाणमावाओ ।

नेगम-ववहारमयं जह भिक्खा कस्तु जइणो ति

॥ ૨૮૭૧ ॥

पुज्जस्सव पज्जाओ तप्पच्चयओ घटाइप्पम्म व ।

तद्धेउभावओ वा घटविण्णाणाभिहाणं व

॥ ૨૮૭૨ ॥

अहवा स करंतो चेय तस्स जं भिच्चभावमावन्नो ।

का तस्स नमोकारे चीवा दासखरोवम्मे

॥ ૨૮૭૩ ॥

जीवस्स सो जिगस्स व अज्जीवस्स व जिणींदपडिमाए ।

जीवाण जइणं पिव अज्जीवाणं तु पडिमाणं

॥ ૨૮૭૪ ॥

जीवस्सानीवस्स य जइणो चीवस्स चेगओ समयं ।

जीवाणमजीवाण य जइणो पडिमाण वेगत्यं

॥ ૨૮૭૫ ॥

जीवाणमजीवस्स य जइणं तिम्वस्स चेगओ समयं ।

जीवाणमजीवाण य जइण पडिमाण वेगत्यं

॥ ૨૮૭૬ ॥

जीयो ति नमोकारो नणु सव्वमयं कहं पुणो येओ ।

इह जीवस्सेव सओ भण्णइ सामितचोतिंय

॥ ૨૮૭૭ ॥

નમસ્કાર પામનાર જીવ એક હોય કે અનેક હોય, એ પક્ષ સંબંધનય સિવાયના શેષનયોને સંમત છે, અને પૂર્વપ્રતિપક્ષ તો તે સર્વેને અનેક જીવો ધૃષ્ટ છે. નમસ્કાર કેનો છે? પૂજ્યનો (કેમકે તે તેમને) અપાય છે. જેમકે શિક્ષા કેની? યતિની. (તે પ્રમાણે અહીં પણ સમજવું.) આ મત નૈગમ તથા વ્યવહારનયનો છે. અથવા નમસ્કાર એ પૂજ્યનો પર્યાય છે, કેમકે ઘટના આત્મીય સ્વરૂપની પેઠે તેમાં (આ પૂજ્ય છે,) એવો પ્રત્યય થાય છે. અથવા પૂજ્ય નમસ્કારનો હેતુ હોવાથી ઘટ વિજ્ઞાનના અભિધાનની પેઠે નમસ્કાર પૂજ્યનો પર્યાય છે, અથવા તે નમસ્કાર કરનાર પૂજ્યના ભૂત્યભાવને પામે છે, એટલે તે નમસ્કાર કરનારની દાસ અને ખરની ઉપમાવાળા નમસ્કારમાં શી ચિન્તા કરવી? જિ-નેશ્વરને નમસ્કાર કરવો, તેથી તે જીવનો નમસ્કાર કહેવાય, જિનેશ્વરની પ્રતિમાને નમસ્કાર કરવાથી અજીવનો નમસ્કાર, યતિયોને નમસ્કાર કરવાથી જીવોનો નમસ્કાર, તેમની પ્રતિમાઓને નમસ્કાર કરવાથી અજીવોનો નમસ્કાર, યતિને અને પ્રતિમાને સાથે નમસ્કાર કરવાથી જીવનો તથા અજીવનો નમસ્કાર, યતિને અને પ્રતિમાઓને સાથે નમસ્કાર કરવાથી જીવનો તથા અજીવોનો નમસ્કાર, યતિયોને અને પ્રતિમાને એકીસાથે નમસ્કાર કરવાથી જીવોનો તથા અજીવોનો નમસ્કાર, યતિયે ને અને પ્રતિમાઓને એકીસાથે નમસ્કાર કરવાથી જીવોનો તથા અજીવોનો નમસ્કાર છે. જીવ એ નમસ્કાર છે, એમ સર્વને સંમત છે, તો પછી એ ભેદ શા માટે? અહીં વિધિમાન જીવના અને નમસ્કારના સ્વાભાવનો વિચાર કરાય છે, તેથી તે ભેદ છે. ૨૮૭૦-થી-૨૮૭૦-.

નમસ્કાર પામતા જીવો એક અથવા અનેક હોય છે, એમ સંબંધનય સિવાયના બધા નયો માને છે, અને પૂર્વપ્રતિપક્ષ નમસ્કારવાળા જીવો તો અવશ્ય અનેક હોય છે, એમ તે નયો માને છે; કેમકે ચારે ગતિમાં પૂર્વપ્રતિપક્ષ સમ્યગ્દષ્ટિ જીવો અસંખ્યાતા હ-એશમાં હોય છે. સંબંધનય સામાન્યવાદી હોવાથી ઉભય પક્ષમાં અહુત્વ નથી માનતો. આ ઉપરથી “ નમસ્કાર કેનો છે? ” એ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં એક જીવ અથવા અનેક જીવ નમસ્કારના સ્વાભાવ છે, એમ સિદ્ધ થયું.

શિષ્ય નમસ્કારનો સ્વાભાવ જીવ છે, તો તે નમસ્કાર કરવા યોગ્ય પૂજ્ય જીવ સ્વાભાવ છે, કે નમસ્કાર કરનાર જીવ સ્વાભાવ છે?

આચાર્ય:—તારા એ પ્રશ્નનો જવાબ નય વિચારથી આપવો જોઈએ. તેમાં પ્રથમ નૈગમ તથા વ્યવહારનયના અભિપ્રાય પ્રમાણે નમસ્કાર કરવા યોગ્ય-પૂજ્ય આત્મા નમસ્કારનો સ્વભાવ છે, પણ નમસ્કાર કરનાર જીવ તેનો સ્વાભાવ નથી, કારણ કે નમસ્કાર પૂજ્યને અપાય છે. જેમ લોકમાં પણ શિક્ષા કેની છે? એના ઉત્તરમાં યતિની છે, પણ આપનારની નથી, એમ કહેવાય છે, તેવી રીતે અહીં પણ સમજવું.

અથવા ઘટના ચોતાના રૂપાદિ ધર્મો, ઘટની અંદર ઘટની પ્રતીતિ કરાવનાર હોવાથી, ઘટના પર્યાયો છે; તેમ નમસ્કાર પણ પૂજ્યની અંદર “ આ પૂજ્ય છે ” એવી પ્રતીતિ કરાવનાર હોવાથી તે પૂજ્યનો પર્યાય છે. અથવા ઘટ સંબંધી જ્ઞાન અને તેનું કથન ઘટના હેતુ હોવાથી ઘટના પર્યાય છે, તેવીજ રીતે નમસ્કાર કરવા યોગ્ય અરિહ-તાદિકને જોવાથી ભગ્ય જીવને વિશિષ્ટ ઉલ્લાસથી નમસ્કાર કરવાનો અભિપ્રાય ઉત્પન્ન થાય તેથી તે પૂજ્ય આત્મા નમસ્કારનો હેતુ હોવાથી નમસ્કાર પૂજ્યનો પર્યાય છે.

વળી નમસ્કાર જીવ, નમસ્કાર કરનાર તે પૂજ્ય આત્માનું દાસત્વ પામે છે, તેથી દાસ અને ખરની ઉપમાવાળા તે નમસ્કાર ઉપર નમસ્કાર કરનારનો અધિકાર નથી.

કારણ કે જેમ—“ દાસેવ । મેં જરો કોજો દાસો વિ મેં જરો વિમે ” નોકરે મારા માટે ખર ખરીધો, તે દાસ પણ મારો છે, અને ખર પણ મારો છે.” આ મિદ્ધાન્તોક્ત ન્યાયથી દાસ જેવો નમસ્કાર, અને ખર સમાન નમસ્કાર, એ બન્ને પૂજ્ય આત્મા અર્કદા-દિકનાજ છે, પણ નમસ્કાર કરનારના નથી.

અહીં એક વાત વિશેષ સમજવાની છે, તે એ છે કે—પૂજ્ય વસ્તુ એ પ્રકારની છે, એક જીવરૂપ અને બીજી અજીવરૂપ. તેમાં જીવરૂપ પૂજ્ય વસ્તુ તે જિનેથરદિ, અને અજીવરૂપ પૂજ્ય વસ્તુ તે તેમની પ્રતિમા વિગેરે અણવી. આ જીવ તથા અજીવ પદના એક વચન અને બહુવચનવડે આઠ ભાગ છે. જેમકે જીવનો ૧ નમસ્કાર, ૨ અજીવનો નમસ્કાર, ૩ જીવોનો, ૪ અજીવોનો, ૫ જીવનો અને અજીવનો, ૬ જીવોનો અને અજીવોનો, ૭ જીવોનો અને અજીવનો, ૮ જીવોનો અને અજીવોનો નમસ્કાર. આ આઠ ભાગો ભાગ્યકાર મહારાજે ઉકાલરણ પૂર્વક કહ્યા છે. તેમાં પ્રથમ જિનેથરને નમસ્કાર કરવો, ૧ તે જીવનો નમસ્કાર, ૨ જિનેથરની પ્રતિમાને નમસ્કાર કરવો તે અજીવનો નમસ્કાર, ૩ મુનિઓને નમસ્કાર કરવો તે જીવોનો નમસ્કાર, ૪ અને પ્રતિમાઓને નમસ્કાર કરવો તે અજીવોનો નમસ્કાર, ૫ મુનિને તથા પ્રતિમાને સાથે નમસ્કાર કરવો તે જીવનો અને અજીવનો નમસ્કાર, ૬ મુનિઓને તથા પ્રતિમાઓને સાથે નમસ્કાર કરવો તે જીવોનો અને અજીવોનો નમસ્કાર, ૭ ધણા મુનિઓને અને એક પ્રતિમાને સાથે નમસ્કાર કરવો તે જીવોનો તથા અજીવોનો નમસ્કાર, ૮ ધણા મુનિઓ તથા ધણી પ્રતિમાઓને સાથે નમસ્કાર કરવો તે જીવોનો અને અજીવોનો નમસ્કાર કહેવાય છે.

શિષ્ય:—મહારાજ પૂર્વે ૨૮૬૨ મી આધ્યામાં “ જીવનમસ્કાર છે,” એમ સર્વ નયોને સંમત સમાન અધિકરણ આપે કહ્યું છે અને અહીં જિનેથરને નમસ્કાર કરવો તે “જીવનો નમસ્કાર,” કયાદિ છઠ્ઠી વિશાક્રનો નિર્દેશ કરીને બન્નેનો ભેદ રાખી કહ્યો છે ?

આચાર્ય:—સમાન અધિકરણવાળો જીવરૂપ નમસ્કાર, એ પૂજ્ય આત્માનો છે ? કે નમસ્કાર કરનારનો છે ? એનો વિચાર અહીં પ્રસ્તુત હોવાથી છઠ્ઠી વિશાક્રનો નિર્દેશ કર્યો છે. તેથી કાંઈ હરકત જેવું નથી. ૨૮૭૦ થી ૨૮૭૭.

હવે સંમત નયના મતે નમસ્કારવું સ્વાભિવ્યવેચિતાર છે.

સામણમેત્તગાહી સ પરમિપ્પ-યરવિસેસનિરવેક્કલો ।

મંગલ્લમ્મોડમિપ્પણ્ણા નમિદ્દેગ્ગસ્સાવિસિદ્ધસ્સ ॥ ૨૮૭૮ ॥

જોવસ્સાનીવસ્સ વ સસ્સ પરસ્સ વ વિસેસમેડમિપ્પણ્ણો ।

ન વ મેયમિચ્છહ સયા સ નમો સામણમેત્તસ્સ ॥ ૨૮૭૯ ॥

જોનો નમો ત્તિ સુલ્લાહિગરણ તં વેદ્ ન વ સ જોવસ્સ ।

ઈચ્છહ વાડમુદ્દયરો તં જીવસ્સેય નલ્લસ્સ ॥ ૨૮૮૦ ॥

આચાર્ય:—સ્વ-પર, જીવાજીવ આદિ વિશેષની અપેક્ષારહિત સંમતનય સામાન્ય માત્રમાહી હોવાથી તે નમસ્કારને એક અવિશિષ્ટ સત્તારૂપનો માને છે. જીવનો કે અજીવનો અથવા સ્વ-પદનો અભેદ વિશેષજનમાં અવિજ્ઞ આ નયને નથી માનતો પણ નમસ્કાર સામાન્ય રૂપેજ તેને માને છે. જીવ એજ નમસ્કાર છે, એ પ્રમાણે સમાન અધિકરણ આ નય કહે છે. પણ જીવનો નમસ્કાર એજ વિજ્ઞ અધિકરણ નથી માનતો. અથવા આ

અશુદ્ધતર સંપ્રદાય તે નમસ્કારને જીવનોજ માને છે, બીજા સાત ભાગે નથી માનતા. ૨૮૭૮ થી ૨૮૮૦.

સંપ્રદાય સામાન્યમાત્રગ્રાહી હોવાથી જીવનો નમસ્કાર-અજીવનો નમસ્કાર ઇત્યાદિ વિશેષપુરુષિત સત્તા માત્રરૂપે નમસ્કારને માને છે, કારણ કે જીવનો યા અજીવનો, સ્વનો કે પરનો નમસ્કાર ઇત્યાદિ વિશેષભાવે આ નય નમસ્કારનો ભેદ નથી માનતા પણ સત્તા-સામાન્ય રૂપે એકજ માને છે.

અહીં કહાય એમ પૂછવામાં આવે કે નમઃ શબ્દ રૂપ નમસ્કારનો સ્વસ્વરૂપે આધારદિ ભેદ આ નય ભેદ માને છે કે નહિ ? એના ઉત્તરમાં કહેવાયું કે નમસ્કાર સામાન્ય માત્રનો આધારદિ ભેદમાં પણ આ નય સર્વકાળ ભેદ નથી માનતા, સામાન્યમાત્રગ્રાહી હોવાથી સર્વત્ર એકજ માને છે. અથવા જીવનો નમસ્કાર ” એ પ્રમણે છઠી વિભક્તિવડે જે ભેદ કહ્યો છે, તેથી ભેદ આ નય મૂળથીજ સર્વથા નથી માનતા, એટલે જીવનો નમસ્કાર કે અજીવનો નમસ્કાર, એવો સ્વાભિવ્યવેચન વિચાર તો કયાંથી થઈ શકે ? કારણ કે “જીવ એજ નમસ્કાર છે ” એ પ્રમાણે સમાન અધિકરણતાજ (એક વિભક્તિ) આ નય માને છે, પણ “ જીવનો નમસ્કાર ” એણે લિંગ અધિકરણ (બુદ્ધી વિભક્તિ) નથી માનતા. અથવા અશુદ્ધતર સંપ્રદાય, પૂર્વોક્તિ આઠ ભાગમાંથી પહેલો ભાગ માને છે. એટલે કે જીવ સામાન્યનો નમસ્કાર છે, એમ આ નય માને છે, બાકીના સાત ભાગ નથી માનતા. ૨૮૮૦

હવે ઋગ્વેદસૂત્રના અભિપ્રાયે નમસ્કારનું સ્વાભિવ્યવેચન વિચારે છે.

ઉજ્જુમુયમયં નાણં સહો કિરિયા ચ જં નમોક્તારો ।

હોજ્જ નહિ સવહા સો જુતો તક્તુરજ્જસ્સ ॥ ૨૮૮૧ ॥

નાણં જીવાણન્નં તં કહમત્યંતરસ્સ પુજ્જસ્સ ।

જીવસ્સ હોહ કિહ વા પહિમાણ જીવરહિયાણ ? ॥ ૨૮૮૨ ॥

एवं सहो किरिया य सह-किरियावओ जओ धम्मो ।

न य धम्मो दव्वंतरसंचारी तो न पुज्जस्स ॥ ૨૮૮૩ ॥

एवं च कयविणासा-ऽक्याममे-गत-संगराह्या ।

अन्नस्स नमोक्कारे दोसा बहवो पसज्જંતિ ॥ ૨૮૮૪ ॥

જડ સામિભાવઓ હોજ્જ પૂઞ્ણિજ્જસ્સ સો તો કો દોસો ? ।

अत्यंतरभूयस्स वि जह गावो देवदत्तस्स ॥ ૨૮૮૫ ॥

अस्सेदं ववएसो हवेज्ज दव्वम्मि न उ गुणे जुत्तो ।

પડયસ્સ સુકમાવો મન્નઈ ન હિ દેવદત્તસ્સ ॥ ૨૮૮૬ ॥

ઋગ્વેદસૂત્ર નયનો એવો મત છે કે જે નમસ્કાર છે, તે ઉપર ગાત્રમક જ્ઞાન, રૂપ અરિહંતોને નમસ્કાર થાયો ઇત્યાદિ શબ્દરૂપ, અથવા શિરોનમનાદિ ક્રિયારૂપ છે; તેથી તે નમસ્કાર તેના કર્તા સિવાય બીજાનો કોઈ પણ રીતે કહી-શકાય નહિ. કારણ કે જ્ઞાનરૂપ નમસ્કાર તે જીવથી અલિપ્ત છે, તે અર્થાન્તર રૂપ પૂજ્યનો છે એમ કેમ કહી શકાય ? અથવા (અત્યંતમાન છતાં પણ વિચારની ખાતર માની લઈએ કે) ભલે જીવનો નમસ્કાર હો, પરંતુ અશુદ્ધિત-અચેતન પ્રતિમાનો તે કેવી રીતે હોઈ શકે ? (નજ હોઈ શકે.)

એજ પ્રમાણે શબ્દરૂપ અને ક્રિયારૂપ નમસ્કાર પણ, શબ્દ કરનાર અને ક્રિયાવાન (નમસ્કાર કરનાર) ના ધર્મ છે, તે ધર્મ અન્ય દ્રવ્યમાં જાય નહિ. માટે પૂજ્યનો નમસ્કાર નથી. જો એ પ્રમાણે (પૂજકે કરેલા નમસ્કાર પૂજ્યનો માનવામાં આવે તો, કૃતન.શ-અકૃતઆગમ એકત્વ-અને સંકરાર્થે વણા દોષો પ્રાપ્ત થાય. જેમ ગાયો અન્યત્ર છતાં તે દેવદત્તની છે, એમ કહેવાય છે, તેવી રીતે નમસ્કાર પૂજકને વિષે હોય, તો પણ સ્વામિભાવે અર્થાન્તરભૂત પૂજ્યનો નમસ્કાર માનવામાં શો દોષ છે ? (એમ કહેવામાં આવે તો) આ આતું છે, એવો વ્યવહાર દ્રવ્યમાં કરી શકાય, પણ ગુણની અંદર ન કરી શકાય. કારણ કે પદનો શુક્લભાવ તે દેવદત્તનો ન કહી શકાય. (કેમકે એથી સાંકયું આદિ દોષો પ્રાપ્ત થાય.) ૨૮૮૧-થી-૨૮૮૬.

ववपसाभावमि वि नशु सामितमणिवारियं चेव ।

અભાધારણં પિ હુ સમુણાણ વ મોગભાવાઓ ॥ ૨૮૮૭ ॥

एवं पि न सो पुज्जस्स तप्फलाभावओ परधणं व ।

જુત્તો ફલભાવાઓ સધર્ણ પિવ પૂજ્યંતસ્સ ॥ ૨૮૮૮ ॥

नशु पुज्जस्सेव फलं दीसइ पूजा न पूजयंतस्स ।

નાણુવજીવિતળઓ તં તસ્સ ફલં જહા નમસો ॥ ૨૮૮૯ ॥

न य दिद्वफलस्योऽयं जुत्तो पुज्जस्स वोवगाराय ।

કિંતુ પરિણામસુદ્ધી ફલમિદં સા ય પૂજ્યઓ ॥ ૨૮૯૦ ॥

फत्तुरहीणचओ तग्गुणाओ तप्फलोवभोगाओ ।

તસ્સ ય ત્વઓવસમઓ તજ્જોગાઓ ય સો તસ્સ ॥ ૨૮૯૧ ॥

અન્ય આધારવાળા ગુણોનો એવા વ્યવહારનો અભાવ છતાં પણ સ્વગુણોની થેઠે ભોગભાવથી તેવું સ્વામિત્વ નિવારી નહિ શકાય. (એમ કહેવામાં આવે તો) એ પ્રમાણે પણ પારકા ધનની થેઠે તેનો ફળના અભાવે, તે નમસ્કાર પૂજ્યનો નહિ કહેવાય; પરંતુ સ્વધનની થેઠે ફળના સદ્ભાવથી પૂજકનો નમસ્કાર કહેવો યોગ્ય છે. પૂજારૂપ ફળ પૂજ્યને જ જણાય છે, પૂજકને નથી જણાતું; (એમ કહેવામાં આવે, તો) આગરાની થેઠે વીતરાગ અનુપલ્લી હોવાથી તે ફળ તેમનું નથી. વળી નમસ્કાર દ્રષ્ટ ફળરૂપ પ્રયોજનવાળો નથી, અથવા પૂજ્યના ઉપકાર માટે પણ નથી; પરંતુ પરિણામની વિગૃહ્ણિ એ નમસ્કારનું ફળ માન્યું છે, અને તે વિગૃહ્ણિ પૂજકને જ થાય છે. નમસ્કાર કરતો આધીન હોવાથી, તેનો ગુણ હોવાથી, તેના ફળના ઉપભોગથી, તેના ક્ષયોપશમથી અને તેના યોગથી તે નમસ્કાર પૂજકનો જ છે, ૨૮૮૭-થી-૨૮૯૦.

અન્ય આધારવાળા-પદાર્થગત શુક્લાર્થગુણો દેવદત્તના એવા વ્યવહારનો અભાવ છતાંપણ તેને તેવું સ્વામિત્વ નિવારી નહિ શકાય. કારણ કે જેમ પોતાના રૂપાદિ ગુણોનો ભોગવનાર દેવદત્ત પોતાના ગુણોનો સ્વામી છે, તેવી રીતે પોતાના વસ્ત્રના શુક્લાર્થ ગુણો દેવદત્તને ભોગવાતા હોવાથી તેનો તે સ્વામી છે. એજ પ્રમાણે જો નમસ્કાર પૂજકની અંદર હોય અને પૂજ્ય તેનો સ્વામી થાય, તો શું દોષ છે ?

એ પ્રમાણે કહેવામાં આવે, તો પણ તે નમસ્કાર પૂજ્યનો નહિ કહી શકાય, કારણકે પારકાના ધનની થેઠે નમસ્કારના સ્વર્ગાર્થરૂપ ફળનો પૂજ્યને અભાવ છે, અને

પૂજનારને તે સ્વધનની પેઠે સ્વર્ગાદિ ફળના સદ્ભાવનાનો હોવાથી પૂજકનો તે છે એમ કહેવું શાસ્ત્ર છે.

પૂજ્યને પૂજરૂપ ફળ પ્રત્યક્ષથી જણાય છે, અને પૂજકને તે નથી જણાતું, માટે પૂજ્યને નમસ્કારના ફળનો અભાવ છે, એમ જે કયું છે, તે અચોગ્ય છે, આ પ્રમાણે નેગમાદિ નયવાદીઓ કહેવા માગે તો તે અચોગ્ય છે, કેમકે આકાશની પેઠે અનુપાલ્લી હોવાથી તે પૂજરૂપ ફળ પૂજ્યનું નથી. જે જેનો અનુપાલ્લી હોય, તે તેનું ફળ ન કહેવાય. " જેમ દ્રવ્યમાન અગર-કર્પૂરાદિનો દુમ પ્રસરતા પુષ્પ સુવાસાદિ ફળ અકાશનું નથી, પરંતુ તેના ઉપલબ્ધ દેવદત્તાદેકનું છે; તેવી રીતે અહીં પણ વીતરાગદેવ પૂજના અનુપાલ્લી હોવાથી તે તેનું ફળ નથી, પણ પૂજકનું જ છે. વળી દ્રવ્યફળનાનો નમસ્કાર પૂજકને છે એમ નહિ, તેમજ પૂજ્યના ઉપકાર માટે છે, એમ પણ નહિ, પરંતુ પરિણામની વિશુદ્ધિ એ નમસ્કારનું અનન્તર ફળ છે, અને સ્વર્ગ-અપવર્ગ આદિ પરંપરા-એ ફળ છે. એ પરિણામની વિશુદ્ધિ તથા સ્વર્ગપ્રાપ્તિ વિગેરે ફળ પૂજકનું જ છે, પૂજ્યનું નથી, માટે નમસ્કાર પણ પૂજકનો જ કહેવાય, પૂજ્યનો ન કહેવાય.

વળી નમસ્કાર પૂજકથી કરાતો હોવાથી તે તેનેજ આધીન છે, તેથી સ્વધનની પેઠે નમસ્કાર તેના કર્તાનો છે. તથા નમસ્કાર જ્ઞાન-રાજ-ક્રિયારૂપ હોવાથી નમસ્કાર કરનારના ચુષ્કરૂપ છે, તેથી તે તેનો છે, નમસ્કારનાં સ્વર્ગાદિ ફળનો ભોક્તા તે પૂજક હોવાથી તે સ્વધનની પેઠે તે તેનો છે, તેમજ નમસ્કારના કારણજૂત જે કર્મનો ક્ષયોપશમ તે પણ તેના કર્તામાંજ હોવાથી તે તેનો છે, કેમકે કારણ વિના કાર્ય અન્યત્ર હોઈ શકે નહિ. તથા નમસ્કાર એ તેના કર્તાના પરિણામરૂપે હોવાથી પણ તે તેના કર્તાનો જ છે અન્યનો નથી. ૨૮૯૨.

હવે શબ્દાદિ ત્રણ નયના અંતે નમસ્કારનું સ્વામિત્વ કહે છે.

જં નાણં ચેય નમો સદ્ધાર્ણવં ન સદ્-કિરિયાઓ ।

તેજ વિસેતેજ તયં વજ્રસ્ત ન તેડણમર્ણવિ ॥ ૨૮૯૨ ॥ દારં

શબ્દાદિ ત્રણ નયના અંતે ઉપયોગરૂપ જ્ઞાનજ નમસ્કાર છે, પણ શબ્દ તથા ક્રિયા નમસ્કાર નથી. (કેમકે એ નયો શુદ્ધ હોવાથી જ્ઞાનવાદી છે.) તેથી વિશેષ કરીને બ્રાહ્મ જિનેશ્વરાદિનો અથવા તેમની પ્રતિમાનો નમસ્કાર તે નયો નથી માનતા. (પરંતુ તદુપયોગવાન પૂજકનોજ નમસ્કાર માને છે.) ૨૮૯૨.

હવે કેન દ્વાર-નમસ્કાર શા વડે થાય છે, તે કહે છે,

નાણાવરણિજ્જસ્સ ય દંસણમોહસ્સ તહ સ્વઓવસમો ।

જીવમજીવે અદ્ધસુ મંગેસું હોઈ સવ્વત્થ ॥ ૨૮૯૩ ॥ ૮૧૩-૩૦૩

કેણં તિ નમોકારો સાહિજ્જહં લબ્ધ વ મણિયમ્મિ ।

કમ્મત્તઓવસમાઓ કિં કમ્મં કો સ્વઓવસમો ? ॥ ૨૮૯૪ ॥

મહં-સુચનાણાવરણં દંસણમોહં ચ તદુવર્ણિણિ ।

તપ્પદ્ધયાઈં દુવિહાઈં સવ્વ-દેસોવર્ણિણિ ॥ ૨૮૯૫ ॥

સન્વેસુ સવધાઇસુ હપસુ દેસોનવધાયાણં ચ ।

ભાગેહિં શુચ્ચમાણો સમણ સમણ અર્જોર્હિં ॥ ૨૮૯૬ ॥

પદમં લહ્હ નકારં એકેકં વન્નમેવમન્નં પિ ।

કમસો વિમુજ્જમાણો લહ્હ સમત્તં નમોક્કારં ॥ ૨૮૯૭ ॥

સ્ત્રીણમુદ્ગં સેસયમુવસંતં ષણ્ણ સ્વઓવસમો ।

ઉદય-વિધાય ઉવસમો જા સમુદ્ગત્તસ્સ ય વિમુદ્ધી ॥ ૨૮૯૮ ॥

સો મુયનાણં મહ્મણુગયં ચ તં જં ચ સમ્મદિટ્ઠિસ્સ ।

તો તહ્હામે જુગં મહ્-મુય-સમ્મત્તલામો ત્તિ દારં ॥ ૨૮૯૯ ॥

જ્ઞાનાવરણીય અને દર્શનભોહુનીયનો જે ક્ષયોપશમ, (તે વડે નમસ્કાર પ્રાપ્ત થાય છે.) અને જલ્પભાં-અજલ્પભાં કંત્યાદિ આઠે ભાંભાયાં સર્વન નમસ્કાર-હોય છે. નમસ્કાર શાથી પ્રાપ્ત થાય? એમ પૂછવામાં આવે, તો તે કર્મના ક્ષયોપશમથી પ્રાપ્ત થાય છે. કર્મ કયું? અને ક્ષયોપશમ કયો? અતિ-શ્રુતજ્ઞાનાવરણ-અને દર્શનભોહુનીય કર્મના નમસ્કારને ઉપધાતક સ્વર્ધકો છે. પ્રકારનાં છે, સર્વધાતિ અને દેશધાતી સ્વર્ધકો એમાંનાં સર્વધાતિ સ્વર્ધકો સર્વ નાશ-પામવાથી અને દેશધાતિ સ્વર્ધકોના અનન્તમાં ભાગોથી સમયે સમયે શુકાતા પ્રથમ નકાર અક્ષર પ્રાપ્ત થાય છે, તે પછી વિશુદ્ધ થતા અતુલ્યે ધીન પણ એકેક અક્ષર પ્રાપ્ત થવાથી સમસ્ત નમસ્કાર પ્રાપ્ત થાય છે. ઉદીત કર્મના ક્ષય, અને શેષ અતુદીત કર્મનો ઉપશમ તે ક્ષયોપશમ કહેવાય છે. ઉદયનો વિધાત તે ઉપશમ, અને ઉદીતની જે વિશુદ્ધ તે ક્ષય કહેવાય છે. (ક્ષયસહિત ઉપશમ તે ક્ષયોપશમ.) નમસ્કાર સ્વયં શ્રુતરૂપ છે, અને તે શ્રુત અતિપૂર્વક છે. એ બન્ને સમ્યગ્દૃષ્ટિને હોય છે, તેથી કરીને તે નમસ્કારનો લાભ થવાથી શુભપત-એકી સાથે અતિજ્ઞાન-શ્રુત-જ્ઞાન અને સમ્યક્ત્વનો લાભ થાય છે. (આ કારણથી અતિ-શ્રુત જ્ઞાનાવરણ અને દર્શનભોહુનીયનો ક્ષયોપશમ અહીં પ્રલુપ્ત કર્યો છે.) ૨૮૯૩-થી-૨૮૯૯.

હવે વસ્તિન દ્વાર-નમસ્કાર શામાં હોય છે? તે કહે છે.

કમ્મિ નમોકારોઽયં વાહિરવધુમ્મિ કત્તરાધારો ।

નેગમ-વવહારમયં જીવાદાવટ્ટમેયમ્મિ ॥ ૨૯૦૦ ॥

જં સો જીવાણ્ણો તેણ તઓ જત્થ સો વિ તત્થેવ ।

એગમ્મિ અળેમેસુ વ જીવાજોવોમણ્ણં વા ॥ ૨૯૦૧ ॥

નણ નેગમાદ્વયર્ણ પુજ્જસ્સ તઓ કહં ન તત્થેવ ।

તસ્સ ય ન ય તમ્મિ તઓ ઘલ્લં વ નરસ્સ સેત્તમ્મિ ॥ ૨૯૦૨ ॥

સામણ્ણમેત્તગાહી સ-પરિણિ-યરવિસેસનિરવેક્કલો ।

સંગહનઓઽમ્મિન્નં આહારે તમ્મિવિમ્મિટ્ઠમ્મિ ॥ ૨૯૦૩ ॥

જીવમ્મિ અજીવમ્મિ વ સમ્મિ પરમ્મિ વ વિસેસણેઽમ્મિનો ।

ન ય મેયમિચ્છહ સ નમો સામણ્ણમેવસ્સ ॥ ૨૯૦૪ ॥

જીવો નમો તિ તુહાહિગરણયં વેદં ન ઉ સ જીવમ્મિ ।
 ઇચ્છઈ વાઽમુદ્ધયરો તં જોયે ચેવ નન્નમ્મિ ॥ ૨૯૦૫ ॥
 ઉજ્જુમુયમયં નાણં સદ્દો કિરિયા ચ જં નમોક્કારો ।
 હોજ્જ ન હિ સન્વહા સો મઓ તદત્થંતરન્મૂઓ ॥ ૨૯૦૬ ॥
 સગુણિમ્મિ નમોક્કારો તગુણઓ નીલયા વ પ્ણમ્મિ ।
 ઇહરા ગુણસંકરઓ સન્વેગત્તાદઓ દોસા ॥ ૨૯૦૭ ॥
 ભિન્નાધારં પેચ્છઈ નણુ રિજ્જુમુત્તો જહા વસઈ સ્વમ્મિ ।
 દવ્વં તત્થાહિગયં ગુણ-ગુણિસવંધિચિત્તેયં ॥ ૨૯૦૮ ॥
 સો સંમન્નઈ ન ગુણં નિયયાહારં તયા સયં ઇહરા ।
 કો દોસો જઈ દવ્વં હવેજ્જ દવ્વંતરાહારં ? ॥ ૨૯૦૯ ॥
 જં નાણં વેદં ય નમો સદ્દાર્ણં ન સદ્દ-કિરિયા વિ ।
 તેણ વિસેસેગ તયં વજ્જમ્મિ ન તેઽનુમન્નંતિ ॥ ૨૯૧૦ ॥
 ઇચ્છઈ અવિ ઉજ્જુમુઓ કિરિયં પિ સ તેણ તસ્સ કાણ વિ ।
 ઇચ્છંતિ ન સદ્દનયા નિયમા તો તેસિં જીવમ્મિ દારં ॥ ૨૯૧૧ ॥

આ નમસ્કાર કઈ વસ્તુમાં હોય છે ? એ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં જીવાદિ આઠે ભાંગામાં કર્તાના આધારભૂત જીવાદિ બાહ્ય વસ્તુની અંદર તે હોય છે, એમ નૈગમ તથા વ્યવહાર નયનો મત છે. કારણ તે નમસ્કાર જીવથી અભિન્ન હોતો નથી. જ્યાં એક જીવ કે અજીવ હોય અથવા અથવા અનેક જીવો કે અજીવો હોય, અથવા ઉભયરૂપે હોય, ત્યાં તે નમસ્કાર પણ હોય છે. (અન્યથા અલેક ધટ્ટી શકે નહિ.) નૈગમાદિ નયોના વચનાનુસાર નમસ્કાર પૂજ્યનો છે, તો તે તેમાં (પૂજ્યમાં) કેમ ન હોય ? (નૈગમાદિ નયોના મતે નમસ્કાર પૂજ્યનો છે, એ વાત સાચી છે, પરંતુ) તે નમસ્કાર તે પૂજ્યમાંજ હોય, એવો નિયમ નથી. કેમકે જે વસ્તુ જેના સંબંધી હોય, તે તેનોજ આધાર હોય, એવું કંઈ નથી. (અન્યથા પણ જણાય છે) જેમ ધાન્ય દેવદંતાદિ મનુષ્યનું હોય છે, તે તેની અંદરજ નથી હોતું, પરંતુ આધારભૂત ક્ષેત્રની અંદર હોય છે. (તેમ અહીં પણ સમજવું) સ્વ-પરજીવાજીવાદિ વિશેષની અધોક્ષારહિત મંત્રહનય સામાન્યમાત્ર આહી હોવાથી નમસ્કારને અવિશિષ્ટ-સામાન્ય આધારમાં મને છે. (કેમકે જીવમાં યા અજીવમાં અથવા સ્વમાં કે પરમાં છત્યાદિ વિશેષણની અંદર આ નય અભિન્નવાદી હોવાથી નમસ્કાર સામાન્ય માત્રનો આધારાદિ કોઈ એક નથી માનતો. “ જીવ-નમસ્કાર છે ” એ પ્રમાણે (આ નય) તુટ્ય અધિકરણ કહે છે, પરંતુ તે નમસ્કાર જીવમાં-છે, એમ વ્યધિકરણ નથી માનતો, અથવા જો એ પ્રમાણે માને છે, તો તે અશુદ્ધતર સંમદ જીવમાંજ નમસ્કાર માને છે, પણ અજીવમાં નથી માનતો. મહુસૂત્રનયના મતે જે નમસ્કાર છે, તે જ્ઞાનરૂપ, શબ્દરૂપ-અથવા ક્રિયારૂપ થાય, તેથી તે નમસ્કાર કર્તાથી સર્વથા અર્થાન્તરભૂત નથી માનેલ. કેમકે પત્રમાં નીલત્વ શુણ્ણી પેઠે, નમસ્કાર તેના કર્તાના શુણ્ણ હોવાથી તે પોતાના શુણ્ણની અંદરજ હોય છે, અન્યથા (અન્યનો શુણ્ણ અન્યત્ર જાય તો) શુણ્ણની સાંકર્યતા થાય, અને સર્વ શુણ્ણીઓને સાંકર્યતા-એકતા વિગેરે

દેવો પ્રાપ્ત થાય. “ આકાશમાં રહે છે ” ઇત્યાદિની પેઠે ઋગ્ચુદ્ધતનય લિપ્ત આધાર માને છે. (તે પછી અહીં તેના મતે લિપ્ત આધારનો નિષેધ કેમ કરાય છે ? એમ કહેવામાં આવે તો તે લિપ્ત આધાર) દ્રવ્યની અપેક્ષાએ માને છે. (દેવાદતાદિ દ્રવ્ય આકાશાદિ દ્રવ્યાન્તરમાં રહે છે, એમ આ નય માને છે) કેમકે ત્યાં અધિકૃત છે, અને અહીં તે ગુણ-ગુણીના સંબંધનો વિચાર પ્રસ્તુત છે. (તેથી અન્યનો ગુણ અન્યમાં હોય એમ આ નય નથી માનતો) શબ્દાદિનયો જ્ઞાનનેજ નમસ્કાર કહે છે, શબ્દ-તથા ક્રિયાને નથી કહેતા, તેથી વિશેષ કરીને નયો નમસ્કાર કરનાર જીવથી બાહ્ય વસ્તુમાં નમસ્કાર નથી માનતા. ઋગ્ચુદ્ધતનય પણ એ પ્રમાણે (નમસ્કાર કરનાર જીવમાંજ નમસ્કાર) માને છે, (એમ કહેવામાં આવે, તો તે અયોગ્ય છે, કેમકે) તે નય નમસ્કારને ક્રિયારૂપ અને શબ્દરૂપ પણ માને છે, તેથી તેના મતે નમસ્કાર કરનારના શરીરમાં પણ નમસ્કાર છે, અને શબ્દનયો એ પ્રમાણે (શબ્દરૂપે તથા ક્રિયારૂપે નમસ્કારને નથી માનતા, (પણ ઉપયોગ રૂપેજ માને છે તેથી તેઓના મતે નમસ્કાર અવશ્ય જીવની અંદરજ છે. (શરીરમાં નથી) ૨૬૦૧-થી-૨૬૧૧

હવે નમસ્કાર કેટલોક કાળ હોય છે ? તે દ્વાર કહે છે.

उवओग पडुच्चंतोमुहुत्त लळी जहणयं चैव ।

उक्कोसं छावड्डी सागर, अरिहाइ पंचविहो ॥ २९१२ ॥ ८९४-३०४

સો કઈવિહો તિ મળિય પંચવિહો મળિય નણુ પુરામિહિયં ।

इकं नमोऽभिहाणं केण विहाणेण पंचविहं ? ॥ २९१३ ॥

एगं नमोऽभिहाणं तदरुहयाइयसंनिवायाओ ।

जायइ पंचविगणं पंचविहत्योवओगाओ ॥ २९१४ ॥

अहवन्नपपाइनिवायणाहि नेवाइयं ति ताई च ।

पंचारुहयाईणि पयाणि तं निवयए जेसु ॥ २९१५ ॥

अहवा नेवाइयपयपयत्थमेत्ताभिहाणओ पुवं ।

इहमरिहदाइपंचविधपयपयत्थोवदेसणया ॥ २९१६ ॥

નણુ વત્યુમ્મિ પયત્થો ન જઓ તત્તકહણં વહિ જુતં ।

तह वि पयत्थं तत्थेव लापवत्थं पयोच्छिहइ ॥ २९१७ ॥ दारं

ઉપયોગની અપેક્ષાએ નમસ્કારની સ્થિતિ જન્ય-ચથી અને ઉત્કૃષ્ટથી અન્તર્મુદ્ધતની છે; તથા લગ્નિની અપેક્ષાએ જન્ય-ચ સ્થિતિ અન્તર્મુદ્ધતની અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ઊસક સાગરોપમથી આધક છે, અરિહંતાદિ પાંચ પ્રકારે નમસ્કાર છે. તે નમસ્કાર કેટલા પ્રકારે છે ? એમ પૂછવામાં આવે, તો તે પાંચ પ્રકારે છે. પૂર્વે નમઃ એકું નામ એકજ કહ્યું છે, તો કયા સેકે તેના પાંચ પ્રકાર કહે છે ? (એમ પૂછવામાં આવે તો) તે નમઃ એકું નામ એકજ છે, પરંતુ તે અરિહંતાદિ પાંચ પદોની આદિમાં આવડું હોવાથી અરિહં-તાદિ પાંચ પ્રકારના અર્થોપયોગી પાંચ પ્રકારે થાય છે. અથવા અન્ય પદોની આદિમાં તે નમઃ પદ પડતું હોવાથી તે નૈપાતિક પદ કહેવાય છે, જે અન્ય પદોની આદિમાં તે પડે

છે તે અન્ય પદો અરિહંતાદિ પાંચ છે, (તેથી તે નમસ્કાર પાંચ પ્રકારે છે.) અથવા પૂર્વે (પદદ્વારમાં) નૈપાતિક પદનો પદાર્થ માત્ર કહેવાથી (પાંચ પ્રકારનો નમસ્કાર કહ્યો છે; અને આહી' (નમસ્કાર કેટલા પ્રકારે છે, તે દ્વારમાં) અરિહંતાદિ પાંચ પ્રકારના પદોનો પદાર્થ કહેવાથી નમસ્કાર પાંચ પ્રકારનો કહ્યો છે. આગળ વસ્તુદ્વારમાં અરિહંતાદિ પદોનો અર્થ કહેવાશે, (તો પછી તે આહી' કહેવાશે એમ શાથી કહ્યો છે? એમ કહેવામાં આવે તો) તે યોગ્ય નથી, (કેમકે આહી' અરિહંતાદિ પદોનો અર્થ કહ્યો હોય તો) ત્યાં તેમનું સ્વરૂપ નિવેદન કરવું યોગ્ય ગણાય. તેપણ ત્યાંજ લાઘવાર્થે તે પદોનો અર્થ કહેવાશે. એ પ્રકારે છ પ્રકારની પ્રશ્નપણા કહી. ૨૬૧૨ થી ૨૬૧૭.

હવે નવ પ્રકારની પ્રશ્નપણા કહે છે:—

સંતપયપરુવળયા દ્વવપમાણં ચ ચેત્ત ફુસળા ય ।

કાલો ય અંતરં ભાગ-ભાવ-અપ્પાવહું ચેવ ॥ ૨૯૧૮ ॥ ૮૯૫-૩૦૫

સંતપયં પઢિવન્ને પઢિવજંતે ય મગ્ગા ગઈસુ ।

ઈંદિય કાણ જોણ વેચક્સાણ ય લેસ્સા ય ॥ ૨૯૧૯ ॥ ૮૯૬-૩૦૬

સમ્મત્ત-નાણ-દંસણ-સંજયં-ઝવઓગઓ ય આહારે ।

ભાસગ-પરિત્ત-પજ્જત્ત-સુહુમ-સળ્ળી ય ભવચરિમે ॥ ૨૯૨૦ ॥ ૮૯૭-૩૦૭

પલિયમસંખેજ્જમો પઢિવન્નો હોજ ચેત્તલોગસ્સ ।

સત્તસુ ચોદ્ધસમાગેસુ હોજ ફુસળા વિ ઇમેવ ॥ ૨૯૨૧ ॥ ૮૯૮-૩૦૮

ઈયં પહુચ્ચ હેટ્ઠા જહેવ નાણાજિયાણ સવ્વદ્ધા ।

અંતર પહુચ્ચમેગં જહન્નમંતોમુહુત્તં તુ ॥ ૨૯૨૨ ॥ ૮૯૯-૩૦૯

ઉક્કોસણંતકાલં અવટ્ટપરિયટ્ઠં ચ દેસૂણં ।

ળાણાજીવે ણથિ ઉ ભાવે ય ભવે સ્વઓવસમે ॥ ૨૯૨૩ ॥ ૯૦૦-૩૧૦

જીવાણણંતમાગો પઢિવન્નો સેસગા અણંતગુણા । દારં ।

વત્થું તરહંતાઈ પંચ ભવે તેસિમો હેઠ્ઠ ॥ ૨૯૨૪ ॥ ૯૦૧-૩૧૧

અહ્વોસપ્પ-સપ્પિણિકાલો નિયઓ ય તન્નિસિટ્ઠો ય ।

ક્તયથિય નમોકારો નવ ત્તિ જેયં જહા મુત્તં ॥ ૨૯૨૫ ॥

મહ-મુયનાણં નવહા નંદોણ જહ પરુવિયં પુવ્વં ।

તહ ચેવ નમોકારો સોવિ મુયન્મંતરો જમ્હા ॥ ૨૯૨૬ ॥

સત્યપદપ્રશ્નપણા, દ્રવ્યપ્રશ્નપણા, દેવ, સ્પર્શના, કાળ, અન્તર, લાગ, લાવ, અને અપ્પાવહુત્વ, આ નવ દ્વારેથી નમસ્કારની નવ પ્રકારે પ્રશ્નપણા કરવી.) નમસ્કારપ્રશ્ન.

સત્યદેને પૂર્વે પામેલા અને પામતા જીવોની અપેક્ષાએ, ગતિ, ઇન્દ્રિય કાય, યોગ, વેદ, કપાય, લેશ્યા, સમ્યક્ત્વ જ્ઞાન, દર્શન, સંયમ, ઉપયોગ, આહારક, ભાષક, પરીત, પર્યાપ્ત સુક્ષ્મ, સંશી, લબ્ધ, અને ચરમદ્વારમાં વિચારણા કરવી. ચારે ગતિમાં નમસ્કાર પૂર્વપ્રતિપન્ન નિયમથી હોય છે. અને પામતાની ભજના ? (નમસ્કારપામતા જીવ દ્રવ્યો કદાચિત્ હોય અને કદાચિત્ ન હોય, જો હોય તો જઘન્યથી એક જો અથવા ત્રણ હોય, અને ઉત્કૃષ્ઠથી સૂક્ષ્મ ક્ષેત્ર પદ્યોપમના અસંખ્યેય ભાગના પ્રદેશરાશિપ્રમાણ હોય.) નમસ્કાર પૂર્વપ્રતિપન્ન જીવદ્રવ્યો, જઘન્યથી સૂક્ષ્મ ક્ષેત્ર પદ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગના પ્રદેશરાશિપ્રમાણ હોય, અને ઉત્કૃષ્ઠથી તે કરતાં વિશેષાધિક હોય, ૨ (નમસ્કારવાન જીવ ઉંચે અવતર વિમાનમાં જતા) લોકના સાત ભાગ પ્રમાણ ક્ષેત્રમાં હોય, (અને નીચે છઠ્ઠી પૃથ્વીમાં જતાં પાંચ ભાગ પ્રમાણ ક્ષેત્રમાં હોય છે,) ૩ નમસ્કારવાન જીવની સ્પર્શના પણ એજ પ્રમાણે સમજવી. (ક્ષેત્ર અને સ્પર્શનાના તફાવત પૂર્વે કહ્યો છે.) એક જીવની અપેક્ષાએ નમસ્કારનો કાળ પૂર્વે ૨૬૬૨મી ગાથામાં કહ્યો મુજબ છે. અને નાનાવિધ જીવોની અપેક્ષાએ સર્વ કાળ છે. ૫ એક જીવની અપેક્ષાએ નમસ્કારનું અન્તર જઘન્યથી અન્તર્મુહૂર્ત્તુ અને ઉત્કૃષ્ઠથી અર્ધ પુદ્ગળ પરાવર્તમાં કંઈક ન્યૂન અન્તરકાળ મુદ્ધીતું છે; નાનાવિધ જીવોની અપેક્ષાએ તો અન્તરજ નથી. ૬ ભાવની અંદર ક્ષયોપશમ ભાવમાં ધણું કરીને નમસ્કાર હોય છે, (ક્ષાયિક અને ઔપશમિક ભાવમાં પણ તે હોય છે, એમ કેટલાક કહે છે.) ૭. ક્ષાયિકમાં ઐશ્વિકાદિકને અને ઉપશમમાં ઐશ્વિકાને રહેલા ને નમસ્કાર પામેલા જીવો સર્વ જીવોના અન્તરમા ભાગે હોય છે, અને શેષ નહિ પામેલા તેથી અન્તરગુણ હોય છે. ૮. (અદ્યપમહુત્વદ્વાર મતિજ્ઞાનની પેઠે જાણી લેવું, તેથી તે અહીં નથી કહ્યું. ૯.) નમસ્કારને ચોક્કસ અરિહંતાદિ પાંચ વસ્તુ દ્રવ્ય છે, તેઓની તે ચોક્કસતામાં (હવે કહેવાશે તે) હેતુ છે, અથવા (ભરતાદિ ક્ષેત્રમાં) ઉત્સર્પિણી-અવસર્પિણિ રૂપ નિયતકાળ છે, અને (હેમવત્તાદિ ક્ષેત્રમાં) તેના વિશિષ્ટ ભાગાદિરૂપ કાળ છે, એ જાને પ્રકારના કાળમાં નમસ્કાર છે, કે નહિ ? એ જાણવા માટે પૂર્વે જેમ ક્રુત સામાયિકમાં કહ્યું છે, તેમ સમજવું. (કેમકે નમસ્કાર પણ ક્રુત વિશેષ રૂપજ છે.) પૂર્વે નંદીમાં મતિ ક્રુતજ્ઞાન જેમ (સત્યદાદિ) નવ પ્રકારે કહ્યું છે, તેમ નમસ્કાર પણ નવ પ્રકારે જાણવો, કેમકે તે પણ ક્રુતની અન્તર્ગત છે. ૨૬૬૮ થી ૨૬૬૯. :

હવે શબ્દથી સૂચવેલી પાંચ પ્રકારની પ્રપચ્છા કહે છે.

આરોવણા ચ મયણાય પુચ્છણા દાયણા ચ નિજ્જણા ।

एसा वा पंचविहा परूवणा रोवणा तत्थ ॥ ૨૯૨૭ ॥ ૧૦૨-૩૧૨

किं जीवो होज्ज नमो नमो व जीवो चि जं परोप्परओ ।

अज्झारोवणमेसो पज्जणुओगो मया रुवणा ॥ २९२८ ॥ १

जीवो नमोऽनमो वा नमो च निअमेण जीव इइ मयणा ।

जह चूओ होइ दुमो दुमो च चूओअचूओ वा ॥ २९२९ ॥ २

वो जह सच्चो जीवो न जमोकारो तवो मया पुच्छा ।

सो होज्ज किं वसिद्धो को वा जीवोऽजमोकारो ? ॥ २९३० ॥ ૩

અહ દાયણા નમોક્કારપરિણઓ જો તઓ નમોક્કારો ।

નિજ્જવણાણ સો ચિય જો સો જીવો નમોક્કારો ॥ ૨૯૩૧ ॥ ૪

દાયણ-નિજ્જવણાણં કો મેઓ દાયણા તયત્તસ્સ ।

વક્કણં નિજ્જવણા પચ્ચન્નાસો નિગમણં તિ ॥ ૨૯૩૨ ॥ ૫

તપ્પરિણય એવ જહા જીવો વહિઓડ્ઠવા તહા મુજ્જો ।

તપ્પરિણઓ સ એવ હિ નિજ્જવણાણ મઓડ્ઠવો ॥ ૨૯૩૩ ॥ ૬

આરોપણા-ભજના-પૂજા-દાપના, દર્શના, અથવા દાપના અને નિર્ધાપના એ પાંચ પ્રકારની પ્રરૂપણા તેમાં કરવી. જ્યજ નમસ્કાર છે, કે નમસ્કારજ જ્ય છે, ? એ પ્રમાણે પરસ્પર અવધારણથી જે અધ્યારોપ કરવો, અથવા પર્યંતુયોગ કરવો તે આરોપણા માની છે. (સમ્યગ્દ્રષ્ટિ જ્ય નમસ્કાર હોય, અને મિથ્યાદ્રષ્ટિ ન હોય, તેથી) જ્ય નમસ્કાર હોય અથવા ન હોય; પરંતુ નમસ્કાર તો અવશ્ય જ્ય હોય છે. જેમ આંખો વૃક્ષ છે, પરંતુ વૃક્ષ તો આંખો હોય અથવા ખદીરાદિ પણ હોય, આ ભજના જણવી. જે સર્વ જ્ય નમસ્કાર ન હોય, તો શું કોઈક જ્યજ નમસ્કાર છે ? (જે એમ હોય,) તો તે કેવા પ્રકારનો જ્ય નમસ્કાર છે ? અથવા કયો જ્ય નમસ્કાર છે ? (આ પ્રમાણે કહ્યું) તે પૂજા જણવી. નમસ્કારથી પરિણત જે જ્ય તે નમસ્કાર, (અને તેથી અપરિણત તે અનમસ્કાર એ પ્રમાણે અતન્તરોક્ત પ્રશ્નની નિર્વચના) તે દાપના કહેવાય; તથા નિર્ધાપનામાં નમસ્કારપરિણત જે જ્ય તેજ નમસ્કાર, અને નમસ્કાર પણ જ્યપરિણામજ છે (અજ્ય પરિણામ નથી,) દાપના અને નિર્ધાપનામાં શા ભેદ છે ? દાપના નમસ્કારના અર્થત્વં વ્યાખ્યાન કરે છે, અને નિર્ધાપના એ અતાવેક્ષા અર્થત્વં વારંવાર ઉચ્ચારણ કરવા રૂપ નિગમન થાય છે. (દાપના અને નિર્ધાપનામાં માત્ર નિગમનથી કરાએક્ષાજ ભેદ છે, આત્યન્તિક ભેદ નથી,) અથવા (દાપનામાં) જેમ નમસ્કારપરિણત જે જ્ય હોય તેજ નમસ્કાર છે, (અન્ય નથી,) એમ નિયમિત છે. તેવી રીતે (નિર્ધાપનામાં) નમસ્કારપરિણત જે જ્ય હોય તેજ નમસ્કાર માનેલ છે, અન્ય નહિ એ પ્રમાણે વારંવાર અધારણ કરાય છે. કેમકે તે બંને અક્ષિત છે. એકલો નિર્ધાપના અને દાપનામાં તદ્દાવત છે. ૨૬૨૭ થી ૨૬૩૩

હવે ચાર પ્રકારે નમસ્કારની પ્રરૂપણા કહે છે.

પયઈણ અગારેણ ય નોગારો-મયનિસેહવા વાવિ ।

इह चिन्तिज्जइ મુજ્જો કો હોજ્જ તઓ નમોક્કારો ? ॥ ૨૯૩૪ ॥ ૭

પયઈ ચિ નમોક્કારો જીવો તપ્પરિણઓ સ ચામિહિઓ ।

અનમોક્કારો । પરિણરૂહિઓ તલ્લહિરૂહિઓ વા ॥ ૨૯૩૫ ॥ ૮

નોપુવો તપ્પરિણયદેસો દેસપહિસેહપક્કલમ્મિ ।

પુણરનમોક્કારો ચિય સો સવનિસેહપક્કલમ્મિ ॥ ૨૯૩૬ ॥ ૯

નોઅનમોક્કારો પુણ દુનિસેહપ્પયદ્ગમ્મકમાવોઓ ।

હોઈ નમોક્કારો ચિય, દેસનિસેહમ્મિ તદ્દેસો ॥ ૨૯૩૭ ॥ ૧૦

ઘવચારદેસણાઓ દેસ પપસો તિ નોનમોકારો ।

નોનમોકારો વા પયડનિસેહાલ સચ્ચૂયા ॥ ૨૯૩૮ ॥ ૧?

સઘો વિ નમોકારો અનમોકારો ય વંજણનંયસ્સ ।

હોલં ચચરુલો વિ હુ સેસાણં સઘમેયા વિ । દારં ॥ ૨૯૩૯ ॥ ૧૨

પ્રકૃતિ, અકાર, નોકાર, અને ઉલ્લય નિષેધ સહિત, એ નમસ્કાર શું છે ? એવો પુનઃ પણ અહીં વિચાર કરવો. પ્રકૃતિથી (વિચાર કરતા નમસ્કાર શું છે ? તેના ઉત્તરમાં) નમસ્કારપરિણામ સુકતે જીવ તે નમસ્કાર કહેલ છે, અને અનમસ્કાર એટલે નમસ્કારના પરિણામરહિત અથવા તદ્દલબ્ધિ રહિત જીવ બહુવો. દેશ પ્રતિષેધ પક્ષમાં તો નમસ્કાર તે તેના પરિણામવાળા જીવનો એક દેશ બહુવો. અને સર્વ નિષેધ પક્ષમાં તે પુનઃ અનમસ્કારજ છે. તથા નોઅનમસ્કાર એ બે નિષેધ વચન વડે પ્રકૃતિ ભાવ જણાવનાર હોવાથી નમસ્કારજ થાય છે, અને દેશ નિષેધ પક્ષમાં નમસ્કારનો એક દેશ સમજાય છે તો નમસ્કારથી દેશ અને નોઅનમસ્કારથી પ્રદેશ એ બે ભાંગા ઉપચારથી કહ્યા છે, તથા નમસ્કાર અને અનમસ્કાર એ બે ભાંગા સદ્ભૂત કહ્યા છે. વ્યંજન નયના (શબ્દાદિ ત્રણ નયોના) અભિપ્રાયે સર્વ ચારે ભાંગા થઇને નમસ્કાર તથા અનમસ્કાર એ બે ભાંગાજ સદ્ભૂત છે, શેષનયોના અભિપ્રાયે ચારે ભાંગા થાય છે. ૨૯૩૪ થી ૨૯૩૬

પ્રકૃતિથી, આકારથી, નોકારથી, અને નોકાર અકાર ઉલ્લય નિષેધ વચનથી પુનઃ પણ નમસ્કારનો અહીં વિચાર કરવો તેમાં પ્રકૃતિથી નમસ્કાર, અકાર સહિત કરતાં અનમસ્કાર, નોકારરહિત નોનમસ્કાર અને ઉલ્લય નિષેધ વચનથી નોઅનમસ્કાર આ ચાર ભાંગાનો વિચાર કરવો. એટલે નમસ્કાર શું વસ્તુ છે ? અનમસ્કાર શું વસ્તુ છે ? નોનમસ્કાર શું વસ્તુ છે ? અને નોઅનમસ્કાર શું વસ્તુ છે ? એ પ્રશ્નો વિચાર કરવો તે ચાર પ્રકારની પ્રકૃતિ બહુવી.

પ્રથમ ભાગે પ્રકૃતિથી વિચાર કરતાં નમસ્કાર અને અનમસ્કાર એ શું વસ્તુ છે ? એમ પૂછવામાં આવે, તો તેના ઉત્તરમાં કહ્યું કે નમસ્કારના પરિણામવાળા સમ્યગ્દ્રષ્ટિ જીવ તે નમસ્કાર છે અને નમસ્કાર પરિણતિરહિત-અનુપયોગી સમ્યગ્દ્રષ્ટિ જીવ, અથવા તદ્દાવસ્થીય કર્મના ક્ષયોપશમરૂપ લાબ્ધિ રહિત મિથ્યાદ્રષ્ટિ જીવ તે અનમસ્કાર છે.

નોનમસ્કાર અને નોઅનમસ્કાર એટલે શું ? એ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં કહેણું કે નો શબ્દનો અર્થ દેશ પ્રતિષેધ વાચી માનીએ તો નમસ્કારના પરિણામવાળા સમ્યગ્દ્રષ્ટિ જીવનો એક દેશ તે નોનમસ્કાર, અને નો શબ્દનો સર્વ પ્રતિષેધવાચી માનીએ તો પૂર્વે કહ્યા મુજબ નમસ્કારના પરિણામરહિત મિથ્યાદ્રષ્ટિ જીવ તે નોનમસ્કાર કહેવાય. તથા નો શબ્દને સર્વનિષેધવાચી માનીએ, અને અકાર તો સર્વ નિષેધવાચી છેજ, તેથી બે નિષેધવડે મૂળ અર્થ જણાય છે એટલે ચોથા ભાંગામાં પૂર્વોક્ત સમ્યગ્દ્રષ્ટિ જીવ તે નોઅનમસ્કાર કહેવાય, અને 'નો' શબ્દને દેશ પ્રતિષેધવાચી માનીએ તો પૂર્વોક્ત અનમસ્કારનો એક દેશ તે નોઅનમસ્કાર છે.

ઉપરોક્ત ચાર ભાંગામાંનાં નોનમસ્કાર રૂપ ત્રીજા ભાંગાને નમસ્કારનો દેશ કહેલ છે. ચોથાનો અનમસ્કાર રૂપ ભાંગાને અનમસ્કારનો એક દેશ કહ્યો છે, તે ઉપચારથી. કહેલ છે, કેમકે નો શબ્દના દેશ પ્રતિષેધવાચી અર્થથી નોનમસ્કાર અને નોઅનમસ્કાર

રૂપ સંપૂર્ણ વસ્તુનો અભાવ છે, આ બે સિવાયના પહેલા બે ભાગા નમસ્કાર અને અનમસ્કાર એ બન્ને ઉપચારરહિત સદ્ભૂત છે, કેમકે નમસ્કાર અને અનમસ્કાર રૂપ સંપૂર્ણ વસ્તુનો સદ્ભાવ છે, તથા ઉપરના બે ભાગા એટલે ત્રીજો અને ચોથો ભાગા, તે પણ નો શબ્દને સર્વ નિષેધાર્થમાં આવીએ તો સદ્ભૂત છે. કેમકે એ ભાગાથી વાચ્ય જે નમસ્કાર અને અનમસ્કાર રૂપ સંપૂર્ણ વસ્તુનો સદ્ભાવ છે.

એ ચારે ભાગાનો નવોથી વિચાર કરવામાં આવે, તો ત્રણ શબ્દનયો શુદ્ધ હોવાથી વસ્તુને દેશ-પ્રદેશરહિત સંપૂર્ણ-અખંડરૂપે જ માને છે, અને બાકીના નૈગમાદિ નયો અશુદ્ધ હોવાથી વસ્તુને દેશ-પ્રદેશચાળી પણ માને છે. તેથી કરીને ત્રિવિધ શબ્દનયના અભિપ્રાયે નમસ્કાર-અનમસ્કાર-નોનમસ્કાર અને નોઅનમસ્કાર એ ચાર પ્રકારનો નમસ્કાર વસ્તુતઃ નમસ્કાર અને અનમસ્કાર એ બે રૂપેજ રહે છે, કેમકે નોનમસ્કાર અને નોઅનમસ્કારથી વાચ્ય દેશ-પ્રદેશનો તેમના મતે અભાવ છે, તેથી તે બે ભાગા શૂન્ય છે. અને બાકીના નૈગમાદિનયોના અભિપ્રાયે તો એ ચારે પ્રકારના નમસ્કાર સદ્ભૂત છે, કેમકે તેમને મતે દેશ પ્રદેશ પણ વિદ્યમાન છે. ૨૯૩૪-થી ૨૯૩૬.

એ પ્રમાણે ચાર પ્રકારની પ્રરૂપણા કહી તે કહેવાથી પ્રરૂપણા દ્વાર પુરૂ થયું.
હવે વસ્તુદ્વાર કહે છે.

વત્થું અરહા પુજ્ઞા જોગ્ગા કે જે નમોઽમિહાણસ્સ ।

સંતિ ગુણરાસઓ તે પંચારુહયાઈજાઈયા ॥ ૨૯૪૦ ॥ ૧૩

મેઓવચારઓ વા વસન્તિ નાણાદઓ ગુણા જત્થ ।

તં વત્થુમસાહારણગુણાલઓ પશ્વજાઈયં ॥ ૨૯૪૧ ॥ ૧૪

તે અરહંતા સિદ્ધા-યરિય-વવઙ્ગાય-સાહવો નેયા ।

જે ગુણમયભાવાઓ ગુણા વ્વ પુજ્ઞા ગુણત્વીર્ણ ॥ ૨૯૪૨ ॥ ૧૫

મોક્ષતિપિણો વ જ મોક્ષહેઅવો દંસણાદિતિયર્ણ ચ ।

તો તેઽવિ વંદણિજ્ઞા જઈ વ મઈ હેઅવો ફિહ તે ? ॥ ૨૯૪૩ ॥ ૧૬

જે નમસ્કાર નામને લાયક-પૂજ્ય-અથવા ચોગ્ય વસ્તુ છે, તે કોણ છે ? (એમ પૂછવામાં આવે, તો તે) ગુણના સમૂહભૂત અરિહંતાદિ પાંચ પ્રકારની વસ્તુ છે. અથવા ક્ષેદાપચારથી (કહીએ તો) બધાં જ્ઞાનાદિ ગુણો વસે છે, તે અસાધારણ ગુણોના સ્થાન રૂપ પાંચ પ્રકારની વસ્તુ છે. તે પાંચ પ્રકારની વસ્તુ, અરિહંત-સિદ્ધ આચાર્ય-ઉપાધ્યાય અને સાધુ મહારાજ જાણવા તેઓ ગુણમય-હોવાથી મૂર્તિમાન ગુણો જેવા છે, તેથી ગુણાથી લબ્ય જીવોને તેઓ પૂજવા ચોગ્ય છે. અથવા સમ્યક્દર્શનાદિ ત્રણની પેઠે તે અર્હંતાદિ શોધાથી જીવોને શોધના હેતુ છે, તેથી તેઓને તે પૂજવા ચોગ્ય છે. કેવી રીતે એ અરિહંતાદિ શોધના હેતુ છે ? એમ જો પૂછવામાં આવે, (તો તે પણ હવે કહીએ છીએ.) ૨૯૪૦-થી-૨૯૪૩.

અરિહંતાદિ પાંચ શોધના હેતુ છે, તેમાં પ્રથમ અરિહંતને શોધના હેતુ કહે છે.

મમ્મો અવિપ્પણાસો આચારે વિણયયા સહાયત્ત ।

પશ્વત્રિહનમોક્કારં કરેમિ ણ્ણહિં હેઝહિં ॥ ૨૯૪૪ ॥ ૧૦૩-૩૧૩

મગ્ગોવણ્ણાઓ અરિહંતા હેઠલો હિ મોવલ્લસસ ।

તન્નાયે ભાવાઓ તદ્ભાવેઽભાવઓ તસ્સ ॥ ૧૦ ॥ ૨૯૪૫ ॥

મગ્ગો ચિય સિવહેઠ્ઠ જુત્તો તદ્દેઠ્ઠલો કહં જુત્તા ? ।

તદ્દહીણત્તણઓઽહ્વ કારણ કજ્જોવયારાઓ ॥ ૨૯૪૬ ॥

મગ્ગોવકારિણો જડ્ડ પુજ્જા મિહિણો વિ તો તદુવગારી ।

તસ્સાહણદાણાઓ સલ્લં પુજ્જં પરંપરયા ॥ ૨૯૪૭ ॥

જં પલ્લાસન્નતરં કારણમેગંતિયં ચ નાણાં ।

મગ્ગો તદ્દાયારો સયં ચ મગ્ગો ત્તિ તે પુજ્જા ॥ ૨૯૪૮ ॥

મત્તારઓ વજ્જયરો હેઠ્ઠ ન ય નિયમઓ સિવસેવ ।

તદ્દાયારો મિહિણો સયં ન મગ્ગા ત્તિ નો પુજ્જા ॥ ૨૯૪૯ ॥

ભાક્ષભાગી, અવિનાશીપણ, આચાર, વિનય સહાયત્વ એ હેતુઓ વડે હું '૫૨' વિધ નમસ્કાર કરું છું' (કેમકે એ પાંચે હેતુમાં અરિહંતાદિ પાંચ અત્યુચ્ચ હેતુ ભૂત છે. ભાક્ષભાગીના ઉપદેશ કરવાથી અરિહંતા ભાક્ષના હેતુ છે, કેમકે સમ્યગ્દર્શનાદિ ભાગી સહભાવે ભાક્ષના સહભાવ હોય છે, અને તેના-અભાવે તેના અભાવ હોય છે. (જે એ હોય તો) સમ્યગ્દર્શનાદિ ભાગીના ભાક્ષના હેતુ કહેવા યોગ્ય છે, પણ તે ભાગીના હેતુના અરિહંતાદિ ભાક્ષના હેતુ કેવી રીતે યોગ્ય ગણાય? (એમ પૂછવામાં આવે તો) ઉપદેશક પણાથી તે ભાગી તેમને આધીન-હોવાથી તેઓ તેના હેતુ છે, અથવા કારણમાં કાર્યનો ઉપચાર કરવાથી તેઓ ભાક્ષના હેતુ છે. ભાક્ષભાગીના ઉપકારીપણાથી જે તે અરિહંતાદિ પૂજ્ય છે, તે શુદ્ધરથો પણ તેના સાધનભૂત આહારવસ્ત્રાદિ આપવાથી ભાક્ષ ભાગીના ઉપકારી છે, અને એથી કરીને પરંપરાએ સર્વ કંઈ પૂજ્ય ગણાય. (એમ કહેવામાં આવે તો) જે વધારે નજીક અને એકાન્તિક કારણ જ્ઞાનાદિ ત્રણ ભાક્ષ ભાગી છે, તે આપનારા અરિહંતા છે, વળી તે પોતેજ ભાક્ષભાગીભૂત છે, તેથી તેઓ પૂજ્ય છે. (પણ શુદ્ધરથો કે આહારાદિ સાધનો નથી.) આહારાદિ વધારે દૂરવર્તિ ભાક્ષના હેતુ છે, પણ જ્ઞાનાદિ ત્રણની પેઠે નિયમથી ભાક્ષના એકાન્તિક હેતુ નથી. તેથી તે બાહ્ય સાધન આપનારા શુદ્ધરથો ભાક્ષના હેતુ નથી, વળી તેઓ સ્વયં પણ ભાગીભૂત નથી માટે તેઓ પૂજ્ય નથી. ૨૯૪૪ થી ૨૯૪૯

હવે નમસ્કાર કરવાને યોગ્ય શિદ્ધ ભગવાનનો અવિનાશીરૂપ હેતુ કહે છે.

મગ્ગેણાણેણ સિર્વં પત્તા સિદ્ધા જમવિપ્પણાસેર્ણ ।

તેણ કયલ્લયત્તણઓ તે પુજ્જા ગુણમયા જં ચ ॥ ૨૯૫૦ ॥

ગુણપૂયામેત્તાઓ ફલં તિ તપ્પૂયણં પવજ્જામો ।

જં પુણ જિણ વ્વ મગ્ગોવયારિણો તે તથં કત્તો ? ॥ ૨૯૫૧ ॥

જડ્ડ તગ્ગુણપૂયાઓ ફલં પવલ્લં નણૂવગારો સો ।

તેહિં તો તદ્ભાવે કા પૂયા ફિ ફલં વા સે ? ॥ ૨૯૫૨ ॥

ગંતુરણાસાનો વા સમ્મગ્ગોઽયં જહિચ્છિયપુરસ્સ' ।

સિદ્ધો સિદ્ધેહિંતો તદ્ભાવે પલ્લઓ કત્તો ? ॥ ૨૯૫૩ ॥

મગમ્મિ રૂઠ્ઠ તદવિપ્પણાસઓ તપ્ફલોવલંભાઓ ।

જં જાયડ તેહિંતો નેયરહા તદુવગારો સેસો ॥ ૨૯૫૪ ॥

નણુ જિણવયણાઝ ચિય તદત્થિયા તપ્ફલોવલંભો ય ।

સચ્ચં તહાવિ તપ્ફલસન્ભાવાઓ રૂઠ્ઠ હોઈ ॥ ૨૯૫૫ ॥

અપ્પ ચિય સિવમમ્મો નિચ્છયઓ તહ વિરૂઢિનિમિત્તં તિ ।

મગ્ગોવયારિણો જહ જિણા તહા સ્વીણસંસારા દારં ॥ ૨૯૫૬ ॥

આ માર્ગ વડે (સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રરૂપ) જે સિદ્ધો અવિચ્છિન્ન સંતાન ભાવે ભોક્ષ પામેલા છે, તેથી તેઓ કૃતાર્થ હોવાથી પૂજ્ય છે; વળી (જિનેશ્વરાદિકની જેમ) જ્ઞાનાદિ શુભમય હોવાથી પણ તેઓ પૂજ્ય છે. સમ્યગ્ જ્ઞાનાદિ શુભોની પૂજા માન્યથી (સ્વર્ગ-અપવર્ગાદિ રૂપ વિશિષ્ટ) ફળ થાય છે, તેથી તે શુભાવાળાનું પૂજ્યપણું અમે માનીએ છીએ પરંતુ જિનેશ્વરની પેઠે તેઓ માર્ગોપકારી છે, તે કેવી રીતે ? (એમ પૂછવામાં આવે તો જો એ પ્રમાણે તે શુભવાનના શુભોની પૂજાથી વિશિષ્ટ ફળ થાય છે, એમ માનો છો, તો એ ઉપકાર પણ તે સિધ્ધાંતોજ તમે માનેલો છો, કેમકે સિદ્ધના અભાવે તેમની પુજા કંઈ અને તે પૂજકનું ફળ શું ? (સિધ્ધોના અભાવે ભોક્ષમાં અવિનાશી શુદ્ધિ પણ ન થાય, તેથી એ ઉપકાર પણ સિધ્ધાંતો માનવો જોઈએ.) અથવા યથેચ્છિત ભોક્ષ નગરનો આ જ્ઞાનાદિ સન્માર્ગ છે, એમ સિધ્ધાંતોજ નિશ્ચય થાય છે, કેમકે ભોક્ષ નગરે જનારનો નાશ નથી થતો, (તેનો નાશ ન થવાથી સમ્યગ્દર્શનાદિ ભોક્ષપુરીનો સન્માર્ગ છે, એવો પ્રત્યય સુસુક્ષ્મ થાય છે.) તેના અભાવે (સિદ્ધનો નાશ થાય તો) એવો પ્રત્યય ક્યાંથી થાય ? (માટે સિદ્ધો ઉપરોક્ત પ્રત્યય ઉત્પન્ન કરતા હોવાથી માર્ગોપકારી છે, તેથી તેઓ પૂજ્ય છે.) વળી સિદ્ધોના અવિનાશી ભાવથી તથા તેમના અતુલ્ય સુખરૂપ ફળને જાણવાથી સમ્યગ્ દર્શનાદિ ભોક્ષમાર્ગમાં જે પ્રીતિ થાય છે, તે સિદ્ધાંતોજ થાય છે, બીજાથી નથી થતી, માટે (ભોક્ષમાર્ગમાં રૂચિ ઉત્પન્ન કરવારૂપ) ઉપકાર સિદ્ધોનાજ છે. ભોક્ષમાર્ગમાં રૂચિ, અને એ માર્ગનું ભોક્ષસુખરૂપ ફળ, તેનું જ્ઞાન જિનેશ્વરના વચનથી થાય છે, (તોપણ સિદ્ધોના અવિનાશી હેતુ અહીં કહેવાનું શું પ્રયોજન છે ?) એમ કહેવામાં આવે, તો તે સત્ય છે, તોપણ તે માર્ગના સિદ્ધત્વ પ્રાપ્તિરૂપ ફળના સહભાવથી ભોક્ષમાર્ગમાં વિશેષ પ્રીતિ થાય છે. (માટે સિદ્ધોના અવિનાશી હેતુ અહીં કહેવો જોઈએ.) નિશ્ચયનયના મતે આત્માજ ભોક્ષમાર્ગ છે, અને રૂચિ તે સમ્યક્ત્વ છે, એ પણ આત્માજ છે, (બીજું કંઈ નથી તો પછી અવિનાશી રૂપ બાહ્ય હેતુ અહીં કહેવાથી શું ? એમ કહેવામાં આવે, તો તે સત્ય છે. પરંતુ વ્યવહારનયમતે જેમ જિનેશ્વરે માર્ગોપકારી છે, તેમ ક્ષીણ સંસારી સિદ્ધો પણ અવિનાશી ભાવે માર્ગોપકારી છે. ૨૬૫૦ થી ૨૬૫૬.

હવે આચાર્ય ઉપાધ્યાય અને સાધુના નમસ્કારની ચાગ્યતામાં હેતુ કહે છે.

આચારદેસણાઓ પુજ્ઞા પરમોવગારિણો ગુરવો ।

વિણયાદિગાહના ઉવજ્ઞાયા સુચયા જંચ ॥ દારં ॥ ૨૯૫૭ ॥

આચાર-વિણય-સાહજસાહજ્જં સાહવો જઓ દેંતિ ।

તો પુજ્ઞા તહ પંચ વિ સગ્ગુણપૂયાફલનિમિત્તં . . . ॥ ૨૯૫૮ ॥

અરુચીય દેસિગત્તં તદ્દેવ નિજ્ઞામયા સમુદ્દમ્મિ ।

ઠકાયરક્ષણદ્ઢા મહગોત્રા તેણ વુચ્ચંતિ ॥ ૨૧૫૫-૨૧૫૬ ॥

આચારનો ઉપદેશ કરવાથી પરમોપકારી આચાર્ય મહારાજ પૂજ્ય છે, અને વિન-
યાદિ મહુણ કરાવવાથી સૂત્ર પાઠ આપનાર ઉપાધ્યાય મહારાજ પૂજ્ય છે. આચારવાનુ,
વિનયવાનુ સાધુ મહારાજ મોક્ષસાધનમાં સદાય આપે છે, તેથી તે પૂજ્ય છે. વળી
અરિહંતાદિ પાંચે જ્ઞાનાદિ શુભોની પૂજના સ્વર્ગ અપવર્ગાદિ કૃણતું નિમિત્ત થાય છે,
તેથી તેઓ પૂજ્ય છે. અરિહંતાઓ સંસારાટ્ટીમાં માર્ગપ્રદેશકપણું કર્યું છે, ભવોદયિમાં
નિર્વામકપણું કર્યું છે, અને છ કાય શુભોની રક્ષા મારે ચત્ર કર્યો છે, તેથી તેઓ મહા-
ગોપ કહેવાય છે. ૨૬૫૭ થી ૨૬૫૯.

આ પછી “જદ નિવુરુપુરમર્ગ” ઈત્યાદિ સત્તર ગાથાઓ ઉપદેશક અર્થ પ્રતિ-
પાદન કરનારી છે, તે મુગમ હોવાથી તેહું વ્યાખ્યાન ભાષ્યકારે અને ટીકાકારે નથી કર્યું.

હવે પ્રકાશાન્તરે નમસ્કારની ચોખ્ખતામાં અરિહંતાના શુભો કહે છે.

રાગ-દોસ-કસાણ ચ ઇંદિયાણિ ચ પંચ વિ ।

પરીસદ્દે ઉવસમ્મે નામયંતા નમોરિહા ॥ ૨૧૬૦-૨૧૬૧ ॥

રજ્જંતિ તેણ તમ્મિ વ રંજનમહવા નિરુવિઓ રાઓ ।

નામાઈ ચઝમ્મેઓ દબ્બે કમ્મેયરવિમિળ્લો ॥ ૨૧૬૧ ॥

જુગા વદ્દા વજ્જંતયા ચ પત્તા ઉરેણાવલિયં ।

અહ કમ્મદબ્બરાઓ ચઝવ્વિહા પોગલા હોંતિ ॥ ૨૧૬૨ ॥

નોકમ્મદબ્બરાગો પઓગઓ સો કુસુંભરાગાઈ ।

વિતિઓ ચ લીસસાણ નેઓ સંઝબ્બરાગાઈ ॥ ૨૧૬૩ ॥

જં રાગવેયણિજ્જં સમ્મુદ્દણ્ણં ભાવઓ તઓ રાઓ ।

સો દિટ્ઠિ-વિસય-નેહાણુરાયલ્લો અહિસ્સંગો ॥ ૨૧૬૪ ॥

કુપ્પવયણેસુ પદ્મો વિહઓ સદ્દાઈપ્પસુ વિસપ્પસુ ।

વિમયાદિનિમિત્તો વિ હુ સિણેહરાઓ છુવાઈવુ ॥ દારં ॥ ૨૧૬૫ ॥

દુસંસંતિ તેણ તમ્મિ વ દૂસણમહ દેમણં વ દેસો ત્તિ ।

દેસા વ સો ચઝદ્દા દબ્બે કમ્મેયરવિમિળ્લો ॥ ૨૧૬૬ ॥

જોગા વદ્દા વજ્જંતયા ચ પત્તા ઉદોણાવલિયં ।

અહ કમ્મદબ્બદોસો ઇયરો દુદ્ધવ્વળાઈઓ ॥ ૨૧૬૭ ॥

જં દોસવેયણિજ્જં સમ્મુદ્દણ્ણં પ્પસ ભાવઓ દોસો ।

વત્પુવિકિડ્ડસહાવોઽનિચ્છિયમપીઈલિગો વા ॥ ૨૧૬૮ ॥

રાગ, દેવ, ક્ષાપ, પાંચ ઈંદ્રિયા, પરિપક્વ, અને ઉપસર્ગોને જે નમાવે તે નમસ્કારને
ચોખ્ખ છે, તે વડે અથવા તે છતે પ્રાણીઓ સૌ આદિકમાં પ્રીતિ પામે તે રાગ, અથવા

રંગન થયું તે રાગ. તે રાગ નામાદિ ચાર પ્રકારે કહેલ છે. (તેમાં નામ, સ્થાપના અને જ્ઞાતીર ભવ્ય શરીર દ્રવ્ય રાગનો વિચાર સમજી શકાય એવો છે, પરંતુ જ્ઞાતીર, ભવ્ય શરીર વ્યતિરિક્ત) દ્રવ્ય રાગમાં કર્મ દ્રવ્યરાગ અને નોકર્મ દ્રવ્યરાગ એવા બે ભેદ છે. કર્મ દ્રવ્ય રાગનાં પુદ્ગળો ચાર પ્રકારનાં છે. અધન યોગ્ય એટલે અધ પરિણામને સન્બુધ થયેલા અધાતા, અધાએલા અને ઉદીરણાવલીકાને પામેલા (ઉદય નહિ પામેલા) નોકર્મ દ્રવ્યરાગ (બે પ્રકારે છે) પ્રયોગથી તે કમુખાનો રંગ વિગેરે, અને બીજી વિશ્વસાથી તે સંધ્યાભાના રંગ વિગેરે જાણવા. જે રાગવેદનીકર્મ એટલે માયા ભોભ લક્ષણ રૂપ કર્મ ઉદય પ્રાપ્ત થવાથી થએલા જીવના પરિણામ તે ભાવથી રાગ કહેવાય છે. તે રાગ દ્રષ્ટિરાગ, વિષયાનુરાગ, અને સ્નેહાનુરાગ. (એમ ત્રણ પ્રકારે છે) કુપ્રવચનમાં આસક્તિ તે પહેલો દ્રષ્ટિરાગ, શબ્દાદિ વિષયોમાં બીજી વિષયાનુરાગ, અને વિષયાદિ નિમિત્ત શિવાય પુત્રાદિકમાં જે તે ત્રીજી સ્નેહાનુરાગ કહેવાય છે. તે વડે અથવા તે હતે પ્રાણિઓ વિકાર પામે છે, અને દ્વેષ અથવા હોપ છે. અથવા દ્વેષ તે દ્વેષ યા હોપ છે. તે દ્વેષ નામાદિ ચાર પ્રકારે છે. (નામ સ્થાપના અને જ્ઞાતીર, ભવ્ય શરીર દ્રવ્ય દ્વેષનો વિચાર સુગમ છે) જ્ઞાતીર, ભવ્ય શરીર વ્યતિરિક્ત દ્રવ્ય રાગની પેઠે દ્રવ્ય દ્વેષના કર્મ દ્રવ્ય હોપ અને નોકર્મ દ્રવ્ય હોપ એ બે ભેદ છે. અધનયોગ્ય, અધાતા, અધાએલા, અને ઉદીરણાવલિકાને પામેલા (ઉદય નહિ પામેલા) કર્મ પુદ્ગળો એમ ચારે પ્રકારે કર્મ દ્રવ્ય હોપ છે. અને નોકર્મ દ્રવ્ય હોપ તે ખરાબ વર્ણાદિ જાણવા તથા જે હોપ અથવા દ્વેષ વેદનીય કર્મ ઉદય પામેલું હોય, તે ભાવ હોપ અથવા ભાવદ્વેષ છે. સ્વભાવમાં રહેલી વસ્તુ જે શરીરના દેશાદિકનો વિકૃતિ સ્વભાવ અથવા અનિ-ચિન્તિત કે અપ્રીતિ એ તેનું ચિન્હ છે. ૨૯૬૦ થી ૨૯૬૮

હવે નયાલિપ્રાયથી રાગ દ્વેષનો વિચાર કહે છે.

કોહં માર્ણ વડ્પીજ્ઞાઈઓ વેદ સંગહો દોસં ।

માયા-ભોમે ય સ પીજ્ઞાઈસામણઓ રાગં ॥ ૨૯૬૯ ॥

માયં પિ દોસમિચ્છદ્ વવહારો જં પરોવધાયાય ।

નાઓવાદાણે ચિય મુચ્છા ભોમો તિ તો રાગં ॥ ૨૯૭૦ ॥

ઉઃજુમુયમર્થ કોહો દોસો સેસાણમયમણેગંતો ।

રાગો તિ વ દોસો તિ વ પરિણામવસેણ ઉ વસેઓ ॥ ૨૯૭૧ ॥

સંપયમાહિ તિ તઓ ન ઉવઓગદુગમેગકાલમ્મિ ।

અપ્પીઈ-પોડમેતોવઓગઓ તં તહા દિસઈ ॥ ૨૯૭૨ ॥

માણો રાગો તિ મઓ સાહંકારોવઓગકાલમ્મિ ।

સો ચેય હોઈ દોસો પરગુણદોસોવઓગમ્મિ ॥ ૨૯૭૩ ॥

માયા ભોમો ચેવં પરોવધાઓવઓગઓ દોસો ।

મુચ્છોવઓગકાલે રાગોઽભિસ્તંગલિંગો તિ ॥ ૨૯૭૪ ॥

સદ્દાઈમયં માણે માયાઈ ચિય ગુણોવગારાય ।

ઉવઓગો ભોમો ચિય જઓ તત્યેવ અવરુદ્ધો ॥ ૨૯૭૫ ॥

સેસંસા કોહો વિ ચ પરોચયાયમદ્ય ચિ તો દોસો ।

તલ્લવલ્લણો ય લોભો અહ મુચ્છા કેવલો રાગો ॥ ૨૯૭૬ ॥

મુચ્છાણુરંજનં વા રાગોયં દૂસનં નિ ને નેસો

સદસ્સ વ મયણેયં દ્યારે એકેકદ્વિયપક્ષા ॥ ૨૯૭૭ ॥

આથાર્થ:-અપ્રીતિ જાતિવાળા ક્રોધ અને માનને સામાન્યથી સંબંધનય દોષ અથવા દ્વેષ કહે છે, અને પ્રીતિ જાતિવાળા માયા લોભને સામાન્યથી સંબંધનય રાગ કહે છે. (ક્રોધ, માનની સાથે) માયાને પણ વ્યવહારનય દોષ યા દ્વેષ માને છે, કેમકે તે પણ ખીજને વંચના માટે કરાય છે. તથા ન્યાયોપાદાન દ્રવ્યમાં પણ મૂર્છા થાય છે, તેથી (વ્યવહાર નયના અંતે) લોભ એ રાગ છે. (પણ અન્યાયોપાદાન દ્રવ્યમાં માયાદિ-કને લીધે તે દ્વેષ છે.) ઋણુસૂત્રનયના અંતે ક્રોધ એ દ્વેષ છે, અને બાકીનામાં અને-કાન્તિક અત છે, ક્રોધ રાગ છે અને ક્રોધ દોષ છે. એ સર્વ પરિણામના વશથી જણાય છે. આ નય સાંપ્રતપ્રાહી હોવાથી એક કાળમાં બે ઉપયોગ ન હી માનના, અપ્રીતિ અને પ્રીતિ માત્રરૂપ ઉપયોગથી તે તે કપાયને તે તે નામે કહે છે, અકુંકારસહિત ઉપયોગ કાળે માન રાગ છે, એમ આ નયને સંમત છે, અને એજ માન પર શુણના દોષોપયોગ કાળે દ્વેષ છે, એજ પ્રમાણે માયા અને લોભ પરોપધાત રૂપ ઉપયોગ કાળે દ્વેષ છે, અને પોતાના શરીર ધન સગા સંબંધીને વિષે મૂર્છારૂપ ઉપયોગ કાળે અભિ-વ્યંગ લક્ષણ રાગ છે, શબ્દાદિ નયોના અત આ પ્રમાણે છે. સ્વયુરોપકાર માટે માન-માયાની અંદર જે ઉપયોગ છે, તે લોભજ છે, કેમકે તે તેમાંજ અન્તર્ભૂત છે. તેથી તે રાગ છે. શેષ અંશો અને ક્રોધ પણ પરોપધાત ઉપયોગમય હોવાથી તેઓ દ્વેષ છે, શું મૂર્છાત્મક લોભજ માત્ર રાગ છે ? (એમ પૂછવામાં આવે તો) મૂર્છાત્મક જે અનુરંજન તે રાગ છે, અને અપ્રીત્યાત્મક રૂપણ તે દ્વેષ છે. શબ્દ નયના અભિપ્રાયે આ પ્રમાણે લજના છે, અને બાકીના નયો (સંબંધ-વ્યવહાર) એકેક પક્ષમાં રિયન છે ૨૯૬૯ થી ૨૯૭૭

અપ્રીતિ રૂપ જાતિ સામાન્યથી ક્રોધ અને માન દ્વેષ છે, તથા માયા અને લોભ પ્રીતિરૂપ સામાન્ય જાતિથી રાગ છે, એમ સંબંધ નય માને છે.

ક્રોધ-માન-અને માયા, એ ત્રણેને વ્યવહારનય દ્વેષરૂપ માને છે, કેમકે માયા ખીજને કંગવા માટે કરાય છે, તેથી માયા પણ ક્રોધ-માનની થોડે પરોપધાતનો હેતુ હોવાથી દ્વેષજ છે, અને ન્યાયથી દ્રવ્યાદિ ઉપાર્જન કરવામાં જે મૂર્છાત્મક લોભ થાય છે, તે લોભ રાગ છે, પરંતુ અન્યાયોપાદાનમાં માયાદિક કપાયના સંલગ્ન હોવાથી તેજ લોભ દ્વેષ રૂપ છે.

ઋણુસૂત્રનયના અંતે અપ્રીત્યાત્મક ક્રોધજ દ્વેષ છે, શેષ માન-માયા-અને-લોભના સંબંધમાં એકાન્ત નિશ્ચય નથી. એ ત્રણમાં પરિણામવગાન ક્રોધ રાગ છે અને ક્રોધ દ્વેષ છે. કારણ કે આ નય વર્તમાન એક ક્ષણપ્રાહી હોવાથી ક્રોધ-માન દ્વેષ છે, અને માયા-લોભ રાગ છે, એમ નથી માનના. જ્યારે પરશુરોમાં અપ્રીતિ રૂપ ઉપયોગ થાય, ત્યારે માન દ્વેષ છે, અન્યથા નહિ હોય ક્રોધ-માન વિગેરે સમકાળે હોય, તોપણ એક કાળે બે ઉપયોગ ન હોય, તેથી બે મિશ્ર કપાયના ઉપયોગથી રાગ અથવા દ્વેષ કેવી રીતે થાય ? એમ પૂછવામાં આવે, તો અપ્રીત્યાત્મક અને પ્રીત્યાત્મક-ઉપયોગથી

માનાદિ કપાયને આ નય રાગ અથવા દ્વેષ કહે છે. એટલે કે સ્વગુણોમાં બહુમાનરૂપ અભિષ્વંગાત્મક ઉપયોગ કાળે માન તે રાગ છે, અને પરગુણોમાં અપ્રીત્યાત્મક ઉપયોગ વખતે દ્વેષ છે. એજ પ્રમાણે પરોપધાતા માટે કરાતી માયા અને લોભ દ્વેષ છે, અને સ્વશરીર-સ્વધન-સ્વજનાદિકની અંદર મૂર્છાત્મક ઉપયોગ કાળે તેજ માયા-લોભ રાગ છે. કેમકે મૂર્છાત્મક આસક્તિ તે રાગ છે.

શબ્દાદિ ત્રણ નયોના અભિપ્રાયે માન અને માયા સ્વઉપકાર માટે વ્યાપારાત્માં જે ઉપયોગ થાય છે, તે લોભજ છે. કેમકે સ્વગુણોપકારાત્મક ઉપયોગ પોતાની અંદર મૂર્છાત્મક હોય છે, તેથી તે બન્નેનો લોભમાં અન્તર્ભાવ થાય છે, તેમ ધવા-ધી માન-માયાનો સ્વગુણોપકારાત્મક ઉપયોગ મૂર્છાત્મક હોવાથી લોભની પેઠે તે પણ રાગજ છે. સ્વગુણોપકારાત્મક સિવાયના પરોપધાતાત્મક માન મયાના અંશો, ક્રોધ, અને તે સાથે પરોપધાતાત્મક ઉપયોગ રૂપ લોભ એ સર્વ પરોપધાતાત્મક હોવાથી દ્વેષરૂપ સમજવા. મતલબ એ છે કે ક્રોધ સિવાયના માન-માયા-અને લોભની અંદર જે મૂર્છાત્મક અતુરંજન, અથવા જે મૂર્છાત્મક ઉપયોગ તે રાગ છે, અને એ ત્રણમાં અપ્રીત્યાત્મક ઉપયોગ તે દ્વેષ છે. આ પ્રમાણે શબ્દનય અને ઋણસૂત્રનયની ભજના છે. બાકીના સંમહ-વ્યવહારનય નિયમિત પદ્ધતિના છે, એટલે કે સંમહનય ક્રોધ તથા માનને દ્વેષ માને છે, અને માયા તથા લોભને રાગ માને છે. વ્યવહારનય એક લોભનેજ રાગ માને છે, બાકીના ત્રણને દ્વેષ માને છે. અને શબ્દાદિનયો ભજનાએ રાગ-દ્વેષ માને છે. નેગમનયનો અભિપ્રાય બુદ્ધો નથી કહ્યો, કેમકે સંમહ-વ્યવહાર નયમાં તેનો અન્તર્ભાવ થાય છે. ૨૯૬૯ થી ૨૯૭૭

હવે કપાધોની વ્યાખ્યા કરે છે.

કર્મ્મં કસ ભવો વા કસમાઓ તિં જઓ કસાયા તાં ।
 કસમાયયંતિ વ જઓ ગમયંતિ કસં કસાય તિ ॥ ૨૯૭૮ ॥
 આઠ વ ઉવાયાળં તેજ કસાયા જઓ કસસ્તાપા ।
 જીવપરિણામરૂપા જેણ હ નામાહનિયમોડ્યં ॥ ૨૯૭૯ ॥
 નામં ઢવળા દવિણ ઉપ્પત્તી પચ્ચર ય આપ્સે ।
 રસ-ભાવ-કમાણ વિ ય પરુવળા તેસિમા હોઈ ॥ ૨૯૮૦ ॥
 દુવિહો દવ્વકસાઓ કમ્મદવ્વે ય નો વ કમ્મમ્મિ ।
 કમ્મદવ્વકસાઓ ચઙ્ગિહા પોગલાણુડયા ॥ ૨૯૮૧ ॥
 સજ્જકસાયાહો નોકમ્મદવ્વઓ કસાઓડ્યં ।
 સેત્તાહ સમુપ્પત્તી જત્તો પ્પમવો કસાયાળં ॥ ૨૯૮૨ ॥
 હોઈ કસાયાળં વંધકારણં જં સ પચ્ચયકસાઓ ।
 સદ્દાહિત્તિ કેઈં ન સમુપ્પત્તીણં મિત્તો સો ॥ ૨૯૮૩ ॥
 આપ્સઓ કસાઓ કડ્ડવકપમિત્તિમંજુરાગારો ।
 કેઈં ચિત્તાહિઓ ઢવળાણત્યંતરો સોડ્યં ॥ ૨૯૮૪ ॥

રસઓ રસો કસાઓ કસાયકમ્મોદઓ ય ભાવમ્મિ ।

સો કોહાઈ ચઝદ્દા નામાઈ ચઝવિહેકેકો ॥ ૨૯૮૬ ॥

ભાવં સદ્દાઈનયા અદ્ધવિહમસુદ્ધનેગમાઈયા ।

ળાપસુપ્પત્તીઓ સેસા જં પચયવિગળ્પા ॥ ૨૯૮૬ ॥

દુવિહો ય દવ્વકોહો કમ્મદવ્વે ય નોયકમ્મમ્મિ ।

કમ્મદવ્વે કોહો તજ્જોગ્ગા પોગ્ગલા ણુડયા ॥ ૨૯૮૭ ॥

નોકમ્મદવ્વકોવો નેઓ ચમ્મારકોહનીલાદિ ।

જં કોહવેયણિજ્ઞં સમુદ્દણં ભાવકોહો સો ॥ ૨૯૮૮ ॥

માળાદઓ વિ એવં નામાઈ ચઝવિહા જહાજોગં ।

નેયા પિહ્ણિપ્પિહા વા સવ્વેડણંતાણુવન્ધાઈ ॥ ૨૯૮૯ ॥

જલ-રેણુ-ભૂમિ-પવ્વયરાઈસરિસો ચઝવિહો કોહો ।

તિણિસલયા-કદ્ધ-દ્વિયસેલત્થંભોવપો માળો ॥ ૨૯૯૦ ॥

માયાવલેહ-નોમુત્તિ-મેદિસંગ-યણવંસિમૂલસમા ।

લોહો હલિહ-લંજણ-કદ્ધમ-કિમિરાગસામાળો ॥ ૨૯૯૧ ॥

પવ્વ-ચઝમાસ-વચ્છર-જાવજ્જીવાણુગામિણો કમસો ।

દેવ-નર-તિરિય-નારયગરસાહણહેઓ નેયા ॥ દારં ॥ ૨૯૯૨ ॥

જેથી જીવે પીઝ પામે તે કષ-કર્મ-અથવા જીવ તેના જેથી લાભ થાય તે 'કપાય' કહેવાય. અથવા જેનાથી જીવ યથોક્ત કષ પામે તે "કપાય" અથવા પૂર્વોક્ત કપના આય એટલે ઉપાદાન હેતુ તે કપાય. તે કપના ઉપાદાન હેતુએ જીવના પરિણામ રૂપ કોષાદિ જાણવા તે કપાય નામાદિ આઠ પ્રકારે છે. નામ કપાય-સ્થાપના-કપાય-દ્રવ્ય કપાય-ઉત્પત્તિ કપાય-આદેશ કપાય-રસ કપાય અને જાણ કપાય. એમની પ્રરૂપણા આ પ્રમાણે છે. (નામ સ્થાપના કપાયનો વિચાર મુગમ હોવાથી તે નથી કહેતા.) શરીર ભવ્યશરીર વ્યતિરિત દ્રવ્યકપાય બે પ્રકારે છે, કર્મદ્રવ્યકપાય અને નોકર્મદ્રવ્યકપાય. તેમાં પૂર્વે હરહરમી ગાથામાં કહ્યા મુજબ દ્રવ્યકપાય અનુદિત પુરૂષોળા ચાર પ્રકારના જાણવા. મજ્જ, ધીલિતક, હરીતકી વિગેરે વનસ્પતિ વિશેષ નોકર્મદ્રવ્યકપાય જાણવા. જેનાથી કપાયની ઉત્પત્તિ થાય તે ઉત્પત્તિકપાય કહેવાય. (કેમકે દ્રવ્ય આ ક્ષેત્રાદિ રૂપ વસ્તુ કપાયની ઉત્પત્તિમાં હેતુભૂત હોવાથી તે વસ્તુ ઉત્પત્તિકપાય કહેવાય છે.) કપાયના (અવિરતિ આદિરૂપ અંતરંગ) બંધનું જે કારણ તે પ્રત્યક્ષકપાય કહેવાય. શબ્દાદિ વિષયોને કેટલાક પ્રત્યક્ષકપાય કહે છે, તે શબ્દ નથી, કેમકે તેમ માનવાથી ઉત્પત્તિ કપાયનો ભેદ ન થાય. (અન્ટરંગ કપાય સિવાય, આ કુપિત છે એમ કહેવાય તે) કૃત્રિમ બૃહદિકાદિરૂપ કહેલો આકાર આદેશકપાય કહેવાય. કેટલા એક તેના આકારવાળો ચિત્રાદિગત જીવ તે આદેશકપાય, એમ કહે છે, તે અયોગ્ય છે. કેમકે તેવો આકાર સ્થાપનાથી છુટો ન જાય. હરીતકી વિગેરેનો રસ, તે રસ કપાય છે, અને માહનીય કર્મનો ઉદય તે જાણકપાય છે. એ જાણકપાય કોષાદિ ચાર પ્રકારે છે. (કોષ માન માયા લોભ) તે રેક પુનઃ નામાદિ ચાર ભેદ છે. શબ્દાદિ શુદ્ધ નયો (જાણ કપાયને) અને

છે, (નામાદિ કષાયને નથી માનતા.) નૈગમાદિ અશુદ્ધનયો આઠ પ્રકારના નામાદિ કષાયને માને છે, તથા શેષ નૈગમાદિ વિશુદ્ધનયો અને ઝઙ્ઘાસૂત્રનય આદેશ અને ઉત્પત્તિ કષાય નથી માનતા, કેમકે તે બન્ને પ્રત્યયકષાયના વિકલ્પો છે. (એટલે પ્રત્યય કષાયથી સિદ્ધ નથી.) અથવા (શરીર લઘ્યશરીર વ્યતિરિક્ત) દ્રવ્યકોષ એ પ્રકારે છે. કર્મ દ્રવ્યકોષ અને નોકર્મ દ્રવ્યકોષ તેમાં (બાધયોગ્ય બાધાતા વિગેરે ચાર પ્રકારના) અનુદિત કોષના પુદ્ગળો તે કર્મ છે, અને ચર્મકાર નીલિકેથ વિગેરે નોકર્મ દ્રવ્યકોષ જાણવા તથા કોષ વેદનીય કર્મ ઉદય આવવાથી થએલા જે કોષના પરિણામ, તે ભાવકોષ છે આજ પ્રમાણે માન વિગેરે પણ યથાયોગ્ય નામાદિ ચાર પ્રકારે જાણવા અથવા એ સર્વે પૃથક્ પૃથક્ (કોષાદિ) અનન્તાત્ બાધિ આદિ ચાર પ્રકારે જાણવા. પાણીની રેખા જેવો, રેતીની રેખા જેવો, ભૂમિની રેખા જેવો, અને પર્વતની રેખા જેવો, એમ ચારે પ્રકારે કોષ છે. નેતરની લગા જેવો, કાંધના સ્તંભ જેવો, હાડકાના સ્તંભ જેવો અને પત્થરના સ્તંભ જેવો, એમ ચાર પ્રકારે માન છે. વાંસની છાલ જેવી, ગાયના મૂત્ર જેવી, ચેટાના શોંઘ જેવી, અને નક્કર વાંસના મૂળ જેવી. એમ માયા ચાર પ્રકારે છે. હળદરના રંગ જેવો, અંજન જેવો, કાંકણના રંગ જેવો અને કિર્મજના રંગ જેવો એમ લોભ ચાર પ્રકારે છે તેઓ પશ્ચાત્તુર્વર્તિકમથી પક્ષ, ચાર માસ, વરસ અને યાવજીવન પર્યંત સ્થિતિવાળા છે, તથા દેવ-મનુષ્ય, તિર્થંચ અને નરકગતિના હેતુભૂત છે એમ જાણવું. ૨૯૭૮-થી-૨૯૮૨.

હવે ઇન્દ્રિયોત્ત્વં સ્વરૂપ કહે છે.

ઇંદો જીવો સર્વોવલદ્ધિમોગપરમેસરત્તજઓ ।

સોત્તાઇમેયમિદિયમિહ તલ્લિંગાઇમાવાઓ ॥ ૨૯૯૩ ॥

તં નામાઇ ચરદ્વા દવ્વં નિવ્વત્તિ ઓવગરણં ચ ।

આગારો નિવ્વત્તિ ચિત્તા વજ્ઞા ઇમા ચંડનો ॥ ૨૯૯૪ ॥

પુપ્ફં ફલ્લંચુગાણ-વલ્લમસૂરાઇમુત્તચંદો ય ।

હોઇ ચુહ(મ)પ્પો નાનાકિની ય સોઇંદિવાઈર્ણ ॥ ૨૯૯૫ ॥

વિસયગહણસમત્યં ઉવગરણં ઇંદિયંતરં તંપિ ।

જં નેહ તદુવગાણ ગેણ્હ નિવ્વત્તિમાવે વિ ॥ ૨૯૯૬ ॥

સર્વ ઉપસંખિય અને સર્વ ભોગના પરમેશ્વરપણથી ઇન્દ્ર એટલે જીવ કહેવાય છે, તે જીવના લિંગાદિ ભાવથી આત્માદિ ભેદ ઇન્દ્રિયો છે. તે ઇન્દ્રિય નામાદિ ચાર ભેદ છે તેમાં દ્રવ્ય ઇન્દ્રિય નિવૃત્તિ અને ઉપકરણ એમ બે પ્રકારે છે બાહ્ય નિવૃત્તિ તે વિચિત્ર પ્રકારની આકૃતિ છે, અને અન્તર નિવૃત્તિ અવકેશ કદંબ, પુષ્પ, મસૂર, ધાન્ય, અતિ-મુક્તપુષ્પના આંદલા અથવા ચંદ્ર, કુરુપ્ર (અસ્ત્રો) અને વિવિધ પ્રકારના આકારવાળી આત્માદિ ઇન્દ્રિયો છે. વિષય ગ્રહણ કરવાને સમર્થ ઇન્દ્રિયાન્તર તે પણ ઉપકરણેન્દ્રિય છે, કેમકે તેના ઉપદાત થવાથી અને નિવૃત્તિના સદ્ભાવે પણ વિષય ગ્રહણ થતો નથી ૨૯૯૩-થી-૨૯૯૬

પરમેશ્વરપણનાં યોગથી ઇન્દ્ર જીવ કહેવાય છે કારણકે આવરણનો અભાવ થવાથી સર્વ વસ્તુ તેને જાણાય છે. વળી નાનાવિદ્ય ભાવોમાં ભમતા સર્વ વસ્તુના તેને ઉપભોગ થાય છે, તેથી જીવ પરમેશ્વરપણ કહેવાય છે, એ પરમેશ્વરના યોગથી ઇન્દ્ર જીવ કહેવાય છે. તે ઇન્દ્રજીવ જીવ લિંગ ચિન્હ તે ઇન્દ્રિય

અથવા ઇન્દ્રિયવડે દેખાએલ યા સ્પર્શએલ તે ઇન્દ્રિય કહેવાય તે ઇન્દ્રિય ઓત્ર, ચક્ષુ, શ્રાવણ, રસના અને સ્પર્શને એમ ચાર પ્રકારે છે. યુનઃ તે ઇન્દ્રિયો નામ, સ્થાપના, દ્રવ્ય અને ભાવ એમ ચાર ભેદ છે. નામ અને સ્થાપના ઇન્દ્રિયોત્ સ્વરૂપ સુગમ હોવાથી તેનું વ્યાખ્યાન મૂકી દહને જાણીતી ભવ્ય શરીર વ્યતિરિક્ત દ્રવ્ય ઇન્દ્રિયોત્ સ્વરૂપ કહીએ છીએ. તે દ્રવ્યેન્દ્રિય નિવૃત્તિ અને ઉપકરણ એમ બે પ્રકારે છે. તેમાં કાનના કાન્ડુદિ નિવૃત્તિ એટલે આકાર. તે આકાર બાહ્ય અને અવ્યન્તર એમ બે પ્રકારે છે. તેમાં બાહ્ય નિવૃત્તિ મનુષ્ય, અશ્વ, શશલા, વિગેરેની અપેક્ષાએ વિવિધ આકારની છે, અને અવ્યન્તર નિવૃત્તિ સર્વની સરખી છે. ઓત્રેન્દ્રિયની અવ્યન્તર નિવૃત્તિ કદંબ પુષ્પાકારે આંસના ગોળારૂપે છે, ચક્ષુની મસર (ધાન્ય વિશેષ) ના જેવી છે, શ્રાવણેન્દ્રિયની અતિમુક્ત પુષ્પના ચાંદલા જેવી છે, રસનેન્દ્રિયની કુરમ (અસ્ત્રા) ના આકારે અને સ્પર્શનેન્દ્રિયની વિવિધાકારવાળી છે. ઉપરોક્ત આકારવાળી અવ્યન્તર નિવૃત્તિની વિષય ગ્રહણ કરવાની જે શક્તિ, તે ઉપકરણ દ્રવ્યેન્દ્રિય છે.

શિષ્ય—જેને આપ ઉપકરણેન્દ્રિય કહ્યું છે, તે અન્તર્નિવૃત્તિની શક્તિરૂપ હોવાથી અન્તર્નિવૃત્તિજ છે, તેનાથી કેમ ભેદ જણાતો નથી.

આચાર્ય—એ ઉપકરણેન્દ્રિય પણ દ્રવ્યેન્દ્રિયનો ભેદ છે. કેમકે કદંબપુષ્પાદિ આકારવાળી ઓત્ર આદિ ઇન્દ્રિયોની શબ્દાદિ વિષય બહુનારી જે શક્તિ છે, તે શક્તિના વાત-પિત્તાદિવડે ઉપધાત થવાથી યથોક્ત અન્તર્નિવૃત્તિનો સદ્ભાવ હોય, તો પણ જ્યે શબ્દાદિ વિષય ગ્રહણ કરી શકતો નથી તેથી જણાય છે કે અન્તર્નિવૃત્તિની શક્તિરૂપ ઉપકરણેન્દ્રિય તે દ્રવ્યેન્દ્રિયનો બીજો ભેદ છે. ૨૬૨૩-થા-૨૬૬૬.

લઘુ-વઓગા ભાર્વિદિયં તુ લઘ્નિ સ્તિ જો સ્વઓવસમો ।

હોઈ તદાવરણાણં તણ્ણમે ચેવ સેસંતિ ॥ ૨૯૯૭ ॥

જો સવિસયવાવારો સો સ્વઓગો સ ચૈગકાલમ્પિ ।

એગેણ ચેય તમ્હા સ્વઓગેર્ગિદિઓ સવ્વો ॥ ૨૯૯૮ ॥

ર્ગિદિયાદિમેયા પઠુચ્ચ સેસેદિયાઈ જીવાણં ।

અહવા પઠુચ્ચ લઘ્નિદિયં પિ પંચિદિયા સવ્વો ॥ ૨૯૯૯ ॥

જં ફિર વડલાઈણં દીમઈ સેસંદિઓત્તંભો વિ ।

તેણ સ્થિ તદાવરણવસઓવમપસંભવો તેસિ ॥ ૩૦૦૦ ॥

પંચેદિઽ વ્વ વડલો નરો વ્વ સવ્વવિસઓવલંભાઓ ।

તહવિ ન મ્પણઈ પંચિદિઽ સ્તિ વજ્જેદિયાભાવા ॥ ૩૦૦૧ ॥

સુત્તો વિ કુંભનિવ્વત્તિસત્તિજુત્તો સ્તિ જહ સ પઠકારો ।

લઘ્નિદિયણ પંચેદિઓ તહા વજ્જરહિઓ વિ ॥ ૩૦૦૨ ॥

લામ્પમો સ લઘ્ની નિવ્વત્તુ-વગરણ તોઓવઓગો ય ।

દર્વિદિય-ભાર્વિદિયસામણ્ણાઓ કઓ મિણ્ણો ॥ દારં ॥ ૩૦૦૩ ॥

લઘ્નિ અને ઉપયોગ એ બે ભાવેન્દ્રિય છે, તેમાં ઇન્દ્રિયાવરણીય કર્મના જે ક્ષયોપશમ તે લઘ્નિ છે, તે લઘ્નિ પ્રાપ્ત થાય તોજ બીજું દ્રવ્યેન્દ્રિય પ્રાપ્ત થાય ઓત્રાદિ

ધન્દ્રિયોનો જે પોતાના શબ્દાદિ સ્વવિષયમાં પરિછઃ વ્યાપાર તે ઉપયોગ છે, એ ઉપયોગ એક કાળમાં દેવાદિકોને પણ એકજ હોય છે, તેથી ઉપયોગને આશ્રીને સર્વ જીવ એકેન્દ્રિયવાલા કહેવાય છે, કેમકે સર્વકાલમાં દેવાદિકોને પણ પાંચ આવી ધનિયામાંથી એક ધન્દ્રિયના ઉપયોગનો સદ્ભાવ હોય છે, શેષ ધન્દ્રિયો (નિવૃત્તિ, ઉપકરણ લબ્ધિ)ની અપેક્ષાએ જીવોના એકિન્દ્રિય બેઠ્ઠિયાદિ ભેદો છે. જેને જેટલી દ્રવ્ય ધન્દ્રિયો હોય તેને તેવા વહેવાર ક્યાં પછી અથવા લબ્ધિ ધન્દ્રિયની અપેક્ષાએ સર્વ જીવો પ'ચેન્દ્રિય છે. કેમકે બહુલાદિ વનસ્પતિ-આને શેષ બીજી ધન્દ્રિયોનો ઉપલ'લ પણ જણાય છે, તેથી તેઓને તદ્દાવરણ કર્મના ક્ષયો-પશમનો સંભવ છે, એમ જણાય છે. જો ના હોય તો બકુલને શૃંગારયુક્ત સજ્જ થયેલી સ્ત્રી, મુ'દર મદીરાના કોળાળાવડે તથા ચ'પકને અત્યંત મુગ'ધી જળના સીંચવાવડે તથા તિલકને અવબોધથી સ્ત્રીના કંઠાક્ષવડે તથા વિરહકને પ'ચમ સ્વરવડે કરીને ફુલ અ'કુરાદિકનો સંભવ ના થાય, વલી એકલા બકુલ વૃક્ષને શૃંગારવાલી મુ'દર સ્ત્રીએ કરેલા મદિરાના કોળાળાવડે તથા શરીરના સ્પર્શ ઓઘચુ'બનવડે તથા ચંદનાદિમાં પડેલા ગંધવડે સાં'રૂપ જોવાથી તથા મધુર શબ્દોના ઉચ્ચારવડે ફલવાપણું છે તેથી તે પ'ચેન્દ્રિય છે. સર્વ ધન્દ્રિયોના વિષયના ઉપલ'લથી મનુષ્યની પેઠે બકુલ પ'ચેન્દ્રિય જેવો છે, તોપણ બાહ્ય ધન્દ્રિયોના અભાવે તે પ'ચેન્દ્રિય કહેવાતો નથી. જેમ ઘટ બનાવવાની શક્તિયુક્ત કુંભકાર સૂતેલો હોય, તો પણ તે કુંભ-કાર કહેવાય છે, તેમ બાહ્ય ઇન્દ્રિય રહિત છતાં પણ (બકુલાદિ) લબ્ધિ ધન્દ્રિયવડે પ'ચેન્દ્રિય કહેવાય છે. દ્રવ્ય અને ભાવ ઇન્દ્રિયોના પ્રાપ્તિ ક્રમમાં (પ્રથમ લબ્ધિ ભાવેન્દ્રિય પ્રાપ્તિ થાય, તે પછી દ્રવ્યેન્દ્રિય પ્રાપ્તિ થાય.) જ્યારે દ્રવ્યેન્દ્રિય-ભાવેન્દ્રિયના સામાન્યથી ભિન્ન કશયેલો લાભ પૂછવામાં આવે, ત્યારે પ્રથમ ધન્દ્રિયાવરણી ક્ષયોપશમ રૂપ લબ્ધિ ધન્દ્રિય પ્રાપ્તિ થાય, તે પછી બાહ્ય અન્તર નિવૃત્તિ ધન્દ્રિય પ્રાપ્તિ થાય, તે પછી અન્તર-નિવૃત્તિની શક્તિરૂપ ઉપકરણેન્દ્રિય પ્રાપ્તિ થાય, અને તે પછી ધન્દ્રિયોના અર્થનો એટલે વિષયોનો ઉપયોગ થાય. ૨૯૯૭ થી ૩૦૦૩.

હવે પરિપહોની અને ઉપસર્ગોની વ્યાખ્યા કરે છે.

પરિસોદન્વા જજ્ઞા મગાવિચ્ચુર-વિણિજ્જરાહેહં ।

જંતો પરીસહા તે ચુહાદઓ હોંતિ વાવીસં ॥ દારં ॥ ૩૦૦૪ ॥

ઉવસજ્જણમુવસગ્ગો તેણ તઓ મ ઉવસજ્જણ જમ્હા ।

સો દિવ્વ-મણુપ-તેરિચ્છિઆ-ડડયસંવેયણામેઓ ॥ ૩૦૦૫ ॥

હાસ-પ્પઓસ-વીમંસઓ ત્રિમાયાણ વા મઓ દિવ્વો ।

एवं चिय माणुस्सो कुसीलपदिसेवणचउत्थો ॥ ૩૦૦૬ ॥

વિરિઓ મય-પ્પઓસા હારાવચ્છાદરકલ્લણત્યા વા ।

घट्टण-यंभण-पवट्ठण-लेसणओ वाऽऽसंवेओ ॥ ૩૦૦૭ ॥

જૈનમાર્ગથી નહિ ઠગવા અને વિશેષ નિર્જરા માટે જે વિશેષ સહન કરવા શાસ્ત્ર છે, તે પરીપહો કહેવાય છે, તે પરીપહો ક્રુધા, ખીપાસા વિગેરે બારીસ છે. ખીડા પામની તે ઉપસર્ગ અથવા જેવડે ચા જે થકી જીવવડે ખીડા પમાય તે ઉપસર્ગ છે તે ઉપસર્ગ દેવથી, મનુષ્યથી, તિર્થંચથી અને આત્મસંવેદનથી એમ ચાર પ્રકારે થાય છે હાસ્યથી, પૂર્વભવના દેવથી, (પોતાની પ્રતિજ્ઞાથી આ ચલાયમાન થાય છે) નહિ ?

એવા) વિમર્શથી અને વિમાત્રાથી (કંઈક હાસ્ય, કંઈક દ્રેષ, કંઈક વિમર્શથી) દેવો ઉપસર્ગ કરે છે એ પ્રમાણે મનુષ્ય પણ ચાર પ્રકારે ઉપસર્ગ કરે છે, એમાં ચોથો પ્રકાર કુશીલપ્રતિસેવનાથી બળ્યો. તિર્થંચીના ભવથી, દ્રેષથી, આહાર માટે, અચ્ચાંચીનાં તથા માલવા શુદ્ધાદિ સ્થાનના રક્ષણ માટે ઉપસર્ગ કરે છે, અને નેત્રમાં પડેલા કણાદિ ખુલ્લવાથી, અંગે સ્નાન થવાથી, ખાકા વિગેરેમાં પડવાથી તથા બાહુ વિગેરે અંગોને પરસ્પર મસળવાથી આત્મ સંવેદનીય ઉપસર્ગો, થાય છે. -૦૦૪-થી-૩૦૦૭

આહી' રાગ વિગેરેનાં ઉદાહરણ છે, તે “ રાગે રહદત્તા ” ઇત્યાદિ ૭ ગાથાઓને અર્થ મૂળ આવશ્યકથી બાણી લેવા.

હવે “ નામર્યતા નમોરિદા ” એ પદની વ્યાખ્યા તથા નમસ્કારનું કૃત્ય કહે છે.

પહવીકરણં નામનમહવા નાસનમઓ જહાજોર્ગં ।

નેયં રાગાર્ણં તન્નામાઓ નમોરિદયા

॥ ૩૦૦૮ ॥

અરહંતનમોક્કારો જીવં મોણ્ઙ ભવસહસ્તાઓ ।

ભાવેણ કીરમાણો હોઝ પુણો વોહિલામાણ

॥ ૩૦૦૯-૧૨૬-૩૧૬ ॥

અરહંતાગારવઈ ઢવણા નામં મયં નમોક્કારો ।

ભાવેણં તિ ય માંવો દઢ્વં પુણ કીરમાણો ત્તિ

। ૩૦૧૦ ॥

ઇય નામાઇચઢધિહવજ્ઞન્મંતરવિહાણકરણાઓ ।

સો મોણ્ઙ ભવાઓ હોઝ પુણો વોહિવોયં ચ

॥ ૩૦૧૧ ॥

અરહંતનમોક્કારો ધન્નાણ ભવમ્મલ્યં કરંતાણં ।

હિયયં અણ્મુણ્તો વિસોત્તિયાવારઓ હોઝ

॥ ૩૦૧૨-૧૨૪-૩૧૭ ॥

વન્ના નાનાઇયણા પરિત્તસંસારિણો પવણુક્કમા ।

મવજીવિયં પુણમવો તસ્સેહવમ્મલ્યં કરંતાણં

॥ ૩૦૧૩ ॥

ઇહ વિસ્સોઓગમણં ચિત્તસ્સ વિસ્સોત્તિયા અવજ્ઞાણં ।

અરહંતનમોક્કારો હિયયમઓ ત નિવારેહ

॥ ૩૦૧૪ ॥

રાગાદિને વશ કરવા અથવા તેમને સમૂળ નાશ કરવો તે નમન કહેવાય એ નમનથી અહંતો નમસ્કારને યોગ્ય છે. ભાવથી કરવો અરહંતને નમસ્કાર જીવંને હજારો ભવથી મુક્તિ છે, અને પુનઃ બોધપ્રીજના લાભ માટે થાય છે. અહંતોનાર-પાણી પુદ્ગલ તે સ્થાપના, તેનો જે નમસ્કાર તે સ્થાપનાનમસ્કાર, નમસ્કાર શાસ્ત્રવરે નામ નમસ્કાર, ‘ ભાવથી ’ એ શબ્દ વડે ભાવ નમસ્કાર અને અંગત્રીમુદ્રાદિવડે કંચનો નમસ્કાર તે દ્રવ્યનમસ્કાર એ પ્રમાણે નામાદિ ચાર પ્રકારના બાહ્ય અસ્થનતર વિધાન કરવાથી, તે નમસ્કાર જીવને સસારથી મુક્તિ છે, અને બોધિ પ્રીજ માટે થાય છે. ભવશય કરતા જ્ઞાનાદિ ધનવાળા આત્માના દૃઢ્યને નહિ મૂલ્યે અર્જનમસ્કાર અપધ્યાનને દ્વર કરે છે. ધન્ય એટલે જ્ઞાનાદિ ધનવાળા, પરીત સંસારી પદાવસ્થામાં જીવતા ભવ એટલે જીવિત અથવા પુનર્જન્મનો કાય કરવાર ચિત્તવ્ય વિચારો અને તે વિચારોના અથવા અપધ્યાન, તેને દૃઢ્યમાં રહેવો અર્જનમસ્કાર નિવાર છે. ૩૦૧૪-થી-૩૦૧૪

હવે અરહંતનમસ્કારની મહાર્થતા બતાવે છે.

અરહંતનમોક્ષારો એવં સંનુ વણિણો મહત્યો તિ ।

જો મરણમ્મિ ઉવગ્ગે અભિક્કલ્લણં કીરણં વહુસો ॥૩૦૧૫-૧૨૫-૩૧૮॥

જલણાદમર તેસં મોતું પગરણં મહામોહં ।

હુવિ વાતિમર ઘેપ્પઃ અમોહમત્યં જદ વહેહ ॥ ૩૦૧૬ ॥

મોતું પિ વારસંઃ સ એવ મરણંમિ કીરણં જમ્હા ।

અરહંતનમોક્ષારો વમ્હા સો વારસંગત્યો ॥ ૩૦૧૭ ॥

સવ્વં પિ વારસંઃ પરિણામવિપ્પલ્લિહંડમિત્તાણં ।

વક્કારણમાવાઓ કહં ન વયત્યો નમોક્ષારો ? ॥ ૩૦૧૮ ॥

ન હુ તમ્મિ દેસકાલે સક્કો વારસવિહો મુપક્કલ્લંચો ।

સન્નો અણુચિત્તેઽં ષણિયં પિ સત્તયચિત્તેઽં ॥ ૩૦૧૯ ॥

એગમ્મિ વિ જમ્મિ પર સંવેઁ કુણ્ઠ વીયરાયમર ।

તં વસ્સ હોઠ્ઠ નાનં લેઁ વિરાગવેગમુવેઠ્ઠ ॥ ૩૦૨૦ ॥

એગમ્મિ વિ જમ્મિ પર સંવેઁ કુણ્ઠ વીયરાયમર ।

સો તેઁ મોહજાલં છિદ્ઠઃ અઙ્ગપ્પયોગેઁ ॥ ૩૦૨૧ ॥

વવહારાઓ મરણે તં પયનેઁ મયં નમુક્ષારો ।

અશં પિ નિચ્છયાઓ તં વેવ ય વારસંગત્યો ॥ ૩૦૨૨ ॥

જં મોઽવિનિવ્જરત્યો પિંડયત્યો વલ્લિઓ મહત્યો તિ ।

કીરણં નિરંતરમભિક્કલ્લણં તુ વહુસો વહુવારા ॥ ૩૦૨૩ ॥

અરહંતનમોક્ષારો સવ્વપાવપ્પણાત્તણો ।

મંગલાણં ચ સવ્વેસિં પદમં હવઠ્ઠ મંગલં ॥ ૩૦૨૪ ॥ ૧૨૬-૩૧૯ ॥

પિંદુ નિવઠ્ઠ વ હિયં પાદ મવે વા નિયં જઓ પાવં ।

તં સદમટ્ઠનામસજ્જાર્ઘમેયં પગાત્તેઠ્ઠ ॥ ૩૦૨૫ ॥

નામાઠ્ઠમંગલાણં પદમં તિ પદાનમદં પંચ-હં ।

પદમં પદાનતરયં વ મંગલં પુવ્વપિહિયન્તં ॥ ૩૦૨૬ ॥

એ પ્રમાણે નિશ્ચય વર્ણવેલો અર્હંતનમસ્કાર મહા અર્થવાળો છે, કેમકે જે નમસ્કાર, મૃત્યુ સમિપ થયે છતે નિરંતર બહુવર દ્વારા છે, અને ગ્રાહી આપણમાં દાદશાંખીને મૂકી તેણે નમસ્કાર થાય છે. અગ્નિ આદિના ભય છતે, શેષ સર્વ મૂકીને મહામૃત્યુવાળું એવરત્ન મટણ દ્વારા છે, અથવા કુવમાં થા અતિન્નયમાં લેમ અગ્રેષ થાત્ર મટણ દ્વારા છે, તેમ અહીં પણ મરણાદે ભયમાં દાદશાંખી મૂકીને અરિહંતને નમસ્કાર દ્વારા છે, તેથી તે નમસ્કાર દાદશાંખાર્થ છે. સર્વ દાદશાંખી પરિણામની ચિત્તુદિનો હેતુ થાત્ર છે,

તેવાજ કારણભાવથી નમસ્કાર પણ તદર્થવાળો (દ્વાદશાંગાર્થવાળો) કેમ ન કહેવાય ? મરણરૂપ તેના દશકાળમાં બાર પ્રકારનો સર્વ શ્રુતસ્કન્ધ અત્યન્ત સમર્થ ચિન્તાકવડે પણ ચિન્તાવી શકાય નહિ. (તેથી તે નમસ્કાર દ્વાદશાંગાર્થ છે.) વીતરાગના મનમાં જે એક પદ પણ જીવને સંવેગ કરે છે, તે તેને જ્ઞાનરૂપ થાય છે, કેમકે તેવડે તેને વીતરાગપણું પ્રાપ્ત થાય છે. વીતરાગના મનમાં જે એક પણ પદ સંવેગ કરે છે, અને તેથી તે અધ્યાત્મ યોગે મોહબળને છેદે છે. મરણ વખતે કરાતો નમસ્કાર (અનેક પદાત્મક છતાં પણ) અવહારથી એક પદ કહેવાય છે, અને નિશ્ચયથી તે નથા બીજું પણ (નિર્જરારૂપ કળ-વાણું) પદ દ્વાદશાંગાર્થ છે. તે નમસ્કાર અતિનિર્જરા માટે છે, અને દ્વાદશાંગરૂપ બધું પિટકાર્થ છે, એમ એની મહાર્થતા કહેલી છે, તેથી અભિક્ષેપ એટલે નિરન્તર, અને ખલ્લુસો એટલે ધણીવાર (તે નમસ્કાર) કરાય છે. અરિહંતનો નમસ્કાર સર્વ પાપનો નાશ કરનાર છે, અને સર્વ મંગલોમાં પ્રથમ મંગલભૂત છે, જે જીવને મલિન કરે, જીવના હિતને પીયે, અથવા જીવને સંસારમાં પાડે, તેથી તે પાપ કહેવાય છે, એ આઠ સામાન્ય ભતિસેદવાળા (આઠ કર્મને) સર્વ પાપને (નમસ્કાર) નાશ કરે છે. નામાદિ મંગલોમાં (અહંતમસ્કાર) પ્રથમ છે, અથવા (મોક્ષરૂપ મુખ્ય પુરુષાર્થને સાધનાર હોવાથી) પ્રધાન છે, અથવા (અહંત-સિદ્ધ આદિ પાંચ ભાવ મંગલોમાં આને પ્રથમ કહેલ હોવાથી) પાંચે મંગલોમાં પ્રથમ છે, અથવા પ્રધાનતર પરોપકાર સાધક હોવાથી મુખ્ય છે એટલું એ મંગળ, તેનો અર્થ પૂર્વે (૨૪ થી ગાથામાં) કહેલો છે. ૩૦૧૫-થી-૩૦૧૬

॥ કૃતિ અહંતમસ્કાર સમાપ્તઃ ॥

હવે સિદ્ધના નમસ્કારની વ્યાખ્યા કરે છે.

જે શુભવડે જે નિષ્પન્ન હોય, તે સિદ્ધ કહેવાય છે. તે સિદ્ધ (સામાન્યથી) નામાદિ ચૌદ પ્રકારે જાણવા (નામ-સ્થાપના સિદ્ધ મુગમ છે.) ઓદનસિદ્ધાદિ દ્રવ્ય-સિદ્ધ જાણવા (આદિ શબ્દથી પાકેલા ઘડાદિ સમજવા. ઓદનાદિનિષ્પન્નવાદિ શુભવડે સંપૂર્ણ છે, વળી અપ્રધાનપણે તે દ્રવ્ય પણ છે) કર્મસિદ્ધ, શિષ્યસિદ્ધ, વિદ્યાસિદ્ધ, મંત્રસિદ્ધ, યોગસિદ્ધ, આગમસિદ્ધ, અર્થસિદ્ધ, યાત્રાસિદ્ધ, અભિપ્રાયસિદ્ધ, તપસિદ્ધ, અને કર્મશ્રયાસિદ્ધ (આ અગીઆર ને પ્રથમના ત્રણ મળી સિદ્ધના ચૌદ પ્રકાર જાણવા.) ૩૦૨૭-૩૦૨૮

આ પછી કર્મસિદ્ધાદિ સિદ્ધાંત સ્વરૂપ પ્રતિપાદન કરનારી કમ્મં જમણાયરિયા ઇત્યાદિ ગાથાથી આરંભીને ન કિલ્લમ્માર જો તવતા ઇત્યાદિ ગાથા પર્યન્ત એકતાળીસ ગાથાઓ કથાનક અને ભાવાર્થસહિત છે, તે મૂળ આવરણકની દીકાથી બાણી લેવી.

હવે કર્મશ્રયાસિદ્ધનું સ્વરૂપ વિસ્તારથી કહે છે.

મિદ્ધો જો નિપ્પજ્જો જેણ મુણેણ સય ચોદસવિગ્ગ્ગો ।

નેઓ નાપાઈઓ ઓયણાસિદ્ધાઈઓ દહે

॥ ૩૦૨૭ ॥

કમ્મં સિપ્પે ય વિજ્ઞાણ મંતે જોગે ય આગમે ।

અરથ-જત્તા-આમિપ્પાણ તવે કમ્મસલ્લણ વિય ॥ ૩૦૨૮ ॥ ૧૨૭-૩૨૦ ॥

દહિકાલરયં જં-તુ-કર્મ્મં સે-સિયમદ્વહા ।

સિયં ધંતં તિ સિદ્ધસ્ત સિદ્ધત્તમુવજાયદ્ ॥ ૩૦૨૯ ॥ ૧૨૮-૩૨૧ ॥

નાઝણ વેયણિજ્જં અદ્વહુયં આઝગં ચ અદ્ધથોવં ।

ગંતૂણ સમુગ્ધાયં સ્વેદ કર્મ્મં નિરવસેસં ॥ ૩૦૩૦ ॥ ૧૨૯-૩૨૨ ॥

દંડ કવાડે મંથંતરે ચ સાહરણવા સરીરત્થે ।

ભાસાજોગનિરોહો સેલેસી સિદ્ધિણા ચેવ ॥ ૩૦૩૧ ॥ ૧૩૦-૩૨૩ ॥

જહ ઉહ્હા સાઢીયા આસું સુદ્ધિરિરહિયા સંતી ।

તહ કર્મ્મલહુયસમણ વચ્ચંતિ જિણા સમુગ્ધાયં ॥૩૦૩૨॥૧૩૧-૩૨૪॥

પ્રવાહની અપેક્ષાએ દીર્ઘકાળની સ્થિતિવાળું જે બાંધેલું આઠ પ્રકારનું કર્મ, તે આંધેશા કર્મને લગ્ય જીવ ધ્યાનરૂપ અગ્નિવડે જેણે બાળી નાખ્યું છે, એવા સિદ્ધને સિદ્ધપણું ઉત્પન્ન થાય છે. વેદનીય કર્મ અતિ વધારે અને આયુકર્મ થોડું છે, એમ બાણીને કેવળી સમુદ્ધાત પામીને સમગ્ર કર્મ ક્ષય કરે છે. શરીરમાં રહે છે તે આત્મપ્રદેશોના કંડ, કપાટ, મંથાન અને અતરપૂર્ણ કરવા વડે ભાષાયોગનો નિરોધ કરીને શેષેશિકરણ પામ્યા બાદ સિદ્ધ થાય છે. જેમ ભીનું વસ્ત્ર પહેાળું કર્યું હોય, તે તે રીધ સૂકાઈ જાય છે, તેમ કર્મની ક્ષયુતા વખતે જિનેશ્વરે સમુદ્ધાત પામે છે. (અને કર્મનો નાશ કરે છે) ૩૦૨૯ થી ૩૦૩૨

“ હવે દીહકાલરય જંતુ ” એ ગાથાની ભાષ્યકાર વ્યાખ્યા કરે છે.

સંતાણઓ અઘાઈ દીહો ટિહકાલ એવં વંધાઓ ।

જીવાણુરંજણાઓ રય ત્તિ જોગો ત્તિ સુહુમો વા ॥ ૩૦૩૩ ॥

સો જસ દીહકાલો કર્મ્મં તં દીહકાલરયમુત્તં ।

અદ્દીહકાલરંજણમહવા ચેદ્ધાવિસેપત્થં ॥ ૩૦૩૪ ॥

જં કર્મ્મં તિ તુસદ્ધો વિસેસગો પૂરણોઽહવા જીવો ।

જંતુ ત્તિ, તસ જંતો કર્મ્મં સે જં સિયં વદ્ધં ॥ ૩૦૩૫ ॥

અહવા સે સિયમસિયં ગહિયં વત્તમદ્ધસંસિલિદ્ધં વા ।

જં વા વિસેસિયંઅદ્ધ ત્તિ સ્વયસેસિયં વ ત્તિ ॥ ૩૦૩૬ ॥

નેરુત્તિઓ સિયં ધંતમસ તવસા મન્થો વ લોહસસ ।

ઇય સિદ્ધસેય સઓ સિદ્ધત્ત સિદ્ધિણા સમણ ॥ ૩૦૩૭ ॥

વવજાયદ્ ત્તિ વવહારદેસણમભાવયાનિસેહો વા ।

પજ્ઞાયંતરવિગમે તપ્પજ્ઞયંતરં સિદ્ધો ॥ ૩૦૩૮ ॥

બંધની અપેક્ષાએ સંતાનભાવે અનાદિ હોવાથી દીર્ઘ સ્થિતિકાળવાળું, જીવને મલિન કરવાથી રજ, અથવા બંધવાળા હોવા સૂક્ષ્મ હોવાથી કર્મરૂપ રજ, તે દીર્ઘકાળ જે કર્મનો હોય, તે દીર્ઘવાળી રજ કહેવાય છે, અથવા દીર્ઘકાળ પર્યંત જીવને મલિન

કરતું હોવાથી રજ કહેવાય. અથવા દીર્ઘકાળ પર્યન્ત જેનો અનુભવ છે, તે દીર્ઘ કાળ રજ કહેવાય, જે દીર્ઘકાળની રજ એટલે કર્મનું, શબ્દ વિશેષણાર્થે અથવા પૂરણાર્થે છે, અથવા જંગુ એટલે જવ, તેનું જે કર્મ તે જંગુ કર્મ, તેનું સિત એટલે જવનું બાંધેલું અથવા જવનું સર્વ કર્મ (સંસારાનુબંધી હોવાથી) સિત એટલે અશુભ. અથવા સિત એટલે જવે ગ્રહણ કરેલું, વ્યાસ થએલ વા સ્પર્શિત થએલું, અથવા આઠ પ્રકારે વિશેષિત કરેલું, યા ક્ષય કરેલું તે રોપિત કહેવાય. જેમ અગ્નિવડે લોહનો મળ ભસ્મ કરાય છે, તેમ તપવડે, બાંધેલું કર્મ જેનું ભસ્મ થયું છે, તે સિદ્ધ કહેવાય. એ પ્રમાણે સિદ્ધિના સમયે વિદ્યમાન સિદ્ધને સિદ્ધપણું ઉત્પન્ન થાય છે. ઉત્પન્ન થાય છે એ કથન વ્યવહાર બતાવવાને અથવા અભાવરૂપ સિદ્ધનો નિષેધ કરવા માટે છે. પર્યાયાન્તરનો વિરામ થતા તે સિદ્ધરૂપ પર્યાયાન્તરની પ્રાપ્તિ તે સિદ્ધ કહેવાય છે. ૩૦૩૩થી ૩૦૩૮.

હવે નાટક વેચણિજ્ઞ ઇત્યાદિ ગાથાનું વ્યાખ્યાન કરે છે.

કમ્મચલ કં કમસો સમં તિ સ્વમેદ્ તસ્સ મણિયમ્મિ ।

સમયં તિ કપ્પ માસદ્ કત્તો તુલ્લિદ્ધિનિયમો ? ॥ ૩૦૩૨ ॥

ફિદ્ધ વ અપુત્તદ્ધિયં સ્વમેદ્ કત્તો વ તરસમીકરણં ।

કયનાસાદ્ભયાત્ત તો તરસ કમવસ્થાઓ જુત્તો ॥ ૩૦૪૦ ॥

મળ્લદ્ધિ કમવસ્થાઓ જયાતરાદિ તરસ નિદ્દેજ્ઞા ।

તો કહમત્થત્ત સ મવે સિગ્ગત્ત વ કદં સકમ્મંસો ? ॥ ૩૦૪૧ ॥

તમ્હા તુલ્લિત્તીયં કમ્મચલકં સમાવઓ જસ્સ ।

સોઅકયસમુગ્ગાઓ સિગ્ગદ્ધિ જુગવં સ્વમેદ્ધં ॥ ૩૦૪૨ ॥

જસ્સ પુણ યોવમાત્તં હવેજ્ઞ સેસં તયં વ વહુતરયં ।

તં તેણ સમીકરણં ગંતૂણ જિણો સમુગ્ગાયં ॥ ૩૦૪૩ ॥

કયનાસાદ્વિધાઓ કઓ પુરા જહ ય નાણ-કિરિયાદિ ।

કમ્મસ્સ કીરદ્ધિ જઓ ન વેદમોક્ષાદિઓ દોસા ॥ ૩૦૪૪ ॥

અસમદ્ધિર્ણ નિઅમો કો ધોરં આરયં ન સેસં તિ ।

પરિણામસમાનાઓ અરુવંધો વ વસ્સે ॥ ૩૦૪૫ ॥

વિસમં સ કરેદ્ધિ સમં સમોદ્ધઓ વંધળેદ્ધિર્ણ ય ।

કમ્મદ્ધાદિ વંધળાદિ કાલો દિદ્ધિર્ણ ॥ ૩૦૪૬ ॥

આરયમમયસમાણ ગુણસેદ્ધિ તદસંસ્થાપિયાણ ।

પુષ્પદિયં સ્વમેદ્ધિ જહ સેલેસીણ પદસમયં ॥ ૩૦૪૭ ॥

તે સુશુભ્રુ જવના ભવોપગ્રાહી ચાર કર્મનો અનુક્રમે ક્ષય થાય છે, કે એકી સાથે ક્ષય થાય છે? એમ પૂછવામાં આવે, તો તેનો એકી સાથે ક્ષય થાય છે, પુનઃ પૂછવામાં આવે કે એવો સમાનસ્થિતિનો નિષેધ કેવી રીતે છે? અથવા અપૂર્ણ સ્થિતિવાળા કર્મ કેવી રીતે ક્ષય કરે? કેવી રીતે વેદનીયાદિ કર્મની સાથે આગ્રહની સમાન સ્થિતિ કરે? માટે કૃતનાશાદિ રાખના કાયથી અનુક્રમે તે કર્મનો

ક્ષય યોગ્ય છે. એનો ઉત્તર કહે છે કે કર્મ ક્ષય વખતે જો તેનું આયુષ્ય પ્રથમ પૂર્ણ થાય, તો તે (આયુષ્યના અભાવે બીજા કર્મોના ક્ષય કરવાને) સંસારમાં કેવી રીતે રહી શકે ? જો મોક્ષે જાય, તો તે કર્મસંહિત કેવી રીતે જાય ? માટે જેના ચારે કર્મ સ્વભાવથીજ સમાનસ્થિતિવાળા હોય, તે સમુદ્ધાત કર્યા શિવાય એકી સાથે કર્મ ક્ષય કરીને સિદ્ધ થાય છે. પરંતુ જેનું આયુષ્ય થોડું હોય, અને શેષ કર્મત્રય વધારે હોય, તો જિનેશ્વર સમુદ્ધાત પામીને કર્મત્રયને આયુષ્યની સમાન કરે છે જેમ જ્ઞાન અને ક્રિયાવરો કર્મોના ક્ષય કરાય છે, ઇત્યાદિ પૂર્વે (ઉપક્રમ કાળના વિચારમાં) કૃતનાશાદિ દોષોના વિદ્યાત કર્યા છે. જો એમ ન માનવામાં આવે, તો અમોક્ષાદિ દોષો થશે. આયુષ્ય થોડું અને શેષ કર્મત્રય થોડાં નહિ, એવો નિયમ અસમાન સ્થિતિવાળા કર્મોના સાથી છે ? (એમ પૂછવામાં આવે તો) બંધ પરિણામના સ્વભાવથી અદ્રુવ બંધની પેઠે તેનો તેવો બંધ થાય છે. કેવળીસમુદ્ધાત પામેલો જીવ વિવિધ સ્થિતિવાળાં કર્મોને બંધનવરો અને સ્થિતિવરો સમાન કરે છે. કર્મ દ્રવ્યમંધનો છે અને સ્થિતિ તે તેમનો કાળ છે. આયુષ્યના અવશેષ સમય સમાન અસંખ્યેયગુણી ગુણશ્રેણિવરો વેદનીયાદિ પૂર્વસ્થિત કર્મત્રયને, જેમ શેલેશી અવસ્થિતિમાં બપાવે છે, તેમ તે બપાવશે. ૩૦૩૨ થી ૩૦૪૭.

શિષ્ય:—વેદનીય આયુ નામ અને ગોત્રકર્મ એ ચાર ભવોપગ્રાહી કર્મ મુમુક્ષુ જીવને મોક્ષગમન વખતે અનુક્રમે ક્ષય પામે છે, કે યુગપદ્ એકીસાથે ક્ષય પામે છે ?

આચાર્ય:—એ ચારે કર્મ યુગપદ્ ક્ષય પામે છે, ક્રમશઃ નથી પામતાં.

શિષ્ય:—એ પ્રમાણે એ ચારે કર્મોની સમાન સ્થિતિનો નિયમ સાથી હોય શકે ? સ્થિતિજ તેઓને હોય શકે અથવા આયુષ્યની અપેક્ષાએ દીર્ઘ સ્થિતિવાળા વેદનીયાદિ કર્મત્રયને તે મુમુક્ષુ જીવ કેવી રીતે અલ્પ સ્થિતિવાળા કરી શકે ? અધિક સ્થિતિવાળા કર્મોને અનુમંગ્યા શેષાથ નાશ કરવાથી કૃતનાશ દોષ પ્રાપ્ત થાય. આયુષ્યકર્મ વારીને વેદનીયાદિ કર્મ વધારીને વેદનીયાદિ કર્મોની સમાન સ્થિતિવાળું કરીને એકીસાથે તે સર્વ બપાવે છે, એમ કહેવામાં આવે, તો હસ્તસ્થિતિવાળાને દીર્ઘ સ્થિતિવાળાની સમાન કરવાથી અદૃત અગમ દોષ પ્રાપ્ત થાય માટે મુમુક્ષુ જીવના કર્મોના ક્ષય અનુક્રમે કહેવોજ યોગ્ય છે, એટલે કે પ્રથમ આયુષ્યનો ક્ષય અને પછી બાકીનાં ત્રણે કર્મોના ક્ષય થાય છે.

આચાર્ય:—એમ તારા કહેવા પ્રમાણે જો પ્રથમ આયુષ્યનો ક્ષય થાય, અને પછી અનુક્રમે બીજાં કર્મોના ક્ષય થાય, તો સંસારમાં રહેવાના હેતુભૂત આયુષ્યના અભાવે ક્ષીણકર્મી જીવ શેષ કર્મોના ક્ષય કરવાને સંસારમાં કેવી રીતે રહી શકે ? આયુષ્યના અભાવે તે જીવ મોક્ષ પામે, એમ કહેવામાં આવે, તો તે અયોગ્ય છે, કારણ કે આયુષ્યનો ક્ષય થયા છતાં પણ વેદનીયાદિ કર્મો જીવને હોય છે, એટલે કર્મસંહિત જીવ મોક્ષ કેવી રીતે જાય ? “સવ કર્મોના ક્ષય થવાથીજ મોક્ષ થાય છે.”

શિષ્ય:—ત્યારે એ જો પક્ષમાં કયો પક્ષ સત્ય માનવા યોગ્ય છે ?

આચાર્ય:—જે જીવનાં ચારે કર્મ સ્વભાવથીજ તુલ્ય સ્થિતિવાળા હોય, તે જીવ સમુદ્ધાત કર્યા શિવાય એકી સાથે સર્વ કર્મોના ક્ષય કરીને સિદ્ધ થાય છે; પરંતુ જે જીવને આયુષ્ય કર્મ થોડું હોય, તથા શેષ કર્મ તેનાથી વધારે હોય, તે જીવ અપવર્તના કરણથી કર્મ ત્રયને સમુદ્ધાત પામીને આયુષ્યની સમાન કરે છે.

શિષ્ય:—એ પ્રમાણે તે કૃતનાશાદિ દોષો પ્રાપ્ત થશે.

આચાર્ય:—કૃતનાશાદિ દોષોના પરિહાર પૂર્વે (૨૦૪૮મી ગાથામાં) ઉપક્રમ

કાળના વિચારમાં કર્યો છે, તે પ્રમાણે અહીં પણ સમજવો. આ સંબંધમાં ઉપક્રમ જે ન માનવામાં આવે, તેા અભોક્ષાદિ દોષો પ્રાપ્ત થાય.

શિષ્ય:—વેદનીયાદિ કર્મ અતિ બહુ અને આયુષ થોડું છે, એવો નિયમ શા કારણથી છે? એથી ઉલટું આયુષ અતિ બહુ અને વેદનીય થોડું એવો નિયમ કેમ નથી?

આચાર્ય:—આયુષના બંધનો પરિણામ કોણ એવાજ પ્રકારનો છે, કે જેથી છેવટે તે આયુષ વેદનીય આદિ કર્મની અપેક્ષાએ થોડું અથવા સમાન રહે છે, પરંતુ અધિક નથી હોતું કારણ કે આયુષનો બંધ કાળ અન્તર્નિર્ણય માત્ર હોવાથી બંધ પરિણામના સ્વભાવથી તેના અધુવ બંધ થાય છે, અને વેદનીયાદિ કર્મ ધ્રુવબંધી હોવાથી તેના બંધનો પરિણામ તેવો નથી. તેથી આયુષજ થોડી સ્થિતિવાળું રહે છે, વેદનીયાદિ કર્મ તેણું નથી રહેતું.

કેવળીસમુદ્ધાત પામેલો જીવ, આયુષથી અધિક વેદનીય આદિ કર્મોત્તર અપવર્તન કરીને બંધન વડે અને સ્થિતિવડે આયુષની સમાન કરે છે. અહીં બંધન તે કર્મ દ્રવ્ય જાણવાં અને સ્થિતિ તે કાળ સમજવો. વિશિષ્ટલિહના નિવેકવડે સમાન કરીને સર્વ કર્મ અન્તર્નિર્ણયની સ્થિતિવાળાં કરે છે, એટલે કે વેદમાત્ર આયુષના જેટલા સમય અવશેષ હોય, તેટલા સમય પ્રમાણ ગુણશ્રેણિવડે પ્રતિ સમય અચળતા ગુણાલંબન કરીને વેદનીયાદિ ત્રણ કર્મને અપાવતા ચરમ સમયે સર્વ અપાવે છે. વેદનીય આદિ ત્રણ કર્મને અપાવવાની ગુણશ્રેણિની સ્થાપના આ પ્રમાણે છે.

આયુષની ગુણશ્રેણિ નથી થતી, તે તો જેવું બાંધું હોય, તેવુંજ વેદાય છે તેથી તેની સ્થાપના આ પ્રમાણે છે. ૩૦૩૬ થી ૨૦૪૭.

હવે “ જહઉલ્લા સાદીયા ” ઇત્યાદિ ગાથાના ઉત્તરાર્ધની વ્યાખ્યા કરું છું.

કમ્મલહુયાણ સમઓ મિદ્ધમુદુત્તવસેસઓ કાલો ।

અન્ને જહજ્ઞમેયં છમ્માસમુકોસમિચ્છંતિ

॥ ૩૦૪૮ ॥

તં નાડણન્તરસેલેસિવયણઓ જં ચ પાઢિહારી ।

પચ્પણમેવ મુપ્પંદ્ધરા ગહણં પિ હોચ્છાદિ

॥ ૩૦૪૯ ॥

તત્પાડયસેસાદિયકમ્મસમુગ્ગાયણં સમુગ્ગાઓ ।

તં ગન્તુમણો પુવં આવજ્ઞીકરણમએદ્

॥ ૩૦૫૦ ॥

આવજ્ઞણમુવઓગો વાતારો વા તદત્યપાઈય ।

અંતોમુદુત્તમેચં કાર્કં કુરુપ સમુગ્ગાયં

॥ ૩૦૫૧ ॥

આયુર્ધર્મની લઘુતાનો સમય અન્તર્મુદ્દર્શકાળ અવશેષ રહે (ત્યારે કેવળી સમુદ્ધાત કરે છે.) બીજા આચાર્યો એટલો કાળ જન્યથી અને ઉત્કૃષ્ઠથી છ માસ પર્યન્તનો માને છે, તે માન્યતા યોગ્ય નથી, કેમકે સમુદ્ધાતાન્તર શૈત્તેરીકરણ પ્રાપ્ત થાય છે, એ વચનથી (આગમવિરોધ થાય છે.) વળી જે પ્રાતિહાર્ય વિગેરેનું પ્રત્યર્પણ શ્રુતમાં કહ્યું છે, અન્યથા તેનું ગ્રહણ પણ થાય. આયુ સિવાયના શેષ અધિક કર્મનો સમય પ્રકારે અત્યંત ઘાત, તે સમુદ્ધાત કહેવાય, ને સમુદ્ધાત પામવાની ઇચ્છાવાળો જીવ પ્રથમ આવર્જિકરણ કરે છે, એટલે સમુદ્ધાત કરવા મટે પ્રથમ અન્તર્મુદ્દર્શક સુધી આવર્જન એટલે ઉપયોગ અથવા વ્યાપાર કરીને પછી સમુદ્ધાત કરે છે, ૩૦૪૮ થી ૩૦૫૧

જન્યથી અને ઉત્કૃષ્ઠથી અન્તર્મુદ્દર્શક પ્રમાણ યોગ્યતાનું આયુ અવશેષ ગણીને આયુથી અધિક સ્થિતિવાળા વેદનીયાદિ કર્મોની સ્થિતિનો વિચાર કરવાને કેવળી ભગવાન સમુદ્ધાત આપે છે. બીજા આચાર્યો જન્યથી અન્તર્મુદ્દર્શક અને ઉત્કૃષ્ઠથી છ માસ પર્યન્તનું આયુ અવશેષ રહે ત્યારે કેવળી સમુદ્ધાત કરે છે, એમ માને છે, તે માન્યતા આગમ વિરોધ હોવાથી અયોગ્ય છે, કારણકે સમુદ્ધાત પછી શૈત્તેરી અવસ્થા પ્રાપ્ત થાય છે અને શૈત્તેરી અવસ્થા પછી મોક્ષ ગમન થાય છે, એટલે છ માસનું આયુ ક્યાંથી અવશેષ રહે? વળી સમુદ્ધાતથી નિવર્તિને શરીરસ્થ જીવને પ્રતિહારક-પીડક વિગેરેનું પ્રત્યર્પણ કરવાનું પણાપના શ્રુતમાં કહ્યું છે, તે કેવી રીતે થટે? અન્યથા છ માસ આયુ અવશેષ હોય, તો તે સર્વનું ગ્રહણ પણ થાય, પરન્તુ એવું કંઈ ત્યાં શ્રુતમાં કહ્યું નથી, મટે અન્તર્મુદ્દર્શક આયુ અવશેષ રહે, ત્યારે જ સમુદ્ધાત કરે છે, એ માન્યતા આગમસંગત છે. આયુ કરતાં અધિક સ્થિતિવાળા વેદનીયાદિ કર્મનો સમય પ્રકારે અત્યંત ઘાત કરે તે સમુદ્ધાત કહેવાય, તે સમુદ્ધાત પામવાની ઇચ્છાવાળો જીવ પ્રથમ આવર્જિકરણ કરે છે, એટલે કે સમુદ્ધાત કરવા મટે પ્રથમ “મારે હવે આ કરવું જોઈએ” એવા પ્રકારનો કેવળીના જે ઉપયોગ તે અથવા ઉદ્યાતનિકામાં કર્મ પ્રક્ષેપરૂપ વ્યાપાર તે આવર્જિકરણ કહેવાય. એ આવર્જિકરણ અન્તર્મુદ્દર્શક સુધી કરીને પછી કેવળી સમુદ્ધાત કરે છે. ૩૦૪૮ થી ૩૦૫૧

હવે દંડ કવાઢે ઇત્યાદિ ગાથાતું વ્યાખ્યાન કરે છે.

ઉદ્ગાહાયલોગંતગામિણં સો સદેહવિવલ્લેર્થં ।

પદમસમયમ્મિ દંઢં કરેઈ વિદ્યમ્મિ ય કવાઢે ॥ ૩૦૫૨ ॥

તદ્યસમયમ્મિ મંથં ચરત્થણ્ લોગપૂરણં કુણ્ઢ ।

પટિલોમં સાહરણં કાઠં તો દોઈ દેહત્થો ॥ ૩૦૫૩ ॥

ન કિર સમુગ્ધાયગઓ મણ વર્ડજોગ્ગપ્પઓયણં કુણ્ઢ ।

ઓરાલિયજોગં પુણ જુંજઈ પદમદ્દમે સમણ ॥ ૩૦૫૪ ॥

ઉભયવ્વાવારાઓ તમ્મોસં વિતિ-છટ્ઠ-સત્તમણ ।

તિ-ચરત્થ-પંચમે કમ્મયં તુ તમ્મત્તચેટ્ઠાઓ ॥ ૩૦૫૫ ॥

વિણિવત્તસમુગ્ગ્યાઓ ત્રિણિ વિ જોઈ ત્રિણો પઞ્જેસ 。

સત્તમસચ્ચામોસં ચ મો મણં તહ વર્ડજોગં ॥ ૩૦૫૬ ॥

ઓરાલિયકાઓગં ગમણાઈ પાટિહારિયાણં વા ।

પચ્ચપ્પણં કરેજ્ઞા જોગનિરોહં તઓ કુરુપ ॥ ૩૦૫૭ ॥

કિં ન સજોગો સિજ્ઞહ સ વંધહેડ તિ જં સજોગો ય ।

ન સમેડ પરમમુક્તં સ નિજરાકારણં જ્ઞાણં ॥ ૩૦૫૮ ॥

પજ્જત્તમિત્તસન્નિસ્સ જત્તિયાઈં જહન્ન જોગિસ્સ ।

હોંનિ મળોદવાઈં તવાવારો ય જન્મત્તો ॥ ૩૦૫૯ ॥

તદસંલગુણવિહીણં સમણ સમણ નિરૂંમમાણો સો ।

મળસો સવ્વનિરોહં કુણં અસલેજ્જસમણં ॥ ૩૦૬૦ ॥

પજ્જત્તમેત્તવિંદિયજહન્નવડ્ડજોગપજ્જવા જે ઉ ।

તદસંલગુણવિહીણે સમણ સમણ નિરૂંમત્તો ॥ ૩૦૬૧ ॥

સવ્વવહજોગરોહં સંત્વાઈંણં કુણં સમણં ॥

તત્તો ય મુહુમપણયસ્સ પઢમસમઓવ વન્નસ્સ ॥ ૩૦૬૨ ॥

જો ફિર જહન્નજોગો તદસંલેજ્જગુણહીણમેક્કે ।

સમણ નિરૂંમમાણો દેહતિમાગં ચ મુંચંતો ॥ ૩૦૬૩ ॥

રૂંમડ સ કાયજોગં સંત્વાઈંણં ચેવ સમણં ॥

તો કયજોગનિરોહો સેલેસોભાવયામેહ ॥ ૩૦૬૪ ॥

ઉર્ધ્વ, અધો, દીર્ઘ, લોકાન્તગામી આત્મ પ્રદેશનો દંડ ચોતાના દેહપ્રમાણ પહોળો તે કેવળી પહેલા સમયમાં કરે, બીજા સમયે પૂર્વ પશ્ચિમ ફેલાવીને કપાટ કરે, ત્રીજા સમયે દક્ષિણોત્તર દિશામાં ફેલાવીને મંથાન કરે. એ પ્રમાણે લોક કાંઈ ન્યૂન પૂરાય છે. અને ચોથા સમયે જીવ અને પુદ્ગલનું સમન્વેગી ગમન હોવાથી આંતરો પૂર્ણ વિતાનાં રહે છે. આન્તરો પૂરીને લોક પૂર્ણ કરે. તે પછી પ્રતિભાવથી સંહારણ કરીને દેહમાં રહે. સમુદ્ધાત પામેલ કેવળી પ્રયોજનના અસાવથી મનોયોગ તથા વચનયોગનો વ્યાપાર નજરે કરે, પરંતુ ઔદારિક કાયયોગ પહેલા તથા આક્રમ સમયે વ્યાપાર છે. બીજા છકા ને સત્તા સમયે ઉલ્લપ યોગના વ્યાપારથી ઔદારિકમિશ્રયોગ વ્યાપાર છે, અને ત્રીજા ચોથા તથા પાંચમા સમયે માત્ર કર્મણયોગજ વ્યાપાર છે, કેમકે ત્યાં માત્ર તે રીજ ચેટ્ટા હોય છે. સમુદ્ધાતથી નિવર્ત્યા બાદ કેવળી અંતર્મુક્તિ મુખી સંસારમાં રહે છે ત્યાં ત્રણે યોગનો વ્યાપાર રહે છે, તેમાં સત્ત્વ અને અસત્ત્વામૃતા મનોયોગ તથા વચનયોગ વ્યાપાર છે, અને ઔદારિક કાયયોગ વડે ગમનાદિ તથા પ્રાતિહાર્ય વિગેરેનું પ્રત્યર્પણ કરે છે, અને તે પછી એ સર્વ યોગોના નિરોધ કરે છે. યોગસંહિત જીવ કેમ ન મોક્ષ પામે? એમ પૂછવામાં આવે, તો તે યોગ બંધનો હોય છે, વળી સયોગી જીવ નિર્જરાના કારણજીવ પરમ શુદ્ધ ધાનને ન પામે, તેથી તે સયોગી સિદ્ધ ન થાય. જવન્યયોગચાળા પદ્યાસિ સંત્રી પચેન્દ્રિયનાં જોડણાં મનો દ્રવ્ય હોય છે, અને જોડેલા તેનો વ્યાપાર હોય છે, તેથી અસંખ્યાતયુગ્મી સમયે સમયે તે કેવળી મનનો નિરોધ કરતા અસંખ્યાત સમયે સર્વથા નિરોધ કરે. તે પછી પદ્યાસિ એ ઇન્દ્રિયના જવન્ય વચન યોગના જે પદ્યાસિ હોય, તેથી અસંખ્યાતયુગ્મીના પદ્યાસિ સમયે સમયે રૂંધતા અસંખ્યાત સમયે સર્વ વચન યોગનો નિરોધ કરે, તે પછી પ્રથમ સમયે ઉત્પત્ત થએલા સૂક્ષ્મ પદ્યનો જે જવન્ય કાયયોગ હોય

તેથી અસંખ્યાત ગુણો હીન દરેક સમયે રૂપતા અને દેહના ત્રીજા ભાગને મૂકતા અસંખ્યાત સમયે તે સંપૂર્ણ કાયથોગને રૂંધે. કાયથોગના નિરોધ કરીને પછી શૈલેશીભાવ પામે છે. ૩૦૫૨ થી ૩૦૬૪.

હવે શૈલેશી શબ્દનો અર્થ, તેનું કાળમાન અને ત્યાં કંથુ' ધ્યાન હોય, તે કહે છે.

સેલેસો કિલ મેરુ સેલેસી હોઈ જા તદાઽચલયા ।

હોઁં વ અસેલેસી સેલેસીહોઈ ચિરયાણ ॥ ૩૦૬૫ ॥

અદ્વવા સેલો વ રૂસી સેલેસી હોઈ સોઽગિચિરયાણ ।

સે વ અલેસી હોઈ સેલેસીહોયઽલોવાઓ ॥ ૩૦૬૬ ॥

સીલં વ સમાહાણં નિચ્છયઓ સવસંવરો સો ય ।

તસ્સેસો સીલેસો સેલેસી હોઈ તદવત્યા ॥ ૩૦૬૭ ॥

હસ્સવરગાઈ મઽક્ષેણ જેણ કાલેણ પંચ મળ્લંતિ ।

અચ્છઈ સેલેસિગઓ તત્તિયમેઁં તઓ કાલં ॥ ૩૦૬૮ ॥

તણુરોહારંભાઓ જ્ઞાયઈ મુહુમકિરિયાનિયદિં સો

વોચ્છન્નકિરિયમપ્પઠિવાઈ સેલેસિકાલમ્મિ ॥ ૩૦૬૯ ॥

શૈલેશ ઝાટલે મેરુ, તેની પેઠે જે અવસ્થામાં સ્થિરતા હોય, તે શૈલેશી. અથવા અશૈલેશ ઝાટલે શૈલેશની પેઠે સ્થિરપણું થાય તે શૈલેશી. અથવા સ્થિરતા વડે શૈલની પેઠે ઋષિ, જે અવસ્થામાં થાય તે શૈલેશી. અથવા જે અવસ્થામાં તે અશૈશી થાય, તે અને લોપ થવાથી શૈલેશી. અથવા શીલ ઝાટલે સમાધાન યા નિશ્ચયથી સર્વ સંવગ, તેના જે ધરા તે શીલેશ તેની અવસ્થા તે શૈલેશી છે પાંચ દ્રવ્ય અક્ષરો જે મધ્યમકાળે યોગાય, તેટલો કાળ માત્ર શૈલેશી ગત થવ રહે છે, કેમકે તેના તેટલોજ કાળ છે. કાયથોગના નિરોધ કરવાના સમયથી માંડીને તે સૂક્ષ્મક્રિયા નિવૃત્તિરૂપ ધ્યાન કરે છે, અને (સર્વ થે ગતો નિરોધ ક્યાં પછી) શૈલેશી કાળનાં વ્યુચ્છિન્ન ક્રિયા અપ્રતિ પાતિ ધ્યાન કરે છે. ૩૦૬૫ થી ૩૦૬૯

મનના અભાવે ધ્યાન કેવી રીતે થાય? તે માટે કહે છે.

જ્ઞાણં મળોવિસેલો તદભાવે તસ્સ સંભવો કલ્લો ।

મળ્લઈ મળિયં જ્ઞાણં સમણં તિવિહે વિ કરણંમિ ॥ ૩૦૭૦ ॥

સુદપ્પયત્તવાવારણં નિરોહો વ વિજ્ઞમાણાણં ।

જ્ઞાણં કરણાણ મયં ન ઽ ચિન્નિરોહમેત્તામં ॥ ૩૦૭૧ ॥

હોઝ્જ ન મળોમયં વાહયં વ જ્ઞાણં જિણસ્સ તદભાવે ।

કાયનિરોહપયત્તસભાવમિહ કો નિવારેઈ ? ॥ ૩૦૭૨ ॥

જઈ છઝમત્પસ્સ મળોનિરોહમેત્તપ્પયત્તયં જ્ઞાણં ।

કિહ કાયજેગરોહપ્પયત્તયં હોઈ ન જિણસ્સ ? ॥ ૩૦૭૩ ॥

આહાભાવે મળસો છઝમત્પસ્સેવ તં ન જ્ઞાણં સે ।

અહ તદભાવે વિ મયં જ્ઞાણં તં કિં ન સુત્તસ્સ ? ॥ ૩૦૭૪ ॥

અહવ મર્દ મુત્તસ્સ હિ ન કાયરોહપ્પયત્તસન્નાથો ।

एवं चित्ताभावे क्तो व तओ जिणस्सावि ? ॥ ૩૦૭૨ ॥

દેહજ્ઞ વ કિંચિમ્મત્તં ચિત્તં મુત્તસ્સ સવ્હા ન જિણે ।

મદ્ મુત્તસ્સ ન જ્ઞાણં જિણસ્સ તં દૂરણ ॥ ૩૦૭૩ ॥

જુત્તં જે છઝમત્થસ્સ કરણમેત્તાણુસારિનાણસ્સ ।

તદભાવમ્મિ પયત્તાભાવો ન જિણસ્સ સો જુત્તો ॥ ૩૦૭૪ ॥

છઝમત્થસ્સ મળોમેત્તવિહિયજ્જત્તસ્સ જદ્ મયં જ્ઞાણં ।

કિદ્ધ તં ન જિણસ્સ મયં કેવલવિહિયપ્પયત્તસ્સ ? ॥ ૩૦૭૫ ॥

પુષ્પભોગઓ શ્ચિ ય કમ્મવિણિઝ્જરણહેઝઝા આ વિ ।

સદ્દત્તવહુત્તાઓ તદ્ધ જિણચંદાગમાઓ ય ॥ ૩૦૭૬ ॥

વિચાઅભાવે વિ સયા સુદ્ધમોચ્ચરપકિરિચાર્દ મ્મણંતિ ।

જીયોઞ્ઞભોગસન્નાભવઓ ભવત્થસ્સ જ્ઞાણાર્દ ॥ ૩૦૮૦ ॥

જદ્ અમણસ્સ વિ જ્ઞાણં કેવલિણો કીસ તં ન સિદ્ધસ્સ ? ।

મ્મણદ્ધં જે ન પયત્તો ત સ જમ્મો ન ય નિરોદ્ધવં ॥ ૩૦૮૧ ॥

મનની કોઇ પણ એક વિશિષ્ટ અવસ્થા વિશેષ તે ધ્યાન કહેવાય છે. કેવળીને મનના અભાવ હોય છે, તેથી તેમને ધ્યાનનો સંભવ ક્યાંથી હોય ? એમ પૂછવામાં આવે તો તેનો ઉત્તર કહીએ છીએ કે મિદ્ધાન્તમાં ત્રણે પ્રકારના યોગમાં ધ્યાન કદ્યું છે. (કેવળ મન વિશેષજ ધ્યાન છે એમ નહિ, વચન અને કાયાના વ્યાપારમાં પણ ધ્યાન કદ્યું છે.) કારણ કે મન વચન અને કાયારૂપ વિદ્યમાન કારણોનો સુદૃઢ પ્રયત્ન વડે વ્યાપાર તેને ભગવન્તોએ ધ્યાન માન્યું છે, ચિત્તાનો નિરોધ આવતોજ ધ્યાન નથી માન્યું. અને તેથી કહીને મનના અભાવે જિનેશ્વરને મન સંબંધી અને તથા સંબંધી ધ્યાન ભણે ન હોય, પરંતુ કાય નિરોધ પ્રયત્ન રૂપ સ્વભાવચાલું ધ્યાન, તેનો અર્થ કોણ નિષેધ કરી શકે છે ? વળી જો ઉદ્ધર્યને મનોનિરોધ માત્ર પ્રયત્ન રૂપ ધ્યાન છે, તો જિનેશ્વરને કાયોભંગનો નિરોધ કરવારૂપ પ્રયત્નચાલું ધ્યાન કેમ ન હોય ? (હોયજ.) જિનેશ્વરને મનના અભાવે ઉદ્ધર્યની પેઠે તે (સુદૃઢ દિવા નિવૃત્ત્યાદિ) ધ્યાન સંભવતું નથી, મનના અભાવે પણ જો ધ્યાન માનના હો, તો સુનેહા છવને પણ તે કેમ નથી માનના ? (મનના અભાવ ત્યાં પણ સમાન છે) અથવા એમ કહેવામાં આવે કે સુનેહા છવને કાયનિરોધ કરવાના પ્રયત્નાને સદ્ભાવ નથી, (તેથી તેને ધ્યાન નથી, અને જિનેશ્વરને તેવા પ્રયત્નનો સદ્ભાવ છે, તેથી તેમને તે ધ્યાન છે. એમ કહેવામાં આવે તો) જિનેશ્વરને પણ ચિત્તનઃ અભાવે તે કાયનિરોધના પ્રયત્નનો સદ્ભાવ ક્યાંથી હોય ? અથવા સુનેહાને કિંચિત્ માત્ર મન હોય, જિનેશ્વરને તો તે મર્યાદા નથી અને તેથી જો સુનેહાને ધ્યાન નથી, તો જિનેશ્વરને તો દૂરજ રહ્યું આ યોગ્ય છે કે મનરૂપ કરુણમાનવુમારી જ્ઞાનશાળા ઉદ્ધર્યને સુભાવસ્થામાં મનકરુણના અભાવે કાયનિરોધના પ્રયત્નનો અભાવ છે; પરંતુ જિનેશ્વરને ને યોગ્ય નથી (મનના અભાવે પણ તેમને કેવળજ્ઞાન છે) વળી મનોમાત્ર વિદિત યત્નશાળા ઉદ્ધર્યને જો ધ્યાન માન્યું છે, તો કેરળજ્ઞાનથી વિદિત પ્રયત્નશાળા જિનેશ્વરને તે કેમ નથી માન્યું ? ભવસ્થ કેવળી ચિંતાનો અભાવ છતાં પણ દંભેમાં સુદૃઢ કિયા નિવૃત્તિ

અને ઉપરાંત ક્રિયા પ્રતિપાતિ એ બે ધ્યાન કહ્યાં છે, કેમકે તે અવસ્થામાં તથાવિધ જીવના સ્વભાવથી પૂર્વવિહિત ધ્યાનના સંસ્કારથી અને કર્મનિર્જરના હેતુથી તથા 'ધ્યૈ' ધાતુરૂપ શબ્દના બહુ અર્થથી જિનેશ્વરના આગમમાં તે બે ધ્યાન કહ્યાં છે. બે અમનસ્ક્રદેવગીને ધ્યાન મનાય છે, તેા સિદ્ધને તે કેમ નથી માનતા ? એમ પૂછવામાં આવે, તેા તેમને કરણના અભાવે પ્રથમ નથી અને કોઇ યોગના નિરોધ પણ કરવાનો નથી, તેથી તેમને ધ્યાન નથી. ૩૦૬૦ થી ૩૦૮૧

હવે શૈલેશી અવસ્થામાં શુ' કરે છે ? તે કહે છે.

તદસંસ્થેજ્ઞગુણાણિ ગુણસેવીણ રદ્યં પુરા કમ્મં ।

સપ્પ સપ્પ સ્વયં કમ્પતો સેલેસિકાલેણ ॥ ૩૦૮૨ ॥

સર્વં સ્વયેદં તં પુણ નિલ્લેવં કિંચિદુવરિમે સપ્પ ।

કિંચિચ્ચ હૈહ ચરિમે સેલેસીણ તયં વોચ્છં ॥ ૩૦૮૩ ॥

મણુપગદ્-જાદ્-નસ-ચાયરં ચ પજ્જત્ત-સુભયમાણ્ઝં ।

અન્નયરવેયગિજ્ઞં નરાઝમુચ્ચં જસોનામં ॥ ૩૦૮૪ ॥

સંભવઓ જિગનામં નરઅપુલી ચ ચરિમસપ્પમ્મિ ।

સેસા જિગસંતા ઓ દુચરિમસપ્પમ્મિ નિદ્દંતિ ॥ ૩૦૮૫ ॥

ઓગલિવાહિ સજાહિં ચયદ્ વિપ્પજ્ઞાણાદિં જં મણિયં ।

નિસ્સેસતયા ન જહા દેસચાણ સો પુવં ॥ ૩૦૮૬ ॥

તસ્સેદદ્દયાઈયા મગ્ગત્તં ચ વિગિયત્તણ સમયં ।

સમ્મત્ત-નાણ-દંસણ-સુદ્ધ-સિદ્ધત્તાઈ મોત્તૂણં ॥ ૩૦૮૭ ॥

અસંખ્યાત ગુણી ગુણશ્રેણિમાં પૂર્વે રચેલું તે કર્મ શૈલેશી કાળે અતુલ્ય સમયે સમયે અપાવે છે. તે સર્વ અપાવે છે, અને કિંચિત્ ઉપરિમ સમયે નિર્જપ થાય છે, તથા કિંચિત્ શૈલેશી અવસ્થામાં ચરમ સમયે થાય છે, તે હવે કહીશું. મનુષ્યગતિ-પંચેન્દ્રિય ભતિ-વ્રસનામ-આદર નામ-પર્યાસ નામ-સુભગ નામ-આદય નામ-મેમાંથી એક વેદનીય-મનુષ્યાયુ-ઉચ્ચ-ગોત્ર-યશ નામ-જિનનામ હોય તેા તે, અને મનુષ્યાયુપૂર્વી (એ તેર પ્રકૃતિ તીર્થકર) ચરમ સમયે અપાવે છે, અને સમાવ્ય કેવળી તેા જિનનામ શિવાય શેષ આર પ્રકૃતિઓ ચરમ સમયે અપાવે છે. વળી ઔદારિકાદિ શરીરત્રય સર્વથા પ્રકારે નિશંપપણે ત્યજે છે, પણ પૂર્વે જેમ તે દેશ ત્યાગથી (સંધાન-લેઃવડે) તજતા હતા તેમ નહિ. મોક્ષે જતા તે જીવને સમ્યક્ત્વ-જ્ઞાન-દર્શન-સુખ-અને સિદ્ધ સિવાય ઔદયિકાદિ ભાવો તથા ભવ્યત્વ સુગપત્ નિવર્તન પામે છે. (કેમકે સિદ્ધે નો મરવે નો અમરવે-સિદ્ધના જીવ ભવ્ય નથી અને અભવ્ય પણ નથી.) ૩૦૮૨-થી-૩૦૮૭.

આ સ્થળે, ઔદારિકાદિ શરીરોનો સર્વથા ત્યાગ કેવી રીતે થઇ શકે ? કેમકે કર્મસંતાન અનાદિ છે, અને અનાદિ હોય તે અનન્ત હોય છે. ઇત્યાદિ શકા સમાધાન પ્રતિપાદન કરનારી નણસંતાનોડગાદ્ ઇત્યાદિ બાવીસ ગાથાઓ છે, તે પૂર્વે છઠ્ઠા ગણધર-વાદમાં ઘણે ભાગે વિસ્તારથી કહી છે, એટલે ફરી અહીં નથી કહેતા.

હવે કેટલા કાળે સિદ્ધ થાય? ઇત્યાદિ કહે છે.

રિજુસેદીપદિવનો સમયપરસંતરં અફુસમાળો ।

પંગસમપ્ણ સિજ્ઞહ અહ સાગારોવડતો સો ॥ ૩૦૮૮ ॥

સન્વાઓ લક્ષ્મીઓ જં સાગારોવઓગલામાઓ ।

તેણેહ સિદ્ધલક્ષ્મી ડપ્પજ્ઞહ તદુવડતસ્સ ॥ ૩૦૮૯ ॥

પવં ચ ગંમહ ધુવં તરતમજોગોવઓગયા તસ્સ ।

જુગવોવઓગમાવે સાગારવિસેસણમજુતં ॥ ૩૦૯૦ ॥

અહવ મઈ સઘં ચિય સાગારં સૈ અઓ અદોસો ત્તિ ।

નાળં તિ દંસળં તિ વ ન વિસેસો તં ચ નો જમ્હા ॥ ૩૦૯૧ ॥

સાગારમનાગારં લવરુણરૂયં તિ મળિયમિહ ચેવ ।

તહ નાળ-દંસળાઈં વીસું સમપ પસિદ્ધાઈં ॥ ૩૦૯૨ ॥

પત્તેચાવરણ તં રૂહરા વારસવિહોવઓગો ય ।

નાળં પંચવિયપ્પ ચડહિઈં દંસળં કત્તો? ॥ ૩૦૯૩ ॥

મળિયમિહેવ ય કેવલનાણુવડયા મુળંતિ સઘં તિ ।

પાસંતિ સદ્ધ ત્તિ ય કેવલદિટ્ઠીઈર્ણતાહિં ॥ ૩૦૯૪ ॥

જલુ ક્રેણિ પામેલો તે જીવ સમય પ્રદેશાન્તરને એટલે બીજા સમયા-અવગાહ કરેલા પ્રદેશથી બીજા પ્રદેશને સ્વરૂપા વિના એકજ સમયમાં સાકાર ઉપયોગે અધિષ્ઠા-શક્તિવરેકરૂને સિદ્ધિ પામે છે. સાકાર ઉપયોગના લાભથી સર્વ લબ્ધિઓ પ્રાપ્ત થાય છે, તેથી અહીં તે સાકાર ઉપયોગવતને સિદ્ધલબ્ધિ દિપ્ત થાય છે. એ પ્રમાણે તેને (સિદ્ધને) અવશ્ય તરતમ યોગોપયોગતા પ્રાપ્ત થાય છે. (અન્ય કાળે આકારોપયોગ અને અન્ય કાળે અનાકારોપયોગ થાય છે.) એટલી સાથે બે ઉપયોગ માનવામાં આવે, તો (પ્રજ્ઞાપનામાં કહેલું) સાકાર વિશેષણ અયોગ્ય થાય. તે સિદ્ધને જ્ઞાન-દર્શન અર્થ સાકારમયજ છે, તેથી સાકાર વિશેષણ આપવામાં રૂપ નથી. (કેમકે તે સ્વરૂપ વિશેષણ છે,) જો કે સિદ્ધને કેવળ જ્ઞાન-કેવળદર્શન કહેવાય છે, પણ તેમાં કંઈ તફાવત નથી. એમ કહેવામાં આવે, તો તે અયોગ્ય છે, કેમકે સિદ્ધાન્તું સાકાર-અનાકારમય લક્ષણ કહેલું છે. અને સિદ્ધાન્તમાં જ્ઞાનદર્શન લુપ્તા લુપ્તા પ્રસિદ્ધ છે, (એટલે બન્નેમાં અવિરોધતા કેમ કહેવાય?) વળી બન્નેમાં અવિરોધતા માનવાથી પ્રત્યેકના-જ્ઞાન-દર્શનનાં આવરણ, બાર પ્રકારનો ઉપયોગ, પાંચ પ્રકારે જ્ઞાન અને ચાર પ્રકારે દર્શન, એ સર્વ ક્યાંથી થશે? (નજ થશે.) તથા આજ અથમાં આગળ કહ્યું છે કે સિદ્ધાન્તમાં અનંત કેવળ દ્વિવરે કેવળ જ્ઞાનોપયોગવત થયને સર્વથા પ્રકારે સર્વ વસ્તુ જાણે છે અને લુપ્ત છે. (માટે સિદ્ધાન્તમાને જ્ઞાન-દર્શનની એકતા માનવી તે અયોગ્ય છે.)

પુનઃ બે ઉપયોગની એકતાના સંબંધમાં શંકા-પ્રશ્નપાત્ર કહે છે.

આહ પિદમાવમ્મિ નિ વવરત્તા દંસણે ય જાણે ય ।

મળિયં તો જુગવં સો નણુ મળિયમિણં પિ તં મુળંસુ ॥ ૩૦૯૫ ॥

નનામ્મિ દંસનમ્મિ ય एत्तो एगनरगम્मि उवउत्तो ।

સવસ્સ કેવલિસ્સવિ યુગવં દો નતિય ઉવઓગા ॥ ૩૦૯૬ ॥

અહ સવસ્સેવ ન કેવલિસ્સ દો કિંતુ કસ્સહ હવેજ્જ ।

સો ય જિણો સિદ્ધો વા તં ચ ન સિદ્ધાદિગારાઓ ॥ ૩૦૯૭ ॥

અહવા પુવદ્દેણવ સિદ્ધમિક્કો ત્તિ કિંચ વિइएण ।

एत्तो चिय पच्छद्वे वि गमए सवपडिसेहो ॥ ૩૦૯૮ ॥

તો કહમિહેવ ધણિયં ઉવઉત્તા દંસણે ય નાણે ય ? ।

સમુદાયવચણમેયં ઉભયનિસેહો ય પત્તેયં ॥ ૩૦૯૯ ॥

કેવળજ્ઞાન-દર્શનનો પૃથક્ લાવ આનવામાં આવે, તો પણ કંઈ હાપ નથી, કેમકે દર્શનવડે અને જ્ઞાનવડે સિદ્ધતામાં ઉપયુક્ત કહેલ છે, અને તેથી બન્ને ઉપયોગ યુગપત્ સિદ્ધ થાય છે. (જો અન્યમતે) એ પ્રમાણે કહ્યું છે, તો આ પ્રમાણે પણ કહ્યું છે. તે સાંસ્રણો. જ્ઞાન અથવા દર્શન એ બેમાંથી એકમાં ઉપયોગવન્ત હોય છે. સર્વ કેવળીને એકીસાથ બે ઉપયોગ નથી હોતા. (આ પ્રમાણે ભદ્રચાહુરુચિએ યુગપદ્ બે ઉપયોગનો નિષેધ કર્યો છે.) સર્વ કેવળીને યુગપદ્ બે ઉપયોગ ન હોય, પરંતુ કોઇને બે હોય અને કોઇને એક હોય. ભવસ્થ કેવળીને એક વખતે એક હોય છે, અને સિદ્ધ કેવળીને એકીવખતે બે ઉપયોગ હોય છે. આ પ્રમાણે કહેવામાં આવે, તો તે અચોગ્ય છે, કેમકે સિદ્ધના અધિકારથી યુગપદ્ બે ઉપયોગનો નિષેધ કર્યો છે. અથવા નાગમ્મિ દંસનમ્મિ ય એ ગાથાના પૂર્વાર્ધ-વડે એક સમયમાં એક ઉપયોગ સિદ્ધ છે, તો પછી બીજા પશ્ચાર્ધના કથનવડે શું ? અને તેથી જ પશ્ચાર્ધમાં પણ (સર્વ કેવળીને યુગપદ્ બે ઉપયોગ નથી) એમ સર્વનો પ્રતિ-ષેધ જણાય છે. (જો એમ છે, તો) જ્ઞાન અને દર્શનમાં યુગપદ્ ઉપયોગવન્ત છે, એમ શા મતે કહ્યું છે ? (એમ પૂછવામાં આવે, તો એ કથન સમુદાય અપેક્ષાએ છે.) આનન્તા સિદ્ધોમાંથી કેઈ જ્ઞાનાપયોગી હોય, અને કેઈ દર્શનાપયોગી હોય.) પરંતુ પ્રત્યેકની વિષ-ક્ષામાં તો ઉભય ઉપયોગનો યુગપદ્ નિષેધ છે. ૩૦૬૫-થી-૩૦૬૬.

પુનઃ એ સંબંધમાંજ શંકા-સમાધાન કહે છે.

જમપજ્જંનાઈ કેવલાઈ તેણોમઓવઓગો ત્તિ ।

મળ્ણઈ નાયં નિઅમો સંતં તેણોવઓગો ત્તિ ॥ ૩૧૦૦ ॥

ઉંકાલં જહ સેસદંસણ-નાણામણુઓગે વિ ।

દિટ્ઠમવત્થાણં તહ ન હોઈ કિં કેવલાણં પિ ? ॥ ૩૧૦૧ ॥

નણુ સનિહણત્તમેવં મિચ્છાવરણક્કલઓ ત્તિ વ જિણસ્સ ।

इयरेपरावरणया अहवा निकारणावरणं ॥ ૩૧૦૨ ॥

एगपराणुवउत्ते तदसवन्नु-दरिसणत्तण न तं च ।

મળ્ણઈ છઝમત્તયસ્સ વિ સમાણમેગન્તરે સવં ॥ ૩૧૦૩ ॥

સવલ્લોણાવરણો અહ મન્નસિ કેવલો ન છઝમત્તયો ।

उभओवओगविग्गो.तो छउमत्तयस्स न जिणस्स ॥ ૩૧૦૪ ॥

દેસવલ્લભ અનુત્તં જુગર્ગં કસિગોભગોવઓગિત્તં ।

દેસોભગોવઓગો પુણાઈ પતિસિદ્ધલ્લભ કિં સે ? ॥ ૩૧૦૫ ॥

અહ જમિ નોવત્તો તં નતિય તઓ ન દંસણાઈતિગે ।

અતિય જુગોવઓગો તિ હોડ સાહુ કહં વિગલો ? ॥ ૩૧૦૬ ॥

વિઠ્ઠાલવિસંચાઓ નાણાળં ન વિય તે ચડલાળી ।

एवं सइ छउमरथो अतिय न य तिदंसणी समए ॥ ३१०७ ॥

કેવળજ્ઞાન-દર્શન અપર્યાવસિત હોવાથી તે બન્નેનો યુગપદ ઉપયોગ છે. (એમ કહેવામાં આવે, તો તેનો ઉત્તર) કહીએ છીએ કે એવો કંઈ નિયમ નથી, વિદ્યમાન હોવાથી સર્વકા ઉપયોગ છે. (કારણ કે) જેન ચેપજ્ઞાન-દર્શનોનો સ્વસ્વસ્થિતિ કાળ પર્યાન્ત ઉપયોગ નહિ છતાં પણ તેનું અવસ્થાન જણાય છે, તેવી રીતે કેવળ જ્ઞાન-દર્શનનું પણ કેમ ન હોય ? એ પ્રમાણે (કમસર ઉપયોગ માનવાથી કેવળ જ્ઞાન-દર્શનને પ્રતિ સમય) શાન્તપણું પ્રાપ્ત થશે, અથવા જિનેશ્વરને થએલો આવરણનો ક્ષય તે મિથ્યા થશે, પરંપર આવરણ રૂપ થશે, અથવા નિઃકારણ આવરણ થશે, બેનાંથી એકનો ઉપયોગ નહિ છતે અમરિંગાણું અને અમર્યદર્શીપણું થશે. (એમ કહેવામાં આવે, તો તેનો ઉત્તર) કહીએ છીએ કે એકાન્ત ઉપયોગમાં એ સર્વ (દોષભળ) છદ્મસ્થને પણ સમાન છે. કેવળી સર્વથા ક્ષીણાવરણ છે, છદ્મસ્થ તેવો નથી, તેથી ઉલ્લપ ઉપયોગમાં આવરણપ્રકાર હોવાથી છદ્મસ્થને વાત છે, જિનેશ્વરને નથી, કેમકે તે આવરણરહિત છે.) અને જો તું માનનો હોય, તે (છદ્મસ્થને) દેગની આવરણનો ક્ષય થએ છો સમગ્ર ઉપયોગનો સમાન યુગપદ માનવે અથગ્ય છે, પરંતુ દેશથી તે ઉભય ઉપયોગનો યુગપદ મદલાવ તેને શ મટે નિયોગ્ય છે ? જેમાં ઉપયોગ ન હોય, તે ની એમ કહેવામાં આવે, તો દર્શનાદિ ત્રણમાં યુગપદ ઉપયોગ ન હોવાથી, એમાંના એકથી પણ રહિત હોય, તો સાધુ-કેમ થાય ? વળી એ પ્રમ જે તારા અભિપ્રયે જન-દર્શનના સ્થિતિ કાળનો વિગંચાક થાય, તેમજ આર જાની અને ત્રણ દર્શની છદ્મસ્થ છે, એમ સિદ્ધાન્તમાં કંઈ છે, તે પણ તેવા નહિ થાય. ૩૧૦૦-થી-૩૧૦૭.

કેવળજ્ઞાન—કેવળ-દર્શન અવિનાશી હોવાથી મદા અવસ્થિત છે, તેથી તેનો ઉપયોગ યુગપદ છે, એમ અમે માનીએ છીએ, કેમકે જે બોધસ્વરૂપ અને સર્ગ અવસ્થિત હોય છે, તેનો ઉપયોગ પણ હુએગાં હોય છે, અન્યથા તેનો બોધસ્વભાવ ન ધો, તારા ઉપયોગ હોવાની બન્ને ઉપયોગ પણ એકી વખતે સિદ્ધ થાય છે એમ કહેવામાં આવે, તો તે ચોગ્ય નથી, કેમકે એવો કંઈ નિયમ નથી કે જે લખિની અપેક્ષાએ કેવળ જ્ઞાન દર્શન તારા વિદ્યમાન છે, તેથી તે બન્નેનો ઉપયોગ પણ સદાય હોવો જોઈએ. કારણકે જેમ કેવળજ્ઞાન-કેવળ-દર્શન ત્રિવાયના ચેપ જ્ઞાન દર્શનોનો ઉપયોગ સ્વસ્વસ્થિતિ કાળ પર્યાન્ત નહિ છતાં પણ તેઓની વિદ્યમાનતા જણાય છે, તેવી રીતે કેવળજ્ઞાન-દર્શનનો ઉપયોગ સ્વસ્થિતિ કાળપર્યાન્ત ન હોય, તો પણ તેની વિગંચાના કેમ ન હોય ? હોયજ એ એ પ્રમાણે હોય, તે: પછી “વિગંચા જ્ઞાન-દર્શનનો ઉપયોગ નિરનર હોય” એ અનંતિતર ધયું. મનસમ એ છે કે-પ્રજ્ઞાપનામાં કાપસ્થિતિની અંદર ચેપ જ્ઞાન-દર્શનનો લીધે સ્થિતિ કાળ કહેા છે. ‘મરૂનાગોર્જ, મેંતે ! મરૂનાણિ તિ વાલઓ કેવિચ દોર ? ગોવમા ! જહમેગં અતોમુદ્દત્તગં ડગાતેળેં છાવાઈં સ્વાતારોવમાદ સારદેવાઈં । પદે દુવ તામીવિ । ઓદોવાઓ વિ પદેં વેવ, તવદે તહમેગં પલ્લેં તનયેં । મગ-

પજ્જવનાળી જહન્નેણં પક્કં સમયં, ઉક્કોસેણં દેસુણં પુન્નવકોદિં । ચત્થુદંસણી જહન્નેણં અન્તો-
સુહુત્તં, ઉક્કોસેણં સાગરોવમસહસસં સાંદરેણં । અચત્થુદંસણિ અણાદ્દપ્પ વા સમવ્જજયસિપ્પ,
અણાદ્દપ્પ અપવ્જજયસિપ્પ વા । ઓદ્ધિદંસણી જહા ઓદ્ધિનાણિત્તિ ” । હે ભગવન્ત ! મતિજ્ઞાની
કાળથી કેટલો વખત હોય છે ? ગૌતમ ! જઘન્યથી અન્તર્બુદ્ધિ, અને ઉત્કૃષ્ઠથી છાસક
સાગરોપમ અધિક એજ પ્રમાણે શ્રુતજ્ઞાની પણ જાણવા. અવધિજ્ઞાની પણ એજ પ્રમાણે,
માત્ર એટલું વિશેષ કે જઘન્યથી એક સમય સુધી મનઃપર્ચવજ્ઞાની જઘન્યથી એક
સમય અને ઉત્કૃષ્ઠથી પૂર્વકોડ વર્ષમાં કંઈક ન્યૂન કાળ પર્યન્ત. ચત્થુદર્શની જઘન્યથી
અન્તર્બુદ્ધિ અને ઉત્કૃષ્ઠથી હજાર સાગરોપમથી અધિક. અચત્થુદર્શની અનાદિ સપર્ચવ-
સિત, અથવા અનાદિ અપર્ચવસિત કાળ સુધા. અવધિદર્શનીનો કાળ અવધિજ્ઞાનીના
જેટલો જાણવો. આ પ્રમાણે એ સર્વની સ્વસ્વ સ્થિતિ કાળ પર્યન્ત વિદ્યમાનતા કહી
છે, પણ ઉપયોગ તો અન્તર્બુદ્ધિનોજ છે, આથી “વિદ્યમાન જ્ઞાન દર્શનનો ઉપયોગ
નિરન્તર હોયો જોઈએ.” એ અનેકાન્તિકજ છે. લઙ્ઘિથી એ સર્વ એટલા કાળ સુધી
હોય છે, બોધાત્મક ઉપયોગથી નથી હોતા. એ પ્રમાણે કેવળ જ્ઞાન-દર્શન પણ લઙ્ઘિથી
અનન્તકાળાવસ્થાધિ છે, પરન્તુ ઉપયોગથી તો એક સમયની જ સ્થિતિવાળા છે.

એક સમયે કેવળજ્ઞાનોપયોગ અને બીજા સમયે કેવળદર્શનોપયોગ એ પ્રમાણે
ક્રમસર ઉપયોગ માનવામાં આવે, તો તે જ્ઞાન-દર્શનનો પ્રતિ સમય અન્ત થશે,
અને તેથી સિદ્ધાન્તમાં કહેલ તેમના અનન્તપણાનો પણ અભાવ થશે. વળી સેંકડો કષ્ટ
કરીને જ્ઞાનાવરણાદિ કર્મનો ક્ષય કર્યો હોય, તે પણ જિનેશ્વરને નિરર્થક થાય, કેમકે દરેક
સમય પછી કેવળ જ્ઞાન દર્શનનો વારંવાર અભાવ થાય છે તથા આવરણરહિત થએલા
બે પ્રદીપ જેમ વસ્તુને અતુલકે નથી પ્રકાશતા, પરન્તુ સાથેજ પ્રકાશે છે, તેવી રીતે
સર્વથા આવરણ રહિત થએલ આ કેવળ જ્ઞાન-દર્શન પણ સર્વ વસ્તુને યુગપત્ એકી
સાથેજ પ્રકાશે છે. અથવા કેવળ જ્ઞાન કેવળ દર્શન એક બીજાને આવરનારા થશે, કેમકે
દર્શાવરણનો અભાવ છતાં પણ એકના સહભાવે બીજાને અભાવ થાય છે જો એક
બીજાને તે આવરનાર નહિ માને તો એકના ઉપયોગ કાળે બીજાને નિષ્કારણ આવરણ
પ્રાપ્તિ થશે, અને તેમ થવાથી “નિત્ય સત્તા વા અસત્તા પ્રાપ્તિ થશે.” તથા જ્ઞાન અથવા
દર્શનમાં અતુલપ્રયુક્ત કેવળીને માનવાથી તેને અસર્વજ્ઞપણું અથવા અસર્વદર્શિપણું
પ્રાપ્તિ થશે, એટલે કે જ્ઞાનના અતુલપયોગ કાળે અસર્વજ્ઞપણું અને દર્શનના અતુલપયોગ
કાળે અસર્વદર્શિપણું થશે. તેવું અસર્વજ્ઞપણું અને અમર્વદર્શિપણું જિનેશ્વરને માનવું
છક નથી, કેમકે તેતો સર્વજ્ઞ અને સર્વદર્શિ છે.

એ પ્રમાણે કોઇ કહેવા માગે, તો હઘ્ઘસ્થને પણ જ્ઞાન-દર્શનનો એકાન્તર ઉપ-
યોગ માનવાથી એ સર્વ દોષોનો સમુદ્ધ સરખીજ રીતે લાગુ થશે, એટલે કે જ્ઞાનના અતુ-
લપયોગ વખતે અજ્ઞાનીપણું, દર્શનના અતુલપયોગ વખતે અદર્શિપણું, મિથ્યા આવરણનો
ક્ષય, અને નિષ્કારણ આવરણના એ દોષો હઘ્ઘસ્થને પણ લાગુ થશે.

કેવળી સર્વથા અવરણ રહિત છે, અને હઘ્ઘસ્થ સર્વથા આવરણરહિત નથી,
તેથી જ્ઞાન-દર્શનના યુગપદ ઉપયોગમાં હઘ્ઘસ્થને વિઘ્ન છે, કેમકે તે આવરણયુક્ત છે.
અને જિનેશ્વર સર્વથા આવરણરહિત હોવાથી યુગપદ ઉપયોગમાં તેમને કંઈ વિઘ્ન નથી.
એમ કહેવામાં આવે, તો હઘ્ઘસ્થ જો કે સર્વથા આવરણરહિત નથી, તો પણ તેને
દેશથી આવરણનો ક્ષય તો છે તેથી કરીને સર્વ વસ્તુ વિષયી જ્ઞાન-દર્શનનો ઉપયોગ

યુગપદ્ તેને ન કહી શકાય; પરંતુ દેશથી-અસર્વવસ્તુ વિષયી જ્ઞાન દર્શનનો ઉપયોગ તો કહી શકાય, તો પછી છદ્મસ્થને તેનો નિષેધ શા માટે દરાય છે ? બે છદ્મસ્થને યુગપદ્ ઉપયોગ ન હોય, તો કેવળીને પણ તે યોગ્ય નથી.

કેવળીને ક્રમસર ઉપયોગવાળા માનવામાં આવે, તો બે વખતે બે જ્ઞાન અથવા દર્શનમાં ઉપયુક્ત હોય, તેજ જ્ઞાન અથવા દર્શન હોય છે, અને બેમાં અનુપયુક્ત હોય છે, તે વખતે તે અરશૂંચયત નહિ જણાવું હોવાથી નથીજ. એ પ્રમાણે કહેવામાં આવે, તો દર્શન-જ્ઞાન અને ચારિત્રમાં છદ્મસ્થ સાધુને યુગપદ્ ઉપયોગ નથી, કેમકે છદ્મસ્થને યુગપદ્ ઉપયોગનો અભાવ માનેલ છે, અને તેથી દર્શનાદિ ત્રણમાં જ્યાં અનુપયુક્ત તે હોય, તે પણ એ અભિપ્રાયે નથીજ એમ કહ્યું. અને બે એમ હોય તો એમના એક પણ દર્શનાદિથી રહિત હોય, તો તેને સાધુ ન કહેવાય; પરંતુ લોકમાં અને સિદ્ધાન્તમાં તેવાને સાધુ કહેલ છે માટે ક્રમસર ઉપયોગમાં આ રૂપણ નકાર્યું છે.

વળી સિદ્ધાન્તમાં જ્ઞાન-દર્શનનો ઉપયોગ અન્તર્બુદ્ધિના કહ્યો છે, તે પણ “જ્યાં ઉપયોગ ન હોય તે અવિધમાન છે” એ કથનાનુસાર અવિધમાન ઠરશે. અને એમ થવાથી જ્ઞાન-દર્શનનો ઉપયોગ બે ઘાસક સાગરોપમથી અધિક કાળ પર્યંતનો કહ્યો છે, તે પણ અયોગ્ય ગણાશે વળી ચાર જ્ઞાનવાળા અને ત્રણ-દર્શનવાળા છદ્મસ્થ ગૌતમાદિ પ્રસિદ્ધ છે, તે પણ અવિધમાન ઠરશે કેમકે એક વખતે એકજ ઉપયોગ હોય છે, અને અનુપયોગવાનું અવિધમાન માનેલ છે ૩૧૦૦-થી-૩૧૦૭.

આહ મળિયં નણુ મુણ કેવલિણો કેવલોવબોમેણં ।

પદમ ચિ તેણ ગમ્મદ્ સઓવબોગોમયં તેસિ ॥ ૩૧૦૮ ॥

ઊવબોગમ્મહણાઓ રૂહ કેવલનાણ-દંસણમ્મહણં ।

જદ્ તદણત્યંતરયા હવેજ્ઞ મુતંતિ કો દોસો ? ॥ ૩૧૦૯ ॥

તમ્મહણે ફિમિહ ફલં નણુ તદણત્યંતરોવપ્પસત્યં ।

તહ વત્થુવિસેસત્યં સયસો મુત્તાઈં સમયમ્મિ ॥ ૩૧૧૦ ॥

સિદ્ધા કાઠ્ઠ્ય-નોસજયાપ્પજ્ઞાયઓ સ પ્વેવો ।

મુત્તેસુ વિસેસિજ્ઞહ જેહ તહ સવ્વવત્થૂણિ ॥ ૩૧૧૧ ॥ અપિ.વ

મળિયં પિ ય પન્નતી-પન્નવણાઈંસુ જદ્ જિણો સમયં ।

જં જાણદ્ ન વિ પાસદ્ તં અણુ-રયણપ્પમાઈંણિ ॥ ૩૧૧૨ ॥

શ્રુતમાં કહ્યું છે કે કેવળી કેવળોપયોગ વડે પ્રથમ છે, તેથી તેઓને હુમ્મશાં ઉ-ભય ઉપયોગ જણાય છે. કેવળોપયોગ અહણુ કરવાથી અહીં કેવળજ્ઞાન અને કેવળ દર્શન અહણુ થાય છે (અને તેથી તે બેની અનર્થાન્તરતા થાય છે.) બે તે બેની અનર્થાન્તરતા થાય, તો સૂત્રમાં શા દોષ છે ? તે બેને અનર્થાન્તરપણે અહણુ કરવામાં શું ફળ છે ? તે બેનું અનર્થાન્તરપણું જણાવવા માટે તથા વસ્તુના વિશેષણ માટે સિદ્ધાન્તમાં સે'કડો સૂત્રો તેવાં છે, જેમ સિદ્ધ અકાલિક નાસ'યત વિગેરે પદ્યાર્થથી સૂત્રોમાં તેજ એક સિદ્ધ કહેવાય છે, તેમ અહીં પણ સર્વ વસ્તુઓ (અનેક પદ્યાર્થથી કહેવાય છે) જેમ પ્રજ્ઞાસિ અને પત્તપણાદિ સૂત્રમાં કહ્યું છે, કે જિનેશ્વર બે સમયે પરમાણુ, રત્નપ્રભા વિગેરે

વસ્તુઓ જાણે છે, તે સમયે તેને જોતા નથી. (આમ છતાં ક્રમસર ઉપયોગ શા માટે નથી માનતા.) ૩૧૦૮ થી ૩૧૧૨

લગવતી સૂત્રના અદારમા શતકના પહેલા ઉદ્દેશામાં કહ્યું છે કે:—

કેવલીજં મંતે ! કેવલોવઝોમેજં કિં પદમા અપદમા ? ગોયમા ! પદમા નો અપદમા “હું લગવન્ત ! કેવળીઓ કેવળોપયોગ વડે પ્રથમ છે કે અપ્રથમ છે ? ગૌતમ ! પ્રથમ છે અપ્રથમ નથી.” અહીં જે કેમ જે ભાવે પ્રથમ ન હોય, અને હુમણાં થયો હોય, તે તે ભાવે પ્રથમ કહેવાય છે, અને તેથી કેવળીઓ કેવળોપયોગથી પ્રથમ છે, અર્થાત્ કેવળજ્ઞાન અને કેવળદર્શનનો ઉપયોગ તે કેવળોપયોગ છે, તે કેવળોપયોગ વડે કેવળી પ્રથમ છે, પણ અપ્રથમ નથી, કેમકે તેમને તે પૂર્વે પ્રાપ્ત થએલ નથી, અને પ્રાપ્ત થએલનો પુનઃ ધ્વંસ થતો નથી, તેથી જણાય છે કે તેમને હુમ્મશાં ઉભય ઉપયોગ વર્તે છે. જો ક્રમવડે ઉપયોગ માનીએ તો ફરી ફરી નાશ અને ફરી ફરી ઉત્પાદ થાય અને તેથી કેવલીઓ અપ્રથમ થાય.

એ પ્રમાણે સૂત્રના બહાનાથી “કેવળોપયોગવડે” કેવળજ્ઞાન અને કેવળદર્શનનું અહુષ્ટ કરવામાં આવે, તો તે એક ઉપયોગથી અવ્યતિરિક્ત હોવાથી પરસ્પર અનર્થાન્તરતા થશે, એટલે કે જ્ઞાન-દર્શન એકજ વસ્તુ થશે. ભલે બન્નેની એક રૂપતા થાય, એમ થવાથી સૂત્રમાં શું હોય આવે છે, કંઈજ નહિ, અમારે તો તે અતુકું છે. એમ કહેવામાં આવે, તો અમે પૂછીએ છીએ કે “કેવળોપયોગવડે” કેવળજ્ઞાન અને કેવળદર્શનનું અહુષ્ટ કરવાથી ફળ શું સિદ્ધ થાય છે ? એમ કહેવામાં આવે, કે કેવળજ્ઞાન અને કેવળદર્શનની એકરૂપતા જણાવવા માટે એમ અહુષ્ટ કર્યું છે, અથવા એકજ કેવળ રૂપ વસ્તુ કેવળજ્ઞાન અને કેવળ દર્શનરૂપ પર્યાય શબ્દવડે વિશેષિત છે. સિદ્ધાન્તમાં અને લોકાન્યવહારમાં પણ એ પ્રમાણે એકજ વસ્તુ અનેક પર્યાય શબ્દોવડે વિશેષિત છે. જેમકે સિદ્ધાન્તની અંદર એકજ સુક્ષ્માત્માને સિદ્ધ, અકાલિક, નોશંયત, નોભવ્ય, નોખાદર, નોપયાસિ, નોપરીત, નો સંતી, પરિનિવૃત્ત આદિ પર્યાયો વડે વિશેષિત કરાય છે, તેવીજ રીતે અહીં પણ એકજ ક્ષાયિક જ્ઞાન વસ્તુ કેવળજ્ઞાન અને કેવળ દર્શનરૂપ પર્યાય શબ્દવડે વિશેષિત કરાય છે. એજ પ્રમાણે લોક અવહારમાં પણ ઇન્દ્ર, પદ્મ, વૃક્ષ વિગેરે વસ્તુઓ સ્વ સ્વ પર્યાયવાચી શબ્દોવડે વિશેષિત કરાય છે. તો પછી અહીં કેવળોપયોગમાં પણ એવા પર્યાય શબ્દવડે વિશેષિત માનવામાં શું હરકત છે ?

એ પ્રમાણે આગમવિરૂદ્ધ યુક્તિથી કહેવામાં આવે, તો તે પણ અયોગ્ય છે, કેમકે લગવતીમાં અને પ્રજ્ઞાપનામાં સ્ફુટ રીતે કહેલું છે, કે જિનેન્દ્ર પરમાણુ અને રત્ન પ્રભા વિગેરે વસ્તુઓને જે સમયે જાણે છે, તે સમયે જોતા નથી; પરંતુ અન્ય સમયે જાણે છે, અને અન્ય સમયે જુઓ છે. લગવતી સૂત્રના અદારમા શતકના આડમાં ઉદ્દેશામાં એજ વાત સ્ફુટ રીતે કહી છે.

છત્તયેજં મંતે ! મણુસે પરમાણુ પોગલં કિં જાણઈ ન પાસઈ, ન તાહો ન જાણઈ ન પાસઈ ? ગોયમા ! અત્યેગઈપ જાણઈ, ન પાસઈ; અત્યેગઈપ ન જાણઈ ન પાસઈ; પવ જાવ અસંખિજ્ઞ પપસિપ સંવે । પવં ઓહિપ વિ । પરમોહિપ જં મંતે ! મણુસે પરમાણુપોગલં જં સમયં જાણઈ ત સમય પાસઈ, જં સમયં પાસઈ તં સમયં જાણઈ ? નો દ્વળદે સમદે । સે કેળદ્વેજં મંતે ? પવં વુચ્ચઈ ? ગોયમા ! સાગારે સે નાજં ભવઈ, જગાગારે સે વંસણે ભવઈ, તેજદ્વેજં પવં વુચ્ચઈ ” ॥ હું લગવન્ત ! છત્તય મનુષ્ય પરમાણુ પુદ્ગળ

જાણે છે અને નથી જોતો, અથવા નથી જાણતો અને નથી જોતો? ગૌતમ! કેટલાક જાણે છે અને જોતા નથી, અને કેટલાક જાણતા નથી તેમ જોતા પણ નથી. એ પ્રમાણે યાવત અસંખ્યાત પ્રદેશી સ્કંધોમાં પણ સમજવું. (અહીં જે છદ્ધસ્થ કહેલ છે, તે નિરતિશયી છદ્ધસ્થ સમજવા. તેમાં ઉપયોગવાન શ્રુતજ્ઞાની શ્રુતજ્ઞાન વડે પરમાણુ જાણે છે, પણ જોતા નથી. કેમકે શ્રુતમાં દર્શનનો અભાવ હોય છે, અત્રુપયુક્ત શ્રુતજ્ઞાની તે જાણતા નથી, અને જોતાએ નથી.) એજ પ્રમાણે અવધિ જ્ઞાનમાં પણ સમજવું. હે ભગવન્ત! પરમાવધિ જ્ઞાનવાળો મનુષ્ય જે સમયે પરમાણુ પુરુષગતિ જાણે છે, તે સમયે જુએ છે? અને જે સમયે જુએ છે તે સમયે જાણે છે? ગૌતમ! એ અર્થ શોધ્ય નથી. ભગવન્ત! શા કારણથી એમ કહે છે? ગૌતમ! તેને સાકાર જ્ઞાન હોય છે, અને અનાકાર દર્શન હોય છે, તેથી એમ કહેવાય છે.”

એ પ્રમાણે સિદ્ધાન્તમાં પણ યુગપદ્ ઉપયોગનો નિષેધ કર્યા છતાં પણ જેઓ ક્રમસર ઉપયોગ નથી માનતા તે તેઓને કદામહજ છે. ૩૧૦૮-થી ૩૧૧૨.

इवसद-मनुष्ययलोवा तं विंति केइ छउमत्यो ।

अन्ने पुण परतित्थियवत्तवमिणं ति जंपति ॥ ३११३ ॥

જં છડમત્યો-હોહિય-પરમાવહિણો વિસેસિંઝં કમસો ।

निद्दिस्इ केवली तेण तस्स छउमत्यया नत्थि ॥ ३११४ ॥

ન ય પાસદ્ અણુમત્તો છડમત્યો મોતુમોહિસંપન્નં ।

तत्थ वि जो परमावहिनाणी तत्तो य किंचूणो ॥ ३११५ ॥

તે દો વિ વિસેસેઝં અન્નો છડમત્યકેવલી કો સો ।

जो पासइ परमाणुगणमिणं जस्स होज्जाहि ? ॥ ३११६ ॥

તેસિં ચિય છડમત્યાદ્યાણ મગ્ગિજ્ઞણ્ઞર્હિં મુત્તે

केवल संजम-संवर-वंभार्हण्हिं निवाणं ॥ ३११७ ॥

તિણિં વિ પહિસેહેઝં તોમુ િ કાલેમ્મ કેવલી તત્થ !

सिज्झिस्सु सिज्झइ त्ति य गित्तेस्सस्इ वा विनिहिट्ठो ॥ ३११८ ॥

ધ્રુવ શબ્દ અથવા મનુ શબ્દના હોય થવાથી તેને કેટલાક છદ્ધસ્થ કહે છે. વળી બીજાઓ પરતીર્થિક વક્તવ્યતા સંબંધી એ સૂત્ર છે. એમ કહે છે. (તેથી તે અમારે માન્ય નથી.) (સૂત્રમાં) છદ્ધસ્થ, આધોર્વાચક અને પરમાર્વાચક એ ત્રણ ક્રમશઃ બતાવીને પછી કેવળીના નિર્દેશ કરે છે તેથી એને છદ્ધસ્થતા નથી વળી. અર્વાધજ્ઞાની મિવાય અન્ય છદ્ધસ્થ પરમાણુને જોતા નથી, તેમાં પણ જે પરમાવધિજ્ઞાની અને તેનાથી કંઈ ન્યત્ર અધો અવધિ જ્ઞાની છે, (તેજ તે જુએ છે) તે જાનેતા (સૂત્રમાં પ્રથમ નિર્દેશ કરેલ છે, તે સિવાય અન્ય છદ્ધસ્થ કેવળી કાણ છે કે જે પરમાણુ જુએ છે? અને જેનું આ પ્રમાણે મહુલ થાય? તથા જે સૂત્રમાં છદ્ધસ્થાદિકને કેવળ સંવર, સંયમ અને બ્રહ્મચર્ય આદિ વડે મોક્ષ વિચારાય છે, અને તેમાં પણ છદ્ધસ્થાદિ ત્રણનો નિષેધ કરીને ત્રણે દાગમાં કેવળી સિદ્ધ થયા છે, સિદ્ધ થાય છે, અને સિદ્ધ થશે એમ કહ્યું છે. ૩૧૧૩-થી-૩૧૧૮

ભગવતી સૂત્રમાં કેવળીને યુગપદ્ ઉપયોગનો નિષેધ કર્યો છે, ત્યાં કેટલાએક “કેવળી” શબ્દનો અર્થ “છદ્ધસ્થ” કરે છે. કેવલી રૂપ કેવલી કેવલી જેવા તે કેવળા

અર્થાત્ કેવળી નહિ પણ કેવળી જેવા તે કેવળી. અહીં ધ્રુવ શબ્દનો લોપ કરીને કેવળીનો એવો અર્થ કરે છે. અથવા કેવળો શાસ્તાસ્મેતિ કેવલિમાન કેવળી જેને શિક્ષાદાતા છે, તે કેવળી એમાં મત્પ્રત્યયનો લોપ કરીને એવો અર્થ કરે છે. આવા છદ્મસ્થ કેવળીને યુગપદ્ ઉપયોગનો નિષેધ છે, એમ તેઓતું માનવું છે, પણ નિરૂપયરિત કેવળીને નથી. બીજાઓ વળી એમ કહે છે કે ભગવતીમાં કેવળીને યુગપદ્ ઉપયોગ નિષેધ કરનાર જે સૂત્ર છે, તે અન્યદર્શનીની વક્તવ્યતા સંબંધી છે, તે કોઈક પ્રસંગે અર્ધર લખાયેલું છે, તેથી અમને તે માન્ય નથી, આ કારણથી કેવળીને ક્રમસર ઉપયોગ પણ અમને સમ્મત નથી.

એ પ્રમાણે સૂત્રનો અયોગ્ય અર્થ કરીને જેઓ યુગપદ્ ઉપયોગ માને છે, તે અયોગ્ય છે. કારણ કે ભગવતીના અકારમા શતકના આઠમા ઉદેશમાં પ્રથમ છદ્મસ્થ-આધેવાધિકનો નિર્દેશ કરીને પછી કેવળીનો નિર્દેશ કર્યો છે, તે કારણથી શુદ્ધિ રહિત મિથ્યા અવધ'ભયી ધ્રુવ અને મત્ પ્રત્યયનો લોપ કરીને કેવળી શબ્દનો અર્થ છદ્મસ્થ કર્યો, એ કેવળ કદા-મહુજ છે. જો ત્યાં છદ્મસ્થ ઇષ્ટ હોત તો તે સ્થળે કેવળી શબ્દનો પ્રયોગ શામાટે કરત ? જે કંઈ છદ્મસ્થને માટે કહેવાતું હોત તે સઘળું છદ્મસ્થનો નિર્દેશ કરતી વખતેજ કહી દેત.

વળી ભગવતીમાં “કેવલોર્ણ મંતે? પરમાણુ પોગલં જં સમયં જાણહ હે ભગવન્ત ! કેવળી જે સમયે પરમાણુ પુરુષગતે જાણે છે.” ઇત્યાદિ કહ્યું છે, તે પરમાણુ અવધિજ્ઞાની સિવાય અન્ય છદ્મસ્થ નથી જોઈ શકતા. તેમાં એ બધા અવધિજ્ઞાની પરમાણુ નથી જોઈ શકતા, પરંતુ જે પરમાવાધ અને આધેવાધિક જ્ઞાનવાળા હોય તેજ જોઈ શકે છે (પરમાવધિ કરતાં કંઈક ન્યૂન અવધિજ્ઞાન હોય તે આધેવાધિ કહેવાય,) તે બન્ને પ્રકારના અવધિજ્ઞાનીનો કેવળીની પહેલાંજ નિર્દેશ કર્યો છે. એ જો સિવાય બીજો કયો છદ્મસ્થ કેવળો છે, કે જે પરમાણુ પુરુષગ જાણે છે ? અને તે છદ્મસ્થ કેવળીનું ભગવતીમાં મહુજ થાય ?

વળી આગમમાં બીજે સ્થળે પણ છદ્મસ્થાદિ પછી કેવળીનો નિર્દેશ કર્યો છે, પરંતુ ધ્રુવ આ દે શબ્દનો લોપ કરવાથી કેવળી શબ્દનો અર્થ છદ્મસ્થ નથી કર્યો. ભગવતી સૂત્રમાં પહેલાં શતકના ચોથા ઉદેશમાં છદ્મસ્થ-આધેવાધિક-પરમાવધિ-અને કેવળીને કેવળસંવર, સંયમ અને છદ્મચર્યા આદિવડે ભાક્ષનો વિચાર કર્યો છે, તેમાં પણ છદ્મસ્થ-આધેવાધિક-અને પરમાવધિ જ્ઞાનવાળાનો નિષેધ કરીને તે પછી કેવળી ત્રણે કાળમાં સિદ્ધ થયા, થાય છે, અને થશે એમ કહ્યું છે. આ વાત પણ જો છદ્મસ્થ સંબંધી હોય, તો પ્રથમ કહેલ છદ્મસ્થની પેઠે આને પણ કેવળ સંવરાદિવડે સિદ્ધિ ન થાય, આ હીકત પ્રતિપાદન કરનાર તત્ત્વ આ પ્રમાણે છે. ” છઠમત્યેર્ણ મંતે ! મળુમે તીયમળંત સાસયં સમયં કેવલેર્ણ સંચરેર્ણ, કેવલેર્ણ સંજમેર્ણ, કેવલેર્ણ વમચેરવાસેર્ણ, કેવલાદિ પયયળમાયાદિ સિદ્ધિસ્તુ, શુદ્ધિસ્તુ, જાય સવ્યદુક્ષાણમંતંકરિસ્તુ ? ગોયમા ! નો ર્ણદે સમદે । સેકેળદેર્ણ મંતે ! પયં વુચ્ચદ તં ચેય જાવ અન્તકરિસ્તુ ? । ગોયમા જે કે વિ અતકરાયા, અંતિમસ-રોરયા યા, સવ્યદુક્ષાણમંતં કરેસ્તુયા, કરેતિયા, કરિસ્તંતિ યા, સવ્વેતે ઉપ્પન્નનાજ-દંત-ળધરા અરદ્ધા જિળ્ળા કેવલો મયિત્તા તમો પચ્છા સિદ્ધંતિ, વુદ્ધંતિ, મુચ્ચંતિ પરિનિવ્યા-યંતિ, સવ્યદુક્ષાણમંતં કરેસ્તુયા, કરેતિયા, કરિસ્તંતિ યા. સેતેળદેર્ણ ગોયમા ! જાય સ-વ્યદુક્ષાણમંતં કરિસ્તુ । પદુપ્પેર્ણ વિ પયં ચેય, નવરં ‘સિદ્ધંતિ’ માણિયવ્યં । ણનામ્પ વિ મયં ચેય, નવરં ‘સિદ્ધિસ્તંતિ’ માણિયવ્યં । જહ છઠમત્યો તદ્દા આહોદિમા પરમાદિમા

ચિ, ત્તિ તિન્નિ આલાયગા ભાણિયવા | કેવલી જં મંતે ! મળુસે તીયમળંતં સાસયં સમયં
 આવ અન્તે કરિસુ | હન્તા ! સિઝિહસુ, આય અન્તેકરિસુ | પપ તિન્નિ આલાયગા ભાણિયવા
 છઝમત્યે જઘા, નયરં સિઝિહસુ, સિઝંશંતિ, સિઝિહસંસિ ? આ પ્રમાણે સિદ્ધાન્તમાં ઇ-
 મ્મરુથાદિ પછી જે કેવળી કહ્યા છે, તે નિરૂપયારિત જ કેવળી કહ્યા છે, ઇત્યાદિ શબ્દને
 લોપ કરીને કેવળી એટલે ઇમ્મરુથ એમ નથી કહ્યું. જો એમ ન હોય, તો સૂત્રમાં કહ્યા
 પ્રમાણે આક્ષગમન થતે નહિ. ૩૧૧૩-થી-૩૧૧૮.

एवं विसेसियमि वि परमयमेगंतरोवओगो चि ।

ન પુણરુમઓવઓગો પરચત્તવં વિ કા બુદ્ધી ? ॥ ૩૧૧૯ ॥

उवओगो पगयरो पणुवीसइमे सए सिणायस्त ।

મળિઓ વિયદત્યો ષિય છદ્દુદ્દેસે વિસેસેઝં ॥ ૩૧૨૦ ॥

एवं फुडवियदमि वि मुत्ते सबबुभासिए सिद्धे ।

ફહ તીરહ પરતિત્યિયવત્તવમિણં વિ મોત્તું જે ? ॥ ૩૧૨૧ ॥

सवत्थ मुत्तमतियि फुडमेगयरोवउत्तसत्ताणं ।

સવત્થ મુત્તમતિયિ ફુદમેગયરોવઉત્તસત્તાણં ॥ ૩૧૨૨ ॥

फस्तइ वि नाम कत्यइ काले जइ होज्ज दो वि उवओगा ।

ફસ્ટહ વિ નામ કત્યહ કાલે જહ હોજ્જ દો વિ ઉવઓગા ॥ ૩૧૨૩ ॥

उभओवउत्तसत्ताण मुत्तमेकं पि तो होज्जा

દુભઓવઉત્તસત્તાણ મુત્તમેકં પિ તો હોજ્જા ॥ ૩૧૨૪ ॥

दुविहाणं चि य जीवाण भणिअमप्पावहुं च समयमि ।

સાગારણગારાણ ચ ન મળિયં ઉમઓવઉત્તાણં ॥ ૩૧૨૫ ॥

सागार-उणगाराणय-भीसाण य तिण्हअणवहुं

હવે બીભઓ "અન્યદર્શની સંબંધી વક્તવ્યતા માટે આ સૂત્ર છે, એમ કહે

છે, તે મટિ કહે છે.

એ પ્રમાણે (ક્રોધપ્રયોગ સાધક સૂત્ર) પ્રગટ છતાં પણ ઉભય ઉપયોગ નિષેધક

સૂત્ર અન્યદર્શની સંબંધી છે, એમ કહેવું એ કેવી વિપરીત યુદ્ધિ છે ? (ભગવતી-સૂત્રના)

પચીસમા શાતકના છઠ્ઠા ઉદ્દેશામાં સ્માતકને એમાંથી એક ઉપયોગ પ્રગટપણે કહેલ છે.

એ પ્રમાણે સર્વજ્ઞલાપિત સર્વ સૂત્રમાં સ્ફુટરૂપે કહ્યા છતાં "આ સૂત્ર અન્યદર્શની

સંબંધી વ્યક્તવ્યતા માટે છે" એમ કેમ કહી શકાય ? વળી સર્વ સૂત્રોમાં એકતર ઉપયોગ-

વાળા જીવોનું પ્રતિપાદન કર્યું છે, પરંતુ કોઈ પણ સૂત્રમાં ઉભય ઉપયોગવાળા જીવો નથી

કહ્યા. જો કોઈ પણ કેવળીને કોઈ પણ કાળે એ ઉપયોગ હોય, તો ઉભય ઉપયોગવાળા

જીવોનું પ્રતિપાદન કરનાર એક પણ સૂત્ર હોત. (પણ તેનું ક્યાંઈ જણાતું નથી.) તેમજ

સાકાર અનાકાર દ્વિવિધ ઉપયોગવાળા જીવોનું અદ્વયબુદ્ધિ સિદ્ધાન્તમાં (પ્રજ્ઞાપનામાં)

કહ્યું છે. પણ યુગપદ્ધિ ઉભય ઉપયોગવાળા જીવોનું નથી કહ્યું. જો કેવળીને યુગપદ્ધિ એ ઉપ-

યોગ હોય, તો સાકાર અનાકાર અને મીથ ઉપયોગવાળા જીવોનું એમ ત્રણ પ્રકારનું

અદ્વયબુદ્ધિ કહેત. ૩૧૧૯-૩૧૨૫

अहव मई छउमत्ये पढुच मुत्तमिणं तो न केवल्लिणो ।

તે પિ ન જુજ્જહ જં સન્વસત્તસંભાદિગારોડયં ॥ ૩૧૨૬ ॥

કાઝં સિદ્ધગ્રહણં વહુવત્તન્વયપદેસુ સન્નેસુ ।

इह केवलमग्रहणं जइ तो तं कारणं वचं ? ॥ ३१२७ ॥

અહવા વિસેસિયં ચિય જીવાભિગમમ્મિ પ્ય મપ્પવહું ।

दुविह त्ति सव्वजीवा सिद्धासिद्धाइआ जत्थ ॥ ३१२८ ॥

સિદ્ધ સદંદિયકાપ જોણ વેણ કસાય લેસા ય ।

નાણુવઓગાહારય-ભાસય-સસરોર-ચરિમે ય ॥ ૩૧૨૯ ॥

અંતોમુદ્ધુત્તમેવ ય કાલો મણિઓ તદ્દોવઓગસ્સ ।

साई अपज्जवसिउ त्ति नत्थि कत्थइ विणिहिट्ठो ॥ ३१३० ॥

જઈ સિદ્ધાઈયાણં મણિયં સાઈઅપજ્જવસિયચં ।

तह जइ उवओगाणं हवेज्ज तो होज्ज ते जुगवं ॥ ३१३१ ॥

કસ્સ વ નાણુમયમિણં જિણસ્સ જઈ હુજ્જ દો વિ ઉવઓગા ।

चूणं न हुंति जुगवं जओ निसिद्धा सुए बहुसो ? ॥ ३१३२ ॥

નવિ અભિનિવેસવુદ્ધી અમ્હં ઇગંતરોવઓગમ્મિ ।

तह वि भणिमो न तीरइ जं जिगमयमन्नहा काजं ॥ ३१३३ ॥

જઈ નન્નુત્તાવરણં નાકારણયા કહં તદાવરણં ।

एगंतरोवओगे जिणस्स तं भण्णइ सहावो ॥ ३१३४ ॥

પરિણામિયભાવાઓ જીવચં પિવ સહાવ ઇવાયં ।

एगंतरोवओगे जीवाणमण्णहेउ त्ति ॥ ३१३५ ॥

અથવા અહીં એવી બુદ્ધિ થાય, કે એ સૂત્ર તો હમ્મસ્થ હોવાની અપેક્ષાએ છે, કેવળી સંબંધી નથી; તો તે અયોગ્ય છે, કેમકે સર્વ હોવાની સંબંધાનો એ આધિકાર છે. (સર્વ હોવાની સંબંધા સંબંધી એ અધિકાર ન હોય તો) અદ્યપબ્દુત્વ વક્તવ્યતા સંબંધી સર્વ પદોમાં સિદ્ધને પૃથક્ મહણ કરીને અહીંજ એ માત્ર તેવું મહણ ન કર્યું હોય, તો તેવું કારણ કહો ? અથવા એ અદ્યપબ્દુત્વ અવાલિગમ સૂત્રમાં કહેલુંજ છે, કે સિદ્ધ અને અસિદ્ધાદિ હોવો એ પ્રકારે છે, એમ સૂત્રમાં કહેલું છે તે સૂત્રની ગાથા બંધીમાં આ પ્રમાણે છે. સિદ્ધ અસિદ્ધ સેંદ્રિય અનિંદ્રિયા શક્યા આશ્યા ઇત્યાદિ સર્વ છત્ર આશ્રી સૂત્ર કહેલું છે. તથા (જ્ઞાન-અજ્ઞાન અને દર્શનનો) ઉપયોગ કાળ સર્વત્ર અન્તર્મુહૂર્તનોજ કહ્યો છે, કેાઇ પણ સ્થળે સાદિ અપર્યવસિત નથી કહ્યો. જેમ સિદ્ધાદિ ભાવોત્તં સાદિ અપર્યવસિતપણું કહ્યું છે, તેવી રીતે એ ઉપયોગતુ (સાદિ અપર્યવસિતપણું ?) કહ્યું હોત, તો યુગપદ્ ઉત્તમ ઉપયોગ હોય. (પરન્તુ તેમ નથી માટે યુગપદ્ ઉપયોગ પણ નથી.) જિનેશ્વરને એ ઉપયોગ હોય, એ કેાને માન્ય નથી, પણ તે યુગપદ્ નથી, કેમકે સિદ્ધાન્તમાં તેના ધણીયાર નિષેધ કર્યો છે. વળી અમને એકાન્તર ઉપયોગ માનવામાં અભિનિવેશ બુદ્ધિ નથી, તો પણ કહીએ છીએ કે એ જિનેશ્વરનો મત છે, તેને અન્યથા કરવાને અમે શક્તિવાન નથી. એ (૩૧૦૩ મી ગાથામાં કહ્યા મુજબ) અન્યોઅન્ય આવરણ નથી અને અકારણતા પણ નથી, તો કેવી રીતે તેને આવરણ છે ?

(એમ કહેવામાં આવે, તો તેનો ઉત્તર) કહીએ છીએ કે-જિનેદારને એકાન્તર ઉપયોગમાં સ્વભાવજ આપરણ છે. (એટલે એવો સ્વભાવજ છે કે ક્રમસર ઉપયોગ પ્રવર્તે, યુગપદ ન પ્રવર્તે.) પારિણામિક ભાવથી જલ્પ જલ્પ એ જેમ સ્વભાવજ છે, તેવી રીતે જોને એકાન્તર ઉપયોગ પણ પારિણામિક હોવાથી સ્વભાવજ છે. ૩૧૨૬-થી-૩૧૩૫

હવે “ લાય ” ઇત્યાદિ ૩૧૪૧ મી ગાથાની પ્રસ્તાવના કરે છે.

ગંતૂણ સિઃસદ્ધિં તિ ય મણિણ મુષામ્મિ કહમ્મકમ્મરસ ।

આહ ગમણં તિ, મળણ સકમ્મગમણે વિ વેા હેઠ્ઠ ? ॥ ૩૧૩૬ ॥

કમ્મં પુમ્મલમદયં નિજ્જોવં તસ્સ નયણસામત્યે ।

ફો હેઠ્ઠ પઢિવણ્ણો જડ્ઢ સહાયો હહ સ એવ ॥ ૩૧૩૭ ॥

સક્કિરિયં કિમરુવં મળણ મુવિ વેયણં ચ કિમરુવં ? ।

જહ સે વિસેસધમ્મો વેયણં તહ મયા કિરિયા ॥ ૩૧૩૮ ॥

જં વેહ જેણ કિરિયાકારણમમ્મુત્તગયં તહિં વેસો ।

તુલ્લોવાલંભો ચિય જડ્ઠ ન સહાયો સરણમિક્કો ॥ ૩૧૩૯ ॥

અધિય અસંગચણ્ણો વંધન્ઠેય પરિણામભાવાઓ ।

પુવ્વપ્પઓમહ વિય તસ્સ ગદં તત્ત્ય દિઠ્ઠંતા ॥ ૩૧૪૦ ॥

લાઝ ચ ઘરંદફલે. અગ્ગી ધૂમે ચ ડસૂ ધણુવિમુક્કે ।

ગદં પુઢવપઓમેણં એવં સિદ્ધાણ વિ ગદં ઓ ॥ ૩૧૪૧-૧૫૭-૩૨૫ ॥

“ ત્યાં જાને સિદ્ધિ પામે છે ” એમ સૂત્ર કહે છે, કર્મરહિતને કાંઈક ઉણા સાતરાજ કેવી રીતે ગમન સંભવે ? (એમ પૂછવામાં આવે તો) કહીએ છીએ કે કર્મ-સહિત જવર. ગમનક્રિયામાં ચો હેતુ છે. (કર્મ હેતુ છે, એમ કહેવામાં આવે તો) પુર-ગણમંથ નિર્જીવ કર્મ જવરે મોક્ષમાં લઇ જવાના સામર્થ્યમાં કયા હેતુ માનેલો છે ? જો તેમો સ્વભાવજ હેતુ છે, તો અહીં પણ તે સ્વભાવજ હેતુ છે. અરૂપી જલ દ્રવ્ય (મોક્ષ-ગમનરૂપ) ક્રિયાવાળું કેવી રીતે હોય ? (એમ પૂછવામાં આવે, તો) અમે કહીએ છીએ કે-અરૂપી જલ દ્રવ્ય ચૈતન્યવાળું શાથી છે ? જેમ ચૈતન્ય તેનો વિશેષ ધર્મ છે, તેવા રીતે મોક્ષગમન રૂપ ક્રિયા પણ તેના વિશેષ ધર્મરૂપે-માનેલ છે અથવા જેઓએ (ધર્મ-અદૃષ્ટ-આદિ) મોક્ષગમનરૂપ ક્રિયાનું કારણ માન્યું છે, તેમાં પણ આ ઉપાલંભ સરખોજ છે. આટલે સ્વભાવ માન્યા સિવાય બીજું કોઇ શરણ નથી. અથવા માદીના સંગરહિત થવાથી જેમ જલરૂપ, બાધનારૂપ થવાથી એરૂપ રૂપ, તથાવિધ પવિલામથી ધુમ અથવા અગ્નિ-અને પૂર્વ-પ્રયોગથી ધુત્યથી છુટકા તીરની પેઠે ઉર્ધ્વગત થાય છે, તેમ સિદ્ધની પણ હર્ષ ગતિ થાય છે. ૩૧૩૬-થી-૩૧૪૧

હવે ઉપરોક્ત નિર્બુદ્ધિની ગાથાનું વ્યાખ્યાન કરે છે.

જહ મિલ્લેવાવગમાદલાવુણોઽવસ્સમેવ ગદમાવો ।

અદ્ધં ચ નિયમઓ નણ્ણા નવા જલતલાદુદ્ધં

॥ ૩૧૪૨ ॥

તહ કમ્મલેવવિગમે ગઈમાવોઽવસ્સમેવ સિદ્ધસ્સ ।
 ઉદ્ધં ચ નિયમઓ નળ્ળહા નવા લોગપરહ ત્તિ ॥ ૩૧૪૩ ॥
 પરંદાઈફલં જહ વંધચ્છેપરિયં દુયં જાઈ ।
 તહ કમ્મવંધણચ્છેયણેરિઓ જાઈ સિદ્ધો વિ ॥ ૩૧૪૪ ॥
 ઉદ્ધંગઈપરિણામો જહ જલણસ્સ જહ વેહ ધૂમસ્સ ।
 ઉદ્ધંગઈપરિણામો સહાવઓ તહ વિમુક્કસ્સ ॥ ૩૧૪૫ ॥
 જહ તે સલામકાલે ચેવ તહા ગઈસમાવયામેતિ ।
 પરિણમઈ તમ્મઈં વા લેવાવગમે જહાલાયું ॥ ૩૧૪૬ ॥
 તહ તમ્મઈપરિણામં પરિણમઈ સલ્લલામ એવેહ ।
 સિદ્ધો સિદ્ધત્તં પિવ સકમ્મપરિણામનિરવેવલ્લં ॥ ૩૧૪૭ ॥
 જહ ધણુપુરિસપયત્તેરિદુણો મિણ્ણદેસગમણં તુ ।
 ગઈનારણવિગમમ્મિ વિ સિદ્ધં પુદ્ગલોગાઓ ॥ ૩૧૪૮ ॥
 વંધચ્છેયણકિરિયાવિરમે વિ તહા વિમુચ્ચમાણસ્સ ।
 તસ્સા લોગનાઓ ગમણં પુવ્વપ્પઓગાઓ ॥ ૩૧૪૯ ॥
 જહવા કુલાલચર્કં કિરિયાહેહવિરમે વિ સકિરિયં ।
 પુવ્વપ્પઓગાઓ ચિય તહ કિરિયા મુચ્ચમાણસ્સ ॥ ૩૧૫૦ ॥

ગાથા ર્થ:-જેમ માટીના લેપ દૂર થવાથી તુ'બડાનો અવશ્ય ઉર્ધ્વ ગતિ ભાવ થાય છે, તે નિયમથી તે અન્યથા નથી જતું, તેમ જળના તલથી ઉપર પણ નથી જતું; તેવી રીતે કર્મ લેપ દૂર થવાથી અવશ્યએવ નિયમથી સિદ્ધનો ઉર્ધ્વ ગતિ ભાવ થાય છે, અન્યથા ગતિ નથી થતી, તેમ લોકની ઉપર પણ ગતિ નથી થતી તથા જેમ એરંડાદિકનાં ફળ બંધ છેક થવાથી ત્રેરાએલા એકદમ જાય છે, તેમ સિદ્ધ પણ કર્મબંધનો છેક થવાથી ત્રેરણા પામીને જાય છે, જેમ અગ્નિને અથવા ધુમનો ઉર્ધ્વગતિપરિણામ થાય છે, તેમ વિમુક્ત આત્માનો પણ સ્વભાવથીજ ઉર્ધ્વગતિપરિણામ થાય છે. જેમ અગ્નિ અને ધુમ સ્વભાવ કાળે ઉર્ધ્વગતિ ભાવ પામે છે, અથવા જેમ તુ'બડ લેપ દૂર થવાથી ઉર્ધ્વગતિના પરિણામને પામે છે; તેવી રીતે સિદ્ધ પણ સ્વકર્મ પરિણામની અપેક્ષા રહિત સિદ્ધત્વની થેઠે ઉર્ધ્વગતિપરિણામ પામે છે. જેમ ધનુષ અને પુરૂષના પ્રયત્નથી ત્રેરાએલ તીરહું ભિન્ન દેશમાં ગમત થાય છે, તેવી રીતે કર્મરૂપ ગતિયું કારણ દૂર થયા છતાં પણ પૂર્વ પ્રયોગથી સિદ્ધની ગતિ થાય છે. અથવા બંધ છેદન રૂપ ક્રિયા વિરમ્યા છતાં પણ જેમ ગતિ થાય છે, તેમ તે વિમુક્ત આત્માની પૂર્વ પ્રયોગથી લોકાન્ત પર્યન્ત ગતિ થાય છે. અથવા જેમ ક્રિયાનો હેતુ (કંભાર) વિરમ્યા છતાં પણ પૂર્વ પ્રયોગથી કંભારનું ચક્ર સક્રિય હોય છે, તેવી રીતે મુક્તાત્માની પણ ગતિ રૂપ ક્રિયા હોય છે. ૩૧૪૨-થી-૩૧૫૦

હવે ઉપરોક્ત વિષયનું શંકા સમાધાન કહે છે.

નાલાયુગાદિસાહમ્મમત્તિ સિદ્ધસ્સ મુત્તિમત્તાઓ ।

તન્નો તમ્મઈપરિણામદેસસાહમ્મઓ તેસિં

॥ ૩૧૫૧ ॥

જઇય ન દેસોવળઓ દિઠ્ઠવો તો ન સન્વહા જુતો ।
 જં નત્થિ વત્થુળો વત્થુળા જણ સન્વસાહમ્મં ॥ ૩૧૫૨ ॥
 હટ્ટહગ્ગહેહલ ધિય નાહો તિરિયમમણં નવાચલયા ।
 સવિસેસપચ્ચાભાવઓ ય સન્વન્નુમયઓ ય ॥ ૩૧૫૩ ॥
 ગમ્મત્તઓ વિનાસી કેસી ગચ્ચાગમ્મો ય મણુવ વ્વ ।
 હોઈ ગમ્મજ્જયાઓ નાસી ન હ સન્વહાણુ વ્વ ॥ ૩૧૫૪ ॥
 કેસનિમિત્તં કમ્મં ન ગઈ તદ્દમાવઓ તઓ કત્તો ।
 અહ ગઈ ચેવ નિમિત્તં કિમ્મજીવાણં તઓ નત્થિ ? ॥ ૩૧૫૫ ॥
 કેસો ત્તિ જીવપમ્મો હોજ્જ મઈ હોઝ કહમ્મજીવસ્સ ।
 ફહ વા ભવત્થપમ્મો હોઝ મવાઓ વિમુક્કસ્સ ? ॥ ૩૧૫૬ ॥

ગાથાર્થ:-‘હ’બહુ વિગેરે મૂર્તિમાન હોવાથી સિદ્ધની સાથે તેનું સાધર્મ્ય નથી. (એમ કહેવામાં આવે તો તે) અયોગ્ય છે, કેમકે (ઉર્ધ્વ ગમનરૂપ) તે ગતિ પરિણામથી તેઓનું (સિદ્ધની સાથે) દેશથી સાધર્મ્ય છે, એ દેશોપનયથી દ્રષ્ટાન્ત ન માનવામાં આવે તો સર્વથા પ્રકારે કોઈ પણ દ્રષ્ટાન્ત સિદ્ધ ન થાય; કેમકે જગતમાં કોઈપણ વસ્તુનું કોઈ પણ વસ્તુ સાથે સર્વથા સાધર્મ્ય નથી; અને તેથી કરીને સર્વશેષ પ્રત્યયના અભાવે અધોગમન તિર્યગ્ગમન કે અચક્ષતા નથી, પ્રથમ સંસારમાં ભ્રમતાં કર્મના સહસાચે તે અત્ત હેતુ અને હેતુના તેના અભાવથી સપક્ષના મનથી ઉર્ધ્વગતિ રૂપ હેતુને લીધે તે ઉચ્ચ જાય છે. સુક્ષ્માત્મા ગતિમાન થવાથી મરુપ્પયની પેઠે વિનાશી કલેશી અને ગતિથી આપનાર થશે. (એમ કહેવામાં આવે તો તે અયોગ્ય છે, કેમકે) ગતિરૂપ પર્યાયની અપેક્ષાએ ભલે તે વિનાશી હોય, પરંતુ પરમાણુની પેઠે સર્વથા વિનાશી નહિ થાય. વળી કલેશનું નિમિત્ત કર્મ છે, ગતિ નથી, તેથી કરીને કર્મના અભાવે કલેશ ક્યાંથી હોય ? એ ગતિજ કલેશનું નિમિત્ત હોય તો (ગતિમાન) પરમાણુ આદિ આછવેને પણ તે કેમ નથી ? કલેશ એ જીવનો ધર્મ છે, તે આછવને કેમ હોય શકે ? એમ કહેવામાં આવે, તો એ કલેશ ભવસ્થ જીવનો ધર્મ છે, તે ભવથી સુક્ષ્મ થએલાનો ધર્મ કેવી રીતે હોઈ શકે ? (નજ હોઈ શકે,) ૩૧૫૧-થ-૩૧૫૬

હવે આગળ જે કહેવાયું છે તેની પ્રસ્તાવના કહે છે.

જં ગમ્મઓ વિચાઓઽવસ્સં તકારણં ચ જદવસ્સં ।
 વિહિયસ્સાવત્થાણં જઓ ય મમણં તઓ પુચ્છા ॥ ૩૧૫૭ ॥
 કહિં પહિહયા સિદ્ધા કહિં સિદ્ધા પહિટ્ઠિયા ।
 કહિં વોંદિં ચઙ્ગાણં કત્થ ગંતૂણ સિજ્ઝહ ? ॥ ૩૧૫૮ ॥ ૧૫૮-૩૨૬ ॥
 અલોગે પહિહયા સિદ્ધા લોગગે ય પહિટ્ઠિયા ।
 ઇહં વોંદિં ચઙ્ગાણં તત્થ ગંતૂણ સિજ્ઝહ ॥ ૩૧૫૯ ॥ ૧૫૯-૩૨૭ ॥

જમિહં ચૌંદિકાઓ તદેવ સિદ્ધત્તણં ચ જં ચેહં ।

તસ્સાહણં તિ તો પુવ્વભાવનયઓ इदं सिद्धी ॥ ૩૧૬૦ ॥

જેણ જ્ઞ ન ચૌંદિકાલે સિદ્ધો ચાયસમણં ય જં ગમણં ।

પચ્ચુપ્પણનયમયં સિજ્ઞઇ ગંતૂણ તોણેહ ॥ ૩૧૬૧ ॥

અત્યીસિપન્થારોવલક્ષિયં મણુયલોગપરિમાણં ।

લોગમ્મનથોભાગો સિદ્ધિક્ષેત્તં જિણવસ્તાયં ॥ ૩૧૬૨ ॥

ગાથાર્થ:-ગતિભાનની ગતિને અવશ્ય વિધાત થાય છે, અને તે ગતિવિધાતનું કારણ પણ અવશ્ય હોય છે, તથા જેથી નિપિદ્ધ ગાતિવાળાનું અવસ્થાન અને ગમન થાય છે, (તે અવશ્ય કહેણું નેદિએ,) તેથી તે સંબંધી પૃચ્છા કરવી નેદિએ. સિદ્ધાત્મા ક્યાં પ્રતિહુત થાય છે ? ક્યાં પ્રતિષ્ઠિત છે ? ક્યાં શરીર તણને ક્યાં જઈને સિદ્ધિ પામે છે ? (એ પૃચ્છાના ઉત્તરમાં) સિદ્ધાત્મા અલોકમાં પ્રતિહુત છે, લોકાગ્રે પ્રતિષ્ઠિત છે, અહીં શરીર તણને ત્યાં જઈ ભાક્ષ પામે છે, અહીં શરીરને ત્યાગ તેજ સિદ્ધપણું છે; કેમકે (સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્તિ વિગેરે) તેણું કારણ તે અહીંજ છે. તેથી પૂર્વભાવનય (કોઈ વ્યવહારનય વિશેષ) ની અપેક્ષાએ અહીંજ સિદ્ધિ છે. શરીર ત્યાગ કાળે સિદ્ધ નથી, કેમ શરીર ત્યાગ કાળે તે ગમન છે; તેથી પ્રત્યુત્પન્નનયનામતે (ઋણુસુત્રાદિ નિશ્ચય નયનામતે) સિદ્ધિક્ષેત્રમાં જઈને સિદ્ધિ પામે છે. (અહીં કિં સિદ્ધાલય ધ્યાનાદથી આત્માની મલ્લો સિદ્ધો ધ્યાનાદિ પર્યન્ત સત્તર ગાથાઓ છે, તે ઇડા ગણધરવાદમાં વિસ્તારથી કહી છે, તેથી ફરી અહીં નથી કહેતા.) ક્ષપત્ પ્રાગ્જ્ઞાર નામથી પ્રસિદ્ધ, મહુચ્ચ લોકના પ્રભાણેલોકના અમ્મ ભાગે જિનેશ્વરે કહેણું સિદ્ધિક્ષેત્ર છે, (ત્યાં સુક્તાત્માં સિદ્ધિ પામે છે.) ૩૧૫૮-થી-૩૧૬૨.

આ સ્થળે ફરી ઇત્યાદિથી આંદીને ઝોગાહણાદિ ઇત્યાદિ ગાથા પર્યન્ત પંદર ગાથાઓ નિર્ચુક્તિની છે, તે સુગમ હોવાથી ભાષ્યકારે તેની વ્યાખ્યા નથી કરી તે ગણવાની ઇચ્છાવાળાએ મૂળ આવશ્યકની ટીકાથી જાણી લેવી.

હવે સિદ્ધ ભગવાનની અવગાહના સંબંધી કહે છે.

દેહતિભાગો સુસિરં તપ્પૂરણો તિભાગહીણો ત્તિ ।

સો જોગનિરોહે ત્તિચ જાઓ સિદ્ધો વિ તદવત્યો ॥ ૩૧૬૩ ॥ [૩૮૨૪]

સંહારસંભવાઓ પપ્પસમેત્તમ્મિ કિં ન સંઠાઈ ? ।

સામત્યાભાવાઓ સકમ્મયાઓ સહાવાઓ ॥ ૩૧૬૪ ॥

સિદ્ધો વિ દેહરહિઓ સપયચાભાવઓ ન સંહરઈ ।

અપયત્તસ્સ કિહ ગઈ, નણ મણિયાડસંગવાઈર્હિ ॥ ૩૧૬૫ ॥

જેટ્ટા ય પંચસયવણુતણુસ્સ મજ્ઞા ય સત્તહત્યસ્સ ।

દેહત્તિભાગહીણા જહન્નિયા જા પિહત્યસ્સ ॥ ૩૧૬૬ ॥

કિહ મરુદેવીમાણં નામીઓ જેણ કિંચિદ્દુણા સા ।

તો ફિર પંચ સય ચિય અહવો સંકોયઓ સિદ્ધા ॥ ૩૧૬૭ ॥

સત્તુસિયરસ સિદ્ધી જહન્નઓ કહમિહં પિહત્યેસુ ? ।

સો કિર તિત્યયરેસું સેસાણં સિજ્ઞમાણાણં ॥ ૩૧૬૮ ॥

તે પુણ હોજ્ઞ વિહત્યા કુમ્માપુત્તાદઓ જહન્નેણં ।

અન્ને સંવટ્ઠિયસત્તહત્યસિદ્ધસ્સ હીણ ત્તિ ॥ ૩૧૬૯ ॥

વાહુલ્લઓય મુત્તમ્મિ સત્ત પંચ ય જહન્નમુકોસં ।

દ્વહરા હીણબ્બદ્યં હોજ્ઞંમુલ-વણુપુહુત્તેર્હિ ॥ ૩૧૭૦ ॥

અચ્છેરયાઈ કિંચિ વ સામન્નમુપ ન દેસિઅં સન્વં ।

હોજ્ઞ વ અણિવદ્દં ચિય પંચસયાપ્પસવયણં વ ॥ ૩૧૭૧ ॥

ગાથાર્થ:-શરીરનો ત્રીજો ભાગ પોલાણવાળો છે, તેને જીવ પ્રદેશોવડે પૂર્ણ કરવાથી ત્રીજો ભાગ હીન અવગાહના થાય છે. તે પ્રથમ યોગનિરોધકાળેજ થાય છે, તેથી સિદ્ધ પણ તેટલીજ અવગાહનાવાળા હોય છે. એ પ્રમાણે સ્વપ્રદેશો સંકેતીને જીવ એક આકાશ પ્રદેશમાંજ કેમ નથી રહેતો? (એમ પૂછવામાં આવે, તો) તથાવિધ સામર્થ્યના અભાવે (યોગનિરોધ કાળે) સકર્મક હોવાથી અને જીવના એવાજ સ્વભાવને લીધે (તે કરતાં અધિક સંકેત નથી થતો) દેહરહિત સિદ્ધ પણ સ્વપ્રત્યક્તા અભાવે (તે પ્રમાણે સ્વપ્રદેશોનો) સંકેત નથી કરતા પ્રત્યક્ત રહિત હોય, તેને (સિદ્ધ ક્ષેત્રમાં) ગતિ કેવી થાય? (એમ પૂછવામાં આવે તો) પૂર્વે કહેલુંજ છે કે અસંગત્યાદિ કરણોથી ગતિ થાય છે. ત્રીજો ભાગ હીન પાંચસો ધતુષ પ્રમાણ શરીરવાળાની ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના સાત હાથ પ્રમાણ વાળાની મધ્યમ અવગાહના અને બે હાથવાળાની જવન્ય અવગાહના થાય છે. મૂઠેવી-આતાની એ પ્રમાણે અવગાહના કેવી રીતે થતે? (કેમકે નાભિકુલકર અને તેમના શરીરની ઉંચાઇ પરંપ ધતુષ છે એમ પૂછવામાં આવે, તો) તે નાભિકુલકરથી કંઈક ન્યૂન અવગાહનાવાળા છે, તેથી પાંચસો ધતુષનીજ અવગાહના કહેવાય અથવા (હાથી ઉપર ચડેલા હોવાથી) સંકુચીત અંગે મોક્ષ પામેલા છે. (તેથી તે અવગાહનામાં કંઈ વિરોધ નથી) સિદ્ધાન્તમાં જવન્યથી સાત હાથ પ્રમાણ ઉંચાઇવાળાને મોક્ષ કહેલ છે, અને અહીં બે હાથ પ્રમાણવાળો શાથી કહે છે (એમ પૂછવામાં આવે તો) તે સાત હાથ પ્રમાણ તીર્થકરેને વિષે જણવું, અને શેષ સામાન્ય કેવળોએ મોક્ષ પામના હોય, તેને બે હાથ પ્રમાણ જણવું. તે બે હાથ પ્રમાણવાળા કુર્માપુત્ર વિગેરે જવન્યથી હોય છે, અને બીજાઓ કહે છે કે-યત્ર પીતનાદિ વડે સંવર્તિત સાત હાથ પ્રમાણવાળા સિદ્ધની જવન્ય અવગાહના છે. અથવા સૂત્રની અંદર-જવન્યની સાત હાથ પ્રમાણ અને ઉત્કૃષ્ટથી પાંચસો ધતુષ પ્રમાણ મોક્ષે જનારાની અવગાહના કહી છે, તે બહુલતા છે. અન્યથા (કોઇ વખત જવન્યપદે) અંગુલ પૃથક્તવ અને (ઉત્કૃષ્ટપદે) ધતુષ પૃથક્તવ પણ ન્યૂનાધિક હોય છે. સામાન્ય શ્રુતમાં આશ્ચર્યાદિ કંઈ જાણ્યું નથી કહેલું, જેમ સિદ્ધમાં જનારા બે હાથ-વાલા અને સવા પાંચસો ધતુષના માનવ લા હોય છે આદેશ વચનની પેઠે શ્રુતમાં નહિ કહેલું પણ તે હોય છે. (આદે તે માનવ જોઇએ.) ૩૧૬૮-થી-૩૧૭૧

ઘૃસિરપરિપૂરણાઓ પુન્વાગારજહાવવત્યાઓ ।

સંઠાણમણિત્યંયં જં મણિયં અણિયયાગારં ॥ ૩૧૭૨ ॥

एतो चिय पढिसेहो सिद्धादगुणेषु दीद्वयाईणं ।

जमणित्यंयं पुन्वागारावेक्खाए नाभावो

॥ ૩૧૭૩ ॥

નામુત્તસ્સાગારો વિન્નાણસ્સવ, ન કુંભનમસો વ્વ ।

દિટ્ઠો પરિણામવઓ નેયાગારં ચ વિન્નાણં ॥ ૩૧૭૪ ॥

જીવાણન્નં ચ જઓ દેહાગારો ય સો તદ્દા તં પિ ।

પરિમિયવત્થુત્તણઓ જુત્તં કુંમોવ્વ સાગારં ॥ ૩૧૭૫ ॥

ગાથાર્થ:-પોલાણવાળો ભાગ પૂરાય જવાથી, અને પૂર્વ આકારની અન્યથા પ્રકારે વ્ય-
વસ્થા થવાથી જે અનિત્યસ્થ સંસ્થાન કહ્યું છે, તે અનિત્યતાકારવાળું છે, અને તે જ કારણથી
સિદ્ધાદિ ગુણોમાં દીર્ઘતા વિગેરેના પ્રતિષેધ કર્યો છે. જે અનિત્યસ્થ કહ્યું છે, તે પૂર્વ આ-
કારની અપેક્ષાએ કહ્યું છે. સર્વથા આકારનો અભાવ નથી કહ્યો, અમૂર્ત વિજ્ઞાનની જેટ
અમૂર્ત સિદ્ધાન્તો આકાર સંભવે નહિ. (એમ કહેવામાં આવે તો તે અયોગ્ય છે, કેમકે)
પરિણામવાળા અમૂર્ત પદાર્થનો આકાર પણ ઘટાકાશની જેટ જણાય છે કારણ કે વિજ્ઞાન-
પણ જ્ઞેયાકારવાળું છે. (અન્યથા નીલજ્ઞાનથી પીનાદિ જ્ઞાન થાય, અથવા નીલજ્ઞાનનો
પણ અભાવ થાય.) વિજ્ઞાન જીવથી અભિન્ન છે, અને જીવશરીરાકારવાળો છે, તેથી તે વિજ્ઞાન
પણ દેહપરિચ્છિન્ન વસ્તુરૂપ હોવાથી ઘટની જેટ સાકાર માનવું યોગ્ય છે. ૩૧૭૪-થી-૩૧૭૫.

હવે સિદ્ધિદેશમાં સિદ્ધો કેવી રીતે રહે છે તે તથા સ્પર્શના કહે છે.

જત્થ ય ઇગો સિદ્ધો તત્થ અણંતા ભવકલ્લવિમુક્કા ।

અન્નોન્નસમોગાઢા પુટ્ઠા સવ્વે ય લોગંતે ॥ ૩૧૭૬ ॥ ૧૭૫-૩૨૮ ॥

ફુસડ્ઢ અણંતે સિદ્ધે સવ્વપણસેહિં નિયમસા સિદ્ધો ।

તે વિ અસંલેજ્જગુણા દેસપણસેહિં જે પુટ્ઠા ॥ ૩૧૭૭ ॥ ૧૭૬-૩૨૯ ॥

ન જરા-મરણવિમુક્કા જીવત્તણઓ મરૂં મણુસ્સ વ્વ ।

નહિ જીવણવિરહાઓ ન જીવણં કમ્મવિરહાઓ ॥ ૩૧૭૮ ॥

વયસો હાણીહ જરા પાણચાઓ ય મરણમારૂં ।

સડ્ઢ દેહમ્મિ તદુમ્મયં તદમાવે તં ન સ્વસ્સેવ ॥ ૩૧૭૯ ॥

એકલેષેડ્ઢણંતા પણસપરિવુદ્ધિ-હાણિઓ તત્તો ।

દ્દેહિંતિ અસંલેજ્જગુણાસંલપણસો જમવગાહો ॥ ૩૧૮૦ ॥

એકલેષેડ્ઢણંતા કિહ માયા, મુતિવિરહિયત્તાઓ ।

નેયમ્મિ વ નાણાઈ દિટ્ઠીઓ વેગલ્લવમ્મિ ॥ ૩૧૮૧ ॥

મુત્તિમયામવિ ય સમાણદેસયા દીસણ પર્વવાણં ।

ગમ્મડ્ઢ પરમાણૂય ય મુતિવિમુક્કેસુ કા સંકા ? ॥ ૩૧૮૨ ॥ [૩૪૩]

ગાથાર્થ:-જ્યાં એક સિદ્ધ છે, ત્યાં ભવ ક્ષય થવાથી મુક્ત થએલા અનંતા સિદ્ધા છે. તે
સર્વે લોકોના અંતે પરસ્પર અવગાહીને સ્પર્શિ રહેલા છે. નિયમથી એક સિદ્ધ સર્વપ્રદેશોવડે
અનંતા સિદ્ધોને સ્પર્શી છે, અને જે એ પ્રમાણે દેશ-પ્રદેશોથી સ્પર્શાએલા છે, તે પણ
તેનાથી અસંખ્યાત ગુણા છે, (કેમકે સર્વ પ્રદેશોવડે અનંતા સિદ્ધો સ્પર્શાએલા છે, એ પ્રમાણે
જીવના એકેકે દેશપ્રદેશોવડે અનંતાસ્પર્શાએલા છે, એક જીવ અમર અપ્રવેશ પ્રદેશોવડે હોવાથી

મૂળ અનન્તાને સર્વ જીવના અસંખ્યેય દેશ-પ્રદેશની સાથે ગુણતા યથોક્ત પ્રમાણ થાય છે.) સિદ્ધાત્મા જીવ હોવાથી અનુષ્ઠની થેડે જન્મ અને મરણથી રહિત નથી. (એવી બુદ્ધિ થાય, તે તે અયોગ્ય છે. કેમકે) પ્રાણ ધારણરૂપ જીવનનો તેમાં અભાવ છે, જીવનનો અભાવ કર્મના વિરદથી છે. વધતી હાનિ તે જરા અને પ્રાણનો ત્યાગ તે મરણ કહ્યું છે. શરીર હોય, તે એ બંને હોય; શરીરના અભાવે એ બંનેનો અભાવ હોય છે, તેથી આત્માની થેડે (સિદ્ધાને તેનો અભાવ છે.) એક ક્ષેત્રમાં અનન્તા સિદ્ધો અવગાહી રહેલા છે, તેના કરતાં પ્રદેશની વૃદ્ધિ-હાનિથી જે અવગાહી રહ્યા છે, તે અસંખ્યેય ગુણા જ, કેમકે અસંખ્યેય પ્રદેશાત્મક એક સિદ્ધ અવગાહ છે. એક ક્ષેત્રમાં અનન્તા સિદ્ધો કેવી રીતે સમાય ? (એમ પૂછવામાં આવે તો) જેમ એક ક્ષેત્રમાં અનેક જ્ઞાનો છે, અથવા એક રૂપમાં અનેક દ્રવ્યો છે, તેમ મૂર્તિના અભાવે (એક ક્ષેત્રમાં અનન્તા સિદ્ધો સમાય છે.) અથવા મૂર્તિ-માન પ્રતીપાદિના પરમાણુઓની પણ સમાન દેશતા દેખાય છે અને જણાય છે, તે પછી મૂર્તિ રહિત સિદ્ધામાં એ પ્રમાણે હોય, એમા શકા શી ? ૩૧૭૬-થી-૩૧૮૨.

આ રથળે જસરીર ધત્યાદિ ત્રણ ગાથાઓ નિર્ચુકિની છે, તે સુગમ છે તે પછી મુક્તોક્તિભાવે ધત્યાદિથી આરંભીને સ્વહૃદયતર ધત્યાદિ ગાથા પર્યન્ત નવ ગાથાઓ છે, તે પુર્વે અગીઆરમા ગણધરવાદમાં સવિસ્તર કહી છે, તેથી ફરી અહીં નથી કહેતા. તે પછી નવિમતિય ધત્યાદિથી આરંભીને રૂપસવ્વકાલ ધત્યાદિ ગાથા પર્યન્ત સાત ગાથાઓ સુગમ છે, તે આવશ્યકની આદર સવિસ્તર કહી છે, ત્યાંથી જોય લેવી.

તેસિં સિદ્ધત્તં પિવ સોવલ્લમસાદારણં તથોડ્ગુવમં ।

દેસોવળયાઓ પુણ પુરિસોદાહરણમવલાયં ॥ ૩૧૮૩ ॥

જડવા સંસારે ક્ષિય હોજ્જ તયં કિત્તય મોવલ્લચિંતાપ્ ।

તત્ત્વિદમચ્ચંતસ્યુહં જત્તય વ સોકેણ સંસારો ? ॥ ૩૧૮૪ ॥

અતુલમણ્ણસરિસયં નિવ્વાણં નેવ્વુર્હં પરં સોવલ્લં ।

અન્નેસિં નિવ્વાણં દોવસ્સ વ સવ્વહા નાસો ॥ ૩૧૮૫ ॥

જં ચ તણ્ણ-કમ્મસંતંનાસો ધીર્યકુરાણ વા મોવલ્લો ।

અણો ન ય સંતાણી સંતાણાઓ તઓ નાસો ॥ ૩૧૮૬ ॥

જં નારગાહમાલો ભવો વ ન ય નારગાહઓ મિત્તો ।

કોર્હં જીવો તો નારગાહનાસમ્મિ તપ્પાસો ॥ ૩૧૮૭ ॥

જહ તંતુમઓ તિપ્પહો તંતુવિનાસમ્મિ સવ્વહા નત્તિય ।

તહ નારગાહમહઓ જીવો તદમાવઓ નત્તિય ॥ ૩૧૮૮ ॥

ગાથાર્થ:-તેઓને સિદ્ધાત્માની થેડે અસાધારણ સુખ છે, તેથી તે અનુપમ છે એ સંખ્યામાં દેશોપનયથી પુરપર્તુ ઉદાહરણ કહેલું છે. બે સંસારમાં જ મોક્ષ જેવું સુખ હોય, તે મોક્ષની ચિંતા આડી શામળે કરવી ? અથવા તેવા પ્રકારનું આત્મનિતક સુખ જ્યાં હોય, તેને સંસાર શાથી કહેવાય ? (મોક્ષજ કહેવાય.) અતુલ એટલે અનન્ય સદૃશ, નિર્વાણ એટલે નિર્વૃત્તિ, તેડું સુખ આપત છે. બીજા મતવાળાઓ દીપની થેડે જીવનો સર્વથા નાશ, તેને નિર્વાણ કહે છે. કારણ કે બીજા અને અંકુરની થેડે શરીર અને કર્મ સંતાનનો નાશ,

તે શ્રોક્ષ છે. સંતાનથી સંતાની (જીવ) સિદ્ધ નથી, તેથી સંતાનનો નાશ થએ જીવનો પણ નાશ થઈ છે. વળી નારકાદિ ભાવ તેજ સંસાર છે, અને તે નારકાદિ ભાવથી કોઇ પણ જીવ જીદો નથી, તેથી નારકાદિ ભાવનો નાશ થએ, તેનો પણ નાશ થાય છે. જેમ તન્મય પદ છે, તે પદ તન્મુનો વિનાશ થએ સર્વથા નથી હોતો, તેવી રીતે નારકાદિ ભાવમય જીવ છે, તે જીવ પણ નારકાદિભાવનો અભાવ થએ સર્વથા નથી. ૩૧૮૩-થી-૩૧૮૮.

આ સ્થળે નદિ નારગાદિ ઇત્યાદિથી કવગાદિ ભાવજો ઇત્યાદિ ગાથા પર્યન્ત આ-ગણત્રીસ ગાથાઓ છે, તે પૂર્વે અગ્નીઆરમ્ભ ગણધરવાદમાં કહી ગયા છીએ. તે પછી સિદ્ધ-ત્તિય ઇત્યાદિ છ ગાથાઓ સુગમ છે, તેથી તેની વ્યાખ્યા નથી કરી.

હવે આચાર્ય ભગવાનનું સ્વરૂપ કહે છે.

નામં ઠવળા દવિણ ભાવંમિ ચડવિહો ડ આયરિઓ .

દવ્વમ્મિ ઇગમવિયાઈ લોઈણ સિપ્પસરથાઈ . ૩૧૮૯ ૧ ૧૧૩-૩૩૦- [૩૧૦૪]

પંચવિહં આચારં આયરમાળા તહા પયાસેતં .

આચારં દસેતા આયરિયા તેળ બુદ્ધંતિ ॥ ૩૧૯૦ ॥ ૧૧૪-૩૩૧ ॥

આગમદવાયરિઓ આયરિવિયાગમો અગાવડતો .

નોઆગમમો જાણય-મવ્વસરીરાઈરિત્તોડયં ॥ ૩૧૯૧ ॥

મવિઓ વદ્ધાઝ અભિમુહો ય મૂલાઈનિમ્મિઓ વાવિ .

અહવા દવ્વવ્મૂઓ દવ્વનિમિત્તાપરણઓ વા ॥ ૩૧૯૨ ॥

આ મજ્ઞાયાવયળો ચરણં ચારો તિ તોણ આચારો .

સો હોઈ નાળ-દસળ ચરિત્ત તવ-વીરીયવિપ્પો ॥ ૩૧૯૩ ॥

તસ્સાયરણ-વમાસળ દેસળઓ દેસિઆ વિમોક્કતયં .

જે તે માવાયરિયા માવાચારોવડત્તા ય ॥ ૩૧૯૪ ॥

અહવાયરંતિ જં સયમાયારંતિ વ જમાયરિજ્ઞંતિ .

મજ્ઞાદયાભિગમ્મંતિ જમુતં તેળવાયરિઆ ॥ ૩૧૯૫ ॥

ગાથાર્થ:-નામ આચાર્ય-સ્થાપના આચાર્ય-દ્રવ્ય આચાર્ય-અને ભાવ આચાર્ય એમ ચાર પ્રકારના આચાર્ય છે. એક ભવિકાદિ અથવા લોકિકમાં શિષ્ય શાસ્ત્રાદિ જાણનાર દ્રવ્ય આચાર્ય છે, પાંચ પ્રકારના આચાર્યને આચરનાર તથા ઉપદેશ આપનાર અને આચાર્યને બતાવતાર હોવાથી તે આચાર્ય કહેવાય છે. પંચવિદ્ય આચારના વિજ્ઞાનથી અતુપયુક્ત તે આગમથી દ્રવ્યાચાર્ય છે, અને જ્ઞાયક-જ્ઞ્ય શરીરથી વ્યતિરિક્ત તે એક ભવિક, આચાર્ય થવાનું બાંધેલું આયુષ્ય, હોય તે અથવા અપ્રાપ્ત તે નોઆગમથી દ્રવ્યાચાર્ય છે. આ શબ્દ મર્યાદાવાળી છે, ચાર એટલે આચરણ તે મર્યાદાવડે આચરણ તે આચાર કહેવાય, એ આચારજ્ઞાન દર્શન-ચારિત્ર-તપ-અને વીર્ય એમ પાંચ પ્રકારે છે. તે પાંચ પ્રકારના આચાર્યને આચરનારને શ્રોક્ષ માટે જે આચરનાર, કથન કરનાર, ક્રિયા વિધિના દર્શનથી પર-માત્માનો ઉપદેશ કરનાર તે ભાવાચાર ઉપયુક્ત હોવાથી ભાવાચાર્ય કહેવાય છે, અથવા

જે સ્વયં સદનુધાન આચરે છે, અને આચરણ કરાવે છે; અથવા જે મુમુક્ષુવડે આચરણ છે, અને મર્યાદાવડે પમાય છે, તે કારણથી તે આચાર્ય કહેવાય છે. ૩૨૮૯-થી-૩૨૯૫.
હવે ઉપાધ્યાય ભગવાનનું સ્વરૂપ કહે છે.

નામં ઠવળા દવિષ્ ભાવંમિ ચઽવિહો ડવજ્ઞાઓ

દવ્વે લોહ્યસિપ્પા ધમ્મે તહ અન્નતિત્થીયા ॥ ૩૧૯૬ ॥ ૨૦૦૦-૩૩૨ ॥

વારસંગો જિળખલાઓ સજ્ઞાઓ કહિઓ બુદ્ધે ।

જમ્હા તં ડવજ્ઞસંતી ડવજ્ઞાયા તેળ વુચ્છંતિ ॥ ૩૨૧૭ ॥ ૨૦૦૧-૩૩૩ ॥

ડત્તિ ડવઓગકરળે જ્ઞાતિ ય જ્ઞાળસ્સ હોઈ નિદેસો ।

પપ્પળ ડવજ્ઞાઓ પ્પસો અળ્ળો વિ પજ્ઞાઓ ॥ ૩૨૧૮ ॥ ૨૦૦૨-૩૩૪ ॥

ડવગમ્મ જઓડધીતે તેજં ડોવગયમજ્ઞયારિત્તિ ।

જં ડોવાયજ્ઞાયા હિયસ્સ તો તે ડવજ્ઞાયા ॥ ૩૧૯૯ ॥

આચારદેસળાઓ આપરિયા વિળયળાડુવજ્ઞાયા ।

અત્થપદાયળા વા ગુરવો સુત્તસ્સુવજ્ઞાયા ॥ ૩૨૦૦ ॥

ગાથાર્થ:- નામ ઉપાધ્યાય-સ્થાપના ઉપાધ્યાય-દ્રવ્યઉપાધ્યાય-અને ભાવ ઉપાધ્યાય.

એમ ચાર પ્રકારે ઉપાધ્યાય છે. (નામ-સ્થાપના ઉપાધ્યાય મુગમ છે.) લૌકિક શિક્ષણિનો ઉપ-
દેશ કરનાર તથા સ્વધર્મનો ઉપદેશ કરનાર અન્યદર્શનીઓ, તે તદ્વપતિરિક્ષા દ્રવ્ય ઉપાધ્યાય
છે. દ્વાદશાંગરૂપ સ્વાધ્યાય જિનેન્દ્રે દહેલ છે, તે ગણધરોએ પરપરાએ ઉપદેશો છે. જો
સ્વાધ્યાય શિષ્યોને (સૂત્રથી) ઉપદેશે છે, તેથી તે (ભાવ) ઉપાધ્યાય કહેવાય છે.
અથવા ડ શબ્દ ઉપયોગ કરવાના અર્થમાં છે, અને જ્ઞા શબ્દ ધ્યાનના નિર્દેશમાં છે.
જોથી કરીને ડજ્ઞા (ઉપયોગપૂર્વક ધ્યાન કરનાર, જોવો અર્થ) થાય છે. આ અને બીજા
પણ ઉપાધ્યાય શબ્દના પર્વાય છે. જેને પાર્મીને જેના પાસેથી લેણા, અથવા જે પાસે
આવેલા શિષ્યોને લેણાવે, તેમજ જે હિતને ઉપાય ચિન્તવનાર હોય, તે ઉપાધ્યાય છે.
આચારનો ઉપદેશ કરવાથી આચાર્ય કહેવાય, અને લેણાવવાથી ઉપાધ્યાય કહેવાય. અથવા
આર્થ પ્રદાયક આચાર્ય અને સૂત્ર પ્રદાયક ઉપાધ્યાય કહેવાય. ૩૨૯૬-થી ૩૨૦૦.

સાધુના નમસ્કારના અધિકારમાં નિર્યુક્તિની દશ ગાથાઓ છે, તે મુગમ હોવાથી
અહીં નથી કહી.

અહીં વસ્તુદ્ધાર સમાપ્ત થયું.

હવે આશ્લેષદ્વાર અને પ્રતિહિદ્વાર કહે છે.

નવિ સંલેવો ન વિત્યારો સંલેવો ડુવિહ સિદ્ધ-સાહૂળં ।

વિત્યરઓડળેગવિહો પંચવિહો નજુજ્જપ તમ્હા ॥ ૩૨૦૨ ॥ ૨૦૧૮-૩૩૫ ॥

અરહંતાઈ નિયમા સાહૂ તૈં(ય) તેસુ મહ્યવ્વા ।

તમ્હા પંચવિહો સ્વલ્લ હેડાનિમિત્ત હવ્વહ સિદ્ધો ॥ ૩૨૦૨ ॥ ૨૦૧૯-૩૩૬ ॥

નમસ્કાર સંક્ષિપ્ત નથી તેમ વિસ્તૃત પણ નથી; જો સંક્ષિપ્ત હોય, તો સિદ્ધ અને સાધુનો એમ બે પ્રકારે છે, તથા વિસ્તારથી અનેક પ્રકારે છે. માટે પંચવિધ નમસ્કાર યોગ્ય નથી. (એમ કહેવામાં આવે તો તે અયોગ્ય છે.) અરિહંતાદિક નિયમા સાધુ છે, પણ સાધુઓ તેમાં ભગનાએ છે માટે પંચવિધ હેતુ નિમિત્તથી નમસ્કાર પાંચ પ્રકારનો છે.

જે કોઇ સૂત્ર હોય, તે સંક્ષિપ્ત પણ હોય અથવા વિસ્તૃત હોય. જો સંક્ષિપ્ત હોય, તો સામાયિક સૂત્રની પેઠે હોય, અને વિસ્તૃત હોય, તો ચૈદ્ર પૂર્વની પેઠે હોય. આ નમસ્કારરૂપ સૂત્ર સંક્ષિપ્ત નથી, તેમ વિસ્તૃત પણ નથી; જો સંક્ષિપ્ત હોય, તો નમસ્કાર પંચવિધ ન થાય, પણ દ્વિવિધ જ થાય. સિદ્ધ-શબ્દવડે મોક્ષ પામેલા અર્હંતાદિનો નમસ્કાર અહુષ્ઠ થાય, અને સાધુ શબ્દવડે સંસારીનું અહુષ્ઠ થાય; કેમકે સંસારી અર્હંત-આચાર્ય વિગેરે સાધુત્વરહિત નથી. તેથી કરીને સંક્ષિપ્તથી સિદ્ધનો અને સાધુનો એમ બે પ્રકારનો જ નમસ્કાર થાય. વિસ્તારથી આ નમસ્કાર છે, એમ કહેવામાં આવે, તો તે અનેક પ્રકારનો થાય. રૂપભેદ-અચ્છતનાથ-સંભવનાથ વિગેરે સર્વ તીર્થંકરોના નામ અહુષ્ઠ પૂર્વક સર્વ અરિહંતોના નમસ્કાર થાય, એક સમયે સિદ્ધ થએલા-બે સમયે સિદ્ધ થએલા ત્રણ સમયે સિદ્ધ થએલા ઈત્યાદિથી આરંભીને યાવત્ અનંત સમયે સિદ્ધ થએલા સિદ્ધોના અનંત નમસ્કાર થાય, તથા તીર્થલિંગ, પ્રત્યેકચુદ્ધ વિગેરે વિશેષણયુક્ત લોકાવડે પણ વિસ્તારથી અનંત ભેદ નમસ્કાર થાય. આ પ્રમાણે બંને પક્ષની અપેક્ષાએ વિચાર કરતાં પાંચ પ્રકારનો નમસ્કાર યોગ્ય નથી, પણ બે પ્રકારનો જ યોગ્ય છે.

એ પ્રમાણે કોઇ કહેવા માગે, તો તે અયોગ્ય છે. કેમકે નમસ્કાર સંક્ષિપ્ત છે. કૃતાર્થ-અકૃતાર્થપણાથી સિદ્ધ અને સાધુનો એમ બે પ્રકારનો જ સંક્ષિપ્તથી નમસ્કાર છે, એમ તો અમે કહીએ છીએ. એમ જો કહેવામાં આવે, તો તે પણ અયોગ્ય છે, કેમકે કૃતાર્થ-અકૃતાર્થપણા સિવાય બીજું પણ કારણ છે. અરિહંતાદિક અવરૂપ સાધુઓ છે, કેમકે સાધુના ગુણોનો તેઓમાં સદ્ભાવ છે, પરંતુ સાધુઓ અર્હંતાદિકમાં ભગનાએ હોય છે. કેમકે બધાએ સાધુઓ અર્હંતાદિ નથી હોતા. જેઓને તીર્થંકર નામકર્મનો ઉદય હોય, તે અરિહંતો હોય, કેટલાક સામાન્ય કેવળી હોય, કેટલાક વિશિષ્ટ સૂત્રાદિકાયક આચાર્ય હોય, કેટલાક સૂત્રપાઠક ઉપાધ્યાય હોય, અને કેટલાક અવિશિષ્ટ-સામાન્ય સાધુઓ જ હોય. એ પ્રમાણે સાધુઓનો અર્હંતાદિકમાં વ્યભિચાર હોવાથી તેમને નમસ્કાર કર્યા છતાં પણ અર્હંતાદિકના નમસ્કારથી સાધ્ય વિશિષ્ટ રૂપની સિદ્ધિ નથી, અને તેથી કરીને સંક્ષિપ્તથી દ્વિવિધ-નમસ્કાર અવ્યાપક હોવાથી અયુક્ત છે. “સાધુભાત્રના નમસ્કાર મનુષ્યમાત્રના નમસ્કારની પેઠે અથવા જીવમાત્રના નમસ્કારની પેઠે તત્સામાન્ય અભિધાન નમસ્કારરૂપ હોવાથી વિશિષ્ટ અર્હંતાદિકના ગુણના નમસ્કારનું રૂપ પ્રાપ્ત કરાવવાને સમર્થ નથી.” તેથી કરીને સંક્ષિપ્તથી પણ પંચવિધ જ નમસ્કાર છે, દ્વિવિધ નથી. તથા વિસ્તારથી તો નમસ્કાર કરાવે જ નથી, કેમકે તેમ થવું અશક્ય છે. અથવા ‘મગ્ને અવિ-પ્પણાત્તો’ ધૃત્યાદિ પંચવિધ હેતુ જે પૂર્વે કહેલ છે, તે નિમિત્તથી પણ આ પંચવિધ નમસ્કાર સિદ્ધ થાય છે. ૩૨૦૧-૩૨૦૨

ઉપરોક્ત અર્થ હવે ભાષ્યકાર કહે છે.

નિવુંઅ-સંસારિકયાકયત્પલ્લવલ્લખવિહાણઝો જુત્તો ।

સંલેવનમોકારો દુવિહોચ્ચિપ સિદ્ધ-સાહૂં

॥ ૩૨૦૩ ॥

સસમાર્ણમણંતરસિદ્ધાર્ણં જિણાહ્યાણં ચ ।

વિત્પરઝો પંચવિહો નવિ સંલેવો ન વિત્પારો

॥ ૩૨૦૪ ॥

જડ્વિ જડ્ગહનાઓ હોઈ કયં ગહનમરુહ્યાઈં ।

તહ વિ ન તગુણપૂયા જડ્ગુણસામણ્ણપૂયાઓ

॥ ૩૨૦૬ ॥

પરિણામસુદ્ધિદેવ વ પયત્તો સા ય વજ્જવત્થૂઓ ।

પાયં ગુણાહિઆઓ જા સા ન તક્કણગુણલંમા

॥ ૩૨૦૬ ॥

જહ મણુઆડ્ગહણે હોઈ કયં ગહનમરુહ્યાઈં ।

ન ય તન્વિસેસધુદ્ધી તહ જડ્સામણ્ણગહણમ્મિ

॥ ૩૨૦૭ ॥

જડ્ એવં વિત્થરઓ જુત્તો તદળંનગુણવિહાણાઓ ।

મણ્ણઈ તદસજ્જમઓ પંચવિહો હેવમેયાઓ

॥ ૩૨૦૮ ॥

મગ્ગોવણ્ણસણાઈ સોઽમિહિઓ તપ્પમેઝઓ મેઓ ।

જહ લાવગાઈમેઓ દિટ્ઠો લવણાઈકિરિઆઓ ॥ પસિદ્ધિદારં ॥ ૩૨૦૯ ॥

નિર્વૃત્ત અને સંસારી કૃતાકૃતાર્થરૂપ ‘લક્ષણ વિધાનથી સિદ્ધ અને સાધુનો એમ બે પ્રકારે નમસ્કાર સંક્ષેપથી થાય છે તથા વિસ્તારથી ઋષભાદિના-અનંતર સિદ્ધિના અને બીજા જિનેનો નમસ્કાર કહેવાય; તેથી પંચવિધ નમસ્કાર સંક્ષેપથી નથી, તેમ વિસ્તારથી પણ નથી. એ પ્રમાણે કહેવામાં આવે, તો તે અથોગ્ય છે કેમકે) જો કે યતિને અહુણ કરવાથી અરિહંતાદિયં અહુણ કર્યું ગણાય છે, તો પણ યતિશુણની સામાન્ય પૂજાથી તેમના શુણની પૂજા નથી થતી. અથવા તે પૂજા પરિણામની વિશુદ્ધિનો હેતુ છે અને તે વિશુદ્ધિ બાદ વસ્તુના અત્યંતથી થાય છે. પ્રાયઃ શુણાધિક્યથી જે શુદ્ધિ થાય છે, તે શુદ્ધિ તેનાથી ન્યૂન શુણથી નથી પ્રાપ્ત થતી. જેમ અનુબ્યાદિયં અહુણ કરવાથી અરિહંતાદિકયં અહુણ કર્યું ગણાય છે, પણ તેમાં તદ્વિશેષ શુદ્ધિ નથી થતી, તેવી રીતે યતિ સામાન્ય અહુણમાં પણ સમજાયું. જો એમ હોય તો તેમના અનંત શુણ વિધાનથી નમસ્કારને વિસ્તારથી કહેવો થોગ્ય છે. (એમ કહેવામાં આવે, તો તેનો ઉત્તર) કહીએ છીએ કે વિસ્તારથી નમસ્કાર કહેવો અસાધ્ય છે, તેથી હેતુના-લેદથી પંચવિધ નમસ્કાર થોગ્ય છે, જેમ લવનાદિ ક્રિયાવડે લાવકાદિના ભેદ જણાય છે, તેમ ભાગોપદેશનાદિ ભેદ કહેલ છે, તેના પ્રલેહથી નમસ્કારનો ભેદ છે. ૩૨૦૩-થી-૩૨૦૬

હવે ક્રમદ્વાર કહે છે.

પુઠ્ઠાણપુવ્વિ ન કમો નેવ ય પચ્છાણપુવ્વિણ સ ભવે ।

સિદ્ધાઈઆ પઢમા વિતિયાણ સાહુણો આઈ ॥ ૩૨૧૦ ॥ ૧૦૨૦-૩૩૭ ॥

જેણ કયત્યા સિદ્ધા ન જિણા, સિદ્ધાઈઓ કમો જુત્તો ।

પચ્છકમો વ જડ્ સંજયાઈસિદ્ધાવસાણા તો

॥ ૩૨૧૧ ॥

જં ચ જિણાણ વિ પુજ્જા સિદ્ધા જં તોઽભિઝનિક્કમણ્ણાલે ।

કપસિદ્ધનમોક્કારા કરેતિ સામાર્યં સન્ને

॥ ૩૨૧૨ ॥

અરહતુવણ્ણેણં સિદ્ધા નજાંતિ તેણ અરહાઈ ।

ન વિ કોઈ પરિસાણ પ્પણમિત્તા પ્પંમઝરત્તો ॥ ૩૨૧૩ ॥ ૧૦૨૧-૩૩૮ ॥

જહુ એવં આયરિઓવણસઓ જં જિણાહપઢિવત્તો ।
 તેણાયરિયાહ કમો જુત્તો નો વેદણેગંતો ॥ ૩૨૧૪ ॥
 જુત્તો વ ગણહરાણં જિણાહઓ જં જિણોવણસેણં ।
 જાણંતિ તે વસેસે, સેસા હ ગુરુવણસેણં ॥ ૩૨૧૫ ॥
 અહવાયરિહ ચિય સો તેસિં વિજઓ તઓ પસત્તો મે ।
 આયરિયાહિંહ ચિય એવં સહ સન્વસાહણં ॥ ૩૨૧૬ ॥
 પઢમોવણસગહણં તં ચારુહઓ ન સેસણિંહો ।
 ગુરવો વિ તદુવહિંહસ્સ વેવ અણુભાસયા નવરં ॥ ૩૨૧૭ ॥
 અરહંત-ગુરુ-વજ્ઞાયમાવઓ તસ્સ ગણહરાણં પિ ।
 જુત્તો તયાહિંહ ચિય ન ગુરુ તિ તઓ જિણો ન મવે ॥ ૩૨૧૮ ॥
 સ જિણો જિણાહસયઓ સો વેવ ગુરુ ગુરુવણસાઓ ।
 કરણાહિવિણયણાઓ સો વેવ મઓ વવજ્ઞાઓ ॥ ૩૨૧૯ ॥
 જહુ સિદ્ધનમોકારં છંદમત્થો કુણહ ન ય તદાહિંહો ।
 તં પહુ તયા ન દોસો ન હિ સો તક્કાલમરુહંતો ॥ ૩૨૨૦ ॥
 એવમકયત્થકાલે સિદ્ધાહિંહો હેહ, મણ્ણહ તયાવિ ।
 અણ્ણે સંતરુહંતા તઓ તયાહિંહ તઓ નિચ્ચં ॥ ૩૨૨૧ ॥

આ કેમ પૂર્વાનુપૂર્વીથી નથી, તેમ પશ્ચાત્તુપૂર્વીથી પણ નથી; કેમકે પહેલામાં
 સિદ્ધાદિ આવે અને બીજામાં સાધુ આદિ આવે કારણકે સિદ્ધો કૃતાર્થ છે, જિનેન્દ્રો નથી,
 તેથી સિદ્ધાદિ કેમ થાય છે. અથવા જે પશ્ચાત્તુપૂર્વીકેમ હોય, તે સાધુ આદિથી સિદ્ધ
 પર્યન્ત (નમસ્કાર કહેવા “ થાય છે) જિનેને પણ સિદ્ધો પૂજ્ય છે, કેમકે તેઓ સર્વે
 નિઃકેમણુ કાળે સિદ્ધોને નમસ્કાર કરીને સામાયિક કરે છે. (એમ કહેવામાં આવે, તે)
 અરિહંતા ઉપદેશથી સિદ્ધો જણાય છે, તેથી અરિહંત આદિમાં છે. કોઈ પણ પ્રથમ
 પર્ષદાને નમસ્કાર કરીને પછી રાજાને નમસ્કાર નથી કરતા જે એમ હોય, તે આચાર્ય-
 યના ઉપદેશથી જિનેન્દ્રશાદિની પ્રતિપત્તી થાય છે, અને તેથી કરીને આચાર્યાદિથી કેમ
 યુક્ત છે, અન્યથા (કહેલો કેમ) અનેકાન્ત થશે અથવા ગણધરાદિનો આ કેમ યુક્ત છે,
 કેમકે તેઓ જિનેન્દ્રના ઉપદેશથી જિનાદિકને જાણે છે, અને બાકીનાઓ સ્વ સ્વ ગુરુના
 ઉપદેશથી તેઓને જાણે છે અથવા તે (જિનેન્દ્ર) તેમના (ગણધરાદિના) આચાર્ય
 છે, તેથી કરીને તમારા અણિપ્રાણે આચાર્યાદિકનાજ કેમ થશે, અને એમ થએ છો તે
 સર્વ સાધુઓના કેમ પ્રાપ્ત થશે જે પ્રથમ ઉપદેશનું અહણુ થાય છે, તે અરિહંતથી
 થાય છે, બીજાઓની નથી થતું આચાર્યો પણ જે કહે છે, તે તેમનુંજ કહેલું ઉપદેશ
 છે. ગણધરાદિને પણ અર્હંતાદિનો કેમયુક્ત છે, કેમકે અરિહંત, અર્હંત આચાર્ય ઉપાધ્યાય-
 પણાના ભાવથી, તે જિનેન્દ્રજ જિનાતિરાય તે જિન છે, ગુરુના ઉપદેશથી ગુરુ છે, અને
 કરણાદિ શીખવવાથી તેજ ઉપાધ્યાય માનેલ છે, તેથી કરીને તે જિનેન્દ્ર આચાર્ય ન
 થાય એમ નહિ, થાયજ. જે છદસ્થ જિન પ્રથમ સિદ્ધને નમસ્કાર કરે છે, તે તેમને તે
 વખતે કંઈ દાપ નથી, કેમકે તે વખતે તે અરિહંત નથી. (એમ કહેવામાં આવે, તે)

હવે ભાષ્યકાર મહારાજ ઉપરોક્ત અર્થનું વિવરણ કરે છે.

સયઓવઓગકિરિયાણુલાઓ તપ્પઓયણમિહેવ ।

કાર્લંતરનિપ્પત્તો ફલમિહ-પરલોગ મોક્ષેસુ ॥ ૩૨૨૬ ॥

કમ્મ્વરતઓઽણુસમયં તલ્લામે ચેવ તદુવઓગાઓ ।

સન્વત્થેસુ ય મંગલમવિગ્ગહેહુ નમોકારો ॥ ૩૨૨૬ ॥

સુયમાગમો ત્તિ ય તઓ સુઓવઓગપ્પઓયણો તં ચ ।

આયહિયપરિણ્ણાભાવસંપરાઈં વહુવિગપ્પં ॥ ૩૨૨૭ ॥

પૂયાફલપ્પયા નહિ નહં વ કોવ-પ્પસાયવિરહાઓ ।

જિણ-સિદ્ધા ટિટ્ઠંતો વેધમ્મેણં નિવાઈયા ॥ ૩૨૨૮ ॥

પૂયાણુવગારાઓઽપરિગ્ગહાઓ વિમુત્તિમાવાઓ ।

દૂરાઈમાવઓ ચિય વિફલા સિદ્ધાઈપૂય ત્તિ ॥ ૩૨૨૯ ॥

જિણ-સિદ્ધા દેંતિ ફલં પૂયાઈ કેણ વા પવ્વણમિદં ।

ધમ્મા-ઽધમ્મનિમિત્ત ફલમિહ જં સન્વજીવાણં ॥ ૩૨૩૦ ॥

તે ય જઓ જીવણુણા તઓ ન દેયા ન વા સમાદેયા ।

કયનાસા-ઽકયસંભોગ-સંકરેગત્તોસાઓ ॥ ૩૨૩૧ ॥

નાણાણાવાહસુદં મોક્ષો પૂયાફલં જઓઽભિમયં ।

તં નાયપજ્જયાઓ દેયં જીવાઈમાવો વ્વ ॥ ૩૨૩૨ ॥

મત્તાઈ હોજ્જ દેયં ન તદત્યો પૂયણપ્પયત્તોઽયં ।

તંપિ સફઓદયં ચિય વજ્જનિમિત્તં પરો નવરં ॥ ૩૨૩૩ ॥

કમ્મં સુહાઈહેવં વજ્જં પુણ કારણં જઓ દેહો ।

સહાઈ વજ્જત્તરયં જડ દાયારે કહા કા શુ ? ॥ ૩૨૩૪ ॥

તમ્હા સકારણં ચિય સુહાઈ વજ્જં નિમિત્તમેત્તાયં ।

કો કરસ દેઈ હરઈ વ નિચ્છયઓ કા કહા સિદ્ધે ? ॥ ૩૨૩૫ ॥

નમસ્કાર સંખ્યાથી સતત ઉપયોગ અને ક્રિયાપદે કર્મક્ષયાદિ શુણને લાભ તે અહીં પ્રયોજન છે, કાળાન્તરે અર્થ-કામાદિની પ્રાપ્તિ તે આ લોકમાં કૃત છે, અને પરલોકમાં સ્વર્ગાદિ, તેમજ ભક્ષમાં જરા-મરણાદિના અભાવરૂપ કૃત છે. નમસ્કારનો લાભ થતી વખતેજ તેના ઉપયોગથી દરેક સમયે કર્મનો ક્ષય થાય છે, તથા સર્વ કાર્ણમાં નમસ્કાર અંગણરૂપ અને અવિપ્લવો હેતુ થાય છે. આ નમસ્કાર શ્રુત અથવા આગમરૂપ છે, તે શ્રુતોપયોગરૂપ પ્રયોજનવાળો છે, અને તે શ્રુતોપયોગરૂપ પ્રયોજન આત્મહિત-પવિત્રતા-સાવસંવરાદિ બહુ પ્રકારનું છે (તેથી નમસ્કારના ઉપયોગથી કર્મ ક્ષય થાય છે.) આકાશ પેઠે કોપ અને પ્રસાદરહિત જિન અને સિદ્ધાત્મા પૂજનું કૃત આપનારા નથી. (જેઓ પૂજનું કૃત આપનારા છે તેઓ) વૈદર્ભ દૃષ્ટાન્તથી રાજા વિગેરેની પેઠે (કોપ અને પ્રસાદરહિત નથી.) વળી આકાશની પેઠે સિદ્ધાદિકની પૂજા નિષ્ફળ છે, પૂજાનો ઉપકાર નથી કરતા,

તેને મહુષ્ય નથી કરતા, અમૂર્ત છે, અને દૂર છે. (એમ કહેવામાં આવે, તો તેના ઉત્તરમાં કહીએ છીએ કે) જિનેશ્વર અને સિદ્ધો પૂજનું ફળ આપે છે, એમ કોણ માને છે? (અમે તો નથી માનતા.) કારણકે સર્વ જીવોને જે સ્વર્ગ-નરકાદિરૂપ ફળ થાય છે, તે સર્વ ધર્મધર્મ-નિમિત્તથીજ થાય છે. તે ધર્મ અને અધર્મ (જ્ઞાનાદિ ગુણોની જેઠ) જીવના ગુણો છે, તેથી તે કોઈને આપી શકાય એવા નથી, તેમ કોઈ પાસેથી લઈ શકાય એમ પણ નથી. અન્યથા કૃતનાશ-અકૃતઆગમ-સાંકર્ષ્ય અને એકત્વ આદિ દોષો પ્રાપ્ત થાય. જ્ઞાન થવાથી અવ્યાબાધ મુખરૂપ જે શોધ, તેને નમસ્કારરૂપ પૂજનું ફળ માનેલ છે. (સ્વર્ગાદિ ફળ તો આનુપંગિક છે.) તે ફળ જીવ-ચૈતન્યાદિ લાવની જેઠ આત્મપર્યાય હોવાથી કોઈને આપી શકાય તેમ નથી. ભક્ત્યાદિ બીજાને આપી શકાય તેમ છે, પણ આ પૂજનો પ્રયત્ન તે કંઈ ભક્ત્યાદિ માટે નથી. (શોધ માટે છે.) વળી તે ભક્ત્યાદિ પણ (જે પ્રાપ્ત છે તે) સ્વકર્મના ઉદયથીજ થાય છે, બીજા દાતા તો બાહ્ય નિમિત્ત માત્ર છે. (નિશ્ચયથી તો કોઈને કોઈ દાતા કે અપહર્તા નથી.) મુખાદિના (અંતરંગ) હેતુ કર્મજ છે, અને શરીર ન્યારે બાહ્ય કારણ છે, શબ્દાદિ વિષય તેથી પણ વધારે બાહ્ય કારણ છે, તો પછી તેથી પણ અતિ વધારે બાહ્યતર દાતાની તો વાતજ શી કરવી? (નિશ્ચયથી કોઈને દાતાજ નથી.) એટલે રાગ-દ્વેષરહિત સિદ્ધાત્મા નમસ્કારનું ફળ આપનાર છે, એમ કેમ કહી શકાય? નજ કહી શકાય.) ૩૨૨૫-થી-૩૨૩૫.

પુનઃ એજ વિષયનું શંકા-સમાધાન કહે છે.

જદ્ સર્વં સકયં ચિય ન દાણ-હરણાફલમિદાવનં ।
 નણુ જત્તો ચિય સકયં તત્તો ચિય તપ્પલં જુત્તં ॥ ૩૨૩૬ ॥
 દાણાપરાણુગ્ગહપરિણામવિસેસઓ સઓ ચેવ ।
 પુણ્ણં હરણાફ-પરોવધાયપરિણામઓ પાવં ॥ ૩૨૩૭ ॥
 તં પુણ્ણં પાવં વા ઠિયમત્તણિ વજ્જપન્નયાવિવલ્લં ।
 ફાલંનરપામાઓ દેહ ફલં ન પરઓ લબ્બં ॥ ૩૨૩૮ ॥
 જદ્વા પહિલભિયવ્વં તત્તો ચિય જેણ તં પરિગહિયં ।
 તો તમ્મિ સિવં પચે કુમ્મગ્ગ વા કુઓ લબ્બં ॥ ૩૨૩૯ ॥
 લહ્હં અદેંતો વ્વ કઓ સાહુ જં દેજ્જ પુવ્વદાહસ્સ ? ।
 ફત્તોડ્વહારિણો તં જં પહિદ્દીરેજ્જ સે ઘણિણો ? ॥ ૩૨૪૦ ॥
 અહ્વ મદ્દં જં તેણ વિ દિણ્ણં અણ્ણસ્સ તં તઓ લહ્હં ।
 પહિદેહ તહાહારી હારીઓ અણ્ણઓ લહ્હં ॥ ૩૨૪૧ ॥
 एवं હોઝણવત્થા દાણ-ગ્ગહણાણમપરિભોગો ય ।
 જદ્ પરઓ લહ્હવ્વં દેયં વા તસ્સ તં ચેવ ॥ ૩૨૪૨ ॥
 તમ્હા સ-પરાણુગ્ગહપરિણામાઓ મુપત્તવિણિઓગા ।
 દાયા પુણ્ણં પાવદ્દં જં તત્તો સે ફલં હોદ્ ॥ ૩૨૪૩ ॥
 જહ સો પત્તાણુગ્ગહપરિણામાઓ ફલં સઓ લહ્હં ।

છક્રસ્થ જિનને પ્રથમ નમસ્કાર એને નથી માનતા, જો એમ હોય, તો અકૃતાર્થ કાળે (છક્રસ્થ તીર્થંકર કાળે) પ્રથમ સિદ્ધને નમસ્કાર હો, (એમ કહેવામાં આવે તો) તે વખતે પણ અન્યત્ર બીજા અરિહંતા હોય છે, તેથી હુએમાં પ્રથમ અરિહંતાનેજ નમસ્કાર થાય છે. ૩૨૧૦-થી-૩૨૨૧

શિષ્ય:—ભગવન્ ! પૂર્વાતુપૂર્વી અને પશ્ચાતુપૂર્વી એમ બે પ્રકારનો ક્રમ હોય છે, અનાતુપૂર્વી તો અસમજસ હોવાથી ક્રમજ નથી. તેમાં અહીં જે અર્હંતમસ્કારાદિ ક્રમ કહ્યો છે, તે પૂર્વાતુપૂર્વી ક્રમ નથી, કેમકે “ સિદ્ધાણં નમોક્કારં કારુણમમિગ્ગહ ત્વ સ્તોતિપદ્ધે ” સિધ્ધાને નમસ્કાર કરીને તે અભિમુદ્ધ પ્રહુણ કરે. એવશનાતુસાર એકાન્ત કૃત કૃત્યપણાને લીધે અરિહંતાને પણ નમવાચોચ એવા સિધ્ધાતુ ‘ પ્રધાનપણું ’ છતાં તેમનો આદિમાં નમસ્કાર નથી કહ્યો. તથા પશ્ચાતુપૂર્વીક્રમ પણ નથી, કેમકે અપ્રધાનપણાને લીધે સાધુએનો નમસ્કાર પ્રથમ નથી કહ્યો, પણ અન્તેજ કહ્યો છે, જો તેઓનો નમસ્કાર પ્રથમ કહીને છેલ્લે સિધ્ધાનો નમસ્કાર કહ્યો હોત, તો પશ્ચાતુપૂર્વીક્રમ થાય; પરંતુ તેમ નથી, તેથી કરીને પશ્ચાતુપૂર્વીક્રમ નથી, તેમ પૂર્વાતુપૂર્વીક્રમ પણ નથી. જો પૂર્વાતુપૂર્વીક્રમ-હોય, તો પ્રથમ સિદ્ધાદિકના નમસ્કારનો ક્રમ થોચ છે, કેમકે સિધ્ધા કૃતાર્થ છે, જિનો નથી. વળી જિનેશ્વરને પણ સદ્ગો પૂજ્ય છે, કેમકે નિષ્ક્રમણ કાળે તેઓ તેમને નમસ્કાર કરીને સર્વ વિરતિ સામાયિક અંગીકાર કરે છે, અને જો પશ્ચાતુપૂર્વીક્રમ હોય, તો પ્રથમ સાધુથી સિદ્ધ પર્વન્ત નમસ્કારનો ક્રમ કહેવો જોઇએ. આ બેમાંથી એકે પ્રકાર નથી, તેથી પશ્ચાતુપૂર્વી કે પૂર્વાતુપૂર્વીક્રમ નથી.

અ.ચાર્ય:—તારી માન્યતા અધોચ છે, કેમકે પ્રત્યક્ષાદિ પ્રમાણથી અગોચર સિદ્ધ ભગવન્તો કેવળ આગમગમ્ય હોવાથી અરિહંતાના ઉપદેશથીજ જણાય છે, તેથી અર્હંતાદિ નમસ્કારનો પૂર્વાતુપૂર્વીક્રમજ ચોચ છે. કૃતકૃત્યપણું પણ અરિહંતાને પ્રાય: સમાનજ છે, કેમકે સિદ્ધ થવામાં તેમને બહુ કાળનું વ્યવધાન નથી. વળી અર્હંતમસ્કાર પૂર્વકજ સિદ્ધાવની પ્રાપ્તિ થાય છે, તેથી વસ્તુત: અર્હંતો પણ સિદ્ધને નમસ્કાર કરવા ચોચ છે.

શિષ્ય:—ભગવન્ ! જો એમ હોય, તો આચાર્યાદિ બંને પૂર્વાતુપૂર્વીક્રમ પ્રાપ્ત થશે, કેમકે અર્હંતો પણ આચાર્યના ઉપદેશવડેજ જણાય છે, અન્યથા જેના ઉપદેશથી જે જણાય તેનું પ્રાધાન્ય અને ધરતનો ગોણલાવ એ કથન અનેકાન્તિક થશે.

આચાર્ય:—અહીં વસ્તુત: સમાન બળવાળા અર્હંત અને સિદ્ધનો વિચાર કરવો એ વધારે એય છે, કેમકે તેજ આ સ્થળે મૂખ્યપદવર્તી છે. આચાર્યો તો અરિહંતાની પર્ષદા સમાન છે, તેથી કરીને કેાઈ પ્રથમ પર્ષદાને નમસ્કાર પછી રાગને નમસ્કાર નથી કરતું, પણ પ્રથમ રાગનેજ નમસ્કાર કરીને પછી પર્ષદાને નમસ્કાર કરે છે. માટે આચાર્યાદિથી પૂર્વાતુપૂર્વીક્રમ માનવો તે ચોચ નથી.

શિષ્ય:—આપનું કથન પણ મને બરાબર નથી સમજતું, કેમકે જોતમાદિ ગણધરો જિનેશ્વરના ઉપદેશથી સિદ્ધ-આચાર્ય વિગેરેને જાણે છે, અને શેષ ગણધર શિષ્ય-પ્રશિષ્યાદિ પાતપોનાના ગુરૂના ઉપદેશથી સિદ્ધાદિકને જાણે છે. તેથી કેટલાકને આપના અભિપ્રાયનુસાર આચાર્યાદિ પૂર્વાતુપૂર્વીક્રમ થશે અને કેટલાકને અર્હંતાદિ થશે. અથવા તે ભગવાનજ ગણધરોના આચારને પ્રવર્તાવનાર હોવાથી આચાર્ય છે, તેથી કરીને આપના મતાનુસાર સર્વ સાધુએને આચાર્યાદિ ક્રમજ પ્રાપ્ત થશે.

આચાર્ય:—આચાર્ય વિગેરે અર્હંતાદિના ઉપદેશ કરે છે, તો પણ જે પ્રથમ ઉપદે-

શત્રુ' ગ્રહણ ગણધરેને થાય છે, તે અરિહંતોથીજ થાય છે, શેષ આચાર્ય, ઉપાધ્યાય આદિથી નથી થતું; વળી આચાર્ય વિગેરે જે કંઈ ઉપદેશે છે, તે સર્વ અરિહંતોએ કહે-લુંજ ઉપદેશે છે, કંઈ પણ સ્વતંત્રપણે નથી ઉપદેશતા અથવા આચાર્ય વિગેરેને ઉપદેશથી અરિહંતાદિક જણાય છે, એમ માનીએ, તો પણ તેમાં અર્હંતાદિક કમજ થાય છે, કારણકે જિનેશ્વરજ અરિહંત-આચાર્ય-અને ઉપાધ્યાય રૂપ છે. અષ્ટ મહાપ્રાતિહાર્યાદિ અતિશયના યોગથી અર્હંત છે, તત્ત્વોપદેશાદિક કરવાથી આચાર્ય છે, અને ઈન્દ્રિય કષાય યોગ વિગેરેને વશ કરવાથી ઉપાધ્યાય છે આ પ્રમાણે હોવાથી આચાર્યાદિના કમમાં પણ અર્હંતાદિક કમજ પ્રાપ્ત થાય છે.

વળી ઇશ્વર્ય તીર્થંકર દ્વીક્ષા લેતી વખતે ગુણાધિક સિધ્ધિને નમસ્કાર કરે છે, તેથી તે વખતે તેમને કંઈ હાપ નથી, કેમકે તે વખતે તેમને કેવળજ્ઞાનોત્પત્તિ નથી.

શિષ્ય:-જે એ પ્રમાણે ઇશ્વર્ય તીર્થંકરની અપેક્ષાએ સિધ્ધિ ગુણાધિક છે, તો પછી તેમને આદિમાં નમસ્કાર શા માટે કહે છે ?

આચાર્ય:-ઇશ્વર્ય તીર્થંકરનો નમસ્કાર આદિમાં નથી કહ્યો, પરંતુ જેને કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું હોય, એવા સર્વજ્ઞ-અર્હંતનો નમસ્કાર આદિમાં કહ્યો છે, તેવા અરિહંતજ સિદ્ધાદિક વસ્તુ સમૂહના સ્વરૂપનું યથાર્થ કથન કરે છે, તેથી તેઓજ સિદ્ધ કરતાં અધિક ગુણવાન છે.

શિષ્ય:-ભગવન્ ! આપનું એ કથન તો યથાર્થ છે, પરંતુ ઇશ્વર્ય જિનની અપેક્ષાએ સિધ્ધિ ગુણાધિક છે, તો પછી જ્યાં સુધી ઇશ્વર્ય જિનને કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન ન થાય, ત્યાં સુધી પ્રથમ સિદ્ધાદિક નમસ્કાર માનવામાં શું હરકત છે ?

આચાર્ય:-જ્યારે અહીં ભરતાદિક ક્ષેત્રમાં ઇશ્વર્ય તીર્થંકર હોય છે, ત્યારે મહાવિ-દેહ ક્ષેત્રમાં બાળ કેવળી તીર્થંકરો હોય છે, સર્વજ્ઞ તીર્થંકર વિનાનો અવશેષ કાળ નથી તેથી નિત્યજ્ઞાન પદ્યન્ત અર્હંતાદિક નમસ્કારજ માનવો યોગ્ય છે, ૩૨૧૦-થી-૩૨૨૧

હવે પ્રયોજન તથા ફળ બતાવે છે.

एतथ य पओयणमिणं कम्मक्खय मंगलागमो चेव ॥ दारं ।

इहलोय-पारलोइवदुविहफलं तत्थ दिट्ठंता ॥ ३२२२ ॥ १०७२-३३९

इहलोए अत्थ-कामा आरोगे अमिरई य निष्कत्ती ।

सिद्धी य सग्ग-सुकुलेपच्चायार्इ य परलोए ॥ ३२२३ ॥ १०७३-३४०॥

इहलोगम्मि तिदंडी सा देव्वं माउलुंगवगमेव ।

परलोए चंडपिंगल हुंडियजक्खो य दिट्ठंता ॥ ३२२४ ॥ १०७४-३४१॥

અહીં નમસ્કાર કરવામાં કર્મોના ફલ અને મંગળનું આગમન, એ પ્રયોજન છે, તથા આ લોકસંબંધી અને પરલોક સંબંધી એમ બે પ્રકારનું ફળ છે; તેમાં (આ પ્રમાણે) દૃષ્ટાન્તો છે (નમસ્કાર કરવાથી) આ લોકમાં અર્થ-કામ-આરોગ્ય અને અભિરતિની પ્રાપ્તિ થાય છે, તથા પરલોકમાં સિદ્ધિ-સ્વર્ગ-અને ઉત્તમ કુળની પ્રાપ્તિ વિગેરે પ્રાપ્ત થાય છે. આ લોકમાં તે ત્રિદંડી અને દિવ્ય આણુગચનનાં દૃષ્ટાન્ત છે, પરલોકમાં ચંડપિંગલ અને કુંડિક યજ્ઞનાં દૃષ્ટાન્ત છે. ૩૨૨૨-થી-૩૨૨૪.

તહ ગેળંતો વિ ફલં તદણુમહઓ સઓ લહહ   ॥ ૩૨૪૪ ॥

હારી વિ હરણપરિણામદુસિઓ વઙ્ગપથયાવેસ્લં ।

પાવો પાવં પાવહ જં તત્તો સે ફલં હોહ   ॥ ૩૨૪૫ ॥

જહ સાયચં દાણે પરિણામાઓ ફલં તહેહાવિ ।

નિયયપરિણામત્ત ચિય સિદ્ધં જિણ-સિદ્ધપૂયા   ॥ ૩૨૪૬ ॥

કજ્ઞા જિણાપૂયા પરિણામવિમુદ્ધિહેસઓ નિચ્છં ।

દાણાદલ્લ વ્વ મગ્ગપ્પમાવણાઓ ય કહણં ય   ॥ ૩૨૪૭ ॥

જો સર્વ (શુભાશુભ) ફળ સ્વકૃતજ છે, તો દાન-અને અપહરણાદિનું ફળ (દાતા-હુતાને) અહીં પ્રાપ્ત ન થયું. (એમ કહેવામાં આવે તો) તે સ્વકૃત છે, તેથીજ તેનું ફળ દાતા અને અપહરતાને થતે છે, કેમકે દાનાદિ સમયે પરાનુમત્ત પરિણામ વિશેષથી દાતા સ્વયં પુન્ય બાંધે છે, અને હરણાદિ કરતી વખતે પરાપ્રધાતના પરિણામથી અપહરતા સ્વયં પાપ બાંધે છે, તે પુન્ય-પાપ માત્ર બાહ્ય નિમિત્તની અપેક્ષા રાખીને આત્મામાં રહેલું છે, તે કાળાન્તરે વિપાકથી (શુભાશુભ) ફળ આપે છે (તેથી તે ફળ પ-કૃત કહેવાય છે. વસ્તુતા તે ફળ) બીજાથી પ્રાપ્ત થતું નથી. અથવા જો તે ફળ બીજાથી પ્રાપ્ત થવા શક્ય છે, એમ માનીએ, તો જેણે તે ગ્રહણ કર્યું, તે ભોક્ષ પામે અથવા કુગતિ પામે, તે ફળ કોનાથી પ્રાપ્ત થયું? વળી (જેણે જે આપ્યું હોય, તેને આપવું જોઈએ; અને જેનું હરણ કરાયું હોય, તે તેનું પણ હરણ કરે છે, એમ કહેવામાં આવે, તો આ દોષ આવે છે) દાનાદિ નહિ આપનાર સાધુ (ભવાન્તરમાં આહારાદિ) કયાંથી પામે? અને પૂર્વે આપનારને કયાંથી આપે? (તેમજ પૂર્વે ભવમાં કેળવું થનાદિ હરણ કરીને જન્માન્તરમાં નિર્ધન થએલા) તે અપહરણ કરનારનું ધન, પૂર્વભવના ધનવાનવડે કયાંથી અપહરણ કરી શકાય? અથવા (અહીં એમ કહેવામાં આવે કે) જે તેણે પૂર્વભવમાં બીજાને આપ્યું હોય, તે તેઓ પાસેથી લઇને પૂર્વભવના દાતાને પાછું આપે છે, અને (પૂર્વ-ભવમાં પરધન હરણ કરીને આ ભવમાં નિર્ધન થયો હોય, તેનું ધન જુદા જુદા ભવમાં બીજાઓ વડે હરણ કરાયેલું છે, તેથી તે) પોતાનું ધન હરણ કરનારાઓ પાસેથી તે મળવીને જેનું તેણે પૂર્વે હરણ કર્યું હોય, તેને પાછું આપે છે. (એ પ્રમાણે કહેવામાં આવે, તો તે અયોગ્ય છે. કારણ કે જો દાનાદિ સંબંધી સ્વપરિણામવશાત્ પુન્ય-પાપ ન માનવામાં આવે, પરંતુ) જે જેને આપ્યું હોય, તે તેનાથી લભ્ય છે, અને જે આહારાદિ તેણે પ્રાપ્ત કર્યા હોય, તે તેને કોઈવખત આપેલાજ છે. (એમાં દાયકે આહારને કંઈ અધિક નથી કર્યું.) એમ માનીએ, તો દાન અને ગ્રહણની અનવસ્થા થાય. તથા તેના ફળનો ભોગ પ્રાપ્ત ન થાય. (કેમકે જેને આપ્યું હોય, તેની પાસેથી ગ્રહણ થાય, પુનઃ અન્યને દાન અને પુનઃ તેનાથી ગ્રહણ, એમ અનવસ્થા થાય, તેમ થવાથી પરિણામે ભોક્ષને અભાવ થાય, અને અન્યોઅન્ય દાન-ગ્રહણવડે આપ-લભ્ય વિરુદ્ધ હોવાથી દાનના ફળનો ભોગ પ્રાપ્ત ન થાય.) તે માટે સ્વ-પરાનુમત્તના પરિણામવડે મુપાત્રને વિતાદિ આપવાથી દાતાને જે પુન્ય પ્રાપ્ત થાય છે, તેથી તે દાતાને સ્વર્ગાદિ ફળ થાય છે. એમ પાત્ર ઉપર અનુમત્તના પરિણામથી તે દાતા સ્વયં ફળ પામે છે, તેની રીતે ગ્રહણ કરનાર પણ તેના અનુમત્તથી સ્વતઃ ફળ પામે છે. હરણ કરનાર પાપી પણ હરણ કરવાના પરિણામથી દુષિત થશે થકો બાહ્ય હેતુની અપેક્ષાએ પાપ પામે છે, તેથી તેને તે ફળ થાય છે. એમ દાનના

પરિણામથી તેનું કૃણ સ્વાયત્ત છે, તેમ અહીં પણ પોતાના પરિણામથી જિન અને સિદ્ધની પૂજાનું કૃણ સ્વયં સિદ્ધ છે. દાનાદિકની પેઠે જિનપૂજા પરિણામની વિશુદ્ધિના હેતુ હોવાથી હુમ્મેશાં કરવી જોઈએ. અથવા ધર્મકથનની પેઠે જિનાદિકની પૂજા ભક્ષમાર્ગની પ્રસાવક હોવાથી હુમ્મેશાં કરવી જોઈએ. ૩૨૩૬-થી-૩૨૪૭.

હવે “કોપ અને પ્રસાદરહિત હોવાથી” એ હેતુની અનેકાન્તિકતા અને વિરૂદ્ધતા સિદ્ધ કરે છે.

કોવ-પ્પસાયરહિયં પિ દીસતી ફલદમણ્ણ-વાળાઈં ।

કોવ-પ્પસાયરહિયં તિ નિપ્પલં તો અણેગંતો ॥ ૩૨૪૮ ॥

કોવાઈવિરહિયં ચિયં સવ્વં જમણુગહોવધાર્યાય ।

દીસઈ તેણ વિરુદ્ધં ફલમિહ કોવ-પ્પસાયાઓ ॥ ૩૨૪૯ ॥

હરણ પ્પયાણહેઠ્ઠ હવેજ્જ કોવાદઓ મઈ તં પિ ।

નણુ સકયં ચિય મ્મણિયં નિમિત્તમેસં પરો નવરં ॥ ૩૨૫૦ ॥

જઈવા ન સકયહેહં તં તો કોવ-પ્પસાયયં રાયા ।

સો સવ્વસેવવાણં સમાણફલદો કહં ન ભવે ? ॥ ૩૨૫૧ ॥

દીસઈ ય વિસમફલદો વિફલો ય સમાણસેવવાણં પિ ।

મ્મણ્ણઈ ય છુકયપુણ્ણો તો સે રાયપ્પસાદો ત્તિ ॥ ૩૨૫૨ ॥

કોવપ્પસાયહેહં ચ જં ફલં નહિ તદત્તમારંથો ।

ન પરપ્પસાયણત્થં ચ કિન્તુ નિયયપ્પસાયત્થં ॥ ૩૨૫૩ ॥

ધમ્મા-ડ્ધમ્મા ન પરપ્પસાય-કોવાણુવત્તિઓ જમ્હા ।

તો ન પરો ત્તિ પસણ્ણો ધમ્મો કુવિડ ત્તિ વાડ્ધમ્મો ॥ ૩૨૫૪ ॥

ગાથાર્થ:-કોપ અને પ્રસાદરહિત અન્ન-પાનાદિ વસ્તુ પણ કૃણાયિ જણાય છે. તેથી “કોપ-પ્રસાદ રહિત વસ્તુ નિષ્ફળ છે” એ હેતુ અનેકાન્તિક છે. વળી (આકાશ-અન્નપાન-અમૃત-વિષ-ચિન્તામણિ વિગેરે) સર્વ વસ્તુ કોપાદિ રહિત છતાં પણ અતુલ મહા અને ઉપવાત માટે જણાય છે. તેથી કોપ અને પ્રસાદથી જે અહીં કૃણ કર્યું છે, તે વિરૂદ્ધ છે કોપ વિગેરે હરણ અને પ્રદાનના હેતુભૂત થાય છે, એમ કહેવામાં આવે, તો તે પણ સ્વકૃત પુન્ય-પાપનું જ કૃણ છે, એમ પૂર્વે કહેલું છે, બીજા તો એમાં નિમિત્ત માત્ર છે, જે તે હરણ-પ્રદાનાદિ સ્વકૃત હેતુવાળા ન માનીએ, તો તે કોપ અને પ્રસાદ વાન રાજા સર્વ સેવકોને સમાન કૃણ આપનારો કેમ ન થાય ? પરંતુ સમાન સેવકોને પણ તે વિષમ કૃણ આપનાર અથવા નિષ્ફળ થાય છે, તેથી એમ કહેવાય છે, કે આણે સારી રીતે પુન્ય કર્યું હોવાથી તેના પર રાજાની મહેરમાની છે. કોપ-પ્રસાદ હેતુવાળું જે કંઈ કૃણ છે, તેને માટે (આ અહીંદાદિ નમસ્કાર રૂપ પૂજનો) આરંભ નથી, તેમજ બીજાને પ્રસન્ન કરવા માટે પણ નથી; પરંતુ પોતાના ચિત્તની પ્રવ્રત્તના માટે આ આરંભ છે. (પરને પ્રસન્ન કરવા માટે આ આરંભ નથી, એમ શા માટે ? એમ કહેવામાં આવે, તો આ આરંભ ધર્મને માટે છે, અને તેથી.) બીજા પ્રસન્ન થાય એટલે ધર્મ અને કૃપાત થાય એટલે અધર્મ, એમ બીજાના પ્રસાદ અને કોપાનુવર્તિ ધર્મા-

(૪૫૦) ધર્મા-ધર્મને પ્રસન્નતા અને કોપને અનુસરવામાં હોય શું ? તેના વિચાર.

ધર્મ નથી. (પરંતુ જીવના શુભા-શુભ પરિણામાનુસારી છે. અર્હુદાદિ શુભ પરિણામના આલંબનભૂત થાય છે, શુભ પરિણામથી ધર્મ થાય છે, ધર્મથી અર્થ-કામ અને સ્વર્ગ અપવર્ગાદિ ફળ પ્રાપ્તિ થાય છે.) ૩૨૪૮ થી ૩૨૫૪

હવે ધર્મા-ધર્મ, બીજાની પ્રસન્નતા અને કોપને અનુસરનારા હોય, તે શું હોય પ્રાપ્તિ થાય છે ? તે કહે છે.

તસ્સાહ્નમુષ્ણસ્સ વિ જહવા ધમ્મો પરપ્પસાયાઓ ।

તો જો જસસ સ તસસ દેજ્જો જગદ્ધમ્મં ॥ ૩૨૫૫ ॥

કુવિઓ હરેજ્જ સર્વં દેજ્જા ધમ્મં વ તહય પાવં વિ ।

અકયાગમ-કયનાસા મોત્તરગયાણં પિ વા પઢણં ॥ ૩૨૫૬ ॥

જહ વીયરાગ-દોસં મુણિમકોસેજ્જ કોહ દુઢપ્પા ।

કોવ-પ્પસાપરહિઓ મુણિ ત્તિ કિં તસસ નાધમ્મો ? ॥ ૩૨૫૭ ॥

સવઓ તસ્સાધમ્મો જહ વંદંતસસ તો ધુવં ધમ્મો ।

કોવપ્પસાપરહિ તહ જિણ-સિદ્ધે વિ કો વેસો ? ॥ ૩૨૫૮ ॥

હિસામિ મુસં ભાસે હરામિ પરદારમાવિસામિ ત્તિ ।

ચિંતેજ્જ કોહ ન ય ચિંતિયાણ કોવાહસંભૂઈ ॥ ૩૨૫૯ ॥

તહવિ ય ધમ્મા-ધમ્મોદયાહ સંકપ્પઓ વહેહાવિ ।

વીયક્સાપ સવઓધમ્મો ધમ્મો ય સંયુણઓ ॥ ૩૨૬૦ ॥

તઠ્ઠા ધમ્મા-ધમ્મા જુત્તા નિયયપ્પસાય-કોવાઓ ।

ધમ્મત્તિયાણા પયત્તો કજ્જો તો સપ્પસાયમ્મિ ॥ ૩૨૬૧ ॥

સો ય નિયયપ્પસાઓઽવસ્સં જિણપ્પસાય વિપૂહાઓ ।

જસસ ફલમપ્પમેય તેણ તયત્તો પયત્તોઽયં ॥ ૩૨૬૨ ॥

ગાથાર્થ:-દયા-દાન પ્રસાદ બ્રહ્મચર્ય આદિ પૂર્ણાદિ ધર્મનાં સાધન જેને ન હોય, એવાને પણ જો પર પ્રસાદથી ધર્મ માનવામાં આવે, તે જો હૃદયરાદિ જેને પ્રસન્ન હોય, તે તેને જગતનું સર્વ ધર્મ આપી દે; અને તે કોપાચમાન હોય તે તે કેવલતાદિનું સર્વ ધર્મ હરી લે અને સર્વ પાપ આપે. એમ થવાથી અમૃત આગમ-કૃતાનાશ-અને મોક્ષ ગએલાનું પણ પાતન થાય. અને તેનું પૂર્વનું સુદૃઢ ધર્મિયને જાય અને ધર્મિયનું પાપ તેને વિષે સ્થપાય વળી રાગ-દ્વેષ રહિત મુનિને જો કોઈ હૃદયત્મા આક્રોશ કરે, તે તે વખતે “ કોપપ્રસાદ રહિત મુનિ છે ” એવી કરીને તે હૃદયમાને શું અધર્મ નહિ થાય ? (થાયજ) મુનિને આક્રોશ કરનારને જો અધર્મ થાય, તે મુનિને વંદન કરનારને અવશ્ય ધર્મ થાયજ તેવીજ રીતે કોપ અને પ્રસાદ રહિત જિન તથા સિદ્ધને નમસ્કાર કરનારને (શુભ પરિણામથી યથાકત ફળ પ્રાપ્તિ થવામાં) શો દોષ છે ? તથા હિંસા કરીશ, છુટું બોલીશ, ધનાદિ હરણ કરીશ, પરદારા સેવીશ, કત્યાદિ કોઈ ચિન્તવન કરે, તે વખતે જેનું તેનું ચિન્તન હોય, તેને કોપાદિ ઉત્પન્ન થવા નથી, તેપણ હિંસાદિક ચિન્તવનારને અધર્મ અને ક્ષમાદિના સંકલ્પથી તેને ધર્મ થાય છે, તેની રીતે અહીં પણ ક્ષમાપદિત અરિહંતાદિકને ક્ષમા આપનારને અધર્મ, અને સ્તુતિ કરનારને ધર્મ

થાય છે. તેથી કરીને સ્વપ્રસાદ અને સ્વ કોપથીજ ધર્મા-ધર્મ થાય છે. માટે ધર્મના અર્થિએ સ્વપ્રસાદને વિષે ચતન કરવો. તે સ્વપ્રસાદ જિન અને સિદ્ધની પૂજાથી અવરય થાય છે, જેનું રૂપ અપ્રમેય (અનન્ત) છે, તેથી સ્વપ્રસન્નતા માટે આ અર્હંદાદિ નમસ્કારનો પ્રયત્ન છે. “ જ્ઞાનાદિ ત્રણની પેઠે પૂજ્ય જિન અને સિદ્ધો સ્વમનઃપ્રસન્નતાના હેતુ છે, કેમકે તેઓ જ્ઞાનાધાતક છે તે કોપ અને પ્રસાદ રહિત છે. ” જિન-સિદ્ધ સિવાયના શેષ આચાર્યાદિ દ્રવ્યના અર્થો દ્રિદિની પેઠે ઓક્ષને માટે પૂજવા યોગ્ય નથી. કેમકે તેઓ અકૃતાર્થપણાથી રાગ-દ્વેષ સહિત છે. (એમ કહેવામાં આવે, તે) અમે શું આશ્ચર્ય છે, કે જે વીતરાગ છે, તે કપાયજનિત ચિત્તની કાલુષ્યતા સાથે નથી જોડાતા, પણ જે છતાં કપાયનો નિગ્રહ કરે છે, તે આચાર્યાદિ પણ તેમના (વીતરાગના) સમાનજ છે. (તેથી તે રાગ-દ્વેષ સહિત છે, એમ કેમ કહેવાય ?) ૩૧૫૫ થી ૩૨૬૫.

હવે અકૃતાર્થ રૂપ હેતુની અનેકાન્તિકતા અને પાંચેની પૂજ્યતા સિદ્ધ કરે છે.

નાનાઈમયતે સહ પુજ્ઞા કોવ-પ્પસાયવિરહાઓ ।

નિયયપ્પસાયહેહં નાનાઈતિયં ષ જિણ-સિદ્ધા ॥ ૩૨૬૩ ॥

પુજ્ઞા જિણાઈવજ્ઞા નહિ મોક્ષત્વં સરાગ-દોસ તિ ।

અકયત્થભાવઓ વિ ય દવત્થાપ દરિહ ષ ॥ ૩૨૬૪ ॥

ફલસફલેણ ન જુઙ્ઘઈ કિં ચિત્તં તત્થ જં વિગયરાગો ।

સંતે વિ જો કસાપ નિગિર્હઈ સો વિ તત્તુછો ॥ ૩૨૬૫ ॥

ન પરોવયારઓ ચિય ધમ્મો ન પરોવયારહેહં ષ ।

પૂયારંમો નણુ સપરિણામસુદ્ધત્થમક્કલાઓ ॥ ૩૨૬૬ ॥

પુયા પરોવયારાભાવે વિ સિવાય જિણવરાર્ણં ।

પરિણામસુદ્ધિહેહં સુમકિરિયાઓ ય વંમં ષ । ॥ ૩૨૬૭ ॥

પરહિયયગયા મેત્તી કરેઈ મૂયાણ કમુવયારં સા ।

અવયારં દૂરત્થો કં વા હિંસાઈસંકપ્પો ? ॥ ૩૨૬૮ ॥

ધમ્માધમ્મનિમિત્તં ત્થાવિ ત્થ ચેવ નિરુવગારો વિ ।

પૂયાસુહસંકપ્પો ધમ્મનિમિત્તં જિણાર્ણં ॥ ૩૨૬૯ ॥

દાણે વિ પરાણુગાહલક્ષણસંકપ્પમેત્તઓ ચેવ ।

ફલમિહ ન ણુ પચ્છા તક્કઓવગારા-ડવગારાઓ ॥ ૩૨૭૦ ॥

ઈરોવજ્જત્તમત્તાજિજ્ઞાઈ વહમ્મિ દક્કિલ્લેયસ્સ ।

દેત્તસ્સ વિ પાવંતી તેણાદાણપ્પસંગોડ્યં ॥ દારં ॥ ૩૨૭૧ ॥

ગાથાર્થ:-બીજાના ઉપકારથી (નમસ્કાર કરનારને) ધર્મ થાય છે, એમ નહિ તેમજ

બીજાના ઉપકાર માટે નમસ્કાર રૂપ પૂજાનો આરંભ છે, એમ પણ નહિ. પરંતુ સ્વ પરિણામની શુદ્ધિ માટે આ પૂજાનો આરંભ કરેલો છે. (તેથી કિંચિત્ અકૃતાર્થ છતાં પણ આચાર્યાદિ પૂજ્ય છે.) પરોપકારનો અભાવ છતાં પણ જિનેશ્વરાદિકની પૂજા ઓક્ષને માટે છે. કેમકે અશ્વર્યની પેઠે તે શુભ ક્રિયા અને પરિણામની વિશુદ્ધિના હેતુ છે. વળી પર દૈવ્યગત

(૪૫૨) 'અપરિગ્રહ' હેતુનું નિરાકરણ અને 'વિમૂર્તિમાવાત' હેતુનો વિરસ્કાર.

જે મૈત્રી તે જીવેને શું ઉપકાર કરે છે ? અને દૂરસ્થ હિંસાદિકનો સંકલ્પ તે શું અપ-
કાર કરે છે ? (કંઈજ નહિ.) તો પણ મૈત્રી-હિંસાદિ સંકલ્પ ઉપકાર-અપકાર રહિત
છતાં ધર્મા-ધર્મનું કારણ થાય છે; તેવી રીતે પૂજાનો સંકલ્પ જિનાદિકને ઉપકાર રહિત
છતાં પણ ધર્મનું કારણ થાય છે. (જેવી રીતે સાધુ આદિને દાન ઉપકાર કરે છે, તેવી
રીતે નમસ્કાર પૂજા જિનેશ્વરાદિકને ઉપકાર નથી કરતી, તો પછી તે ધર્મનું નિમિત્ત
કેવી રીતે થાય ? એમ પૂછવામાં આવે તો) દાનમાં પણ પરાનુગ્રહરૂપ સંકલ્પ માત્ર-
થોજ (દાતાને) ફળની નિષ્પત્તિ થાય છે, પણ પછીથી દાનકૃત ઉપકાર-અપકારથી
નથી થતી. અન્યથા ઉપશુકત સાધુ આદિએ જોજન કુર્ષે છતે અજીર્ણદિ દાપવડે સાધુ
આદિનું મૃત્યુ થવાથી દાતાને વધના દાપની પ્રાપ્તિ થાય, અને તેથી અદાનનો પ્રસંગ
પ્રાપ્ત થાય ૩૨૬૬ થી ૩૨૭૧

હવે અપરિગ્રહ હેતુનું નિરાકરણ કરે છે.

ન પરપરિગ્રહઽ ચિય ધમ્મો કિહુ પરિણામસુદ્ધીઓ ।

પૂયાઅપરિગ્રહમ્મિ વિ સા ય ધુવા તો તદારંભો ॥ ૩૨૭૨ ॥

હહ ચોયગમણુમોયગમણિસેહગમેઝ સંપચાર્ણં વિ ।

વહુ-મુણિ-પટિમાહ જઓ ન દાણપરિગ્રહં તેણં ॥ ૩૨૭૩ ॥

દાણ પરિગ્રહણમ્મિ વિ ધમ્મો ત્રિયપરિણામસુદ્ધીઓ ।

અપરિગ્રહે વિ જહ સા કો નામ પરિગ્રહગાહો ? ॥ ૩૨૭૪ ॥

ફિંચ પરહિયનિહિયા મેસીધુપ્પ હહસંપરિગ્રહિયા ।

દિસાસંકપ્પો વા જ ધમ્માધમ્મહેઝ વિ ॥ ૩૨૭૫ ॥

एवं जिणाहपूया सदासंवेगमुद्धिहेजओ ।

अपरिग्राहा वि धम्मा य होइ सीलज्याइं च ॥ ૩૨૭૬ ॥

ગાથાર્થ:-પૂજ્ય વડે પૂજનું અડણ થવાથીજ ધર્મ નથી થતો, પરંતુ પરિણામની
(વશુદ્ધિથી થાય છે. અને તે શુદ્ધિ પૂજનું અડણ નહિ થવા છતાં પણ અવરથ થાય છે.
તેથી આ નમસ્કાર પૂજાનો આરંભ છે. વળી બહુ-મુનિ-અને પ્રતિમાદિની અપેક્ષાએ
ત્રેરક-અનુભાવક-અને અનિષેધક એમ ત્રણ પ્રકારે સમજાવે છે તેથી દાનનું અપરિ-
ગ્રહપણું નથી. દાનનું અડણ નહિ થવા છતાં પણ સ્વ પરિણામની શુદ્ધિથી ધર્મ થાય
છે, જો અપરિગ્રહમાં પણ તે શુદ્ધિ થાય છે, તો પછી તેના પરિગ્રહનો ગો આશય ?
વળી પરહયગત મૈત્રી અથવા હિંસા સંકલ્પ જીવેએ અડણ કરેલ હોય, તે ધર્મા-ધર્મ-
નો હેતુ છે, તેવીજ રીતે શ્રદ્ધા-સંવેગ-અને વિશુદ્ધિના હેતુથી જિનાદિકની પૂજા અપ-
રિગ્રહિત હોય, તોપણ શીલવ્રતાદિકની પેડે ગ્રાહને માટે થાય છે ૩૨૭૨ થી ૩૨૭૬

હવે વિમૂર્તિમાવાત એ હેતુનો વિરસ્કાર કરે છે.

જં ચિય મુત્તિવિમુક્તા મુત્તા ગુણરામઓ વિસેસેણં ।

તેણં ચિય તે પૂજા નાણાહિતિયં વ મોક્ષત્થયા ॥ ૩૨૭૭ ॥

મુત્તિમઓ ચિ ન મુત્તી પ્પદ્ધજ્જિ મિન્દુ જે ગુણા તસ્સ ।

તે મુત્તિવિમુક્ત ચિય નણુ સિદ્ધગુણા વિસેસેણં ॥ ૩૨૭૮ ॥

અહવ મઈ મુચિમઓ ગુણપૂયા હોઈ મુત્તિપૂયાઓ ।

તમગુણનંવેધાઓ સિદ્ધગુણાનં તુ સા નત્યિ ॥ ૩૨૭૯ ॥

પૂયા મુચિ-ગુણાનં સંવંધે ફરમિનોહ કો હેઠુ ? ।

અઓ પરિણામાઓ તસ્સ ય કો ક્ષેણ સંવંધો ? ॥ ૩૨૮૦ ॥

નિયત્યો પરિણામો વજ્જજ્ઞાલંઘનનિમિત્તામેષાઓ ।

દેહ ફલં સવ્વો ચિય સિદ્ધગુણાલંઘનો ચેવં ॥ દારં ॥ ૩૨૮૧ ॥

ગાથાર્થ:-ગુણરાશિ સુક્તાત્મા મૂર્તિ રહિત છે, તેથી ભાક્ષને માટે જ્ઞાનાદિ ત્રયની પેઠે તે વિશેષ કરીને પૂજ્ય છે. વળી મૂર્તિમાનની મૂર્તિ નથી પૂજાતી, પરંતુ તેના જે ગુણ હોય છે, તે પૂજ્ય છે. અને તે ગુણ મૂર્તિ રહિતજ હોય છે, સિદ્ધના ગુણ તો વિશેષ કરીને અમૂર્ત હોય છે, તેથી તે પૂજ્ય છે. મૂર્તિની પૂજાથી તદગુણ સંબંધને લીધે મૂર્તિમાનના ગુણોની પૂજા થાય છે, સિદ્ધના ગુણોને તો તે મૂર્તિ નથી, એમ કહેવામાં આવે, તો પૂજા-મૂર્તિ-અને ગુણોના સંબંધમાં જે ફળ મળે છે, તેમાં સ્વગત પરિણામની વિશુદ્ધિ સિવાય બીજો કંથો હેતુ છે ? અને તે પરિણામનો કેાની સાથે કંથો સંબંધ છે ? (કેાઈજ નહિ.) કેવળ સ્વદૃશ્યગત ગુણ પારણામ બાહ્ય અર્હંદાદિ આલંબનના નિમિત્ત માત્રના આલંબનવાળો છે, તે સર્વ ફળ આપે છે, તેવીજ રીતે અમૂર્ત સિદ્ધના ગુણોનું આલંબન પણ સર્વ ફળ આપે છે. ૩૨૭૭-થી-૩૨૮૧

હવે ‘इरादिभावात्’ એ હેતુનું નિરાકરણ કરવાને કહે છે.

જહ દૂરત્યે વિ થિઈં વંધુમ્મિ સરોરપુટ્ટિરુદ્ધેઠ ॥

તણુદોન્વલાફળો કત્યઈ સોગાઈસંકપ્પો ॥ ૩૨૮૨ ॥

તહ પરિણામો સુદ્ધો સદ્ધમ્મકો તિ દૂરસંયે વિ ।

અવિસુદ્ધો પાવકો દુરાસન્નં તિ કો મેઓ ? ॥ ૩૨૮૩ ॥

અહવા તસમાવો જે પરિણામો તેગ સવ્વપેવેહ ।

દૂરમહાલંઘનો તસ્સાસન્નં તઓ સવ્વં ॥ ૩૨૮૪ ॥

જઈ સપરિણામઝ ચિય ધમ્મોઽવમ્મો વ્વ ક્કિત્તય વજ્જેગ ।

જે વજ્જાલંઘનો સો હોઈ તઓ તદત્યં તં ॥ ૩૨૮૫ ॥

પરિણામો વજ્જાલંઘનો સયા ચેય વિત્તધમ્મો તિ ।

વિળ્લાણં પિવ તમ્હા સુદ્ધવજ્જાલંઘગપયત્તો ॥ ૩૨૮૬ ॥

જત્તો તત્તો વ સુખો હોઈ કિમાલંઘણપ્પમેય્ણ ।

જહ નાળાલંઘનો વિવરોયાઓ વિ સો ન નહા ॥ ૩૨૮૭ ॥

ઠકત્તુ સુમાલંઘનો પાણ સુખો વિ ધમ્મઓ ઇયરો ।

જે હોઈ તં પયત્તો સુમાસુખાદાણતોસગો ॥ ૩૨૮૮ ॥

અત્તાણિણો મુણિમ્મિ ચિ ન સુખો દિટ્ઠો સુખો ય નિસ્સીયલે ।

જઈ પરિણામાઝ ચિય ફલભિદ્ધિં કિં પત્તચિચાણ ? ॥ ૩૨૮૯ ॥

(૪૫૨) ‘અપરિશદ્’ હેતુનું નિરાકરણ અને ‘વિમૂર્તિમાયાત્’ હેતુનો તિરસ્કાર.

જે મૈત્રી તે જીવોને શુ ઉપકાર કરે છે ? અને દૂરસ્થ હિંસાદિકનો સંકલ્પ તે શુ અપકાર કરે છે ? (કંઈજ નહિ.) તો પણ મૈત્રી-હિંસાદિ સંકલ્પ ઉપકાર-અપકાર રહિત છતાં ધર્મા-ધર્મનું કારણ થાય છે; તેવી રીતે પૂજનો સંકલ્પ જિનાદિકને ઉપકાર રહિત છતાં પણ ધર્મનું કારણ થાય છે. (જેવી રીતે સાધુ આદિને દાન ઉપકાર કરે છે, તેવી રીતે નમસ્કાર પૂજા જિનેશ્વરાદિકને ઉપકાર નથી કરતી, તો પછી તે ધર્મનું નિમિત્ત કેવી રીતે થાય ? એમ પૂછવામાં આવે તો) દાનમાં પણ પરાતપહરૂપ સંકલ્પ માત્ર થોજ (દાતાને) ફળની નિષ્પત્તિ થાય છે, પણ પછીથી દાનકૃત ઉપકાર-અપકારથી નથી થતી. અન્યથા ઉપયુક્ત સાધુ આદિએ શ્રોજન કર્યું છતે અજીજ્ઞાદિ દાપવડે સાધુ આદિનું મૃત્યુ થવાથી દાતાને વધના દાપની પ્રાપ્તિ થાય, અને તેથી અદાનનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થાય. ૩૨૬૬ થી ૩૨૭૧

હવે અપરિશદ્ હેતુનું નિરાકરણ કરે છે.

ન પરપરિગ્રહઃ ચિય ધમ્મો કિત્તુ પરિણામસુદ્ધીઓ ।

પૂવાઅપરિગ્રહમ્મિ વિ સા ય ધુવા તો તદારંભો ॥ ૩૨૭૨ ॥

इह चोयगमणुमोयगमणिसेहगमेव संपयाणं वि ।

बहु-मुणि-पहिमाइ जओ न दाणमपरिगहं तेणं ॥ ૩૨૭૩ ॥

दाण परिगहणम્मि वि धम्मो निययपरिणामसुद्धीओ ।

अपरिगहे वि जइ सा को नाम.परिगहग्गाहो ? ॥ ૩૨૭૪ ॥

किंच परहिययनिहिया मेचीभूए इहसंपरिगहिया ।

हिंसासंकपपो वा जं धम्मापममेहेव ति ॥ ૩૨૭૫ ॥

एवं जिणाइपूया सद्धासंवेगमुद्धिहेजओ ।

अपरिगहा वि धम्मा य होइ मीलवयाइं ह ॥ ૩૨૭૬ ॥

ગાથાર્થ:-પૂજ્ય વડે પૂજનું અહણ થવાથીજ ધર્મ નથી થતો, પરંતુ પરિણામની વશુદ્ધિથી થાય છે. અને તે શુદ્ધિ પૂજનું અહણ નહિ થવા છતાં પણ અવશ્ય થાય છે. તેથી આ નમસ્કાર પૂજનો આરંભ છે. વળી અકુ-મુનિ-અને પ્રતિમાદિની અપેક્ષાએ ત્રિરક-અનુભોદક-અને અનિવેષક એમ ત્રણ પ્રકારે સંપ્રદાન છે. તેથી દાનનું અપરિ-અહપણું નથી. દાનનું અહણ નહિ થવા છતાં પણ સ્વ પરિણામની શુદ્ધિથી ધર્મ થાય છે, જે અપરિશદ્માં પણ તે શુદ્ધિ થાય છે, તો પછી તેના પરિણામનો શા આશય ? વળી પરહદયગત મૈત્રી અથવા હિંસા સંકલ્પ જીવોએ અહણ કરેલ હોય, તે ધર્મા-ધર્મનો હેતુ છે, તેવીજ રીતે અદા-સંવેગ-અને વિશુદ્ધિના હેતુથી જિનાદિકની પૂજા અપરિશદ્દિત હોય, તોપણ શીલવ્રતાદિકની વડે પ્રાપ્તિને આદેશ થાય છે. ૩૨૭૨ થી ૩૨૭૬

હવે વિમૂર્તિમાયાત્ એ હેતુનો તિરસ્કાર કરે છે.

જં ચિય મુત્તિવિમુક્કા મુત્તા ગુણરાસઓ વિસેસેણં ।

તેણં ચિય તે પૂજા નાણાઈતિયં વ મોક્ષત્ત્યા ॥ ૩૨૭૭ ॥

મુત્તિમઓ વિ ન મુત્તી પૂજ્જઈ કિન્તુ જે ગુણા તસ્સ ।

તે મુત્તિવિમુત્ત ચિય નણુ સિદ્ધગુણા વિસેસેણં ॥ ૩૨૭૮ ॥

અહવ મઈ મુત્તિમઓ ગુણપૂવા હોઈ મુત્તિપૂવાઓ ।

તમગુણમેવંચાઓ સિદ્ધગુણાણં તુ સા નત્થિ ॥ ૩૨૭૯ ॥

પૂવા મુત્તિ-ગુણાણં સંયંધે ફરુમિતોહ કો હેઠુ ? ।

અન્નો પરિણામાઓ તસ્સ ય કો કેણ સંવંધો ? ॥ ૩૨૮૦ ॥

નિયમત્થો પરિણામો વજ્જાલંકારગનિમિત્તમેચાઓ ।

દેઈ ફલં સવ્વો ચિય સિદ્ધગુણાલંકારો ચેવં ॥ દારં ॥ ૩૨૮૧ ॥

ગાથાર્થ:-ગુણરાશિ મુક્તાત્મા મૂર્તિ રહિત છે, તેથી મોક્ષને માટે જ્ઞાનાદિ ત્રયની થેઠે તે વિશેષ કરીને પૂજ્ય છે. વળી મૂર્તિમાનની મૂર્તિ નથી પૂજાતી, પરંતુ તેના જે ગુણો હોય છે, તે પૂજાય છે. અને તે ગુણો મૂર્તિ રહિતજ હોય છે, સિદ્ધના ગુણો તો વિશેષ કરીને અમૂર્ત હોય છે, તેથી તે પૂજ્ય છે. મૂર્તિની પૂજાથી તદ્દગુણ સંબંધને લીધે મૂર્તિમાનના ગુણોની પૂજા થાય છે, સિદ્ધના ગુણોને તો તે મૂર્તિ નથી, એમ કહેવામાં આવે, તો પૂજા-મૂર્તિ-અને ગુણોના સંબંધમાં જે ફળ મળે છે, તેમાં સ્વયંગત પરિણામની વિશુદ્ધિ સિવાય બીજો કથો હેતુ છે ? અને તે પરિણામના કોની સાથે કથો સંબંધ છે ? (કોઈજ નહિ.) કેવળ સ્વદ્વચગત શુભ પારણામ બાહ્ય અર્હુદાદિ આલંબનના નિમિત્ત માત્રના આલંબનવાળો છે, તે સર્વ ફળ આપે છે, તેવીજ રીતે અમૂર્ત સિદ્ધના ગુણોનું આલંબન પણ સર્વ ફળ આપે છે. ૩૨૭૭-થી-૩૨૮૧

હવે ‘इरादिभावात्’ એ હેતુનું નિરાકરણ કરવાને કહે છે.

જહ દૂરત્યે વિ ધિઈં વંધુમ્મિ સરોરપુટ્ટિવરુહેઠુ ।

તણુરોવ્વલાઈફળો કત્થઈ સોગાઈસંરુળ્લો ॥ ૩૨૮૨ ॥

તહ પરિણામો મુદ્ધો સદ્ધમ્મકળો તિ દૂરસંયે વિ ।

અવિવુદ્ધો પાવ્વકળો દુરાસન્ને તિ કો મેધો ? ॥ ૩૨૮૩ ॥

અહવા તસમાવો જં પરિણામો તેગ સવ્વમેવેહ ।

દૂરમહાલંકારો તસ્સાસન્ને તઓ સવ્વં ॥ ૩૨૮૪ ॥

જહ સપરિણામત્થ ચિય ધમ્મોઽવ્વમ્મો વ્વ કિંત્ય વજ્જોગ ।

જં વજ્જાલંકારો સો હોઈ તઓ તદત્થં તં ॥ ૩૨૮૫ ॥

પરિણામો વજ્જાલંકારો સયા ચેય વિત્તવ્વમ્મો વિ ।

વિળ્લગાણં પિવ તમ્હા મુહવજ્જાલંકારગણયત્થો ॥ ૩૨૮૬ ॥

જત્થો તત્થો વ મુખો હોઈ કિમાલંકારગણયેણ ।

જહ નાણાલંકારો વિવરોયાઓ વિ સો ન તહા ॥ ૩૨૮૭ ॥

ઠરુત્થ મુમાલંકારો પાણ મુખો વિ ધમ્મઓ ઇયરો ।

જં હોઈ તં પયત્થો મુમામુખાદાણવોસમ્મો ॥ ૩૨૮૮ ॥

અજ્ઞાણિણો મુણિમ્મિ વિ ન મુખો દિટ્થો મુખો ય નિસ્સીયલે ।

જહ પરિણામાત્થ ચિય ફલમિદં કિં પત્તવિત્તાણ ? ॥ ૩૨૮૯ ॥

મુહપરિણામનિમિષં હોજ્જ મુહં જડ તઓ મુહો હોજ્જ ।

ઉમ્મત્તસ્સ વચ્ચસો મુહો વિવજ્જાસમાનાઓ ॥ ૩૨૯૦ ॥

નણ મુણિવેસચ્છન્ને નિરસીલે વિ મુણિબુદ્ધીય દેતો ।

પાવડ મુણિદાણફલં તહ ફિં ન કુલિંગિદાઈવિ ॥ ૩૨૯૧ ॥

જં યાણં મુણિલિંગં ગુણાણ મુદ્ધં પિ તેણ પઠિમવ્વ ।

પુજ્જં યાણમઈયં ન કુલિંગં સવ્વહાજુષં ॥ ૩૨૯૨ ॥

નણ કેવલં કુલિંગે વિ હોઽ તં માર્વાલિંગઓ ન તઓ ।

મુણિલિંગમંગમાવં જાડ જઓ તેણ તં પુજ્જં ॥ ૩૨૯૩ ॥

ત્રેણ મુહાલંબણઓ પરિણામવિમુદ્ધિમિચ્છયા નિષ્ઠં ।

કજ્જા જિણાડપૂયા મવ્વાણ બોદ્ધત્યં ચ ॥ ૩૨૯૪ ॥

ભાવાર્થ:- જેમ દૂર રહેલા બંધુજનને મુખી સાંભળીને ધીરજ તથા શરીરપ્રતિ
અને બળનો હેતુ થાય છે, (તેમજ તેમને દુઃખી સાંભળીને) ક્રોધને શોકાદિ સંકલ્પથી તત્તુ-
દૌર્બલ્યાદિ ફળ થાય છે; તેવી રીતે દૂરસ્થ સિદ્ધાન્તમાં છતે વિશુદ્ધ પરિણામથી ધર્મરૂપ
ફળ થાય છે, અને અશુદ્ધ પરિણામથી પાપરૂપ ફળ થાય છે. (એટલે સિદ્ધાન્તિ આલંબન)
દૂર હોય કે નજીક હોય, એમાં શો ભેદ છે ? અથવા તદ્દશુષ્ક બહુમાનરૂપ શુભ પરિણામ
તે આત્મ સ્વભાવ છે, તેનાથી (વિપરીત જે કંઈ અનાત્મરૂપ વસ્તુ હોય) તે સર્વ દુરજ
છે. અને આલંબનથી (વિચારવામાં આવે,) તો અર્હંદાદિ સર્વ તેની નજીક છે,
(એટલે સિદ્ધાન્તની અંદર દુરપણું કેવી રીતે હોઈ શકે.) જે સ્વપરિણામથીજ ધર્મ-ધર્મ
થાય છે, તો પછી અહીં અર્હંદાદિ બાહ્ય આલંબનથી શું ? (એમ કહેવામાં આવે તો)
તે શુભ પરિણામ બહુ આલંબનથીજ થાય છે, તેથી તે આલંબનની અપેક્ષા છે. શુભ
શુભ પરિણામ, એ ચિત્તનો ધર્મ હોવાથી વિજ્ઞાનની થેઠ હસ્તેશમાં બાહ્ય આલંબનથીજ
પ્રવર્તે છે, તે માટે (ત્રોક્ષાધિકારમાં) બાહ્ય શુભ આલંબનનો પ્રયત્ન છે, અને તેવા
આલંબનથી શુભ પરિણામ થાય; શુભાશુભ આલંબનનો ભેદ પાડવાનું શું પ્રયોજન
છે ? (એમ કહેવામાં આવે, તો) જેમ આલંબન સહિત શુભ પરિણામ નથી થતા, તેવી
રીતે અશુભ આલંબનથી પણ તે નથી થતા. (અન્યથા નીલાદિકં શુકલાદિરૂપ જ્ઞાન
ઉત્પન્ન થાય,) પરંતુ શુભ આલંબનથી પ્રાયઃ શુભ પરિણામ થાય છે, અને અશુભ
આલંબનથી અશુભ થાય છે, તેથી શુભ પરિણામના અલ્પ માટે અને અશુભના ત્યાગ
માટે યત્ન કરવો જોઈએ. અજ્ઞાની જીવને શુભાલંબનરૂપ મુનિપણમાં પણ શુભ પરિ-
ણામ નથી જણાતા, અને નિઃશીલને (અશુભાલંબનરૂપ નારિતકપણમાં) શુભ પારિ-
ણામ જણાય છે. (તેથી ઉપર પ્રાયઃ શબ્દ અલ્પ કર્યો છે.) જો શુભાશુભ પરિણામથીજ
ફળ થાય છે, તો પછી પાત્રાપાત્રનો વિચાર કરવાથી શું ? (એમ પૂછવામાં આવે તો)
જો શરૂઆતથીજ તેના શુભ પરિણામ હોય, તો શુભ પરિણામના નિમિત્તે શુભ ફળ
થાય, પરંતુ ઉત્તમત્તની થેઠ તેના (નિઃશીલપાત્રના) શુભ પરિણામ નથી, કેમકે વિપ-
યાસિના સદ્ભાવથી તેના તે પરિણામ શુભ નથી. મુનિવેપથી ઠંકાએકા નિઃશીલ મુનિ
જ્ઞાન આપનાર દાતા મુનિદાનનું (સ્વર્ગાદિ) ફળ પામે છે, તેવી રીતે કુલિંગીને આપ-
નાર દાતા પણ મુનિદાનનું ફળ કેમ ન પામે ? (એમ પૂછવામાં આવે, તો) મુનિલિંગ

એ ગુણોત્તરં સ્થાન છે, તે ગુણોત્તરી તે રહિત હોય, તો પણ પ્રતિમાની પેઠે તે પૂજ્ય છે, પરંતુ કુલિંગી તો અયોગ્ય હોવાથી સ્થાનશુદ્ધિથી પણ પૂજ્યા યોગ્ય નથી. કુલિંગીને વિષે પણ કેવળજ્ઞાન થાય છે, (તો પછી સ્થાનશુદ્ધિથી તે કેમ પૂજ્ય ન ગણાય ? એમ કહેવામાં આવે, તો) તે કેવળજ્ઞાન ભાવલિંગથી થાય છે, કુલિંગથી નથી થતું. કેમકે મુનિસિંગ કેવળ જ્ઞાનત્વં અગ્ર થાય છે, તેથી તે પૂજ્ય છે. એ કારણથી પરિણામની વિશુદ્ધિ ધ્યક્ષનારાએ ભવ્ય જીવોના બોધને અર્થે હુમ્મેશાં શુભાલંબનતઃ જિનાદિકની પૂજા કરવી. ૩૨૮૨-થી-૩૨૯૪

શ્રીનમસ્કાર નિર્ધુક્તિ સમાપ્ત.

॥ નમોક્કારનિઙ્જુત્તીભાવ્યમ્ ॥ ॥ નમો સુવરેવવાણ નમો જિનાય ॥

હવે સામાયિક સૂત્ર સંબંધી સૂત્ર સ્પર્શિકા નિર્ધુક્તિ કહે છે.

કયપંચનમોક્કારો કરેઙ્ સામાઙ્યં તુ સોઽભિહિઓ ॥

સામાઙ્યંગમેવ ય જં સો સેસં અઓ વોચ્છં ॥૩૨૯૫॥૧૦૨૬-૩૪૨॥

एतथ य मुत्ताणुगमो मुत्तालावयकभा य निक्खेवो ।

मुत्तप्फासनिजुत्ती नया य पइमुत्तमायोज्जा ॥ ૩૨૯૬ ॥

अणुगंतव्वं मुत्तं मुत्ताणुगमाणुसारओ तं च ।

मुत्तं કરેમિ મંતે ! સામાઙ્યમેવમાઙ્યં ॥ ૩૨૯૭ ॥

तस्स कयप्पयणासो मुत्तप्फासं भणामि तत्थेर ।

मुत्तालावयणासं नए य वोच्छामि संभवओ ॥ ૩૨૯૮ ॥

करणे भए य अंते सामाङ्ग्य सव्वए य वज्जे य ॥

जोगे पच्चक्खाणे जावज्जीवाए तिविहेगं ॥ ૩૨૯૯ ॥૧૦૨૮-૩૪૩॥

मुत्तं કરેમિ મળિણ ધાઠુ વિહિઓ જઓ હુકુજ કરણે ।

તેણ કરેમિ વયણઓ ગમ્પઙ્ કરણં તદત્યો ત્તિ ॥ ૩૩૦૦ ॥

કરણં કિરિયા ભાવો સંભવઓ વેહ છત્થિં તં ચ ।

નામં ટવળા દવિણ સેત્તે કાલે ય માવે ય ॥ ૩૩૦૧ ॥

ગાથાર્થ:-પંચ નમસ્કાર કરીને (શિષ્ય) સામાયિક કરે છે, કેમકે તે પંચ નમસ્કારને સામાયિકત્વં અંગ કહેણ છે. તે પછી શેષ-સામાયિક સૂત્ર ત્રી વ્યાખ્યા કરીશ, અહીં (સૂત્ર વ્યાખ્યાનમાં) સૂત્રાણુગમ, સૂત્રાલાપક કૃત નિક્ષેપ, સૂત્ર સ્પર્શિકા-નિર્ધુક્તિ અને દરેક સૂત્રે યોગ્યવ્યાખ્યા નથો (કહેવાશે.) અનુયોગ દ્વરોક્ત સૂત્રાણુગમ સારથી (અહીંના-ક્ષરાદિશ્વ) સૂત્રની વ્યાખ્યા કરવી, અને તે સૂત્ર (કરેમિ મંતે સામાઙ્યં !) હે ભગવન્ત ! હું સામાયિક કરું છું. ઇત્યાદિશ્વે કહેણું (આનો અર્થ મૂળ આવશ્યક-ત્રી ટીકાથી જણાવે. અહીં તેના દરેક પદત્વં વ્યાખ્યાન કરાશે.) તે સૂત્રનો પદન્યાસ કરીને (પદો ઉચ્ચારીને) સૂત્ર સ્પર્શ કહીશ. તથા તે સૂત્રમાં સૂત્રાલાપકનો નિક્ષેપ અને નથો યથાસંભવ કહીશ

હે ભાગેવન્ત ? હું સર્વ સાવધ યોગને ત્યાગ કરીને યોગજીવાદિ પર્યન્ત ત્રિવિધે સામો-
યિક્ કંઠે છું. (કરેમિ એ પદ આદિમાં છે, તે કરણાર્થમાં શાંથી બતાવું છે ? એમ
પૂર્ણવામાં આવે, તો) કરેમિ એ સૂત્ર કહ્યે છતે હુદ્દન્ કરણે-કુધાતુને અર્થ કરણાર્થે છે,
તેથી કરીને કરોમિ એ વચનથી તેનો અર્થ કરણ જણાય છે. કરણ એટલે ક્રિયા અથવા
ભાવ. તેનો શબ્દાર્થ યથાસંભવ અહીં કહેવો તે કરણ નામ, સ્થાપના, દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ
અને ભાવ એમ છ પ્રકારે છે. ૩૨૯૫-થી-૩૩૦૧

હવે નામ-સ્થાપના-અને દ્રવ્ય કરણનું સ્વરૂપ કહે છે.

નામં નામસ્સ વ નામંઓ વ કરણં તિ નામકરણં તિ ।

ઠવણા કરણંનાસો કરણામારો ઘ જો જસ્સ ॥ ૩૩૦૨ ॥

તં તેણ તસ્સ તમિમં ધ સંભવઓ વ ફિરિયા મયા કરણં ।

દઘસ્સ ધ દઘેણ વ દઘમિ ધ દઘકરણં તિ ॥ ૩૩૦૩ ॥

દઘકરણં તિ સણ્ણાકરણં પેલ્લકરણાદયં ઘહુહા ।

સણ્ણા નામં તિ મઈ તં નો નામં જમભિજ્ઞાણં ॥ ૩૩૦૪ ॥

જં વા તદત્થવિગલે ફીરઈ દઘે તુ દવળપરિણામં ।

પેલ્લકરણાઈ ન હિ તં તદત્થસુદ્ધં નચા સદ્દો ॥ ૩૩૦૫ ॥

જઈ મ તદત્થવિહીણં તો ફિહ દટ્ઠપ્પજં જઓ તેણં ।

દઘ ફીરઈ સણ્ણાકરણં તિ ય કરણસહીઓ - ॥ ૩૩૦૬ ॥

નોરુક્કાકરણં પિય દદરસારુદ્ધવરણસણ્ણં પિ ।

ત્તફિરિયામાવાઓ પઓગઓ વીસસાઓ ય ॥ ૩૩૦૭ ॥

સાહ્યમણાદયં વા અજીવદઘાણ વીસસાકરણં ।

ઘરમા-ડધેમ્મ-નહાણં અણાઈ સંઘાયણાકરણં ॥ ૩૩૦૮ ॥

વાચાર્થ:-નામ એજ કરણ તે નમકંણ, અથવા નામતું કરણ યા નામથી કરણ તે
નામ કરણ, કરણને ન્યાસ અથવા જે કરણને (કાતરકાદિકને આકાર લાકાદિકને વિષે
સ્થાપાય તે સ્થાપના કરણ તથા તે, તે વડે, તેડું, અને તે છતે જે ક્રિયા તે કરણ છે,
અથવા યથાસંભવ દ્રવ્યતું, દ્રવ્ય વડે, અને દ્રવ્યને વિષે જે કરણ તે દ્રવ્યકરણ. તે આગમથી
અને નોઆગમથી બે પ્રકારે છે. તેના વળી એક ચાવત જ્ઞાસરીરભવ્યશરીરભવ્યતિ-
રિકત તે (સંજ્ઞાકરણ અને નો સંજ્ઞાકરણ એમ વ્યતિકત દ્રવ્યકરણ બે પ્રકારે છે,)
દ્રવ્યકરણ તે સંજ્ઞાકરણ તે પેલુ કંણાદિ બહુ પ્રકારે છે. સંજ્ઞા એટલે નામ કહેવાય છે,
(તો પછી સંજ્ઞાકરણ અને નામકરણમાં શો તફાવત છે ?) એમ કહેવામાં આવે, તો તે
અથોભ્ય છે, કેમકે નામ એ અભિધાન માત્ર છે, અથવા તદર્થજ્ઞા વસ્તુમાં સંકેત માત્ર નામ-
કરણ છે, અને દ્રવ્યકરણ તો પેલુ કરણાદિ દ્રવ્યકરણ તે તદર્થજ્ઞાન્ય નથી, તેમ કેવળ
શબ્દરૂપ પણ નથી. (એટલે એ બેમાં તદર્થજ્ઞાન્ય નથી, તો તેને દ્રવ્યકરણ કેમ કહેવાય ?
(ભાવકરણ કહેવું જોઈએ.) પેલુ કરણાદિ દ્રવ્યકરણ છે, તેથી કરણ રૂઢિને લીધે તેને સંજ્ઞા-
કરણ કહેવાય છે. અરુદ કરણ સંજ્ઞાવાણું છતાં પણ દ્રવ્યનાં પ્રયોગ અને વિસ્રસાથી તરિક-
યાના સદ્ભાવથી નો સંજ્ઞાકરણ કહેવાય છે, અજીવ દ્રવ્યોતું વિસ્રસા કરણ સાદિ-અનનાદિ
હોય છે, અને ધર્મો-ધર્મ-આકાશતું સંધાતનાકરણ અનાદિ રૂપ હોય છે. ૩૩૦૨ થી ૩૩૦૮

નામ એજ કરણ તે નામકરણ અર્થવા નામત્વ કરણ, યા નામથી કરણ તે નામ કરણ કહેવાય છે. કરણ શબ્દનો ન્યાસ તે, અથવા દાતરકાદિ કરણના આકારનો કાષ્ટાદિમાં વિન્યસ્ત કરેલો હોય, તે સ્થાપનાકરણ કહેવાય છે.

જે ક્રાય તે કરણ, અહીં કરણ શબ્દ કર્મસાધનમાં છે. જે વડે ક્રાય તે કરણ, આમાં કરણ શબ્દ કરણ સાધન છે. જે દ્રવ્યની કૃતિ તે કરણ, અહીં કરણ શબ્દ ભાવસાધનમાં છે. તેમાં ક્રાય તે કરણ, અહીં અધિકરણ સાધન છે. આ કર્મ-કરણ-અને અધિકરણ પક્ષમાં દ્રવ્ય એજ કરણ સમજવું, અથવા બીજા પક્ષ યથાસંભવ પઠિત-ત્વરૂપાદિ સમાસની અપેક્ષાએ ક્રિયા એજ કરણ માનેલ છે. જેમકે-દ્રવ્યત્વ કરણ તે દ્રવ્યકરણ, અથવા દ્રવ્યવડે કરણ તે દ્રવ્યકરણ, અથવા દ્રવ્યને વિષે કરણ તે દ્રવ્યકરણ, આ દ્રવ્ય કરણ ત્રણ પ્રકારે છે; તેમાં આગમથી દ્રવ્ય કરણ અને નોઆગમથી દ્રવ્યકરણનો વિચાર મુગમ હોવાથી, તે મૂકીને ત્રીજે પ્રકાર જાણીર-ભવ્ય શરીર વ્યતિરિક્ત દ્રવ્ય કરણનો વિચાર કહીએ છીએ. તે સંજ્ઞાકરણ અને નોસંજ્ઞાકરણ એમ બે પ્રકારે છે. તેમાં પહેલું દ્રવ્યસંજ્ઞાકરણ પેલુકાદિ બહુ પ્રકારે છે. લાટ દેશમાં રૂની જે પુણીઆ કરાય છે, તે પુણીઆને મહારાષ્ટ્રમાં પેલું કહે છે. એ પુણીઆ બનાવવાને ધાંસની જે સળી તેને પેલુકરણ કહેવાય, આદિ શબ્દથી સાદી બનાવવાને વાઇદ્યકાદિ કટ કરણ કહેવાય, તે સિવાય ઉપકરણ વિશેષ રૂપ કાંડતું કારણ, તે કાંડકરણ કહેવાય, તેમજ વાતકરણ વિગેરે બીજા પક્ષ પ્રસિદ્ધ લોકસંજ્ઞાવિશિષ્ટ કરણ તે દ્રવ્યસંજ્ઞાકરણ જણવાં.

શિષ્ય:—ભગવન્ ! સંજ્ઞા એ નામજ કહેવાય છે, અને જે એમ હોય, તો સંજ્ઞાકરણ અને નામકરણમાં કશો ભેદ ન રહ્યો ?

આચાર્ય:—“ કરણ ” એ અક્ષર ત્રયાત્મક કેવળ જ્ઞાન માત્ર છે, દ્રવ્ય નથી. અથવા કરણ રૂપ અર્થરહિત વસ્તુની અંદર સંકેત માત્રથી “ કરણ ” એવું નામ કરાય છે, તે નામકરણ કહેવાય છે, અને પેલુકરણાદિ તો દ્રવ્ય છે, તે દ્રવ્ય તે તે પુણીકરણાદિ રૂપ પરિણામ પામતું હોવાથી કરણ શબ્દાર્થથી રહિત નથી, તેમ તે કરણ શબ્દ અભિધાન માત્ર રૂપ પણ નથી, જે પ્રભાણે નામકરણ અને સંજ્ઞાકરણમાં તફાવત છે.

શિષ્ય:—જે સંજ્ઞાકરણ તદર્થશૂન્ય નથી, તો પછી તેને દ્રવ્ય કરણ શાથી કહે છે ? તેને તો ભાવકરણજ કહેવું જોઈએ.

આચાર્ય:—પેલુકરણાદિ સંજ્ઞાકરણ વડે પુણીકાદિ દ્રવ્ય કરાય છે, તેથી કરીને ‘ દ્રવ્યત્વ ’ જે કરણ તે દ્રવ્યકરણ ’ એ વ્યુત્પત્તિથી દ્રવ્ય કરણ કહેવાય છે, અને સંજ્ઞાકરણ તો કરણ રૂઢિથી કહેવાય છે કેમકે લોકમાં એ કરણ સંજ્ઞાથી રૂઢ છે.

દ્રવ્યના પ્રયોગથી અને વિસ્ત્રસાથી એમ બે પ્રકારે નોસંજ્ઞાકરણ થાય છે. તેમાં કરણ રૂપ સંજ્ઞાનો અભાવ હોવાથી તેને નોસંજ્ઞાકરણ કહેવાય છે

શિષ્ય:—જે એમાં કરણ સંજ્ઞા નથી, તો તેને કરણ કેમ કહેવાય ?

આચાર્ય:—શરીર-અભ-ઇન્દ્રિયત્વ આદિમાં કરણ સંજ્ઞા નથી, તોપણ તેમાં પ્રયોગ-વિસ્ત્રસાજનિત કરણક્રિયા હોય છે, તેથી તેની અપેક્ષાએ તેઓતું કરણપણું વિરૂદ્ધ નથી, એમાં અજીવ દ્રવ્યોત્વ વિસ્ત્રસાકરણ સાદિ-અનાદિ રૂપ છે. ધર્મા-ધર્મ આકાશસ્થિતકાયત્વ સંધાતનાકરણ (પ્રદેશોત્વ પરસ્પર એકત્ર અવસ્થાન રૂપ કરણ) અનાદિ રૂપ જણવું. ૩૩૦૨ થ ૨૩૦૮

હવે ધર્માસ્તિકાયાદિતું કરણપણું સાદિ-અનાદિ રૂપે સિદ્ધ કરે છે.

નણુ કરણયર્ણાયં ચ વિરુદ્ધં ધણપ ન દોસોઽયં ।

અબ્રોમસમાહાણં જમિહં કરણં ન નિવત્તી ॥ ૩૩૦૯ ॥

અદ્વ પરપદ્યયાઓ સંજોગાઈ કરણં નમાઈર્ણં ।

સાતીજવયારાઓ પજ્ઞાયાદેસઓ વાવિ ॥ ૩૩૧૦ ॥

ચવલુસમચવલુસં પિય સાઈર્ણં રુવિવીસસાકરણં ।

અન્માણુપ્પમિર્ણં વહુહા સંઘાય-એયકયં ॥ ૩૩૧૧ ॥

હોઈ પઓગો જીવવાવારો તેણ જં વિણિમ્માણં ।

સજ્જીવમજીવં વા પઓગકરણં તયં વહુહા ॥ ૩૩૧૨ ॥

સજ્જીવં મૂલ્લત્તરકરણં મૂલકરણં જમાઈર્ણં ।

પંચહં દેહાણં ઉત્તરમાહિત્તિયસ્સેવ ॥ ૩૩૧૩ ॥

મૂલકરણં સિરો-સ્સ-પટ્ટી-વાહો-દરો-હનિમ્માણં ।

ઉત્તરમવસેસાણં કરણં કેસાઈકર્મં ચ ॥ ૩૩૧૪ ॥

સંઠવળમળેગવિહં દોણં પદમસ્સ એસજેર્ણિ પિ ।

વળ્ણાઈર્ણં કરણં પરિકર્મં તદ્દપ નત્થિ ॥ ૩૩૧૫ ॥

ગાથાર્થ:-અનાદિ કરણ, એ કથનવિરુદ્ધ છે. (એમ કહેવામાં આવે તો તેનો ઉત્તર) કહીએ છીએ કે તે દોષ નથી, કેમકે અહીં જે કરણ માન્ય છે, તે અન્યોઅન્ય સંહતિ-રૂપ માન્ય છે, પણ નવીન ઉત્પત્તિરૂપ નથી માન્ય. અથવા સંયોગાદિ પર પ્રત્યક્ષથી આકાશાદિતું કરણ ઉપચારથી સાદિમાન જાણવું. અથવા પર્યાયની અપેક્ષાએ પણ તે સાદિમાન જાણવું; અભ-અણુ વિગેરે ચાક્ષુષ-અચાક્ષુસ રૂપી અણુવતું વિસ્રસાકરણ સાદિ-માન છે, તે અભ અણુ આદી સંઘાત-અને લેકથી બહુ પ્રકારે છે. જીવનો વ્યાપાર તે પ્રયોગ છે, તેનાથી જે નિર્માણ તે પ્રયોગકરણ છે. તે સજીવાજીવાદિ બહુ પ્રકારે છે. સજીવ કરણ મૂલ્લતર લેકે એ પ્રકારે છે, પાંચે શરીરોત્તર જે આથ સંઘાત કરણ તે મૂળ કરણ છે, અને ઉત્તર કરણ તે પ્રથમના ત્રણ શરીરોત્તર છે. મર-ક-ઉત્તર-પીઠ-બાહુ-ઉદર અને ઉદ્દયતું નિર્માણ તે મૂળ કરણ છે, અને શેષ ઉપાંગાદિ તથા કેશાદિ કર્મતું નિર્માણ તે ઉત્તર કરણ છે. પ્રથમનાં બે શરીરોત્તર અનેક પ્રકારે સંસ્થાપન, ઔપધાદિ વડે વર્ણાદિ કરણ; તે પણ તેણે ઉત્તર કરણ છે; ત્રીજા શરીરમાં તો એણું પરિકર્મજન નથી. ૩૩૧૫

શિષ્ય:-ભગવન્ ! વસ્તુને ઉત્પન્ન કરવી, તે કરણ કહેવાય છે, અને તે ધટ-કટ-શકટાદિની જેમ આદિમાનજ હોય છે. વસ્તુસ્થિતિ આમ હોવાથી કરણ અનાદિ છે, એમ કહેવું એ “ મારી માતા વન્યા છે ” ઇત્યાદિ કથનની જેમ સર્વથા વિરુદ્ધ છે.

આચાર્ય:-ધર્માસ્તિકાયાદિના પ્રદેશોત્તર જે પરસ્પર સમુદીત અવસ્થાન તેને અહીં કરણરૂપે માનેલ છે, પરન્તુ વસ્તુની અપૂર્વ કૃતિ તેને કરણ નથી માન્યું. ધર્માસ્તિકાયાદિના પ્રદેશારણિતું જે સમુદીત અવસ્થાન છે, તે અનાદિ કાળથી હોવાથી તેણે અનાદિપણું કંઈ વિરુદ્ધ નથી.

અથવા એ ધર્માસ્તિકાયાદિતું કરણ ઉપચારથી આદિમાન પણ હોય છે. જેમકે

આકાશાદિનો ધરાદિ વિગેરેની સાથે સંયોગ, તે સાદિ-સપર્યવસાન હોય છે, તેથી કરીને તેઓના ધરાદિ સાથે જે સંયોગ કરવો, તે સાદિમાન હોય છે. અથવા પર્યાયની અપેક્ષાએ જોનાના મતે સર્વ વસ્તુ સાદિ-સપર્યવસિત છે. તેથી કરીને આકાશ વિગેરેનું કર્મ પર્યાયની અપેક્ષાએ સાદિમાન છે. એ પ્રમાણે અરૂપિ અણવ દ્રવ્યોનું વિસ્રસાકરણ સાદિ-અનાદિ રૂપે સમજવું.

હવે રૂપી અણવ દ્રવ્યોનાં વિસ્રસાકરણનો વિચાર કરીએ તે બે પ્રકારે છે અથ્થ ધન્દ ધતુષ વિગેરેનું વિસ્રસાકરણ ચતુથી જણાય છે, તેથી તે આશુપ વિસ્રસાકરણ કહેવાય, અને પરમાણુ દ્વયણુકાદિનું વિસ્રસાકરણ ચતુને અગોચર હોવાથી, તે અચાશુપ વિસ્રસાકરણ કહેવાય. આ બન્ને પ્રકારનું રૂપી અણવનું વિસ્રસાકરણ સંઘાત-ભેદ કૃત અનેક પ્રકારે સાદિમાન છે. જેમકે અભ્યાદિનાં કેટલાંક પુદ્ગળો એકઠાં થાય છે, અને કેટલાંક છૂટાં પડે છે, તેથી તેઓનાં વિવિધ રૂપો થાય છે એજ પ્રમાણે દ્વયણુકાદિ સ્કંધોમાં પણ સમજવું. પરમાણુનું કર્મ તે સ્કંધથી ભેદ કૃતજ હોય છે કેમકે મેદાદણુઃ (ત. ૫-૨૭) ભેદથી પરમાણુ થાય છે અહીં જે કર્મ કહ્યું છે, તે સ્વભાવથી કૃતિરૂપ કહ્યું છે, પણ જે કરાય તે કર્મ, એમ નથી માન્યું. એ પ્રમાણે બન્ને પ્રકારના વિસ્રસાકરણનું સ્વરૂપ કહ્યું.

હવે પ્રયોગકરણનો વિચાર કરીએ. જીવનો વ્યાપાર તે પ્રયોગ કહેવાય. તેવા પ્રયોગવડે જે નિર્માણ કરવું, તે પ્રયોગકરણ કહેવાય. આ પ્રયોગકરણ સજીવ અને અજીવ એમ ધણા પ્રકારે છે. તેમાં જ્યાં જીવ વિદ્યમાન હોય, તે સજીવ પ્રયોગ કરણ કહેવાય. તે ઔદારિકાદિ પાંચ શરીરોનું જણવું. આ સજીવ પ્રયોગ કરણ પુનઃ મૂળ કરણ અને ઉત્તર કરણ એમ બે પ્રકારે છે. ઔદારિકાદિ પાંચે શરીરોનાં જે આદ્યપુદ્ગળ સંઘાતકરણ તે મૂળકરણ જણવું, અને ઉત્તરકરણ તે પ્રથમના ત્રણ શરીરોનુંજ હોય છે. તેજસ કાર્મણુ નથી હોતું.

શીખ્યઃ— પ્રથમનાં ત્રણ શરીરોને શિર, ઉર વિગેરે અંગો અને હાથ પગ અંગુલીઓ વિગેરે ઉપાંગો હોય છે, તેમાં મૂળકરણ કયું? અને ઉત્તરકરણ કયું?

આચાર્યઃ—ઔદારિકાદિ ત્રણ શરીરોમાં શિર, ઉર વિગેરે આઠે અંગોનું નિર્માણ તે મૂળકરણ; અને શેષ હાથ પગ વિગેરે ઉપાંગોનું નિર્માણ તે ઉત્તરકરણ. તેમજ ઔદારિક વૈકિંચ શરીરના કેશ નખ દાંત વિગેરેનાં સંસ્કાર રૂપ જે કેશાદિ કર્મ તે પણ તેમનું ઉત્તરકરણ છે. વળી વિનબ્દ કરણાદિ અવયવોને સંઘાતવાદિ રૂપ, તથા લક્ષણાક તૈક્ષાદિ ઔપધોવડે વર્ણાદિનું વિશિષ્ટ સંસ્કરણ કરવું, તે ઔદારિક શરીરનું ઉત્તરકરણ છે, અને કેશાદિના ઉપરચતરૂપ સંસ્કરણ તે વૈકિંચ શરીરનું ઉત્તરકરણ છે. ત્રીજા આદારક શરીરમાં કેશ નખ આદિનું પરિકર્મજ નથી; કેમકે સ્વરૂપથીજ તે વિશિષ્ટ પ્રકારનાં છે, તેથી તેને તેમ કરવાનું કંઈ પ્રયોજન નથી. ૩૩૦૨-થી-૩૩૧૫.

હવે બીજી રીતે જીવ પ્રયોગ કરણ ત્રણ પ્રકારે કહે છે.

સંઘાયણ પરિસાદણમુમયં કરણમહવા સરીરાણં ।

આદાણમુયણસમઓ તદંતરાલં ચ કાલોર્સિ

॥ ૩૩૧૬ ॥

સુદ્ધાગમવગ્ગહણં તિસમયદીર્ગં જહનમુમયસ્સ ।

પણ્ણતિયં સમઓણં વકોસોત્તરાલકાલોડ્યં

॥ ૩૩૧૭ ॥

દો વિગ્રહમ્મિ સમયા સમઓ સંઘાયણાદ તેહુણં ।

સુહામમવગ્ગહણં સવજહણદ્વિઠ્ઠાલો

॥ ૩૩૧૮ ॥

ઁકોસો સમઁણો જો સો સંઘાયણાસમયહીણો

ફિહ ન દુસમયચિહીણો સાદણસમણ્ઠવણીયમ્મિ

॥ ૩૩૧૯ ॥

ગાથાર્થ:-અથવા શરીરોત્ત્વ સંઘાતન, પરિશાદન, અને સંઘાતપરિશાદન રૂપ એમ ત્રણ પ્રકારે કરણ છે. સંઘાતનનો અને પરિશાદનનો કાળ એક સમયનો છે, તથા સંઘાતપરિશાદનો કાળ હવે કહેવાશે. સંઘાતપરિશાદન ઉભયનો જઘન્યકાળ ત્રણ સમયહીન ક્ષુદ્ધલક ભવ પ્રમાણ છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી એક સમય ન્યૂન ત્રણ પદ્યોપમ પ્રમાણ છે. આ એનો અંતરાલ કાળ છે. વિગ્રહ ગતિમાં બે સમય અને એક સમય સંઘાતાદિનો, એ ત્રણ સમય હીન ક્ષુદ્ધલક ભવ પ્રમાણ સર્વથી જઘન્ય સ્થિતિકાળ છે. એક સમય ન્યૂન ત્રણ પદ્યોપમ પ્રમાણ જે ઉત્કૃષ્ટ કાળ કહ્યો છે, તે સંઘાતના સમયથી હીન જણવો. પરિશાદનનો એક સમય દૂર કંતાં બે સમયહીન ત્રણ પદ્યોપમ પ્રમાણ ઉત્કૃષ્ટ કાળ કેમ ન કહેવાય? ૩૩૧૬-થી-૩૩૧૯

આદારિકાદિ શરીરોત્ત્વ સંઘાતન, પરિશાદન, અને સંઘાતપરિશાદ ઉભય રૂપ એમ ત્રણ પ્રકારે કરણ બીજી રીતે પણ છે. પૂર્વભવમાં આદારિકાદિ શરીરને ત્યજીને આગળના ભવમાં પુનઃ પણ તે ગતિમાં જે પુદ્ગળોનો સંગ્રહ કર્યો તે સંઘાતન કહેવાય અને તે આદારિકાદિ શરીરને તજતાં છેલ્લા સમયે તે પુદ્ગળોનો જે સંઘા ત્યાગ કર્યો, તે પરિશાદન કહેવાય. તથા સંઘાતન સમય અને પરિશાદન સમયની વચ્ચેના સર્વ સમયોમાં સંઘાત પરિશાદ રૂપ ઉભય જણવું; કેમકે એ સર્વ સમયોમાં પૂર્વશુદ્ધિ પુદ્ગળોનો ત્યાગ અને બીજાત્વ મહુણ થાય છે. પ્રથમનાં ત્રણ શરીરને સંઘાત પરિશાદ અને એ ઉભયરૂપ ત્રણે પ્રકારે કરણ હોય છે, તૈજસ કાર્મણ શરીરને સંઘાત કરણ નથી હોતું; કેમકે તે પુદ્ગળોનો ત્યાગ કર્યા પછી પુનઃ તેવું મરણ થતું નથી. માત્ર સંઘાત, પરિશાદ ઉભયરૂપ એકજ કરણ તેને હોય છે. એ આદારિકાદિ શરીરોત્ત્વ સંઘાતનનો અને પરિશાદનનો કાળ એક એક સમયનો છે. તે બંનેની વચ્ચેનાં સંઘાત પરિશાદ ઉભયની પ્રવૃત્તિ થાય છે, તેનો જઘન્ય કાળ ત્રણ સમયહીન ક્ષુદ્ધલક ભવ પ્રમાણ છે, અને ઉત્કૃષ્ટ-કાળ ત્રણ પદ્યોપમમાં એક સમય ન્યૂન પ્રમાણ છે.

બે સમય વિગ્રહ ગતિમાં અને એક સમય સંઘાતનનો, એમ ત્રણ સમય ન્યૂન ક્ષુદ્ધલકભવ પ્રમાણ જઘન્ય સ્થિતિકાળ સંઘાતન પરિશાદન ઉભય રૂપનો છે.

[શન્ય:-વિદિશામાં રહેલો જીવ મરણ પામીને પહેલા સમયે દિશામાં જાય, બીજા સમયે લોકની મધ્યમાં પેસે, ત્રીજા સમયે ઉપર ઉંચે જાય, અને ચોથા સમયે નાડી બહાર જાય, જગરે આ પ્રમાણે અષ્ટત્રસનાડીની બહારથી ઉર્ધ્વ લોકમાં ત્રણ નાડીની બહાર નિગોદાદિ જીવ ઉત્પન્ન થાય, ત્યારે વિગ્રહ ગતિમાં પ્રથમના ત્રણ સમય જાય, અને ચોથા સમય સંઘાતમાં જાય, એ પ્રમાણે ચાર સમય ન્યૂન ક્ષુદ્ધલક ભવ પ્રમાણ જઘન્ય સ્થિતિકાળ સંઘાત, પરિશાદનો થાય. અને આપે તો ત્રણ સમય ન્યૂન ક્ષુદ્ધલક ભવ પ્રમાણ જઘન્યકાળ કહ્યો છે તેવું શું કરણ ?

આચાર્ય:-ચાર સમયવાળી વિગ્રહગતિમાં બે આદ્ય સમય છે, તે પરભવ સંબંધી નથી ગણ્યો, પણ પૂર્વભવ સંબંધી ગણ્યો છે, કેમકે તે સમયે પૂર્વભવત્વ શરીર શૂંકાય

છે, વ્યવહાર નયની અપેક્ષાએ જે મુકાબુ હોય તે અમુક છે, તેથી કરીને વિમલ ગતિમાં ત્રણ સમય નહિ, પણ બે સમય સમજના, અને ત્રીજો સમય સંધાતનો, એમ ત્રણ સમય ન્યૂન્ય જણવા. અથવા અહીં જે વિમલગતિ કહી છે, તે ત્રણ જીવ સંબંધી જણવી. ત્રણ જીવો વધારેમાં વધારે ત્રીજા સમયે ઉત્પત્તિ સ્થાન પામે છેજ. એટલે ત્રણ સમય ન્યૂન ગણવામાં કંઈ હાથ નથી. એ પ્રમાણે અમારું માનવું છે, તત્ત્વ તો બહુ સુત જણે. કુલ્લેક-ભવતું પ્રમાણ બસો છપ્પન આવશીયું છે. એક ધાસોધાસમાં સત્તર અધિક કુલ્લેક ભવ થાય છે.

સંધાન-પરિશાદ ઉભયરૂપનો ઉત્કૃષ્ટકાળ ત્રણ પલ્લોપમમાં એક સમય ન્યૂન છે, તે આ પ્રમાણે. જ્યારે કેવળ જીવ દેવગુરુ આદિમાં મનુષ્યપણે ઉત્પન્ન થયો હોય, તે ઉત્પન્ન થવાના પહેલા સમયે આદારિક શરીરનું સંધાતન કરી, ત્રણ પલ્લોપમનું ઉત્કૃષ્ટ આયુ લોગવીને મરણ પામે, તેને સંધાતનનો એક સમય બાદ કરતાં ત્રણ પલ્લોપમમાં એક સમય ન્યૂન ઉત્કૃષ્ટકાળ સંધાત-પરિશાદ ઉભયરૂપનો થાય.

શિષ્ય:—મહારાજ! ત્રણ પલ્લોપમમાં એક સમય ન્યૂન કેમ? બે સમય ન્યૂન થવો જોઈએ, કારણ કે જેમ શરીર મલ્લજના પ્રથમ સમયે સર્વ સંધાત છે, તેમ શરીરનો ત્યાગ કરતા છેલ્લા સમયે સર્વ પરિશાદ છે, તેથી સંધાતનો એક સમય અને પરિશાદનો એક સમય, એમ બે સમય બાદ કરતાં, ત્રણ પલ્લોપમમાં બે સમય ન્યૂન ઉત્કૃષ્ટકાળ સંધાત-પરિશાદ ઉભયરૂપનો થાય. ૩૩૨૬ થી ૩૩૨૬

હવે ઉપરના કથનનું વ્યવહાર-નિશ્ચયનયની અપેક્ષાએ સમાધાન કરે છે.

મળ્લગ્ મવચરિમમ્મિ વિ સમ્પ સંચાપસાહને ચેવ ।

પરમવપદમે સાહનમઓ તદ્ગ્નો ન કાજો તિ ॥ ૩૩૨૦ ॥

જહ પરપદમે સાહો નિવિગ્ગહઓ ચ તમ્મિ સંચાઓ ।

નણુ સવસાહ-સંચાપણાઓ સમ્પ વિહદ્ધાઓ ॥ ૩૩૨૧ ॥

જમ્હા વિગ્ગચ્છમાણં વિગ્ગપં કુલ્લજ્જમાણણુપ્પણં ।

તો પરમજ્ઞાસમ્પ મોક્ષા-દાનાણ ન વિરોહો ॥ ૩૩૨૨ ॥

સુદ્ધસમ્પ નેહમત્તો રૂપદેહવિમોક્ષલઓ જહાસ્તોપ ।

જહ ન પરમવો વિ તર્હિ તો સો કો હોઝ સંસારી ? ॥ ૩૩૨૩ ॥

નણુ જહ વિગ્ગહકાલે દેહામાવે વિ પરમજ્ઞહજં ।

તહ દેહામાવમ્મિ વિ હોજ્જેહ મત્તો વિ કો દોસો ? ॥ ૩૩૨૪ ॥

જં ચિય વિગ્ગહકાલો દેહામાવે વિ તો પરમવો સો ।

સુદ્ધસમ્પ વ ન દેહો ન વિગ્ગહો જહ સ કો હોઝ ? ॥ ૩૩૨૫ ॥

(ઉપરના પ્રશ્નાના ઉત્તર) કહે છે કે ભવના છેલ્લા સમયે પણ સંધાત પરિશાદ ઉભય છે, કેવળ પરિશાદ તો પરભવના પહેલા સમયે છે, તેથી પરિશાદ ન્યૂન્યકાળ તેના ન સમજવો. બે પરભવના પ્રથમ સમયે પરિશાદ હોય, તો વિમલરહિત ઉત્પન્ન થનારાને તેજ સમયે સંધાત થાય, અને તેથી એકજ સમયમાં વિરૂદ્ધ એવા સર્વ પરિશાદ અને સંધાતન પ્રાપ્ત થશે. (એમ કહેવામાં આવે તો નિશ્ચયનયના મતે) નાશ પામતું હોય, તે નાશ પામ્યું, અને ઉત્પન્ન થતું હોય, તે ઉત્પન્ન થયું ગણાય, તેથી પરભવના આધ-

સમયે ત્યાગ અને ગ્રહણનો વિરોધ નથી. વળી જેમ અતીત જન્મમાં આ લવતું શરીર નથી, તેમ વ્યવન સમયે પણ આ લવના શરીરના અભાવે આ લવ નથી. જો એ પ્રમાણે તે સમયે પરલવ નથી, તો તે સંસારી જીવ કેવી રીતે કહેવાય? જેમ વિગ્રહકાળે શરીરના અભાવે પણ પરલવતું ગ્રહણ થાય છે, તેમ શરીરના અભાવે પણ આ લવતું ગ્રહણ થાય, તો શું દોષ છે? દેહના અભાવે (અપાન્તરાલ ગતિમાં) વિગ્રહકાળ છે, તો તે પરલવ છે, પરંતુ વ્યવન સમયે જો શરીર નથી અને વિગ્રહ પણ નથી, તો તે શું છે? ૩૩૨૦-થી-૩૩૨૫.

આચાર્ય:—લવના છેલ્લા સમયે પણ સંધાત-પરિશાદ ઉભય હોય છે, શરીર પુર-ગણોત્ત જે કેવળ પરિશાદનજ થાય છે, તે તો પરલવનો પ્રથમ સમય જણવો. કેમકે નિશ્ચયનયના અંતે વરમ્મ પદમે સાદળ-પરલવના પ્રથમ સમયે પરિશાદન થાય છે. તેથી સંધાત-પરિશાદ ઉભયનો કાળ સંધાત સમય અને પરિશાદ સમય, એમ બે સમયથી હીન નહિ, પણ સંધાતસમયથી જ હીન સમજવો.

વ્યવહારવાદી:—જો એ પ્રમાણે પરલવના પ્રથમ સમયે સર્વ પરિશાદ માનવામાં આવે, તો વિગ્રહરહિત ઋણુગતિએ ઉત્પન્ન ધનારા જીવને તેજ સમયે સંધાત માનવો પડશે. અને તેથી સર્વ પરિશાદ અને સંધાત એક સમયે સાથે પ્રાપ્ત થશે, સર્વ પરિશાદ એ પૂર્વ લવ સંબંધી છે, અને સર્વ સંધાત એ લવાન્તર સંબંધી છે, બન્ને લવના શરીરની યુગપદ્ધિ વિદ્યમાનતા અત્યંત વિરૂદ્ધ છે, તેથી ઉપરોક્ત કથન અયોગ્ય છે.

નિશ્ચયવાદી:—ક્રિયાકાળ અને નિષ્કાકાળનો ભેદ નથી, તેથી કરીને પૂર્વ લવતું શરીર પરલવના આદ્યસમયે મૂકાતું હોવાથી મૂકાએલું જ છે, અને આગળના ભવતું શરીર ઉત્પન્ન થતું હોવાથી ઉત્પન્ન થએલું જ છે આમ હોવાથી તદ્દલવ યોગ્ય શરીર પુર-ગણોત્તો ત્યાગ અને ગ્રહણ એક સમયે માનવામાં કંઈ વિરોધ નથી.

વળી મરણ સમયે તે પરલવનો આદ્યસમયજ માનવો જોઈએ, એમ ન માનવામાં આવે તો દોષ પ્રાપ્ત થાય. મરણ સમયે જોડેલો આ લવતું શરીર અને આશુપુર-ગણોત્તો સર્વ પરિશાદ થતી વખતે આ લવ નથી હોતો, કેમકે તે વખતે આ લવતું શરીર અને આશુ મુકાય છે, પૂર્વ દેહા મુજબ ક્રિયા કાળ અને નિષ્કાકાળ અભિન્ન હોવાથી જો મૂકાતું હોય, તે સર્વથા મૂકાએલું જ છે. જેમ અતીત જન્મની અંદર આ શરીરના અભાવે આ લવ નથી, તેમ મરણ સમયે પણ તે નથી. કેમકે આ લવના શરીરનો અભાવ ત્યાં પણ છેજ, આમ હોવાથી તે મરણ સમયે જો પરલવ ન માનવામાં આવે, તો સંસારી જીવને શું કહેવાશે? કેમકે તે વખતે આ લવનો સુક્ષ્મથી નિષેધ કર્યો છે, અને પરલવ માનતા નથી, વળી સંસારી હોવાથી સુક્ષ્મતામાં પણ નહિ કહેવાય, કેવળ વ્યવહાર રહિતજ થશે.

વ્યવહારવાદી —જેમ વિગ્રહકાળે-વિગ્રહગતિથી પરલવમાં જતી વખતે પરલવના શરીરનો અભાવ છતાં પણ જીવને નારકાદિ પરલવનો વ્યવહાર થાય છે, તેમ મરણ સમયે આ લવના શરીરનો અભાવ છતાં પણ જો આ લવનો વ્યવહાર થાય, તો શું દોષ છે? કંઈજ નહિ, કેમકે ન્યાય ઉભયત્ર સમાન છે.

નિશ્ચયવાદી:—અપાન્તરાલ ગતિમાં જીવનો વિગ્રહકાળ છે, પણ પૂર્વલવકાળ નથી, તેથીજ દેહના અભાવે પણ પરલવનું આશુ ઉત્તીર્ણ થવાથી પરલવનો વ્યવહાર કરાય છે, પૂર્વ લવતું આશુ પૂર્વે નિજીવું થવાથી આશુરહિત જીવ સંસારમાં રહે નહિ. મરણ સમયે પૂર્વલવનો દેહ નથી, કેમકે તે તજ દીધેલ છે; વિગ્રહકાળ પણ નથી, કેમકે વર્તમાન.

ત્યાં અભાવ છે. વસ્તુસ્થિતિ આ પ્રમાણે હોવાથી ભરણ સમય તે આ ભવ અને પરભવના સમયોમાંથી કયો સમય ગણાય?

વ્યવહારવાદી:—જેમ વિમ્બદુકાણે પરભવના શરીરના અભાવે પરભવ કહેવાય છે, તેમ ભરણ સમયે પણ આ ભવના શરીરના અભાવે આ ભવ કહેવામાં શું હરકત છે?

નિશ્ચયવાદિ:—તે યોગ્ય નથી, કેમકે દ્રષ્ટાન્ત અને દાર્શનિકની વિષમતા છે. ભરણ સમયે જેમ આ ભવના શરીરનો અભાવ છે, તેમ આ ભવના આયુષનો પણ અભાવ છે, તેથી કરીને આયુષ્ય ઉદયના અભાવે ભરણ સમય તે આ ભવ કેવી રીતે થઈ શકે? વિમ્બદુકાણે તો પરભવના આયુષનો ઉદય હોવાથી તે વખતે પરભવ કહી શકાય. મારે વિમ્બદુકાણની ધૃતે પરભવઆયુષ્ય ઉદયથી ભરણ સમય તે પરભવ છે, એમ માનવું યોગ્ય છે, અન્યથા ભરણ સમયે જીવ સંસારી અથવા મુક્ત બેમાંથી એક પણ નહિ કહી શકાય. એ પ્રમાણે ઔદારિક સંઘાત-પરિશાદ-અને ઉભયનો કાળ કહ્યો. ૩૩૨૦-થી-૩૩૨૫

હવે ઔદારિક સંઘાત-પરિશાદ-અને ઉભયનો અન્તરકાળ કહે છે.

સંઘાયંતરકાલો જહન્નઓ સુદ્યં તિસમઝળં ।
 દો વિગ્ગહમ્મિ સમયા તદ્ધો સંઘાયણામમઓ ॥ ૩૩૨૬ ॥
 તેહળં સુદ્ધમ્મં ધરિં પરમવવિગ્ગહેગેવ ।
 મંતૂગ પદમસમ્પ સંઘાયયઓ સ વિગ્ગેઓ ॥ ૩૩૨૭ ॥
 ઉકોસં તેત્તીસં સમયાહિયપુવ્વકોદિમહિયાઈ ।
 સો સાગારોવમાઈ અવિગ્ગહેગેહ સંઘાયં ॥ ૩૩૨૮ ॥
 કાઝળ પુવ્વકોદિં ધરિં સુરજેટ્ટમાવયં તત્તો ।
 મોત્તૂળ ઇં તદ્ધ સમ્પ સંઘાયયયં તત્ત ॥ ૩૩૨૯ ॥
 ઉમ્મયંતરં જહ્નળં સમઓ નિગ્ગિગ્ગેગ સંઘાય ।
 પરમં સતિસમયાઈ તેત્તીસં ડયઢિનામાઈ ॥ ૩૩૩૦ ॥
 અણુમવિં દેવાદિમ્મ તેત્તીસમિહાગપ્પસ તદ્ધમ્મિ ।
 સમ્પ સંઘાયઓ દુવિં સાહેતરં વોચ્છં ॥ ૩૩૩૧ ॥
 સુદ્ધાગમવગ્ગહળં જહન્નમ્મકોસંયં ચ તેત્તોસં ।
 તં સાગારોવમાઈ સંપુણ્ણા પુવ્વકોવો ય ॥ ૩૩૩૨ ॥

ગાથા:—સંઘાતનો અન્તરકાળ જ્યનથી એક દ્યુલ્લક ભવમાં ત્રણ સમય ન્યૂન પ્રમાણ છે, તેમાં બે સમય વિમ્બદુ ગતિમાં અને ત્રીજો સમય સંઘાતનનો એ ત્રણ સમયે ન્યૂન દ્યુલ્લક ભવ ધારણ કરીને પરભવમાં વિમ્બદુ રહિત જઈને પહેલા સમયે સંઘાતન કરવાથી તે અન્તરકાળ ગણવો. તથા ઉત્કૃષ્ટ અન્તરકાળ તેત્રીસ સાગરોપમ ઉપર પૂર્વ કોડી આધિક એક સમય પ્રમાણ છે, અવિમ્બદુ ગતિએ સંઘાતન કરીને પૂર્વ કોડી પ્રમાણ આયુ ભોગવીને, તે પછી તેત્રીસ સાગરોપમનું ઉત્કૃષ્ટ કેવાયુ ભોગવીને અહીં ત્રીજા સમયે સંઘાતન કરનારા તેને તેટલો અન્તરકાળ ગણવો. વિમ્બદુરહિત સંઘાતન કરનારાને સંઘાત-પરિ-

શાદ ઉભયનું જઘન્ય અન્તર એક સમયનું, અને ઉત્કૃષ્ટ અન્તર ત્રણ સમય અધિક તેત્રીસ સાગરોપમનું છે. તે દેવાદિકમાં તેત્રીસ સાગરોપમ આશુ અનુભવીને અહીં આવીને ત્રીજા સમયે સંઘાતન કરનારાને એ થાય છે. હવે બે પ્રકારે પરિશાદનું અન્તર કહીશું. જઘન્યથી શુદ્ધલક ભવ પ્રમાણ અને ઉત્કૃષ્ટથી તેત્રીસ સાગરોપમ અધિક સંપૂર્ણ પૂર્વ-કોટી પ્રમાણ છે. ૩૩૨૬-થી-૩૩૩૨

એક વખત ઔદારિક શરીરનો સંઘાત કરીને ફરી તેનો સંઘાત કરતાં ઔદારિક સંઘાતનો જઘન્ય અન્તરકાળ ત્રણ સમય ન્યૂન શુદ્ધલક ભવ પ્રમાણ થાય તેટલો કાળ બ્યારે કોઈ એકેન્દ્રિયાદિ જીવ મરણ પામીને બે સમયનો વિગ્રહ કરી શુદ્ધલક ભવ પ્રમાણ આશુવાળા પૃથ્વીમાં ઉત્પન્ન થયો હોય, ત્યાં ત્રીજા સમયે ઔદારિક શરીરનો સંઘાત કરીને ઉપરોક્ત ત્રણ સમય ન્યૂન શુદ્ધલક ભવ પ્રમાણ કાળ સુધી સંઘાત-પરિશાદ ઉભય કરીને મૃત્યુ પામી વિગ્રહ રહિત ઋણગતિએ પુનર્લવમાં પૃથ્વી આદિકમાં ઉત્પન્ન થઈને ઔદારિક શરીરનો સંઘાત કરે, ત્યારે તે જીવને ઔદારિક શરીરના સંઘાતનો જઘન્ય અન્તર કાળ ત્રણ સમય ન્યૂન શુદ્ધલક ભવ પ્રમાણ થાય.

તેત્રીસ સાગરોપમ ઉપર સમયાધિક પૂર્વ કોટિ વર્ષ પ્રમાણ ઔદારિક શરીર સંઘાતનો ઉત્કૃષ્ટ અન્તરકાળ હોય છે, તે આ પ્રમાણે, બ્યારે કોઈ જીવ પૂર્વભવમાંથી વિગ્રહ રહિત અહીં મનુષ્યભવમાં આવી, પ્રથમ સમયે સંઘાત કરી, પૂર્વકોટિ વર્ષ પ્રમાણ આશુ પાળીને, તે પછી ઉત્કૃષ્ટ આશુ તેત્રીસ સાગરોપમ પ્રમાણ અનુત્તર દેવલોકમાં અનુભવી, ત્યાંથી ચ્વવીને બે સમયનો વિગ્રહ કરે. અહીં વિગ્રહના બે સમયમાંથી એક સમય પ્રથમના પૂર્વકોટીમાં નાખવો, એમ થવાથી તેત્રીસ સાગરોપમ ઉપર સમયાધિક પૂર્વકોટી પ્રમાણ ઔદારિક શરીરના સંઘાતનો ઉત્કૃષ્ટ અન્તરકાળ થાય, ઉપલક્ષણથી પૂર્વકોટી પ્રમાણ આશુવાળા મત્સ્યને અપ્રતિષ્ઠાન નરકમાં ઉત્પન્ન થવાવડે આજ પ્રમાણે પુનઃમત્સ્યમાં ઉત્પન્ન થવાથી આટલું ઉત્કૃષ્ટ અંતર જાણવું.

સંઘાત પરિશાદન ઉભયનું અન્તર જઘન્યથી એક સમય પ્રમાણ હોય છે, તે આ પ્રમાણે, ઔદારિક શરીર જીવ સ્વ આશુ પર્યંત સંઘાત પરિશાદન ઉભય કરીને આગળના ભવમાં અવિગ્રહ ગતિએ ઉત્પન્ન થઈ ઔદારિક સંઘાત કરીને પુનઃ પણ સંઘાત પરિશાદન ઉભય કરે તેને તે એક સંઘાત સમય જઘન્ય અન્તર હોય; અને ઉત્કૃષ્ટ અન્તર ત્રણ સમય સહિત તેત્રીસ સાગરોપમનું છે, તે આ પ્રમાણે, કોઈ મનુષ્યાદિ જીવ સ્વભવના છેલ્લા સમય સુધી સંઘાતન પરિશાદન ઉભય કરીને અનુત્તર વિમાને અથવા અપ્રતિષ્ઠાન નરકવાસામાં તેત્રીસ સાગરોપમનું આશુ અનુભવીને પુનઃ ત્યાંથી બે સમયની વિગ્રહ ગતિએ અહીં આવીને ત્રીજા સમયે ઔદારિક સંઘાતન કરીને તે પછી સંઘાતન પરિશાદન ઉભય કરે, ત્યારે બે સમય વિગ્રહના એક સમય સંઘાતનો અને તેત્રીસ સાગરોપમ દેવાદિ સંવધી એમ તેત્રીસ સાગરોપમ અધિક ત્રણ સમય પ્રમાણ સંઘાતન પરિશાદન ઉભયનું ઉત્કૃષ્ટ અન્તર થાય છે.

ઔદારિક પરિશાદનું જઘન્ય અન્તર શુદ્ધલક ભવ પ્રમાણ છે, અને ઉત્કૃષ્ટ અન્તર તેત્રીસ સાગરોપમ અધિક પૂર્વ કોટિનું છે.

શિષ્ય—જઘન્ય અન્તર શુદ્ધલક ભવમાં એક સમય ન્યૂન અને ઉત્કૃષ્ટ અન્તર પણ તેત્રીસ સાગરોપમ અધિક પૂર્વ કોટિમાં એક સમય ન્યૂન પ્રમાણ થાય, કેમકે બે જીવ શુદ્ધલક ભવ પ્રમાણ આશુવાળા વનસ્પતિ આદિમાં ઉત્પન્ન થાય છે, “ પરમવ પદમે

સાદૃશ્ય પ્રરભવના પ્રથમ સમયે પરિશાદ થાય.” એ વચનથી હુલ્લક ભવના પ્રથમ સમયે ઔદારિક શરીરનો સર્વ પરિશાદ કરે. તે પછી હુલ્લક ભવના અન્તે મરીને પુનઃ પણ પ્રરભવના આદ્ય સમયે ઔદારિક શરીરનો સર્વ પરિશાદ કરે. એ પ્રમાણે ઔદારિક પરિશાદનું જઘન્ય અન્તર હુલ્લક ભવમાં એક સમય ન્યૂન પ્રમાણ થાય, એજ પ્રમાણે ઉત્કૃષ્ટ અન્તરમાં પણ એક સમય ન્યૂન પ્રમાણ થાય કેમકે જ્યારે કોઈ સંયતિ મનુષ્ય મરીને કેવલવમાં ઉત્પત્ત થાય, ત્યાં ઉપર કંઠો મુજબ આદ્ય સમયે ઔદારિક શરીરનો સર્વ પરિશાદ કરીને તેનીસ સાગરોપમનું આયુ અનુભવી પૂર્વકોટિ વર્ષ આયુવાળા મનુષ્યમાં ઉત્પત્ત થઇ, મરીને પુનઃ પણ પ્રરભવના આદ્યસમયે સર્વ પરિશાદ કરે, ત્યારે તેને પૂર્વકોટિમાંથી એક સમય દેવભવાયુમાં નાખતા ઉત્કૃષ્ટ અન્તર તેનીસ સાગરોપમ ઉપર પૂર્વકોટિમાં એક સમય ન્યૂન પ્રમાણ થાય, અને આપ તો બન્ને પક્ષમાં સંપૂર્ણ કંઠો છે તેનું શું કારણ ?

આત્માર્થ:—અહીં હુલ્લક ભવના આદ્ય સમયે પરિશાદ નથી માન્યો, પરન્તુ વ્યવહાર નયની અપેક્ષાએ પૂર્વ ભવના છેલ્લા સમયે માન્યો છે, એજ પ્રમાણે દેવભવના આદ્ય સમયે પરિશાદ નથી, પણ સંયતિ મનુષ્યના ચરમ સમયે થાય છે. એ પ્રમાણે જઘન્ય તથા ઉત્કૃષ્ટ પક્ષમાં આદિમાં વ્યવહાર નયની અપેક્ષા અને અન્તે નિશ્ચય નયની અપેક્ષા માનતાં ભાષ્યકારના વચનમાં કંઈ વિરોધ નથી, આ પ્રમાણે વૃધી કહે છે, કે ગંભીરભાષી તેમનું તત્ત્વ તો કેવળી ભગવાન જાણે. એ પ્રમાણે ઔદારિક સંધાત-પરિશાદ-અને ઉભયનો અન્તર કાળ કહ્યો. ૩૩૨૬-થી-૩૩૩૨

હવે વૈકિય શરીરના સંધાત-પરિશાદ-અને ઉભયનું કાળ માન કહે છે.

વૈકિયસંધાતો સમગ્રો સો પુણ વિઠવિનાઈપ્પ !

ઓરાલિયાણમહવા દેવાઈનાઈગહણમ્મિ જહણ્ણાઓ મમો ॥૨૩૩૩ ॥

વક્રોસો સમયદુગ્ગં જો સમય વિઠવિલ મમો વિરૂપ !

સમય મુરેમ્મ વચ્ચેઈ નિવિગ્ગહઓ તયં તસ્સ ॥ ૨૩૩૪ ॥

ભમય જહર્મ સમગ્રો સો પુણ દુસમયવિઠવિયમયસ્સ !

પરમયરાઈ સંધાયસમયદોનાઈ તેત્તીસં ॥ દારં ॥ ૨૩૩૫ ॥

સંધાયંતરસમગ્રો સમયવિઠવિયસ્સ તદ્દયમ્મિ !

સો દિવિ સવાયયો વડ્ડપ્પ વ મયસ્સ વડ્ડયમ્મિ ॥દારં ॥ ૨૩૩૬ ॥

ભમયસ્સ ચિર વિઠવિય મયસ્સ દેવેસવિગ્ગહમયસ્સ ॥દારં ॥

સાદસ્સંતમ્મહુત્તં વિગ્ગ વિ વરુકાલમ્મુક્કોસં ॥ ૨૩૩૭ ॥

આત્માર્થ:—વૈકિય શરીરનો સંધાતકાળ જઘન્યથી એક સમયનો છે, તે ઔદારિક શરીરને વિકૃત્વેષ્ટા કરતાં થાય, અથવા કેટાદિકને આદિ મહુષ્યમાં થાય. વૈકિય શરીરનો ઉત્કૃષ્ટ સંધાતકાળ બે સમયનો છે, જે કોઈ ઔદારિક શરીરી એક સમય વિકૃત્વેષ્ટાને મરણ પામી બીજા સમયે વિગ્રહરહિત દેવગતિમાં જાય તેને તે હોય. વૈકિય શરીરના સંધાત-પરિશાદ ઉભયનો જઘન્યકાળ એક સમયનો છે, તે બે સમય વિકૃત્વેષ્ટાને મરણ પામેલાને હોય છે; અને ઉત્કૃષ્ટકાળ સંધાતન સમયહીન તેનીસ સાગરોપમનો હોય છે. વૈકિય સંધાતનું જઘન્ય અન્તર એક સમયનું છે, તે એક સમય-ઉત્તર વૈકિય કરીને મરણ પામ્યા પછી

ત્રીજા સમયે દેવલોકમાં સંઘાત કરતાં થાય, અથવા ત્રીજા સમયે મરનારને વિમુક્તરૂપે ઉત્પન્ન થતાં થાય. વૈક્રિય સંઘાત પરિશાદ ઉભયત્વ અન્તર (જઘન્યથી એક સમયત્વ છે.) તે અન્તર્મુહૂર્ત વિધુર્વાને મરણ પછી વિમુક્ત રૂપે દેવગતિમાં ગએલાને હોય છે, વૈક્રિય પરિશાદત્વ જઘન્ય અન્તર અન્તર્મુહૂર્તત્વ છે, અને (સંઘાતાદિ) ત્રણેત્વ ઉત્કૃષ્ટ અન્તર વનસ્પતિના કાળ બેટલું છે. ૩૩૩૩-થી-૩૩૩૭

વૈક્રિય શરીરનો જઘન્ય સંઘાતકાળ એક સમયનો છે, તે ઉત્તર વૈક્રિય લઙ્ગિવાળા ઔદારિક શરીરો તિર્થથ અથવા મનુષ્યને ઉત્તરવૈક્રિય કરતાં પ્રથમ એક સમયે સંઘાત થાય છે તેની અપેક્ષાએ, અથવા દેવ-નારકીને વૈક્રિય શરીર મળણ કરતા પહેલા સમયે સંઘાત થાય છે, તેની અપેક્ષાએ વૈક્રિય સંઘાતનો જઘન્યકાળ એક સમયનો છે; તથા ઉત્કૃષ્ટ સંઘાતકાળ બે સમયનો છે, તે આ પ્રમાણે. કોઇ ઔદારિક શરીરો છેલ્લા એક સમયે ઉત્તર વૈક્રિય કરીને મૃત્યુ પામી ઋતુગતિએ દેવલોકમાં જાય, ત્યાં પણ પહેલા સમયે વૈક્રિયસંઘાત કરે, તેવા છવને એક સમય આ લવનો અને બીજા સમય દેવસમયનો એમ ઉત્કૃષ્ટથી બે સમયનો વૈક્રિયસંઘાત કાળ થાય.

વૈક્રિયસંઘાત-પરિશાદ ઉભયનો જઘન્યકાળ એક સમયનો, અને ઉત્કૃષ્ટ કાળ તેત્રીસ સાગરોપમમાં એક સમય ન્યૂન પ્રમાણ છે. જ્યારે કોઇ ઔદારિક શરીરોએ ઉત્તર વૈક્રિય આરંભ્યું હોય, તે પ્રથમ સમયે સંઘાત કરે અને બીજા સમયે સંઘાત પરિશાદ ઉભય કરીને મૃત્યુ પામે, ત્યારે તેને સંઘાત પરિશાદ ઉભયનો જઘન્ય કાળ એક સમયનો થાય. તથા ઉત્કૃષ્ટ તેનો કાળ તેત્રીસ સાગરોપમ એક સમય ન્યૂન્ય પ્રમાણ અન્તર દેવ અથવા અપ્રતિષ્ઠાન નરકને વિષે જાણવો. વૈક્રિય પરિશાદનો જઘન્ય તથા ઉત્કૃષ્ટ કાળ એકજ સમયનો છે એ પ્રમાણે વૈક્રિય સંઘાત, પરિશાદ અને ઉભયનો કાળ છે.

હવે એ ત્રણેના અન્તરકાળનો વિચાર કરીએ. વૈક્રિય સંઘાતનો જઘન્ય અન્તરકાળ એક સમયનો છે તે આ પ્રમાણે. કોઇ ઔદારિક શરીરો એક સમય ઉત્તર વૈક્રિય કરીને મૃત્યુ પામી, બીજા સમય વિમુક્ત ગતિમાં કરા ત્રીજા સમયે દેવલોકમાં વૈક્રિય શરીરનો સંઘાત કરતાં થાય. અહીં પૂર્વના ઉત્તર વૈક્રિય સંઘાતનો અને દેવ સંઘાત વૈક્રિય સંઘાતનો અન્તર એક વિમુક્ત સમય છે. અથવા ઔદારિક શરીરો બે સમય ઉત્તર વૈક્રિય કરીને ત્રીજા સમયે મૃત્યુ પામી વિમુક્ત રૂપે દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થાય, તેને તેજ ત્રીજા સમયે દેવ સંઘાત વૈક્રિય સંઘાત કરતાં વચ્ચે સંઘાત-પરિશાદ ઉભયનો એક સમય અન્તર કાળ થાય.

વૈક્રિય સંઘાત-પરિશાદ ઉભયનો જઘન્ય અન્તર કાળ એક સમયનો છે. જે કોઇ વૈક્રિય લઙ્ગિવાન્ત ઔદારિક શરીરવાળો તિર્થથ અથવા મનુષ્ય હોય, તે અન્તર્મુહૂર્ત મુદી વૈક્રિય શરીરમાં રહી, તત્સંઘાત સંઘાત-પરિશાદ કરીને મૃત્યુ પામી અવિમુક્ત ગતિએ દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થઇને પ્રથમ સમયે વૈક્રિય સંઘાત કરે, પછી બીજા આદિ સમયોમાં સંઘાત પરિશાદ ઉભય કરે તેવા છવની અપેક્ષાએ સંઘાત પરિશાદ ઉભયત્વ અન્તર તે એક સંઘાત સમયત્વ છે.

શિષ્ય:—જે એમ હોય, તેા મૂળમાં વિર શબ્દરૂપ વિશેષજ્ઞ નિરર્થક છે, કેમકે અહીં મનુષ્યાદિકમાં દીર્ઘ અથવા સ્તોક કાળ પર્યન્ત વૈક્રિય સંઘાત-પરિશાદ ઉભય કરીને વિમુક્ત રૂપે દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થાય, એટલુંજ અહીં પ્રયોજન છે, તેમાં વિર વિશેષજ્ઞની શી જરૂર છે ?

આચાર્ય:—અહીં એ વિશેષણ પ્રથમ સમયે મરણ તો કરવાને કહ્યું છે. બીજા આદિ સમયોમાં અકસ્માત વૈકલ્યશરીર સમાપ્ત કર્યા વિના પણ મરણ કહેલું છે, અહીં એવા અસમાપ્ત વૈકલ્ય શરીરવાળાનું મરણ બતાવવામાં કંઈ પ્રયોજન નથી એમ જણાવવાને ચિર શબ્દ મહાણ કરીને સંપૂર્ણ અન્તમુક્ત મનુષ્યાદિ સંબંધી વૈકલ્ય સ્થિતિ-કાળ કહેલ છે.

એક વખત વૈકલ્ય પરિશાદ કરીને પુનઃ તેનો સર્વ પરિશાદ કરતા જઘન્ય અન્તર અન્તમુક્તવું છે. કેાઇ વૈકલ્ય લબ્ધિવાન આદારિક શરીરે જીવ કેાઇ પ્રસંગે વૈકલ્ય શરીર કરીને, કાર્ય સિદ્ધ થયા પછી પર્યન્તે તેનો સર્વ પરિશાદ કરીને પુનઃ આદારિક શરીરનો આશ્રય કરે, ત્યાં અન્તમુક્ત રહીને પુનઃ કારણવશાત વૈકલ્ય શરીર કરે, ત્યાં અન્તમુક્ત રહીને ફરી પાછો આદારિક શરીરમાં આવતા વૈકલ્યનો સર્વ શાદ કરે, એ પ્રમાણે થવાથી વૈકલ્ય શરીર સંબંધી પરિશાદનું અન્તર આદારિક વૈકલ્યશરીરગત બે અન્તમુક્ત થાય, આ બે અન્તમુક્તવું અહીં એક મોટું અન્તમુક્ત કહ્યું છે. તેથી વૈકલ્યપરિશાદનું જઘન્ય અન્તર અન્તમુક્ત કહેવામાં કંઈ કોપ નથી.

એ પ્રમાણે વૈકલ્યસંઘાત, સંઘાત-પરિશાદ ઉભય, અને પારિશાદનું જઘન્ય અન્તર કહ્યું. તથા એ ત્રણેનો ઉત્કૃષ્ટ અન્તરકાળ વનસ્પતિના કાળ જેટલો છે. જ્યારે કેાઈ જીવ વૈકલ્ય શરીરનાં સંઘાતાદિ ત્રણે કરીને વનસ્પતિમાં ઉત્પન્ન થાય, ત્યાં અનન્તો કાળ ગુમાવીને, તેમાંથી નીકળ્યા પછી, પુનઃ પણ કેાઇ વખત વૈકલ્ય શરીર પામીને તેના સંઘાતાદિ ત્રણે કરે, ત્યારે તે અપેક્ષાએ એ સંઘાતાદિ ત્રણેનો ઉત્કૃષ્ટ અન્તર કાળ અનન્ત ઉત્સર્પિણ અવસર્પિષ્ણ વનસ્પતિકાળ પ્રમાણ થાય છે. ૩૩૩૩-થી-૩૩૩૭.

હવે આહારક-તૈજસ-અને કાર્મણ સંબંધી સંઘાતાદિનો વિચાર કરે છે.

આહારોમયફાલો દુવિદો અન્તરતિયં જહર્લં ચ ।

અંતોમુહુત્તમુકોસમદપરિયટ્મૂળં ચ

॥ ૩૩૩૮ ॥

તેયા-કમ્માણં પુણ સંતાણઅણાહો ન સંઘાઓ ।

મહ્વાણ હોજ્જ સાહો સેલેસીચરિમત્તમયમ્મિ ॥૩૩૩૯॥મા૦ ૧૭૨ ॥

ઉમયં અણાહ-નિહણં સંતં મહ્વાણ હોજ્જ કેસિંચિ ।

અંતરમણાહમાવાદચંતવિઓગઓ ચ ણેસિં ॥૩૩૪૦॥મા૦ ૧૭૩ ॥

ગાથાર્થ:—આહારક સંઘાત-પરિશાદ ઉભયનો કાળ બે પ્રકારે છે, આહારક સંઘાતાદિ ત્રણેનું જઘન્ય અન્તર અન્તમુક્તવું, અને ઉત્કૃષ્ટ અર્ધપુદ્ગળ પરાવર્તમાં કંઈ ન્થન છે. તૈજસ-કાર્મણ સંતાનથી અનાદિકાલીન હોવાથી તેનો સંઘાત નથી, ભ્રમણાને શેલે-શીના ચરમ સમયે પરિશાદ થાય છે, (સંઘાત-પરિશાદ) ઉભય અભયોને અનાદિ-અનન્ત છે, કેટલાક ભયોને અનાદિ-સાન્ત છે, અભયોને તે અનાદિ-નિધન હોવાથી અને ભયોને અત્યન્ત વિશેષ થવાથી તેમનું અન્તર નથી. ૩૩૩૮-થી-૩૩૪૦

આહારક શરીરનો સંઘાત અને પરિશાદ દરેક એકેક સમયનાં છે, તથા તેના સંઘાત-પરિશાદ ઉભયનો કાળ જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ એમ બે પ્રકારે છે. તે અન્તમુક્ત પ્રમાણ જણવું, પણ જઘન્યપક્ષે નાનું અને ઉત્કૃષ્ટપક્ષે મોટું અન્તમુક્ત સમજવું. કેમકે આહારક શરીરની સ્થિતિ અન્તમુક્તનીજ છે.

એક વખત કરેલું આહારક શરીર કાર્ય પૂર્ણ થએ થોડા પૂર્વધર તરુડે, પછી પુનઃ પ્રયોજનવશાત્ અન્તર્મુહર્ત પછી ફરી આહારક શરીર કરે, ત્યારે તે સંધાત, પરિશાદ અને ઉભયત્વ જન્ય અન્તર અન્તર્મુહર્ત ધાય, અને એ ત્રણેત્વ ઉત્કૃષ્ટ અન્તર અર્ધ પુરુષાળ પરાવર્તમાં કંઈક ન્યૂન હોય છે. તે મધારે કોઇ થોડા પૂર્વધર આહારક શરીર કરીને પ્રમાદથી પતિત થઇ પનરૂપિત આદિમાં યથોક્તકાળ રહીને પુનઃ થોડા પૂર્વધર થઇ આહારક શરીર કરે, ત્યારે તે અપેક્ષાએ ઉત્કૃષ્ટ એટલો કાળ અન્તર ધાય.

તૈજસ-કાર્મણના સંધાત નથી થતો, કેમકે સંતાન ભાવે તે અનાદિ કાળથી પ્રથમે છે, અને સંધાત તો શૃદ્ધમાણ શરીરના પ્રથમ સમયે થાય છે. વળી સર્વ પરિશાદ પણ તેના અભવ્યોને નથી, કેમકે તે તો ત્યજ્યમાન શરીર વિવધિ છે, પરંતુ કેટલાક ભવ્ય જીવોને શીલેશીના છલ્લા સમયે તેનો સર્વ પરિશાદ થાય છે તેનો કાળ એક સમયનો છે. તથા તૈજસ-કાર્મણના સંધાત-પરિશાદ ઉભયનો અભવ્યોને અનાદિ-અનન્ત હોવાથી તેનો ત્યાગ નથી થતો, અને કેટલાક ભવ્યોને માક્ષગમન વખતે તેના સર્વથા ત્યાગ થાય છે, તેથી તેમને તે અનાદિ-સાંત છે, પણ પુનઃ તેમનું અહ્યંત ન થવાથી અન્તર નથી. કેમકે તલ્લેલાત્ પુનઃ અહ્યંત ધાય, ત્યારે અન્તર ધાય, તેનું તેમને નથી. ૩૩૩૮-થી-૩૩૪૦.

એ પ્રમાણે સજીવ પ્રયોગ મરણ કર્યું, હવે અજીવ પ્રયોગકરણ કહે છે.

અજીવાણં કરણં નેયં પદ-સંસ્થ-સગદ-ચૂનાર્ણં ।

સંધાયણ-પદિસાદણાભયં તદ્ નોભયં ચૈવ ॥ ૩૩૪૧ ॥

જ જ નિજીવાણં કીરડ જીવપ્પઓગઓ તં તં ।

વજ્રાઈ સ્થ-કમ્માઈ વાવિ તદ્ જીવકરણં તિ ॥ ૩૩૪૨ ॥

ગાથાર્થ:-પદત્વં સંધાતન, શ ખત્વં પરિશાદન, અને શક્યત્વં સંધાત-પરિશાદ ઉભયરૂપ એ સર્વ અજીવકરણ ભજ્યું. સ્થુણાત્ સંધાત-પરિશાદ ઉભય નથી થતું. એ પ્રમાણે જીવના વ્યાપારથી જે જે અજીવોનાં વર્ણાદિ કરાય, અથવા રૂપ કર્માદિ કરાય, તે તે સર્વ અજીવકરણ છે ૩૩૪૧-થી-૩૩૪૨.

॥ દ્રવ્યકરણ સમાસે ॥

હવે ક્ષેત્રકરણત્વં સ્વરૂપ કહે છે

इह दर्वं चैव निवासमेत्तपज्जायभावओ खेत्तम ।

भज्जइ नमं न तस्स व करणं निव्वत्तिओऽभिहिं ॥ ૩૩૪૩ ॥

होच्च व पज्जायाओ पज्जारो जेण दव्वओऽण्णओ ।

उवयारमेत्तओ वा जह लोप् सालिकरणाई ॥ ૩૩૪૪ ॥

खेत्ते व जत्थ करणं ति खेत्तकदणं तयं जहा सिद्धं ।

खेत्तं पुण्णमिणं पुण्णकरणसंवंधमेत्तेण ॥ ૩૩૪૫ ॥

ગાથાર્થ:-અહીં આકાશ દ્રવ્યનેજ નિવાસ આરૂપ થયાથી ક્ષેત્ર કહેવાય છે, પણ તેનું નિષ્પાદનભાવવડા કરણ નથી કહ્યું. અર્ધકાં (ધાપટાદિના સંયોગ-વિરોધાદિરૂપ) પથારીની અપેક્ષાએ (ક્ષેત્રત્વં કરણ થાય, કેમકે સર્વ વસ્તુના પ્રથમિત અનિત્ય છે, તથા

તેઓનું કરણ સંભવે) કરણ કે પદાર્થ દ્રવ્યથી અનન્ય છે. અથવા ઉપચાર માત્રથી પણ ક્ષેત્રકરણ કહેવાય. જેમ લોકમાં શાસિદેવતાદિ કરનાર કહેવાય છે, તેમ અથવા (ક્ષેત્રનું કરણ તે ક્ષેત્રકરણ, એમ ન માનતાં, ક્ષેત્રમાં જે કરણ તે ક્ષેત્રકરણ એમ સમજીને) જે ક્ષેત્રમાં પુન્યાદિનું કરકું, તે ક્ષેત્રકરણ, એ વાત સિદ્ધ છે, જેમકે આ શતુજ્યાદિ ક્ષેત્ર પવિત્ર છે, અહીં પુન્ય કરવાના સંબંધ માત્રથી તે પુન્યકરણ ક્ષેત્ર કહેવાય છે. ૩૨૪૩-થી-૩૩૪૫.

હવે કાળકરણ કહે છે.

જં વત્તણાફુલો કાલો દવ્વસ્સ ચેવ પજ્ઞાઓ ।

તો તેણ તસ્સ તમ્મિ વ ન વિરુદ્ધં સવ્વહા કરણં ॥ ૩૩૪૬ ॥

અહવેહં કાલકરણં વગ્ગાઝ્ઝોઝિયગ્ગઝિસેસેણં ।

સત્તવિહ તત્થ ચરં ચડ઼વિવહં થિરમ્મલ્લાયં ॥ ૩૩૪૭ ॥

વવં ચ વાલવં ચેવ કોલવં તીડ્ઢલો ય ણં ।

ગરોહિ વણિયં ચેવ વિઠ્ઠી હ્વઙ્ગ સત્તમા ॥ ૩૩૪૮ ॥

પવ્વલ્લિહ્ઠો દુગુણિયા દુલ્લવરીહયા ય સુક્કવલ્લમ્મિ ।

સત્તહિય દેવસિયં તં ચિય રુવાહિયં રત્તિ ॥ ૩૩૪૯ ॥

સડણિ ચડ્ડપ્પ નાગં કિંત્તુયવં ચ કરણં થિરં ચડ્ઢા ।

વહુલ્લવડ્ઢસિરત્તિં સડણી સેસં તિયં કમત્તો ॥ ૩૩૫૦ ॥ દારં

ગાથાર્થ:—જે વર્નાદિ રૂપ કાળ છે, દ્રવ્યનાજ પદાર્થ છે. તેથી (જેમ દ્રવ્યનું તેમ કાળનું પણ) કરણ સર્વથા વિરુદ્ધ નથી. કાળ વડે કરણ, કાળનું કરણ અથવા કાળને વિષે કરણ તે કાળકરણ કહેવાય. અથવા બનાદિ રૂપ જ્યોતિષ્ક ગતિ વિશેષ વડે કાળકરણ છે, તેમાં સાત પ્રકારે ચર અને ચાર પ્રકારે સ્થિર કરણ છે તે નિપજિત તીથિમાં સાત અને દિવસ હોય છે તે બચ, બાહ્ય, કોણ, તેતિય, ગર, વણિજ, અને સાતમું વિષ્ણુ એ સાત ચર કરણ છે. પક્ષની તિથિઓને બમણી કરીને સાત ભાગે વહેંચતાં જે આવે તે કૃષ્ણ પક્ષમાં દેવસિકકરણ જાણું, અને તેમાં એક રૂપ બ્રજિક કરવાથી રાત્રિકરણ જાણું; શુક્લપક્ષમાં તીથિઓને બમણી કરીને જે બાદ કરવાથી દેવસિકકરણ થાય અને તેમાં એક રૂપ બ્રજિક કરવાથી રાત્રિકરણ જાણું. શકુનિ, ચતુષ્પદ, નાગ, અને કિંસ્તુપન એમ ચાર પ્રકારનું સ્થિરકરણ છે. કૃષ્ણ ચતુર્દશી ત્રી રાત્રિએ (સદા અવસ્થિત) શકુનિ કરણ હોય છે, બાકીનાં ત્રણ અનુક્રમે (અમાવાસ્યાના દિવસે ચતુષ્પદ, રાત્રિએ નાગ, અને પ્રતિપદાના દિવસે કિંસ્તુપન કરણ) જાણવાં. ૩૩૪૬-થી-૩૩૫૦

હવે ભાવકરણનું સ્વરૂપ કહે છે.

માવસ્સ વ માવેણ વ માવે કરણં વ માવકરણં તિ ।

તં જીવાજીવાણં પજ્ઞાવિસેસઓ વહુદ્ધા

॥ ૩૩૫૧ ॥

અપરપ્પઓગર્જં જં અજીવરૂવાદ્વપ્જ્જયાવત્થં ।

તમજીવભાવકરણં તપ્પજ્જાયપ્પણાવિક્કલં ॥ ૩૩૫૨ ॥

કો દ્વવ્વવીસસાકરણઓ વિસેસો ઇમસ્સ નણ્ણ મણિયં ।

ઇહ પજ્જાયાવેવસા દ્વવ્વદ્વિયનયમયં તં ચ ॥ ૩૩૫૩ ॥

ઇહ જીવભાવકરણં સુયકરણં નો સુયામિહાણં ચ ।

સુયકરણ દુવિયપ્પં લોદ્ધય લોચત્તરં ચેવ ॥ ૩૩૫૪ ॥

ચદ્ધાચદ્ધં ચ પુણો સત્થાસત્થોવપ્પસમેયાઓ ।

પ્પેક્કં સદ્ધનિસીહકરણમેયં સુણેયન્નં ॥ ૩૩૫૫ ॥

ગા.થાર્થ:-ભાવતું કરણ, ભાવવડે કરણ, અથવા ભાવને વિષે કરણ તે ભાવકરણ છે. એ ભાવકરણ જીવ-અજીવના પર્થાય વિશેષથી બહુ પ્રકારનું છે. જે પરપ્રયોગ સિવાય થએલ ઇન્દ્રિયતુપાદિ અજીવના રૂપાદિ પર્થાયોની અવસ્થા તે તત્પર્થાય મૂખ્યાતાની અપેક્ષાએ અજીવ ભાવકરણ છે. દ્રવ્ય વિસ્ત્રસાકરણથી આને શો ભેદ છે? (એમ પૂછવામાં આવે, તો) કહેલું જ છે કે અહીં પર્થાયની અપેક્ષાએ (ભાવકરણ કહ્યું છે,) અને ત્યાં દ્રવ્યપ્રાપ્તિક-નયની અપેક્ષાએ તે માન્યું છે. જીવ ભાવકરણ બે પ્રકારે છે. શ્રુત જ્ઞાન ભાવકરણ અને નોત્રુતજ્ઞાનભાવ કરણ (શ્રુતજ્ઞાન સિવાયનાં બીજા જ્ઞાનો, ગુરૂપદેશાદિવડે કરાતા નથી, પણ તે સ્વતઃ થાય છે તેથી તેઓ જીવભાવ છતાં પણ અહીં કરણરૂપે નથી કહ્યા. એજ પ્રમાણે સ્થૂતજ્ઞાનવાદિ જીવ ભાવો પણ એકાન્તે પરાધીન નથી, તેથી તેને પણ કરણરૂપે નથી કહેલું.) શ્રુતજ્ઞાન કરણ બે પ્રકારે છે, લૌકિક અને લોકોત્તર પુનઃ તેદરેક શાસ્ત્ર અને અશાસ્ત્રના ઉપદેશથી બદ્ધ તથા અબદ્ધ એમ બે પ્રકારે છે. વળી એ બદ્ધાબદ્ધ શબ્દકરણ અને નિશીથકરણ એમ પણ બે પ્રકારે બન્યું. ૩૩૫૧ થી ૩૩૫૫

હવે શબ્દકરણાદિ તથા નોત્રુ-કરણતું સ્વરૂપ કહે છે,

ઉત્તી ઓ સહકરણ ય્ગાસમાદોવ સરવિસેસો વા ।

શૂદ્ધત્થં તુ નિસીહં રહસ્સસુચ્ચત્તયમહવા જં ॥ ૩૩૫૬ ॥

લોપ અણિવદ્ધાઈ અદ્વિય-પચ્છદ્વિયાઈ કરણાઈ ।

પંચાદેસસયાઈ મરદેવાઈણિ ઉત્તરિણ ॥ દારં ॥ ૩૩૫૭ ॥

ભાવકરણાદિગારે કિમિહં સદ્ધાદ્વ્યકરણેણ ।

મળ્ણ સ્તપ્પવિ ભાવો વિવવિસઓ તત્ત્વિસિદ્ધો ચ ॥ ૩૩૫૮ ॥

નોત્રુયકરણં દુવિહં ગુણકરણં જુંજણામિહાણં ચ ।

ગુણકરણં તવ-સંજમકરણં મૂલ્લત્તરગુણા વા ॥ ૩૩૫૯-૨૦૩૬-૩૪૪ ॥

મળ-વયળ-જાપકારિયા પદ્ધતસિદ્ધા ઉ જુંજણાકરણં ।

સામાયપકરણમિદં કિં નામાઈણ હોજ્જાઈ ? ॥ ૩૩૬૦ ॥

સર્વે પિ જહાજોર્ગ નેયં ભાવકરણં વિતેસેણ ।

મુપ-વદ્-સદ્-કરણં મુપસાપદ્યં ન ચારિતં ॥ ૩૩૬૧ ॥

ગુણકરણં ચારિતં તવ સંજમગુણમયં તિ કાઝણં ।

સંમવઓ મુપકરણં મુપસત્યં જુંજગાકરણં ॥ ૩૩૬૨ ॥

ગાથાર્થ:-ઉક્તિવિશેષ, પ્રગટ પાઠ અથવા ઉઠાતાદિ સ્વર વિશેષ તે શખંકરણ કહેવાય; અને જેનો અર્થ ગૂઢ હોય, અથવા (નિરીય અભ્યયન-રી પેડે) જેના સૂત્ર અને અર્થ અપ્રગટ હોય તે નિરીયકરણ કહેવાય. મદ્વેતાનાં આદિક પ્રત્યુકાદિ કરજો, તે ઉપદેશ માત્ર રૂપકોદિક અમદ્વ શ્રુતકરણ જાણનાં, અને મરદે રી માના, વનસ્પતિમાંથી નીકળીને શિદ્ધ થયાં ઇત્યાદિ પાંચસે આદેશો, તે લોકોત્તર અમદ્વ શ્રુતકરણ જાણનાં. અહીં ભાવકરણના અધિકારમાં શખંકાદિ દ્રવ્યકરણ કહેવાતું શું પ્રયોજન છે? (એમ કહેવામાં આવે તો તેનો ઉત્તર) કહીએ છીએ કે ત્યાં શખંકાદિ દ્રવ્યકરણમાં પણ શખં વિશિષ્ટ ભાવમુતજ કહેલ છે, (તેથી કંઈ દાપ નથી.) નોશ્રુતસાવકરણ બે પ્રકારે છે, શુણ્ણકરણ અને યોજનાકરણ. તપ સંયમાદિતું કરતું, અથવા મૂલોત્તર શુણ્ણ કરતું તે શુણ્ણકરણ કહેવાય તથા સત્પાદિ ચાર પ્રકારે મન, ચાર પ્રકારે વચન, અને વૈમાદારિક મિત્રાદિ સાત પ્રકારે કાયાની ક્રિયા એમ પંદર પ્રકારે યોજનાકરણ છે નામાદિ છ પ્રકારનાં કરણમાંથી આ સામાયિકકરણ કયું કરણ છે? (એમ પૂછવામાં આવે તો) તે યથાસંમત જાણે પ્રકારનું કરણ અને જાણવું, વિશેષ કરીને ભાવકરણ જાણવું તેમાં એ શ્રુતકરણ, અદ્વ્યુતકરણ, અને શખંકરણ રૂપ શ્રુતસામાયિક છે, ચારિત્રસામાયિક નથી; ચારિત્રસામાયિક તો તપ સંયમ શુણ્ણકરણ હોવાથી શુણ્ણકરણ રૂપ નોશ્રુતસાવકરણ (નો પ્રથમ ભેડ) કહેવાય, અથવા યથાસંમત પ્રશસ્ત મન, વચન, કાવચ હોવાથી તે યોજનાકરણ (નોશ્રુતસાવકરણનો બીજો ભેડ) કહેવાય. ૩૩૫૬ થી ૩૩૬૨

હવે કૃતાકૃતાદિ સાત અનુયોગદ્વારે ૫૩ સામાયિક કરજનો વિચાર કરે છે.

કયાકયં કેગ કયં કેસુ વ દઠ્ઠેસુ કીરફં વાવિ ।

કાહે વ કારઓ નયઓ કરણં કઙ્ગિહં કહં (વ) ? ॥ ૩૩૬૩-૧૦૩૯-૩૪૫ ॥

કિં કયનત્તયં કોરફં કિંવાનો મગદ્ સજહા દોસો ।

કયમિદ્ સમ્માવાઓ ન કોરફ ચિરકયવદ્ વ ॥ ૩૩૬૪ ॥

નિચકિરિયાપસંગો કિરિયાવેફઙ્ગપરિગિઠા વા ।

અકય-કય-કઙ્ગમાણવવપ્સાપાવયા નિચે ॥ ૩૩૬૫ ॥

અકયં પિ નેય કોરફ અંચંતામાવઓ સ્વપુર્ણં વ ।

નિચકિરિયાદોસા સવિતેસયરા ય મુગ્ગમ્મિ ॥ ૩૩૬૬ ॥

સદસદુભવદોસાઓ સર્વં કોરફ ન કઙ્ગમાણં પિ ।

ઈહ સવહા ન કોરફ સાપાદ્યમઓ કઓ કરણં ? ॥ ૩૩૬૭ ॥

નણુ સવહા ન કોરફ પઢિસેહમ્મિ વિ સમાણમેવેદં ।

પઢિસેહસ્સામાવે પઢિસિદ્ધં કેગ સાપાદ્યં ? ॥ ૩૩૬૮ ॥

અહ કયમકયં ન કયં ન કજ્જમાણં કયં તદ્દાવિ કયં ।

પડિસેહવયણમેયં તહ સામઈયં પિ કો દોસો ? ॥ ૩૩૬૯ ॥

અકયમમુદ્દનયાણં નિચ્ચત્તણઓ નમં વ સામાઈયં ।

મુદ્દાણ કયં ઘટ્ઠ ઇત્થ કયાકયં સમયસન્ભાવો ॥ ૩૩૭૦ ॥

કીરડ કયમકયં વા કયાકયં યેહ કજ્જમાણં વા ।

કજ્જમિહ વિવક્ખાણ ન કીરણ સન્વહા કિંચિ ॥ ૩૩૭૧ ॥

રુવિ ત્તિ કીરડ કઓ કુંભો સંઠાણસત્તિઓ અકઓ ।

દોહિ વિ કયાકઓ સો તસ્સમયં કજ્જમાણો ત્તિ ॥ ૩૩૭૨ ॥

પુબ્બકઓ ઉ ઘટ્ઠતયા પરપજ્જાપહિં તદુપપહિં ચ ।

કજ્જંતો ય પટ્ઠતયા ન કીરણ સન્વહા કુંભો ॥ ૩૩૭૩ ॥

ધોમાડ નિચ્ચાઓ ન કીરડ દબ્બયાદ વા સન્વં ।

કીરડ ય કજ્જમાણ સમણ સન્વં સપજ્જયઓ ॥ ૩૩૭૪ ॥

ઉપ્પાય-ટ્ટિઈ-મંગસ્સભાવઓ ઇય કયાકયં સન્વં ।

સામાઈયં પિ एवं ઉપ્પાયાઈસહાવં તિ ॥ ૩૩૭૫ ॥

(નથુ) દબ્બમણત્થંતરપજ્જાયંતરવિસેસણાહિં જુજ્જેજ્જ ।

ઉપ્પાયાઈસહાવં ન ઉ સામા ઇયં ઘુણો જમ્હા ॥ ૩૩૭૬ ॥

સો ઉપ્પણ્ણો ઉપ્પણ્ણ એવ વિગઓ ય વિગય યેવેહ ।

કિં સેસમરસ જેણિહ કયાકયાદેસયા હોજ્જા ? ॥ ૩૩૭૭ ॥

જં ઘિય દબ્બોબ્બહો પજ્જાઓ તેં ચ વિવિહસન્ભાવં ।

તો સો વિ તિરુવો ઘિય તત્તો ય કયાકયસહાવો ॥ ૩૩૭૮ ॥

જહવા રુવંતરઓ વિગમુપ્પાણ વિ રુવસામણ્ણં ।

નિચ્ચં કયાકયમઓ રુવં પરપજ્જયાઓ વા ॥ ૩૩૭૯ ॥

તહ પરિણામંતરઓ વય-વિમ્બે વિ પરિણામસામણ્ણં ।

નિચ્ચં કયાકયમઓ સામઈયં પરણાઓ વા । ॥ ૩૩૮૦ ॥

દબ્બાચ્ચક વા પહુચ્ચ કયમકયમહવ રામઈયં ।

એગપુરિસાદઓ કયમકયં નાણાનરાઈહિં ॥ ૩૩૮૧ ॥

ગાથાર્થ-સામાયિક કૃતાકૃત કરાય છે? શાથી કરાયું છે? કયા દ્રવ્યોમાં કરાય છે? અથવા ઝોનો કરનાર કયારે હોય છે? નયમતે ઝોનો ઉતર, તથા કયા પ્રકારે આ સામાયિક પ્રાપ્ત થાય છે? અને કરણ કેટલા પ્રકારે છે? (આ સાતદ્વારેથી સામાયિક કરણનો વિચાર હવે કરાશે.) કરેલું સામાયિક કરાય છે, કે નહિ કરેલું કરાય છે? આવા અન્યથી શું પ્રયોજન છે? ઝોમ કહેવામાં આવે, તે સર્વથા તે બન્ને પક્ષમાં દોષ છે. કેમકે ચિરકૃત થતી પેઠે સદ્ભાવથી કરેલું નથી કરાયું. વળી જો કરેલું પણ કરાય, તેા નિત્ય ક્રિયાનો પ્રસંગ થાય, ક્રિયા નિબ્ધન થાય, અને કરણ સમાપ્ત પણ ન થાય, તેમજ (કરેલું) કરાય છે,

એમ કહેવામાં આવે, તો વસ્તુની સર્વદા સત્તા માની ગણાય, અને તેથી જે સર્વદા સત્ હોય, તે આકાશની પેઠે નિત્ય હોય છે.) નિત્ય વસ્તુમાં આ અકૃત છે, આ કરાએલ છે, અને આ કરાવું છે ઈત્યાદિ વ્યવહાર ન થાય. આકાશપુખ્તની પેઠે અત્યન્ત અભાવને ક્રીધે નહિ કરેલું પણ કરાવું નથી, કેમકે એથી વિશેષતર નિત્ય ક્રિયાદિ હોયો પ્રાપ્ત થાય છે. (ક્રિયાભણ કરાય છે, એમ ત્રીજો પક્ષ કહેવામાં આવે, તો તે ક્રિયાભણ વસ્તુ સત્ છે? અસત્ છે? કે સદસત્ છે? જે સત્ હોય, તો કૃતપક્ષમાં કહેલા હોયો પ્રાપ્ત થયો, અસત્ હોય તો અકૃતપક્ષનો હોયો પ્રાપ્ત થયો, અને સદસત્ હોય તો ઉભયપક્ષના હોયો પ્રાપ્ત થયો.) એમ સદ્-અસદ્-અને ઉભયના હોયથી ક્રિયા-ભણ પણ કરાવું નથી. માટે સામાયિક કોષપણ પ્રકારે સર્વથા કરાવું નથી, એટલે તેનું કરણ ક્યાંથી હોય શકે? (એ પ્રમાણે જે કોષ કહેવા માગે, તો તેના ઉત્તરમાં કહે-વાનું કે) જે સર્વથા પ્રકારે સામાયિક નથી કરાવું, તો પ્રતિષેધમાં પણ એ હોયો સમાન છે, પ્રતિષેધના અભાવે શા વડે સામાયિકનો પ્રતિષેધ કર્યો? આ પ્રતિષેધ વચન છે, તે કરેલું કરાવું નથી, અકૃત કરાવું નથી, તેમ ક્રિયાભણ પણ કરાવું નથી, તો પણ કોષ ઉચ્ચારણાદિ પ્રકારે આ પ્રતિષેધ વચન કરાય છે. (એમ કહેવામાં આવે તો) જેમ કોષ પણ પ્રકારે એ પ્રતિષેધ કરાય છે, તેમ આ સામાયિક પણ ગમે તે પ્રકારે કરાય છે, એમ માનવામાં શો હોય છે? નેગમાદિ અશુદ્ધ નયોના મતે આકાશની પેઠે સામાયિક નિત્ય હોવાથી અકૃત છે, અને ઋજુસૂત્રાદિ શુદ્ધ નયોના અભિપ્રાયે ઘટની પેઠે સામાયિક કરાએલું છે, પરંતુ સમય સદ્ભાવથી તો કૃતાકૃત સામાયિક કરાય છે. અહીં લોકમાં વિવક્ષાવશાત્ કોઈ કાર્ય કરેલું કરાય છે, કોષ કાર્ય નહિ કરેલું કરાય છે, કોઈ કૃતાકૃત કરાય છે, કોષ ક્રિયાભણ કરાય છે અને કોષ કાર્યવિવક્ષાવશાત્ સર્વથા પ્રકારે નથીજ કરાવું. ઘટ રૂપી હોવાથી તદ્દરૂપણે કરેલો કરાય છે; કેમકે મૃતિપાદિ અવસ્થામાં પણ રૂપાદિ હોય છે) આકાશ અને જળધારણાદિ શક્તિ-વડે નહિ કરાએલો ઘટ કરાય છે. રૂપવડે અને સંસ્થાન શક્તિવડે કૃતાકૃત ઘટ કરાય છે, અને તે સમયે (ઉત્પત્તિ સમયે) ક્રિયાભણ કરાય છે. તથા પૂર્વકૃત ઘટ ઘટપણે નથી કરાતો, પરાદિ પરપર્યાયોવડે નહિ કરાએલો ઘટ નથી કરાતો, (પરપર્યાયોવડે વસ્તુને ન કરી શકાય.) સ્વ-પર પર્યાયોવડે ઘટ કૃતાકૃત પણ કરાતો નથી. (સ્વપર્યાયો પૂર્વે કરેલા છે, અને પરપર્યાયો પૂર્વે નહિ કરાએલા હોવાથી કરી શકાયજ નહિ.) ક્રિયાભણ ઘટ (ઉત્પત્તિ સમયે) ઘટપણે નથી કરાતો. (એ પ્રમાણે કૃતાદિ ચાર પ્રકારે વસ્તુનું ક્રિયાભણ અક્રિયાભણ-પણું જણવું.) અથવા આકાશ-આત્મા આદિ વસ્તુઓ નિત્ય હોવાથી કરાતી નથી, અથવા આકાશાદિ સર્વ વસ્તુ દ્રવ્યપણે સદા અવસ્થિત હોવાથી નથી કરાતી, અને સર્વ વસ્તુ સ્વપર્યાયથી ક્રિયાભણ કરાય છે, કેમકે દરેક સમયે ભ્રુદા ભ્રુદા સ્વપર્યાયો ઉત્પન્ન થાય છે. સર્વ વસ્તુ ઉત્પાદ-સ્થિતિ-અને વ્યવસ્થાસ્થિતિ હોવાથી કૃતાકૃત સ્વભાવવાળી છે; એજ પ્રમાણે સામાયિક પણ ઉત્પાદાદિ સ્વભાવવાળું હોવાથી કૃતાકૃત કરાય છે. (અહીં કદાચ એમ પૂછવામાં આવે, કે) દ્રવ્યથી અભિન્ન પર્યાયાન્તર વિશેષણોવડે દ્રવ્યને ઉત્પાદાદિ સ્વભાવ ધરી શકે, પણ સામાયિકને ન ઘટે, કેમકે તે શુણ્ણ છે, તે શુણ્ણ ઉત્પન્ન થયો હોય તો ઉત્પન્નજ કહેવાય. (પણ વિગત કે અવસ્થિત ન કહેવાય.) અને વિગત હોય તો વિગતજ કહેવાય, (પણ ઉત્પન્ન કે અવસ્થિત ન કહેવાય.) અહીં એનું શું વધે છે, કે જેથી કૃતાકૃત આદેશ થાય? (કૃતાકૃત સ્વરૂપ કહેવાય) એ પ્રમાણે પૂછવામાં આવે તો પર્યાય દ્રવ્યથી અભિન્ન છે, અને તે દ્રવ્ય ઉત્પાદાદિ ત્રણ સ્વભાવવાળું છે, તેથી તે પર્યાય પણ ત્રણ સ્વભાવવાળોજ છે અને તેથી કરીને તે કૃતાકૃતસ્વભાવવાળો છે. અથવા જેમ ઘટાદિકમાં રક્તાદિ રૂપથી ચેતાદિ રૂપાન્તરનો નાશ અને ઉત્પાદાદિ ત્રિરૂપતા થાય છે અને

તેથી કૃતાકૃતરૂપતા ધટે છે) તેવી રીતે પરિણામાન્તરથી (ઉત્તરોત્તર વિશુદ્ધિવડે પરિણામ પામતા સામાયિક ગુણના) પૂર્વ પરિણામનો નાશ અને ઉત્તર પરિણામનો ઉત્પાદ થયા છતાં પણ પરિણામ સામાન્ય નિત્ય હોય છે, (આથી સામાયિક ગુણની ત્રિરૂપતા થાય છે, તેથી તે કૃતાકૃત સ્વરૂપવાળું છે, અથવા પરગુણની અપેક્ષાએ તેવું કૃતાકૃતપણું છે, અથવા દ્રવ્યાદિ ચારની અપેક્ષાએ (દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ અને ભાવ એ ચારની અપેક્ષાએ) સામાયિક કૃત અને અકૃત છે, એક પુરૂષ દ્રવ્યની અપેક્ષાએ સામાયિકકૃત છે, કેમકે સાદિ સપર્થવસિત છે,) અને અનેક પુરૂષ દ્રવ્યની અપેક્ષાએ (અનાદિ અપર્થવસિત હોવાથી) અકૃત છે અને ભરત એરવત ક્ષેત્રને આશ્રીને સામાયિક કૃત છે. માહાવિદેહ ક્ષેત્રને આશ્રીને અકૃત છે અને ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણી કાલને આશ્રીને અકૃત છે અને ભાવથી તે એક પુરૂષના ઉપયોગને આશ્રીને કૃત છે અને અનેક પુરૂષના ઉપયોગ આશ્રીને અકૃત છે. ૩૩૬૩ થી ૩૩૮૧.

હવે સામાયિક “કોણે કર્યું” એ દ્વાર કહે છે.

કેળ કયં તિ,ય વવહારઓ જિણિદેહિં ગણહેરિં ચ ।

તરસામિણા ઉ નિચ્છયનયસ્સ તત્તો જઓડણન્નં ॥ ૩૩૮૨ ॥

નણુ નિગમે કય ચિય કેળ કયં તં તિ ફા પુણો પુચ્છા ?

ખણદ્ધ, સ ઘજ્જકચ્ચા હંતરંગો વિસેસોયં ॥ ૩૩૮૩ ॥

અહવા સત્તંતકચ્ચા તત્ત્યેહ પયોજ્જકારગોડમિમઓ ।

અહ્યેહ સવ્વકારગપરિણામાણન્નરૂવો તિ ॥ ૩૩૮૪ ॥

આચાર્ય:—સામાયિક કોણે કર્યું છે? (એમ પૂછવામાં આવે તો) વ્યવહારનયના અભિપ્રાયે જિનેશ્વરોએ અને ગણધરોએ કરેલું છે; પરંતુ નિશ્ચયનયના અભિપ્રાયે તેના સ્વામિથી કરા-એલું છે, કેમકે તે તેનાથી અનન્ય છે. (પૂર્વે) નિર્ગમદ્વારમાં સામાયિક કોણે કર્યું” એમ પ્રશ્ન કરેલો છે, છતાં પુનઃ તે પૃચ્છા અહીં શા માટે કરાય છે? એમ (કહેવામાં આવે તો) તેના ઉત્તર કહીએ છીએ કે ત્યાં બાહ્ય કર્તા કહ્યા છે, અને અહીં વિશેષ કરીને અંતરંગ કર્તા કહ્યા છે, અથવા ત્યાં સ્વતંત્ર કહ્યા છે, અને અહીં પ્રયોજ્યકારી કર્તા બાનેલ છે, અથવા સર્વકારકના પરિણામથી અનન્યરૂપ કર્તા કહેલ છે. ૩૩૮૨ થી ૩૩૮૪

(શબ્દ:—“સામાયિક કોણે કર્યું? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં વ્યવહારથી જિનેશ્વર અને ગણધરોએ કર્યું છે, તથા નિશ્ચયથી તેના સ્વામીથી કરાયેલું” છે કેમકે તે તેનાથી અનન્ય છે, આવાજ પ્રતોત્તર પૂર્વે સામાયિકનો નિર્ગમ કહેતી વખતે થયા હતા, ત્યાં કહ્યું હતું કે “મહાવીર સ્વામીથી તે નિકળ્યું.” ઇત્યાદિ કહેવાથી “સામાયિક કોણે કર્યું” એ કથન ગતાર્થજ છે. તે છતાં ફરી અહીં એવાજ પ્રશ્ન શા માટે પૂછવામાં આવે છે?

આચાર્ય:—ત્યાં તીર્થંકરોદિ સામાયિકના બાહ્ય કર્તા કહ્યા હતા અને અહીં તે વિશેષ કરીને અંતરંગ કર્તા જણવાને પ્રશ્ન કરેલ છે, નિશ્ચયનયના અભિપ્રાયે અહીં સામાયિકના કર્તા સાધુ આદિ જણવા કેમકે તે સામાયિકના પરિણામથી અનન્ય છે.

અથવા નિર્ગમ દ્વારની અંદર જણવાન તીર્થંકર સ્વયંબુદ્ધ હોવાથી સ્વતંત્ર કર્તા તરીકે કહેલ છે અને અહીં સર્વ કારક પરિણામ નથી. કર્તાને અનન્ય રૂપ બાનેલ છે, અને તે કર્તા સામાયિક કરનાર સાધુ આદિ જણવા. જેમકે સામાયિક કરનાર સાધુ આદિ

કર્તા છે, ક્રિયમાણપણને લીધે કર્મરૂપ સામાયિકથી અનન્ય હોવાથી કર્મ છે, કરણભૂત જે અધ્યવસાય વડે તે સામાયિક કરે છે, તે અધ્યવસાયથી તે અભિન્ન હોવાથી કરણ છે. ગુરૂવડે તેને સામાયિક અપાય છે, તેથી તે સંપ્રદાન છે એનાથી શિષ્ય પરંપરાએ સામાયિક પ્રવર્તશે તેથી તે અપાદાનરૂપ છે, પાતાના પરિણામમાં સામાયિક ધારી રાખી છે, તેથી તે અધિકરણ છે. એ પ્રમાણે સર્વકારક પરિણામથી સામાયિક કર્તા અનન્યરૂપ છે

શિષ્ય:—ભગવન ! જે અનન્તરંગ પ્રયોજ્ય, સર્વકારક પરિણામથી અનન્યરૂપ સાધુ આદિને અહીં કર્તા તરીકે કહેલ છે; તે “ જિનેશ્વર અને ગણધરોએ તે કરેલું છે,” એમ અહીં શા માટે કહ્યું છે ?

આચાર્ય:—જિનેશ્વર પણ સામાયિકના અનન્તરંગ કર્તા છે, સર્વકારક પરિણામથી અનન્યપણું તેમને પણ પ્રાય: વિરૂદ્ધ નથી, કેમકે તેમણે પણ સામાયિક કરેલું છે અને ગણધરો તે પ્રયોજ્ય કર્તા છે, કેમકે તેઓ જિનેશ્વરથી બોધ પામેલા છે. તેથી જિનેશ્વર અને ગણધરોનો અહીં ઉપન્યાસ કર્યો છે, તે કંઈ વિરૂદ્ધ નથી. ૩૩૮૨-થી-૩૩૮૪

હવે “ કયા દ્રવ્યોમાં તે સામાયિક કરાય છે ? ” તે દ્વાર કહે છે.

દલ્લેસુ કેસુ ફોરડ સામદ્યં નેગમો મણુણેસુ ।

સયણાદપસુ ભાસદ મણુણપરિણામકારણઓ ॥ ૩૩૮૫ ॥

નેગંતેણ મણુણં મણુણપરિણામકારણં દલ્લં ।

વમિચારાઓ, સેસા વિંતિં તઓ સવ્વદલ્લેસુ ॥ ૩૩૮૬ ॥

નણુ મણિયમુવગ્યાપ કેસુ ત્તિં હં કઓ પુપો પુચ્છા ! ।

કેસુ ત્તિં તત્ત્ય વિસઓ હં કેસુ દ્વિઝસ્સ તઙ્ગામો ॥ ૩૩૮૭ ॥

તો ફિદ સવ્વદલ્લાવત્થાણં જાદમિત્તવયણાઓ ।

ધમ્માદસવ્વદલ્લાધારો સવ્વો જઓઽવસ્સં ॥ ૩૩૮૮ ॥

વિસઓ વ ડવગ્યાપ કેસુ ત્તિં હં સ દવ હેવ ત્તિં ।

સદ્દેય-નેય-ફિરિયાનિવંધણં જેણ સામદ્યં ॥ ૩૩૮૯ ॥

અહવા કયાકયાદસુ ફર્જં કેણ કર્યં વ કત્તત્તિં ।

કેસુ ત્તિં કરણમાવો તદ્યત્ત્યે સત્તમિં ફાર્ઠં ॥ દારં ॥ ૩૩૯૦ ॥

ગાથાં:—કયા દ્રવ્યોમાં સામાયિક કરાય છે ? (એ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં) નેગમનય કહે છે કે આસન-શયનાદિ મનોજ્ઞ દ્રવ્યોમાં રહેલાને કરાય છે; કેમકે તે મનોજ્ઞપરિણામના કારણભૂત છે. શેષ સંપ્રદાદિનયો કહે છે કે એકાન્તે મનોજ્ઞ દ્રવ્ય જ મનોજ્ઞ પરિણામનું કારણ છે એમ નહિ, (કેમકે મનોજ્ઞ દ્રવ્યમાં છતાં પણ કોઈકને અમનોજ્ઞ પરિણામ થાય છે, અને કોઈકને અમનોજ્ઞ દ્રવ્યમાં પણ મનોજ્ઞ પરિણામ થાય છે.) એ પ્રમાણે વ્યભિચાર દોષ આવે છે, તેથી સર્વ દ્રવ્યોમાં રહેલાને સામાયિક કરાય છે-થાય છે. પૂર્વે ઉપોદ્ધાતમાં “ શામાં સામાયિક થાય છે ? ” એમ કહેલું જ છે, તે છતાં પુન: અહીં એ પ્રશ્ન સામાટે કરવામાં આવે છે ? (એમ કહેવામાં આવે, તે) ત્યાં કયા દ્રવ્ય-પર્યાયો સામાયિકનાં વિષય છે, એમ કહ્યું છે; અને અહીં કયા દ્રવ્યોમાં રહેલાને સામાયિકના લાભ થાય ? એમ કહ્યું છે.

નયનો આઠમો પ્રકાર તથા આલોચના, વિનય, ક્ષેત્ર, દિગ્વિમુહ અને કાળદ્વાર. (૪૭૭)

હવે નયનો આઠમો પ્રકાર અથવા આલોચના દ્વાર કહે છે.

આલોચના ય વિણ્ણ સ્વેત્ત દિસાભિગ્ગહે ય કાલે ય ।

રિલ્લ-ગુણસંપદા વિય અભિવાહારે ય અટ્ઠમણ્ણ ॥૩૨૯૬ ॥મા૦ ૧૭૮॥

સામાઈયત્થમ્મુવસંપયા ગિહત્થસ્સ હોજ્જ જઈનો વા ।

અમયસ્સ પવત્તાલોઈયસ્સ સામાઈયં દેજ્જા ॥ ૩૨૯૭ ॥

આલોઈયમ્મિ દિક્કલારુહસ્સ ગિહિનો ચરિત્તસામઈયં ।

ચાલાઈદોસરહિયસ્સ દેજ્જ નિયમા ન સેસાણં ॥ ૩૨૯૮ ॥

સામાઈયત્થસમ્મણોવસંપયા સાહુનો હવેજ્જાહિ ।

વાધાયમેસકાલં વ પઈ સુયત્થં પિ હોજ્જાહિ ॥ ૩૨૯૯ ॥

સત્ત્વં વ વારસંઘં સુયસામઈયં તિ તદુભયત્થં પિ ।

હોજ્જા લોઈયમાવસ્સ દેજ્જ સુત્તં તદત્થં વા ॥ ૩૩૦૦ ॥

ગાથાર્થ:- (ગુરુ સમીપે પોતાના દોષ પ્રગટ કરવા તે) આલોચના (આસન ઠાનાદિ તથા ખડુમાનાદિ એમ બે પ્રકારનો) વિનય, (પ્રમુક્ષેત્રાદિ) ક્ષેત્ર, દિશાઓના અભિમુહ, (દિવ-સાદિ) કાળ, નક્ષત્ર સંપત્ત અને ત્રિયંશત્ત્વાદિ યુક્ત સંપત્તી પ્રાપ્તિ તથા કાલિકાદિ શ્રુતિ સિંધુથી ઉદ્દેશ સમુદ્દેશાદિર્લુપ્ત કથન આ આઠમો નય છે. સામાયિક અર્થની ઉપસંપદા (પ્રાપ્તિ) શુદ્ધસ્થને હોય કે યતિને હોય ? (એ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં) પ્રમુક્ષ આલોચનાવાળા તે ઉભયને સામાયિક આપે છે. ખાસાદિ દોષરહિત અને દક્ષિણે યોગ્ય એવા શુદ્ધસ્થને (દ્રવ્યાદિ ચાર પ્રકારે) જાણ્યા પછી અવશ્ય ચારિત્ર સામાયિક આપે છે, બીજને નથી આપવા. (દ્રવ્યથી નપુ'સક પદિ ન હોવો જોઈએ, ક્ષેત્રથી અનાય' ન હોવો જોઈએ, કાળથી રીતોબ્ધ શ્રદ્ધામાં ખેદ ન પામવો જોઈએ, અને ભાવથી નિરોગી અપ્રમાદ હોવો જોઈએ. ઇત્યાદિ બરાબર જાણ્યા પછી તેવા શુદ્ધસ્થને દીક્ષા આપે.) તથા (જ્યારે ગુરુ કેવળ સૂત્રનેજ જાણનાર હોય અથવા સૂત્ર માત્ર આપીને પરશોક પામ્યા હોય ત્યારે) સાધુને અન્યત્ર સામાયિક અર્થશ્રવણની ઉપસંપદા હોય અથવા કોઇ વ્યાધાતથી કે ભવિષ્યકાળની અપેક્ષાએ સૂત્રાર્થ પછી અન્યત્ર પ્રાપ્ત થાય. અથવા સર્વ દ્વાદશાંગ શુભ સામાયિક છે, તે દ્વાદશાંગ સૂત્રાર્થ ઉભય નિમિત્તે ઉપસંપદા હોય, તેથી વિશુદ્ધ આલોચનાવાળાને સૂત્ર અથવા અર્થ આપે છે. ૩૩૨૬-થી-૩૪૦૦

હવે વિનયદ્વાર, ક્ષેત્રદ્વાર-દિગ્વિમુહદ્વાર અને કાળદ્વાર કહે છે.

આલોચણસુદ્ધસ્સ વિ દેજ્જ વિણોયસ્સ નાવિણોયસ્સ ।

ન હિ દિજ્જહ આહવંણ પલિયત્તિયકજ્જહત્થસ્સ ॥ ૩૪૦૧ ॥

અણુરત્તો ભત્તિગઓ અમુઈ અણુઅત્તઓ વિતેસન્નુ ।

ઉજ્જુત્તો પરિતંતો ઇચ્છિયમત્થં લહ્હ સાહુ ॥દારં ॥૩૪૦૨॥મા૦ ૧૮૧॥

વિણયવઓ વિય કયમંગલસ્સ તદવિગ્વપારમમણાણ્ણ ।

દેજ્જ સુકઓવઓગો ચિત્તાઈસુ સુપ્પસત્થેસુ ॥ ૩૪૦૩ ॥

(૪૭૬) 'સામાયિક્કો કરનાર ક્યારે થાય છે ?' આ પ્રશ્નનો નયોના અભિપ્રાયે ઉત્તર.

(એટલો તેમાં અને આ પ્રશ્નમાં તફાવત છે. (શિષ્ય : સમહાદિનયો કહે છે કે સર્વ દ્રવ્યોમાં રહેલાને સામાયિક થાય છે, એ કથનથી) સર્વ દ્રવ્યોમાં સામાયિકત્વ અવરથાન કેવી રીતે હોઈ શકે ? (કોઈ પણ વસ્તુ આકાશાદિ સર્વ દ્રવ્યોમાં નથી રહેતી.) એ પ્રમાણે પૂછવામાં આવે, તો જાતિ માત્ર વચનથી અહીં સર્વ દ્રવ્ય કહેલ છે, (સર્વ દ્રવ્યના એક દેશમાં પણ દ્રવ્યત્વ જાતિ માત્ર હોય છે.) (શુ' દેશથી પણ સર્વ દ્રવ્યનો આધાર કોઈ હોય છે ? હા.) કેમકે ધર્માસ્તિકાયાદિ સર્વ દ્રવ્યનો આધાર અવશ્ય સર્વ જીવલોક છે. અથવા ઉપોદ્ધાતની અંદર (કેપુએ પ્રશ્નમાં) સામાયિકનાં સર્વ દ્રવ્યો વિષયપણે કહેલાં છે, અને અહીં હેતુભૂત સર્વ દ્રવ્યોમાં સામાયિકનો લાભ થાય છે, એમ કહ્યું છે કેમકે અદ્વેય-ત્રેય-અને ક્રિયારૂપ હેતુવાળું સામાયિક છે. (અને સર્વ દ્રવ્યો પણ અદ્વેયાદિ રૂપેજ છે.) અથવા કૃતાકૃતાદિ દ્વારોમાં (પ્રથમ કર્તાવડે જે કરાય તે સામાયિક કાર્ય કહ્યું. " કોણે કર્યું ? " એ બીજા દ્વારમાં (સામાયિકના કર્તા કહ્યા, અને " શામાં સામાયિક કરાય છે ? " એ ત્રીજા દ્વારમાં ત્રીજાના બદલે સાતમી વિભક્તિ કરાને (કરજીભૂત કયા દ્રવ્યોવડે સામાયિક કરાય છે ? એમ જણાવીને) કરજી લાવ કહ્યો છે. તેથી ઉપોદ્ધાતની સાથે યુનરક્તિ હોય નથી. ૩૩૮૫-થી-૩૩૯૦.

હવે ક્યારે સામાયિકનો કરનાર થાય છે ? એ પ્રશ્નનો ઉત્તર જુદા જુદા નયોના અભિપ્રાયોનાર આપે છે.

ઉદ્દિષ્ટ ચિય નેગમનયસ્સ કત્તાઽણહિજ્જમાણો વિ ।

જં કારણમુદ્દેસો તમ્મિ ય કજ્જોવયારો ત્તિ ॥ ૩૩૯૧ ॥

સંગહ-વવહારાણં પચ્ચાસજ્જયરકારણત્તણઓ ।

ઉદ્દિષ્ટમ્મિ તદત્યં શુરૂપામૂલે સમાસીણો ॥ ૩૩૯૨ ॥

વજ્જુસુવસ્સ પદંતો તં કુણમાણો વ્વ નિરુવઓગો વિ ।

આસન્નાસાહારણકારણઓ સહ-કિરિયાણં ॥ ૩૩૯૩ ॥

સામાઽથોવહત્તો કત્તા સહ-કિરિયાવિહત્તો વિ ।

સહાર્ણ મણુઓ પરિણામો જેણ સામઽયં ॥ ૩૩૯૪ ॥

કત્તા નયઓઽમિહિઓ અહવા નયઓ ત્તિ નોદઓ નેઓ ।

સામાઽયહેહપાવજ્જકારઓ સો નઓ ય દ્મો ॥ ૩૩૯૫ ॥

ગાથાર્થ:-અનધીયાન એવો પણ શિષ્ય સામાયિકનો કર્તા છે એમ નેગમનયના અભિપ્રાયે કહેલું છે. કેમકે સામાયિકત્વ કારણ ઉદ્દેશ છે, અને તે ઉદ્દેશરૂપ કારણમાં સામાયિક રૂપ કાર્યનો ઉપચાર કરાય છે. (તેથી તે તેનો કર્તા છે.) ઉદ્દિષ્ટ સામાયિકમાં સમહ વ્યવહારનયના મતે સામાયિક ભણવા માટે ગુરૂ સમીપે બેઠેલા શિષ્ય સામાયિકત્વ નજીકનું કારણ હોવાથી તે કર્તા છે. ઋણુસૂત્રનયના મતે સામાયિક ભણનાર અને તે કરનાર ઉપયોગ-રહિત હોય તો પણ તે સામાયિકનો કર્તા છે, કેમકે તે સામાયિકત્વ વધારે નજીકનું કારણ છે, તેનો વિષય શબ્દ અને ક્રિયા છે. શબ્દાદિ નયોના મતે સામાયિકમાં ઉપયોગવન્ત હોય અને શબ્દ ક્રિયા રહિત હોય તો પણ તે સામાયિકનો કર્તા છે; કેમકે આ નયોના મતે મનોરૂપ પરિણામ તેજ સામાયિક છે. આ પ્રમાણે નયોથી સામાયિકનો કર્તા કહ્યો. અથવા નયથી એટલે નીતિથી સામાયિકનો હેતુ તે સામાયિકનો પ્રયોગ્યકારક કર્તા જણાવે અને તે નય આ છે. ૩૩૯૧-થી-૩૩૯૫.

અહીં " ઉપ્પણાગુપ્પલ્લં " ઈત્યાદિ કેટલીક ગાથાઓ મૂકી દીધી છે.

નયનો આઠમો પ્રકાર તથા આલોચના, વિનય, ક્ષેત્ર, દિગ્વિશિષ્ટ અને કાળદ્વાર. (૪૭૭)

હવે નયનો આઠમો પ્રકાર અથવા આલોચના દ્વાર કહે છે.

આલોચના ય વિણય સ્વેત્ત દિસાભિગ્ગહે ય કાલે ય ।

રિવિલ-ગુણસંપદા વિય અભિચાહારે ય અટ્ટમણ્ ॥૩૨૯૬ ॥મા૦ ૧૭૮॥

સામાયત્યપ્તવસંપયા ગિહત્યસ્સ હોજ્જ જડ્ડો વા ।

સમયસ્સ પવ્ત્તલોડયસ્સ સામાયયં દેજ્જા ॥ ૩૨૯૭ ॥

આલોડયમ્મિ દિવલારુહસ્સ ગિહિણો ચરિત્તસામયયં ।

વાલાડ્ડોસરહિયસ્સ દેજ્જ નિયમા ન સેસાણં ॥ ૩૨૯૮ ॥

સામાયત્યસમ્પણોરસંપયા સાહુણો હ્યેજ્જાહિ ।

વાયાપમેસકાલં વ પડ્ડ સુયત્થં પિ હોજ્જાહિ ॥ ૩૨૯૯ ॥

સર્વં વ વારસંતં સુયસામયયં તિ તદુભયત્થં પિ ।

હોજ્જા લોડયભાવસ્સ દેજ્જ સુત્તં તદત્થં વા ॥ ૩૪૦૦ ॥

આધાર્થ:- (ગુરૂ સમીપે પોતાના દોષ પ્રગટ કરના તે) આલોચના (આસન ઠાનાદિ તથા બહુમાનાદિ એમ બે પ્રકારનો) વિનય, (પ્રભુક્ષેત્રાદે) ક્ષેત્ર, દિશાઓનો અભિગ્ગ, (દિવ-સાદિ)કાળ, નક્ષત્ર સંપત્ત અને પ્રિયવર્તમાન દિગ્ગ સંપત્તી પ્રાપ્તિ તથા કાલિકાદિ ક્રુત્ત 'સંબ'ધી ઉદ્દેશ સમુદ્દેશાદિનું કથન આ આઠમો નય છે. સામાયિક અર્થની ઉપસંપદા (પ્રાપ્તિ) શ્રુત્તરથને હોય કે યતિને હોય ? (એ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં) પ્રયુક્ત આલોચનાવાળા તે ઉભયને સામાયિક આપે છે. આસાદિ દોષરહિત અને દિક્ષાને યોગ્ય એવા શ્રુત્તરથને (દ્રવ્યાદિ ચાર પ્રકારે) જાણવા પછી અન્યથ ચારિત્ર સામાયિક આપે છે, યી અને નથી આપવા. (દ્રવ્યથી નયુ'સકાદિ ન હોવો જોઇએ, ક્ષેત્રથી અનાય' ન હોવો જોઇએ, કાળથી શીતોષ્ણ ક્રુત્તમાં એક ન પામવો જોઇએ, અને ભાવથી નિરોગી અપ્રમાદ હોવો જોઇએ. ઇત્યાદિ બરાબર જાણવા પછી તેવા શ્રુત્તરથને દીક્ષા આપે.) તથા (જ્યારે ગુરૂ કેવળ સૂત્રનેજ જાણનાર હોય અથવા સૂત્ર માત્ર આપીને પરલોક પામ્યા હોય ત્યારે) સાધુને અન્યત્ર સામાયિક અર્થશ્રવણની ઉપસંપદા હોય અથવા કોઇ વ્યાધાતથી કે ભવિષ્યકાળની અપેક્ષાએ સૂત્રાર્થ પછી અન્યત્ર પ્રાપ્ત થાય. અથવા સર્વ દ્વાદશાંગ ક્રુત્ત સામાયિક છે, તે દ્વાદશાંગ સૂત્રાર્થ ઉભય નિમિત્તે ઉપ-સંપદા હોય, તેથી વિશુદ્ધ આલોચનાવાળાને સૂત્ર અથવા અર્થ આપે છે. ૩૩૬૬-ધી-૩૪૦૦

હવે વિનયદ્વાર, ક્ષેત્રદ્વાર-દિગ્વિશિષ્ટદ્વાર અને કાળદ્વાર કહે છે.

આલોચનસુદ્ધસ્સ વિ દેજ્જ વિણોયસ્સ નાવિણોયસ્સ ।

ન હિ દિજ્જજ્ઞ આહવણે પલ્લિયત્તિયકત્તહત્યસ્સ ॥ ૩૪૦૧ ॥

અણુરત્તો ભત્તિગઓ અમુદ્દિ અગુઅત્તઓ વિતેસન્નુ ।

ઉજ્જુત્તો પરિતંતો ઇચ્છિયમત્થં લહ્હિ સાહુ ॥દારં ॥૩૪૦૨॥મા૦ ૧૮૧॥

વિણયવઓ વિય કયમંગલસ્સ તદવિગ્વવારગમણાણ્ ।

દેજ્જ સુકઓવઓગો લિચાઇસુ સુપ્પસત્થેયુ ॥ ૩૪૦૩ ॥

ઉચ્છ્રવણે સાલિવળે પટમસરે કુસુમિય વ વળસંદે ।

ગંભીર સાણુણાણ પયાહિણજલે જિણધરે વા ॥ ૩૪૦૪ ॥ ભા૦ ૧૮૨ ॥

દેજ્જ ન ઉ ભગ્ગ-આમિય-મસાણ-સુન્નામણુન્નગેહેસુ ।

છારંગારવલ્યારામેજ્ઞાણ્ણદવ્વદુદ્દેસુ ॥ ૩૪૦૫ ॥

પુવ્વાભિમુહો ઉત્તરમુહો વ દિજ્જાહવા પઢિચ્છેજ્જા ।

જાણ જિણાદઓ વા દિસાઈ જિણચેડ્યાઈ વા ॥ ૩૪૦૬ ॥

ચાડદસિં પળ્લરસિં વજ્જેજ્જ અટટ્ઠમિં ચ નવમિં ચ ।

છદિઠં ચ ચડત્થિં વારસિં ચ સેસાસુ દેજ્જાહિ ॥ ૩૪૦૭ ॥ દારં

ગાથાર્થ:-આલોચના લઇને શુદ્ધ થએલા વિનીત શિષ્યને સામાયિક આપે પણ અવિનીતને ન આપે.

અનુરક્ત, ભક્તિમાન, અશ્રેયક, અનુવર્તક, વિશેષજ્ઞ, ઉદ્યમવાન, અને ખેદરહિત એવા વિનિત સાધુ ધર્મિષ્ઠ અર્થને પામે છે. વિનયવાન હોય તો પશુ વિપ્રરહિત પાર પામવાને બેઠે મંગળ કર્યું હોય એવાને સારી રીતે ઉપચાર કરીને સુપ્રસન્ન ક્ષેત્રાદિકમાં સામાયિક આપે. ઇશુવનમાં, શાલિવનમાં, પદ્મસરમાં, પુષ્પવાળા વનખંડમાં, ગંભીર પ્રદેશમાં, જ્યાં પ્રતિધ્વનિ ઉત્પન્ન થાય એવા સ્થળમાં જ્યાં ફરતું પાણી હોય એવી ભૂમિમાં અથવા જિનશૃહમાં (ઇત્યાદિ શુભ ક્ષેત્રમાં) સામાયિક આપણું, પણ લાંગેહું, જ્ઞાન્ત, સ્મરણ, ચત્ય, ખરાબ ધર, દ્વાર અને અંગારાના ઢગ હોય એવા તથા અશ્રેય દ્રવ્યાદિથી દુષ્ટ હોય એવા સ્થળમાં સામાયિક ન આપણું, પૂર્વાભિમુખ યા ઉત્તરાભિમુખ રહીને સામાયિક આપણું અથવા અલ્પ કરણું, અથવા જે દિશામાં જિનાદિક યા જિનચૈત્ય હોય તે દિશા તરફ રહીને સામાયિક લેણું યા આપણું ચેદશ, પૂર્ણિમા, આઠમ, નામ, છક, ચોથ અને બારશ એ દિવસોએ સામાયિક ન આપણું, શેષ દિવસોએ આપણું, ૩૪૦૭

હવે નક્ષત્રદ્વાર, ગ્રહસંપદદ્વાર અને અભિવ્યવહાર દ્વાર કહે છે.

મિયસિર અદા પુસ્સો તિન્નિ ચ પુવ્વાઈ મૂલમસ્સેસા ।

હત્થો ચિત્તા ચ તહા દસ વિચ્છિકરાઈ નાણસ્સ ॥ ૩૪૦૮ ॥

સજ્ઞાગયં રવિગયં વિઙ્ગેરં સેગ્ગહં વા વિલંબં વા ॥

રાહુહયં ગહમિણં ચ વજ્જણ સત્ત નક્કલ્લે ॥ ૩૪૦૯ ॥

પિયધમ્મો દદ્ધધમ્મો સંવિગ્ગોઽવજ્જમીરુ અસદ્દો ય ।

સંતો દંતો ગુત્તો ધિરવ્વય જિહંદિઓ ઉજ્જૂ ॥ ૩૪૧૦ ॥

અસદો તુલા સમાણો સમિઓ તહ સાહુસગરઓ ચ ।

ગુણસંપાદકો જુગા સેસો અજોગો ॥ દારં ॥ ૩૪૧૧ ॥

નેઓઽભિન્વાહારોઽભિન્વાહરણમહમસ્સ સાહુસ્સ ।

इयमुद्दिस्सामि सुत्तयोभयओ कालियमुयम्मि ॥ ૩૪૧૨ ॥

दन्व-गुण-पञ्जवेहिं य भूयावायम्मि गुरुत्तमाइहे ।

वेर्जाइहमियं मे इच्छामणुसात्तणं सिस्सो ॥ ૩૪૧૩ ॥

ગાથાર્થ:-મૃગશિર, આર્દ્રા, પુષ્ય, ત્રણ પૂર્વનક્ષત્ર, ચૂળ, અસ્ત્રેષા, હસ્તા, તથા ચિત્રા નક્ષત્રોમાં સામાયિક આપણું કેમકે એ દસ જ્ઞાનની વૃદ્ધિ કરનારાં છે પણ સંધ્યાગત, (જ્યાં સૂર્ય રહે તે, અથવા જે નક્ષત્રમાં સૂર્ય હોય તેનાથી ચાલુ' થા પડે' નક્ષત્ર તે સંધ્યાગત કહેવાય.) રવિગત, (જેનાં સૂર્ય રહે તે) ચિત્ર, (પૂર્વ દિશામાં જવાતું હોય) છતાં પશ્ચિમ તરફ જતું હોય તે) સંમત, (કૂર મહત્તી અધિષ્ઠિત) વિજળી (સૂર્યે ભોગવીને મૂડી દીધું હોય તે) રાહુહત (જ્યાં મહુજ થયું હોય) અને મહુભિત્ર (મહત્તી ભેદાએકું હોય.) એ સાત પ્રકારનાં નક્ષત્ર વર્જવાં (તેમાં સામાયિક ન આપણું.) પ્રિય-ધર્મી, દ્રઢધર્મી, સંવિત્, પાપથી ભીરુ, અશક, ક્ષમાવાન, દાનત, શુભિવાન, સ્થિરચત્તી, નિતેન્દ્રિય, સરળ, અશક એટલે તુલા સમાન મધ્યસ્થ, સમિતિવાળો અને સાધુ સંગતિમાં આસક્ત ઇત્યાદિ શુભસંપદયુક્ત શિષ્ય સામાયિકને યોગ્ય છે અને શેષ અયોગ્ય છે. કાલિક ક્રુતમાં હું આ સાધુને આ અંગ અધ્યયન આદિ સૂત્ર, અર્થ અને સૂત્રાર્થથી વંચાણું. ઇત્યાદિ (ગુરુ-શિષ્યની ઉક્તિ-પ્રત્યુક્તિ તે) અભિવ્યવહાર નય જાણવો. એજ પ્રમાણે દ્રષ્ટિવાદમાં પણ શુભ, દ્રવ્ય, અને પર્યાયવડે ગુરુએ કહે છે, શિષ્ય કહે-આપે મને એ કહ્યું હવે અનુશાસિત હૈશું છું. ૩૪૦૮-થી-૩૪૧૩

હવે " કરણ કેટલા પ્રકારનું છે ?" તે કહે છે.

करणं तच्चावारो गुरु-सिस्सणं चउत्तिहं तं च ।

उद्देशो वायणया तद्वा समुद्देशणमणुज्जा ॥ ૩૪૧૪ ॥

नणु भणियमगेगविहं पुव्वं करणमिह किं पुणो गहणं ।

तं पुव्वगहियकरणं इदमिह दाणगहणकालે ॥ ૩૪૧૫ ॥

पुव्वमवित्तिसियं वा इह गुरु-सोसकिरियावित्तिसाओ ।

करणवसरो वाड्यं पेगंतत्यं तु वच्चासो ॥ ૩૪૧૬ ॥

ગાથાર્થ:-ગુરુ-શિષ્યનો સામાયિક સંબંધી વ્યાપાર તે કરણ છે, તે કરણ ઉદ્દેશ-વા-ચના-સમુદ્દેશ અને અનુજ્ઞા એમ ચાર પ્રકાર છે. પૂર્વે નામાદિ અનેક પ્રકાર કરણ કહ્યું છે, છતાં અહીં પુનઃ શા માટે તેના ભેદ કહેવા છે ? (એમ પૂછવામાં આવે તો) પૂર્વે પ્રથમ મહુજ કરેલ સામાયિકનું કરણ કહ્યું છે, અને અહીં ગુરુ-શિષ્યના દાન-મહુજકાળે ઉદ્દેશાદિ વિધિ-વડે સાધ્ય કરણ કહ્યું છે. અથવા પૂર્વે અવિશેષ કરણ કહ્યું છે, અને અહીં ગુરુ-શિષ્યોક્ત ક્રિયાવિશેષથી વિશેષ કરણ કહ્યું છે અથવા (ગુરુ-શિષ્યની ઉક્તિ-પ્રત્યુક્તિ વખતેજ) સામા-યિકનું કરણ કહેવાનો આ અવસર છે. (તો પૂર્વે શા માટે કહ્યું ? એમ કહેવામાં આવે તો) એવો કંઈ નિયમ નથી, કે જે અન્યત્ર કહેવાતું હોય, તે અહીં ન કહેવાય. કેમકે સૂત્રની ગતિ વિચિત્ર હોવાથી વ્યત્યાસ પણ થાય. (અસ્થાને પણ કહી શકાય.) ૩૪૧૪ થી ૩૪૧૬.

હવે સામાયિક કેવી રીતે પ્રાપ્ત થાય ? તે દ્વાર કહે છે.

લબ્ધ્વં કહં તિ મળિણ મુયસામદ્યં જહા નમોવકારો ।

સેસાઈ તદાવરણવત્તયોવ સમઓઽહવોમયઓ ॥ ૩૪૧૭ ॥

નળ મળિયમુવક્કમયા ત્વઓવસમઓ પુળો ઉવગ્યાપ્ ।

લબ્ધ્વં કહં તિ મળિયં ર્હં કહં કા પુળો પુચ્છા ? ॥ ૩૪૧૮ ॥

મળિણ ત્વઓવસમઓ સ ઇવ લબ્ધ્વં કહં ઉવગ્યાપ્ ।

સો ચેવ ત્વઓવસમો ર્હ કેત્તિ હોજ્જ કમ્માણં ? ॥ ૩૪૧૯ ॥

ગાથાર્થ:—કેવી રીતે સામાયિક પ્રાપ્ત થાય ? (એમ પૂછવામાં આવે તો નમસ્કારની પેઠે કૃત સામાયિક પ્રાપ્ત થાય છે, અને શેષ સામાયિક તદાવરણ કર્મના ક્ષયથી ઉપશમથી અથવા ક્ષયોપશમથી પ્રાપ્ત થાય છે. પૂર્વે ઉપક્રમદ્વારમાં ક્ષયોપશમથી સામાયિક પ્રાપ્ત થાય છે, તે પછી ઉપોદ્ધાતદ્વારમાં પણ “કેવી રીતે સામાયિક પ્રાપ્ત થાય ?” એમ કહ્યું હતું, તે છતાં દેરી અહીં એજ પૃચ્છા શા માટે કરવામાં આવે છે ? (એમ કહેવામાં આવે, તો ઉપક્રમમાં સામાયિક) ક્ષયોપશમથી પ્રાપ્ત થાય છે, ઉપોદ્ધાતમાં તેજ ક્ષયોપશમ કેવી રીતે પ્રાપ્ત થાય છે ? (એ જણાવ્યું છે), અને તે ક્ષયોપશમ કયા કર્મના થાય છે ? (એ જણાવ્યું છે.) ૩૪૧૭ થી ૩૪૧૯.

સામાયિક કેવી રીતે પ્રાપ્ત થાય ? એમ પૂછવામાં આવે, તો એમ મદ સ્વચનાણા વરણ દત્તાદિ ગાથાત્રય વડે નમસ્કારની પ્રાપ્તિ મળી છે, તેમ કૃત સામાયિકની પણ પ્રાપ્તિ સમજવી, કેમકે નમસ્કાર કૃત અન્તર્ગત છે.

સરયદ્વદિ એવાને નમસ્કાર પ્રાપ્ત થાય છે, એટલા કારણ ઉપરથી ત્યાં કર્મનિ મોહન.ય કર્મના ક્ષયોપશમ કહેલ છે, સુખ્યવૃત્તએ તો નમસ્કાર કૃતરૂપ હોવાને લીધે કૃતાવરણકર્મના ક્ષયોપશમથીજ પ્રાપ્ત થાય છે. એજ પ્રમાણે કૃત સામાયિક પણ મતિ-કૃતાવરણના ક્ષયોપશમથીજ પ્રાપ્ત થાય છે. બાકીનાં સરયદ્વત્વ સામાયિક-દશવિરતિ સામાયિક-અને સર્વાવિરતિ સામાયિક ચથાસંભવ તદાવરણીય કર્મના ક્ષયથી-ઉપશમથી અથવા ક્ષયોપશમથી પ્રાપ્ત થાય છે.

શિષ્ય:—ભગવન્ ! પૂર્વે ઉપક્રમદ્વારમાં “માયે ત્તઓવસમિય”- ધીવવસાયાણુદયે તદય વસાયાણુદયે-ચારસવિદે વસાયે.” દત્તાદિ ગાથાઓમાં તદાવરણીય કર્મના ક્ષયોપશમથી અને ક્ષયાર્થથી સરયદ્વત્વાદિ સામાયિક લાભ થાય છે, એમ કહ્યું હતું. તે પછી ઉપોદ્ધાતદ્વારમાં કિં વરવિદ્દં દત્તાદિ ગાથામાં “કેવી રીતે સામાયિક પ્રાપ્ત થાય ? મતુ-ખ્યારિથી” એમ કહ્યું હતું. તે પછી પુનઃ અહીં “કેવી રીતે સામાયિક પ્રાપ્ત થાય ?” એમ દેરી પૃચ્છા કરવામાં આવે છે, તેનું કારણ ?

આચાર્ય:—માયે ત્તઓવસમિય દત્તાદિ ગાથાઓ છે. ઉપક્રમદ્વારમાં ક્ષયોપશમદિ હેતુવડે સામાયિક પ્રાપ્ત થાય છે, એમ કહેલું છે. તે પછી ઉપોદ્ધાતદ્વારમાં “એ ક્ષયોપશમદિ હેતુ કેવી રીતે પ્રાપ્ત થાય ? મતુખ્યારિ સામમીથી પ્રાપ્ત થાય.” એમ કહેલું છે, અને અહીં એ ક્ષયોપશમદિ કયા કર્મનાં થાય ? તેના વિચાર કર્યા છે. આ પ્રમાણે વિવિધ વિભાગથી ભુદા ભુદા ત્રણ રથને દિલેખ કર્યા છે. ૩૪૧૭ થી ૩૪૧૯.

‘કરોમિ મદન્ત! સામાયિકમ્’ આ સંબંધમાં શિષ્યની શંકા, (૪૮૧)

હવે ‘કરોમિ મદન્ત! સામાયિકમ્’ એ સંબંધમાં શિષ્યની શંકા અને સમાધાન કહે છે.

કો કારઓ કરેતો કિં કમ્મં જં તુ કીરણ તેણં ।

કિં કારઓ ચ કરણં ચ હોઈ અન્નં અણન્નં તે ? ॥૩૪૨૦॥૧૦૪૬-૩૪૬॥

કો કારણ તિ ધણિય હોઈ કરેતો તિ ધણિય યુક્તા ।

કિં કમ્મં તિ ચ ધણિય ધણિય જં કીરણ તેણં ॥ ૩૪૨૧ ॥

કેળં કયં તિ ચ કત્તા ધણિઓ તત્ત્વ કા પુણો પુચ્છા ? ।

તત્ત્વિવરણં ચિય ઇમં કેળં તિ ચ હોજ્જ મા કરણં ॥ ૩૪૨૨ ॥

અહવા કયાકયાઈસુ કત્તારં કમ્મ કરણમાવં ચ ।

સામાયસ્સ સોઝં કુલાલ-ધટ્-દણ્ડગાણં ચ ॥ ૩૪૨૩ ॥

પવિભાગમપેચ્છંતો પુચ્છઈ કો કારઓ કરેતોડ્યં ।

કિં કમ્મં જં કીરણ તો તેણ તુ સદેણ કરણં ચ ॥ ૩૪૨૪ ॥

કિં કારઓ ચ કરણં ચ હોઈ કમ્મં ચ તે ચસદાઓ ।

અન્નમણ્ણં, ધણિય કિંચાહ ન સન્વહા જુત્તં ॥ ૩૪૨૫ ॥

અન્નત્તે સમભાવાભાવાઓ તપ્પઓયણાભાવો ।

પાવઈ મિચ્છસ્સ વ સે સમ્મા-મિચ્છાડવિસેસો ચ ॥ ૩૪૨૬ ॥

અહવ મઈ મિત્તેણ વિ ઘણેણ સઘણો ઘણોત્તિ વવપસો ।

સઘણો ચ ઘણાભાગી જહ તહ સામાયસ્સામી ॥ ૩૪૨૭ ॥

તં ન જઓ જીવગુણો સામાય્યં તેણ વિફલયા તસ્સ ।

અન્નત્તણઓ જુત્તા પરસામાય્યસ્ય વાડફલયા ॥ ૩૪૨૮ ॥

જઈ મિત્તં તન્માવે વિ તઓ તસ્સમાવરહિત્તિ તિ ।

અન્નાણિ ચિય નિચ્ઠં અંધો વ સમં પઈવેણં ॥ ૩૪૨૯ ॥

પક્કતે તન્નાસે નાસો જીવસ્સ સંમયે ભવણં ।

કારગસંકરદોસો તદેગયા કપ્પણા વાવિ ॥ ૩૪૩૦ ॥

ગાથાર્થ:-સામાયિકનો કર્તા કોણ? સામાયિક કરનાર તેનો કર્તા છે. કર્મ શું (અને કરણ કયું?) જે કર્તા વડે કરાય તે કર્મ, (અને મન વિગેરે કરણ છે,) જે એમ હોય તો લગવન! એ ત્રણે પરસ્પર સિત્ત છે, કે અસિત્ત છે? કોણ કર્તા છે? એમ પૂછવાથી સામાયિક કરનાર તેનો કર્તા છે, એમ જુએ કહ્યું. કર્મ કયું? એમ પૂછવાથી, જે તેનાવડે કરાય તે કર્મ એમ કહ્યું. સામાયિક કોણે કર્યું? એ દ્વારમાં તેનો કર્તા કહેલ છે, છતાં ફરીથી એ પ્રશ્ન શામાટે કરવામાં આવે છે? (એમ પૂછવામાં આવે, તો) અહીં તેણે વિવરણ છે, “કેન એ કરણ નથી. અથવા કૃતાકૃતાદિ દ્વારોમાં કુલાર-ધટ્-અને ઠંડાદિની થોડે અહીં પ્રસ્તુતમાં સામાયિકનાં કર્તા-કર્મ-અને કરણ સાંભળીને તેનો વિલાગ.

ન જોવાથી પૂછે કે કર્તા કોણ ? (ઉત્તરમાં) સામાયિક કરનાર કર્તા છે. કર્મ શું ? (ઉત્તરમાં) જે તેનાવડે કરાય તે કર્મ. અને તુ શબ્દથી કરણ કયું ? (ઉત્તરમાં) મન વિગેરે કરણ છે. એમ કહ્યું છે. કર્તા-કરણ અને ચ શબ્દથી કર્મ, તે તમારે પરસ્પર અન્ય છે, કે અનન્ય છે ? (આવો-પ્રશ્ન કરવાનું શું કારણ ? એમ કહેવામાં આવે, તો) તે બેમાંથી એકપણ સર્વથા યોગ્ય નથી, કેમકે કર્તાથી કમભૂત સામાયિક લિપ્ત હોય, તો મિથ્યાદ્રષ્ટિની પેઠે તેને (સામાયિકજન્ય) સમભાવનો અભાવ થશે, અને તેના પ્રયોજનભૂત મોક્ષનો પણ અભાવ પ્રાપ્ત થશે. વળી (સામાયિક કરનાર) સમ્યદ્રષ્ટિ છે, અને બીજા મિથ્યાદ્રષ્ટિ છે, એવો ત-ફાવત પણ નહિ રહે. (કેમકે બન્નેને સામાયિક લિપ્ત છે.) અથવા એમ કહેવામાં આવે કે ધન લિપ્ત છતાં પણ 'ધનવાન', એવો વ્યવહાર કરાય છે, અને ધનવાન જેમ ધનના ફળનો ભોક્તા જણાય છે, તેવી રીતે સામાયિકનો સ્વામી પણ તેના ફળનો ભોક્તા થશે. (કેમકે ન્યાય સમાન છે.) આ કથન યોગ્ય નહીં, કારણ કે સામાયિક જીવનો ગુણ છે, તેથી તે તેનાથી લિપ્ત હોય, તો જેમ બીજાનું સામાયિક બીજાને લિપ્ત હોવાથી નિષ્ફળ છે, તેમ તેને પણ તેની નિષ્ફળતા થાય. (ધન એ ધનવાનનો ગુણ નથી, તેથી તે તેનાથી લિપ્ત હોય, તો પણ તેનું ફળ થાય, અહીં તેમ નથી, માટે તેમ ન બને) વળી જે કર્તાથી સામાયિક લિપ્ત હોય, તો સમ્યક્ત્વાદિ સામાયિકનો સદ્ભાવ છતાં પણ, જેમ પ્રદીપ સાથે રક્ષા છતાં સ્વભાવભૂત ચક્ષુ વિનાના અન્ધની પેઠે સમ્યક્ત્વાદિ સ્વભાવરહિત હોવાથી તે હિંમતો અજ્ઞાની જ રહેશે. તથા (સામાયિક અને સામાયિકવાન જીવની) એકતા માનવામાં આવે, તો સામાયિકનો નાશ થતાં સામાયિકવાન જીવનો પણ નાશ થાય, અને સામાયિકની ઉત્પત્તિ થતાં જીવની પણ ઉત્પત્તિ થાય. (એમ માનવું એ ઇષ્ટ નથી, કેમકે જીવ નિત્ય છે.) અથવા કર્તા-કર્મ-અને કરણને સંકર દોષ પ્રાપ્ત થાય, તેઓની એકતા થાય, અથવા એ સર્વ કર્તા વિગેરે કલ્પનારૂપ જ બને. ૩૪૨-થી-૩૪૦.

ઉપરોક્ત પ્રશ્નનો હવે આચાર્યશ્રી ઉત્તર આપે છે.

આયા હુ કારઆ મે સામાયકમ્મ કરણમાયા ચ ।

તમ્હા આયા સામાયં ચ પરિણામઓ એકં ॥ ૩૪૩? ॥

જં તાણાહસમાવં સામાયં જોગમાહ કરણં ચ ।

હમયં ચ સપરિણામો પરિણામાણક્તયા જં ચ ॥ ૩૪૩૨ ॥

તેણાયા સામાયં કરણં વ વસહઓ ન મિલાઈ ।

નણુ મળિયમળણ્ણતે તજાસે જીવનાસો તિ' ॥ ૩૪૩૩ ॥

જહ તપ્પજયનાસો કો દોસો હોઈ સવ્વહા નતિય ।

જં સો ઉપ્પાય-વ્વય-ધુવધમ્માણંતપજ્જાઓ ॥ ૩૪૩૪ ॥

સવ્વં ધિય પડસમયં ઉપ્પજ્જહ નાસણ ય નિચં ચ ।

એવં ચેય ય મુહ-દુક્કલ-વંધ-મોવલાહસન્માવો ॥ ૩૪૩૫ ॥

એગં ચેય ય વત્થું પરિમામવસેણ કારગંતરયં ।

પાતઝ તેણાદોસો વિવક્કલયા કાગ્ગં જં ચ ॥ ૩૪૩૬ ॥

હુંમો વિસિજ્જમાણો કત્તા કમ્મં ય એવ કરણં ચ ।

નાણાકારપમાવં છહ્હ જહેમો વિવક્કલાણ ॥ ૩૪૩૭ ॥

જહ વા નાનાણત્તો નાણી નિયબોવબોગકાલમ્મિ ।

एगो वि तिसहात्रो सामाईयकारओ एवं

॥ ૩૪૨૮ ॥

ગાથાર્થ:-અમારા મતે આત્માજ સામાયિકનો કર્તા છે, સામાયિક કરાવું હોવાથી કર્મ છે, તે પણ આત્માજ છે, અને મન વિગેરે કરણ તે પણ આત્માજ છે. માટે કર્તા-કર્મ-અને કરણ (એ ત્રણે) આત્મપરિણામ રૂપ હોવાથી એકજ છે. કારણ કે સામાયિક જ્ઞાનાદિ સ્વભાવરૂપ છે, અને મન વિગેરે કરણને યોગ કહેલ છે, એ ઉભય આત્માના પરિણામ છે, પરિણામ તે પરિણામવાનથી અનન્યરૂપે હોય છે. તેથી કરીને આત્મા-સામાયિક અને જ શબ્દથી મન વિગેરે કરણ (એ ત્રણ) પરસ્પર ભિન્ન નથી, જે ભિન્ન નથી, તે તેનો નાશ થતાં જીવનો પણ નાશ થાય, એમ હુમણાંજ કહ્યું છે. (આ પ્રમાણે કહેવામાં આવે, તે) જે સામાયિકાદિરૂપ પર્યાયનો નાશ થતાં, તે પર્યાયરૂપે નાશ, ન પામે તે શા હોય છે ? (કંઈજ નહિ.) સર્વથા જીવનો વિનાશ નથી થતો; કેમકે તે ઉત્પાદ-વ્યય-અને ધ્રોવ્ય સ્વભાવ રૂપ અનન્ત પર્યાયવાળો છે. (એટલે એક સામાયિકાદિ પર્યાયનો નાશ થતાં સર્વથા તેનો નાશ કેવી રીતે થાય ? બાકીના અનન્ત પર્યાયથી તે સદા અવસ્થિતજ છે.) એજ પ્રમાણે સર્વ વસ્તુ પ્રતિ સમય ઉત્પન્ન થાય છે, નાશ પામે છે, અને સદા અવસ્થિત રહે છે. એમ માનવાથીજ મુખ-હૃદય-બાહ્ય-ભાક્ષ આદિનો સદ્ભાવ ધટે છે. તથા એકજ વસ્તુ-પરિણામના વશથી જુદા જુદા કારકપણને પામે છે, કેમકે વિવક્ષાથી કારક અને છે, તેથી કારકસંક્રાર્દિ દોષ પણ નથી લાગતા. જેમ વિશીર્યભાણ ધર (વિશરણ ક્રિયાના કર્તાપણને લીધે) કર્તા થાય છે, તેજ ધર વિશરણ ક્રિયાના વ્યાપ્તપણાવડે કર્મ થાય છે, ધરપર્યાયવડે લીંચી થાય છે, તેથી તેજ ધરકરણ થાય છે, એ પ્રમાણે એકજ પદાર્થ વિવક્ષાવડે વિવિધ કારકભાવ પામે છે. અથવા જેમ જ્ઞાનથી અનન્ય એવો જ્ઞાની-આત્મા સ્વ-ઉપયોગ કાળમાં એક છતાં પણ ત્રણ સ્વભાવવાળો છે. (સ્વઉપયોગમાં ઉપયોગવન્ત હોવાથી કર્તા છે, સંવેદ્યમાનપણાથી કર્મ છે, અને કરણભૂત જ્ઞાનથી અનન્ય હોવાને લીધે કરણ છે.) એજ પ્રમાણે સામાયિકનો કારક પણ (કર્તા-કર્મ-અને કરણરૂપ) બણવો.

૩૪૩૧-થી-૩૪૩૮.

હવે મદન્ત ! એ બીજા અવયવની વ્યાખ્યા કરે છે.

મદિ કણ્ણાણ-સુહત્તો ધાઠ્ઠ વસ્સ ય મદંતસહોડયં ।

સ મદંતો કણ્ણાણો સુહો ય કલ્લં ફિલાલ્લં ॥ ૩૪૩૯ ॥

तं तच्च निग्वारणं कारण कज्जोवयारओ वावि ।

तस्साहणमणसहो सदत्तो अहव गच्चत्तो ॥ ૩૪૪૦ ॥

કલ્લમણદ્દ ત્તિ ગચ્છદ્ ગમયદ્ વ બુજ્જદ્ વ વોહયદ્ વ ત્તિ ।

મળદ્ મળાવેદ્ વ જં તો કણ્ણાણો સ ચાયરિઓ ॥ ૩૪૪૧ ॥

अहवा कल सदत्तो संखाणत्तो य तस्स कल्लं ति ।

સદં સંલાણં વા જમણદ્ તેણં ચ કણ્ણાણો ॥ ૩૪૪૨ ॥

मुपसंसत्तो खारिणदिपाणि सुद्धिदिओ सुहोऽग्निओ ।

वस्सिदिओ जमुच्चं अमुहो अजिईदिओऽभिपओ ॥ ૩૪૪૩ ॥

સુદમહવા નેવાણં તત્ત્વં સૈસમુવયારજોઽધિમયં ।

તસ્સાહણં શુરુ ત્તિ ય સુદમન્ત્રે પાણસણ્ણ વ્વ ॥ ૩૪૪૪ ॥

જં ચ સિયં સ્વેહિતોઅણુમ્મહસ્સં તત્ત્વો સુદં તં ચ ।

અમયાઙ્ઁ તપ્પયાયા સુદમિહ તન્મત્તિમાવાઓ ॥ ૩૪૪૫ ॥

ગાથાર્થ:-મદ્ ધાતુ કલ્યાણ અને સુખ અર્થમાં છે, તેના આ લક્ષ્ણ શબ્દ બનેલો છે. તેથી લક્ષ્ણ એટલે કલ્યાણ અને સુખ. (તેમાં કલ્યાણ શબ્દની વ્યુત્પત્તિ આ પ્રમાણે છે) કલ્પ એટલે નિશ્ચિત આરોગ્ય, તે આરોગ્ય તથ્ય નિરૂપયરિત નિર્વાણ સમજવું. અથવા કારણમાં કાર્યના ઉપચાર કરીને નિર્વાણનાં કારણભૂત જ્ઞાનાદિ ત્રણ તે આરોગ્ય સમજવું અથવા ધાતુ શબ્દાર્થ અથવા ગત્યર્થમાં છે. તેથી ‘કલ્પ’ એટલે યથોક્ત આરોગ્ય ‘અણુતિ’ એટલે ધોતે પાત્રે, અને બીજાને પમાડે. અથવા ધોતે બાણ અને બીજાને જણાવે. (અણુ ધાતુનો અર્થ શબ્દાર્થ લઇએ તો) યથોક્ત આરોગ્ય ધોતે કહે અને બીજાને કહાવે, તેથી તે કલ્યાણ કહેવાય. એ કલ્યાણ અહીં ‘આચાર્ય’ બણવા. અથવા કજ ધાતુ શબ્દ અને સંખ્યા અર્થમાં છે, તેના નિપાત કરવાથી કલ્પ થાય તેથી શબ્દશાસ્ત્ર અને સંખ્યાના એટલે ગણિત તેને જે અણુતિ એટલે બાણ અથવા જણાવે તે કલ્યાણ-શુર (સુખ શબ્દનો અર્થ ધરાવે છે.) સુ શબ્દ પ્રશંસાર્થ છે, જ્ઞાતિ એટલે ઇન્દ્રિયો જેની શુદ્ધ ઇન્દ્રિયો હોય, અથવા જેની ઇન્દ્રિયો વશ હોય, તેને સુખ માનેલ છે, કેમકે જે અજિતેન્દ્રિય હોય તેને અસુખ માનેલ છે. અથવા સુખ એટલે તદ્દ સુખ નિર્વાણ બણવું. બાકીનું સંસારી સુખ ઉપયરિત માનેલ છે. અથવા તેના સુખનું કારણ જે શુર, તે સુખ છે. જેમ “અજ એ પ્રાણ કહેવાય છે.” તેમ અહીં ‘પણ સમજવું’ અથવા કરણભૂત ઇન્દ્રિયોવડે જે સારી રીતે પ્રાપ્ત થયું હોય તે સુખ. તે સુખ અહીં અભયદાનાદિ અનુમદ્ રૂપ બણવું. તે અભય-જ્ઞાનાદિ આપનાર ‘પણ તદ્દલક્ષિણાવથી અહીં સુખ કહેવાય છે. ૩૪૩૯-થી-૩૪૪૫

હવે મવન્ત શબ્દના પર્થાય શબ્દોની વ્યાખ્યા કરે છે.

અહવા મય સેવાપ તસ્સ મયંતો ત્તિ સેવપ જમ્હા ।

સિવગણ્ણો સિવમગ્ગં સેવ્વો ય જઓ તદત્થીણં ॥ ૩૪૪૬ ॥

અહવા મા માજો વા વિત્તીપ તસ્સ હોઈ મંતો ત્તિ ।

માજતો વાયરિઓ સો નાણ-તવોણુણુરૂપ ॥ ૩૪૪૭ ॥

અહવા મતોવેઓ જં મિચ્છત્તદ્વંધહેજઓ ।

અહવેસરિયાઇમગો વિજ્ઞઇ સે તેણ મગવંતો ॥ ૩૪૪૮ ॥

નેરયાઇમવસ્સ વ અંતો જ તેણ સો મવંતો ત્તિ ।

અહવા મયસ્સ અંતો હોઈ મયંતો મયં વાસો ॥ ૩૪૪૯ ॥

નામાઙ્ઁ છન્નિહં તં માવમયં સત્તદેહલોગાઙ્ઁ ।

ઇહલોગજં સમવઓ પરલોગમયં પરમવાઓ ॥ ૩૪૫૦ ॥

ફિંચળમાદાણં તન્મયં તુ નાસહરણાઇઓ નેયં ।

વજ્ઞાનિમિત્તામાયે જં મયમાફમ્મિકં તં તિ ॥ ૩૪૫૧ ॥

અસિલોગમમમનસઓ દુક્કીવમજીવિયામયં નામ ।

પાણપરિચાયમયં મરણમયં નામ સત્તમયં ॥ ૩૪૫૨ ॥

અમ ગચ્છામ્ તસ્સેહ અમણમંતોઽવસાનમેગત્યં ।

અમદ્ વ જં તેજં તો મયસ્સ અંતો મયંતો ત્તિ ॥ ૩૪૫૩ ॥

અમ રોગે વા અંતો રોગો મંગો વિનાસપજ્જાઓ ।

જં મવમયમંગો સો તઓ મવંતો મયંતો ય ॥ ૩૪૫૪ ॥

एत्य मयंताईणं पाणयवागरणलक्खणगईप ।

સંમવઓ પત્તેયં દ-ય-ગ-વગારાહ્લોવાઓ ॥ ૩૪૫૫ ॥

हस्तेकारंतादेसओ य भंते त्ति सच्चसामण्णं ।

શુભ્રામંતણવયર્ણં વિહિયં સામાડયાઈર્ ॥ ૩૪૫૬ ॥

ગાથાર્થ:-અથવા મજ્ઞ ધાતુ સેવાના અર્થમાં છે, તેનો ‘ભજન્ત’ શબ્દ બને છે, તેથી ‘ભજન્ત’ એટલે મોક્ષ પામેલાઓને અથવા મોક્ષ માર્ગને જે સેવે છે, તે ‘ભજન્ત.’ અથવા મોક્ષ માર્ગના અર્થોઓને જે સેવવા શામ્ય છે, તે (ગુરુ) ભજન્ત કહેવાય છે. અથવા મા તથા જ્ઞાત ધાતુ દીક્ષિના અર્થમાં છે, તેનો જ્ઞાન્ત તથા જ્ઞાતન્ત શબ્દ બને છે. એટલે જે જ્ઞાન અને તપગુણવડે પ્રકાશી છે, તે આચાર્ય માન્ત અથવા જ્ઞાતન્ત કહેવાય છે. અથવા જમ્ ધાતુ (અનવસ્થાન અર્થમાં છે) તેનો જાન્ત શબ્દ બને છે, એટલે જે મિથ્યાવાદિ બન્ધ હેતુથી રહિત છે, તે જાન્ત કહેવાય છે અથવા અધ્યાપાદિ છ પ્રકારનો ‘ભગ’ બને છે, તે ભગવાન્ (ગુરુ) અથવા જે નારકાદિ ભવના અન્તનો હેતુ છે, તેથી તે ‘ભવાન્ત’ કહેવાય છે. અથવા ભયનો અન્ત કરનાર, તે ભવાન્ત કહેવાય. ભય એટલે ટ્રાસ, તે ભય નામાદિ છ પ્રકારે છે. (નામ ભય-સ્થાપના ભય-દ્રવ્ય ભય-ક્ષેન ભય-કાળ ભય-અને ભાવ ભય) તેમાં ભાવ ભય સાત પ્રકારે છે. ૧ આલોકજન્યભય તે ઇહલોક ભય, ૨ પરભવથી જન્ય ભય તે પરલોક ભય, ૩ ન્યાસ (થાપણ) હરણાદિજન્યદ્રવ્યમહુષ્ય ભય, ૪ બાહ્ય નિમિત્તના સદ્ભાવથી જે થાય તે આકસ્મિક ભય, ૫ અપયશજન્ય ભય સ્લાધા ભય, ૬ દુઃખે જીવિકા થાય તે આજીવિકા ભય, અને સાતમો પ્રાણપરિત્યાગનો ભય તે મરણ ભય. તથા જમ્ ધાતુ ગત્યાદિ અર્થમાં છે, તેનો અહીં અન્ત શબ્દ થાય છે, જમ્-જમ્-અન્ત-અવસાન્ એ બધા શબ્દ એ કાર્યવાચી છે. તેથી અમતિ એટલે જે ભયનો અન્ત કરે છે, તે મવન્ત કહેવાય. અથવા અમ શબ્દ રોગના અર્થમાં અન્ત-રોગ-ભંગ વિનાશ. એ બધા પર્યાય શબ્દો છે. તેથી કરીને ભવનો અને ભયનો જેનાથી નાશ થાય તે (ગુરુ) ભવાન્ત અથવા ભયાન્ત કહેવાય છે. અહીં ભદન્તાદિ શબ્દો (આદિ શબ્દથી ભજન્ત-ભાન્ત-ભાજન્ત-ભાન્ત-ભગવન્ત-ભવાન્ત-ભયાન્ત) યથાસંભવ પ્રત્યેકમાં દ-ય-ગ અને વકરાર્થિ અક્ષરોનો લોપ કરવાથી, સ્વઅકારન્તના આદેશથી મન્તે એ સર્વ સામાન્યપદ બને છે. (ભદન્તમાંથી ‘દ’ કારનો ભયાન્તમાંથી યકારનો, ભગવન્તમાંથી ગકાર અને વકારનો, ભજન્તમાંથી જકારનો લોપ કરવાથી; માન્ત ઇત્યાદિમાં ધસ્વ આદેશ કરવાથી ‘ભન્ત’ પદ રહે છે. તેમાં આકારનો આદેશ કરવાથી ‘ભંતે’ એવું પદ) ગુરુ આમન્ત્રણ વચનરૂપ સામાયિક સૂત્રની આદેશમાં મૂકેલું છે. ૩૪૪૬ થી ૩૪૫૬.

હવે મવન્ત પદ કેવી રીતે ગુરુને આમન્ત્રણ વચનરૂપ છે, તે કહે છે.

આમંતેઽ કરેમિ મંતે સામાદ્યં તિ સીસોઽયં ।

આહામંતણવયર્ણં શુરુણો કિંકારણમિણં તિ ?

॥ ૩૪૫૭ ॥

મળ્લગ્ન ગુરુકુલવાસે વસં ગહત્યં જહા ગુણત્યીહ ।	
નિચં ગુરુકુલવાસી હવિજ્ઞ સોસો જઓઽભિહિયં	॥ ૩૪૫૮ ॥
નાળસ્ત હોઃ ભાગી ધિરતરઓ દંસણે ચરિત્તે ય ।	
ધન્ના ગુરુકુલવાસં આવકહાણ ન ગુંચંતિ	॥ ૩૪૫૯ ॥
ગીયાવાસો રઈ ધમ્મે અળાયયળવજ્ઞણં ।	
નિગ્ગહો ય કસાયાણં ઇયં ધીરાણ સાસણં	॥ ૩૪૬૦ ॥
આવસ્સયં પિ નિચં ગુરુપામૂલમ્મિ દેસિયં હોઃ ।	
વીઠું પિ હિ સંવસઓ કારણઓ જદમિસેજ્ઞાણ	॥ ૩૪૬૧ ॥
‘એવં ચિય સન્વાવસ્સયાઈ આપુચ્છિજ્ઞણ કજ્ઞાઈ ।	
જાણાવિયમામંતળવળાઓ જેણ સન્વેસિં	॥ ૩૪૬૨ ॥
સામાયમમાયમયં મદંતસહો ય જં તદાઈણ ।	
તેણાશુવત્તદ્ તઓ કરેમિ મંતે ત્તિ સન્વેસુ	॥ ૩૪૬૩ ॥
કિચ્ચાકિચ્ચં ગુરવો વિદંતિ વિળયપદિવત્તિહેઠં ચ ।	
હસ્સાસાઈ પમોત્તું તદણાપુચ્છાણ પદિસિદ્ધં	॥ ૩૪૬૪ ॥
ગુરુવિરહમ્મિ ય ઠવળા ગુરુવણસોવદંસણત્યં ચ ।	
જિળવિરહમ્મિ વિ જિળવિવસેવળામંતળે સફલં	॥ ૩૪૬૫ ॥
રત્તો વ પરોવરુસ્સ વિ જહ સેવા મંતદેવયાણ વા ।	
તહ ચેવ પરોવરુસ્સ વિ ગુરુણો સેવા વિળયહેઠં	॥ ૩૪૬૬ ॥
અહવા ગુરુગુણનાળોવઓગઓ ભાવગુરુસમાણસો ।	
હહ વિળયમૂલધમ્મોવણસણત્યં જઓઽભિહિયં	॥ ૩૪૬૭ ॥
વિળઓ સાસણે મૂલં વિળીઓ સંજઓ મયે ।	
વિળયાઓ વિપ્પમુવરુસ્સ કઓ ધમ્મોકઓ તવો ?	॥ ૩૪૬૮ ॥
વિળઓવયારમણસ્સ મંજણા પૂયળા ગુરુજણસ્સ ।	
તિત્તયરણ ય આળા મુયધમ્મારાહળા કિરિયા	॥ ૩૪૬૯ ॥

ગાથાર્થ—“ કરેમિ મંતે ! સામાદય ” એ પ્રમાણે આ પદ્યથી શિષ્ય શુદ્ધને આમત્રણ કરે છે. આ શુદ્ધ આમત્રણ વચન પ્રથમ કહેલું છે, છતાં ફરી અહીં શાકારણથી કહેવામાં આવે છે ? (એમ પૂછવામાં આવે તો) કહીએ છીએ કે-શુદ્ધગણવાસમાં વસતા, એમ શુદ્ધ મહાશ્વર્ય કરવાને શુદ્ધ થી શિષ્ય નિત્ય શુદ્ધગણવાસી થાય છે. જે માટે કહ્યું છે કે-શુદ્ધગણવાસી રાત્રીના ભાગી થાય છે, દર્શન અને ચારિત્રમાં અતિશય ગ્રંથિર થાય છે, તેઓને ધન્ય છે, કે જેઓ હવનપર્યંત શુદ્ધગણવાસ મુક્તા નથી. ગીતાર્થ ૫ સે વાસ, ધર્મમાં નિતિ, અનાયતનનું, વર્જન, અને કપાલને નિમ્નએ ધીર શુદ્ધિનું આશન છે. વળી કારણવશાત્ અન્યવસાતમાં જુદા રહેનારાને આવરણ-પ્રતિક્રમણ પણ શુદ્ધના ચરણ સમીપે કરવું જોઈએ એમ આમત્રણ વચનથી બતાવ્યું છે એજ પ્રમાણે બીજા પણ સર્વ આવરણકે શુદ્ધને પૂળીને કરવાં.

એમ આમંત્રણ વચનથી જણાવેલું છે. કારણ કે સર્વ આવશ્યકતામાં સામાયિક આવશ્યક પહેલું છે, અને આ ભદ્રંત શબ્દ પણ તેની આદિમાં છે. તેથી કરેમિ મંતે ! એ વચન સર્વ આવશ્યકતામાં અનુવર્તે છે. વિનયની પ્રાપ્તિ માટે કરવા ચોગ્ય કે નહિ કરવાચોગ્ય સર્વ શુદ્ધભક્તરાજ જાણે છે. તેથી તેમને પૂછ્યા વિના ઉદ્યાસાદિ મૂકવાને પણ નિષેધ કર્યો છે. જેમ જિનેશ્વરના વિરહમાં જિનેશ્વરના બિંબની સેવા અને આમંત્રણ સદ્ગ થાય છે, તેમ શુદ્ધનો વિરહ હોય ત્યારે શુદ્ધનો ઉપદેશ બતાવવાને શુદ્ધની સ્થાપના (ની સેવા અને આમંત્રણ સદ્ગ થાય છે.) જેમ પરાક્ષ રાજ અથવા મંત્રદેવતાની સેવા સદ્ગ થાય છે, તેમ પરાક્ષ એવા શુદ્ધની સેવા પણ વિનયનો હેતુ છે. અથવા શુદ્ધશુદ્ધના જ્ઞાનોપયોગથી વિનય-મૂળ ધર્મનો ઉપદેશ બતાવવાને અડીં ભાવશુદ્ધનો સમદેશ છે. જે માટે કહ્યું છે, કે વિનય શાસનમાં ધર્મનું મૂળ છે, વિનિત હોય તે સંયમી થાય છે, વિનયથી રહિત હોય તેને ધર્મ ક્યાંથી ? અને તપ પણ ક્યાંથી ? વિનયોપચાર મનથી (કરેલી) શુદ્ધજનની ભજના અને પૂજન, તીર્થકરોની આજ્ઞા-શ્રુતધર્મની આરાધના અને ક્રિયા (સર્વ સદ્ગ થાય છે.) ૩૪૫૭-થી-૩૪૬૯.

અથવા મંતે ! એ પદ શુદ્ધ આમંત્રણ નહિ પણ આત્મ આમંત્રણ છે.

આયામંતળમહવાડવસેસકિરિયાવિસગઓ તં ચ ।

સામાદ્દગકિરિયાનિમાયગં તદુવઓગાઓ ॥ ૩૪૭૦ ॥

एवं च सन्वकिरियाऽसवत्तया तदुवउत्तरणं च ।

वक्त्रायं होइ निसीहियादि किरिओवओगु व ॥ ३४७१ ॥

अहवा जहसंभवओ भदंतसदो जिणाइसस्वीणं ।

आमंतणाभिघाई तस्सक्खिज्जे यिरव्वयया ॥ ३४७२ ॥

गहियं जिणाइसकं मए त्ति तलज्ज-गोरव-भयाओ ।

सामाइयाइयारे परिहरओ तं यिरं दोइ ॥ ३४७३ ॥

अहवा भंतं च तयं सामइयं चेइ भंतसामइयं ।

एत्तमलक्खणमेवं भंतंसामाइयं तं च ॥ ३४७४ ॥

नामाइबुदासत्थं नणु सो सावज्जनोगविरईओ ।

गम्पइ भणइ न जओ तत्पवि नामाइसम्भावो ॥ ३४७५ ॥

भंतस्स व सामइयं भંતે સામાઇયં जिणाधिहियं ।

न परप्पणीयसामाइयं ति भंतेवિसेसणओ ॥ ३४७६ ॥

ગાથાર્થ:-અથવા અવશેષ ક્રિયાનો ત્યાગ કરવાથી, અને એક સામાયિક ક્રિયાના નિયામક ભૂત તે પદ સામાયિકના ઉપયોગથી આત્માને આમંત્રણરૂપ છે. તેથી કરીને જેમ બાહ્ય ક્રિયાના નિષેધથી અત્યંતર ક્રિયાનો ઉપયોગ કહેલો ગણાય છે, તેમ પહેલેલુણાદિ સર્વ ક્રિયાઓની અનાયાધતાવડે આરબ્ધ ક્રિયામાં ઉપયોગ કરનાર આત્માના આમંત્રણવડે કહેલું છે. અથવા મહન્ત શબ્દ જિનાદિ સાક્ષીઓના આમંત્રણને કહેનાર છે, (જેમકે હે જિનાદિ ભગવન્તે ! હું તમારી સાક્ષીએ સામાયિક કરું છું.) તેમની સાક્ષીએ (સામાયિક કરનારને પ્રતમાં સ્થિરતા પ્રાપ્ત થાય છે, કેમકે મેં જિનાદિકની સાક્ષીએ સામાયિક મહન્ત

ગાથાર્થ: તે સામાયિક એટલે શું? સર્વ સાધયોગની વિરતિ તે (સામાયિક.) શ્રુ ધાતુને ઔણ્ઠિક વં પ્રત્યય લગાડવાથી સર્વ શબ્દ બને છે, તે સર્વ વસ્તુ અર્થમાં છે. એ ‘સર્વ’ કેટલા પ્રકારનું છે? (એમ પૂછવામાં આવે તો) નામ સર્વ, સ્થાપના સર્વ, દ્રવ્ય સર્વ આદેશ સર્વ, નિરવશેષ સર્વ, સર્વધર્તાસર્વ અને સાતથું ભાવ સર્વ. (એમ સાત પ્રકારે સર્વ છે, તેમાં નામ, સ્થાપના સઘ સુગમ છે, અને જ્ઞ-લઘ્ય શરીર વ્યતિરિક્ત દ્રવ્ય સર્વનું સ્વરૂપ આ પ્રમાણે છે.) અંગુલી આદિ દ્રવ્ય અથવા તેના એક દેશ સંપૂર્ણ વિવક્ષાવડે કહેવામાં આવે, ત્યારે સર્વ કહેવાય છે. અને અંગુલી તથા તેના એક દેશને અપરિપૂર્ણ વિવક્ષાથી કહેવામાં આવે, ત્યારે ‘અસર્વ’ કહેવાય છે. એ પ્રમાણે દ્રવ્યમાં અને તેના દેશમાં સર્વાસર્વનાં ચાર ભાગા થાય છે. જેમકે, સંપૂર્ણ અંગુલી દ્રવ્ય, દ્રવ્ય કહેવાય છે, તેનાજ એક દેશ તે અસર્વ દ્રવ્ય કહેવાય છે, સંપૂર્ણ દ્રવ્ય દેશ સર્વ કહેવાય છે, અને પર્વના એક દેશ તે દેશ અસવ કહેવાય છે. (એ પ્રમાણે દ્રવ્ય સર્વનું સ્વરૂપ જાણી.) આદેશ એટલે ઉપચાર. તે ઉપચાર બહુ પ્રકારમાં, મુખ્યતામાં અને દેશમાં પણ સર્વપણે પ્રવતે છે, જેમકે મહુલ કરેલા ભોજનમાંથી ઘણે ભાગે ખાધું હોય, અને કેટલુંક અવશેષ હોય, તો “આણે સર્વ ભોજન ખાધું” એમ કહેવાય છે. મુખ્ય પુરુષમાંથી કેટલાક ગયા હોય અને કેટલાક રહ્યા હોય ત્યારે “સર્વ ગાંમ ગયા” એમ કહેવાય છે. (એ પ્રમાણે આદેશ સર્વ જાણી.) નિરવશેષ સર્વ એ પ્રકારે છે, સર્વ વસ્તુ નિરવશેષ અને તદેશ નિરવશેષ. જેમકે સર્વે દેવો અનિમેષ નયનવાળા છે. (અહીં બધાએ દેવોમાં અનિમેષપણું છે, કોઇપણ દેવોમાં સનિમેષપણું નથી. તેથી તે) સર્વ નિરવશેષ કહેવાય. તથા જેમકે, સર્વે અમુરો કૃષ્ણ વર્ણવાળા છે, અથવા જેમ સર્વ જ્યોતિષિ દેવો તેજો-લેશ્યાવાળા છે. (અહીં અમુરો અને જ્યોતિષિ દેવો સર્વ દેવોનાં એક દેશમાં છે, તે દેશમાં બધાસંખ્ય કૃષ્ણવર્ણ અને તેજોલેશ્યા છે, તેથી) તે દેશને દેશ નિરવશેષ કહેવાય. આ જગતમાં જે કંઈ છે, તે સર્વ જીવો અને અજીવોજ છે, તેને જે કારણથી ધારી રાખે છે, તે કારણથી તે સર્વધર્તા કહેવાય છે, અહીં સર્વ જીવાજીવ સ્વસ્થા તે સર્વધર્તા સર્વ કહેવાય છે; કેમકે એ જીવાજીવ શિવાય જગતમાં બીજું કંઈ છેજ નહિ. (દ્રવ્ય સર્વાદિના પરસ્પર શો ભેદ છે? એમ પૂછવામાં આવે તો) દ્રવ્ય સર્વ એક દ્રવ્યાધારવાળું છે તેથી બીજા સર્વથી ભિન્ન છે. આદેશ સર્વ એક-અનેક દ્રવ્યાધારવાળું હોવાથી ઉપ-ચારભેદે બીજાઓથી ભિન્ન છે. અશેષ સર્વ એક જાતીય વિષયવાળું હોવાથી બીજાઓથી અન્ય છે અને સર્વધર્તાસર્વ, સર્વ વસ્તુના આધારભૂત હોવાથી પૂર્વના બધા સર્વથી ભિન્ન છે. શુભાનુભ કર્મના ઉદયનો સ્વભાવ તે ઔદયિક ભાવ સર્વ, પ્રાહ્લિપશમ સ્વ-ભાવ તે આપશમિક ભાવ સર્વ, કર્મક્ષય સ્વભાવ તે ક્ષાયિક ભાવ સર્વ, કર્મનો ક્ષયો-પશમ ભાવ તે મિત્ર ભાવ સર્વ, અને સર્વ દ્રવ્યની પરિણતિરૂપ તે પારિણમિક ભાવ સર્વ કહેવાય છે. (અહીં “સર્વ સાવધ યોગનો ત્યાગ કરું છું.” એ સંબંધમાં, સમવિદ સર્વમાંથી) વિશેષ કરીને નિરવશેષ સર્વ અધિકૃત છે, બાકીના હ સર્વ યથાયોગ્ય જ્યાં ઘટે ત્યા યોજવા. (હવે “સાવધ” શબ્દની વ્યાખ્યા કરે છે.) ગદિત, નંદ્ય જે હોય, તે અવધ કહેવાય. તે અવધ એટલે પાપ તે પાપવડે જે સહિત હોય, તે સાવધ કહેવાય.

૩૪૮૪-થી ૩૪૮૬

હવે બીજા પ્રકારે “સાવધ” શબ્દની તથા ‘યોગ’ શબ્દની વ્યાખ્યા કરે છે.

અર્થેદ વજ્રગિર્જાં વર્જં પાવં તિ સારસકારસ્સ ।

દિગ્વચાદેસામો સદ વજ્રેર્ણ તિ સાવર્ગ

॥ ૩૪૯૭ ॥

જોગો જોયણમાયકિરિયા સમાધાણમાયવાતારો ।

• જીવેણ જુઝ્જણ વા જઓ સમાહિજ્જણ સો તિ ॥ ૩૪૯૮ ॥

જં તેણ જુઝ્જણ વા સ કમ્મણા જં ચ જુઝ્જણ તમ્મિ ।

તો જોગો સો ય મઓ તિવિહો કાયાફવાતારો ॥ ૩૪૨૯ ॥

સવ્વો સાવજ્જો તિ ય જોગો સંવજ્જણ તયં સવ્વં ।

સાવજ્જં જોગં તિ ય પચ્ચક્ખામિ તિ વ્જ્જેમિ ॥ ૩૫૦૦ ॥

પડિસેહો પડિસેહે અવ્વણં ત્વાવણાઽભિદ્ધાણં વા ।

પડિસેહસ્સવ્વણાણં પચ્ચક્ખાણં નિવિત્તિ તિ ॥ ૩૫૦૧ ॥

ગાથાર્થ:—અહીં વર્ણવા યોગ્ય-તજવા યોગ્ય જે વર્ણ્ય તે વર્ણ્ય એટલે પાપ કહેવાય. તે વર્ણ્યસંહિત જે હોય તે સવર્ણ્ય, સહશબ્દના સકારના દીર્ઘ આદેશ કરવાથી સાવર્ણ્ય-સાવધ થાય. જોડવું તે યોગ, અથવા આત્માનું ચલનાદિ ક્રિયા સાથે સમ્યક્ પ્રકારે જોડાણું તે યોગ, (સકર્મક આત્માનો વ્યાપાર) અથવા જીવ સાથે જોડાય, યા સંબંધ કરાય તે યોગ; કેમકે આત્મા તે કર્મ સાથે જોડાય છે, તેથી તે યોગ કહેવાય. તે યોગ છતે આત્મા કર્મ સાથે જોડાય, માટે તે યોગ કહેવાય તે યોગ કષિકાદિ વ્યાપારરૂપ એટલે મન વચ અને કાય એ ત્રણ પ્રકારે માનેલો છે. સર્વ-સાવધ અને યોગ એ ત્રણે પદનો હવે સંબંધ થોડોએ હીએ, તે સર્વ સાવધ યોગનું પ્રત્યાખ્યાન કરે છું, એટલે ત્યાગ કરે છું. પ્રતિ શબ્દ નિષેધ અર્થમાં છે, અને આખ્યાન શબ્દ ખ્યાપના અથવા આદરથી કહેવારૂપમાં છે, તેથી પ્રતિષેધનું આખ્યાન, તે પ્રત્યાખ્યાન એટલે નિવૃત્તિ. ૩૪૯૬ થી ૩૫૦૧

હવે શેઠપૂર્વક પ્રત્યાખ્યાનનું કથન કરે છે.

નામં ઠવણા દવિણ અદ્દત્થપીડિસેહભાવઓ તં ચ ।

નામાભિદ્ધાણમુત્તં ઠવણાગારક્ખનિકલ્લેવો ॥ ૩૫૦૨ ॥

દવ્વસ્સ વ દવણ વ દવ્વભૂયસ્સ દવહેવં વા ।

દઘં પ્પચ્ચક્ખાણં નિણ્હાર્ણં વ સવં પિ ॥ ૩૫૦૩ ॥

મિકલ્લવરાણમદ્દચ્છા પડિસેહો રોગિણો વ કિરિયાણ ।

સિદ્ધં પચ્ચક્ખાઓ જહ રોગી સવ્વેજ્જેહિં ॥ ૩૫૦૪ ॥

ભાવસ્સ ભાવઓ ભાવહેવમહ ભાવ ઈવ વામિમયં ।

પચ્ચક્ખાણં દુવિહં તં સુયપિહ નોમુયં ચેવ ॥ ૩૫૦૫ ॥

પુઘં નોપુવ્વસુયં પચ્ચક્ખાણં તિ પુવ્વસુયમુત્તં ।

• આરપચ્ચક્ખાણાદયં ચ નોપુવ્વસુયમુત્તં ॥ ૩૫૦૬ ॥

નોમુયપચ્ચક્ખાણં મૂલ્લચરણુવિદ્ધાણઓ દુવિહં ।

સવ્વે દેસે ય મયં ઇહ સવ્વં સવ્વસદ્દાઓ ॥ દારં ॥ ૩૫૦૭ ॥ [૪૨૪૦]

ગાથાર્થ:—નામ પ્રત્યાખ્યાન-સ્થાપના પ્રત્યાખ્યાન-દ્રવ્ય પ્રત્યાખ્યાન-અદિત્તા પ્રત્યાખ્યાન-પ્રતિષેધ પ્રત્યાખ્યાન-અને સાવ પ્રત્યાખ્યાન (એમ છ પ્રકારે પ્રત્યાખ્યાન છે.) તેમાં

કર્તૃ છે, એ વાસનાથી સામાયિકના અતિચારોનો ત્યાગ કરતા તેમની લજ્જા, ગૌરવ અને લયથી તેને તે સામાયિક પ્રત સ્થિર થાય છે. અથવા (હદાન્ત સામાયિકનું જ વિશેષ છે જેમકે) હદાન્ત એણે જે સામાયિક તે હદાન્ત સામાયિક હું કરું છું (કલ્યાણ પ્રાપ્ત કરાવનાર સામાયિક હું કરું છું) હદાન્ત સામાયિક શબ્દમાંનો એકાર અસાક્ષણિક હોવાથી તેનો લોપ કર્યો છે. નામરથાપનાદિ સામાયિકનો એક જણાવવાને ઉપરોક્ત વિશેષ જણાવ્યું છે. (કેમકે તે સામાયિક કલ્યાણ પ્રાપ્ત કરાવનારાં નથી.) એ એક સાવધાણીની વિરતિથી (સાવજન્યજોગ પચ્ચખામિ પદાથી) જણાય છે, (કેમકે નામાદિ સામાયિક સાવધાણીની વિરતિરૂપ નથી) એમ કહેવામાં આવે, તો તેનો ઉત્તર કહીએ છીએ કે-તે વચન ચોડ્ય નથી, કેમકે તેમાં પણ (સાવધાણીની વિરતિમાં પણ) નામ-રથાપનાદિનો સમાવેશ છે. અથવા મંતે સામાયિક એટલે જિનેશ્વરે કહેલું ‘ભગવન્ત’ સામાયિક હું કરું છું; પણ પદપ્રશ્નિત સામાયિક નથી કરતો, એમ મંતે વિશેષથી સમજવું. ૩૪૭૦ થી ૩૪૭૬

કર્યે-હએ-ય અન્તે એ ત્રણ પદની વ્યાખ્યા કરી, હવે ‘સામાયિક’ એ શોધા પદની વ્યાખ્યા કરે છે.

રાગ-દોસવિરહિઓ સમો ત્તિ અયર્ણ અયો ત્તિ ગમર્ણ તિ ।

સમગમર્ણ તિ સમાઓ સ ઇવ સામાઈયં નામ ॥ ૩૪૭૭ ॥

અહવા ‘મર્વં સમાઈ નિવ્વત્તં તેણ તમ્મયં વાવિ ।

જં તપ્પઓયર્ણ વા તેણ વ સામાઈયં નેયં ॥ ૩૪૭૮ ॥

અહવા સમાઈ સમ્મત્ત-નાણ-ચરણાઈ તેસુ તેહિં વા ।

અયર્ણ અઓ સમાઓ સ ઇવ સામાઈયં નામ ॥ ૩૪૭૯ ॥

અહવા સમસ્સ આઓ ઘુણાણ છામો ત્તિ જો સમાઓ સો ।

અહવા સમાણમાઓ તમ્હા સામાઈયં નામ ॥ ૩૪૮૦ ॥

અહવા સામં મિત્તી તત્ત અઓ તેણ સમાઓ ।

અહવા સામસ્સાઓ છામો સામાઈયં નયં ॥ ૩૪૮૧ ॥

સમ્મમઓ વા સમઓ સામાઈયમ્મમયવિદ્ધિભાવાઓ ।

અહવા સમ્મમસ્સાઓ છામો સામાઈયં હોઈ ॥ ૩૪૮૨ ॥

અહવા નિરુત્તચિરિણા સામં સમ્મં સમં વ જં તસ્સ ।

ઈક્કમ્પણ પયેસળમેયં સામાઈયં નેયં ॥ ૩૪૮૩ ॥

સમ એટલે રાગ, દ્રેપનો વિરહ, અય એટલે અયન-ગમન સમ તરફ ગમન તે સમાય, અને તેજ સામાયિક છે અથવા સમનો લાભ થવાથી નિવૃત્ત એટલે થએલું તે, અથવા તનમયતે અથવા તેણ (સમણ) જે પ્રયોજન તે સામાયિક જણવું. અથવા સમનો એટલે સમ્યક્ત્વ, જ્ઞાન, અને ચારિત્ર, તેને વિષે અથવા તેઓવડે અય એટલે ગમન તે સમાય, તેજ સામાયિક છે. અથવા સમનો આય એટલે મુણેનો જે લાભ તે સમાય અથવા સમિતો આય તે સામાયિક જણવું અથવા સામ એટલે સર્વ જીવોમાં મૈત્રી, તેને વિષે અય એટલે ગમન, અથવા તે વડે વર્તન તે સમાય, અથવા સામનો આય એટલે

લાભ તે સામાયિક છે. અથવા સમાગ્ન અથ એટલે સારું વર્તન તે સમય. (આહી ઉભય અકારની) વૃદ્ધિ થવાથી સામાયિક બને છે. અથવા સમનો આય એટલે લાભ તે સામાયિક છે. અથવા નિરૂક્ત વિધિવડે સામ (બીજાને દુઃખ ન કરવું તે), અમ્યક (જ્ઞાનાદિ ત્રયલું પરસ્પર યોજવું તે), અને સમ (માધ્યસ્થ વર્તન), તેના જે ધ્રુવ એટલે આત્મામાં પ્રવેશ તે સામાયિક બાણું. ૩૪૭૭-થી-૩૪૮૩

હવે સર્વ શબ્દની વ્યાખ્યા કરે છે.

ફિં પુણ તં સામદ્યં સન્વસાવજ્જજોગવિરહં તિ ।

સિયણ સ તેણ સવ્વો તં સવ્વં કઠ્ઠિહં સવ્વં ॥ ૩૪૮૪ ॥

નામં તવળા દવિણ આણસે ચેવ નિરવસેસં ચ ।

તહ સન્વધત્તસવ્વં ચ ભાવસવ્વં ચ સત્તમયં ॥ ૩૪૮૫ ॥ ૩૪૮૬-૩૪૮૭ ॥

કસિણં દવ્વં સવ્વં તદ્દેસો યાં વિવક્સયાભિમઓ ।

દવ્વે તદ્દેસમ્મિં ય સન્વાસવ્વે ય ચત્થમંગો ॥ ૩૪૮૬ ॥

સન્વાસવ્વે દવ્વે દેસમ્મિં ય નાયમંઘુલિદ્ધવ્વં ।

સંપુણ્ણં દેસોણં પવ્વં પવ્વેગદેસો ય ॥ દારં ॥ ૩૪૮૭ ॥

આણસો ઉવયારો સો વહુતરણ પહાણતરણ વ્વ ।

દેસે વિ જહા સવ્વં ભત્તં ધુત્તં ગઓ ગામો ॥ દારં ॥ ૩૪૮૮ ॥

દુવિહં તુ નિરવસેસં સન્વાસેસં તદેવકદેસો ય ।

સન્વાસેસં સવ્વે અણિમિસનયળા જહા દેવા ॥ ૩૪૮૯ ॥

તદ્દેસાપરિસેસં સવ્વે અસુરા જહા અસિયવળ્ણા ॥

જહ જોડસાલયા વા સવ્વે કિર તેજ્જલેસાગા ॥ દારં ॥ ૩૪૯૦ ॥

જીવાજીવા સવ્વં તં ધત્તે તેણ સન્વધત્ત તિ ।

સચ્ચે વ સન્વધત્તાસવ્વં જમઓ પરં ણત્તં ॥ ૩૪૯૧ ॥

અહ દવ્વસન્વમેગદ્ધવાધારં તિ ભિન્નમન્નેહિં ।

एगाणेगाधारोवयारमेण चादेसं ॥ ૩૪૯૨ ॥

ભિન્નમસેસં જમિદ્દેગજાહવિસયં તિ સવ્વધત્તાઓ ।

भिन्ना य सवधत्ता सवाधार ति सव्वेहिं ॥ ॥ દારં ॥ ૩૪૯૩ ॥

કમ્મોદયસ્સમાવો સવ્વો અમ્મહો મ્મહો ય ઓદ્દઓ ।

મોહોવસમસહાવો સવ્વો ઉવસામિઓ ભાવો ॥ ૩૪૯૪ ॥

કમ્મવલ્લયસ્સહાવો સ્વહઓ સવ્વો ય મીસઓ મીસો ॥

અહ સહદલ્લપરિણદ્ધવો પરિણામિઓ સવ્વો ॥ ૩૪૯૫ ॥

અહિગયમસેસસવ્વં વિસેસઓ સેસયં જહાજોગં ॥

गरहियमवज्जमुत्तं पावं सह तेण सावज्जं ॥ ૩૪૯૬ ॥

“પ્રત્યાખ્યાન” એટલું જે નામ, તે નામ પ્રત્યાખ્યાન. આકાર અથવા અક્ષાદિમાં નિદેશ તે સ્થાપના પ્રત્યાખ્યાન. સચિતાદિ દ્રવ્યનું અથવા દ્રવ્યોત્તું જે પ્રત્યાખ્યાન તે, દ્રવ્યભૂતનું (ભાવરહિત અલબ્ધ ભૂતનું) જે પ્રત્યાખ્યાન તે, તેમજ દ્રવ્યને માટે જે પ્રત્યાખ્યાન કરાય તે. નિર્લુપાદિકનું જે પ્રત્યાખ્યાન, તે સર્વ દ્રવ્ય પ્રત્યાખ્યાન છે. લિક્ષાચરને લિક્ષા ન દેવી તે અદિત્સા પ્રત્યાખ્યાન. અસાધ્ય રોગીની ઘેડે ક્રિયાનો નિષેધ તે પ્રતિષેધ પ્રત્યાખ્યાન. લોકમાં પણ આ વાત પ્રસિદ્ધ છે કે “સર્વ વૈદ્યોએ આ રોગીનો પ્રતિષેધ કર્યો છે.” (આ સ્થળે નિર્ધુક્ષિમાં ક્યાંક નિર્વિધયાશ્નાપનરૂપ ક્ષેત્ર પ્રત્યાખ્યાન કહેલું જણાય છે.) ભાવનું (સાવધયોગના પરિણામનું) પ્રત્યાખ્યાન તે, તથા ભાવથી (શુભ પરિણામ ઉત્પન્ન થવાથી) કરેલું પ્રત્યાખ્યાન તે, તેમજ ભાવ હેતુક (સર્વ ક્રમનો ક્ષય કરવા માટે કરેલું) પ્રત્યાખ્યાન તે, અને (સાવધયોગની વિરતિલક્ષણ) ભાવરૂપ પ્રત્યાખ્યાન તે ભાવ પ્રત્યાખ્યાન માનેલું છે. એ ભાવ પ્રત્યાખ્યાન બે પ્રકારે છે. શ્રુતભાવ પ્રત્યાખ્યાન અને નોશ્રુતભાવ પ્રત્યાખ્યાન. શ્રુતભાવ પ્રત્યાખ્યાન બે પ્રકારે છે. પૂર્વશ્રુતપ્રત્યાખ્યાન અને નોપૂર્વશ્રુતપ્રત્યાખ્યાન તેમાં પ્રત્યાખ્યાન નામનું નવમું પૂર્વ, તે પૂર્વશ્રુતપ્રત્યાખ્યાન કહેવાય છે, અને આતુર પ્રત્યાખ્યાનાદિક્રુત (પૂર્વગત બાહ્યહોવાથી) તે નોપૂર્વશ્રુતપ્રત્યાખ્યાન કહેવાય છે. તથા શ્રુતનિષેધરૂપ નોશ્રુતપ્રત્યાખ્યાન, તે પણ મૂલોત્તર ભેદે બે પ્રકારે છે. અહીં સર્વ શબ્દથી તે દરેક અને દશથી એમ બેભે ભેદ માનેલું છે. ૩૫૦૨ થી ૩૫૦૭.

હવે “ચાવજીવયા” એ પદની વ્યાખ્યા કરે છે.

जीव त्ति जीवणं पाणधारणं जीवियं त्ति पज्जाओ ।

गाहयं न जीवद्वं गहियं वा पज्जवविसिद्धं ॥ ३५०८ ॥

इहरा जीवज्जीवं त्ति जीवद्वगहणे मयस्सावि ।

पच्चक्खताणं पावइ गहियमओ जीवियं तं च ॥ ३५०९ ॥

नामं ठवणा दविए ओहे भव तव्ववे य भोगे य ।

संजम-जसम-उसंजमजीवियमिइ तव्विमाणोउयं ॥ ३५१० ॥

दव्हे हिरण्ण-भेसज्ज-भत्त पुत्ताई जीवियनिमित्तं ।

जं दव्वजीवियं तं दव्वस्स व जीवियमवत्था ॥ दारं ॥ ३५११ ॥

आउयसहव्वंतया सामन्नं पाणधारणमिहोढो ।

भवजीवियं चउद्धा नेरइयाईण जावत्था ॥ ३५१२ ॥

तम्भव जीवियमोरालियाण जं तम्भवोववत्ताणं ।

चवइराईणं भोगजीवियं સુરવરાણં ચ ॥ ૩૫૧૩ ॥

સંજમજીવિયમિસીર્ણ અસંજમજીવિયમવિરયાર્ણ ।

જસજીવિયં જસોનામઓ જિગઈણ ક્ષોગમ્મિ ॥ ૩૫૧૪ ॥

નરમવજીવિયમહિગમં વિસેસઓ, સેસયં જહાજોગં ।

જાવજીવિયામિ તયં ટા પચ્ચત્તામિ સાવજ્ઞં ॥ ૩૫૧૫ ॥

ગાથાથ:- (યાવજીવપર્યન્ત સર્વ સાવધ યોગનો ત્યાગ કરું છું; એવો અર્થ અહીં ઇષ્ટ છે. તેમાં) જીવ એટલે જીવન-પ્રાણ ધારણ-અને જીવિત એ તેના પર્યાય શબ્દો છે. (અહીં જીવ શબ્દથી) જીવ દ્રવ્ય નથી ગ્રહણ કર્યું, (કેમકે તેથી વશ્યમાણ હોવા પ્રાપ્ત થાય છે.) જીવદ્રવ્ય ગ્રહણ કર્યું હોય, તો પણ તે આ ભવ જીવિતપર્યાય વિશિષ્ટ ગ્રહણ કર્યું છે. (આ ભવના જીવન પર્યન્ત પ્રત્યાખ્યાન કરું છું, એમ સમજવું, આ ભવનું જીવન પૂર્ણ થયા પછી નહીં.) અન્યથા “યાવજીવ” શબ્દથી જીવ દ્રવ્ય ગ્રહણ કરવામાં આવે, તો મરણ પામ્યા પછી પણ પ્રત્યાખ્યાન પ્રાપ્ત થાય, (કેમકે અવિશિષ્ટ જીવ દ્રવ્ય સર્વદા વિદ્યમાન હોય છે.) આ કારણથી ‘જીવ’ શબ્દનો ‘જીવિત’ ગ્રહણ કર્યું છે, અને તે જીવિત નામ જીવિત સ્થાપના જીવિત, દ્રવ્યજીવિત, જોષજીવિત, ભવજીવિત, તદ્ભવજીવિત, ભોગજીવિત, સંયમજીવિત, યશોજીવિત, અને અસંયમજીવિત, એમ તેના (૬૬) ભેદ છે. નામ-સ્થાપના જીવિત સુગમ છે) દ્રવ્યજીવિતનો વિચાર કરતાં, જે હિરણ્ય-ભવજીવ-સક્ત યુગ આદિ જીવિતના નિમિત્ત અથવા ઉપકારક છે, તે દ્રવ્યજીવિત કહેવાય. અથવા (પારો જીવે છે, વિપ જીવે છે, અપરખ જીવે છે, લોકું જીવે છે, પણ હંતુ મૃત્યુ નથી પામ્યું, ધત્યાદિ કહેવાય છે) જે દ્રવ્યની જીવિત અવસ્થા તે દ્રવ્યજીવિત કહેવાય છે આથી દ્રવ્યની સત્તા વડે જીવનું પ્રાણ ધારણરૂપ સામાન્ય જીવન તે જોય જીવિત, સંસારમાં અવસ્થિતિના હેતુભૂત જીવિત તે ભવજીવિત એ ભવજીવિત નારકાદિની અવસ્થારૂપ ચાર પ્રકારે છે. વારંવાર અમૂક તેજ ભવમાં ઉત્પન્ન થનારા આદારક શરીરવાળા જીવોનું જે જીવન તે તદ્ભવજીવિત કહેવાય અને ચક્રવર્તિ તથા દેવોનું જીવન તે ભોગજીવિત કહેવાય. મુનિયોનું જીવન તે સંયમજીવિત. અવિરાતજીવનું જીવિત તે અસંયમજીવિત લોકમાં યશોનામકર્મના ઉદ્દેશથી જિનાદિકંતું જીવન તે યશોજીવિત કહેવાય અહીં વિશેષ કરીને ભવજીવિતરૂપ નરભવ જીવિત અધિકૃત છે. બાકીનાં જીવિત યથાસંભવ યોગ લેવાં (મતુષ્યજ આવી પ્રતિજ્ઞા કરે છે કે) જ્યાંસુધી આ નરમવનડે જીવું, ત્યાંમુઝી સાવધ યોગનો ત્યાગ કરું છું. ૩૫૦૮ થી ૩૫૧૫

હવે યાવત્ શબ્દનો અર્થ કરે છે.

જાવદયં પરિમાણે મજ્ઞાયાપ્સવધારણે ચેદ્ ।
 જાવજ્જીવં જીવણપરિમાણં જતિયં મે ત્તિ ॥ દારં ॥ ૩૫૧૬ ॥
 જાવજ્જીવમિહારેણ મરણમજ્ઞાયત્રો ન તક્કાલં ।
 અવધારણે વિ જાવજ્જીવણમેવેહ ન ઓ પરત્રો ॥ ૩૫૧૭ ॥
 જાવજ્જીવં પત્તે જાવજ્જીવણે લિંગવચ્ચાસો ।
 માવપ્પચ્ચયત્રો વા જા જાવજ્જીવયા તાપ ॥ ૩૫૧૮ ॥
 જાવજ્જીવતયાઈ જાવજ્જીવણ વણલોવાત્રો ।
 જાવજ્જીવો જીસે જાવજ્જીવણવા સા ચ ॥ ૩૫૧૯ ॥
 ફા પુણ સા સંવજ્ઞદ્ધ પચ્ચક્કલામિત્તિ સાવર્જ્જં ।
 જાવજ્જીવણે અહં પચ્ચક્કલામિત્તિ સાવર્જ્જં ॥ ૩૫૨૦ ॥
 જીવણમહવા જીવા જાવજ્જીવણ પુરા વ સા નેપા ।
 તાપ પાપયવણે જાવજ્જીવણ તદ્દયં ॥ ૩૫૨૧ ॥

ગાથાર્થ:—આ ચાવત શબ્દ અહીં ત્રણ અર્થમાં છે. પરિભાષુ, મર્યાદા અને અવધારણુ. જેમકે ચાવળજીવ એટલે જ્યાં સુધી આ લવના જીવનનું પરિભાષુ હોય ત્યાં સુધી સાવધ-યોગનો ત્યાગ કરે છે. (આ પરિભાષુ અર્થમાં) તથા ચાવળજીવ એટલે મરણની મર્યાદા પર્યન્ત. પ્રત્યાખ્યાન કરે છે, પણ તેજ અહણકાળ સુધી નહિ. (આ મર્યાદા અર્થમાં સમજવું. અને અવધારણુ અર્થમાં ચાવળજીવ એટલે જ્યાંસુધી આ લવનું જીવન હોય ત્યાં સુધીજ) તે પછી નહિ (જેમકે દેવાદિ અવસ્થામાં અવિરતિપણને દીધે પ્રત્યાખ્યાનનો ભંગ થાય. વળી જીવન પૂર્ણ થયા પછી પ્રત્યાખ્યાન છૂટે એમ પણ ન કરવું, જેમકે એથી ભોગની આશંસાનો દોષ પ્રાપ્ત થાય.) ઉપરોક્ત ન્યાયે “ચાવળજીવ” નિર્દેશ પ્રાપ્ત થયે છે તે “ચાવળજીવયા” એવો નિર્દેશ શા માટે કર્યો? (એમ પૂછવામાં આવે તો તે માત્ર) લિંગનો જ વ્યત્તય (ફેરફાર) છે અથવા “ચાવળજીવ” શબ્દને ભાવ પ્રત્યય લગાડવાથી “ચાવળજીવતા” શબ્દ બને છે, (તેથી ચાવળજીવપણે હું પ્રત્યાખ્યાન કરે છે) એમ સમજવું) “ચાવળજીવતા” નિર્દેશ થયા છતાં “ચાવળજીવયા” એમ જે કહ્યું છે તે તકાર વર્ણનો લોપ અથવાથી સમજવું અથવા જે અવસ્થામાં જ્યાં સુધીનું જીવન હોય, તે ચાવળજીવ કહેવાય. તે વડે જ્યાંસુધી પ્રત્યાખ્યાન કરાય, તે “ચાવળજીવયા” કહેવાય. ઉપરોક્ત અર્થમાં તે કઈ ક્રિયાનો સંબંધ કરાય છે? (એમ પૂછવામાં આવે તો) તેની સાથે તે ચાવળજીવયા પ્રત્યાખ્યાન ક્રિયાનો સંબંધ કરાય છે. એટલે કે ચાવળજીવિતપણે સર્વ સાવધયોગનું હું પ્રત્યાખ્યાન કરે છે અથવા જીવન તે જીવા, જ્યાંસુધી જીવન હોય તે ચાવળજીવ (સ્ત્રીલીંગ) (અહીં પણ પૂર્વની થેડે પાંદણામાદિ ત્રણ અર્થમાં ચાવત શબ્દની સાથે જીવા શબ્દ જણ્યો) પ્રાપ્ત વચનમાં પર્યન્તે અકાર હોવાથી “ચાવળજીવયા” એ તૃતીયા સમજવી. ૩૫૧૬-થી-૩૫૨૧

હવે “ ત્રિવિધ ત્રિવિધે ” એ પદની વ્યાખ્યા કરે છે.

પચ્ચક્ષામી તિ મઓ ઉત્તમપુરિસેવયણઓ કત્તા ॥

તિન્નિ વિહા જરસ તઓ તિવિહો જોગો મઓઽદિકઓ ॥૩૫૨૨॥

તં તિવિહં વિઙ્ગાણ પચ્ચવચ્ચેયમિદ્ધ કમ્મમાવાઓ ।

તિણ્ણ વિહા જરસ તયં તિવિહં તિવિહેણ તેણં તિ ॥ ૩૫૨૩ ॥

તેણેતિ સાહકતમં કરણં તઙ્ગામિહાણઓઽભિહિયં ।

કેણ તિવિહેણ મણિણ મણેણ વાયાણ કાણં ॥ ૩૫૨૪ ॥

મણણં વ મણ્ણ વાઽણેણ મણો દ્વઓ મયં તં ચ ।

તત્તજ્જોગપુમ્મલમયં માવમણો મણ્ણ મંતા ॥ ૩૫૨૫ ॥

વચણં વચુચ્ચણ વાણ તિ વાયત્તિ દ્વઓ સા ય ।

તત્તજ્જોગપોમ્મલા લે મહિયા તપ્પરિણયા માવે ॥ ૩૫૨૬ ॥

જીવસં નિવાસાઓ પોમ્મલચપઓ ય સરણમ્માઓ ।

કાઓઽવચવસમાદાણઓ ય સો દઘ-માવમઓ ॥ ૩૫૨૭ ॥

તત્તજ્જોગપોમ્મલા લે મુક્કા ય પઓમ્મપરિણયા જાવ ।

સો દોઢ દઘકાઓ વદ્ધા પુણ માવઓ કાઓ ॥ ૩૫૨૮ ॥

તેણ ત્રિવિદેહ મનસા વાયા કાણ કિં તયં ત્રિવિદં ।

પુવાહિકયં જોગં ન કરેમિચ્છાઈ સાવજ્ઞં

॥ ૩૬૨૯ ॥

ગાથાર્થ:-પચ્ચક્ષામિ-પ્રત્યાખ્યાન કરું છું, એ ઉત્તમ પુરુષ એક વચનથી અહીં કર્તા માનેલ છે. ત્રણ છે પ્રકાર જેનાં, તે (મન-વચન-કાયાના વ્યાપારરૂપ) ત્રિવિધયોગ અહીં અધિકૃત માનવા. એ ત્રિવિધયોગ અહીં કર્મભાવથી બીજી વિમક્તિવડે પ્રત્યાખ્યાન કરવા યોગ્ય છે. તથા ત્રણ છે પ્રકાર જેના તે ત્રિવિધ કરણ. તે વડે એટલે ત્રિવિધ કરણવડે પ્રત્યાખ્યાન કરું છું. તેન શબ્દવડે તૃતીયા વિમક્તિ કહેવથી અહીં સાધકતત્ત્વકરણ માન્યું છે. કયા વિવિધ કરણવડે? (એમ પૂછવામાં આવે તો) મન-વચન અને કાયાવડે (એ ત્રિવિધ કરણથી હું પ્રત્યાખ્યાન કરું છું) મનન કરતું તે મન, અથવા જે વડે મનન કરાય તે મન. તે મન દ્રવ્યથી તદ્દયોગ્ય પુદ્ગલમય છે, અને ભાવ મન તે મન્તા (જીવ) છે. વચન તે વાણી, અથવા જે વડે બોલાય તે વાણી તે વાણીદ્રવ્યથી ભાષા વર્ગણામાંથી અહણ કરેલા પુદ્ગલો જાણવા. અને ભાષાપણે પરિણામ પામીને બોલાતા પુદ્ગલો તે ભાષાવાણી જાણવી. જીવના નિવાસથી, પુદ્ગલના અપચયથી વિશરણ સ્વભાવવાળું હોવાથી અને મસ્તકાદિ અવયવોને સમ્યક્ પ્રકાર ધારણ કરતું હોવાથી 'કાય' કહેવાય છે. તે દ્રવ્યકાય અને ભાવકાય એમ બે પ્રકારે છે તેમાં જે ઐશ્વર્યકાદિ શરીરને યોગ્ય વર્ગણીગત પુદ્ગલો તે તથા યાવત્ પ્રયોગ પરિણામ અહણ કરીને મૂકેલા પુદ્ગલો તે દ્રવ્યકાય છે, અને જે જીવ સાથે ઐશ્વર્યકાદિ શરીરપણે બદલ હોય તે ભાવકાય છે, એ ત્રિવિધ મન-વચન અને કાયારૂપ કરણવડે, તે પૂર્વ અધિકૃત ત્રિવિધ સાવધયોગ હું નહિ કરું, કરાવું, અને બીજા કરનારાને નહિ. વખાણું. ઉપરર થી ઉપરટ.

હવે બીજી રીતે ઉપરોક્ત કરણ તથા યોગનો સંબંધ જણાવે છે.

પુલં વ જમુદ્દિદં ત્રિવિદં ત્રિવિદેહ તત્થ કરણસ્સ ।

ત્રિવિદ્દર્ષણં વિવરિયં યણેણ વાયાણ કાણં

॥ ૩૬૩૦ ॥

ત્રિવિદમિયાણ જોગં પચ્ચક્ષેયમણુમાસણ સુત્તં ।

કિં પુણસ્કમિકરુણં જોગં કરણસ્સ નિદેસો ?

॥ ૩૬૩૧ ॥

તો ન જહુદ્દેસં ત્તિવય નિદેસો મળ્લણ નિસામેહિ ।

જોગસ્સ કરણતંતોવદરિસણત્થં વિવજ્ઞાસો

॥ ૩૬૩૨ ॥

દેસિયમેવં જોગો કરણવસો નિયમપ્પહાણો ત્તિ ।

તત્ત્તમાવે માવાઓ તદમાવે વપ્પમાવાઓ

॥ ૩૬૩૩ ॥

તસ્સ તદાધારાઓ તત્કારણઓ ય તત્પરિણંહો ।

પરિણંતુરણત્થંવરમાવાઓ કરણમેવ તઓ

॥ ૩૬૩૪ ॥

एतो चिय जीवस्स वि तम्मयया करण-जोगपरिणामा ।

गम्मइ नयंतराओ कयाइ, समए जओऽभिहिंयं

॥ ૩૬૩૫ ॥

આયા ચેવ અહિંસા આયા હિંસ તિ નિચ્છઓ एस ।

जो होइ अप्पमत्तो अहिंसओ, हिंसओ इयरो

॥ ૩૬૩૬ ॥

આદેગતે કત્તા કમ્પં કરણં તિ કો વિમાનોડયં ।

મળ્ળદ્ પજ્જાયંતરવિસેસણાઓ ન દોસો તિ ॥ ૩૫૩૭ ॥

एकं पि सव्वकारगपरिणामाणन्नभावयामेह ।

નાયા માણાણન્નો જહ વિણ્ણેયાદ્પરિણામં ॥ ૩૫૩૮ ॥

स य सावज्जो'जोगो हिंसाहँओ वयं सर्वं सव्वं ।

ન કરેમિ ન કરેમિ ચ ન યાણુજાણે કરંતંપિ ॥ ૩૫૩૯ ॥

ગાથાર્થ:-પૂર્વે જે “ત્રિવિધ ત્રિવિધે કહ્યું છે” તેમાં કરણના ત્રણ ભેદ મન-વચન-ને કાયાવડે સૂત્રથી જ કહેલા છે. અને હવે તો પ્રત્યાખ્યાન કરવા યોગ્ય ત્રિવિધ યોગના સૂત્રવું વ્યાખ્યાન કરે છે. (નહિ કંઈ; નહિ કરાવું; અને બીજા કરનારાને નહીં અનુભાવું) જે એમ હોય, તો અથમ યોગ કહ્યા સિવાય કરણનો નિર્દેશ શામોડેથી ? (એમ પૂછવામાં આવે,) તો જેમ ઉદ્દેશ છે તેમ નિર્દેશ નથી કર્યો. તેનો ઉત્તર કહીએ છીએ તે સાંભળ. અહીં યોગની કરણ પરાધીનતા બતાવવા માટે એવો વ્યતય (ફેરફાર) કર્યો છે. સૂત્રકારે પણ એમજ કહ્યું છે, કે વ્યાપાર રૂપ યોગ તે મન વિગેરે કરણને આધીન છે. કરણ હોય તો યોગ હોય, અને કરણ ન હોય તો યોગ પણ ન હોય, તેથી તે અવશ્ય અપ્રમાણ છે તે યોગનાં મન વિગેરે કરણ આધાર છે, તેનાં કરણ છે, તત્પરિણતિ રૂપ છે, અને કરણથી અનર્થાન્તરભૂત છે, તેથી તે કરણજ યોગ છે, એજ કરણથી નિશ્ચયનયની અપેક્ષાએ કદાચિત્ કરણ અને યોગરૂપ પારણામ-સ્વભાવથી જીવની પણ તત્ત્વમયતા જણાય છે. જે માટે સિદ્ધાન્તમાં કહ્યું છે કે-આ આત્માજ નિશ્ચયનયના અભિપ્રાયે મન, વિગેરે કરણવડે અહિંસા છે, અને આત્માજ હિંસા છે. જે અપ્રમત્ત છે તે અહિંસક છે, અને કત-પ્રમત્ત તે હિંસક છે. જે એ પ્રમાણે એકતા હોય, તો કર્તા-કર્મ-અને કરણનો ભેદ ક્યાં રહ્યો ? (એમ કહેવામાં આવે, તો) તેનો ઉત્તર કહીએ છીએ કે એક કર્તા આત્માજ કર્મ-કરણાદિ વિશેષણોથી વિગિષ્ટ થાય છે, તેથી તે દોષ નથી, એકજ વસ્તુ સર્વ કારક પરિણામરૂપ સિત્ત સિત્ત રૂપને પામે છે. જેમ જ્ઞાનથી અનન્ય એવો આત્મા વિજ્ઞેયાદિ પરિણામને લીધે કરતા-કર્મ-અને કરણ રૂપતા પામે છે, તેમ અહીં પણ જાણવું. હિંસાદિરૂપ સાવધયોગ છે, તે સર્વ સાવધયોગ હું નહિ કંઈ; ન કરાવું અને બીજા કરનારાઓને ન અનુભાવું.

હવે યતિ અને શુદ્ધસ્થના પ્રત્યાખ્યાનનો ભેદ જણાવે છે.

કારણતિગેણેવેકં કાલતિગે તિવણરણસંસ્થિયમિતીર્ણ ।

‘સવ્વં તિ જજો વિકયં સીયાલસયં પુણ ગિહીળં ॥ ૩૫૪૦ ॥

ગાથાર્થ:-એકેક યોગને ત્રણ કરણ સાથે ગુણતાં ત્રણે માળ સંબંધી પ્રત્યાખ્યાનના સત્તાવીસ ભાંગા શુનિઓને થાય; કેમકે “સર્વ સાવધયોગનું હું” પ્રત્યાખ્યાન કરું છું; એ પ્રમાણે તેમણે પ્રત્યાખ્યાન ગ્રહણ કર્યું છે; અને શુદ્ધસ્થાને એકસો સુદતાલીસ ભાંગા પચ્ચખ્યાણના થાય ૩૫૪૦

“ત્રિવિધ ત્રિવિધે” સર્વ સાવધયોગનું પ્રત્યાખ્યાન કરતા, સાધુને સત્તાવીસ ભાંગા થાય, તે આ પ્રમાણે મન-વચન-કાયાવડે પોતે સર્વ સાવધયોગ ન કરે, બીજાપાસે ન કરાવે અને કરનારાને ન અનુભાવે. આ પ્રમાણે વર્તમાન કાળ સંબંધી નવ ભાંગા, ભૂતકાળ સંબંધી નવ ભાંગા અને ભવિષ્ય કાળ સંબંધી નવ ભાંગા. સર્વ મળી સત્તાવીસ ભાંગા થાય.

ગૃહસ્થને એકસો સુઠાલીસ ભાંગા થય, તે આ પ્રમાણે મન-વચન-કાયાવડે સા-
વધયોગ પોતે ન કરે, ન કરાવે, બીજા કરનારાને ન અતુભોદિ ૧ મન-વચનવડે ન કરે,
ન કરાવે, ન અતુભોદિ. ૨ મન અને કાયાવડે ન કરે-ન કરાવે-ન અતુભોદિ ૩ વચન અને
કાયાવડે ન કરે, ન કરાવે, ન અતુભોદિ. ૪ મનવડે ન કરે ન કરાવે-ન અતુભોદિ. ૫ વચન-
વડે ન કરે-ન કરાવે-ન અતુભોદિ. ૬ કાયાવડે ન કરે-ન કરાવે-ન અતુભોદિ. ૭ મન-વચન-
કાયાવડે ન કરે ન કરાવે. ૮ મન-વચન-કાયાવડે ન કરે, ન અતુભોદિ ૯ મન વચન-કાયાવડે
ન કરાવે, ન અતુભોદિ. ૧૦ મન-વચનવડે ન કરે, ન કરાવે, ૧૧ મન અને કાયાવડે ન કરે,
ન કરાવે. ૧૨ વચન અને કાયાવડે ન કરે, ન કરાવે ૧૩ મન અને વચનવડે ન કરે, ન અતુભોદિ.
૧૪ મન અને કાયાવડે ન કરે, ન અતુભોદિ, ૧૫ વચન અને કાયાવડે ન કરે, ન અતુભોદિ.
૧૬ મન અને વચનવડે ન કરાવે, ન અતુભોદિ, ૧૭ મન અને કાયાવડે ન કરાવે, ન અતુભોદિ.
૧૮ વચન અને કાયાવડે ન કરાવે, ન અતુભોદિ. ૧૯ મનવડે ન કરે, ન કરાવે. ૨૦ વચનવડે
ન કરે, ન કરાવે. ૨૧ કાયાવડે ન કરે, ન કરાવે. ૨૨ મનવડે ન કરે-ન અતુભોદિ. ૨૩ વચનવડે
ન કરે, ન અતુભોદિ. ૨૪ કાયાવડે ન કરે, ન અતુભોદિ. ૨૫ મનવડે ન કરાવે, અતુભોદિ. ૨૬
વચનવડે ન કરાવે, ન અતુભોદિ. ૨૭ કાયાવડે ન કરાવે, ન અતુભોદિ. ૨૮ મન-વચન-કાયાવડે ન કરે.
૨૯ મન-વચન-કાયાવડે ન કરાવે. ૩૦ મન-વચન-કાયાવડે ન અતુભોદિ. ૩૧ મન-વચનવડે
ન કરે. ૩૨ મન અને કાયાવડે ન કરે. ૩૩ વચન અને કાયાવડે ન કરે. ૩૪ મન-વચનવડે
ન કરાવે. ૩૫ મન અને કાયાવડે ન કરાવે. ૩૬ વચન અને કાયાવડે ન કરાવે, ૩૭ મન-
વચનવડે ન અતુભોદિ. ૩૮ મન અને કાયાવડે ન અતુભોદિ. ૩૯ વચન અને કાયાવડે ન અ-
તુભોદિ. ૪૦ મનવડે ન કરે. ૪૧ વચનવડે ન કરે. ૪૨ કાયાવડે ન કરે. ૪૩ મનવડે ન કરાવે. ૪૪
વચનવડે ન કરાવે. ૪૫ કાયાવડે ન કરાવે. ૪૬ મનવડે ન અતુભોદિ. ૪૭ વચનવડે ન અતુભોદિ.
૪૮ અને કાયાવડે ન અતુભોદિ. ૪૯ એ પ્રમાણે ઝોગણપચાસ ભાંગા થયા તે વર્તમાન
કાળ, ભૂતકાળ અને ભવિષ્યકાળ સંખધી ગણતાં એકસોસુઠાલીસ ભાંગા થાય. ૩૫૪૦.

હવે ઉપરેકત ભાંગા સંખધી' શંકા-સમાધાન કહે છે.

સીયાર્લ ધંગસયં પચ્ચલ્લાણમ્મિ જસ્સ ઉવલલ્લં ।

સો સામાદ્ધયકુસલો સેસા સવે અકુસલા ઉ ॥ ૩૬૪૧ ॥

કેદ્દં ભળંતિ મિહિણો તિવિહં તિવિહેણ નત્થિ સંવરણં ।

તં ન જઓ નિદિદ્દં પન્નતીણ વસેસેવં ॥ ૩૬૪૨ ॥

તો કહ મિજ્જુત્તીણ્ણમહનિસેહોત્તિ સો સવિસયમ્મિ ।

સામણેવઞ્જત્ય તુ તિવિહં તિવિહેણ કો દોસો ? ॥ ૩૬૪૩ ॥

પુત્તાઈસંતઙ્ગિનિમેત્તમિત્તમેકાદર્સીં પવણ્ણસ્સ ।

જંપંતિ કેદ્દ મિહિણો દિકલ્લાભિમુહસ્સ તિવિહંતિ ॥ ૩૬૪૪ ॥

જુત્તં સંપપમેસ્સં સંવરણં કહમતીયવિસયં તુ ? ।

કહમત્તણપન્નમેયં કપ્પ વ ન કહં મુસાવાઓ ? ॥ ૩૬૪૫ ॥

નિંદણમર્થવિસયં ન કરેમિદ્ધાઈવયણઓઽભિહિયં ।

અણુપદ્ધસંવરણં વા તીતસ્સ કરેમિ જં ભણિયં ॥ ૩૬૪૬ ॥

અહવા તપવિરૂંઓ તિરમે સંપયમડૈયવિસયાઓ ।

સંપડસાવજ્ઞા ઇવ પવજ્ઞઓ કો મુસાવાઓ ? ॥ ૩૬૪૭ ॥

ન સમણુજાણેત્તિ ગણ કરેતમણ્ણપિ જે સુણ્ઙભિહિંયં ।

સંભાવગેડવિસદ્દો તદિહોમયસડ્મજ્જત્યો ॥ ૩૬૪૮ ॥

ન કરેતંપિત્તિ ન કારવેતમવિ નાત્તિ યાણુજાણં તં ।

ન સમણુજાણેમિ ન કારયામિ અવિ નાણુજાણામિ ॥ ૩૬૪૯ ॥

અણ્ણપિ અણ્ણયં પિવ સહસાકારાણા પયત્તં ।

ઇહ સવ્વો સંગહિઓ કત્તા-કિરિયાપરંપરઓ ॥ ૩૬૫૦ ॥

પચ્ચખખાણની અંદર એકસો સુતાલીસ ભાંગા છે, તે જેને સારી રીતે અવગત થયા હોય, તે સામાયિકતા પ્રત્યાખ્યાનમાં કરાણ છે, અને બાકીના સર્વે અકરણ છે. (અહીં) કેટલાક એમ કહે છે કે ચુલુસ્થાને ત્રિવિધ ત્રિવિધે પ્રત્યાખ્યાન કહ્યું છે, તે ચોથા નથી; કેમકે પ્રજ્ઞાસિમાં તેવું પચ્ચખખાણ વિશિષ્ટપણે કહ્યું છે. તો પછી નિર્ચુક્તિમાં અનુભવિતો પણ નિષેધ શા માટે કર્યો છે ? (એમ પૂછવામાં આવે તો) તે નિષેધ સામાન્યથી સ્વવિવચનમાં છે, અન્યત્ર વિશેષમાં ત્રિવિધ ત્રિવિધે પ્રત્યાખ્યાન કરવામાં શો હોય છે ? પુત્રાદિ સંતતિના નિમિત્ત માત્રથીજ એકાદશી પ્રતિમા અંગીકાર કરનારા અને ચારિત્રાભિમુખ થએલા ચુલુસ્થાને ત્રિવિધ ત્રિવિધ પ્રત્યાખ્યાન હોય, એમ કેટલાક કહે છે. વર્તમાનકાળ અને ભવિષ્યકાળ સંબંધી સાવધ-યોગ્ય પ્રત્યાખ્યાન કરવું ચોથું છે; પણ અતીતકાળ સંબંધી તે કેવી રીતે કરી શકાય ? અને પચ્ચખખાણના ઓગણપચાસ ભેદ પણ કેવી રીતે કરી શકાય ? જો એ પ્રમાણે ભેદ કરવામાં આવે, તો તે શું મૂપાવાદ ન કહેવાય ? (કહેવાયજ). આ પ્રમાણે કહેવામાં આવે, તો ન કરોમિ ઈત્યાદિ વચનથી અતીતકાળ સંબંધી સાવધયોગને હું નિંદુ છું, એમ કહ્યું છે. અથવા અતીતકાળ સંબંધી સાવધયોગની અનુભવિત કરું છું. એમ જે કહ્યું છે, તે ન કરોમિ ઈત્યાદિ વચનથી અતીતકાળના સાવધયોગનું સંવરણ કરું છું એમ જણાવ્યું છે, અથવા સાંપ્રત-કાલીન સાવધની જે છે તે અતીતકાળ સંબંધી અવિરતિથી હું વિરમું છું, એમ પ્રત્યા-ખ્યાન અંગીકાર કરનારાને કેવી રીતે મૂપાવાદ થાય ? (ન જ થાય.) નકરેમિ નકારવેમિ ન સમણુજાણામિ એટલાથીજ વિવક્ષિત અર્થની સિદ્ધિ થાય છે, તો પછી કરેતંપિ અથ્થં એ પદ શા માટે કહ્યું છે ? એમ પૂછવામાં આવે, તો ન કરેમિ ન કારવેમિ ન સમણુજાણામિ એ પદથી વિવક્ષિત અર્થની સિદ્ધિ થાય છે, તે છતાં કરેતંપિ અથ્થં એમ જે સૂત્રમાં કહ્યું છે, તે કરેતં-અથ્થં એ જે શબ્દની મધ્યમાં અપિ શબ્દ (અધિક) સંભાવનાના અર્થમાં છે. એમ મહાસાકારાદિવડે સાવધયોગમાં પ્રવર્તતા યોગાને “ એ સાડું કહ્યું ” એમ અનુ-મોહ નહિ; (પણ મિથ્યા દુષ્ટન આપવા વડે તેથી નિવર્તુ.) તેવી રીતે અપિ શબ્દથી બીજા કરનારને, કરાવનારને અને અનુમોદનારને પણ હું ન અનુમોહું. જેમકે બીજા સાવધ-યોગ કરનારને ન કરાણું, બીજા કરાવનારને પણ ન કરાણું, અને બીજા અનુમોદન કરનારને ન અનુમોહું. ઈત્યાદિ પ્રકારે અહીં સર્વે કર્તા અને ક્રિયાની પરંપરા અપિ શબ્દથી સંશુદ્ધિ છે. ૩૫૮૧-થી-૩૫૫૦

ન કરિતં વા મણિણ અવિસદ્દા ન કયવંતપિચ્છાં ।

સમ્પર્પમાગમેસ્સં વહ ન કરિસ્સંતપિચ્છાં

॥ ૩૬૫૧ ॥

સર્વં પચ્ચક્ખામિત્તિ વા તિકાલોવસંગહોડમિમઓ ।
 અવિસદ્ધાઓ તસ્સેવ કત્ત-કિરિયામિહાણંતિ ॥ ૩૫૫૨ ॥
 एवं સર્વસ્સાસેસવિસયઓડતીયણાગણંપિ ।
 પાવડ સર્વનિસેહો મળ્ણઈ તં નાવવાયાઓ ॥ ૩૫૫૩ ॥
 મૂયસ્સ પઢિકમણામિહાણઓડણુમમ્મેત્તમાગહિયં ।
 જાવજ્જીવગ્ગહણાદેસસ્સ ય મરણમજ્જાયા ॥ ૩૫૫૪ ॥
 અહવા જાવજ્જીવાગ્ગહણાઓડણાગયાવરોહોડયં ।
 સંપયકાલગ્ગહણં ન કરેમિચ્છાઈવયણાઓ ॥ ૩૫૫૫ ॥
 મૂયસ્સ પઢિકમણાઈણા ય તેણેહ સર્વસદ્ધોડયં ।
 નેઓ વિસેસવિસઓ જઓ ય સુત્તંતરેડમિહિયં ॥ ૩૫૫૬ ॥
 સમરૂયં પઢિકમણ પચ્ચુપ્પણં ચ સંવરેડિત્તિ ।
 પચ્ચક્ખાઈ અણાગયમેવં ઇહંપિ વિન્નેયં ॥ ૩૫૫૭ ॥

અથવા “ ઊભી કરનારને પણ ન અતુભોડું ” એમ જે વર્તમાનકાળની અપેક્ષાએ કહ્યું છે. તે છતાં અપિ શબ્દથી અતીતકાળમાં ઊભીએ સાવધયોગ કરેલાને, કરાવેલાને અને અતુભોડેલાને પણ ન અતુભોડું; તથા ભાવ્યકાળમાં કરનાર, કરાવનાર અને અતુભોડનારને પણ ન અતુભોડું (એમ જણાવું) અથવા “ સર્વ સાવધયોગતું પ્રત્યાખ્યાન કરું છું. એ સામાન્ય કથનથી ત્રિકાળ ઉપસંગ્રહ અભિમત છે. (ભૂત-ભવિષ્ય-અને વર્તમાનકાળમાં સર્વ સાવધયોગનો ત્યાગ કરું છું, એમ જણાય છે) અને અપિ શબ્દથી તેજ ત્રણે કાળ સંબંધી કર્તા-અને ક્રિયાતું કથન કર્યું છે. (ભૂત-ભવિષ્ય-અને વર્તમાનકાળમાં હું ન કરું-ન કરાવું, અને ઊભી કરનારને ન અતુભોડું.) એમ સમજવું. એ એ પ્રમાણે હોય, તો સર્વ શબ્દ (પૂર્વે કહ્યા મુજબ) અશેષ વિષયનાં હોવાથી અતીત-અનાગતકાળમાં પણ સર્વસાવધનો નિષેધ પ્રાપ્ત થાય છે. (અતીતકાળમાં સેવેલા સાવધયોગતું પ્રત્યાખ્યાન કરતા મૃપાવાદાદિ દોષ પ્રાપ્ત થાય, અને ભવિષ્યકાલીન સાવધયોગતું પ્રત્યાખ્યાન કરતાં ભંગાદિ દોષ પ્રાપ્ત થાય.) એમ કહેવામાં આવે તો તેનો ઉત્તર કહીએ છીએ કે અપવાદને લીધે તે દોષો પ્રાપ્ત ન થાય. કારણ કે (તત્ત્વ મંતે ! પઢિક્કમામિ ઇત્યાદિ પદ વડે) ભૂતકાલીન પ્રતિકેમણું કથન કરવાથી અતીતકાલીન સાવધયોગની અતુભતિ માત્રજ પ્રત્યાખ્યાન ગ્રહણ કર્યું છે. (પણ સર્વસાવધ યોગતું પ્રત્યાખ્યાન નથી કર્યું.) અને યાવજ્જીવ પર્યંત પ્રત્યાખ્યાન ગ્રહણ કરવાથી ભવિષ્યકાલીન સાવધયોગતું પ્રત્યાખ્યાન કરવામાં મરણ પર્યંતની મર્યાદા અપવાદ છે. (આ જીવન પર્યંતજ પ્રત્યાખ્યાન કરું છું, તે પછી નહિ. માટે ઉપરોક્ત દોષ પ્રાપ્ત થતા નથી.) અથવા યાવજ્જીવ પર્યંત ગ્રહણ કરવાથી અનાગતકાળનો અવરોધ કર્યો, ન કરોમિ ઇત્યાદિ વચનથી સાંપ્રતકાળતું ગ્રહણ કર્યું, અને તત્ત્વ મંતે ! પઢિક્કમામિ ઇત્યાદિ વચનથી ભૂતકાલીન સાવધયોગની અતુભતિનો નિષેધ કર્યો છે. આ સર્વ શબ્દ અહીં વિશેષ વિષયનાં છે. (પહેલી વ્યાખ્યામાં ત્રિકાળ ગત સર્વ સાવધયોગના વિષયનાં સર્વ શબ્દ કહીને અપવાદથી બાધા જણાવી, આ વ્યાખ્યામાં નિષંત્રણાદ્વારે પ્રથમથીજ સર્વ શબ્દનું દેશથી નિર્વિશેષ વિષય-પણું જણાવ્યું. એટલે એ વ્યાખ્યામાં તફાવત છે.) જે માટે સૂત્રાન્તરમાં કહ્યું છે કે, અતીત-

કાલીન સાવધયોગનું પ્રતિક્રમણ કરે છે, વર્તમાનકાલીન યોગનું સંવરણ કરે છે, અને ભવિ-
ષ્યકાલીના સાવધયોગનું પ્રત્યાખ્યાન કરે છે, એમ અહીં બબડું. ૩૫૫૧-થી-૩૫૫૭

હવે તત્ત્વ મંતે એ પદની વ્યાખ્યા કરે છે.

તત્ત્વત્તિ સ સંવજ્ઞાઈ જોગો સાવજ્ઞ એ જોડહિકમો ।

તમિતિ વિદ્યાદિકારાદભિષેષ ક્રિમિહ તત્ત્વત્તિ ? ॥ ૩૫૫૮ ॥

સંવંધલક્ષણાણ છટ્ટીણ્ડવચલલક્ષણાણે વા ।

સમતીયં સાવજ્ઞં સંવજ્ઞાવેદ ન ડ સેસં ॥ ૩૫૫૯ ॥

અવિસિદ્ધં સાવજ્ઞં સંવજ્ઞાવિતિ કેદ છટ્ટીણ્ ।

તં ણપઓપણાભાવઓ તદ્દા ગંયશુરુયાઓ ॥ ૩૫૬૦ ॥

પચ્છિત્તત્ત્વ પદિક્રમણઓ પાયં ચ ભૂયવિસયાઓ ।

તીયપદિક્રમણાઓ પુણરુત્તાદપ્પસંગાઓ ॥ ૩૫૬૧ ॥

તદ્દા પદિક્રમામિત્તિ તત્ત્વવસ્તં કમામિસદ્દત્ત ।

મબ્ધમિહ કમ્મણા તં ચ મૂઝસાવજ્ઞમોડગ્ગં ॥ ૩૫૬૨ ॥

તત્ત્વ શબ્દથી અહીં અધિકૃત જે સાવધયોગ છે, તેનાજ સંબંધ કરાય છે, (પદિક્રમામિ એ ક્રિાના યોગથી) દ્વિતીયાના અધિકારથી તદ્દ એમ કહેવું જોઈએ, હતાં અહીં તત્ત્વ એવો પાઠી નિર્દેશ શા માટે કર્યો છે ? (એમ કહેવામાં આવે તો) અહીં સંબંધ લક્ષણ અથવા અવયવ લક્ષણથી છટ્ટી વિભક્તિપદે અતીતકાલીન સાવધયોગનો મંબંધ કરાવે છે, પણ શેપકાલીનનો નહીં. કેટલાક આચાર્યો તત્ત્વ એ છટ્ટી વિભક્તિથી અવેશિષ્ઠ (ત્રિકાળ વિષયી) સાવધયોગનો સંબંધ જણાવે છે, તે યોગ્ય નથી, કેમકે એવા પ્રયો-
જનનો અહીં અર્થાય છે, તથા મથ ગૌરવતાનો પ્રસંગ થાય. વળી પ્રાયશ્ચિત્ત તે પ્રતિ-
ક્રમણરૂપ છે, અને તે પ્રાય. જૂનકાળ ત્રિવિધીજ હોય. માટે અતીતકાળ સંબંધી સાવધ-
યોગનુંજ પ્રતિક્રમણ હોય, અન્યથા પુનરુક્તિ આદિ દેવે પ્રાપ્ત થાય. તે માટે તત્ત્વ પદિ-
ક્રમામિ એ શબ્દનું કર્મ અવશ્ય હોવું જોઈએ અને તે કર્મ અહીં જૂનકાલીન સાવધ-
યોગના સંબંધ સિવાય બીજું નથી. ૩૫૫૮-થી-૩૫૬૨.

હવે ત્રિવિધ ત્રિવિધે, તથા મંતે શબ્દ સંબંધી શંકા સમાધાન કહે છે.

તિવિદેહંતિ ન જુત્તં પડ્ડપયવિદેહિણા સમાહિતં જેણં ।

સત્થવિગપ્પણયાણ્ ગુણભાવણયત્તિ કો દોસો ? ॥૩૫૬૩॥૧૦૫૮-૧૪૮

અહવા મણસા વાયા કાણ્ણ ય મા મથે જહાસંસં :

ન કરેમિ ન કારવેમિ ય ન યાણુજાણે ન પવેયં ॥ ૩૫૬૪ ॥

તો તિવિદેહં તિવિદેહં મણ્ણ પડ્ડપયસમાણાહેં ।

ન કરેમિત્તિ પતિ(ર)પયં જોગવિધાગેણ વા સજ્ઞં ॥ ૩૫૬૫ ॥

અહવ કરેતંપણ ન સમણુજાણેડવિસદ્દઓ નેયં ।

અત્થવિગપ્પણયાણ્ વિસેસઓ તો સમાયોજ્ઞં ॥ ૩૫૬૬ ॥

મંતેતિ પુલ્લભણિયં તેણં ચિય મણ્ણ કિં પુણે મણિયં ? ।

ત સન્નત્થ સોડણુયત્ત મણિયં ચાદિપ્પવત્તોત્તિ ॥ ૩૫૬૭ ॥

અણુવત્તગત્યમેવ ચ તમ્ગહણં નાણુવત્તગાદેવ ।

અણુવત્તંતે વિવચો જમહિકયા કિંતુ જતેણં ॥ ૩૫૬૮ ॥

અહવા સમત્તસામાડયકિરિઓ તઞ્ચિસોહળત્યાણ ।

તસ્સાઙ્ગારનિયત્તણાઙ્ગિકિરિયંતરાભિમુહો ॥ ૩૫૬૯ ॥

જં ચ પુરા નિદિદ્ધં મુરં જહાવાસપાઙ્ગં સઘ્ગાઙ્ગં ।

આપુચ્છિઙ્ગં કરેજ્ઞા તદગેણ સમત્તિયં હોઙ્ગ ॥ ૩૫૭૦ ॥

સામાડયપચ્છણ્ણવવણો વાડયં મદ્દંતસદ્દોત્તિ ।

સઘ્ગકિરિયાવસાણે મણિયં પચ્છણ્ણમણેણં ॥ ૩૫૭૧ ॥

ત્રિવિધં ત્રિવિધેન એમ જે સૂત્રમાં કહ્યું છે, તે ચોગ્ય નથી; કેમકે (મળેજ ઘાયાવ ધત્યાદિ) પ્રતિપદ કહેવા વડે તે સમાપ્ત કહ્યું છે. (એમ કહેવામાં આવે તો) અર્થ વિકલ્પના વડે અથવા શુદ્ધ ભાવનાવડે એમ કહેવામાં શો દોષ છે ? (કઇજ નહિ.) અથવા મન-વચન-અને કાયાવડે અનુક્રમે ન કરે, ન કરાવું, ન અનુભાડું, એવો પ્રત્યેક પદે અનિષ્ટ સંમધ ન થાય, તે મટે દરેક પદે ન કરે, ન કરાવું, ધત્યાદિ પ્રાતપદની સમાપ્તિ માટે ત્રિવિધં ત્રિવિધેન પદ કહ્યું છે. અથવા “બીજ કરનારાને પણ ન અનુભાડું” એમાંના અપિ (પણ) શબ્દથી પૂર્વે ત્રિકાળ વિષયી જોય કહ્યું છે, અને તેથી અર્થ વિકલ્પના વડે વિશેષથી અહીં તેની યોજના કરવી. (એ માટે ત્રિવિધાદિ શબ્દ કહેવા છે.) મંતે પદ પૂર્વે કહ્યું છે; છતાં ફરી અહીં શા માટે કહ્યું છે ? કહ્યું છે કે આદિમાં પ્રયોજેલો અર્થ તે સર્વત્ર અનુવર્તે છે. (એમ કહેવામાં આવે તો તે ચોગ્ય છે.) અનુવર્તનને માટેજ તેનું મહત્ત્વ કહ્યું છે, પણ અહીં જે અનિષ્ટ વિવિધો છે, તે અનુવર્તનથીજ અનુવર્તે છે એમ નહિ, પરંતુ યતનથી અનુવર્તે છે. અથવા સામાયિક ક્રિયા સમાપ્ત કરીને તેના અતિચારથી નિવર્તન દિ અન્યક્રિયાની અભિપ્રાય થએલો શિષ્ય તેની વિશુદ્ધિ માટે (ભદ્રંત શબ્દ ઉચારે છે) વળી પૂર્વે જે કહ્યું છે કે સર્વ આચર્યકો શુદ્ધને પૃષ્ઠીને કરવા, તે કથન આ ભદ્રંત શબ્દોચારથી સમર્થિત કરેલ છે. અથવા આ મદ્દંત શબ્દ સામાયિક ક્રિયાના પ્રત્યર્પણ વચનરૂપ છે. આથી કરીને સર્વ ક્રિયાના અન્તે શુદ્ધને પ્રત્યર્પણ કરવાનું (નિવેદન કરવાનું) કહેલું છે. ૩૫૬૮-થી-૩૫૭૧

શિષ્ય:—સગવાન! સૂત્રમાં ત્રિવિધં ત્રિવિધેન એમ જે કહ્યું છે, તે યુક્ત નથી; કેમકે મળેજ ઘાયાવ કાપણ ન કરેમિ ન કાર્ત્ત્વેમિ કરેતંતિ અન્નં ન સમણ્ણજાણામિ એ દરેક પદના નિર્દેશવડે ઉપરોક્ત પદાર્થ સિદ્ધ થાય છે.

આચાર્ય:—અર્થભેદ બતાવવાવડે અથવા શુદ્ધભાવનાથી એ પદ કહેવામાં કંઈ દોષ નથી, એથી કરીને પદાર્થભાવની સામાન્યવિશેષરૂપતા બતાવેલી છે. તિવિદ્ધં તિવિદ્ધેણ એ પદ કહેવાવડે વસ્તુની સામાન્યરૂપતા બતાવી છે, અને મળેજ ઘાયાવ ધત્યાદિ પદોવડે વસ્તુની વિશેષરૂપતા બતાવી છે. વળી પુનઃ એના પદો કહેવાથી સામાયિક શુદ્ધની ભાવના-નિગીતાસના આત્માની અંદર આરોપિત કરી છે. માટે ત્રિવિધં ત્રિવિધેન પદ નિર્વર્થક નથી.

અથવા મળેજ ઘાયાવ ધત્યાદિ ભાવજ કહ્યું હોય “તો મનવડે ન કરે, વચનવડે ન કરાવું, અને કાયાવડે ન અનુભાડું.” એવો અનિષ્ટક્રમણો સંમધ થાય, એટલા માટે

(૫૮૨) 'મંતે' પદની દ્વિગ્ન વ્યાખ્યા અને 'પરિક્રમામિ' આદિ પદોનો અર્થ.

ત્રિવિધં ત્રિવિધેન પદ કહ્યું છે. કેમકે મનપડે ન કરું, ન કરાવું, અને ન અનુમેહું. એજ પ્રમાણે વચન અને કાયા નીસાથે પણ યોગ ત્રયનો સંબંધ માનેલો છે. તે સંબંધ જો ત્રિવિધં ત્રિવિધેન પદ ન કહ્યું હોય, તો ન ધટે. માટે એ પદ કહ્યું છે.

અથવા કરંતેપિ સ્વપ્નં ન સમણુજાણામિ એમાંના અપિ શબ્દથી પૂર્વે ત્રિકાળ વિષયી રોય કહ્યું હતું, અહીં તે અર્થ વિકલ્પનાવડે વિશેષ પ્રકારે યોગ્ય. એટલે કે-મૂલકાળમાં કરેલ-કરાવેલ અને અનુભોદેલ હોય, તેની અનુભવિતું હંમણાં પ્રત્યાખ્યાન કરાય છે, પણ કરવા-કરાવવાનું નહિ. બાકીના બે કાળમાં એટલે વર્તમાન અને ભવિષ્યકાળમાં કરવા-કરાવવા અને અનુભવન સંબંધી પ્રત્યાખ્યાન કરવા યોગ્ય છે, એટલે એ તો અવિરુદ્ધ હોવાથી તેનો અરકાય કરી શકાય એમ નથી. આ પ્રમાણે અપિ શબ્દનો અર્થ બતાવવાને માટે ત્રિવિધ ત્રિવિધેન પદ સુકપ્તું જોઈએ.

મંતે પદની વ્યાખ્યા પૂર્વે કરેલી છે, તેથી ફરી તેની વ્યાખ્યા અહીં નથી કરતા.

શિષ્ય:- જો મંતે પદ પૂર્વે કહેલું છે, તો પછી પુનઃ સૂત્રકારે અહીં શામાટકહ્યું ? અન્યત્ર કહેલું છે કે-જાણી મયુક્તોઽર્થઃ સર્વધાનુવર્તતે ” એટલે આદિમાં પ્રયોજેલા અર્થની સમગ્ર-સૂત્રના અન્ત પર્યન્ત અનુવૃત્તિ થાય છે.”

આચાર્ય:- તારૂં કહેલું સાચ છે, સૂત્રના અન્તપર્યન્ત અનુવૃત્તિ માટેજ આદિમાં મંતે શબ્દનું અહણ કહ્યું છે, પણ અનુવર્તનમાત્રથીજ અધિકૃત વિધિઓની અનુવૃત્તિ નથી થતી; પરંતુ યત્ન કરવાથી થાય છે. આ રીતે મંતે શબ્દનું પુનઃ ઉચ્ચારણ તે તેના અનુરૂપરણુ માટે છે, અને તેજ આ યત્ન છે.

અથવા જેની સામાયિક પ્રતિપત્તિની ક્રિયા સમાપ્ત થઈ હોય, એવો શિષ્ય, સામાયિકની વિશુદ્ધિ માટે સામાયિકના અતિચારોની નિવર્તનાદિરૂપ-નિન્દા ગદ્યાદિ ક્રિયાન્તરની અભિપ્રાય થયો હતો પુનઃ મંતે શબ્દનો ઉચ્ચાર કરે છે. કારણકે આજ પ્રથમાં પૂર્વે કહ્યું છે, કે “ શિષ્યે સર્વં આવશ્યકે શુરને પૂછીને કરવાં.” તદનુસાર ભદ્રન્ત શબ્દનું પુનઃ ઉચ્ચારણ કરવાથી એજ વાતનું અહીં સમર્થન કર્યું છે. પ્રથમ મંતે શબ્દનો ઉચ્ચાર કરીને શુર મહારાજને પૂછીને સામાયિક આરસયક અંગીકાર કર્યું, અને હવે તેના અતિચારોનું પ્રતિક્રમણ કરવાને પુનઃ મંતે શબ્દોચ્ચારથી ઉપરોક્ત અર્થનું સમર્થન કર્યું છે.

અથવા “ હે ભદ્રન્ત ! આપ સાહેબને પૂછીને પૂર્વે જે સામાયિક આવશ્યકનો આરંભ કર્યો હતો, તે એ પૂર્ણ કર્યું.” એ પ્રમાણે સામાયિક ક્રિયાના પ્રત્યર્પણરૂપ આ મંતે શબ્દ છે, આ ઉપરથી એમ પણ જણાવ્યું છે કે-શુર મહારાજને પૂછીને આરંભેલી સર્વ ક્રિયાઓના અવસાને શુર મહારાજને પ્રત્યર્પણ-નિવેદન કરતું જોઈએ. ૩૫૬૩-થી-૩૫૭૩

હવે પરિક્રમામિ, નિદામિ, ગરિદામિ, અપ્પાણ વોસિરામિ એ પદોનો અર્થ કહે છે.

નેયં પરિક્રમામિત્તિ મૂયસાવજ્જઓ નિવત્તામિ ।

તત્તો ય કા નિવત્તી તદ્દણમર્મઓ વિરમણં જં ॥ ૩૫૭૨ ॥

નિદામિત્તિ દુગુંછે ગરહામિ તદેવ તો કમો મેઓ ?

મદ્દા સામણ્ણત્પામેષ્ દિદ્ધો વિસેમત્તો ॥ ૩૫૭૩ ॥

જહ ગચ્છદ્ધિ ગો સપ્પદિત્તિ સપ્પો સમે ત્વિ ગચ્છત્યે ।

ગમ્મદ્ધિ વિસેસગમણં તદ્ધ નિંદા-ગરહણત્યાણં ॥ ૩૫૭૪ ॥

સપ્પચ્ચક્કલ દુગુંહા તદ્ધ નિંદામિત્તિ ગમ્મદ્ધિ સમદ્ધિ ।

ગુરુપચ્ચક્કલ દુગુંહા ગમ્મદ્ધિ ગરહામિસદ્ધેણં ॥ ૩૫૭૫ ॥

પગત્યોભયગહણં મિસાદરત્યં વ જમ્મુદિયં હોદ્ધિ ।

કુચ્છામિ કુચ્છામિ તદ્ધેવ નિંદામિ ગરહામિ ॥ ૩૫૭૬ ॥

મિસમાયરઓ વ પુગો પુગો વ કુચ્છામિ જમ્મુદિયં હોદ્ધિ ।

પુગરુત્તમણત્યં વેદ નાણુનાદાદાર્દમ્મ ॥ ૩૫૭૭ ॥

ત્તિં કુચ્છામપ્પાણં અરિયસાવજ્જકારિણમસમ્મં ।

અત્તાણમયણમહવા સાવજ્જપરિયજોગ્ગિ ॥ ૩૫૭૮ ॥

ત્તિવિદ્ધિ વિસેસઓ વા મિસં સિરામિત્તિ વોસિરામિત્તિ ।

છદ્ધેમિત્તિ જમ્મુત્તં તમેવ સમરિયસાવજ્જં ॥ ૩૫૭૯ ॥

મંસાદ્ધિરમણે વા જહેદ્ધિ મણિયમ્મિ વોસિરામિત્તિ ।

તપ્પટ્ઠિવક્કલચાઓ ગમ્મદ્ધિ સામાદ્ધિ વેવં ॥ ૩૫૮૦ ॥

સમ્મત્તાદ્ધિયં તં મિચ્છત્તાદ્ધિણિ તન્નિવક્કલોડ્ધં ।

તાણ ત્તિવક્કલો ગમ્મદ્ધિ પમાસિદ્ધિ વોસિરામિત્તિ ॥ ૩૫૮૧ ॥

અહવા તિચ્છિયસાવજ્જજોગપચ્છિત્તસંગહ-યાપ ।

સંલેવઓ વિહાણં નિંદામિદ્ધાદ્ધિજ્ઞાતમ્મિ ॥ ૩૫૮૨ ॥

નિંદા-ગરહણગહણાદાલોપણ-પટિક્કમોભયગહણં ।

હોદ્ધિ વિવેમાર્દ્ધિ ઇયંતાણં વિસમ્માઓ ॥ ૩૫૮૩ ॥

ભૂતકાલીન સાવધયોગથી હું નિવર્તું છું, એ પ્રમાણે-પ્રતિક્રમામિ ક્રિયાનો અર્થ જાણવો. ભૂતકાલીન સાવધયોગથી સેવન કરેલું હોવાથી હવે તેની નિવૃત્તિ કરી રીતે ધરે ? (એમ પૂછવામાં આવે તો) જે તેની અનુમતિ છે તેવું અહીં વિરમણ છે. ‘કરના-કરાવના’ નહિ’ નિંદામિ એટલે ભૂતકાળમાં સાવધયોગથી સેવન કરનાર આત્માની ભુયુષ્સા કરે છું. “ગરિહામિ” ના અર્થ પણ એજ છે, તો પત્રી “નિંદામિ અને ગરિહામિ” એ બેમાં ભેદ શો ગ્રહો ? (એમ પૂછવામાં આવે,) તો તેનો ઉત્તર કહીએ છીએ કે-સામાન્ય અર્થને એ બેમાં અલેદ છતાં પણ વિશેષાર્થ અભિધાયક ગહા-શબ્દ અહીં ઇષ્ટ છે. જેમ (ગચ્છતીતિ ગો, અને સપેતીતિ સપ્પ) જે બપ છે તે ગાય, અને સરકે છે તે સર્પ, આ અને ગતિ અર્થમાં સમાન છતાં પણ કરેલું વિશિષ્ટ ગમન જણાય છે, તેવી રીતે નિંદા અને ગહા શબ્દમાં ભુયુષ્સા અર્થ સમાન છતાં પણ વિશેષતા છે. આત્મસાક્ષિ જે ભુયુષ્સા, તેને સિદ્ધાન્તમાં નિંદામિ શબ્દવડે ઓળખાવી છે, અને શુદ્ધસાક્ષિ જે ભુયુષ્સા તેને ગરિહામિ શબ્દવડે ઓળખાવી છે. અથવા “નિંદા ગહા” એકાર્યવાળા ઉભય શબ્દનું ચક્રણ જે કરેલું છે, તે અત્યન્ત-આદરને મારે છે, “ભુયુષ્સા કરે છું, ભુયુષ્સા કરે છું” તેજ અર્થ “નિંદામિ-ગરિહામિ” શબ્દથી અતિ

આદરને માટે-કહેલું છે. અત્યંત આદરથી “ જુગુપ્સા કરૂં છું ” એમ જે વારંવાર કહેલું છે, તે અહીં અતુવાદ અને આદરશક્તિમાં પુનરુક્તિ હોવા છતાં અથવા નિર્વર્તક નથી. ભૂતકાળમાં સાવધ યોગનું સેવન કરનાર અ’લાધ્ય આત્માની હું જુગુપ્સા કરૂં છું અથવા સંસારમાં પડતાં નહિ રક્ષણ કરનાર અને અનાદિકાળથી અવતરેલા એવા ભૂતકાળના સાવધ-યોગની હું જુગુપ્સા કરૂં છું (હવે વ્યુત્સુખમિના અર્થ કહે છે.) વિશબ્દ (વિવિધાર્થ) અથવા વિશેષાર્થમાં છે, રત્ન શબ્દ અત્યંતાર્થ છે, અને સૃજામિ એટલે તણું છું. (અર્થાત્ વિવિધ પ્રકારે અથવા વિશેષથી અત્યંતપણે તણું છું.) એમાં “ તણું છું ” એમ જે કહ્યું છે, તે અતીતકાલીન સાવધયોગને તજવાનું કહ્યું છે. (કરોમિ મયત્ ! સામાયિકં, એમ કહેવાથી સાવધયોગની નિવૃત્તિ જણાવી છે, તે પછી વ્યુત્સુજામિ એમ કહેવાથી તે સાવધયોગનું નિવર્તન તણું છું, એવો વિપરીત અર્થ પ્રાપ્ત થાય છે. આવી શંકા કરવામાં આવે, તો તે અયોગ્ય છે, કેમકે) જેમ માંસાદિના વિશેષણ પછી કોસિરામિ કહેવાથી તેના પ્રતિપક્ષનો ત્યાગ (માંસલક્ષણની નિવૃત્તિરૂપ અર્થ) સમજાય છે, તેવી રીતે સામાયિકમાં પણ ‘સમજણ’. તે સામાયિક સમ્યક્વાદિરૂપ છે, અને તેના વિપક્ષભૂત મિથ્યાવાદિ છે. કોસિરામિ એમ કહેવાથી તે મિથ્યાવાદિનો ત્યાગ સમજાય છે. અથવા અતીત સાવધયોગના પ્રાયશ્ચિત્તનો સંક્ષેપથી સંગ્રહ કરવાને માટે સૂત્રમાં નિંદામિ પ્રત્યાહિ ત્રણ પદ દ્વારા છે, નિંદા અને ગહાં શબ્દના અહણથી આલોચના તથા પ્રતિકંભણ ઉભય પ્રાયશ્ચિત્તનું અહણ કર્યું છે, અને ત્યાગ શબ્દના અહણથી વિવેકાદિથી છેદ પર્યંતના આદે પ્રાયશ્ચિત્તનું અહણ થાય છે. મૂળાદિ ત્રણ પ્રાયશ્ચિત્ત ચારિત્રથી ઉત્તીર્ણ હોવોને હોય, તેથી તે અહીં ન સંભવે, કેમકે અહીં ચારિત્રપ્રતિપક્ષ હોવોના અધિકાર છે, આ પ્રમાણે અમારૂં માનવું છે, તત્ત્વ તો કેવળી અથવા અહુશ્રુત જાણે. ૩૫૮૨-થી-૩૫૮૩

અહીં સામાયિક સૂત્રની વ્યાખ્યા સમાપ્ત થઈ, તે સમાપ્ત થવાથી અનુગમ દ્વાર પણ સમાપ્ત થયું.

હવે નયદ્વાર કહે છે.

एवं सूत्राणुगमो सूत्रम्रासो मुयत्यजुत्ती च ।

મળિયા નયાણુગમદ્વારાવસરોઽણુના તે ચ ॥ ૩૫૮૪ ॥

अत्याणुगमं चिय तेण जहासंभवं तर्हि चेव ।

મળિયા તહાવિ પત્યુયદારામુગમ્યમુણેહં ॥ ૩૫૮૫ ॥

सामन्नमह विसैसो पच्छुपण्णं च भावमेत्तं च ।

પડસહં ચ જહત્યં ચ વચ્છમિહ સિંઘાર્ણં ॥ ૩૫૮૬ ॥

૧ મંસ સુરાદ્યં પચ્ચલામિ જાયજ્ઞવાપ દુવિહં તિચિહેનં મણેજ લાયાપ કાપણં ન મુંજેમિ, ન મુંજાપેમિ :- કોસિરામિ એટલે માંસ મંદિગ આદિનું યાવજીવ પર્યંત હું પ્રત્યાખ્યાન કરૂં છું, વિવિધ ત્રિવિધે મન, વચન અને કાયાએ કરી હું નહિ ખાઉં, નહિ ખવરાવું, આમાં માંસ વિરમણ પછી “ વેમિરામિ ” કહ્યું છે, તેથી માંસાદિ લક્ષણરૂપ તેના વિપક્ષનો હું ત્યાગ કરૂં છું એમ સમજાય છે. તેવી રીતે અહીં સામાયિકમાં પણ તત્ત્વ મંતે ! પદિક્રમામિ નિંદામિ નરિદામિ ક્ષત્પાણં એ છેત્રા સૂત્ર વડે સર્વસાવધયોગનું પ્રત્યાખ્યાન કર્યું છે, તે પછી કોસિરામિ પદ કહેવાથી તેના પ્રતિપક્ષરૂપ સાવધ યોગના અવિરમણનો ત્યાગ સમાપ્ત છે.

एयाण समोआरो दव्वद्विय-पज्जवद्वियदुगम्मि ।

સેસેસુ ય સંભવઓ તાણં ચ પરોપ્પરં કજ્જો ॥ ૩૫૮૭ ॥

दव्वद्वियस्स दव्वं वत्तुं पज्जवनयस्स पज्जाओ ।

અપિયમયં વિસેસો સામન્નમણપ્પિયનયસ્સ ॥ ૩૫૮૮ ॥

लोगव्ववहारपरो ववहारो भणइ कालओ भमरो ।

પરમત્યપરો મણઈ નેચ્છઈઓ પંચવળ્લોત્તિ ॥ ૩૫૮૯ ॥

अहवेगनयमयं चिय ववहारो जं न सव्वहा सव्वं ।

સવ્વનયસમૂહમયં વિણિચ્છઓ જં જહાવત્થં ॥ ૩૫૯૦ ॥

नाणाहीणं सव्वं नाणनभो भणइ किंत्थ किरियाए ? ।

કિરિયાઈ કરણનઓ તદુભયગાહો ય સમ્મતં ॥ ૩૫૯૧ ॥

એ પ્રમાણે સૂત્રાનુગમ, સૂત્રાસાપકનો ન્યાસ અને સૂત્રરૂપશિક્ષા નિર્ણય કહી. હવે નયાનુયોગદ્વારનો અવસર છે, તે નયો અર્થાનુગમનું અંગજ છે, તેથી યથાસંભવ તે તે સ્થાને તે કહ્યા છે; તોપણ પ્રસ્તુતદ્વાર શૂન્ય ન રહે એટલા માટે કિંચિત્ કહીશું. સામાન્યજ વસ્તુ છે, (વિશેષ નથી, એ સંપ્રહ નયનું વચન છે.) વિશેષાજ વસ્તુ છે, (સામાન્ય નથી એ વ્યવહારનયનું વચન છે.) વર્તમાન કાલીનજ વસ્તુ છે, (અતીત અનાગત-કાલીન નહિ, એ ઋણુસૂત્રનું વચન છે) ભાવ માત્રજ વસ્તુ છે, (નામાદિ નહિ. એ શબ્દનયનો મત છે.) ઇન્દ્ર, પુરન્દરાદિ દરેક શબ્દનો બુદ્ધો બુદ્ધોજ અર્થ છે, (એક નથી, એમ સમભિદ્ધતું વચન છે.) અને સ્વઅભિધાયક શબ્દથી જે વાચ્ય અર્થ, તે પ્રમાણે યથાર્થ ક્રિયા કરે તેજ વસ્તુ છે, (બીજી નહિ, એ વચન એવભૂત નયનું છે.) એ પ્રમાણે અહીં સંપ્રહાદિનાં વચન જણાયાં. એ નયોનો અન્તર્ભાવ દ્રવ્યાર્થિક તથા પર્યાયાર્થિક એ બે નયોમાં કરવો. અથવા બાકીના નયોમાં પણ યથાસંભવ તેઓનો પરસ્પર અન્તર્ભાવ કરવો. દ્રવ્યાર્થિક નયના મતે દ્રવ્યજ વસ્તુ છે (પર્યાય નહિ) તે પર્યાયાર્થિકના મતે પર્યાયજ વસ્તુ છે, (દ્રવ્ય નહિ) તથા અર્પિતનયનો મત (વિશેષવાદી છે, અને અનાર્પિત નયનો મત સામાન્યવાદી છે. (આ બે નયોમાં પણ સંપ્રહાદિ નયોનો અન્તર્ભાવ થાય છે. અથવા નિશ્ચય વ્યવહાર નયમાં પણ તેઓનો સમાવેશ થાય છે.) લોક વ્યવહારમાં તત્પર એવો વ્યવહારનય ભ્રમરને કાળો કહે છે, અને પરમાર્થમાં તત્પર એવો નિશ્ચયનય તો તેને પાંચ વર્ણવાળો કહે છે, અથવા વ્યવહારનય એક નયના મતનેજ અંગીકાર કરે છે, કેમકે તે સર્વ વસ્તુને સર્વનયસમૂહમય નથી ગ્રહણ કરી શકતો, અને નિશ્ચયનય તો જે વસ્તુ જેવા સ્વરૂપે છે તેને તેવા સ્વરૂપે યથાર્થપણે ગ્રહણ કરે છે, અથવા સર્વ મુખ જ્ઞાનનેજ આધીન છે, ક્રિયાવડે શું? એમ જ્ઞાનનય કહે છે. તથા ક્રિયાનય સર્વ મુખ ક્રિયાનેજ આધીન માને છે. આ ઉભય મતથી ગ્રહણ કરવું તેજ સમ્યક્ત્વ છે. ૩૫૮૪-થી-૩૫૯૧

હવે જ્ઞાન-ક્રિયાનયનું સ્વરૂપ નિર્ણયિકાર વિસ્તારથી કહે છે.

નાયમ્મિ ગેપિહયવ્વે અગેપિહયવ્વમ્મિ ચેવ અત્થમ્મિ ।

જઙ્ગવ્વમેવ ઇઈ જો ઉવણ્ણો સો નઓ નામં ॥૩૫૯૨॥૧૦૬૬-૩૪૯

સર્વેસિંપિ નયાણં વહુવિહવત્તવ્વયં નિસામેત્તા ।

તં સર્વનયવિસુદ્ધં જં ચરણ-ગુણદિઓ સાહુ ॥ ૩૫૧૩ ॥ ૧૦૬૫-૩૫૦

અહુ કરવા યોગ્ય, નહિ અહુ કરવા યોગ્ય (તથા ઉપેક્ષા કરવા યોગ્ય) પદાર્થ જાણ્યે છતે, તેમાં અવશ્ય યત્ન કરવો. એ પ્રમાણે જે ઉપદેશ તે જ્ઞાન નય જણવો, સર્વે નયોની બહુ પ્રકારની વસ્તુવ્યત્તા સાંભળીને તે સર્વ નય મનોથી વિચુદ્ધ છે કે જે ચારિત્ર અને ગુણમાં સ્થિત હોય તે માધુ (સુક્તિસાધક છે.) ૩૫૨-થી-૩૫૬૩

આદ્ય-અગાદ્ય-ઉપેક્ષણીય એમ ત્રણ પ્રકારના પદાર્થો જગતમાં છે, એ ત્રણે પ્રકારના પદાર્થો લોકિક અને લોકોત્તર એમ બન્ને પ્રકારે છે, તેમાં પુણ્યમાળા-ચંદન-સ્રી વિગેરે લૌકિક આદ્ય પદાર્થ છે. મર્પ, વિપ, કંટક વિગેરે અગાદ્ય પદાર્થ છે. અને તુષ, ઘુળ કાંકરા વિગેરે ઉપેક્ષા કરવા યોગ્ય છે. એ પ્રમાણે લોકોત્તર પદાર્થ પણ આદ્યાદિ ત્રણ પ્રકારે છે. સમ્યગ્દર્શન ચારિત્રાદિ લોકોત્તરપક્ષે આદ્ય છે, મિથ્યાત્વ, અજ્ઞાન, અવિરતિ (વગેરે અગાદ્ય છે, અને સ્વર્ગ વિભૂતિ વિગેરે ઉપેક્ષા કરવા યોગ્ય પદાર્થ છે. ઉપરોક્ત આદ્ય-અગાદ્ય અને ઉપેક્ષા કરવા યોગ્ય પદાર્થ જાણ્યે છતે તેની પ્રાપ્તિ, પરિહાર અને ઉપેક્ષા કરવાની ઇચ્છાવાળાએ તેમાં પ્રવૃત્તિ આદિરૂપ યત્ન કરવો જોઈએ. એ પ્રમાણે સર્વ વ્યવહારનું કારણ જ્ઞાન છે એમ પ્રતિપાદન કરવામાં તત્પર જે ઉપદેશ તે જ્ઞાનનય છે મનસ્ય એ છે કે, જ્ઞાનનય જ્ઞાનની સુખ્યતા જણાવવાને એમ કહે છે કે ઐહિક પારલોકિક ફળના અર્થિએ મારી રીતે જાણેલા અર્થમાંજ પ્રવૃત્તિ કરવી, અન્યથા પ્રવૃત્તિ કરવામાં ફળનો વિસંવાદ જણાય છે. બીજાઓ પણ એમજ કહે છે કે “પુરૂષોત્તમ જ્ઞાન જ ફળ આપનાર છે, ક્રિયા ફળ આપનાર નથી, મિથ્યાજ્ઞાનથી પ્રવૃત્તિ કરનારને ફળનો વિસંવાદ જણાય છે” વળી સિદ્ધાન્તમાં પણ કહ્યું છે કે “પદમ નામ તઝો દયા પ્રથમ જ્ઞાન પછી દયા.” તેમજ બીજું પણ કહ્યું છે કે “પાપથી નિવૃત્તિ કુશળ પક્ષમાં પ્રવૃત્તિ, અને વિનય ત્રી પ્રાપ્તિ એ ત્રણે જ્ઞાન આપે છે” આ કારણથી જ્ઞાનજ મેવાન છે, કેમકે અગીતાર્થ-અજ્ઞાની હોય તેમનો સ્વતઃ વિહાર પણ તીર્થંકર ગણ્યેરોએ નિષેધો છે, મનસ્ય એ છે કે આંધળા વડે જે ચાંચેલો આંધળો કદિ પણ સીવો રમ્તો પ્રાપ્ત કરતો નથી. આ વાત ક્ષાયોપરામિક જ્ઞાનની અપેક્ષાએ કહી, ક્ષાયિક જ્ઞાનની અપેક્ષાએ પણ તે જ્ઞાનજ વિશિષ્ટ ફળ સાધક છે કેમકે મંગાર ઉદઘિના (મયુકના) કિનારા પર રહેલા, દીક્ષા પ્રાપ્ત કરેલા ઉત્કૃષ્ટ તપ અને ચારિત્રવાળા માધુ રીતરામ છતાં પણ તેઓને બધાંમુધી ગમરે જવાદિ વસ્તુ મમૂરને સાક્ષાત્કાર કરાવનાર કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન નથી થતું ત્યાં મુધી તેમને શ્રદ્ધા પ્રાપ્તિ નથી થતી, માટે જ્ઞાનજ પુરૂષાર્થસિદ્ધિ કારણ છે. “જે જેના વિના ન અને તે તેનું કરણ છે. જેમ બીજાદિ વિના અંકુર નથી થતા, તેથી તે તેનું કારણ છે; તેવી રીતે મનના પુરૂષાર્થની સિદ્ધિ પણ જ્ઞાન વિના નથી થતી, માટે તે તેનું મુખ્ય કારણ છે. આ ઉપરથી આ નય ચાર પ્રકારના સામાયિકમાંથી સમ્યક્ત્વમાયિક અને શુભસામાયિક એ બેનેજ માને છે. કેમકે તે બંને જ્ઞાનાત્મક હોવાથી તેજ સુખ્યત્વે કરીને મોક્ષનાં કારણ છે; દગવિરતિ અને સર્વવિરતિ સામાયિકને આ નય નથી માનતો, કેમકે તે જ્ઞાનનું કાર્ય હોવાથી ગોણભૂત છે.

આજ ગાથાનો અર્થ હવે ક્રિયાનયની અપેક્ષાએ કરવામાં આવે છે. ક્રિયાનય કહે છે કે, આદ્ય-અગાદ્યાદિ અર્થ જાણ્યા છતાં પણ સર્વ પુણ્યાર્થની ગિદ્ધિ ઇચ્છનારાએ પ્રવૃત્તિપાદિરૂપ ક્રિયાજ કરવી જોઈએ. મનસ્ય કે પદાર્થ જાણ્યા છતાં પણ ક્રિયાજ માત્ર

સાધક છે. જ્ઞાન તો ક્રિયાનું ઉપકરણ હોવાથી ગૌણ છે. માટે સકળ પુરુષાર્થનું પ્રધાન કારણ ક્રિયાજ છે. આ પ્રમાણેના જે ઉપદેશ તે ક્રિયાનય છે.

આ નય સ્વપક્ષની સિદ્ધિ માટે યુક્તિ કહે છે કે, પ્રયત્નાદિરૂપ ક્રિયા વિના જ્ઞાનવાન છતાં પણ તેને ઇચ્છિત અથની પ્રાપ્તિ જણાતી નથી, માટે પુરુષાર્થ સિદ્ધિનું પ્રધાન કારણ ક્રિયાજ છે. બીજાઓ પણ કહે છે કે—“પુરુષોને ક્રિયાજ ફળ આપનાર છે, જ્ઞાન ફળ આપનાર નથી; કેમકે સૌ અને ભક્ષના ભોગને જાણનાર તેના જ્ઞાનથી સુખી નથી થતો.” સિદ્ધાન્તમાં પણ તીર્થંકર-ગણધરોએ ક્રિયાવિકલનું જ્ઞાન નિષ્ફળજ કહ્યું છે. “અધને પ્રકાશમાન લાખો દીપકની પંક્તિની પેઠે, ઘણુંએ શ્રુત ભણેલ હોય, તો પણ ચારિત્ર-રહિતને તે શું કરશે? જ્ઞાન સ્વાવપયમાં નિયત છે, જ્ઞાનમાત્રથીજ કાર્યની નિષ્પત્તિ નથી થતી. અહીં માર્ગને જાણનાર સચેષ્ટ અને નિચેષ્ટનું દ્વિત્વ છે. તરવારનું જાણનાં છતાં પણ જે કાયથોગનો ઉપયોગ નથી કરતો, તે પ્રવાહમાં ડૂબી જાય છે, તેવી રીતે ચારિત્રરહિત જ્ઞાની પણ સંસારમાં ડૂબનાર જાણે.

એ રીતે ક્ષાયોપશમિકી ચારિત્રરૂપ ક્રિયાની અપેક્ષાએ ક્રિયાનું પ્રાધાન્ય કહ્યું; ક્ષાયિકક્રિયાની અપેક્ષાએ પણ તેનુંજ પ્રધાનપણું જણાડું, કારણ કે કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયા છતાં પણ ભગવન્ અરિહંતને જ્યાંસુધી સર્વ કર્મરૂપ ઇન્દ્રિયને બાળી નાંખવાને આગ્રહની જવાબાના સમૂહ સમાન શૈલેશી અવસ્થા પ્રાપ્ત નથી થતી, ત્યાંસુધી મુક્તિ પ્રાપ્ત નથી થતી. માટે ક્રિયાજ સર્વ પુરુષાર્થ સિદ્ધિનું પ્રધાન કારણ છે. “જે જેની પછી તરતજ થનાર હોય, તે તેનું કારણ છે.” જેમ અન્ય અવસ્થા પામેલ પૃથ્વી આદિ સામગ્રી પછી તરતજ થનાર અંકુર તેનું કારણ છે, તેમ સર્વ પુરુષાર્થ સિદ્ધિ પણ ક્રિયાની અનન્યજ થાય છે. આથી કરીને આ નય ચાર પ્રકારના સામાયિકમાંથી દેશવિરતિ અને સર્વવિરતિ સામાયિકનેજ માને છે, કેમકે ક્રિયારૂપે તે યુક્તિનું પ્રધાન કારણ છે; સમ્યક્ત્વ અને શ્રુત-સામાયિક તો તેના ઉપકારી માત્ર હોવાથી ગૌણભૂત હોવાને લીધે તેને નથી માનતો.

શિષ્ય:—ભગવન્! આ બન્ને પક્ષમાં યુક્તિ જણાય છે, તો પછી બેમાંથી સત્ય તત્ત્વ કયું?

આચાર્ય:—સ્વતંત્ર સામાન્ય-વિશેષવાદી બંધાએ નયોની પરસ્પર વિરૂદ્ધ વક્તવ્યતા સાંભળીને સર્વ નયોને સંમત જે તત્ત્વરૂપે ગ્રાહ્ય હોય, તે યુક્તિનું સાધન છે. અર્થાત્ ચારિત્રરૂપ ક્રિયા અને જ્ઞાનાદિ શુભ. એ ઉભય (જ્ઞાન-ક્રિયા)વડે જે યુક્ત સાધુ હોય, તે મોક્ષસાધક છે; પણ એ બેમાંથી એકલો કોઇ પક્ષ મોક્ષ સાધક નથી. જ્ઞાન નયવાદી જે કહે છે કે, “જે જેના વિના ન થાય તે તેનું કારણ છે.” આમાં તદ્વિનાભાવિત્ત્વરૂપ હેતુ અસિદ્ધ છે. કેમકે જ્ઞાન માત્ર વિના પુરુષાર્થ સિદ્ધિ નથી, એવું ક્યાંય પણ જણાતું નથી. જેમ દાહ-પાક આદિ કરવાના અર્થિને દહનાદિના જ્ઞાન માત્રથીજ દાહાદિ કાર્ય સિદ્ધિ નથી થતી; પરન્તુ અગ્નિ લાવવો, તેને ફુંકવો, સળગાવવો વિગેરે ક્રિયા પણ કરવામાં આવે, તોજ તે દાહાદિ કાર્યની સિદ્ધિ થાય છે. તીર્થંકર ભગવન્ત પણ માત્ર કેવળજ્ઞાનથીજ મોક્ષ સાધે છે, એમ નહિ, સાથે યથાખ્યાત ચારિત્રરૂપ ક્રિયા પણ હોય છે. માટે સર્વત્ર પુરુષાર્થસિદ્ધિનું કારણ જ્ઞાન સિદ્ધ થાય છે, તેમ ક્રિયા પણ તેનું કારણ સિદ્ધ થાય છે, કેમકે તેના વિના પણ પુરુષાર્થ સિદ્ધિ નથી થતી. માટે એ હેતુ અને-કાન્તિક પણ છે.

એજ પ્રમાણે ક્રિયાવાદીએ “જે જેના પછી થનાર હોય, તે તેનું કારણ છે.”

ક્રત્યાદિ પ્રયોગમાં “ જે જેના પછી થનાર ” રૂપ હેતુ કહેતે છે તે પણ અસિદ્ધ અને અનૈકાન્તિક છે. કારણ સ્ત્રી-સદૃશ-ભાગ આદિના ક્રિયાકળમાં પણ જ્ઞાન હોય છે, તેના જ્ઞાન સિવાય તેમાં પ્રવૃત્તિજ થતું શકે નહિ. એજ પ્રમાણે શેલેશી અવસ્થામાં સર્વ સંવર-રૂપ ક્રિયાકળે પણ કેવળજ્ઞાન હોય છે, તેના સિવાય તેની પ્રાપ્તિ નથી હોતી. માટે હેતુ અસિદ્ધ છે. વળી જેમ ઉપરોક્ત હેતુ મુક્તિ આદિ પુરૂષાર્થના કારણરૂપે ક્રિયાને સિદ્ધ કરે છે, તેવી રીતે જ્ઞાનને પણ તેના કારણરૂપે સિદ્ધ કરે છે, કેમકે તેના વિના પણ પુરૂષાર્થની સિદ્ધિ ક્યાંઈ નથી થતી, માટે હેતુ અનૈકાન્તિક છે. વસ્તુતઃ જ્ઞાન-ક્રિયા ઉચ્ચગતિજ મુક્તિ આદિ સાધ્ય છે પણ ભિન્ન ભિન્ન એક એકગતિ સાધ્ય નથી.

શિષ્ય:—ભગવન્ ! જ્ઞાન-ક્રિયા પ્રત્યેકમાં મુક્તિ પ્રાપ્ત કરાવવાની ક્રિયા નથી, તો તેના સમુદાયમાં ક્યાંથી હોય? જેમ રેતીના પ્રત્યેક કણમાં તેલ નથી હોતું. તો તેના સમુદાયમાં પણ નથી હોતું, તેવી રીતે અહીં પણ પ્રત્યેક જ્ઞાનને ક્રિયામાં પણ મુક્તિ પ્રાપ્ત-શક્તિ નથી, તો તે અનેના સમુદાયમાં પણ ન હોવી જોઈએ.

આચાર્ય:—જો સર્વથા પ્રકારે એ પ્રત્યેકની મુક્તિમાં અનુપકરિતા કહેવામાં આવે, તો તું કહે છે તેમ થાય, પરન્તુ તેમ નથી, અહીં એ પ્રત્યેકની મુક્તિમાં દશોપકરિતા છે, અને સમુદાય થતાં સંપૂર્ણ ઉપકરિતા થાય છે. માટે સમુદાય જ્ઞાન-ક્રિયાજ મુક્તિનું કારણ છે, પ્રત્યેક જુદાં જુદાં કારણ નથી, તેથી ઉપર કહી આવ્યા છીએ કે જ્ઞાન-ક્રિયા-મુક્તિ જે ભાવમાયુ હોય તેજ શોધસાધક છે, અન્ય નહીં. ૩૫૬-૩૫.૩.

હવે ઉપરોક્ત નિર્ધુક્તિની બે ગાથાને એજ અર્થ ભાષ્યકાર મહારાજ કહે છે.

નામોક્તિ પરિચ્છિન્નો ગે-જ્ઞો જો કલ્પકારભો હોઈ ।

અગ્નેજ્ઞોઽણુવગારી અત્યો દવ્યં શુભા વાવિ ॥ ૩૫૯૪ ॥

જહઅવરંતિ પયત્તો કલ્પો ગે-જ્ઞમિ મિહિવ્યવોત્તિ ।

અગ્નેજ્ઞોઽણાદેઓઽવહારણે ચેવસદોઽયં ॥ ૩૫૯૫ ॥

इति जोति एवमिह जो उत्ररमा जागणा नभो सोति ।

सो पुन सम्मर्दसणसुयसामइयाइं वोद्धवो ॥ ३५९६ ॥

सव्वेत्ति मूल-साह-प्पसाहमेवा निसहओ तेत्ति ।

किं पुण मूलनयाणं अहवा मिमुताविमुद्धाणं ? ॥ ३५९७ ॥

सामन्नविसेमोभयमेया वत्तवाया बहुविहत्ति ।

अहवा नामार्णं इच्छइ को क णभो साहु ? ॥ ३५९८ ॥

સોહં સદ્દહિક્ષણ ય નાઠગ ય તં જિણોવપમેળં ।

તં સવ્વનયવિમુદ્દંતિ સવ્વનયવમ્મયં જં તુ ॥ ૩૫૯૯ ॥

ચરણગુણમુદ્ધિઓ હોઈ માદુરંસ ક્રિરિયાનંઓ નામં ।

ચરણગુણમુદ્ધિય જં ચરણનયા વૈતિ સાહુત્તિ । ૩૬૦૦ ॥

સો જેણ માવસાહ સવ્વનયા જ ચ ભાવમિચ્છંતિ ।

નાણ-કિરિયાનઓભયજુતો ય જમા સયા સાહ ॥ ૩૬૦૧ ॥

જ્ઞાત એટલે પરિચિત, ગાહ્ય એટલે જે કાર્યસાધક હોય તે, અગાહ્ય એટલે અનુપકારી, અર્થ એટલે દ્રવ્ય અથવા ગુણ. યતન કરવો એટલે પ્રયતન કરવો. ગાહ્ય એટલે મહુણ કરવા યોગ્ય, અગાહ્ય એટલે અનાદેય, અને એવ શબ્દ તે અવધારણાર્થે છે. ઇતિ એટલે એ પ્રમાણે જે ઉપદેશ તે જ્ઞાનનય છે, અને તે સમ્યક્તત્ત્વાભાયિક તથા શ્રુતસામાયિકને માને છે. સર્વ એટલે નંગમાદિ મૂળ નયો, અને અપિશમ્થી તેના શાખાપ્રશાખાદિપ ઉત્તર ભેદો, અથવા દ્રવ્ય થિંકાદિ અગુહ નયોની અકુપિત વક્તવ્યતા એટલે સામન્ય-વિશેષ- ઉભય ભેદ વ્યાખ્યા અથવા નામાદિકમાંથી કયો નય કોને સાધુ માને છે? તે સર્વ જિનોપદ્ધતી સાંભળીને શ્રદ્ધા કરીને અને જાણીને તે સર્વનય વિશુદ્ધ એટલે જે સર્વ નયોને સમ્મત હોય તે ચારિત્ર ગુણમાં જે સ્થિત હોય તે સાધુ છે. આ પ્રમાણે ક્રિયાનય છે. (કેમકે) જે ચરણ ગુણમાં સ્થિત હોય તેને ક્રિયાનય સાધુ કહે છે. અહીં તે ભાવસાધુ મહુણ કરેલ છે, કેમકે મર્વ નયો ભાવસાધુને મુદ્ધ છે. જ્ઞાન અને ક્રિયા એ ઉભય નયથી જે યુક્ત હોય, તે સર્વદા ભાવ સાધુ છે. ૩૫૮૪-થી-૩૬૦૨

હવે પ્રથમો ઉપસંહાર અને પોતાની ઉદ્ધતાઇનો ત્યાગ તથા શિષ્ય જતોને આથી જે લાભ થાય છે, તે જણાવવાને સ્વયંભાષ્યકાર કહે છે.

इय परिसमापियमियं सामादयमत्यओ समासेण ।

વિત્તરઓ કેવલિણો પુવ્વવિઓ વા પહાસંતિ ॥ ૩૬૦૨ ॥

सव्वाणुभोगमूलं भासं सामादअस्स सोऊग ।

હોઈ પરિકમ્પિઅમઈ જોગો સેસાણુઓગસ્સ ॥ ૩૬૦૩ ॥

એ પ્રમાણે આ સામાયિક અવશ્યકનો અર્થ મંદોપથી સમાપ્ત કર્યો, વિસ્તારથી તો તેનો અર્થ કેવળી અથવા (વિશેષ) પૂર્વે જ કહી શકે છે મર્વ અનુયોગના મૂળ રૂપ આ સામાયિક અન્યથનત્વ ભાષ્ય સાંભળીને શિષ્ય પરકર્મિત મતિવાળો થયો થકો શેષ શાસ્ત્રાનુયોગને પણ લાયક થાય છે. ૩૬૦૨ થી ૩૬૦૩.

॥ विशेषावश्यकभाष्यं समाप्तम् ॥

॥ इति विशेषावश्यकभाष्यमूलं समाप्तान्तरादि समाप्तम् ॥

પરિશિષ્ટ અ.

આ બીજા ભાગમાં જે સ્થલે ટીકાકારે નિર્ણયિત ને મૂલભાષ્યની ગાથાઓ નહિં આપતાં ભલામણ કરી છે તે ગાથાઓ અર્થ સાથે અહિં આપીયે છીયે એથી સમજ અથતા બોધ થશે.

અઢવિં સપચવાયં વોલિત્તા દેસિઓવપસેળં ।

પાવંતિ જહિદ્ધપુરં મવાઢવિંપી તદ્દા જીવા

॥ ૧૦૫ ॥

પાવંતિ નિવ્વુડપુરં જિળોવડ્ઢેળ ચેવ મગેળં ।

અઢવોડ દેસિઅત્તં ઇવં નેઅં જિર્ણિદાણં

॥ ૧૦૬ ॥

જેવી રીતે પણ વિઘ્નાવાળી અટવીને સોમિયાના ઉપદેશથી આસંધીને જીવે ઇષ્ટનગરને પામે છે, તેવી રીતે સંસારી જીવે પણ સવરૂપી અટવીને આસંધીને જિનેથર મહારાજે કહેલા માર્ગથી નિર્વૃત્તિપુરને પામે છે, એ પ્રમાણે જિનેથર મહારાજનો ભજ અટવીમાં દેશકપણું સમજવું. ૯૦૫—૯૦૬

જહ તમિહ સત્થવાહં નમઃ જળો તં પુરં તુ ગંતુમળો ।

પરમુવગારિત્તળો નિવ્વિગચત્થં ચ મત્તીઈ

॥ ૧૦૭ ॥

અરિહો હ નમુકારરસ માવઓ સ્વીનરાગમયમોહો ।

મુક્કલ્લોપિ જિળો તહેવ જમ્હા અઓ અરિહા

॥ ૧૦૮ ॥

જેમ લોકો ઇષ્ટ નગરમાં જવાના મનવાળા હોવાથી નિર્વિઘ્નપણા માટે પરમેશ્વરીપણને લીધે ભક્તિથી સાર્થવાહને નમસ્કાર કરે છે તેવી રીતે મોક્ષના અર્થી જીવોને પણ રાગ મદ અને મોહરહિત એવા અરિહંત મહારાજ પણ તરવથી જે માટે નમસ્કાર કરવા લાયક છે તેથી અરિહંત મહારાજ સાર્થવાહ કહેવાય છે. ૯૦૭—૯૦૮

સંસારાઅઢવીઈ મિચ્છત્તજ્ઞાણમોહિઅપહાઈ ।

જેઈ કય દેસિઅત્તં તે અરિહંતે પાળવયામિ

॥ ૧૦૯ ॥

મિથ્યાત્વ અને અજ્ઞાનથી જેમાં રસ્તો જડતો નથી એવી સંસારરૂપી અટવીમાં જે તીર્થકરેએ સોમિયાપણું કરેલું છે તે અરિહંતાને પ્રજ્ઞામ કરું છું. ૯૦૯

સમ્મદેસણદિદ્ધો નાળેળ ય મુદ્ધુ તેઈ ઉવલલ્લો ।

ચરણકરણેળ પહો નિવ્વાણપહો જિર્ણદેઈ

॥ ૧૧૦ ॥

સિદ્ધિવસહિમુવગયા નિવ્વાણમુદ્ધં ચ તે અણુપ્પત્તા ।

સાસયમવ્વાવાહં પત્તા અયરામરં ઠાળં

॥ ૧૧૧ ॥

મોક્ષનો માર્ગ જિનેથર મહારાજનાઓ શુદ્ધ દર્શનથી રૂપે, જ્ઞાનદ્વારાએ ભણ્યા અને ચરણ સિત્તરી કરણ સિત્તરી દ્વારાએ આસેવન કર્યો ૯૧૦ તે તે તીર્થકરે સિદ્ધિરૂપી સ્થાનમાં સર્વ કર્મ અપાવીને ગયા, નિર્વાણ મુખને પામ્યા, તેમજ શાશ્વત અને અભ્યા-બાધ એવા અજરામર સ્થાનને મેળવ્યું. ૯૧૧

પાવંતિ જહા પારં સંમં નિજ્ઞામયા સમુદ્ધસ્સ ।

મવજલહિસ્સ જિર્ણિદા તહેવ જમ્હા અઓ અરિહા

॥ ૧૧૨ ॥

મિચ્છત્તકાલિયાવાયવિરહિઈ સમ્મત્તગજમપવાઈ ।

પગસમપ્પણ પત્તાર્ણસિદ્ધિવસહિપટ્ટણં પોયા

॥ ૧૧૩ ॥

નિજામગરયણાં અમૃદનાણમક્રુણધારાણં ।

વંદામિ વિણયણઓ તિવિહેણ તિદંદવિરયાણં ॥ ૯૧૪ ॥

પાલંતિ જહા ગાવો ગોવા અહિસાવયાદુદુર્ગોર્હિ ।

પરત્તણવાણિઆણિ અ વણાણિ પારંતિ તદ્દ ચેવ ॥ ૯૧૫ ॥

જીવનિકાયા ગાવો જં તે પાલંતિ તે મહાગોવા ।

મરણાઈમયા હ જિણા નિવાણવણં ચ પારંતિ ॥ ૯૧૬ ॥

તો હવગારિત્તણઓ નમોઽરિહા ધવિઅજોવલોગસ્સ ।

સન્વસ્સેહ જિણિંદા લોગુત્તમમાવઓ તદ્દ ચ ॥ ૯૧૭ ॥

જેથી રીતે નિર્ધામકો (ખડાસી) વેપારિયેને સમુદતો પાર પમાડે છે, તેવીજ રીતે સંસારરૂપી સમુદતો પાર જિનેથર મહારાજ જે માટે પમાડે છે તે માટે જિનેથર મહારાજ સાચા નિર્ધામક કહેવાય છે. ૯૧૨ મિથ્યાત્વરૂપી કાંક્ષિકાવાત જેને લાગ્યો નથી અને સમ્યક્ત્વ રૂપી ગર્જવ વાતના વેગમાં ચાલી રહ્યા છે એવા જીવરૂપી પ્રવહણો એકજ સમયમાં સિદ્ધિ સ્થાનરૂપી પદ્મને પામે છે. ૯૧૩ યથાવસ્થિત જ્ઞાનવાલી જે અતિ તે રૂપ કર્ણુધાર છે જેમાં એના તથા મન વચન કાયાના વંદથી વિરમેલા એવા ને નિર્ધામકમાં રત્ન સમાન એવા તીર્થકરોને વિનયપૂર્વક ત્રિવિધ વન્દના કરે છું. ૯૧૪ જેથી રીતે ગાવાલીયાઓ સર્વ વ્યાધ વગેરે દુષ્ટ જાનવરોથી ગાયોહું રક્ષણ કરે છે અને ધણા ઘાસ તથા પાણી જ્યાં છે તેવા વનમાં ગાયોને લઇ જાય છે. તેમ જીવના સમુદાયરૂપી ગાયોને જે માટે તે તીર્થકરો મરણાદિ લયથી અચાવે છે અને નિર્વાણરૂપી નગરને પમાડે છે તેથી તમામ લબ્યજીવ લોકોને તે ઉપકારી છે અને તેમ હોવાથી અસાધારણ લાવથી તીર્થકરો સર્વને નમસ્કાર કરવા લાયક છે. ૯૧૫—૯૧૬—૯૧૭

ઈંદિયવિસયકસાણ પરીસહે વેયણા વવસ્સગે ।

एए अरिणो हंता अरिहंता तेण बुच्चंति ॥ ૯૧૮ ॥

પાંચ ઇન્દ્રિયો, શબ્દાદિક વિષયો, ક્રોધાદિક ક્રયાયો, ક્રુધાદિ પરિપહો, શરીરાદિકની વેદના અને દેવતાદિકના ઉપસંગો આ રૂપ શત્રુઓને હણ્યા તેથી અરિહંત કહેવાય છે. ૯૧૮

अट्टविहंपिय कम्मं अरिभूतं होइ सव्वजीवाणं ।

तं कम्ममारि हंता अरिहंता तेण बुच्चंति ॥ ૯૧૯ ॥

અરિહંતિ વંદણનમંસણાં અરિહંતિ પૂઞસક્કારં ।

सिद्धिगमणं च अरिहा अरहंता तेण बुच्चंति ॥ ૯૨૦ ॥

આડે પ્રકારનાં પણ કર્મ જીવોને શત્રુ જેવાં છે, તે કર્મરૂપી શત્રુને જે માટે હણ્યા તે માટે તે અરિહંત કહેવાય છે. ૯૨૦ વંદન અને નમસ્કારને જેઓ લાયક છે, પૂજા અને સત્કારને જેઓ યોગ્ય છે અને જેઓ સિદ્ધિ પામવાને માટે સમર્થ છે, તેઓ અરિહંત કહેવાય છે. ૯૨૧ દેવતા, હાનવ અને મનુષ્યોમાં જે માટે તીર્થકરો પૂજાને પામે છે વગી કર્મરૂપી શત્રુને હણે છે તેમજ ખંધાતા કર્મને પણ છોડે છે તેથી અરિહંત કહેવાય છે.

જો સવકમ્મકુસલો જો વા જત્ય મુપરિનિદ્ધિઓ હોઈ .

સજ્જગિરિસિદ્ધઓત્તિ સ કમ્મસિદ્ધત્તિ વિન્નેઓ ॥ ૧૨૧ ॥

જે આચાર્યના ઉપદેશ સિવાય કરાય તે ખેતી વેપાર વગેરે કર્મ કહેવાય અને તે સિવાય જે કુ'ભારપણું, છુહારપણું વગેરે તે શિલ્પ કહેવાય હરે જે સર્વ કર્મમાં કુશલ હોય અથવા તે સજ્જગિરિસિદ્ધની આફક જે જે કામમાં ધણેજ પ્રવીણ હોય તે તે કર્મમાં સિદ્ધ બાણવો. ૯૨૯

જે સર્વ શિલ્પોમાં કુશલ હોય અથવા કોકાશ સુથારની આફક જે જેમાં સાતિશય-વાળો અને અતિ નિપુણ હોય તે શિલ્પસિદ્ધ કહેવાય.

इत्थी विज्जाऽभिहिया पुरिसो मंतुत्ति तव्विसेसोयं ।

विज्जा ससाहणा बहुमंतो वा साहणरहिओ अ मंतुत्ति ॥ १३१ ॥

શ્રી દેવતા જેને અધિષ્ઠાયક છે તે અગ્નિપ્રાણપ્રાણાદિ વિદ્યા કહેવાય અને દેવ જેમાં અધિષ્ઠાયક હોય તે વિદ્યારાજ હરિષ્ણગમેવી આદિ મંત્ર કહેવાય, અથવા જેનું સાધન કરવું પડે તે વિદ્યા કહેવાય અને જેમાં સાધનની જરૂર ન હોય તે શમ્બર આદિ જેવા મંત્ર કહેવાય. ૯૩૧

विज्जाण चक्रवट्टी विज्जासिद्धो स जस्स वेगावि ।

सिद्धिज्ज महाविज्जा विज्जासिद्धऽज्जखड्डुव ॥ १३२ ॥

साहीणसवमंतो बहुमंतो वा पहाणमंतो वा ।

नेओ स मंतसिद्धो खंभागरिमुव साइसओ ॥ १३३ ॥

सव्वेवि दवजोगा परमच्छेरयफळाऽह्वेगोऽवि ।

जस्सेह हुज्ज सिद्धो स जोगसिद्धो जहा समिओ ॥ १३४ ॥

વિદ્યાએના ભાસિક તે વિદ્યાસિદ્ધ કહેવાય અથવા આર્યપુત્રઆચાર્યની આફક જેને એક પણ મહાપુરુષદર્તાદિ જેવી મોટી વિદ્યાસિદ્ધ હોય તે વિદ્યાસિદ્ધ કહેવાય. ૯૩૨ જેને સર્વ મંત્ર સ્વાધીન હોય અથવા જે બહુ મંત્રવાળો હોય અથવા પ્રધાન મંત્ર-વાળો જે હોય તે રતગ્લાદર્શની પેઠે સાતિશય હોવાથી મંત્રસિદ્ધ કહેવાય. ૯૩૩ પરમ આશ્ચર્ય દેખાતનારા બધા જોગો જેને મદ્યા હોય અથવા આર્ય સમિતાચાર્યની પેઠે જેને એક પણ યોગ સિદ્ધ થયેલો હોય તેને યોગસિદ્ધ કહેવાય. ૯૩૪

आगमसिद्धो सवंगपारओ गोअमुव गुणरासी ।

पउरत्थो अत्यपरो व मम्मणो अत्यसिद्धिच्चि ॥ १३५ ॥

ગાતમસ્વામીની આફક નર્વશાસીના પારગામી અને શુણના સમૂહનો ધારણ કરનારો તે આગમસિદ્ધ કહેવાય, દ્રવ્ય ઉપાર્જન કરવામાં તાપર અને ધણા દ્રવ્યવાલો એવે જે હોય તે મમ્મણ શેકની પેઠે અર્થસિદ્ધ કહેવાય. ૯૩૫

जो निचसिद्धजत्तो लद्धवरो जो व तुंदिप्याइव ।

सो फिर जचासिद्धोऽभिप्पाओ बुद्धिपज्जाओ ॥ १३६ ॥

જેની યાત્રા હુ'મેશાં સિદ્ધ થતી હોય અથવા ટુડિકની પેઠે જેને વરદાન મળ્યું હોય તે યાત્રાસિદ્ધ કહેવાય. આહીં અભિપ્રાય સિદ્ધ શબ્દમાં અભિપ્રાય શબ્દથી બુદ્ધિ સમજવી. ૯૩૬ હવે એ બુદ્ધિસિદ્ધત્વ સ્વરૂપ કહે છે.

વિચલા વિમલા સુહુમા જસ મઈ જો ચરન્વિહાણ વા ।

બુદ્ધોષ સંપન્નો સ બુદ્ધિસિદ્ધો ઇમા સા ય

॥ ૯૩૭ ॥

વિપુલ વિમલ અને સૂક્ષ્મ એવી જેની બુદ્ધિ હોય અથવા ચારે પ્રકારની બુદ્ધિ જેને હોય તેને બુદ્ધિસિદ્ધ કહેવાય, તે ચાર પ્રકારની બુદ્ધિ આ પ્રમાણે. ૯૩૭ ઔપપાતિકી, વૈનેયિકી, કર્મજન, પારિણામિકી એવી રીતે ચાર પ્રકારની બુદ્ધિ છે, પાંચમી બુદ્ધિ જગતમાં હોતી નથી.

હવે ઔપપાતિકી બુદ્ધિત્વ લક્ષણ કહે છે.

પુણ્નમદિદ્ધમસ્સુઅમવેદ્ધ તવલ્લણવિમુદ્ધગહિઅત્યા ।

અત્વાહ્યફલજોગિણિ બુદ્ધી લપ્પત્તિઆ નામ

॥ ૯૩૯ ॥

પહેલાં કેળેલું ન હોય, સાંભળ્યું ન હોય, અને મનથી વિચાર્યું પણ ન હોય અને પ્રસંગની વખતે સાચો અર્થ જેનાથી સમજવામાં આવે તેને ઉત્પત્તિકી બુદ્ધિ કહેવાય, તે બુદ્ધિ અવ્યાહુત ફલવાલી હોય છે. ॥ ૯૩૯ ॥

ઉત્પત્તિકીમાં દૃષ્ટાન્તો આ પ્રમાણે છે, ઉત્પત્તિના દૃષ્ટાન્તો જણાવવા ગાથાઓ કહે છે.

મરહસિલ ૧ પળિઅ ૨ રુક્ષે ૩ સુહુગ ૪ પઢ ૫ સરઢ ૬ કાગ ૭ હ્વારે ૮ ।

ગય ૯ ઘયળ ૧૦ ગોલ ૧૧ રંમે ૧૨ સુહુગ ૧૩ મગિત્થિ ૧૪ પડ ૧૫ પુત્તે ૧૬ ॥ ૯૪૦ ॥

મરહસિલ ૧ મિંઢ ૨ કુવકુહ ૩ તિલ ૪ વાલુઅ ૫ હત્થિ ૬ અગઢ ૭ વળસંઢે ૮ ।

પાયસ ૯ અહા ૧૦ પત્તે ૧૧ સ્વાહિલા ૧૨ પંચ પિઅરો અ ૧૩ ॥ ૯૪૧ ॥

મહુસિત્થ ૧૭ મુદ્ધિ ૧૮ અંકે ૧૯ અ નાળ ૨૦ મિલ્લુ ૨૧ ચેઢગનિહાળે ૨૨ ।

સિલ્લવા ય ૨૩ અત્થસત્થે ૨૪ ઇચ્છા ૨૫ મહં ૨૬ સયસહસ્સે ૨૬ ॥ ૯૪૨ ॥

ભરતનટના રોહાનો માંડવા ઉપર શિલા કરવાનું, થોડા થોડા ભાગે ચીલડાં ખાવાનું, માંકડાને પથરા મારી આંખાના ફળ લેવાનું, કૃવા પડેલી વીંટી ઉપર છાણ નાંખી અગ્નિથી મુકવીને પછી કૃવાને પાણીથી ભરી કાંઠે બેઠા વીંટી લેવાનું, માથું ઓળીને ઊંનના કપડાની પરીક્ષા કરવાનું, લોહી ને લાખથી ત્રિણેલા કાચણકાવાલા સ્થાનમાં રેથ કરવાનું, અથવા કાચડાના મસ્તકે ચાલવામાં લિધુ લિધુણીના પ્રશ્નને કહેવાનું, ૬૦૦૦૦ કાગડાના પ્રમાણનું, અથવા કાગ પ્રવેશથી સ્ત્રીની પરીક્ષાનું, અથવા વિદ્યામાં વિજ્ઞાની વ્યાસિની પરીક્ષાનું, સ્થણિલથી તલના રરખા ભોજનને જાણવાનું, નાવમાં નાંખેલા પત્થ-થી હાથીને તોલવાનું અથવા ગામનો માર્ગ જાણવાનું, દેશથી કઢી મુકેલ ભાણના પગરખાના ભારાનું, સલી તપાવી લાખનો ગોલો કાઢવાનું, તલાવમાં રહેલા થાંભલાને બાંધવાનું, પેશાબથી પગ કરનાર કુલિકનું, હાથ લાંબો કરવાથી વ્યન્તરીને જાણવાનું, પ્રસવના બાને સ્ત્રી મગનું, બે ભતરિમાં પ્રીતિના ફરફરેનું, છેકરાને મારવાનું, કઢીને સાચી માતાની પરીક્ષાનું, મધપ્રેડા કેળવાના સ્થાનથી વ્યભિચાર જાણવાનું, પુરોહિતે ઓળવેલી થાપણ દેવકાવવાનું, નવા રૂપીયાના માપની પરીક્ષાનું, સોનાની ખોડીની

લાલચથી થાપણ દેવડાવવાનું; વાંદરા પાલીને લીધેલાં નિધાનનો ભાગ લેવાનું, છાનના
ગોલાથી દ્રવ્ય પહોંચાડવાનું; ભવિષ્યમાં ન્યાય થવાનો કહી જુડી માતાને ઓલખવાનું,
ઈન્છાવાલો ન્હાનો ભાગ દબને માલિક બાઇને ધન આપવાનું, લાખનું દેણું છે એવી નવી
વાત સંભલાવવાનું; એવી રીતે ૨૬ દષ્ટાન્તો ઉત્પત્તિકી બુદ્ધિમાં છે, તેમાં પણ રોહાની
બુદ્ધિમાં જેમ શિલાનું દષ્ટાંત કહ્યું તેવી રીતે બે મેંઠા સરખા તોલમાં રાખવાનું, એકલા કુક-
ડાને લડાવવાનું; સરખા માથે તલ લઇને તેડ આપવાનું; રેતના દોરડાનું, હાથી મરી ગયો
નહીં કહેવાનું; ગામનો કુવો મોકલવાનું, પૂર્વેના બગીચો પશ્ચિમમાં કરવાનું, વગર અગ્નિએ ખીર
રાંધવાનું; બકરીને ગોલ લિંડીયાનું કારણ જણાવવાનું; પીપલના પાનને સિખા અને
નશાનું સરખાપણું કહેવાનું; ખિસકોલીના ઘોલા ને કાલા વાલ સમાન છે તે જણાવવાનું;
રામના પાંચ પિતા છે એ બજીને કહેવાનું એ દષ્ટાન્તો પણ બજી લેવાં. ૯૧૦-૪૧-૪૨.

વૈનયિકી બુદ્ધિનું લક્ષણ કહે છે,

મરનિત્થરણસમત્યા તિવ્વગ્ગમુત્તયગદ્ધિઅપેઆલા ।

ડમઓ લોગફલવર્દે વિણયસમુત્પા હવડં વુદ્ધી ॥ ૯૪૩ ॥

ધણા ભારે કામને પાર પાડવામાં સમર્થ, ધર્મ અર્થ કામને નિરૂપણ કરનાર, સૂત્રને
અર્થનો સાર જણાવનાર, અને લોકમાં ફેલાવાથી, એવી વૈનયિકી બુદ્ધિ હોય છે. ૯૪૩.

વિનયિકી બુદ્ધિનાં દષ્ટાન્તો નીચે મુજબ છે

નિમિત્તે ૧ અત્યસત્ત્વે ૨ અ લેહે ૩ ગણિય અ ૪ કૂવ ૫ અસ્સે અ ૬ ।

ગદ્દહ ૭ લક્કલ્લ ૮ ગંઠી ૮ અગ ૧૦ ગણિયા ચ રહિઓ અ ૧૧ ॥ ૯૪૪ ॥

સીઆ સાદી દીહં ચ ત્વળં અવસલ્લયં ચ કુંવલ્લ ૧૨ ।

નિલોદ્દ ૧૩ ગોળે ઘોઘગવળં ચ સ્વલ્લાઓ ૧૪ ॥ ૯૪૫ ॥

ધડો દુટીને પાણી તલાવમાં જવાથી પુત્ર માતાને મરી ગયો એ સાચું નિમિત્ત કહેવાનું;
દહીનું કુંડું દોડવું ને શેલડી કાપવી એ દ્વારાએ કલ્પકની બુદ્ધિનું લિપિ બજાનારનું
અને રમતાથી ગણિત શિખવવાનું; ઘોઘાજ દેરમાં કુવામાંથી પાણી કાઢવાનું; મુલક્ષણ
કુબ્જા ઘોડા લેવાનું; જમીન મુઘીને ગધેડાના છુંકવાથી જલાશય માલમ પડવાનું; લક્ષણ
વાલો ઘોડો લકને ધરજમાઈ થવાનું; મુરદશજ પાસે મોકલેલી મીંજવાલી ગાંઠનું; જવ માત્ર
શતસહસ્રેધી વિષનું; કોસા વેરવાને રચિકનું; સાડી ઠંડી કહેવી, તણ લાંબું કહેવું અને
કોચ પક્ષીને ડાબેથી દેરવેલો એમ કરીને ઉપાધ્યાયને ચેતવવાનું; નેસાના પાણીમાં ત્રગવિષ
ધુણસના ભેરનું; બલદ ચોરાઈ જવો, ઘોઘને ખારવો અને વૃક્ષથી પડતા મહત્તરનું મરણ
થવું છતાં નિરોધ બનવું એ સર્વ વૈનયિકી બુદ્ધિના દષ્ટાન્તો છે. ૯૪૬-૪૫.

દવે કર્મળ બુદ્ધિનું લક્ષણ કહે છે

ચરઓગદિદ્ધસારા કમ્મપસંગપરિધોલણવિસાલા ।

સાહુકારફલવર્દે કમ્મસમુત્પા હવડં વુદ્ધી ॥ ૯૪૬ ॥

કેષપણ કામમાં મનની સ્થિરતાથી તત્ત્વનું આકૃષ્ઠ પડવું; ક્રિયાના પ્રસંગ અને
વિચારેથી બુદ્ધિની વિશાસતા થવી, અને જગતનું પ્રશસ્ત પાત્રના લેનાથી બનાય છે એ
કર્મળ બુદ્ધિ છે. ૯૪૬.

કર્મળ બુદ્ધિનાં દષ્ટાન્તો કહે છે.

હેરન્નિષ ૧ કરિસપ ૨ કોલિઅ ૩ હોવે અ ૪ મુત્તિ ૫ ઘય ૬ પવણ ૭ ।

તુનામ ૮ વર્કૃઈ ૯ પૂઠપ અ ૧૦ ઘટ ૧૧ ચિત્તકારે અ ૧૨ ॥ ૧૪૭ ॥

સોની, ખેડત, કોલી, તેલી, માતીવાલા, ધીવાલા, તરવાવાલા, તુનવાવાલા, મુતાર, કંદોષ, કુંભાર, અને ચિત્રકારના દેશાન્તો કર્મજા બુદ્ધિનાં સમજવાં. ૯૪૭.

હવે પારિણામિકી બુદ્ધિનું લક્ષણ કહે છે.

અણુમાણહેઉદિદંતસાહિયા વયવિવાગપરિણામા ।

હિઅનિસ્તેઅસફલવર્કૃ બુદ્ધી પરિણામિઆ નામ ॥ ૧૪૮ ॥

અનુભ ન હેતુ ને દેશાન્તથી વસ્તુને સિદ્ધ કરનારી, અવસ્થાના પરિપાક્યાળી, ઉદય અને ભાક્ષરૂપી ફલને દેનારી પરિણામિકી બુદ્ધિ હોય છે. ૯૪૮.

પારિણામિકી બુદ્ધિનાં દેશાન્તો નીચે મુજબ છે—

અમણ ૧ સિદ્ધિ ૨ કુમારે ૩ દેવો ૪ ઉદિઓદણ હવડ રાયા ૫ ।

સાહુ અ નંદિસેણે ૬ ધનદત્તે ૭ સાવગ ૮ અમલ્લે ૯ ॥ ૧૪૯ ॥

સ્વર્ગે ૧૦ અમલપુત્રે ૧૧ ચાણકે ૧૨ ચેવ ધૂલમદે અ ૧૩ ।

નાસિકમુંદરિ નંદે ૧૪ વરે ૧૫ પરિણામિઆ બુદ્ધી ॥ ૧૫૦ ॥

ચલણાહય ૧૬ આમંદે ૧૭ મળી અ ૧૮ સપ્પે અ ૧૯ સ્વર્ગિ ૨૦ ધૂમિ ૨૧ દે ૨૨ ।

પરિણામિઅબુદ્ધીણ દ્વમાઈ ઉદાહરણા ॥ ૧૫૧ ॥

ન કિલ્મમ્મજ્જો નવસા સો તવ સિદ્ધો દદ્વપ્પહારિવ ।

સો કમ્મસ્વસિદ્ધો જો સવ્વલોણ કમ્મંસો ॥ ૧૫૨ ॥

લેહની શંકા પાડીને અઠમપ્રોતન વિગેરે ૧૪ રાજને અભયકુમારે ભગાયા તે વિગેરે, કુકડાનું માથું ખાનાર છેકરાને રાજ્ય મલતુ અને પિતા સાધુનું ઉડાઉથી બચતું; નદીની ગાથાથી કુશ્મકુમારની ત્યાગબુદ્ધિ પાછી આવવી, સ્વપ્ન દેખારીને પુષ્પચૂલ નો પ્રતિબોધ, ઉદિતોદિતે વૈશ્વમણુને આરાધયો ને વાણાન્નપિની ધર્મશ્રિયે ને ઘેરામાંથી બચતું; નંદિવેણુત્તના અતેહરને દેખીને સાધુ સ્થિર થયા, ધનદત્તે મુસમાનું લક્ષણ કર્યું, વરધનુએ બ્રહ્મદત્તની મુર મદ્દાર રક્ષા કરી, ચિતાદ્ધારાએ બળી ગએલી રાણી માટે કપડા લેનાર બુદ્ધો થયો, કુરગક વિગેરે કેવલજ્ઞાન પામ્યા, વરધનુએ માતાને છોડાવી, રાજકુંવરે શિયાલના વચનથી સોપાયક (દ્રવ્ય વિશેષ) મેલવ્યા તેની અખરદારીની પરીક્ષા, ચાણક્યકે વૃત્તાન્ત, રત્નુલભદ્રકે વૃત્તાન્ત, મુન્દરીનન્દકે દેશાન્ત, લાત ખારવામાં રાજ્યદેવાનું દેશાન્ત, બનાવડી આંમલું બાણુ, અંકેશિકનો બોધ, આવક પુત્ર મરીને થયેલ ખડગીનો પ્રતિબોધ, કૂલવાલકે ઉખાડેલો ચૂલ, એ દેશાન્તો પરિણામિકી બુદ્ધિમાં ગણવા. ૯૪૯-૯૫૧.

ईसीपन्माराए सीआए जोअणमि लोमता ।

वारसहिं जोअणेहिं सिद्धी सव्वद्वसिद्धाओ

॥ ૧૬૦ ॥

જે દુઃખહારીની ષેઠ તપસ્વાથી ગ્લાની ન પામે તે તપમિદ્ધ કહેવાય, જેને સય કર્મ સત્તામાંથી પણ ક્ષીણ થઈ ગયા હોય તે કર્મકાય મિદ્ધ કહેવાય. ઇત્ત પ્રાગભારા અથવા જેનું બીજું નામ મીતા કે એરી સિદ્ધશિલા પૃથ્વીથી એક ચોળન પડી લેકાન છે અને સર્વાર્થસદ્ધી ૧૮ ચોળન મિદ્ધશિલા છે ૯૬૦

નિમ્મલદગચવળ્લા તુસારગોસ્તીરહારસરિવન્ના ।

ઉત્તાણયછત્તયસંઠિઆ ય ધણિયા જિણવરેહિ ॥ ૧૬૧ ॥

નિર્મલ પાણીના કણિયા જેવા રંગવાળી બરફ, પાણુ દૂધ, માતીના હાર એના જેવી સફેદ, ઉંચા કરેલા છત જેવા આકારવાદી સિદ્ધશિલા ભગવાને કહેલી છે. ૯૬૧

एगा जोअणकोही बायालीसं च सयसहस्साई ।

તીસં ચેવ સહસ્સા દો ચેવ સયા અણવન્ના ॥ ૧૬૨ ॥

बहुमज्झदेसभागे अट्ठेव य जोअणाणि बाहल्लं ।

ચરમંતેસુ અ તણુઈ અંગુલઽસંતિજ્ઞઈભાગં ॥ ૧૬૩ ॥

એક કોડ બેતાલીસ લાખ ત્રીસ હજાર બસે ઓગણપચાસ યોજન અધિક એ પ્રમાણે સિદ્ધશિલાની પૃથ્વી છે, તે સિદ્ધશિલા બરાબર મધ્ય ભાગમાં ૮ યોજન જાડી છે અને ચારે બાજુના છેડામાં અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગ જેટલી પાતળી છે. ૯૬૨-૬૩

गंतूण जोअणं जोअणं तु परिहाइ अंगुलपुहुवं ।

તીતેઽવિઅ પેરેતા મઁછિઅપત્તાઽ તણુઅવરા ॥ ૧૬૪ ॥

ईसौपग्वभाराए सोआई जोअणंमि जो कोसो ।

કોસસ્ત ય છન્માણ સિદ્ધાણોગાહના ધણિમા ॥ ૧૬૫ ॥

विभि सया विचीसा घणुविभागो अ कोसछग्माओ ।

જં પરમોગાહોઽયં તો તે કોસસ્ત છન્માણ ॥ ૧૬૬ ॥

उत्ताणउव्व पासिउव्व अहवा निससओ चैव ।

જો જહ કરેડ કાલં સો તહ ઉવ્વજ્ઞદ સિદ્ધો ॥ ૧૬૭ ॥

इहभवभिन्नागारो कम्मवसाओ भवंतरे होइ ।

ન ય તં સિદ્ધસ્ત જઓ તંપી તો સો તયાગારો ॥ ૧૬૮ ॥

સિદ્ધશિલાના એક એક યોજને નવ આંગુલ જાડાઈ પડે છે, અને તેના છેડા માંખીની પાંખ કરવા પણ પાતળા છે. સિદ્ધશિલા-ઈપત્તમાન્નારા-સીતા પૃથ્વીની ઉપરના એક યોજનમાં જે છેડેથી ગાઉ છે તે છેડેથી ગાઉના છદ્દા ભાગમાં સિદ્ધોની અવગાહના છે. ૯૬૫. ત્રણસો તેત્રીસ ધનુષ અને ઉપર ધનુષના ત્રીજો ભાગ તે ગાઉના છદ્દો ભાગ કહેવાય, ગાઉના છદ્દો ભાગ સિદ્ધોની ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના છે, છોડે પડખે સૂતેથી અથવા બેડેથી જે જીવ જેવી રીતે કાલ કરે તે તેવી રીતે સિદ્ધ થાય છે. ૯૬૬-૬૭

કર્મને લીધે આ ભવથી ભવાન્તરમાં જુદો આકાર થાય છે અને જે માટે સિદ્ધોને તે કર્મ નથી તેથી સિદ્ધોમાં પહેલા ભવનોજ આકાર રહે છે. ૯૬૮

दीहं वा हस्तं वा जं चरमभवे इविज्ज संठाणं ।

તત્તો વિભાગહીના સિદ્ધાણોગાહના ધણિઆ ॥ ૧૭૦ ॥

विभि सया विचीसा घणुविभागो अ होइ बोद्धव्वो ।

પસા સ્વલ્લ સિદ્ધાણં સકોમોગાહના ધણિઆ ॥ ૧૭૧ ॥

ચત્તારિ અ રયણીઓ રયણિતિભાગૂણિઓ ય વોદવા ।

एसा खलु सिद्धाणं मज्झिमओगाहणा भणिआ ॥ ૧૭૨ ॥

एगा य होइ रयणी अट्टेव य अंगुलाईं साहीआ ।

एसा खलु सिद्धाणं जहन्नओगाहणा भणिआ ॥ ૧૭૩ ॥

ओगाहणाइ सिद्धा भवत्तिभागेण हुंति परिहीणा ।

संदोणमणित्थंत्थं जरामरणविप्पमुक्काणं ॥ ૧૭૪ ॥

આ ભવને ઠાડતી વખતે અહિંયાં જે સંસ્થાન હોય છે તેજ સંસ્થાન મોક્ષમાં હોય છે, પણ તે પ્રદેશથી ધન હોય છે (કારણ કે ત્રીજે ભાગે પોલાણ પુરાય છે) લાંબું અથવા ટુંકું જે કોઈ સંસ્થાન ચરમ-છેલ્લા ભવમાં હોય તેમાંથી ત્રીજા ભાગ ઓછી સિદ્ધની અવગાહના હોય છે. ૯૭૦ સિદ્ધ મહારાજના ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના ૩૩૩ ધનુષ અને ધનુષને ત્રીજે ભાગે જાણવો, ચાર હાથમાંથી હાથને ત્રીજે ભાગ ઓછા કરીયે તેટલી સિદ્ધની મધ્ય અવગાહના કહેલી છે. આઠ આંગુલ અધિક એવી એક હાથ પ્રમાણ સિદ્ધની જ્યન્ય અવગાહના કહેલી છે. ૯૭૧-૭૨-૭૩. ભવના ત્રીજા ભાગે હીણ અવગાહનાએ સિદ્ધો રહે છે અને જરા મરણથી રહિત એવા સિદ્ધોઈ સંસ્થાન અનિત્યંસ્થ છે. ૯૭૪

असरीरा जीवयणा उवउत्ता दंसणे अ नाणे अ ।

सागारमणागारं लकखणमेअं तु सिद्धाणं ॥ ૧૭૭ ॥

શરીર રહિત ધનપ્રદેશવાળા જ્ઞાન અને દર્શન ઉપયોગવાળા અને સામાન્ય વિશેષ પદાર્થને જાણવું દેખવું તે સિદ્ધોઈ લક્ષણ છે. ૯૭૭

નાર્ણમિ દંસર્ણમિ અ ઇત્તો ઇગયરયંમિ ઉવઉત્તા ।

सवस्स केवलित्सा जुगवं दो नत्थि उवओगा ॥ ૧૭૯ ॥

नवि अत्थि माणुसाणं तं सुखं नेव सवदेवाणं ।

જ સિદ્ધાણં સુખં અવાચાઈં ઉવગવાણં ॥ ૧૮૦ ॥

દેવજ્ઞાનના ઉપયોગવાળો સર્વ પદાર્થના શુભને જાણે છે અને અનન્ત વીર્ય શુક્ત કેવલ દૃષ્ટિથી સર્વતઃ દેખે છે. જ્ઞાન અને દર્શન એ બેમાંથી એક એક ઉપયોગવાળા સિદ્ધો છે, કારણકે સર્વ કાલે એક સાથે બે ઉપયોગ હોતા નથી. ૯૭૯. તે મુખ મનુષ્યને નથી, તે મુખ સર્વ દેવોને નથી કે જે મુખ અવ્યાગ્રાધ પદ પામેલા સિદ્ધોને છે. ૯૮૦

सुरगणसुहं समत्तं सव्वद्धार्पिदिअं अणंतगुणं ।

न य पावइ मुत्तिमुहंसणंतादिवि वगवग्गुहिं ॥ ૧૮૧ ॥

સર્વ કાલના સમ્પૂર્ણ દેવતાના સમુદાયનું મુખ અનન્તશુભ કરીયે અને તેને અનન્તી વખત વગે વર્ગિત કરીયે તો પણ તે સુક્તિના મુખની તુલના પામે નહીં. ૯૮૧

सिद्धस्स मुहो रासी सव्वद्धार्पिदिओ जइ इविज्जा ।

सोऽणंतवग्गमइओ सवागासे न माइज्जा ॥ ૧૮૨ ॥

સિદ્ધ મહારાજના મુખનો સમુદાય કરીયે અને તેને અનન્તી વખત વર્ગ મૂલ કરીયે તો પણ તે છેલ્લો ભાગ સર્વ આકાશમાં પણ આવે નહીં. ૯૮૨

જહ નામ કોઈ મિચ્છો નગરશુણે વહુવિહે વિઆણંતો ।

ન ચણ્દ પરિકહેડં ડવમાઈ તર્હિ અસંતીણ ॥ ૯૮૩ ॥

इअ सिद्धाणं सुखं अणोवमं नत्थि वस्स ओवमं ।

किंचि विससेणित्तो सारिक्खमिणं सुणह वुच्छं ॥ ९८४ ॥

અર્થથી હરાયલા રાજને જંગલમાં ઉપકાર કરનાર જે સ્ત્રી હતો તેને રાજ ગામમાં લાવ્યો અને બધાં મુખો મેલવી આપ્યાં, પછી જંગલમાં પાછો ગયો, ત્યારે પોતાના કુટુંબીયોને જેમ તે સ્ત્રી નગરના અનેક શુણેને બણતો હતો પણ ત્યાં જંગલમાં નગર જેવું કંઈ પણ ન હોવાથી તે નગરના શુણેને કહી શકતો નથી, તેવી રીતે સિદ્ધાણં અતુપમ મુખ છે, તેની કોઈ ઉપમા નથી, છતાં કંઈ વિશેષથી સરખાવટ કહું છું તે સાંભળો. ૯૮૩-૯૮૪

જહ સવ્વકામશુણિઅં પુરિસો મોત્તૂણ મોઅણં કોઈ ।

તળ્હાહુદાવિમુકો અચ્છિજ્જ જહા અમિઅવિત્તો ॥ ૯૮૫ ॥

इअ सव्वकालत्तिता अउलं निव्वाणमुवगया सिद्धा ।

સાસયમબ્બાવાહં ચિટ્ઠંતિ મુદ્દી મુદ્ પત્તા ॥ ૯૮૬ ॥

જેવી રીતે કોઈ પ્રુપ સર્વ સુન્દર મંસ્કારવાળા લોજનને ખાધને કુધાતુપાથી મુક્ત હતો જેમ અતુતત્તસ થયને રહે, તેવી રીતે અતુલ નિર્વાણને પ્રાપ્ત થયેલા સિદ્ધો હંમેશા તમ હોય છે, અને શાશ્વત અવ્યાખ્યા મુખને પામેલા તે મુખમાં મગન રહે છે. ૯૮૫-૯૮૬

सिद्धत्ति अ वुद्धत्ति अ पारगयत्ति अ परंपरगयत्ति ।

उम्मुक्कम्मकवया अजरा अमरा અમેંગા ય ॥ ૯૮૭ ॥

મિદ્ધ, છુદ્ધ, પારગત, પરંપરાગત, ઉન્મુક્તકર્મકવચ અજર અમર અસંગ એ બધાં સિદ્ધતાં નામે છે ૯૮૭

નિચ્છિન્નસવ્વદુક્ખા જાહજરામરણવંધણમિમુકા ।

અબ્બાવાહં મુક્ખ અણુદ્ધુત્તી સાસયં સિદ્ધા ॥ ૯૮૮ ॥

સર્વ દુખ છેડી નાંખ્યાં છે જેણે એવા જે જન્મ જરા મરણના બંધનથી મુક્ત થયેલા સિદ્ધ મહારાજા તે અવ્યાખ્યા શાશ્વત મુખને અનુભવે છે. ૫૮૮

सिद्धाण नमोऽकारो जीवन् ॥ ९८९ ॥ सिद्धाण

नमुकारो घञ्जाणन् ॥ ९९० ॥ सिद्धाण नमुकारो एवं

॥ ९९१ ॥ सिद्धाण नमुकारो सव्वन् विइयं होइ मंगलं ॥ ९९२ ॥

સિદ્ધને નમસ્કાર ભાવથી કનચ તો તે બોધિસાસને માટે થાય છે અને જીવેના સેંકડો ભવના બંધન છોડાવી દે છે. ભવ ક્ષયને કરતા લાન્થશાક્ષીના દૃઢપથી ધુરા નદી પડતો એવો ગિદ્ધ મહારાજાઓના નમસ્કાર આર્ત્ત નાદ્ર ધ્યાનને રોકવાવાળો થાય છે, મરણની નજીકમાં જે વધારેવાર કરવામા આવે છે એવો ગદ્દન અર્થવાળો સિદ્ધોના નમસ્કાર એવી રીતે વર્ણન કર્યો, સિદ્ધોના નમસ્કાર સર્વ પાપને નાશ કરનાર છે અને સર્વ મંગલમાં પહેલું મંગલ છે. ૯૮૯-૯૯૦-૯૯૧-૯૯૨

આચારો નાનાઈ તસ્સાયરણા પમાસનાઓ વા ।

જે તે માવાયરિયા માવાયારોવડતા ય

॥ ૧૧૫ ॥

જ્ઞાનાદિક પાંચ પ્રકારના આચાર કહેવાય, તેને આદરનાર અને પ્રકાશનાર હોવાથી ભાવાચારના ઉપયોગવાળા જે હોય તે ભાવાચાર્ય કહેવાય છે. ૯૮૫

આચાર્યના નમસ્કારના ઉપસંહારવાળી ચાર ગાથાઓ અરિહંત અને શિશ્વની ઉપસંહાર ગાથા જેવી છે.

સાધુઓના તપ નિયમ અને સંયમ ગુણ કયા રૂપે છે જેથી વંદના કરે છે ? એ પ્રશ્નનો અને ઉત્તર કહું,

વિસયમ્મહનિઅત્તાણં વિમુદ્ધચારિત્તનિઅમ્મુત્તાણં ।

તચ્છગુણસાહયાણં સહાયકિચ્છુડ્ઝયાણ નમો

॥ ૧૦૧૨ ॥

અસહાઈ સહાયત્તં કરંતિમે સંજમં કરંતંત્સ ।

एएण कारणेणं नमाऽमिहं सव्वसाहूणं

॥ ૧૦૧૩ ॥

ઉત્તર-વિષય મુખથી પાછા હટેલા, નિર્મલ ચારિત્રરૂપી નિયમ સહિત અને તથ્ય ગુણને સાધનાર, હિંમતી આત્મકાર્યમાં ઉદ્યમવાળા સાધુઓ છે, તેથી કરીને નમસ્કાર કરે છું. ૧૦૧૨. સંયમ કરનારાઓને અસહાયપણામાં પણ સહાય કરે છે એ કારણથી હું સર્વ સાધુઓને નમસ્કાર કરે છું. ૧૦૧૩

સાધુઓને નમસ્કારની ઉપસંહારની ચાર ગાથા અરિહંતની ચાર ગાથા પેઠે જાણવી.

નંદિઅણુઓગદારં વિહિવદુવ્વઘાઈયં ચ નાઝ્ઞં ।

કાઝ્ઞણ પંચમંગલ આરંભો હોઈ મુત્તસ્સ

॥ ૧૦૨૫ ॥

નન્દિ અણુઓગદાર, અને ઉપોદ્ધાત (નિયુક્તિ વિધિપૂર્વક જાણીને અને પંચનમસ્કાર બોલીને સૂત્રનો આરંભ કરાય છે. ૧૦૨૫

કયપંચનમુક્કારો કરેઈ સામાઈયંતિ સોઽપિહિઓ ।

સામાઈઅંગમેવ ય જં સો સેસં તઓ વુલ્લં

॥ ૧૦૨૬ ॥

પંચનમસ્કાર ગણીને સામાયિક કરાય છે, તેથી સામાયિકના અંગરૂપ નવકાર કહ્યો, હવે બાકી સામાયિક રૂપ સૂત્ર કહું છું. ૧૦૨૬

અરલ્લિઅસંહિઆઈ વવલાણચઝક્કર દરિસિઅંમિ ।

સુતત્ત્પ્પસિઅનિજ્જુત્તિવિત્તરત્ત્થો ઇમો હોઈ

॥ ૧૦૨૭ ॥

અસ્ખલિતપણે સૂત્ર બોલવું વિગેરે (તેના પદ પદાર્થ ને વિમલ જણાવવા) એમ ચાર ઓખ્યા રૂપોના પછી આવી રીતે સૂત્રસ્પર્શિક નિયુક્તિનો સવિસ્તર અર્થ કહેવાય છે ૧૦૨૭

સ્વિત્તસ્સ નત્તિય કરણં આગાસં જે અકિત્તિમો માવો ।

વંજનગરિઆવલ્લં તહાવિ પુણ વલ્લુકરણાઈ

॥ ૧૦૨૯ ॥

જે માટે આકાશ અદ્વિત્રિમ પદાર્થ છે તે માટે ક્ષેત્ર (આકાશ) તું કરણ કહું નથી, તો પણ ક્ષેત્રશબ્દથી કહેવાતા ઇન્દ્રિયકરણાદિ ક્ષેત્રકરણને અનુકૂળ હોય છે ૧૦૨૯

કાલેવિ નત્યિ કરણં તદાવિ પુણ વંજણત્પમાણેણં ।

વવવાલવાફકરણેર્હિંડ્ણેગદ્દા દોઢ વવંહારો ॥ ૧૦૩૦ ॥

કાલમાં પણ કરણ નથી, તો પણ શબ્દના પ્રમાણથી બલબાલવાદિક કરણોનો વ્યવહાર કરણ તરીકે થાય છે ૧૦૩૦

જીવમજીવે ભાવે અજીવકરણં તુ તત્ય વંદાઈ ।

જીવકરણં તુ દુવિહં સુઅકરણં નો અ સુઅકરણં ॥ ૧૦૩૧ ॥

ભાવમાં જીવકરણ અને અજીવકરણ એમ બે ભેદ છે, તેમાં ૨ગ આદિ બનાવવા તે અજીવકરણ કહેવાય, ને જીવકરણના બે ભેદ છે. ૧ શુતકરણ, ૨ નોદ્યતકરણ ૧૦૩૧

વદ્દમવદ્દં તુ સુઅં વધ્ધં તુ દુવાલસંગ નિદ્દિહં ।

તત્ત્વિવરીયમવધ્ધં નિસીહમનિસીહવધ્ધં તુ ॥ ૧૦૩૨ ॥

શુતકરણના બે ભેદ છે, આચારાંગાદિ ખાર અંગમાં જે કહેવામાં આવે તે બદ્ધ, તેનાથી વિપરીત એ વા અબદ્ધમાં એક નિશીથ (રહસ્ય પાઠ ઉદ્દેશવાળું) બીજું અનિશીથ ૨. ૧૦૩૨

મૂઆપરિણયવિગણ સદ્ધકરણં તદેવ ન નિસીહં ।

પચ્છન્નં તુ નિસીહં નિસીહનામં જહ્ડજ્ઞયણં ॥ ૧૦૩૩ ॥

ઉત્પન્ન થયેલું ને નિત્ય અને નાશ પામેલા ઇત્યાદિ સ્વરૂપ કહેવું તે અનિશીથ અને શુભ અર્થવાળી વાત જેમાં હોય તે નિશીથ, જેમ નિશીથ અધ્યયન ૧૦૩૩

અગ્નેળીઅંમિ ય જહા દીવાયણ જત્ય ઇગ તત્ય સયં ।

જત્ય સયં તત્યેગો હમ્મદ્દ વા મુંજણ વાવિ ॥ ૧૦૩૪ ॥

અગ્નેષ્ટીય પૂર્વમાં જેમ કહું છે કે બધાં એક દ્વિપાયનને માર પડે ત્યાં સો દ્વિપાયનને માર પડે અને બધાં સોને માર પડે ત્યાં એકને માર પડે (આ પૂર્વની ગાથાનો શુભ અર્થ હોવાથી તેનો અર્થ સમગ્રદાયથી મળી શકતો નથી, તેથી ટીકાકારે પણ બ્યાખ્યા કરી નથી.) ૧૦૩૪

એવં વદ્દમવધ્ધં આણસાણં હવંતિ પેવ સયા ।

જહ ઇગા મરુદેવી અર્ચવત્ત્યાવરા મદ્દા ॥ ૧૦૩૫ ॥

એવી રીતે બદ્ધ એવું શુતકરણ જણાવ્યું હવે અબદ્ધશુતકરણમાં અનાદિ કાલથી સ્થાવરમાં રહેલી અરુદેવી માતા શ્રદ્ધામાં ગયા એવી ૫૦૦ વાતો છે. ૧૦૩૫

જુંજણવરણં વિચિહં મણ ૧ વય ૨ ફાણ અ ૩ મણસિ સચાઈ ।

સટ્ટાણિ તેસિ મેઓ પ્પ ૧ વજહા ૨ સત્તહાર ચેવ ॥ ૧૦૩૬ ॥

ભાવમુઅસદ્ધકરણે અદિગારો રૂત્ય દોઢ નાયવ્વો ।

નોમુઅકરણે શુણજુંજણે ય જહમંમાં દોઢ ॥ ૧૦૩૭ ॥

કયાકયં કેળ કયં કેસુ અ દવેસુ કીરડ વાવિ ।
 કાઢેવ કારઓ નયઓ કરણં કડ્ઢિહં કહં ? ॥ ૧૦૩૯ ॥
 કહ સામાઝલંભો તત્સવવાઘાઈ દેસવાઘાઈ ।
 દેસવાઘાઈ ફહુગ અગંતવુઢિ વિસુદ્ધસ્સ ॥ ૧૦૪૦ ॥
 एवं કકારલંભો સૈસાળ વિ एवमेव कमलंभो ।
 एवं तु भावकरणं करणे य भए य जं भणियं ॥ १०४१ ॥

મન, વચન, અને કાયાનો યોગ તે યોજનાકરણ કહેવાય અને તેમાં મનના, ને વચ-
 નના સત્યાદિક ચાર ૨ લેહો (અને કાયાના ઔદારિક આદિ ૭ લેહો છે. (સત્ય, અસત્ય,
 સત્યાસત્ય અને વ્યવહાર) ઔદારિક ૨ મિત્ર, વૈદિક ૨ મિત્ર, આહારક ૨ મિત્ર, અને
 કાર્મણ એ સાત લેહ કાય યોજનાના છે.) અહીં આગલ લાવમાં ક્રુતકરણનો રાખ-
 કરણમાં અધિકાર કરવાનો છે-નોક્રુતકરણ, શુભકરણ અને યોજનાકરણમાં તે સ્થાવ
 પ્રમાણે લેવો. ૧૦૩૭-૧૦૪૧

सामं १ समं च २ सम्मं ३ इग ४ मवि सामाइअस्स एगद्धा ।
 नामं ठवणा दविए भावंमि अ तैसि निक्खेवो ॥ १०४२ ॥
 महुरपरिणाम सामं १ समं तुला २ समं खीरखंडजुई ३ ।
 दोरे हारस्स चिई इग ४ मेआई तु दव्वंमि ॥ १०४३ ॥
 अप्पोवमाइ परदुक्खमकरणं १ रागदोसमज्झत्यं । २ ।
 नाणाइविगं ३ तस्साइ पोअणं ४ भावसामाई ॥ १०४४ ॥

સામાયિકની પ્રાપ્તિ કયારે થાય ? ઉત્તર-તેના સર્વ ધાતક સ્પર્ધકોનો નાશ થાય અને
 દેશપ્રાપ્તિ સ્પર્ધકોનો અનન્ટાનો નાશ થઈશેષ દેશવિધાતી સ્પર્ધકોની શુદ્ધિ થાય ત્યારે
 પહેલા સામાયિકનો 'ક' અક્ષર મળે, અને એવીજ રીતે બીજા અક્ષરોનો પણ અતુલ
 લાભ થાય. એ લાભ કરણ છે. હવે લાયની વ્યાખ્યા કરે છે-સામાયિકના સામ, સમ, સામ્ય,
 અને ધગ, એ નામો છે, તે બધાના નામ સ્થાપના દ્રવ્ય અને લાવ નિષ્કેપ લેવા,
 અથુર પરિણામવાળો હોય તે સામ કહેવાય, સરખો તોલાય તે સમ કહેવાય, રૂપ સાકરની
 પેઠે અતુલ સયોગે સામ્ય કહેવાય અને દેશમાં હારને પરોવણું ધગ કહેવાય, એ બધા
 દ્રવ્ય સામાયિક સમજવા, યોતાની ઉપમાએ બીજાને દુઃખ ન કરવું તે લાવસામ કહેવાય,
 રાગદ્વેષ ન કરતાં મધ્યસ્થ રહેવું તે લાવ સમ કહેવાય, જ્ઞાનાદિક ગ્રંથનો યોગ તે સામ્ય ને
 તેને આત્મામાં પરોવવા તે ધગ કહેવાય. ૧૦૪૨-૧૦૪૪

समया सम्पत्त पसत्य संति सुविहिअ सुहं अनिदं च ।
 अदुगुंछिअमगरहिअं अणवज्जमिमेअवि एगद्धा ॥ १०४५ ॥
 को कारओ १, करंओ, कि कम्मं १, जं तु कीरई तेण ।
 किं कारयकरणाण य असमणसं च १ अनखेवो ॥ १०४६ ॥
 आया इ क्क कारओ मे सामाइय कम्म करणमाया य ।
 परिणामे सइ आया सामाइयमेव च पसिदी ॥ १०४७ ॥

સમતા, સમ્યક્ત્વ, પ્રશસ્ત, શાન્તિ, સુવિહિત, શુભ, અનિન્દત, અભુશ્ચિત, અગર્હિત અને અનવધ એ પાંચ સામાયિકના અર્થનેજ કહેવાવાળા છે, કે ની કોણ ? કરનાર, કર્મ કોણ ? જે તેનાથી કરાય, શુ કરક (કર્તા) અને કરણત્વ લિખપણું ૧ કે અલિખપણું છે ? એ શકાતું સમાધાન કહે છે કે-સામાયિકને કરવાવાળો આત્મ જ, - આયિક તે કર્મ છે, અને ઉદ્દેશાદિક ક્રિયા આત્માની હોવાથી આત્મા કરણ છે, - આત્મા પ'ત્વામી હોવાથી આત્મા સામાયિક છે એ વાત પ્રસિદ્ધ છે. ૧૦૪૭

एगत्ते जह मुट्ठि करेइ अत्यंतरे घटाईणि ।

દવત્યંતરભાવે ગુણસ્સ કિં કેણ સવદ્ધ ?

॥ ૧૦૪૮ ॥

સુધિ કરે છે એ વાક્યમાં કર્તા કર્મ કરણ એક છે, ધાર્મિક કરે છે તેમાં તે કર્તા આદિક જુદા છે, શુણને સર્વ દ્રવ્યથી જુદા રાખીએ તો કેન કેની સાથે જોડાયે ? ૧૦૪૮ કમ્મવજ્ઞં જં ગરિહિંમંતિ કોઠાણો વ ચત્તારિ ।

સહ તેણ જો ડ જોગો પચ્ચત્તાણં દવ્વડ તસ્સ

॥ ૧૦૫૦ ॥

दवे मणवयक ए जोगा दवा दुहा उ भावंमि ।

જોગા સમ્મત્તાઈં પસથ્થ ઇમરો ડ ચિવરીઓ

॥ ૧૦૫૧ ॥

જે ગર્હિત કર્મ હોય તે અવધ કહેવાય, અને તે અવધ ક્રોધાદિ ચાર કપાયો છે, તે કપાયવાળો થોગ સાવધથોગ કહેવાય અને તેનાં પચ્ચાખ્ખાણુ છે, દ્રવ્યમાં મન, વચન, કાયાના થોગવાળા દ્રવ્ય સમજવા, ભાવથોગ બે પ્રકારે છે, સમ્યક્ત્વાદિક પ્રશસ્ત ભાવથોગ અને ભિચારવાદિક અપ્રશસ્ત ભાવથોગ છે. ૧૦૫૦-૫૧.

द्वंमि निण्हगई ३ निविसयाई अ होइ खित्तंमि ४ ।

મિક્ત્વાઈંમદાણે અઈચ્છ ૫ ભાવે પુણો દુવિહં ૬

॥ ૧૦૫૨ ॥

નિહનવાદિકત્વં દ્રવ્યપ્રત્યાખ્યાન દેશનિકાલ વિગેરે ક્ષેત્રપ્રત્યાખ્યાન, ભિક્ષા વગેરે નહીં આપવામાં અદિત્સા જલ્પાવની તે કાલપ્રત્યાખ્યાન, અને ભાવમાં તો પચ્ચાખ્ખાણુ બે પ્રકારે છે. ૧૦૫૨

सुअ णोसुअ सुअ दुविहं पुव १ मपुवंर तु होइ नायवं ।

નોસુઅપચ્ચત્તાણં મૂલે ૧ તહ ઉત્તરણુણે અ ૨

॥ ૧૦૫૩ ॥

जावदवधारणंमि जीवणमवि पाणधारणे भणिअ ।

આપાણધારણાઓ પાવનિવિત્તો ઇહં અત્થો

॥ ૧૦૫૪ ॥

એક શ્રુતપચ્ચાખ્ખાણુ અને એક નોશ્રુતપચ્ચાખ્ખાણુ, તેમાં શ્રુતપચ્ચાખ્ખાણુના બે ભેદ, એક પૂર્વશ્રુતપચ્ચાખ્ખાણુ એક અપૂર્વશ્રુતપચ્ચાખ્ખાણુ (આહર પ્રત્યાખ્યાનાદિ) નોશ્રુતપચ્ચાખ્ખાણુ બે પ્રકારે, એક મૂલગુણપચ્ચાખ્ખાણુ એક ઉત્તરગુણપચ્ચાખ્ખાણુ (કરેભિલ'તે' સત્તમાં જે 'જાવણ'વાએ' ૫૬ છે તેમાં) યાવન શબ્દ અર્થાદા અર્થમાં છે, અને જવ શબ્દ પ્રાણ ધારણ અર્થમાં કહેવ છે; એટલે પ્રાણ ધારણ સુધી પાપની નિવૃત્તિ એવો અર્થ થાય છે. ૧૦૫૪

नामं १ उवणा २ दविण ३ ओहं ४ भव ५ तन्मवे अ ६ भोगे अ ७ ।

સત્તપ ૮ જમ ૯ કિત્તોજીવિઅં ચ ૧૦ તે મળઈં દસદા ॥ ૧૦૫૫ ॥

સામાઈઅં કરેમી પચ્ચલામી પઢિકમામિતિ ।

પચ્ચત્તમનાગયઈઅકાલાળ ગહણં તુ

॥ ૧૦૫૭ ॥

નામ, સ્થાપના, દ્રવ્ય, ઓષ, ભવ, તદ્ભવ, લોગ, સંયમ, યશ અને કીર્તિએ
જીવિત (જીવ) ના દશ પ્રકારે નિદેશા થાય છે, સામાયિક કરે છું એ વર્તમાન કાલતું,
સાવધનાં પચ્ચખાણુ કરે છું એ અનાગતકાલતું, અને પઢિકમ્મું છું વિગેરે અતીત કાલતું
મહુણુ કરે છે. ૧૦૫૭

દવ્વંમિં નિગ્ઢગાર્હ કુલાલમિચ્છંતિ તત્થુદાહરણં ।

ભાવંમિ તદુવજ્જો મિઆવઈ તત્થુદાહરણં

॥ ૧૦૫૯ ॥

નિર્જીવાદિકનો ભિચ્છામિદુક્કં તેમજ કુભારનો ભિચ્છામિ દુક્કંતું ઉદાહરણુ તે દ્રવ્ય-
ભિચ્છામિ દુક્કં સમજતું. ભિચ્છામિ દુક્કંના ઉપયોગવાળો જીવ તે ભાવ ભિચ્છામિ દુક્કં
કહેવાય, તેમાં મૃગાવતીતું ઉદાહરણુ જાણવું. ૧૦૫૯

સચરિત્તપચ્છયાવો નિંદા તીષ ચ્ચકનિકલેવો ।

દવ્વે ચિત્તપરમ્મઆ ભાવેમ્મ વહુ ઉદાહરણા

॥ ૧૦૬૦ ॥

પોતાના વર્તનનો પશ્ચાત્તાપ તે નિન્દા કહેવાય, અને તેના નામાદિક ચાર નિદેશા
જાણવા, રાજાની પદશાણી થયા છતાં પણ પહેલાનાં જુનાં લુગડાં પેહરીને આત્માની
નિન્દા કરનારી ચિત્રકારની પુત્રી તે દ્રવ્ય નિન્દામાં ઉદાહરણુ જાણવી, અને ભાવ નિન્દામાં
તો ધણું ઉદાહરણુ છે. ૧૦૬૦

ગરહાવિ તહાજાઈઅમેવ નવરં પરપ્પગાસણયા ।

દવ્વંમિ મરુઅનાયં ભાવેમ્મ વહુ ઉદાહરણા

॥ ૧૦૬૧ ॥

ગહાં પણ નિન્દા આકેજ છે, પણ તે બીજાની સમક્ષ કરાય છે, પુત્રવત્ની સાથે
સમાગમ કરી સ્વપ્નાના બહાને તે વાત કહેનાર બ્રાહ્મણ દ્રવ્યગહામાં દૃષ્ટાન્ત સમજતું, અને
ભાવગહામાં તો ધણું દૃષ્ટાન્ત છે. ૧૦૬૧

દ્વવિવસ્સમે સ્વલ્લ પસન્નચંદો હવે ઉદાહરણં ।

પઢિઆગયસંવેગો ભાવંમિવિ હોઈ સો ચેવ

॥ ૧૦૬૨ ॥

મનથી પુત્ર અને રાજા માટે યુદ્ધ કરનાર પ્રસન્નચંદ્રન્ધ્રિય દ્રવ્યકાષોત્સર્ગતું દૃષ્ટાન્ત
છે, અને ભાવમાં પણ તેજ પ્રસન્નચંદ્રન્ધ્રિય સંવેગવાળા થયા તે વખતે દૃષ્ટાન્તરૂપ છે. ૧૦૬૨

સાવજ્જજોગવિરઓ તિવિહં તિવિહેણ વોસિરિઅ પાવં ।

સામાઈઅમાઈપ્પ પ્પસોજ્જુગમો પરિસમત્તો

॥ ૧૦૬૩ ॥

વિજ્ઞાચરણનપ્પસું સેસમોસોરણતુ કાયવ્વં ।

સામાઈઅનિજ્જુત્તી સુમાસિઅત્યા પરિસમત્તા

॥ ૧૦૬૪ ॥

ત્રિવિધ ૨ પાપને વોસરાવોને સાવધ યોગથી વિરક્ત થાય તે સામાયિક કરનાર છે.
સામાયિક આદિનો એ અનુગમ (બ્યાખ્યા) સમાસ થયો, બાકીના બધા નયોનો અવતાર
જ્ઞાન અને ક્રિયા નયમાં થાય છે, એવી રીતે સુમાધિત અર્થવાળી સામાયિકનિર્ણયિત
સમાસ થયો. ૧૦૬૪

મૂલભાષ્ય-અવશેષ-ગાથા.

ઝહાપ પળ્લત્તં ઘોદિયસિવમૂઝવ્તરાહિ ઇમં ।

મિચ્છાદંસળમિળમો રહવીરપુરે સમુળ્લળં ॥ ૧૪૭ ॥

સાવજ્જજોગવિરઓ તિગુત્તો છમ્મ સંજઓ ।

ઝવવત્તો જયમાળો આયા સામાઇયં હોઈ ॥ ૧૪૮ ॥

નિકલ્લંતો હત્થિસીસા દમદંતો કામભોગમવહાય ।

ળવિ રજ્જઈ રત્તેમ્મં દુદ્દેમ્મ ણ દોસમાવજ્જે ॥ ૧૪૯ ॥

૧કામ ભોગ છાડીને હસ્તિશાર્પ આમથી દમનત રાગએ દીક્ષા લીધી; અને તે
દમનત ઋષિ, નથી તે પોતાના રાગી લોકોમાં રાગ કરતા, અને નથી પોતાના દેખી લોકો
દિપર દેખ કરતા. ૧૫૧.

નામં ૧ ટવળા ૨ દવિષ ૩ ચિત્તે ૪ કાલે ૫ તહેવ ભાવે અ ૬ ।

પસો ચલ્લ કરણસ્સા નિકલ્લેવો છગ્ગિવહો હોઈ ॥ ૧૫૨ ॥

જાળગમવિઅહરિત્તં સન્ના નોસન્નઓ ભવે કરણં ।

સન્ના કઠકરણાઈ નોસન્ના વીસસપઓમે ॥ ૧૫૩ ॥

વીસસકરણમળાઈ ધમ્માઈણ પરપચ્ચયાજો(પજ્જો)ગા ।

સાઈ ચક્કુલ્પાસિઅમ્મઆમચક્કુલ્પણુમાઈ ॥ ૧૫૪ ॥

સંઘાયમેઅવદુભયકરણં ઇંદાઠઠાઈ પચ્ચલ્લં ।

દુઅણુમાઈણં પુણ છડમત્તયાઈણપચ્ચલ્લં ॥ ૧૫૫ ॥

જીવમજીવે પાઓગિઅં ચ ચરમં કુમ્મંભરાગાઈ ।

જીવપ્પઓગકરણં મૂલે તહં ઉત્તરગુણે અ ॥ ૧૫૬ ॥

જં જં નિજ્જીવાણં કીરઈ જીવપ્પઓગઓ તં તં ।

વન્નાઈ સ્વક્કમ્માઈ ઘાવિ અજ્જીવકરણં તુ ॥ ૧૫૭ ॥

જીવપ્પઓગકરણં દુવિહં મૂલપ્પઓગકરણં ચ ।

ઉત્તરપઓગકરણં પંચ સરોરાઈ પઠમમિ- ॥ ૧૫૮ ॥

ઓરાલિયાઈઆઈ ઓદ્દેણિઅરં પઓગઓ જમિહ ।

નિપ્પક્કળા નિપ્પક્કજઈ આઈઝ્ઞાણં ચ તં વિપ્પહં ॥ ૧૫૯ ॥

નામ, સ્થાપના, દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલ, તેમજ લાવ એવી રીતે કરણના નિરોધો ૭ પ્રકારે
છે. ૧૫૨. જા અને લવ્વપશરીરથી વ્યતિરિક્ત કરણ એ પ્રકારે છે, એક તે સંજ્ઞા કરણ
કે જેવું દુનિયામાં કરણ એવું નામ હોય અને જેના કરણ એવો અર્થ પણ હોય,
જેમ કટકરણ વિગેરે, અને ઘીજી નોસંજ્ઞાકરણ તે એ પ્રકારે છે. એક પ્રયોગથી અને એક
સ્વભાવથી ૧૫૩. તેમાં સ્વભાવથી કરણ એ પ્રકારે, એક તે અનાદિ અને સાદિ, ધર્મા-
સ્તિકાયાદિકંતુ સ્વભાવે કરણ એ (મહીને રહેલું) તે અનાદિ કરણ છે, અને ઘીજી વસ્તુને

સાધ્ય સાધિકરણપણું છે. તેવીજ રીતે પુદ્ગલોતુ સાધિકરણ બે પ્રકારે છે, આશુપ, કે જે અઆધિકની પેઠે ચતુર્થી કેળી શકાય, અને બીજી અયાશુપ કે જેને પરિણામે કેળી શકાય નહીં. ૧૫૪. સંધાત, ભેદ અને તે બંને (સંધાત ભેદ) કરીને જે ઈન્દ્રિયપદ્યોદિ બને છે તે આશુપ કરણ અને બે પરમાણુઆદિના સંયોગરૂપે અને તે અયાશુપ, આ અયાશુપપણું જનસ્થની અપેક્ષાએ સમજાયું; એવી રીતે વિશ્વસાપ્રયોગે કરણ કહ્યું. ૧૫૫ હવે કરણ પ્રયોગ કહે છે. પ્રયોગ કરણના બે ભેદ છે, એક જીવ પ્રયોગ કરણ અને બીજો અજીવ પ્રયોગ કરણ, વસ્તુદિકના વસ્તુદિકના ફેરફાર થાય તે અજીવ પ્રયોગ કરણ, કેમકે જીવના પ્રયોગથી પણ જે અજીવ પદાર્થોમાં વસ્તુદિક અને ક્રિયાદિક કરવામાં આવે તે અજીવ કરણ કહેવાય છે. બીજી જે જીવ પ્રયોગકરણ તેમાં બે ભેદ છે, (૧) મૂલજીવ પ્રયોગ કરણ (૨) ઉત્તર જીવ પ્રયોગ કરણ. મૂલજીવકરણમાં આધારિકાદિક પાંચે શરીરની ઉત્પત્તિ ગણાય છે, આધારિકાદિક શરીરમાં અંગોપાંગાદિક કરવામાં આવે આગર કરેલા હોય તે ઉત્તર જીવ પ્રયોગ કરણ કહેવાય છે; તે અંગોપાંગ આધારિક, વૈક્રિય, અને આધારક એ ત્રણ શરીરનેજ હોય છે. ૧૫૬-૫૭-૫૮-૫૯.

સીસ ૧ મુરો ૨ અર ૩ પિટ્ટી ૪ દો વાહુ ૬ જઠરા ય ૮ અઢંગા ।

અંજીલિમાઢુ લવંગા અંગોર્વગાણિ સેસાણિ ॥ ૧૬૦ ॥

કેસાઈવરયણં ડરાલવિઝવિ વચ્ચરં કરણં ।

ઓરાલિષ્ વિસેસો કન્નાઈવિગટ્ટસંઢવણં ॥ ૧૬૧ ॥

આહ્લાણં તિર્થં સંચાઓ સાઢળં તદુભયં ચ ।

તેઆકમ્મે સંચાયસાઢળં સાઢળં વાવિ ॥ ૧૬૨ ॥

માંથું, છાતી, પેટ, પીઠ, બે જીભ અને બે સાધલ, એ આઠને અંગ કહેવાય છે અને અંગુલી વિગેરેને ઉપાંગ કહેવાય છે અને બાકીના બધાને અંગોપાંગ કહેવાય છે. ૧૬૦ કેસાદિક (બનાવવા) તેના સંસ્કાર કરેલા તે આધારિકતુ અને વૈક્રિય ઉત્તર કરણ કહેવાય છે, અથવા આધારિક શરીરનાં કણુ આદિક નાશ પામ્યા હોય તેને તૈયાર કરવા તેને પણ ઉત્તરકરણ કહેવાય છે. ૧૬૧ આધારિક વૈક્રિય અને આધારક એ ત્રણ શરીરમાં સંધાત, શાઢન, અને ઉભય એ ત્રણ કરણ હોય છે, તૈજસ અને કાર્મણ શરીરને માટે કંતો સંધાત ને શાઢન હોય કાં તો એકલું શાઢન હોય. ૧૬૨.

સંચાયમેગસમયં તદેવ પરિસાઢળં ડરાલંમિ ।

સંચાયણપરિસાઢળં સુઢ્ઢાગમવં તિસમઝળં ॥ ૧૬૩ ॥

एयं जहन्नसुकोसर्यं तु पलिअचिअं तु समऊणं ।

વિરહો અંતરકાલો ઓરાલે તસિમો હોઈ ॥ ૧૬૪ ॥

તિસમયહીણં સુઢું હોઈ મવં સન્નવંપસાઢાણં ।

લકોસ પુન્નવકોઢી સમઓ લઅહી અ તિત્તીસં ॥ ૧૬૫ ॥

આધારિક શરીરમાં સંધાત અને પરિશાઢન એકેક સમયના હોય છે, પણ ઉભય તેા જનનથી વિમલુગતિના બે અને શાઢનનો એક એમ ત્રણ સમય શિવાયના કુદ્ધક લય જેટલો હોય છે, ઉત્કૃષ્ટથી તો એક સમય નૂન એવા ત્રણ પદ્યોપમ સુધી સંધાત પરિશાઢન અને તદુભય હોય છે, વિરહ એકેક અંતરાસકાલ આધારિકને માટે એવી રીતે છે.

૬૪. સર્વ સંઘાત અને સર્વ પરિશાદનમાં ત્રણ સમય ન્યૂન હોય છે એ અનુસાર છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી તેત્રીસ સાગરોપમ કોડ પૂર્વ, ને એક સમયનું આંતર છે. અનુસાર વિમાન બથવા સાતમી નરકના તેત્રીસ સાગરોપમ અને પછીના અનુબંધપણના કોડપૂરવ, છેલ્લો (છવરના) એક સમય હીન કરીને બધુવા. ૧૬૫.

અંતરમેગં સમયં જહનમોરાલગહણસાદસ્સ ।

સતિસમયા વકોસં તિત્તોસં સાગરા હંતિ ॥ ૧૬૬ ॥

વેવઙ્ગિઅસંઘાઓ જહનુ સમઓ હ દુસમઝ્કોસો ।

સાદો પુણ સમયં ત્તિઅ વિઝ્ઞાણ વણિવિટ્ઠો ॥ ૧૬૭ ॥

સંઘાયણપરિમાદો જહનઓ ઇગસંમઝ્ઓ હોઈ ।

વકોસં તિત્તોસં સાયરણાયાઈ સમઝ્ઞા ॥ ૧૬૮ ॥

સન્નગાદોમયાણં સાદસ્સ ય અંતરં વિઝ્ઞિસ્સ ।

સમઓ અંતમુહુત્તં વકોસં સ્વલકાલીઅં ॥ ૧૬૯ ॥

આધારિક સર્વબ્રહ્મ અને શાદન ઉભયનું જન્ય આંતરો એક સમય છે અને ઉત્કૃષ્ટ ત્રણ સમય આધિક તેત્રીસ સાગરોપમ છે, વૈકિયતો સંઘાત જન્યથી એક સમય છે અને ઉત્કૃષ્ટથી બે સમય છે અને શાદનો વૈકિયત એકજ સમય છે સંઘાત અને પરીશાદ અને જન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ સમય બેથી તેત્રીસ સાગરોપમ છે. વૈકિયત સર્વ સંઘાતનું આંતર એક સમય, સંઘાત ઉભયનું આંતર પણ એક સમય અને શાદનું અનુ-મુહુત્તં અને ઉત્કૃષ્ટ આંતર ત્રણેય વનસ્પતિના સ્થિતિ કાલ જેટલું છે. ૧૬૬-૬-૮-૯.

આહારે સંઘાઓ પરિસાદો અ સમયં સમં હોઈ ।

અમયં જહનમુકોસયં ચ અંતોમુહુત્તં તુ ॥ ૧૭૦ ॥

વંધણસાદુમયાણં જહનમંતોમુહુત્તમંતરણં ।

વકોસેણ અવહં પુગ્ગલપરિઅટ્ટદેસુણં ॥ ૧૭૧ ॥

આધારિક શરીરના સંઘાત અને પરિશાદ એકેક સમય હોય છે અને સંઘાત પરિશાદ ઉભય જન્યથી અને ઉત્કૃષ્ટથી પણ અનતર્મુદ્ધૂતજ હોય છે સંઘાત અને ઉભયનું આંતર જન્યથી અનતર્મુદ્ધૂત હોય છે અને ઉત્કૃષ્ટથી કોઈક ઉચ્ચ અપાર્થિ પ્રદગલ પરાવર્ત છે. ૧૭૦-૧૭૧.

તિજસ અને કાર્મણ અનાદિ પ્રવાહવાળા હોવાથી તેના એકલો સંઘાત કોઈને પણ ન હોય, પણ ભવ્ય જીવોને ગૈલેશીતો પરિશાદ છેલ્લા સમયમાં હોય છે. તેજસના સંઘાત પરિશાદ ઉભય અનાદિ અનન્ત છે, કેટલાક ભવ્યોને અનાદિ સાન્ત છે, તેજસ કાર્મણ અનાદિના હોવાથી તેમજ સર્વથા જતા ન હોવાથી સંઘાતાદિને આંતર નથી ૧૭૨-૧૭૩.]

અહવા સંઘાઓ ૧ સાદહં ચ ૨ અમયં ૩ તહોમપનિસેહો ૪ ।

પદ ૧ સંઘ ૨ સગદ ૩ ધુણા ૪ જીવપઓગે જહાસંઘ ॥ ૧૭૪ ॥

અથવા જીવ પ્રણાલ કષ્ટ ચાર પ્રકારે છે. જેમ વસ્ત્રમાં તાંતણાએકા કરવારૂપ સંઘાત છે અને શાખમાં છાલવારૂપ પરિશાદ છે, ગાડી બનાવતાં એકડું કરવાનું તે છાલવાનું અને છે સામાન્ય સ્ત્રી આવી પાછી કરવામાં અનુભવ કરવું છે. એવી રીતે દ્રવ્યકરણ કદ્દ. ૧૭૪

ઉપ્પન્નાણુપ્પન્નં કયાકયં इत्ये जह नमुक्तारे । दा० १ ।

केणंति अत्यओ तं जिणेहिं मुत्तं गणहरेहिं (दा० २) ॥ १७६ ॥

સામાયિકમાં ઉત્પન્ન અનુત્પન્ન એટલે કર્તાપણું, નહીં કર્તાપણું નમસ્કાર સૂત્રની પેઠે જાણવું, સામાયિક અર્થથી તીર્થકરેએ અને સૂત્રથી ગણધર બોલે છે. ૧૭૫

तं केसु कीरई तत्प नेगमो भणइ इट्ठद्वेसु ।

सेसाण सव्वद्वेसेसु पज्जवेसुं न सव्वेसुं ॥ १७६ ॥

નેગમ કહે છે કે મનોરથ શયનાસન આદિમાં સામાયિક બને, બાકીના નયોના મતે સર્વ દ્રવ્યમાં સામાયિક છે પણ સર્વ પદાર્થોમાં નથી ૧૭૫.

काहु ? उदिट्ठे नेगम उवट्ठिए संगहो अववहारो ।

उज्जुमुओ अकमंते सहु समत्तमि उवउत्तो ॥ १७७ ॥

ઉપદેશ કહેવાય ત્યારે સામાયિકપણું એમ નેગમ માને છે સંગ્રહ અને વ્યવહાર વાંચના માટે તૈયાર થાય ત્યારે સામાયિક માને છે, ઋણસૂત્ર ભણે ત્યારે સામાયિક માને છે, વૃદ્ધો તો કહે છે કે સમાપ્તિ કરે અથવા કરતા ઉપયોગ વગરનો હોય તો પણ સામાયિક ઋણસૂત્રના નયમાં હોય છે, શબ્દનયો તો સામાયિકના યોગને સામાયિક માને છે. ૧૭૭ [આલોચન વગેરે કરવા, ક્ષેત્ર મેલવું, નિયમિત દિશા સામે રેવું, સારા નક્ષત્રો પ્રિય ધર્માદિ શુભો અને શુદ્ધ મહારાજના આદેશનો વચન એ વગેરે આઠ પ્રકારે સામાયિક કરવા કહ્યું છે. ૧૭૮]

पव्वज्जाए जुगं तावइ आलोअणं गिहत्येसुं ।

उवसंपयाइ साहुसु मुत्ते अत्ये तदुभए अ (प० १) ॥ १७९ ॥

आलोइए विणीअस्स दिज्जए तं (पडि २) पसत्पखित्तंमि । (प० ३)

अभिगिज्झ दो दिसाओ चरंतिअं वा जहाकमसो (प० ४) ॥ १८० ॥

શુદ્ધસ્થને દીક્ષાને લાયક રીતિએ તપાસવો અને ઉત્તર લેવો તે આલોચન કહેવાય અથવા સૂત્ર અર્થ તદુભય સાહુ લેવે તે પણ આલોચન કહેવાય, આલોચન થયા પછી વિનીતને તે સામાયિક અપાય, ધણુ ક્ષેત્ર વિગેરે સારા સ્થાનમાં સામાયિક અપાય. પૂર્વાદિ ઉત્તર દિશા કે જે બાણુ તીર્થકર વગેરે વિચરતા હોય તે બાણુ અપાય, ચાલસ આદિ દિવસો છોડીને અપાય, અપાય નક્ષત્રાદિ નક્ષત્ર ૧૦ છોડીને અપાય, પ્રિય ધર્માદિ શુભચાળાને સામાયિક અપાય. ૧૭૯-૧૮૧.

अभिवाहारो कालिअमुअंमि मुत्तत्पवदुभएणंति ।

दव्वएणपज्જवेहि अ दिट्ठોवायेमि वोद्धवो (प० ८) ॥ १८२ ॥

उहेस१ समुहेसेर वायण३ मणुजाणगं च४ आयरिए ।

सीसम्मि उदिसिज्जंनपाइ एअं तु जं कइहा (दा० ६) ॥ १८३ ॥

કાલિક સૂત્રનો સૂત્ર અર્થ અને તદુભય કરી જે આજ્ઞા દેવાય છે અને દૃષ્ટિ-વાદમાં સૂત્રાર્થને દ્રવ્યશુદ્ધ પદાર્થો આજ્ઞા દેવાય છે, ૧૮૨ શિષ્યને ઉદેશાદિક કરતી વખત આચાર્યને ચાર પ્રકારના કર્મ થાય છે, (૧) ઉદેશ (૨) સમુગ (૩) વાચના (૪) અનુજ્ઞા એ ચાર કર્મ જાણવા. ૧૮૩.